श ब्दा र्थ चि न्ता म णि : को श :

श्रीसुखानन्दनाथेन विरचित :

(ॱ—|॰|—ॱ)

राज्यन्तेखिलदिव्यसिद्धिसहितखड्गप्रतापोज्ज्वलच्छ्रीवैभवमस्तुतेविरतर
पौरन्दरीयस्परम् धर्म. श्रीयशसैधता मनुदिन नीरोग दीर्घायुषा
श्रीमत्सज्जनसिंहवीरनृपतेश्रीशम्भुतुष्ट्यासदा ॥ १ ॥ गर्वाडम्बर
मयुतादरिगणान्मानसमुत्तारयन् तत्पत्नीहृदिशोकशोकमनिश
सस्थापयन्दुष्करम् ॥ नम्रीभावयुतेसुहृज्जनगणेमानसमावेश
यन्नभूयात् सज्जनसिंहभूपतिवकोविख्याततामावनी ॥ २ ॥
आयत्तेनिकटमयान्तिमनुजाश्चयापश्चार्थिनो मन्यते
हृदयेनदीनसभयानव्यक्तोव्यवान्मानभृशम् ॥
प्रोत्साहेत्वरमेव दातृपदवीसम्यक्चरन्तीवर
श्रीमत्सज्जनसिंहवीरनृपतेर्दान
दातुर्धनम् ॥ ३ ॥

ॱ—ॱ॰॰|॰॰ॱ—ॱ

तृतीयोभाग पवर्गीय .

श्रीमन्महाराजाधिराजरविकुलावतंसमहीमहेन्द्रयावदार्यकुलकमल
दिवाकर मेदपाटदेशे श्री१०८ श्रीसज्जनभूपशिरोमण्याज्ञया षाष
राजिराजप्रेरणयाएकोनविंशत्यधिकचत्वारिंशत्तमे १९ ४० वैक्रमे
ऽब्देराजधान्युदयपुरे श्रीसज्जनयन्त्रालये वाजपेयियशोधरप्रबन्ध
त श्रीमेद पाटेश्वरकोशधनव्ययान्मुद्रित •

श्रीमदेकलिंगोविजयते

प : पुं० पकारे ॥ वाते । पवने ॥ अंडे ॥ पूते ॥ पर्णे ॥ पाने ॥ पातरि ॥

पक्कण : पुं० शवरालये । भिल्लग्रामे ॥ पचति । पचे : क्विप् । कणन्ति कण शब्दे पचाद्यच् । पच : कणायच । पाकावागराद्येव प्रधानंतवनान्यत्

पक्तापीडः पुं० पक्वौडा इ० भा० प्र० वृ० त्रि० पंचकात्ये । वदने ॥ इति रा० नि० ॥

पक्तव्य. त्रि० कर्त्तुरनायासेनस्वयंपक्के । पचेरिमे ॥ पचेस्तव्यः ॥

पक्ति स्त्री० गौरवे ॥ पाके ॥ फलोत्पत्तौ ॥ पचनम् । डुपचष्पाके । वा० क्ति : ॥

पक्तिशूलम् न० परिणामशूले । पाकजे ॥ इ० रा० नि० ॥

पक्ता पुं० पावके ॥ त्रि० पाचके । पाककर्त्तरि ॥ पचति । डुपचष् ० । पचुत्तृचावितितृच् ॥

पक्तृम् न० गार्हपत्याग्नौ ॥ पच्यतेऽनेन डुपचष्० गुधृवीपचिवचीत्यादि नात्रः ॥ तेजसि ॥

पक्त्रिमः त्रि० पाकिमे । पाकजे ॥ डुपचष्० भावे । ड्वितःक्त्रिः । पाकेन निर्वृत्तम् त्रेर्मम्नित्यम् ॥

पक्वः त्रि० परिणते । पक्का० इ० भा० विनाशाभिमुखे ॥ पच्यतेस्म, डुपचष् ० क्तः । पचोवइति निष्ठातस्यवः ।

निष्ठाप्राप्ते । सुहृदृढ०यावत् । पक्का० इ० भाषा । निवृत्ते ॥ यथा, कषायै कर्मभिः पक्वै० इति ॥

पक्वकृत् पुं० निम्बवृक्षे ॥ पक्वंकरोति कृञ्० । क्विप् । त्रि । पाककर्त्तरि ॥

पक्वरस. पुं मद्ये ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

पक्ववटिका । स्त्री० । पकौडी० इ०भा० प्र० वेसनवटिकायाम् ॥ वटिका येननस्यापि कथितार्थां निरूपिता ॥ कृष्णा निष्पाभ वन्दनी यन्त्रा पुष्टिकरी स्मृता ॥

पक्वातिसारं न० कार्श्यैः पक्व स सन्

वारि च ॥ पक्वजले ॥

पक्वाधानम् न० पक्वाशये ॥

पक्वान्नम् न० कृतपाकतण्डुलादौ ॥ यथा । यतीच ब्रह्मचारीच पक्वान्नस्वामिनावुभौ । तयो रन्न मदत्त्वा तु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरे दिति सदाचारः आमंशूद्रस्य पक्वान्नं पक्व मुच्छिष्ट मुच्यते । इतितिथितत्त्वम् ॥

पक्वाशयः पुं० नाभ्यधःस्थले ॥ पक्वाशयस्त्वधोनाभेरूर्द्ध्वमामाशयः स्मृतः ॥ पक्वस्य आशयः ।

पक्षः । पुं० मासार्द्धे ॥ पच्यते० परिच्छिद्यतेदेवकार्यार्थे पितृकार्यार्थेवायःकालविशेषः पक्षः । सचशुक्लकृष्णभेदाद् द्विविधः । शुक्लपक्षेतिथिर्ग्राह्या यस्यामभ्युदितोरविः । कृष्णपक्षे तिथिर्ग्राह्या यस्यामस्तमितोरविः ॥ पक्षपरिग्रहे । कर्मणिघञ् ॥ पक्षयति । पक्ष्यतेवा । अच् । घञ्वा ॥ यद्वा । पच्यते चन्द्रस्यपञ्चदशानां कलानामापूरणं क्षयोवायत्रेतिसः ॥ एकोवापक्षशब्दोविभक्तोमासस्यैकमर्द्धं ब्रूते ॥ यद्वा । पक्षते । पण० । अधिपण्योर्दकौचेतिसः धातोः कान्तादेशः ॥ पार्श्वगृहे ॥ साध्ये ॥ विरोधे ॥ केशादेः परतोवृन्दे ॥ मित्रबले ॥ सहायबले ॥ चुल्लीरन्ध्रे ॥ पतत्रे ॥ पक्षिपक्षे । गरुति ॥ राजकुञ्जरे ॥ पार्श्वे । पाखाडइतिभाषा ॥ वर्गे ॥ देहाङ्गे ॥ सहाये ॥ यथा । श्रुतिशिरः पक्षः समाश्रीयतामित्यु- : पदेशः ॥ शरपक्षे । वाजे ॥ भित्तौ ॥ एकतरकोटौ ॥ सन्दिग्धसाध्यवति ॥ यथा० धूमवत्त्वे हेतौपर्वतः ॥ सिषाधयिषितधर्मविशिष्टो धर्मी पक्षः । यथा । महानसेधूमवन्ह्योः सम्बन्धे तत्पूर्वकं पर्वतेवह्निज्ञानम् ॥

पक्षकः । पुं० पार्श्वद्वारे खड्किकायाम् खिड़कीद्वारइ० भा० ॥ पार्श्वभागे ॥ पक्षइव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥ स्वार्थेकोवा ॥ सहाये ॥

पक्षघातः । पुं० पक्षाघाताभिधवातरोगे

पक्षचरः । पुं० चन्द्रे । विधौ ॥ यूथभ्रष्ट पृथक्चारिगजे ॥

पक्षच्छिद्रम् । न० तिथिविशेषे ॥ अष्टमी द्वादशी चैव चतुर्थी च चतुर्दशी ॥ अमावास्याच मुनिभिः पक्षच्छिद्र मुदाहृतम् ॥

पक्षजः । पुं० चन्द्रमसि ॥ पक्षेजातः । जनी० डः ॥ त्रि० । पक्षजन्मनि ॥

पक्षजन्मा । पुं० चन्द्रे ॥ पक्षेजन्मास्य ॥ त्रि० । पक्षजाते ॥

पक्षता । स्त्री० अनुमित्साविरहविशिष्टासिद्ध्यभावे ॥ इयमनुमितिकारणम् तच्च । पर्वतेवह्न्यनुमितौ अनुमित्साविरहविशिष्टपर्वतधर्मिकवह्निनिश्चयाभावः । यथा । सिषाधयिषया शून्या सिद्धिर्यत्र न तिष्ठति । सपक्षस्तत्र पक्षत्वं

ज्ञानादनुमितिर्भवेदिति ॥ भाषापरिच्छेदः ॥

पक्षतिः । स्त्री० पक्षमूले ॥ प्रतिपत्तिथौ पक्षस्यमूलम् । पक्षात्तिः ॥

पक्षद्वारम् । न० पक्षके ॥ पक्षेपार्श्वेद्वारम् ॥

पक्षधरः । पुं० सुधांशौ ॥ इन्दौ ॥ यज्ञपत्युपाध्यायकृतार्थे । चिन्तामणेश्लोककारे । मिश्रे ॥ चि । पक्षधारणकर्त्तरि ॥

पक्षधर्म्मता । स्त्री० व्याप्यस्यपर्वतादिवृत्तित्वे ॥

पक्षपातः । पुं० आसक्तिविशेषे ॥ अन्याय्यसाहाय्यकरणे ॥ पक्षेपातः ॥ पक्षिणांज्वरे ॥ पक्षपातःपतङ्गानामित्युक्तेः ॥

पक्षपातिता । स्त्री० सहायतायाम् ॥

पक्षपालिः । स्त्री० खडकिकायाम् ॥

पक्षभागः । पुं० गजस्यपार्श्वभागे ॥ पक्षयत्यनेन । पक्ष० । चु० । पुंसीति घः । पक्षस्यपक्षएववाभागः ॥

पक्षमूलम् । न० पक्षतौ । डानक० इ० गौड़० भा० ॥ पक्षस्यमूलं ॥

पक्षवाहनः । पुं० खगे । विहगे ॥

पक्षः । न० पक्षे । गरुति ॥ पक्षति । इपचम् । पचिवचिभ्यांसुट्चेत्यसुन् । पक्षसीतुस्मृतौपक्षाविनिशुभाङ्कः ॥ त्वनीकाधिकरणेपूर्वोत्तरेद्वे पक्षसी इतिशबरस्वाम्यादयः ॥ माधवस्तु पक्षपरिग्रहइत्यस्मादसुन् । पक्षशुद्धिः संवत्सरार्द्धेस्यात् ॥

पक्षसुन्दरः । पुं० लोध्रे ॥ इतिहारावली ॥

पक्षाघातः । पुं० अर्धाङ्गइतिख्याते भावप्रकाशोक्तवातजन्येरोगविशेषे ॥ पक्षेयाहननम् ॥

पक्षान्तः । पुं० द्वयोः पक्षदशयोः ॥ अमायाम् ॥ पूर्णिमायाम् ॥ पक्षस्यअन्तः ॥

पक्षाभुः । पुं० पक्षिणि ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

पक्षावसरः । पुं० पूर्णिमायाम् ॥ अमायां ॥

पक्षिणी । स्त्री० पूर्णिमायाम् ॥ खग्याम् । विहग्याम् ॥ शाकिनीभेदे ॥ आगामिवर्त्तमानाहर्युतायांनिशि ॥ आगामिवर्त्तमानेअहनीयुक्ता यस्यां सारात्रिः पक्षिणी । यथा । द्वेपक्षी एकरात्रिश्च पक्षिणीत्यभिधीयते । इति । रात्रिरित्युपलक्षणम् । तेन पूर्वोत्तररात्रियुतंदिनमपिपक्षिणी । पूर्वापरदिनेरात्री वा पक्षाविवसौ यस्याम् । अत इनिः ॥

पक्षी । पुं० खगे । विहगे । शकुन्तौ ॥ पक्षी । इतिपंक्षी० इतिचभा० ॥ पक्षावस्यस्तः । अतइनिठनावितीनिः ॥ धान्याङ्कुरचरायेन्तेषांमांसंलघूत्तमम् । आनूपजलजन्मांसंस्निग्ध

गुरुतरंस्मृतम् ॥ पक्ष्मविशेषं विष्किरे ॥ लिङ्गदेहे ॥ पंचमाचिकास्य द्वितीयप्रभेदे ऽ । ऽ वाणे ॥

पक्षिपानीयशाला । स्त्री० (चुरुटीह

पक्षिपानीयशालिका । स्त्री० (तालवालि । पक्षिजलपानस्थाने ॥

पक्षिराजः । पुं० सम्पातौ ॥ पक्षिणां राजा । टच् ॥ शलभरूपेशिवे ॥

पक्षिलः । पुं० वात्स्यायनमुनौ ॥

पक्षिशाला । स्त्री० कुलायिकायाम् । नीडे ॥

पक्षिसिंहः । पुं ताक्ष्र्ये । गरुडे ॥ पक्षीसिंह इव पक्षिणांसिंहोवा ॥

पक्षिस्वामी । पुं० गरुडे ॥

पक्षीन्द्रः । पुं० जटायौ ॥ ताक्ष्र्ये ॥

पक्ष्मगुः । त्रि० पाककर्त्तरि । मक्कारि ॥ पचेःकुरितिवोपदेवः ॥

पक्ष्म । न० सूत्रादिसूक्ष्मांशे ॥ किञ्जल्के । कुसुमच्छदे ॥ नेत्रलोमनि ॥ क्षणीयसि । गरुति ॥ पच्यतेऽनेनवा ॥ पच० । कर्मकरणादौमनिन् ॥

पङ्कः । पुं० न० पापे ॥ कर्द्दमे ॥ पङ्कोदाहापपित्तार्त्तिशोथघ्नःशीतलःसरः ॥ पञ्च्यतेऽसमनेन । पचिव्यक्तीकरणे रुन्यर्थे रिफश्च घञ् । कुत्वम् । पञ्च्यतेवा । पचिविस्तारे । कर्मणिघञ् ॥

पङ्ककर्पटः पुं० दलाढ्ये । कलसुक्तपङ्के । दगदल० इ० भा० ॥

पङ्ककीरः । पुं० कोयष्टिखगे ॥

पङ्कगडः । पुं०
पङ्कगडकः । पुं० } पाकाख्य० इ० गौ० भा०

पङ्कगतिः । स्त्री० मत्स्ये ॥ ब्रह्म्याम् ॥

पङ्कग्राहः । पुं० मकरे ॥ इ० हारावली ॥

पङ्कजम् । न०
पङ्कजन्म । न० } पद्मे । सामले ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

पङ्कजिनी । स्त्री० पद्मसमूहे ॥ जलजाकरे ॥ पङ्कजानिसन्त्यस्याम् । पुष्करादिभ्योदेशेइतिइनिः ॥

पङ्कधूमः । पुं० नरकभूभेदे ॥ पङ्कइव धूमोऽस्मिन् ॥

पङ्कप्रभा स्त्री० कर्द्दमयुक्तनरकभि० ॥

पङ्कमण्डूकः पुं० शम्बूके । जलडिम्बे ॥

पङ्कवल्ली ॥ स्त्री० वृत्तविशेषे ॥ पादकुसुमरवगन्धमनोहरनायकयुगलकरूपमधाकर । नागन्नमतिवरभापितसुदा तिवृत्तमसलमिहपङ्कजलीतिहि ॥ यथा । शारदविशदनिशामथिनिन्दतिसम्प्रतिहृदयभिदामपिविन्दति । मन्मथविशिखभयेननिमीलतिमाधवतवविरहेणविषीदतीति ॥

पङ्कवासः । पुं० कर्कटे ॥ इ० रा० नि ॥

पङ्कशुक्तिः । स्त्री० सिशालिकायाम् । दुर्नामायाम् ॥

पङ्कशूरणः । पुं० शालूके ॥ इ० त्रि० ॥

पङ्कारः पुं० शैवले ॥ सेतौ ॥ सोपाने ।

जलकुक्कुटे ॥ इतिमे० ॥

पङ्किलः । त्रि० सजम्बाले । पङ्काढ्ये ॥ पङ्कोऽस्मिन्नस्ति । पिच्छादित्वात् इलच् ॥

पङ्किलत्वम् । न० आर्द्रतायाम् ॥

पङ्केजम् । न० पद्मे ॥ पङ्केजातम् । जनी० । सप्तम्यामितिडः । तत्पुरुषत्वलुक् ॥

पङ्केरुहम् । न० पद्मे ॥ पङ्केरोहति । रुह० । इगुपधेतिकः । तत्पुरुषे कृतीत्यलुक् ॥

पङ्क्तिः ॥ स्त्री० सजातीयसंस्थानविशेषे । वीथ्याम् । श्रेण्याम् ॥ पङ्क्तिसाङ्कर्य्ये दोषा यथा । नसंवसेत्पतितैर्नचाण्डालैर्नपुक्कशैः । न मूर्खैर्नावलिप्तैश्च नान्त्यैर्नान्त्यावसायिभिः ॥ एकशय्यासनंपङ्क्ति भाण्डपक्वान्नमिश्रणम् । याजनाध्यापनेयोनि स्तथैवसहभोजनम् ॥ सहाध्यायस्तु दशमः सहयाजनमेवच ॥ एकादशसमुद्दिष्टा दोषाः साङ्कर्य्यसंज्ञिताः ॥ समीपे चाप्यवस्थानात् पापंसंक्रमतेनृणाम् । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन साङ्कर्य्यं परिवर्ज्जयेत् ॥ पङ्क्तिसाङ्कर्य्यदोषनिवारणोपायो यथा । एकपङ्क्त्युपविष्टायेनस्पृशंतिपरस्परम् । भस्मनाकृतमर्यादा नतेषां सङ्करोभवेत् ॥ अग्निनाभस्मनाचैव यद्भिः पङ्क्तिर्विभिद्यते । इतिकूर्म्मेपञ्चदशाध्यायः ॥ सामान्यवीथ्याम् ॥ पञ्चनम् । पचिव्यक्तीकरणे । क्तिन् ॥ यद्वा । पच्यते । पचिविस्तारे । क्तिच् ॥ दशाक्षरच्छन्दसि ॥ दशसंख्यायाम् ॥ सुप्रतिष्ठाभेदे । पञ्चाक्षर पादच्छन्दोभेदे । यथा । भूगौगितिपङ्क्तिः ॥ यथा । कृष्णसनाथा तर्णकपङ्क्तिः । यामुनकच्छे चारुचचार ॥ क्षितौ ॥ सङ्ख्येये ॥ पञ्चमात्रयम् पञ्चपदानि मा परिमाणमस्य । पङ्क्तिविंशतित्रिंशदिति निपातनात्प्रकृतेः पञ्चन् शब्दस्य टिलोपः तिप्रत्ययः । चोः कुरितिकुत्वम् । पदशब्दोत्रपादपर्य्यायः । रूढिशब्दोयम् । तथाचावनोवयवार्थोऽभिनिविष्टव्यम् । पङ्क्तिशब्दोऽनेकार्थः । पङ्क्तिक्रमसन्निवेशे यथा ब्राह्मणपङ्क्तिः पिपीलिकापङ्क्तिरिति । पङ्क्तिचदशसङ्ख्यायाम् । क्रतवान्पङ्क्तिरथोविसङ्घयदिति दशरथइत्यर्थः पङ्क्तिश्छन्दोविशेषे यथा । पञ्चपञ्चाक्षराः पादाः । तथाचच्छन्दोविशेषएवार्थइतिबोध्यं ॥

पङ्क्तिग्रीवः । पुं० रावणे ॥

पङ्क्तिचरः । पुं० कुररपक्षिणि । कुरज०भा० ॥

पङ्क्तिदूषकः । पुं० अपाङ्क्तेये । मन्वादिस्मृत्युक्तश्राद्धभोजनानर्हब्राह्मणे ॥

पङ्क्तिपावनः । पुं० श्राद्धभोजनार्हब्राह्मणे ॥ पञ्चाग्निप्रभृतौ ॥ यथाह

हारीत : । पवन: पावनस्त्रेतायस्य पञ्चाग्नयोगृहे । सायस्रात :प्रदीव्य न्तीसविप्र : पङ्क्तिपावन : ॥ इति अगस्त्या : सर्वेषुवेदेषुसर्वप्रवचनेषुच योनियान्वयजाश्चैवविज्ञेया : पङ्क्तिपावना : ॥ इत्यादिनामनूक्तेपुत्रा श्रमेषु ॥

पङ्क्तिरथ : पुं ० दशरथनृपे ॥

पङ्क्तिबीज : पुं ० बर्बूरवृक्षे ॥

पङ्गु : । पुं ० शनैश्चरे ॥ परिव्राजि ॥ यथा भिक्षार्थंगमनंयस्यविण्मूत्रकरणायच । योऽशनान्नपरंयातिसर्वथापङ्गुरेवस : ॥ त्रि० योगे । जङ्घावैकल्येनचलनाक्षमे । जङ्घाहीने ॥ खनतिपन० वा० गुः ॥

पङ्गुग्राह : । पुं ० शनैश्चरग्रहे ॥

पङ्गुल : । पुं ० सितकाचाभघोटके ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

पङ्गुल्यहारिणी । स्त्री० शिम्बीवृक्षे ॥

पङ्गू :-। स्त्री ० विकलजङ्घायाम ॥ पङ्गोश्चेत्यूङ् ॥

पच :। त्रि० पाककर्त्तरि ॥ पचति । डुपचष् । पचाद्यच् ॥

पचक : । पुं० पचे ॥ स्वा० क : ॥

पचत् । त्रि० पचमाने ॥ पचति । लट : शत्रितिपचे : शत ॥

पचत : । पुं० चन्द्रे ॥ सूर्ये ॥ वह्नौ ॥ पचति । डुपचष्० । भृमृदृशियजि-पर्विपच्यमितमिनमिहर्यिभ्योतच् ॥

पचत्पुट : । पुं० सूर्यमणिवृक्षे ॥

पचन : । पुं० अग्नौ ॥ न० पाके ॥ त्रि० पाककर्त्तरि ॥

पचनी । स्त्री० वनबीजपूरके ॥

पचन्ती । स्त्री० पाककर्त्र्याम् ॥

पचमान : । पुं० वह्नौ ॥ त्रि० पाककर्त्तरि ॥ पचति । पचते । डुपचष्० । लट : शत्शानचावितिशानजादेश :। आनेमुक् ॥

पचम्पचा । स्त्री० दार्व्याम् । दारुहरिद्रायाम् । पचति । पचे : पचाद्यच् । पु० ॥ ...

पचा । स्त्री० पाके । पचनम् । पचे : षित्वादङ् ॥ टाप् ॥

पचि : । पुं० अग्नौ ॥ पचति । डुपचष्० । सर्व ० इन् ॥

पचेलिम : । पुं० सूर्ये ॥ अग्नौ ॥ पचति । पचएलिमच् । त्रि० पक्तव्ये । यथापचेलिमा : शालय : पक्तव्या इत्यर्थ : पच्यते । पचे : कर्मणि केलिमरत्ययसङ्ख्यानं ॥

पचेलुक : । पुं० पाचके । सूदे । इति त्रिकाण्डशेष : ॥

पच्छ : । अ० पादस्यार्थमित्यर्थे ॥

पच्यमान : । त्रि० वर्त्तमानपचनकर्मताश्रये । वर्त्तमानपाकविशिष्टतण्डुलादौ ॥

पज्र : । पुं० शूद्रे पद्ो जात : । कर्त्तरि० । र : ॥

पञ्झटिका । स्त्री० मात्राछन्दोभेदे ॥

यथा । प्रतिपद्यमर्कितपोडशनाथा नवमगुरुत्वविभूषितगात्र । पञ्चाटिकायाएपविवेक : कापिनमध्यगुरुर्गणएक: ॥ यथा । तरलवतंसाश्रिष्टस्कन्धथलतर पञ्चटिका कटिबन्ध: । मौलिचपलशिखिचन्द्रकहन्द: कालियशिरसिनर्त्तमुकुंद : ॥

पञ्चकम् । न० धनिष्ठादिपञ्चनक्षत्रेषु ॥ पञ्चकनिमित्तत्वणकाष्ठहरणेदोषो यथा । अग्निचौरभयंरोगो राजपीडा धनक्षति : । सङ्ग्रहे तृणकाष्ठानां कृतेवस्वादिपंचके ॥ त्रि० पंचसङ्ख्यापरिमाणविशिष्टे ॥ पंचसङ्ख्यापरिमाणमस्य । तदस्यपरिमाणमित्यनुवृत्तौसङ्ख्याया : संज्ञासंघसूत्राध्ययनेष्विति पञ्चसङ्ख्यापरिमितिमंघार्थे कन् प्रत्यय : ॥ पञ्चभि : क्रीते ॥ संख्यायाअतिशदन्तायाकन् ॥ पञ्चानांनिमित्तंसंयोगउत्पातोवा ॥

पञ्चकपाल : । पुं० पञ्चसुकपालेषु संस्कृतेपुरोडाशे ॥ संस्कृतंभक्ष्याइत्यणोद्विगोर्लुगनपत्यइतिलुक् ॥ न० ॥ पंचानांकपालानांसमाहारे ॥

पञ्चकर्म । न० पञ्चप्रकारशारीरंकचिकित्साविशेषे ॥ यथा । वमनं रेचनं नस्यं निरूहश्चानुवासनम् । पञ्चकर्मेदमन्यश्च कारणतृक्षेपणादिकम् ॥ इति श० च० ॥

पंचकषाया : । पुं० मराख्यानीयपंचप्रकारकषायद्रव्ये ॥ यथा । जम्बूशाल्मलिवाट्यालं बकुलंबदरंतथा । कषाया : पंचविज्ञेया देव्या :प्रीतिकारा: शुभा: ॥ पंचपंचतिकषायाश्च ॥

पञ्चकारुकी । स्त्री० कुलालकर्मारवर्द्धकिनापितरजकेषु ॥

पञ्चकृत्य : पुं० महामोहे ॥ न० ॥ सृष्ट्यादिषु ॥ यथा । यस्मिन्सृष्टिस्थितिध्वंसपिधानानुग्रहात्मकम् । कृत्यंपञ्चविधंशश्वद्भासतेतंनुम :शिवमिति ॥

पञ्चकोलम् । न० पञ्चौषधी । पाचनविशेषे ॥ यथा । पञ्चकोलंकणामूलचव्यचित्रकनागरै : । पञ्चकोलं रसेपाकेकटुकंरुचिकृन्मतम् ॥ तीक्ष्णोष्णंपाचनंश्रेष्ठंदीपनंकफवातनुत् गुल्मप्लीहोदरानाहशूलघ्नंपित्तकोपनम् ॥ इतिभावप्रकाश : ॥

पञ्चकोषा: । पुं० अन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानन्दमयेषु ॥ कोषा इवात्माच्छादकत्वात्कोषा : । पञ्चपञ्चकोषाश्च ॥ यथाहुर्विचारशास्त्रगुरव: पितृभुक्तान्नजाद्वीर्याज्जातोऽन्नेनैवर्द्धते । देह :सोऽन्नमयोनात्माप्राक्चोर्द्धंतदभावत : ॥ १ ॥ पूर्वोदितेवलंयच्छन्नचारयन्वै प्रवर्त्तक : । वायु:प्राणमयोनासावात्माचैतन्यवर्जनात् ॥ २ ॥ अहन्तांममतांदेहगृहादौचकरोतिय: । कामाद्यवस्थयाभ्रा

न्तो नासायात्मामनोमय: ॥ ३ ॥ लीनासुप्तौविमुर्वोधे व्याप्तुयादानखाग्रगा चिच्छायोपेतधीर्नानात्मा विज्ञानमयशब्दभाक् ॥ ४ ॥ काचिदन्तर्मुखावृत्तिरानन्दप्रतिबिम्बभाक् ॥ पुण्यभोगेभोगशान्तौनिद्रारूपेणलीयते ॥ ५ ॥ कादाचित्कत्वतोनात्मास्यादानन्दमयोप्ययम् ॥

पञ्चक्लेशा: । पुं॰ अविद्यास्मिता रागद्वेषाभिनिवेशेषु ॥ पंचसंक्लेशाश्च ।

पंचक्षारगण: । पुं॰ क्षारपंचके । पंचलवणे ॥ क्षारैस्तुपंचभि: प्रोक्त: पंचक्षाराभिधोगण: । काचसैन्धवसामुद्र-विट्सौवर्चलकै: समै: ॥ स्यात्पंचलवणंतच्च क्रमोपेतंपञ्चाख्यम् ॥

पंचगणयोग: । पुं॰ विदारिगन्धा वृहती पृश्निपर्णीनिदिग्धिका: ॥

पञ्चगव्यम् । न॰ गोर्दध्यादिपञ्चसु ॥ यथा । पञ्चगव्यंदधिक्षीरघृतगोमूत्रगोमये रिति ॥ तन्मानं यथा । पलमात्रंदुग्धभागं गोमूत्रं तावदिष्यते । घृतंचपलमात्रंस्याद् गोमयंतोलकत्रयम् ॥ दधिप्रसृति मात्रंस्यात् पञ्चगव्यमिदंस्मृतम् । अथवा पञ्चगव्यानां समानोभागइष्यतइति गौतमीयतन्त्रम् ॥ अपिच । गोशकृद्द्विगुणंमूत्रं पय: स्यात्तच्चतुर्गुणम् । घृतंतद्द्विगुणंप्रोक्तं पञ्चगव्ये तथादधीति ॥

पञ्चगुप्त: । पुं॰ चार्वाकदर्शने ॥ कमठे ॥

पञ्चगुप्तिरसा । स्त्री॰ स्पृक्कायाम् ॥

पञ्चचामरम् । न॰ षोडशाक्षरपादे छन्दोविशेषे ॥ यथा ॥ प्रमाणिकापदद्वयम् वदन्तिपञ्चचामरम् ॥ यथा । सुरद्रुमूलमंडपे विचित्ररत्ननिर्मिते लसद्वितानभूषिते सलीलविभ्रमालसम् । सुराङ्गनात्तवल्लवी करप्रपञ्चचामरस्फुरत्समीरवीजितं सदाच्युतं भजामितमिति ॥

पञ्चचीर: । पुं॰ मञ्जुघोषे ॥

पञ्चचूडा । स्त्री॰ अप्सरोविशेषे ॥

पंचजन: । पुं॰ नरे । पुरुषे ॥ पंचभिर्भूतैर्जन्यते । जनी॰ । घञ् । जनिवध्योश्चेतिनवृद्धि: ॥ यद्वा । पञ्चजना उत्पादकायस्य ॥ संज्ञादपुर्वे दैत्यविशेषे ॥ गन्धर्वा: पितरोदेवा असुरारक्षांसिपञ्चजनपदवाच्यानिभवन्ति ॥ निषादपञ्चमावर्णाश्च ॥

पंचजनीन: । पुं॰ भाण्डे ॥ त्रि । पञ्चजनहिते ॥ रथकारपंचमाश्चत्वारो वर्णा: पञ्चजना: । दिक्संख्ये संज्ञायामिति॰ समास: । पञ्चजनेभ्योहितम् । पञ्चजनादुपसङ्ख्यानमितिख: । उपसङ्ख्यानस्यकर्मधारयविषयत्वात् । षष्ठीसमासात्पञ्चजनीयमिति ॥ दिक्संख्ये ... पंचजनीयम् ॥

पंचज्ञानः । पुं॰ बुद्धे ॥

पंचत् । पुं॰ पङ्क्तौ । वर्गे ॥ पंच परिमाणमस्य । पङ्क्तिशतीविंशतीति निपातनादतिप्रत्ययः ॥

पंचतत्त्वम् । न॰ आकाशादि पंच भूतेषु ॥ मद्यादिपंचके ॥

पञ्चतन्मात्रम् । न॰ तामसाहंकारात् पञ्चमहाभूतोत्पादकाकारस्य तन्मात्रस्य शब्दस्पर्शरूपरसगन्धेषु ॥ तदाख्य द्रव्येषु च ॥

पञ्चतपाः । त्रि॰ वह्निचतुष्टयसूर्यतत्पञ्चकमध्यतपोविशिष्टे ॥

पञ्चतयः । त्रि॰ पञ्चावयवे ॥

पञ्चता । स्त्री॰ मरणे । पांचभौतिकस्य शरीरस्य पंचत्वप्राप्तौ । देहारम्भकाणां पृथिव्यादिपञ्चमहाभूतानां स्वस्वकारणेषु प्रत्यावर्तनात् ॥ पञ्चतायै ॥

पञ्चानिमावः । नल् ॥

पञ्चतिक्तम् । न॰ तिक्तद्रव्यपञ्चके ॥ निम्बः पटोलः क्षुद्रा च गुडूची वासकस्तथा । निम्बकुष्ठगुडूच्यादो गणो पंचतिक्तकः ॥

पञ्चत्वम् । न॰ पञ्चतायै ॥ पञ्चतायाम् । मरणे ॥ पञ्चत्वमापन्नः : पञ्चतां गतः । क्ष्मादिः : स्वर्गगतिलिप्सवकामगोचिना ॥

पञ्चदशः । त्रि॰ पञ्चदशानां पूरणे ॥ पञ्चदशी इ॰ भाषा॰ प्र॰ ॥ तस्य पूरणे डट् ॥

पंचदश । त्रि॰ पंचाधिकदशसंख्यायां

म् ॥ कड् स्त्रियां ॥ पंचदशम ॥

पञ्चदशी । स्त्री॰ अमावास्यायाम् ॥ पौर्णिमायाम् ॥ पंचदशानां पूरणी ॥ डट् । ङीप् ॥ देवीविशेषे ॥ विद्यारण्यकृतवेदान्तग्रन्थविशेषे ॥

पंचधा । अ॰ पंचप्रकारे ॥ नक्षत्रा विधवा ॥

पञ्च । त्रि॰ सङ्ख्याविशेषे ॥ पंचसङ्ख्याविशिष्टे ॥ यथा पंचमहाभूतानि ॥

पञ्चनखः । पुं॰ व्याघ्रगजकूर्मादौ ॥

पञ्चनदः । पुं॰ पंचनदीयुक्तदेशविशेषे । पञ्जाब इ॰ भा॰ प्रसिद्धे । तीर्थविशेषे ॥ न॰ । पंचानां नदीनां समाहारे ॥ तीर्थान्तरे ॥

पञ्चनिम्बम् । न॰ निम्बवृक्षस्य पुष्पादौ ॥ यथाह । पंचनिम्बं तु तत्पुष्पपत्रत्वङ्मूलबीजैरिति ॥

पंचनी । स्त्री॰ शारिफलकायाम् ॥

पंचवर्णः । पुं॰ पारिभाषिकव्यक्तिविशेषकथनविकल्पविधिविशेषविधिप्रबन्धे ॥

पंचपर्वा । स्त्री॰ अविद्यायाम् ॥ यथा । तमोऽमोहो महामोहस्तामिस्रो ह्यन्धसंज्ञितः । अविद्या पंचपर्वैषा प्रादुर्भूता महात्मनः ॥ पंचपर्वाण्यस्याः । अनेन सूत्रेण डाप् । पंचपर्वी॰ पंचपर्वाः ॥ डाप्-पक्षेषु । पंचपर्वी ॰ पंचपर्वा : ॰ - इत्यादिषु ॥

पञ्चपल्लवम् । न० आम्रादिपंचपत्रके ॥ यथा । आम्रजम्बुकपित्थानांबीजपूरकविल्वयोः । गंधकर्मणि सर्वत्र पत्राणिपञ्चपल्लवमितिशब्दचन्द्रिका ॥ वैदिककर्मणिघटोपरिदेयपञ्चपत्रे ॥ यथा ॥ आम्राश्वत्थवटपर्कटीयज्ञोदुम्बराणिपञ्चपल्लवानि ॥ पनसोदुम्बराश्वत्थवकुलाम्रसमुद्भवपर्णेषु ॥ अपिच । पनसाम्रंतथाश्वत्थंवटंवकुलमेवच । पञ्चपल्लवमुत्तमंमुनिभिःसम्यग्वेदिभिरिति ॥ पञ्चानांपल्लवानांसमाहारः ॥

पञ्चपाषाणम् । न० पञ्चानांपाषाणानां समाहारे ॥ आस्त्रविशेषे ॥

पञ्चपित्तम् । न० पित्तपञ्चके ॥ यथा । वराहच्छागमहिषमत्स्यमायूरपित्तकम् । पञ्चपित्तमितिख्यातंसर्वत्रैवहिकर्मसु ॥ इ० वै० स०

पञ्चपुष्पम् । न० करवीरादिषु ॥ यथा । करवीरंतथाजातीचम्पकंमरुवकम् । पाटलाकुसुमंचापिपञ्चपुष्पंप्रकीर्तितमिति ॥

[illegible] : । पुं० देवदारुविशेषे ॥ [illegible] ष्टद्रव्यमथपञ्चपमोगटंहि [illegible] ञ्चम्यानेपपुष्पिते [illegible] पञ्चभट्टमुदन् [illegible] ॥ धायम [illegible] पपंटपानि [illegible] कषायः

समीरपित्तज्वरजर्जराणांकरोतिभद्रं खलुपञ्चभद्रः ॥ त्रि० । विप्रुते व्यसनिनि ॥

पञ्चभूतम् । पुं० क्षित्यप्तेजोमरुद्व्योमात्मकेषुपंचसु ॥ पंचानांभूतानां समाहारः ॥ शब्दाद्व्योमस्पर्शतस्तेनवायुस्ताभ्यांरूपाद्वह्निरेतैरसाच्चअम्भांस्येतैर्गन्धतोभूर्धराद्याभूताःपंचस्युर्गुणोनाःक्रमेणेति प्रपंचसारे १ पटलः ॥ गुरुः स्निग्धश्चीच गुरुश्च लघुरेतेगुणाः स्मृताः । पंचभूतेषु तिष्ठन्तिआधिक्यादुपलक्षयेत् पृथिव्यादिगुणाधिक्याद्गुणांद्रव्येप्रकाशयेत् ॥

पंचमः । पुं० षड्रागाणांमध्येतृतीयरागे ॥ अस्यगानसमयः शरदृतुः प्रातःकालश्च ॥ सप्तस्वराणांमध्येस्वरविशेषे ॥ अस्योत्पत्तिस्तु । वायुः समुद्गतोनाभेरुरोहृत्कण्ठमूर्धसु । विचरन् पंचमस्थानप्राप्त्यापंचमउच्यते ॥ तस्यान्त्यत्वात्स्वरः पंचमः । अपिच । प्राणोऽपानःसमानश्चउदानोव्यानएवच । एतेषांसमवायेनजायतेपंचमःस्वरः । पुष्पसाधारणेकाले कोकिलोरौतिपंचमम् ॥ पंचमादिनिषेधेऽभरताः । प्रभातेमुरलोनिन्द्यः सप्रभः सप्रभोपिच । तस्मात्प्रधानं सुधापंचमंपंचमोपिच ॥ पंचमस्यविशेषोयंकथितःपूर्वसूरिभिः । परंप्रगीतो [illegible] निपर्ययम् । इति ।

न० मैथुने ॥ त्रि० । पंचानांपूरणे ॥ रुचिरे ॥ दक्षे ॥ पंचानांपूरणः । तस्यपूरणेडट् ॥ नान्तादितिमट् ॥

पंचमवेदः । पुं० भारते ॥

पञ्चमहायज्ञाः । पुं० गृहस्थकर्त्तव्येषुपंचविधनित्यकर्मसु ॥ यथा । पाठोहोमश्चातिथीनांसपर्यातर्पणंबलिः । एतेपंचमहायज्ञाब्रह्मयज्ञादिनामकाः । तथाचमनुः पंचसूनागृहस्थस्यचुल्लीपेषण्युपस्करः । कण्डनीचोदकुम्भश्चवध्यतेयास्तुवाहयन् ॥ तासांक्रमेणसर्वासां निष्कृत्यर्थंमहर्षिभिः । पंचक्लृप्तामहायज्ञाः प्रत्यहंगृहमेधिनाम् ॥ अध्यापनंब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तुतर्पणम् । होमोदैवोबलिर्भौतो नृयज्ञोऽतिथिपूजनम् इति ॥ वध्यतेहन्यतेऽस्यर्थः पापंत्वात् । अथवावध्यतेहिंसाजनितदुरितेनसम्बध्यतेजन्तुरितिचार्थः । वाहयन् प्रवर्त्तयन् ॥

पञ्चमारः । पुं० बलदेवस्यपुत्रे ॥

पञ्चमास्यः । पुं० कोकिले ॥ पञ्चमोरागः स्वरोवाआस्येयस्य ॥

पञ्चमी । त्रि० पञ्चमासादिकेवत्सादौ ॥ पञ्चमोमासोवर्षोवाअस्य । वयसिपूरणादितीनिः ॥

पञ्चमी । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥ तिथिवि० । साचन्द्रस्यपञ्चमकलाक्रियारूपा । तदुपलक्षितकालश्च । अस्यांजातस्यफलम् । यथा । भूपालमान्योमनुजः सुगात्रः कृपासमेतोविदुषांवरेण्यः । वाग्मीगुणीबन्धुजनैकमान्यः प्रसूतिकालेयदिपञ्चमीस्यात् ॥ इमि० ॥ व्यास० ॥ व्यस० ॥ ह० ॥ विभक्ति ॥ पञ्चानांपूरणी ॥ डट् । मट् । ङीप् ॥ विद्याविशेषे ॥ रागिणीविशेषे । वसन्तरागभार्यायाम् ॥ तस्याध्यानं यथा । सङ्गीतगोष्ठीषुगरिष्ठभावसमाश्रिता गायनसम्प्रदायैः । स्वर्णाङ्गिनीनूपुरपादपद्मासापंचमीपंचमवेदवेत्रीतिसङ्गीतदर्पणः ॥

पंचमुखः । पुं० शिवे ॥ पञ्चमुखानियस्य ॥ सिंहे । मृगेन्द्रे ॥ पञ्चति । पचि० । अच् । पञ्चंविस्तृतं मुखमस्य । यद्वा । मुखंपादाश्च पञ्चमुखानीयस्य ॥

पंचमुखी । स्त्री० सिंहभार्यायाम् ॥ वासके ॥ जवापुष्पविशेषे ॥ शिवायाम् इति शब्दाम्बुधिः ॥

पञ्चमीव्रतम् । न० माघशुक्लपञ्चमीमारभ्यवर्षपर्यन्तं प्रतिमासीयशुक्लपञ्चम्यांभविष्यपुराणोक्तस्त्रीकर्त्तव्येनियमविशेषे ॥

पञ्चमुद्रा । स्त्री० सन्न्यासिनांत्रिदण्डकमण्डलुशिक्यपात्रजलपवित्ररूपेलिङ्गे ॥ पूजायामावाहन्यादिषु ॥

पञ्चसूत्रम् । न० गौतमादिमहर्षिप्रणीतधर्मसूत्रे ॥ पञ्चानांसूत्राणां

समाहार : ॥

पञ्चमूर्त्तिः । पुं० सदाशिवे ॥ सृष्टिस्थितिसंहारनिरोधानुग्रह पंचकृत्यसिद्ध्यर्थं मीशानतत्पुरुषाघोरवामदेवसद्योजातरूपाः पञ्चमूर्त्तयोयस्य ॥

पञ्चमूलम् । न० स्वनामप्रसिद्धौषधविशेषे ॥ तत्त्रिविधम्यथा । श्रीफल : सर्वतोभद्रापाटलागणिकारिका । स्योनाक : पञ्चभिश्चैतैः पञ्चमूलंमहन्मतम् ॥ पंचमूलंमहत् तिक्तकषायंकफवातनुत् । मधुरंश्वासकासघ्नमुष्णंलघ्वग्निदीपनम् ॥ ✽ लघुपञ्चमूलन्तु । शालपर्णीपृश्निपर्णीवार्ताकीकण्टकारिका । गोक्षुर : पञ्चभिश्चैतैः कनिष्ठंपञ्चमूलकम् ॥ पञ्चमूलंलघुस्वादुबल्यंपित्तानिलापहम् । नात्युष्णंबृंहणंग्राहिज्वरश्वासाश्मरीप्रणुत् ॥ ✽ तृतीयत्तृणाख्यंतत्तु । कुश : काशः शरोदर्भइक्षुरितितृणोद्भवम् । पित्तकृच्छ्रहरंपञ्चमूलंवस्तिविशोधनमिति ॥

पञ्चमूली । स्त्री० लघुपंचमूलपाचने ॥ पञ्चानांमूलानां समाहार : । द्विगोरितिङीप् ॥

पञ्चरक्षक : । पुं० पक्षमोरवृक्षे ॥

पञ्चरत्नम् । न० कनकादिरत्नपञ्चके ॥ यथा । कनकंहीरकंनीलं पद्मरागश्च मौक्तिकम् । पंचरत्नमिदंप्रोक्तमृषिभि : पूर्वदर्शिभि : ॥ रत्नानामप्यभावेतुस्वर्णंकर्षार्धमेववा । सुवर्णस्याप्यभावेतुआज्यंज्ञेयंविचक्षणैरितिहेमाद्रिः ॥ पञ्चानांरत्नानांसमाहार : ॥

पञ्चरसा । स्त्री० आमलक्याम् ॥

पंचरात्रम् । न० ग्रन्थविशेषे ॥ यथा । रात्रञ्चज्ञानवचनंज्ञानंपंचविधंस्मृतम् । तेनेदंपञ्चरात्रंचप्रवदन्तिमनीषिण : ॥ तत्सप्तविधंयथा । पञ्चरात्रंसप्तविधंज्ञानिनांज्ञानदंपरम् । ब्राह्मंशैवंचकौमारंवाशिष्ठंकापिलंपरम् ॥ गौतमीयंनारदीय मिदंसप्तविधंस्मृतम् । इतिनारदपञ्चरात्रेप्रथमरात्रम् ॥ एतद्व्यतिरिक्तानिहयशीर्षपृथुभृग्वादिपञ्चरात्राणिसन्ति ॥ पञ्चमुनिशास्त्रम् ॥

पञ्चलक्षणम् । न० पुराणे ॥ यथा । सर्गश्चप्रतिसर्गश्च वंशोमन्वन्तराणिच । वंशानुचरितंचैव पुराणंपञ्चलक्षणमिति ॥ पुं० । पुरुषविशेषे ॥

पञ्चलवणम् । न० सैंधवादिपञ्चसु ॥ यथा । सैंधवंरुचकंचैवविडंसामुद्रकंगुडमिति । पञ्चानांलवणानां समाहार : ॥

पञ्चलाङ्गलकम् । न० महादान विशेषे ॥

पञ्चलोहम् । न० सौराष्ट्रकलौहेइति हेमचंद्र : ॥ स्वर्णरूप्यताम्रसीसकारकूटेषु ॥

पञ्चलोहकम् । न० स्वर्ण रजत ताम्र

वह्निभागेषु ॥

पञ्चवक्त्रः । पुं॰ शिवे ॥ पञ्चवक्त्राणियस्यसः । तानियथा । विभाव्यमुखपञ्चंहि शिवस्यवरवर्णिनि । सद्योजातंवामदेवमघोरंचततः परम् ॥ तत्पुरुषंतथेशानंपञ्चवक्त्रंप्रकीर्त्तितम् ॥ सद्योजातंचवैशुक्लं शुद्धस्फटिकसन्निभम् । पीतवर्णंतथासौम्यंवामदेवंमनोहरम् ॥ कृष्णवर्णमघोरंच सर्वभीमविमर्दनम् । रक्तंतत्पुरुषंदेविदिव्यमूर्त्तिमनोहरम् ॥ श्यामलंचतथेशानं सर्वदेवशिवात्मकम् । चिंतयेत्पश्चिमेभागेद्वितीयंचतथोत्तरे ॥ अघोरंदक्षिणेदेविपूर्वेतत्पुरुषंतथा । ईशानंमध्यतोज्ञेयंचिन्तयेत्भक्तितत्परइति निर्वाणतन्त्रे षष्ठःपटलः ॥ सिंहे ॥

पञ्चवटः । पुं॰ उरस्कटे । कौटिङ्के । यालयज्ञोपवीतके । तीर्थविशेषे ॥

पञ्चवटी । स्त्री॰ दण्डकारण्यान्तर्भूतस्थलविशेषे ॥ पञ्चानांवटानां समाहारः । द्विगोरितिङीप् । तदुपलक्षितत्वात् । पञ्चवटीत्यभिधिस्त्रतः प्रसिद्धोऽयमुच्यते ॥ तपःकरणार्थपञ्चप्रकारवृक्षविशेषे ॥ यथा । अश्वत्थोबिल्ववृक्षश्चवटोधात्रीअशोककः । वटीपञ्चकमित्युक्तंस्थापयेत् पञ्चदिक्षुच ॥ अश्वत्थंस्थापयेत्प्राचि बिल्वमुत्तरभागतः । वटंपश्चिमभागेतुधात्रींदक्षिणतस्तथा ॥ अशोकं वह्निदिक्स्थाप्यंतपस्यार्थंसुरेश्वरि । मध्येवेदीं चतुर्हस्तां सुन्दरीं सुमनोहराम् ॥ प्रतिष्ठां कारयेत्तस्याः पञ्चवर्षोत्तरंशिवे । अनन्तफलधात्री सा तपस्याफलदायिनी ॥ इयंपञ्चवटीप्रोक्तावृहत्पञ्चवटींशृणु । बिल्ववृक्षंमध्यभागेचतुर्दिक्षुचतुष्टयम् । वटवृक्षंचतुष्कोणे वेदसंख्यंप्ररोपयेत् । अशोकंवर्त्तुलाकारंपञ्चविंशतिसम्मितम् ॥ दिग्विदिक्ष्वामलकींच एकैकंपरमेश्वरि । अश्वत्थंचचतुर्दिक्षु वृहत्पञ्चवटीभवेत् ॥ यः करोति महेशानि साक्षादिन्द्रसमोभवेत् । इहलोके मन्त्रसिद्धिः परेचपरमागतिः ॥ इति हैमाद्रीयव्रतखण्डधृतस्कन्दपुराणवचनानि ॥

पञ्चवर्गः । पुं॰ कापटिकोदास्थितगृहपतिवैदेहिकतापसव्यञ्जनात्मके राज्ञांपञ्चविधेचारवर्गे ॥ यथा । तत्र परमर्मज्ञः प्रगल्भश्छात्रः कपटव्यवहारित्वात्कापटिकः । तंसत्य विनमर्थमानाभ्यामुपगृह्यरहसिराजा ब्रूयात्त्वस्तुष्टं यच्चपश्यसितत्तदानीमेवमयिवक्तव्यमिति ॥ १ ॥ प्रव्रज्याप्रत्यवसित उदास्थितः । स लोकेषु विदितदोषं प्रज्ञाशौचयुक्तं हस्त्यर्थिनं ज्ञात्वारहसिराजापूर्वपद्

ब्रूयात् । वह्न्युत्पत्तिकमठे स्थापयेत् ० प्रचुर सस्योत्पत्तिकं भूम्यन्तरंच तद्वृत्त्यर्थमुपकल्पयेत् सचान्येषामपिप्रव्रजितानां राज चारकर्मकारिणां ग्रासाच्छादनादिकंदद्यात् ॥ २ ॥ कर्षक : क्षीणवृत्ति : प्रज्ञाशौचयुक्तोगृहपतिव्यञ्जनः ॥ तमपि पूर्ववदुक्त्वास्वभूमौकृषिकर्मकारयेत् ॥ ३ ॥ वाणिजक : क्षीणवृत्तिर्वैदेहिकव्यञ्जनः । तंपूर्ववदुक्त्वाधनमानाभ्या मात्मीकृत्य वाणिज्यङ्कारयेत् ॥ ४ ॥ मुण्डोजटिलोवार्त्ताकामस्तापसव्यञ्जन : । सोपिक्वचिदाश्रमेव सन् बहुमुण्डजटिलान्तर कपटशिष्यगणस्तोगुप्तराजोपकल्पितवृत्तिस्तान्पर्य्यकुर्यात् । मासद्विमासान्तरितंप्रकाशं यदरादि मुष्टिमश्नीयात् । रहसितुराजोपकल्पितं यथेष्टमाहारंकल्पयेत् । शिष्याश्चास्यातीतानागतज्ञानादिकं ख्यापयेयु : तेनबहुलोकवेष्टनमासाद्य सर्वेषां विश्वसनीयत्वात् सर्वकार्यं मकार्यंच पृच्छन्ति चन्याग्न्यादकुक्रियादिकं कथयन्ति ॥ ५ ॥ एवंपञ्चवर्गं प्रकल्पनेन राज्ञ : प्रतिराजस्य चात्मीयानां चामात्यादीनां मनुरागविरागज्ञानं भवति ॥ पञ्चानां वर्गा : ॥

पञ्चवल्कलम् । न० त्वक्पञ्चके ॥ यथा । न्यग्रोधोदुम्बराश्वत्थप्लक्षवेतसवल्कलैः । सर्वैरेकत्र संयुक्तै : पंचवल्कलमुच्यते ॥ अपिच । न्यग्रोधोदुम्बराश्वत्थ प्लक्षपिप्पल पीतना : । चीरिवृक्षास्तु पञ्चैषां वल्कलं पञ्चवल्कलम् ॥ पञ्चैते चीरिणो वृक्षास्तेषां त्वक्पञ्च लक्षणम् । त्वक्पञ्च कंटिमं ग्राहि व्रणशोथविसर्पजिदितिराजनिर्घण्ट : ॥

पंचबाणः पुं ० कामदेवे । स्मरे ॥ पंचबाणा : द्रावणाद्याश्च । तेच । द्रवणं शोषणं बाणं तापनं मोहनाऽभिधम् । उन्मादनंचकामस्यबाणा : पंचप्रकीर्तिता : ॥ अपिच अरविन्दमशोकंच चूतंचनवमल्लिका । नीलोत्पलंचपञ्चैते पंचबाणस्यसायका : ॥ पंचानां बाणानां समाहारे ॥ त्रि० । पंचबाण विशिष्टे ॥

पंचवायव : । पुं० प्राणापानव्यानोदान समानाख्येषु ॥ पंचचते वायवः ॥

पंचविधकार्त्स्न्यम् । न० जगज्जन्मस्थितिध्वंसतिरोभावविमुक्तिषु ॥

पंचविपर्ययभेदा : । पुं ० अविद्यास्मिता रागद्वेषाभिनिवेशेषु यथाक्रमं तमोमोहमहामोहतामिस्रान्धतामिस्रसंज्ञकेषु ॥ विपर्यय प्रभावानामस्मितादीनां विपर्यय स्वभावत्वात् ॥ यद्वा । यदविद्याविषयेण यथार्थतो वस्तु अस्मिता इव

सात्त्वभावाः सन्तस्तदभि निविशन्ति । अतएव पंच पर्वा अविद्येत्याह वार्षगण्यः ॥

पंचशर : । पुं० कामे । मकरध्वजे ॥ पंचशराश्चास्य । ते च उन्मादनतापनश्च शोषणस्तम्भनस्तथा । सम्मोहनश्च कामस्यपंचबाणाः प्रकीर्तिताः ॥ पञ्चेन्द्रियार्थाःशराः अस्येत्यन्ये ॥

पंचशलाका । स्त्री० विवाहोपयोगिविधविशेषे ॥

पञ्चशस्यम् । न० धान्य मुद्गतिल यव श्वेतसर्षपरूपे शस्यपञ्चके ॥ सर्षपस्थाने माषोपीतिदुर्गोत्सव पद्धतिः ॥

पञ्चशाखः । पुं० गये । मापी । हस्ते ॥ पञ्च शाखा इव यद्गुलयोऽस्य ॥ न० पञ्च शाखानां समाहारे ॥ त्रि० । पञ्च शाखा विशिष्टे ॥

पंचशिख : । पुं० सिंहे ॥ धर्मस्य हिंसाभार्यायां जातमुनिविशेषे ॥ यथोक्तं वामन पुराणे ५ अध्याये । धर्मस्यभार्याहिंसाख्या तस्यां पुत्र चतुष्टयम् । सम्प्राप्तं मुनि शार्दूल योगशास्त्रविचारकम् ॥ ज्येष्ठः सनत्कुमारोभूद्द्वितीयश्च सनातनः । तृतीयः सनकोनाम चतुर्थश्च सनन्दनः ॥ साङ्ख्य वेत्तारमपरं कपिलस्वोढु मासुरिम् । दृष्ट्वा पञ्च शिख श्रेष्ठं योगनिष्ठं तपोनिधिम् । ज्ञानयोगंनते दद्युर्ज्यायांसो पिकनी यसामिति ॥

पंचशूरण : । पुं० पंचप्रकारशूरणे ॥ यथा । अल्पम्लपर्णीकाण्डीर माला कन्द द्विशूरणैः । शूरोभवतियोगोयं पञ्चशूरणसंज्ञक : । इतिराजनिर्घण्टः शूरणः श्वेतशूरणश्चेति शूरणद्वयम् ।

पञ्चशैरीषकम् । न० शिरीषस्यत्वगादि पंचमु ॥ त्वक्पत्रफलमूलानिकुसुम श्चैवपंचमम् ॥

पंचषा : । त्रि० पंचवाषट्वापरिमाणंयेषां तेषु ॥ बहुवचनान्तोयम् ॥

पंचसिद्धौषधय : । पुं० पंचप्रकारौषधिविशेषे ॥ यथा । तैलकन्द सुधा कन्द क्रोडकन्द रुदन्तिकाः । सर्प नेत्रयुताः पंच सिद्धौषधिकसंज्ञकाः ॥

पञ्चसुगन्धकम् । न० पंचप्रकार सुगन्धद्रव्ये ॥ यथा । कर्पूरकक्कोल लवङ्गपुष्प गुवाकजाती फलपंच केन । समांशभागेनप्रयोजितेन मनोहरं पंचसुगन्धकंस्यात् ॥

पंचसूना । स्त्री० पंचप्रकारप्राणिवधस्थाने । यथा । पंचसूनागृहस्थस्य चुल्लीपेषण्युपस्कर : । कण्डनीचोद कुम्भश्च बध्यते यास्तुवाहयन् ॥

पंचसूरणम् । न० पंचशूरणे ॥

पंचस्कन्धी । पुं० रूपविज्ञानादिस्कन्धानांसमुदाये ॥

पंचस्रोत : । पुं० शैवशास्त्रे ॥

पंचस्वरा । स्त्री० ज्योतिर्ग्रन्थविशेषे ॥

पंचस्वरोदयः । पुं० ज्योतिःशास्त्रविशेषे ॥

पंचाग्निः । पुं० अग्निहोत्रिणि ॥ गार्हपत्यदक्षिणाग्न्याहवनीयसभ्यावसथ्याख्याः पंचाग्नयोयस्यतथोक्तेऽरुहे ॥ पवनः पावनस्तेतावस्य पंचाग्नयो गृहे । सायंप्रातः प्रदीप्यन्ते सविप्रः पङ्क्तिपावनः ॥ चतुर्णान्यपृथिवीषु सपयोपित्सु अग्निहृष्टिंय : कुरुते । सोऽग्निहोत्रादिकारीवापंचाग्निः ॥

पंचाङ्गः । पुं० पुष्पिताश्वे । पंचभेदे ॥ कूर्मे ॥ प्रणामविशेषे ॥ यथा । बाहुभ्यांचैवजानुभ्यां शिरसावचसा दृशा । पंचाङ्गोयंप्रणामः स्यात्पूजासुप्रवरावुभौ ॥ राज्ञांनये ॥ यथा । सहायाः साधनोपायाविभागोदेशकालयोः । विनिपातप्रतीकारः सिद्धिः पंचाङ्गइष्यतेइति ॥ न० । वृक्षत्वगादिषु ॥ यथा ॥ त्वक्पत्रंकुसुमंमूलं फलमेकस्यशाखिनः । एकत्रमिलितश्चैतत्पंचाङ्गमितिसंज्ञितम् ॥ अधिकरणे । यथा ॥ विषयोविषयश्चैव पूर्वपक्षस्तथोत्तरम् । निर्णयश्चेतिपंचाङ्गंशास्त्रेधिकरणंस्मृतमिति ॥ देवाराधनाङ्गस्तोत्रादिषु ॥ यथा ॥ स्तोत्रंच कवचं चैवपद्धतिः पटलंतथा । नामसहस्रमित्येतत्पंचाङ्गंतन्त्रवेदिन इति ॥ तिथिवारादात्मकेपत्रे । यथा । तिथिर्वारंचनक्षत्रंयोगः करणमेवच । पंचांगस्यफलंश्रुत्वागङ्गास्नानफलंलभेदिति ॥ अपिच । वारोहरतिदुःस्वप्नंनक्षत्रंपापनाशनम् । तिथिर्भवतिगङ्गायायोगः सागरसङ्गमः ॥ करणंसर्वतीर्थानियूयतेवनपंचिकेति ॥

पञ्चाङ्गगुप्तः । पुं० कमठे । कच्छपे ॥

पञ्चाङ्गप्रणामः । पुं० भक्तिश्रद्धातिशययुक्तैर्गुर्वादिप्रणतिविशेषे ॥ यथा । जानुभ्यांचसपाणिभ्यां सुरसाशिरसागिरा । पंचाङ्गताप्रणामस्यपूजायांप्रवरामतेति ॥

पंचाङ्गुलः । पुं० मण्डे । एरण्डे ॥ शुक्लैरण्डे ॥ त्रि । पंचाङ्गुलिमिते ॥ पंचाङ्गुलयोस्य । तत्पुरुषस्याङ्गुलेरित्यच् । अङ्गुलिसदृशावयवेधान्यादिविक्षेपकेकाष्ठे ॥ पञ्चाङ्गुलयोयस्य । अङ्गुलेर्दारुणीतिषच्समासान्तः ॥

पंचाङ्गुली । स्त्री० सकाराक्षुपे ॥ इ० राजनि० ॥

पंचातपा । स्त्री० तपस्या विशेषे ॥ यथा । चर्या पंचातपाचिन्ताशाम्भवी शाम्भवो जपः । पत्निर्ये दारुभिः शुष्कैश्चतुर्दिक्षुचतुष्कृतम् । वह्नि संस्थापनं ग्रीष्मे तीव्रांशुमान् मध्यमः । हस्तान्तरे चतुर्वह्नीन् कृत्वावैश्वानरैर्दिना ॥ तन्मध्यस्था सूर्यविम्बं वीक्षती पङ्कजांशुके

त्रिकालिका पुराणम् ॥

पञ्चात्मकः । त्रि॰ पाञ्चभौतिके ॥

पञ्चाननः । पुं॰ शिवे । पञ्च आननान्यस्य ॥ सिंहे ॥ पञ्चं विस्तृत माननं यस्य सः ॥ यद्वा । मुखं पादाश्च पञ्च आननानीव यस्य सः ॥ अद्भुते ॥

पंचाप्सरः । न॰ दण्डकारण्यस्थे तटाक विशेषे ॥ पंचाप्सरसोऽत्र निवसन्त्यत्र ॥

पञ्चामरा । स्त्री॰ पञ्चप्रकारामरलतासु ॥ यथा । एकातु अमरा दूर्वा तस्याप्यन्यां समानयेत् । अन्या तु विजया देवी त्रिविधा सरस्वती । अन्यातु विल्वपत्राख्या शिव सन्तोषकारिणी । अन्यातु योग सिद्ध्यर्थे निर्गुण्डी चामरालता ॥ अन्यातु काल तुलसी श्री विष्णोः प्रियतोषिणी । एताः पञ्चामरा श्रे या: योगसाधनकर्मणीति रुद्रयाम लोत्तर खण्डे ७६ पटलः ॥

पञ्चामृतम् । न॰ दुग्धादि पञ्चसु । यथा । दुग्धं सशर्करं चैव घृतं दधि तथा मधु । पञ्चामृत मिदं प्रोक्तं विधेयं सर्व कर्मसु ॥ पञ्चानाममृतानां समाहारः ॥

पञ्चामृतयोगः । पुं॰ गुडूच्यादि पञ्चानां योगे ॥ यथा । गुडूची गोक्षुरश्चैव मुसलीमुण्डिकास्तथा । शतावरीति पञ्चानां योगः पञ्चामृताभिध इ॰ राज॰ नि॰ ॥

पञ्चाम्नायः । पुं॰ शिव पञ्चमुख निर्गत पञ्चप्रकार शैवशास्त्र विशेषे ॥ ॥ यथा ॥ पूर्वाम्नायः पूर्वमुखः पश्चिमः पश्चिमा मुखः । दक्षिणोद क्षिणस्तद्वदुत्तरश्चोत्तरः परः । निरुत्तरतयाचोर्द्ध्वं सिद्धान्तागमरूपिणम् । ऊर्द्ध्वाम्नायपरिज्ञानं नाल्पस्यतपसः फलम् ॥ पूर्वाम्नायः शब्दरूपो दक्षिणः कर्णरूपकः । पश्चिमः प्रश्नरूपः स्यादुत्तरश्चोत्तरस्तथा ॥ ऊर्द्ध्वाम्नायस्तत्त्वबोधः केवलानुभवात्मकः इति भैरव तन्त्रादि ॥

पंचाम्रवापी । स्त्रि॰ पंचानामाम्रसशिरानां हस्तविशेषाणां समारोपके ॥ यथा । अश्वत्थमेकं पिचुमर्दमेकं न्यग्रोधमेकं दशपुष्पजाती: । द्वे द्वे तथा दाडिम मातुलुङ्गे पञ्चाम्रवापी नरकं नयाती तिवाराहपु॰ ॥

पंचाम्लम् । न॰ अम्लवेतसादिपञ्चसु ॥ यथा । अम्लवेतसवृक्षाम्ल छस्नाम्बी रनिम्बुकैः । चतुरम्लं हि पंचाम्लं बीजपूरयुतैर्भवेत् ॥

पंचारी । स्त्री॰ शारिफलायाम् ॥ इतिशब्दरत्नमाला ॥

पंचार्चिः । पुं॰ बुधग्रहे । इ॰ त्रि॰ ॥

पंचालः । पुं॰ वर्णसंकरभेदे ॥ यथा । वार्थेनर्दैन पंचालमाग्याषि ॥ यथा । शर्माग्निशर्माधि । देशानि

कट्टाणि ॥ पुंभूम्नि । पंचाला : । नीवृद्विशेषे । कान्यकुब्जादिच्छवाभि धदेशेषु ॥ पंचते । पचिविस्तारे । तमि विशि विङीत्यादिना कालन् ॥ पंचाला : क्षत्रिया : तेषांनिवासो जनपद : पंचाला : । निवासे ऽ योजनपदे लुप् । लुपियुक्तवद्व्यक्ति वचने ॥ पुराणोक्ता व्युत्पत्तिस्तुहर्य श्वात्मुद्गल सृञ्जय बृहदिषु यवीनर काम्पिल्यसंज्ञा : पंचानामेतेषां विष याणां रक्षणायालमेतेमत्पुत्रा इति पुत्रा ऽ भिहिता इति पंचाला : । ` वि॰ पु॰ ४ अंशे १८ अध्याय: ॥ कुरुक्षेत्रात् पश्चिमेतु तथाचोत्तर भागत : । इन्द्रप्रस्थात्महेशानि दश योजनकद्वये ॥ पञ्चालदेशो देवेशि सौन्दर्यगर्वभूषित इति तन्त्रशास्त्रम्॥

पञ्चालिका । स्त्री ॰ वस्त्रादिकृत पुत्तिकायाम् ॥ गीतिविशेषे ॥ पञ्च भिर्वर्णैरल्यते । अलभूषणादौ । अच् । स्वार्थिकन् । टाप् । प्रत्ययस्था दितीत्त्वम् ॥ संज्ञायामितिण्वुला ॥ संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धि : ॥

पंचाली । स्त्री ॰ पंचालिकार्थे ॥ शारि शृङ्खलायाम् ॥

पंचावटम् । न॰ उरस्कटे । चालोपवीते ॥

पंचावयव : । पुं ॰ अनुमाने ॥ पंच अवयवा अस्य । तेचयथा । प्रति ज्ञाहेतूदाहरणोपनयनिगमनानि पं चावयवा : । यथा । पर्वतोवन्हिमा निति प्रतिज्ञा ॰ धूमवत्वादिति हेतु: योयोधूमवान् ससोग्निमान् यथाम हानसम् इत्युदाहरणम् तथाचाय मित्युपनय : तस्मात्तथेति निगमन म् ॥

पञ्चावस्थ : । त्रि॰ मृते । शवे ॥

पंचावस्था : । स्त्री॰ भूम्नि । कौमारं पंचमाब्दंस्यात्पौगण्डंदशमावधि । कैशोरमापंचदशाद्यौवनंचतत : परम् । वार्द्धकंचततःप्रोक्तं पंचाव स्था : प्रकीर्त्तिता : ॥ त्रि ॰ । पंचावस्थायुक्ते ॥

पंचाशत् । त्रि॰ सङ्ख्याविशेषे ॥ पंच दशत : परिमाणमस्य । पङ्क्तिविं शति त्रिंशदित्यादिना निपातनात् प्रकृतेपंचाभाव : शत्प्रत्यय : ॥ सङ्ख्येये ॥

पंचास्य : । पुं॰ सिंहे ॥ पंचते । पचि च्छच् । पंचंविस्तृतमास्यमस्य यद्वा । मुखं पादाश्च पञ्चास्यानीयस्यास: ॥ शिवे ॥ पञ्चशास्यान्यस्य ॥

पञ्चिका । स्त्री॰ द्यूतविशेषे ॥ सतुपंच भिरक्षै : पंचभि : कपर्द्दै : पंचभि शलाकाभिर्वाभवति । तत्रयदा सर्वे उत्ताना : पतन्ति अवाची वा तदा पातयिता न्यं जयति । तस्यै वान्यथापाते सतिपातयिताऽन्येन जीयते ॥

पंचवारणम् । न० आकाशादिसूक्ष्मभूतानां परस्परव्यवहर्त्तुं प्राणिनिकाय व्यवहार निर्वाहकतदीय धर्माधर्मापेक्षपरमेश्वर सान्निध्यादि निमित्तापेक्षया विभागेन मिलितानां स्थूलतापत्तौ ॥ तत्प्रकारस्तु । आकाशादिषु पञ्चसु एकैकं द्विधासमंविभज्य तेषु दशभागेषु प्राथमिकान् पञ्चभागान् प्रत्येकं चतुर्द्धासमंविभज्यतेषां चतुर्णां भागानां स्वस्वद्वितीयार्द्धभाग परित्यागेन भागान्तरेषुयोजनमिति । तदुक्तम् । द्विधाविधायचैकैकं चतुर्द्धाप्रथमं पुनः । स्वस्वेतरद्वितीयांशैर्योजनात् पञ्चपञ्चतेति ॥ स्वार्द्धेषु स्वेतरार्द्धानां षाट्शो योजनन्तुतद्दिति च ॥ अपिच । द्विधाकृतस्यभूम्यादेरर्द्धमेकञ्चतुष्कृतम् । स्वान्यद्वितीयपार्द्धेषु संयुक्तंपञ्चतामतम् ॥ एवमर्द्धद्विभूतानामितराष्टमभागकम् । स्वांशाधिक्येनभूम्यादि व्यपदेशोचसंस्फुट इति ॥

पञ्चेन्द्रियम् । न० श्रोत्रादिषु । श्रोत्रं त्वक्चक्षुषी जिह्वा घ्राणं पञ्चेन्द्रियमतम् । पञ्चानामिन्द्रियाणांवै शुभेश्रवणदर्शने । श्रवणात्स्तुविज्ञानं दर्शनाच्चित्तरञ्जन मिति भागवतम् ॥ वागादिषु ॥ वाक् पाणि पाद पायू पस्थाख्य कर्मेन्द्रियं मतमित्युक्तः ॥

पञ्चेषु : । पुं० मदने ॥ पञ्चइषवोऽस्य ॥

पञ्चोपविषम् । न० उपविषाणां पंचके ॥ यथा । स्नुह्यर्कौ करवीराणि लाङ्गली विषमुष्टिका । एतान्युपविषाख्याहुः पंचपांडित्यशालिन इ० रा० नि० ॥

पञ्चोषणम् । न० पञ्चकोले ॥

पञ्चोष्माणः । पुं० भुक्त आहारपाचक शरीरस्थ पञ्चाग्निषु ॥ यथा ॥ भौमाऽऽप्याग्नेय वायव्याः पञ्चोष्माणः सनाभसाः । पञ्चाहार गुणान् स्वान् स्वान् पार्थिवादीन् पचन्त्यनु ॥ पार्थिवाः पार्थिवानेव शेषाः शेषांश्चदेहगान् ॥ इति सारकौमुदी ॥

पञ्जरः । पुं० शरीरे ॥ देहास्थि समूहे । काङ्काले ॥ कलियुगे ॥ गवां नीराजनाविधौ चेति सारस्वताभिधान मिति राधाकान्तः । न० । कायास्थिवृन्दे । शरीरास्थिपञ्जरे ॥ शाखारे । मध्यादिपक्ष्यगृहे । पिंजरा० इ० भा० ॥

पिंजराखेट : । पुं० पोली ० इ० गौ० भाषा प्रसिद्धे पलवे । मत्स्यमारणोपाये ॥

पञ्जुल : । पुं० कोलकंदे ॥

पञ्जि : । स्त्री० सूचनालिकायाम् । पादस० इ० गौ० भा० ॥ पञ्जि

कायाम् ॥

पञ्जिका । स्त्री० तूलनालिकायाम् । पांइल० गौ० भा० ॥ टीकाविशेषे ॥ यथा । टीकानिरन्तर व्याख्या पञ्जिकापद भञ्जिकेति हेमचन्द्र : ॥ आयस्यास्थाम् ॥ पञ्जाङ्ग । यथा ह० भा० । तिथिवारादि बोधकपत्रे ॥ आयव्यय लेखनार्थपत्रे । बहो० खाता ह० भा० ॥ सकलपदव्याख्यायाम् ॥ पिञ्ज्यव्यतेऽर्थोऽस्याम् । पिजिर्भाषार्थः । गुरोश्च हल इत्य : । पृ० । इकारस्याकार : । स्वार्थेक : ॥ पिञ्जयतिवा । वु न् ॥

पञ्जिकारकः । पुं० कायस्थजातौ ॥ त्रि० । टीकाकारके ॥

पञ्जी । स्त्री० तिथ्यादिज्ञापके पत्र विशेषे । तिथिपत्र० ह०प्र० । पञ्जिकायाम् ॥ यथा । य : शूद्रदैवज्ञ मुखेन पञ्जीं शृणोति राजा नरकं प्रयाति । दैवज्ञ वक्त्रेण शृणोति पञ्जीमनन्त । चयाति शशीव कृष्णे ॥ज्योतिः० ॥ टीकायाम् ॥

पञ्जीकार : । पुं० कायस्थे । पञ्जिकाकृति ॥

पट : । पुं० चायालद्रुमे ॥ पुरस्कृते ॥ न० । चालि । पटले । छदिषि ॥ पुं० सुचेलके । शोभनवस्त्रे ॥ वस्त्रे ॥ चित्रपटे । पच० ह०भा० ॥ पटति । पटगतौ० पटविस्तारे वा । पचाद्यच् ॥ यद्वा । पच्यतेऽनेन पटभासने । खनोघचेतिघ : घित्वादन्यस्मादपि ॥ हलश्चेतिघञ् संज्ञा पूर्वकत्वाद् वृद्ध्यभाव : । क्वचित् घवाद् विषयेऽप्युत्सर्गोभिनिविशतीतिघञ् विषये पुंसीतिघोवा ॥

पटक : । पुं० सेनानिवेशे । शिबिरे ॥

पटकार: । पुं० तन्तुवाये ॥ चित्रकरे ॥ चाले रा० ह० भा० ॥ पटंशोभनवस्त्रं चित्रपटंवा करोति । कृञ् । कर्मण्यण् ॥

पटकुटी । स्त्री० वस्त्र वेश्मनि । दूष्ये । गुणाख्यनिकायाम् । तंबू । ह० भा० ॥

पटच्चरम् । न० जीर्णवस्त्रे ॥ पटते । पट० वा० चत् । भूतपूर्वपटत् । भूतपूर्वचरट् ॥ यद्वा । पटत्वृत्य व्यक्तं शब्दं चरति करोति । चष् ॥ यद्वा । पटइवाचरति । सर्वप्रातिपदिकेभ्य : क्विप् । चाचारक्विपिश चन्ताचरट् ॥ पुं० । चौरे ॥

पटवस्त्र : । पुं० पटका वृतिस्त्रीकटिवस्त्रधि० पटस्यवस्त्र : ॥

पटभवनम् । न० उपकार्यायाम् । पटमण्डपादिराजसदने ॥

पटमठ : । पुं० अंशुकालये ॥

पटमण्डप : । पुं० पटभवने । दूष्ये ॥

पटमयम् । न० वस्त्रालये । दूष्ये ॥ शांब्याम् । पटवासे ॥

पटरकः । पुं० गुन्द्रवृक्षे । पटेरा इ०भा०

पटलम् । न० पिटके ॥ परिच्छदे । परिवारे ॥ छदिषि । गृहाच्छादने । छानिइ०भा० तिलके ॥ दृष्टयोगे । दृष्टेरावरके । चोखकापड़दा इ० भा० यथा । प्रथमे पटलेदोषो यस्यद्दष्ट्यांव्यवस्थितः । अव्यक्तानिसरूपाणि कदाचिदथपश्यति । दृष्टयांपत्वारि पटलानिसन्ति रसरक्ताश्रयवाह्यम् द्वितीयंमांससंश्रयम् । तृतीयमेदःसंश्रितम् चतुर्थंकालकाश्रितम् । तथा चसुश्रुतः । तेजोजलाश्रितंबाह्यं तेष्वन्यत्पिशिताश्रितम् । मेदस्तृतीयंपटलमाश्रितत्वस्थिचापरम् ॥ पञ्चमांशसमंदृष्टे स्तेषांबाहुल्यमिष्यते०इति० ॥ अपरोक्तः शब्दैनरत्नम् अथ शब्देभरतोव्याख्यातः । तेषुपटलेषु वाह्यादिभेदेनाधिष्ठानविशेषप्रभावात् दोषाणां लिङ्गविशेषमाह प्रथमे पटले इत्यादि । प्रथमेपटलेसर्वाण्यनारेनतुवाह्ये ०इ० विजयरक्षितः ॥ स्त्री०न० । ग्रन्थे । वृन्दे । सञ्चये । पुं० न० ग्रन्थप्रभेदे ॥ पटंविस्तारंलाति । ला० । आतोनुपेतिकः ॥ पटलुदकंवा । पटगतौबाहुः । वृषादित्वात्कलच् ॥

पटलप्रान्तम् । न० वलीकनीध्रे । परी

खी इति० परावली इतिच भाषा० ॥ पटस्य छदिषः प्रान्तम् ॥

पटली । स्त्री० छदिषि ॥ गौ० ङीष् ॥

पटवापः । पुं० अंशुकालये ॥ चूर्णविशेषे । पटस्यवासः ॥ पटोवास्यते येनवा । वास० । चु । घः ।

पटवासकः । पुं० चूर्णवि० । पिष्टातै । बुक्का इ० भा० ॥ पटोवास्यते येन । वासउपसेवायाम् । चु० । घः । स्वा० कन् ॥ पटंवासयतिवा । कर्मण्यण् । कन् ॥ ॥

पटहः । पुं० समारम्भे । आरम्भे ॥ युद्धेवाद्यमानढक्कायाम् । आडम्बरे ॥ पटहोदुन्दुभिरितिस्वामी । हिंसने ॥ पुं० । न० । आनके । ढोल इ० भा० ॥ पटंहन्ति । हन्० । अन्येभ्योपीतिडः ॥ पटेतिशब्दं जहाति । ओहाक्त्यागे । आतोनुपेतिकः ॥

पटाकः । पुं० पक्षिविशेषे ॥ पटति । पट० । पिना० काकः ॥

पटाका । स्त्री० पताकायाम् ॥ टाप् ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

पटालुका । स्त्री० जलौकायाम् ॥

पटि : । स्त्री० पटविशेषे ॥ वागुजौ ॥ कुम्भिकाद्रुमे ॥ इतिमेदिनी ॥

पटिका । स्त्री० वस्त्रे ॥

पटिमा । पुं० पटुतायाम् । पाटवे ॥ पटोर्भाव . । पृथ्० इमनिच् ॥

पटिष्ठ : । त्रि० पटुतमे ॥ अयमेषा

मतिशयेनपटु : । अतिशायनेतम-
विष्ठनाविति० इष्ठन् ॥

पटी । स्त्री० तिरस्करिण्याम् । यव-
निकायाम् ॥ वस्त्रविशेषे ॥ गौरा-
दित्वान्ङीष् ॥

पटीयान् । त्रि० पटुतरे ॥ अयमनयो-
रतिशयेनपटु : । द्विवचनविभज्यो
पपदेतरबीयसुनौ ॥ स्त्री० । उगित
श्चेतिङीपि० पटीयसी ॥ समर्थतरे
चिकित्स : ॥

पटीर : । पुं० पाटीरार्थेषु ॥ पटति
पटगतौ । कृशपृकटिपटिशौटिभ्य-
ईरन् ॥

पटु : । पुं० पटोले । कारवेल्ल लता
याम् ॥ कारवेल्ले ॥ चौरके ॥ पटोल
पत्रे ॥ न० । छत्रायाम् ॥ लवणे ॥
पांशुलवणे ॥ त्रि० । दक्षे ॥ चतुरे ॥
मधुरे ॥ नीरोगे । रोगविहीने ॥
तीक्ष्णे ॥ स्फुटे ॥ निर्दये ॥ निष्ठुरे ॥
धूर्ते ॥ पाटयति । पटगतौ । अन्त-
र्भा : । फलिपाटीच्छु: पटादेशश्च ॥

पटुक : । पुं० पटोले ॥

पटुतम : । त्रि० पटिष्ठे ॥ अयमेषाम-
तिशयेनपटु: । अतिशायनेतमप् ॥

पटुत्वचकम् । न० लवणालवणे ॥

पटुपत्रिका । स्त्री० क्षुद्रचञ्चुचुपे ॥

पटुपर्णिका । स्त्री० चौरिणीलवणे ॥

पटुपर्णी । स्त्री० स्वर्णक्षीर्याम् ॥ हैम
वत्याम् ॥ पटूनिपर्णान्यस्या : ॥
पाककर्णेतिङीप् ॥

पटोटजम् । न० छत्राके ॥

पटोल : । पुं० औषधि विशेषे । कर्क
शच्छदे । तिक्तके । परवर इ० पलवल
इतिचभा० ॥ पटोलं पाचनं हृद्यं
वृष्यंलघ्वग्निदीपनम् । स्निग्धोष्णं
हन्तिकासास्त्र ज्वरदोषत्रयक्रमीन् ॥
पटोलस्यभवेन्मूलं विरेचनकरंसुखा
त् । नालंश्लेष्महरंपत्रं पित्तहारिफ
लंपुन : । दोषत्रयहरंप्रोक्तं तद्वत्ति
क्तापटोलिका ॥ अपिच । पटोलप
त्रंपित्तघ्नं मूलंतस्यविरेचकम् । फलं
तस्यत्रिदोषघ्ननाडीतस्यकफापहा ॥
पटति । पट ० । अन्तर्भावितण्यर्थो
वा । कपिगडिगण्डीत्योलच् ॥ न०
वस्त्रान्तरे ॥

पटोलक : । पुं० शुक्तौ ॥

पटोलपत्रम् । न० पलवलपत्तीतिप्रसि
द्धशाके ॥ पटोलपत्रंपित्तघ्नं दीपनं
पाचनंलघु । स्निग्धं वृष्यं तथोष्णञ्च
ज्वरकासक्रमिप्रणुत् ॥

पटोलिका । स्त्री० ज्योत्स्न्याम्पचैडा
० इ० प्र०दीर्घफले । पटति । पट०
। ओलजन्तात् ० स्त्रा ० कन्० ।
टाबित्वञ्च ॥

पटोली । स्त्री० ज्योत्स्न्याम् । चर्चेडा०
पंडोल० इ० भा०प्र० दीर्घफले ॥
जातेरिति० गौरादित्वाद्वाङीष् ॥

पट्ट : । पुं० पेषणपाषाणे । शिल० इ

तिभाषा ॥ व्रणादीनांबन्धने । पट्टी हू॰ भा॰ ॥ चतुष्पथे । चौवाटा॰हू॰ भा॰ राजादिशासनवि॰ पट्टा॰हू॰ भा॰ ॥ पीठे । पट्टा इति पटड़ा॰ इतिच भा॰ ॥ फलके । ढाल॰ इ तिभाषा॰ ॥ शाकप्रभेदे ॥ कौपेये ॥ नृपादीनां किरीटविशेषे ॥

पट्टक : । पुं॰ पट्टार्थे ॥

पट्टजम् । न॰ वस्त्रान्तरे । पट्टवस्त्रे ॥

पट्टदेवी । स्त्री॰ महाराज्ञ्याम् । पटरानी॰ हू॰ भाषा॰ ॥

पट्टनम् । न॰ पत्तने ॥ पटन्तिजनायत्र पटगतौ ॥ धा॰ तनन् ॥

पट्टनी । स्त्री॰ पत्तने ॥

पट्टरञ्जम् । न॰ पतङ्गे । पतङ्ग॰ हू॰भा

पट्टरञ्जनकम् । न॰ पट्टरङ्गे ॥

पट्टलक्षणम् । न॰ नृपादीनां किरीट विशेषस्वरूपे ॥ यथा । विस्तरशोनि र्दिष्टं पट्टानां लक्षणं यदाचार्यैः । तत्सङ्क्षेपः क्रियते मयात्रसकला र्थसम्पन्नः ॥ पट्टः शुभदोराज्ञो म ध्येष्टावङ्गुलानि विस्तीर्णः । सप्तन रेन्द्र महिष्याः षड्युवराजस्य नि र्दिष्टः ॥ चतुरङ्गुल विस्तारः पट्टः सेनापते र्भवतिमध्ये । द्वेचप्रसाद पट्टः पञ्चैते कीर्तिताः पट्टाः ॥ सर्वेद्विगुणा यामा मध्यादर्द्धेन पा र्श्व विस्तीर्णाः । सर्वेच शुद्धकांचन विनिर्मिताः श्रेयसो वृद्ध्यै ॥ पञ्चै व शुभाशुभज्ञानमाह । क्रियमाणं यदिपत्रं सुखेन विस्तारमेति पट्टस्य । वृद्धिजयौ भूमिपतेस्तथा प्रजानांच सुखसम्पत् ॥ जीवितराज्य विनाशं करोति मध्ये व्रणः समुत्पन्नः । मध्ये स्फुटितस्त्याज्यो विघ्नकरः पार्श्वयोः स्फुटितः ॥ अशुभेलक्ष णे दृष्टे किञ्चुयांदित्याह । अशुभ निमित्तोत्पत्तौ शास्त्रज्ञः शान्तिमा दिशेद्राज्ञः । शस्तनिमित्तः पट्टो नृपराष्ट्रविवृद्धये भवति ॥

पट्टशाकम् । न॰ नाडीचे । नालिता शाक॰ हू॰ गौ॰ भा॰ । नालीकाशा क ॥ हू॰ दे॰ भा॰ ॥

पट्टारोहा । स्त्री॰ पट्टदेव्यां ॥ पट्टं आ रोहोयस्याः सा ॥

पट्टाढी । स्त्री॰ पट्टदेव्याम् ॥

पट्टिका । स्त्री॰ अल्पविस्तारेपट्टवस्त्र विशेषे ॥ पट्टी॰ हू॰ प्र॰ वस्त्रे ॥ भितस्थिविस्तारेवस्त्रे ॥ पट्टिकाख्य लोध्रे ॥

पट्टिकाख्य : । पुं॰ क्रमुके । रक्तलोध्रे ॥ पट्टिका आख्यायस्य ॥

पट्टिकालोध्र : । पुं॰ क्रमुके । लाचाप्र सादने । रक्तलोध्रे ॥

पट्टी । पुं॰ रक्तलोध्रे । पट्टिकाख्ये ॥ त्रि॰ । पट्टविशिष्टे ॥ पट्टोस्यास्ती ति । मतद्धनि : ॥

पट्टिल : । पुं॰ पूतिकरज्जे ॥

पट्टिश : पुं० खड्गविशेषे । अस्त्रविशेषे ॥

पट्टिस : । पुं० परशु : पट्टिशोनाम सएवचपरश्वध इतिभरत : ॥

पट्टी । स्त्री० ललाट भूषायाम् ॥ पट्टिकालोध्रे ॥ तलसारके । अश्ववक्षोबन्धनरज्जौ ॥ ग्रामवृत्तौ ॥ क्षिजस्मात्पट्टिरव्दात्ङीष् ॥

पट्टोलिका । स्त्री० व्यवस्थापत्रे ॥ पट्ट इ० भा० प्र० इ० केचित् ॥

पट्टु : । पुं० रणे ॥ भूलोके ॥ पण्यते पटगती । सर्वनिघृष्वरिष्वेति साधु : ॥

पठक: । पुं० पठनकर्त्तरि ॥ पठति । पठ० । अच् । स्वा ० क: ॥

पठनम् । न० वाचने ॥ यथा । भूतप्रेतपिशाचानांपठनादेवनाशनमिति ॥

पठमञ्जरी । स्त्री० श्रीरागस्यचतुर्थरागिण्याम् । अस्यालक्षणंयथा । वियोगिनीकान्तवितीर्णपुष्पा सर्वाङ्गम्लीवपुषातिमुग्धा । आश्वासमानाप्रियायाचसख्याविधूसराङ्गीपठमञ्जरीयमितिदामोदर: ॥

पठसमञ्जरी । स्त्री० रागिणीविशेषे ॥ इतिहलायुध : ॥

पठि : । स्त्री० पठने ॥ इ० शब्द० ॥

पठित: । त्रि० वाचिते । अधीते । कृतपाठे । यथा । मयान पठिताचण्डीस्वयानापिचिकित्सितम् । अकस्मान्नगरोपान्ते कथंधूमा यतीतिवितिरा सार्णव : ॥

पठितव्य: । त्रि० पठनीये । पाठ्ये ॥

पड्वीशशब्द : । पुं० अश्वस्य पादवन्धनरज्जौ ॥ पद्भ्यतशीला: पादा: । तेपांसंइति : पड्वी । तस्यार्ड्शो नियामक पड्वीश : वर्णविकारश्छान्दस : । सवासौशब्द श्चेतिवैदिकोयम् ॥

पण: । पुं० वराटकानांविंशतिगण्डके ॥ मूल्ये ॥ कार्षापणे ॥ ग्रामभाषा ट्रिकायाम् । विक्रय्यशाकादिमुष्टौ ॥ व्यवहारे ॥ भृतौ ॥ धने ॥ द्यूतादुत्सृष्टे ॥ इतिहेमचन्द्र: ॥ पणनम् पणस्तै ऽ भेनवापण० । नित्यंपण: परिमाणे इत्यप्पुंसीति वोधा । ग्लहे तिपतञ्जा । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धि: । गौरादिङीष् ॥ पणितव्य तुवेतने ॥ ग्लहे । पौड इतिभाषा ॥ पण्यते उत्सृज्यते । इ०स० ॥ द्यूते ॥ पणौ ग्लहो ऽस्त्यस्मिन् । अर्शआद्यच् ॥

पणग्रन्थि : । पुं० हट्टे ॥

पणनम् । न० विक्रये ॥

पणफरम् । न० लग्नाद्द्वितीय पंचमाष्टमैकादशलग्नेषु ॥

पणवन्ध : । पुं० संधौ ॥ फलसिद्धौ ॥

पणव : । पुं० वाद्यविशेषे ॥ गायन पटहे ढोलकी० इ० प्र० ॥ करताल इ० ख्याते ॥ मुखवाद्यवि० । नेपालेषुजंरेच भूकार इ० नाम्ना प्रसिद्धे द्रव्ये ॥ करतालइ० भाषा० प्र०

इत्यादौ ॥ पणं वाति० गच्छति । आत इ० क :॥ पणायति व्यनाक्त न्वोक: पणरइति स्वामी ॥

पणवा । स्त्री० पणव वादौ ॥ इतिद्वि० ॥

पणस :। पुं० पनसे । पणद्रव्ये ॥ पणायतेरस । पणाव्यवहारेस्तुतौच । वल्यविचमीत्यसच् ॥

पणाङ्गना । स्त्री० वेश्यायाम् ॥ इ० हे०

पणाया । स्त्री० क्रय विक्रयरूपे व्यवहारे ॥

पणायित: । त्रि० ईड़िते । स्तुते ॥ पणाव्यतेस्म । पण० । क्त : । आयादय आर्द्धधातुकेवा ॥

पणास्थि । न० वराटके ॥ पणस्यास्थि ॥

पणास्थिकम् । न० वराटके । कपर्दके ॥

पणि : । पुं० चौरे ॥

पणित : । त्रि० पणायिते । स्तुते ॥ पणाव्यतेस्म । पण० । क्त : । आयाभाव : ॥

पणितव्य :। त्रि० विक्रेयद्रव्ये ॥ स्तोतव्ये ॥ व्यवहार्ये ॥ पण्यते। पण०। तव्यत्तव्यानीयर : ॥

पण्ड : । पुं० क्लीबे । नपुंसके ॥ पंडाते । पडिगतौ । अच् ॥ यद्वा पणते ॥ पण० । अमन्ताड्ड : ॥ त्रि० । निष्फले ॥

पण्डक : । पुं० पण्डे ॥ भिक्षौ । परिव्राजि ॥ यथा । अद्यवाता यथा नारीतथा षोड़श वार्षिकीम् । शतवर्षांच योहृष्ट्वा निर्विकार : सपण्डक इति०॥

पण्डा । स्त्री० धियि । बुद्धौ ॥ पण्डयवेऽनया । पडि० । गुरोश्चेत्य : । टाप् । तत्त्वानुगायां बुद्धौ ॥ निर्णयात्मज्ञाने ॥

पण्डापूर्वम् । न० फलजनकापूर्वे ॥ त्रि० । तद्विशिष्टे ॥

पण्डित : । पुं० विदुषि । दोषज्ञे । सद्धायति । कवौ । धीरे । निषेवते प्रशस्तानि निन्दितानिन सेवते । अनास्तिक : श्रद्दधान एतत् पण्डित लक्षणम् ॥ पठकाः पाठकाश्चैव येचान्ये शास्त्र चिन्तका : । सर्वे व्यसिनोमूर्खाय: क्रियावान् सपण्डित इत्युक्तलक्षणं महाभारते वनपर्वण्युक्तम् ॥ सम्यग्दर्शिनि । समदर्शिनि । ज्ञानिनि विचार बन्यात्म तत्त्वज्ञानवति ॥ शास्त्रकुशले ॥ उपदिष्टार्थवहरणसमर्थे ॥ पण्डाजाता अस्य ता० । इतच् ॥ यद्वा ॥ पण्डतेऽस्मात् पडि० । गत्यर्थेसिक्त: । इट् ॥ नानाः परत्रलौकिकचिदाद्यर्थमहं तमात्पुत्रदारगृहासक्त : पण्डित : परिणीतेत्रे ॥ सिल्हके ॥

पण्डितमन्य :। त्रि० आत्मानंपण्डितंमन्यतेयस्तस्मिन् ॥

पण्डितमानी । त्रि० पण्डिताभिमानिनि ॥

पण्यम् । त्रि० विक्रेये । विक्रयक्रिया कर्मणि । पणितव्ये ॥ पण्यते । पण० अवद्यपण्य वर्य्यागर्ह्यपणितव्याऽनिरोधेष्विति साधु ॥ व्यवहर्त्तव्ये ॥ स्तुत्यर्हे ॥

पण्यवीथिका । स्त्री० विपणौ ॥ पण्या नां वीथी । स्वार्थेकन् । वाथीआवीथीइतिवजार०इतिचभाषा ॥ आपणः पण्यवीथीचद्वयंवीथीतिसंज्ञितमितिशाश्वत: ॥

पण्यवीथी । स्त्री० विपणौ । हट्टशून्ये विक्रयस्थाने ॥ क्रयविक्रयस्थाने ॥ हट्टमार्गे ॥ पण्यानांवीथी ॥

पण्यशाला । स्त्री० हट्टे । विक्रयगृहे ॥ पण्यानांशाला ॥

पण्यस्त्री । स्त्री० वेश्यायाम् ॥

पण्या । स्त्री०ज्योतिष्मत्याम् । मालकाँगणी० इ० भा० ॥ टाप् ॥

पण्याङ्गना । स्त्री० वेश्यायाम् ॥

पण्याजीवः । पुं० क्रयविक्रयिकि । वणिजि ॥ पण्यमाजीवोस्य ॥

पण्याजीवकम् । न० हट्टे ॥

पण्यान्धा । स्त्री० तृणविशेषे । कङ्गुनी पत्रायाम् ॥ दीर्घामध्यातथाक्रस्वाप ण्यान्धात्रिविधास्मृता । रसवीर्यविपाकेषुमध्यमा गुणदायिकेतिराजनिर्घण्टः ॥

पतम् । न० पत्रे ॥

पतगः । पुं० पक्षिणि ॥ पतेनपक्षेणगच्छति । गम्लृ० । ड: ।

पतगोत्तमः । पुं गरुडे ॥ पतगेषुउत्तमः ॥

पतङ्गः । पुं० शलभे ॥ शालिप्रभेदे ॥ पक्षिणि ॥ सूर्ये ॥ कन्दुके ॥ योसौत्वयावतरसरोरुहतः पतङ्गइतिलक्ष्यम् । अलमधूके ॥ पतति । पतृ० । पतेरङ्गच्पक्षिणि । बाहुलकात्पक्षान्तरेप्यङ्गच् । न० । सूते । पारदे ॥ पटरञ्जनके । वक्रम्० इ० भा० प्र० । पतङ्ग मधुरंशीतंपित्तश्लेष्मव्रणास्रनुत् । हरिचन्दनवद्वेद्यं विशेषाद्दाहनाशनम् ॥

पतङ्गिका । स्त्री० पुत्तिकायाम् । मधुमक्षिकाप्रभेदे ॥ पक्षजन्यात्पतति : स्वार्थेकन्संज्ञायांवा ॥

पतञ्चिका । स्त्री० धनुर्ज्यायाम् ॥ इ० शब्द० ॥

पतञ्जलिः । पुं० गोनर्दीये ; योगशास्त्रे । महाभाष्यकारमुनौ ॥ वररुचौ० इतिशब्दरत्नावली ॥

पतत् । पुं० खगे ॥ त्रि० । पातुकि । पतनशीले ॥ पतति । पतृ० । लट: शत्रादेश: ॥

पततपतिः । पुं० चरुडजमरुडलिङ्गत्वे । गरुडे ॥ पततां पति: ॥

पतत्रम् । न० पक्षिपक्षे । पंख० इ० भा० ॥ पतन्त्यनेनत्रायते । वैङ् । चातोनुपेतिक: ॥ पतत्यनेनवा ।

पतेर्वाहुलकादचन् ॥ पतति । पतॢ० । अमिनक्षीत्यचन् वा ॥
पतत्रिः । पुं० खंगे । पक्षिणि ॥ पतति । पतॢ० । पतेरत्रिन् ॥
पतत्री । पुं० विहंगे । पक्षिणि ॥ पतत्रमस्त्यस्य । अतइनिः ॥
पतद्ग्रहः । पुं० कटकोले । प्रतिग्राहे । प्रोगद्रे । निष्ठीवनपात्रे । पीकदानी इति भा० ॥
पतत्पतद्गृह्णाति । ग्रह० । विभाषाग्रह इतिपचेऽच् ॥ पतती ग्रह इतिवा ॥
पतनम् । न० पाते । पडना० इ० भा० ॥ यथा । पतनेः पतनेनवेदना पतनस्थान मतीवदुःसहमिति ॥ पापे ॥ यथा । अकुर्वन्विहितं कर्म निन्दितञ्चसमाचरन् । प्रसक्तश्चेन्द्रियार्थेषु नरः पतनमृच्छतीति ॥ पतेर्ल्युट् ॥
पतयालुः । त्रि० पातुके । पतनशीले ॥ पतयति ॥ पतगतौ । चु० । अदन्तः । स्पृहिगृहीत्यालुच् ॥
पतसः । पुं० पक्षिणि ॥ पक्षिविशेषे ॥ पतंगे ॥ चन्द्रे ॥ पतति । पतॢ० । अत्यविचमीत्यादिनाऽसच् ॥
पताका । स्त्री० ध्वजाञ्चले । वैजयन्त्याम् । केतने ॥ शोभमाना ध्वजाग्रेयापताकासा प्रकीर्तिता ॥ पततिपक्ष्यतेज्ञायतेयोधभेदोऽनया वा । पतॢ० । बलाकादयश्चेति साधुः ॥ ध्वजे ॥ सौभाग्ये ॥ नाटकाङ्गे ॥ कीर्तौ ॥
पताकिकः । त्रि० पताकावति ॥ पताकास्त्यस्य ॥ त्री० ठन् ॥
पताकी । त्रि० पताकासंयुक्ते । वैजयन्तिके ॥ पताकास्त्यस्मिन्नी० इनिः । रिष्टारिष्ट बोधके ज्योतिर्विदां चक्रविशेषे ॥
पताकिनी । स्त्री० सेनायाम् ॥ नान्तलक्षणोङीप् ॥
पतिः । पुं० कान्ते । धवे । प्रिये । भर्त्तरि । विधिनापाणिग्राहके । भर्तार० इ० भा० ॥ अनुकूल दक्षिणधृष्टशठभेदात् पतिश्चतुर्विधः ॥ परमेश्वरे ॥ यथा । सर्वपतिः स्यादकुतोभयः स्वयम् समन्ततः माति भयातुरंजनम् । सएवएवेतरथामिथोभयंनैवात्मलाभादधि मन्यतेपरमिति ॥ मूले ॥ गतौ ॥ त्रि० । ईशे ॥ स्वामिनि ॥ पाति । पारक्षणे । पातेर्डतिः ॥
पतिम्वरा । स्त्री० स्वयम्वरायाम् । स्वेच्छया पतिकृति कन्यायाम् ॥ पतिं वृणोति । वृञ० । संज्ञायांभृतवृजीत्यादिना खचिपूर्वं पदस्यमुम् ॥ पतिंवृणोतीवा । वृद्धसक्ताती ॥ कृष्णजीरके ॥ इ० श० चं० ॥

पतिघ्नी । स्त्री॰ पाणिरेखाविशेषे ॥ पतिं हन्ति । हन॰ । अमनुष्यकर्तृके चेतिटक् ॥ स्वामिहन्त्र्याम् ॥ लक्षणे जायापत्योष्टक् । उपधालोपः कुत्वम् ॥

पतितः । त्रि॰ महापातकिनि । स्वधर्मच्युते । पातित्यविशिष्टे ॥ स्वधर्मंयः समुच्छिद्य परधर्मंसमाश्रयेत् । अनापदि स विद्वद्भिः पतितः परिकीर्त्तितः ॥ गलिते । पतनाश्रये । प्रस्कन्ने । पद्मा॰ इ॰ भा॰ ॥ पत्लृ॰ । क्तः । द्वितीयाश्रितातीतपतित इतिनिपातनादिट् ॥ पतितागुरवस्त्याज्या नतुमाताकदाचन । गर्भधारण पोषाभ्यां तेभ्यो माता गरीयसी ॥

1 पतिदेवता । स्त्री॰ पतिव्रतायाम् ॥ पतिरेव देवतायस्याः ॥

पतिवान्धवः । पुं॰ पत्युर्मातृ प्रभृतिषु ॥ यथा । पत्युर्माता पिताभ्राता पत्युर्भ्रातुः स्वसुः सुता । पत्युः पितुः सोदराश्च विज्ञेयाः पतिवान्धवाः ॥ इतिमहानिर्वाणतन्त्रम् ।

पतिवत्नी । स्त्री॰ सधवायाम् । सभर्तृकायाम् ॥ पतिर्विद्यते यस्याः । मतुप् । अन्तर्वत्पतिवतोर्नुगित्यनेन निपातनात् वत्वं नुगागम विधानञ्च । ततस्त्रियां ङीप् ॥

पतिव्रता । स्त्री॰ सुचरित्रायाम् । सत्याम् । साध्व्याम् । पतिशुश्रूषा व्रतायाम् ॥ पत्यौव्रतं नियमोऽस्याः । पतिव्रतमस्यास्तिवा । पतिशब्दः पतिसेवायां लाक्षणिकः ॥ यथा । आर्त्तार्त्ते मुदिता हृष्टे प्रोषिते मलिना कृशा । मृतेम्रियेत या पत्यौ साध्वी ज्ञेया पतिव्रता ॥ अपिच । सुप्ते पश्चाच्छयाशेते पूर्वमेव प्रबुध्यते । नान्यं कामयते चित्ते साध्वीज्ञेया पतिव्रतेति ॥ धर्मार्थकामेषु मनोवाक् काय कर्मभिः पतिरेव मया परिचरणीय इति व्रतंयस्याःसा ॥

पत्तेरः । पुं॰ खगे ॥ पक्षिणि ॥ त्रि॰ । गन्तरि । गमनशीले ॥ पतति । पत् लृ॰ । पतिकठिकुठीत्येरन् ॥

पत्तङ्गम् । न॰ रक्तचन्दने ॥ पक्षम्॰ इ॰ भा॰ प्र॰वृषवि॰ ॥ पतङ्गे । रक्तकाष्ठे । सुरङ्गदे ॥ पत्तङ्गम्नुरक्तसारं सुरङ्गं रञ्जनं तथा । पटरञ्जन माख्यातं पत्तूरंचकुचन्दनम् ॥ पत्तङ्गं मधुरंशीतं पित्तश्लेष्मव्रणास्रनुत् । हरिचन्दनवद्ज्ञेयंविशेषाद्दाहनाशनम् ॥

पत्तनम् । न॰ नगरे । पुटभेदने ॥ पत्तन्तिजनायत्र ॥ पत्लृ॰ । विपतिभ्यां तनन् ॥ यत्रराजातत्परिचारकाश्च तिष्ठन्तितत्पत्तनम् ॥ महत्यांपुर्याम् ॥ मृदङ्गे ॥

पत्तनवणिक् । पुं॰ स्वाध्यायिनि । नगरवणिजि ॥ इतित्रिकाण्डशेषः । पत्त

नस्यवणिक् ॥

पत्तनम् । न० अधनदुग्धे ॥ इति प्राप्तकशब्दाम्बुधिः ॥

पत्तिः । पुं० पदगे । पदातिके ॥ भ्यते । पद० । बाहुलकात्तिः । क्तिज्वा ॥ वीरसार्थे ॥ चतुर्मासिकस्य चतुर्थभेदे ॥ स्त्री० । गतौ ॥ सेनाविशेषे ॥ एकेभैकरथात्यश्वापत्तिः पंचपदातिभिस्त्युक्ते : ॥ अपिच । एको रथोगजश्चैकोनरा : पंचपदातयः । चयस्तुरगास्तत्ज्ञैः पत्तिरित्यभिधीयते ॥ समस्तसङ्ख्यया पत्त्वा दशते परिकीर्त्तिता : ॥ पततिपद्यतेवा पत्छ० । क्तिन् ॥ पद्यते, पद० स्त्रियांक्तिन् । क्तिजुवा ॥

पत्तिकः । पुं० पत्तिपतौ ॥ हस्त्यश्वरथपदात्यात्मकस्याङ्गदशकस्यैकः पतिः कार्यः सपत्तिकउच्यते ॥

पत्तिसंहतिः । स्त्री० पादाते । पत्तीनां संहति : ॥

पत्तूरः । पु० शालिञ्चशाके । लोहमारके ॥ म० । पत्तङ्गे । कुचन्दने ॥

पत्नी । स्त्री० द्वितीयायाम् । पाणिगृहीत्याम् । सहधर्मिण्याम् ॥ पतिव्रता रूपवती स्वाचारासंयतेन्द्रिया । पत्नीयदातदावेहि नाल्पस्यतपसःफलम् ॥ पत्युर्यज्ञसंयोगो ययादम्पत्योः सहाधिकारात् पत्युर्नीयज्ञसंयोगे० इ० नकारान्ता देशोङीप्च ॥

सर्वावयवसंपूर्णा सुहृत्तामुद्वहेन्नरः । क्रयक्रीताचयानारी पत्नीसानविधीयते ॥

पत्नीसंयाजः । पुं० यागविशेषे ॥

पत्न्याटः । पुं० वासागारे । भोगगृहे । निष्कुटे ॥ इ० चि० शे० ॥

पत्मा । पुं० अन्तरीक्षे ॥ पतन्ति पक्षिणोऽस्मिन् । अन्येभ्यो० इ० पततेर्मनिन् ॥

पत्रम् । पुं०। न० अश्वादिवाहने । यानमात्रे ॥ पलाशे । पर्णे । दले ॥ शरपक्षे ॥ पक्षिपक्षे ॥ छुर्याम् ॥ पतन्त्यनेनेत्यर्थे दामनीशसित्यादिनाकरणेष्ट्रन् ॥ पततिपरा । पत्छ० । सर्वधातुभ्य : ष्ट्रन् ॥ तेजपत्रे । तमालपत्रे । पत्रके । लेखनाधारे । पत्रा० इ० भा० ॥ यथा । धातुमासिकेतुसमाप्ते भ्रान्ति : सञ्जायतेयत : । धातुन्तराणि सृष्टानि पत्रारूढान्यत : पुरा ॥ धातुमय पत्राकृति द्रव्ये । पत्तर० इ० भा० ॥ दूरदेशस्य सुहृदादीनां वार्ताबोधकलिपिविशेषे । चिठ्ठी० पत्री० इ० भा० ॥ अथ पत्ररञ्जनम् । सुवर्णरूप्य रङ्गाद्यै रञ्जयेत् पत्रमुत्तमम् । सामान्योत्तम मध्यानां पत्ररञ्जनमीरितम् ॥ अथ पत्रप्रमाणम् । षडङ्गुलाधिकं हस्तं पत्रमुत्तममीरितम् । मध्यमं हस्तमात्रं स्यात् सा

मान्यं मुद्रिहीनकम् ॥ अथ पत्रम
द्रप्रकार : । पत्रन्तु त्रिगुणी कृत्य
ऊर्द्ध्वे तु द्विगुणं त्यजेत् । शेषभागे
लिखेद्वर्णान् गद्यपद्यादि संयुतान्
॥ अथ पत्रस्वरचनक्रम : । राजले
खकमाहूय नृपो ब्रूयात् प्रयत्नतः ।
पत्रं कुरुयथाऽयोग्यं गद्यपद्यादिसंयु
तम् ॥ पण्डितद्वय मानीय लेख
कोरहसिस्थित : । यथायोग्यानु
सारेणपत्रं कुर्यात् मनोरमम् ॥ द्विन
द्वयंत्रयंचापि विचार्यपण्डितैनवै । स्व
भक्तिर्दूपणंज्ञात्वा विलिखेत्पत्रपुस्त
के ॥ सामान्यपत्रं संलिख्य रहसिश्राव
येन्नृपम् । नृपाज्ञयाशुभेपत्रे विलि
खेद्राजलेखकः ॥ अथ लेखनप्रका
र : । अङ्कुशं प्रथमं दद्यात् मङ्ग
लार्थं विचक्षण : । मध्ये बिंदु समा
युक्त मध : सप्ताङ्क संयुतम् ॥
तदूर्ध्व : स्वस्ति विन्यस्य ततोगद्यं
सुशोभनम् । तत : श्रीशब्दरूपाणि
पदन्यासक्रमंलिखेत् ॥ भाषयासंस्कृ
तेनैव कुशलंविलिखेत्सुधीः । ततः
शुभाशुभांवार्ता संस्कृतै : प्राकृतै
स्तथा ॥ तत : प्रसारसंदेशं ततोवा
र्तांनियोजयेत् । कीर्तिप्रीतियुतंपद्यं
तत : किमधिकादिकम् ॥ पत्राग्रे
पक्षशोर्ध्वंच चन्द्रमासादिसंयुतम् ।
सर्वेषामेव पत्रेषु लिखनं चैवमीरि
तम् ॥ सर्वेषामेव पत्राणां विधिंज्ञा

पत्रम्

त्वालिखेत्तु य : । स्वदेशे कीर्तिमा
प्नोति तथा देशान्तरेष्वपि ॥ एवं
शास्त्रक्रमंज्ञात्वा योलिखेत्राजपत्र
कम् । सराज मन्त्रिभि:सार्धं यश :
प्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥ शास्त्रसन्दर्भम
ज्ञात्वा योलिखेद्राजपत्रकम् । स
राज मन्त्रिभि : सार्द्धं दुर्यशोमवाप्नुयात्
प्नुयात् ॥ ॥ अथ पत्रनयनक्रमः ।
राजपत्रं नयेन्मूर्ध्नि ललाटेमन्त्रिणां
मतम् । गुरुपत्रं नयेन्मूर्ध्नि ब्राह्मणा
नांतथैवच ॥ यतिसन्न्यासिनांचै
व स्वामिनस्तथैवच । सोदरेणैव
तेन तथासूत्रं निधारयेत् ॥ भार्यापु
त्रसमित्रस्य हृदयेधारयेत्सुधी : ।
प्रवीराणांकण्ठदेशे पत्रधारणमीरि
तम् ॥ एतेषांचैवपत्राणा मुक्तंधार
णलक्षणम् । अन्येषामपिपत्राणां नि
यमोनात्रदर्शित : ॥
अथपत्रपठनप्रकार : । पत्रं धृत्वान
मस्कृत्य नृपाग्रेस्थापयेत्सुधी : । द्
विजार्थे वासदसि नृपाग्रेराजलेख :
। पत्रं वितत्यसदसि द्विवारंमनसा
पठेत् । स्फुटंपश्चात्प्रवक्तव्यसद्योभो
राजलेखक : ॥ रहसिश्रावयेत्पत्रं
शुभंचायदिवाऽशुभम् । पत्रंश्रुत्वावि
दित्वार्थं सभायांश्रावयेत्तत : ॥
रहस्यपत्रं रहसि नृपाग्रेश्रावयेत्द्विजः
। अशुभंनैवसदसि शुभंपत्रं नृपाज्ञ
या ॥ एवंक्रमेणपत्रार्थं श्रावयित्वा

पत्रम्

द्विजोत्तम : ॥ नृपते : सन्निधौस्थि
त्वा नृपाज्ञामनुवर्त्तते ॥
अथ पत्रचिह्नानि । ऊर्द्ध्वं षडङ्गुलं
त्यक्त्वा वर्त्तुलं चन्द्रबिम्बवत् । कस्तूरी
कुङ्कुमैः कुर्यात् राजपत्रं सुचिह्नितम् ॥
मन्त्रिणां कुङ्कुमेनैव पण्डितस्यैव चन्द
नैः । गुरूणां चन्दनेनैव सिंदूरेणैव
स्वामिनः ॥ भार्यायाश्चाप्यलक्तेन च
मदनैः पितृपुत्रयोः । सन्यासिनां चन्द
नेन यतीनां कुङ्कुमेन च ॥ रक्तचन्दन
पंकेन भृत्यस्य समुदीरितम् ॥ श्रोचि
तेनैव शत्रूणां पत्रचिह्नं प्रकल्पयेत् ॥
एतेषां चैव सर्वेषां यथायोग्यानुसार
तः । पत्रस्योर्द्ध्वं तु मतिमान् कुर्यात्
चिह्नं सुवर्त्तुलम् ॥ अथ राजपत्रस्य को
णच्छेदनप्रकारः । दक्षिणे पत्रकोणस्य
चाधस्ताच्छेदयेत् सुधीः ॥ एकाङ्गुलप्र
माणेन राजपत्रस्य वै वहि ॥ अथ राज
पत्रादि: पदन्यासः । महाराजाधिरा
जस्य दानशौण्डं तथैव च । तथा सच्चरि
तयोश्च कल्पवृक्षादिकं न्यसेत् ॥ य
थायोग्यानुसारेण तथैव गुणभेदतः ।
राजपत्रेषु सर्वेषु पदन्यासक्रमविद्धि ॥
अथ मन्त्रिपत्रस्य । प्रवरं गुणभेदेन त
थासच्चरितादिकम् । विन्यस्य विलि
खेत् प्राज्ञो मन्त्रिपत्रे पदक्रमम् ॥ अथ
पण्डितस्य । सद्भावहृद्वन्दितपदं शा
स्त्रार्थनिपुणादिकम् । पण्डितानां च
पत्रेषु विलिखेद्वै पदक्रमम् ॥ अथ

पत्रम्

गुरुपत्रस्य । साङ्ख्यसिद्धान्तनिपुणं सन
मस्कारकं पदम् । विन्यस्य विलिखेत्
प्राज्ञो गुरुपत्रे पदक्रमम् ॥ ० ॥ अथ
स्वामिपत्रस्य । प्रवर्यं सनमस्कारं प्रा
णप्रियादिकं पदम् । विन्यस्य विलिखे
द्धीमान् स्वामिपत्रे पदक्रमम् ॥ ०
अथ भार्या पत्रस्य । प्राण प्रियापदं
साध्वी तथा सच्चरितादिकम् । भार्या
पत्रे लिखेद् विद्वान् पदक्रममनुत्तम
म् ॥ ० ॥ अथ पुत्रस्य प्राणपुत्रपदं
तद्वत्तथा सच्चरितादिकम् । भार्यैव
चनसंयुक्तं पुत्रपत्रे पदक्रमम् ॥
। अथ पितृपत्रस्य । प्रभुवर्यं नमस्कारं
तथा सच्चरितादिकम् । विन्यस्य वि
लिखेत् पुत्र : पितृपत्रे पदक्रमम् ॥
अथ सन्न्यासियतिपत्रस्य । सर्वथा
क्षाविनिर्मुक्तं सर्वशास्त्रार्थपारगम् ।
सन्न्यासियतिपत्रेषु विलिखेच्च पद
क्रमम् ॥ सामान्यस्य । सामान्य
भृत्य शत्रूणां विनियोज्याशुकां प्रति । य
स्यावशेषितपदं छागतुल्यादिकं तथा
॥ एतेषामेव पत्रेषु यथायोग्यानुसा
रत : । विन्यस्य विलिखेत् प्राज्ञ :
पदक्रममनुत्तमम् ॥ अथ श्रीशब्द
विन्यास सङ्ख्या षड्गुरोः स्वामि
नः पञ्च द्वे भृत्ये चतुरो रिपौ ।
श्रीशब्दानां च मित्रे एकैकं पुत्रभा
र्ययो : ॥ अथ राज्ञ : प्रशस्ति : । स्व
स्तिश्रीर्वा च चंचूडामणि राजिराचि

पत्रम्

चुम्बितचन्द्रचूडचरणनखेन्दुवृन्दच
न्द्रिकासंदोहास्वादचतुरचेतश्चकोरव
रविषमसमरसञ्चरत्प्रबलतरतुरगखु
रपुटपटलदलितभूपृष्ठोत्थितद्भूयिष्ठ
धूलिधाराधूसरितसकलहरिदन्तरप्र
चण्डभुजदण्डभ्राजमानखरतरासि
विलासितप्रत्यर्थिपृथ्वीपतिसार्थप्रा
र्थितानुकम्पासुधासम्पातानवरतवि
द्दारिद्र्यविद्रावणद्रविणराशिवि
श्राणनसमुपार्जितोर्जितयशोमराला
वलिकवलितवलिदधीचिसञ्चितोय
श्रीमद्वालजालभूपालकुलतिलकश्री
युतमहाराजाधिराजेषु ॥ १ ॥
स्वस्तिप्रचण्डदोर्दण्डखण्डखण्डिता
रिमण्डलमुण्डोन्मुक्तमुक्तावलीमंडि
तसङ्ग्रामाङ्गनरङ्गमाणानेकवारण
वाणादिनायकांडमञ्जतरनक्रचक्रच
ङ्क्रमणदुरतिक्रमणीयापगापतिप्रभू
तयशश्चन्द्रचन्द्रिकाधौतविद्योतिता
खिलजगन्मण्डलविविधद्रविणार्पणास
न्तोषितसूरिसंमूहस्तूयमानावदात
कीर्तिनर्तकीनर्तनलीलावलेपितगी
तिधुरीणोर्वश्यादिवेश्याजनसविला
सगीयमानगुणश्रवणान्दोलिताखंड
श्रवणकुंडलपरितःप्रसर्पितप्रतापात
पनोतापितारातिसमध्यासितनि
कुञ्जकुञ्जप्रसूनसौन्दर्यगाथामुदितश्री
मन्नारायणचरणकिङ्करश्रीयुतमहारा
जदानशौण्डेषु ॥ २ ॥

पत्रम्

अथमन्त्रिप्रशस्तिः । स्वस्तिश्रीमत्स
मस्तसामन्तसेवक निर्वाहकेषु को
शगोकृषिकृषीवल गजवाजिगृहपरि
वारहर्षहेतुनीतिसेतुरक्षणनिपुणेषु
अस्मद्विश्वासैकनिकेतनेषु श्रीश्रीमन्त्रि
प्रवरेषु आशीराशिनिवेदनपूर्वोऽयं
वर्णभूतोऽत्रत्यं भव्यमावेदयन् तत्र
त्यं भव्यसव्याहृत मनुदिनमनुचर्यं
पृच्छतिस्म ॥ ॥
अथगुरुप्रशस्तिः । स्वस्तिश्रीनाराय
णपदपाथोरुहनिस्सरन् मकरन्दमधु
पायमानमानसेषु । विविधविद्या
विद्योतिताखिलगुणगणा लंकृत
वेदवेदाङ्ग पारग [illegible] स्वाश्रमोचिताचार
सम्पन्नपरमहंसपरिव्राज[illegible]काचार्यसेव्य
मान श्रीगोविन्दस्वरूपगुरुचरणारवि
न्देषु कोटिशः प्रणामाः ॥
अथभार्यायाः स्वामिप्रशस्तिः । स्व[illegible]
श्रीमदुद्दाम प्रेमभूषिताखण्डा
दिभक्तजनेषु । कार्ययोरधिष्ठानेषु ।
नेत्रयोरधिदैवतेषु । कामसुखपरि
णामेषु । चतुर्वर्गप्रदायकेषु । स
मावरूपेषु । श्रीमत् स्वामिचरणा
रविंदेषु । गोविंदकुंवेंरिरायाः
शङ्करस्य गिरिजायाः महेन्द्र इव
पुलोमजायाः प्रतिदिनं वर्द्धमाना
समाराधना प्रणामपूर्वमास्ताम् ॥
० ॥ अथभ[illegible]प्रशस्तिः ।
स्व[illegible]

पत्रम्

मूर्त्तौप्रियतमायां नेत्रयुग्मस्यकनी
निकायामिव चन्द्रस्यचन्द्रिकायामिव
कमलाकरस्य कमलिन्यामिव पथि
कस्य छायायामिवतृषातुरस्य शीत
लाम्बुधारायामिव ममसप्रेमनिवे
दयन्ती पत्नीशुभाशीराशीन् विवेद
यतुसर्वदा ॥ ७ ॥ अथपुत्रस्यपितरं
प्रतिप्रशस्तिः । स्वस्तिश्रीमदभिन
वपरशंसद्वित्तचित्तस्वीयानुरागा
नुरञ्जितानुगृहीतस्वपक्षवर्गेषु ।
निजचरणसरोजरंजितपरागसंरक्षा
स्वदादि भालस्थलविशालभाग्य सं
भावुकेषु । श्रीयुतपितृचरण सरो
रुहेषु । अकिञ्चनकरकिंकरस्यमम
अशक्य समुपुटस्यावनीपृष्ठलग्नाः
साष्टाङ्गप्रणामाः सहस्रमवसं वि
ज्ञाप्यन्त ॥ ८ ॥ अथपितुः पुत्रं
प्रति प्रशस्तिः । सुस्तिश्री विश्वे
श्वरचरणसरोरुहानुग्रहसमासादि
तातिविस्तृतानवद्यविद्याविलासपी
यूषपरम्पराभावुकानुपममाधुरीधु
रीणविविधगुणालङ्कृतनिजवंशा
वतंससकलविश्वासनिधाननिजकु
लपवित्रीकृतात्मप्रायेषु । श्रीयुत
शुद्धाचारपरिपूरितपुत्रेषुशुभाशिषां
राशयः सन्तुविज्ञाप्यञ्च ॥ ९ ॥ अथ
सन्न्यासियतिप्रशस्तिः । सुस्तिश्री
मत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यकरख-
निपुणतामराङ्मुखेषु । विषमविष

पत्रम्

यदोषदर्शनदूषितप्रपञ्चरचनाविभा
वेषु । वेदवेदान्तसाङ्ख्यसिद्धान्त
वद्वदेवप्रकृतिपुरुषविवेकज्ञानशीले
षु । सङ्ख्यावन्मुख्यवन्दितचरणा
रविन्दस्वाश्रमोचिताचारपरिपालन
पवित्रीकृतधरित्रीतलेषु । सकलभू
देवपूजितश्रीयुतगोस्वामिचरणारवि
न्देषु । ममावनीसंलग्नसाष्टाङ्गप्र
णामसहस्रमजस्रमोंनमोनारायणाये
तिमन्त्रेणाकलितमस्तु ॥ १० ॥ अथ
भृत्यप्रशस्तिः । स्वस्तिभगवच्चरणप
रायणसफलद्रव्याधिरत्नकोमहि
ष्यादिप्रतिपालकनिखिलवंशानुसेव
कावशंवदासुखभृत्यंप्रति ॥ ११ ॥
॥ ६ ॥ अथारिप्रशस्तिः । सुस्ति
समराङ्गनभ्रष्टप्रतिभटयशः परि
पूरितसकलसामन्तराजधानीविजृ
म्भितवीरजस्यावशेषितनिजवंशानु
रञ्जकसततपरिचरणशरणागतामुकं
प्रति ॥ १२ ॥ ६ ॥ अथविवेकिनांप्र
शस्तिः । सुस्तिश्रीभगवत्पदपङ्कज
पूजनोपर्जितपुण्यपुञ्जपवित्रीकृता
न्तः करणदिग्विलासिनीविस्तरधम्
मिल्लमिलन्मल्लीमालाकलायशोनु
वन्धिनिरवधिवसुवितरणनाधरीकृ
तसुरपुरभूमिरुहेषु । सुस्तिश्रीमत्
परमेश्वरपादपाथोरुहाम्बुदचतुर
चित्तचञ्चरीकभूवृन्दारकवृन्दानन
न्दितामितयशः पटीरपङ्कपट

लालङ्कृतदिगङ्गनागण्डस्तनतटप्र वलप्रतापौर्वखर्वीकृतप्रत्यर्थिसार्थंग वांकूपारपारेषु ॥ इतिवररुचिकृता पत्रकौमुदी ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ पत्र पात्रेत्यादिलिङ्गानुशासनात्पुंस्त्वम पिज्ञेयम्

पत्रकम् । न० याताशे । तेजपत्ते । सि अपात्० इ० भा० ॥ पत्रकं मधुरं किंचित् तीक्ष्णोष्णं पिच्छलं लघु । निहन्तिकफ वातार्शो हल्लासा रुचि पीनसान् ॥ मलावल्याम् ॥ पुं० । मार्जिचपाकै ॥

पत्रकाहला । स्त्री० पत्रशब्दे । भिल्ली लायां ॥

पत्रकृच्छः । पुं० पर्णकृच्छ्रव्रते ॥ यथा । पर्णोदुम्बरराजीव बिल्वपत्र कुशोद कैः । प्रत्येकं प्रत्यहं पीतैः पर्ण कृच्छ्रउदाहृतः इति याज्ञवल्क्यः ॥ पलाशोदुम्बरारविन्दश्रीवृक्षपर्णा नामेकैकेन क्वथितमुदकं प्रत्यहंपिबे त् कुशोदकंचैकस्मिन्नहनीति पत्राह साध्यः पर्णकृच्छ्र इतिमिताक्षरा ॥

पत्रगुप्त : । पुं० स्नुहीभेदे । त्रिकण्टे ॥ ।

पत्रधना । स्त्री० सातलायाम् ॥

पत्रङ्गम् । न० पत्राङ्गे । रक्तचन्दने ॥

पत्रभङ्गार : । पुं० रायभाटी० इ०गौ ० भा० प्रसिद्धे ॥ पुरोटी ॥

पत्रणा । स्त्री० शरपत्र रचनायाम् ॥ शराणां पत्ररचना पत्रणापरिकीर्त्ति ते तिहारावली ॥

पत्रतण्डुली । स्त्री० यवतिक्तायाम् ॥

पत्रतरु : । पुं० दुर्गखदिरे ॥

पत्रलयम् । न० वर्वरादिषु ॥ वर्वरा तु लसी बिल्वं पत्रल यमुदाहृतम् ॥

पत्रदारक : । पुं० करपत्रे । क्रकचे ॥

पत्रद्रुम : । पुं० तालीदलतरौ ॥

पत्रनाडिका । स्त्री० पत्रशिरायाम् ॥

पत्रपरशु : । पुं० स्वर्णकारादिनां स्वर्णा दिच्छेदिकायाम् । व्रश्चने । छेनी इ० भाषा० ॥ पत्रमिवपरशु : ॥

पत्रपा । स्त्री० अपत्रपायाम् । लज्जाय म् ॥ इ० शब्द० ॥

पत्रपाल :। पुं० आयततायांछुरिकाया म् ॥

पत्रपाली । स्त्री० कर्त्तर्याम् । कैंची० इ० भा० ॥

पत्रपाश्या । स्त्री० सुवर्णादि रचिते ल लाटाभरणे । ललाटिकायाम् ॥ पाशा : नां समूह: पाश्या । पत्रमिवपाश्या ॥

पत्रपिशाचिका । स्त्री० टीका० इ० गौ० भा० प्र० । मूर्द्धखोले । इ० वि० जलवायाम् । खर्परे । वारिला याम् । शिरसिपलाशपत्राणां बंध ने । बंध: पलाश पत्राणां शीर्षेपत्र पिशाचिके तिहारावली ॥

पत्रपुष्प : । पुं० रक्ततुलस्याम् ॥

पत्रपुष्पक : । पुं० भूर्जपत्रे ॥

पत्रपुष्पा । स्त्री० तुलस्याम् ॥ क्षुद्रपत्र

तुलस्याम् ॥

पत्रबंधः । पुं० पुष्प रचनायाम् ॥ यथा रचनाच परिष्यन्द : पत्रबंध इति त्रयम् । पत्रभङ्ग प्रसूनादि रचनायां निगद्यते ॥ इतिशब्द रत्नावली ॥

पत्रबाल : । पुं० तुलाघटेदांड इति गौ० भा० ॥

पत्रभंगः । पुं० स्तनकपोलादौ कस्तूरिकादि रचित पत्रावल्याम् । पत्रलिखायाम् ॥

पत्रभङ्गिः । पुं०)
मालभंङ्गे ॥
पत्रभङ्गी । स्त्री०) ॥

पत्रयौवनम् । न० नवीनपर्णे । पल्लवे किसलये ॥ नवोद्गते किसलयं किसलं पत्रयौवनम् ॥ इतिजटाधर : ॥

पत्ररथ : । पुं० गरुडे । पक्षिणि । पत्रंरथइवयस्य ॥

पत्रलम् । न० घनदधिनि इति हेमचन्द्र : ॥

पत्रलेखा । स्त्री० पत्रभंगे । स्तनादौकस्तूरिकादिनारचिते तिलकविशेषे । पत्राङ्गुल्याम् ॥ पत्राकारा लेखा । शा० ॥

पत्रवल्ली । स्त्री० पत्रभंगे । पलाशीलतायाम् ॥ रुद्रजटायाम् ॥

पत्रवाहः । पुं० वाणे । पक्षिणि ॥ त्रि० । लिपिवाहके ॥ पत्रस्यवाहोरयो मनुष्यादिर्वा । पत्रापिवहतिवा । अण् ॥

पत्रशाक : । पुं० षड्विध शाकान्तर्गत पत्रात्मकशाके ॥

पत्रशिरा । स्त्री० पत्रनाडिकायाम् । मात्रां ॥

पत्रश्रेणी । स्त्री० द्रवन्त्याम् ॥ पर्णपङ्क्त्याम् ॥

पत्रश्रेष्ठः । पुं० बिल्वे । द्रू० रा० नि० ।

पत्रसूचिः । पुं० कण्टके । श० नि०

पत्रहिमम् । न० हिमदुर्दिने ॥

पत्राख्यम् । न० तेजपत्रे । तालीश पत्रे ॥ हरितालप्रभेदे ॥ यथा ॥ स्वर्णवर्णं गुरुस्निग्धं सपत्रं चाभ्रपत्रवत् ॥ पत्राख्यं तालकं विद्याद्गुणाढ्यं तद्रसायनं ॥

पत्राङ्गम् । न० रक्तचन्दने ॥ भूर्जे ॥ पद्मके ॥ रक्तचन्दनसदृशे काष्ठविशेषे । वक्रम् - पतङ्ग० इभा० ॥ पत्रमेवा ङ्गमस्य ॥ पत्रे पुष्पङ्गतिवा । अगिगतौ । अच् ॥

पत्राङ्गुलिः । स्त्री० भङ्ग० । स्तनकपोलादौकस्तूरिकादि रचितपत्रावल्याम् ॥ पत्रार्थमङ्गुलि : अङ्गुलिव्यापारः ॥

पत्राञ्जनम् । न० मस्यां ॥

पत्राढ्यम् । न० पिप्पलीमूले ॥ पर्वततृणे । तृणप्रिये ॥ तालीशे ॥

पत्रान्त्रम् । न० पत्राङ्गे ॥

पत्राम्ला । स्त्री० चुक्रिकायाम् । चूका०

द्रु०भा० ॥

पत्रालुः । पुं० इक्षुदर्भायाम् ॥ कासालौ ॥

पत्रावलिः । स्त्री० गैरिके । पत्रश्रेण्याम् ॥

पत्रावली । स्त्री० पत्रलेखायाम् ॥ नवदुर्गासम्प्रदानमधुमिश्रितयवचूर्णयुक्त नवाश्वत्थपत्रेषु ॥ यथा । अमायां निगिसङ्घेतु पत्रेष्वाश्वत्थसंज्ञके । क्रमात्पत्रावलीदेयं मधुनायवचूर्णकाम् ॥ देवादिसन्निधौसन्दिग्ध वस्तुनोरेकतराय धारणार्थकानाह्मस वा लक्षीरोधितसप्तसन्दे हक्षोटिलिखित पत्रसमूहे ॥

पत्राहारः । त्रि० तपोविशेषाल्लब्ध संज्ञे तापसविशेषे । दीर्घपत्राशने ॥

पत्रिका । स्त्री० लघुपत्रे । चिट्ठी इ० भा० ॥ पत्र्याम् । लिपौ ॥

पत्रिनाख्यः । पुं० कर्पूरविशेषे ॥ त्रि० पत्रिकानामके ॥

पत्रिणी । स्त्री ० पल्लवे ॥

पत्री । पुं० श्येने ॥ पत्ररथे । खगे ॥ काण्डे बाणे ॥ द्रुमे ॥ रथिके ॥ पर्वते ॥ रथे ॥ तालद्रुमे ॥ श्वेतकिकिणिकायाम् ॥ गङ्गापत्र्याम् ॥ पाठ्याम् ॥ पत्राणि संनूत्यस्यमतद्वनिठनाविती नि : ॥ पतिशयितम् ० प्रगल्भेयापत्रमस्येति वा ॥ त्रि० । पत्रयुक्ते ॥

पत्री । स्त्री० पत्रे ॥ लिपौ ॥ यथा । चन्मपत्री ॥

पत्रोपस्करः । पुं० कासमर्दे ॥

पत्रोर्णः । पुं० शोणके । स्योनाकवृक्षे । अरलू० इ०भा० ॥ न० । धौतकौषेयवाससि । मुकटा० इ०भा० ॥ पत्रे ऊर्णाऽस्य । पत्रेषुकृमिजातोर्णवत्तन्तु वाहिपत्रेषुकृमिभिरूर्णायाः कृतत्वात् । पत्रोर्णाऽस्त्यच । अर्शआद्यच् ॥

पत्सलः । पुं० पथि ॥ पतति । पत्लृ० पतेरथलक्०सरः ॥

पथः । पुं० मार्गे ॥ पथति । पथेगतौ । प० अच् । वाट: पथश्चमार्गश्चेतिस भूतिचन्द्रपुरुषोत्तमौ । पथः पथीति द्विरूपेषुविश्वश्च ॥

पथकः । पुं० पथिकुशले ॥ तत्रकुशलःपथ इतिवुन् ॥

पथरथः । पुं । अध्वरथे ॥

पथिकः । त्रि० अध्वनीने । अध्वगे ॥ पन्थानंगच्छति । पथःष्कन् ॥

पथिकसन्तति : स्त्री०)
पथिकसंहति : स्त्री०) द्वयौ । पथिक समूहे ॥

पथिका । स्त्री० कपिलद्राक्षायाम् ॥

पथिकी । स्त्री ० अध्वगायाम् ॥ पन्थानं गच्छति । पथःष्कन् । षित्वात् ङीष् ॥

पथिद्रुमः । पुं० श्वेतखदिरे ॥

पंथाः । पुं ० अयने । वर्त्मनि । मार्गे । अध्वनि ॥ शाविमावय पन्थानौयत्र

वेदाः प्रतिष्ठिता : । प्रवृत्तिलक्षणो धर्मोनिवृत्तीचविभावित : ॥ पथंते ऽनेन । पथि० । पथिमथिभ्यामिनिः ॥ पतन्त्यनेनवा। पतेःस्थश्चेतिइनिः । थान्तादेशश्च ॥ पन्थादेयोत्राह्मणायस्त्रियैराज्ञे ह्यचक्षुषे । वृद्धायभारयुक्तायरोगिणेदुर्बलायच ॥ यथाह मनुः । चक्रिणोदशमीस्थस्यरोगिणोभारिणःस्त्रियाः । स्नातकस्यचराज्ञश्च पन्थादेयो वरस्यच ॥ तेषान्तु समवेतानांमान्यौ स्नातक पार्थिवौ । राजस्नातकयोश्चैव स्नातको नृपमानभा गिति ॥ गमनगुणाः । पन्थामेदः कफस्थौल्यसौकुमार्यविनाशनः । यतुचङ्क्रमणंनातिदेहपीडाकरंभवेत् ॥ तदायुर्बलमेधाग्निप्रदमिन्द्रियबोधनम् ॥ उपाये॥ यथा । एषपन्था अमृतत्वप्राप्तये यदेतदात्मज्ञानमिति ॥

पथिप्रज्ञः ॥ पुं० मार्गाभिज्ञे ॥ पन्थानम् प्रजानाति । प्रेहाज्ज्ञस्तिकः ॥

पथिलः । त्रि० पथिके ॥ पन्थानोऽस्येन । पथि० । मि० इलच् ॥

पथिवाहकः । पुं० निष्ठुरे ॥ शाकुनिके ॥

पथ्यः । पुं० हरीतकीवृक्षे ॥ न० । सैन्धवे ॥ त्रि० । हिते । चिकित्सादौ हितकारके ॥ यथा । धर्मोत्ते-नाभनाग्रान्नं पयःपानंनवाःस्त्रियः । एतद्वोमानवाःपथ्यं स्निग्धमल्पञ्चभोजनम् ॥ मानवाः इतिसम्बोधनम् ॥ विनापिभेषजैर्व्याधिःपथ्यादेवनिवर्तते । नतुपथ्यविहीनस्यभेषजानांशतैरपि ॥ न० । शुभावहवचने॥ शास्त्रीयात्पथोऽनपेतः । धर्मपथ्यर्थेत्यादिनायत् ॥ भूयोपिपथ्यंवक्तव्यमेवमादृशैरतैरपि ॥

पथ्यशाकः । पुं० तण्डुलीयशाके ॥

पथ्या । स्त्री० हरीतक्याम् । अभयायाम् ॥ विजयारोहिणीचैवपूतनाचामृताभया । जीवन्तीचेतकीचेति पथ्यायाः सप्तजातयः ॥ अलाबुवृत्ता विजयावृत्तासारोहिणीस्मृता । पूतनास्थिमती सूक्ष्मा अमृतामांसला स्मृता ॥ पञ्चरेखाभयाप्रोक्ता जीवन्तीस्वर्णवर्णिनी । त्रिरेखाचेतकीज्ञेया सप्तानामियमाकृतिः ॥ विजया सर्वरोगेषु रोहिणीव्रणरोहिणी । प्रलेपेपूतनायोज्या शोधनार्थेऽमृताहिता ॥ अक्षिरोगेऽभयाशस्ता जीवन्ती सर्वरोगहृत् । चूर्णार्थेचेतकीशस्ता यथायुक्तं प्रयोजयेत् ॥ वंध्याकर्कोटक्याम् ॥ सगेवारो ॥ चिर्भिटायाम् ॥ पथोनपेता । धर्मपथ्यर्थ न्यायादनपेते०इ०यत् । टाप् । चतुर्दशाक्षरच्छन्दः प्रभेदे । यथा ॥ सजसायलोचमहगेनपथ्यामता ॥ यथा । म्यगयनृत्यसूः शमितचारावार्तस्वराः

पदार्थः

पिण्डस्य कौमार यौवनाद्यवस्था भेदेपिसएवा यमित्यभिन्न प्रत्यय निमित्ता डित्थत्वादिकाजातिर्वाच्या क्रियास्वपि जातिर्विद्यते सैवधातु वाच्या पठति पठतः पठन्तीत्यादेर भिन्नस्य प्रत्ययस्यसद्भावात् तन्निमित्तजात्य भ्युपगमः ॥ व्यक्तिवादिनस्त्वाहुः शब्दस्य व्यक्तिरेवाभिधेया जातिस्तु प्रलक्षणभावेनाश्रयणादानन्त्यादिदोषानवकाशइतिकैयटः ॥ पदानां घटपटादीनां योऽर्थोऽभिधेयः पदार्थः ॥ द्रव्य गुणकर्म सामान्य विशेष समवाया भावेषु सप्तसु ॥ यथा । द्रव्यं गुणास्तथा कर्म सामान्यं सविशेषकम् । समवाय स्तथा भावः पदार्थाः सप्त कीर्त्तिताः ॥ एतेवैशेषिक प्रसिद्धाः पदार्था नैयायिकानामप्य विरुद्धाः ॥ गौतमीयाः षोडश पदार्थास्तु । यथा । प्रमाण प्रमेय संशय प्रयोजन दृष्टान्त सिद्धान्ताऽवयव तर्कनिर्णयवादजल्प वितण्डा हेत्वाभासच्छल जाति निग्रह स्थानानां तत्त्वज्ञानान्निःश्रेयसाधिगमः ॥ एषां लक्षणानि॰ यथा । प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दाः प्रमाणानि ॥ १ ॥ आत्मशरीरेन्द्रियार्थ बुद्धि मनः प्रवृत्तिदोषप्रेत्यभावफल दुःखापवर्गास्तु प्रमेयम् ॥ २ ॥ समानानेकधर्मोपपत्तेर्विप्रतिपत्तेरुपल

पदार्थः

ब्ध्यनुपलब्ध्यव्यवस्थातश्चविशेषापेक्षो विमर्शःसंशयः ॥ ३ ॥ यमर्थमधिकृत्य प्रवर्ततेतत्प्रयोजनम् ॥ ४ ॥ लौकिकपरीक्षकाणांयस्मिन्नर्थेबुद्धिसाम्यं सदृष्टान्तः ॥ ५ ॥ प्रतिज्ञा हेतूदाहरणोपनयनिगमनान्यवयवाः ॥ ७ ॥ अविज्ञाततत्त्वेऽर्थेकारणोपपत्तितस्तत्त्वज्ञानार्थमूहस्तर्कः ॥ ८ ॥ विमृश्यपक्षप्रतिपक्षाभ्यामर्थावधारणंनिर्णयः ॥ ९ ॥ प्रमाणतर्कसाधनोपालम्भःसिद्धान्ताविरुद्धःपञ्चावयवोपपन्नः पक्षप्रतिपक्षपरिग्रहोवादः ॥ १० ॥ यथोक्तोपपन्नश्छलजातिनिग्रहस्थानोपालम्भोजल्पः॥ ११ ॥ सतुप्रतिपक्षस्थापनाहीनोवितण्डा ॥ १२ ॥ सव्यभिचारविरुद्धप्रकरणसमसाध्यसमकालात्ययापदिष्टाहेत्वाभासाः ॥ १३ ॥ वचनविघातोर्थविकल्पोपपत्त्याछलम् ॥ १४ ॥ साधर्म्यवैधर्म्याभ्यांप्रत्यवस्थानंजातिः ॥ १५ ॥ विप्रतिपत्तिरप्रतिपत्तिश्चनिग्रहस्थानमिति ॥ १६ ॥ + ॥ अनेकान्तवादिनांजीवाजीवादिसप्तसु ॥ यथा । तत्रसप्तपदार्थाः स्युर्जीवाजीवास्रवास्त्रयः । संवरो निर्जरश्चैव बन्धमोक्षावुभावपीति ॥ + ॥ शैवानांपतिपशुपाशेषु त्रिषु ॥ ■ ॥ अध्यात्मवादिनां पदार्थो द्विविधः आत्मा अनात्मा चेति । तत्रापिआत्मापिद्विविधः । ईश्वरोजी

वर्त्ते तिएतावपिशुद्धाशुद्धभेदाद्द्वि
विधौ । तत्राशुद्धो मायाविद्योपाधि
त्वेन भेदव्यवहारहेतु । शुद्धोत्व
भेदव्यवहारहेतु । अनात्मापि वि
विधः । कारण सूक्ष्म स्थूलभेदात्
एतदेव शरीरत्रय मिति व्यवह्रियते
पद्स्यार्थः पदार्थः । सद्विविधः
शाक्तिको लाक्षणिकश्चेति ॥ धर्मा
र्थकाममोक्षेषु ॥ यथा । द्वावेवस्तः
पदार्थानांद्वावेवनिधनङ्गतौ । प्रथम
श्चतुरीयश्च त्रिपुलोकेषुदुर्लभौ ।
अर्थकामौ प्रशस्तौहौ सर्वेषां सम्म
तौ प्रियौ । धर्माधर्मेति वाम्यादो
दृश्योयं महतामपि ॥ पश्चात्ताप
वचन मेतद्दृष्टासुरमर्धमुनीनाम् ॥

पदार्थाभिनयः । पुं० नृत्ये ॥ पदार्था
भिनयोनामक्ते योवाङ्गकसत्त्वजः । वृ
त्तिभरतः । सत्त्वमत्रा : करणम् ॥

पदासनम् । न० पादपीठे ॥

पदिकः । पुं० पदातौ ॥ पादाभ्यां
चरति । पर्या० इन् । ठस्येकः । वृ
त्तिभरतावितिपदादेशः ॥

पद्गः । पुं० पदातिके ॥ पद्भ्यांगच्छ
ति । गमुस्तृ० । अन्येष्वपि० डः ।
पादेनसमानार्थः पच्छब्दः ॥

पद्धतिः । स्त्री० पङ्क्तौ ॥ वर्त्मनि ।
। पथि ॥ अनुष्ठानक्रमेग्रन्थे ॥ ग्र
न्थार्थबोधकेग्रन्थे ॥ पादाभ्यांहन्यते
। हन्० । क्तिन् । हिमकापिहतिषु

चेतिपद्भावः ॥

पद्धती । स्त्री० पद्धतौ ॥ वह्वादिभ्यश्चेति
ङीष् ॥

पद्मिमम् । न० पादशीतलतायाम् ॥

पद्मः । पुं० नागराजविशेषे ॥ दाशरथौ
॥ द्वादशजिनचक्रवर्त्यन्तर्गत चक्र
वर्ति विशेषे । पद्मोत्तरात्मजे ॥
बलदेवे । रतिबन्धविशेषे ॥ यथा
हस्ताभ्याञ्च समालिङ्ग्य नारींपद्मा
सनोपरि । रमेद्गाढंसमाकृष्य ब
न्धोयंपद्मसंज्ञकः ॥ पुं० । न० । नलि
ने । अरविन्दे । कमले । तामरसे ।
राजीवे ॥ वसन्तेशीतभीतास्य कौ
किलस्यवनेरुतम् । अन्तर्जलगताः
पद्माः श्रोतुकामाइवोत्थिताइति ॥
पद्मके । हस्तिमुखबिन्दुवृन्दे । व्यूह
विशेषे । निधिप्रभेदे । दशार्बुदे
१०००००००००० पद्मकाष्ठौषधौ
॥ न० । पुष्करमूले ॥ सीसके
॥ चित्रकाव्यभेदे ॥ पद्माकाष्ठमौर
क्षिप्रसि । अर्शआद्यच् ॥ पद्मले ।
पद्० । वर्त्तिसुस्थितिमम् ॥

पद्मकम् । न० बिन्दुजालके । हस्त्या
ननादिस्थबिन्दुवृन्दे ॥ पद्मकाष्ठे ।
पद्माकइतिमानाइतिचभाषा ॥
ऋषभाद्रिसमुद्भवे पद्मदलसमानवर्णे
चन्दनविशेषे ॥ पुं० सुगंधिपुष्पे वृ
क्षविशेषे ॥ पद्मकंतुवरंतिक्तंशीतलं
वातलंलघु । विसर्पदाहविस्फोटकुष्ठ

जलदास्तडित्तुलितकांतकार्तस्वराः। जगतीरिहस्फुरितचारुचामीकराः सवितुः क्वचित् कपिशयन्तिचामी कराः ॥ * ॥ आर्याप्रभेदेपि ॥ यथा। प्रथमगणत्रयविरतिर्दलयोरुभयोः प्रकीर्त्तितापथ्या ॥ यथा। जय जयजगदीशविभोकेशवकंसान्तमाधवानन्त। कुरुकरुणामितिभणितिः पथ्याभवरोगदुःस्थानाम् ॥ *

पथ्यादिगुग्गुलुः। पुं० भावप्रकाशोक्तौषधविशेषे ॥

पथ्यापथ्यम्। न० रोगाणांहिताहितकारकद्रव्येषु। तत्प्रतिपादकग्रन्थे॥

पथ्यावक्त्रम्। न० विषमवृत्तविशेषे॥ यथा। युजोश्चतुर्थतोजेन पथ्यावक्त्रं प्रकीर्त्तितम् ॥ यथा। रासकेलिसतृष्णस्य कृष्णस्य मधुवासरे। आसीद्गोपस्त्रगाक्षीणां पथ्यावक्त्रं मधुस्रुति रिति ॥

पत्०द्। पुं० चरणे। पादे॥ पदाते। पदगतौ। क्विप् ॥ स्वामीतुदान्तं नमन्यते। पद्भिस्त्यादेशविधानात् ज्ञापकात्। अन्येतुपदादेशएवायमित्याहुः। प्रभृतिग्रहणस्यप्रकारार्थत्वेनप्रसादानंतमूलेपितत्प्रवृत्तेः सम्भवात्। अतएवश्रौद्र: प्रध्वंकादोपधौ इति भाष्योदाहरणं सङ्गच्छते ॥

पद:। पुं० किरणे ॥ न० व्यवसितौ। व्यवसाये ॥ त्राणे ॥ स्थाने ॥ शास्त्रस्थितौ ॥ लक्ष्मणि। चिह्ने ॥ चङ्घ्रौ। पादे ॥ पादचिन्हे ॥ वस्तुनि ॥ अङ्के ॥ प्रदेशे ॥ श्लोकपादे ॥ वाक्ये ॥ शब्दे ॥ विभक्त्यन्ते ॥ पदंविधान्तोसुप्तिङ्भ्यामव्ययं तद्विवर्जितम् ॥ चत्वारिपदजातानिनामाख्यातउपसर्गनिपाताश्चेति नैरुक्ता:। चत्वारिपदजातानिनामाख्यातोपसर्गनिपाताश्चेतिमहाभाष्यम् ॥ भिये। व्याजे ॥ पदनीये आत्मतत्त्वे। आनन्दरूपे। ब्रह्मणि। स्वरूपे ॥ पदति प्रत्ययेयोगादिसाधनैः सर्वैर्मुनिभि:प्राप्यतेवा। पदस्थैर्ये० पदगतौवा। पचाद्यच्। भावकर्मकरणेषुवाघञ्। संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभाव:। खनोघचेतिघित्करणादन्यतोप्ययमिति ज्ञापनाद्वा ॥

पदक:। पुं० पदग्रन्थाभिज्ञे ॥ पदमधीतेवेदवा। क्रमा० वुन्। त्रि० पदज्ञातरि ॥ देवपदचिह्नादियुक्तेस्वनामाप्रसिद्धेकण्ठभूषणे ॥

पदग:। पुं० पदातौ ॥ पादाभ्यां गच्छति। गमल्ट०। अन्येभ्यो०ड:। पादस्यपदाज्यातिगोपहतेष्वितिपादस्यपदइत्यदन्तादेश: ॥

पदजातम्। न० पदसमूहे। परापश्यन्तीमध्यमावैखरीरूपाणीतिवि

चरणकारा : ॥

पदनीय : । त्रि० गमनीये ॥ पदेरनी यत् ॥

पदन्यास : । पुं० गोक्षुरे ॥ पदवि न्यासे ॥

पदभञ्जनम् । न० निरुक्ते । गूढार्थपदव्याख्यायाम् ॥

पदभञ्जिका । स्त्री० पञ्जिकायाम् । व्याख्यायाम् ॥ पदानांभञ्जिका ॥

पदवाक्यप्रमाणज्ञः । त्रि०व्याकरणमीमांसातर्काभिज्ञे ॥

पदविः । स्त्री० पदव्याम् । मार्गे ॥ पदवीऽ नया । पदगतौ । पदटिभ्यामविः ॥

पदवी । स्त्री० अयने । वर्त्मनि । पथि । सृतौ ॥ कृदिकारादक्तिनः॰ ङीप् ॥

पदमाला । स्त्री०मोहनशीलायाम् विद्यायाम् ॥ इतिदेवीपुराणम् ॥

पदष्ठीवम् । न० पादौचष्ठीवन्तौच॰ तयोः ॥ अचतुरविचतुरेति निपातनात् टिलोपः पद्भावश्च ॥

पदाङ्कः । पुं० क्रमाङ्के । पादचिह्ने ॥

पदाङ्गी । स्त्री० हंसपद्याम् ॥

पदाजिः । पुं०पत्तौ । पदगे । पादातिके ॥ पादाभ्यामजति । अज० अज्यतिभ्यांपादेचेतीण् । पादस्यपदाजीतिपदादेशोऽजेर्व्यभावश्च ॥

पदातिः । पुं० पदगे । पादातिके । पत्ते ॥ पादाभ्यामतति । अत० । अज्यतिभ्यांपादेचेतीण् । पादस्यपदाज्यातिगोपहतेष्विति पदादेशः । चतुर्मांचिकसान्तिमप्रभेदे ॥

पदातिकः । पुं० पत्तौ । पदगे ॥ स्वा० कन् ॥

पदानुप्रासः । पुं० शब्दालङ्कारविशेषलाटानुप्रासे ॥ पदानामनुप्रासः ॥

पदारः । पुं० पादधूलौ ॥ पादालिन्दे ॥

पदार्थः । पुं० भावे । धर्मे । तत्त्वे । वस्तुनि ॥ ॥ किंपुनराकृतिः पदार्थं आहोस्विद्द्रव्यम् । कथंज्ञायते । उभयथाह्याचार्येणसूत्राणि प्रणीतानि । आकृतिंपदार्थं मत्वाजात्याख्यायामेकस्मिन् बहुवचनमन्यतरस्यामित्युच्यते। द्रव्यं पदार्थं मत्वा सरूपाणामेकशेष आरभ्यतेइतिभाष्यम्। तत्रजातिवादिनआहुः । जातिरेवशब्देनप्रतिपाद्यते। व्यक्तीनामानन्त्यात् सम्बन्धग्रहणासम्भवात् ॥ साजातिः सर्वव्यक्तिष्वेकाकारप्रत्ययदर्शनादस्तीत्यवसीयते । तत्र गवादयःशब्दाभिन्नद्रव्यसमवेतां जातिमभिदधति ॥ तस्यांप्रतीतायां तदावेशात्तदवच्छिन्नंद्रव्यंप्रतीयते ॥ शुक्लादयः शब्दागुणसमवेतांजातिमाचक्षते गुणेतुसत्तासम्बन्धात्प्रत्ययः । द्रव्ये सम्बन्धि सम्बन्धात् संज्ञाशब्दानामप्युत्पत्ति प्रभृत्याविनाशात्

र्श्चास्रपित्तहृत् । गर्भसंस्थापनं स च्चं वमिव्रणतृषाप्रणुत् ॥ पद्ममिव । द्रवेप्रतिकृतावितिकन् ॥

पद्मकन्दः । पुं० शालूके । पद्ममूले ॥

पद्मकर्कटी । स्त्री० पद्मबीजे ॥

पद्मकर्णिका । स्त्री० पद्मकर्णिकायाम् ॥ पद्मस्यकर्णिकातिक्ताकषाया मधुराहिमा । मुखवैशद्यकृल्लघ्वीतृष्यास्रकफपित्तनुत् ॥

पद्मकाष्ठम् । न० पद्मके । पीतके केदारजे । पाटलापुष्पसन्निभे ॥

पद्मकी । पुं० कृष्णपद्मके । भूर्जवृक्षे ॥

पद्मकेसरः । पुं० । न० किञ्जल्के ॥

पद्मखण्डम् । न० पद्मसमूहे ॥ तस्य समूहइत्यधिकारे खलगोरथादिभ्यःखण्डः ॥

पद्मगन्धि । न० पद्मके । पद्माकृतिः पाजा० इंरितभा० ॥ पद्मस्यगन्ध इवगन्धोऽस्य । उपमानाच्चेतीत्त्वम्

पद्मगर्भः । पुं० ब्रह्मणि ॥ पद्मोगर्भः जन्मकारणमस्य ॥ हरौ ॥ पद्मस्य हृदयाख्यस्यमध्येउपास्यत्वात् ॥

पद्मचारिणी । स्त्री० उत्तरापथभवस्य नामख्यातवृक्षविशेषे । पद्मया-यायाम् । अतिचरायाम् । चारिण्याम् ॥ स्थलपद्मिन्याम् ॥ पद्मचरितुशीलमस्याः । सुपीतिणिनिः ॥

पद्मजः । पुं० चतुरानने । मधुविशेषे । पद्मोजातः । जनीडः ॥

पद्मतन्तुः । पुं० मृणाले ॥

पद्मदर्शनः । पुं० श्रीवासे । धूपविशेषे ॥

पद्मनाभः । पुं० मधुरिपौ । विष्णौ ॥ पद्मं नाभौयस्य । अच्प्रत्यन्ववेत्यचाजितियोगविभागाद्च् । पद्ममिवसुवर्त्तुलानाभिरस्यवा ॥ यद्वा । पद्मस्यहृद्यपद्मस्यनाभौमध्येप्रकाशनात्

पद्मनाभः । पुं० साधुः ॥ भाविजिनविशेषे ॥

पद्मनाभिः । पुं० पद्मनाभे । विष्णौ ॥ पद्मंनाभौयस्य । अजितियोगविभागस्यासार्वत्रिकत्वाम्नाच् ॥

पद्मनालम् । न० मृणाले ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

पद्मपत्रम् । न० पुष्करमूले ॥ पद्मस्येवपत्रमस्य ॥ पद्मदले ॥

पद्मपर्णम् । न० पद्मपत्रे ॥

पद्मपाणिः । पुं० ब्रह्मणि ॥ सूर्ये ॥ बुद्धे ॥ त्रि० । कमलहस्ते ॥ पद्मंपाणौयस्य ॥

पद्मपुराणम् । न० पाद्मे ॥ तत्संख्या श्लोकायथा । पञ्चपञ्चाशत्साहस्रं पद्माख्यंविपुलंमतमिति ॥

पद्मपुष्पः । पुं० कर्णिकारे । पिक्षाद्भपचिणि ॥

पद्मप्रभः । पुं० वृत्तार्हद्विशेषे ॥ त्रि० । पद्मसमानप्रभायुक्ते ॥

पद्मप्रिया । स्त्री० लक्ष्म्याम् ॥ जरत्कारुमुनेःपत्न्याम् । मनसादेव्याम् ॥

पद्मानिप्रियाणियस्याः ॥

पद्मबन्धः । पुं॰ चित्रकाव्यविशेषे ॥

पद्मबन्धुः । पुं॰ सूर्य्ये । पद्मानांबन्धुः ॥ भ्रमरे ॥ पद्माबंधवोऽस्य ॥

पद्मभूः । पुं॰ ब्रह्मणि ॥

पद्ममुखः । त्रि॰ पद्मसमानमुखयुक्ते ॥

पद्ममुखी । स्त्री॰ दुरालभायाम् । फञ्जिकायाम् ॥ पद्मतुल्यास्यविशिष्टायां ॥

पद्मयोनिः । पुं॰ धातरि । द्रुहिणे । ब्रह्मणि ॥ पद्मंयोनिरुत्पत्तिस्थानंयस्य ॥

पद्मरजः । न॰ पद्मरेणौ । पद्माख्यद्रव्ये ॥

पद्मरागः । पुं॰ रक्तवर्णमणिविशेषे । शोणरत्ने । लोहितके । माणिक्ये । माणक. इ॰ भा॰ ॥ पद्मस्येवरागोऽस्य ॥ पद्मंकमन्येतिसमासः ॥ अस्योत्पत्त्यादयोयथा ॥ सौगन्धिककुरुविन्दस्फटिकेभ्यः पद्मरागसम्भूतिः । सौगन्धिकजाभ्रमराञ्जनाब्जजम्बूरसद्युतयः ॥ कुरुविन्दभवाः शबलामन्दद्युतयश्चधातुभिर्विद्धाः । स्फटिकभवाद्युतिमन्तोनानावर्णाविशुद्धाश्च ॥ स्निग्धः प्रभानुलेपीस्वच्छोर्चिष्मानगुरुः सुसंस्थानः । अन्तः प्रभोतिरागोमणिरत्नगुणाः समस्तानाम् ॥ कलुषामन्दद्युतयोलेखाकीर्णाः सधातवः खण्डाः । दुर्विद्धानमनोज्ञाः सशर्कराश्चेति मणिदोषाः ॥ सर्वेमणेर्लक्षणम् भ्रमरशिखिकण्ठवर्णोदीपशिखासप्रभोभुजङ्गानाम् । भवतिमणिः किलमूर्द्धनियोऽनर्घ्यःसविज्ञेयः ॥ यस्तंबिभर्त्तिमनुजाधिपतिर्नतस्य दोषाभवन्तिविषरोगकृताः कदाचित् ॥ राष्ट्रेचनित्यमभिवर्षतितस्यदेवः शत्रूंश्चनाशयतितस्यमणेः प्रभावात् ॥ ६ ॥ षड्विंशतिसहस्राण्येकस्यमणेः पलप्रमाणस्य । कर्षत्रयस्यविंशतिरुपदिष्टानिपद्मरागस्य ॥ अर्द्धपलस्यद्वादशकार्षस्यैकस्यषट्सहस्राणि । यच्चाष्टमाषकधृतंतस्यसहस्रत्रयंमूल्यम् ॥ माषकचतुष्टयंदशशतक्रयंद्वौतुपञ्चशतमूल्यौ । परिकल्प्यमन्तरालेमूल्यंहीनाधिकगुणानाम् ॥ वर्णन्यूनस्यार्द्धंतेजोहीनस्यमूल्यमष्टांशम् । अल्पगुणोवहुदोषोमूल्यात् प्राप्नोतिविंशांशम् ॥ आधूम्रंव्रणबहुलंस्वल्पगुणंचाप्नुयाद्द्विशतम् । इतिपद्मरागमूल्यंपूर्वाचार्य्यैः समुद्दिष्टम् ॥ ११ ॥ इत्यवैकोलाशीसियांख्याम् ॥ विशेषोयुक्तिकल्पतरौद्रष्टव्यः ॥

पद्मलता । स्त्री॰ मृणालिन्याम ॥

पद्मलाञ्छनः । पुं॰ ब्रह्मणि । वेधसि ॥ भास्करे । रवौ ॥ धनदे ॥ राज्ञीश्वरे ॥ बुद्धभेदे । लोकेश्वरे ॥

पद्मलाञ्छना । स्त्री॰ तारायाम् ॥ लक्

पद्मा

स्याम् । श्रियाम् ॥ वाग्देवतायाम्। सरस्वत्याम् ॥ पद्मंलाञ्छनंयस्याः पद्मवर्णकम् । न० पुष्करमूले॥ त्रि० पद्मसमानवर्णवति ॥

पद्मवासा । स्त्री० लक्ष्म्याम्-॥ पद्मे वासोस्याः ॥

पद्मबीजम् । न० गालोड्ये। पद्माचे। क मलबीजइतिकमलगट्टा० इतिचभा षा ॥ पद्मस्यबीजम् ॥ पद्मबीजं हिमंस्वादुकषायंतिक्तकंगुरु ॥ विष्ट म्भिवृष्यंरक्तघ्नं गर्भसंस्थापकंपरम् ॥ कफवातकरंबल्यं ग्राहिपित्तास्रदाह नुत् ॥

पद्मबीजाभम् । न० मखान्ने । मखाना इ० भा० प्र०भा शीयफले ॥

पद्मव्यूहः । पुं० पद्माकृतौव्यूहविशेषे॥ सम्मविस्तृतपरिमण्डलो मध्येप्रविष्ट जिगीषुः पद्मव्यूहः॥ तेनराजापुरान्नि र्गच्छसर्वदा कपटनिवेशमंकुर्यात् ॥

पद्महस्ता । स्त्री० श्रियि। लक्ष्म्याम् ॥ प द्मंहस्तेयस्याः॥ त्रि० पद्मविशिष्टकरे॥

पद्मा । स्त्री० फञ्जिकायाम् । भार्ग्यादि पद्माभंपुष्पमस्त्यस्याः॥ श्रियि । रमा याम्॥ चारुण्याम्। पद्मचारुण्याम्॥ पद्मानुष्णाकटुस्तिक्ता कषायाकफवा तजित् । मूत्रकृच्छ्राश्म शूलघ्नी श्वा सकास विषापहा ॥ मनस्याम् । मनसायाम् । जरत्कारुमुनेः पत् न्याम् ॥ हर्त्रार्हन्मातरि ॥ कल्किदे

पद्मावतीका

वेनविवाहितायामृहद्रथराजकन्या याम् ॥ कुसुम्भ पुष्पे ॥ पद्ममस्त्य स्याः । अर्शआद्यच् ॥ यद्वा । पद्यते पद्० । अस्मिन्सुखिमिमन् । टाप् ॥

पद्माकरः । पुं० तडागे । कासारे। सप द्मागाधजलाशये॥ योग्यतयानिष्पद्मे चमहाजलाशये ॥ पद्मानामाकरःउ त्पत्तिस्थानम् ॥ क्वचित्पद्मशून्येपि योग्यतयाप्रयोगः ॥

पद्माक्षम् । न० पद्मबीजे॥ त्रि० । पद्म लोचने ॥

पद्माख्या । स्त्री० पद्माह्वायाम् ॥

पद्माटः । पुं० चक्रमर्द्दे । उरयाबे। पवाड० इ० भा०॥ पद्ममिवपद्मा वाद्मपत्रमूरुंवा अटति अटगतौ । कर्मण्यण् ॥

पद्मालया । स्त्री० लक्ष्म्याम् । कमला याम् ॥ पद्ममालयोऽस्याः ॥

पद्मावतिका । स्त्री० मात्रावृत्तविशेषे ॥ यथा । यदाष्टचतुष्कलगणनिर्मित पदकरपदकर्णद्विजविहिता सापद्मा वतिकाविबुध सुमहिता जगणविर हिता सुकविहिता । वृद्धयत्रवसुभु वनैर्भवति विरामः सकलामिमल फलावरदाफणिनायकपिंगलभणि त सुमहल रसिकमनः संविहितम दा ॥ यथा । विधुरेवविधुरयतिमर्म निकृन्ततिजनयतिशर्मनमर्मसदः चन्दनवन पवनोविकलयतिमनो द

जयतिमदनोद्धृदयमदः। प्रियसखि
ममनयनंपङ्कजनयनंकीर्त्तिसिन्धुर
घीरमयंयदिमिलतिविशालं भवति
तदालं विरहपयोनिधिसन्तरणम् ॥
पद्मावती। स्त्री० जरत्कारुमुनेः प
त्न्याम्। मनसादेव्याम्। नदीप्रभे
दे। पद्मा० पु० गौ० भा० ॥ पद्
मचारिण्योषधौ ॥ पद्मावतिका
वृत्तेः ॥ जयदेवकवेः पत्न्याम् ॥
पद्मावतीप्रियः। पुं० जरत्कारुमुनौ ॥
पद्मासनम्। न० योगिनामासनविशेषे
॥ यथा। वामोरूपरिदक्षिणं नियम
तः संस्थाप्य वामंतथा दक्षोरूपरि
पश्चिमेनविधिनाधृत्वाकराभ्यां धृत
म्। अङ्गुष्ठं हृदयेनिधायचिबुकंना
साग्रमालोकयेदेतद्व्याधिविकारना
शनकरंपद्मासनंप्रोच्यते इति ॥ अ-
पिच। वामोरुपरिविन्यस्तसव्यपाद
तलेशुभे। अङ्गुष्ठौचनिबध्नीयाद्धस्ता
भ्यांव्युत्क्रमात्ततः ॥ पद्मासनमि
ति प्रोक्तं योगिनां हृदयङ्गममितिदे
वीगीता ॥
पद्मासनः। पुं० ब्रह्मणि। कमला
सने ॥
पद्मासना। स्त्री० लक्ष्म्याम्। पद्म
मासनंयस्याः ॥
पद्माह्वयम्। न० पद्मके। पद्मा
ख्य० वै० सा० ॥
पद्माह्वा। स्त्री० पद्मचारिण्योष
धौ ॥
पद्मी। पुं० हस्तिनि ॥ पद्मंबिंदु
जालकमस्त्यस्य। इनिः ॥ हरौ
॥ पद्मंहस्तेऽस्य ॥
पद्मिनी। स्त्री० पद्मसङ्घाते ॥
नलिन्याम्। बिसिन्याम् ॥ मूल
नालदलोत्फुल्लफलैः समुदितापुनः
। पद्मिनीप्रोच्यतेप्राज्ञैर्बिसिन्या
दिपदास्पदम् ॥ पद्मिनीमधुरा
तिक्ता कषाया शिशिरा परा। पि
त्तकृमिशोषवान्तिभ्रान्तिसन्ताप
शोपहृत्। इतिराजनिर्घण्टोक्ता अस्
यगुणाः। अन्यत्रापि गुणायथा।
पद्मिनी शीतलागुर्वी मधुरालवणा
चसा। पित्तासृक्कफनुद्रूक्षावात
विष्टम्भकारिणी ॥ सरोरुहे ॥ सरस्या
म् ॥ पद्मयुक्तदेशे ॥ पद्मानिस
न्त्यस्य। पुं० इनिः ॥ स्त्रीविशेषे
॥ यथा। भवति कमलनेत्रा नासि
काक्षुद्ररन्ध्रा अविरलकुचयुग्मा
दीर्घकेशीकृशाङ्गी। मृदुवचनसुशीला
नृत्यगीतानुरक्ता सकलतनुसुवेशा
पद्मिनीपद्मगन्धा ॥ हस्तिन्याम्
मृणाले ॥ पद्मे ॥ सरोवरे ॥
पद्मिनीकण्टकः। पुं० पद्मकांटा
इति गौडप्रसिद्धे ॥ भावप्रकाशो
क्तक्षुद्ररोगविशेषे ॥
पद्मिनीकान्तः। पुं० रवौ ॥
पद्मिनीखण्डम्। न० पद्मिनीनां

समूहे ॥ कम०खण्ड : ॥

पद्मिनीवल्लभ : । पुं० सूर्य्ये ॥

पद्मेशय : । पुं० कृष्णे । विष्णौ ॥ पद्मेशेते । शीङ् । अधिकरणेशेते रित्यच् । शयवासेत्यलुक् ॥

पद्मोत्तर : । पुं० कुसुम्भे ॥

पद्मोत्तरात्मज : । पुं० जिनचक्रवर्त्ति विशेषे ॥

पद्मोद्भव : । पुं० ब्रह्मयोनौ । सृष्टे ॥ पद्मेउद्भवोऽस्य ॥

पद्मोद्भवा । स्त्री० मनसादेव्याम् ॥

पद्य : । पुं० शूद्रे । अवयवे ॥ न० श्लोके । कविकृतौ ॥ तल्लक्षणं यथा । गद्यंपद्यमिति प्राहुर्वाङ्मयं द्विविधंबुधैः । वर्णमात्राप्रभेदेन पद्य बहुविधंस्मृतम् ॥ अपिच । पद्यंचतुष्पदीतच्च वृत्तंजातिरिति द्विधा । वृत्तमक्षरसङ्ख्यातं जातिर्मात्राकृताभवेदिति ॥ शाब्दे ॥

पद्या । स्त्री० वर्त्मन्याम् । वर्त्मनि ॥ पादार्थस्त्रिया । शरीरावयवाद्यत् । पद्यत्यतदर्थेइतिपद्भाव : ॥ कर्द्दमे पदहग्रमस्मिन् । पदमस्मिन्दृश्य मितियत् ॥ यद्वा ॥ पादोविध्य न्तिपद्या : शर्क्करा : । विध्यत्यधनु षेतियत् ॥ न्तुलायितिविद्ध : ॥

पद्र : । पुं० ग्रामे ॥ जनपदे ॥ पद्य तेऽस्मिन् । पद० । स्फायितञ्चीतिरक् ॥

पद्व : । पुं० भूर्लोके ॥

पद्वा । पुं० पथि ॥ रथे ॥ पद्यते । पद० । अन्येभ्योऽपिदृश्यन्त इत्यादिनावनिप् ॥

पद्वरी । स्त्री० गतौ । वनोरचेति ङीप्रौ ॥

पनस : । पुं० फलवृक्षवि० । कण्टकिफले । काटहलइतिपनस० इतिचभाषा ॥ अस्यपर्य्यायादयोयथा पनस : कण्टकिफल : फलाशीति बृहत्फल : । पनसंशीतलंपक्वंस्निग्धंपित्तानिलापहम् ॥ तर्पणंबृंहणंस्वादुमांसलंश्लेष्मलंभृशम् । बल्यंशुक्रप्रदंहन्तिरक्तपित्तक्षतव्रणान् ॥ आमंतदेवविष्टम्भिवातलंतुवरंगुरु । दाहकृन्मधुरंबल्यं कफमेदोविवर्धनम् ॥ पनसोद्भूतबीजानिवृष्याणिमधुराणिच । गुरूणिबद्धवर्चांसिसृष्टमूत्राणिसंवदेत् ॥ मज्जापनसजो वृष्योवातपित्तकफापह : । विशेषात्पनसंवर्ज्यं गुल्मिभिर्मन्दवह्निभि : । अथपनसपाकाय फलंकदल जम् ॥ इतिभावप्रकाश : ॥ कण्टाफलंसुमधुरं बृंहणंस्निग्धशीतलम् । दुर्ज्जरंवातपित्तघ्नं श्लेष्मशुक्रकरंप्रदम् ॥ तद्बीजमर्पिपायुक्तस्निग्धं रुच्यदनाप्रदम् । अर्द्दितंपनचचतुष्पं रूपश्रुवातमितानुत् । कण्टाफलम पक्वन्तुकषायंवातदुष्टानम् । रसा यिसवरस्वादु तत्फलाम्लापित्तनु

णम् ॥ इतिराजवल्लभः ॥ काष्टके ॥ वानरविशेषे ॥ पनाय्यतेस्तूयते । पन० घात्वविचमितमीत्यादिना असच् ॥

पनसतालिका । स्त्री० पनसफले॥

पनसा । स्त्री० रोगप्रभेदे ॥ राक्षसीविशेषे ॥ वानरीविभेदे । नदीविशेषे ॥

पनसिका । स्त्री० भावप्रकाशोक्तैकर्णमध्यजातसवर्णक्षुद्ररोगविशेषे ॥

पनायित : । त्रि० श्लस्ते ॥ पनाय्यते स्म । पण । पनच । क्त : । आयादयआर्धधातुकेवा ॥

पनित : । त्रि० ईडिते । पनायिते ॥ पन० । क्त : । आयाभाव : ॥

पन्थक : । त्रि० पथिजाते ॥ पथः पन्थ चेतिवुन् ॥

पन्न : । पुं० अधोगमने । नीचैर्गतौ ॥ पनैः कृद्बकृतीतिमन् ॥ त्रि० । च्युते । गलिते । पतिते ॥ पद्यतेस्म । पद० । क्त : । गत्यर्थेति कर्त्तरिवाक्त : ॥

पन्नग : । पुं० नागेम्योभिन्नेपवनाशने । सर्पे ॥ पन्नं गच्छति । गमल्ड० सर्वत्रपन्नयोरुपसङ्ख्यानमितिडः ॥ पद्भ्यांनगच्छतीतिवाविग्रहः ॥ पद्मकाष्ठे ॥

पन्नगकेशर : । पुं० नागकेशरपुष्पे ॥ पन्नगाख्यःकेशर : ॥

पन्नगाशन : । पुं० गरुडे । वैनतेये ॥ पन्नगान्अश्नातिअश० । ल्युः ॥ पन्नगाअशनंयस्येतिवा ॥

पन्नगी । स्त्री० सर्पिण्याम् ॥ सर्पिणीक्षुपे । मनसादेव्याम् ॥

पन्नद्धा । स्त्री० चर्मपादुकायाम् ॥

पन्नद्धी । चर्मपादुकायाम् ॥ पनद्धा पनद्धी० इतिचभाषा ॥

पमी : । पुं० सोमे । चन्द्रे । सूर्ये ॥ पातिलोकमुपिबतिवा । पा० । या पो : किद्द्वेचेतिई : ॥

पपु : । पुं० पालके ॥ स्त्री० । धात्र्याम् ॥ पाति । पा० । कुर्भ्रेचेतिचकारादन्यतोपिकुर्वतीदेच ॥

पमरा । स्त्री० सत्तुकी० इ० गौ० भा० प्र० गंधद्रव्यविशेषे ॥

पम्पा । दण्डकारण्याभ्यन्तरसरोविशेषे ॥ ऋष्यमूकपर्वतसमीपवर्तिन्यां पुष्करिण्याम् ॥ यथा । पश्यलक्ष्मणपम्पायांवक : परमधार्मिकः । शनैःशनैःपदंधत्तेजीववधविशङ्कया ॥ वक: किंवर्ण्यते रामयेनाहंनिष्कुलीकृतः । सहवासी विजानाति चेष्टितंसहवासिनामिति ॥ चोडदेशस्थनदीविशेषे ॥

पय : कन्दा । स्त्री० क्षीरविदार्याम् ॥ पय : कन्दोयस्या : ।

पयःखल : । पुं० चतुष्पदपदनीयेजलाहरणार्थेचर्मपुटविशेषे । दृतौ । प

खालङ्कृतिभा० ॥
पयः पूरः । पुं० अपांसमूहे ॥
पयः प्रसादि।न० कतके।पङ्कानिर्म ली० इ० भा० ॥
पयःफेनी । स्त्री० । दुग्धफेनीक्षुपे ॥
पयश्चयः । पुं० अपांसमूहे । पूरे ॥ पय सांचयः ॥
पयः । न० क्षीरे । दुग्धे ॥ नीरे । जले ॥ पय्यते०पयतेवा । पयगतौपीङ्० पानेवा । सर्वधातुभ्यइत्यसुन् ॥
पयस्यः । पुं० मार्जारे ॥ त्रि० । पयःपान कर्त्तरि ॥ पयः पिबति । पा० । सुपीतिकः ॥
पयस्पाशम् । न० कुत्सितेपयसि ॥ याप्ये पाशप् । पाशकल्पककाम्ये ष्विति विसर्गस्सः ॥
पयस्यः । त्रि० पयोजाताद्यदध्यादौ ॥ पयोहिते ॥ पयसोविकारः । गोपय सोर्यत् ॥
पयस्या । स्त्री० दुग्धिकायाम् ॥ क्षीर काकोल्याम् ॥ स्वर्णक्षीर्याम् ॥ सूर्य वल्ल्याम् ॥ कुटुम्बिनी क्षुपे ॥ आ मिक्षायामितिहेमचन्द्र ॥
पयस्वान् । त्रि० पयस्विनि ॥ पयोस्य स्यमतुप् ॥
पयस्वला । स्त्री० छाग्याम् ॥ पयोस्य स्याम् । सन्त्रेभ्योपीतिवलः ॥
पयस्विनी । स्त्री० नद्याम् ॥ भारतवर्ष स्यविशेषनद्याम् ॥ धेनौ ॥ विभा वर्य्याम् ॥ रजन्याम् ॥ काकोल्याम् ॥ दुग्धफेन्याम् ॥ क्षीरविदार्याम् ॥ ॥ छाग्याम् ॥ जीवन्त्याम् ॥ पयो स्त्यस्याम् ॥ अस्मायामेधेतिविनिः ङीप् ॥
पयोगडः । पुं० हिमे ॥ घनोपले ॥
पयोघनः । पुं० घनोपले ॥ इ० हा० ॥
पयोजन्मा । पुं० घने । मेघे ॥ पयसोज न्मयस्मात् ॥
पयोदः । पुं० मेघे ॥ पयोददाति॥ कुदा ञ० । कः ॥
पयोदवान्तम् । न० अम्भःकणे
पयोधरः । पुं० कुचविशेषे । कोषकारे ॥ नारिकेले ॥ स्त्रीस्तने । कुचे ॥ यथा । याथांसुधामधुरबाधुर्यरसाधुरासीत् सैवालकाद्रसतामधुनाविभर्त्ति यत्रो प्रसर्पति समीरितनीति स्त स्नीमाय : पयोधरसमुन्नतिरचक्रेतु रिति ॥ कशेरुणि ॥ मेघे ॥ धर ति । धृञ्० । अच् । पयसोधरः ॥ गुरुमध्यगतचतुर्मात्रिकाप्रभेदे ॥ क र्णिकारतरौ दुरितमन्दाम्बुधिः ॥
पयोधाः । पुं० समुद्रे ॥ जलाधारे ॥ पयोदधाति । डुधाञ्० । पयसिचे ति धात्रोऽसिः ॥ मेघे ॥
पयोधिः । पुं० समुद्रे ॥ पयांसिधीयन्ते ऽत्र । डुधाञ् । कर्मण्यधिकरणेचे तिकिः ॥
पयोधिकम् । न० समुद्रफेने ॥

पयोनिधि : । पुं० समुद्रे ॥ क्षीराब्धौ ॥ पयांसिनितरांधीयन्तेऽत्र । डुधा ञ्० । घ्वधिकरणेकिः ॥

पयोमुक् । पुं० मेघे ॥ पयोमुञ्चति ॥ मुच्लृ०क्विप् ॥

पयोलता । स्त्री० क्षीरविदार्याम् । पय सीलतेव ॥

पयोव्रतः । पुं० पयोमात्रपानरूपव्रत विशेषे । हादशाहसाध्ये विष्णु व्रतवि० ॥

पयोष्णिजाता । स्त्री० सरस्वतीसरि ति ॥

पयोष्णी । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥ विन्ध्या चलादक्षिणेप्रसिद्धायांनद्याम् ॥ पयो ष्णी सलिलंरम्यंमविघं पापनाशन म् । सर्वपापहरं सौख्यमलकान्ति प्रदंलक्ष्मितिराजनिर्घण्टः ॥

परः । पुं० देहाद्यव्यतिरिक्तात्मनि ॥ ब्र० ह्मणआयुषि ॥ यथा । कालसङ्ख्या समासिनपूर्वार्धद्वयकल्पिता । सएव स्यात्परः कालस्तस्न्तेपरिपूर्यते ॥ निजेनतस्यमानेन चायुर्वर्षशतंस्मृ तम् । तत्पराख्यंतदर्धंचपरार्धम भिधीयते ॥ कपिच । श्रौतिकल्य शतानिस्युस्तथा पद्धिर्द्विजोत्तमाः ॥ ब्रह्मणः कथितंवर्षंपराख्यंतच्छतंपद म् ॥ इ० कूर्मपुराणे ५ अध्यायः ॥ मायातीतेपरमेश्वरे ॥ न० । यथा हाविनिकार्ये ॥ न० ॥ कैवल्ये मोक्षे ॥ यथा ॥ यस्यवाङ्मनसी स्यातांसम्यक्प्रणिहितेसदा । तप स्त्यागश्चसत्यञ्चसवै परमवाप्नुयादि ति ॥ सत्तायाम् । परमात्मनि ॥ ब्रह्मणि ॥ वि० । प्रकृष्टे । श्रेष्ठे ॥ निरतिशये । उत्कृष्टे । प्रकृतिगु णासंस्पृष्टे । अप्रामाण्यशङ्काकलङ्क शून्ये ॥ यथा एकाक्षरंपरम्ब्रह्म प्राणायामःपरंतपः । सावित्र्यास्तु परंनास्तिमौनात् सत्यं विशिष्यत इतिमनुः ॥ बहुकालीने ॥ अरौ । शत्रौ ॥ दूरे । अन्यस्मिन । व्यति रिक्ते । स्वस्मादितरस्मिन् ॥ उत्तर स्मिन् ॥ विपर्सिरोषम्०पूर्वैसै०ऽमै नवा । पृ० । म० । कठोरम्० पु सीतिघोवा ॥

परःशताः । वि० शतात्परस्मिन्सङ् ख्येये । शताधिके ॥ शतात्परः । पञ्चमीतियोगविभागात्समासः । राजदन्तादिः । पारस्करादित्वात् सुट् ॥ परः शताद्यास्तेयेषांपरासङ् ख्याशतादिकात् ॥

परःसहस्राः । वि० सहस्रात्परस्मिन् । स हस्राधिके ॥ सहस्रात्परं । पञ्च मीति योगविभागात्०स०राजदन्ता दिः । पारस्० सुट् ॥

परकीयः । वि० परसम्बन्धिनि ॥ पर स्येदम् । गहादिषुकुक् जनस्यपरस्य चेतिच्छः ॥

परकीया । स्त्री॰ नायिका भेदे ॥

परकृतिः । पुं॰ पुरुषविशेषनिष्ठमिथोवि रुद्धकथने । अर्थवादविशेषे ॥

परचर्मन् । न॰ परभूमौ ॥ यथा । वृ षायेहिपरचर्मशादायातिलेचरघ्नकः । इति ॥ परपत्न्याम् ॥ परश रीरे ॥

परग्रन्थिः । पुं॰ पर्वावधौ । अङ्गुलि पर्वणि ॥ इ॰ हा॰ ॥

परच्छिद्रम् । न॰ परदोषे ॥ नोचः सर्ष पमात्राणिपरच्छिद्राणिपश्यति । आ त्मनो बिल्वतुल्यानिपश्यन्नपिनपश्य ति ॥ इ॰ ग॰ पु॰ ॥

परजातः । पुं॰कोकिले ॥ त्रि॰ । परा श्रिते । परैधिते ॥ परस्माज्जातः परपोषितत्वात् ॥

परजितः । त्रि॰ प्राप्तापराजिते ॥

परञ्जः । पुं॰ तैलयन्त्रे ॥ क्षुरिकाफ ले ॥ फेने ॥ असौ ॥

परञ्जनः । पुं॰ वरुणे ॥ इ॰तिशेष चन्द्रः ॥

परञ्जयः । पुं॰ वरुणे ॥ त्रिकाण्ड शेषः ॥ त्रि॰शत्रुजयकर्त्तरि ॥

परतन्त्रम् । न॰परकीयशास्त्रे ॥ व्यक्ते ॥ यथा । बुद्ध्यादिसकार्यैरहङ्कारं जनयितव्येप्रकृत्यापूरोऽपेक्ष्यते अन्य थाचोगासरोगालमहङ्कारंजनयितु मितिस्थितिः । एवमहङ्कारादि भिरपिस्वकार्यजनने प्रकृत्यापूरम पेक्ष्यते । तेनप्रकृतिंपरामपेक्ष्यमाणं कार्यमपि कार्योपजनने परतन्त्रं भवति । त्रि॰ । परवशे । पराधीने ॥ परस्तन्त्रंप्रधानंयस्य ॥ परेषां तन्त्रम् ॥

परतः । अ॰ परस्तादर्थे ॥ परस्मिन्पर स्मात्परस्मात्परस्याः परः परावा । पञ्चम्यागतोरसर्थोर्वा । विभाषाप रावराभ्यामित्यतसुच् । तद्धितश्चा- सर्वविभक्तिरित्यव्ययत्वम् ॥

परत्र । अ॰ परलोके ॥ परस्मिन् । स- प्तम्यास्त्रल् ॥

परत्रभीरुः । त्रि॰ धार्मिके । परकाल- भयशीले ॥

परत्वम् । न॰ परतायाम् । प्रव्यव- हारकारणे ॥ तद्द्विविधम् । दिक्- कृतङ्कालकृतञ्च । दूरस्थेदिक्कृतं परत्वम् । ज्येष्ठेकालकृतंपरत्वमि ति ॥

परदारः । पुं॰ परभार्यायाम् ॥ तद्ग- मनेदोषोयथा । परदाररतायैवपर द्रव्यहरायवै । अधोधीनरकेघान्ति पोड्यन्तेयमकिङ्करैरिति ॥

परदुःखम् । न॰ अन्यजनपीडायाम् ॥

परदेवता । स्त्री॰ परमात्मनि । परब्र- ह्मणि ॥

परद्वेषी । त्रि॰ विद्वेषके । परद्वे- ष्टरि ॥

परधर्मः । पुं॰ स्वप्रत्यविहिते ॥ पर-

स्वपरेषांवाधर्म्मः ।

परध्यानम् । न॰ ध्यानविशेषे ॥

परन्तपः । पुं॰ परतापिनि । शत्रुतापने ॥ जितेन्द्रिये ॥ परेषांकामक्रोधलोभादिशत्रूणांतापजनके । अज्ञानशत्रुदमने ॥ परंशत्रुंकामक्रोधादिरूपंशत्रुगणंशौर्य्यवलवता विवेकेनतपसाचभानुरिवतापयतीतिविग्रहेतपस्तस्माच्च दृश्यस्मात्स्व-न्तात्परिकर्मण्युपपदेद्विषत्परयोस्ता-पेरितिखच्प्रत्ययः । खच्चिद्ध्रस्वः । मुम् ॥

परन्तु । अ॰ प्रागुक्तवैपरीत्यार्थे ॥

परमपदम् । न॰ मुक्तौ ॥ श्रेष्ठस्थाने परस्वतत्पदञ्च ॥

परपाकनिवृत्तः । पुं॰ परोद्देश्यकपाकरहिते । पञ्चयज्ञाकर्त्तरि ॥ यथा । गृहीत्वाग्निंसमारोप्यपञ्चयज्ञान्न-निर्वपेत् । परपाकनिवृत्तोऽसौमुनिभिः परिकीर्तितः ॥ इतिमिताक्षरा ॥

परपाकरतः । पुं॰ परपाकरुचौ ॥ प्रातः पञ्चयज्ञान्निर्वर्त्त्यपरान्नभोजिनि ॥ यथा । पञ्चयज्ञान्स्वयंकृत्वापरान्नमुपजीवति । सततंप्रातरुत्थायपरपाकरतस्तुसः ॥ परपाकनिवृत्तस्यपरपाकरतस्यच । अपचस्यचभुक्त्वान्नंद्विजश्चान्द्रायणंचरेत् ॥ इतिमिताक्षरायांप्रायश्चित्ताध्यायः ॥

परपिण्डादः । त्रि॰ परान्ने । परान्नजीविनि ॥ परस्यपिण्डः । तमत्ति ॥ अद॰ । कर्मण्यण् ॥

परपुरुषः । पुं॰ विष्णौ ॥ परश्चासौ पुरुषश्च ॥ अन्यपुंसि ॥ उपनायके ॥

परपुष्टः । पुं॰ अलकंठे । कोकिले ॥ परेणवायसेनपुष्टः पालितः ॥ त्रि॰ । अन्यपालिते ॥ परेण पोषिते ॥

परपुष्टमहोत्सवः । पुं॰ आम्रे ॥ परपुष्टानांमहोत्सवोयस्मिन् ॥

परपुष्टमहोत्सवा । स्त्री॰ वेश्यायाम् ॥ परपुष्टे महोत्सवोयस्याः ॥

परपुष्टा । स्त्री॰ पण्याङ्गनायाम् । वारनार्य्याम् ॥ परैः पुष्टा ॥

परपूर्व्वा । स्त्री॰ पुनर्भ्वाम् । स्वैरिण्याम् । परोऽन्यःपूर्वोभर्तायस्याः सा । परपूर्वाःस्त्रियस्त्वन्याःसप्तप्रोक्तायथाक्रमम् । पुनर्भूस्त्रिविधातासां स्वैरिणीतुचतुर्विधेति नारदः । पतिंहित्वाऽपकृष्टंस्वमुत्कृष्टं यानिषेवते । निंद्यैवसाभवेल्लोकेपरपूर्व्वेतिचोच्यतेइतिमनुः ॥

परप्रतिनप्ता । स्त्री॰ (इतिहेम

परप्रपौत्रः । पुं॰ वृद्धप्रपौत्रे ॥ (चन्द्रः ॥

परभाषा । स्त्री॰ अपशब्दे । म्लेच्छिते ॥

परभागः । पुं॰ गुणोत्कर्षे ॥ सुसम्पदि ॥ शेषांशे ॥ शोभातिशये ॥

॥ परभागोभवेद्वर्णदयसंसर्गजारुचिः

परभुक्ता । स्त्री० अन्यपुरुषसंभोगविशिष्टायाम् ॥ परभुक्ताङ्गकान्ताञ्च योभुङ्क्ते सनराधमः । सपच्यते कालसूत्रे यावचन्द्रदिवाकरौ ॥ इत्यादिनाब्रह्मवैवर्तेश्रीकृष्णजन्मखण्डे १८ ५ ध्यायेविशेषोद्रष्टव्यः ॥

परभृत् । पुं० काके ॥ परंबिभर्तिडुभृञ्० । क्विप् ॥

परभृतः । पुं० कोकिले पिके ॥ परेणकाकेनभृतः ॥ त्रि० ॥ परपोषिते ॥

परम् । अ० नियोगे ॥ केवले ॥ किन्त्वर्थे ॥ श्रेयसि ॥

परमः । पुं० प्रणवे ॥ त्रि० । परे । उत्कृष्टे ॥ अवसरे ॥ प्रथमे ॥ अन्यादे ॥ प्रकृष्टे । उत्पत्तिविनाशशून्यस्वप्रकाशपरमानन्दरूपे । निरतिशयपुरुषार्थपर्यवसायिनि ॥ प्रधाने ॥ पराङ्गत्कृष्टामायस्यसः ॥

परमगतिः । स्त्री० मुक्तौ ॥ त्रि० मोक्षरीतौ ॥ यांयिप्राःसर्वतः शाखाविगुणाज्ञाननिश्चयाः । गतिगच्छन्तिसत्सम्प्राप्ताः परमांगतिमितिमोक्षधर्मः ॥

परमन्तप : । न० इन्द्रियजये ॥ मनसर्वे न्द्रियप्रापत्वैकाग्र्यंपरमंतपः । प्राणायामाज्ञामायम्यवधोविविधिधरतःकृताः । व्याहृतिप्रणवैर्युक्ता विद्येयं परमंतपः ॥ आलोचने ॥

परमपदः । पुं० न० श्रेष्ठस्थाने ॥ परदेवताचरणे ॥ पदतिज्ञानिभिः प्राप्यते इति पदः परमश्चासौपदश्चेति

परमब्रह्म । न० परमेश्वरे । नारायण ॥

परमम् । अ० अनुज्ञायाम् । अनुमतौ । शां० प० भा० ॥ परंमिमीतेमिनोतिमीनातिवा । डम् ॥

परमर्षिः । पुं० भेलाद्युषिविशेषे ॥ सप्तर्षिषु ॥

परमहंसः । पुं० आत्मा नात्मविवेकिपरिव्राजिब्राह्मणे । संवर्तकारुणिश्वेतकेतुदुर्वासाऋभुनिदाघजड़भरतदत्तात्रेयरैवतकप्रभृतौ ॥ मुखज्ञानामयंधर्मो यद्विष्णोलिङ्गधारणं । बाहुजातोरुजातानामयंधर्मो नविद्यते ॥ ० ॥ चतुर्विधायभूतेषुतुरीये ॥ यथा । चतुर्णामवधूतानां तुरीयोहंसउच्यते । त्रयोन्ये भोगयोगाढ्या मुक्ताः सर्वेशिवोपमाः ॥ हंसोनकुर्यात् स्त्रीसङ्गनवाधातुपरिग्रहम् । प्रारब्धमश्नन्विहरेद्विविधविधिवर्जितः ॥ लक्षितस्तुजातिचिह्नानि वाश्रमादिसमेधिनाम् । तुरीयोविचरेत्पृथ्व्यां निःसंकल्पोनिरुद्यमः । सदात्मध्यानसंतुष्टः शोकमोहविवर्जितः । निर्निकेतस्तितिक्षुः स्यान्निःशंकोनिरुपद्रवः ॥ नार्चनंभक्षणेयानंनतत्र्यानधारणम् :

सोविरक्तोनिर्द्वन्द्वोहंसाचारपरोयति
रिति महानिर्वाणतन्त्रम् ॥

परमगति : । स्त्री० साक्षान्मोक्षेइति
॥ यथा । कृपयपरमि: कर्मभिस्तर
न्तुपरमागतिरिति ॥

परमाणु : । पुं० परिमण्डले । परमोणो
। यतोऽणुर्नास्ति सपरमाणुरित्यर्थ:
॥ जालान्तरगतेभानौयत्सूक्ष्मंदृश्य
तेरज : । तस्य : षष्ठकोभाग: पर
माणु : सउच्यते ॥ * । सोपाधि
कादिमतेचतुष्टयेचपृथिव्यादिपरमा
णव: खरस्नेहोष्णेरणस्वभावा: । तथा
हि कठिनस्वभावा:पृथिवीपरमाणव:
। स्नेहस्वभावा:अपांपरमाणव: । उष्ण
स्वभावास्तेजस : परमाणव: । ईर
णस्वभावावायुपरमाणव : इति ॥
परमस्यासावणुश्च ॥ * । पृथिव्या
दिभूतचतुष्टयानांद्व्यणुकानामवय
व : परमाणु : । सचनित्योनिरवय
वश्च : सूक्ष्ममपिनास्ति । यथा ।
नित्याऽनित्याचसाद्वेधा नित्यास्यात्
णुलक्षणा । अनित्यातुतदन्यास्यात्
सैवावयवयोगिनी ॥ पारिमाण्डल्य
नामकतत्परिमाणन्तु नकस्यापिक
रणम् । यथा । पारिमाण्डल्यभिन्ना
नांकारणत्वमुदाहृतम् ॥ जलादिप
रमाणुरूपस्यनित्यत्वम् । पार्थिवपर
माणुरूपस्याऽनित्यत्वम् । यथा ।
जलादिपरमाणौतन्नित्यमन्यत्सहेतु

कम् । इ० भा० प० ॥ तैरेवपरमा
णुभिराद्युपादानैर्द्व्यणुकत्रसरेण्वा
दिक्रमेणस्थूलचितिजलतेजोमरुत:
सृजतिपरमेश्वर : । यथा । अयोन
न्तंपरमाणुकर्मतथाचसर्गाद्यकालीनं
द्व्यणुकारम्भकपरमाणुकर्मयत्नजन्य
प्रयत्नवदात्मसंयोगजन्यंवाकर्मत्वाद
स्मदादिशरीरकर्मवदिति कुसुमाञ्ज
लि : ॥ प्रलयेऽतिस्थूलस्थूलनाशान
न्तरंपरमाणुक्रियाविभागपूर्वसंयोग
नाशादिक्रमेणद्व्यणुकनाशान्तरंतिष्ठ
न्तिपरमाणवएवेति । यथा । दोषूच
मानास्तिष्ठन्तिप्रलयेपरमाणव : । इ
ति प्राचीनकारिका ॥ तस्यमहत्त्वा
भावादतीन्द्रियत्वम् । यथा ॥ मह
त्त्वंषड्विधेहेतुरिति० भा० प० । *
कालविशेषे ॥ यथा । सकाल : पर
माणुर्वैयोभुङ्क्तेपरमाणुताम् । सतो
विशेषभुग्यस्तुकाल : सपरमोमहा
न् ॥ चरमोंपरमाणुस्यात्त्रसरेणु
स्त्रय : स्मृत : । जालार्करश्म्यवग
त : खमेवानुपतन्नगात् ॥ इ० श्री
भागवते ३स्कन्धे ११ अध्याय : ॥
अस्यार्थ : । सत : प्रपञ्चस्यपरमाणु
तांपरमाणववस्थांयोभुङ्क्तेसकाल :
परमाणु : तस्यैवाविशेषंसाकल्यंयो
भुङ्क्तेसपरममहान् । अयमर्थ : ।
ग्रहर्क्षताराचक्रस्थद्वल्यादिनायत्सूर्य
पर्यटनंवच्यति तत्रसूर्योयावतापर

माणुदेशमतिक्रामतितावान्काल:
परमाणु : । यावताचद्वादशराश्या
त्मकंसर्वंभुवनकोषमतिक्रामति ।
सपरममहान्संवत्सरात्मक: तस्यैवा
वृत्त्यायुगमन्वन्तरादिक्रमेणद्विपरार्द्धा
न्तत्वमिति।तथाच पञ्चमेसूर्यगत्यैव
कालादिविभागंवक्ष्यति । इदानीं
द्व्यणुकादित्रसरेणुपूर्वकंमध्यमकाला
वस्थांकथयतिद्वौपरमाणूअणु : स्या
त्त्रयोणवस्त्रसरेणु: सतुगवाक्षप्रवृत्त्या
र्कप्रकाशार्केति । गवाक्षप्रविष्टप्वर्काँ
शिष्ववगत : कोसौयोतिलघुत्वेन
खमेवानुपतन्नगात्वगत: । नगामि
तिपाठेखमेवानुपतन्नवगत: नतुगां
पृथ्वीम् । इति श्रीधरस्वामिन : ॥

परमाणुभङ्ग : । पुं॰ विष्णौ ॥

परमात्मा । पुं॰ चिदात्मनि । स्वप्रका
शज्ञानस्वभावात्मनि । कार्यकारण
विलक्षणेनित्यशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावे ॥
देहादिषुद्रष्ट्टणामविद्ययात्मत्वेन
कल्पितानांपरम: प्रकृष्टतमद्रष्ट्टत्वा
दिविशेषणविशिष्टआत्मा ॥ अन्नम
यप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानन्द
मयेभ्य : पञ्चभ्योऽविद्याकल्पितात्म
भ्य : परम : प्रकृष्टोऽकल्पितोब्रह्म
पुच्छंप्रतिष्ठेत्युक्त: प्रत्यगात्मा एवंभूता
नांप्रत्यक्चेतन : । उत्तम : पुरुषस्त्व
न्य : परमात्मेत्युदाहृत : । परात्मा
मायातीत यदिगम्यत : । भवति
सर्वंव्याप्नोतीत्यात्मा । परमश्चासा
वात्माचेतिवा ॥ परमात्मातत्पदा
र्थ : सर्वोपाधिविवर्जित : ॥ अन्यो
क्तं श्रीदेवीभागवते । याशक्ति : पर
मात्मासौयोसौसापरमात्मता । अ-
न्तरंनैतयो : कोपिसूक्ष्मं वेदयनार
देति । अंतरंभेद : सूक्ष्ममपिनवे
द । अस्याध्यानं यथा । हृत्पद्ममध्ये
पुरुषंपुराणं सत्वात्मकंसर्वंजगत् स्व
रूपम् । ध्यायामिनित्यंपरमात्मसंज्ञं
चिद्रूपमेकंवचसामगम्यमिति ॥

परमाद्वैत : । पुं॰ विष्णौ ॥ मतविशेषे
॥ यथा । निर्गुणंवामभागेचसव्यभा
गेऽद्भुतानिजा । मध्येनाथ : स्वयं
ज्योतिस्तज्ज्योतिर्मेतमोहरमिति ॥

परमानन्द : । पुं॰ अधिनाशिनिरति
शयत्वाभ्यामुत्कृष्टे सुखविशेषे ॥ पर
मश्चासावानन्दश्च । अतिशयाह्लादे
॥ ब्रह्मानन्दे ॥ सार्वभौमादिहि
रण्यगर्भान्तानन्दानामुत्तरोत्कर्षपर
मावधित्वात् ॥

परमान्नम् । न॰ क्षीरिकायाम् ॥ पायसे
। क्षीर इ॰ भा॰ ॥ परमश्च तदन्नञ्च
॥ यद्वा । परमाणामुत्तमानांदेवादी
नामन्नम् ॥

परमायत्त : । त्रि॰ अतिश्रान्ते ॥ पर
मश्चासौ आयत्तश्च ॥

परमायु : । पुं॰ विंशत्यधिके वर्षशते
। श्रीधिनफार्ने ॥ यथा । गरांयपां

चिविंशत्यानिशाभि : पञ्चभि : स
ह । परमायु रिदंप्रोक्तं नराणांकरि
णामिह। चन्द्रादानि शत्स्त्रानाश्वनां
द्वादशवत्सरा : । पञ्चविंशतिवर्षाणि
खरस्यकरभस्यच॥ चतुर्विंशतिरब्दा
नांवृषस्यमहिषस्यच । मृगशूकरय
स्यादिपशूनांषड्दशान्विता : ॥ इ०
शब्दमाला ॥

परमायुष : । पुं० असनद्रुमे ॥

परमार : । पुं० पवांर इ० भाषा० प्र०
क्षत्रियजातिविशेषे, ॥

परमार्थः। पुं० सत्ये । एकरूपेणावस्थि
तेर्थे ॥ परमार्थोद्विधाप्रोक्तो मयाद्दे
स्वर्गवासिनः । एकः स्वभावत : सा
क्षात्परमार्थ : सदैवतु ॥ सशिव:
सत्यचैतन्यसुखानन्तसलक्षणः। अपर:
कल्पित : साक्षात् ब्रह्मण्यध्यस्तमा
यया ॥ व्यावहारिकसत्यार्थे साक्षात्
सत्यार्थविद्वचनं । उभयंवस्तिवेदस्तु
मार्गेणैवंवदन्तिहि ॥ इत्युक्तं ब्रह्म
गीतायांब्रह्मणाब्रह्मदर्शिना ॥ २ ॥
अध्याये ॥ चतुर्वर्गेषूत्कृष्टे मोक्षे ।
यथार्थे ॥ प्रपञ्चोयदिविद्येत निवर्त्ते
तनसंशय : । मायामात्रमिदंद्वैतम
द्वैतंपरमार्थत : ॥ परमश्चासावर्थश्च
॥ स्वर्गादिषुधर्मादिषुवापरमोमोक्षो
र्थ : परमार्थ : ॥

परमार्थवित्। त्रि०।तत्त्वदर्शिनि ॥ अप्रव
मेघशरासहस्रास्यप्रकृतेवज्ञपातस्य
चापि । परमार्थविन्नपुरुषो नैचपापै
र्लिप्यतेविमल: ॥

परमार्हत: । पुं० जैनराजर्षिविशेषे ॥

परमाशक्ति: । पुं०साम्यावस्थमायोपा
धिकब्रह्मरूपिण्याम् ॥ यदाहगीता
सु । अपरेयमितस्त्वन्यांप्रकृतिंवि
द्धिमेपराम् । जीवभूतांमहाबाहोय
येदंधार्यतेजगदिति ॥

परमृत्यु : । पुं०काके । वायसे ॥ परे
भ्योमृत्युरस्य ॥

परमेश: । पुं० परशिवे॥ परमात्मनि ॥
परमश्चासावीशश्च । परमात्इन्द्रादि
भ्योप्युत्कृष्टाब्रह्मादय:तेषामीश: ।

परमेश्वर: । पुं०महेश्वरे । शिवे ॥ पर
मात्मनि । सर्वजडवर्गसत्तास्फूर्ति
प्रदत्वेनबाध्यबाधकभावशून्ये । सर्व
दोषानस्कंदिते । परमश्चासावीश्वर
श्च । परमउत्कृष्ट:ईश्वरेभ्योहिरण्य
गर्भादिभ्य: मचासावीश्वरश्च ।

परमेश्वरी । स्त्री । दुर्गायाम् । परदेव
तायाम् । परात्मायाम् ॥ परमा
चासावीश्वरीच । यद्वा । परमाणां
ब्रह्मादीनामीश्वरीनियन्त्री ॥

परमेष्ठी। पुं० धातरि। पितामहे। अब्ज
योनौ ॥ परमेव्योम्निचिदाकाशेब्रह्म
पदेवातिष्ठतिष्ठा० । परमेस्थ:कोदि
तीनि: । तत्पुरुषेहृतीत्यलुक् । स्था
स्थिन्स्थूणामितिपत्वम् ॥ गुरुविशेषे ।
यथा । आदौसर्वत्रदेवेशिमन्त्रद:पर

मोगुरुः । परापरगुरुस्त्वंहिपरमेष्ठी त्वहंगुरुरितिहृच्नीलतन्त्रे २ पटलः ॥ मन्त्रदातागुरुःप्रोक्तोमन्त्रस्तुपर मोगुरुः । परापरगुरुस्त्वंहिपरमेष्ठि गुरुस्त्वहमितितन्त्रान्तरम् ॥ शाल ग्रामविशेषे ॥ यथा ॥ परमेष्ठीचशु क्लाभः पद्मचक्रसमन्वितः । विघा क्वृतिस्तथापृष्ठे शुषिरस्यातिपुष्कल म् ॥ परमेष्ठीलोहिताभश्चक्रमेकंतथा युतम् । विम्बाकृतिस्तथा रेखाशुषि रस्यातिपुष्कलमितिब्रह्मपुराणम् ॥ अपिच । परमेष्ठीत्वशुक्लाभश्चक्रपद्मस मन्वितः ॥ समसुलक्षथापीतः पृ ष्ठेचशुषिरंध्रुवमिति पुराणसंग्रहः ॥ परमेष्ठीतुरक्ताभश्चक्रपद्मसमन्वितः । विधाकृतस्तथापृष्ठे शुषिरस्त्रापिव र्तुलम् ॥ भौतयर्थंयुतोवापिभुक्तिमुक्ति वरप्रद इति वैश्वानरसंहिता ॥ जिने । बुधे ॥

परमेष्ठिनी । स्त्री॰ ब्राह्म्याम् । क्षामन ष्टीं । इ॰ गौ॰ भा॰ ॥ परमेष्ठि नः शक्तौ ॥

परमेष्वासः । पुं॰ उत्कृष्टधनुषि ॥ त्रि॰ महाधनुर्धरे ॥

परम्परः । पुं॰ मृगविशेषे ॥ तनयस्य प्रपौत्रे इतिमेदिनी ॥ प्रपौत्राद्यापि ति हेमचन्द्रः ॥

परम्परा । स्त्री॰ परिपाट्याम् । अनुक्र मे ॥ वधे । हिंसायाम् ॥ अन्वये । स न्ताने ॥ परम्पराशब्दोऽव्युत्पन्नं प्रा तिपदिकम् ॥ यद्वा । परंपिपर्ति । पृ॰ । अच् । खपचनाद्दरेतिवत् । सत्पुरुषैकतीति बहुलग्रहणादमोलु क् । पु॰ ॥

परम्पराकम् । न॰ इज्यायांपशुघाते । श- मने । मीघये ॥ परम्परायाअकनं । अक॰ । भावेघञ् । यज्ञेतिघञ् वा ॥ यद्वा । परमतिशयेऽव्ययम् । परंपरः । श्रेष्ठः । आकोऽस्मात् ॥

परम्परीणः । त्रि॰ परम्पराप्राप्ते ॥ परांश्चपरतरांश्चअनुभवति । परोवर परम्परेत्यादिनाखः । प्रकृतेः पर म्परभावोनिपातनात् ॥ सम्मीपरम्प रीणांत्वंपुत्रपौत्रीणतांनयेतिभट्टिः ॥

परवीणम् । न॰ पर्वणि ॥ पर्वन्तरसि ॥ पर्णसिरायाम् ॥ इतकाण्डे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

परशः । पुं॰ केशराजे । महतोदरे ॥

परलोकः । पुं॰ स्वर्गादिलोकान्तरे । मरणजन्मे ॥ परश्चासौलोकश्च ॥

परलोकगमः । पुं॰ मृत्यौ ॥

परवञ्चनम् । न॰ परस्यव्याजेनवशी करणे ॥ परस्यवञ्चनम् ॥

परवान् । त्रि॰ पराधीने ॥ परः स्वामीभृत्यस्यास्ति । तदस्यास्त्यस्मिन्नि तिमतुप् । मादुपधायाश्चमतोर्वोऽ यवादिभ्यइतिवत्वम् ॥

परवशः । त्रि॰ अस्वतन्त्रे । परायत्ते

। पराधीने ॥ परस्ववश : ॥

परवश्य : । त्रि॰ पराधीने । परस्वाधीनताङ्गते ॥

परवाणि : । पुं॰ धर्माध्यक्षे ॥ वत्सरे । वर्षे ॥ कार्तिकेयस्यवाहने ॥

परवैराग्यम् । न॰ फलभूतवैराग्ये ॥ तत्परमपुरुषख्यातेर्गुणवैतृष्ण्यमितियोगसूत्रम् ॥ १६ ॥ तत् वैराग्यं परम् उत्कृष्टम्प्रथमंवैराग्यं विषयविषयम् । द्वितीयन्तुगुणविषयमुत्पन्नगुणविवेकख्यातेरेवभवति । निरोधसमाधेरनुकूलत्वात् । प्र॰ भोज : ॥ सम्प्रज्ञातसमाधिपाटवेन गुणत्रयात्मिकात् प्रधानाद्विविक्तस्य पुरुषस्यख्याति : साक्षात्कारस्तस्यातेतत्त्वाशेषगुणत्रयव्यवहारेषु वैतृष्ण्यं यद्भवतितत्परंश्रेष्ठंफलभूतंवैराग्यम् । तत्परिपाकनिमित्ताच्चित्तोपशमपरिपाकादविलम्बेनकैवल्यमिति ॥ परस्तद्वैराग्यंच ॥ संसारमेवनिस्सारंदृष्ट्वासारदिदृक्षया प्रव्रजन्त्यकृतोद्वाहा: परंवैराग्यमाश्रिता : इति विविदिषासन्न्यासपरंवाक्यम् ॥

परव्रत : । पुं॰ धृतराष्ट्रे ॥

परशम् । न॰ रत्नविशेषे ॥

परशव्यम् । त्रि॰ परशवेहिते । उगवादिभ्योयत् ॥

परशु: । पुं॰ सुधितौ । कुठारे ॥ परंशृणाति ॥ शृहिंसायाम् । आङ्परयो : खनिशृभ्योडिच्चेतिकु : ॥

परशुधर : । पुं॰ गणेशे । लम्बोदरे । धरति । धृञ्॰ । अच् । परशोर्धर: । त्रि॰ परशुधारिणि ॥

परशुराम : । पुं॰ जामदग्न्ये । भार्गवे ॥ अवतारेषोडशमेपश्यन्ब्रह्मद्रुहोन्नृपान् । त्रि : सप्तकृत्व : कुपितोनि : क्षत्रामकरोन्महीम् । परशुनाराम : । अयंनृतांयुगादावतीर्ण : । अस्योत्पत्त्यादिकमुक्तंकालिकापुराणे ८५ अध्याये यथा । मार्कण्डेयउवाच अथकालेव्यतीतेतु जमदग्निर्महातपा : । विदर्भराजस्य सुतांप्रयत्नेनविताःस्वयम् । भार्यार्थेप्रतिजग्राहरेणुकांलक्षणान्विताम् । सातस्मात् सातस्मात् सुषुवेपुत्रांश्चतुरो वेदसंमताम् । कथयत्नांसुमेणस्य विश्वावसुंतथा । पश्चात्तस्यां स्वयंजज्ञेभगवान्मधुसूदन : । कार्तवीर्यवधायाशुशक्राद्यै : सकलै : सुरै : । याचित : पञ्चम : सोभूत्तेषांरामइतिश्रुत : । भारावतरणार्थाय जात . परशुनासह । सहज : परशुस्तस्य नंजहातिकदाचन ॥ अयंनिजपितामह्या चरुभुक्तिविपर्ययात् । ब्राह्मण : क्षत्रियाचारोरामोभूत् क्रूरकर्मकृत् ॥ सवेदान खिला

न्नात्त्वाधनुर्वेदांश्चसर्वश : । सता तात्क्रतक्रत्योभूत्वेदविद्याविशारद इति ॥ विशेष : पाद्मोत्तरखण्डे द्रष्टव्य : ५० अध्याये ॥

परशुरामक : । पुं० भृगूणांपतौ । जामदग्न्ये ॥ सूर्यक : ॥

परश्वध : । पुं० कुठारे । आरसा० पू० भा० । परश्वधनम् । टुओश्वि ० । अन्येष्वपीतिड : । परश्वधस्येति । घेट् ० । आतोनुपेतिक : ॥

परश्वान् । पुं० दन्दशूकविशेषे ॥

परश्व : । अ० श्व : परस्मिन्दिने । आगामिद्विनात्परदिने । परश्वो पू० भा० ॥ परहततश्वश्च । श्व:परश्वो । राजदन्तादि : ॥ अतिक्रान्ते पूर्वतरेदिने परश्वोभूत इति प्रयोगोगौण : ॥

परसंज्ञक : । पुं० आत्मनि ॥

परस्तात् । अ० परस्तोर्थे ॥ परस्मिन् परस्याम्परस्मात्परस्या:पर:परावा वसस्यागतोरमणीयंवा । विभाषा परावराभ्यामितिपरशब्दस्तातिः ॥

परस्परम् । अ० अन्योन्यार्थे ॥ परस्परं विप्रानमेति । कर्मव्यतिहारेसर्वना म्नोद्वे वाच्ये । असमासवद्भावे पूर्वप दस्थस्य : सुर्वक्तव्य : । कस्कादित्वात्विसर्जनीयस्य स : ॥

परस्परपराहतम् । न० सद्भुखे । क्लिष्टे ॥ विरुद्धे वाक्ये । मातामेवन्ध्येति विरुद्धार्थवचने ॥ परोघाति । हन्ते : कर्मणिक्त : । परस्परेणपराहतम् ॥

परस्मैपदम् । न० तङानौवर्जयित्वा लादेशेषु तिप्० तस् झि । सिप् थस् थ० । मिप् वस् मस् एतेषु० शतृक्वसु० इत्येतयोश्च ॥ साद्‌र्थ्ये चतुर्थीति योगविभागात् समास : ॥ परस्मैइतिचतुर्थ्याअलुक् ॥

परस्वध : । पुं० परश्वधे । कुठारे ॥ परस्वसंदधाति । काष्ठदण्डधारकत्वात् । डुधाञ्० । आतोनुपेति क: ॥

परा । अ० विमोचे ॥ प्राधान्ये ॥ प्रातिलोम्ये ॥ धर्षणे ॥ आभिमुख्ये ॥ भृशार्थे ॥ विक्रमे ॥ गतौ ॥ वधे ॥ इ० मेदिनी ॥ अपिच । वधेगतौ दर्शनेच विक्रमाभि मुखेभृशे । अधीनमोक्षणप्रातिलोम्यकेषु परामतः ॥ यथा । वधेपराहत : । गतौ परागत: । दर्शने परादृष्ट: । विक्रमे पराक्रान्त: । अभिमुखेपरावृत्त: । भृशे पराजित: । अधीने पराधीन : । मोक्षणे पराकृत : । प्रातिलोम्ये पराङ्मुख इति ॥

परा । स्त्री० वन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥ नाभिरूपसूत्राधारात् प्रथमोदितनादस्वरूपत्वे । सूत्राधारात् प्रथमद्वितीयस्तुतार : परा‌ख्य : । इत्य लङ्कारकौस्तुभे १ किरण : ॥

पराक : । पुं० खड्गे । क्षुद्रे । रोग

विशेषे । जन्तुभेदे ॥ व्रतविशेषे ॥ यथाहमनुः । यतात्मनोप्रमत्तस्य द्वादशाहमभोजनम् । पराकोनाम कृच्छ्रोयंसर्वपापापनोदनइति ॥ द्वादशाहोपवासेनपराकः सर्वपापहा । एकैकंग्रासमश्नीयाद्व्यहंशुक्लेयुत्तचह्वास येदिति म० पु० ॥ पराकव्रतम्बेन च । पराकस्यप्राशायरत्वपक्षतुल्य त्वात् ॥

पराकरणम् । न० पराक्रियायाम् । प-राङ्मुखकरणे ॥

पराकृत : । त्रि० प्रत्याख्याते । परा कारि । कृञ् । क्तः ।

पराक्पुष्पी । स्त्री० अपामार्गे ॥ परा क्पुष्पाण्यस्याः ॥

पराक्रम : । पुं० विक्रमे ॥ सामर्थ्ये ॥ सहसि । बले । शौर्ये ॥ उद्योगे ॥ प्रमियोगे ॥ निष्क्रमणाविति यम् ॥ —पराक्रमणम्० पराक्रम्यते अनेनवा । क्रमु० । इलश्चेति० घञ् । नोदा त्तोपदेशस्ये तिनवृद्धिः । नसामरस्य या गुणायकल्पते नदानभर्णोपचिते पुवर्त्तते । नभेदसाध्यावलदर्पिताज नाः पराक्रमस्त्वेवमसेइरोचते इति रामायणम् ॥

पराक्रिया । स्त्री० पराकरणे ॥ तथाच कूर्मेदान्तविद् : । योविधिज्ञातिवैरा न्यादन्यदगृत्वभिमन्यते । कौशल्या तृतंपराकुर्यात् विप्रनाशिपराङ्मुख म् ॥ व्याख्योहमिति भान्त्याप्टस्य तिसवादिषु । प्रवसोलभतेजन्म स्थे यैवास्यपराक्रियेति ॥

पराग : । पुं० सुमनोरजसि । कुसुमरेणौ ॥ धूलौ ॥ स्नानीये ॥ गिरिप्रभेदे ॥ विख्याती । उपरागे ॥ चन्दने ॥ परागच्छति । गम्० । अन्येष्वपी- तिडः । स्वच्छन्दगमने इति शब्द० ॥

परागति : । स्त्री० मोक्षे । यद्गत्वानिवर्तन्ते सैवप्रोक्तापरागतिः । स्वर्गे ॥ कर्मफले ॥ प्रकृष्टायाङ्गती ॥ परा चासौगतिश्च ॥

परागृद्धी । त्रि० पराभिध्याने ॥

पराङ्ग : । पुं० शिवे ॥

पराङ्ग : । पुं० समुद्रे ॥

पराङ्मुख : । त्रि० विमुखे । प्राचीने ॥ पराञ्चति० । अनभिमुखोभवति । अञ्चु० । ऋत्विगित्यादिना क्विन् । पराङ्मुखमस्य ॥

पराक् । त्रि० प्रतिलोमगमनाश्रये ॥ परा० अञ्चति । अञ्चु । क्विन् ॥ प्रत्यगर्थे ॥

पराचित : । पुं० कोकिले ॥ त्रि० । औदासीन्येनपरपुष्टे । परिस्कन्दे । परैश्चितः । परेणचाचितः : । चि ञ० । क्तः ॥

पराचीन : । त्रि० विमुखे । पराङ्मुखे ॥ पराञ्चति अनभिमुखोभवति ।

अस्तु० । चर्तिगादिनाक्विन् ततः स्वार्थेविभाषाप्टेरदिक् स्त्रियामिति ख: ॥

पराजयः । पुं० रणेभंगे । पराभवे । पराजयनम् ॥ विपरिभवे । पराजयनम् एरच् ॥ सर्वचलयमन्विच्छेत् पुत्रादेकंपराजयमित्यत्रोक्तार: ॥

पराजितः । त्रि० पराभूते । निर्जिते । जिते ॥ पराजीयतेस्म परैराजी यतेस्मवा । जिपरिभवे । क्त: ॥ पराजिते ॥ परेषामाजीयतेस्म। जि० । क्त: । यहा । परेषामाज: क्षेप णंजातमस्य । ता० । इतच् ॥

पराज्ञः । पुं० परस्मार्थे ॥

पराङीनम् । न० पक्षिणः पराङ्गमनगमने ॥

परात्परः । त्रि० श्रेष्ठतमे ॥ विष्णा त्मनि॥ परात्ब्रह्मादेरपिपरः श्रेष्ठः । दूरार्थकत्वात् पञ्चम्याः स्तोकादि भ्यइत्यलुक् ॥

परात्प्रियः । पुं० तृणविशेषे ॥ त्रि० प्रियोत्तमे ॥

परात्मा । पुं० प्रत्यगभिन्नेब्रह्मणि ॥उक्ता र्थनात्मनः सर्वान्वयव्यतिरेकतः ।प्रत्यक्प्रधानसाहस्त्यानिधात्मानम वेत्परम्॥परश्चासावात्माच । परमा त्मा ॥

परादनः । पुं० पारसीकाश्वे ॥ इति त्रिकाण्डशेष: ॥

पराधीनः । त्रि० परवशे । परतन्त्रे । नाथवति ॥ परस्मिन्नधि सप्तमीशौ ण्डैरितिसमास: । अषडक्षेतिख: ॥ स्वाधीनत्वर्त्त: साफल्यंनपराधी नत्वसिता । येपराधीनकर्माणोजीव न्तोपिचतेमृता: । इति गरुड़पुरा णे ११३ अध्याय: ॥

परानन्दः । पुं० निरतिशयसुखस्वरूपे ॥ परश्चासावानन्दश्च ॥ परानन्दा वाप्तिस्तागमाचार्यात्मानुभवप्रत्ययत्र यस्यैकविषयत्वेनभवति । यथाहु रागमविद: । शास्त्रडहिर्गुरोर्वाक्यं तृतीय: स्वात्मनिश्चय: । निरन्त रानुसन्धानंपरानन्दाप्तिहेतव इति ॥

परानसा । स्त्री० चिकित्सायाम् ॥

परान्तकालः । पुं० दिसरार्द्धवसानेपर स्यकार्यब्रह्मण: अन्तकाल: विना शकाल: ॥

परान्नम् । अन्यस्वामिकभक्तपिष्टकादौ ॥ परस्यअन्नं ॥ परान्नंपरवासश्च निन्द्यंधर्मरतस्त्यजेत् ॥ त्रि० । पर पिण्डादे । परान्नेनोपजीविनि ॥ परस्यअन्नम् । परान्नंनित्यमस्य । अर्शआदिभ्योऽच् ॥

परापम् । त्रि० परेषे ॥ परागताआपो ऽस्मिन् । अवर्णान्तात्तेतिपदे अपईं द्भाव: ॥

परापरम् । न० परूषके ॥ त्रि० परस्मि न्नपरस्मिंश्च ॥

परापरगुरुः । पुं॰ गुरुविशेषे ॥ पार्वत्यां ॥

परापरज्ञः । त्रि॰ विद्याविद्याविभागज्ञे ॥

पराप्रकृतिः । स्त्री॰ अपराप्रकृतेर्भिन्नायांप्रकृतौ ॥ अपरेयमितस्त्वन्यां प्रकृतिंविद्धिमेपराम् । जीवभूतां महाबाहोययेदंधार्यतेजगत् ॥ चेत नालक्षणायाम्॰ पराशक्तौ ॥

पराभवः । पुं॰ तिरस्कारे । न्यक्कारे । तिरस्क्रियायाम् । परिभवे ॥ यथा । विश्वेश्वरमर्दवंजगतः प्रभवाव्ययम् । भजंतियेपुष्करार्चनतेयान्तिपराभवमिति ॥ आत्मस्याऽपथ्यभाषणफलंपराभव इति विवरणकारः ॥ विनाशे ॥ पराजये ॥ विपदि ॥ चत्वारिंशत्स ङ्ख्यकेवत्सरे ॥ यथा । पार्थिवेन्द्रपसैन्यैश्चसमस्तैः खण्डमण्डले । प्रपीड्यन्ते जनाः सर्वेभयभीताःपराभवे ॥

पराभिध्यानः । त्रि॰ परागृद्धिनि ॥

पराभूतिः । स्त्री॰ पातालादिकालान्ताधूवर्त्ति विचित्रैश्वर्य्य सम्पन्नतत्तद्भुवनाधिपत्ये ॥

पराभूतः । त्रि॰ जिते । प्राप्ताभिभवे । पराजिते । पराभूयतेस्म । भू॰ । क्तः ॥

परामर्शः । पुं॰ विवेचनायाम् । युक्तौ । वितर्के । विमर्षणे । तर्के । ऊहे ॥ स्मरणज्ञाने ॥ व्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मताज्ञाने ॥ यथा । व्याप्यस्यपक्षधर्मत्वधीः परामर्शउच्यते । अस्यार्थः । व्याप्तिविशिष्टस्य पक्षेणसहवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानमनुमितिजनकम् । तत्रव्याप्यः पक्षे इतिज्ञानम् । पक्षोव्याप्यवान् इति ज्ञानंवा । इति सिद्धान्तमुक्तावली ॥ सचानुमतौ व्यापारः । यथा । व्यापारस्तुपरामर्शः करणंव्याप्तिधीर्भवेत् । अस्यार्थः । अनुमायामनुमितौव्याप्तिज्ञानंकारणंपरामर्शोव्यापारः । तथाहि । येनपुरुषेणमहानसादौधूमेवह्नेर्व्याप्तिर्गृहीतापश्चात्सएवपुरुषः क्वचित्पर्वतादौअविच्छिन्नमूलांधूमरेखांपश्यति तदनन्तरं धूमोवह्निव्याप्य इत्येवंरूपं व्याप्तिस्मरणंतस्यपुरुषस्यभवतिपश्चाद्वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतइतिज्ञानंभवति सएवपरामर्श इत्युच्यते । इतिसिद्धान्तमुक्तावली ॥

परामृतम् । न॰ गोघृते ॥ वर्षणे ॥

परामृष्टः । त्रि॰ सम्बद्धे । सम्बन्धयुक्ते ॥ कृतपरामर्शे ॥ विवेचिते । परामृश्यते । मृश॰ । क्तः ॥

पराम्बा । स्त्री॰ पराम्बिकायाम् । साम्यावस्थमायोपाधिक ब्रह्मरूपिण्याम् ॥

परायण : । त्रि० अभीष्टे ॥ तत्परे ॥ आश्रये ॥ यथा । शुद्धाभवन्ति यदन्येऽन्त्यजाःकृष्णपरायणादृति । न०आसङ्गवचने ॥ परमुत्कृष्टमय नंस्थानमस्य । ब्रह्मणि । परमुत्कृ ष्टंपुनरावृत्तिरहितंचतदयनंमुक्तिप्रा प्यंस्थानंचेतिपरायणम् । पूर्वपदा दितिणत्वम् ॥

परायत्तः । त्रि० पराधीने ॥

परारि० पूर्वतरवर्षे गतात्तृतीयवर्षे ॥पूर्वतरे वत्सरेइत्यर्थेसद्यःपरुत्परा र्य्यैषमइत्यादिनापूर्वतरस्यपरभावः आरिचसंवत्सरे ॥

परारि. । त्रि० परगामी ॥

परारित्ना त्रि० पूर्वतरवत्सरसम्बन्धिनि ॥ परारिभवइत्यर्थेचिरपरुत् परारि भ्यस्त्नोवक्तव्यः ॥

पराकः । पुं० कठिल्ले । कारवेल्ले ॥

परारुकः । पुं० अश्मनि ॥

परार्थानुमानम् न० परप्रतिपत्त्यर्थेऽ नुमानवचने । यत्स्वयमेवधूमाद ग्निमनुमायपरप्रतिपत्यर्थं पञ्चावय वंवाक्यंप्रयुङ्क्तेतस्मिन् ॥ यथा । पर्व तोवह्निमान् धूमात्योयोधूमवान्स सोग्निमान् यथामहानसम् तथा चायम् तस्मात्तथेति । अनेनप्रति पादितालिंगात्परोप्यग्निंप्रतिपद्य ते ॥

परार्द्धम् । न० ब्रह्मणआयुषोऽर्द्धे ॥ य- था । निजेनतस्यमानेनआयुर्वर्ष शतंस्मृतम् । तत् पराख्यं तदर्द्धं चपरार्द्ध मभिधीयते ॥ इ० वि- पुं० ॥ हृदये ॥ परस्यब्रह्मणोर्द्धं स्थानम् । तस्मिन्हिपरब्रह्मोपलभ्य ते ॥ दशमध्यसंख्यायाम् । **** । १००००००००००००००००० ॥ स्थानात्स्थानन्दशगुणमेकस्माद्गणि तेद्विज । ततोष्टादशमेभागेपरार्द्धम भिधीयते ॥

परार्ध्यः । त्रि० प्रधाने । श्रेष्ठे ॥ पर स्मिन्नर्द्धेभव : ॥ अर्द्धाद्यत् । पराव राधमोत्तमपूर्वाच्च ॥

परावतम् । न० परूपके । फालसा इ० भा० ।

परावर : त्रि० परमात्मनि । ब्रह्मणि । सर्वात्मके ॥ परंहैरण्यगर्भपदम् अवरंयस्मात् ॥ यथा । परंहिरण्य गर्भादिअवरंमनुष्यादि परञ्चअपर ञ्चपरावरम्० सर्वात्मकंब्रह्मेत्यर्थः ॥

परावर्त्तः । पुं० परिवर्त्ते । विनिमये ॥

परावह : । पुं० वायौ : षष्ठेस्कन्धे ॥ ईदृक्ष : पुरुषोन्यादृक् यमितासमदृ क् तथा । धामश्चप्रतिहर्त्ताचत्वास भ्यं : परावह : ॥ सप्तवायुन्तर्गत सप्तमवायौ ॥सतुपरिवहवायोरूर्द्ध स्थित : ॥

पराविद्धः । पुं० कुबेरे ॥ त्रि० । परैःश त्रुभिराविद्धे । अविद्धे च ॥

परविद्या । स्त्री॰ ब्रह्मविद्यायाम् ॥ यथा । परोविद्यांश्रृणुमुने ययाब्रह्माधिगम्यते । यत्तदृश्यमग्राह्यमगोत्रचरणं ध्रुवम् । अचक्षु : श्रोत्रंतदपाणिपादंनित्यंविभुंसर्वगतंसुसूक्ष्ममिति ॥

परावृत्त : । अपावृत्ते ॥

परावृत्ति : । स्त्री॰ निवृत्तौ ॥ उल्लङ्घने ॥

परावेदी । स्त्री॰ बृहत्याम् ॥

पराशक्ति: । स्त्री॰ पराप्रकृतौ ॥ परास्यायाम् ॥ यथाहजनमेजयं प्रति व्यास : । यदाविभूतिमत्सत्त्वं श्रीमदूर्जितमेववा । तत्तदेवावगच्छत्वं पराशक्त्यंशसम्भवम् । एतेचान्येचराजान : पराशक्त्युपासका : । संसारतरुमूलस्य कुठारा अभवन्नृपेति ॥ पराचासौशक्तिश्च ॥

पराशर : । पुं॰ व्यासमुनेर्जनके । शक्तिमुनेः पुत्रे ॥

पराश्रय : । त्रि॰ अन्यावलम्बे ॥ परआश्रयोयस्य ॥

पराश्रया । स्त्री॰ वृक्षोपरिजातलताविशेषे । वृन्दायाम् । वृक्षादन्याम् ॥

परासनम् । न॰ मारणे । वधे । असु॰ । ल्युट् ॥

परासिसु : । त्रि॰ परासितुमिच्छौ ॥ अस्यते , सन्नन्तादुप्रत्यय : ॥

परासु : । त्रि॰ मृते । परागताअसवोयस्मात् ॥

परासुता । स्त्री॰ मृतत्त्वे ॥ निद्रापरवशतायाम् ॥

परास्कन्दी । पुं॰ चौरे ॥ परान्आस्कन्दितुंशीलमस्य । स्कन्दिर्॰ । सुपीतिणिनि : ॥

परास्त : । त्रि॰ अपास्ते । प्रक्षाते । निरस्ते । पराजिते । पराअस्यतेस्म । असु॰ । क्त : ॥

पराहत : त्रि॰ दूरीभूते ॥ ताडिते पराहन्यतेस्म । हन॰ । क्त: ॥

पराहन्ता । स्त्री॰ समष्ट्यहङ्कारे । पराहन्तारूपयहङ्कारश्रुति । सोवैदार्थब्रह्मास्मीति वृत्तिरूपकम् : । तथाच स्पष्टिसमयेच : प्रथमोभावोब्रह्मणःपरायाणोरूपोऽयमस्मीत्युत्पन्न : पराहन्तारूप : सोऽहङ्कार : स देवसोऽस्य दमयचासौ हित्यचोक्तात् सतउत्पन्न इतिनीलकण्ठ : ॥

पराह्न : । पुं॰ अपराह्णे । अहरपरमर्द्धमितिविग्रह : ॥

परि । अ॰ सर्वतोभावे । वर्जने । व्याप्तौ । शेषे । कृत्यभूताख्याने । भागे । वीप्सायांम् । आलिङ्गने । लक्षणे । दोषाख्याने । निरसने । पूजायाम् । व्याप्तौ । भूषणे । उपरमे । शोके । सन्तोषभाषणे ।

परिकथा । स्त्री॰ वाङ्मयभेदे । यथा । अथवाङ्मयभेदा : सुधन्दूत

रडकथाकथा । आख्यायिकापरिक्ष घेति । त्रिकाण्डशेषः ॥

परिकम्पः । पुं॰ भये ॥ कम्पे ॥ परितः कम्पः ॥

परिकरः । पुं॰ सङ्घे ॥ गणे ॥ पर्यङ्के ॥ परिवारे ॥ वस्त्रादिनाप्रगाढगात्रिकाबन्धे ॥ यथा । सकृदुच्चरितंयेनहरिरित्यक्षरद्वयम् । बद्धः परिकरस्तेनमोक्षायगमनंप्रतीति ॥ युद्धोचितपरिधाने ॥ समारम्भे ॥ विवेके ॥ सहकारिणि ॥ यत्ने ॥ अलङ्कारवि॰ ॥ यथा ॥ विशेषणैर्यत्साकूतैरुक्तिः परिकरस्तुसः ॥ अर्थादिविशेष्यस्य । उदाहरणम् । यथा । महौजसो मानधना धनार्चिताधनुर्भृतःसंयतिलब्धकीर्त्तयः । नसंहतास्तस्यनभिन्नवृत्तयः प्रियाणिवाञ्छन्त्यसुभिः समीहितुम् ॥ यद्यप्यपुष्टार्थस्य दोषतभिधानात्तन्निराकरणेनपुष्टार्थस्वीकारः कृतः तथाप्येकनिष्ठत्वेनवहूनांविशेषणानामेवमुपन्यासेवैचित्र्यमित्यलङ्कारमध्येगणितः ॥ परिक्रीयते । कृविक्षेपे । ऋदोरप् ॥ परिक्रियतेऽनेन । पुंसीतिघः ॥

परिकर्त्तिका । स्त्री॰ गुदेकर्त्तनवत्पीडायाम् ॥

परिकर्त्ता । पुं॰ अनूढज्येष्ठाकनिष्ठाविवाहस्ययाजकेद्रव्युवाहस्तत्त्वम् ॥

परिकर्म्मा । पुं॰ सेवके । परिचारके ॥ इतिरत् ॥ न॰ । अङ्गसंस्कारे । कुङ्कुमादिनाशरीरशोभाधायककर्म्मणि ॥ परिमलवर्जनार्थाक्रियापरिकर्म्मस्नानोद्वर्त्तनादीत्यर्थः ॥

परिकर्म्मी । त्रि॰ सेवके ॥ इ॰ ई॰ ॥

परिकल्पितः । त्रि॰ कृते ॥

परिकल्प्यः । त्रि॰ परिकल्पितुंयोग्ये ॥

परिकाङ्क्षितः । त्रि॰ तपस्विनि ॥ इतिशब्द॰ ॥

परिकीर्णः । त्रि॰ व्याप्ते ॥ परितः कीर्णः ॥

परिकूटम् । न॰ पुरद्वारकूटके । नगरद्वारकूटके । हस्तिनखे । इत्यन्ये ॥ इ॰ श॰ भा॰ ॥

परिक्रमः । पुं॰ विहारे । क्रीडार्थेपद्भ्यांसञ्चरणे ॥ प्रदक्षिणे । परिक्रमा॰ श॰ भा॰ परिक्रमणम् । क्रमु॰ । घञ् ॥ नोदात्तोपदेशस्येतिनवृद्धिः ॥

परिक्रमसहः । पुं॰ छागले ॥

परिक्रयणम् । न॰ नियतकालंभृत्यास्वीकारणे ॥ परितःक्रयणम् ॥ क्रयवास्यसमीपंवा ॥

परिक्रिया । स्त्री॰ परिसर्पे । परिखादिनावेष्टने ॥ परिकरणम् । कृञः शच् । रिङ्शयग्लिङ्क्षु ॥

परिक्लान्तः । त्रि॰ परिश्रान्ते ॥

परिचित् । पुं॰ नृपान्तरे ॥ अभिमन्युपुत्रे ॥ पाण्डवभेदे ॥ परितोदुरितंचो

परितेनेतिव्याख्यानात् ।

परिक्षिप्तः । त्रि० जलादिनाऽवच्छिन्ने । परिखादिनावेष्ठिते । निरुद्धे ॥ परित.क्षिप्यतेस्म । क्षिप० । क्त: सर्वतोभावेनक्षेपयुक्ते ॥

परिखा । स्त्री० खेये । राजधान्यादीनांखातरूपवेष्टने । खाई० इ०भा० । अस्यानामन्तु । प्रक्षेपपरिखास्मानं गतपसंभयस्तकम् । परितःशिविरा यागम्भीरदृश्यहस्तकम् ॥ सक्के सपूर्वकस्तेषपरिखाद्वारसोपितम् । गम्भीरगम्यमिवस्वगम्यमेवसुखेनचेति ॥ परितःखन्यते० परित.खाता-वा । अन्येष्वपीतिङ: ॥

परिखात: । पुं० गर्ते ॥

परिख्यात: । त्रि० विख्याते ॥

परिगणित: । त्रि० सर्वतोभावेनगण नायुक्ते ॥

परिगत : । त्रि० प्राप्ते । विस्मृते । ज्ञाते । चेष्टिते । गते । वेष्टिते ।

परिगृह्या । स्त्री० नार्याम् ॥

परिग्रह : । पुं० परिजने । पुत्रमित्र कलत्रादौ । यथा । क्वचिदुपहृतिः कर्ताऽस्मीभिःकृताक्रियतेथवानघमु यिसवल्लेरेपुंमांसुखायपरिग्रहाः । दधतिविरहमर्मच्छेदतदर्थमपार्थकं तदपिविपुलायासाःसौदर्यलहोयतत् भावः ॥ पत्न्याम् ॥ स्वीकारे । मूल्ये ॥ मूले । शापे । शपथे । राहुग्रस्त-

सूर्यचन्द्रे ॥ प्रतिग्रहे । सैन्यपश्चाद्भागे । सङ्ग्रहे ॥ शास्त्राऽनिषिद्धमार्गेणदेशयाचानिर्वाहकाधिकभोगसाधनस्वीकारे । शरीरधारणार्थमस्य स्त्वेपिपरीपनीतवागोपकरणे ॥ परिग्रहीतेपरिग्रहणमुपरिगृह्यातिवा यहद्भिस्यप्विभाषायहस्त्यक्त्वा । परिग्रहणेऽस्मिन्नेतिकारणव्युत्पत्तिर्हस्तो ॥

परिघः । पु० योगविशेषे । तत्रजात स्यफलंयथा । यत्पत्तिकालेपरिघोय दिस्यात्वरक्तदावघकुठारधल्पः । च सव्यसाचीयमथाविर्भीमःसल्पानुभीलाविजितारिपक्षः ॥ लोशांगी० द्रु०प्र० अस्त्रविशेषे । परिघातने । लोहबद्धलगुडे । अर्गले । घाते । परिघातौ । मुद्गरे । शूले । कलसिघतय:काचघटेगोपुरतद्मनोरिति शब्दरत्नावली ॥ परिहण्यतेम् । परिहन्यतेऽनेनवा । हन० । परीघश्यप् । घादेशश्च ॥

परिघात: । पुं० अस्त्रे ॥ हनने ॥ परितोघात: ॥

परिघातन : । पुं० परिघे । लोहबद्ध लगुडे ॥ लोहबद्धयष्ट्याम् ॥ परितोघातद्रूत्यनेन । ल्युट् ॥ । न०/सर्वतोभावेनहनने ॥

परिघोष : । पुं० निनादे । शब्दे ॥ अवाच्ये ॥ मेघदध्वनौ ॥ परितो घोषोऽस्य ॥

परिचयः। पुं० संस्तवे। विशेषज्ञाने ॥ परचोदू०भा० ॥ परिसमन्ताच्चयनम्। चिञ्। ०। एरच् ॥ अभ्यासे ॥

परिचरः। पुं० युद्धकालेपरप्रहाराद्रथरक्षके ॥ परिरक्षके। सेनायांराष्ट्रोद्दण्डनायके ॥ प्रयाणेसामन्तस्थापके ॥ दूरस्थन्ये ॥ रथगजादेरक्षपादादिरक्षकेइ०केचित् ॥ सेवके ॥ परितःसरति। पचाद्यच् ॥

परिचरणम्। न० गुर्वादिशुश्रूषायाम् ॥

परिचर्या। स्त्री० सेवायाम्। उपासने। शुश्रूषायाम् ॥ परिचरणम्। चर०। परिचर्या परिसर्येतिशयक्निपात्यते ॥

परिचायकः। पुं० समूहे ॥

परिचाय्यः। पुं० यज्ञाग्नौ। समूहे। उपचाय्ये ॥ परिचीयते। चिञ्। अग्नौपरिचाय्येतिसाधुः। अग्निरिहनज्ञवतः। किन्त्वग्निधारणार्थमिष्टकाचयनेननिर्मितंस्थलम्। तस्मिन्नभिधेये ॥

परिचारः। पुं० परिचरणे ॥ परिचर- घञ् ॥

परिचारकः। त्रि० भृत्ये। दासेरे। दासे। सेवके ॥ परिचरति। चर०। ण्वुल् ॥

परिचारिणी। स्त्री० परिचरणशीलायाम्। परिचरणशिक्षितायाम् ॥ परिचरतीचरेर्णिनिः। ङीप् ॥

परिचाय्यः। त्रि० सेव्ये ॥

परिचितः। त्रि० परिचयविशिष्टे। ज्ञाते। संस्तुते ॥

परिचेयः। त्रि० परिचयनीये। परिचेतव्ये ॥

परिच्छदः। पुं० परिजने। योध्यवर्गे ॥ वसनाभरणादौ ॥ राज्योपकरणे ॥ युद्धोपकरणे ॥ आच्छादने ॥ परिच्छाद्यतेऽनेन। छद०। पुंसीतिघः। छादेर्घेद्व्युपसर्गस्येति ह्रस्वः ॥

परिच्छन्दः। पुं० परिच्छदे ॥

परिच्छन्नः। त्रि० परिच्छदविशिष्टे ॥ सर्वतोभावेनाच्छादिते। संवृते ॥

परिच्छित्तिः। स्त्री० परिमाणे। इयत्तायाम् ॥

परिच्छिद्य। अ० निश्चित्य ॥

परिच्छिन्नः। त्रि० परिच्छेदविशिष्टे। अवधिप्राप्ते। परिमिते। एकदेशवर्त्तिनि ॥ परिच्छिन्नत्वं त्रिविधम्। देशतःकालतोवस्तुतश्चेतिभेदात्। तत्रदेशान्तरनिष्ठाभावप्रतियोगित्वं कूपदेशस्यपरिच्छिन्नत्वं। कालान्तरनिष्ठाभावप्रतियोगित्वं कालतःपरिच्छिन्नत्वम्। वस्त्वन्तरनिष्ठभेदप्रतियोगित्वलक्षणंवस्तुपरिच्छिन्नत्वमिति ॥

परिच्छेदः। पुं० ग्रन्थसन्धौ। ग्रन्थस्यविच्छेदे। यथा। सर्गोवर्गःपरिच्छे

दोघातोध्यायाङ्कसंयद्दी: । उच्छासः परिवर्तश्चपटलः काण्डमस्त्रियाम् ॥ स्थानंप्रकरणंपर्वाह्निकाङ्गानन्यसंश्रय: ॥ अवधौ । सीमायाम् ॥ परिच्छिन्नत्त्वपरिमितत्त्व वायेरिच्छेद: ॥

परिजनः । पुं० अनुचरे । परिवारे । पोष्यवर्गे । नियतसन्निधिवर्ति परिचारके । यथा । किरीटबेरिव परिवृषुरे:कैटभभिद:कठोरकोटीरस्खलसिलिन्छिनभोरिसुकुटम् । प्रथमप्यते तेपुप्रसभमभियातस्यभवकंहर स्याम्यु त्यानेतवपरिजनोक्तिर्विजयते ॥ अत्रासम्बन्धिसुकुटमयेत्यन विधा: कठिनमुकुटम्खलसि । इन्द्रस्यमुकुटलग्न एतेपुब्रह्मादिषु प्रणम्नेषुसत्सु पठात्एकभोगतस्यिगि यस्याभ्युत्यानेसतितवसखीनामुक्ति: शोभतइत्यर्थ: ॥

परिजय्य: । चि० जेतुंशक्य ॥ परितोवय्य: ॥

परिजल्पितम् । न० दृष्टाङ्गिचिमंजल्पान्तर्गतद्वितीयजल्पे ॥ यथा । प्रभोर्निर्दयतायाश्चचापलादि प्रपादनात् खविचक्षणता व्यक्तिभेद् स्यास्यात्परिजल्पितम् ॥

परिजात: । चि० परिगते । सम्बद्धे । परितोजात: ॥

परिज्ञानम् । न० तत्त्व ज्ञाने ॥

परिज्मा । पुं० चन्द्रमसि । वह्नौ ॥

परिजायते । जनी० अन्नुजन्पूषन्श्रीहन्निसिसधि: ॥ चि० परितोगन्तरि । अजोपरिपूर्वस्यअनुजन्निच्यादिनामनुप्रत्ययोऽकारलोप ॥ आद्युदात्तस्वनिपात्यते वेदभाष्ये ॥

परिज्वा । पुं० इन्द्रौ यायाविवे ॥

परिणायकै । डेच्ज्वलर्दसोष्ठिक्ष-नुचन्निषेधमाज्मित्यस्यधातोःपरि-ज्वितिपठिस्वानुसोचोधातुःपरिपूर्वोयणादेशश्चार्थ ॥

परिडीनकम् । नि० सर्वतःपतनक्रमे । पक्षिगतिविशेषे ॥

परिणत: । चि० परिणामप्राप्ते । पक्वे । परिणमतिस्म । णम० अकर्मकात्वात्क्त: सर्वतोभावेननते ॥ पुं० तिर्यग्घातिगजे । तिर्यग्दन्तप्रहारस्तुगज: परिणतोमतइतिहलायुध: ॥

परिणति: । स्त्री० परिणामे ।

परिणद्ध: । चि० विशाले । परिरब्धे । आलिङ्गिते । बद्धे ।

परिणय: । पुं० विवाहे ॥ परिणयनम् । णीञ् प्रापणे । अच् ॥

परिणयनम् । न० विवाहे ॥

परिणाम: । पुं० विकारे । गुणानांमादुर्भावे । प्रकृतेरन्यथाभावे ॥ फलकाले । परिपाकावस्थायाम् ॥ परिणमनम् । णम० । घञ् ॥ चरमे । प्रेर्णे ॥ पूर्वरूपपरित्यागेनरूपा

न्नतापत्तिः परिणामः ॥

परिणामदर्शी । त्रि० चरमकालप्रेक्षि- णि । पश्चाद्दर्शिनि । विषयादे- शेषद्रष्टरि ॥

परिणामवादः । पुं० वादविशेषे ॥ न- श्रोतनामरूपप्रपञ्चभेदेनपरिणमतेस्म सिकेषोदञ्चनादिभावेन । यतएव प्राकृतरूपस्यसत्त्वस्यापरित्यागःप्रप- ञ्चेषु उदञ्चनादावपिवर्त्तिवात्त्वस्ये त्यर्थः ॥ परिणामवादस्यसांख्यपात ञ्जलपाशुपतागमेषु ॥ यथा । गुण साम्यं प्रधानंस्यात्त्रिगुणाःसत्वंरजस्तमः । सुखदुःखमोहरूपंहञ्चति त्रिरूपं जगत् ॥ प्रधानंसाम्यमहान् सोऽह ङ्कारोऽसौमोह्यात्मना । आयत्तेपञ्च तन्मात्राण्यहंकारादधापियत् ॥ तन्मात्राणितुभूतानिजायन्तेतमस स्तथा । चतुर्विंशतिरेतानितत्त्वानि पञ्चविंशतिः तदेवकार्यमुत्पत्तेः पूर्वंकारणरूपकम् । आविर्भावति रोभावौजन्मनाशावुदीरिताविति ।

परिणामशूलः । पुं० रोगविशेषे ॥ त- स्योत्पत्तिर्यथा । स्वैर्निदानैःप्रकुपि तो वायुःसन्निरुद्धोयदा कफपित्ते समावृत्यशूलकारीभवेद्बली ॥ तस्यौ षधंयथा । लौहचूर्णसमायुक्तं त्रिफ लाचूर्णमेवचा । मधुनास्वादितंहन्ति परिणामाख्यशूलनुदिति ग० पु० ॥

परिणामी । त्रि० विकारिणि ॥ परिणा

मोऽस्त्यस्येति । म० इनिः ॥

परिणामवादी । त्रि० परिणामवादि नि ॥ पूर्वरूपत्यागेनरूपान्तरप्राप्तिल क्षणंपरिणामंवदतीतिस ः ॥

परिणायः । पुं० शारीणांसमन्तान्नयने ॥ परितोनयनमिति गोनयनम् । णीञ् ॥ परिन्योरितिघञ् । परिणा य्येनशारीन्हन्तिसमन्तान्नयनेनेत्यर्थः

परिणायकः । पुं० परिणेतरि ॥ नय- तेर्ण्वुल् । उपसर्गादसमासेपीतिण त्वम् ॥

परिणाहः । पुं० विस्तारे । पनहा० चौ रादिसार इत्यादिषा० । विशाल तायाम् ॥ परिणह्यतेऽनेन । बन्ध० । घञ् । उपसर्गादसमासेपीतिण- त्वम् ॥

परिणिनंसुः । त्रि० परिणन्तुमिच्छुः प्र ह्वत्वमिच्छुः ॥ नमेस्सन्नन्तादुप्रत्ययः । सनाद्यन्तपदेशेऽनुदात्तादितीट् प्र तिषेधः ॥

परिणूतः । त्रि० स्तुते ॥ परिणूयते स्म । णू स्तुतौ । क्तः ॥

परिणेता । पुं० भर्तरि । वोढरि ॥ परिणयति । णीञस्तृच् ॥

परितप्तः । त्रि० परिदूने ॥

परितर्क्षणम् । न० ऊहे ॥ हिंसा- याम् ॥

परितर्प्पणम् । न० परितृप्तिक्रिया- याम् ॥

परित : । अ० सर्वतोर्थे ॥ पर्य्यभिभ्याञ्चे तिपरिशब्दात्ततसिल्सर्वोभयार्थाभ्या मित्यस्मि ।" सर्वच ॥

परिताप : । पुं० दुःखे ॥ नरकान्तरे ॥ कम्पे ॥ भये ॥ शोके ॥ परित स्ताप : ॥

परितुष्ट : । त्रि० परितोषयुक्ते । सन्तु- ष्टे ॥

परितोष : । पुं० अतिहर्षे । सन्तोषे । सर्वतोभावेनतुष्टौ ॥ यथा । त्वामु दरसाधुमन्येशाकैरपियदसिलब्धपरि तोषम् । हतहृदयंह्यधिकाधिकवा ञ्छाशतदुर्भरंनपुन : ॥

परित्याग : । पुं० सर्वतोभावेनवर्ज्जे ने । परित्यजने । छोरवे ॥ मणी त्यागे ॥ परितस्त्याग : ॥

परित्राणम् । न० आरणोद्यतशस्त्रनिवार णे । हस्तधारणे । हस्तवारणे । पर्य्याप्तौ ॥ त्रैङ्० । ल्युट् । र चणे ॥

परिदर : । पुं० दन्तरोगविशेषे ॥ यथा । दन्तमांसानिशीर्य्यन्तेयस्मिन् ष्ठीवतिचाप्यसृक् । पित्तासृक्कफ जोव्याधिर्ज्ञेय:परिदरोहिसइति ॥

परिदानम् । न० नैमेये । परीवर्त्ते । विनिमये ॥ परिदाख्यदानम् ॥ न्य स्तवस्तुप्रत्यर्पणेपीतिकश्चित् ॥

परिदायी । पुं० अनूढज्येष्ठेतत्कनिष्ठा यकन्यादातरि ॥ यथाहहारीत : । ज्ये ष्ठेऽनिविष्टेकनीयान्निर्विशन् परिवेत्ताभवतिपरिविन्नोज्येष्ठः प रिवेदनीयाकन्यापरिदायीदाताप रिकर्त्तायाजकास्तेसर्वेपतिताइति ॥

परिदीपक : । त्रि० अवबोधके ।

परिदीपित : । त्रि० प्रकाशिते ॥ परिसर्वतोदीपित : ॥

परिदृष्ट : । त्रि० समन्तात्साक्षात् कृते ॥

परिदेवनम् । न० अनुशोचनोक्तौ । विलापे ॥ दिवुपरिदेवने । चु० । ल्युट् ॥

परिदेवना । स्त्री० शोकनिमित्त विला पे । शोकोक्तौ ॥ यथा । अव्यक्ता दीनिभूतानिव्यक्तमध्यानिभारत । अव्यक्तनिधनान्येवतत्रकापरिदेवना ॥ इतिभगवद्गीता ॥ समस्तवल वीर्य्यणप्रज्ञया पौरुषेणच । अलभ्यं लभतेमर्त्त्यस्तत्रकापरिदेवना ॥ ए कसार्थप्रयातानांसर्वेषांतत्रगामि नाम् । यद्येकस्त्वरितोयातिकात त्रपरिदेवनेतिग० पु० ॥ दिवुपरि देवने । चु० । आसश्रन्थोयुजिति युच् । टाप् ॥

परिद्यून : । त्रि० परिदेवनांप्राप्ते । क्षीणचेतने ॥ दिवु ० क्त: ॥

परिद्रष्टा । त्रि० समन्तादर्शनस्यक र्त्तरि । साक्षिपुरुषे । परिपश्यति । दृशिर : । या० तृन् ॥

परिधानम् । न० अधोंशुके । अन्तरीये । उपसंव्याने ॥ परिधीयतेऽनेनवा। डुधाञ् ० ल्युट् ॥

परिधाय : । पुं ० जलस्थाने ॥ परिच्छदे । नितम्बे ॥

परिधावी । पुं ० वत्सरविशेषे ॥ यथा। अभिभूतंजगत्सर्वंक्षैर्वक्षुविधैः प्रिये । मारुतैःकलहादैश्चपरिधाविनिशोभने ॥

परिधिः । पुं ० यज्ञियद्रुशाखायाम् ॥ उपसूर्यके । परिवेशे । चन्द्रसूर्यसमीपमण्डले ॥ परितोधीयतेऽनेनवा । डुधाञ् । उपसर्गेघोः किः ॥ चक्रमान्ते । भूगोलादैर्वृत्ते ॥

परिधिस्थः । पुं ० परिचरे । परितः स्थिते सेनारक्षके । परिधौसेनान्तेतिष्ठति । ष्ठा० । सुपीतिकः ॥

परिधेय : । त्रि० परिधानीये । परिधानीययुक्तोत्तरीयादिवस्त्रे ॥ परिधातुंशक्यः । धाञ्० । अचोयत् ईद्यति । गुणः ॥

परिनिष्ठित : । त्रि० चतुरे । निष्ठिते ॥

परिपक्व : । त्रि० परिणते । परितः पक्वः ॥

परिपक्वमानस : । त्रि० अवगमननादिभिः स्थितप्रज्ञे ॥

परिपणम् । न० नीव्याम् । वणिङ्मूलधने । पूंजी० इति भा० ॥ परिपण्यतेव्यवह्रियते । पण० । पुंसीतिघः ॥ राजपुत्रादैर्वस्के ॥

परिपन्थक : । पुं ० शत्रौ ॥ इ० ई० ॥

परिपन्थी । त्रि० शत्रौ ॥ परिदीपकाख्यानंपन्थयितुंशीलमस्य । पथिगतौ । चु० । णिनि ॥ परिवर्जनीयः पन्थाअस्यवासमासान्तविधेरनित्यत्वादीन ॥ सिद्धस्रति । पथिकंदृशौ ॥

परिपल्लवम् । न० तीर्थविशेषे ॥

परिपवनम् । न० तितउनि ॥ तितउपरिपवनम्भवतीतिमेधाशाभाष्यम् ॥

परिपाक : । पुं० विपाके ॥ परिपचनम् । डुपचष् । घञ् ॥ परिपक्वतायाम् ॥ यथा । इत्थंहृतंकियत्तवक्लिश्यकामसितमल्लः परिपाकमेतीतिभावप्रकाशः ॥ नैपुण्ये ॥ यथा । वीच्यस्वविनयेपरिपाकपाकमासनपदंसौगतोपीति० नैषधे परिपक्वसर्ग : ॥

परिपाकिनी । स्त्री० त्रिवृतायाम् ॥

परिपाटि : । स्त्री० अनुक्रमे । आनुपूर्व्याम् ॥ परिभागेण भागेनपाटनम् । पट० । स्वार्थेण्यन्तः । अचइः ॥ कृदिकारादिस्त्रियामितीङ्वा ॥ इतिकृद्व्यतायाम् ॥

परिपाटी । स्त्री० आवृति । अनु-

क्रमे ॥ कृदिकारादिति ङीष् ॥
परिपिष्टकम् । न० सीसके ॥
परिपुष्करा । स्त्री० गोडुम्बायाम् ।
राजगोमक्द्० गौ०भा० ॥
परिपूतम् । न० निष्पुलाकीकृते ।
अपास्तपुलाके । अपास्ततुषधान्ये ॥
त्रि० । सर्वतोभावेनपवित्रे ॥
परिपूरी । त्रि० भक्तवरदे ॥ परिपु-
रयसिकामैर्भक्तान् ॥ परिपूरयते
र्णिनिः ॥
परिपूर्णः । त्रि० पूरिते ॥ परितः
पूर्णः ॥
परिपूर्णता । स्त्री० आभोगे । सम्पू-
र्णतायाम् ॥ परितः पूर्णतेस्य ।
पूरौ० । गत्यर्थेतिक्तः । रदाभ्या-
मितिनिष्ठातत्वम् ॥ परिपूर्णस्य-
भावः । तस्यभावइतितल् ॥
परिपूर्णत्वम् । न० आभोगे । पूर्णता
याम् ॥ परिपूर्णस्यभावः । तस्यभा-
वस्त्वतलौ ॥
परिपेलम् । न० कैवर्त्तीमुस्तके । गा
गरमोथा० इ०भा० ॥ यथा । परि
पेलप्लवंबल्पततकुटन्नटसत्त्वकम् ।
आयतेसुस्तकाकारशैवालकुलसञ्च-
ये ॥
परिपेलवम् । न० कैवर्त्तीमुस्तके ॥
परितःपेलवम्स्द्द ॥
परिप्रश्नः । पु० कोऽहंकथमिदञ्जातङ्को
वैकर्त्तास्यविद्यते० उपादानंकिमस्य

स्तिकर्थवद्धोस्मिकेनोपायेनमुच्येइत्या
दिपृच्छायाम् ॥ पृच्छामात्रे ॥ प-
रितः प्रश्नः ॥
परिप्लवः । त्रि० चञ्चले ॥ परिप्लव-
ते । मुद्गतौ । प०अच् ॥ आ
कुले ॥
परिप्लुतः । त्रि० आप्लुते । व्याप्ते
सर्वतोव्याप्ते ॥ परितः प्लुतः ॥
परिप्लुता । स्त्री० मदिरायाम् ॥ या
व्यधर्मैर्वेदनावत्यायोनौ ॥ यथा ।
परिप्लुतायामभवतियाग्यधर्मैकलाभ्र
शम् । इतियोनिव्यापन्निदानेमाध
वकरः ॥
परिफुल्लः । त्रि० हर्षपुलकिते ॥ फु
ल्लते । फुल्ल० । पचाद्यच्लत्वंमतुफु
ल्लेतिनिष्ठात्वं । अनुपसर्गादितिक-
यनाविरोधात् । परितःफुल्लः ॥
परिबर्हः । पु० राजयोग्यद्रव्ये । सि
तच्छत्रादौ ॥ परिच्छदे ॥ परिबर्ह
तेपरिबर्ह्यतेवा । वर्हप्रधान्ये । अ
च्०घञ्वा ॥
परिभवः । पु० अनादरे ॥ यथा ।
यन्नाव्यादिवजातयः परिभवैर्येतद्-
वचः पालनात्पीतः कुम्भसमुद्र
वेनमुनिनाकिंजातमेतावता । मर्या
दायदिलङ्घतेविधिवशाद्यस्मिन्च-
णेवारिधिस्तैलोक्यसचराचरम स-
तिथ कस्तत्रकुम्भोद्भवः ॥ परी भु-
वोऽवज्ञानइ० घञभावेऽस्दोरप् ॥ स

र्वतोभवने ॥

परिभावः । पुं॰ अनादरे । परिभवे ॥ परौभुवोऽवज्ञानइतिभावेघञ् । वृद्धिः ॥

परिभावुकः । त्रि॰ तिरस्कुर्वति ॥ लषपतेत्यादिनोकञ् ॥

परिभाषणम् । न॰ सनिन्देउपालम्भे ॥ उपालम्भोद्विविधः । गुणाविष्करणपूर्वकोनिन्दापूर्वकश्च । आद्यो-यथा । महाकुलस्यभवतः किमुचितमिदमिति । द्वितीयस्तुयन्धकीसुतस्यभवतउचितमेवेदमिति । तयोर्द्वितीयःसपरिभाषणशब्दार्थः ॥ भाषव्यक्तायांवाचि । ल्युट् ॥ नियमे ॥ आलापे ॥

परिभाषा । स्त्री॰ परिष्कृतिभाषणे । पदार्थविवेचकाचार्याणांयुक्तियुक्तायांवाचि । प्रज्ञप्तौ । शैल्याम् ॥ अनियमनिवारकन्यायविशेषे ॥ अनियमेनियमकारिणीपरिभाषेतिलक्षणात् ॥ आधुनिकसङ्केते ॥ दू॰ शब्दाब्दिगादाधरीटीका ॥

परिभूः । पुं॰ ईश्वरे ॥ सर्वेषामुपर्युपरिभवनात्॰परिसर्व्वतोभवति । भू॰ । क्विप् ॥

परिभूतः । त्रि॰ परिभयान्विते । अनादृते । अवमते । अवमानिते ॥ परिभूयतेस्म । भू॰ । क्तः ॥

परिभूयमानः त्रि॰ अनादरानुभवकर्तरि ॥ यथा ॥ शैशालभावेनपठन्ति विद्यांकामातुरायौवननष्टचित्ताः । तेवृद्धकालेपरिभूयमानाः सन्दह्यमानाः शिशिरेयथाब्जाइति ॥

परिभोगः । पुं॰ उपभोगे ॥ परिभोजनम् । भुज॰ । घञ् ॥

परिभ्रमः । पुं॰ सर्वतोभ्रमणे ॥

परिभ्रमणम् । न॰ पर्यटने ॥ धनाशापुरुषस्येश्वपरिभ्रमणंकारणम् ॥

परिभ्रामणम् । न॰ हस्तादिषुरज्ज्वापरितश्चालने ॥

परिमण्डलः । त्रि॰ वर्तुले ॥ परितश्चक्राकारे ॥ न॰ । परमाणौ ॥

परिमण्डलितः । त्रि॰ विवर्तिते ॥ वर्तुलीकृते ॥

परिमलः । पुं॰ विमर्दने । कुङ्कुमादिमर्द्दने ॥ विमर्द्दोत्थगन्धे । अतिमनोहरगन्धे ॥ जनमनोहरेसुरतादिविमर्द्दनेनोत्पन्नेमाल्यादिगन्धे । सुरतोपमर्दविकसच्छरीररागादिसौरभे ॥ सम्भोगे ॥ पण्डितानांसमूहे । दू॰ भव॰ ॥ परिमलनम् । मलधारणे । घञ् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः ॥ घर्षणसमुद्भवेचन्दनादिगन्धे ॥

परिमाणम् । न॰ आढककुडवादौपरिच्छेदके । सर्वतोमाने ॥ आरोहपरिणाहाभ्यांखगराभ्यांयेनकाष्ठादिनिर्मितनौकादिपरिमीयतेतत्

परिमाणंप्रस्थादिरित्यर्थ : । परि : सर्वतोभावे । यथोक्तम् । परिमाणमनुसर्वत । इति ॥ न्यायमतेतुमानव्यवहारासाधारणकारणे । पृथिव्यादिनवद्रव्यवर्त्तिनि । तच्चतुर्विधम् । अणुमहद्दीर्घम्ह्रस्वंचेतिभेदात् । यथोक्तंभाषापरिच्छेदे । परिमाणंभवेन्मानव्यवहारस्यकारणम् । अणुदीर्घंमहद्ध्रस्वमितितद्भेद ईरित : ॥ अनित्ये तदनित्यं स्यान्नित्यं नित्यमुदाहृतम् । सङ्ख्यात : परिमाणाच्च प्रचयादपिजायते ॥ अनित्यं द्व्यणुकादौतु सङ्ख्याजन्यमुदाहृतम् । परिमाणंघटादौतुपरिमाणजमुच्यते ॥ प्रचय : शिथिलाख्योय : संयोगस्तेनजन्यते । परिमाणंतूलकादौनाशस्त्वाश्रयनाशत : ॥ इति ॥ परिमीयतेपरिच्छिद्यते येनतद् ॥

परिमार्ज्जनम् । न० परिशोधने ॥ खाद्यविशेषे । मधुमस्तके । यथा । मधुतैलघृतैर्मध्ये वेष्टिता:समिताश्च या : । मधुमस्तकमुद्दिष्टं तस्याख्या परिमार्ज्जनमितिशब्दचन्द्रिका ॥

परिमित : । त्रि० परिमाणविशिष्टे । परिच्छिन्ने । एतावति । इतनाइ० भाषा० युक्ते । परितोमित : ॥

परिमिलित: । त्रि० व्याप्ते । समन्तात्सङ्गते ॥

परिमृष्ट : । त्रि० व्याप्ते ॥

परिमेय : । त्रि० परिमातुंयोग्ये ॥ । माङ्० । अचोयत् । ईद्यति । गुण: ॥ परिमिते ॥

परिमोच : । पुं० मलत्यागे । परितो मोचने ॥

परिमोषी । त्रि० परिमोषणशीले । चौरे ॥

परिरब्ध : । त्रि० श्लेषिते । आलिङ्गिते ॥

परिरम्भ : । पुं० आलिङ्गने । परिष्वङ्गे । बाहुभ्यांनिष्पीडने । परिरम्भणम् । रभ० । घञ् । रभेरशब्लिटोरितिनुम् ॥

परिरम्भित : । त्रि० आलिङ्गिते । रमिते ॥

परिवत्सर : । पुं० वत्सरे ॥ वत्सरविशेषे ॥ यथा । शकाब्दात्पञ्चभिर्हृतेय : शेषस्तिष्ठतितेनैकादिक्रमेण संपरिइदाअनुइदापूर्वकवत्सरसंज्ञका : वत्सराभवन्ति । यथोक्तम् । शकाब्दात्पञ्चभि . शेषात्समाद्यादिषुवत्सरा : । सम्परीदानुपूर्वाश्च तयोदापूर्वकाअमता : ॥ परिपूर्वेत्यादानंयवानांचदिर्वोत्तमा : । इति विष्णुधर्मोत्तरम् ॥ परितोवसन्त्यत्रायनर्त्वादय : । वस० । सपूर्वाच्चिदितिसर : । सस्यार्धधातुकइति सस्यत : ॥

परिवर्जनम् । न० मारणे ॥ परित्यागे । यथा । गोघ्नोनदोषोमधुराङ्गनानांधूर्तस्यकृष्णस्यहितीतिरेषा । विपर्ययोयेनकृतः सपिचोरस्तोपपत्नीपरिवर्जनंकिम् ॥ वृजीवर्जने । ल्युट् । परितोवर्जनम् ॥ कुभार्यांचकुमित्रञ्चकुराजानंकुसौहृदम् । कुबन्धुञ्चकुदेशञ्चदूरतः परिवर्जयेत् ॥ ब्राह्मणंबालिशंचक्षमयोधारंविषंजलम् । शूद्रमक्षरसंयुक्तं दूरतःपरिवर्जयेत् ॥

परिवर्त्तः । पुं० नैमेये । विनिमये ॥ कूर्मराजे ॥ प्रवर्त्तने ॥ पलायिते । युगान्ते ॥ परिवर्त्तनम् । वृतु० । भावेघञ् ॥ ग्रन्थविच्छेदे ॥ अपवर्त्तने ॥

परिवर्त्तनम् । न० परिदाने । परिवर्त्ते । विनिमये ॥ परेतन्दा इ०भा० ॥ इतस्ततोभ्रमणे ॥(ccc(c)c(c)

परिवर्त्तिका । स्त्री० भावप्रकाशोक्तमेढ्रजातक्षुद्ररोगविशेषे ॥

परिवर्त्तितः । त्रि० निवर्त्तिते ॥

परिवर्त्ती । त्रि० विनश्वरे ॥ संसारः परिवर्त्तीतिप्रसिद्धम् ॥

परिवर्त्तिनी । स्त्री० विष्टुतिप्रभेदे ॥

परिवर्हः । पुं० राजयोग्यद्रव्ये ॥ परिच्छदे ॥ परिवर्हतेपरिवर्ह्यते वा । वर्हप्राधान्ये । पचाद्यच् । घञ् वा ॥

परिवर्हणम् । न० आराधने ॥

परिवसथः । पुं० ग्रामे ॥ परितोवसन्त्यत्र । वस० । उपसर्गेवसेरित्यथः ॥

परिवहः । पुं० प्रावहवायोरुपरिस्थितेसप्तवाय्वन्तर्गतसप्तमवायौ ॥

परिवादः । पुं० परदोषकथने । अपवादे । निन्दायाम् ॥ यथा ॥ संततसुलभदैन्यो निःसुखजीवलोकोयदि सम परिवादात्प्रीतिमाप्नोति कश्चित् । परिवदतुयथेष्टं मत्समक्षंतिरोवा जगतिहिबहुदुःखेदुर्लभः प्रीतियोगः इति ॥ वीणावादनवस्तुनि ॥ परिपूर्वाद्वदेर्भावेघञ् ॥

परिवादकः । त्रि० परिवादकर्त्तरि ॥

परिवादी । त्रि० परिवादकर्त्तरि ॥ परिवादविशिष्टे ॥

परिवादिनी । स्त्री० सप्ततन्त्रीयुतायां वीणायाम् । सप्ततन्त्रिया० इ० भा० ॥ परिवदतिस्वरान् । वद० । सुप्यजातौणिनिः ॥ परिवादविशिष्टायाम् ॥

परिवापः । पुं० पर्युप्तौ । वपने ॥ जलस्थाने ॥ परिच्छदे । परिवारे ॥ परिवपनम्अनेनअत्रवा । टुवप्० । भावेघञ्हलश्चेतिवा ॥

परिवापनम् । न० मुण्डने ॥ हेतुमण्णिजन्तात्वपेर्ल्युट् ॥

परिवापितः । त्रि० मुण्डिते ॥ परि

साप्यतेऽत्र । संखडनार्थीत्ववर्षिणः
. . क्तः ॥

परिवारः । पुं० परिजने । षोध्यवर्गे ॥ खड्गकोषे ॥ परिच्छदे ॥ परिवार्यतेऽनेन परिवारयतो । घञ् ॥

परिवाहः । पुं० जलोच्छ्वासे । परीवाहे । समधिकजलस्रोतोपायैर्निर्गमे ॥ परिवहत्येभिः । वह० । हलश्चेतिघञ् उपसर्गस्यघञ्यमनुष्येबहुलमितिपक्षे दीर्घाभावः यथा परिवहनम् । भावेघञ् ॥

परिविण्णः । पुं० परिवित्ती ॥ यथा । ज्येष्ठे ऽनिविष्टे कनीयान्निर्विशन्परिवेत्ताभवतिपरिविण्णोज्येष्ठः परिवेदनीयाकन्यापरिदायीदाता परिकर्तायाजकः तेपतिताः सर्वेपतिता इत्युशनःस्मृतम् ॥

परिवित्तिः । येष्ठे दारपरिग्रहशीतस्य ज्येष्ठे । परिवित्तुः कनूढेज्येष्ठे भ्रातरि । परिवित्तानिरूपितलभते । विद्लृ० । क्तिच् ॥ परिवित्तिः परिवेत्ता यथाचपरिविद्यते । सर्वेतेनरकंयान्ति दातृयाजकपञ्चमाः ॥ इ० मनुः ॥

परिवीतः । त्रि० परितोवेष्टिते । संवृते ॥ व्याप्ते ॥

परिवृंहणम् । न० समृद्धौ ॥

परिवृंहितः । त्रि० परिपूर्णे ॥ वृंहितः ॥

परिवृक्णः । त्रि० छिन्नहस्ताद्यवयवे ॥

परिवृढः । त्रि० अधिपे । प्रभौ ॥ परिवर्हितिवृंहतिवा । वहवृहिवृद्धौ क्तः क्तिप्रत्ययः ॥ प्रभौपरिवृढ इतिनकारस्कारयोर्लोपोनिपातश्च रखढत्वञ्चनिपात्यते ॥

परिवृतः । त्रि० आवृते । समन्तात् स्थितेः व्याप्तशरादन्तः । मध्ये तृसभ्यैः परिवृतोऽम्बरम् ॥ परितसर्वतोभावे महत ॥

परिवृत्तः । त्रि० सर्वतः प्रवृत्ते ॥

परिवृत्तिः । पुं० अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । परिवृत्तिर्विनिमयोयोऽर्थानां स्यात्समासमैः । परिवृत्तिरलङ्कारः स्मृतिः ॥ उदाहरणंयथा । लतानां मेतासासुदितकुसुमानांमरुद्यमतं वास्यैदत्वाश्रयतम् प्रमामोदमसम मलतास्त्वधून्यानामवरुदशमादाय सहसादद्दत्याधि व्याधिभ्रमरुदित मोघव्यतिकरम् ॥ चवमयमैर्वसमे नसमसकविर्तीयउत्तमेनन्यूनस्य ॥ नानाविधप्रहरणैर्नृपसंप्रहारेस्वीकृत्य दारुणनिनादवतः प्रहारान् । दृप्तारिवीरविसरेणवसुन्धरेयंनिर्विप्रलम्भ परिरम्भविधिर्वितीर्णा ॥ अत्रन्यूनेनोत्तमस्य ॥ विहत्ती ॥ परिवित्तर विति० क्तः ॥

परिवेत्ता । पुं० ज्येष्ठेऽनूढे दारपरिग्राहिणिकनीयसि ॥ दाराग्निहोत्रसंयोगंकुरुतेयोऽग्रजेस्थिते । परिवेत्ता सविज्ञेयः परिवित्तिस्तुपूर्वजः ॥

परिविन्दतिज्येष्ठंपरित्यज्यभार्याम् अग्निहोत्रं वालभते । विद्लृलाभे त्वन्तृचौशंसिवदादिभ्यः संज्ञायां चानिटौ ॥

परिवेदनम् । न० विवाहे ॥ सम्याधाने सर्वतोभाविनलाभे ॥

परिविदनीया । स्त्री० अनूढज्येष्ठतत्कनिष्ठेनविवाहितायाम् ॥

परिविदत्री । स्त्री० परिवेत्तुः स्त्रियाम् इ०हेमचन्द्रः ॥

परिविशः । पुं० वेष्टने ॥ परिधाने ॥ परितोविशति । विश० । घञ् ॥ परिधौ ॥

परिविषः । पुं० भोजनार्थमन्नादीनांपरिवेषणे ॥ परिविषेर्भावेघञ् ॥ परिहतौ ॥ परिधौ ॥ चन्द्रसूर्ययोरुत्थातभूतरश्मिमण्डले ॥ अथाहवराहमिहिर : सम्मूर्छितारवीन्द्वोःकिरणाःपवनेनमण्डलीभूताः । नानावर्णाकृतयोह्यम्भस्योम्नितन्वभ्रे ॥ तेषांसंज्ञान्ताराह । तेरक्तनीलपाण्डुरकापोताभ्राभश्यवलहरिशुक्लाः । इन्द्रयमवरुणनिरृतिश्वसनेशापितामहाग्न्युक्ताः ॥ धनदः करोति मेचकमन्योन्यगुणाश्रयेणचाप्यन्ये । प्रविलीयतेमुहुर्मुहुरल्पफलः सोपिवायुकृतः ॥ वस्तुवशेनफलमाह । चापशिखिर [illegible] । [illegible]

[illegible]

ग्धः परिवेषःशिवसुभिक्षकरः ॥ सकलगगनानुचारीनैकाभ.क्षतजसन्निभोरुक्षः । असकलशकटशरासनशृङ्गाटकवत् स्थित.पापः ॥ शिखिगलसमेतिवर्षंबहुवर्णेन्नृपवधोभयंधूम्रे । हरिचापनिभेयुद्धान्यशोकसुमप्रभेचापि ॥ वर्णेनैकेनयदावहल.स्निग्धःक्षुराभ्रकाकीर्णः । स्वर्तौसद्योवर्षंकरोतिपीतश्चदीप्तार्कः ॥ दीप्तमृगविहङ्गरुतः कलुषःसन्ध्यात्रयोत्थितोतिमहान् । भयदाताडिद्दुल्काद्यैर्हतोत्पबन्धिमग्नेव ॥ प्रतिदिनमर्कहिमांश्वोरहन्निशंरक्तयोर्नरेन्द्रवधः । परिविष्टयोरभीक्ष्णं लग्नास्तमयस्थयोस्तद्वत् ॥ सेनापतेर्भयकरोद्विमण्डलोनातिशस्त्रकोपकरः । त्रिप्रभृतिशस्त्रकोपयुवराजभयंनगररोधम् ॥ * ॥ विशेषमाह । वृष्टिस्त्र्यहेणमासेनविग्रहोवायवेंदुभनिरोधे । दौराजन्माधिपयोर्जन्मर्क्षेवाशुभो राज्ञः ॥ * ॥ परिवेषमध्यगतानांग्रहाणांफलमाह । परिवेषमण्डलगतोरवितनयः क्षुद्रधान्यनाशकरः । जनयतिचवातवृष्टिं स्थावरकृषिकृन्निहन्ता च । भौम : कुमारबलपतिसैन्यानांविद्रवोग्निशस्त्रभयम् । जीवेपरिवेषगतेपुरोहितामात्यनृपपीडा ॥ मन्त्रिस्थावरलेखक परिव

द्विचन्द्रजीसुवृष्टिस्त । शुक्रेयायिच-चियराज्ञोपीडाप्रियस्थानम् ॥ चु-द्नलम्त्सुनराधिपश्रखेभ्योजायतेभ यंकेतौ । परिविष्टेगर्भभयंराज्ञोव्याधिर्नृपभयस्त ॥ ॥ मृदिषुषष्टे षुमध्यगतेषुफलमाह । युग्मानिविमानीयात्परिवेषाभ्यन्तरेद्वयोर्यह यो : । द्विषसक्तस : शशिनोवाचुद्वृष्टिभयंविभुप्रोक्तम् ॥ यातिचतु पुंनरेन्द्र : सामात्यपुरोऽहितोवशंमृत्यो : । प्रलयमिवविद्धिजगत : प ञ्चादिषुमण्डलस्थेषु ॥ ॥ अथतारावहाणांवापृथक्परिविष्टानांफलमाह । तारायहस्यकुर्यात्पृथगेवसमुत्थितोनरेन्द्रवधम् । नक्षत्राणाम थवायद्धिकेतोर्नोद्वयोभवति ॥ ॥ तिथिक्रमेणपरिवेषफलान्याह । विप्रक्षत्रियविट्शूद्राभवेत्प्रतिपदादिषुक्रमश : । श्रेणीपुरकोशानांप-च्चम्यादिष्वशुभकारी ॥ युवराजस्याष्टम्यांपरतस्त्रिषुपार्थिवस्यदोषकर : । पुररोधोद्वादश्यांसैन्यक्षोभस्त्र-योदश्याम् ॥ नरपतिपत्नीपीडांपरिवेशोऽभ्युत्थितस्तुर्दश्याम् । कुर्याच्च पञ्चदश्यांपीडामनुजाऽधिपस्यैव ॥ ■ ॥ परिवेषलेखावशेनशुभाशुभमाह । नागरकाणामाभ्यन्तरस्थितायायिनाम्बाह्यस्था । परिवेषमध्यरेखाविज्ञेयाक्रन्दसाराणाम् ॥ रक्तः श्यामोरूक्षोभवतिषयेषांपराजयस्तेषाम् । स्निग्ध : श्वेतोद्युतिमान्येषांभागोजयस्तेषामिति ॥ ॥ अपिच । दिनकरपरिवेष : पूर्वयामेतुपीडा॰दिनकरपरिवेषोवृष्टिदुर्ब द्वितीये ॥ दिनकरपरिवेष : क्षेममायुस्तृतीयेदिनकरपरिवेष : सर्वनाशश्चतुर्थे ॥ द्विधासूर्येपरिवेषोरात्रौचन्द्रेयदाभवेत् । एकस्मिन्दिवसेरात्रौतदानश्यतिपार्थिव : ॥ एतेनविधिनानित्यंसप्ताहंपरिविष्यते । सर्वभूतविनाश : स्यात्तस्मिन्दृष्टा तदर्थिनी ॥ परितोविष्यतेऽनेन । वि पत्तृव्याप्तौ । घञ् ॥

परिवेषक : । त्रि॰ अन्नादिपरिवेषणकर्त्तरि ॥ यथा । स्नातश्चन्दनचर्चित : सुवसन : स्रग्वीप्रसन्नानन: स्पष्टास्पष्टसुभग : प्रसन्नहृदय : श्री कान्तपूजारत : । स्वामिस्नेहपर : स्वपाकनिपुण : प्रौढोयदान्त : शुचिर्विप्रोनापरिवेषक : स्तुकुलसञ्जान्वीपिवाभूपते : ॥ स्त्री॰ । परिवेषिका ॥ यथा । स्नाताविशुद्धवसनाभवभूषिताङ्गीकर्पूरसौरभमुखीनयनाभिरामा । बिम्बाधराशिरसिबद्धसुगन्धपुष्पामन्दस्मिताद्विजतिश्रुतांपरिवेषिकास्यात् ॥

परिवेषणम् । न॰ भोजनार्थमन्नादे : पात्रेसमर्पणे । परोसना॰इ॰भा॰ ॥

तत्प्रकारोयथा । पुरस्ताद्विमलं-
पात्रंसुविस्तीर्णंमनोहरम् । स्थापि
तंपीठकेशुभ्रेनाभिदेशसमुन्नते ॥ त-
त्रभक्तंपरिन्यस्तंमध्यभागेसुसंयतम् ।
सूपंसर्पिः फलंशाकंपिष्टमन्नन्तुमत्स्य
कम् ॥ स्थापितंदक्षिणेपार्श्वेभुक्ता
नस्ययथाक्रमम् । प्रलेह्याद्याद्रवा :
सर्वेपानीयंपानकंपय : ॥ चोष्यंस-
न्धानकंलेह्यंसव्यपार्श्वेनिधापयेत् ।
सर्वाणिचुक्रिकारांश्चपक्वान्नंपायसंद-
धि ॥ पुरत : स्थापयेद्भोक्तुर्दयो :
पङ्क्त्योस्तुमध्यत : । एवंविज्ञायम
तिमान्परिवेषप्रकल्पनम् ॥ ततो-
ऽभवतिप्राज्ञ : सम्यक्सम्परिवेषि
तुम् ॥ ॥ अथश्राद्धेपरिवेषणेम-
नु : । पाणिभ्यान्तूपसङ्गृह्यस्वयम-
न्नस्यवर्द्धितम् । विप्रान्तिकेपितॄन्ध्या
यन्शनकैरुपनिक्षिपेत् ॥ अन्नस्येति
तृतीयार्थेषष्ठी । वर्द्धितं॰पूर्णंपिठ-
रादिपात्रम् । उपनिक्षिपेत्ब्राह्मणा
नांसमीपेपरिवेषणार्थंमस्तरणात्स्था
पयेत् । तथाचपाकस्थाल्याआकृष्य
प्रथमंभोजनपात्रेनदेयमपितुस्था
ल्यादिकंपाणिभ्यांपात्रसमीपेभूमौ
संस्थाप्यपश्चात्पाणिभ्यांपात्रान्तरि
ताभ्यांश्राद्धेपरिवेषयेत् । उभाभ्या-
मपिपाणिभ्यामाकृष्यपरिवेषयेत्॰
इतिमत्स्यपुराणात् । यत्तुश्राद्धेपरि
वेषणन्तुदक्षिणपाणिमात्रेणैवाऽश्रा

नभिधानादितिमैथिलोक्तं तन्न । ए-
केनपाणिनादत्तंशूद्रादत्तंनभक्षयेदि
त्यादिपुराणीयेनएकपाणिदत्तशूद्रा
दत्तभक्षणनिषेधेनंतन्मात्रपरिवेष-
णस्यापिनिषिद्धत्वात्पाणिभ्यामपि
पात्रान्तरितंकृत्वादेयम् । हस्ताद्-
त्ताश्चयेस्नेहालवणंव्यञ्जनानिच ।
दातारंनोपतिष्ठन्तेभोक्ताभुङ्क्तेच-
किल्विषम् ॥ तस्मादन्तरितंदेयंप-
र्णेनाथतृणेनवा । प्रदद्यान्नतुहस्तेन
नायसेनकदाचन ॥ इतिवशिष्ठवच
नेनसामान्यतोऽभिधानात् । पितृ-
भक्तितरङ्गिण्यामप्येवम् । मनु : ।
गुणांश्चसूपशाकाद्यान्पयोदधिघृतं
मधु । विन्यसेत्प्रयत : सम्यग्भूमा
वेवसमाहित : ॥ आमिषंपानपात्र
ञ्चभोक्तुर्दक्षिणतोन्यसेत् । भक्ष्यभो-
ज्यञ्चविविधंमूलानिचफलानिच ॥
हृद्यानिचैवमांसानिपानानिसुरभी
णिच । उपनीयचतत्सर्वंशनकै :
सुसमाहित: ॥ परिवेषयेत्प्रयतोगु
णान्सर्वान्प्रचोदयन् ॥ गुणान्उ
पकरणानिभूमावेवनतुव्यञ्जनादि-
पात्राणिअन्नादिपात्रोपरिनिक्षिपेत्
॥ इतिश्राद्धतत्त्वम् ॥

परिवेष्टित : । त्रि॰ परिक्षिप्ते । परि-
स्कृते । परिते ॥ परितोवेष्टित : ॥

परिवेष्टा । त्रि॰ परिवेषणस्यकर्त्तरि ॥
परिचारे ।

परिव्याध : । पुं० अम्बुवेतसी । द्रुमोत्पले । परिविध्यति । व्यधताडने । घञ् ॥ परिविध्यतिवा । श्वादृव्यधे तिथः ॥

परिव्रज्या । स्त्री० तपस्यायाम् । द्र०-है० ॥

परिव्राट्०ज् । पुं० भिक्षौ । कर्मन्दिनि । पाराशरिणि । मस्करिणि ॥ तल्लक्षणंयथा । सर्वारम्भपरित्यागोभैक्षाश्यंवृक्षमूलता । निष्परिग्रहताऽद्रोहः समतासर्वजन्तुषु ॥ प्रियाप्रियपरिष्वङ्गेसुखदुःखाविकारिता । सबाह्याभ्यन्तरंशौचंसुखदुःखाविकारिता ॥ सर्वेन्द्रियसमाहारोधारणाध्याननित्यता ॥ भावसंशुद्धिरित्येषपरिव्राड्धर्मउच्यते ॥ कृतिगरुडपुराणम् । परित्यज्यसर्वंव्रजति । व्रज० । परीव्रजि: पः पदा न्तद्वतिक्विप्•दीर्घञ्चपदान्तविषयेप त्वञ्च ॥

परिव्राजक : । पुं० सन्यासिनि । परिव्रजति । व्रज० । ण्वुल् ॥

परिव्राजि: । स्त्री० श्रावण्यामोषधौ ॥

परिशङ्कनीय : । त्रि० सर्वतोभावेनशङ्काविषये । यथा । शास्त्रंसुचिन्तितमपिप्रतिचिन्तनीयंस्वाराधितोऽपि नृपति : परिशङ्कनीय : । अङ्केस्थितापियुवति : परिरक्षणीयाशास्त्रेनृपेचयुवतौचकुतोवशित्वम् ॥

परिशासनम् । न० भृत्यादिप्रेरणे । आकारणपूर्वकभृत्यादिप्रेरणे । शासु० । ल्युट् ॥

परिशिष्टम् । न० परिशेषविशिष्टे । अवशिष्टार्थबोधकेग्रन्थे ॥ त्रि० । अवशिष्टे ॥ परित : शिष्ट : ॥

परिशीलनम् । न० ग्रन्थादिविचारे ॥

परिशीलित : । त्रि० अभ्यस्ते ॥

परिशुष्कम् । न० मांसव्यञ्जनप्रभेदे ॥ यथा । स्थिरंयत्तुदृढंतद्व्यांसुघृताल्लोड्यभर्ज्जितम् । साचयादधिसिंधूत्थरामठैलापरिप्लुतम् ॥ मरिचार्द्रकसंयुक्तंसुगन्धिद्रव्यवासितम् । गतद्रवंसुधातुल्यंपरिशुष्कंतदुच्यते ॥ अपिच । मांसंबहुघृतैर्भृष्टंसिक्तंस्वेच्छाम्बुनामुहु : । जीरकाद्यै:समायुक्तंपरिशुष्कंतदुच्यते ॥ द्र० । त्रि० सर्वतोनीरसे । निर्मांसे ॥ परित : शुष्कम् ॥

परिशेष : । पुं० प्रसक्तप्रतिषेधेऽन्यत्राप्रसङ्गाच्छिष्यमाणेसम्प्रत्यये ॥ परिशिष्यते । शिषृलृविशेषणे । घञ् ॥

परिशोध : । पुं० परिशोधने । सर्वतोभावेनशुद्धौ ॥ परित : शोध : ॥

परिशोष: । पुं० सर्वतोभावेनशुष्कतायां ॥

परिश्रम : । पुं० श्रमे । क्लमे । क्लेशे । प्रयासे । परिश्रान्तौ ॥ परित:श्रम: ॥

परिश्रय : । पुं० सभायाम् । आश्रये ॥ परिश्रयणम् । श्रिञ्० । एरच् ।

परिश्रान्त : । त्रि० सर्वतोभावेनश्रान्ति युक्ते । परित : श्रान्त : ॥

परिश्रुत : । त्रि० सर्वतोभावेनश्रवण विशिष्टे ॥

परिश्लेष : । पुं० आश्लेषे ॥

परिषत् । स्त्री० अधीतशास्त्राणांसम वाये । सभायाम् । परिषत्त्वं यथा । एकविंशतिसङ्ख्याकैर्मीमांसान्याय पारगै : । वेदाङ्गकुशलैश्चैवपरिष त्त्वंप्रकल्पयेत् ॥ परित : सीदन्त्य स्याम् । षद्लृ० । सं०क्विप् । सत्सू द्विषेतिवाक्विप् । सदिरप्रतेरितिष त्वम् ॥

परिषद : । पुं० पारिषदे । अनुचरे ॥ ह०लि० ॥

परिषद्वल : । पुं० सभ्ये । सभासदे ॥ परिषदस्यास्ति । रज : कृष्यासुति परिषदोवलच् ॥

परिषेक : । पुं० स्नानादौ ॥

परिष्कन्द : । पुं० परिस्कन्दे । परा चिते ॥ परिस्कन्दति । स्कन्दिर० । पचाद्यच् । परेर्श्चे तिवाषत्वम् ॥

परिष्कार : । पुं० विभूषणे । अलङ् कारे ॥ परिष्क्रियतेऽनेन । घञ् । सम्परिभ्यामितिसुट् । परिनिवी तिषत्वम् । संस्कारे । शुद्धौ ॥

परिष्कृत : । त्रि० अलङ्कृते । भूषि ते । परिष्क्रियतेस्म । क्त : । सम्प रिभ्यामितिसुट् । परिनिविभ्य : से वसितसयसिवुसहसुट्स्तुस्वञ्जामि तिषत्वम् ॥

परिष्वक्त : । त्रि० आलिङ्गिते । यथा । स्त्रीपुंसौपरिष्वक्तौभवत : ॥ अन्यो न्यंगाढमिङ्गितौभवतइत्यर्थ: ॥

परिष्वङ्ग : । पुं० आलिङ्गने । परि रम्भे । परिष्वञ्जनम् । ष्वञ्जपरि ष्वङ्गे । घञ् । परिनिविभ्य : इति ष : ॥

परिसङ्ख्या । स्त्री० विधिविशेषे ॥ यथातत्रचान्यत्रचप्राप्तौपरिसङ्ख्ये तिगीयते । साचोभयप्राप्ताचितर निवृत्तिं बोधयति । यथा । पञ्चपञ्च नखाभक्ष्याइत्यत्रशशादिमांसेतरप ञ्चनखमांसभक्षणनिवृत्तिबोध : । तदुक्तम् । नियम : परिसङ्ख्यावा विध्यर्थोहिभवेद्यत : । अनात्म दर्शनेनैवपरात्मानमुपास्महइति ॥ एकस्योभयत्रप्राप्तावेकत्रनियमनेय थाहु: । एकस्यवस्तुन : प्राप्तावनेक त्रैकधायदा । एकत्रनियम : साहि परिसङ्ख्यानिगद्यतेइति ॥ अलङ् कारविशेषे ॥ यथा । इयंत्रिदोषव तीयथाहस्मार्त्त : । श्रुतार्थस्यपरि त्यागादश्रुतार्थस्यकल्पनात् । प्रा प्तस्यबाधादित्थंसंपरिसङ्ख्यात्रिदू षणेति ॥ किञ्चित्पृष्टमपृष्टंवाकथि

तंयत्प्रकल्प्यते । तादृगन्यव्यपोहाय
परिसङ्ख्यातुसास्मृता ॥ प्रमाणा
न्तरावगतमपिवस्तुशब्देनप्रतिपा-
दितम्प्रयोजनान्तराभावात्सदृश-
वस्त्वन्तरव्यवच्छेदाययत्पर्यवस्यति-
साभवेत्परिसङ्ख्या ॥ सचकथ-
नंप्रश्नपूर्वकंतदन्यथाचपरिहृष्टंतयो-
भयचव्यपोह्यमानस्यप्रतीयमानता-
वाच्यत्त्वञ्चेतिचत्वारोभेदा : । क्रमे-
णोदाहरणम् । किमासेव्यंपुंसांस-
विधमनवद्यंद्युसरित : किमेकान्ते-
ध्येयंचरणयुगलंकौस्तुभभृत : । कि
माराध्यंपुण्यंकिमभिलषणीयञ्चकरु
णायदासक्त्याचेतोनिरवधिविमु-
क्तौप्रभवति । किम्भूपणंसुदृढमपय
शीनरत्वं किंकार्यमार्यचरितंसुकृतं-
नदोष : । किंचक्षुरप्रतिहतंधिषणा
ननैवंजानातिकस्त्वदपर : सदसद्वि
वेकम् ॥ कौटिल्यंकचनिचयेकरच
रणाधरदलेषुरागस्ते । काठिन्यंकु-
चयुगलेतरलत्त्वंनयनयोर्वसति ॥भ
क्तिर्भवेनविभवेव्यसनंशास्त्रेनयुवति
कामास्त्रे । चिन्तायशसिनवपुषि
प्राय : परिदृश्यतेमहतामिति ॥

परिसङ्ख्यानम् । न० गणनायाम् ॥

परिसङ्ख्याविधि : । पुं० उभयोर्युग-
गपत्प्राप्तावितरव्यावृत्तिपरेविधौ ॥
यथा । पञ्चपञ्चनखाभक्ष्याइति ।
इदंहिवाक्यंनपञ्चनखभक्षणपरम् ।
तस्यरागत:प्राप्तत्वात् । नापिनिय-
मपरम्पञ्चनखभक्षणस्ययुगपत्प्रा-
प्ते : पक्षेऽप्राप्त्यभावात् । यतइदम
पञ्चनखभक्षणनिवृत्तिपरमितिभव-
तिपरिसङ्ख्याविधि : । साचद्वि-
विधा । श्रौतीलाक्षणिकीच । तत्र
चकारावयववतीतिश्रौतीपरिसङ्-
ख्या । एवकारेणपञ्चमानातिरिक्त-
स्तोचव्यावृत्तेरभिधानात् । पञ्चपञ्च
नखाभक्ष्याइतिलाक्षणिकीतत्र-
निवृत्तिवाचकपदाभावात् । अतए
वैषात्रिदोषग्रस्ता । दोषत्रयञ्च ।
श्रुतहानि : अश्रुतकल्पनाप्राप्तबा-
धश्चेति । तदुक्तम् । श्रुतार्थस्यपरि-
त्यागादश्रुतार्थस्यकल्पनात् । प्राप्त
स्यबाधइत्येवंपरिसङ्ख्यात्रिदूषणे-
ति ॥ श्रुतस्यपञ्चनखभक्षणनिवृत्ते :
कल्पनात्प्राप्तस्यचपञ्चनखभक्षणस्य
बाधनादिति । अस्मिंस्त्रदोषत्रयंग-
म्येनिष्ठंप्राप्तबाधस्त्वर्थनिष्ठमितिदि-
क् ॥

परिसमाप्ति : । स्त्री० निश्चये ॥

परिसर : । पुं० पर्यन्तभूमौ । नदीन-
गरपर्वतादेरुपान्तभूमौ ॥ परित :
सरन्त्यत्र । अच् गतौ । पुंसीतिघ : ॥
मृत्यौ । विधौ ॥ देवे ॥

परिसरणम् । न० सर्वतोगमने ॥ सृग
तौ । ल्युट् ॥

परिसरा । स्त्री० नाड्याम् ॥

परिसर्य्यः। पुं० परिक्रियायाम्। प-
रिजनादिनावेष्टने॥ परिसमन्तात्
सर्पणम्। सृप्लृगतौ। घञ्॥
परिसर्प्पणम्। न० प्रसरणे॥ परि-
सर्प्पः॥
परिसर्य्या। स्त्री० परीसारे। सर्वतो-
गमने॥ परिसरणम्। स०। परि-
चर्यापरिसर्यामृगयाटाट्यानामुपस
ङ्ख्यानमितिशप्रत्ययोयक्गुणौच-
निपातनात्॥
परिसीमा। स्त्री० भूयत्तायाम्॥ परि
तःसीमा॥
परिस्कन्दः। पुं० पराचिते। परपुष्टे
॥ परिस्कन्दति। स्कन्दिर्०। प०
पच्। परेर्वेतिपत्वेषत्वाभावः॥
परिस्तरणम्। न० आच्छादने॥
परिस्तोमः। पुं० गजपृष्ठस्थचित्रकम्बले
। प्रवेण्याम्। वर्णे। कुथे॥ परि
स्तूयते। ष्टुञ्०। अर्त्तिस्तुस्विति
मन्। यद्वा। परिगतः स्तोमोऽव
यवसंस्तोमत्वात्। यत्क्रियायुक्तास्तइति
परेःस्तौतिप्रतिपन्नुपसर्गत्वाद्बत्वः॥
परिस्पन्दः। पुं० कुसुमप्रकारादेः यथा
वस्त्यादिसरचनायाम्॥ शिखास्थ
माल्ये॥ परिवारे॥ परिस्पन्दन
म्। स्पन्दि०। भावे अधिकरणेवा
घञ्॥
परिस्पन्दनम्। न० सर्वतोभावेनकम्प
ने॥
परिस्पन्दमानः। त्रि० सर्वतोभावेन
कम्पमाने॥
परिस्फुटः। त्रि० प्रसिद्धावयवार्थे॥
परिस्फुरितः। त्रि० प्रकाशिते॥
परिस्रुत्। स्त्री० वरुणात्मजायाम्।
मदिरायाम्॥ परितः स्रवति।
स्रु०। क्विप्तुकौ॥
परिस्रुतः। त्रि० स्रन्ने। स्रवयुक्ते॥
परितः स्रूयतेस्म। स्रु प्रस्रवणे। गत्य
र्थेतिक्तः॥
परिस्रुता। स्त्री० वारुण्याम्। मदि
रायाम्॥ परितःस्रवति। स्रु०।
क्विप्० तुक्। भागुरिमते। टाप्॥
यद्वा। परितः स्रूयतेस्मलोकैः।
स्रु०। गत्यर्थेतिक्तः॥
परिहापितः। त्रि० त्याजिते॥
परिहारः। पुं० अनादरे॥ परिह्रियते
ऽनेनाथवा। हृञ्। घञ्०। उपस
र्गस्येति पाक्षिकोदीर्घाभावः॥
परिहार्य्यः। पुं० वलये॥ त्रि०।
त्याज्ये॥
परिहासः। पुं० नर्मवाक्ये। परीहा-
सेठट्टा इतिभाषा॥ परिहसनम्।
हसेहसने। घञ्॥
परीक्षकः। त्रि० निरूपके। कारणिके
॥ शास्त्रपरिशीलनप्राप्तबुद्धिप्रकर्षे।
प्रतिपादके॥ परीक्षते। ईक्षदर्शने
। ण्वुल्॥
परीक्षणम्। न० परीक्षायाम्। राज्ञा

धर्मकामार्थभयैरसात्या देर्भावसत्त्व निरूपणे । यथा । भेदोपजाया वुप धाधर्मार्दोर्थत्परीचणम् । इति ॥ सर्वतोभावेनदर्शने ॥ संशय्यपूर्वपच निराकरणेनोत्तरपचव्यवस्थापने ॥ परि स : ईचणम् ॥

परीचा । स्त्री॰ विचारणायाम् ॥ परि तश्चेचणमनया । ईच॰ ।गुरोश्चेहः । टाप् ॥ दिव्ये ॥

परीचित् । पुं॰ नृपविशेषे ॥ अभिम न्युसुते । विष्णुराते ॥ सयुधिष्ठि रामन्तरंकलियुगस्यारम्भे चक्रवर्ती-राजाबभूव । सएवलोकविख्यात : परीचिदितियतः प्रभु : । पूर्वदृष्ट-मनुध्यायन् परीचेतनरेष्विह ॥

परीचित : । पुं॰ परीचिति । अभिमन्यु पुत्रे नृपे ॥ यथा । परिचीणेषुवंशे षुजातोयस्मादरःसुत:। तस्मात्परी चितोनाम विख्यात: पृथिवीतले इ॰ देवीभागवतम् । त्रि॰ । सम्या तापरीचायस्यता॰ इतम् ॥

परीच्यकारी । त्रि॰ सम्यग्विचेतुभिर्विस्र ष्यकरणशीले ॥

परीत : । त्रि॰ परिवेष्टिते । व्याप्ते ॥

परीतत् । त्रि॰ सर्वतोभावेनविस्तृ-ते ॥

परीप्सा । स्त्री॰ त्वरायाम् ॥ अपादा नेपरीप्सायामितिदर्शनात् ॥ प्राप्तु मिच्छायाम् । पर्याप्तुमिच्छायाम्

परीप्सु : । त्रि॰ जित्ता सौ॥ आप्नो-ते : सन्नंतादुप्रत्यय : । आप्ज्ञपृ-धामीदित्वीकार : । अत्रलोपोभ्या-सस्येत्यभ्यासलोप : ॥

परीभाव : । पुं॰ तिरस्क्रियायाम् अनादरे ॥ परीभुवोवज्ञानइति॰-भावेघञ् । इति: । उपसर्गस्यघञी तिदीर्घ : ॥

परीरम् । न॰ फले ॥ पृणाति । पृपा-लनपूरणयो : । कृशृपुकटिपटिशौ टिभ्यइरन् ॥

परीरण : । पुं॰ कमठे ॥ दण्डे ॥ प-ट्टयाटवी ॥ इतिमेदिनी ॥

परीरम्भ : । पुं॰ आलिङ्गने । परिर-म्भे ॥

परीवर्त : । पु॰ प्रतिदाने । विमये । नैमेये ॥ परिवर्त्तनम् । हृत॰ ।भावे घञ् । उपसर्गस्येतिदीर्घ : ॥

परीवाद : । पुं॰ अपवादे । निन्दा-याम् ॥ परिपूर्वाद्वदेर्भावेघञ् । उप सर्गस्यघञीतिदीर्घ : । विद्यमान दोषस्याभिधानंपरीवाद : । अवि-द्यमानदोषाभिधानंनिन्देतिविवे-क : ॥ यथा । परीवादस्तथ्योभवतु वितथोवापिमहतांतथाप्युच्चै र्धाम्नां हरतिमहिमानंजनरव: तुलोत्तीर्णं स्यापिप्रकटनिहताशेषतमसोरवे-स्तादृक्तेजोनहिभवतिकन्यांगतस्य-त : ॥

परीवापः । पुं० पर्युप्ती ॥ सलिलस्थाने परिवारे ॥ परिवपनम् वानेनात्रवा । टुवप्० । भावेघञ् इत्यत्रे तिवा । उपसर्गस्ये तिदीर्घः ॥

परिवारः । पुं० परिजने ॥ खड्गकोषे ॥ परिच्छदे । शोभाजनके उपकरणे छत्रचामरादौ । सभ्यजनादौच ॥ परिवार्यते ऽनेनपरिवारणंवा । घञ् । उपसर्गस्येतिदीर्घः ॥

परीवाहः । पुं० जलोच्छ्वासे । परिवाहे ॥ परिवहन्त्यें भिः । वह० । हलश्चे तिघञ् उपसर्गस्यघञीति पाक्षिकोदीर्घः ॥ परिवहनम् । भावेवा० घञ् ॥ महीभृद्योग्यवस्तुनि

परीष्टिः । स्त्री० अन्वेषणायाम् ॥ इ-षेरनिच्छार्थस्यपरेर्वेतिपक्षेतिन् । परिचर्य्यायाम् ॥ प्राकाम्ये ॥ परीसारः परिसर्य्यायाम् । सर्वतोगमने ॥ परिसरणम् । सृ० । घञ् उपसर्गस्यघञीतिदीर्घः ॥

परीहारः । पुं० अवज्ञायाम् । अनादरे । परिहरणम् । हञ्० । भावेघञ् । उपसर्गस्येतिपाक्षिकोदीर्घः ॥

परीहासः । पुं० द्रवकेलौ । नर्मणि ॥ परिहसनम् । हसे० । घञ् । पाक्षिकोदीर्घः ॥

परुः । पुं० वंशादिपर्वणि ॥ पिपर्त्ति । पॄ० । याहुलकादुः ॥

परुत् । अ० पूर्ववत्सरे । गतवर्षे ॥ पूर्वस्मिन्वत्सरेइत्यर्थे । सद्यःपरुदितिपूर्वस्यपरभावःउत्०च । संवत्सरे ॥

परुत्न : । त्रि० पूर्ववर्षभवे ॥ परुद्भव : चिरपरुत्परारिभ्यस्त्नोवक्तव्यः ॥

परुद्वार : । पुं० घोटके ॥

परुट् । पुं० पर्वणि ॥ यत्परुषिदिनमितिश्रुतौपरुषिपर्वणीत्यर्थात् ॥

परुषम् । न० निष्ठुरवाक्ये ॥ नीलझिण्ट्याम् ॥ परुषफले ॥ न० । तिलकवृक्षे ॥ त्रि ० कर्बुरे॥ रूक्षे ॥ निष्ठुरे॥ । परोक्षदेशजातिकुलविद्याशिल्परूपवृत्त्याचारपरिच्छदशरीरकर्मजीविनांप्रख्यापदोषवचनम् परुषमितिवदन्त ॥ यत्रान्यत्क्रोधसन्तापत्रासस्तज्जननंवच: । परुषंतद्विज्ञेयंयत्रान्यच्चतथाविधम् ॥ चक्षुष्मानितिखञ्जाचंचण्डालंब्राह्मणेति च । प्रशंसानिन्दनंवेयत्परुषान्नविशिष्यतेद्वितिदेवल : ॥ परुषवचनानामेवपरोक्षसुदाहरणमपवादघृस्था इः ॥ निष्ठुरवाग्युक्ते ॥ पिपर्त्तिपूर्यतिअलंबुद्धिंकरोति । पॄ० । पृनहिकलिभ्यउपन् ॥

परुषा । स्त्री० वृत्त्यनुप्रासघटकवृत्तिभेदे ॥ ओज : प्रकाशकैर्वर्णै: परुषाख्यासमृतापरा ॥ वामनादिमतेगौडीयेया ॥

परुः। न० ग्रन्थौ। वंशादिपर्वणि॥ पिपर्त्ति, पृपालनपूरणयोः। अर्त्तिपृवपीत्युस्॥

परूषम्। न० फलवृक्षभेदे। अल्पाऽस्थिनि। नीलचर्मणि। परूसादृति च फालसा० इतिचभाषा०॥

परूषकम्। न० परूषे॥ परूषकंकषाया म्लमामंपित्तकरंलघु। तत्पक्वंमधुरंपाकेशीतंविष्टम्भिवृंहणम्॥ हृद्यंतद्पित्तदाहास्रज्वरक्षयसमीरहृदितिभावप्रकाशः॥

परेत। अ० परतोऽर्थे॥ विभक्तिप्रतिरूपकमव्ययम्॥

परेतः। पुं० भूतान्तरे॥ त्रि०। मृते॥ परलोकमुद्गतः॥ परादूरमितोया॥

परेतरः। त्रि० आत्मीये। अवञ्चके। परादितरः। स्वामिकार्यार्थमितरेषांभेदके॥ परान्विपक्षानितरयतिभेदेनात्मसात्करोति। तत्करोतीतिण्यन्तात्कर्मण्यण्॥

परेतराट्। पुं० धर्मराजे। पितृपतौ। यमे। परेतिपुरस्तीपुरावर्त्ते। राजृ०। सत्सूद्विषेतिक्विप्। जान्तः॥

परेद्यवि। अ० परस्मिन्नहनि। सद्यःपरुदित्यादिनापरस्मादेद्यव्यहनि निपात्यते॥

परेपम्। त्रि० पराधि॥ परागताआपोयस्य। द्व्यन्तरुपसर्गेभ्योऽपईदित्यन्तर्वर्णान्ताद्वेत्युक्तेः पाक्षिकईत्॥

परेष्टुका। स्त्री० बहुसूत्याम्। बहुप्रसूतायाङ्गवि। परमिच्छतिपरैरिष्यतेवा। आ०गु०। स्वा० कः॥

परैधितः। पुं० कोकिले॥ त्रि०। पराचिते। औदासीन्येनपरपुष्टे। परैरेधितः सम्वर्द्धितः॥

परोक्षः। पुं० तपस्विनि॥ त्रि०। इन्द्रियाविषये। अप्रत्यक्षे॥ परोक्षमस्त्यस्य। अर्शआद्यच्॥ अथाहुः। परोभावः परस्याक्षिपरोक्षेलिटि दृश्यताम्। उत्वादेः परादक्ष्णः सिद्धमस्मान्निपातनात्॥ अस्मात्परोक्षेलिडितिनिर्द्देशात्॥

परोक्षम्। अ० इन्द्रियाविषये। इति विषयेऽक्षिशब्दइन्द्रियमात्रपरः। अक्ष्णः परमितिविग्रहेशरदादिषु प्रतिपरेतिसमासान्तविधानसामर्थ्यादव्ययीभावः। परोक्षेलिडिति निपातनात्परस्यौकारादेशः॥ पारस्करादित्वात्सुडित्यप्याहुः। श्रीभोजस्तुपरार्थपरशब्दंमन्यते॥

परोपकारः। पुं० परस्यपरेषांवाउपकृतौ। अन्यसम्बन्धिहिते। दधीचिनापुरागीतः श्लोकश्चूयतेभुवि। सर्वधर्ममयः सारः सर्वधर्मज्ञसम्मतः। परोपकारः कर्त्तव्यः प्राणैः कण्ठगतैरपि। परोपकारजंपुण्यंतुल्यंक्रतुशतैरपीतिमार्कण्डेयपुराणम्

गड़े २२ अध्याय : ।
परोवरीय : । त्रि० योऽपिपरांश्चाव-रांश्चानुभवतितस्मिन् । परोवरपर-म्परपुत्रपौत्रमनुभवतीतिख : । च परस्यादेरुत्वंनिपात्यते । गुण : ।
परोवरीयान् । त्रि० उत्तरमुत्तरंश्रेष्ठाद विशिष्टे ॥ पुं० । परम्परंवरीयस्तु गुणवत्तिप्रार्थे ॥
परोष्णी । स्त्री० तैलपायिकायाम् । सुखविष्ठावागुलिकादिनामिकाया म् । चटिकाविशेषे ॥ परंपरमुष्णां यस्याः । गौ०ङी ।
पर्कटि : । स्त्री० प्लक्षवृक्षे ।
पर्कटी । पुं० प्लक्षवृक्षे । जटिनि । कामगडलुतरौ । पाकरि० इतिभा षा ।
पर्कटी । स्त्री० प्लक्षवृक्षे । पाकरि० दू० भा० प्र० ॥ पूगादेर्नूतनेफले । पृच्यति पृकौ० । बा० कट : । गौ० ङीष् ॥
पर्जनी । स्त्री० दारुहरिद्रायाम् ॥ पि पर्त्ति । पृ० पिच् । परत्वासौजननी च ॥ परम्पालकंस्वास्थ्यंजनयति वा । जनी ० । बहन्तः । कर्मण्यण् ।
पर्जन्य : । पुं० मेघशब्दे ॥ धनदस्य दे ॥ शक्रे । पिपर्त्ति । पर्षतिवा । पृ० । पृषुसेचनेवा । पर्जन्य इ० साधुः ॥ वृष्ट्यात्मकेदेवे । पर्जन्योनाम वृष्ट्युपकरणाभिमानिनो देवताविशे ष इतिछान्दोग्यभाष्यम् । मेघस्य माने । वज्राहतपर्जन्यः । सूर्ये ॥ स्वगोभिर्ज्ञुमारेभेपर्जन्य : का लयागते

पर्जन्यदर्शं : । पुं इन्द्रे ।
पर्जन्या । स्त्री० दारुहरिद्रायाम् ।
पर्ण : । पुं० वातपोथे । पलाशे । किंशुके । ढाक० इ० भा० । । पिपर्त्ति । पृ० । धापृवस्यज्यति भ्योन : । यद्वा । पर्णयति पर्णह रितभावे । अच् । न० । पत्रे । ताम्बूले ॥ यथा । अनिधायमुखे पर्णं पूर्गखादयतेनरः । मतिभ्रंशो दरिद्रःस्यादन्ते नस्मरतेहरिम् ॥
पर्णकृच्छ्र: । पुं० व्रतकृच्छ्रव्रते ॥ यथा । पर्णोदुम्बरराजीवबिल्वपत्रकुशोदकैः । प्रत्येकंप्रत्यहाभ्यस्तैः पर्णकृच्छ्र उदा हृतः । इतिगरुड़पुराणम् ॥
पर्णखण्ड : । पुं० वनस्पतौ ॥ ताम्बूलिकाङ्गे ॥
पर्णचोरक : । पुं० चोरकनामगन्ध द्रव्ये ॥
पर्णध्वत् । त्रि० पर्णध्वंसकर्त्तरि ॥
पर्णनर: । पुं०पिचादिशवास्थ्यलाभेदा हार्यैतत्प्रतिनिधिभूतशरपलाशपत्र रचितोर्णातन्तुवेष्टितयवपिष्टलिप्तन रावयवपुत्तलके ॥
पर्णभेदिनी । स्त्री० प्रियङ्गौ
पर्णभोजन: । पुं० छागले ॥ पर्णानि

भोजनंयस्य । त्रि० । पत्रभक्षके ॥

पर्णमाचाल : । पुं० कर्मरङ्गवृक्षे ॥

पर्णमृग : । पुं० वानरादिमृगगणविशेषे ॥ यथा । वनौकोऋक्षमार्जार वृक्षमर्कटिकादय : । एतेपर्णमृगा : प्रोक्ता : सुश्रुताद्यैर्महर्षिभि : ॥ स्मृता : पर्णमृगावृष्याश्चक्षुष्या: शोषिणेहिता: । श्वासार्शकासशमना: सृष्टमूत्रपुरीषका इतिभावप्रकाश: ॥

पर्णलता । स्त्री० नागवल्ल्याम् ॥

पर्णवल्ली । स्त्री० पलाशीलतायाम् ॥

पर्णशाला । स्त्री० उटजे । मुनिगृहे । पर्णनिर्मिताशाला । शाकपार्थिवादि : ॥

पर्णसि : । पुं० पद्मजे । पद्मे ॥ जल गृहे ॥ पृणोति । पृणीते । सानसिवर्णसि पर्णसीत्यादिनाऽसिप्रत्यय : पृणोतेर्नुक्च ॥

पर्णाशन : । पुं० घने । मेघे ॥

पर्णास : । पुं०स्वल्पपत्रतुलस्याम् । कठिञ्जरे ॥ पर्णान्यस्यति । असु० । कर्मण्यण् ॥ यद्वा पर्णैरसति । असदीप्तौ । पचाद्यच् ॥

पर्णी । पुं० द्रुमे । वृक्षे ॥

पर्णिनी । स्त्री० माषपर्ण्याम् ॥

पर्णोटजम् । न० उटजे । पर्णशालायाम् ॥

पर्द्द : । पुं० अपानोत्सर्गे । कुत्सितशब्दे । गुदरवे ॥ पर्द्दते ॥ पर्द्द० । अ० अच् ॥

पर्द्दनम् । न० पर्द्दे । पाद० द०भा० ।

पर्प्प : । पुं० पङ्गुपीठे । येनकाष्ठेन पङ्गुश्चरतितस्मिन्काष्ठे ॥ पर्प्पगतौ । हलश्चेतिकरणे घञ् ॥ न० । नवतृणे ॥ गृहे ॥ शिपशि । पृ० । खष्पशिल्पशष्पबाष्परूपपर्पतल्पा इत्यादिनापप्रत्ययान्त: साधु : ॥

पर्प्पट : । पुं० पित्तमारकः० शृ० भा० भेषजान्तरे । कवचे । तिक्ते ॥ पर्पटो वरतिक्तश्च स्मृत : पर्पटकश्च स : । कथित: पांशुपर्यायस्तथा कवचनामक : ॥ पर्पटोहन्तिपित्तास्रभ्रमतृष्णाकफज्वरान् । संग्राही शीतलस्तिक्तोदाहनुद्वातलोलघु : इतिभावप्रकाश : ॥ पापड़० भू०भा० पिष्टप्रभेदे ॥ धूमसौरचिताहिङ्गु हरिद्रालवणैर्युता : ॥ सर्जिकाजीरकाभ्यामतनूकृष्णचवेल्लिता : ॥ पर्पटास्तेतदङ्गारभृष्टा : परमरोचका : । दीपना : पाचनारूक्षागुरव : किञ्चिदीरिता: ॥ मौद्गायथाक्तथा : प्रोक्ताविशेषाल्लघवोहिता : । चणकस्यगणैर्युक्ता : पर्पटाश्चणकोद्भवा: ॥ एतैरभूटाभुतैसर्वे भवेयुर्गध्यमागुण रितिभावप्रकाश : ॥

पर्प्पटक : । पुं० कवचे । तिक्ते । पर्पटे ॥

पर्प्पटद्रुम: । पुं० कुम्भीवृक्षे ॥

पर्प्पटी । स्त्री॰ सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् ॥ पिष्टप्रभेदे । पापड़ी॰ इ॰ भा॰॥ उत्तरदेशभवसुगन्धिद्रव्ये । पपरी॰ इ॰ भा॰ । रञ्जन्याम् । चक्रवर्त्तिन्याम् ॥ अस्यागुणा यथा ॥ पर्पटी तुवरातिक्ताशिशिराबर्णकृल्लघुः । विषव्रणहरीकण्डूकफपित्तास्रकुष्ठनुत् ॥

पर्प्परीक: । पुं॰ सूर्ये ॥ वह्नौ ॥ भूमि ॥ पिपर्त्ति । पॄ॰ । पॄभूर्जादिकत्वं चाभ्यासस्य सिद्धकम् ॰ धातोर्हि स्वं रुक् चाभ्यासस्य ॥ वेदभाष्येतुपॄ पालन पूरणयोरस्य निपातनमिद माश्रित्यस्तोतॄणां पालक॰ इ॰ व्याख्यातं ॥

पर्प्परीण: । पुं॰ पर्णस्यशिरायाम् ॥ द्यूतकम्बले ॥ पर्ण पूर्णरसे ॥ न॰ पर्वणि ॥ इतिमेदिनी ॥

पर्प्पिक: । पुं॰ पङ्गौ ॥ खञ्जे ॥ पर्पेण चरति । पर॰ ॥ स्त्री पर्प्पिकी ॥ षित्त्वान्ङीष् ॥

पर्फरीकम् । न॰ किसलये ॥ स्फुरति । स्फुरस्फुरणे । पर्फरीकादयश्चेतिईकान्धातोपर्फरादेशश्च ॥ यद्वा । धातोर्द्वित्वम्॰ उकारस्याकारःसलोपः रुक् चाभ्यासस्य । वेदभाष्ये तु ञिफला विशरणेऽस्य निपातनमाश्रित्यगनूर्णां विदारयितेतिव्याख्यातम् ॥

पर्य्यङ्क: । पुं॰ मञ्चे । मांचा॰ इ॰ भाषा ॥ पल्यङ्के॰ पलङ्ग: इ॰भाषायाम् । वस्त्रवेष्टितजानुजङ्घस्य आसने ॥ पर्य्यस्तिकायाम् खाट॰ भा॰ ॥ परितोऽङ्क्यते । अङ्किलक्षणे घञ् ॥

पर्यङ्कपादिका । स्त्री॰ कोलशिम्ब्याम् ॥

पर्य्यक् । त्रि॰ परितोर्थे ॥

पर्य्यटनम् । न॰ भ्रमणे । व्रज्यायाम् । अटाय्याम् । फिरना॰ इ॰ भाषा अट॰ परिपूर्वः । भावेल्युट् ॥

पर्य्यनुयोग: । पुं॰ जिज्ञासायाम् ॥ इतिहलायुधः ॥ दोषविशेषे ॥

पर्यनुयोज्योपेक्षणम् । न॰ निग्रहस्थानप्राप्तस्यनिग्रहे ॥ निग्रहस्थानंप्राप्तवतोऽनिग्रहःनिग्रहनिग्रहस्थानानुद्भावनमित्यर्थः । यत्रत्वमेकनिग्रहस्थानपाते एकतरोद्भावनंतत्रनपर्यनुयोज्योपेक्षणम् । अवसरेनिग्रहस्थानोद्भावनस्यावच्छिन्नाभावस्यैवतस्मात् । ननुवादिनाकथमिदमुद्भाव्यंस्वकौपीनविवरणस्यायुक्तत्वादितिचेद्सत्यम् । मध्यस्थैनैवेदमुद्भाव्यम् । वादिनस्तथमुद्भावनेऽप्यदोषः ॥

पर्यन्त: । पुं॰ अन्त्यसीमायाम् । प्रान्तदेशे ॥ परितोऽन्तः ॥ समीपे ॥

पर्य्यन्तभू: । स्त्री॰ नदीनगरादिसमीपभूमौ । परिसरे । पर्य्यन्तो भूः ॥

पर्यन्तिका । स्त्री॰ गुणभ्रंशे ॥

पर्य्ययः । पुं० व्यतिक्रमे । क्रमोल्लङ्घने । शास्त्रीयलौकिकव्यवहाराप्राप्तस्वार्थस्यपरित्यागे । अतिपाते । उपात्यये ॥ पर्य्ययणम् । इण् गतौ । एरच् ॥

पर्य्ययणम् । न० अश्वसज्जायाम् । जीन० इ० भाषा० पलानइतिच ॥

पर्य्यवसानम् । न० अन्ते ॥ शेषलक्ष्यकर्मणि ॥ पर्य्यवपूर्वः । ल्युट् ॥

पर्य्यवसितः । त्रि० पर्य्यवसानप्राप्ते ॥

पर्य्यवस्था । स्त्री० विरोधने ॥ पर्य्यवस्थानम् । स्था० । आतश्चोपसर्गे० ॥

पर्य्यवस्थाता । त्रि० शत्रौ । विरोधिनि ॥ पर्य्यवतिष्ठति । स्था० । तृच् ॥ पर्य्यवरोपरि ॥

पर्य्यवस्थानम् । न० विरोधे ॥ स्था० । ल्युट् । सर्वतोभावेनावस्थितौ ॥

पर्य्यश्रुः । त्रि० परिगतानन्दवाष्पे ॥

पर्य्यस्तः । त्रि० पतिते । हते । हेमचन्द्रः इतिभा० ॥ हते ॥ परितोऽस्तः ॥ परिक्षिप्ते । सर्वतः प्रक्षिप्ते ॥ क्षिप्ते ॥

पर्य्यस्तिका । स्त्री० खट्वायाम् ॥

पर्य्याचान्तम् । न० एकपङ्क्तिस्थान्यान्यानवमन्यस्याचान्तेसुज्यमानेकेनचिदाचमनंक्रियतेतदन्नंपर्य्याचान्तमुच्यते ।

पर्य्याणम् । न० पल्ययने । घोडेकापलान० इ० भा० ॥ वङ्गादिभाषायां० इ० त्रि० शे० ॥

पर्य्याधाता । पुं० अनाहिताग्नौकनिष्ठे । यथा । सोदर्येतिष्ठतिज्येष्ठेयःकन्याधानंकरोतिहि । तयोः पर्य्याहितोज्येष्ठः पर्य्याधाताकनिष्ठकः ॥

पर्य्याप्तम् । न० यथेष्टे । निष्कामे ॥ निवारणे ॥ त्रि० । शक्ते ॥ शक्तौ ॥ कार्य्यकारणद्वये ॥ परिमिते ॥ आमुव्याप्तौ । परिपूर्वः । भावे० क्तः ॥ प्राप्तौ ॥ तृप्ताविनिमेदिनिकरः ॥

पर्य्याप्तिः । स्त्री० प्रकामे ॥ प्राप्तौ ॥ रक्षणे । मारणोद्यतस्यनिवारणे ॥ पर्य्यापनम् । पर्य्याप इतिस्थाणार्थः । क्तिन् ॥ सामर्थ्ये ॥ स्वरूपसम्बन्धविशेषे ॥ सचसर्वेषामेवपदार्थानांविशिष्टबुद्धिनियामकः । पदार्थभेदेननाना । यथा । पर्य्याप्तिसम्बन्धेनघटद्वयौदासीन्याद्विप्रतीतिसाक्षिकः स्वरूपसम्बन्धविशेषद्वित्वादीधितिः । समवायेनगुणेगुणास्त्वसत्त्वेपिचत्वारोगुणाइत्यादिप्रतीत्यागुणादिषुसङ्ख्यादिमत्त्वनियामकोऽपिताहशसम्बन्धः । इतिसामान्याभावेजगदीशः । द्वितीयवादेगदाधरभट्टाचार्यश्च ॥

पर्य्यायः । पुं० प्रकारे ॥ अवसरे ॥ क्रमे । आनुपूर्व्याम् । परिपाट्याम् । अनुक्रमे । वारी० इ० भा० ॥ निर्माणे ॥ द्रव्यधर्मे ॥ क्रमेणैकार्थवाचकाः शब्दाः पर्य्यायाः इतिविजय

जानू इतिच भा० ॥

पर्व्वकारी । पुं० धनादिलोभेनऽपर्वसु अमावास्याक्रियाप्रवर्त्तके ॥

पर्व्वगामी । पुं० पर्वसु स्त्रीगामिनि ॥

पर्व्वतः । पुं० महीध्रे । शिखरिणि । क्ष्माभृति । अहार्य्ये । गोत्रे । गिरौ ॥ पर्व्वाणिसन्त्यच । तपपर्व्वमरुद्भ्याम् ॥ यद्वा । पर्व्वति । पर्वपूरणे । भृमृदृशियजिपर्व्विपच्यमितमिन मिहर्यिभ्योऽतच् ॥ विंशतिर्म्ग्रपर्व्वता यथा । हिमवान्हेमकूटश्चनिषधोनीलपर्वत : ॥ श्वेतश्चशृङ्गवान् मेरुर्माल्यवान्गन्धमादन : ॥ महेन्द्रोमलय : सह्य : शुक्तिमानृक्षमानपि । विन्ध्यश्चपारियात्रश्चकैलासो मन्दिरस्तथा ॥ लोकालोकोमहांस्तेषु तथैवोत्तरमानस : । एतेविंशति र्विख्याता : पर्वतास्तत्र्पांवरा : ॥ पादपे । वृक्षे ॥ शाकप्रभेदे ॥ पावदा इ० गौ० शा० प्र० मत्स्यविशेषे ॥ देवर्षिविशेषे ॥

पर्व्वतकाक : । पुं० द्रोणकाके ॥

पर्व्वतजः । पुं० गिरिसंभवप्रस्तुनि ॥

पर्व्वतजा । स्त्री० पार्व्वत्याम् ॥ सरिति । नद्याम् ॥ द्राक्षावि० । पहाड़ी० दारु इ० भा० ॥ पर्वतात्जाता । जनी० । मदस्यामिति ड : ॥

पर्व्वततृणम् । न० तृणविशेषे । तृणाढ्ये । मृगप्रिये ॥

पर्व्वतमोचा । स्त्री० अद्रिकदल्याम् ॥

पर्व्वतराज : । पुं० नगाधिराजेहिमाद्रौ । पर्वतानांराजा । राजेतिटच् ॥

पर्व्वतराजपुत्री । स्त्री० उमायाम् । दुर्गायाम् । यथा । शुक्लात्पक्षयुते दशाहिमूलर्क्षयुक्तासितसप्तमीया । आरभ्यतस्यांदशमीश्वयावत् प्रपूजयेत्पर्व्वतराजपुत्रीमिति ॥

पर्व्वतवासिनी । स्त्री० आकाशमांस्याम् ॥ गायत्र्याम् ॥ काल्याम् ॥

पर्व्वताधारा । स्त्री० पृथिव्याम् ॥

पर्व्वतारिः । पुं० इन्द्रे ॥ पर्व्वतानामरि : ॥

पर्व्वताखय : । पुं० वानरे ॥ पर्व्वतश्चाक्षयोयस्य ॥

पर्व्वताश्रय : । पुं० मेघे ॥

पर्व्वताश्रय : । पुं० शरभे ॥ त्रि० । पर्व्वतवासिनि ॥

पर्व्वताश्रयदेश : । पुं० देशविशेषेषु ॥ ते यथा । अतोदेशान्प्रवक्ष्यामिपर्व्वताश्रयिणश्चये । निराहाराःसवर्णाश्चकुपथाश्चपथाःखशाः ॥ कुथप्रावरणाश्चैव ऊर्णादर्भासमृक्का : । त्रिगर्त्तामण्डलाश्चैवकिरातास्तामरै : सह ॥ इ० तिमत्स्यपुराणम् ॥

पर्व्वतीय : । पुं० अक्षोटे । पर्वतेभव : । विभाषामनुष्य इतिपक्षेछ : ॥ त्रि० पर्वतोत्पन्नमनुष्यादौपर्वतोनिवासोऽस्य । पर्व्वताश्रि तिछ : ॥

पर्व्वधि: । पुं० हिमांशौ । चन्द्रे ॥

पर्व्व । न० उत्सवे । मद्दे ॥ ग्रन्थौ ॥
प्रस्तावे ॥ लक्षणान्तरे । दर्शप्रति
पदो:सन्धौ ॥ विषुवत्प्रभृतिषु ॥ ग्रन्थ
विशेषे ॥ ग्रन्थसन्धौ ॥ यथा । महा
भारतेऽष्टादशपर्व्वाणि । तानियथा
आदि:सभावनविराटमथोद्यमस्यभी
ष्मोगुरुकर्णविजमद्रकसौप्तिकाख्य । स्त्री
पर्वशान्तिरनुशासनमश्वमेधव्यासाश्र
मौमुषलयानदिवारोहइतिमहाभा
रतटीका ॥ तिथिविशेषेषु ॥ चतु
र्दश्यष्टमीकृष्णाअमावास्याचपूर्णिमा
। पर्व्वाण्येतानिराजेन्द्ररविसङ्क्राम
णंतथा ॥ पर्वति०पर्वतीवा । पर्वपूर
णे । वा० कनिन् ॥ यद्वा । पिपर्त्ति
पृणातिवा ॥ पृ० । स्नामदिपद्यर्त्ति
पृशकिभ्योवनिप् ॥ इति ॥

पर्व्वपुष्पी । स्त्री० रामदूतीवृक्षे ॥

पर्व्वपूर्णता । स्त्री० आयोजने । सम्भा
रे ॥ पर्व्वण:पूर्णत्वे ॥

पर्व्वमूला । स्त्री० श्वेतायाम् ॥

पर्व्वयोनि : । पुं० इक्ष्वादौ ॥ पर्वणि
योनिरुत्पत्तिर्यस्य ॥

पर्व्वरुट् । पुं० पिण्डपुष्पे । दाड़िमे ॥

पर्व्ववल्ली । स्त्री० मालादूर्वायाम् ॥

पर्व्वसन्धि: । पुं० प्रतिपत्पञ्चदश्योर
न्तरे ॥ पञ्चदशीशब्देनपूर्णिमाऽमा
वास्ययोर्द्वयोर्ग्रहणम् । अतएवपौर्ण
मास्याअमावास्यायाश्चशेषसार्द्धदण्ड
चतुष्टयम्प्रतिपदश्चप्रथमसार्द्धदण्ड
चतुष्टयं पर्वसन्धिरिति बुधा : ॥
सैंहिकेयोयदाराहुर्यसतेपर्वसन्धि
ष्वितिवम: ॥ पर्वणो:सन्धि : ॥

पर्व्वित: । पुं० पर्वतमत्स्ये ॥

पर्शु: । पुं० कुठारे । परशौ ॥ परंशत्रुं
शृणाति । शॄहिंसायाम् । आङ्प
रयो:खनिशॄभ्यांडिच्चेतिकु : ॥ पृ०
॥ यद्वा । स्पृशति स्पृशसंस्पर्शने
स्पृशेश्श्रण्शुनौपृचेति०शुन्० । पृ
: षादेशश्च ॥

पर्शुका । स्त्री० पार्श्वास्थिनि । पांसु०
इतिभाषा ॥ स्पृशति स्पृश्यतीवा
। स्पृश० । स्पृशे:श्रण्शुनौपृच
स्यार्थेकन् ॥ यथा पर्शुरिव । इवेप्र
तिकृताविति कन् ॥

पर्शुपाणि: । पुं० गणेशे । विनायके ॥

पर्शुराम : । पुं० जामदग्न्ये । परशुरा
मे ॥

पर्शू : । स्त्री० पर्शुकायाम् ॥ अप्राणि
जातेरित्यूङ् ॥

पर्श्वध : । पुं० कुठारे । परसा० इ०
भा० ॥ परश्वधनम् । टुधाञ्० ।
अन्येष्वपीतिड : । परश्वंदधाति ।
डुधाञ् । आतइतिक: । पृषोदरा-
दि : ॥

पर्षत् । स्त्री० सभायाम् ॥ यथाह०
याज्ञवल्क्य : । चत्वारोवेदधर्मज्ञा:
पर्षत्त्रैविद्यमेववा । साब्रूतेयंसधर्म:

रचित : ॥ सम्पर्कविशेषे ॥ येनस-
ह्यत्सम्पर्क : सम्बन्धस्तेनसहतत्-
पर्य्याय : । यथा । समानं कुलभाव
स्नदानादानन्तथैवच । तयोर्वैशस-
मानंहिपर्य्यायस्तुप्रचक्षते ॥ इतिकु-
लदीपिका ॥ अलङ्कारवि० । यथा।
एकंक्रमेणानेकस्मिन्पर्य्याय : । एकं
वस्तुक्रमेणानेकस्मिन्भवतिक्रियते-
वासपर्य्याय : । क्रमेणोदाहरणम् ।
श्रोणीभारस्त्यजतितनुतांसेवतेमध्य
भाग : पद्भ्यांमुक्तास्तरलगतय :
संश्रितालोचनाभ्याम् । धत्तेवक्ष :
कुचसचिवतामद्वितीयस्तुवक्त्रमृतद्गा
त्राणांगुणविनिमय : कल्पितो-
यौवनेन ॥ यथावा । नन्वाश्रयस्थि-
तिरियंतवकालकूटकेनोत्तरोत्तरवि
शिष्टपदोपदिष्टा ॥ प्रागर्णवस्यहृद
येवृषलक्ष्मणोथकण्ठेऽधुनावससि
वाचिपुन : खलानाम् । यथावा ।
बिम्बौष्ठएवरागस्तेतन्विपूर्वमदृश्य
त । अधुनाहृदयेप्येषमृगशावाक्षि-
दृश्यते ॥ रागस्यवस्तुनोभेदेपिएक
तयाध्यवसितत्वादेकत्वमविरुद्धम् ॥
ततत्रार्णसिरिसद्योदररत्नाभरणस्मि
हिन्नभसेकरसम् । विम्बाधरेपि
त्वाणनिवेशितंकुसुमबाणेन ॥ ☆ ॥
ततद्धत्तंश्रीसद्योदररत्नाभरणंहृदय
मेकारसम् । विम्बाधरेप्रियाणांनिवे
शितंकुसुमबाणेनेतिसंस्कृतम् ॥

श्रीसद्योदररत्नंकौस्तुभ : आभरणं-
यस्यतस्मिन्विष्णौएकरसमेकतान
मस्तेषांपातालवासिनामसुराणामि-
तिचंडीदासहृदयम् । कुसुमबाणे-
नप्रियाणांकान्तानांविम्बसदृशेऽधरे
विनिवेशितमित्यनेकत्रस्थितौप्रयो-
जकनिर्देशाद्भेद : ॥ अन्यस्ततोन्य-
था । अनेकमेकस्मिन्क्रमेणभवति-
क्रियतेवासोन्य : । क्रमेणोदाहरण
म् । मधुरिमरुचिरंवच : खलानाम-
मृतमहोप्रथमंपृथुव्यनक्ति । अथ-
कथयतिमोहहेतुमन्तर्गतमिवहालह
लंविषंतदेव ॥ तद्गेहंनतभित्तिम-
न्दिरमिदंलब्धावकाशंदिव:सापेनु
र्जरतीनदन्तिकरिणामेताघनाभाघ
टा : । सक्षुद्रोमुषल:ध्वनि: कलमि
दंसङ्गीतकंयोषितामाश्चर्यंदिवसैर्द्वि
जोयमियतीभूमिंसमारोपित: ॥ अ
त्रैकस्यैवहानोपदानयोरविवक्षितत्वा
न्नपरिवृत्ति : ॥ ☆ ॥ अपिचलक्षणा
न्तरम् । क्रमेणकमनेकस्मिन्नाधारे
वर्त्ततेयदि । एकस्मिन्नथवानेकपर्य्या
यालङ्कृतिर्मतेति ॥ पर्य्ययणम् ।
इण्० । परावनुपात्ययइणइतिघञ्
। व्यत्ययेपि ॥ यथा । प्राप्त: पर्य्याय
कालोपइतिब्रह्माण्डभाषतइति ॥
पर्य्यायशयनम् । नं० उपशये । विशा-
ये । प्रहरिकादीनांपर्य्यायेणक्रमेणशय
नम् ॥

पर्य्यायोक्तम् । न० अलङ्कारविशेषे ॥ पर्य्यायोक्तंविनावाच्यवाचकत्वेन वस्तुयत् ॥ वाच्यवाचकभावव्यतिरिक्तेनावगमनव्यापारेणयत्प्रतिपादनं तत्पर्य्यायेणभङ्ग्यन्तरेणकथनात् पर्य्यायोक्तम् । उदाहरणम् । यंप्रेक्ष्य चिररूढापिनिवासप्रीतिरुज्झिता मदेनैरावणमुखमानेनहृदयेहरेः ॥ अत्रै रावणशक्रौमदमानमुखौजाता वितिव्यङ्ग्यमपिशब्देनोच्यते । तेनयदेवोच्यतेतदेवव्यङ्ग्यंयथातुव्यङ्ग्यंनतथोच्यतेयथागविशुक्लेचलति दृष्टेगौः शुक्लश्चलतीति विकल्पोय देवदृश्यतेतदेवविकल्पयति० नतुय थादृष्टं तथा० यतोभिन्नासंसृष्टत्वेनदृष्टं भेदसंसर्गाभ्यांविकल्पयति ॥

पर्य्यासितः । त्रि० पर्य्यासिते ॥

पर्य्याहारः । पुं० वीवधे । उभयतोबद्धशिक्ये स्कन्धवाह्ये काष्ठविशेषे । काचभारइतिबङ्गीइतिचभा० । परितआह्रियतेऽनेन ॥

पर्य्याहितः । पुं० योऽग्रेऽग्न्याधानंकरोतितस्यज्येष्ठे । यथा । सोदर्य्येतिष्ठज्येष्ठेचगन्याधानंकरोतिहि । तयोः पर्य्याहितोज्येष्ठः पर्य्याधाताकनिष्ठकः ॥

पर्य्युदसनम् । न० वर्जने । त्यागे ॥ परितउदस्यते । अस् । क्षेपणे । ल्युट्इतिकर्मणिल्युट् ॥

पर्य्युदस्तः । त्रि० पर्य्युदासविशिष्टे । विध्यन्वयिभेदात्मकनञर्थयुक्ते ॥

पर्य्युदासः । पुं० प्रतिषेधभेदे ॥ प्राधान्यन्तुविधेर्य्यत्रप्रतिषेधेऽप्रधानता । पर्य्युदासः सविज्ञेयोयत्रोत्तरपदेनञ् ॥ सामान्यशास्त्रप्राप्तनिषेधस्यैवपर्य्युदासत्वम् ॥ यथा । अमावास्यायाम्पितृभ्योदद्यात् रात्रौश्राद्धं नकुर्वीत । अत्रश्राद्धकरणे रात्रेः पर्य्युदासः ॥ परिसर्वतोभावेनउदासनमिति विधिर्य्यत्रसपर्य्युदासइतिगौडाः ॥

पर्य्युपयुक्तः । त्रि० समाप्ते ॥ यथा । आगमकालेनैवास्य युक्तस्यपर्य्युपयुक्तंस्यादितिमहाभाष्यम् । आगमकालेनविद्याग्रहणकालेन । अस्य विद्यार्थिनः । पर्य्युपयुक्तंसमाप्तमिति तदर्थः ॥

पर्य्युषितम् । त्रि० रात्र्यन्तरितपक्वान्ने । व्युष्टे । बासी० इ० भाषा० ॥ यातयामंगतरसंपूतिपर्य्युषितञ्चयत् । उच्छिष्टमपिचामेध्यंभोजनंतामसप्रियमितिभगवद्गीता ॥

पर्य्येषणा । स्त्री० अन्वेषणायाम् । ढूढ़णाढूढ़िढूढइतिचभा० ॥ अन्यांपर्य्येषणांचर । तर्कादिनायथावोधितधर्मादन्वेषणा ॥ इषगत० दि० । इषधातोयुच्यात्रा० । आभ्यांपरेवेतिपरेयुच् । टाप् ॥

पर्य्यङ्कम् । न० जडपर्य्यपि । चौंटूइति

स्यादेकोवाऽध्यात्मवित्तमः ॥ इति ॥ अन्यदप्युक्तंलक्षणंसविष्णुपुराणे । द्विगुणाचक्षत्रियाणान्तु वैश्यानांत्रिगुणास्मृता । चतुर्गुणातुशूद्राणांपर्षद्‌द्‌धर्मज्ञात्मनामिति ॥ परितः सीदन्त्यस्याम् । पद्लृ० । सं० क्विप् । सदिरप्रतेरितिषत्वम् । वा० परेरन्त्यलोपः ॥ यद्वा । वृहभसोऽदिरिति च्यदिप्रत्ययोवाहुलकात्पृषेरपि ॥

पर्षद्वल : । त्रि० परिषदि । समासदि । सभ्ये ॥ पर्षद्वलस्य । वलः कृत्वा स्तुतिपरिषदोवलजित्यत्र पर्षदित्यपिपाठाद्वलच् ॥

पल : । पुं० पलाले । शस्यशून्यधान्यनाले । पराल० इ० भा० ॥

पलम् । न० आमिषे । मांसे ॥ उन्माने । कर्षचतुष्टये । सुष्टौ । प्रकुञ्चे । विल्वे ॥ तत्तु शास्त्रे तोलकचतुष्टयम् । वैद्यकेऽष्टतोलकम् । लौकिकैस्तु अष्टरक्तिद्विमाषकतोलकत्रितयम् ॥ यथा । पलन्तु लौकिकैर्मानैः साष्टरक्तिद्विमाषकम् । तोलकत्रितयंक्षेयंज्योतिर्विद्भिः स्मृतिसम्मतम् ॥ इतितिथितत्त्वम् ॥ पलंसुवर्णाश्चत्वारः पञ्चवापिप्रकीर्त्तिताः ॥ (००) ॥ त्रिघटिकायाम् । घटिकायष्टिभागैकभागे । षष्टिविपले ॥ पलद्वयस्योः प्रमाणन्तु दशगुर्वक्षरोच्चारणकालः प्राणः षड्भिस्तैः । तैः पलंस्या

त् तत्षष्ट्या दण्डइत्यभिधीयते ॥ तेनच । आक्रान्ते पलस्याप्यर्थो कार्येदेशेस्वामी : कान्तंवक्तृंस्तंपूर्णचन्द्रमस्वारात्रीचेत् । सुत्रामः प्राटंस्य तस्य तोराङ्गः ; क्रूरःप्रायात् तस्मादूभ्रान्तेहर्म्यस्याम्नेशय्ये क्वापि कर्त्तव्या ॥ अस्यैकपाठात्पलम्पष्टिपाठाद्दण्डोभवति ॥ यथाहकालिदासः । गुर्वक्षराणामुदितस्वपष्ट्यापलंपलानांघटिकाभिलैका । षष्ट्याघटीनांभदिनंतयार्थैस्त्रिंशद्भिराचन्द्रमसोदिनंस्यादिति ॥ पलति । पलगतौ । पचाद्यच् ॥

पलक्या । स्त्री० पालङ्क्यशाके । इ० रा० नि० ॥

पलगण्ड : । पुं० लेपके । राज० इ० भा० ॥ पलंमांसंतत्सुख्येनमृदादिनागण्डतियद्वैकदेशमिवकरोति । गडिवदनैकदेशे । पचाद्यच् ॥

पलङ्कट : । त्रि० भयशीले । भीरौ ॥ इ० त्रि० ॥

पलङ्कर : । पुं० पित्ते ॥ इति त्रि० ॥

पलङ्कष : । पुं० राक्षसे ॥ कणगुग्गुलौ ॥ पलङ्कषति । कषहिंसायाम् । मू० कः । तत्पुरुषङ्० द्वितीयाया अलुक् ॥

पलङ्कषा । स्त्री० गोक्षुरके । रास्नायाम् । किंशुके । गुग्गुलौ । मुण्डीर्याम् । लाक्षायाम् । क्षुद्रगोक्षुरके । मक्षिकाया

ख्याम् ॥ मक्षिकायाम् ॥ टाप् ॥

पलप्रियः। पुं० द्रोणकाके । त्रि० । मांसादे ॥

पलभा। स्त्री० पलविभायाम् । विषुवत्प्रभायाम् ॥ सायमेषसङ्क्रमणा दूर्ध्वाक्समपादाद्दिने मध्याह्ने द्वादशाङ्गुलशङ्कोश्छाया । यथोक्तं ज्योतिषे । मेषादिगे सायनभागसूर्ये दिनार्द्धजा भा पलभा भवेत्सेति ॥

पललः। पुं० राक्षसे । यातुधाने । न० पङ्के ॥ मांसे ॥ तिलचूर्णे ॥ पललं तिलकल्कं स्यात् तिलचूर्णञ्च पिष्टकः । पललं मधुरं वृष्यं पित्तानिलबल पुष्टिदम् । इ० राजनिर्घण्टः ॥ सैन्धवतिलचूर्णे । तिलकुट० इ० भा ॥ यथा । पललन्तु समाख्यातं सैन्धवन्तिलपिष्टकम् । पललं मलकृद्वृष्यं वातघ्नं कफपित्तकृत् ॥ बृंहणञ्च गुरु स्निग्धं मूत्राधिक्यनिवर्त्तनम् ॥ पल- ति० पल्यतेऽनेनवा । पलगतौ । वृषादिभ्यश्चिदितिकलः ॥

पललज्वरः। पुं० पित्ते ॥ इतिहारावली० ॥

पललप्रियः। पुं० द्रोणकाके ॥

पललाशयः। पुं० गलगण्डरोगे ॥

पलवः। पुं० झषे । पञ्जराखेटे । मत्स्यधारणोपाये । लोपो० इ० गौ० भाषा० ॥

पलशतम्। न० तुलायाम् ॥ पलानां शतम् ॥

पलाग्निः। पुं० पित्ते ॥

पलाङ्गः। पुं० शिशुमारे ॥

पलाण्डुः। पुं० सुकन्दके । मुखदूषणे । शूद्रप्रिये । रोचने । प्याज० इ० भा० ॥ पलाण्डुर्यवनेष्टश्च दुर्गन्धो मुखदूषकः । फरणीन्द्र ; पलाण्डु शालतार्कौ ट्टङ्कमयसः ॥ इ० धन्वन्तरिः ॥ सुश्रुतस्तु । लशुनो दीर्घपत्रश्च पिच्छगन्धो महौषधम् । फरणश्च पलाण्डुश्च लतार्कश्चापदारिका ॥ गृञ्जनं यवनेष्टश्च पलाण्डोर्दश जातयः ॥ इत्याह ॥ पलाण्डुस्तु गुणैस्तुल्यो रसोनसदृशो बुधैः ॥ स्वादुपाकरसोऽनुष्णः कफकृन्नातिपित्तलः ॥ हरते केवलं वातं बलवीर्यकरो गुरुरिति भावप्रकाशः ॥ पलति । पलरक्षणे । बाहुलकात् आण्डुप्रत्ययः ॥

पलादः। पुं० । स्त्री० । राक्षसे ॥ पलमत्ति । अद० । कर्म्मण्यण् ॥

पलादनः। पुं० । स्त्री० । राक्षसे ॥ त्रि० मांसभक्षणशीले ॥

पलान्नम्। न० पाकराजेश्वरोक्तप्रकारे मांसादियुक्तसिद्धभक्ते । मरौदने । मांसौदने ॥

पलापः। पुं० गजगण्डे । हस्तिकपोले ॥

पलायनम्। न० अपयाने । प्रद्रावे । भयादिना स्थानान्तरगमने । भाग- ना० इ० भा०

पलायित: । त्रि० नष्टे ॥ गृहीतदिशि । तिरोहिते । पलायनविशिष्टे ॥ इ० हे० ॥

पलाल: । पुं० । न० । निष्फलेतृणादिकाण्डे । सस्यशून्यधान्यनाले ॥ पलति पल्यतेवा । पलगतौ । तमिविशिविडिमृषिकुलिकपिपलिपञ्चिभ्य : कालन् ॥ पलमलतिवा । अल० । कर्मण्यण् ॥

पलालदोहद: । पुं० आम्रवृक्षे ॥ इति शब्दमाला ॥

पलालिनम् । न० महत्पलालंपलाली तद्वति ॥ मत्वर्थे० पामादित्वात्नः । शालीपलालोद्‌भूतांकुरत्वञ्च ॥

पलाली । पुं० महत्पलाले ॥

पलाश: । पुं० शव्याम् । राक्षसे । मगधदेशे ॥ हरिते ॥ किंशुके । पर्णे । शासपोधे । यात्रिके । ढाक० इ० भा० ॥ पलाशोदीपनोवृष्य : सरोपात्‌व्रणगुल्मजित् । कषाय : कटुकस्तिक्त : स्निग्धोगुदजरोगजित् ॥ भग्नसन्धानकृद्दोषग्रहण्यर्श : कृमीन्हरेत् । तत्पुष्पंस्वादुपाकेतुकटुतिक्तंकषायकम् ॥ वातलंकफपित्तास्रकृच्छ्रजिद्‌ग्राहिशीतलम् । तृट्‌दाहशमनंवातरक्तकुष्ठहरंपरम् ॥ फलंलघूष्णंमेहार्श : क्रिमिवातकफापहम् । विपाकेकटुकंरूक्षंकुष्ठगुल्मोदरप्रणुत् ॥ न० । कदम्बे । पर्णे । कदे । पत्ता० इ० भा० ॥ पलाशपत्रे ॥ शासने ॥ परिभाषणे ॥ त्रि० । हरिद्वर्णविशिष्टे ॥ निर्दये ॥ पलाशस्यपत्रस्यायम् । अण् । संज्ञापूर्वकत्वात्‌वृद्ध्यभाव : ॥ यद्वा । पलंमांसं० अश्नाति । अश० । कर्मण्यण् ॥ पलेमांसेआशायस्यवा ॥

पलाशक: । पुं शव्याम् । किंशुकवृक्षे ॥

पलाशपर्णी । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥

पलाशसार : । पुं० शाकद्रुमे ॥

पलाशाख : । पुं० नाडीहिङ्गुनि ॥

पलाशाख्य : । पुं० नाडीहिङ्गुनि ।

पलाशान्ता । स्त्री० गन्धपत्रायाम् ॥

पलाशी । पुं० वृक्षमात्रे ॥ पलाशानिसन्त्यस्य । अतइनि : ॥ राक्षसे ॥ क्षीरिवृक्षे ॥

पलाशी । स्त्री० लताविशेषे । पत्रवल्ल्याम् । अम्लपत्र्याम् ॥ शव्याम् ॥ काश्मीरेगन्धपलाशीतिप्रसिद्धे । धूम्रभेदे ॥

पलिक्नी । स्त्री० वृद्धायाम् ॥ पलितमस्त्यस्या : । अर्श० अच् । असितपलितयोर्न । छन्दसिक्नमेके० इत्येकोक्तेर्भाषायामपिअनयोस्तकारस्यस्थानेक्न इत्येषआदेशोभवति । नान्तत्वान्ङीप् ॥ गर्भिण्यांगवि ॥

पलिघ : । पुं० काचकलसे ॥ घटे ॥ प्राकारगोपुरे ॥ परिहन्यतेऽनेनवा । हन० । परीघश्चत्यप

घादेशश्च ।

पलितम् । न० केशपाके । जरसाकेशानांशौक्ल्ये ॥ फलतिफलनंवा । फलनिष्पत्तौ । ञिफलाविशरणे । नपुंसकेभावेक्तः । लोष्टपलितावितिसाधु ॥ फलेरितजादेश्चपो षा ॥ शैलजे ॥ तापे ॥ कर्दमे ॥ केशपाशे ॥ केशशुक्लताहेतौरोगे ॥ तन्निदानं यथा । क्रोधशोकश्रमकृतःशरीरोष्माशिरोगतः । पित्तञ्चकेशान्पचतिपलितंतेनजायत इतिमाधवः । अस्यचिकित्सा यथा । लोहचूर्णंस्वकर्णमृद्धोर्द्धञ्चतमष्ठतः । धात्रीफलरसंपथ्यैहरतैर्कविभीतकम् ॥ पिष्टालोहमयेभाण्डेस्थापयेन्निशिवासयेत् । लेपोऽयमचिराद्धन्तिपलितंनेहसंशयः ॥ दशार्द्धपञ्चकर्षाणि ॥ काश्मर्यामूलमादौसहचरकुसुमंकेतकस्यापिमूलंलोहंचूर्णंसभृङ्गंत्रिफलपलयुतंतैलमेभिःपचेद्यः । कृत्वालोहस्यभाण्डेक्षितितलनिहितंस्थापयेन्मासमेकंकेशाःकाशप्रकाशाअपिमधुपनिभा अस्ययोगाद्भवन्ति ॥ त्रिफलानीलिकापत्रं मङ्गराजोऽयसोरजः । अवीमूत्रेणसंपिष्टं लेपात्कृष्णीकरंपरमिति भावप्रकाशः ॥

पलिता । स्त्री० शुक्लायाम् ॥ असितपलितयोर्नेति० प्रतिषेधात्ङीप् तकारस्यनकारादेशश्चन ॥

पलौदनम् । न० मांसौदने । पलाव० इ० भा० ॥ पलस्यचोदनस्यचनयोः समाहारः ॥

पल्यः । त्रि० मांसभोजिनि ॥ पलम् र्हति । तदर्हतीतियत् ॥

पल्यङ्कः । पुं० पर्यङ्के ॥ मञ्चे ॥ खट्वायाम् ॥ पर्यस्तिकायाम् ॥ परितोऽञ्चति । अकिलचके । घञ् । परिस्थास्कयोरितिवालत्वम् ॥

पल्ययनम् । पुं० पर्याणे । पलानइति भाषा० ॥ इ० है० च० ॥ यस्मादन्तालिकापल्ययनमिति० चि० शे० ॥

पल्लः । पुं० स्थूलकुसूलके । मालुइति मरा इ० च० गौ० भा० ॥

पल्लवः । पुं० । न० । किसलये । नवपत्रे । प्रवाले ॥ पर्वपचादिसङ्ग्रापि शाखाया : पल्लवोमत :इतिकोशान्तरम् ॥ पल्लवते । सं० क्विप् । लूयते । लूञ्० । ऋदोरप् । पल्चासौ लवश्च ॥ विटपे ॥ विस्तारे ॥ चञ्चले ॥ शृङ्गारे ॥ अलक्तरागे ॥ पिङ्गे ॥

पल्लवकः । पुं० वेश्याधवे ॥ मत्स्यविशेषे ॥

पल्लवद्रुः । पुं० अशोकवृक्षे ॥

पल्लवाङ्कुरः । पुं० तोक्मे । पीपर० इ० भा० ॥

पल्लवाधारः । पुं० शाखायाम् ॥

पल्लविकः । त्रि० कामुके ॥

पलायित : । त्रि० । नष्टे ॥ गृहीतदिशि । तिरोहिते । पलायनविशिष्टे ॥ इ० हि० ॥

पलाल : । पुं० । न० । निष्फलेतृणादिकाण्डे । सस्यशूकधान्यनाले ॥ पलति पल्यतेवा । पलगतौ । तमिविशिविडिमृणिकुलिकपिपलिपञ्चिभ्य : कालन् ॥ पलमजतिवा । अण० । कर्मण्यण् ॥

पलालदोहद : । पुं० । आम्रवृक्षे ॥ इति शब्दमाला ॥

पलालिनम् । न० । महत्पलालंपलालो सहति ॥ मत्वर्थे० पामादित्वात्नः । शाकीपलालीदद्र्वांह्रस्वत्वञ्च ॥

पलाली । पुं० । महत्पलाले ॥

पलाश : । पुं० । शट्याम् । राक्षसे । मगधदेशे ॥ हरिते । किंशुके । पर्णे । वातपोथे । याज्ञिके । ढाक० इ० भा० ॥ पलाशोदीपनोवृष्य : सरो व्रणगुल्मजित् । कषाय : कटुकस्तिक्त : स्निग्धोगुदजरोगजित् ॥ भग्नसन्धानकृद्दोषग्रहण्यर्श : कृमीन्हरेत् । तत्पुष्पंस्वादुपाकेतुकटुतिक्तंकषायकम् ॥वातलंकफपित्तास्रकृच्छ्रजिद्ग्राहिशीतलम् । तृट्दाहशमनंवातरक्तकुष्ठहरंपरम् ॥ फलं लघूष्णंमेहार्श : क्रिमिवातकफापहम् । विपाकेकटुकंरूक्षंकुष्ठगुल्मोदरप्रणुत् ॥ न० । छदने । पर्णे । छदे । पत्रा० इ० भा० ॥ पलाशपत्रे ॥ शासने । परिभाषणे ॥ त्रि० । हरिद्वर्णविशिष्टे ॥ निर्दये ॥ पलाशस्यपत्रायम् । अण् । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभाव : ॥ यद्वा । पलंमांसं० अश्नाति । अश० । कर्मण्यण् ॥ पलेमांसेआशायस्यवा ॥

पलाशक : । पुं० शट्याम् । किंशुकवृक्षे ॥

पलाशपर्णी । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥

पलाशसार : । पुं० शालद्रुमे ॥

पलाशाख : । पुं० नाडीहिङ्गुनि ॥

पलाशाख्य : । पुं० नाडीहिंगुनि ।

पलाशान्ता । स्त्री० गन्धपत्रायाम् ॥

पलाशी । पुं० वृक्षमात्रे ॥ पलाशानि सन्त्यस्य । अतइनि : ॥ राक्षसे ॥ क्षीरिवृक्षे ॥

पलाशी । स्त्री० लताविशेषे । पत्रवल्ल्याम् । चक्रपत्न्याम् ॥ शट्याम् ॥ काश्मीरेगन्धपलाशीतिप्रसिद्धे । कर्चूरप्रभेदे ॥

पलिक्नी । स्त्री० इवायाम् ॥ पलितम स्त्यस्या : । अर० अच् । असितपलितयोर्न । छन्दसिक्नमेके० इत्यत्र क्नीतिर्भाषायामपिपलितयोस्तइत्यस्य स्थानेक्नइत्यंयश्चादेशोभवति । नान्तत्वान्ङीप् ॥ गर्भिण्यांगवि ॥

पलिघ : । पुं० काचकलसे ॥ घटे ॥ प्राकारगोपुरे ॥ परिहन्यनम्० परिहन्यतेऽनेनवा । हन० । परीघश्चत्वप्

चादेशश्च ।

पलितम् । न० केशपाके । जरसाकेशानांशौक्ल्ये ॥ फलतिफलनंवा । फलनिष्पत्तौ । त्रिफलाविशत्वे । नपुंसकेभावेक्त: । सौत्रपलितात्तिसाधु ॥ फलेरितजादेशपो वा । शैलजे ॥ तापे ॥ कर्दमे ॥ केशपाशे । केशशुक्लताहेतौरोगे । तन्निदानं यथा । क्रोधशोकश्रमकृतः शरीरोष्माशिरोगतः । पित्तञ्चकेशान्पचतिपलितंतेनजायत इतिमाधव: । तस्यचिकित्सा यथा । लौह चूर्णंत्रयःसन्तुदशोर्द्धञ्च तमव्यत: । धात्रीफलत्रयंपथ्या हेतथैकविभीतकम् ॥ पिष्ट्वालौहमयेभाण्डेस्थापयेन्निशिवासयेत् । लेपोऽयमचिराद्धन्ति पलितान्नैवसंशय: ॥ दृगार्द्धमल्लकर्षायि ॥ काश्मर्यामूलमादौसहचरकुसुमंकेतकस्यापिमूलंलौहंचूर्णंसभृङ्गंत्रिफलपलयुततैलमेभि:पचेद्य: । कृत्वालोहस्यभाण्डेक्षितितलनिहितंस्थापयेन्मासमेकंकेशा:काशप्रकाशाअपिमधुपनिभा अस्ययोगाद्भवन्ति । त्रिफलानीलिकापत्रं भङ्गरा जोऽयसोरज: । अवीमूत्रेणसपिष्टं लेपात्कृष्णीकरंपरमिति भावप्रकाश: ॥

पलिता । स्त्री० वृद्धायाम् ॥ असित पलितयोर्नेति० प्रतिषेधात्ङीप्

तकारस्यनकारादेशश्च न ॥

पलौदनम् । न० मांसौदने । पलाव० इ० भा० ॥ पलस्यौदनस्यचनयो: समाहार: ॥

पल्ल: । त्रि० मांसभोजिनि ॥ पलम इति । तदर्हतीतियत् ॥

पल्यङ्क: । पुं० पर्यङ्के ॥ मञ्चे । कृष्याम् ॥ पर्यस्तिकायाम् ॥ परितोऽञ्चते । अक्लिलवे । घञ् । परिपर्याङ्कयोरिरितिवालत्वम् ॥

पल्ययनम् । पुं० पर्याणे । पलानइति भाषा० ॥ इ० हे० च० ॥ पल्यादन्तालिकाऽवल्ययनमिति० त्रि० शे० ॥

पल्ल: । पुं० स्थूलकुसूलके । पालुइति ख्याता इ० च० गौ० भा० ॥

पल्लव: । पुं० । न० । किसलये । नवपत्रे । प्रवाले ॥ पर्वमध्यादिसङ्घातिशाखाया: पल्लवोमत: इतिचोच्यान्तरम् ॥ पल्लते । सं० क्विप् । लूयते । लूञ्० । बह्वोरम् । पल्श्चासौलवश्च ॥ विटपे ॥ विस्तारे ॥ बले ॥ शृङ्गारे ॥ अलक्तरागे ॥ पिङ्गे ॥

पल्लवक: । पुं० वेश्याधवे ॥ मत्स्यविशेषे ॥

पल्लवद्रु: । पुं० अशोकवृक्षे ॥

पल्लवाङ्कुर । पुं० तोक्मे । कोंपर० इ० भा० ॥

पल्लवाधार: । पुं० शाखायाम् ॥

पल्लविक: । त्रि० कामुके ॥

पल्लवितम् । त्रि० लाक्षारक्ते ॥ सपल्लवे ॥ तते । विस्तृते ॥ पल्लवाः सञ्जातास्य । रा० इतच् ॥

पल्लवी । पुं० द्रुमे ॥

पल्लिः । स्त्री० क्षुद्रग्रामे ॥ कुट्याम् ॥ कुटीसमूहे ॥

पल्लिका । स्त्री० गृहगोधिकायाम् ॥

पल्लिवाह : । पुं० तृणविशेषे ॥ पल्लिवाहो दीर्घतृणः सुघनस्ताम्रवर्णकः । षट्ठः शाकपत्रादिः पशूनांमदलप्रदः ॥

पल्ली । स्त्री० अल्पग्रामे ॥ कुट्याम् ॥ दक्षिणदेशप्रसिद्धे नगरविशेषे ॥ कुट्यमस्यां । विशश्वरायाम् । गृहगोधिकायाम् । छापकी इति० छिपकली०इतिच०भा० ॥ अस्यापतनफलमुक्तंज्योतिष्शास्त्रे । यथा । निपततियदिपल्लीदक्षिणाङ्गेनराणामृण्जनधनवियोगोलाभदावामभागे । उरसिशिरसिपृष्ठेकण्ठदेशेपराज्यंकरचरणहृदिस्थासर्वसौख्यंददातीति ॥ द्विविधापरस्माः शब्दफलं यथा । चित्तं ब्रह्माणिकार्यसिद्धिरतुलाग्नेःक्रुताग्निभयम्, याम्यामग्निभयंसुरद्विषिकलिर्मान : समुद्राश्रये । वायव्यांवरवस्त्रगन्धसलिलंदिव्याङ्गनाचोत्तरे ऐशान्यांमरणंध्रुवंनिगदितं दिग्लक्षणंस्पष्टं ॥ अध्वेगौरसेषुशेषे यमूनः किञ्चिद्वक्तोयिदा इति० ॥ दिग्लक्षणंखञ्जनेयज्ज्ञेयंजैगौरितेपि तद्दिति ॥

पल्वलम् । न० क्षुद्रसरसि । वेशन्ते । इत्यमरः० इ० भा० ॥ अल्पंसरः पल्वलंस्याच्चन्द्रचूर्णेरवौ । नास्ति तितिजलंविद्यात्तत्रच्च. वारिपल्वलम् ॥ पाल्वलंगुर्वभिष्यन्दिविष्टम्भि दोषलंपरम् ॥ पलतिपल्वसैवा । पलगतौ । सानसिवर्णसिपर्णसितपङ्लाङ्कुषपालित्वलपल्वलधिषणशिल्याः इतिवलच् । यथा । पिबन्त्यस्मिन् । पापानि पश्चात्प्रानसौख्या द्विनैवपल्वलयुगायमीहुल्वलश्च ।

पल्वलावास : । पुं० कूर्मे ॥

पव : । पुं० निष्पावे । धान्यादीनांनिस्तुषीकरणे । वायौ । पवनम् । पूञ्० । अद्दोरप् । न० । गोमये इति श० चं० ॥

पवन : । पुं० वायौ । सवति । पुनातिपवतेवा । चक्रुत्तस्त्र्यनापीतिद्युच् ॥ पवनस्यपावयितृत्वाधिगवतोया मध्ये भगवतोविभूतिः । सप्तधा पवना यथा । भूवायुरावहउद्वहप्रवहमत्दृदैः स्यादुद्वहस्तदनुसंवहसंज्ञकश्च । अन्यः परोविसुवहः परिपूर्वकोऽस्मादाद्याः परावहइतिपवनाः प्रसिद्धाः इतिसिद्धान्तशिरोमणिः ॥ पाकमग्न्याग्नौ ॥ निष्पावे । प्रयासे सूर्पादिनाधान्यस्योतृन्ईपणेमनिम्

पोकरणे ॥ खातिनखचने ॥ लम्बा दिग्धिकले ॥ ।ऽ। मध्यगुरौचतुष्का ले ॥ ।ऽ न० । आपाकि । कुम्भ कारस्यामवटादीनां पाकस्थाने । सरादूतिभा० ॥ जले । त्रि० । पविर्त्रे । प्रयते । पूञ्० । ल्युट्

पवनविजय : । पुं० गरुड़ोक्तेशुभाशुभ सूचकेश्वासवायुजयोपायकेग्रन्थवि- शेषे ॥

पवनव्याधि : । पुं० श्रीकृष्णसखिवे । उद्धवे ॥ वायुरोगे ॥

पवनात्मज : । पुं० हनूमति ॥ अग्नौ ॥ पवनस्यात्मज : ॥

पवनाल: । पुं० तूर्णाह्वे । देवधान्ये । जुमुहरी इतिमुखार० इतिचभा०

पवनाश । पुं० सर्पे ॥

पवनाशन : । पुं० सर्पे ॥ पवनोश नं यस्य ॥

पवनाशनाश : । पुं० गरुड़े ॥ मयूरे

पवनेष्ट : । पुं० महानिम्बे ॥ निम्बे

पवनोम्बुजम् । न० परूषफले ॥

पवमान : । पुं० वायौ ॥ पवते । पूङ् ॥ पूङ्यजो:शानन् ॥ आगेमुक् ॥ स्तोत्रविशेषेषु ॥ ज्योतिष्टोमेबहिष्पाद गस्तोत्रादितनोद्गात्रायैस्त्रिभिर्यज मानार्थं कर्मक्रियते तानिपवमान पदवाच्यानिस्तोत्राणीत्यर्थ : ॥ नि र्मथ्याग्नौ ॥ सचगार्हपत्याग्नि : । यथा । अतएव पवमानस्तु नि-

र्मथ्योग्नि : सउच्यते । सचवैगार्ह पत्योग्नि : प्रथमोत्रक्षयःस्मृत : इ तिमत्स्यपुराणम् ॥

पवनात्मज : । पुं० हव्यवाहने ॥ य- था । पवमानात्मजोह्यग्निर्हव्यवाह नउच्यते ॥

पवारुक : । पुं० अश्मनि । पाषाणे ।

पवि : । पुं० कुलिशे , वज्रे ॥ पुना ति । शीरक्षसपविचस्पोक्ता : पुनाते रचइ : ॥

पवित : । त्रि० पविविते । पूते ॥ पू यतेस्म । पूङ् । क्त:पूङश्चेतीड़ि धात्व : । गुणावादेशौ ॥ न० । म- रीचे ॥

पविता । त्रि० पवित्रताकारके ॥ पुना ति । पूञ्० । तृच् ॥

पवित्रम् । न० वर्षणे ॥ कुशे ॥ ताम्रे ॥ पयसि । जले ॥ अर्घोपकरणे ॥ यज्ञोपवीते ॥ घृते ॥ मधुनि ॥ पार्वणश्राद्धादावर्घार्थं शेमादावाज्य संस्कारार्थमुसमयनिर्गर्भकुशास्तर वेष्टितप्रादेशमात्रद्वये ॥ यथा । अनन्तर्गर्भिणं साग्रं कौशंद्विदलमे वच । प्रादेशमात्रंविज्ञेयं पवित्रंयत्र कुत्रचिदिति ॥ पुं० । तिलक्षुपे ॥ पुत्रजीववृक्षे ॥ त्रि० व्रतादिना शुद्धे । प्रयते । पूते ॥ शुद्धिजनके । मेध्ये ॥ पावने । शुद्धिकरे ॥ पु- नाति । पूञ्० । कर्त्तरिचर्षिदेव

तयोरितीन्द्रः ॥ यद्वा । पवसे पुनाति वा । पू ङ् ० । पूञ् ० वा । अभि चोदिभ्यइत्रौ ॥

पवित्रकः । पुं ० अश्वत्थे ॥ उदुम्बरे ॥ कुशे ॥ मदनके ॥ न० । शणसूत्रजाले ॥ पवित्रमुपवीतम्तद्वदिव । दूर्वेप्रतिकृताविति कन् ॥ पवित्राद्विपरीतलक्षणयासंज्ञायांकोवा । मन्त्रन्यितुपवित्रकमितिस्मृतिः ॥ जानूरुनाभिमानान्तंप्रतिमासुपवित्रकम् । इत्यग्निपुराणम् ॥

पवित्रधान्यम् । न० यवे ॥ इ० रा० नि० ॥

पवित्रा । स्त्री० नदीविशेषे ॥ तुलस्याम् ॥ अश्वत्थीवृक्षे ॥ हरिद्रायाम् ॥

पवित्रारोपणम् । न० श्रीकृष्णसंप्रदानकोपयोगदानरूपोत्सवविशेषे ॥ यथा । श्रावणस्यसितेपक्षेद्वादश्यांवैष्णवैर्मुदा । कर्तव्यः कृष्णदेवस्यपवित्रारोपणोत्सवः ॥ श्रीकृष्णदेवस्यैव पलक्षणमन्यदेवतानामपि ॥

पवित्रारोहणम् । न० पवित्रारोपणे ॥ यथा । आषाढशुक्लपक्षस्याष्टमी श्रावणस्यच । पवित्रारोहणंकुर्याद्देव्याः प्रीतिकरंपरम् ॥ दुर्गामन्त्रगमन्त्रं यद्दुर्गावीजिनभैरव, वैष्णवीसंचमन्त्रे णपवित्रारोहणं चरेत् ॥ विशेषाच्छ्रावणाख्यदेव्याः कुर्यात् पवित्रकम् । सर्वेषामपिदेवानांपवित्रारोहणंचरेत् ॥

पवित्राष्टकम् । न० स्थानादिषु ॥ स्थाणुस्वर्णाक्षगोकर्णभद्रकर्णमहाबलाः वस्त्रापदाविमुक्ताश्चरुद्रकोट्यः खमण्डले ॥ आकाशतत्त्वे एतत्पवित्राष्टकमिति मृगेन्द्रसंहिता ।

पविचितः । त्रि० पवित्रे । प्रयते । पूते । शुचौ । शुद्धे ॥ पवित्रंसञ्जातमस्य । ता० इतच् ॥

पशव्यः । त्रि० पशूपभोग्यबालतृणादिसमृद्धे देशे ॥ पशुभ्योहितमित्यर्थे यत् ॥

पशु । अ० दर्शने ॥ परमदर्शने ॥ सम्यगर्थे ॥ पशुमन्यमानाः ॥

पशुः । पुं० मृगादौ । सिंहव्याघ्रादौ । तिर्यगादिसर्वप्राणिषु ॥ अस्यलक्षणम् । लोमवल्लाङ्गूलवत्त्वम् । इ० भा० रत्ने यगादः । ग्राम्यारण्यप्रभेदेनचतुर्द्दशविधाःपशवोभवन्ति । यथा इमेठीनसि : । गौरजमिरवोऽश्वोश्वतरोगर्दभोमनुष्यश्चेति सप्तग्राम्याः पशवः । महिषवानरर्क्षसरीसृपरुरुपृषतमृगाश्चेतिसप्तारण्याःपशवइति दुर्गसिंहवत्वन् ॥ देवाङ्गे । छागे ॥ छागादौपशुपदप्रयोगसाध्वत्तपार्श्वउग्रोवायदिवामेपश्छागोवायदिवाह यःपशुस्थानेनियुक्तानांपशुशब्दोभिधीते ॥ इतिबलिदानप्रकरणे वि

तत्त्वम् ॥ अवैधपशुहननेदोषो यथा गारुडे । वसेत्सनरकेघोरेदिनानि पशुरोमभिः । सम्मितानिदुराचारोयोहन्त्यविधिनापशून् ॥ इति ॥ प्रमथे । महादेवगणप्रभेदे ॥ स्वर्गादिकामेसंसारपरवशेनरे ॥ घृणा शङ्कपाशबद्धेप्राणिनि ॥ पाशायथा घृणाशङ्काभयंलज्जाजुगुप्साचेतिपञ्चमी । कुलंशीलंतथाजातिरष्टौपाशाः प्रकीर्तिताः ॥ पाशबद्धः पशुःप्रोक्तः पाशमुक्तः सदाशिवः इति ॥ ज्ञानशून्येजने ॥ यथा । आहारनिद्राभयमैथुनानिसमानमेतत् पशुभिर्नराणाम् । ज्ञानंनराणामधिकोविशेषोज्ञानेनहीनाः पशुभिः समाना इति ॥ गवादौ ॥ देवे ॥ प्राणिमात्रे ॥ यज्ञे ॥ यज्ञोडुम्बरे ॥ साधकानांभावत्रयान्तर्गतप्रथमभावे ॥ तस्य निर्णयोयथा । नित्यश्राद्धं तथास्नानं ध्यानम्दर्भपवित्रण्यकम् । देवतादर्शनंपीठदर्शनंतीर्थदर्शनम् ॥ गुरोराज्ञापालनञ्चदेवतानित्यपूजनम् । पशुभावस्थितोमर्त्योमहासिद्धिं लभेद्ध्रुवम् ॥ अपिच । पत्रं पुष्पं फलं तोयंस्वयमेवाहरेत्पशुः । नशूद्रदर्शनंकुर्यान्मनसानस्त्रियंस्मरेत् ॥ आदौभावंपशोःकृत्वापश्चात्कुर्यादवश्यकम् । वीरभावं महाभावं सर्वभावोत्तमोत्तमम् । तत्पश्चादतिसौन्दर्यंदिव्यभावंमहाफलमिति रुद्रयामले उत्तरखण्डम् ॥ दिव्यस्तुदेवताप्रायःशुद्धान्तःकरणः सदा । द्वन्द्वातीतोवीतरागः सर्वभूतसमः क्षमी । तस्यकालो यथा । आदौषोडशदंडेनपशुभावमथापिवा । इति रुद्रयामले उत्तरखण्डम् ॥ जन्ममारभ्य पशुभावंवर्षषोडशकाववधिरितियामलीश्वरे ५१ पटलः । पशुभावकथाव्याकर्म्यगर्भतन्त्राभिन्द्रा मासरुद्रयामले । पशुभावरतायेचवर्षशतं पशुरूपिणः । रात्रौयत्नस्यमंचनस्यशैत्रजपेत्तु निश्चितम् । संध्यायीवलिदानेच तन्त्रेचसंशयः सदा ॥ मन्त्रेचाक्षरबुद्धिश्चशिक्षासोगुरौसदा ॥ प्रतिमासु शिलाबुद्धिर्भेदवोदेवते पुनः । निरामिषेषु देवेशिदेवतायाः प्रपूजनम् ॥ चक्षान्तेन तथा स्नानंप्रत्यहं देवताडनम् । सर्वाघ्रेपनिन्दाचयःकुर्याद्वमहेश्वरि ॥ सएवपशुभावेनह्यधमः परिकीर्तितः ॥ इति रुद्रयामले उत्तरखण्डे ६ पटलः ॥ रात्रौनैव यजेद्देवीं संध्यायां वापराह्णके । ऋतुकालंविनादेवि रमणं परिवर्जयेत् । सांसारिकं महेशानित्यजेत् पञ्चपर्वसु । यदन्यद्देवविहितं कुर्यान्नियमतत्परः । इतिनित्यातन्त्रे प्रथमपटलः । (८८) ॥ संसा

यंगी ॥ यथा । चैतन्यंदृक्क्रियारू
पं तदस्त्यात्मनिसर्वदा । सर्वतश्च
तोमुक्तौश्रूयतेसर्वतोमुखम् ॥ सद
प्यभासमानत्वात् तन्निषिद्धं प्रतीयते
। बद्धेनाप्रतीयेस्यसौतएवविमो
चनात् ॥ अस्यार्थः । ज्ञानक्रिया
त्मकंचैतन्यं तदात्मन्यस्ति नतु
शरीरसमवेतमितिचार्वाकनिराकर
णेशास्त्रेप्रतिपादितम् । तच्चसर्वदैवा
स्तिनतुमुक्तावेवमुक्तौतुसं विश्वभा-
वो यथा । वैशेषिकैरिष्टस्तथाविधा
यामोक्षरूपायामुक्तौ निराकृतत्वात् ।
यतोमुक्तौमुक्तात्मनांसर्वतोमुखस्यचै
तन्यस्यश्रवणात् । नचतेषांतदानी
मेवतदुत्पद्यतइतिवाच्यम् । सदुत्प
त्तेः सत्कार्यवादेप्रतिपादितत्वात् ।
यद्यमुक्तावेवतथाविधचैतन्यश्रुतेः
पूर्वंत्वतदनुपलम्भादन्वयव्यतिरेका
भ्यांसंसारावस्थायांसर्वतोमुखत्वं
चैतन्यस्यमुक्तदृष्ट्याशङ्कानिरासायाह
। सदपीतिसत्यमनुपलम्भःसंसाराव
स्थायांतथाविधस्यचैतन्यस्यसत्वन्यथा
सिद्धः । व्यञ्जकाभावकृतोहियोनुप
लम्भःसनाभावसाधकोऽपितुयसति
व्यञ्जकेयथायमनुपलम्भःसव्यञ्जका
भावहातःप्रतरनाऽसत्वसाधयति ।
तच्चसर्वतोमुखत्वंसदपियस्मान्नप्रथते
ततः केनापिप्रतीतंतन्निरुद्धमिवप्रतीय
ते । यस्माद्धेतोरनाहतनिजमाम

थ्र्यंस्वपुरामुक्तःसचात्मावश्यः इति
॥ पश्यतिसर्वमविशेषेण । दृशिर्०
। अर्जिदृशिकम्यमिपशिबाधामृजि
पशितुक्धुक्दीर्घहकाराश्च कुः
पशिरादेशश्च ॥ पशवश्चग्राम्यारण्या
वेदस्मृत्यागमविहितकर्मसाधनभू
ताः । नहितान्विनायज्ञाद्यनुष्ठा
नम्यज्ञार्थमेवचतेषांसृष्टिः । तत्र
ग्राम्याअजाद्योगवयाद्यस्त्वारण्या
इतिभेदः ॥

पशुक्रिया । स्त्री० मैथुनं ॥

पशुजातिः । स्त्री० पशुशब्दवाच्यं ॥
सिंहाद्याहरिणाद्याश्चगवाद्यायेचजा
तयः । तेसर्वेशास्त्रदृष्ट्याच प्रोक्ता
हिपशुजातयः ॥

पशुपतिः । पुं० चन्द्रमौलौ । शिवे ॥
पशोर्हंयस्यपतिः ॥ पालयामिप
शून्यस्मात् यज्ञादिचयदृच्छया ।
तेषामधिपतिर्वाहं तस्मात्पशुपतिः
स्मृतः ॥ पशूनांजीवानांसुरनरति
रश्चांपतिरितिवा । यथा । ब्रह्माद्याःस्था
वरान्ताश्चपशवः परिकीर्तिताः ।
तेषांपतिर्महादेवःस्मृतःपशुपतिः
श्रुतौ ॥ हुताशने ॥ यजमानमूर्त्तौ

पशुपल्वलम् । न० कैवर्तीमुस्तके ॥

पशुपालः । पुं० इत्यर्थतयाछागमेषा
दिपोषके ॥

पशुपाशः । पुं० पुत्रकलत्रादिषु ॥ मृ
णालज्ञायष्टमु । पशूनांपाशोबन्धनं

दि : । घृणाशङ्काभयंलज्जाजुगुप्सा चेतिपञ्चमी । कुलंशीलंतथाजाति रष्टौपाशा : प्रकीर्त्तिता : ॥ पशुद्द र्शनमहाकूपेपतिता : पशव : प्रिये । परमार्थंनजानन्तिपशुपाशनियन्त्रि ता इतिकुलार्णवे १ उल्लासे ॥

पशुपाशक : । पुं० रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । स्त्रियमानतपृष्ठांशौस्वपादाम्ब्. पद्द्वयम् । ऊर्द्ध्वाशेनरमेत्कामीबन्धोयं पशुपाशक : ॥

पशुप्रेरणम् । न० गवादीनांचालने । पद्द्वी । हांकना० इ० भा० । पशूनांप्रेरणम् ॥

पशुमोहनिका । स्त्री० कटुकीलतायाम्

पशुरज्जु : । स्त्री० अश्वादिबन्धनरज्जौ । दामन्याम् ॥ पशुबन्धनीरज्जु: ॥ शाकपार्थिवादि : ॥

पशुराज : । पुं० सिंहे ॥ पशूनांराजा टच् ॥

पशुवृत्ति : । त्रि० अतिवत्सले ॥

पशुहरीतकी । स्त्री० आम्रातकफले ॥

पश्चात् । अ० प्रतीच्याम् ॥ चरमे ॥ अधिकारे ॥ पृष्ठभागे ॥ अपरस्मिन्० अपरस्मात्० अपरोवा । वसत्याग तोरमणीयवा । पश्चादितिसूत्रेणात्र परस्यपश्चभाव : आतिश्चप्रत्ययोऽ स्तातेर्विषये ॥

पश्चात्ताप : । पुं० अनुतापे । विप्रतीसारे । अनुशोचने । पछतावा० इ० भा० ॥ पश्चात्तपनम् । तपसंतापे । घञ् ॥

पश्चार्द्ध : । त्रि० अपरार्द्धे । शेषार्द्धे । अपरश्चासावर्द्धश्च । अपरस्यार्द्धेपश्च भावोवक्तव्य : ॥

पश्चिम : । त्रि० चरमे । अन्ते ॥ पश्चाद्भव : । पश्चादिपश्चाड्डिमचप् ॥ पश्चिम० इ० प्रसिद्धे देशे ॥

पश्चिमक्रतु : । पुं० अन्त्येष्ट्याम् ॥

पश्चिमरात्रि : । स्त्री० अपररात्रे ॥ । पश्चिमाचासौरात्रिश्च । विशेषणसमास : ॥

पश्चिमा । स्त्री० अस्ताचलावच्छिन्नदिशि । प्रतीच्याम् । वारुण्याम् ॥ तद्दिग्भववायुगुणा यथा । पश्चिमोमारुत स्तीक्ष्ण : कफमेदविशोषण : । सद्य : प्राणहरोदुष्ट : शोषकारीशरी रिणाम् इ० रा० नि० ॥ अपिच । पश्चिमोनिलपूर्वंर्थबलारोग्यविवर्धन: । वातद : शोषण : स्निग्धोरोपनो विशदोलघु: । अपोत्तघुत्वबैशद्यशैत्य वैमल्यकारक: । सर्वद्रव्येष्वभिव्यक्त: प्रभावरसवीर्यकृत् । प्राणसंरोपणस्तत्र्व च्चोदाहशोषतृषापह इ० रा० व० ॥

पश्य । अ० विस्मये । प्रशंसायाम् ॥

पश्यन् । त्रि० ईक्षणकर्त्तरि । पश्यति । दृशिर्० । लट : शतृ ॥

पश्यत । अ० प्रशंसायाम् ॥ विस्मये ।

पश्यतोहर : । त्रि० चोरे ॥ यथा ।

य : पश्यतोऽहरेदर्थंसचौर : पश्यतो हरः ॥ पश्यन्तमनादृत्यहरति । हृञ् । अच् । षष्ठीचानादरे० इतिषष्ठी । वागदिक्पश्यद्भ्योयुक्तिदण्डहरे ष्विति० षष्ठ्याअलुक् ॥

पश्यन्ती । स्त्री० मूलाधारोत्थितहृदयग तनादरूपवर्णे ॥ यथा । मूलाधारा त्प्रथममुदितोयस्तुतार : पराख्य : पश्चात्पश्यन्त्यथहृदयगोबुद्धियुङ्मध्य माख्य : । वृत्यलक्षणकौस्तुभ : ॥

पश्वाचार : । पुं० आचारविशेषे ॥ यथा । वेदोक्तेनयत्नेह यींकामसंकल्प पूर्वकम् । सएववैदिकाचार : पश्वा चार:सउच्यते ॥ इत्याचारतन्त्रम् ॥

पष्ठवाट् । त्रि० युगपार्श्वगे । दमन कालेकण्ठारोपितकाष्ठभारे ॥ पष्ठ मंपष्ठंवावयंवहति । वह० । वहश्चे तिण्वि : । पृषोदरादि : ॥

पष्ठौही । स्त्री० बालगर्भिण्यांगवि ॥ प्रष्ठंवहति । ण्विः । वाहऊतिङीप् पृषोदरादित्वाद्रलोप : ।

पस्त्यम् । न० निशान्ते । सदने । गृहे ॥ अपस्त्यायति । एकेर्थशब्दसङ्घात योः । आतश्चोपसर्गइतिकः । पृ० ॥

पस्पश : । पुं० शास्त्रारम्भासमर्थकेउपो द्घातसन्दर्भग्रन्थे ॥

पस्पशा । स्त्री० महाभाष्यस्यादिमा ह्निके ॥ स्पशबाधनस्पर्शनयो : । यङन्तात्पचाद्यच्यङोऽचिचेतिलुक् । अ

जाद्यतइतिटाप् । दीर्घोकितइत्य स्यासस्यदीर्घस्तुनभवति । संज्ञापू र्वकविधेरनित्यत्वादित्याहु : ॥

पह्नव: । पुं० श्मश्रुधारिम्लेच्छजातिवि शेषे ॥ पारदामुक्तकेशाश्चपह्नवा: श्म श्रुधारिण इतिहरिवंश : ॥

पह्निका । स्त्री० वात्तृणे । वारिप्रसून्या म् ॥

पा । स्त्री० रक्षणे ॥ पाने ॥ पूते ॥ पूविते ॥ त्रि० पातरि ॥ पानम् । पा० । सं० । क्विप् ॥

पांशवम् । न० लवणविशेषे । रोमके । औद्भिदे । जपरजे । औषरे । देश इति भा० ॥

पांशु : । पुं० धूली ॥ सस्यार्थंचिरसं चितगोमये ॥ पर्पटे ॥ कर्पूरविशे षे ॥ न० कुसमस्थरे ॥ स्त्री० । नदी भेदे ॥ पंशति । पशिनाशने । अर्जि दृशिकम्यमिपशिबाधामित्यादिना० साधु : ॥

पांशुका । स्त्री० केतक्याम् ॥ रजस्वला याम् ॥ इ० शब्दाम्बुधि : ॥

पांशुकासीसम् । न० कासीसे इ०रा०॥

पांशुकुली । स्त्री० रथ्यायाम् ॥ इ० हारावली ॥

पांशुकूलम् । न० अनामपट्टोलिकाया म् ॥ यथा । शासनंधर्मधीक्षःस्यान् मक्षुति : शूद्रशासनम् । पट्टोलिका क्षुमकीलापांशुकूलंनकस्यचिदिति

त्रिकाण्डशेष: ॥

पांशुचत्वर: । पुं० घनोपले ॥

पांशुचन्दन: । पुं० शिवे ॥ पांशुचन्दनमिवयस्य ॥

पांशुचामर: । पुं० दूर्वाञ्चिततटीभुवि ॥ वर्षापके ॥ प्रशंसायाम् ॥ पुरोटी ॥ धूलिगुच्छके । पटवासे ॥

पांशुजम् । न० पाक्यलवणे । औद्भिदे ॥

पांशुपत्रम् । न० वास्तूके ॥

पांशुपर्य्याय: । पुं० पर्पटे । पित्तपापड़ा इ० भा० ॥

पांशुमर्द्दन: । पुं० केदारे ॥

पांशुर: । पुं० दंशके । डांस० इ० भा० ॥ पीठसर्पिणि । खञ्जे ॥ पांशुरस्त्यस्मिन्वा । नगपांशुपाण्डुभ्यश्चेति र: ॥

पांशुरागिणी । स्त्री० महामेदायाम् ॥

पांशुल: । पुं० पुंश्चलि ॥ शम्भो: खट्वाङ्गे ॥ हरे ॥ पामिनि ॥ पूतिके । करञ्जविशेषे ॥ त्रि० पांशुयुते ॥ पांशु० अस्तिअस्यपक्षिम्वा । सिध्मादित्वाल्लच् ॥

पांशुलवणम् । न० औद्भिदे । पांशवे । वसुके ॥ औद्भिदं पांशुलवणंयज्जातंभूमित: स्वयम् । क्षारंगुरुकटुस्निग्धंश्लेष्मलंवातनाशनम् ॥

पांशुला । स्त्री० असत्याम् ॥ भुवि ॥ पांशुपापमस्त्यस्या: । नगपांशुपाण्डुभ्यश्चेति र: । कपि० । ल: ॥ सिध्मादित्वाल्लच्वा ॥ पांशुलातिवा । आतोनुपेतिक: ॥ केतक्याम् ॥ रजस्वलायाम् ॥ इ० रा० नि० ॥

पांसन: । त्रि० दूषके । दोषोत्पादके

पांसु: । पुं० रजसि । धूलौ ॥ चिरसंचितगोमये । खात० इ० भा० ॥ पंसयति । पसिनाशने । अर्जिदृशि कृतिसाधु: ॥

पांसुल: । त्रि० रजस्वले ॥ पांसुरस्त्यस्य । सि० लच् ॥

पाक: । पुं० परिणतौ ॥ शिशौ ॥ केशस्वनरसार्थौक्त्ये ॥ उदराग्निना द्वारस्यपचने ॥ पचायाम् । स्थाल्यादौपचने ॥ स्थालीमार्जनाद्योदनपरीक्षान्तोव्यापारनिचय: पाक: इति स्मृति: ॥ भर्जनंतलनंस्वेद: पचनंक्वथितंतथा । तान्दूरंपुटपाकश्चपाका: सप्तविधोमत: ॥ नित्यंनूतनभाण्डेनकर्त्तव्य: पाकएवच । अथवापक्षपर्य्यन्तं ततस्त्याज्यमनीषिभि: ॥ दैत्यविशेषेइन्द्रभ्रातरि ॥ पचनम् । डुपचष्० । घञ् ॥ पच्यते,परिणम्यतेऽनेनवा । हलश्चेतिघञ् ॥ पातिपिबतिवा । भारद्वाजे पा-पानेवा । अर्भकपृथुक पाकावयसीतिकन्प्रत्ययान्तोनिपातित: । इग्रभीकापाशल्यतिमर्त्त्याकन्‌वा ॥

पाकक्षा: । पुं० पानीयामलके ॥

क्षाफलपाके ॥

पाककृष्णफल : । पुं० पाककृष्णे ॥

पाकजम् । न० काचलवणे ॥ परिणा मशूले ॥ त्रि० । पाकाज्जाते ॥ यथारूपादिचतुष्टयंपृथिव्यांपाकजमनित्यञ्च । अन्यत्रापाकजंनित्यमनित्यञ्च । नित्यगतंनित्यमनित्यगतमनित्यम् । पाकस्तेज : संयोग : तेन पूर्वरूपंनश्यतिरूपान्तरमुत्पद्यते इत्यर्थ: । अत्रपरमाणुष्वेवपाकोनद्व्यणुकादौ,आपाकनिक्षिप्ते घटेपरमाणुरूपान्तरोत्पत्तौश्यामघटनाशेपुनर्द्व्यणुकादिक्रमेणरक्तघटोत्पत्ति: । तत्रचपरमाणव:समवायिकारणम् । तेज : संयोगोऽसमवायिकारणम् । अदृष्टादिकंनिमित्तकारणम् द्व्यणुकादिरूपंपरमाणुरूपमसमवायिकारणमितिपीलुपाकवादिनोवैशेषिका : । पूर्वघटस्यनाशंविनैवावयविन्यवयवेषुपरमाणुपर्यन्तेषुयुगपद्रूपान्तरोत्पत्तिरिति । पिठरपाकवादिनोनैयायिका : । अतएवपार्थिवपरमाणुरूपादिकमनित्यमित्यर्थ: । अन्यच्चजलादावित्यर्थ : इतितर्कदीपिका ॥

पाकपुटी । स्त्री० कुम्भशालायाम् । पाया इ० भा० । इ० हेमचन्द्र: ॥

पाकफल: । पुं० पानीयामलके ॥

पाकमत्स्य : । पुं० मत्स्यमनिर्मितविधौ ...

ले ॥

पाकयज्ञ : । पुं० ब्रह्मयज्ञादन्येषुपंचमहायज्ञान्तर्गतेषुवैश्वदेवहोमबलिकर्मनित्यश्राद्धाऽतिथिभोजनात्मकेषुचतुर्षु ॥ स्वर्गापवर्गयो : सिद्धिं पाकयज्ञप्रयच्छति इतिफलंसमुचितस्य । प्रत्येकफलमुक्तं हारीतेनयद्देवेभ्योजुहोतिदेवलोकंतेनजयतियत्पितृभ्योददातिपितृलोकंतेनजयति०यत्स्वाध्यायमधीतेऋषिलोकंतेनजयति यद्भूतेभ्योबलिंहरतिभूतलोकंतेनजयतीति ॥ धन्यंयशस्यमायुष्यं स्वर्ग्यंस्वातिथिपूजनम् इतिमनु : ॥ अष्टकाद्यादीनामविभक्तानामपिसंस्थानांमुख्यैनैकैनैवपाकयज्ञा : कर्त्तव्या : । यदाहु : । एकपाकेनिवसतांपितृदेवद्विजार्चनम् । एकंभवेद्विभक्तानांतदेवस्याद्गृहेगृहे इति एकपाकेनिवसतामित्युपलक्ष्यसंस्थानामित्यभिधानाद्विभक्तानामिति द्रव्यपार्थक्यपरं ॥ अष्टकादिषु । वृषोत्सर्गगृहप्रतिष्ठादीनांहोमे । अतहोमात्मकर्मणि ॥

पाकयाजिक : । पुं० पाकयज्ञकर्त्तरि ॥

पाकरञ्जनम् । न० तेजपत्रे ॥

पाकल : । पुं० कुष्ठरज्वरे । बोधनद्रव्ये । अग्निषि । वह्नौ ॥ पाकंलाति । ला० । क्वासौनुवेशिक : । न० । कुष्ठौषधौ । त्रि० । नगादिपाकया

रिणि ॥

पाकली । स्त्री० कर्कट्यां ॥

पाकशाला । स्त्री० महानसे । रसवत्या म् । रसोई० इ० भा० ॥ अग्निकोणेरन्ध्रा : कार्य्यस्त्वोक्ता । प्राच्यां दिशिस्नानगृहमाग्नेय्यां पचनालयम् । शयनंयाम्यदिग्भागेनैरृत्यांशस्त्रमन्दिरम् ॥ प्रतीच्यांभोजनगृहं वायुभागेसभागृहम् । भाण्डारसद्मंसौम्ये स्यैशान्यां देवतालयमिति पीयूषधारायांकश्यप : ॥

पाकशासन : । पुं० इन्द्रे ॥ पाकस्यदैत्यस्य शासन : । शासयति । शासु० । णिजन्त , नं० ल्यु० ॥

पाकशासनि : । पुं० इन्द्रात्मजे । जयन्ते ॥ पाकशासनस्यापत्यम् अत इञ् ॥

पाकशुक्ला । स्त्री० कर्कटश्याम् ॥

पाकस्थानम् । न० महानसे ॥ पाकस्य स्थानम् ॥

पाकस्थाली । स्त्री० रन्धनपात्रे ॥ पाकस्यस्थाली ॥

पाका । स्त्री० बालिकायाम् ॥ अजा० टाप् ॥

पाकाभिमुख: । त्रि० सिद्ध्युन्मुखे ॥

पाकारि : । पुं० श्वेतकाञ्चने ॥

पाकिमम् । त्रि० पक्किमे ॥ पाकेननिर्वृत्तम् । भावप्रत्ययान्तादिमप् ॥

पाक्किमा । पुं० पाकतायाम् ॥ पाकस्य भाव : । इमनिच् ॥

पाक्तुक : । पुं० सूपकारे ॥ पचति । डुपचष्० । पचिनशोर्णुकन्कनुभौ चेतिसाधु : ॥

पाक्यम् । न० बिड्लवणे । खारीलूण इ० भा० ॥ पुं० यवक्षारे ॥ त्रि० । पक्तव्ये ॥ पच्यते । डुपचष्० । ऋहलोर्ण्यत् । चजोरितिकुत्त्वम् । पाकेसाधुर्वा । तत्रसाधुरितियत् ॥

पाक्षिक : । त्रि० पक्षपातिनि ॥ पक्षिघातके । शाकुनिके ॥ पक्षोपक्षिवृत्तम् । ठञ् ॥ पक्षिणोहन्ति । पक्षिमत्स्यमृगान्हन्तीतिठक् ॥ पक्षभवे ॥

पाखण्ड : । पुं० पाषण्डे । सर्वलिङ्गिनि ॥ पाखण्डयति । खण्डिभेदने । पचाद्यच् ॥ यथा । पालनाच्चत्रयीधर्म : पाशब्देननिगद्यते । तंखण्डयन्तितेयस्मात्पाखण्डास्तेनहेतुना ॥ नानाव्रतधरानानावेषा : पाखण्डिनोमता : ॥ पर्यायवाङ्मात्रेणाप्यर्चनंनिषिद्धम् । यथाहमनु : । पाखण्डिनोविकर्मस्थान्वैडालव्रतिकान्शठान् । हैतुकान्बकवृत्तींश्चवाङ्मात्रेणापिनार्चयेदिति ॥ (क) ॥ निशामुखेषुखद्योता स्तमसाभान्तिनोग्रहा : । यथापापेनपाखण्डा न हिवेदा : कलौयुगे ॥ इतिभागवतम् ॥

पागल : । पुं० उन्मत्ते । वातुले ॥ य

ये । पञ्चलोहिन्योगुञ्जा : परिमाणस्य । तद्धितार्थे तिसमासेतद्दस्यपरिमाण मितिठञ् । भस्याढङ्क्तिपुंवद्भावाल्लो हिनीशब्दस्य ककारलकारयोर्निवृत्तिः ॥

पाञ्चशब्दिकम् । न० पञ्चप्रकारवाद्ये ॥ यथा । चर्मजंचर्मजंचैवतन्त्रजंकांस्य जंतथा । फूत्कृतञ्चे तिमुनिभि : क थितंपाञ्चशब्दिकमितिस्कान्दे रेवा खण्डम् ॥

पाञ्चार्थिक : । पाशुपते ॥ इ० चि० ॥

पांचाल : । पुं० पांचालानांराज्ञि ॥ प ञ्चियसमानशब्दादिष्वपत्यवत्प्रत्य य : ॥ पंचाला : पुं०बहुत्वे ॥ चि० । पञ्चालदेशोऽपि ॥

पांचालिका । स्त्री० वस्त्रदन्तादिनिर्मि तपुत्रिकायाम् । शालभञ्ज्याम् ॥ पंचालदेशेभवा । जनपदतदवध्योरि तिवुञ् ॥

पांचालनगरम् । न० } पांचालपुरम् । न० } कन्यकुब्जपुरम् कान्यकुब्ज इति ख्यातेपत्तने ॥

पांचाली । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥ पुत्रिका याम् । पुत्तली० इति० भा० ॥ कोमलाल्पसमासानुप्रासघटकवृत्तिभे दे ॥ नागध्याम् । पिप्पल्याम् ॥

पाट् । अ० सम्बोधने ॥ पाटयति । प टगतौ । णिजन्त : क्विप् ॥

पाटक : । पुं० रोधसि ॥ ग्रामैकदेशे ॥ अक्षादिपातके । वाद्यादिवादने ॥ वाद्यप्रभेदे ॥ महाकिष्कौ ॥ मूलद्र व्यापचये ॥ कटकान्तरे ॥ पटति । पट० । ण्वुल् ॥

पाटच्चर : । पुं० चौरे ॥ पाटयंश्चरति । चर० । पचाद्यच् । पृषोदरादि : ॥

पाटनम् । न० छेदने । पाडना इ० भा०

पाटल : । पुं० आशुधान्ये । षष्टिकादौ ॥ श्वेतरक्तवर्णे । गुलाबीरङ्ग० इ० यासीय० भा० ॥ न० । पाटलापु ष्पे ॥ कुङ्कुमे ॥ पाटल्यवयवे ॥ पा टलीविकारे ॥ त्रि० श्वेतरक्तवर्णयु क्ते ॥ पाटलोवर्णोऽस्यास्ति । अच् ॥ पाटयति । पट० । बाहुलकादूपादित्वा त्कल : ॥ पाटल्याअवयवोविकारो वा । विल्वाद्यण् ॥ पाटलायाः पुष्प मपाटलम् । अनुदात्तादेश्चाञ : पुष्पमूलेषुबहुलमितिबहुलवचनात् मैञ्लुप् ॥

पाटलद्रुम : । पुं० पुन्नागवृक्षे ॥

पाटला । स्त्री० पाडल इ० भा० पुष्प वृक्षे । अमोघायाम् । काचस्थाल्या म् । फलेरुहायाम् । पारुल इ० गौ० भा० ॥ पाटलातुवरातिक्ताऽनुष्णा दोषत्रयापहा । अरुचिश्वासशोथा स्रच्छर्दिहिक्कातृषाहरी ॥ पुष्पंकषा यंमधुरंहिमंहृद्यंकफास्रनुत् । पित्ता तीसारदाहघ्नंफलंहिक्कास्रपित्तनुत् ॥ पाटंलाति । ला० । क : ॥ पाट लवर्णायोगादपि ॥ अनुदात्तत्वाभावा

ङीष् ॥

पाटलापुष्पसन्निभम् । न० पद्मकाष्ठे ॥

पाटलि: । पुं० स्त्री० पाटलायाम् ॥ मुष्ककद्रुमे ॥ पाटि । पा० क्विप् । टलति । टल वैक्लव्ये । सर्वधातुभ्य इन् । पाटाऽसौटलिश्च ॥

पाटलिपुत्रम् । न० पाटलिपुत्रके ॥ यथा सुदर्शनाभिधस्य राज्ञः पुत्राणां राजविद्याधिगमाय कलौ मरव्यं लोकेऽद्य हस्पतिसदृशेन विष्णुशर्मणा पञ्चतन्त्रहितोपदेशादयो ग्रन्था रचिता: ॥

पाटलिपुत्रकम् । न० पटना० इ० प्र० नगरवि० । कुसुमपुरे ॥

पाटली । स्त्री० मुष्ककवृक्षे । कटभीवृक्षे ॥ पाटलायाम् ॥

पाटवम् । न० पटुत्वे । पटिमनि ॥ पटोर्भाव: । इगन्ताच्चलघुपूर्वादित्यण् ॥ आरोग्ये ॥

पाटविक: । त्रि० धूर्ते ॥ पटौ । दक्षे ॥ पाटवमस्ति । मत्वर्थीयठन् ॥

पाटहिका । स्त्री० गुञ्जायाम् ॥ इति० हारावली ॥

पाटित: । त्रि० दारिते । भिन्ने ॥

पाटी स्त्री० बलायाम् ॥ अनुक्रमे । परिपाट्याम् ॥ यथा । पाटीसद्गणितस्येति ॥

पाटीर: । पुं० मूलके ॥ केदारे ॥ वेणुसारे ॥ वारिदे ॥ तितऊ ॥ वङ्गे ॥ धातिके ॥ चन्दने ॥ यथा । पाटीरतवपटीयान्क: परिपाटीमिमामुरीकर्त्तुम् । यत्पिंषतामपि नृणांपिष्टोपितनोषिपरिमलै: पुष्टिम् ॥ पटीरएव । स्वार्थिकोऽण् ॥

पाठ्यम् । न० पट्टशाके ॥ पाठ्यशाकन्तुमधुरंरुच्यं रंगुरुमारुतम् ॥

पाठ: । पुं० पठने । ब्रह्मयज्ञे । शिष्याणामध्यापने ॥ विधिनावेदस्याभ्यसने ॥ यथा । आदौचप्रणवंजप्त्वास्तोत्रंवासंहितांपठेत् । अन्तेचप्रणवंदद्यादित्युवाचादिपूरुष: ॥ सर्वत्रपाठेविज्ञेयोह्यन्यथाविफलंभवेत् ॥ गुप्ते नानन्यचित्तेनपठितव्यं प्रयत्नत: । नकार्यासततमनसाकार्यैस्तोत्रस्यवाचनमिति शास्त्रिका: ॥ अपिच ॥ आधारेस्थापयित्वातुपुस्तकंवाचयेत्सुधी: । हस्तसंस्थापनादेव यस्मादल्पफलंलभेत् । स्वयंचलिखितंयत्तु ह्रतिनालिखितंनयत् । अब्राह्मणेनलिखितंतच्चापिविफलंभवेदिति चण्डीस्तोत्रादिपाठेषुविधिविशेषनिरूपित: ॥ पठस्व०पाठरंवा । पठ० । भावेघञ् ॥

पाठक: । त्रि० उपाध्याये ॥ धर्मभाणके । धर्मकथके ॥ पठति । पठ० । ण्वुल् ॥ अध्येतरि ॥

पाठक्रम: । पुं० पदार्थबोधकवाक्यानांक्रमे ॥ यस्मात्पदार्थानांक्रमस्थीयते । येनक्रमेणवाक्यानिपठिता

मितेनैवक्रमेणाधीतान्यर्थप्रत्ययंजन यन्ति । यथार्थप्रत्ययंचपदानामनुष्ठानम् । सचपाठोद्विविध : । मन्त्र पाठोब्राह्मणपाठश्चेति । तत्राग्नेया ग्नीषोमीययोस्तत्तद्याज्यानुवाक्या नांपाठक्रमाद्यःक्रमआश्रीयतेसमन्त्र पाठ : । सचायंमन्त्रपाठोब्राह्मणपर ठाद्बलीयान् । अनुष्ठानेब्राह्मणवा क्यामिवयामन्त्रपाठस्यान्तरङ्गत्वात् । ब्राह्मणवाक्यं हिप्रयोगाद्बहिरेवे दमेवंकर्त्तव्यमित्यवबोध्यकृतार्थम् । मन्त्रा : पुन : प्रयोगकालेव्याप्रिय- न्ते । अनुष्ठानक्रमस्यस्मरणक्रमाधी नत्वात् तत्क्रमस्यचमन्त्रक्रमाधी- नत्वादन्तरङ्गोमन्त्रपाठइति । प्रया- जादीनांसमिधोयजतितनूनपातंय जतीत्येवंविधिवाक्यक्रमाद्यः क्रम : सब्राह्मणपाठक्रम.यद्यपिब्राह्मणवा क्यान्यर्थविधायकतार्थानितथापि प्रयाजानांक्रमस्मारकान्तरस्याभावा त्तान्येवक्रमस्मारकत्वेनस्वीक्रिय- न्तेइतिलौगाक्षिभास्कर : ॥ पाठ क्रमादर्थक्रमोबलीयान् ॥

पाठभू : । स्त्री० ब्रह्मारण्यं । वेदपाठ स्थाने ॥

पाठमञ्जरी । स्त्री० शालिपक्षिणाम् ॥

पाठशाला । स्त्री० अध्ययनगृहे ॥ पाठ स्याध्ययनस्यशालागृहम् ॥ यथा । विधिवद्गुरुमुखादध्ययनाध्यापनरू पंब्रह्मयज्ञापरपर्यायमभ्यसनंपाठ: । तदर्थंशालादेवालयादि: । तथाहि मनु : । तपोविशेषैर्विविधैर्व्रतैश्चवि धिचोदितै : । वेद: कृत्स्नोऽधिगन्त व्य : सरहस्योद्विजन्मना ॥ २ । १६५ ॥ तपोविशेषैर्नियमकायापैर्वि विधैर्बहुप्रकारैश्चवक्ष्यमाणस्त्वा चान्द्रायणादिनोक्तै: सेवेतेमांस्तुनि यमानित्यादिभिर्वक्ष्यमाणैरपि । व्र तैश्चउपनिषन्महानाम्निकादिभि : विधिदेशितै : स्वगृह्यविहितै : । समग्रवेदोमन्त्रब्राह्मणात्मक : सोपि निषत्कोपिपर्यधेतव्य : । रहस्यमु पनिषत् । प्राधान्यख्यापनायपृथङ् निर्देश : ॥ १६५ ॥ अपिच । योन धीत्यद्विजोवेदमन्यत्रकुरुतेश्रमम् । सजीवन्नेवशूद्रत्वमाशुगच्छतिसान्व य : । योद्विजोवेदमनधीत्यअन्यत्रा र्थशास्त्रादौश्रमंयत्नातिशयंकरोति सजीवन्नेवपुत्रपौत्रादिसहित : शी घ्रंशूद्रत्वमच्छति । वेदमनधीत्यापि स्मृतिवेदाङ्गाध्ययनेविरोधाभाव : । अतएवशङ्खलिखितौ । नवेदम नधीत्यान्यांविद्यामधीयीतान्यत्रवे दाङ्गस्मृतिभ्य : ॥ १६८ ॥ (२) ॥ तस्माद्देवालयेनित्यं धर्मशास्त्रस्य वाग्मते : । पठनंकारयेद्राजन्यदी- च्छेद्धर्ममात्मन इतिवह्निपुराणम् ॥

यस्तुदेव्यागृहेनित्यंविद्यादानंप्रवर्त्तयेत्। सभवेत्सर्वलोकानांपूज्यः पूजापदंव्रजेदितिपुराणान्तरम् ॥

पाठशालिनी । स्त्री॰ पाठमञ्जर्याम् ॥

पाठा । लताविशेषे । अम्बष्ठायाम् । वनतिक्तिकायाम् । तिक्तपुष्पायाम् ॥ अस्यागुणायथा । पाठोष्णाकटुकातीच्णावातश्लेष्महरीलघुः । हन्तिशूलज्वरच्छर्दिकुष्ठातीसारहृद्रुजः ॥ दाहकण्डूविषश्वासकृमिगुल्मगरव्रणान् । इ॰ भावप्रकाशः ॥ अम्बष्ठासकषायाम्लाकफकण्ठरुजापहा । वातामयबलासघ्नीरुचिकृद्दीपनीपरा ॥ इ॰ रा॰ नि॰ ॥ अस्याःशाकप्रकारस्तु । पाठाशाकंगलरविच्छिन्नंव्यक्तंधर्षितंप्रातः कालिजरयम् हितैसम्प्रतैलेविपाच्यम् । चूर्णैलिप्तंलवणसहितंमारिचंतमनव्यं सर्वेभ्यस्ताप्रवलितरुचिदंव्यञ्जनेभ्यः प्रभूतम् ॥ पठ्यते । पठ॰ । कर्मणिघञ् । अजादित्वात्टाप् ॥

पाठिका । स्त्री॰ पाठायाम् । पटांकू॰ इ॰ प॰ मा॰ ॥

पाठित : । त्रि॰ अध्यापिते ॥ यथा । माताशत्रुः पितावैरीबालोयेननपाठितः । नशोभतेसभामध्येहंसमध्येबकोयथेति ॥

पाठी । पुं॰ चित्रकवृक्षे ॥ यथा त्रि॰ । पाठविशिष्टे पाठोम्यास्तीति । अत्रइनिठनावितीनिः ॥

पाठीकुटः । पुं॰ चित्रकवृक्षे ॥

पाठीन : । पुं॰ बोयाली॰ इ॰ गौ॰ भा॰ प्रसिद्धेमत्स्ये । सहस्रदंष्ट्रे । बोदाले ॥ गुणायथा । पाठीनःश्लेष्मलोवृष्योनिद्रालुःपिशिताशनः । दूषयेद्रुधिरंपित्तंकुष्ठरोगंकरोतिच ॥ ‡ ॥ पाठीन : खण्डितः शस्त्रैर्वेसवारसमन्वितः । कटुतैलेनसम्भृष्टोहिङ्गुलक्तोयथोजितः ॥ पाठीनःकफकृद्दृष्योनिद्रालुर्मांसनाशनः । मांसाशीपालरक्तश्चकारकोरितसस्तथा ॥ पाठिंपृष्ठंनमयति । णमुप्रह्वत्वे । णिच् । अन्येभ्योपिडः । अन्येषामपीतिदीर्घः ॥ पाठवि ॥ गुग्गुलुद्रुमे ॥

पाठ्यः । त्रि॰ अध्यापनीये । पाठनीये ॥

पाण : । पुं॰ पाणौ ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

पाणविक : । त्रि॰ पणवस्यवादके ॥

पाणिः । पुं॰पञ्चशाखे॥ शये । करे । हस्ते ॥ पणायन्तिव्यवहरन्त्यनेन । पण॰ । अशिपाणाय्योरुडायलुकौचेतीणायप्रत्ययस्यलुक्च ॥ कुलिकवृक्षे ॥ स्त्री॰ । पण्यवीथ्याम् । हट्टे

पाणिकम् । न॰ पणेनक्रीते ॥ असमासेनिष्कादिभ्यइतिठक् ॥

पाणिगृहीती । स्त्री॰ पत्न्याम् । वि-

धर्मेणोढायाम् ॥ अग्निसाक्षिकत्वयापाणिः गृहीतोयस्याः । पाणिगृहीतीभार्यायामितिङीष् । कुतूहलादिनापाणिर्गृहीतोयस्यास्तस्याः सातुपाणिगृहीता ॥

पाणिग्रहणम् । न० विवाहे ॥

पाणिग्राहः । पुं० भर्त्तरि । पत्यौ ॥ पाणिंगृह्णाति । ग्रह० । अण् ॥

पाणिघः । पुं० पाणिवादे । मृदङ्गादिवादके ॥ पाणिंपाणिनावाहन्तीति विग्रहेपाणिघताडघौशिल्पिनीत्यनेनपाणावुपपदेहन्तेष्टक्टिलोपोघत्वञ्चनिपात्यते ॥

पाणिघात : । पुं० पाणिनाहनने ॥

पाणिजः । पु० नखे ॥

पाणितलम् । न० कर्षपरिमाणे । तोलकद्वये । हस्ताधोभागे ॥

पाणिनः । पुं० पाणिनिमुनौ । इति त्रिकाण्डशेषः ॥ पणनम् पण० । घञर्थेकविधानमितिपणेः कः पणो ऽस्यास्ति० इ० पणीतस्यगोत्रापत्यम् । अण् । गाथिविदथिकेशिगणिपणिनश्चेत्यऽणिपरेटिलोपोन ॥

पाणिनिः । पुं० दाक्षीपुत्रे । शालङ्किनि । व्याकरणसूत्रकारमुनौ । पणिनोयुवापत्यम् । इञ् ॥

पाणिनीयम् । न० पाणिनिप्रोक्तेव्याकरणे ॥ प्रमाणभूतआचार्योदर्भपवित्रपाणिः शुचाववकाशे प्राङ्मुख उपविश्यमहतापयत्नेनसूत्राणिप्रणयतिस्मतत्राशक्यंवर्णेनाप्यनर्थकेन भवितुमिति महाभाष्यम् ॥ पाणिनिनाप्रोक्तम् । छ । उपचारात्तदध्येतृषु त्रि० । तदध्येतृवेदितरि ॥ पाणिनीयमधीतेवेदवा । प्रोक्ताल्लुगित्यणोलुक् । तेनस्त्रियाम्पाणिनीया० शाङ्गरवादित्वान्ङीप् ॥

पाणिन्धम : । त्रि० अन्धकाराद्याहतधूनि । तत्रशिशिरणोत्थायमेऽस्मिन्नितिविग्रहेऽप्यच्छमस्य पाणिन्धमाश्चेतिखश् । मुम् ॥

पाणिन्धय : । त्रि० पाणिदारापानकर्त्तरि ॥

पाणिपीडनम् । न० विवाहे ॥ पाणेः पीडनम्ग्रहणम् । कृद्योगाचषष्ठीसमस्यतद्भूतिवाच्यम् ॥

पाणिभुक् । पुं० उदुम्बरवृक्षे । त्रि० । पाणिपात्रभोक्तरि ॥

पाणिमर्द्द : । पुं० करमर्द्दके । पाणिं मृद्गाति । मृदक्षोदे । कर्म्मण्यण् ॥

पाणिमुक्तम् । न० अस्त्रे । इतिहलायुधः ॥

पाणिरुहः । पुं० नखे ॥

पाणिवाद : । त्रि० मृदङ्गादिवादके ॥ पाणिवादयति । वदेर्ण्यन्तादण् ॥

पाणिवादक । त्रि० पाणिवादे । इ० ई० च० ॥

पाणिसर्ग्या । स्त्री० रज्जौ । पाणिभ्यां

स्कृयते । सलविसर्गे । पाणीस्वीग्ध्र -द्दितिवद्व्रत् । चक्षोरितिकुत्वम् ॥

पाणीतलम् । न० पाणितले ॥ विडालपदकर्षंचपाणीतलमुदुम्बरमिति शब्दमाला ॥

पाणीकरणम् । न० विवाहे ॥ इति० जटाधरः ॥

पाण्डर : । पुं० शुक्लवर्णे ॥ मरुवके ॥ न० कुन्दपुष्पे ॥ गैरिके ॥ त्रि० शुद्धे तद्वर्णवति ॥

पाण्डरपुष्पिका । स्त्री० शीतलावृक्षे ॥

पाण्डव : । पुं० युधिष्ठिरादिपञ्चसु ॥ पाण्डोरपत्यम् । अण् ॥

पाण्डवाभील : । पुं० श्रीकृष्णे ॥

पाण्डवायन : । पुं० श्रीकृष्णे ॥ पाण्डवानामयन : ॥

पाण्डवेय : । पुं० अभिमन्युसुते । परीक्षितन्नृपे ॥

पाण्डित्यम् । न० पण्डितधर्मकर्मणोः ॥ वेदागमतात्पर्याभिज्ञत्वे । पण्डिती यवस्तुविचारचातुर्यपरिनिपन्ने ग्रव पि ॥ पण्डे तिपुंसे नामैतत्साज्ञाता यस्यमानत : । सपण्डितस्तस्यभावः पाण्डित्यं श्रुतिसम्मतम् ॥ पण्डितस्यभाव : । वर्णदृढादिभ्य : ष्य-ञ्वे तिष्यञ् ॥

पाण्डु : । पुं० नृपतिविशेषे । कुन्तीपतौ । युधिष्ठिरादीनांजनके ॥ सितेवर्णे ॥ श्वेतहस्तिनि ॥ पतुदाख्यपक्षिविशेषे ॥ यथा पांडुस्तुद्विविधोज्ञे यश्चित्रपक्ष : कलधुनिः । द्वितीयो धवलःप्रोक्तः सकपोलस्फुटध्वनिः ॥ चित्रपक्ष : कफहरो वातघ्नोग्रहणी प्रणुत् । धवल : पांडुसहिष्टोरक्तपित्तहरोहिम : ॥ रसेपाकेचमधुर : सङ्ग्राहीवातशांतिकृत् ॥ [illegible] ॥ पाण्डुरफलीक्षुपे ॥ पटोले ॥ शुक्लपीतमिश्रितवर्णे । हरिणे । पाण्डुरे ॥ सितपीतसमायुक्त : पाण्डुवर्ण : प्रकीर्तित: । भेदोपिदृश्यते यथा । पाण्डुरस्तुरक्तपीतभागोंअल्पचन्द्रवत् । पाण्डुस्तुपीतभागार्द्धकेतकीधूलिसन्निभ : ॥ रोगविशेषे ॥ तस्यौषधं यथा । लोहचूर्णंतक्रपीतंपाण्डुरोगहरंभवेत् ॥ १ ॥ अपिच । सप्तरात्रं गवांमूत्रेभावितंचायसोरज : । पाण्डुरोगप्रशान्त्यर्थंपयसाप्रपिबेन्नर : ॥ २ ॥ गोमूत्रसिद्धं मण्डूरचूर्णंसद्य-श्मयत : । पाण्डुरोग:क्षयंयातिपक्षिप्रलम्बदारुणम् ॥ ३ ॥ अयोमलं सुसंतप्तं भूयोगोमूत्रसाधितम् । मधुसर्पिर्युतलीढ्वा पाण्डुरोगीसुखीभवेत् ॥ ४ ॥ पुनर्नवात्रिवृद्व्योषविडङ्गंदारुचित्रकम् । कुष्ठंहरिद्रेत्रिफलादन्तीचव्यंकलिङ्गकम् ॥ ५ ॥ कटुकापिप्पलीमूलमुस्तशृङ्गीचकारवी । यवानीकट्फलञ्चे तिपृथक्पलमितंमतमिति ॥ त्रि० । तद्वति ॥

पाण्डु : । स्त्री० माषपर्ण्याम् । माषाणी इ० गौ० भा० ।। खरुसंयोगोपधान्नं तिनङीष् ।।

पाण्डुकः । पुं० शालिविशेषे ॥ पाण्डुरोगे ॥ पांडुन्नृपे ॥ पांडुवर्णे ॥

पांडुकण्टक : । पुं० अपामार्गे ॥ पांडूनिकण्टकान्यस्य ॥

पांडुकम्बल : । पुं० श्वेतमावारे । श्वेतकम्बले ॥ राजास्तरणवर्णकम्बले ॥ पांडुवर्णकम्बल ,- पांडुवासौकम्बलश्चेति वा । शास्त्रभेदे ॥

पांडुकम्बली । पुं० पांडुवर्णकम्बलावृते रथे ।। पांडुकम्बलेनपरितोरथः - । पांडुकम्बलादिभिरितीनिः ॥ त्रि० । पांडुकम्बलयुक्ते ॥ सत्त्वर्थीयइनिः ॥

पांडुतरु : । पुं० धवहृक्षे ॥

पांडुनाग : । पुं० पुन्नागवृक्षे ॥ श्वेतगजनागयो : ॥

पांडुपत्री । स्त्री० क्रौन्थाख्यौषधौ । रेणुकायाम् ॥

पांडुफलम् । न० परिपक्वफले ॥

पांडुपुत्र : । पुं० पांडवे ॥

पाण्डुपृष्ठ : । त्रि० अलक्षणे । पांडुवर्णपृष्ठयुक्ते ॥

पांडुफल : । पुं० पटोले ॥

पांडुफला । स्त्री० चिर्भिटायाम् ॥

पांडुभूम : । त्रि० पांडुवर्णभूमियुक्तदेशे ॥ पांडुभूमिरस्मिन् । तत्पोदन्यपांडुसङ्ख्यायाभूमेरजिष्यते ॥

पांडुमृत् । स्त्री० पांडुभूमौ ॥ खव्यामृ ॥

पाण्डुर : । पुं० श्वेतपीतमिश्रितवर्णे ॥ ईषत्पृ ते ॥ श्वित्ररोगे ॥ कामलारोगे ॥ त्रि० तद्वति । न० मरुवके ॥ पांडु:शुक्लीवर्णोऽस्यस्यास्तिनृवा - । नगपांशुपांडुभ्यश्चेति र : ॥

पांडुरद्रुम : । पुं० कुटजे ॥

पांडुरपृष्ठ : । त्रि० लक्षणहीने ॥ इ० हे० ॥ पाण्डुरवर्णपृष्ठयुक्ते ॥

पांडुरफली । स्त्री० क्षुद्रक्षुपविशेषे । धूसरायाम् ॥

पांडुरा । स्त्री० माषपर्ण्याम् ॥ पांडुरवर्णायां ॥

पांडुराग : । पुं० मदनकवृक्षे ॥ त्रि० । पांडुवर्णयुक्ते ॥

पांडुरेखु : । पुं० श्वेतेक्षौ ॥

पांडुलेख : । पुं० प्रथमलिखिते । मसौदा० इ० भा० पाडुलिपि ॥ यथा । पांडुलेखेनफलकेभूमौवाप्रथमं लिखेत् । न्यूनाधिकंतुसंशोध्यपश्चात्पत्रेनिवेशयेदिति व्यवहारतत्त्वे व्यास : ॥

पांडुलोमा । त्रि० पाण्डुवर्णलोमभियुक्ते ॥

पांडुलोमशा । स्त्री० माषपर्ण्याम् ॥

पांडुलोमा । स्त्री० माषपर्ण्याम् । माषाणी० इ० गौ० भा० ॥

पांडुशर्करा । स्त्री० रोगविशेषे ॥ यथा

। पिष्टवेमालतीमूलंयोगकालेसमाहृतम् । साधितंछागदुग्धेनपीतंग र्भकरान्वितम् ॥ हरेत्प्रदरनिरोधस्थं हरेद्वैपांडुशर्करम् ॥

पांडुशर्मिला । स्त्री॰ द्रौपद्याम् ॥

पांडुसोपाकः । पुं॰ चण्डालीनवैदेह्यां जनितेत्वक्सारव्यवहारजीविन्यन्त्यजाकारे ॥

पांडूकः । पुं॰ शालिविशेषे ॥ पांडूनीजनपदानीराजनि ॥

पाण्ड्यः । पुं॰ पाण्ड्योराज्ञि । देशविशेषे ॥ यथा । कामोदादक्षभागेतु कुन्द्रप्रस्थाच्चपश्चिमे । पाण्ड्यदेशोमहेशानिमहाशूरस्यकारकइति ॥ पाण्ड्योरपत्यम्राजावा । पाण्ड्वोर्ड्यण् । टिलोपः ॥

पाण्यः । त्रि॰ स्तुत्ये । स्तवनीये ॥ पण॰ । यत् ॥

पाण्यास्यः । पुं॰ ब्राह्मणे ॥ पाणिरास्यमस्य । पाण्यास्योहिद्विजःस्मृतः ॥

पातः । पुं॰ निपातने ॥ पतने ॥ राशौ ॥ पञ्चमपञ्चयोर्भासयोर्भेरसपतने ॥ पतनम् । पत्लृ॰ । घञ् ॥ नत्रीभावे । त्रि॰ यासे ॥

पातकम् । न॰ नरकसाधने । पापे । अंहसि । दुरिते ॥ तच्चशुष्कार्द्रभेदाद्द्विविधम् । अकामात्पातकंशुष्कं कामादार्द्रमुदाहृतमित्युक्तेः ॥ पातयतिअधोगमयतियत्तत् ॥ तत्तुनवविधम् । यथा । अतिपातकम् १ महापातकम् २ अनुपातकम् ३ उपपातकम् ४ सङ्करीकरणम् ५ अपात्रीकरणम् ६ जातिभ्रंशकरणम् ७ मलावहम् ८ प्रकीर्णकम् ९ इतिभेदात् ॥

पातकी । त्रि॰ पापिनि ॥ पातकमस्याऽस्ति । अतइनिठनावितीनिः ॥

पातङ्गिः । पुं॰ शनैश्चरग्रहे ॥ पतङ्गस्याऽपत्यम् । अतइञ् ॥

पातञ्जलम् । न॰ व्याकरणभाष्ये । महाभाष्ये । (क) । पतञ्जलिमुनिप्रणीतपादचतुष्टयात्मकयोगकांडनिरूपकदर्शनशास्त्रविशेषे ॥ तत्रप्रथमेपादेअथयोगानुशासनमितियोगशास्त्रारम्भप्रतिज्ञाविधाययोगश्चित्तवृत्तिनिरोधइत्यादिनायोगलक्षणमभिधायसमाधिसप्रपञ्चंनिरदिक्षद्भगवान्पतञ्जलिः ॥ १ ॥ द्वितीये । तपःस्वाध्यायेश्वरप्रणिधानानिक्रियायोगइत्यादिनाव्युत्थितचित्तस्यक्रियायोगंयमादीनिपञ्चबहिरङ्गानिसाधनानि ॥ २ ॥ तृतीये । देशबन्धश्चित्तस्यधारणेत्यादिनाधारणाध्यानसमाधित्रयमन्तरङ्गंसंयमपदवाच्यंतदवान्तरफलंविभूतिजातम् ॥ ३ ॥ चतुर्थे । जन्मौषधिमन्त्रतपःसमाधिजाःसिद्धयइत्यादिनासिद्धिप्रपञ्चमयुक्तपरसंप्रयोजनंकैवल्यम् ॥ ४ ॥

प्रधानादीनिपञ्चविंशतितत्त्वानिसा ङ्ख्योक्तान्येवापि।षड्विंशस्तुपरमे श्वरोऽधिकः॥ इतिसर्वदर्शनसंग्रहः॥

पातङ्गधा। स्त्री॰ वन्ध्याककेटक्याम्॥

पातनम्। न॰ अधोनयने॥

पातनिका। स्त्री॰ पीठिकायाम्॥

पातालम्। न॰ अधोभुवने। रसातले। नागलोके॥ तानिचसप्त। यथा। अतल वितल सुतल रसातल तला तल महातल पातालान्यधोधोविद्य मानानिसामान्यतः पातालशब्द-वाच्यानिभवन्ति॥ विवरे॥ बडवा नले॥ लग्नाच्चतुर्थभवने॥ पतन्त्यत्र पापात्। पतल्॰। पतिचण्डिभ्या मालञ्। पातम् चलतिपातमाला तिवा॥पुं॰। औषधपाकार्थयन्त्रविशे षे। यथा। ऊर्ध्वमापस्तलेवह्निर्मध्ये तुरससंयुतः। पातालयन्त्रमेतद्धि शोधयेत्सूतकादिकम्॥

पातालगरुडी। स्त्री॰ लताविशेषे। वत्सादन्याम्।सोमवल्ल्याम्। ति क्ताङ्गायाम्। गारुडयाम्। छिउ-ड़ा॰ इ॰ भा॰॥ छिलिहिण्डः॥ छिलिहिण्डोमहामूलः पातालगरु डाह्वयः। छिलिहिण्डः परंवृष्यः कफघ्नः पवनापहः॥

पातालनिलयः। पुं॰ दैत्ये॥ सर्पे॥ त्रि॰ पातालवासिनि॥ पातालंनि लयोयस्य॥

पातालयन्त्रम्। न॰ औषधपाकार्थयन्त्र विशेषे। पाताले॥

पातालौकाः। पुं॰ दैत्ये॥ त्रि॰ पाता लवासिनि॥ पातालेओकआश्रितो यस्य सः॥

पातिः। पुं॰ प्रभौ। भर्त्तरि। स्वामि नि॥ पाति। पा॰। पातेरतिः॥

पातिकः। पुं॰ शिशुमारे॥

पातितः। त्रि॰ भ्रंशिते॥

पातिली। स्त्री॰ वागुरायाम्॥ नार्या म्॥ मृत्पात्रविशेषे। पातिल्॰ इ॰ गौ॰ भा॰ प्र॰। पतीली॰ इ॰ दे॰ भा॰ प्र॰॥ इ॰ मे॰॥

पातुकः। पुं॰ प्रपाते॥ जलहस्तिनि॥ त्रि॰ पतयालौ। पतनशीले॥ प तति। पतल्॰। लषपतपदस्थाभू-वृषहनकमगमशृभ्यउकञ्॥

पाता। पुं॰ कठेरके। गन्धपर्णे। वायु इ॰ इति॰ भा॰॥ रक्षितरि। पा-नशीले इतिकश्चित्॥

पात्रः। पुं॰ न॰ भाजने। याग्येस्रु वादौ॥ स्रुवादिकन्तुयज्ञादौपात्रमि त्यभिधीयते॥ राजमन्त्रिणि॥ कूल योर्मध्ये। तीरद्वयान्तरे। पारावार मध्यभागे॥ पर्णे॥ यज्ञभाण्डे॥ नाट्यानुकर्त्तरि। आढकपरिमाणे॥ इतिवैद्यकपरिभाषा॥ दानपात्रे। विद्यातपोयुक्ते। रथाङ्गे। नविद्य

याकिंचलयातपमावापिपाचता । च चवृत्तीऽस्मैचोमैतक्षिपाचंप्रवीर्त्तित म् ॥ रत्नकोऽहिस : । यतोविद्यातपो भ्यामात्मनोदातुश्चपालनचमएवप्र- तिग्रहणीयादितिशास्त्रम् ॥ विद्यायु क्तोधर्मशील : प्रशान्त : चान्तोदा- न्त : सत्यवादीकृतज्ञ : । वृत्तिग्ला नोगोहितोगोशरण्योदातायज्वावा ह्मण : पाचमाहु : ॥ जनार्द्दने ॥ पतनात्चायतेयस्मात्तस्मात्पाचं- जनार्द्दन : ॥ पिवतिधर्मेनाचया । पान्त्यस्माद्वा । पाति । पायतेवापी- यतेऽनेनवा । पाधाने । पारचयोषा सर्वधातुभ्यष्ट्रन्निर्तिष्ट्रन् । दादिभ्यश्छ न्दसोतिचनृवा ॥

पाचट : । पुं॰ पार्पटके । कर्पटे ॥ चि॰ कृशे ॥

पाचटीर : । पुं॰ सुक्षव्यापारसन्निधि । अपव्यापारसन्निधि । लोहकांस्य रजतपाचे ॥ सिद्धाये ॥ पावके । घृताशे ॥ पिक्काशे ॥ वायसे । कार्ये ॥

पाचसंस्कार : । पुं॰ पुरोटौ । पचभा- ण्डारे । रायभाटी॰ द्रु॰ शौ॰ मा॰ । माज्जगघुडी ॥

पाचिकम् । न॰ पाचपरिमितघौचादि वापयोग्ये चेचे ॥ पाचस्यवाप : । पाचात्ष्ठन् ॥

पाचिकी । स्त्री॰ घोषमक्षौ ॥ पिवा नृङीष् ॥

पाचिय : । चि॰ पाल्ये ॥ पाचमर्हति । पाचाद्घँश्च ॥

पाची । स्त्री॰ अमचे । पाचे ॥ पिबन्त्य ऽनया । पा॰ ष्ट्रन् । ङीष् ॥

पाचीयम् । न॰ यज्ञपाचे ॥

पाचीर : । पुं॰ श॰ यज्ञद्रव्ये ॥ पर्व्वं इतिकश्चित् ॥

पाचेसमित : । चि॰ भोजनसमयएव सङ्गतैनतुकार्य्ये ॥ समाचेसमितो व्यनभोजनाभिमिलितोमय : ॥ पाचेस मिताद्यश्चेतिसप्तम्याअलुक्समास श्चनिपात्यते ॥ पापिविशेषे ॥ यथा मिथायश्चदयेपापंय : परंसंसतिख यम् । सपाचेसमितोऽयस्मादिति- शब्दमाला ॥

पाचोपकरणम् । न॰ भूषभूषणे ॥

पात्य : । चि॰ पाचिये ॥ पाचमर्हति । पाचाद्घँश्चेतियत् ॥

पात्वम् । न॰ पापिवासरि ॥ सर्वेषा मेवपाचाणांपरंपात्वंमहेश्वर : । प- तन्तंचायतेयस्मात्तस्मात्तौनरकार्णवा त् ॥

पात्वता । स्त्री॰ पात्वत्वे ॥

पाथ : । न॰ पानीये । जले । उदके ॥ पाति । पारचयो । सर्वधातुभ्योऽसु न्निध्यसुन् । उदकेथुट्चेत्यसुन : थुट् ॥ मन्ते । मात॰ द्रु॰मा॰ ॥ चन्ते चे त्यसुनथुट्श्च ॥

पाथिः । पुं॰ अब्धौ । समुद्रे । चक्षुषि ॥ पिबति । पा॰ । पिबतेस्थुगित्यौसिन् ॥

पाथेयः । त्रि॰ पथिव्ययोपयोगिनि । शम्बले ॥ पथिसाधुः । पथ्यतिथिवसतिस्वपतेर्ढञ् ॥ वान्याराणौ ॥

पाथोजम् । न॰ कमले ॥ पाथसिजातम् । जनी॰ । सप्तम्यांजनेर्डः ॥

पाथोदः । पुं॰ मेघे ॥ पाथोददाति । डुदाञ् । आतोनुपेतिक : ॥

पाथोधरः । पुं॰ मेघे ॥ पाथसोधरः ॥

पाथोधिः । पुं॰ समुद्रे ॥ पाथांसिधीयन्तेऽस्मिन् । कर्मण्यधिकरणेचेतिधाञः किः ॥

पाथोनिधिः । पुं॰ समुद्रे । पक्षुपारे ॥ पाथसांनिधिः ॥ पाथांसिनिधीयन्तेऽत्र । पाथोधिवद्दाञःकिः ॥

पाद्—द् । पुं॰ चरणे । पादे ॥

पादः । पुं॰ बुध्ने । मूले । तुरीयांशे । रूपकादिचतुर्थभागे ॥ शैलप्रत्यन्तपर्वतेषपादैः समीपेक्षुद्रपर्वते । चरणे । अङ्घ्रौ ॥ अस्यलक्षणं यथा । अस्विन्नौमृदुतलौ कमलोदराभौश्लिष्टाङ्गुलीकपिरताम्रनखौसुपार्ष्णी । उष्णौशिराविरहितौचनिगूढगुल्फौकूर्मोन्नतौचचरणौमनुजेश्वरस्येति ॥ अस्याशुभलक्षणानि यथा । सूर्पाकारविरूक्षपाण्डुरनखौवक्रौशिरासन्ततौसंशुष्कौविरलाङ्गुलीचचरणौ दारिद्र्यदुःखप्रदौ । मार्गायोत्कटकौकषायसदृशौवंशस्यविच्छेददौब्रह्मघ्नौपरिपक्वमृद्द्युतितलौपीतावगम्यारतौविति ॥ विरूक्षाविस्निग्धौ । पांडुरनखौ॰ पांडुराशुक्लाभानखाययोः । पक्वावस्थौदौर्गौ वा । उत्कटौमध्यादुन्नतौमार्गायअधूनिरतौभवतः । कषायसदृशौकृष्णलोहितौ ॥ मयूखे । अंशे । किरणे । कक्षपादे । श्लोकस्यतुर्यांशे । पद्यतेऽसौ । पदगतौ । पदरुजविशस्पृशोघञ् ॥ पद्यतेगम्यतेऽनेनवा । हलश्चेतिकरणे घञ् ॥

पादकटकः । पुं॰ नूपुरे । हंसके । शब्दरहितेपादभूषणे ॥ पादस्यकटकः ॥

पादकृच्छ्रः । पुं॰ व्रतविशेषे । यथा । एकभक्तेनचैकेनतथैवायाचितेनच । उपवासेनचैकेनपादकृच्छ्रउदाहृतः ॥ इतियाज्ञ१०३ अध्यायः ॥

पादग्रंथिः पुं॰ पादरोगविशेषे । श्लीपदे । गोट॰ इ॰ गोड भा॰ ॥

पादग्रहणम् । न॰ अभिवादने । नामोच्चारणपूर्वकसंस्कृत प्रयोगेणनमस्कारे ॥ पादयोर्ग्रहणंस्पर्शः ॥ व्यत्यस्तपाणिना कार्यमुपसङ्ग्रहणंगुरोः । सव्येनसव्यः स्प्रष्टव्योदक्षिणेनच दक्षिणः ॥

पादचतुरः । पुं॰ छागे । मेकसे ॥

मिप्पले ॥ अश्वत्थे । करवे ॥

परदोषैकप्रवक्तृपरुषे ॥ इ० मे० ॥

पादचत्वर : । पुं० पादचतुरे ॥ द्र० हेमचन्द्र : ॥

पादचारी । पुं० पादातौ । लि० पद्भ्यां गमनशीले ॥

पादज : । पुं० शूद्रे ॥ पद्भ्यांजातः । जनी० ड : ॥

पादत्राणम् । न० पादुकायाम् ॥

पाददद्रु : । पुं० विपादिकायाम् ॥

पादनिकेत : । पुं० चरणपीठे । पाद योर्निकेत : आश्रय : ॥

पादप : । पुं० । द्वी० वृक्षे ॥ पादैः पिबति । पा० सुपीतियोगविभागात्क : ॥ पादपीठे ॥

पादपखण्ड : । पुं० वृक्षसमूहे ॥ पाद पानांसमूह : । वृक्षादिभ्यः खण्डः

पादपरुहा । स्त्री० वन्दायाम् ॥

पादपा । स्त्री० पादुकायाम् ॥

पादपाश : । पुं० दामाञ्चने । अश्व पादरज्जौ ॥

पादपाशी । स्त्री० शृङ्खलायाम् । पैरवीसकली द्र० भा० । खड्काया म् । खड्वा द्र० भा० ॥

पादपीठ : । पुं० न० पादासने । पादस्थापनपीठे । पादनिकेते । द्र० हे० च० ॥ यथा । अस्पृष्टचरणाञ्च स्वचूडामणिमरीचिभि : । नीराज यन्निभूपाला:पादपीठान्तभूतलमि

तिश्रीहर्षमिश्र : ॥

पादपीठिका । स्त्री० नापितादिशिल्पे ॥

पादपोत्पल : । पुं० कर्णिकारे ॥ पाद पैउत्पलमुत्तदाकारंपुष्पमस्य ॥

पादवलय : । पुं० हंसके । पादकटके ॥

पादवल्मीकम् । न० श्लीपदे ॥

पादमूलम् । न० चरणाधोभागे । गोहिरे ॥

पादरक्षणम् । न० पादुकायाम् ॥

पादरज्जु : । स्त्री० पर्याणम् । हस्तिपादबन्धनगुणे ॥ चरणबन्धनदामसाचे ॥

पादरथी । स्त्री० पादुकायाम् ॥

पादरोहण : । पुं० वटवृक्षे ॥

पादविक : । पुं० पथिके ॥ पद्भ्यांधावति । माथोत्तरपदेत्यादिनाठक् ॥

पादविरजा । स्त्री० पादुकायाम् ॥

पादविहरणम् । न० पादक्षेपे ।

पादश : । न० पादम् पादमित्यर्थे ॥

पादशैल : । पुं० प्रत्यन्तपर्वते ॥

पादशोथ : । पुं० पादगतशोथे ॥ यथा । अनन्योपद्रवकृत : शोथ : पादस मुत्थित : । पुरुषंहन्तिनारीन्तु मुख जोगुह्यजोद्वयम् इति माधव : ॥

पादस्फोट : । पुं० विपादिकायाम् । विवाइ० द्र० भा० । स्फुटति । स्फुट० । घञ् । पादस्यस्फोट : ॥ पादौस्फोटयतिवा । कर्मण्यण् ॥

पादाकुलकम् । न० मात्रावृत्तविशेषे । यथा । अचरगुरुलघुनियमविरहितं

भुजगराजपिङ्गलपरिभणितम् । भवतिसुगुम्फितपोड़शकलकंवाणीभूषा पादाकुलकम् ॥ यथा । मलयपवनहतकुसुमपरागः परभृतनिभृतरविसघनभागः । विरतरसञ्चितमानदुरन्तः कस्यमसुरं सुमनयति वसन्तः ॥

पादायम् । न० प्रपदे । पादस्याग्रम् ॥

पादाङ्गदम् । न० नूपुरे ॥ पादस्याङ्गदमिव ॥ यद्वा । पादएवाङ्गम् । पादाङ्गंद्यति । द्दो० । द्यायतिवा । दै म्० । द्यती । देङ् पालनेवा । आतङ्गतिक : ॥

पादात् । पुं० पादाती ॥

पादातम् । न० पत्तिसंहतौ ॥ पदातीनासमूह : । भिक्षादित्वादण् ॥ पुं० । पादातौ ॥ पादाभ्यामतति । अत० । पचाद्यच् ॥

पादाति : । पुं० पत्तौ । पादातिकि ॥

पादातिक : । पुं० पादातौ ॥ पादातिरेव । विनयादित्वात्स्वार्थेठक् ॥ पादाभ्यामतति अत० । बाहुलकात्तूकोवा ॥

पादाभ्यासयमकम् । न० चित्रकाव्यप्रभेदे ॥ यथा । आपद्दिव्यापृतनयास्तयायुयुधिरेन्नपा : । आपद्दिव्यापृतनयाविस्मयंजनतायथेतिमाघकाव्य१८ सर्गे ६० श्लोक : ॥ नृपाराजान : । आपद्दिव्यसनेऽपि । व्यापृतनयाप्रवृत्तिनीतिकाएवसन्त : न तुश्वापदवत्स्वेतिभाव : । पृतनया सेनयासाधनेन । वाक्यान्तरस्थस्यापिपृतनाशब्दस्यमत्रान्वयविधिसोढव्य : । तथाविनप्रकारेणयुयुधिरेसम्प्रहृ : । यथा दिव्याजनताप्रन्तरिक्षवर्त्ति सिद्धविद्याधरसङ्घोविस्मयमाप । चमात्कृपयुद्धचमत्कृतिरित्यर्थ : ॥

पादारक: । पुं० पोर्लिदे । नौकावयवविशेषे ॥

पादार्घ्यम् । न० पादप्रदाने ॥

पादालिन्द. । पुं० नौकायां ॥

पादावर्त्त : । पुं० अरघट्टके । ररंद्० तू० भा० ॥

पादाविक: । पुं० पादातौ ॥ पादाभ्यासवति । अवरचपादो । या० इक: ॥ यद्वा । पादेनाबोरत्क्षणम् । तत्रनियुक्त० इतिठक् ॥

पादासनम् । न० पादपीठे ॥

पादी । पुं० पादविशिष्ट कुम्भीरादिजलजन्तुषु ॥ तेयथा । कुम्भीर कूर्मनक्राश्वगोधामकरशङ्कव : । घण्टिक: शिशुमारश्च त्याद्य:पादिन:स्मृता: ॥ पादिनो विचयेतेतुकोषस्थानां गुणै: समा : ॥ चतुर्थांशभागिनि ॥ यथा । सर्वेषामर्द्धिनोमुख्यास्तदर्द्धेनार्द्धिनोऽपरे । तृतीयिनस्तृतीयांशाश्चतुर्थांशाश्चपादिन : ॥ त्रि० । पादविशिष्टे ॥

पादुकः । त्रि० गमनशीले ॥

पादुका । स्त्री० पादत्राणे । चर्मादिनिर्मितपादाच्छादने । उपानहि ॥ पादूएव । स्वार्थेकः ॥

पादुकाकारः । पुं० चर्मकारे ॥ पादुकांकरोति । दुकृञ्० । कर्मण्यण् ॥

पादुकाकृत् । पुं० चर्मकारे ॥

पादूः । स्त्री० पादुकायाम् ॥ पद्यतेऽनेनया । पद० । णित्कसिपद्यर्ते रित्यूः ॥

पादूकृत् । पुं० चर्मकारे ॥ पादूंकरोति । कृञ्० । क्विप् । तुक् ॥

पादोदकम् । न० चरणधौतजले ॥ चरणामृते ॥ यथा । कृदिरूपंमुखेनाम नैवेद्यमुदरेहरेः । पादोदकञ्चनिर्माल्यंमस्तकेयस्यसोच्युतः ॥ नैवेद्यमन्नं तुलसीविमिश्रं विशेषतः पादजलंपिबेच्च । योऽश्नातिनित्यंप्रयतो मुरारेः प्राप्नोतिसुप्रं मयुतांसभक्तिमितिपाद्मोत्तरखण्डे १०० अध्यायः । अपिचतत्रैव । स्पर्शो हन्ति यदङ्घ्रिसङ्गितुलसीस्तेयस्य पादोदकं नैवेद्यंयत्कुमद्यपानदुरितंगुर्वङ्गनासङ्गमम् । भक्ताधीनमतिस्थितिर्हरिरमेतत्प्रकृतिः सञ्जाशालग्रामशिलादिमूर्तिसहितोजानन्ति कैर्वैष्णवैरिति ॥ श्रीनृसिंहपुराणे गंगाप्रयागगयनैमिषपुष्करादिपुण्यानियानि कुरुजाङ्गलयामुनानि । कालेनतीर्थसलिलानिपुनन्तिपापं- पादोदकंभगवतःप्रपुनातिसद्यइति पीतेपादोदकेविष्णोर्येद्विप्रापैर्विमुच्यते । हत्वायमभटान्सर्वान्वैष्णवंलोकमाप्नुयात् ॥

पाद्धतम् । न० पद्धतिसमूहे ॥ भि० । अण्० ॥

पाद्मः । पुं० वेधसि ॥ न० । पद्मपुराणे ॥

पाद्यम् । न० पादार्थवारिणि । पादप्रक्षालनार्थजले ॥ पाद्यपात्रलक्षणं यथा । षडङ्गुलंप्रविस्तारमुत्सेधश्चतुरङ्गुलम् । श्रीघ्रमेकाङ्गुलंकुर्यान्नासिकांचतुरङ्गुलाम् ॥ पृष्ठे पादसमायुक्तंचतुरङ्गुलमानतः । पाद्यपात्रमितिख्यातंसर्वदेवप्रपूजने ध्रुवम् ॥ पादार्थमुदकम् । पादार्घाभ्यांचेति यत् ॥

पानः । पुं० निःश्वासे ॥ शौण्डिकाख्यां । शुण्डायाम् ॥ खड्गादेः संस्कारविशेषे । पाय० द्र० भा० ॥

पानम् । न० पीतौ । द्रवद्रव्यस्यगलाधोनयने । पीना० द्र० भा० भाजने ॥ रक्षणे ॥ शौण्डिकालये ॥ पिबत्यत्र । पापाने । अधिकरणेल्युट् ॥ पेयेजलादौ ॥ पीयते यत्तत् । कृत्यल्युटोबहुलमितिकर्मणिल्युट् ॥

पानकम् । न० पञ्चापानारसवत्० द्र० भा० प्र० पेयपदार्थे ॥ तत्राम्लपानकम् ॥ यथा । आम्रमामंजल-

स्विन्नं मर्द्दितं दृढपाणिना । सिताशीताम्बु संयुक्तं कर्पूरमरिचान्वितम् । प्रपानकमिदं श्रेष्ठं भीमसेनेन निर्मितम् । सद्योरुचिकरं बल्यं शीघ्रमिन्द्रियतर्पणम् ॥ अपक्वाम्ररसोद्भूतपानकं वातनाशनम् । कफपित्तकरं किञ्चित्प्रस्थं यदि सेवितम् ॥ पक्वाम्रस्य तु । सुपक्वमाम्रस्य फलं सुसृष्टिना सम्मर्द्दितं शर्करया समन्वितम् । एलालवङ्गार्द्रकनागसारसितं समन्वितं कुसुमरोचकं भवेत् ॥ पानकं चाम्रसम्भूतं स्वाद्वम्लं गुरुपित्तजित् । सुहृद्यं श्लेष्मवल्यं वर्ण्यं हृद्यं रुचिप्रदम् ॥ -(००‡००)- ॥ अम्लिकापानकं यथा । अम्लिकायाः फलं पक्वं मर्द्दितं वारिणा दृढम् । शर्करामरिचोन्मिश्रं लवङ्गेन्दुसुवासितम् ॥ अम्लिकाफलसम्भूतं पानकं वातनाशनम् । पित्तश्लेष्मकरं किञ्चित्सुरुच्यं वह्निबोधनम् ॥ निम्बूफलपानकं यथा । भागैकं निम्बुअंतोयं षड्भागं शर्करोदकम् । लवङ्गमरिचोन्मिश्रं पानकं पानकोत्तमम् ॥ निम्बूफलभवं पानमत्यम्लं वातनाशनम् । वह्निदीप्तिकरं रुच्यं समस्ताहारपाचकम् ॥ (००) ॥ धान्याकपानकं यथा । शिलायां साधु सम्पिष्टं धान्याकं वस्त्रगालितम् । शर्करोदकसंयुक्तं कर्पूरादिसुसंस्कृतम् ॥ नवीनमृन्मये पा-

त्रे स्थितं पित्तहरं परम् ॥ ०॥ जम्ब्वाः पानकं यथा । जम्बूफलं स्थूलतरं सुपक्वं सम्मर्द्दितं शर्करयाम्बु नालम् । सुवासितं वेल्लजभृङ्गमन्यै रुचिं विधत्ते विरुचीजनानाम् ॥ जम्बूफलभवं रुच्यं पानकं कफनाशनम् । कषायं वातकृत्स्तोकं स्वाद्वम्लं दाहशान्तिकरम् ॥ बीजपूरपानकम् । मातुलुङ्गरसं योज्यं त्रिगुणं शार्करं जलम् । कर्पूरमरिचोन्मिश्रं पानकं स्यादिदं वरम् । मातुलुङ्गभवं पानं शूलनाशविनाशनम् । श्वासकासैरुचौ वातजिद्वन्हिप्रचप्रचितम् ॥ हैमखिरप्यन्तु । शर्करा नालिकेलाम्बबीजपूरररसं युतम् । पटपूतं भवेद्धैमखिरणीनामपानकम् ॥ पानकं हैमखिरणं रुच्यं श्रव्यं बलप्रदम् । स्निग्धं वातहृत्कुम्भं किञ्चित्श्लेष्मकरं गुरु ॥ करमर्द्दपानकं यथा । लवङ्गार्द्रकसंयुक्तं सुपिष्टं वारिणायुतम् । करमर्द्दकरैर्मर्द्दी सप्तभागसितान्वितम् ॥ वातहृद्रुचिदं भव्यं हृद्यमत्यन्तरं स्मृतम् । रक्तपित्तकरश्चोष्णमाध्याप्योद्यकारमर्द्दितम् ॥ नारङ्गपानकं यथा । सुपक्वनारङ्गफलं निपीडितं संयोजितं शर्करया विशुभ्रया । सद्राक्षकं चेन्दुकणेन वासितम् पानं च्छयादि जनसंस्तुतगम् ॥ नारङ्गफलसम्भूतं पानकं वातनाशनम् । मधुरं विशदं रुच्यं सुस्निग्धं पित्तहृद्दृढम् ॥ ०॥

चारस्तु । चारस्यफलजं सशर्करं मर्दितंशिशिरवारिणाहृतम् । ऐल -माद्रं क्रमुतेनसुवासंभक्तसिक्थमिलितंकृतशासम् ॥ चारस्यफलजंपानं-गुरुहृद्यंरुचिप्रदम् । कफपित्तहरं-वृष्यंहृद्यंमधुरपाकिच ॥ पक्वक्षीरचुक्रादिद्राक्षादाडिमकंतथा । एवैसं सस्यवभिन्नं पानकंक्रियतेबुधैः ॥ एवमन्यस्यपुष्पस्य फलस्याम्लस्यधातधा । शर्करामरिचोन्मिश्रंस्वसंसात् पानकंवरम् । एवंविधानकंकार्यंसुधियासुद्धयत्कृतम् । गुणाढ्यानुसारेणज्ञातव्याः पानकेबुध ॥

पानगोष्ठिका । स्त्री० भाषाने । सभ्यमिलितयन्त्र० भक्षिनुस्थाने ॥ पानस्यगोष्ठी । स्वार्थेकः ॥

पानगोष्ठी । स्त्री० पानगोष्ठिकायाम् ॥

पानपात्रम् । न० मद्यपानपात्रे । चपके ॥ अस्यपरिमाणाद्यु शकुलसारे- । नयनाग्निवाणसहाकर्मैसुपरमेधव ठि । पैतुपादं प्रकर्षव्यमिस्यकुलसाधनें ॥ तृतीयमधिकपात्रन्तुनकर्त्तव्यंचसाधकैरिति ॥ कर्षेलौकिकतोलकमित्यर्थः ॥ तदुक्तकुलोत्तमे । गुञ्जाष्टदशमाषः स्यात्तदष्टौकर्षउच्यतइति ॥ पानस्यपानायवा पात्रम् ॥

पानवणिक् । पुं० शौण्डिके ॥ पानेन उपलक्षितो वणिक् ॥

पानभाजनम् । न० पानपात्रे । कंसे । कटोरा० इ० भाषा ॥ पीयते० पानम् । चीरादि । भापाने । ल्युट् । पानस्यभाजनम् ॥

पानसम् । न० पनसभवमद्ये ॥ त्रि० पनससम्बन्धिनि । पनसस्येदम् । अण् ॥

पानात्यय : । पुं० मदात्ययरोगे ॥

पानिकम् । न० पानपात्रे ॥

पानीयम् । त्रि० पातव्ये । पेये ॥ रक्षणीये ॥ यथा । पानीयंपानीयंभरद्विवसर्व पयामीयमिति । अस्यार्थः । पानीयंजलंशरदिपानीयम्पानायंभवतिनिर्मलत्वात्त्रिदोषघ्नत्वात्विशेषत : पित्तोपशान्तिस्त्वात् । वसन्तेपपुनस्तदेवपानीयंरक्षणीयमल्पंदेयमितिभाव : । पारणे ॥ न० उदके । जले । सलिले ॥ अस्य गुणायथा । पानीयंश्रमनाशनंक्लमहरंमूर्छापिपासापहंतन्द्राछर्दिविनाशनंबलकरंनिद्राहरंतर्पणम् । हृद्यंगुप्तरसंह्यजीर्णशमनंनित्यंहितंशीतलंलघ्वच्छरसकारणंनिगदितंपीयूषवज्जीवनम् ॥ तद्द्विधातु । पानीयमुनिभिःप्रोक्तंदिव्यंभौममितिद्विधा । दिव्यंचतुर्विधंप्रोक्तंधाराजंकारकाभवम् । तौषारञ्चतथाहैमंतेषुधारंगुणाधिकम् । भौममम्भोनिगदितंप्रथमंषड्विधंबुधैः ॥ जाङ्गलं

परमानूर्पतन : साधारणक्रमात् ॥ धनार्त्तं वंप्रमुच्चन्निवारिवारिधराश्च यत् । तत्त्विदीपायसर्वेषांदेहिनां- परिकीर्तितम् ॥ नादेयमौद्भिदंचैव नैर्झरंसारसंतथा । ताडागस्रतथा- वाप्यं कौपंचौण्डाश्चपाल्वलम् ॥ वि- किरस्यैवकैदारंवार्षिकस्यापिकीर्त्ति- राम् । भौमान्यं तानिवारीणि ज्ञात व्यानिविचक्षणै : ॥ भुक्त्वादौसलि लंपीतंकाश्यं मन्दाग्निदोषकृत् । म ध्येऽग्निदीपनंश्रेष्ठं चान्ते स्थौल्यक फप्रदम् ॥ पानीयंप्राणिनः प्राणाः पानीयंपावनंपरम् ।पानीयस्यप्रदा नेनतृप्तिर्भवतिशाश्वती ॥ पीयते । पापाणे । अनीयर् ॥ पायतेवा । पै शोषणे । अनीयर् ॥

पानीयलगड्लीय : । पुं० लगड्लीय प्रभेदे । काष्ठटे ॥

पानीयनकुल : । पुं० उद्रे । जलमार्जा रे ॥

पानीयपृष्ठज: । पुं० कुम्भ्याम् ॥

पानीयफलम् । न० मखान्ने ।मखाना इतिभाषा० ॥ शृङ्गाटके। सिंघाडा इ० भा० ॥

पानीयमूलम् । न० कुम्भ्याम् । सोमरा ज्यां ॥

पानीयमूलकम् । न० सोमराज्याम् ॥

पानीयवर्णिका । स्त्री० वालुकायाम् ॥

पानीयशाला । स्त्री० प्रपायाम् ॥पानी यसशाला ॥ जलावस्थानगृहे ॥

पानीयशालिका । स्त्री० प्रपायाम् ॥ स्वार्थेकन् ॥

पानीयामलकम् । न० प्राचीनामलके ॥ प्राचीनामलकंलोकेपानीयामल- कंस्मृतम् ॥

पानीयालु : । पुं० जलालौ । पनिया लु० इ० भा० ॥

पानीयाग्न्या । स्त्री० वल्वजायाम् ॥

पान्थ : । त्रि० पथिके ॥ पन्थानंनित्यं गच्छति । पन्थोणनित्यम् । इ० प- न्थादेशोणप्रत्ययश्च ॥ स्त्री० । पान्था

पापम् । न० अधर्मे । अनर्यानुबन्धिनि । किल्बिषे । वृजिने । एनसि । दु- रिते ॥ निषिद्धकर्मानुष्ठानविहित कर्माऽननुष्ठानाभ्यांमपोत्पत्तिंसयि श्रेयमाहश्रीसदाशिवः : । अनुष्ठानं- निषिद्धस्यत्यागोविहितकर्मणः : । त्र्यांजनयत : पापंकर्मशर्मापामय- प्रदम् ॥ स्वानिष्टसाधनमात्परा- निष्टोपपादनात् ।तदेवपापंद्विविधं जानीहिकुलनायिके ॥ परानिष्टक- रात्पापान्मुच्यतेराजशासनात् । च न्यस्मान्मुच्यतेमर्त्यः प्रायश्चित्तस माधिना ॥ प्रायश्चित्ताद्यवादण्डैर्न- पूतायेकृतांहस : । नरकानृननिव- र्त्तन्ते इहामुत्रविगर्हिता इति श्री महानिर्वाणतन्त्रम् ॥ तद्दशविधं- था । प्राणाभिपातनंस्तैन्यंपरदार

पामघ्नी । स्त्री॰ कटुकायाम् ॥ इति॰
राजनिर्घण्ट : ॥

पाम । न॰ विचर्चिकायाम् । कच्छ्वाम् ॥
पायत्यङ्गम् । पैशोषणे । मनिन् ॥
पायतेदेहोऽस्माद्वा । पारयणे । पि
बतिदेहंवा ॥

पामन : । त्रि॰ कच्छुरे । पामरोगवि
शिष्टे । विचर्चिकायुक्ते ॥ पामाऽ-
स्यास्ति । पामादित्वान्न : ॥

पामर : । त्रि॰ खले ॥ नीचे ॥ मूर्खे ॥
पामानंराति । रा॰ । कातइतिक :
॥ यथा । पाधर्म : क्वसेयेन । स्वच्
प्राणत्यागे । पुंसीतिच : ॥

पामरोद्धारा । स्त्री॰ गुडूच्याम् ॥

पामवान् । त्रि॰ पामने ॥ मत्वर्थेमतु
प् ॥

पामा । स्त्री॰ विचर्चिकायाम् ॥ कच्छ्वा
म् । खर्ज्वाम् ॥ अस्याऔषधं यथा
। हरिद्राहरितालस्तुदूर्वागोमूत्रसैन्ध
वम् । षयंसीघोहन्तिदद्रुंपामानंवेग
रंतथा ॥ अपिच । माहिषंनवनीतं
चसिन्दूरसमरीचकम् । पामाविलि
पितानश्येद्दद्रुलापिहपधुव ॥ अन्य
च ॥ मरिचंनिशतंकुष्ठंहरितालंमन
शिलम् । देवदारुहरिद्रेद्वे कुष्ठंमां
सीतिचन्दनम् ॥ विशालाकरवीरश्च
चार्कक्षीरंसकृत्फलम् । एषांचकार
र्षिकोभागोविषस्यार्द्धपलंभवेत् ॥ प्र
स्थंकटुकतैलस्यगोमूत्रेचतुर्गुणेपचेत् ।
मृत्पात्रेलोहपात्रेवाशनैर्मृद्वग्निनापि
चेत् ॥ पामाविचर्चिकाचैव दद्रुवि-
स्फोटकानिच । अभ्यङ्गेनप्रणश्यन्ति
कोमलत्वञ्चजायते ॥ प्रसूतान्यपिश्वि
त्राणितैलेनानेनसत्वरात् । चिरो-
त्थितमपिश्वित्रं विषपँतत्क्षणाद्वि-
द्धिति गारुडे १९५ अध्याय: ॥ पा
यत्यङ्गम् । पै॰ । मनिन् ॥ मनद्विति
नङीप् । डाबुभाभ्यामितिडाप् ॥

पामारि : । पुं॰ गन्धके ॥

पायस : । पुं॰ न॰ क्षीरतण्डुलमिश्रे
। परमान्ने ॥ अतप्तसतण्डुलाधौताः
परिभृष्टाघृतेनच । खण्डयुक्तेनदु-
ग्धेनपाचिता : पायसोभवेत् ॥ पा
यस : कफकृद्बल्योविष्टम्भीमधुरोगु
रु : ॥ अपिच । पायसंदुर्जरंबल्यं-
धातुपुष्टिविवर्द्धनम् । विष्टम्भजन-
नंहन्तिरक्तपित्ताग्निमारुतम् ॥ श्री
वासे । सरलद्रवेटारपिक्वृइति भा॰
॥ पयएव । प्रज्ञाद्यण् ॥ पयसोवि-
कारोवा । तस्यविकारइत्यण् ॥ प-
यसिसंस्कृतोवा । संस्कृतंभक्षा॰ इ
त्यण् ॥

पायिक : । पुं॰ पदातिके । पायक इ
तिभाषा ॥ इति शब्दरत्नावली ॥

पायित: । त्रि॰ मानङ्कारिते ॥ पिबती
त्यन्तात्कर्मणिक्त: । शाच्छासाह्वा
व्यावेपांयुगितियुगागम : ॥

पायु: । पुं॰ मलद्वारे । अपाने । गुदे ॥

अवागनतिरपानश्चपायुरध्यात्ममुच्यते । अधिभूतंविसर्गश्चमित्रस्तत्राधिदैवतम् ॥ पायतिशोषयतितैलमितिपायु : ॥ पै० । शोषे । वापाजीत्युण् । धातोर्युक् ॥ यद्वा पातिमलनिस्सारणेन । पारयणे पिबतिमत्स्यौषधंवा । पापाने । प्राग्वत् ॥ चि० रचके ॥

पाय्यम् । न० परिमाणे । यौतवे ॥ मीयतेऽनेन । माङ्माने । पाय्यसान्नाय्येतिनिपातनात्ण्यत्धात्वादे: पकारादेशोयुगागमश्च ॥ अथ ॥ चि० । निन्दनीये ॥

पारम् । न० परतटे । नदीलङ्घनाक्रम्यतीरे ॥ पुं० । न० प्रान्ते ॥ पारयति । पारतीरकर्मसमाप्तौ ॥ पचाद्यच् ॥ समाप्तौ ॥ पुं० । पारदेपीतिकश्चित् ।

पारकुलीन : । त्रि० परकुलेसाधौ ॥ प्रति० खञ् ॥

पारक्य : । त्रि० परकीये ॥ यथा । यत्नात्मातंस्वशाखायांपारक्यमविरोधियत् । विद्वद्भिस्तदनुष्ठेयमग्निहोत्रादिकर्मवत् इति ॥ पुं० । परलोकहितकर्मणि । यथा । पादेनतस्यपारक्यं कुर्यात्सञ्चयमात्मवान् । अर्द्धेनचात्मभरणं नित्यनैमित्तिकंतथा ॥ पादञ्चार्द्धमर्धस्यमूलभूतंविवर्द्धयेत् । एवमाचरत : पुंसोह्यर्थ . साफल्यमृच्छतीतिमार्कण्डेयपुराणम् ॥

पारग : । त्रि० । पारगामिनि ॥ पारङ्गच्छति । गम्लृ० । अन्तात्यन्ताध्वदूरपारसर्वेत्यादिनागमेर्ड : प्रत्यय : ॥

पारगत : । पुं० जिने ॥ त्रि० । पारगे ॥

पारक् । न० सुवर्णे ॥ पारयति । पार० । पारयतेरजि : ॥

पारजायिक : । पुं० पारदारिके ॥ इतिमहाभारते राजधर्म : ॥

पारटीट : । पुं० । पाषाणे ॥

पारण: । पुं० मेघे ॥ न० । पारणायाम् ॥ यथा । पारणंपावनंपुंसां सर्वपापप्रणाशनम् । उपवासाङ्गभूतञ्चफलदंशुभकारणम् ॥ सर्वेष्वेवोपवासेषु दिवापारणमिष्यते । अन्यथाफलहानि : स्याद्दृतेधारणपारणम् ॥ नरात्रौपारणंकुर्यादृतेवैरोहिणीव्रतात् । निशायांपारणं कुर्याद्वर्जयित्वामहानिशाम् ॥ पूर्णाहुतिपारणंतत्रत्वारविप्रसुरार्चनम् । सर्वेषांसम्मतंकुर्याद्दतेवैरोहिणीव्रतमितिब्रह्मवैवर्त्ते श्रीकृष्णजन्मखण्डे ८ अध्याय : ॥ जन्माष्टमीव्रतेपारणाकालस्तु । अष्टम्यामथरोहिण्यां नकुर्यात्पारणंक्वचित् । हन्यात् पुराकृतकर्म उपवासार्जितंफलम् ॥ तिथिरष्टगुणंहन्तिनक्षत्रञ्चचतुर्गुणम् । तस्मात्प्रयत्नत : कुर्या

मयापि च । त्रीण्येव पापानि कायेन सर्वतः परिवर्ज्जयेत् ॥ असत्प्रलापं पारुष्यं पैशुन्यमनृतं तथा । चत्वारि वाचा राजेन्द्र न जल्पेन्न चिन्तयेत् ॥ अनभिध्या परस्वेषु सर्वसत्त्वेषु सौहृदम् । कर्म्मणां फलमस्तीति त्रिविधं मनसाचरेत् ॥ अपि च । अदत्तानामुपादानं हिंसा चैवाविधानतः । परदारोपसेवा च कायिकं त्रिविधं स्मृतम् ॥ पारुष्यमनृतञ्चैव पैशुन्यं चापि सर्वशः । असम्बद्धप्रलापश्च वाङ्मयं स्याच्चतुर्विधम् ॥ परद्रव्येष्वभिध्यानं मनसानिष्टचिन्तनम् । वितथाभिनिवेशश्च त्रिविधं कर्म्म मानसम् ॥ त्रि० । अधर्म्मिणि । शास्त्रप्रतिषिद्धकारिणि ॥ यथा । कथापि खलु पापानामलमश्रेयसे यत इति ॥ क्रूरे । परद्रोहकारिणि ॥ पात्वस्मादात्मानम् । पापजनी । पापीविषिष्य : प : ॥ पापमस्यास्तीति । अर्शआद्यच् ॥ पापं चिन्तयते चैव ब्रवीति च करोति च । तस्याधर्म्मनिविष्टस्य गुणा नश्यन्ति साधवः ॥ धर्म्मनित्यः प्रशान्तात्मा कार्य्ययोगवहः सदा । नाधर्म्मे कुरुते बुद्धिं न च पापे प्रवर्त्तते ॥ धर्म्मनित्यो धर्म्मे निरतः । कार्य्ययोगवहः : कार्य्योपायतत्परः ॥

पापकम् । क्ली० दुरदृष्टे । पाप्मनि । पापे ॥

पापकर्त्तरियोगः । पुं० यात्रायोगविशेषे ॥ यथा । दुर्बलो यदि मार्गे शोनि वसेत्पापमध्यगः । पापकर्त्तरियोगोयं यातुः पत्नीं निहन्ति वै ॥

पापकर्म्मा । त्रि० पापाचारे ॥ नचिरं पापकर्म्माणः क्रूरा लोकजुगुप्सिताः । ऐश्वर्य्यं प्राप्य तिष्ठन्ति सुशीर्णमूला इव द्रुमाः ॥ पापं कर्म्म यस्य सः ॥

पापकृत् । त्रि० पापकारिणि ॥ पापं कृतवानिति विग्रहे सुकर्म्मपापमन्त्रपुण्येषु कृञ इति क्विप् ॥

पापकृत्तमः । त्रि० अतिशयपापकारिणि ॥

पापगणः । पुं० पक्षमासस्याष्टमप्रभेदे ॥

पापग्रहः । पुं० क्षीणचन्द्रादौ ॥ यथा । क्षीणेन्दुः सूर्य्योराहुः शनिः केतुः सकूरन्दुजः । रविः पापा भवन्त्येते शुभाख्यान्ये प्रकीर्त्तिताः ॥ जन्मराश्यपेक्षया षष्ठादिस्थानस्थाः पापा अपि शुभा भवन्ति । यथा । केतूपग्रहभौममन्दगतयः षष्ठत्रिसंस्थाः शुभाश्चन्द्रार्कावपि ते च तोयदशमौ चन्द्रः पुनः सप्तमः । जीवः सप्तनवद्विपञ्चमगतो युग्मे बुधो मात्मजः । शुक्रः षड्दशसप्तवर्ज्जितगृहेष्वन्ये शुभा इति ॥

पापघ्नः । पुं० तिले ॥ त्रि० पापनाशके ॥

पापचेलिका । स्त्री० पाठायाम् ।

पाठायाम् ॥

पापचेली । स्त्री० प्राचीनायाम् ॥ अम्बष्ठायाम् । पाठायाम् ॥ पापे चलति । चलविलसने, पचादौ सेखडि तिनिपातनात् ङीप् ॥ पचेर्यङन्ता द्विषिपापचीतिपापचीवायु :। तमौ रतिवा । पच् ॥

पापपति :। पुं० जारे । उपपतौ ॥

पापपुरुष :। पुं० पापमयाङ्गनरे ॥ उक्तः पाद्मे क्रियायोगसारे । सृष्टौ पुरुष : स्रष्टः समारंसचराचरम् । सर्वेषां दमनार्थायसृष्टवान्पापपूरुषम् ॥ द्विजातिहत्यामूर्धानंमदिरापानलोचनम् । सुवर्णस्तेयवदनं गुरुतल्पगरिस्थितिम् ॥ स्त्रीहत्यानासिकश्चैवगोहत्यादोषबाहुकम् । न्यासापहरणग्रीवंभ्रूणहत्यागलंतथा ॥ परस्त्रीगमनमुखाद्यं मुष्कलोकमधोदरम् । शरणापन्नहत्यादिनाभिं गर्भकथाकटिम् ॥ गुरुनिन्दासक्थिभागंकन्याविक्रयशेफसम् । विश्वासवाक्यकथनपायुंपितृवधाङ्घ्रिकम् ॥ उपपातकरोमाणंमहाकायंभयङ्करम् । कृष्णवर्णपिङ्गनेत्रं स्वाश्रयात्यन्तदुःखदमिति ॥

पापफलम् । न० रोगे ॥ कर्मविपाके ॥

पापमुक्त :। त्रि० निष्पापे ॥

पापयोनि :। पुं० खले ॥ तिर्यक्षि ॥

पापरोग :। पुं० मसूरीरोगे ॥ अष्टौपापरोगा :। तेच । उन्माद :। त्वग्दोष :। राजयक्ष्मा । श्वास :। मधुमेह :। भगन्दर :। महोदर :। अश्मरी । इति ॥

पापरोगी । त्रि० कुष्ठिनि ॥ क्षयरोगिणि ॥ पापरोगाणामष्टविधत्वादष्टौ पापरोगिणोभवन्ति ॥

पापर्द्धि :। स्त्री० मृगयायाम् ॥ वृ० द्वि०

पापल :। त्रि० पापप्रापके ॥

पापशमन :। त्रि० पापनाशके ॥

पापशमनी । स्त्री० शमीवृक्षे ॥ पापनाशिकायाम् ॥

पापात्मा । पुं० अधर्मशीले । पापाशये । पापिनि ॥

पापिष्ठा । स्त्री० वर्णवृत्तविशेषे ॥ आद्यौ कर्णौ यलक्षितंज्ञात्वाविप्र गुरुसहितम् । तद्वृत्तं पिङ्गलभणितंपापिष्ठेतिप्रथितम् ॥ यथा । भामंभामंभुवनतलंदर्शंदर्शंजगदखिलम् । भूयोभूयः परिमुषितम् विष्णोर्नाम प्रवचहितम् ॥

पापी । त्रि० पापयुक्ते ॥

पाप्मा । पुं० पापे ॥ त्रि०। तद्वति । आप्नोति । व्याप्नोतिलोकान् । आप्० । नामन्सीमन्व्योमन्निति० निपातितः ॥ पातिपिबतिवा । पा० । नामन्निति० मनिन्० धातो : पुगागमश्च निपातनात् ॥

पामघ्न :। पुं० गन्धके ॥

पामघ्नी । स्त्री० कटुकायाम् ॥ इति० राजनिर्घण्ट : ॥

पाम । न० विचर्चिकायाम् । कच्छ्वाम् ॥ पायत्यङ्गम् । पैशोषणे । मनिन् ॥ पायतेदेहोऽस्मात् । पारयति । पिबतिदेहंवा ॥

पामन : । त्रि० कच्छुरे । पामरोगविशिष्टे । विचर्चिकायुक्ते ॥ पामाऽस्यास्ति । पामादित्वान्न : ॥

पामर : । त्रि० खले ॥ नीचे ॥ मूर्खे ॥ पामानंराति । रा० । आतइतिक : ॥ यद्वा । पापर्म : म्रियतेयेन । मृङ् प्राणत्यागे । पुंसीतिघ : ॥

पामरीधारा । स्त्री० गुडूच्याम् ॥

पामवान् । त्रि० पामने ॥ अस्त्यर्थेमतुप् ॥

पामा । स्त्री० विचर्चिकायाम् ॥ कच्छ्वाम् । खर्ज्वाम् ॥ अस्याऔषध यथा । हरिद्राहरितालश्चदूर्वागोमूत्रसैन्धवम् । अयंलेपोहन्तिदद्रुंपामानंचैवरंतथा ॥ अपिच । माहिषंनवनीतं चसिन्दूरंचमरीचकम् । पामाविचिपितानश्चेत्कुलापिटपधुक् ॥ अन्यच्च ॥ मरिचंनिहतकुष्ठंहरितालंमनश्शिला । देवदारुहरिद्रे द्वे कुष्ठंमासीतिचन्दनम् ॥ विशालाकरवीरश्चअर्कक्षीरंसकृत्फलम् । एषाचकारपिकोभागोविषस्याईपलंभवेत् ॥ प्रस्थंकटुकतैलस्यगोमूत्रेचतुर्गुणेपचेत् । मृत्पात्रेलोहपात्रेवाशनैर्मृद्वग्निनापचेत् ॥ पामाविचर्चिकाचैव दद्रुविस्फोटकानिच । अभ्यङ्गेनप्रणश्यन्ति कोमलत्वञ्चजायते ॥ प्रसूतान्यपिश्विवाणितैलेनानेनम्रक्षणात् । चिरोत्थितमपिश्वित्रं विवर्णंतत्क्षयाद्भवेदिति गारुडे १९५ अध्याय : ॥ पायत्यङ्गम् । पै० । मनिन् ॥ मनइति ङीप् । डाबुभाभ्यामितिडाप् ॥

पामारि : । पुं० गन्धके ॥

पायस : । पुं० न० क्षीरतण्डुलमिश्रे । परमान्ने ॥ अतप्ततण्डुलाधौताः परिभृष्टाघृतेनच । खण्डयुक्तेनदुग्धेनपाचिता : पायसोभवेत् ॥ पायस : कफकृद्बल्योविष्टम्भीमधुरोगुरु : ॥ अपिच । पायसंदुर्जरंबल्यंधातुपुष्टिविवर्द्धनम् । विष्टम्भजननंहन्तिरक्तपित्ताग्निमारुतम् ॥ श्रीवासे । सरलद्रवेटारपिन्ड्रति भा० ॥ पयसइव । प्रज्ञाद्यण् ॥ पयसोविकारोवा । तस्यविकारइत्यण् ॥ पयसिसंस्कृतोवा । संस्कृतंभक्षा० इत्यण् ॥

पायिक : । पुं० पदातिके । पायक इतिभाषा ॥ इति शब्दरत्नावली ॥

पायित : । त्रि० पानङ्कारिते ॥ पिबतेर्ण्यन्तात्कर्त्तरिक्त : । शाच्छासाह्वाव्यावेपांयुगितियुगागम : ॥

पायु : । पुं० मलद्वारे । अपाने । गुदे ॥

चवाग्गतिरपानश्चपायुरध्यात्ममुच्यते । अधिभूतंविसर्गश्चमित्रस्तत्राधिदैवतम् ॥ पायतिशोषयतितैलमितिपायु : ॥ पै० । कृवापाजीत्युण् । धातोयुक् ॥ यद्वा पातिमलनिस्सारणेन । पारक्यो पिबतिवक्त्यौषधंवा । पायाने । प्राग्वत् ॥ चि० रक्षके ॥

पाय्यम् । न० परिमाणे । यौतवे ॥ मीयतेऽनेन । माङ्माने । पाय्यसान्नाय्येतिनिपातमात्ण्यत्धात्वादे: पकारादेशोयुगागमश्च ॥ जले ॥ चि० । निन्दनीये ॥

पारम् । न० परतटे । नदीसमुद्रादन्यतीरे ॥ पुं० । न० प्रान्ते । पारयति । पारतीरकर्मसमाप्तौ ॥ पचाद्यच् ॥ समाप्तौ ॥ पुं० । पारदेपीतिकश्चित् ।

पारकुलीन : । चि० परकुलेसाधौ ॥ प्रति०खञ् ॥

पारक्य : । चि० परकीये ॥ यथा । यन्नाम्नातंस्वशाखायांपारक्यमविरोधियत् । विद्वद्भिस्तदनुष्ठेयमग्निहोत्रादिकर्मवत् इति ॥ पुं० । परलोकहितकर्मणि । यथा । पादेनतस्यपारक्यं कुर्यात्सञ्चयमात्मवान् । अर्द्धेनचात्मभरणं नित्यनैमित्तिकंतथा ॥ पादञ्चार्द्धंहिमर्थस्यमूलभूतंविवर्द्धयेत् । एवमाचरत : पुत्रोह्यर्थ : साफल्यमृच्छतीतिमार्कण्डेयपुराणम् ॥

पारग : । चि० । पारगामिनि ॥ पारङ्गच्छति । गम्लृ० । अन्तात्यन्ताध्वदूरपारसर्वेत्यादिनागमेर्ड : प्रत्यय : ॥

पारगत : । पुं० जिने ॥ चि० । पारगे ॥

पारक्ष् । न० सुवर्णे ॥ पारयति । पार० । पारयतेरजि : ॥

पारजायिक : । पुं० पारदारिके ॥ इतिमहाभारते राजधर्म : ॥

पारटीट : । पुं० । अश्मनि ॥

पारण: । पुं० मेघे ॥ न० । पारणायाम् ॥ यथा । पारणंपावनंपुंसां सर्वपापप्रणाशनम् । उपवासाङ्गभूतञ्चफलदंशुभकारणम् ॥ सर्वेष्वेवोपवासेषु दिवापारणमिष्यते । अन्यथाफलहानि : स्याद्दतेधारणपारणम् ॥ नरात्रौपारणंकुर्याद्दते वैरोहिणीव्रतात् । निशायांपारणं कुर्याद्वर्जयित्वामहानिशाम् ॥ पूर्वाह्णेपारणंशस्तंकृत्वाविप्रसुरार्चनम् । सर्वेषांसम्मतंकुर्याद्दतेवैरोहिणीव्रतमितिब्रह्मवैवर्ते श्रीकृष्णजन्मखण्डे ८ अध्याय : ॥ जन्माष्टमीव्रतेपारणकालस्तु । अष्टम्यामथरोहिण्यां नकुर्यात्पारणंक्वचित् । हन्यात् पुराकृतंकर्म उपवासार्जितंफलम् ॥ तिथिरष्टगुणं हन्तिनक्षत्रञ्चचतुर्गुणम् । तस्मात्प्रयत्नत : कुर्या

त् तिथिभान्ते चपारणम् ॥ अत्रो
भयवियोगे पारणमुक्तम् । यदा सार्द्ध
प्रहरनिशाभ्यन्तरे एकस्यैव वियोगस्त
दैकतरवियोगेऽपि पारणम् । तथाच
नारदीये । तिथिनक्षत्रसंयोगे उप
वासो यदा भवेत् । पारणन्तु न कर्त्त
व्यं यावन्नैकस्य संक्षयः ॥ संयोगि
केन्नतेपारे यद्यप्येको वियुज्यते । त
त्रैव पारणं कुर्यादेवं वेदविदो विदुः
॥ यदैकस्यापि । सार्द्धप्रहरनिशाभ्य
न्तरेन वियोगस्तदा तयोरवियोगेऽपि प्रा
तरुत्सवान्ते पारणमुतिथ्यन्ते चोत्स
वान्ते वा व्रती कुर्वीत पारणमित्युक्त
रिति ॥

पारणा । स्त्री० । उपवासोत्तरदिने
विहितकाले विहितभोजने ॥

पारसः । पुं० । पारदे । पारा० इ०
भा० ॥ पारं तनोति । तनु० ।
अन्येभ्यो० ड : ॥

पारतन्त्र्यम् । न० । पराधीने । परत
न्त्रतायाम् । पराधीनविषयताशालित्वे

पारत्रिकम् त्रि० । परलोकभवे ॥

पारदः । पुं० रसराजे । रसेन्द्रे । महार
से । चपले । रसे । सूते । यथा । पा
रदस्तु मनाक् पाण्डुः सूतस्तु रक्तिमो
मलात् । पारदस्तु मनाक् शीतः स
र्वेतुल्यगुणाः स्मृताः ॥ इतिशब्दा
र्णवः ॥ तस्योत्पत्त्यादयो यथा ।
शिवाङ्गात् प्रच्युतं रेतः पतितं धर-
णीतले । तद्देहसारजातत्वाच्छुक्ल
मच्छमभूच्च तत् ॥ क्षेत्रभेदेन वि
ज्ञेयं शिववीर्यं चतुर्विधम् । श्वेतं रक्तं
तथा पीतं कृष्णं तत्तु भवेत् क्रमात् ॥
ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रस्तु ख
लु जातितः । श्वेतं शस्तं रुजां नाशे
रक्तं किल रसायने ॥ धातुवादे तु तत्
पीतं खेगतौ कृष्णमेव च ॥ पारदः ष
ड्रसः स्निग्धस्त्रिदोषघ्नो रसायनः ।
योगवाही महावृष्यः सदा दृष्टिबल
प्रदः ॥ सर्वामयहरः प्रोक्तो विशेषा
त् सर्वकुष्ठनुत् । स्वस्थो रसो भवेद्
ब्रह्मा बद्धो ज्ञेयो जनार्दनः ॥ रञ्जितः
क्रामितश्चापि साक्षाद्देवो महेश्वरः ॥
मूर्च्छितो हरति रुजं बन्धनमनुभूय-
खे गतिं कुरुते । अजरीकरोति हि मृ-
तः कोन्यः करुणाकरः सूतात् ॥ रसास्त्
ते । यस्य योगस्य यो योगस्तेनैव सदृशो
जितः । रसेन्द्रो हन्ति तं रोगं नरकुञ्जर-
वाजिनाम् ॥ तस्य दोषा यथा । मलं
विषं वह्निगिरित्वचापलं नैसर्गिकं दोष
मुशन्ति पारदे । उपाधिजौ द्वौ त्रपुना
गयोगजौ दोषौ रसेन्द्रे कथितौ मुनी
श्वरैः ॥ मलेन मूर्च्छां मरणं विषेण दा
हो ऽग्निना कष्टतरः शरीरे । देहस्य जा
ड्यं गिरिणा सदा स्याच्चाञ्चल्यतो वीर्य
हतिश्च पुंसाम् ॥ वङ्गेन कुष्ठं भुजगेन
गण्डो भवेदतोऽसौ परिशोधनीयः ।
वह्निर्विषं मलश्चेति मुख्या दोषास्त

योरसे । एतैकुर्वन्विसन्तापंस्तंसि मू
र्च्छान्त्वगांक्रमात् । अन्येपिकथिता
दोषाभिषग्भि: पारदेयदि । तथा
प्येतेनयोर्दोषाहरणीयाविशेषत : ॥
संस्कारहीनं खलुसूतराजंय : सेव
तेतस्यकरोतिबाधाम् । देहस्यनाशं
विदधातिमूनंकष्टांश्चरोगाञ्जनयेन्न
राणाम् । मञ्जवशब्दवाच्येस्मिञ्जा
तिविशिषि ॥ त्रि० पारदातरि ॥ पा
रंददाति । तुदाम्० । भातोनुपे-
तिकः ॥ पारदस्यमारितस्यमूर्च्छितस्य
स्यगुणाथया । पारद : क्रमिकुष्ठघ्नो
नयदोहदिद : सर : । स्वच्छवम
स्थायीर्योगवाहीजराहर : ॥ स्मृ-
त्योजोरूपदोहच्योहविकारातुवर्द्धन :
। पचहलसाधन: शूर : खेचर : सि
द्धिद : पर : ॥ पारद:सकलरोगघ्ना
स्मृत : षड्रसोनिखिलयोगवाहक:
। पञ्चभूतमयएषकीर्त्तितस्तेभवद्
गुणगणैर्विराजते ॥ अथरसशोधन
विधि: । तत्रस्वेदनम् । नानाधान्यै
र्यथाप्राप्तैस्तुषवर्ज्जैरान्वितै: । कूश्मा-
ण्डं पूरितंरचेद्यावदम्लत्वमाप्नुयात् ।
तन्मध्येभृङ्गराजमुण्डीविष्णुक्रान्ता
पुनर्नवा । मोनाक्षीचैवसर्पाक्षीसह
देवीशतावरी । त्रिफलागिरिकर्णी
च हंसपादीचचित्रकम् । समूलं
कुट्टयित्वातुयथालाभविनि:क्षिपेत्
। पूर्वाम्लभाण्डमध्येतु धान्याम्लक

मिदंस्मृतम् । स्वेदनादिषुसर्वत्र
रसराजस्ययोजयेत् ॥ विष्णुक्रा
न्तागिरिकर्णीच अपराजितेतिभवेत
नीलपुष्पभेदात् ॥ अथस्वमारनालं
वालदभावेप्रयोजयेत् । तदभावे ।
धान्याम्लाभावे । त्र्यूषणंलवणंरा
जीरजमीत्रिफलार्द्रकम् । महा
बलानागबलामेघनाद : पुनर्नवा ॥
मेषशृङ्गीचित्रकस्वलवसारंसमंसमम्
। एतत्समस्तंव्यस्तंवाप्यम्लेनैव
पेषयेत् ॥ प्रलिम्पेत्तेनवस्त्रं नवच
मङ्गुलकमात्रकम् । तन्मध्येनि:क्षि
पेत्सूतंबध्वातत्त्रिदिनंपचेत् ॥ दो
लायन्त्रेऽम्लसंयुक्तेनायतेस्विन्नो
रस : । मेषशृङ्गीमेढाशृङ्गी । तद-
लाभेकर्कटशृङ्गीपाह्या ॥ नवसारम्
नौसादर । अन्यच्च । मूलवानल-
सिन्धूत्थव्यूषणार्द्रकराजिका : ।
रसस्यषोडशांशेनद्रव्यंयुंज्यात्पृथक्-
पृथक् ॥ द्रव्येष्वनुक्तमानेषुमतंमा-
नमिदंबुधै : । पटाहतेषुचैतेषुसूतं
प्रक्षिप्यकाञ्जिके ॥ स्वेदयेद्दिनमेकं
घटोदोलायन्त्रेपचुञ्जिमान । स्वेदात्ती
व्रोभवेत्सूतोमर्दनाच्चसुनिर्मल : ॥
गृहकन्यासुरच्च । अनलश्चित्रकम् । त्र्यू
षणंत्रिकटु । राजिकाराइ ॥ + ॥
अथ मर्दनम् । इष्टका चूर्णं चूर्णा-
भ्यामादौ मर्द्योरसस्तत : । दध्नागु
डेनसिन्धूत्थ राजिकागृहधूमकै : ॥

चान्यच्च । कुमारिका चित्रकरक्तस र्षपैः कृतैः कषायैः र्बृहतो विमि- श्रितैः । फलत्रिकेणापि तमर्दितोर सोदिनत्रयं सर्वमलैर्विमुच्यते ॥ + अथमूर्च्छनम् । ग्रहृणाचिफलावन् ध्याकन्दैः मुद्राङ्कयान्वितैः । विष कीर्णाभिशाचारकन्याकंवनकद्रवै- ॥ सूतंकृतैनयूदेणधारान्ससाभिमूर्च्छ येत् । इत्थंसम्मूर्च्छितः सूतस्त्य- जेत्सप्तापिकञ्चुकान् ॥ वन्ध्याक- न्दर्वांभाखखसाकन्द । मुद्राद्वयम्० कीटीकाटे आ०वड़ीकटैया । सर्वा आर्गामेदका । निशाहरिद्रा । चारो यपकार: । कन्याकुमारी । चक्रीऽ र्वाचरस: । कनकोधत्तूरपचरस: अथोर्ध्वपातनम् । मयूरग्रीवताप्या- भ्यानष्टपिष्टीकृतसम्च । यन्त्रे विद्या धरेबुधांदूरसेन्द्रसोर्ध्वपातनम् ॥ सूत स्सादूर्ध्वपातनसर्वदोषविवर्जितः । मयूरग्रीवातूतिया । ताप्यंसुवर्ण माखी । नष्टपिष्टीकृतसकुमारिकाद्र- मयोगेनतावन्मर्दनंकर्तव्यं यावत्पा रदः पृथङ्नहृश्यते । विद्याधरयन्त्रे डमरुयन्त्रे ॥ अथाध · पातनम् । त्रि फलाशिग्रुशिखिभिर्लवणासुरिसंयु तै । नष्टपिष्टरसंकृत्वालेपयेदूर्ध्व भा जनम् ॥ ततोदीप्तैरधःपातमुपलैस्त न्यकारयेत् , यन्त्रे भूधरसंज्ञेतुतत. सूतो विशुद्ध्यति ॥ खेदनादिभि-

याभिस्तुशोधितोऽसौरष्टाभवेत् । त दाकार्याणिकुरुतेप्रयोज्यः सर्वकर्म सु ॥ + ॥ अथ मुख्य दोष हरशो धनविधिः । एरकन्याहरतिमलं- त्रिफलाग्निं चित्रको विषंहन्ति । तस्मादेभिर्मिश्रैर्वारान् सम्मूर्च्छ- येत्सप्त ॥ ०(०+०)० ॥ अथ सर्वदोषहरः संक्षिप्तः शोधनवि धिः । कुमारिकाचित्रकरक्तस- र्षपैः कृतैःकषायैर्बृहतीविमिश्रितैः । फलत्रिकेणापिविमर्दितोरसोदिन त्रयंसर्वमलैर्विमुच्यते ॥ एवंकदर्थि- तः सूतः षण्ढोभवतिनिश्चितम् । तन्नोक्षधीकषायैश्चस्वेदितः सबलो भवेत् ॥ सर्पाक्षीचिञ्चकावन्ध्या भृ ङ्गाब्दैः स्वेदितो बली । ततः सप्त वकाद्रावैःखिन्नः स्यादितिदीप्तवा न् ॥ सर्पाक्षीनागफणी । चिञ्चिका यमली । वन्ध्यावांभखखसा । भृङ्गो भृङ्गराजः । अब्दोमुस्ता । पावका- चित्रकः ॥ + ॥ अथरसस्यमारण- विधिः । धूमसारंरसंतोरीगन्धकं- नवसादरम् । यामैकंमर्दयेदम्लैर्भा गंकृत्वासमंसमम् ॥ काचकूप्यांवि- निःक्षिप्यतास्मन्द्रदरसमुद्रया । वि लिप्यपरितोवक्त्रे मुद्रांदत्त्वाविशोष- येत् ॥ अधः सच्छिद्रपिठरीमध्ये कू पीनिवेशयेत् । पिठरींवालुकापूरैः र्भृत्वाचाकूपिकागलम् ॥ निवेश्यचु

तुल्यांतद्योवह्निंकुर्यांच्छनैःशनैः। तस्मादप्यधिकंकिञ्चित्पावयंज्वालयेत्क्रमात्। एवंयामदशमितयामैर्मि य तेरसउत्तमः। स्फोटयेत्स्वाङ्गशीतंतमूर्द्ध्वगंगन्धकंत्यजेत्। अधःस्थंचसूतंसूतंतदूर्ध्वीयात्तत्तुमात्रया। यथोचितानुपानेनसर्वकर्मसुयोजयेत्॥ अथान्य: प्रकार:। अपामार्गस्यबीजानांमूषायुग्मं प्रकल्पयेत्। तत्सम्पुटेक्षिपेत्सूतंमलपूदुग्धमिश्रितम्॥ मलपू: काष्ठोदुम्बरिका॥ द्रोणपुष्पीप्रसूनानि विडङ्गमरिचैदलः। एतच्चूर्णंमधस्तोर्ध्वं दत्त्वामुद्रांप्रदापयेत्। तद्गोलमाधमेत्सम्यक्मृन्मूषासंपुटेसुधीः। मुद्रांदत्त्वाशोषयित्वाततोगजपुटेपचेत्॥ एकेनैवपुटेनैवंसूतकंभस्मजायते। तत्प्रयोज्यं यथास्थानेयथामात्रं यथाविधि॥ + ॥--(०#)--॥ अथान्य: प्रकार: ॥ काष्ठोदुम्बरिकादुग्धे रसंकिञ्चिद्विमर्द्दयेत्। तद्दुग्धघृष्टहिङ्गोश्चमूषायुग्मंप्रकल्पयेत्॥ क्षिप्त्वाततसंपुटेसूतंतच्चमुद्रांप्रदापयेत्। धृत्वातद्गोलकंप्राज्ञोमृन्मूषासंपुटेक्षिपेत्॥ पचेत्गजपुटेनैनसूतकंयातिभस्मताम्॥ अन्य: प्रकारोपि। नागवल्लीरसैर्घृष्ट: कर्कोटीकन्दगर्भितः। मृन्मूषासंपुटेपक्वः सूतोयात्येवभस्मतामिति भावप्रकाश:॥

पारदण्ड:। पुं० देशविशेषे। सतु० चोड्रदेशैकभागइतिकेचित्॥
पारदर्शी। त्रि० पारद्रष्टे॥ पारंद्रष्टुंशीलंयस्य। णिनि:॥
पारदारिक:। पुं० परदाररते। परस्त्रीगामिनि॥ य: परस्त्रीपुनिरतस्सश्चौर्याकुतोयशः। सचनिन्द्य: पापयुक्त: शश्वत्सर्वसभासुच॥ परदारान्गच्छति। गच्छतीपरदारादिभ्यइतिठक्॥
पारदार्य्यम्। न० परदारगमने॥
पारदृश्वा। त्रि० पारद्रष्टे॥ पारसर्वंदृष्टवान्। दृशेःक्वनिप्॥
पारमार्थिक:। त्रि० परमार्थयुक्ते। मुख्ये। परमार्थादागतः। ठञ्॥
पारमेष्ठ्यम्। न० ब्रह्मपदे॥
पारम्पर्य्यम्। न० आम्नाये। कुलक्रमे॥ यस्मिन्देशेयआचारः पारम्पर्यक्रमागतः। तत्रतत्रायमन्यं तथमन्तथैवताद्दृशः इतिविवादभंगार्णव:॥ परम्परायाआगतःतस्यभागतइत्यण्। चतुर्वर्णादित्वात्ष्यञ्। परम्पराशब्दात्स्वार्थेष्यञ्वा॥
पारम्पर्योपदेश:। पुं० ऐतिह्ये। उपदेशपरम्परायाम्। पारम्पर्येणउपदेशः। कर्मधारयोवा॥
पारलौकिक:। त्रि० परलोकसम्बन्धिनि। पारलौकिककार्येषुप्रमृताभृशनास्तिका:॥ परलोकेभवः। अध्या

यतोन्द्रीयवर्द्धे शीकामुकोघुलुघुलार वः । पारावताङ्घ्रिपिच्छश्चत्रेयोग लरवश्चसद्गति ॥

पारावती । स्त्री० गोपगीते ॥ नदीप्र-भेदे ॥ लवलीफले ॥

पारावार : । पुं० उदन्वति । समुद्रे ॥ न० तटद्वये ॥ पारमावारश्चोस्ति । इत् । कर्मण्यण् ॥ पारावारावस्यसद्गति वा । अर्शआद्यच् ॥

पारावारीण : । त्रि० पारावारगामिनि । पारावारङ्गच्छति० । इत्याद्यर्थेषु । च ।रपाराविद्दोताद्विपरीतार्थे ति खः ॥

पाराशर : । पुं० द्वैपायने । व्यासे ॥ इ तिशब्दरत्नावली ॥ पराशरस्यापत्य-म् । इत्यण् ॥ न० । पराशरोक्ते भिक्षुसूत्रे ॥ उपपुराणविशेषे ॥ त्रि० । पराशरसम्बन्धिनि ॥

पाराशरि : । पुं० वेदव्यासे ॥ पराशर-स्यापत्यम् । अतइञ् ॥

पाराशरी । पुं० भिक्षौ । मस्करिणि ॥ पाराशर्येणप्रोक्तं भिक्षुसूत्रमधीते । पाराशर्यशिलालिभ्यांभिक्षुनटसूत्रयो रितिणिनि : ॥

पाराशर्य्य : । पुं० वेदव्यासे । बादरा यणे ॥ पराशरस्यगोत्रापत्यम् । गर्गा दिभ्योयञ्० इत्यनन्तरापत्ये विगो त्राध्यारोपात्प्रत्यय : ॥

पारिकाङ्क्षी । पुं० तपस्विनि । परि काङ्क्षितुंशीलमस्य । काङ्क्षिकाङ् क्षायाम् । सुपीतिणिनि : । पृ० ॥ यद्वा । पारमत्रास्ति । इनि : । पा रिब्रह्मज्ञानंकाङ्क्षति । मस्करिणि इ० हेमचन्द्र : ॥

पारिक्षित : । पुं० अश्वमेधयाजिनि ॥ परितोदुरितंक्षीयतेयेनसपरिक्षित्-अश्वमेध : तद्याजी ॥ जनमेजये ॥

पारिघ : । पुं० वास्तुयागमण्डपनीये ॥ यथा । पूर्वादिषुचतुर्दिक्षुसप्तसप्ताऽन लर्चित : । वायव्याग्नेयदिक्संस्थं-पारिघन्तुनलङ्घयेत् ॥ अग्निकोणय भ्यात्सप्तभानिपूर्वस्यामृगया तःसप्त-भानियाम्यायामनुराधात : सप्त-भानिपश्चिमायाम्धनिष्ठात : सप्त-भान्युत्तरस्यांलेख्यानीतिसर्वत्रधाक्य-शिष : । तत्र०वायव्याग्नेयदिग्गपति यक्षरेखापारिघोदण्डस्तंसर्वयानल ङ्घयेदित्यर्थ : ॥ तदुक्तमप्युवर : । प्राचीमुदग्धारिभिरश्वयायानृमार्ग्-धारिकैरद्भिरष्टदीर्घाम् । तचैव वाम्यामपराश्रितैर्भैर्याम्याश्रितैश्चाप्य परांप्रयायादिति ॥

पारिघातिक : । पुं० अधुरथे ॥

पारिजात : । पुं० मन्दारे । पारिभद्र-तरौ ॥ सुरद्रुमे ॥ पारिणोव्धेर्जात : ॥ पारमस्यास्ति । अतइनि : । पा-रिणारङ्संजातंजन्मास्यया ॥ पारि-जातोविष्णुपदा : पारिजातेतिवि-

स्युरद्रूस्थागमः ॥

पारिजातकः । पुं॰ सुरतरौ । मन्दारे । पारिजातात्स्वार्थेकः ॥

पारिणामिकः । पुं॰ परिणामात्मिके ॥

पारिणाय्यम् । न॰ परिणयलब्धधने । यथा । मातुः पारिणाय्यं स्त्रियो विभजेरन्निति ॥

पारिणाह्यम् । त्रि॰ गृहोपकरणेशय्यासनकुण्डकटाहादौ । यथा । अर्थस्य संग्रहे चैनां व्यये चैव नियोजयेत् । शौचे धर्मेऽन्नपक्त्यां च पारिणाह्यस्य वेक्षणे ॥ इति मानवे ९ अध्यायः एनां पत्नीं ॥

पारितथ्या । स्त्री॰ पालपाश्यायाम् । सीमन्तस्थितायांस्वर्णादिपट्टिकायाम् । मन्दीवेना॰ इ॰ भा॰ । सितौ॰ मु॰ गौ॰ भा॰ । परितस्था भूता परितथा । चतुः॰ स्वार्थेष्यञ् ॥

पारितोषिकः । त्रि॰ प्रदेये । तुष्टिदाने । परितोषजनकद्रव्ये ॥ परितोषेणलब्धम् । परितोषादागतं वा । गैपिकठञ् ॥

पारिपन्थिकः । पुं॰ चौरे । पन्थानंवर्जयित्वाव्याप्यवातिष्ठति । परिपन्थंहन्ति वा । परिपन्थस्तिष्ठतीतिठक् ॥

पारियात्रः । पुं॰ कुलाचलविशेषे । चित्रकूटे । मुरारौ ॥ इतिभरतः॰

पारिरक्षकः । पुं॰ पारिराजवर्जिते ॥

पारिपार्श्विकः । पुं॰ अनुगे ॥ पार्श्ववर्तिनि । पार्श्वे इति परिपार्श्वम् । विभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः । परिपार्श्वेव चर्ते । परिमुखं चेति चकाराट्ठक् ॥ नव्या: पार्श्वस्थे ।

पारिप्लवः । पुं॰ नानाविधोपाख्यानसमुदाये । अश्वमेधकर्मणि जामितापरिहारार्थं पुत्रादि हतायराज्ञेकथासौ‍ष्ठवार्थकथने । मनुर्वैवस्वतोराजइत्यादिकासाख्यायिका । तस्यां राज्ञी पारिप्लव माचक्षीतेति यथा । जलोपरिसञ्चारिणिपक्षिविशेषे । त्रि॰ । चञ्चले ॥ आकुले ॥ परिप्लवते । शुद्धतौ । अण् । प्रज्ञाद्यण् ॥

पारिभद्रः । पुं॰ मन्दारे । निम्बतरौ । पारिजातके । पारिजातमादार॰ इ॰ गौ॰ भा॰ ॥ पारिभद्रोऽनिलश्लेष्मशोथमेदःकृमिप्रणुत् । तत्पुष्पं पित्तरोगघ्नं कर्णव्याधिविनाशनम् ॥ निम्बद्रुमे ॥ देवदारुणि ॥ पारमस्यास्ति । अतइनिः ॥ पारिपारङ्गतंभद्रमस्य ॥ परितोभद्रमस्मेतिवा । प्रज्ञाद्यण् ॥

पारिभद्रकः । पुं॰ भद्रदारुणि । द्रुमोत्पलमे । देवदारुणि । निम्बवृक्षे ॥ न॰ । कुष्ठौषधौ ॥

पारिभाव्यम् । न॰ कुष्ठौषधौ व्याप्ये । प्रातिभाव्ये । परिभावे साधुः । तत्र साधुरिति यत् स्वार्थेऽण् । पारिपुंसोवा भवेयमभयति । भव्यं गेये ति साधुरिति स्वामी । परि

त्मादेशत्निष्यते । अनुशतिकादिः ॥

पारवत : । पुं॰ कपोते । पारावते ॥

पारशव: । पुं॰ निषादे ॥ यथा । यंब्रा ह्मणस्तुशूद्रायांकामादुत्पादयेत्सुतम् । सपारयन्नेवशवस्तस्मात्पारशवः स्मृत : ॥ ब्राह्मणात्परिणीतशूद्रासुते ॥ करणेनसमाचाऽस्यहसिद्धैर्यामनीषिभि : ॥ परस्त्रीतनये ॥ चयसि । लोहे ॥ शस्त्रे ॥ परान्शृणाति । शृ॰ । भाङ्परयो : खनिशृभ्यांडित्वेच्युः । परशुरेव । प्रज्ञाद्यण् ॥ परस्त्रियाअपत्यंवा । परस्त्रीपरशुश्चेति विदादिषुपाठात्प्रकृतेः परशुरादेशोऽञ्प्रत्यय : ॥ परशव्यस्यविकारे ॥ कांसीयपरशव्ययोर्यञ्लौलुक्चेत्यञ्यतोलुक्च ॥

पारश्वध : । पुं॰ परश्वधधारिणि ॥

पारश्वधिक : । पुं॰ कुठारधारिणि । पारश्वधे । परश्वधायुधे ॥ परश्वधः प्रहरणमस्य । परश्वधाट्ठञ्च ॥

पारसिक: । पुं॰ देशान्तरे । पारसीके ॥

पारसी । स्त्री॰ पारसस्यभाषायाम् ॥ पारसदेशभवलेखनादिशिल्पे ॥ तदारम्भदिनंयथा गणपतिमुहूर्ते । अथ छात्रो यामयापूर्वांर्द्धवर्तीभरणीद्वये । विशाखार्द्रोत्तरायाढशततमेषाम वासरे ॥ लग्ने स्थिरेसचेन्द्रेचपारसीमारवींपठेत् । शूद्रकविशेष : ॥ द्विजस्यतदध्ययनाभावात् । योऽनधीत्यद्विजोवेदमन्यत्रकुरुतेश्रमम् । सजीवन्नेवशूद्रत्वमाशुगच्छतिसान्वय इतिमनूक्तेः । चौशनसादिप्रोक्तमर्थशास्त्रमधीयानोयदिसान्वय : शूद्रत्वंप्राप्नोतितदापारस्यादिम्लेच्छभाषाध्ययनंकुर्वाण : सान्वयोम्लेच्छता माप्नोतीतिकिंवाच्यम् ॥ अपशब्दत्वाच्चद्विजेननपारस्यादिकमध्येयम् । म्लेच्छोहवाएषयदपशब्दइतिमहाभाष्यात् । अपिच । ब्राह्मणेननापशब्दोवाच्य : । भाष्यकारेणतदुच्चारणस्य म्लेच्छतापादकत्वप्रतिपादनात् । म्लेच्छामाभूमेत्यध्येयंव्याकरणमितिपस्पशाभाष्यम् ॥

पारसीक : । पुं॰ अश्वविशेषे । खावहूबी । पराहमे ॥ देशविशेषे । पारसिके ॥ त्रि॰ । तद्देशोद्भवे ॥ पारसीकेदेशविशेषेभव : । कोपधाच्चेत्यण् ॥

पारसीकयवानी । स्त्री॰ खुरासानीअजवायन॰ इ॰ भा॰ प्र॰ द्रव्ये । पारसीकयवानीतुयवानीसदृशीगुणै : । विशेषात्पाचनीरूच्याग्राहिणीमादिनीगुरु : ॥

पारसीकवचा । स्त्री॰ खुरासानीवच॰ इ॰प्र॰ वस्तुनि ॥ पारसीकवचाशुक्लाप्रोक्ताहैमवतीतिसा । हैमवत्युदितातद्वत्स्थूलंहन्तिविशेषतः ॥

पारस्कर : । पुं॰ देशविशेषे ॥ पारंस्क

रीति । दुक्रञ्० । क्रञोहैखितिक: । पारस्करप्रभृतीतिनिचसंज्ञाया-मितिसुट् ॥

पारस्त्रैणेय : । त्रि० परभार्यायामुत्पन्ने ॥ परस्त्रिया: अपत्यम् । कल्याण्यादित्वाट्ढक् । इनङादेशश्च । अनुशतिकादीनांचेत्युभयपदवृद्धि : ॥

पारा । स्त्री० पारिपात्रपर्वतोद्भवनदीविशेषे ॥ पारात्टाप् ॥

पारापार: । पुं० पारावारे । समुद्रे ॥ पारमपारमस्य ॥ न० । तुष्टे:प्रभेदे ॥ अर्जितंधनंराजचौरागारिकाग्निजलादिभ्योविनङ्क्ष्यतीतितद्रक्षणेमहद्दु:खमितिभावयतोविषयोपरमेया तुष्टि : साद्वितीयापारापारमुच्यते० इ० साङ्ख्यविद् : ॥

पारायणम् । न० साकल्यवचने ॥ पारगतौ ॥ आदितआरभ्यान्तादविच्छेदेनवेदस्याध्ययने । पारमयनंसम्यक्संप्राप्नुवन्त्यनेन । अय० । करणेतिल्युट्०युञ्चा । पारस्यायनम्वा । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥ समासङे ॥ पुराणपाठे ॥

पारायणिक : । पुं० शिष्ये । छात्रे ॥ पारायणंवर्त्तयति । पारायणंद्विवेदाध्यापनम् तद्गुरुशिष्याभ्यांनिवर्त्त्यते । अन्यतरासन्निधावध्ययनक्रियाया अनुत्पादात् । तथापिशिष्य-एवपारायणतुरायणेतिठञ्प्रत्ययद्व्याकर : । तथाहि । यद्यपाधीरोयश्चपरश्चकरोतिउभौतौवर्त्तयत : । यश्चयजतेयश्चचरुपुरोडाशान्निर्वपति-उभौतौवपत : । उभयत्रकस्मान्नभवति । अनभिधानादितिभाष्यम् ॥

पारावत : । पुं०.अश्मनि । पाषाणे । इतिशब्दरत्नावली ॥

पारावत : । पुं० कलरवे । कपोते ॥ पारावतोगुरुस्निग्धोरक्तपित्तानिलापह : । सङ्ग्राहीशीतलस्तज्ज्ञै : कथितोवीर्यवर्द्धन : ॥ याम्यायोगान्तरे ॥ यथा । चन्द्रोदयेगुरुश्चास्तेऽलग्नेभार्गवपूजिते । योग: पारावतो यातु : शुक्रे बाधम्लकेन्द्रगे ॥ प्रयतो यदियोगोसौगमनेसर्वसिद्धिद : ॥ गिरौ ॥ मर्कटतिन्दुके ॥ इत्सवेय-स्वगुरौ ॥ परंवीश्वमयति । परान्पक्षीरहद्द्वारवासान्तोयदेमेनवरमनति । अव० । शक्प्रत्यय : । द्वितीयेति पञ्चमीतियोगविभागात्समास: ॥ तस्येदमित्यण् ॥

पारावतपदी । स्त्री० ज्योतिष्मत्याम् । पारावताङ्घ्रौ ॥ काकजङ्घायाम् ॥

पारावताङ्घ्रि : । स्त्री० कटभ्याम् । पण्यायाम् । ज्योतिष्मत्याम् । मालकांगणी० इ० भा० ॥ पारावतस्येव अङ्घ्रिरस्या : ॥

पारावताङ्घ्रिपिच्छ : । पुं० पारावतान्तरे ॥ यथाहराजनिर्घण्ट: । पारा

मुखोभावे । जामिनी द्व॰ भा॰ ॥ यथा । साचित्वं पारिभाव्यस्वदानं ग्रहणमेवच । विभक्ताभ्रातर:कुर्यु-र्नाविभक्ता:परस्परमितिदायभाग:

पारिभाषिकम् । त्रि॰ आधुनिकसङ्के-तेनार्थबोधकेपदे ॥

पारिमाण्डल्यम् । न॰ परमाणुमात्र-वृत्तिपरिमाणे । परमाणुगुणविशेषे ॥

पारिमुखिक: । त्रि॰ सेवके ॥ अपपरी ह्यव्ययीभावेपरिमुखंवर्त्तते । परि-मुखंचेतिठक् । स्वामिनोमुखंवर्ज्ज-यित्वाय : सेवकोवर्त्तते । सएवमु-च्यते । यदातुसर्वतोभावेपरिशब्द: प्रादिसमासस्तदायतोयत: स्वामि नोमुखंततस्ततोयोवर्त्ततेसोऽर्थोबो-ध्य : । एवंपारिपार्श्विकोप्युह्यम् ॥

पारियात्र: । पुं॰ पारिपात्रगिरौ । चि त्रकूटे ॥ परितोयात्रयाद्दश्यते । पृष दरादि॰ ॥ पर्वतविशेषे ॥

पारियात्रिक : । पुं॰ पारियात्रे ॥ स्वा र्थेकन्

पारिरक्षक : । पुं॰ मस्करिणि । ताप से ॥

पारिवर्ह : । पुं॰ न॰ विवाहकालप्रदे येवरवध्वो: प्रीतिदेये ॥

पारिश : । पुं॰ गर्दभाण्डे । कन्दरा-ले । कपीतने । पलाशपीपलइति-गजगण्ड॰ इतिचगौ॰ भा॰ प्र॰ दृचे ॥ पारिशोदुर्जर : स्निग्ध : कृ मिशुक्लकफप्रद : । फलेऽम्लमधुरोमू ले कषाय : स्वादुमज्जक : ॥

पारिषद : । पुं॰ सभ्ये ॥ शिवानुचरे ॥ परिषदिसभायांसाधु : परिषदो ण्यइत्यत्रपरिषदइतियोगविभागाण्ण: । उदीच्यग्रामविशेषोत्पन्ने ॥ परिष दिभव : । प्रस्त्रोत्तरपदपलद्यादिको पधादण् । त्रि॰ परिषत्सम्बन्धिनि परिषदइदम् । पत्राध्वर्युपरिषदश्चे-त्यण् ॥

पारिषद्य : । पुं॰ सभ्ये । सभासदि । सामाजिके ॥ शिवानुचरे ॥ परिष दिसाधु : । परिषदंसमवैतिवा । प रिषदोण्यइतिण्य : ॥

पारिहारिक: । त्रि॰ परिहारकर्त्तरि॥

पारिहार्य: । पुं॰ आवापके । कटके वलये । प्रकोष्ठाभरणे ॥ परिह्रियते । हृञ्॰ । ऋहलोर्ण्यत् । परिहार्य एव । प्रज्ञाद्यण् ॥ यद्वा । ब्राह्मणा-दित्वात्स्वार्थेष्यञ्। न॰ प रिहारत्वे ॥

पारी । स्त्री॰ पूरे । जलसमूहे । कर्ष र्याम् । सनालजलपात्रे । झारी इ॰ भा॰ ॥ दन्तिन: पादरज्जौ । परा गे । पाल्याम् । दोहनपात्रे । पानपात्रे । पारयति॰ पार्यतेवा । पृपूर्त्तौ । चु॰ । पचाद्यच्अच्वा । ङीप् ॥

पारीक्षित : । पुं॰ परीक्षितनृपे ॥ परी

चित्ततनये । जनमेजये ॥ न० । परी क्षितिकथिते श्रीभागवते ॥

पारीण: । त्रि० पारगामिनि ॥ शैषिक : खः ॥ पारङ्गामी । अवारपारे तिखोवा ॥

पारीन्द्र : । पुं० सिंहे ॥ अजगरसर्पे ॥

पारीरण:। पुं० कमठे ॥ दण्डे॥ घट-मटके ॥

पारु :।पुं० वन्हौ॥सूर्ये ॥ पिबति । पा० । वा० । पिबतेरपिच् : ॥

पारुष्य: । पुं० गीष्पतौ । बृहस्पतौ ॥ न० । परुषत्वे । अप्रियाभिधाने ॥ प्रस्वलत्कलवचनशीलत्वे ॥ दुर्वाक्ये ॥ संक्रन्दननने ॥ पकवीलिशुम्भायौ । तस्यभावः । ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् ॥ अगुरुणि ॥

पारेरक : । पुं० खड्गे ॥ इतिशब्दमाला ॥

पार्चरट : । पुं० पांशौ ॥ इतिहाराव ली ॥

पार्थ : । पुं० पृथातनये । पृथयादिवप्रसादलब्धे युधिष्ठिरादौ ॥ पृथायाअप त्यम् । शिवादाण् ॥ अर्जुनद्रुमे ॥ राज्ञि ॥

पार्थक्यम् । न० पृथक्त्वे ॥ भावेष्यञ्॥

पार्थनगरम् । न० इन्द्रप्रस्थे ॥

पार्थवम् । न० पृथुतायाम् ॥

पार्थिव: । पुं० क्ष्मापति । नृपे । भूमे ॥ वत्सरविशेषे ॥ बहुशस्यानिवाय न्योसर्वदेशेसुलोचने । सौराष्ट्रे लाट देशेचपार्थिवेनात्रसंशय : ॥ १८ ॥ शरावे ॥ न० । तगरपुष्पे ॥ त्रि० पृथिवीसमवायिकारणके । भूमिवि कारे । पृथिव्याविकृतौ ॥ पृथिव्या ईश्वर : तत्रविदितोवा । सर्वभूमि पृथिवीभ्यामणञाविध्यलुवर्ण्सालि तस्येश्वर : तत्रविदितइतिविषयम् ॥ पृथिव्यापयमितिप्रागुदीव्यतोये- प्वर्थेषुपृथिव्याञाञावितिञाञी । तेनञे । स्त्रियांपार्थिवा अञिपार्थि वीतिबोध्यम् ॥ पृथिव्यानिमित्तसं योगउत्पातोवा । सर्वभूमीत्यञ् ॥

पार्थिवव्रतम् । न० रात्रीव्रतविशेषे ॥ यथासर्वाणिभूतानिधराधारयतिसम म् तथासर्वाणिभूतानिबिभर्त : पा र्थिवंव्रतम् ॥

पार्थिवी । स्त्री० सीतायाम् । जनक जायाम् ॥ अञन्तत्वाद्टिड्ढे तिङीप्॥

पार्वर : । पुं० भक्तसिक्थे ॥ कौमारी । यमे ॥ राजयक्ष्मणि ॥ ललाटे ॥ नीपकेसरे । कदम्बकिञ्जल्के ॥ ग दाम्बरे ॥ भव्यानि ॥

पार्याप्तिक : । त्रि० पर्याप्तवादिनि ॥ पर्याप्तमाह । ठक् ॥

पार्वणम् । न० श्राद्धविशेषे ॥ यथा । अमावास्यांयत्क्रियतेतत्पार्वणं स दाहृतम् । क्रियतेवापर्वणियत्तत् पार्वणमितिस्थितिः॥पार्वणपदेनगोष्ठी

श्राद्धान्यपि स्त्रान्नोतेषां पार्वणविधिना विधानात् । यद्यपि पर्वणि भवमिति व्युत्पत्तिस्तथापि देवश्राद्धपूर्वकषट्पुरुषश्राद्धं पार्वणमिति बोध्यं स्मृत्यनुरोधात् ॥ पर्वकाम्मणि । पुं० स्रगविशेषे ॥ इति शब्दचन्द्रिका ॥

पार्वत : । पुं० महानिम्बे । बकायन इति हेकप्रसिद्ध भाषा ॥ त्रि० पर्वतोत्पन्नपाषाणादौ ॥ पर्वतेभव : । त्रि भाषा मनुष्य इति पर्णोत्थ ॥

पार्वती । स्त्री० अपर्णायाम् । दुर्गायाम् । मृडान्याम् । भवान्याम् ॥ गोपालकान्यकायाम् ॥ सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् ॥ धातक्याम् ॥ सैहल्याम् ॥ क्षुद्रपाषाणभेदायाम् ॥ जीवन्याम् ॥ मलस्याम् ॥ द्रौपद्याम् ॥ पर्वतस्यापत्यम् । तस्येदमित्यण् । अपत्यार्थे तु अपत्यादित्यादिजयात् । इतोमनुष्येतिनङीप् । मनुष्यजातिवाचित्वाभावात् । क्वचिदपवादविषयेप्युत्सर्गोभिनिविशत इतिवासमाधेयम् ॥

पार्वतीनन्दन : । पुं० स्कन्दे । कार्तिकेये ॥ पार्वत्यानन्दन : ॥

पार्वतीपति : । पुं० सदाशिवे ॥ पार्वत्या : पति : ॥

पार्वतीय : । पुं० मन्दोटे ॥ त्रि० गणविशेष ॥ पर्वतीयस्त्रायम् । तात्राटण् । अमरस्पत्यास्वैपिपारश्वैयिको नेतिननिषेध : ॥ यथा ॥ तत्रजन्यं रघोर्घोरं पार्वतीयैर्गणैरभूत् इति रघु : ॥

पार्वतीयकुमार : । पुं० पार्वतीपुत्रे ॥

पार्वतेयम् । न० सौवीराञ्जने ॥ पुं० सुवर्चलायाम् । सूर्यावर्त्ते । हुलहुल इति प्र० शाके ॥

पार्श्व : । पुं० वृत्तार्हद्विशेषे ॥ न० । कक्षाऽधोभागे ॥ चक्रोपान्ते ॥ पशुगणे ॥ अन्तिके ॥ पर्शुनांसमूह : । पार्श्वाणम् । सितिर्विति पदस्याप्रत्वाभावाद्दोर्गुणोन ॥ यद्वा । स्पृश्यते । स्पृश० । स्पृशे : श्वणशुनौ पृचेति श्वण् णित्त्वाद्वृद्धि : ॥ कटिस्पर्शचतुरङ्गुलिभागे ॥ यथा । मांसलैस्तुभि : पार्श्वैर्दक्षिणावर्त्तरोमभि : । नराभूत्यधिपाज्ञेयास्विपरीतै : सुदु : खिताइति ॥

पार्श्वक : । त्रि० शाठ्येनविताप्यैषिणि । कौन्तलिके ॥ सुगमव्याविभाव्येपीपार्श्वक : सन्धिचौरक इ०- है० ॥ अनुजुरुपाय : पार्श्वम् । तेनार्थानन्विच्छति । पार्श्वेनान्विच्छतीतिकन्

पार्श्वग : । त्रि० समीपस्थे पुरुषादौ ॥ पार्श्वगत : । त्रि० समीपस्थे

पार्श्वद : । न० पार्श्वयोर्दिग्वर्ग ॥ आदादिभ्यउपसंख्यान मिति तसि : ॥

पार्श्वतीय : । त्रि० पार्श्वतीजाता-

दी । सुखपार्श्वतसोर्लोमधेतिच्छः ॥

पार्श्वपरिवर्त्तनम् । न० भाद्रशुक्लैका-
दश्यांश्रीहरेः पार्श्वपरिवर्त्तनोत्स-
वे ॥

पार्श्वभागः । पुं० पक्षभागे । पार्श्व-
स्यपार्श्वमेववाभागः ॥

पार्श्वशूलः । पुं० न० शूलरोगविशे-
षे ॥ तस्यौषधयथा । शतपुष्पादेव-
दारुश्यालपर्णीवचागुरु । कुष्ठंमांसी-
सैन्धवश्चपलमेकंपुनर्नवा ॥ पानेन-
स्वे तयाभ्यक्तेतैलमेतत्प्रदापयेत् । इ
'त्यूक्तंपार्श्वशूलस्यगण्डमालाचिकित्सा-
येत्युक्तिगारुडे १८९ अध्यायः ॥

पार्श्वस्थः । पुं० समीपस्थितनटे ॥
त्रि० पार्श्वस्थिते ॥ पर्यन्तस्थे ॥

पार्श्वास्थि । न० पर्शुकायाम् । कक्षा
धोभागस्थितेस्थ्नि ॥

पार्श्वोदरप्रियः । पुं० कर्कटे । इ०हे० ॥

पार्षती । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥ सख्यका-
म् ॥ जीवन्याम् । गौर्याम् । इतिहे
मचन्द्रः ॥

पार्षदः । पुं० शिवानुचरे । त्रि०
सभ्ये । पर्षदिसाधुः । पर्षदोण्य-
इतिपाठेपर्षदइतियोगविभागात्तः ॥

पार्षद्यः । पुं० शिवानुचरे । त्रि० स-
भ्ये ॥ पर्षदिसाधुः । पर्षदोण्यः०
इ० ण्य ः ॥

पार्ष्णिः । पुं० पादमूले । पादपश्चाद्भा-
गे । गुल्फाधोभागे । एडी० इ०
भा० । जिगीषायाम् ॥ पुं० स्त्री०-
सैन्यपृष्ठे ॥ पादमूले ॥ पृष्ठे ॥ स्त्री०
उन्मत्तस्त्रियाम् । कुम्भ्याम् ॥ पर्ष
ति० पृष्यतेऽनेनवा । पृषुसेचने ।
घृणिपृश्निपार्ष्णीतिसाधुः । स्पृश-
त्यनयावा । पूर्ववत्साधुः ॥

पार्ष्णिग्राहः । पुं० पृष्ठरक्षके ।
जिगीषोः पृष्ठभागस्थितेशत्रुविशे-
षेराज्ञि । विजिगीषोरग्रिमप्रतिनि-
र्यातस्य पृष्ठतोऽनुपतिर्देशाक्रम-
णाद्याचरतिसपार्ष्णिग्राहइत्यर्थः ॥
पार्ष्णिम्पश्चात्पदंगृह्णाति । कर्म-
ण्यण् । गजपार्श्वरक्षके ॥

पार्ष्णिकम् । न० पश्चाद्गतसेनायाम् ॥

पालः । पुं०गवादिपालके ॥ पुं० रा-
ज्ञि । पतद्ग्रहे । इ० हे० च० ॥

पालकः । पुं० मुनिभेदे । घोटकरक्षके ॥
न० चित्रकवृक्षे ॥ त्रि० पालनक-
र्त्तरि ॥ पालयति । पालरक्षणे ।
ण्वुल् ॥

पालकाप्यः । पुं० मुनिविशेषे । करे-
णुभुवि । धन्वन्तरौ ॥ इतित्रिका-
ण्डशेषः ॥

पालकाव्यः । पुं० गजशास्त्रकारिमह-
र्षिविशेषे ॥

पालघ्नः । पुं० जलजन्तुभेदे । छत्रा-
याम् ॥ पालंघ्नेनंहन्ति । यमनुष्ये-
तिटक् ॥

पालङ्कः । पुं० शल्लक्याम् ॥ पालङ्क-
प्र० शाके ॥ वाल० इ०मा०स्वरौ ॥

श्चाचान्यपिदृश्यन्तेतेषांपार्वेयविधिना विधानत् । यद्यपिपर्वेभिभवमिति- व्युत्पत्तिस्तथापिदेवशादपूर्वकषट्पु रुपश्चाद्वपार्वेयमितिबोध्यं सूत्वनुरो धात् ॥ पर्वंफर्ष्म यि । पुं० स्मृगवि शेषे ॥इतिशब्दचन्द्रिका ॥

पार्वत : । पुं० महानिम्बे । बकायम इतिउत्कळइतिच भाषा ॥ चि० पर्व तोत्पन्नफलादौ ॥ पर्वतेभव : । वि भाषामनुष्यइतिपचेण् ॥

पार्वती । स्त्री० अपर्णायाम् । दुर्गाया- म् । मृड़ान्याम् । शल्लक्याम् ॥ गो पालकन्यकायाम् ॥ सौराष्ट्रमृत्तिका याम् ॥ धातक्याम् ॥ सैंहल्याम् ॥ क्षुद्रपाषाणभेदायाम् ॥ जीवन्याम्- भतस्याम् ॥ द्रौपद्याम् ॥ पर्वतस्य इयम् । तस्येदमित्यण् ॥ पपत्यार्थे तु अपवादित्वादिञ्स्यात् । इतीम- नुष्ये तिगङीप् । मनुष्यजातिवाचि त्वाभावात् । क्वचिदपवादविषयेप्यु त्सर्गोभिनिविशत इतिवासमाधेय म् ॥

पार्वतीनन्दन : । पुं० स्कन्दे । कार्ति- केये ॥ पार्वत्यानन्दन : ॥

पार्वतीपति : । पुं० सदाशिवे ॥ पार्वत्या : पति : ॥

पार्वतीय : । पुं० अक्षोटे ॥ त्रि० नाण विधेध : पर्वतीयस्यायम् । छान्ता- टण् । पमनुष्यत्वाच्चौ पिमाष्योपिको नेतिननिषेध : ॥ यथा ॥ तत्रजन्यं रणोघोरंपार्वतीयैर्गणैरभूत्इतिरघु:॥

पार्वतीयकुमार : । पुं० पार्वतीपुत्रे ॥

पार्वतेयम् । न० सौवीराञ्जने ॥ पुं० सुवर्चलायाम् । सूर्यावर्ते । हुल- हुलइतिप्र० शाखि ॥

पार्श्व : । पुं० एतादृशविशेषे ॥ न० । कक्षाऽधोभागे ॥ चक्रोपान्ते ॥ पशु गणे ॥ चक्रिके ॥ पशुनासमूह : । पार्श्वाणस् । सितिचेतिपदत्वात्सत्वा भावाद्दोर्गुणोन ॥ यद्वा । स्पृश्यते । स्पृश० । स्पृशे : श्वण्शुनौपृचेति- श्वण् चित्त्वादृवि : ॥ कटिरुपरिच- तुरङ्गुलिभागे ॥ यथा । मांसलैस्तु- ष्टुभि : पार्श्वैर्दक्षिणावर्त्तरोमभि: । नराभूम्यधिपाज्ञेयाविपरीतै : सु- दु : खिताइति ॥

पार्श्वक : । त्रि० शाठ्येनविसान्वेषि- णि । कौसृतिके ॥ सुखत्वाविभा- वन्वेषीपार्श्वक : सन्धिचौरकइ०- हे० ॥ अनृजुरुपाय : पार्श्वम् । ते- नाधानन्विच्छति । पार्श्वेनान्विच्छ- तीतिकन्

पार्श्वग : । त्रि० समीपस्थेपुरुषादौ ॥ पार्श्वगत : । त्रि० समीपस्थे

पार्श्वत : । अ० पार्श्वयोरित्यर्थे ॥ आद्यादिभ्यउपसंख्यान मिति- तसि : ॥

पार्श्वतीय : । त्रि० पार्श्वतोजाता-

ष्टौ । मुखपार्श्वतसोर्लोपश्चेतिष्टः ॥

पार्श्वपरिवर्त्तनम् । न० भाद्रशुक्लैका-
दश्यांश्रीहरेः पार्श्वपरिवर्त्तनोत्स-
वे ॥

पार्श्वभागः । पुं० पक्षभागे । पार्श्व-
स्यपार्श्वमेववाभागः ॥

पार्श्वशूल : । पुं० न० शूलरोगविशे-
षे ॥ तस्यौषधंयथा । गतपुष्पादेव-
दारुशालपर्णीयवागुरु । कुष्ठमांसी-
सैन्धवस्वपत्तमेकंपुनर्नवा ॥ पानेन-
स्ये तथाभ्यङ्गेतैलमेतत्प्रदापयेत् । ह
'पशूलंपार्श्वशूलस्वगण्डमालांचनाश-
येत्इतिगारुडे १८८ अध्यायः ॥

पार्श्वस्थ : । पुं० समीपस्थितनटे ॥
त्रि० पार्श्वस्थिते ॥ पर्यन्तस्थे ॥

पार्श्वास्थि । न० पर्शुकायाम् । कक्षा
धोभागस्थितेस्थ्नि ॥

पार्श्वोदरप्रियः । पुं० कर्कटे । इ०हे० ॥

पार्षती । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥ सलक्या-
म् ॥ मीनन्याम् । गौर्याम् । इतिहे
मचन्द्र : ॥

पार्षद : । पुं० शिवानुचरे । त्रि०
सभ्ये । पर्षदिसाधु : । पर्षदोण्य-
इतिपाठेपर्षदइतियोगविभागात्मः ॥

पार्षद्य : । पुं० शिवानुचरे । त्रि० स-
भ्ये ॥ पर्षदिसाधु : । पर्षदोण्य.०
इ० यत् : ॥

पार्ष्णि : । पुं० पादमूले । पादपश्चाद्भा-
गे । गुल्फाधोभागे । एडी० इ०
भा० । जिगीषायाम् ॥ पुं० स्त्री०-
सैन्यपृष्ठे ॥ पादमूले ॥ पृष्ठे ॥ स्त्री०
उन्मदस्त्रियाम् ॥ कुम्भ्याम् ॥ पर्ष
ति० पृष्यतेऽनेनवा । पृषुसेचने ।
घृणिपृश्निपार्ष्णीतिसाधु : । स्पृश-
मृत्यनयावा । पूर्ववत्साधु : ॥

पार्ष्णिग्राह : । पुं० पृष्ठत : शत्रौ ।
जिगीषो : पृष्ठभागस्थितशत्रुविशे-
षेराज्ञि । विजिगीषोररिंप्रतिनि-
र्यातस्य : पृष्ठपक्षोनृपतिर्देशाक्रम-
णाद्याचरतिसपार्ष्णिग्राहस्तस्यार्य : ॥
पार्ष्णिंपश्चात्पदंगृह्णाति । कर्म-
ण्यण् । गजपार्श्वरक्षके ॥

पार्ष्णित्रम् । न० पश्चाद्रक्षकसेनायाम् ॥

पालः । पुं०गवादिपालके ॥ पुं० रा-
ज्ञि । पतद्ग्रहे । इ० हे० च० ॥

पालकः । पुं० मुनिभेदे । घोटकरक्षके ।
न० चित्रकवृक्षे ॥ त्रि० पालनक-
र्त्तरि ॥ पालयति । पालरक्षणे ।
ण्वुल् ॥

पालकाप्य : । पुं० मुनिविशेषे । करे-
णुभुवि । धन्वन्तरौ ॥ इतित्रिका-
ण्डशेष : ॥

पालकाव्य : । पुं० गजशास्त्रकारिमह-
र्षिविशेषे ॥

पालघ्न : । पुं० भूलजटणभेदे । छत्रा-
याम् ॥ पालंघ्नंहन्ति । अमनुष्ये-
तिटक् ॥

पालङ्क : । पुं० शल्लकाम् ॥ पालङ्क्य०
इ० शाके ॥ वास० इ०भा०स्वरे ॥

पालङ्की । स्त्री० कुन्दुरुनामगन्धद्रव्ये ॥ पालङ्‌ङ्‌०भा०प्र०शा० ॥

पालङ्‌क्यम् । न० पालङ्‌० ङ० प्र० शाके । मधुरायाम् । चुरपत्रिकाया म् ॥ अस्यगुणा : । ईषत्कटुत्वंमधुरत्वम् पथ्यत्वं शीतत्वम् रक्तपित्तह रत्वम् ग्राहित्वम्परमतर्पणत्वं ति० राज० नि० ॥

पालङ्‌क्या । स्त्री०. कुन्दुरौ । कुन्दुरुखो टीतिगौ०भा० ॥ पालङ्क्याकिपालङ्का यास्तुकाक्षाराछुरिकाचौरितच्छदा ॥ पालङ्‌क्यावातलाशीताश्लेष्मलाभेदि नीगुरु: । विष्टम्भिनीमदश्वासपित्तर क्तविषापहा ॥ पालङ्‌क्यंदलितंशाकं तिलतैलेविपाचितम् । अन्नद्रव्यसमा योगैंहिङ्गुसैंधवसंयुतम् ॥ पालनम् । पाल० । सं० क्विप् । पाल्भक्ताति । अ ङ्कपदेलगोच । अदन्त: । पचीयत् ॥

पालनम् । न० रक्षणे ॥ यथा । नभा- र्यान्ताडयेत्क्वापिमातृवत्पालयेत्स दा । नत्यजेद्घोरकष्टे पियदिसाध्वी पतिव्रतेति श्रीमद्धानिर्वाणतन्त्रम् ॥ पाल्यतेऽनेन । पाल० । करणाधिक रणयोश्चेतिल्युट् ॥ सद्य : प्रसूता या : गोर्दुग्धे ॥

पालनी । स्त्री० प्रतिष्ठापिकायाम् ॥

पालाश : । पुं० हरिद्वर्णे ॥ पलाशस्य पत्रस्यायम् । अण् ॥ पलाशदण्डा- दौ ॥ पलाशस्यविकार : । पलाशा दिभ्योवेत्यञ् ॥ न० । तमालपत्रे । तेजपात० द्र० भा ॥ त्रि० हरिद्वर्ण वति । पलाशवृक्षसम्बन्धिनि ॥

पालाशषण्ड : । पुं० मगधदेशे ॥ प- लाशमभूहि ॥

पालाशी । स्त्री० मत्स्यविशेषे ॥ यथा । पालाशिखण्डं तिलतैलयुक्तं वि- पाचितंसैन्धवकासमर्दै : । हिंग्वार्द्र धात्रीफलचूर्णपूर्णंनवंनवंरोचनमा- तनोति ॥ पालाशीवसदावृष्यावा तघ्नीपित्तहात्सरा । गुर्वीकफकरीचो ष्णासेद : शुक्रविवर्धिनीति ॥

पालि : । स्त्री० कर्णलताग्रे ॥ अश्रौ ॥ पङ्‌क्तौ ॥ अङ्के ॥ प्रभेदे ॥ छत्रादि देये ॥ पालयतिपाल्यतेवा । पाल० । ग्रन्त : । अचङ्: ॥ पाल्याम् ॥

पालिका । स्त्री० क्षुरधारिकायाम् । द ध्यादिच्छेदन्याम् ॥ अश्रौ ॥ कर्णम ले ॥ पालयति । पाल० । एवुल् ॥

पालित : । त्रि० रक्षिते ॥

पालिन्द : । पुं० कुन्दुरुके ॥ पालयति । पाल । वा० किन्दच् ॥

पालिन्दी । स्त्री० कृष्णत्रिवृतायाम् । श्यामायाम् ॥ गौरादित्वान्ङीप् ॥

पाली । स्त्री० यूकायाम् ॥ सश्मश्रुयो षिति ॥ प्रान्ते ॥ सेतौ ॥ कल्पित भोजने ॥ प्रशंसायाम् ॥ कर्णलत योः ॥ उत्सङ्गे ॥ प्रश्ने ॥ चिह्ने ॥ वाप्याम् ॥ कृदिकारादितिङीप् ॥

श्रेयसाम् ॥ ख्यात्याम् ॥

पाल्य : । त्रि० रक्षणीये ॥

पाल्वलम् । न० पल्वलोदके ॥ यथा । अल्पंसर : पल्वलंस्याद्यत्रचन्द्रर्क्षगे रवौ । नतिष्ठतिजलंकिञ्चित्तत्रत्यं वारिपाल्वलम् ॥ पाल्वलंवार्यभिष्यन्दिगुरुस्वादुत्रिदोषकृत् ॥

पावक : । पुं० अष्टानांवसूनांमध्येभगवद्विभूतिविशेषे ॥ अग्नौ ॥ सदाचारे ॥ वह्निमन्थे ॥ चित्रके ॥ भल्लातके ॥ विडङ्गे ॥ शोधयितरि ॥ रक्तचित्रके ॥ कुसुम्भे ॥ वैद्युताग्नौ ॥ यथा । पावक : पवमानश्चशुचिरग्निस्त्रयश्चय : । निर्मथ्य : पवमान:स्याद्वैद्युत:पावक:स्मृत : ॥ यश्चासौतपतेसूर्य : शुचिरग्निस्त्वसौस्मृत : ॥ इतिकौर्मे१२अध्याय : ॥ पुनाति । पूञ्० । ण्वुल् ॥ पवित्रे त्रि० ॥

पावकारणि : । पुं० अग्निमन्थे ॥

पावकि : । पुं० कार्त्तिकेये ॥

पावन : । पुं० द्वैपायने । व्यासे ॥ पावके ॥ सभ्याग्नौ ॥ य : शीतापनोदनाद्यर्थंमङ्गप्रदेशेष्वपिविधीयतेससभ्योग्नि : ॥ पीतभृङ्गराजे ॥ सिह्लके ॥ न० प्रायश्चित्ते । पापक्षयकरे ॥ जले ॥ कृच्छ्रे ॥ गोमये ॥ रुद्राक्षे ॥ कुष्ठौषधौ ॥ चित्रके अध्यासे ॥ त्रि० ॥ पवित्रे पूते । पावयितरि । पापक्षयकरे गङ्गास्नानगायत्रीजपादौ ॥ पावयति । कर्त्तरिल्युट् ॥

पावनध्वनि : । पुं० शङ्खे ॥ पावनो ध्वनिर्यस्य ॥

पावनी । स्त्री० हरीतक्याम् ॥ तुलस्याम् ॥ गवि ॥ गङ्गायाम् ॥

पावित : । त्रि० पवित्रीकृते ॥

पाश : । पुं० मृगपक्ष्यादिबन्धने ॥ केशादिपूर्व : सङ्घाते । कर्णपूर्वक : शोभनार्थे ॥ छत्रादिपूर्वोनिन्दार्थे । बन्धनरज्जौ । पाशकाले । देहेन्द्रियादिसंयोगवियोगलक्षणे० अनवरतजन्ममरणजरारोगाद्यनर्थप्राप्ते ॥ अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशेषु ॥ द्यूतादिषु ॥ यथा । घृणाशङ्काभयंलज्जा जुगुप्साचेतिपञ्चमी । कुलंशीलंतथाजातिरष्टौपाशा : प्रकीर्तिता: ॥ पाश्यतेबध्यतेऽनेनवा । पश बन्धने । चु० । घञ्० ॥ घोषा ॥

पाशक : । पुं० अक्षे । देवने । पासा० । इतिभा० ॥ पाशयति० पाशयतिवा । पश० ॥ ण्वुल्० कुनृपा ॥

पाशजालम् । न० प्राहल्लादौ ॥ प्राहतौशवल्लेकर्ममायाख्यायंचतुर्विधम् । पाशजालंसमासेनधर्मानाम्नैवकोर्त्तिता : ॥ आत्मनांसहजसामर्थ्यप्रतिबन्धकत्वात् पाशानांजालमिव जालम् ॥

पाशपाणि : । पुं॰ वरुणे । अप्पती ॥ पाश : पाणौयस्य ॥

पाशधपालनम् । न॰ घासे ॥

पाशित : । त्रि॰ पाशयुक्ते । बद्धे ॥

पाशी । पुं॰ वरुणे । प्रचेतसि ॥ व्याधे ॥ यमे ॥ त्रि॰ पाशधरे ॥ पाशोऽस्यास्ति । इनि : ॥

पाशीकृत : । त्रि॰ पाशबद्धे ॥

पाशुपत : । पुं॰ शिवभक्त्याम् । एकाष्ठीले । वकपुष्पे ॥ पशुपत्यधिदैवते ॥ पशुपतिभक्ते ॥ पशुपतिप्रोक्तशास्त्रपदार्थवेदवादिभिश्च ॥ पशुपतेरयम्॰ तत्प्रियत्वात्तस्येदमित्यण् ॥ पशुपतिर्देवतास्येति । सास्यदेवतेत्यर्थेऽश्वपत्यादित्वादण् ॥

पाशुपतव्रतम् । न॰ पशुपतिदेवताकेषु वह्निपुराणोक्तव्रतविशेषे ॥ यथापशुपतिर्नित्यं इत्यासर्वमिदंजगत् । न लिप्यतेपुन : सोमिथोनित्यं व्रतमाचरेत् ॥

पाशुपतास्त्रम् । न॰ पशुपते: शूलाग्रे ॥

पाशुपाल्यम् । न॰ वैश्यवृत्तिविशेषे । गोरक्ष्ये ॥ पशून्गोमहिष्यादीन्पालयति । पाल॰ । कर्म्मण्यण् । तस्यकर्म्म भावोवा । ष्यञ् ॥

पाश्चात्य : । त्रि॰ पश्चात्ये । चरमे ॥ पश्चाद्भव : । दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यक् ॥ पश्चिमदेशजाते ॥

पाश्चात्यकरसम्भवम् । न॰ रोमके । रामलवणे । सांभर॰ इ॰ भा॰ ॥

पाश्या । स्त्री॰ पाशवृन्दे ॥ पाशानांसमूह : । पाशादिभ्योय : ॥

पाषक : । पुं॰ पादाभरणविशेषे । पायुली॰ गौड़॰ भा॰ ॥

पाषण्ड : । पुं॰ सौगतक्षपणकादौ । वेदविरोधिनि । वेदवाह्यरक्तपटमौण्ड्यादिव्रतचर्याशालिनि । सर्वलिङ्गिनि ॥ त्यजपाखण्डसंसर्गसद्धर्मजससांस्त्वा । पापंसनोतिसनतिवा । षणु दाने । षणसम्भक्तौवा । अमन्ताड्ड : । पृषोदरादि : ॥

पाषण्डक : । पुं॰ पाषण्डे ॥

पाषण्डी । पुं॰ पाषण्डे ॥ वेदवाह्यरक्तपटमौञ्ज्यादिव्रतचर्यापाखण्डम् । तदस्यास्ति । इनि : ॥ तस्मात्पाषण्डिभि : पापैरालापं स्पर्शनंत्यजेत् । विशेषत : क्रियाकालेयज्ञादौचापिदीक्षित : ॥ क्रियाहानिर्गृहेयस्यमासमेकंप्रजायते । तस्यावलोकनात्सूर्यंपश्येत्समतिमान्नर: ॥ किंपुनर्यैस्तुसन्त्यक्तात्रयीसर्वात्मनाद्विज । पाषण्डभोजिभि : पापैर्वेदवादविरोधिभि: ॥ पाषण्डिनोविकर्मस्थान्वैडालव्रतिकान्शठान् । हैतुकान्वकवृत्तींश्चवाङ्मात्रेणापिनार्चयेत् ॥ दूरापास्तस्तुसंसर्ग : सहास्याथापिपापिभि : । पाषण्डिभिर्दुराचारैस्तस्मात्तान्परिवर्जयेत् ॥

॥ एतेनगन्धाश्मवाख्यातादृश्याथाङ्गो पघातकाः । एषांसम्यापवात्पुंसां द्विनपुष्यं विनश्यतीत्यादिपाङ्गोत्त रखण्डम् ॥

पाषाण : । पुं० प्रस्तरे । ग्रावणि । उपले ॥ पिनष्टि । पिप्लृसञ्चूर्णने । बाहुलकादानच् । पृ० । मूर्द्धन्य ' ष : । अपत्यमेनवापषवा धीयस्येच । इलर्थेतिषच् । अश्न ति । अश्० । अच् । पाषयासौ अपश्च ॥

पाषाणदारक : । पुं० टङ्के । टांकी इतिभा० । पाषाणस्यदारक : ॥

पाषाणदारण : । पुं० टङ्के ॥ पाषाणो दार्यतेऽनेन । दृविदारणे । करणे : । ल्युट् ॥

पाषाणभेद : । पुं० अश्मभेदे ॥

पाषाणभेदन : । पुं० हाथाशुडी०इ० गौ० भा० प्रसिद्धे । क्षुपविशेषे । अश्मघ्ने । शिलाभेदे । पाषाणभे ह्दइतिभाषा ॥ पाषाणभेदनोश्मघ्नो गिरिभिद्भिन्नयोजनी । अश्मभेदोपि भस्मिका : कषायोवस्तिशोधन : ॥ भेदनोहन्तिदोषार्शो गुल्मकृच्छ्राश्म हृद्रुज : । योनिरोगान् प्रमेहांश्च प्लीहशूलव्रणानिचेतिभावमिश्र : ॥

पाषाणभेदी । पुं० अश्मभेदे । पत्थर चूर० इतिभाषा ॥

पाषाणमाचिकम् । न० स्वर्णमाचिके ॥

पाषाणी । स्त्री० बटखरा० इ० प्र० क्षुद्रपाषाणे । पुषाकारायां ॥

पिक : । पुं० कोकिले । वनप्रिये ॥ अपिकायति । कैशब्दे । आतश्चो पसर्गेक : । वष्टिभागुरिरल्लोपमवा प्योरुपसर्गयो : ॥

पिकप्रिय : । पुं० आम्रे । पिकानां प्रिय : ॥

पिकप्रिया । स्त्री० महाजम्ब्वाम् ॥

पिकबन्धु : । पुं० आम्रवृक्षे ॥ पिकानांबन्धुरिव ॥

पिकराग : । पुं० आम्रवृक्षे ॥

पिकवल्लभ : । पुं० आम्रवृक्षे ॥ पिका नांवल्लभ : ॥

पिकाक्ष : । पुं० रोचन्यां ॥

पिकाङ्ग : । पुं० खगान्तरे ॥

पिकानन्द : । पुं० वसन्तकाले ॥ पि कानामानन्दोयस्मिन् ॥

पिकी । स्त्री० कोकिलस्त्रियाम् । को किलायां ॥

पिकेक्षण : । त्रि० कोकिलचक्षुस्तुल्य चक्षुर्युक्ते ॥

पिकेक्षणा । स्त्री० कोकिलाक्षे ॥

पिक्क : । पुं हस्तिशिशौ ॥ इ० शब्द माला ॥

पिङ्ग : । पुं० पिङ्गलवर्णे ॥ मूषिके ॥ न० । बलाके ॥ हरिताले ॥ त्रि० । पिङ्गलवर्णवति ॥ पिञ्ज ति । पिञ्जिवर्णे । अच् । न्यङ्

क्रादि: ॥

पिङ्गकपिशा। स्त्री० तैलपायिकायाम्॥

पिङ्गचक्षु:। पुं० कुंभीरे॥

पिङ्गजट:। पुं० शिवे॥

पिङ्गतीर्थम्। न० तीर्थविशेषे॥

पिङ्गल:। पुं० नागविशेषे॥ रुद्रे॥ चण्डांशो: पारिपार्श्विके॥ निधिप्रभेदे॥ कपौ॥ अग्नौ॥ मुनिविशेषे॥ नकुले॥ स्थावरविषविशेषे॥ क्षुद्रोलूके॥ वत्सरविशेषे॥ देशभङ्गौघदुर्भिक्षसमासात् कथयाम्यहम्। पिङ्गलेचारुपद्मास्तिदुर्भिक्षंनर्मदातटे॥ पिङ्गलनागाचार्यकृतिप्राकृतच्छन्दोग्रन्थविशेषे॥ नीलपीतमिश्रितवर्णे॥ तत्पर्याया: यथा। कडार: कपिल: पिङ्ग: पिशङ्ग: कद्रु:। केचित्तद्वयंद्वयंपर्यायमाहु: यथ नीलपीत: कपिल:। रोचनाभ: पिशङ्ग:। कनकपिङ्गल: कद्रु:॥ पिशङ्गोरोचनाभांसु: कद्रु: कनकपिङ्गल:॥ इतिनामसमाला॥ पिङ्गोदीपशिखाभ: स्यात्पिशङ्ग: पद्मधूलिवत्। पीतनीलहरिद्रक्त: कडारस्त्वावकिवत्॥ त्रि०। तद्वर्णविशिष्टे॥ सन्ध्यातपवर्णेमवदा वर्णविशेष: कपिल: स्वर्णमिव्यास्यात्तारयाहु:॥ न०। पित्तले॥ पिङ्गति। पिजिवर्णे। वृषादित्वात्कलच्। न्यङ्क्वादित्वात् कुत्वम्॥ यद्वा॥ पिङ्गोवर्णोऽस्यास्ति। सिधादित्वात्लच्॥ पिङ्गलोवर्णोऽस्यास्ति। अर्शआद्यच्॥

पिङ्गललोहम्। न० पित्तले॥ इ०रा०॥

पिङ्गला। स्त्री० वामनाख्यदक्षिणदिग्गजस्यहस्तिन्याम्॥ कुमुदस्यकरिण्याम्॥ वेश्याविशेषे॥ यथा। आशाहिपरमंदु:खं नैराश्यं परमं सुखम्। यथासंछिद्यकान्ताशांसुखंसुष्वापपिङ्गलेति श्रीभागवतम्। कर्णिकायाम्। पक्षिविशेषे। राजरीत्याम्॥ शिंशपायाम्॥ ज्योतिष्मत्याम्॥ नाडीविशेषे॥ दक्षिणाख्याडाध: स्यादनुवंशा दक्षिणनासान्तंगतायानाडीसापिङ्गलेत्युच्यते॥

पिङ्गलिका। स्त्री० वलाकायाम्॥

पिङ्गसार:। पुं० हरिताले॥ इ०रा०॥

पिङ्गस्फटिक:। पुं० गोमेदमणौ॥

पिङ्गा। स्त्री० गोरोचनायाम्॥ हिङ्गुनालिकायाम्। रामठ्याम्॥ चण्डिकायाम्। उमायाम्॥ वंशरोचनायामिति रा० नि०॥ हरिद्रायाम्। इति श० चं०॥

पिङ्गाक्ष:। पुं० शिवे॥ त्रि० पिंगलनेत्रे॥ पिङ्गेअक्षिणीयस्य। बहुव्रीहावितिषच्॥

पिङ्गाश:। पुं० पल्लीपतौ॥ मत्स्यवि

शैवे । पाङ्गाश० इ० गौ० भा० ॥ न० नाग्यसर्थे ॥

पिङ्गाशी । स्त्री० नालिकायाम् ॥ इ० हे० चं० ॥ नीलिकायामिति मेदि निकरः ॥

पिङ्गास्य : । पुं० पिङ्गाशमत्स्ये ॥ त्रि० पिङ्गलवर्णमुखविशिष्टे ॥

पिङ्गी । स्त्री० शमीवृक्षे ॥

पिङ्गेक्षण : । पुं० शिवे ॥

पिङ्गोपज : । पुं० रवे : पार्श्वगान्तरे ॥

पिचण्ड : । पुं० उदरे ॥ पशोरवयवे ॥ अपिचमत्यन्नम् । चमु० । अद-नाद० । वष्टिभागुरिरल्लोपमवाप्यो रुपसर्गयो : ॥ अपिचण्डार्तेऊमेन इतुनावा । पडिकोषे । पुंसीति घोषा ॥

पिचण्डिल : । त्रि० तुन्दिले ॥ अति शयितपिचण्डमुदरमस्य । तुन्दादि त्वादिलच् ॥

पिचव्य : । पुं० कार्पासे ॥ इ० हे० ॥

पिचिण्ड : । पुं० पिचण्डार्थे ॥ मे० ॥

पिचिण्डिका । स्त्री० पिण्डिकायाम् । जङ्घापश्चिमभागे । पिंडली० इति भाषा० ॥

पिचिण्डिल : । त्रि० तुन्दिले । वृह-त्कुक्षौ ॥ अतिशयितपिचिण्डमुदर मस्य । तुन्दादित्वादिलच् ॥

पिचु : । पुं० निर्बीजकार्पासे । तुले । कुष्ठभेदे ॥ कर्षे ॥ असुरविशेषे ॥ भैरवे ॥ सस्यप्रभेदे ॥ पिचति ॥ पिचुमर्दने । मृ०कु : ॥

पिचुक : । पुं० मदनवृक्षे । मयना० इति० गौड़भा० ॥

पिचुतूल : । पुं० न० कार्पासतूले ॥

पिचुमन्द : । पुं० निम्बद्रुमे ॥ पिचुं कुष्ठविशेषंमन्दयति । मदिस्तुत्या दौ । णिच् । कर्मण्यण् ॥

पिचुमर्द : । पुं० निम्बवृक्षे ॥ पिचुंकु ष्ठभेदंमर्दयति । मृदक्षोदे । णिच् । कर्मण्यण् ॥

पिचुल : । पुं० झावुकद्रुमे । झाउ० इतिभा० ॥ इज्जले । हिज्जले ॥ जलवायसे ॥ पिचुंतूलंलाति । ला० । आतोनुपेतिक : ॥

पिच्चटम् । न० सीसके ॥ रङ्गे । त्रपु-णि । रांग० इ० भा० ॥ पुं० नेत्र रोगे ॥ पिच्चयति पिच्यतेवा । पिच्च कुट्टने । चव् । पिच्चंटीकसे । अ-न्येभ्योपीतिड : ॥ पिच्चयति । श-कादिभ्योऽटन्वा ॥

पिच्छ : । पुं लाङ्गूले । पुच्छे ॥ न० । बर्हेशिखण्डे ॥ चूड़ायाम् । पिच्छ तिपिच्छयतिवा । पिच्छकुट्टने । च पचज्वा ॥

पिच्छल : । त्रि० पङ्कदे ॥

पिच्छलदला । स्त्री० बदरीवृक्षे ॥

पिच्छबाण : । पुं० श्येनपक्षिणि ॥

पिच्छा । स्त्री० पूगे ॥ अट्टायाम् ॥

क्लोषे ॥ मोचायाम् ॥ शाल्मलिवे
ष्टे ॥ भक्तसंभूतमण्डे । मांड० ड०
भा० ॥ पश्चीअश्वपदामये ॥ पिच्छि
ले ॥ चौलिकायाम् ॥ फणिलाला
याम् ।। शिंशपावृक्षे ।। इ० श०
चं० । पिच्छाणि । पिच्छवाचे । गुरो
श्चेत्य : । टाप् । पिच्छतिपिच्छाले
वा । अच्घञ्वा ॥ यहा । पतितु-
मिच्छति । पतृक्ष० । सन्नन्तः । प०
भच् पृषोदरादि : ॥

पिच्छावान् । त्रि० पिच्छिले ॥ अ
स्त्यर्थेमतुप् ॥

पिच्छितिका । स्त्री० शिंशपायाम् ॥

पिच्छिल :। पुं० बहुवारके । श्लेष्मा-
न्तकवृक्षे ॥ त्रि० विजिले । लाल
सीके । विजिलन्तुभक्तमण्डयुक्तमि-
त्तिरायमुकुटःसरसव्यञ्जनादीतिभर
तःसूपादीतिरमानाथः । स्निग्धसूपा
दीतिभानुदीक्षितः । यथा । तरु
ण सर्षपशाकंनवौदनानिपिच्छिला
निचदधीनि । अल्पव्ययेनसुन्दरि-
ग्राम्यजनोमिष्टमश्नातीति ॥ मण्ड
युक्तव्यञ्जनमितिनीलकण्ठ : ॥ पि
च्छाभक्तादिमण्डोस्यास्ति । पिच्छा
दित्वात्इलच् ॥

पिच्छिलका : । पुं० धन्वनवृक्ष ॥

पच्छिलच्छदा । स्त्री० उपोदक्याम् ॥

पिच्छिलत्वक् । पुं० नागरङ्गवृक्षे । ध-
न्वनवृक्षे ॥

पिच्छिलसार : । पुं० मोचरसे ॥

पिच्छिला । स्त्री० पोतिकायाम् ॥ शिं-
शपायाम् ॥ शाल्मलौ ॥ सिन्धुवि-
शेषे ॥ कोकिलाक्षे ॥ वृश्चिकाक्षुपे ॥
शूलीतृणे ॥ अतस्याम् । कच्व्याम् ॥
शाल्मलिनिर्यास : पिच्छा । सास्या-
स्ति । पि० इलच् ॥

पिच्छोदकम् । न० गैरमले ॥

पिञ्ज : । पुं० वधे ॥ पिञ्जनम् । पिजि-
हिंसायाम् । चु० । अच् ॥ कर्पूर-
विशेषे ॥ न० बले ॥ त्रि० ॥ व्याकु-
ले । व्यग्रे ॥

पिञ्जट : । पुं० नेत्रमले । दूषिकायाम् ॥

पिञ्जनम् । न० कार्पासस्फोटनधनु-
षि । विहनने । तूलस्फोटनकार्मु-
के । पीञ्जनइ० भा० ॥

पिञ्जर : । पुं० अश्वविशेषे ॥ पीतरक्त-
वर्णे ॥ न० पीतके । हरिताले ॥
स्वर्णे ॥ नागकेशरे ॥ पक्ष्यादिरो-
धगृहे ॥ त्रि० पिञ्जले ॥ पीतव-
र्णे ॥ पिञ्जनम् । पिजिहिंसाया-
म्० घर्षेवा । घञ् । निष्ठायामनि-
ट्वचनान्नकुत्वम् । पिञ्जं वर्णविशे-
षंरातिक :॥

पिञ्जरकम् । न० हरिताले ॥

पिञ्जल : । पुं० अत्यन्तव्याकुलसैन्ये ।
समुत्पिञ्जे ॥ पिञ्जयति॰पिञ्जते-
वा । पिजि० । वाहुलकाद्कलच् ॥
पिञ्जं लातिवा । आतइतिक : ॥

न० ॥ कुशपत्रे ॥ हरिद्रायां ॥ हरितालें ॥

पिञ्जली । स्त्री० कुशान्तरवेष्टितप्रादेशमात्रसाग्रकुशपत्रद्वये । पवित्रे ॥ यथा । अनन्तर्गर्भिणंसाग्रंकौशंद्विदलमेवच।प्रादेशमात्रंविज्ञेयंपवित्रं यत्रकुत्रचित् ॥ एतदेवहिपिञ्जल्या लक्षणंसमुदाहृतमितिच्छन्दोगपरिशिष्टम् ॥

पिञ्जा । स्त्री० तूले । हरिद्रायाम् ॥ हिंसायाम् ॥

पिञ्जानम् । न० स्वर्णे ॥ इतिरा०-नि० ॥

पिञ्जिका । स्त्री० तूलनालिकायाम् । पांइजव० इ० गौ० भाषा ॥ इ० मि० ॥

पिञ्जूलम् । न० कुशवर्त्याम् ॥ वर्त्तिकायाम् ॥ पिञ्जति । पिजि० । खर्जपिञ्जादिभ्यऊरोलचाविति ऊलच् ॥

पिञ्जूषः । पुं० कर्णमले ॥ श०र० ॥

पिञ्जोटः । पुं० नेत्रमले ॥

पिञ्जोला । स्त्री० पत्रकाहलायाम् ॥

पिटः । पुं० नलादिरचितभाण्डे । कोशे । पेटीपिटार० इतिचभाषा । पेटति । पिटशब्दसङ्घातयोः । कर्त्तरिइगुपधेतिकः ॥ न० चाले ॥ इ० चि० ॥

पिटकः । पुं० पेटके । पेटायाम् । मञ्जूषायाम् ॥ त्रि० विस्फोटे ॥ पेटति । पिट० । क्वुन् । स्त्रियां० पिटका । क्षिपकादित्वान्नेत्वम् ॥

पिटक्या । स्त्री० पिटकसमूहे ॥ पिटकानांसमूहः । पाशादिभ्योयः ॥

पिटङ्गः । पुं० पर्वताभिधेमत्स्ये ॥

पिटङ्गोका । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥

पिटाकः । पुं० मुनिविशेषे ॥

पिट्टकम् । न० दन्तकिट्टे ॥

पिठरः । पुं० स्थाल्याम् ॥ गन्धद्रव्यभेदे ॥ कुटके । उद्घाटे ॥ न० । मुस्तायाम् ॥ मन्थानदण्डे ॥ पेठति पिठ्यतेवा । पिठहिंसासंक्लेशनयोः । बाहुलकादरोगुणाभावश्च ॥ पिठेरितिगुणेतिवा । पिठंराति । राटाने । बा तोऽनुपेतिकः ॥

पिठरी । स्त्री० स्थाल्याम् ॥ यथा । सच्छिद्रपिठरीतिलत्वम् ।

पिडकः । पुं० स्फोटके ॥ श० र० ॥

पिडका । स्त्री० स्फोटकविशेषे । पिडिया इ० फुडिया० इतिचभाषा ॥

पिण्डः । पुं० गोले ॥ बले ॥ सान्द्रे ॥ देहे ॥ अगारैकदेशे ॥ देहैकदेशे ॥ ग्रासे ॥ निवापे ॥ मेले ॥ सिह्लके ॥ ओड्रपुष्पे ॥ वृन्दे ॥ कवले ॥ गजकुम्भे ॥ मदनवृक्षे ॥ न० । आर्जीवने ॥ अयसि ॥ पुं० न० ग्रासविशेषद्रव्यनिर्मितबिल्वफलाकारपिण्डे ॥ पिण्डते । पिडिसङ्घाते । घञ् । पिण्डातेवा । कर्मणिघञ् ।

कोषे ॥ मोचायाम् ॥ शाल्मलिवे ष्टे ॥ भक्तसंभूतमण्डे । मांड० इ० भा० ॥ पक्षौघश्चपदामये ॥ पिच्छिले ॥ चोलिकायाम् ॥ फणिज्वाला याम् ॥ शिंशपावृत्ते ॥ इ० श० चं० । पिछ्यते । पिच्छबाधे । गुरौ श्लेष्य : । टाप् ॥ पिच्छतिपिच्छ्यते वा । अच्‌घञ्‌वा ॥ यद्वा । पतितु-मिच्छति । पतॢ० । सन्नन्त: । प० चष् पृषोदरादि : ॥

पिच्छावान् । त्रि० पिच्छले ॥ अ स्त्यर्थेमतुप् ॥

पिच्छितिका । स्त्री० शिंशपायाम् ॥

पिच्छिल : । पुं० बहुवारके । श्लेष्मा-न्तकवृक्षे ॥ त्रि० विजिले । लाल सीधे । बिजिलन्तुभक्तमण्डयुक्तमि-तिरायमुकुटःसरसव्यञ्जनादीतिभर तःसूपादीतिस्मानाथः । स्निग्धसूपा दीतिभानुदीक्षित : । यथा । तत्र सर्वप्रधार्कनयौदनानिपिच्छिला निचदधीनि । अल्पव्ययेनसुन्दरि-ग्राम्यजनोमिष्टमश्नातीति ॥ मण्ड युक्तव्यञ्जनमितिनीलकण्ठ : ॥ पि च्छाभक्तादिमण्डोस्यास्ति । पिच्छा दित्वात्इलच् ॥

पिच्छिलका : । पुं० धन्वनवृक्ष ॥

पच्छिलच्छदा । स्त्री० उपोदक्याम् ॥

पिच्छिलत्त्वक् । पुं० नागरङ्गवृक्षे । ध-न्वनवृक्षे ॥

पिच्छिलसार : । पुं० मोचरसे ॥

पिच्छिला । स्त्री० पोतिकायाम् ॥ शिं-शपायाम् ॥ शाल्मलौ ॥ सिन्धुवि-शेषे ॥ कोकिलाक्षे ॥ वृश्चिकालुपे ॥ शूलीतृणे ॥ अतस्याम् । कच्व्याम् ॥ शाल्मलिनिर्यास : पिच्छा । सास्या-स्ति । पि० इलच् ॥

पिच्छोदकम् । न० मेचमले ॥

पिञ्ज : । पुं० वधे ॥ पिञ्जनम् । पिजि-हिंसायाम् । चु० । अच् ॥ कर्पूर-विशेषे । न० बले ॥ त्रि० ॥ व्याकु-ले । व्यग्रे ॥

पिञ्जट: । पुं० नेत्रमले । दूषिकायाम् ॥

पिञ्जनम् । न० कार्पासस्फोटमधनु-षि । विहनने । तूलस्फोटनकार्मु-के । पीजनइ० भा० ॥

पिञ्जर: । पुं० अश्वविशेषे ॥ पीतरक्त-वर्णे ॥ न० पीतके । हरिताले ॥ स्वर्णे ॥ नागकेशरे ॥ पक्ष्यादिरो-धगृहे । त्रि० चित्रिते ॥ पीतव-र्णे ॥ पिञ्जनम् । पिजिहिंसाया-म्०वर्णेवा । घञ् । निष्ठायामनि-ट्वचनान्नकुत्वम् । पिञ्जं वर्णविशे-षंरातिक : ॥

पिञ्जरकम् । न० हरिताले ॥

पिञ्जल : । पुं० अत्यन्तव्याकुलसैन्ये । समुत्पिञ्जे । पिञ्जयति०पिञ्जते-वा । पिजि० । बाहुलकादलच् ॥ पिञ्जंलातिवा । आतङ्कतिक : ॥

पितृन्प्रसूते । क्विप् । पितॄणां प्रसूर्वा ॥ पितामह्याम् ॥

पितृप्रियः । पुं॰ भृङ्गराजे ॥ पितॄणां प्रियः ॥

पितृबान्धवः । पुं॰ पितुर्मातादिषु ॥ यथा । पितुर्मातापिताभ्राता पितुर्भ्रातुःस्वसुः सुताः । पितुः पितुः सोदराश्चविज्ञेयाःपितृबान्धवाः ॥

पितृभोगीणः । त्रि॰ पितृशरीरहिते ॥ पितुर्भोगः शरीरम् । तस्मै हितः । आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात्खः ॥

पितृभोजनः । पुं॰ माषे ॥ न॰ । पितॄणाभोजनम् ॥

पितृभ्राता । पुं॰ पितृव्ये ॥ पितुर्भ्राता ॥

पितृमान् । त्रि॰ सुशिक्षिते ॥ प्रशंसायांमतुप् ॥

पितृयज्ञः । पुं॰ पितृतर्पणे ॥

पितृयाणः । पुं॰ धर्मिणांमार्गविशेषे । इष्टापूर्तदत्तमितिकर्मतेनप्रतिपत्तव्ये पथि । कृष्णमग्त्यपरपर्यायेदक्षिणमार्गे ॥

पितृराजः । पुं॰ यर्ममुणि ॥ पितॄणां राजा । टच् ॥

पितृलोकः । पुं॰ पितॄणांभुवने ॥ दक्षिणमार्गे ॥ यएषदक्षिणःपन्थाः पितृलोकः सउच्यते । मनुष्यानन्दतः सोयंशुणैस्तु स्वात्कताधिकः ॥

पितृवनम् । न॰ श्मशाने ॥ पितॄणांवनम् ॥ पितॄन्वनतिवा । वनसम्भक्तौ । पचाद्यच् ॥

पितृव्यः । पुं॰ पितुर्भ्रातरि ॥ पितृव्यमातुलेतिनिपातनात् । पितुर्भ्रातरिव्यत् ॥

पितृष्वसा । स्त्री॰ पितुःस्वसरि । पितुर्भगिन्याम् ॥ मातृपितृभ्यांस्वसेतिषत्वम् ॥

पितृस्वस्रीयः । त्रि॰ पितुर्भागिनेये ॥

पितृसन्निभः । त्रि॰ मनोजवे । पितृसमे । पितेवसम्यङ्निभाति । भा॰ । आतश्चोपसर्गे॰ कः ॥

पितृसूः । स्त्री॰ सन्ध्यायाम् ॥

पित्तम् । न॰ शरीरस्थधातुविशेषे । मायौ ॥ तस्यस्वरूपम् । पित्तमुष्णं द्रवंपीतंनीलंसत्वगुणोत्तरम् । सरंकटुलघुस्निग्धं तीक्ष्णमम्लन्तु पाकतः ॥ पीतंनिरामम् । नीलं सामम् ॥ आमाशयगतंसीरंतेजः पित्तमित्युच्यते ॥ अस्यकोपकालो यथा । पित्तस्वपर्यान्तनिदाघयोर्धति । प्रचलोपद्रुतिसंचयश्च ॥ यतः । आश्विनेकार्तिकेमासि वैशाखज्येष्ठयोर्ध्रुवम् । वैद्यशास्त्रविचारज्ञैः पित्तोराजा प्रकीर्त्तित इतिनिर्देशात्पुंस्त्वमपि । अस्य प्र

पितामहसर : । न० तीर्थविशेषे ॥

पितामही । स्त्री० पितामहपत्न्याम् ॥ पितुर्माता । मातरिपितरौ तिष्ठा महच्पितृव्यान्ङीष् ॥

पिता । पुं० तातै ॥ जनके ॥ सच्या तोपिपितैव । यथाहमनुः । ब्राह्मस्यजन्मन : कर्त्तास्वधर्मस्य चशासिता । बालोपिविप्रोवृद्धस्यपिताभवतिधर्मतः अध्यापयामासपितृन्शिशुराङ्गिरसः कवि : । पुत्रकाइतिहोवाचज्ञानेनपरिगृह्यतान् ॥ तेन सर्थमपृच्छन्तदेवानागतमन्यव : । देवाश्चैतान्समेत्योचुर्न्याय्यं व:शिशुरुक्तवान् ॥ अज्ञोभवतिवैबाल : पिताभवतिमन्त्रद : । अज्ञंहिबालमित्याहु : पितेत्येवतुमन्त्रदमिति ॥ पाति । पातृची । नप्तृनेष्टृत्वष्टृ तिनिपातनात्साधु : ॥ पुं० भू० पितर: । दिव्यपितृगणे ॥ ऋषिभ्य: पितरोजाता : पितृभ्योदेवमानवा: । देवेभ्यश्चजगत्सर्वंचरंस्थाण्वनुपूर्वश : ॥ पितरोग्निष्वात्तमुख्या : ॥ स्वधापितृणांपत्नी ॥

पितृकम् । त्रि० पितृसम्बन्धिनि ॥ इतिशब्दमाला ॥

पितृकाननम् । न० श्मशाने ॥

पितृकार्य्यम् । न० पितॄनुद्दिश्यक्रियमाणे श्राद्धादौ ॥

पितृगण : । पुं० आज्यपादीनांसमूहे सोमपादिषु ॥ मनोर्हैरण्यगर्भस्य येमरीच्यादय: सुता : । तेषांमृषीणांसर्वेषांपुत्रा : पितृगणा:स्मृता: ॥

पितृगृहम् । न० श्मशाने ॥ पितुर्वेश्मनि ॥

पितृतर्पणम् । न० पितृतीर्थे । तर्जन्यङ्गुष्ठयोर्मध्ये ॥ निवापे ॥ तिले ॥ पितृतीर्थेन पितुद्देश्यकजलदाने ॥ पितृणांतिमिमार्च्चे ॥ विनारूप्यसुवर्णेनविनाताम्रतिलै : खगै : । विनादर्भैश्चमन्त्रैश्चपितृणांनोपतिष्ठति इतिप्रक्ष: ॥ नैष्टकादिषितीपितॄन्तर्पयेत् । नवेष्टितशिरानक्लृप्ताफणाय वासादेवपितृकार्यंकुर्यात् ॥ ॥ यदेवतर्पयत्यद्भि : पितॄन्स्नात्वाद्विजोत्तम : । तेनैवसर्वमाप्नोतिपितृयज्ञक्रियाफलमितिमन्वादय : ॥

पितृतिथि: । स्त्री० अमावास्यायाम् ॥

पितृतीर्थम् । न० गयायाम् ॥ तर्जन्यङ्गुष्ठयोर्मध्ये ॥ पितृणांतीर्थम् ॥

पितृदानम् । न० निवापे । सपिण्डनादूर्द्ध्वं पितुद्देशेनदाने ॥ पितृपदे मृतोपलक्षणम् । तेनमात्रादेरपि ग्रहणम् ॥ पितृभ्योदानम् ॥

पितृदानकम् । न० निवापे ॥

पितृपति: । पुं० यमे ॥ पितृणांपति: ॥

पितृपिता । पुं० पितामहे ॥ पितु : पिता ॥

पितृप्रसू : । स्त्री० सायंसंध्यायाम् ॥

पितृन्प्रसूते । क्विप् । पितॄणां प्रसूर्वा ॥ पितामह्याम् ॥
पितृप्रियः । पुं० भृङ्गराजे ॥ पितॄणां प्रियः ॥
पितृबान्धवः । पुं० पितुर्मातादिषु ॥ यथा । पितुर्मातापिताभ्राता पितुर्भ्रातुः स्वसुः सुताः । पितुः पितुः सोदराद्यविशेषाः पितृबान्धवाः ।
पितृभोगीणः । वि० पितृशरीरहिते ॥ पितुर्भोगः शरीरम् । तस्मै हितः । आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात्खः ॥
पितृभोजनः । पुं० माषे ॥ न० । पितॄणांभक्ष्ये ॥
पितृभ्राता । पुं० पितृव्ये ॥ पितुर्भ्राता ॥
पितृमान् । वि० सुशिक्षिते ॥ प्रशंसायैमतुप् ॥
पितृयज्ञः । पुं० पितृणांतर्पणे ॥
पितृयाणः । पुं० धर्मिणांमार्गविशेषे । इष्टापूर्तेदत्तमितिकर्मसेनप्रतिपत्त्व्ये पथि । तत्याग्यवमरपर्यायेदक्षिणमार्गे ॥
पितृराजः । पुं० धर्मराजे ॥ पितॄणां राजा । टच् ॥
पितृलोकः । पुं० पितॄणांभुवने ॥ दक्षिणमार्गे ॥ यथपदक्षिणःपन्थाः पितृलोक' सउच्यते । मनुष्या

नन्दतः सोऽयंशुद्धैस्तु स्याच्छ्ताधिकः ॥
पितृवनम् । न० श्मशाने ॥ पितॄणां वनम् ॥ पितृन्वनतिवा । वनसम्भक्तौ । पचाद्यच् ॥
पितृव्यः । पुं० पितुर्भ्रातरि ॥ पितृव्यमातुलेतिनिपातनात् । पितुर्भ्रातरिव्यत् ॥
पितृष्वसा । स्त्री० पितुःस्वसरि । पितुर्भगिन्याम् ॥ मातृपितृभ्यांस्वसेतिषत्वम् ॥
पितृष्वस्रीयः । वि० पितुर्भगिनेये ॥
पितृसन्निभः । वि० मनोज्ञे । पितृसमे ॥ पितेवसम्यङ्निभाति । भा० । आतश्चोपसर्गे० कः ॥
पितृसूः । स्त्री० सन्ध्यायाम् ॥
पित्तम् । न० शरीरस्थधातुविशेषे । मायौ ॥ तत्स्वरूपम् । पित्तमुष्णं द्रवंपीतनीलंसत्त्वगुणोत्तरम् । सरंकटुलघुस्निग्धं तीक्ष्णमम्लन्तुपाकतः ॥ पीतंनिरामम् । नीलं सामम् ॥ आमाशयगतंसौरसेन पित्तमित्युच्यते ॥ अग्न्यकोपकाली यथा । पित्तस्यपर्यान्तनिदाघयोर्ति । अनलोदरति मध्यगं ॥ यतः । धात्रिनैषाविंशतिमासिषैशाराज्यपयोर्भृयम् । वैद्यशास्त्रविशारदैः पित्तोराज्य प्रकोरितदतिनिर्दिशात्पुंस्त्वमपि । अम्लप

कोपकारणान्याह भावमिश्र : । कट्वम्लोष्ण विदाहि तीक्ष्णलवणक्रोधोपवासातपस्त्रीसम्पर्कतिलातसीदधिसुराशुक्तारनालादिभिः । भुक्ते जीर्यति भोजने च शरदि ग्रीष्मे तथा प्राणिनां मध्याह्ने च तथार्द्धरात्रसमये पित्तप्रकोपो भवेदिति ॥ अन्यच्च । माषैस्तिलैः कुलत्थैश्च मत्स्यैर्मेषामिषैश्च । गव्यं नवदधि तक्रं कट्वरां पित्तं प्रकुप्यतीति ॥ शब्दचन्द्रिकायामस्य प्रभेदाः पंचोक्ताः । यथा । पाचकं भ्राजकं चैव रञ्जकालोचके तथा । साधकं चैव पंचेति पित्तनामान्यनुक्रमादिति ॥ एषां स्थानान्याह । अग्न्याशये यकृत्प्लीह्नोर्हृदये लोचनद्वये । त्वचि सर्वशरीरेषु पित्तं निवसति क्रमादिति भावप्रकाशः ॥ अपिदीयतेऽस्य । दो॰ देङ्॰ वा । क्तः । अवउपसर्गान्तः । वष्टिभागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोः । संज्ञापूर्वकत्वाद्दत्तीति दीर्घेन ।

पित्तघ्नम् । न॰ घृते ॥ पित्तं हन्ति । हन॰ । अमनुष्यकर्त्तृके चेति ठक् ॥ त्रि॰ पित्तनाशकद्रव्ये ॥

पित्तघ्नी । स्त्री॰ गुडूच्याम् ॥ ङीप् ॥

पित्तज्वरः । पुं॰ पैत्तिकज्वरे ॥ विशेषत : कोमलनारिकेलं जिह्न्वाति पित्तज्वरमूतदोषान् ॥

पित्तद्रावी । पुं॰ मधुरजम्बीरे ॥

पित्तरक्तम् । न॰ रोगविशेषे । रक्तपित्ते ॥

पित्तलम् । न॰ धातुविशेषे । आरकूटे । पीतल॰इ॰भा॰ ॥ त्रि॰ पित्तवति ॥ पित्तमस्त्यस्यास्मिन्वा । सि॰ लच् ॥

पित्तला । स्त्री॰ तोयपिप्पल्याम् । लाङ्गल्याम् ॥ टाप् ॥

पित्तारिः । पुं॰ पर्पटे ॥ लाक्षायाम् ॥ चन्दनान्तरे ॥ पित्तस्यारिः ॥

पित्रीय : । त्रि॰ पित्र्ये हिते । तस्मै हितमितिच्छः ॥

पित्र्य : । न॰ पितृतीर्थे । अङ्गुष्ठाङ्गुल्योर्मध्ये ॥ श्राद्धादौ ॥ मधुनि ॥ श्राद्धकर्मणि ॥ पितरो देवता अस्य । वाय्वृतुपित्रिति यत् । रीङृतः । यस्येति च ॥ त्रि॰ पितृरागते ॥ तत आगत इत्यधिकारे पितुर्यच्चेति यत् ॥

पित्सन् । पुं॰ विहङ्गमे ॥ त्रि॰ पतनेच्छौ ॥ पतितुमिच्छुः । शतः । अत् । सनिमीमेतीस् । अभ्यासलोपः ॥

पित्सनम् । न॰ पक्षि ॥ इति प्राणकृष्णशब्दाम्बुधिः ॥

पित्सुः । त्रि॰ पिपतिषति ॥

पिधानः । पुं॰ न॰ तिरोधाने ॥ अपिपूर्वकडुधाञोल्युट् । वष्टिभागुरिरिति पक्षेऽल्लोपः ॥

पिनद्धः । त्रि॰ आमुक्ते । परिहितक-

यंचाद्रौभटे । अथिनश्यतिद्म । शाह-
वंधने । कर्मण्यिण् : । वटिभागुरि-
रित्यल्लोप : ॥

पिनाक: । पुं॰ न॰ रुद्रचापे । पांशु-
वर्षे । त्रिशूले । शाङ्करवचित्रशूल :
इति॰स्वामी । पातिशिवानुचरान् ।
पिनाकाद्ययेतिपातेराक : हस्व-
नुमुच ॥ पनाय्यते । पनस्तुतौ ॥
पिनाकादित्वात्साधुर्वा ॥

पिनाकी । पुं॰ शिवे । पिनाकोधनु-
रस्यास्ति । इनि : ॥ याचायोगान्त
रे । रवि : पञ्चेसितश्छिद्रे तृतीये-
भूमिनन्दन : । पिनाकयोगेविज्ञे-
योयात्तुर्विजयकारक : ॥

पिपतिषत् । पुं॰ खगे । त्रि॰पित्सौ ।
पतनेच्छौ ॥

पिपतिषु : । पुं॰ विहगे । त्रि॰ प-
तितुमिच्छौ । पते : सन्नन्तादुप्र-
त्यय : । सनिपतीत्यादिनाइट् ॥

पिपासा । स्त्री॰ तृषि । लोभस्यभार्या-
याम् । मध्यक्षुत्पिपासे । पातुमि-
च्छा । पापाने । धातोरितिसन् ।
अप्रत्ययात् । टाप् ॥

पिपासु : । तृषिते ॥ पातुमिच्छु : ।
पिबते:सन्नन्तादुप्रत्यय : ॥

पिपीलक : । पुं॰ कीटविशेषे । अ-
पिपील्यते । पीलप्रतिष्टम्भे । घञ् ।
घष्टिभागुरिरित्यपेरल्लोप : । स्वार्थे-
कन् ॥ शनैर्यातिपिपीलक : ॥

पिपीलिका । स्त्री॰ पिपीलकस्त्रियि ।
चींटी॰इ॰भा॰ ॥ टाप् । प्रत्यय-
स्थादितीत्वम् ॥

पिपीली । स्त्री॰ पिपीलिकायाम् ॥ घ
ञन्तात्ङीप् ॥

पिप्पक : । पुं॰ खगान्तरे ॥

पिप्पटा । स्त्री॰ खाद्यभेदे । गुडशर्क-
रायाम् ॥

पिप्पल: । पुं॰ बोधिद्रुमे । चलदले ।
अश्वत्थवृक्षे । पीपल॰इ॰भा॰ । पि
प्पलोदुर्जर : शीत : पित्तश्लेष्मव्र-
णास्त्रजित् । गुरुस्तुवरकोरूक्षोवर्ण्यो
योनिविशोधन:इतिभावप्रकाश : ॥
* अथपद्मपुराणोक्ताश्वत्थनानि-
लिख्यन्ते । अश्वत्थमूलमासाद्यशा
केनान्नोदकेनवा । एकंवाभोजयेद्
विप्रंकोटिकोटिफलंलभेत् ॥ [illegible] ॥
अश्वत्थमूलमासाद्यतपोहोम : सुरा
र्चनम् । अक्षयंमुनिशार्दूल्तस्मात्तत्रैव
चर्नयथा । ३ । ॥ एवंसमर्चितोऽ
श्वत्थ : सर्वसौख्यप्रदोभवेत् । यस्मा
द्वेष्टितोश्वत्थ : सर्वारोग्यप्रदोभ-
वेत् ॥ ५ ॥ अश्वत्थ : पूजितोयेन
पूजिता : सर्वदेवता: । अश्वत्थ-
श्छेदितोयेनच्छेदिता:सर्वदेवता: ।
अन्त: शुद्ध : सुसन्तुष्टोऽश्वत्थोदेवम-
योगुरु: । ससेव्य : पूजनीयश्चरणान
यविनाशक: । मृगवक्षसारेभौमेच-
मध्याह्ने निशिसंध्ययो: । अश्वत्थदर्श

नंक्षार्यैकुलक्षयभयात्मभिरिति ॥ पिप्पलंजलमस्यास्तिसूर्लादित्वात्। यर्शआद्यच्। निरंशुके। पक्षिविशेषे। निरर्गले॥ न०। सलिले ॥ वस्त्रच्छेदविशेषे। कर्मफले॥

पिप्पलकस्। वक्षोजाग्रे। चूचुके। सीवनसूत्रे॥

पिप्पलव्रतम्। न० बालवैधव्ययोगनाशव्रते॥ यलकन्याविधवायोगेनास्यै सतिमृगीदृशाम्। पितारहसिकुर्वीतरादव्रतंयास्यसस्मतम्॥

पिप्पलादः। पुं० वेदप्रसिद्धऋषिविशेषे॥

पिप्पलिका। स्त्री० कणायाम्। पिप्पल्याम्॥ पिप्पल्येव। स्वार्थेकः। ह्रस्वः।

पिप्पली। स्त्री० कृष्णायाम्। उपकुल्यायाम्। मागध्याम्। कणायाम्। पीपल० इ० भा०॥ पिप्पलीदीपनीवृष्यास्वादुपाकारसायनी। अनुष्णाकटुकास्निग्धावातश्लेष्मघ्नी लघुः॥ पित्तलारेचनी हन्तिश्वासकासोदरज्वरान्। कुष्ठप्रमेहगुल्मार्शः प्लीहशूलाममारुतान्॥ आर्द्रा कफप्रदास्निग्धाशीतलामधुरागुरुः। पित्तप्रशमनीसातुशुष्कापित्तप्रकोपिणी॥ पिप्पलीमधुसंयुक्ताभेदः कफविनाशिनी। श्वासकासज्वरहरीवृष्यामेधाग्निवर्द्धिनी। जीर्णज्वरेऽग्निमान्द्ये चशस्यतेगुडपिप्पली। कासाजीर्णारुचिश्वासहृत्पाण्डुकृमिरोगनुत्॥ द्विगुणःपिप्पलीचूर्णाद्गुडोत्रभिषजांमतः॥ पिपर्ति। पॄ०। बा० अलच्। पृ०। गौरादित्वान्ङीष्॥

पिप्पलीका। स्त्री० अश्वत्थीवृक्षे॥

पिप्पलीमूलम्। न० ग्रन्थिके। पीपलामूल० इ० भा०॥ दीपनंपिप्पलीमूलं कटूष्णंपाचनंलघु। रूक्षंपित्तकरंभेदिकफवातोदरापहम्॥ आनाहप्लीहगुल्मघ्नंकृमिश्वासक्षयापहमितिभावप्रकाशः॥ पिप्पल्यामूलम्॥

पिप्पिका। स्त्री० दन्तमूले॥ इ० वै०

पिप्रुः। पुं० असुरे। मन्त्रप्रतिभाषा॥ अपिप्रवलेमृणती॥ मितद्र्वादित्वाड्डुः। अटिभाग्नुरिस्लोप मवाप्योरुपसर्गयोः॥

पियालः। पुं० राजादने। सन्नकद्रौ॥ चिरौंजी० इतिप्रसिद्धबीजस्वामे॥ पीयते। पीयुः सौत्रोधातुः। पीयुक्रुशिभ्यांकालन्। बाहुलकाद्धस्वः॥

पिलुकः। पुं० पीलुवृक्षे॥

पिल्लः। पुं० क्लिन्नचक्षुषि। क्लेदयुक्तनेत्रे॥ त्रि०। तद्वति॥ क्लिन्नेचक्षुषीअस्य। क्लिन्नस्यचिल्पिलौतिपिलादेशोलच्प्रत्ययः॥ चक्षुर्गतः क्लेदरोगः पिल्लशब्दवाच्यः। तद्योगात्तद्युक्तयोगात्पुरुषोपीतिव्याख्यातारः॥

पिशङ्गः । पुं० कपिले । पिङ्गलवर्णे । सुवर्णवर्णसदृशेवर्णे । त्रि० । तद्वति ॥ पिंशति । पिशअवयवे । पिशादिभ्यः किदित्यङ्गच् ॥

पिशङ्गा । स्त्री० कपिलवर्णायाम् ॥ ययेटाप् ॥

पिशङ्गी । स्त्री० पिङ्गलवर्णायाम् ॥ पिशङ्गादुपसङ्ख्यानमितिपाणिनो ङीप् ॥

पिशाचः । पुं० देवयोनिविशेषे । पिचास पिशाच० इतिचभाषा० ॥ राक्षसादपकृष्टे अशुचिमरुदेशनिवासिनि ॥ पिशितमश्नाति । अण० । कर्म्मण्यण् पृ० शितशब्दस्यलोपः । अशशब्दस्यशाचादेशः । मध्यतालव्यः ॥ प्रेते ॥ यथा । अशौचान्ता द्वितीयेह्नियस्यशौचं न विद्यते । पिशाचत्वंभवेत्तस्यदत्तैःश्राद्धशतैरपि ॥

पिशाचकः । पुं० पिशाचेकुशले ॥ आकर्षादिभ्यः कन् ॥

पिशाचकी । पुं० कुबेरे ॥ पिशाचाःसन्त्यस्य । पिशाचाकीलीनि कुगागमश्च ॥

पिशाचद्रुः । पुं० शाखोटवृक्षे ॥ पिशाचानांद्रुः ॥

पिशाचपतिः । पुं० रुद्रे ॥ पिशाचानां पतिः ॥

पिशाचवृक्षः । पुं० शाखोटे ॥

पिशाची । स्त्री० गन्धमांस्याम् ॥ पिशाचिकायाम् । पिशाचस्त्रियि ॥

पिशितम् । न० मांसे ॥ पिंशति । पिशअवयवे । पिशेः किच्चेतीतन् पिश्यतेस्मवा । क्तः ॥

पिशिता । स्त्री० जटामांस्याम् ॥

पिशिताशी । त्रि० शष्कुले । मांसभक्षके ॥

पिशी । स्त्री० जटामांस्याम् ॥

पिशुनः । पुं० कपिवक्त्रे । नारदे ॥ काके ॥ न० कुङ्कुमे ॥ त्रि० सूचके । परोक्षेपरदोषोद्भासके ॥ क्रूरे ॥ पिंशति । पिशि० । क्षुधिपिशिमिथिभ्यः किदित्युनन् ॥

पिशुना । स्त्री० पृक्कायाम् । पिडिंशाक इति गौ० भा० ॥ अदन्तत्वाट्टाप् ॥

पिष्टम् । न० सीसके ॥ पूपे । त्रि० चूर्णिते । चूर्णीकृते । गुणे । पीसा हु० भा० ॥

पिष्टकः । पुं० घृतपूपादौ । अपूपे पूडा० इति भा० । नेत्ररोगविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । श्लेष्मामारुतकोपेन शुक्ले पिष्टमसुन्नतम् । पिष्टवत्पिष्टकंविद्धिमलाक्तादर्शसन्निभम् ॥ पिष्टस्यविकारः । संज्ञायामिति कन् ॥ न० । तिलचूर्णे ॥

पिष्टकारिणी । स्त्री० चूर्णदासाम् । पिसनहारी हु० भा० ॥

पिष्टपम् । पुं० न० भुवने । पिष्टपे । विशन्त्यस्मिन्सुकृतिनः । विशप्रवेश

नंकार्यकुलक्षयभयात्समिरिति ॥ पिप्पलंजलमस्त्यास्तिमूलेसिक्तत्वात् । अर्शआद्यच् ॥ निरंशुके ॥ पक्षिविशेषे ॥ निरर्गले ॥ न० । सलिले ॥ वस्त्रच्छेदविशेषे ॥ कामफले ॥

पिप्पलकम् । वक्षोग्रवृन्ते । चूचुके । सीवनसूत्रे ॥

पिप्पलव्रतम् । न० वालिवैधव्ययोगनाशकेव्रते ॥ वलयद्विधवायोगनाख्ये सतिमृगीदृशाम् । मिताक्षरसिकुर्वीततद्व्रतंशास्त्रसम्मतम् ॥

पिप्पलादः । पुं० वेदप्रसिद्धेऋषिविशेषे ॥

पिप्पलिका । स्त्री० कणायाम् । पिप्पल्याम् ॥ पिप्पल्येवस्वार्थेकः । ह्रस्वः ॥

पिप्पली । स्त्री० कणायाम् । उपकुल्यायाम् । मागध्याम् । कणायाम् । पीपल० इ० भा० ॥ पिप्पलीदीपनीवृष्यास्वादुपाकारसायनी । अनुष्णाकटुकास्निग्धावातश्लेष्महरीलघुः ॥ पित्तलारेचनी हन्तिश्वासकासोदरज्वरान् । कुष्ठप्रमेहगुल्मार्शः प्लीहशूलाममारुतान् ॥ आर्द्राकफप्रदास्निग्धाशीतलामधुरागुरुः । पित्तप्रशमनीसातुशुष्कापित्तप्रकोपिणी ॥ पिप्पलीमधुसंयुक्तामेदःकफविनाशिनी । श्वासकासज्वरहरीवृष्यामेधाग्निवर्धिनी ॥ जीर्णज्वरेऽग्निमान्द्येचशस्यतेगुडपिप्पली । कासाजीर्णारुचिश्वासहृत्पाण्डुकृ-

मिरोगनुत् ॥ द्विगुणःपिप्पलीचूर्णाद्गुडोत्रभिषजांमतः ॥ पिपर्त्ति । पॄ० । बा० अलच् । पृ० । गौरादित्वान्ङीष् ॥

पिप्पलीका । स्त्री० अश्वत्थीवृक्षे ॥

पिप्पलीमूलम् । न० ग्रन्थिके । पीपलामूल० इ० भा० ॥ दीपनंपिप्पलीमूलं कटूष्णंपाचनंलघु । रूक्षंपित्तकरंभेदिकफवातोदरापहम् ॥ आनाहप्लीहगुल्मघ्नं कृमिश्वासक्षयापहमितिभावप्रकाशः ॥ पिप्पल्यामूलम् ॥

पिप्पिका । स्त्री० दन्तमूले ॥ इ० हे०

पिप्रुः । पुं० असुरे । असुरइतिभाष्य ॥ अपिप्रवतेमृन्दती ॥ मितद्र्वादित्वाद्डुः । वष्टिभागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोः ॥

पियालः । पुं० राजादने । सन्नकद्रौ ॥ चिरौंजी० इतिप्रसिद्धबीजस्यवृक्षे ॥ पीयते । पीयुः सौत्रोधातुः । पीयुक्षयिभ्यांकालन् । बाहुलकाद्ध्रस्वश्च ॥

पिलुषः । पुं० पीलुवृक्षे ॥

पिल्लः । पुं० क्लिन्ने चक्षुषि । क्लेदयुक्तनेत्रे ॥ त्रि० । तद्वति ॥ क्लिन्ने चक्षुषीचास्य । क्लिन्नस्यचिल्पिलीत्तिपिल्लादेशो लश्चप्रत्ययः ॥ चक्षुर्गतः क्लेदरोगः । पिल्लशब्दवाच्यः । तद्योगाच्चक्षुस्तद्योगात्पुरुषोपीतिव्याख्यातारः ॥

पिशङ्ग : । पुं॰ कपिले । पिङ्गलवर्णे । सुवर्णवर्णसदृशवर्णे । त्रि॰ । तद्वति ॥ पिंशति । पिशअवयवे । पिशादिभ्य : कित् इत्यङ्गच् ॥

पिशङ्गा । स्त्री॰ कपिलवर्णायाम् ॥ पचेटाप् ॥

पिशङ्गी । स्त्री॰ पिङ्गलवर्णायाम् ॥ पिशङ्गादुपसङ्ख्यानमितिपाक्षिको ङीप् ॥

पिशाच : । पुं॰ देवयोनिविशेषे । पिचास पिशाच॰ इतिचभाषा॰ ॥ राक्षसादपकृष्टे अशुचिमरुदेशनिवासिनि ॥ पिशितमश्नाति । अश॰ । कर्मण्यण् पृ॰ शितशब्दस्यलोप : । अश्शब्दस्यशाचादेश : । मध्यता सव्य: ॥ प्रेते ॥ यथा । अशौचान्ता द्द्वितीयेऽह्नियस्यनोत्सृज्यतेवृष: । पिशाचत्वमवेतस्यदत्तै:श्राद्धशतैरपि ॥

पिशाचक : । पुं॰ पिशाचेकुशले ॥ याकर्यादिभ्य : कन् ॥

पिशाचकी । पुं॰ कुबेरे । पिशाचा:सन्त्यस्य । पिशाचाद्वीहीनि : कुगागमश्च ॥

पिशाचद्रु : । पुं॰ शाखोटवृक्षे ॥ पिशाचानांद्रु : ॥

पिशाचपति : । पुं॰ रुद्रे । पिशाचानां पति : ॥

पिशाचवृक्ष : । पुं॰ शाखोटे ॥

पिशाची । स्त्री॰ गन्धमांस्याम् । पिशाचिकायाम् । पिशाचस्त्रियि ॥

पिशितम् । न॰ मांसे ॥ पिंशति । पिशअवयवे । पिशे : किद्वेतीतन् पिश्यतेस्मवा । क्त : ॥

पिशिता । स्त्री॰ जटामांस्याम् ॥

पिशिताशी । त्रि॰ शष्कुले । मांसभक्षके ॥

पिशी । स्त्री॰ जटामांस्याम् ॥

पिशुन : । पुं॰ कपिवक्त्रे । नारदे ॥ काके ॥ न॰ कुङ्कुमे । त्रि॰ सूचके । परोक्षेपरदोषोद्भासके ॥ क्रूरे ॥ पिंशति । पिशि॰ । क्षुधिपिशिमिथिभ्य : कित् इत्युनन् ॥

पिशुना । स्त्री॰ पृक्कायाम् । पिडिंशाक इति गौ॰ भा॰ ॥ अदन्तात्वाट्टाप् ॥

पिष्टम् । न॰ सीसके ॥ पूपे । त्रि॰ चूर्णिते । चूर्णीकृते । शुष्के । पीसा हु॰ भा॰ ॥

पिष्टक : । पुं॰ घृतपूपादौ । अपूपे पूडा॰ इति भा॰ । नेत्ररोगविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । श्लेष्मामारुतकोपेन शुक्ले पिष्टसमुन्नतम् । पिष्टवत्पिष्टकंविद्धिमलाक्तादर्शसन्निभम् ॥ पिष्टस्यविकार : । संज्ञायामिति कन् ॥ न॰ । तिलचूर्णे ।

पिष्टकारिणी । स्त्री॰ चूर्णदास्याम् । पिसनहारी इ॰ भा॰ ।

पिष्टपम् । पुं॰ न॰ भुवने । विष्टपे । विशन्त्यस्मिन्सुकृतिन: । विशप्रवेश

ने । यस्मात्० विटपविष्टपविशपो लपाइत्यौणादिकः कपन्० विशते राटेः पः प्रत्ययस्तुट्चेति षत्वम् ॥ यद्वा पिश्यते० पिष्यतेवा । पिशगतौ० पिष्लृसञ्चूर्णनेवा ॥ प्रक्रियापूर्ववत् ॥ सूत्रेविष्टपस्यापि पिष्टपइतिपकारादिपाठस्तूज्ज्वलदत्तरीत्योक्तः । नायंयुक्तः । यत्र ब्रधस्यविष्टपमित्यादौदन्त्योष्ठ्यादिपाठस्यदर्शनात् ॥

पिष्टपचनम् । न० कर्कीयौ । पिष्टपाकपात्रे । तर्द्दू इ० भा० ॥ तैलाती इ० गौ० भा० ॥ पच्यतेऽत्र । डुपचष्० । करणेल्युट् । पिष्टस्यपचनम् ॥

पिष्टपाकभृत् । पुं० पिष्टकपाकपात्रे । पिष्टपचने ॥

पिष्टपूरः । पुं० घटकेघृतपूरे ॥ इ० हे० ॥

पिष्टवर्त्तिः । पुं० मुद्गमसूरादिपिष्टेघमस्याम् ॥

पिष्टसौरभम् । न० चन्दने ॥ इ० हा० ॥

पिष्टातः । पुं० पटवासके । धूलिगुच्छके । अबीर इतिख्याः० इतिमा० ॥ वस्त्रादिवासनार्थं मैत्रीकृद्गन्धद्रव्यचूर्णे ॥ पिष्टमतति । अत० । कर्मण्यण् ॥

पिष्टकम् । न० तण्डुलोद्भवतवचीरे ॥

पिष्टिका । स्त्री० पिष्टद्विदले ॥ पिठ्ठी इ० भा० ॥ यथा । दालिः संस्थापितातोयेततोपहृतकञ्चुका ॥ शिलायांसाधुसम्पिष्टापिष्टिकाकथिता बुधैरितिभावमिश्रः ॥

पिष्टोडी । स्त्री० श्वेतामलिकायाम् ॥

पिहितः । त्रि० आच्छादिते । संवीते । आवृते । छन्ने । ढका० इ० भा० । तिरोहिते । अपिधीयतेस्म । डुधाञ्० । क्तः । दधातेर्हिः । भागुरिमतेनाल्लोपः ॥

पीठः । त्रि० चौकीतिपीढी० इत्यादिनाम्नाचप्रसिद्धे ॥ उपवेशनाधारे । आसनविशेषे । पेठन्त्यत्र । पिठहिंसासंक्लेशनयोः । हलश्चेतिघञ् । बाहुलकाद्दीर्घः । पीयतेऽत्रवा । पीङ्पाने । वा० ठक् ॥ धातुपाषाणकाष्ठैश्चपीठन्त्रिविधमुच्यते ॥ शिवेयोवृत्तिकल्पतरौपीठोद्देशेद्रष्टव्यः ॥ एकपञ्चाशद्भेदभिन्ने देवतास्थानविशेषे ॥ यथा ॥ कृतयुगेदक्षप्रजापतेर्यज्ञेशिवनिन्दांश्रुत्वाप्राणांस्त्यक्तवत्याः सत्याः शरीरंशिरसिधृत्वाभ्रमतिशिवेविष्णुनाचक्रेणच्छिन्नाअवयवाः यत्रयत्रपतितास्तएवदेशाएकपञ्चाशन्महापीठाअभवन्निति पौराणिकी कथातिप्रसिद्धास्ति ॥ ० ॥ अथतेषांनिरूपणम् । ईश्वरउवाच । मातः परापरेदेविसर्वज्ञानमयीश्वरि । कथ्यतांमेसर्वपी

पीठ :

ठंशक्तिभैरवदेवता: ॥ देव्युवाच ॥
शृणुवत्सप्रवक्ष्यामिदयाखोभक्तवत्सल
या भिर्विनानसिध्यन्तिजपसाधनत
त्क्रिया : ॥ पञ्चाशदेकपीठानिएवं
भैरवदेवता : । अङ्गप्रत्यङ्गपातेन
विष्णुचक्रक्षतेनच ॥ ममान्यवपुषो
देवहितायत्वयि कथ्यते ॥ ब्रह्म
रंध्रं हिङ्गुलायांभैरवोभीमलोचन :
। कोट्टवीसामहामायात्रिगुणायादि
गम्बरी ॥ १ ॥ शर्करारेत्रिनेत्रं मे
देवीमहिषमर्दिनी। क्रोधीशोभैरव
स्तत्रसर्वसिद्धिप्रदायक : ॥ २ ॥
सुगन्धायांनासिकामेदेवस्त्र्यम्बकभै
रव : । सुन्दरीसामहादेवीसुनन्दा
तत्रदेवता ॥ ३ ॥ काश्मीरेकण्ठदे
शश्चत्रिसन्ध्येश्वरभैरव: । महामाया
भगवतीगुणातीतावरप्रदा॥४॥ ज्वा
लामुख्यांमहाजिह्वादेवउन्मत्तभैरव:
। अम्बिकासिद्धिदानाम्नीस्तनजाल-
न्धरेमम ॥ ५ ॥ भीषणोभैरवस्तत्रदे
वीत्रिपुरमालिनी ॥ हार्दपीठंवैद्य-
नाथेवैद्यनाथस्तुभैरव: ॥६॥ देवताज
यदुर्गाख्या ॥ ७ ॥ नेपालेजानुनीम
म ॥ कपालीभैरव : श्रीमान्महा-
मायाचदेवता ॥ ८ ॥ मानसेदक्षह-
स्तोमेदेवीदाक्षायणीहर ॥ अमरोभै
रवस्तत्रसर्वसिद्धिप्रदायक : ॥ ९ ॥
उत्कलेनाभिदेशश्चविरजाक्षेत्रमुच्य-
ते । विमलासामहादेवीजगन्नाथस्तु

भैरव : ॥ १० ॥ गण्डक्यांगण्डपात
श्चतत्रसिद्धिर्नसंशय: । तत्रसागण्ड-
कीचण्डीचक्रपाणिस्तुभैरव: ॥ ११॥
बहुलायांवामबाहुर्बहुलाख्यानुदेव-
ता । भीरुकोभैरवोदेव : सर्वसिद्धि
प्रदायक : ॥ १२ ॥ उज्जयिन्यांकूर्प
रश्चमाङ्गल्य : कपिलाम्बर : । भैर
व : सिद्धिद: साक्षाद्देवीमङ्गलच-
ण्डिका ॥ १३ ॥ चट्टलेदक्षबाहुर्मेभै
रवश्चन्द्रशेखर : । व्यक्तरूपाभगवती
भवानीतत्रदेवताविशेषत : कलि-
युगेवसामिचन्द्रशेखरे ॥ १४ ॥ त्रि
पुरायांदक्षपादोदेवतात्रिपुरामता ।
भैरवस्त्रिपुरेशश्चसर्वाभीष्टफलप्रद :
॥ १५ ॥ त्रिस्रोतायांवामपादोभ्राम
रीभैरवोम्बर : ॥ १६ ॥ योनिपीठं-
कामगिरौकामाख्यातत्रदेवता । य-
त्रास्तेत्रिगुणातीतारक्तपाषाणरूपि-
णी । यत्रास्तेमाधव : साक्षादुमान
न्दोथभैरव : । सर्वदाविहरेद्देवी-
तत्रमुक्तिर्नसंशय : ॥ तत्रश्रीभैरवी-
देवीतत्रचतत्रदेवता।प्रचण्डचण्डि
कातत्रमातङ्गीत्रिपुराम्बिका ॥ बग-
लाकमलातत्रभुवनेशीसुधूमिनी।ए-
तानिवरपीठानिशंसन्तिवरभैरव ॥
एषुतादेवता: सर्वाएतेतेदशभैरवा :
॥ १७ ॥ सर्वत्रविरलाचाहंकामरू-
पेगृहेगृहे ॥ गौरीशिखरमारुह्यपुन
र्जन्मनविद्यते ॥ १८ ॥ करतोया-

पीठ :

समासाद्ययशश्च् शिखरवासिनी ।
शतयोजनविस्तीर्णंत्रिकोणंसर्वसिद्धि
दम् । देवामरणमिच्छन्तिकिंपुनर्मा
नवादय : । भूतधात्रीमहामायाभै
रव : क्षीरखण्डक : ॥ युगाद्यायां
महादेवदक्षाङ्गुष्ठपदोमम ॥ १९ ॥
नकुलोश : कालिपीठेदक्षपादाङ्गु
लीषुच । सर्वसिद्धिकरीदेवीका-
लिकातत्रदेवता ॥ २० ॥ अङ्गुली
षुचहस्तस्यप्रयागेललिताभव : । ज
यन्त्यांवामजङ्घाचजयन्तीक्रमदीश्व
र : ॥ २१ ॥ भुवनेशीसिद्धिरूपा-
किरीटस्थाकिरीटत : । देवताविम
लानाम्नीसंवर्त्तोभैरवस्तथा ॥ २२॥
वाराणस्यांविशालाक्षीदेवताकालभै
रव : । मणिकर्णीतिविख्याताकुण्ड
लञ्चममश्रुती : ॥ २३ ॥ कन्याश्र-
मेचपृष्ठंमेनिमिषोभैरवस्तथा । सर्वा
णीदेवतातत्र ॥ २४ ॥ कुरुक्षेत्रेच-
गुल्फत : । स्थाणुर्नाम्नाचसाविनी
देवता ॥ २५ ॥ मणिवेदके । मणि
बंधेचगायत्रीसर्वानन्दस्तुभैरव: ॥२६
श्रीशैलेचममग्रीवा महालक्ष्मीस्तुदे-
वता । भैरव : शम्बरानन्दोदेशेदेशे-
व्यवस्थित : ॥ २७ ॥ काञ्चीदेशेच-
कङ्कालोभैरवोरुरुनामक : । देव-
तादेवगर्भाख्या ॥ २८ ॥ नितम्ब:
कालमाधवे । भैरवश्चासिताङ्गश्चदे
वीकालीचमुक्तिदा । दृष्ट्वादृष्ट्वामहा
देवमन्त्रसिद्धिमवाप्नुयात् ॥ कुञ्जचारे
भूततिर्यौनिशर्वेयस्तुसाधक : । न
त्वाप्रदक्षिणीकृत्यमन्त्रसिद्धिमवाप्नु
यात् ॥ २९ ॥ शोणाख्याभद्रसेन-
स्तु । नर्मदाख्येनितम्बक: ॥ ३० ॥
रामगिरौस्तनान्यस्तुशिवानीचण्ड-
भैरव : ॥ ३१ ॥ वृन्दावनेकेशजा-
लेउमानाम्नीचदेवता । भूतेशोभैरव
स्तत्रसर्वसिद्धिप्रदायक : ॥ ३२ ॥
संहाराख्यऊर्ध्वदन्तेदेवीनारायणीशु
चौ । अधोदन्तेमहारुद्रोवाराहीपञ्च
सागरे ॥ ३३ ॥ करतोयातटेतल्पं
वामेवामनभैरव : । अपर्णादेवता-
तत्रब्रह्मरूपाकरोद्भवा ॥ ३४ ॥ श्री-
पर्वतेदक्षतल्पंतत्रश्रीसुन्दरीपरा ।
सर्वसिद्धिकरीसर्वासुन्दरानन्दभैरव:
॥ ३५ ॥ कपालिनीभीमरूपावाम-
गुल्फोविभासके ॥ ३६ ॥ उदरञ्च
प्रभासेमेचन्द्रभागायशस्विनी । वक्र-
तुण्डोभैरव ॥ ३७ ॥ ऊर्ध्वोष्ठोभैरव
पर्वते । अवन्तीचमहादेवीलम्बकर्ण
स्तुभैरव : ॥ ३८ ॥ चिबुकेभ्रामरी ।
देवीविकृताक्षोजनस्थले ॥ ३९ ॥
गण्डोगोदावरीतीरेविश्वेशीविश्वमा
तृका । दण्डपाणिर्भैरवस्तुवामगण्डे
तुराकिनी ॥ वत्सनाभोभैरवोवत्ससर्व-
शैलात्मकोपरि ॥ ४० ॥ रत्नावल्यांद
क्षस्कन्ध : कुमारीभैरव : शिव: ॥
४१ ॥ मिथिलायामुमादेवीवामस्क

व्योमकेश्वरः॥ ४२ ॥ नालाहट्यां नलापातोयोगेशोभैरवस्तथा । तत्र साकालिकादेवी सर्वसिद्धिप्रदायिका ॥ ४३ ॥ कर्णाटेचैवकर्णंमेअभीरुनामभैरवः । देवताजयदुर्गाख्यानानाभोगप्रदायिनी ॥ ४४ ॥ वक्रेश्वरेमनः पातोवक्रनाथस्तुभैरवः । नदीपापहरातत्रदेवीमहिषमर्दिनी ॥ ४५ यशोरेपाणिपद्मञ्चदेवतायशोरेश्वरी । चण्डश्चभैरवोयत्रतत्रसिद्धिमवाप्नुयात् ॥ ४६ ॥ अट्टहासेचौष्ठपातोदेवीसाफुल्लरास्मृता । विश्वेशोभैरवस्तत्रसर्वाभीष्टप्रदायकः ॥ ४७ ॥ हारपातोनन्दिपुरेभैरवोनन्दिकेश्वरः । नन्दिनीसामहादेवीतत्रसिद्धिर्नसंशयः ॥ ४८ ॥ लङ्कायांनूपुरश्चैवभैरवोराक्षसेश्वरः । इन्द्राक्षीदेवतातत्रइन्द्रेणोपासितापुरा ॥ ४९ ॥ विराटदेशमध्येतुपादाङ्गुलिनिपातनम् । भैरवश्चामृताख्यश्चदेवीतत्राम्बिकास्मृता ॥ ५० ॥ मगधेदक्षजङ्घामेव्योमकेशस्तुभैरवः । सर्वानन्दकरीदेवीसर्वकामफलप्रदा ॥ ५१ ॥ एतास्ते कथिताः पुत्रपीठनायाधिदेवताः ॥ एताभ्योऽंशविनादेवंपूजयेत्पीठदेवताम् । भैरवोक्तिवतिसर्वैजपपूजादिसाधनम् ॥ अज्ञात्वाभैरवंपीठंपीठशक्तिश्चशङ्कर ॥ प्राणनाशनसिध्येतकल्पकोटिजपादिभिः ॥ नदेयंपरशिष्येभ्योनिन्दकायदुरात्मने । शठायवञ्चकायेदंदत्वामृत्युमवाप्नुयात् ॥ ६५ । ५ । स्वशिष्यायनैष्ठिकायशुचिप्रिये । साधकायकुलीनायमन्त्रीमन्त्रार्थसिद्धये ॥ ० ॥ इतितन्त्रचूडामणौशिवपार्वतीसंवादेएकपञ्चाशत्पीठोत्पत्तीपीठनिर्णयः समाप्तः ॥ अन्यानिपीठानिकालीपुराणे ॥ १८ । ५० । ६१ । अध्यायेषद्रष्टव्यानि ॥

पीठकलिः । पुं० नायकविशेषे । पीठमर्दे ॥

पीठमर्दः । पुं० नायकविशेषे । नर्मसचिवे । तल्लक्षणं । कुपितस्त्रीप्रसादकइति । अस्योदाहरणं यथा । कोयंकोपविधिः प्रयच्छकरुणा गर्भंवचोमायतांपीयूषद्रवदीर्घिकायरिमलैःऽऽरामोदितामेदिनी । आस्तांवास्मुहरालुलोचनमिदं व्यावर्त्तयन्तीमुहुर्यस्मैकुप्यसितस्यसुन्दरितपोवृन्दालिमन्दामहेइति ॥ नाट्योक्तानायकप्रिये ॥

पीठसर्पकः । त्रि० ⎫
पीठविसर्पी । खञ्जे ⎬
पीठसर्पी । पांशुरे । पङ्गौ ॥ ⎭

पीठस्थानम् । न० देवताविशेषाणांपूजास्थाने ॥

पीठिका । स्त्री० पात्तनिकायाम् ॥ क्रमे ॥

पीठी । स्त्री० पीठे । आसने । चौकी

पीतरक्त : । पुं॰ पुष्परागमणौ ॥

पीतरत्नम् । न॰ गोमेदमणौ ॥

पीतराग : । पुं॰ पीतवर्णे । किञ्जल्के । सिक्थके ॥ त्रि॰ । पीतवर्णवति

पीतरोहिणी । स्त्री॰ काश्मर्याम् ॥

पीतल : । पुं॰ पीतवर्णे । त्रि॰ तद्वति ॥

पीतलकम् । न॰ पित्तले ॥ इ॰ रा॰ ॥

पीतलोहम् । न॰ पित्तलभेदे ॥

पीतवासा : । पुं॰ श्रीकृष्णे । त्रि॰ पीतवस्त्रवति ॥

पीतबीजा । स्त्री॰ मेथिकायाम् । पीतानिबीजानियस्या : ॥ त्रि॰ पीतवर्णबीजयुक्ते ॥

पीतवृक्ष : । पुं॰ श्योनाकप्रभेदे ॥ सरलवृक्षे ॥

पीतशाल : । पुं॰ असनवृक्षे ॥

पीतसार : । पुं॰ मलयजे ॥ गोमेदकमणौ ॥ तुरुष्के । बीजके । अङ्कोठवृक्षे ॥ न॰ हरिचन्दने ॥

पीतसारक : । पुं॰ सर्जकवृक्षे विजयसारइतिख्याते ॥ पीत : सारोऽस्य ॥ निम्बवृक्षे ॥ अङ्कोठवृक्षे ॥ इ॰ रा॰ नि॰ ॥

पीतसारि । न॰ सौवीराञ्जने ॥

पीतसालक : । पुं॰ सर्जकवृक्षे । असने । बन्धूके । विजयसार॰ इ॰ ख्याते । पीत : सारोऽस्य । रलयोरैकत्वम् ॥

पीतस्फटिक : । पुं॰ पुष्परागमणौ ॥

पीता । स्त्री॰ हरिद्रायाम् ॥ दारुहरिद्रायाम् । महाज्योतिष्मत्याम् ॥ कपिलशिंशपायाम् ॥ प्रियङ्गौ ॥ गोरोचनायाम् । अतिविषायाम् ॥ पीयतेस्म । पीङ्पाने॰ पापानेवा । कर्मणिक्त : । घुमास्थेतीत्वम् ॥

पीताङ्ग : । पुं॰ श्योनाकप्रभेदे ॥

पीताब्धि : । पुं॰ अगस्त्यमुनौ । पीत : अब्धिर्येनस : ॥

पीताभम् । न॰ कालीयके । हरिचन्दने । पीताआभायस्यतत् ॥ त्रि॰ । पीतकान्तौ ॥

पीताम्बर : । पुं॰ अच्युते । विष्णौ ॥ पीतमम्बरंयस्यस : ॥ शैलूषे । न॰ हरिद्राभवसने । पीतवर्णकौषेयवस्त्रे ॥ त्रि॰ पीतवस्त्रयुक्ते ॥

पीताम्बरा । स्त्री॰ वगलादेव्याम् ॥

पीताश्मा । पुं॰ पुष्परागमणौ ॥

पीति : । पुं॰ घोटके । तुरगे ॥ इत्यमर : ॥ पिबति । पापाने । क्तिच् । घुमास्थेतीत्वम् ॥

पीति : । स्त्री॰ पाने । द्रवद्रव्यस्यगलाध : करणे ॥ इतिमेदिनीकर : । पानम् । पा॰ । स्त्रियांक्तिन् । घुमास्थेतीत्वम् ॥ शुण्डायामिति शब्दचन्द्रिका ॥

पीतिका । स्त्री॰ पीतयूथ्याम् ॥ दारुहरिद्रायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥

पीतु : पुं॰ । सूर्ये । वन्हौ ।

पिबति । पा० । प : किच्चेति तुन् ॥

पीथ : । पुं० सूर्ये । अग्नौ ॥ काले ॥ न० । जले । घृते ॥ पिबति । पा० । पातृतुदीत्यादिनाथक् ॥

पीथि : । पुं० घोटके ॥

पीन : । त्रि० स्थूले ॥ प्यायतेस्म : ओप्यायीव्रश्चो । गत्यर्थेतिक्त : । ओदितश्चेतिनत्वम् । प्याय : पीभाव : ॥

पीनस : । पुं० रोगविशेषे । नासास्रावे । प्रतिश्याये ॥ अस्यनिदानम् ॥ यथा । आनह्यतेयस्यविशुष्यतेचप्रक्लिद्यतेधूप्यतिचैवनासा । नवेत्तियोगन्धरसांश्चजन्तुर्जुष्टंव्यवस्येत्खलुपीनसेन ॥ तञ्चानिलश्लेष्मभवविकारंब्रूयात्प्रतिश्यायसमानलिङ्गम् ॥ अस्यौषधम् । यथा । पिप्पलीत्रिफलाचूर्णैंमधुसैंधवसंयुतम् । सर्वरोगज्वर श्वासशोषपीनसहृद्भवेत्तृप्ति ॥ पीनंस्यति० सायतिश्च । पीनस्नाकश्च त्रि० यैव यैवा । आतोनुपेतिक : ॥

पीनसा । स्त्री० कर्कट्याम् ॥ इ० रा० नि० ॥

पीनसी । त्रि० पीनसरोगिणि ॥

पीनस्कन्ध : । पुं० महिषे ॥

पीनोध्नी । स्त्री० पीवरस्तन्यांगवि ॥ पीनमूधोऽस्या : । ऊधसोऽनङ् । बहुव्रीहेरूधसोङीष् ॥

पीपरि : । पुं० प्लक्षवृक्षे ॥ इ० रा० नि० ॥

पीयु : । पुं० काले ॥ रवौ ॥ घूके । पेचके ॥ सुवर्णआयसयोरिति दीक्षित : ॥ पिबति । पा० । खरुशङ्कुपीयुनीलङ्गुलिगु० इतिकुप्रत्यय : धातोरीत्वंयुगागमश्च ॥

पीयूषम् । न० अमृते ॥ अमृतायाम् । गुडूच्याम् ॥ यथा । पीयूषलौकपाल्यालीघरणानांकपायका इ० सौलिम्बराज : ॥ दुग्धे ॥ पुं० न० नव्यसूतधेनो : सप्तदिवसावधि क्षीरे । पियूषे ॥ पीयते० पीयते० अनेनवा । पीय इ० सौत्रो धातु : प्रीतौ । पीयेरूषन् ॥

पीयूषमहा : । पुं० चन्द्रे ॥ इ० श० रत्नावली ॥

पीयूषरुचि : । पुं० चन्द्रे ॥ त्रि० । अमृतप्रिये ॥

पीलक : । पुं० पिपीलिकायाम् ॥ इ० हेमचन्द्र : ॥

पीलु : । पुं० प्रसूने ॥ परमाणौ ॥ मतङ्गजे ॥ तालस्यास्थिखण्डे ॥ काण्डे । वाणे ॥ व्रजादिदेशेषु खनाम्नाप्रसिद्धे पादपविशेषे । गुडफले ॥ कृमिविशेषे ॥ पुष्पद्रुमे ॥ पीलयति । पीलप्रतिष्टम्भे । मृगय्वादित्वात्कु : ॥ न० पीलुवच

पीढा॰ पीढी॰ इत्यादिभाषा ॥

पीडनम् । न॰ अवमर्द्दे । देशादेरुप द्रवदाने । शस्यादिसम्पन्नदेशस्यपर चक्रेणपीडने ॥ दुःखे ॥ मरणपो ष्यवर्गस्यप्रशस्तं स्वर्गसाधनम् । नर कंपीडनेचास्यतस्माद्यत्नेनतंभरेत् ॥ मर्द्दने । टीपना फीचना भीचना इत्यादिभाषा ॥ यथा । गर्भोभिघा तविषमाशनपीडनाद्यैःपक्वद्रुमादि वफलंपततिक्षणेनेति ॥ पीडअवगा हने । ल्युट् ॥

पीडा । स्त्री॰ बाधायाम् । व्यथायाम् दुःखे ॥ पीडयति पीडअवगाहने । चु॰ । भिदाद्यङ् । णिजभावेगुरो श्चेत्य : । टाप् । कृपायाम् ॥ शि रोमालायाम् । उत्तंसे ॥ सरलद्रु मे ॥ इतिमेदिनी ॥

पीडितम् । न॰ स्त्रीणांकरणे ॥ त्रि॰ । यन्त्रिते ॥ बाधिते ॥ मर्द्दिते ॥ पीडासञ्जाताऽस्य । ता॰ इतच् ॥

पीत : । पुं॰ गौरे । हरिद्राभे । पीला इतिहरिद्रिया इतिचभाषा ॥ कु- सुम्भे ॥ कटीटे ॥ शाखोटे ॥ पुष्प रागे ॥ न॰ पाने ॥ हरिताले ॥ त्रि॰ पीतवर्णयुते ॥ कृतपाने ॥ पियतिनर्णान्तरम् । चौरादिक.त्तः ॥ पीयते भक्षुपावम् । पापाने । क्तः । घुमास्थेतीत्वम् ॥ पीतागाण्ड व्यवतु॰ पीतंपानम्॰ भावाभस्तीति तस्यर्थीयोऽर्श आद्यजित्यच्प्रत्य योवोध्य : । यद्वोत्तरपदलोपीबहुव्री ह्य : । पीतोदका : मीना : । अत्रो दकस्यपीतत्वं गौणमुपचर्यते ॥

पीतकम् । न॰ ताम्रे । हरिताले ॥ अ गुरुणि ॥ पद्मकाष्ठे ॥ पित्तले ॥ माक्षिके ॥ नन्दीवृक्षे ॥ कुङ्कुमे ॥ हरिद्रुवृक्षे ॥ किङ्किरातद्रुमे ॥ श्यो नाके ॥ पीतशाले ॥ त्रि॰ पीतेतर क्ते ॥ पीतालुकम् ॥ यथा । स्वार्थे शाखादिभ्य : कन् ॥ पीतचन्दने ॥

पीतकदली । स्त्री॰ स्वर्णकदल्याम् ॥

पीतकद्रुम : । पुं॰ हरिद्रुवृक्षे ॥

पीतकन्दम् । न॰ गर्ज्जरे ॥

पीतकरवीरक : । पुं॰ पीतवर्णकरवी रपुष्पवृक्षे । पीतप्रसवे । सुगन्धिकु सुमे ॥

पीतकावेरम् । न॰ कुङ्कुमे ॥ पित्तले ।

पीतकाष्ठम् । न॰ पीतचन्दने ॥

पीतकीला । स्त्री॰ आवर्त्तकीलतायां म् ॥

पीतघोषा । स्त्री॰ पीतपुष्पघोषालता याम् । धामार्गवे । मधुवाल्याम् ॥

पीतचन्दनम् । न॰ पीतवर्णचन्दने । कालीयके । माधवप्रिये । कालानु सार्य्ये ॥ हरिद्रायाम् ॥

पीतचम्पक : । पुं॰ प्रदीपे ॥ पीतव र्णचम्पकपुष्पवृक्षे ॥

पीततण्डुल : । पुं॰ कङ्गुन्याम् ॥

पीततण्डुला। स्त्री० बृहतीप्रभेदे। घर्षिकाख्ये। पुत्रप्रदायाम्। बहुफलायाम्॥

पीततुण्ड:। पुं० कारण्डवखगे॥ सुगृहे॥

पीततैला। स्त्री० महाज्योतिष्मत्याम्॥ ज्योतिष्मतीलतायाम्॥

पीतदारु:। न० देवदारुणि॥ पीतश्चतद्दारुच॥ हरिद्रौ॥ सरले॥

पीतदुग्धा। स्त्री० हेमचोर्याम्॥ पीतं दुग्धमस्या:॥ धेनुष्यायाम्॥

पीतद्रु:। पुं० दारुहरिद्रायाम्॥ पीतद्रुयति। द्रु गतौ। मितद्र्वादित्वाट्डु:॥ पीतश्चासौ द्रुश्च॥ सरलवृक्षे॥

पीतन:। पुं० आम्रातके॥ प्लक्षे॥ न० पीतदारुणि॥ कुङ्कुमे। हरिताले॥ पीतकरोति। तत्करोतीति णिच्। बहुलमन्यत्रापीति युच्। ल्युर्वा॥ यद्वा। पीयते। पीङ्पाने। बा० तनन्० गुणाभावश्च॥ पीतंवर्णन्नयतीति वा। नयगतौ। णीञ् वा। अन्येभ्योऽपीति ड:॥

पीतनक:। पुं० आम्रातके॥

पीतनी। स्त्री० शालपर्ण्याम्॥

पीतपर्णी। स्त्री० श्वित्रघ्न्याम्॥

पीतपादा। स्त्री० शारिकापक्षिणि॥ पीतचरणयुक्ते॥

पीतपुष्प:। पुं० चम्पकवृक्षे॥ कर्णिकारे॥ पिण्डीतकप्रभेदे॥ पीतझिण्ट्याम्॥ कूष्माण्डे॥ पीतानि पुष्पाण्यस्य॥ न०। आहुल्यवृक्षे॥ हरिद्राभकुसुमे॥

पीतपुष्पा। पाठक्याम्॥ इन्द्रवारुण्याम्॥ झिञ्झिरिटाक्षुपे॥ कर्कोटक्याम्॥

पीतपुष्पी। स्त्री० महापुष्प्याम्॥ पीतदाम्पालके॥ सहदेव्याम्॥ महाकोशातक्याम्॥ त्रपुष्याम्। राजकोशातक्याम्॥

पीतफल:। पुं० शाखोटवृक्षे॥ कर्मरङ्गवृक्षे॥ पीतानिफलान्यस्य॥

पीतफलक:। पुं० शाखोटवृक्षे॥

पीतवालुका। स्त्री० हरिद्रायाम्॥ पीतवर्णसिकतायाम्॥

पीतभद्र:। पुं० किङ्किराते॥

पीतभृङ्गराज:। पुं० स्वर्णभृङ्गारे। हरिप्रिये॥

पीतमणि:। पुं० पुष्परागे॥ गोमेदे॥

पीतमस्त:। पुं० खगान्तरे। कलिकारे॥

पीतमाक्षिकम्। न० मधुप्रभेदे॥

पीतमुण्ड:। खगविशेषे। कलिकारे॥

पीतमुद्ग:। पुं० वस्रो। प्रवेले। शारदे। सोनामूंगा इ० भा० इ० हे०॥

पीतमूलकम्। न० गर्जरे॥ इ० रा० नि०॥

पीतयूथी। स्त्री० स्वर्णयूथ्याम्। सोनजुही० इ० भा०॥

स्यफले । पील्० द्र० भा० ॥ पीलु शिश्लसमीरघ्नं पित्तलंभेदिगुल्मनुत् । स्वादुतिक्तञ्चयत्पीलुतन्नात्युष्णं त्रिदोषहृत् ॥

पीलुकः । पुं० मधूकप्रभेदे ॥

पीलुकुणः । पुं० पीलूनांपाके ॥ तस्य पाकमूलइत्यादिनाकुणप्रत्ययः ॥

पीलुनी । स्त्री० मूर्वायाम् ॥

पीलुपत्रः । स्त्री० लताविशेषे । मोरटायाम् ॥

पीलुपर्णी । स्त्री० बिम्बिकायाम् ॥ मूर्वायाम् ॥ ओषधिभिदि ॥ पीलोरिवपर्णान्यस्याः ॥ पाककर्णेतिङीष् ॥

पीवा । त्रि० स्थूले ॥ प्यायते । प्यैङ्वृद्धौ । प्याप्योः सम्प्रसारणं चेतिक्वनिप् ॥

पीवरः । त्रि० स्थूले । मोटा इति भाषा ॥ प्यायते । प्यैङ् । छित्वरछत्वरेतिष्वरच् प्रत्ययान्तो निपातितः ॥ पुं० कूर्मे ॥

पीवरस्तनी । स्त्री० स्थूलस्तन्याङ्गवि । पीनोध्न्याम् ॥ पीनस्तनविशिष्टायांनार्याम् ॥ पीवराः स्तनाः पीवरौवास्तनौयस्याः स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादितिङीष् ॥

पीवरा । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥ शतावर्याम् ॥ स्थूलायाम् ॥

पीवरी । स्त्री० शालपर्ण्याम् ॥ शतमूल्याम् ॥ प्यायते । प्यैङ् । प्याप्योः सम्प्रसारणं चेतिक्वनिप् स्त्रियांवनोरचेतिङीप् ॥

पुंध्वजः । पुं० गन्धमूषिके ॥

पुंश्चलः । पुं० व्यभिचारिणि ॥ यथा ॥ ललाटोपस्थतास्तिस्रोरेखाःस्युःशतवर्षिणाम् । न्यपत्त्वंस्याञ्चतसृभिरायुःपञ्चनवत्यथ ॥ अरेखिणायुर्नवतिर्विच्छिन्नाभिश्चपुंश्चलः ॥ इ० गरुडपु० ॥

पुंश्चली । स्त्री० व्यभिचारिण्याम् । अतिचञ्चलायाम् । असत्याम् ॥ तत्स्वास्वरितदोषायथा । अशोकोपिदुःखनेदुःखं यंपुंश्चलीमनः । पुंश्चल्यां योहिविश्वस्तोविधिनासविडम्बितः ॥ यद्विप्कृतस्वयशसाधर्म्मेणस्वकुलेनच । वाञ्छितं नूतनंप्राप्य विनश्यतिपुरातनम् ॥ सदाखण्डंसा ध्यासाक्षोभातस्याः प्रियोऽप्रियः । द्वेषिधर्म्मि पैत्र्यप्रुचैवम्भौनभर्त्तरि ॥ दारुणांपुंश्चलीचित्तं सदाम्लाङ्करकर्म्मणि । प्राणाधिकंरतिज्ञंतास्मृतहत्याहिपुंश्चली ॥ रत्नप्रदंरक्तविज्ञंविपहत्याहिपश्यति । सर्वेषांखलमस्थंवपुंश्चलीगांनकुत्रचित् ॥ दारुणापुंश्चली जातिर्नरजातिभ्यएवच ॥ निष्कृतिः कर्मभोगान्तेसर्वेषामस्तिनिश्चितम् ॥ नपुंश्चलीनाविप्रेन्द्रयावच्चन्द्रदिवाकरौ । अन्यासांकामिनीनाञ्चकीटंहन्तुमया

दया । सानास्तिपुंश्चलीनास्त्वकान्तं छन्नंपुरातनम् ॥ रतिज्ञंनूतनंप्राप्य क्षिपत्यन्यंपुरातनम् । कान्तं हत्वा हि नस्त्विवसोपायेनावलीलया ॥ ० ॥ पृथिव्यांयानिपापानिपुंश्चलीष्वेवभारते । तिष्ठन्तिताभ्योनपरा : पापिष्ठा : सन्तिकेचन । (०+०) ॥ पुंश्चलीपरिपक्वान्नंसर्व्वंपातकमिश्रितम् । दैवेकर्म्मणिपैत्रेचदेयंमयतपायसम् ॥ अन्नंविष्ठामयोमूत्रंपुंश्चलीनामिश्चितम् । दत्त्वापितृभ्योदेवेभ्योभुक्त्वानरकंव्रजेत् ॥ शतवर्षंकालसूत्रेपचत्येवसुदारुणे । घोरान्धकारेक्षामयस्तं दशन्तिदिवानिशम् ॥ पुंश्चल्यन्नस्यभोक्तादेवद्विजनराधमः । एकजन्मकृतंपुण्यंतस्यनश्यतिनिश्चितम् ॥ आयुः श्रीर्यशसांनाशोनिरिहलोकेपरत्रच । तस्माद्व्यवहाद्यनयीयंपापभागंकलंकम् । (०+०+) ॥ पुंश्चलीदर्शनेपुण्यंयात्रासिद्धिविघ्नकम् । स्पर्शनेचमहापापंतीर्थस्नानाद्विशुध्यति ॥ स्नानंशर्ममनस्तैवजपस्यदेवपूजनम् । निष्फलंपुंश्चलीनाञ्चभारतेजीवनंयथा ॥ (००+००) ॥ उपस्थितसकामपुंश्चलीत्यागेदोषोयथा रक्ष्युपस्थितांकामात्पुंश्चलींचेज्जितेन्द्रियः परित्यजेधर्म्मभयात्धर्म्मान्नरकंव्रजेत् ॥ (+००+) ॥ सर्वैर्देवतस्यापस्तिस्याज्यस्य गर्हितत्वं च यथा । उपस्थिताचयायोषित्त्याज्याराशिवासेपि । श्रुतौश्रुतमितित्याज्यासर्वैर्देवतपस्विनाम् ॥ अहोसर्वा : परित्याज्याःपुंश्चलीचविशेषत : । धनायु : प्राण्यशसांनाशिनीदुःखदायिनी ॥ स्वकार्यतत्पराशश्वत्परकार्यविघातिनी । निष्ठुरानरघातिन्य: सर्वांपदीजरूपिणी ॥ विद्युद्दीप्तिर्जलरेखाशोभाम्नैवीयथाभवेत् । परद्रोहाशयासम्यक्कुलटाप्रेमतत्परम् । सर्वेभ्योऽपिजन्तुभ्योपि पश्वीत्वासदैवसा । योविश्वसेत्तांसमूढोपिपतत्यपदेपदे ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्ते श्रीकृष्णजन्मखण्डे २३ । २४ । ७२ अध्याय: ॥ पुंसोभर्त्तु: सकाशाच्चलति॰पुरुषान्तरंगच्छति । चलगतौ । अच् । गौरादि : ॥

पुंश्चिह्नम् । न॰ शिश्ने ॥

पुंसवनम् । न॰ दुग्धे । गर्भे । संस्कारविशेषे ॥ द्वितीयेवातृतीयेवा मासिपुंसवनंभवेत् । व्यक्तेगर्भेभवे तृतीयेसीमन्तोन्नयनमथाथवा ॥ पुमान् सूयतेऽनेन । षुञ्॰ । ल्युट् ॥

पुंस्त्वम् । न॰ रेतसि । शुक्रे ॥ पुरुषत्वे ॥

पुंस्त्वविग्रहः । पुं॰ भृत्ये ॥

पुक्कसः । पुं॰ श्वपचे ॥ अधमे ॥ पुत्कुत्सितम् पुण्यं वापुमांसंवाकस

ति । कसगती । अच् । मू॰ कोवा । पृ॰ । निषादाच्छूद्रायांजाते । जातोनिषादाच्छूद्रायांजात्याभवति पुक्कस : ॥

पुक्कसी । स्त्री॰ कालिकायाम् ॥ नील्याम् ॥

पुङ्ग : । पुं॰ मङ्गलाचारे । शराङ्गे । बाणमूले ॥ श्र॰ नै ॥

पुङ्खानुपुङ्खम् । न॰ मङ्गलामङ्गले ॥ यथा । पुङ्खानुपुङ्खविषयेचयासत् परोपिधीरोनमुह्यति मुकुन्दपदारविन्दे । सङ्गीतनृत्यगतिताल्वशंगतापि मौलिस्थकुम्भपरिरक्षणधीर्नटीवेति ॥

पुङ्ग : । पुं॰ न॰ पुञ्जे ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

पुङ्गन : । पुं॰ आत्मनि । इतिभूरिप्रयोग : ॥

पुङ्गव : । पुं॰ बलीवर्दे । वृषे ॥ पुमांश्चासौगौश्च ।गोरतद्धितलुकीतिटच् ॥ औषधभेदे ॥ उत्तरपदस्थ : श्रेष्ठे ॥ यथाभीषधे । अशौचे ॥ पुरुषर्षभे ॥ पुमान्गौरिव । उपमितिसमासः । पूर्ववत्टच् ।

पुच्छ : । पुं॰ पश्चात्प्रदेशे ॥ पुं॰न॰ लाङ्गूले ॥ न॰ कलापे । समूहे । लोमवल्लाङ्गूले ॥ पुच्छति । पुच्छप्रमादे । प॰ अच् । पृ॰ । पुच्छभाण्डे तिनिपातनाद्वायमाप : ।

लीचटकाना॰ इतिभा॰ ॥

पुच्छटी । स्त्री॰ । लक्ष्मणाकन्दे ॥ इ॰ राजनिर्घण्ट : ॥

पुच्छी । पुं॰ कुक्कुटे । अर्कवृक्षे ॥ त्रि॰ । लाङ्गूलवति ॥

पुञ्ज : । पुं॰ राशौ । धान्याद्युच्छितवृन्दे ॥ पिञ्जयति॰ पिञ्ज्यतेवा । पिजिहिंसा बलादाननिकेतनेषु । अच्॰घञ्वा । पृ॰ । यद्वा । उन्नत्याप्मांसंजयति । अन्ये॰ ड : ॥

पुञ्जिकस्थली । स्त्री॰ अप्सरोविशेषे ॥

पुट : । पुं॰ वाणपल्लवे ॥ न॰ । जातीफले । उपर्यधोभवापन्नसंयुक्ताष्टाद्विकपालद्वयरूपौषधपाकपात्रे ॥ धात्वादिमारणोपयुक्तान्पुटप्रकाराशास्त्ररसप्रदीप : । लोहादेरपुनर्भावस्सदगुणस्य'गुणाव्यता । सलिलेतरणश्चापितस्तसिद्धि : पुटनाद्भवेत् ॥ गम्भीरेविस्तृतेकुण्डे दिहस्ते चतुरस्रके । वनोपलसहस्रेणपूरितेपुटमौषधम् । कोष्ठेरघं प्रयत्नेनगोविष्ठोपरिधारयेत् । वनोपलमहस्राद्धं कोष्ठिकोपरिनि : क्षिपेत् ॥ वह्निविनि : क्षिपेत्तच्चमहापुटमिति स्मृतम् ॥ १ ॥ कोष्ठभूषा । गोविष्ठा॰ गोष्ठा ॥ +॥ ॥ सपादहस्तमानेनकुण्डे निम्ने तथायते । वनोपलसहस्रेण गर्भमध्ये विधारयेत् ॥ पुटनद्रव्यसंयुक्तांमो

छिद्रांमुद्रितांसुधि । पश्चोद्धानिकर
गड्डानिधर्हान्यू परितः क्षिपेत् ॥
एतद्गजपुटंप्रोक्तंख्यातंसर्वपुटोत्तम
म् । हस्तचतुर्विंशत्यङ्गुलप्रमाण :
समपाद : तेनविंशत्यङ्गुलप्रमाणं नि
म्नयेः चतएवोत्तमम् । साधारणेन
राज्ञ्याविंशत्यङ्गुलकोणकः । प
रगडानि॰पारण्यागोमया : । इ॰
गजपुटम् ॥ २ ॥ (++++) —
चरविमात्रयैकुण्डेपुटंशराहमुच्यते
॥ ३ ॥ वितस्तिमात्रके स्थाने चधि
तं क्रौञ्चपुटम् ॥ ४ ॥ चरत्निरत्नि
प्रमाणेन मुष्टिना । इत्यमरः । नि
म्नतकनिष्ठामुष्ट्योपलक्षितोऽस्ती
ऽरत्निरित्यर्थः ॥ गोङ्गाङ्गलफेणानि
कस्यचित्कौञ्चपुटम् । यत्पुटंदी
यतेभूमौ प्रदत्तद्ध्वें ऽभीपलैः । क
पोतपुटमेतत् कथितंपुटपण्डितैः
॥ ५ ॥ गोष्ठान्तर्गोखुरक्षुण्णंशुष्कचू
र्णितगोमयम् । गोमयंतत्समाख्या
तंवरिष्ठंरससाधने । तद्भाण्डस्थि
तैर्धत्तगोवरैर्दत्तं पुटम् । तदीय
रपुटंप्रोक्तंभिषग्भिः सततकारम्
॥ ६ ॥ तद्भाण्डैसुधे : दूर्वा मध्ये
मृर्याविधारयेत् । क्षिप्त्वाग्नि मुष्ट
धेदाग्नं तद्भाण्डपुटमुच्यते ॥ ७
॥ इति भावप्रकाशः ॥ पुं॰ ॥ न॰
। पत्रम् । ५, ३ ॥ वास्त्रादने ॥
इत्यादिर्विदितेपुपाधातारे । पुटा॰

इति॰ टीका॰ इतिचभा॰ । मित्रः
संक्षेपे ॥

पुटकम् । न॰ पद्मं ॥ इतिराज॰ ॥

पुटकन्द : । पुं॰ कोलकन्दे ॥

पुटकिनी । स्त्री॰ पद्मिन्याम् । पुट-
कानिसन्त्यस्य पुष्करादिभ्योदेशइती
नि : ॥

पुटग्रीव : । पुं॰ गर्गर्याम् । ताम्रकु
म्भे ॥

पुटपाक : । पुं॰ पुटान्तरितोपपचन
मे । तस्यविधिर्यथा । पुटपाकस्यक
ल्कस्यस्वरसोग्राह्यइतियतः । अतस्तुपु
टपाकानांयुक्तिरत्रोच्यतेमया । पु
टपाकस्यपाकोऽयं लेपस्याङ्गारवर्णता
। लेपं च द्व्यङ्गुलंस्थूलंकुर्याद्वाङ्गुलि
मात्रकम् । काश्मरीवटजम्ब्वादि-
पत्रैर्वेष्टनमुत्तमम् । पलमात्रोरसोग्रा
ह्य : कर्षमात्रं मधु क्षिपेत् । कल्क
चूर्णद्रवाद्यास्तुदेया : कोलमितास्तु
ते : ॥ ... ॥ चपिच । इ बिल्वं क्षि
वधनांमस्तपरंद्रव्यं समंमतम् । द्रव
स्यकुडवोग्राह्यः कर्षमेकंपदेदपि ॥
तत्रैकसमकालीनादापचे : सुरभि
द्रिताम् । पुटपाकविधानेन तद्रव्
सात्कर्षचतुर्थं : तत्रैवाक्रे न विधि
नायथावदवधारयेत् । हस्तिकर्णं नि
धाय : स्थालीरुद्धमुखान्वितां ॥
तं स्नानीभूतमध्येशरीरपूर्णं तिमवि
धा । किल : किल्कोऽस्मद्रव्यमितः

स्रसतुलेखनः ॥ हर्षे वैलार्थमितरः पित्तास्रग्व्रणवातनुत् । इतरोरोगाः । स्नेहमांसवसामज्जमेदः स्या दौषधैः कृतः ॥ स्नेहनः पुटपाकः स्या दुधार्यो हि वाक्शतेतुसः । वाक्शतं कोटिकाशतम् । जाङ्गला नां यकृन्मांसैर्लेखनद्रव्यसंयुतैः ॥ क्षाराम्लोहरजस्ताम्रवङ्गविद्रुमसिन्धुजैः । समुद्रफेनकासीस स्रोतोञ्जनदधिमस्तुभिः ॥ लेखनोवाक्शतंतस्य परंधारणमिष्यते । स्तन्यजाङ्गल मधुाज्यतिक्तकद्रव्यभावितः ॥ लेखना त्त्रिगुणोधार्यः पुटपाकस्तुरोपणः । तिक्तकद्रव्याण्याह । निम्बामृता वृषपटोलनिर्दिग्धिकाभिः स्यात्पञ्च तिक्तकमितिप्रथितोगणोयम् । भाव रेतसर्पणोक्तास्तुक्रियाव्यापत्तिदर्शने । व्यापत्तिदर्शने । मिथ्याकृतपुटपाकजनितव्याधिदर्शने । तत्रास्यमिष्टमाकाशमादर्शभास्कराणि च । नैच्ये तत्तर्पितेनेत्रे यथवापुटपाकवान् ॥ इति भावमिश्रः ॥

पुटपाकलम् । न० मांससाध्यञ्जमान्तरे ॥ गुरुयन्त्रेषायसृपसं तज्ज्ञेयं पुटपाकलम् ॥

पुटभेदः । पुं० नदीवक्रे ॥ पत्तने । नगरे ॥ धातोर्दे ॥ तटिनीमुखे ॥ पक्षाकारेणजलानामवधाने ॥ पुटंसंश्लिष्टं भिनत्ति । भिदिर० । कर्म ण्यण् ॥ पाषाणविशेषे ॥ पुटैःपुटै र्भेद्यते इ० ॥

पुटभेदकः । पुं० पाषाणविशेषे ॥

पुटभेदनम् । न० पत्तने । स्थानीये । नगरे ॥ पुटानिपाचाणिभिद्यन्ते ऽत्र । भिदिर्० । अधिकरणेल्युट् । युज्जा ॥

पुटालुः । पुं० शूकरकन्दे । कोलकन्दे ॥

पुटिका । स्त्री० एलायाम् ॥

पुटितम् । न० अहिपुटे ॥ हस्तपुटे । त्रि० । पाटिते ॥ स्यूते ॥

पुटी । स्त्री० कौपीने ॥ आच्छादने ॥ पत्रादिनिर्मितपुष्पाद्याधारे । पुटिया० पुडी० इ० भा० ॥ गौ० ङीप् ॥

पुटोटजम् । न० श्वेतच्छत्रे ॥ इ० त्रिकाण्डशेषः ॥

पुटोदकः । पुं० नारिकेले ॥ इ० हा०

पुण्डरी । पुं० हस्तिनांमनुष्याणाञ्च चक्षुष्ये क्षुद्रविटपे । शालपर्णीपत्रसमानपत्रे । पौण्डरीके । चक्षुष्ये । सालपुष्पे ॥ इ० शब्द० ॥

पुण्डरीकम् । न० सिताम्भोजे ॥ सितच्छत्रे ॥ भेषजे ॥ पुं० । व्याघ्रे । अग्निदिङ्नागे ॥ कोषकारान्तरे ॥ सहकारे ॥ गणधरे ॥ राजिलाहौ ॥ गजज्वरे ॥ मदनवृक्षे ॥ कमण्डलौ ॥ श्वेतवर्णे ॥ शाली

र्जातिविशेषे ॥ क्षुपविशेषे ॥ तत्र प्रमाणम् । सश्वेतं रक्तपर्यन्तं पुण्डरीकदलोपमम् । सोऽस्मिध्वस्तरागस्य पुण्डरीकं प्रचक्षते इति० । पुण्डरीकवर्णयोगात्पुण्डरीकः । अर्श आद्यच् । पुण्डयति । मण्डिभूवायाम् । पुण्डिच । फर्फरीकादयश्चेत्यरीकन् ॥

पुण्डरीकाक्षः । पुं० विष्णौ । नारायणे । हृत्पुण्डरीकेप्रकाशमानेवासुदेवे ॥ तस्यस्मरणादेवशुचिर्भवति । यथा । अपवित्रः पवित्रोवासर्वावस्थाङ्गतोपिवा । यःस्मरेत्पुण्डरीकाक्षंसवाह्याभ्यन्तरः शुचिरितिस्मृतेः ॥ पुण्डरीकमिवाक्षिणीयस्य । बहुव्रीहौसक्थ्यक्ष्णोः स्वाङ्गात्षच् । पुण्डरीकेषुअक्षिणियस्यवा ॥ पुण्डरीकाख्यानिअक्षिणियस्येतिवा ॥ अयमर्थस्तुहरिस्तु साक्षमितिपुण्डरीकाक्षो वैव्यस्तः ॥ यद्वापुण्डरीकलोकाख्यमश्नुते । अक्षूव्याप्तौ । कर्मण्यण् । तत्कायतिवा । शैवये । आतोनुपसर्गेकइतिकः । अन्येषामपीतिदीर्घः । आङ्प्रश्नेपोवा । तत्सुपीतिसूत्रविभक्तेतिकः ॥ न० । पुण्ड्रर्ये ॥

पुण्डरीयकम् । न० प्रपौण्डरीके । स्थलपद्मे ॥

पुण्डर्यम् । न० प्रपौण्डरीके ॥ पुण्डयति । पुण्डिखण्डने । अच् । पुण्डस्याव्यः प्रधानम् । शकन्ध्वादिः

पुण्ड्रः । पुं० दैत्यविशेषे ॥ इक्षुप्रभेदे । पौण्ड्रा० इ० भा० ॥ अतिमुक्तवृक्षे ॥ कृमौ ॥ पुण्डरीके ॥ तिलके । पुष्पवृक्षविशेषे ॥ इक्षुवृक्षे ॥ देशविशेषेतु पुण्ड्राः ॥ न० । कर्द्दपुण्ड्रादौ ॥ पुण्डति । पुडिखण्डने । स्फायितञ्चीतिरक् ॥

पुण्ड्रकः । पुं० अतिमुक्ते । वासन्त्याम् । माधवीलतायाम् । तिलकवृक्षे । स्थिरपुष्पाम् ॥ इक्षुप्रभेदे । पौण्ड्रा इ० भा० ॥ पुण्डति०पुण्डतेवा । पुडिखण्डने० पुडिच । स्फायीतिरक् । स्वार्थेकन् ॥

पुण्ड्रकेलिः । पुं० इभे । हस्तिनि ॥ पुण्ड्रेपुकेलिर्यस्य ॥

पुण्यम् । न० धर्मे ॥ सुकृते ॥ यथा । पण्डितेनापिकिन्तेनसमर्थेनचदेहिनाम् । यत्पुण्यंभारमुद्वोढुमशक्तःपारलौकिकमिति ॥ तस्माद्यतेतपुण्येषुयएच्छेन्महतींश्रियमिति ॥ विधिविहिते । सदाचारे । शोभनकर्मणि ॥ त्रि० । शोभने । रमणीये । सुन्दरे । पावने । शुभे । पुनाति० पूयतेऽनेनवा । पूञ् । पूञोयण्णुग्घ्रस्वश्चेतियत्णुगागमौह्रस्वश्च । यद्वा । पुण्यति । पुणकर्म्मणिशुभे । इगुपधेतिकः । पुण्येसाधुः । तत्र

साधुरित्ययम् ॥ दयासमं नास्ति पुण्यं पापं हिंसासमं नहीति देवीभागवतम् ॥

पुण्यकम् । न० विधिविहितोपवासकृच्छ्रचान्द्रायणप्राजापत्यव्रतभोजनादिव्रते ॥ पुण्यमेव । संज्ञायां कन् ॥

पुण्यकव्रतम् । न० ब्रह्मवैवर्तोक्ते । स्त्रीकर्त्तव्ये नियमविशेषे ॥

पुण्यकृत् पुं० अश्वमेधादियाजिनि ॥ आश्रमकर्मकर्त्तरि ॥ त्रि० पुण्यकर्त्तरि । धार्मिके ॥ पुण्यकृतवान् सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषु कृञः इति कृञः क्विप् ह्रस्वस्येति तुक् ॥ पुण्यं कारयतीति वा । बहुलमन्यत्रापीति णिलुक् ॥

पुण्यगन्धः । पुं० चम्पके । पुण्यो गन्धोऽस्य ॥

पुण्यजनः । पुं० यक्षे ॥ राक्षसे ॥ सज्जनादिवद्विकटवदनतया पुण्यस्यासौ जनश्च ॥ धार्मिके ॥ पुण्याश्रयो जनः । मध्यमपदलोपी समासः ।

पुण्यजनेश्वरः । पुं० कुबेरे । त्र्यम्बकसखे ॥ पुण्यजना यक्षास्तेषामीश्वरः ॥

पुण्यतृणम् । न० श्वेतकुशे ॥

पुण्यदर्शनः । पुं० चाषपक्षिणि ॥

पुण्यफलः । पुं० वनविशेषे । लक्ष्म्या आरामे ॥ न० । धर्मजन्यफले ॥

पुण्यभाक् । त्रि० पुण्यविशिष्टे ॥

पुण्यभूः । स्त्री० आर्यावर्ते ॥ पुण्यस्य भूः । पुण्या चासौ भूमिश्चेति वा ॥

पुण्यभूमिः । स्त्री० आर्यावर्ते ॥ पुण्यस्य भूमिः । पुण्या चासौ भूमिश्चेति वा ॥

पुण्यवान् । त्रि० सुकृतिनि । धन्ये ॥ पुण्यमस्यास्ति । मतुप् । मादुपधायाश्च मतोर्वोऽयवादिभ्य इति वत्वम् ॥

पुण्यश्लोकः । पुं० जनार्दने । विष्णौ ॥ नलइति प्रसिद्धे राजनि ॥ युधिष्ठिरे ॥ पुण्यानि पावनानि श्लोकानि यशांसि यस्य ॥ पुण्यानि श्लोकानि पद्यानि वा यस्मिन् ॥ त्रि० पुण्यचरित्रे ॥

पुण्यश्लोका । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥ वैदेह्याम् । सीतायाम् ॥ यथा । पुण्यश्लोको नलो राजा पुण्यश्लोको युधिष्ठिरः । पुण्यश्लोका च वैदेही पुण्यश्लोको जनार्दन इति पुराणम् ॥

पुण्या । स्त्री० भद्रायाम् ॥ तुलस्याम् ॥ पुण्यजनिकायाम् ॥

पुण्यात्मा । त्रि० धर्मशीले ॥ पुण्य आत्माऽस्य ॥

पुण्याहम् । न० शोभनदिवसे ॥ पुण्यमेतदहश्च । राजाहःसखिभ्यष्टजिति टच् । उत्तमैकाभ्यामित्यह्नादेशो न । पुण्यसुदिनाभ्यामिति क्लीवत्वम् ॥ मङ्गले ॥ यथा० पुण्याहवाचनम् ॥

पुण्याहवाचनम् । न० देवादिकार्यार्थं

दौमङ्गलार्थंपुण्याहमितिशब्दस्तथा
रत्नपकथने ॥ यथा । पुण्याहवाचनं
दैवेब्राह्मणस्यविधीयते । एतदेवनि
रोङ्कारं कुर्य्यात्क्षत्रियवैश्ययोः ॥
सोङ्कारंब्राह्मणेब्रूयात्निरोङ्कारंमही
पतौ । उपांशुचतथावैश्ये शूद्रे स
स्तिप्रयोजयेदितियमः ॥

पुत्तलिका । स्त्री० धातुपाषाणादिनि
र्म्मितमूर्त्तिः । पुतलीइतिभाषा ॥

पुत्तिका । स्त्री० मधुमक्षिकाविशेषे ।
मक्षिकायाम् । यतश्च । माक्षि
कंतैलवर्णंस्यात्घृतवर्णन्तुपौत्तिकम् ।
भ्रामरंशुभ्रवर्णञ्च क्षौद्रंस्यात्कपिलंभ
वेत् । इति ॥ पुत्तं कुत्सितं तायते ।
तायृसन्तानपालनयोः । धातुस्था
तूकः । यलोपः । केपइतिह्रस्वः
। प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥ पिपीलि-
काभेदे । दीमकइतिलौकिकी इति
भाषा ॥ यथा । धर्म्मशर्म्मणि : मस्ति
मुपाहिम्मीकमिवपुत्तिका । पत्नी
कालवशाधीभाक्त्वं वामरीरिणमि
ति ॥

पुत्रः । पुं० स्वस्मात्पञ्चमभवे । आ
त्मजे । तनये । सूनौ । सुते । अप
त्ये । पूतइतिभाषा० ॥ अस्यनिरु
क्तिर्यथा । पुन्नाम्नोनरकाद्यस्मात्त्रा
तरंत्रायतेसुतः । तस्मात्पुत्रइति
प्रोक्तः स्वयमेवस्वयम्भुवेति ॥ सं-
मारिपौयमवक्लमपेक्षितः । अपुत्र
स्यगतिर्नास्तिस्वर्गंगन्तुंपरन्तप । येन
केनाप्युपायेनपुत्रस्यजननंचरेदिति
वचनात् ॥ सचद्वादशविधोयथा ।
पुत्रान्द्वादशयानाहनृणांस्वायम्भुवो
मनुः । तेषांषड्बन्धुदायादाः षड्
दायादबान्धवाः ॥ औरसःक्षेत्रज
श्चैवदत्तः कृत्रिमएवच । गूढोत्प
न्नोऽपविद्धश्चदायादाबान्धवाश्चषट् ॥
कानीनश्चसहोढश्चक्रीतःपौनर्भव
स्तथा । स्वयंदत्तश्चशौद्रश्चषड्दाया
दबान्धवाः । इति ॥ पुत्रिकापुत्रेण
सहत्रयोदशविधोऽपिभवति ॥
औरसोभाग्यकारणात्सदाप्रभुरिभो
जनात् । गयायांपिण्डदानाच्च त्रि
भिः पुत्रस्यपुत्रता ॥ (०) ॥ चतु
र्विधाः पुत्रायथा । सुमनोवाच) ।
कथमन्यन्त्रिनः केचित्केचित्त्वा
सापहारकाः । रिपवश्चप्रियाश्चैति
स्वकर्म्मवशवर्त्तिनः ॥ भिन्नैश्चतुर्भिर्जाय
न्तेपुत्राभित्राश्चिपयस्तथा । भार्य्या
पितापमातापभृत्या स्वजनबान्धवाः
॥ खैसक्विनहिजायन्ते सम्बन्धेनम
हीतले । न्यासापहारभावेन यस्यय
स्यकृतंभुवि ॥ न्यासस्वामीभवेत्पु
त्रोगुणवान्रूपवान्भुवि । येनचाम
दत्तंन्यासंतस्यागिरैनमंगच : ॥ न्या
सापहारपाद्धर्म्मदद्याटाकर्पणत.
। न्यासस्वामीभपुत्रोऽभूत्साणापदरा
कमाथ ॥ गुणवान्रूपवांश्चसमन्वित

पुत्र :

क्षणसंयुत : । भक्तिश्चदर्शयेत्तस्य पुत्रोभूत्वादिनेदिने ॥ प्रियवाक्यप रोत्रापिवहुत्वं संप्रदर्शयेत् : स्वीयं द्रव्यं समुद्राह्य प्रीतिमुत्पाद्यचातु लाम् ॥ भुक्त्वातुपोषणात्तेनतस्मादा यंपुनरर्जेत् । यथातेनप्रदत्तंतव्या- सापहरणात्पुरा ॥ दुःखमेवंम- हत्कृत्वादारुणंप्राणनाशनम् । ता दृशंतस्माद्दद्यात् सपुत्रोभूत्वामहागु णैः ॥ अल्पायुपस्तथाभूत्वा मरणं यान्तितेतथा । दुःखंदत्वाप्रयान्त्ये वंप्रकार्यं वंपुनः पुनः । यदाहपुत्रपु चेतिप्रलापंविकरोतिसः । तदाह सांकरोत्येष कः सपुत्रोहिकस्यच ॥ अनेनापिकृतंन्यासंमदीयंपरिचा रिणा । द्रव्यापहारोमिदितापूर्वमद्य वतस्यच ॥ पिशाचत्वंमयादत्तमद्य पिदुरात्मन : ॥ द्रव्यापहरणेनापि ममप्राणागता : किल ॥ दुःखेनम हतामैवयथाहंपीडितःपुरा । तदा दुःखंप्रदत्वाऽद्रव्यंमुद्राह्यसत्तमम् । भोगेनसर्वमादायचिरात्विश्वास सौख्यवत् । गतोस्मिस्वरूपंचादाय स्यायमुतईदृशः ॥ नचैपोपिपितापू र्वमद्यैवनचकस्यचित् । पिशाचत्व मयादत्तमद्यैवदुरात्मन : ॥ एव मुक्त्वाप्रयात्येवंप्रत्ययपुनः पुनः । प्रयात्यनेनमार्गेणदुःखंदत्वासुदारु णम् ॥ एवंन्यासमस्यनात्पुत्राः

पुत्र :

किन्ति भवन्तिवै ; संसारेदुःखवहु लाहस्थन्तेयततनहि ॥ १ ॥ ऋणमं धम्मिन : पुत्रान् प्रवक्ष्यामितवाय त : । ऋणंयस्यगृहीत्वायः प्रयाति मरणंकिल ॥ अन्नदातासुतोभूत्वा भ्राताचाथपिताप्रियः । मित्ररूपेण वर्त्ततयन्तर्दुष्ट : सदैवसः ॥ गुणं नैवंप्रपश्येत संक्रूरोनिष्ठुराकृति : । जल्पतेनिष्ठुरं वाक्यं सदैवस्वजने षुच ॥ नित्यंमिष्टंसमश्नातिभोगां न्भुञ्जीतनित्यश : । द्यूतकर्मरतो नित्यंचौरकर्मणिनित्यश : ॥ गृहा द्द्रव्यंबलात्तत्त्वावार्यमाण : प्रकुप्य- ति । पितरंमातरंचैवकुत्सतेचदिने दिने ॥ दावकाचासयाश्चैवंदुःखनिष्ठु रकल्पधा : । वस्तयित्वैवमुद्राह्य प्र त्वासुःखेनतिष्ठति ॥ जातर्थोमदि- भियोगो द्रव्यंगृहाणातिदारुणा : । पुनर्विवाहसंयोगाज्ञानाभेदैरनेकथा ॥ एवंसंचोयतेद्रव्यंनेयमेनदृढदात्य पि । गृह्णीयादिकंसर्वंसमैवहिनसं शय : । पितरंमातरंचैव वदत्येवं दिनेदिने ॥ मुद्गडैर्मुसलैश्चैवकथा घातैस्सुदारुणैः । मृतेतुतस्मिन्पित रितथामातरिनिष्ठुरम् ॥ नि : स्ने होनिर्घृणश्चैवक्षयतेनाथसंशय : । नाप्यकार्याणि दानानिनकरोतिच दाचन । एवंविधास्त्वय:पुत्राभवन्ति चनरोत्तमे ॥ २ ॥ रिपुपुत्रंप्रवक्ष्या

पुत्र :

मितवार्यं मुनिपुङ्गव । वाल्ये वयसि
सम्प्राप्ते रिपुवत्वर्त्ततेसदा ॥ पित
रंमातरंचैव क्रीडमानोहिताडयेत्
ताडयित्वाप्रयात्येवंप्रहस्यैवपुन :
पुन : ॥ पुनरायातितं तत्रपितरं
मातरंपुन : । सक्रोधोवर्त्तेनित्यं
नैवकर्मणिसर्वदा ॥ पितरंमारयि
त्वातु मातरंचपुन : पुन : । प्रया
त्येवंसदुष्टात्मा पूर्ववैरानुभावत :
॥ ३ ॥ अथात : संप्रवक्ष्यामियस्मा
ल्लभ्योभवेत्प्रिय: । बालभाव: प्रियं
कुर्यात्वाल्ये नटनक्रीडनै: ॥ वय:
प्राप्यप्रियंकुर्यान्मातापित्रोरनन्तर
म् । भक्त्यासमोपयेन्नित्यं तावुभौ
परिपालयेत् । कोमलेनवचसाचैवप्रि
यसम्भाषणेनच । मृतौगुरुसमाख्या
यस्नेहेनरुदतेपुन : । श्राद्धकर्माणि
सर्वाणि पिण्डदानादिकांक्रियाम् ।
करोत्येवंसदु : खार्त्त स्तेभ्योयात्रां
प्रयच्छति ॥ ऋणत्रयान्वित : सोहि
प्रियांपयतिनिश्चित : । यस्माल्लभ्यं
भवेत्कान्तप्रयच्छतिनसंशय. ॥ पु
त्रोभूत्वासद्याप्रासरनेनविधिनाखि
ल ॥ ४ ॥ उदासीनप्रवक्ष्यामितंवा
ये प्रियसाम्प्रतम् । उदासीनेनभावे
नसदैवपरिवर्त्तते ॥ ददातिनैवग्र
ह्णातिनक्रुध्यतिनतुष्यति । नैवोप
यातिसन्त्यज्यउदासीनोद्विजोत्तम ।
तवाग्रे कथितंसर्वं पुत्राणांगतिरीदृ

शी । यथापुत्रास्तथाभार्या पितामा
ताथबान्धवा : ॥ भृत्याश्चान्ये समा
ख्याता : पशवस्तुरगास्तथा । गजा
महिष्योदासाश्चसर्वेऋणसम्बन्धिन: स्व
मी ॥ ५० ॥ सुपुत्रलक्षणन्तु । श-
शिखण्डवाच । पुत्रस्यलक्षणंपुण्य
तमाख्येप्रवदाम्यहम् । पुण्यप्रसक्तो
यस्यात्मासत्यधर्मरत : सदा ॥ बु
द्धिमान्ज्ञानसम्पन्नस्तपस्वीवाग्विदा
म्बर : । सर्वकर्मसुसद्धीरोवेदाध्य
यनतत्पर : । सर्वशास्त्रप्रवक्ताचदे
वब्राह्मणपूजक : । याजक : सर्व
यज्ञानां दातात्यागी प्रियम्वद : ॥
विष्णुध्यानपरोनित्यं शान्तोदान्त :
सुहृत्सदा । पितृमातृपरोनित्यंस
र्वस्वजनवत्सल : ॥ कुलस्यतारको
विद्वान् कुलस्यपरितोषण : । एवं
गुणै : सुसंयुक्त : सुपुत्र : सुखदाय
क : ॥ पुत्रस्यजन्मतीर्थत्वं यथा ।
सर्वतीर्थाद्वरंतीर्थंपुत्रतीर्थमुदाहृतम्
॥ यद्वैणोर्वैष्णवदे पौसर्वधर्मवहिष्कृ
त : । सुभापुत्रतीर्थेन पवित्रोऽगा
त्परंपदम् ॥ सत्पुत्रंपरमंतीर्थंप्राप्य
मुच्यन्तिपूर्वजा : । पितापितृऋणमु-
क्त : स्यात्जातेपुत्रे महात्मनि ॥
वैष्णवपुत्रस्यपूर्वंपुत्रपत्नात्वं यथा
। वैष्णवोयदिपुत्र:स्यात्मतारयति
पूर्वजान् । पितृनथस्वान्वंशांस्ता
रयत्यतिपावन : ॥ + ॥ कुपुत्रजन

पुत्र :

नैमित्तृणांनरकगमनंयथा । तथाय-दिकुपुत्रःस्यात्तेनमज्जन्तिपूर्वजाः । सुघोरेनरकेदीनाः भपन्तिचमुहुर्मुहुः ॥ यथा जलेकुप्लवेनतरन्मज्जतिमूढधीः । तथापिताकुपुत्रेणतमसान्धेनिमज्जति ॥ जातमात्रे कुलेजन्तौसंशेरतेपितामहाः । किमेषोऽधोनयेदस्मात्तत्कर्त्तुं वावैष्यावोभवन् ॥ इतिपाद्मे भूमिखण्डे ११ । १२ । १८ । १२० अध्यायः ॥ सप्तविधाः पुत्रा यथा । वरजो वीर्यजस्तै यदीभवः माणकस्तथा । विद्यामन्त्रसुतानास्वगृहीतः सप्तमः सुतः ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्ते ॥ इति ब्रह्मवैवर्त्तप्रकृतिखण्डे ५६ अध्यायः पुत्रमुखदर्शने पुण्यं यथा । श्रीपार्वत्युवाच । हेनमागच्छप्राणेशतत्रस्तांफलदायकम् । कल्पे कल्पेऽध्यासतेयं तपश्चागच्छमन्दिरम् ॥ शीघ्रं पुत्रमुखंपश्यपुण्यबीजंमहोत्सवम् । पुन्नामनरकत्राणकारणंभवतारणम् ॥ स्नानश्चसर्वतीर्थेषुसर्वयज्ञेषुदक्षिणा । पुत्रस्यदर्शनस्यास्यकलांनार्हन्तिषोडशीम्सर्वदानेनयत्पुण्यं यत्पृथिव्याः प्रदक्षिणं पुत्रदर्शनपुण्यस्यकलां नार्हन्तिषोडशीम् सर्वास्तपोभिर्विप्रभूणां यदेवानशनैः व्रतैः । तत्पुत्रोद्भवपुण्यस्यकलानार्हन्तिषोडशीम् । यद्विप्रभोजनैःपुण्यंयद्देवसुरसेवनैः । सत्पुत्रप्राप्तिपुण्यस्यकलानार्हन्तिषोडशीम् ॥ इति ब्रह्मवैवर्त्ते गणपतिखण्डे ६ ऽध्यायः ॥ ०(†††)० विद्यादिरहितस्यपुत्रस्यनिन्दायथा । कोर्थः पुत्रेणजातेनयोनविद्वान्नधार्मिकः । तयागवाकिंक्रियते यानदोग्ध्रीनगर्भिणी ॥ सचमध्यमोत्तमाधमभेदात्त्रिविधः । यदुपात्तं यशः पित्रा धनंवीर्यमथापिवा । तन्नाशयतियस्तुसनरोमध्यमःस्मृतः ॥ तद्वीर्याद्यधिकंयस्तुपुनरन्यत्स्वशक्तितः । निष्पादयतितंप्राज्ञावदन्तिनरमुत्तमम् । यः पित्रासमुपात्तानिधनवीर्ययशांसिच । न्यूनतांनयतिप्राज्ञास्तमाहुः पुरुषाधममितिमार्कण्डेयपुराणम्) ॥ ०†० ॥ जायमानोहरेद्दारान् वर्द्धमानोहरेद्धनम् । म्रियमाणोहरेत्प्राणान् नास्तिपुत्रसमोरिपुरितिनुकुपुत्रजन्यदुःखमनुभवंकुर्वाणस्योक्तिः ॥ संसारिणः सुखंपुंसस्त्वसुखदर्शनम् । कुपुत्राचरितादुःखंमरणाभ्यधिकंविदुः ॥ ०(०†०)० पुत्रस्यप्रशंसा यथा । धनंनान्यश्वरत्नं यानत्सर्वंपुण्यहेतुकम् । नभविसंयत्पुत्रेयाताद्द्रव्यंनिष्फलंभुवि ॥ शतकूपाधिकावापीशतवापीसमंसरः । सरः शताधिकोयज्ञः पुत्रोयज्ञशताद्वरः

वत्काव्यमितिनिषेधोत्तरपठितेन ० अभ्रुकुंसादीनामितिवक्तव्यमिति वार्त्तिकेनतन्निषेधाद्ध्रस्वः ॥ एवं भ्रुकुटिशब्देपिबोध्यम् ॥

भ्रुकुटिः । स्त्री० भ्रूकुटी । भ्रूकुट्याम् । क्रोधादिनाललाटसङ्कोचने ॥ कुटेरिगुपधात्किदितीन । भ्रुवोः कुटिः । भ्रुकुंसश्चप्रक्रिया ॥

भ्रुकुटी । स्त्री० भ्रुकुटी । भ्रुवोः कौटिल्ये ॥ कुटेरिगुपधादितीन् । कृदिकारादितिङीष् । भ्रुवोः कुटी ॥ अभ्रुकुंसादीनामितिवार्त्तिकाद्ध्रस्वः ॥

भ्रूः । स्त्री० नेत्रोपरिभागस्थरोमराज्यां चिल्लिकायाम् । भौं० इ० भा० ॥ भ्रम० । भ्रमेर्डूः । टिलोपः ॥ यद्वा भ्रमति । भ्रमुचलने । भ्रमेर्डूः ॥ यद्वा । भ्राम्यति । क्विप् । जङ्मादीनामिति० गमः क्वाविस्यच वार्त्तिकेन०मलोपकूङ्वादेशः ॥

भ्रूकुंसः । पुं० भ्रूकुंसे । भ्रुकुंसे । नर्त्तकस्त्रिया० इ० भा० ॥ भाषणार्थकचुरादिण्यन्तात्कुंसेरच् । भ्रुवाकुंसोभाषणमस्य । इकोह्रस्वोऽङ्योगालवस्येतिसूत्रे०इयङ्०वङ्भाविनाम्० धानास्वनेतिवार्त्तिकाद्ध्रस्वनिषेधः ॥

भ्रूकुटिः । स्त्री भ्रुकुट्याम् ॥ भ्रुवोः कुटिः इयङ्वङ्भाविनामिति निषेधाद्ध्रस्वोनभवति ॥

भ्रूकुटी । स्त्री० भ्रकुट्याम् । भ्रुकुटी ॥ कुटेरिगुपधादितीन् । कृदिकारादितिङीष् । भ्रुवोः कुटी । इयङुवङ्भाविनामितिह्रस्व निषेधः ॥

भ्रूणः । पुं० स्त्रीगर्भे । उदरस्थजन्तौ ॥ डिम्भे । अर्भके ॥ गर्भस्थाम् ॥ श्रोत्रियद्विजे ॥ भ्रूणते । भ्रूण आशाविशङ्कयोः । घञ् ॥

भ्रूणहत्या । स्त्री० गर्भस्थबालकहनने ॥ यथा । विविवाहकृतयेनमस्कारोतिचतुर्थकम् । कुलानिपातयेत्सप्तभ्रूणहत्याव्रतञ्चरेत् ॥

भ्रूणहा । त्रि० गर्भस्थबालकहन्तरि ॥ भ्रूणंहतवान् । हन० । ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषुक्विप् ॥ ब्रह्मघ्नि ॥ भ्रूणहा० वरिष्ठब्राह्मणहन्तोच्यत इतिव्याख्यानात् ।

भ्रूभङ्गः । पुं० भ्रूविक्षेपे । भ्रुवः कौटिल्ये ॥ भ्रुवोभङ्गः ॥

भ्रेषः । पुं० भ्रंशः पापं । यथोचितात्० भ्रंशे ॥ भ्रेषणम् । भ्रेषृ चलने । घञ् । चलने ॥

भ्रेषणम् । न० चलने ॥

भ्रौणहत्यम् । न० भ्रूणघ्नोभावे ॥ ष्यञ् । दाण्डिनायनेतिनिपातनात्तकारादेशः ॥

+ —॥— +

मः । पुं० मकारे ॥ यमे ॥ समये ॥ विधे ॥ मधुसूदने ॥ चन्द्रशेखरे । ब्रह्मणि ॥ ब्रह्माणि ॥ चन्द्रमसि ॥ मन्त्रे ॥ मङ्गले ॥ विधुरौ०ऽऽऽ० ॥

मंहिष्ठः । त्रि० महनीये । पूजनीये ॥

मकरः । पुं० नक्रे । ग्राहः प्रभेदे । मगर० इतिभाषाप्रसिद्धे ० भगवाणांमध्ये भगवद्विभूतौ ॥ निधिप्रभेदे ॥ दशमराशौ । चाकोबेरे ॥ हस्ताति । कृषिसायाम् । पञ्चदाष् । मनुष्याणांकरः । पृषोदरादिः ॥ यद्वा । मकते । मकिमण्डने । अच् । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नुम् । मकंराति । रादाने । आतोनुपेति कः ॥ दर्पणेऽप्युक्तः सारस्वतकोषे ॥ पर्दध्वजे ॥

मकरकुण्डलम् । न० मकराकृतिकर्णाभरणे ॥

मकरकेतनः । पुं० कामदेवे ॥ मकरः केतनंयस्य सः ॥

मकरध्वजः । पुं० कंदर्पे । अनङ्गे ॥ मकरोनक्रोध्वजोयस्य सः ॥ रससिन्दूरविशेषे । चन्द्रोदये ॥ तत्त्करणप्रकारोन्यथरसेन्द्रचिन्तामणौ ॥

मकरन्दः । पुं० पुष्परसे ॥ मकरमपि द्यति० कामजनकत्वात् । दोअवखण्डने । आतोनुपेतिकः । पृषोदरादिः ॥ यद्वा । मकरमधन्दति । अदिवन्धने । कर्मण्यण् । शकन्ध्वादिः ॥ कुन्दपुष्पवृक्षे ॥ न० किञ्जल्के ॥

मकरमुखी । स्त्री० प्रणाल्याम् । पत्तनस्य पतज्याम् ॥

मकरन्दवती । स्त्री० हृष्टवन्तायाम् । पाटलापुष्पे ॥ मधुविशिष्टायाम् ॥

मकरव्यूहः । पुं० मकराकृतिपत्तन्यविन्यासे ॥ बराहव्यूहविपर्यये-यमकरव्यूहोभवति । तिमाऽस्य पश्चाश्चेत्तमभयसंनिमर्च्छेत् ॥

मकराकरः । पुं० समुद्रे ॥ मकराणामाकरः ॥

मकराकारः । पुं० सद्यवारके । पड्न्यं ॥

मकराङ्कः । पुं० समुद्रे ॥ कामदेवे ॥

मकराधिपः । पुं० शनिग्रहे ॥ मकरराशिविशेषस्याधिपः ॥

मकरालयः । पुं० अब्धौ ॥ मकराणां मकरोपलक्षितानांजलजन्तूनामालयः ॥

मकरी । पुं० समुद्रे ॥ मकराः सन्त्यस्मिन् । अतइनिठनाविति० इनिः ॥

मकुटम् । न० मुकुटे । किरीटे ॥ मकुटेऽत्र० ॥ मकि० । बाहुलकादुटः । [illegible]ाग्रस्यानित्यत्वान्नुम् ॥

मकुतिः । स्त्री॰ शूद्रशासने ॥

मकुरः । पुं॰ मुकुरे दर्पणे ॥ बकुलद्रुमे ॥ कुलालदण्डे ॥ कोरके ॥ मङ्कते । मकि॰ । मकुरदर्दुरादिति साधुः ॥

मकुलः । पुं॰ न॰ मुकुले ॥ बकुलद्रुमे ॥

मकुष्ठः । पुं॰ वनमुद्गे । मोठ॰ इ॰ प्र॰ व्रीहिविशेषे । मकुष्ठो वातलो ग्राहीकफपित्तहरो लघुः । वह्निजिन्मधुरः पाकेक्रिमिकृज्ज्वरनाशनः ॥ चि॰ मंथरे ॥

मकुष्ठकः । पुं॰ वनमुद्गे । मयुष्ठके । मकुष्ठे ॥ मङ्कते॰ मङ्कयतीवा । मकि॰ । लाङ्गलकादुलुमभावश्च । तिष्ठति । ष्ठा॰ । क्वुन् । मकुष्ठा-सौख्यकश्च । पूर्वपदादितिषः ॥

मकूलकः । पुं॰ मुकूलके । वघु दन्त्यामोषधौ ॥ मङ्कते । मकि॰ । खर्जपिच्छादिभ्यऊरोलचावितिऽ- पिच्छादित्वादूलच् स्वार्थेकन् ॥

मक्कल्लः । पुं॰ शूलरोगविशेषे ॥ यथा । सूताया हृच्छिरोबस्तिशूलमक्कल्लसंज्ञितम् । यवक्षारं पिबेत्तत्र मस्तुनोष्णोदकेनवा ।

मक्का । स्त्री॰ खुराशनाभिधे देशे ॥

मक्कुलम् । न॰ शिलाजतुनि ॥

मक्केशः । पुं॰) खुराशानदेशस्थे
मक्केश्वरः । पुं॰) शिवे ॥

मक्कोलः । पुं॰ शिलाधातौ । सितोपले । मक्कोल॰ खड़ियामाटी॰गोलू॰ इ॰ भा॰ ॥

मघः । पुं॰ खदीपाच्छादने ॥

मघवीर्यः । पुं॰ पियालवृक्षे ॥

मक्षिका । स्त्री॰ कीटविशेषे । गन्धलोलुपायाम् । वमनीयायाम् । मक्खी॰ इ॰ भा॰ ॥ मशति । मशशब्दे रोषकृतेच । इषिमशिभ्यां सिकन् ॥ मक्षतिवा । मक्षरोषसङ्घाते । क्वुन्॰ ख़ल्वा ॥

मक्षिकामलम् । न॰ सिक्थके ॥

मक्षीका । स्त्री॰ मक्षिकायाम् ॥

मखः । पुं॰ यज्ञे ॥ मखन्तिदेवा अत्र धनेनवा । मखगतौ । हलश्चेति॰ घञ् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः ॥ यद्वाकचिदपवादविषयेप्युत्सर्गोभिनिविशते॰ इतिघञ्विषयेपिपुंसीतिघः ॥ यद्वा । मह्यते । मह॰ । नर्हिर्खोपश्च॰महेर्घ इतिखोन्तोपश्च ॥

मखत्राता । पुं॰ श्रीरामचन्द्रे ॥ मखानांत्राता ॥

मखवह्निः । पुं॰ प्रवीते । यज्ञाग्नौ ॥

मखाग्नि । पुं॰ महावीरे । यज्ञाग्नौ ॥

मखान्नम् । न॰ पद्मबीजाभे । पानीयफले । मखाना॰ इ॰ भा॰ ॥ मखान्नं पद्मबीजस्य गुणैस्तुल्यं विनिर्दिशेत् ॥

मखासुहृत् । पुं० शिवे । मखस्यच
यज्ञस्यअसुहृत्०शत्रुः ॥
मगण : । पुं० त्रिगुरौ०ऽऽऽ ॥
मगध : । पुं० बन्दिनि ॥ मागधे ।
वंशपरम्परासंसके ॥ मगध्यति०या
चते । मगधपरिवेष्टने । कण्ड्वादिर्य
गन्तः । अच् । यस्यहलइतियलोपः
॥ मगधा : पुं०भूम्नि० कीकटदेशे
॥ यथा । व्यासैश्चर्ससमारभ्यतसकु
रुङान्तकं प्रिये । मगधाख्योमहादेशो
यावाद्यान्निदुर्ख्याति ॥ दक्षोत्तरत्वा
सैवं बक्रमात्कीकटमागधौ ॥ मगधा
नांनिवासोजनपदः ० मगधाः ।
निवासिऽथोजनपदेलुप् । लुपियुक्त
वद्भाव : ॥
मगधा । स्त्री० पिप्पल्याम् ॥
मगधेश्वर : । पुं० जरासन्धनृपे । म
गधदेशाधिपमात्रे ॥ मगधानांदेश
विशेषाणामीश्वर : ॥
मगधोद्भव : । त्रि० मगधदेशजाते ॥
मगधोद्भवा । स्त्री० पिप्पल्याम् ॥ मग
धे उद्भवोयस्य ॥
मग्न : । त्रि० जलान्तःप्रविष्टे । ब्रा
मुते । स्नाते ॥ मज्जति ० टुमस्जो
शुद्धौ । क्त । चोदितश्चेति०निष्ठा
नत्वम् । तस्यासिद्धत्वात्०स्कोरिति
सलोपः । चोः कुः ॥
मघ : । पुं०द्वीपान्तरे । देशान्तरे । म
ग०नामकस्ते पुष्पाने ॥ न० पुष्प
विशेषे ॥
मघवा । पुं० इन्द्रे । शक्रे ॥ मह्यतेपू
ज्यते । मह पूजायाम् । श्वन्नुक्षन्
पूषन्प्लीहन्क्लिन्नादिना०कनिन् । कवि
दितिमनोरमायांस्पष्टम् ॥ निपा
तनात्०हस्यघोबुगागमश्च । मघवा
नौ०मघवानः ॥ मघवाबहुलमिति
मितिपादेशपक्षेतु० मघवान्मघ
वन्तौ० मघवन्त : ० इत्यादिरी
त्यम् ॥ निपातनाद्गचकारस्य म
गंतन्नकारस्य विशेष ॥
मघवती । स्त्री० इन्द्राण्याम् ॥
मघा । स्त्री० दशमनक्षत्रे ॥ अत्रजात
स्यफलंयथा । कठोरचित्तः पितृमातृ
भक्तोविवसभावस्त्वनययाविदा : चे
त्व्ययभरयस्यमघाऽजन : स्यान्मतिः
सदारातिविनाशदक्षा ॥ बहुवचना
न्तोप्ययंदृश्यते ॥ यथा मघोदूवेनवा
न्नेचगतप्रसर्कादुनेतया । पितरः स्व
प्रयच्छन्त्युत्तमाः सदासुखेति ॥ म
घायांपिण्डदानेनलब्धेदपुत्रोदिनिश्च
रोतेकत्वचनान्तोपि ॥ औषधविशे
षे ॥
मघाभव : । पुं० शुक्राचार्ये ॥
मघाभू : । पुं० शुक्राचार्ये ॥
मघी स्त्री० धान्यविशेषे ।
मघोनी । स्त्री० इन्द्राण्याम् ॥
मद्गुर : । पुं० दर्पणे । मुकुरे । मद्गते
अस्मि० । वाहुलकादुरच् ।

कृतश्रासयत्न : सद्गलकामी वरसूप
गाव्य : । दाताप्रतापीवसुधाधिपो
सोपुनर्वसौयस्यभवेत् प्रसूतिरित्य-
धैकवचनगाप्ताद्विकम् ॥
पुनान : । त्रि० पवित्रीकुर्वाणे । पुना
ति । पूञ् । शानच् । प्वादीनांह्रस्वः ॥
पुंनाग : । पुं० सितोत्पले । जातीफले ।
॥ नागकेशरे । स्वनामख्यातवृक्षस्य
पुष्पद्रुमविशेषे । पुरुषे । तुङ्गे । श्वेत
पे । देशवल्लभे । गुर्जरदेशसंदेशराष्ट्र
तिख्याते । नरश्रेष्ठे ॥ यथा । सर
लार्थिरगायन्तो घनायन्तो धलिद्रुमाः
। नगमीनचपुंनागोस्यस्मिन्संसार
कानने ॥ पुमान्नागइव । उपमितस
मासः । पुंनागोस्त्रियाः प्राधान्यात्
सर्वत्र ॥
पुंनाट : । पुं० चक्रमर्दे ॥
पुंनाडः । पुं० चक्रमर्दे ॥ पुमांसंनाड
यति । नडभ्रंशे । अण् । अस्याम्
न्नस्वानुस्वारपरसवर्णौ ॥
पुंनामनरकः । पुं० नरकविशेषे ॥ पुंना
मनरकंघोरनिनार्थंप्राहुस्सर्वत : ॥
पुपूषत् । त्रि० पवितुंसाधयितुंनिर्वुती
वर्तुमिच्छतिकर्तरि । पुनाते : सन्न
न्तात्लट : शत्रादेशः । सनिग्रहगु
होश्चेतिचकारादिट : प्रतिषेधः ॥
पुप्फुल : । पुं० उदरस्थवायौ । इति
भूरिप्रयोग : ॥
पुप्फुस : । पुं० बीजकोषे । पद्मबीजा

धारे । वराटके । फो फडा । फेफडा
चद्रतिख्याते वामपार्श्वस्थमलाशये
। रक्तफेनजे । यथा । हृदयाद्वामतो
ऽधश्चपुप्फुसोरक्तफेनजे इति ॥
पुमर्थ : । पुं० धर्मादिषुचतुर्षु । पुरुषा
र्थे । पुंसोर्थात् : पुरुषस्यार्थः प्रयो
जनंयस्मिन् ॥
पुमान् । पुं० पञ्चजने । पुरुषे । पूरुषे
। नरे ॥ पाति । पा । म्पातेर्डुमसु
न् ॥ क्वचित्पूञोडुमसुन्निति पाठ :
। तत्रपुनाति । पूञ्पवने । यथा-
स्वकुलोत्सेधाय : पुमान्सप्रकाशते
आत्मनि । देवतिर्यङ्मनुष्येषुपुंना
माभगवान्हरिः । स्त्रीनाम्नीलक्ष्मी
मैत्रेयनानयोर्विद्यतेपरमितिविष्णु
पुराणम् ॥ यावन्नविन्दतेजायांताव
दर्धोभवेत्पुमान् । यस्माज्जे : परि
हृतंस्मशानमिवतद्गृहम् ॥
पू : । स्त्री० पुर्याम् । नगरे । पत्तने ।
अट्टादिविशिष्टपुरे । पिपर्ति । पॄ०
। आभ्यासेतिक्विप् । उदोष्ठ्यपू॒त्
। रपर : । वोरितिदीर्घ : ॥ पृथ्वी
। पुर० सं० क्विप् वा ॥
पुर : । पुं० गुग्गुलौ । पीतभित्कटा
स् । न० । गेहे । पाटलिपुत्रे । पु
प्पादौमोदकाख्ते । नागरमुस्तायां
म् । चर्म त्रि । गृहोपरिगृहे । देहे
। शरीरे । शरीरंत्रिपुरमिवपुरमुदा-
रपालाधिष्ठानाद्यनेकपुणोपकरणस

म्येत्तिदर्शनाच्छरीरमपिपुरम् । पुरञ्जसोपकरणं स्वात्मनाऽसंहतस्वस्वस्वाम्यर्थंहष्टम् । तथेदंपुरसामान्यादनेकोपकरणसहितं शरीरंस्वात्मनाऽसंहत राजस्थानीयस्वाम्यर्थं भवितुमर्हतीत्यनुध्येयम् । राजनामधिष्ठितराजधान्याम् । विपत्तिं । पृ० । सू० क : । यद्वा । पुरति । पुरअग्रगमने । इगुपधेतिक : ॥ न० । स्त्री० बह्वादिविभिन्नस्थाने । बहुग्रामीयव्यवहारस्थाने । नगरे । पत्तने । कटके । पट्टे । निगमे ॥ अस्यलक्षणमत्स्यपुराणेराजधर्मेद्रष्टव्यम् ॥

पुर:सर : । त्रि० अग्रगे । अग्रेसरे । पुर : सरति । सृ० । पुरोऽग्रतोऽपुसर्त्तेरिति ट : ॥

पुरञ्जन : । पुं० जीवे । जन्म नापुरञ्जनयतीतिव्याख्यानात् ॥ पुरर्यंपुरञ्जनंविद्याद् यद्व्यनक्त्यात्मन : पुरम् । एकद्वित्रिचतुष्पाद्बहुपादमपादकमितिश्रीभागवतम् ॥

पुरञ्जनी । स्त्री० बुद्धौ ॥ यथा । नविदामवयंसम्यक् कर्त्तारंपुरुषर्षभ । आत्मनश्चपरस्यापियोगोंनामचयत् कृतम् ॥ राजन्नूनटोया : सर्वेतिमामाद्यपुरञ्जनीमितिभागवतम् ॥

पुरञ्जय : । पुं० सूर्यवंशीयराजविशेषे । काकुत्स्थे ॥ त्रि० पुरजयकर्त्तरि ।

पुरटम् । न० सुवर्णे ॥

पुरणः । पुं० समुद्रे ॥ पूर्यते । पृ० । कृपृवृजिमन्दिनिधाञ : क्यु : ॥

पुरतटी । स्त्री० हट्टाम् । हट्टीपुरतटीमतेतिहारावली ॥

पुरत, : । अ० अग्रतोर्थे । प्रथमे ॥ पुरति । पुर० । बाहुलकात्अतसुच्

पुरद्वारम् । न० गोपुरे ॥ पुरस्यद्वारम् ॥

पुरद्विट् । पुं० शिवे ॥ पुरंद्वेष्टि । द्विष० ॥ क्विप् ॥

पुरन्दर : । पुं० इन्द्रे । पुरहूते । शक्रे ॥ शत्रूणांपुरोदारयतीतिविग्रहे । पु:सर्वयोर्दारिसहोरितिविदारणार्थकाद्दृधातोःखच्प्रत्ययेवाचयमपुरन्दरौचेतिनिपातित : ॥ चौरे । यथा । समासमीनायदिया कयालासमांसमीनादगवेनवःस्यु: पुरन्दरस्याविषयंवदिष्यात्पुरन्दरस्यापिपुरंनयाचे । न० । चविके ॥

पुरन्दरा । स्त्री० गङ्गायाम् । इतिशरावली ॥

पुरन्ध्रि : । स्त्री० पुरन्ध्र्याम् ॥

पुरन्ध्री । स्त्री० सपुत्रमधवायाम् । कटुम्बिन्याम् ॥ पुरन्ध्रीरं धारयति । धृञ्० । स्वार्थेण्यन्त : । संज्ञायांभृतृवृजिधारिसहितपिदम: । गौ०ङीप् । पृ० । सीमान्ते ॥

पुरविजयी । पुं० पुरांविजेतरिशिवे ॥

पुरश्चरणम् । न० मन्त्रार्थसाधनाय जपहोमादिक्रियायाम् ॥ यथा । जपहोमौतर्पणञ्चाभिषेकोविप्रभोजनम् । पञ्चाङ्गोपासनंलोकेपुरश्चरणमिष्यते ॥

पुरश्छदः । पुं० तृणविशेषे । दर्भे । सोमपथे । उलु०ङ्ग० गौड़भा० ॥

पुरः । अ० अग्रे ॥ प्रथमे ॥ प्राच्यांदिशि ॥ पूर्वकाले ॥ पूर्वस्मिन्पूर्वस्मात्पूर्वोवाएवम्पूर्वस्याम् पूर्वस्याः पूर्वावावसत्यागतोरमणीयंवा। पूर्वाधरावराणामसि पुरधवश्चैषामितिवसिः पुरधादेशश्च ॥

पुरस्कार : । पुं० पुरस्क्रियायाम् । अभियोगे ॥ पूजायाम् ॥ पुर : क्रियतेऽनेन । कृञ्० । घञ् ॥

पुरस्कृत : । त्रि० अभिशस्ते ॥ अरिग्रस्ते ॥ अग्रेकृते ॥ पूजिते ॥ स्वीकृते ॥ सिक्ते । अभिषिक्ते । पुरोऽकारि । कृञ्० । क्तः । पुरोऽव्ययमितिगतित्वम् । नमस्पुरसोरितिसत्वम् ॥

पुरस्तात् । अ० पुरतः । सप्तम्यर्थे ॥

पुरस्क्रिया । स्त्री० पुरस्कारे ॥

पुरस्तात् । अ० प्रथमे ॥ प्राच्याम् ॥ अग्रतोऽर्थे ॥ पुरार्थे ॥ अग्रभागे ॥ पूर्वस्मिन् पूर्वस्यां वा पूर्वस्मात् पूर्वस्या वा । पूर्वः पूर्वा वा । दिक्शब्देभ्यः सप्तमीपञ्चमीप्रथमाभ्योदिग्देशकालेष्वस्ताति : अस्तातिचेतिपूर्वस्यपुरादेशः ॥

पुरा । अ० पुराणे । निकटे ॥ प्रबन्धे ॥ अतीते ॥ भाविनि ॥ प्रतीपे ॥ पुरति । पुर० । आ० का ॥ चिरन्तने ॥ चिरातीते ॥ भविष्यदासन्ने ॥ गच्छपुरादेवोवर्षिष्यति । समनन्तरंवर्षिष्यतीत्यर्थः ॥

पुरा । स्त्री० पूर्वदिशि ॥ सुगन्धिद्रव्यविशेषे । दिव्यायाम् । गन्धाढ्यायाम् । गन्धकुट्याम् ॥

पुराकल्प : । पुं० अर्थवादान्तरे । ऐतिह्यसमाचरिततयाकीर्तने । पूर्वपुरुषैराचरितत्वाभिधाने ॥ यथा । पुराकल्पे तुनारीणांमौञ्जीबन्धनमिष्यते । अध्यापनञ्चवेदानां सावित्रीवचनंतथेतियम : ॥ युगान्तरे ॥ यथा । पुराकल्पएतदासीत्-संस्कारकालोत्तरंब्राह्मणाव्याकरणंस्माधीयते । तेभ्यस्तत्तत्स्थानकरणनादानुप्रदानज्ञेभ्योवैदिका: शब्दाउपदिश्यन्तेतदद्यत्वेनतथा-वेदमधीत्यत्वरितावक्तारोभवन्तीतिमहाभाष्यम् ॥

पुराकृतम् । त्रि० प्रारब्धकर्मणि ॥ पूर्वकालकृतपुण्यादौ ॥

पुराण : । पुं० पणे ॥ षोडशपणे ॥ आत्मनि । सर्वकारणे । धनाद्यात्मनि ॥ सचपुरापिनवएकरूपएवनत्वधुनानूतनतांकाञ्चिदवस्थामनुभव

ति। योहिद्व्ययवोपचयद्वारेणाभिनि र्वर्त्ततेसइदानींनघोयथाकुम्भादिः। तद्विपरीतस्त्वात्मापुराणोऽनभिव्यक्त :॥ न० सर्वपुराणसामान्यपञ्चलक्षणे। सर्गश्चप्रतिसर्गश्चवंशोमन्वन्तराणिच। वंशानुचरितञ्चेति पुराणंपञ्चलक्षणम्॥ (इत्यमरः)॥ इतिपञ्चलक्षणलक्षितेमत्स्याद्यष्टादशसु। यथा। मद्वयंभद्वयञ्चैव ब्रत्रयं वचतुष्टयम्। अनापलिङ्गकूस्कानि पुराणानिपृथक्पृथगिति॥ पुराभवमित्यस्मिन्नर्थे सायंचिरंप्राह्णेप्रगेऽव्ययेभ्यष्ट्युट्युलौ। तुट्चेति०ट्यु-ट्युलौ। पूर्वकालैकेतिनिपातितत्वादभावः॥ पुराणप्रोक्तेषुब्राह्मणकल्पेष्विति निपातितोऽयं॥ पुं०न० कार्षापणे॥ त्रि०। प्रत्ने। पुरातने। पुराणी० पू० भा० ॥

पुराणग : ॥ पुं० प्रजापतौ। ब्रह्मणि॥

पुराणपुरुष : । पुं० विष्णौ। पुराणश्चासौपुरुषश्च॥

पुराणी। स्त्री० चिरन्तन्याम्॥ पुराभवा। टित्त्वान्ङीप्॥ वक्षादित्वात्पक्षेङीप्वा॥

पुरातन :। पुं० परमात्मनि॥ कालेनापरिच्छिन्नत्वात्पुरापिभवतीति सतधोच्यते॥ त्रि०। चिरन्तने। पुराणे। प्रत्ने॥ सनातिगुरुपरम्परागते॥ पुराभव :। सायंचिरमि तियुट्युलौ। अवाधकान्यपिनिपातनानिभवन्तीतिपक्षेतुट्॥

पुरातनी। स्त्री० चिरन्तन्याम्॥ टित्त्वान्ङीप्॥

पुराधिप :। पुं० पुरपालके॥

पुराध्यक्ष :। त्रि० नगराधिकृते॥

पुरारिः। पुं० त्रिपुरान्तके॥ शिवे॥

पुरार्द्धविस्तरः। पुं० खेटे॥ शाखानगरे॥

पुरावसुः। पुं० भीष्मे। पाण्डवानां पितामहे॥

पुरावृत्तम्। न० इतिहासे। पूर्वचरिते॥ पूर्ववृत्तप्रतिपादकव्यासादिप्रणीतग्रन्थे॥ पुरावृत्तमाचष्टे। पुरावृत्तमाख्यानम्। एवन्तात्पचाद्यच्॥

पुराश्रुतिः। स्त्री० पुरातन्यांगाथायाम्॥ अन्तकानिश्रुतानिश्रुत्यन्तीतिपुराश्रुतिः॥

पुरासिनी। स्त्री० सहदेवीलतायाम्॥

पुरासुहृत्। पुं० शिवे॥ हे० ॥

पुरिः। पुं० राजनि॥ स्त्री० पुर्याम्॥ नद्याम्॥ पिपर्त्तिपूर्यतेवा। पॄ॰। कॄगॄशॄपॄकुटिभिदिच्छिदिभ्यश्चेति इः॥

पुरी। स्त्री० नगर्याम्॥ नृपावासः पुरीप्रोक्ताविशांपुरमपीष्यते॥ तीर्थविशेषे। अयोध्यामथुरामायाकाशीकाञ्चीअवन्तिका। पुरीद्वारावतीचैव

सप्तैतामोक्षदायिकाः ॥ तासुवासं प्रकुर्वन्तियेऽस्तावानराः परम् । लभन्तेनयुनर्जन्म मातृगर्भेषुकुत्रचित् ॥ पुं० । दमनाभान्तर्गतस्य न्यासिनि ॥ यथा । अनरतेन समग्रैः पूर्णतत्त्वपथस्थितैः । परब्रह्मरतोनित्यं पुरीनामासउच्यते ॥ इतिवृहन्नारदीयविजयः ॥ पुरति । पुर० ॥ इगुपधेति कः । गौरादित्वान्ङीषितिङीष् ॥

पुरीतत् । पुं० न० अन्त्रे ॥ आँत० इतिभाषा ॥ हृदयपरिवेष्टननाडाम् ॥ पुरीशरीरंतनोति । तनु० । क्विप् । गमादीनामितिअनुनासिकलोपः । तुक् । पुरितनोतीति पक्षे० नहिवृतीतिदीर्घः ॥

पुरीमोहः । पुं० धुस्तूरे ॥

पुरीषम् । न० विष्ठायाम् ॥ विपत्ति शरीरम् । पृ० । कॄतॄभ्यामीषन् । शॄपृभ्यांकित् इति० ईषन्कित् । उदोष्ठ्यपूर्वस्य ॥ पक्षे ॥

पुरीषणः । पुं० पुरीषे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

पुरीषमः । पुं० माषे । मूर्ते ॥ त्रि० चिकाण्डशेषः ॥

पुरु । पुं० देवलोके । स्वर्लोके ॥ नृपविशे० । ययातेः शर्मिष्ठात्मजे ॥ परागे ॥ दैत्यवि० ॥ त्रि० प्राज्ये । प्रचुरे ॥ विपत्ति० पूर्यतेऽसौ । पॄ० । पॄभिदीतिकुः ॥

पुरुः । स्त्री० नदीविशेषे ॥

पुरुकुत्सः । पुं० मन्धातृविशेषे ॥

पुरुदंशकः । पुं० सरःकाके ॥ हंसे ॥

पुरुदंशा । पुं० इन्द्रे । विडौजसि ॥

पुरुधा । अ० बहुप्रकारे ॥

पुरुरवाः । पुं० पुरूरवसि ॥ पुरुरौति । रुशब्दे । पुरुशब्दोपपदेरौतेरसिप्रत्ययः । स्यात् पुरुरवः शब्द उकारस्यापिदीर्घतामितिद्विरूपकोषः ॥

पुरुरूपः । त्रि० बहुरूपे ॥ पुरूणि प्रचुरविरूपाणियस्य ॥

पुरुवर्पसम् । न० बहुरूपे ॥ इ० वेदभाष्यम् ॥

पुरुशक्तिः । त्रि० बहुशक्तिमति ॥

पुरुषः । पुं० पुन्नागपादपे ॥ तिलकद्रुमे ॥ जीवनविशिष्टकार्यकरणसङ्घाते । पुरुषे । नरे ॥ अधिकारवर्णाश्रमादि विशिष्टे शरीराधिष्ठातरि ॥ यथा । आपस्तम्बः । तिमाश्रय सम्यक्प्रतिपद्यते । कर्माण्यवश्यकार्याणि तमाहुःपुरुषं बुधाःइति हिरण्यगर्भे । समष्टिलिङ्गात्मनि । व्यष्टिसर्वकरणानुग्राहके ॥ च मत्यासिकुषेपपुरुषे । आत्मनि । पुरंपुर्वात्मयाने । पूर्वत्वात्पुरि पुरिशायनापरमात्मनि ॥ पूरयति-

स्वेनात्मना चेदमिति भाष्यम् ॥ नवद्वारं पुरं पुण्यमेतैर्भावैः समन्वितम् । व्याप्य शेते महात्मा यस्तस्मात् पुरुष उच्यते ॥ इति महाभारतम् ॥ पुरि शेते यतस्तस्मात् पुरुषो जीव उच्यते ॥ सर्वं पूरयतीत्येवं पुरुषो ब्रह्म कथ्यते ॥ प्रमाणान्तरे ॥ पञ्चारत्निः पुरुषः इति शुल्वसूत्रम् ॥ अथ नाम पुरुषे ॥ स च विंशत्यधिकशततमाङ्गुलं भवति ॥ इति शाङ्गधरे ॥ सांख्यमतसिद्धे ॥ न प्रकृतिर्न विकृतिः पुरुषः ॥ अनुभयरूपः ॥ सूक्ष्मशरीरमेव पुरुषः ॥ तदपि हि पुरि स्थूलशरीरे शेते सुखदुःखादियुः प्राणादि बुद्धयश्च ॥ तत्कथमेते चेतनसम्बन्धित्वे न भवन्तीत्युच्यते पुरुष इति । पुरि लिङ्गे शेते इति पुरुषः । लिङ्गं तत्सम्बन्धी हि चेतनो भवति तत्सम्बन्धी भवतीत्यर्थः ॥ पूर्वमनेनात्मनावत् ध्यात्मना जगत् समस्तमिति पुरुषः ॥ पुरि मनुष्यशरीरे उपलक्षणमाकारिणा वसतीति वा पुरुषः ॥ पुरति पुरःकामं प्रति प्राणादिभ्योऽयं गच्छति ॥ तमेनं कामं तं प्राप्नोमूत्क्रामतीति श्रुतेः ॥ पुरुषः गमने । पुरः कुषन् ॥ यद्वा । अव्यक्तमन इत्यादि शरीरं पुरमुच्यते । अव्यक्तेषु रेतेषु रूपमस्ते नयोऽक्षरते इति ॥ यद्वा पुरुषमेव पुरुषस्वानिर्णोऽभि

। अमितानि सनोति ददाति । पुरुदा मे । छः ॥ पुरुणि भुवनानि संहारसमये स्यति । अन्तं करोति वा । पौरुषकर्माणि कः ॥ प्रकृतिप्रवर्त्तकः ॥ [illegible] ॥ पञ्चलक्षणलक्षितिमनुष्ये । यथा । पाद्मे स्वर्गागमेरागी भोगी परिजनैः सह भास्रे बोद्धारयोऽपि पुरुषः प्रस्नलक्षणा इति प्राचीनाः ॥ जितेन्द्रिये ॥ यथा । सर्वानमद कुर्यात् समुखीष्वाधोभिरत । तस्मिन्न व्यविश्वासः पुरुषः स्त्वजितेन्द्रियः इति गारुडे १६ अध्यायः ॥ पुरुषकम् । क्ली । घोटकोर्द्ध्वस्थिती । सीधिपाव खण्डेपावद्धे । भी । ॥ यथा ॥ पश्चिमाभ्यां तु पादाभ्यां भुवि स्थित्वा यपादयोः । अर्द्धं प्ररण्याम्यानम स्थानात् पुरुषः स्मृतः ॥ पुरुषएव । कः ॥ [illegible] ।

पुरुषकारः ॥ पुं ॥ प्रयत्नः ॥ पुरुषस्य कर्त्ता । चेष्टायाम् । पौरुषे ॥ यथा । मनुरुवाच । दैवे पुरुषकारे च किं ज्यायस्तद्वदस्व मे । अत्र मे संशयो देव छेत्तुमर्हस्यशेषतः ॥ मत्स्य उवाच । स्वमेव कर्म दैवाख्यं विद्धि देहान्तरार्जितम् । तस्मात् पौरुषमेवेह श्रेष्ठमाहुर्मनीषिणः ॥ प्रतिकूलं तथा दैवं पौरुषेण विहन्यते । मङ्गलाचारयुक्तानां नित्यमुत्थानशीलिनाम् ॥ येषां पूर्वकृतं कर्म सात्त्विकं

मनुनोक्तम् । पौरुषेण विना तेषां किंचिद्दृश्यते फलम् ॥ सम्यगाप्यते लोके राजसत्तथा फलम् ॥ कृषि पावर्षं विधिता मसत्तथा फलम् ॥ पौरुषेणाप्यते राजन्मार्गितव्यं फलं नरैः । दैवमेव विजानन्ति नरा: पौरुषवर्जिताः ॥ तस्मात्त्रिकालसंयुक्तं दैवं न सफलं भवेत् । पौरुषं दैवसम्पत्त्या काले फलति पार्थिव ॥ दैवं पुरुषकारश्च कालश्च मनुजोत्तम । त्रयमेतन्मनुष्यस्य पिण्डितं स्यात् फलावहम् ॥ कृषेर्वृष्टिसमायोगाद्दृश्यन्ते फलसिद्धयः । तास्तु काले प्रदृश्यन्ते नैवाकाले कथञ्चन ॥ तस्मात् सदैव कर्त्तव्यं सधर्मं पौरुषं नृभिः ॥ एवं सम्प्राप्नुवन्तीह परलोके फलं शुभम् । नालसाः प्राप्नुवन्त्यर्थान्न च दैवपरायणाः ॥ तस्मात् सर्वप्रयत्नेन पौरुषं यत्नमाचरेत् ॥ त्यक्त्वालसान् दैवपरान् मनुष्यानुत्थानयुक्तान् पुरुषान् हि लक्ष्मीः । अन्विष्य यत्नाद्वृणुते नृपेन्द्र तस्मात् सदोत्थानवता हि भाव्यम् ॥ इति मात्स्ये दैवपुरुषकारो नाम १८५ अध्यायः ॥ पुरुषस्य कारः कर्म्म षष्ठीतत्पुरुषः ॥

पुरुषघ्नः । त्रि० पुरुषपरिमाणे ॥ पुरुषद्वयसे ॥ प्रमाणे द्वयसज्दघ्नञ्मात्रच इति पुरुषात् प्रमाणेऽर्थे दघ्नच् ॥

पुरुषदन्तिका । स्त्री० मेदायाम् ॥

पुरुषनाथः । पुं० राज्ञि । सेनापतौ ॥

पुरुषान्नयति । स्त्री० । कर्म्मण्य- [illegible]

पुरुषपुण्डरीकः । पुं० । नरश्रेष्ठे । पुरुषव्याघ्रे । जिनराजविशेषे ॥

पुरुषर्षभः । पुं० नरश्रेष्ठे । पुरुषकुञ्जरे ॥ [illegible] उत्तरपदे व्याघ्रपुङ्गवर्षभकुञ्जराः । सिंहशार्दूलनागाद्याः पुंसि श्रेष्ठार्थवाचकाः ॥

पुरुषलक्षणम् । क्ली० । पुरुषस्वरूपे । तच्च कर्पूरमञ्जर्यां शिक्षापराध्याये द्रष्टव्यम् ॥

पुरुषसारङ्गः । पुं० । [illegible] ॥ पुरुषा [illegible] संसारं विविक्तधैर्यमाश्रित्य सुखं हरतीति तथा ॥

पुरुषसिंहः । पुं० पुरुषश्रेष्ठे ॥ जिनराजविशेषे । [illegible]

पुरुषादः । पुं० राक्षसे । निर्दये ॥

पुरुषाद्यः । पुं० आदिनाथनामनि जिने । विष्णौ ।

पुरुषायुषम् । क्ली० । वर्षशते । पुरुषस्यायुः । अचतुरेति निपातनात् साधु ॥

पुरुषार्थः । पुं० पुरुषस्य प्रयोजने । चतुर्वर्गे ॥ धर्मार्थकाममोक्षाख्यपुरुषार्थं चतुष्टयम् । तत्र मनुः । वशे कृत्वेन्द्रियग्रामं संयम्य च मनस्तथा । सर्वान् संसाधयेदर्थानक्षिण्वन् योगतस्तनुमिति ॥ पुरुषस्यार्थः ॥

पुरुषार्थत्वम् । न० पुरुषोद्देश्यप्रत्यक्ष फलसाधकत्वे ॥ भावेत्व : ॥

पुरुषार्थसाधनम् । न० चतुर्वर्गोपाये । तेषश्च, सिप्रसिद्धा : । यथा अर्थस्य मूलनिकृति : धर्माचकामस्तुपस्य फलोवपुष्प । धर्मस्ययागादिदयादम शमोब्रह्मसर्वोपरम : क्रियाख्य : ॥ तस्मात्कुरुपुरुषार्थलाभेसम्भवत्वध संकामयमानोमूर्खएव ॥

पुरुषास्थिमाली । पुं० शिवे ॥ पुरुषा स्थ्नांमालास्यास्तिमस्य ॥ ब्रीह्या दित्वादिनि : ॥

पुरुषोत्तम : । पुं० विष्णौ । भगवति वासुदेवे ॥ पुरुषेभ्य : पुरुषेषुवा उत्तम : । सन्निर्द्धारणविमष्ठीसमा सनिषेधात् ॥ पुरुषाणांमध्येउत्तमो वा । सन्निर्धारणेइति निषेधस्तुना त्वक्ष्यमपेक्षयाऽसमर्थत्वान्नप्रवर्त तेकर्मधारयेतु सन्महत्परमोत्तमो त्कृष्टा : पूज्यमानैरित्युत्तमपुरुष इतिस्यात् ॥ यस्मात्क्षरमतीतो हमक्षरादपिचोत्तम : । अतोस्मि लोकेवेदेचप्रथित : पुरुषोत्तम : ॥ नृपवि० । हस्तार्थविशेषे ॥

पुरुषास्तस : । पुं० श्रीहरौ ॥ पुरुषोऽस्य रूपस्यास्तीतिनामस्य ॥

पुरुस्पृह : । त्रि० बहुभिःस्पृहणीये ॥

पुरुघ : । त्रि० प्रचुरे ॥ पुरुन्हन्तिग च्छति । हन० । अन्येभ्योपीतिडः

॥ यद्वा । पुरून्जहाति० जिहीते वास्यासद्धसिकः ॥

पुरुहूत : । पुं० इन्द्रे ॥ पुरुप्रचुरंहूत माह्वानंयज्ञेष्वस्य । पुरूणिहूतानि नामान्यस्य । युद्धे पुरुनाम्नाऽसुरेण हूतइतिवा । हूञः क्तः । सम् प्रसारणम् । हलस्तिति दीर्घः ॥ पुरुभूयिष्टंयथास्यात्तथायज्ञेषुहू यतइतिवा ॥

पुरुहूता । स्त्री० देवीविशेषे ॥ पुरुहूता पुष्करा चे० इतिभागवतोक्तेः ॥

पुरूरवा : । पुं० बुधस्यपुत्रे । उर्वशीर मणे । ऐले । बौधे ॥ चन्द्रवंशीया दिराजे । राजर्षौ ॥ विश्वदेवे ॥ पार्वणश्राद्धदेवे ॥ यथा । पुरूरवा माद्रवाश्चपार्वणेसमुदाहृतौ ॥ पुरु रौति । रुशब्दे । पुरूरवाइति० पुरुशब्दस्यदीर्घोरौतेरसिश्चनिपात्यते

पुरोग : । त्रि० अग्रगे । अग्रेसरे ॥ पुरोगच्छति । गमृल० । अन्येभ्यो पीतिड : ॥ प्रधाने ॥

पुरोगति : । पुं० कुक्कुरे ॥ त्रि० अग्र गे ॥

पुरोगम : । त्रि० अग्रगे । पुर:सरे ॥ पुरोगच्छति । गमृल० । अच्० स्व चया ॥

पुरोगामी । त्रि० पुरोगे । अग्रेसरे । अग्रे ॥ पुरोगन्तुं शीलमस्य । सुप्य जातौणिनिस्ताच्छील्ये इतिणिनि : ॥

पुरोटि:। पुं॰ पत्रभ्रंश्कारे । रायभाटिक्॰गौ॰भा॰ ॥ पुरोटि:पुरसंस्कारेइतिशरावली ॥

पुरोडाश: । पुं॰ हविर्भेदे । यवचूर्णनिर्मितरोटिकाविशेषे ॥ पिष्टकस्थमस्याम् ॥ हुतशेषे ॥ सोमरसे ॥ पुरोदाश्यते । दाशृदाने । कर्मणिघञ् । पौरोडाशपुरोडाशेस्यच निपातनाद्दस्यडत्वम् ॥

पुरोडाश्यम् । त्रि॰ पुरोडाशीये । हविर्योग्ये ॥

पुरोत्सवा । स्त्री॰ महामेदायाम् ॥

पुरोधा: । पुं॰ पुरोहिते ॥ पुरोऽग्रे धीयते । डुधाञ्॰ । पुरसिचेति॰ धाञोऽसि: ॥

पुरोभागी । त्रि॰ दोषैकदृशि । दोषमात्रदर्शिनि ॥ पुर: पूर्वं भजते । भज॰ । घिनुण् ॥ दोषैकदृक्पुरोभागीतुश्चर्यत ॥ असूयिनि ॥

पुरोहित: । पुं॰ शान्त्यादिकारि । पुरोधसि ॥ पुरोदृष्टादृष्टफलेषुकर्मसु॰धीयते आरोप्यते य: । डुधाञ्॰ । क्त: । दधातेर्हि: ॥ चर्व्याम्स्वदृष्टानौत्पात्ये कुशल:स्यात् पुरोहित: । अथर्वविहितं कुर्यान्नित्यं शान्तिकपौष्टिकम् ॥ तच शास्त्रान्तरे यथा । वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञो जपहोमपरायण: । आशीर्वादवचोयुक्तएषराज्ञ: पुरोहित इति ॥ वर्जनीयस्तुयथा । काणंव्यङ्गमपुत्रंवाऽनभिज्ञमजितेन्द्रियम् । नङ्गस्व्याधितंवापिनृप:कुर्यात्पुरोहितमिति ॥

पुर्यष्टम् । न॰ पुर्यष्टके ॥

पुर्यष्टकम् । न॰ ज्ञानेन्द्रियाद्यष्टके । यथा । ज्ञानेन्द्रियाणिपञ्चैवपञ्चकर्मेन्द्रियाणिच । मनोबुद्धिरहङ्कारश्चित्तञ्चेतिचतुष्टयम् ॥ प्राणोपानसमव्यानोदानाख्यास्तथैवच । सनागकूर्मकृकलदेवदत्तधनञ्जया: ॥ सूत्रधारोयवा एवं वायुरित्यसभूतसूक्ष्माणिपञ्च । अविद्याकामकर्माणिलिङ्गंपुर्य्यष्टकंविदुरिति ॥ अन्यच । भूतेन्द्रियमनोबुद्धिवासनाकर्मवायव: । अविद्याचाष्टकंप्रोक्तंपुर्यष्टमृषिसत्तमै: ॥ अपिच । ज्ञानेन्द्रियाणिखलुपञ्च तथापराणि कर्मेन्द्रियाणि मनआदिचतुष्टयञ्च । प्राणादिपञ्चकमथोवियदादिपञ्चकामश्चकर्मचतम: पुनरष्टधाम् ॥ पुरीणामष्टकम् ॥

पुल: । पुं॰ पुलके । त्रि॰ विपुले ॥

पुलक: । पुं॰ कृमिभेदे । प्रस्तरविशेषे ॥ तस्करपनीतान्यवद्दष्टव्य ॥ मणिदोषे ॥ रोमाञ्चे । त्वक्पुष्पे ॥ हरिताले । गजान्नपिण्डे ॥ गन्धर्वे ॥ गल्वर्के॰इतिहेमचन्द्रपाठ: ॥ असुराज्यामइतिहेमचन्द्र: । न॰ पर्वती

यष्टिसिकाथि० । कहुछे ॥

पुलकित : । त्रि० हर्षिते ॥ पुलक : सञ्जातोऽस्य । ता० इतच् ॥

पुलकी । पुं० धाराकदम्बे ॥

पुलस्त्रि : । पुं० देशविशेषे । गिलहट्टात्पूर्वभागे कामरूपात्तथोत्तरे । पुलस्त्रिदेशो देवेशि नरनारायण : पर : ॥

पुलस्ति : । पुं० पुलस्त्यमुनौ ॥

पुलस्त्य : । पुं० ब्रह्मण : कर्णाभ्यां जातेसप्तर्षीणांमध्ये ऋषिविशेषे । हविर्भुवे । पत्नी ॥

पुलह : । पुं० ब्रह्मणोनाभितोजाते सप्तर्षीणांमध्ये ऋषिविशेषे । गति स्वामिनि । स्वायंभुवमनौस्तनये ॥

पुलिहाश्रम : । पुं० हरेःक्षेत्रे ।

पुला । स्त्री० मृताव्यमेकापरनामनि ऋथंगतिवि० । तदुक्तंसंगीतदामोदरे ।

अम् । मृतामनङ्गिता मौर्वधारा पुलानामिधा । पुनरेनामकोपाख्यां पुलामित्याहदेशिकाः । तत्तद्वसूत्रैव । स्थितिसमविशेषानुत्क्षिप्यसमासान्प्रसरतिपुरतोञ्च : सा धधारापुलाख्या । विलसतिसमपाहोत्क्षिपणाकुञ्चनानां करणमिहगतिञ्च : प्राहुरन्ये पुलाख्यामिति । पार्ष्णिप्रधानं प्रविधायरागाद्वल्गांश्च धौतत्वमरैःपुलाख्यामित्यादि : ॥

पुलाक : । पुं० तुच्छधान्ये । भक्तसिक्थके । संक्षेपे ॥ भक्तसिक्थके ॥ पोलनम् । पुल० । सं० क्विप् । पुलमकति । अक० । कर्म्मण्यण् ॥ पोलतिवा । बलाकादयश्चेतिसाधु : ॥

पुलाकी । पुं० वृक्षे ॥

पुलायितम् । न० अश्वगतौ । विक्रान्ती । पुलाख्यया चयितगति : पुलायितम् । मय० । क्त : ।

पुलिनम् । न० तोयोत्थिततटे । जलादचिरोत्थिततटे । चडा० टाप् । इ० भा० । पोलति पुलमस्त्यस्मिन् । पुलि तखिभ्यस्त्रे तिनम् ॥ द्वीपे ॥

पुलिन्द : । पुं० अरण्यचरिम्लेच्छजात्यन्तरे । शबरे ॥ पोलति । पुल० । कुविपुल्योः : किन्दच् ॥

पुलोमजा । स्त्री० इन्द्राण्याम् । पुलोम्नो मुनेर्जाता । पञ्चम्यामजातावित्तिड : ॥

पुलोमद्विट् । पुं० इन्द्रे ॥

पुलोमा पुं० दानवान्तरे । मुनिविशेषे ॥

पुलोमारि : । पुं० शचीपतौ ॥

पुल्कस : । पुं० पुक्कसे ॥ पृ० ॥

पुषा । स्त्री० लाङ्गलिकीवृक्षे ॥

पुषित : । त्रि० पुष्टे । ज्ञानपोषणोपचिकित्सादौ । पुष्यतेस्म । पुष० । क्त : । भौवादिकत्वादिट् ॥

पुष्कर : । पुं० रोगवि० । नागवि० । सारसपक्षिणि । नृपवि० । नल

राजभास्करि ॥ वंकयंमुने । यथा- न्तरे ॥ मेघाधिपवि० ॥ पुष्करो दुष्करजलः ॥ द्वीपवि० ॥ न० खे अम्बुनि ॥ पद्मे । शिताम्बोजे । सूर्यवक्त्रे ॥ खड्गफले ॥ हस्तिहस्ताग्रे ॥ काण्डे ॥ कुष्ठौषधे । द्वीपवि० ॥ तीर्थविशे० ॥ यथा । गायत्र्याश्चपरं- स्थानंश्रीमत्पुष्करमीरितमिति ॥ तत्प्रत्यय : स्थानम् ॥ पुष्यति । पुष्यातिवा पुष्यते० अनेनवा । पुष० । पुष : किदितिकरन्कि- त्सच ॥

पुष्करकः । पुं० चिताभूमेराच्छाद- नार्थं क्रियमाणेष्टकानिर्मितेदेव- कुलाकारेगृहे ॥

पुष्करवर्षिका । स्त्री० स्थलपद्मिन्या- म् ।

पुष्करजं । पुं० पुष्करमूले ॥ त्रि० । पुष्करोत्पन्ने ॥

पुष्करणी स्त्री० पुष्करद्वीपनद्याम् ॥

पुष्करद्वीपः । पुं० सप्तद्वीपान्तर्गतद्वी पविशेषे ॥ नदीपुष्करणीनामसैव पुष्करमण्डिता । तयासपुष्करद्वी प व्यापित ॰ सुरसेवित ॥

पुष्करनाडी । स्त्री० स्थलपद्मिन्याम् ॥

पुष्करमूलम् । न० कुष्ठच्चमूले । पौ ष्करे ॥ पुष्करस्यकुष्ठौषधस्यमूलम् ॥

पुष्करवान् । पुं० हस्तिनि ॥ पुष्कर मस्त्यस्य । मतुप् ॥

पुष्करशिफा । स्त्री० पुष्करमूले ॥

पुष्कराक्षः । पुं० विष्णौ । पुष्करे- शोप मितेअक्षिणीयस्य । बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णो : स्वाङ्गात्षजितिषच् ॥ पुष्करंहृदयपुण्डरीकमक्षोतिव्या- प्रोत्यमार्गोमिरूपेणेतिपुष्करोपपदा दक्षूव्याप्तावितिधातो . कर्म यथा ॥ पुण्डरीकाद्या : स्मात् ॥

पुष्करावर्तः । पुं० मेघभेदे ॥

पुष्कराह्व । पुं० सारसपक्षिणि ॥

पुष्कराह्वयः । पुं० सारसे ॥ न० पु- ष्करमूले ॥

पुष्करिणी । स्त्री० इभ्याम् । हस्ति- न्याम् ॥ सरोजिन्याम् । कमलिन्या म् । कृत्रिमजलाशये ॥ पुष्करमूले ॥ स्थलपद्मिन्याम् ॥ समचतुरस्रखा ते । यथा । चतुर्विंशाङ्गुलोहस्तोध नुश्चतुरुत्तर । शतधन्वन्तरश्चैव तावत्पुष्करिणीमता । एतत्पञ्चगु ण,प्रोक्तस्तडागइतिनिश्चय । ॥ सैव चतुर्दिक्षुविंशतिहस्तान्यूनतायाच तु शतहस्तान्यूनाप्यन्तरस्त्वेनपु, ष्करिणी । एतञ्चन्तारायाधारयरन तु॰उपरितटम् । शतेनधनुर्भि पु ष्करिणी । इतिनव्यवर्द्धमानधृतोऽत्र शिष्ठ ॥ पुष्कराणिसन्त्यस्याम् । पु- ष्करादिभ्योदेशे०इतीनि . ॥

पुष्करी । पुं० हस्तिनि ॥ मत्वर्थीय इनि ॥

पुष्करेक्षणा : । पुं० प्रभासतीर्थाधिष्ठात्र्यांदेव्याम् ॥

पुष्कलः । पुं० भरतात्मजे । पुष्कलावत्याश्चाधीशे ॥ न० । ग्रासचतुष्टयात्मकभिक्षायाम् ॥ यथा । भिक्षाग्रासमात्रमत्र तच्चतुर्गुणम् । पुष्कलंतद्भवेत्पुष्कलचतुर्गुणमुच्यते ॥ इति ॥ अष्टकुडवपरिमितधान्यमानभेदे ॥ यथा । अष्टमुष्टिर्भवेत्कुञ्चिः कुञ्चयोऽष्टौचपुष्कलम् । पुष्कलानिचचत्वारि आढकः परिकीर्तितः ॥ त्रि० परिपूर्णे ॥ श्रेष्ठे ॥ पुष्यति । पुष० । पुषः कित्युणादिसूत्रेण कलन्कित् । स्त्रियांगौरादित्वान्ङीष् पुष्कली ॥ सि० लज्जा ॥

पुष्कलकः । पुं० गन्धमृगे ॥ क्षपणे ॥ कीलके ॥

पुष्पकासः । पुं० पुष्करे ॥ पू० ॥

पुष्टः । त्रि० पालिते । कृतपोषणे । पुष्यते ॥ पुष्यतिस्म । पुष० । क्तः । दैवादिकत्वात् ॥

पुष्टिः । स्त्री० पोषणे ॥ वृद्धौ । अवयवोपचये । अश्वगन्धायाम् ॥ मातृकाविशेषे ॥ यथा । पुष्टिर्गणपतेः पत्नीपूजिताजगतीतले । यथाविना परिक्षीणाः पुमांसोयोषितोपिचेतिभागवतम् ॥ पोषणम् । पुष० । क्तिन् ॥ व्रतफले० । पुष्टिर्धनजनादीनांहविरित्यभिधीयते ॥

पुष्टिदः । त्रि० पुष्टिजनके ॥

पुष्टिका । स्त्री० जलशुक्तौ ॥

पुष्टिकान्तः । पुं० श्रीगणेशे । विनायके ॥

पुष्टिदा । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥ वृद्धौ ॥ पुष्टिदाख्याम् ॥

पुष्पम् । न० सुमनसि । प्रसूने । कुसुमे ॥ स्नानंकृत्वातुयेकेचित्पुष्पंचिन्वन्तिवैद्विजाः । देवतास्तन्नगृह्णन्ति भस्मीभवतिदारुवदिति लघुहारीतः ॥ विकाशे ॥ स्त्रीरजसि ॥ धनदविमाने ॥ नेत्ररुग्भेदे ।—मूलाफुल्ली० इ० भा० प्र० ॥ अस्यौषधं यथा । हरीतकीवचाकुष्ठं पिप्पलीमरिचानिच । विभीतकस्यमज्जाच शङ्खनाभिर्मनःशिला । सर्वमेतत् समंकृत्वाछागीक्षीरेणपेषयेत् । नाशयेत्तिमिरंकण्डूंपटलान्यर्बुदानिच । अधिकानिचमांसानियश्चरात्रौनपश्यति । अपिद्विवार्षिकंपुष्पं मासेनैकेनसाधयेत् । वर्त्तिश्चन्द्रोदयानामनृणांदृष्टिप्रसादनी ॥ इतिच क्रपाणिदत्तः ॥ पुष्पतिपुष्प्यतेवा । पुष्पविकसने । पचाद्यच् । घञ्वा ॥

पुष्पकम् । न० रीतिपुष्पे ॥ पुष्पवदाभरणभूतेधनदस्यविमाने ॥ पुष्पकोस्त्रीतिशब्दार्णवात्पुंलिङ्गोपि । नेत्ररोगविशेषे । पुष्पे ॥ रत्नकङ्कणे ॥

रसाञ्जने ॥ लोहकांस्ये ॥ भृङ्गार भकव्याम् ॥ कासीसे ॥ पुष्पति । पुष्प० । कुन् ॥ पुष्पमिव वा । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥

पुष्पकरण्डकम् । न० उज्जयिन्यामुपि वस्योद्याने ॥

पुष्पकरण्डिनी । स्त्री० अवन्त्याम् । उज्जयिन्याम् ॥

पुष्पकासीशम् । न० किञ्चित्पीतिकासीसे । कंसके । भैषज्यभेदे ॥

पुष्पकीट : । पुं० भ्रमरे । रोलम्बे ॥ कुसुमक्रमिसाम्ने ॥

पुष्पकेतन : । पुं० कामदेवे ॥

पुष्पकेतु: । पुं० रीतिपुष्पे । कुसुमाञ्जने ॥ पुष्पस्य केतुरिव भासकत्वात्

पुष्पघातक : । पुं० वीराकवृक्षे । द्रुमभक्षे ॥

पुष्पज : । पुं० पुष्परसे । पुष्पद्रवे ॥

पुष्पद : । पुं० वृक्षे ॥ त्रि० । पुष्पदातरि ॥

पुष्पदन्तः । पुं० वायुकोणस्थदिग्गजे ॥ विद्याधरविशेषे । सुविख्यास्यजिने ॥ पुष्पमिवदन्ता : यस्य स : ॥

पुष्पदन्तक : । पुं० गन्धर्वविशेषे ॥

पुष्पद्रव : । पुं० पुष्पास्वेदे । पुष्पसारे ॥

पुष्पधनु : । पुं० कामदेवे ॥ पुष्पं धनुरस्य । वासंज्ञायामित्यनङभावेसान्त : ॥

पुष्पधन्वा । पुं० मदने । कामे ॥ पुष्पं धनुरस्य । वासंज्ञायामित्यनङ् ॥

पुष्पनिच : । पुं० भ्रमरे ॥

पुष्पनिर्यासक : । पुं० पुष्पद्रवे ॥

पुष्पन्धय : । पुं० भ्रमरे ॥ पुष्पाणि धयति । धेट्० । मुम्नकुलाश्चपुष्पेषु धेट : खशितिकेचिदिति खश् । अरुर्द्विषदिति मुम् ॥

पुष्पपथ : । पुं० भगे । योनौ ॥

पुष्पभाचम् । न० पुष्पाधारे ॥

पुष्पपुरम् । न० पाटलिपुत्रनगरे ॥

पुष्पफल : । पुं० कपित्थे ॥ कूष्माण्डे ॥ पुष्पयुक्तंफलमस्य ॥

पुष्पबलि : । पुं० वास्तुपूजायाम् ॥

पुष्पमास : । पुं० वसन्ते ॥ पुष्पाणां मास : ॥

पुष्पयोग : । पुं० यात्रायोगान्तरे ॥ यथा । भौमेस्वराशिगेलग्नेसौम्येकेन्द्रत्रिकोणगे । पुष्पयोगोरिपुविपिनकुठार : सङ्गराग्रणी ॥

पुष्परक्त : । पुं० सूर्यमणिवृक्षे ॥

पुष्परथ : । पुं० चक्रयाने । युद्ध विना यात्रोत्सवादौ सुखभ्रमणार्थरथे ॥ सुकुमारत्वात्० पुष्पमिवरथ : ॥

पुष्परस : । पुं० मकरन्दे ॥ पुष्पस्य रस : ॥

पुष्परसाह्वयम् । न० मधुनि ॥

पुष्पराग : । पुं० पीतमणौ । वाचस्पतिश्लभे । पोखराज० इ० भा० ॥ चास्यलक्षणंयथा । सुच्छायपीत

गुरुणापसुरञ्जुशुभ्रं स्निग्धध्वनिर्मल
मतीवसुवृत्तशीतम् । यः पुष्परागं
सकलंकलयेदसुपपुष्पातिकीर्तिं
मतिशौर्यंसुखायुरर्थान् ॥ तस्यापल
क्षणमयथा । छायाविनिर्दिह्नरूक्षं
धवलंमलिनंलघु । विच्छायंशर्करा
गारंपुष्परागंसदोषकं ॥ अस्यपरी
क्षालक्षणं यथा । घृष्टेविकाशयेत्
पुष्परागमधिकमात्मीयम् । नखलु
पुष्परागोनाल्पतयामरीचकेरक्तः ॥

पुष्परेणुः । पुं० परागे ॥

पुष्परोचनः । पुं० नागकेशरे ॥

पुष्पलावः । } पुं० मालाकारे ॥
पुष्पलावी । }

पुष्पलिट् । पुं० भ्रमरे ॥ पुष्पंलेढि । लिह० । क्विप् ॥

पुष्पवटी । स्त्री० फुलौरी० इ० प्र० खाद्यप्रभेदे ॥

पुष्पवन्तौ । पुं० एकयोक्त्यानिष्पदि वचनात्सन्द्रसूर्ययोः ॥ चन्द्रार्कौ० एकयोक्त्यासाधारणवचने० पुष्पवन्तौ० प्रत्येकंपुष्पवानितिम प्रयोक्त्यव्यमितिभावः । पुष्पविकासने । भाविघञ् । पुष्पः प्रकाशस्तद्वन्तौ ॥

पुष्पवती । स्त्री० रजस्वलायाम् ॥ तीर्थविशेषे ॥ पुष्पंरजोऽस्त्यस्या । मतुप् ॥ त्रि० पुष्पविशिष्टे ॥

पुष्पवाटिका । स्त्री० पुष्पवाट्याम् ॥

पुष्पवाटी । स्त्री० पुष्पोद्याने । फुलबारी० फुलवरिया० इ० भा० ॥ पुष्पाणांवाटी ॥

पुष्पवाणः । पुं० मन्मथे । कामदेवे ॥ पुष्पाणिबाणाअस्य ॥

पुष्पवाहनः । पुं० पुष्करराजाभिधे नृपे ॥

पुष्पशकटी । स्त्री० आकाशवाण्याम् । दैवप्रश्ने ॥

पुष्पशून्यः । पुं० उदुम्बरे ॥ त्रि० कुसुमरहिते ॥

पुष्पसमयः । पुं० वसन्ते । चैत्रवैशाखयोः ॥ पुष्पाणांसमयः ॥

पुष्पसायकः । पुं० पुष्पधन्वनि । कामदेवे ॥

पुष्पसारः । पुष्पद्रवे ॥ पुष्पस्यसारः ॥

पुष्पसिता । स्त्री० फूलसकर० इ० भा० प्र० द्रव्ये ॥ भवेत्पुष्पसिता शीतारक्तपित्तहरीलघुः ॥

पुष्पसौरभा । स्त्री० कलिकारीवृक्षे ॥

पुष्पस्वेदः । पुं० पुष्पद्रवे ॥

पुष्पहासः । कुसुमविकासे ॥ पुष्पाणांमुकुलात्मनास्थितानांहासोविकाशः पुष्पहासः ॥

पुष्पहासा । स्त्री० रजस्वलायाम् ॥

पुष्पहीना । स्त्री० उदुम्बरे ॥ निष्फलायाम् । रजःशून्यायाम् ॥

पुष्पा । स्त्री० चम्पापुर्याम् । मालि

न्याम् । भागलपुर० इ०, प्र०, नग रे ॥

पुष्पाजीव : । पुं० मालाकारे ॥

पुष्पाञ्जनम् । न० अञ्जनवि० । कौसु म्भे । पुष्पकेतौ ॥

पुष्पाञ्जलि : । पुं० प्रसूनानामञ्जलौ । कुसुमाञ्जलौ ॥

पुष्पाण्डक : । पुं० शालिजातिविशे षे ॥

पुष्पाम्बुज : । पुं० पुष्पद्रवे ।

पुष्पावचायी । पुं० मालाकारे ॥

पुष्पासवम् । न० मधुनि ॥ पुं० पुष्पम कारन्दजातमासवे ॥

पुष्पास्त्र : । पुं० कन्दर्पे । मकरध्वजे ॥

पुष्पाह्वा । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥

पुष्पिका । स्त्री० दन्तमले । लिङ्गमले ॥

पुष्पित : । त्रि० जातपुष्पे वृक्षादौ । प्रफु ल्ले । पुष्पवति । पुष्पाणिसंजा तान्यस्य । ता० इतच् ॥ रमण्यै वि ॥ भामातरमण्यां ॥

पुष्पिता । स्त्री० रजस्वलायाम् ॥

पुष्पिताक : । त्रि० बुद्धदृष्टौ ॥

पुष्पिताग्रा । स्त्री० अर्धवृत्तेष्वर्धसमवृ त्तभेदे ॥ लक्षणयथा । अयुजिनयु गरेफतोयकारोयुजितुनजौजरगाश्च पुष्पिताग्रा ॥ य० । करकिसलयशोभ याविभान्तीकुचफलभारविनम्रदेहय ष्टि । स्मितरुचिरविलासपुष्पिता ग्राऽजयुवतिजनतिर्हरेर्मुदेऽभूत् ॥

पुष्पेषु : । पुं० कामदेवे ॥ पुष्पाणि इषवोऽस्य ॥

पुष्य : । पुं० ऋक्षमनक्षत्रे । तिष्ये । तिष्ये ॥ पुष्य : सर्वार्थसाधक : ॥ तज्जातस्यफलंयथा । प्रसन्नगात्र : पितृमातृभक्त : स्वधर्मयुक्तोऽभिन याभियुक्त : । भवेन्मनुष्य : खलुपुष्य जन्मासम्मानचामीकरवाहनाढ्य : ॥ पौषमासि ॥ कलियुगे ॥ यथा ॥ सत्सम्प्रदायप्रथमायपुष्येशिष्यैश्च तुर्भि : सहयोवतीर्ण : । उत्कोलुक त्सन्नमतम्बराजे श्रीमच्छंकराचार्यगु रुं तमीडे ॥ पुष्यातिकार्याणि० पु ष्यन्त्यथ्यास्मिन्निति वा । पुष्यसि ध्येनक्षत्रतिमसंर्योधिकरणेक्यप् निपातित : ॥

पुष्यध : । पुं० भूर्जकण्टके । सङ्करजा तिविशेषे । मावल्ये ॥

पुष्यरथ : । पुं० युद्धविनासुखभ्रमणा रथे । यन्नयानि ॥ असौ पुष्यरथश्चक्र यानमसमरायच ॥ पुष्यस्यरथ । पुष्येयात्रोत्सवादौरथोरः ॥

पुष्यस्नानम् । न० पुष्याभिषेके ॥ यथा । मूलमनुजाधिपत्ति प्रजातदोषाद् पघातसस्कारात् । अशुभशुभश्च नो कैभवतियतोसोनृपतिचिन्ता । पुष्य स्नानमृपते : कर्तव्य दैवविमत्रो धेय्याम् । नात : परमपवित्रमर्वो त्पातान्तकरमस्ति ॥ अस्यविधि :

कालिकापुराणेचास्याद्रष्टव्यः ॥
पुष्पा । स्त्री० पुष्पनक्षत्रे ॥
पुस्तम् । न० पुस्तके । लिखितग्रन्थे ॥
यथा । विद्यार्थी पूजयेन्नित्यं पुस्तपूजी
च सिद्धये ॥ लेप्यादिशिल्पकर्मणि ॥
मृदादिना काष्ठपुत्तलिकादयो बोध्याः
॥ यथा । मृदा वा दारुणा वापि वस्त्रेणा
प्यथ चर्मणा । लोहरत्नैः कृतं वापि पु
स्तमित्यभिधीयते ॥ पुस्त्यते । पुस्त
आदरादौ घञ् । इत्यम् ॥
पुस्तकम् । न० पुस्ते । लिखितग्रन्थे ।
पोथी इ० भा० ॥ तस्य परिमाणं
यथा । मानं वक्ष्ये पुस्तकस्य शृणु दे-
वि समासतः । मानेनापि फलं वि-
न्द्यादमाने श्रीर्हता भवेत् ॥ हस्तमा
त्रं मुष्टिमात्रं वा बाहु द्वादशाङ्गुलं । दशा
ङ्गुलं तथाष्टौ च ततो हीनं न कारयेत् ॥
पुस्तकलेखकस्य पूजाफलं यथा । आर
म्भे च समाप्तौ च लेखकं प्रतिपूजयेत्
सुदिव्यगन्धपुष्पाद्यैर्वस्त्रैरनुत्तमोत्त-
रैः ॥ यावदक्षरसङ्ख्यानं प्रतिपत्रे
च सुन्दरि । तावद्युगसहस्राणि ब्र-
ह्मलोके वसेच्चिरम् ॥ वेतनग्रहणे ले
खकस्य दोषो यथा । वेतनं तु गृह-
णीयात् लिखित्वा पुस्तकं सतु । याव
दक्षरसङ्ख्यानं तावन्नरके वसेदिति
योगिनीतन्त्रे तृतीय ३ भागे ७
पटलः ॥
पुस्तकर्म्म । पुं० लेप्यादिशिल्पकर्म
कर्त्तरि ॥
पुस्तकशिम्बिका । स्त्री० शिम्बिप्रभेदे
॥ पुस्तशिम्ब्याम् ॥
पुस्तशिम्बिः । स्त्री० पुस्तकशिम्बि-
कायाम् ॥
पूगः । पुं० क्रमुके । गुवाके ॥ वृन्दे
। नानाजातीयानामनियतवृत्तीना
मर्थकामप्रधानानां सङ्घे ॥ वस्त्रदाके
णि ॥ न० गुवाकफले । उद्वेगे ॥
यथा । पूगं गुरु हिमं रूक्षं कषायं कफ
पित्तहृत् । मोहनं दीपनं रुच्यमास्य
वैरस्यनाशनम् ॥ आर्द्रं तद्गुर्वभिष्य
न्दि वह्निदृष्टिहरं स्मृतम् । स्विन्नं दो
षत्रयच्छेदि दृढमध्यं तदुत्तमम् ॥
अस्य पाको यथा । शृङ्गाटकं चौरके
द्विव्यातीजीपत्रं वंशजम् । सपङ्क-
धान्यकं चापि प्रत्येकं कर्षयुग्मकम् ॥
चैयं गोनं कुडवं सिता चार्द्धतुलोन्व
ता । धात्रीवरीदुग्धविलिप्तपूगस्य
दयलानिव । एकत्र लेहसंकृत्य पू-
र्व्वीरादिकान्वितम् । सन्ध्याभ्यभ-
क्षितं ह्यस्य त्यासरादौ यथोचितम् ।
ज्वरदाहक्षयपित्तश्लेष्मग्रहलगुदाङ्कु
रान् ॥ कर्द्दिं प्रमेह मूत्राणामाघातं च
विनाशयेत् । बलप्रदं कामदं च स्त्रीणा
मुद्गदरसायनमिति ॥ पुनाति०
पवतेश० पूयते सुगमनेनवा । पू
ञ्० । क्षापूखडिभ्यः । किदिति
गन् ॥

पूगक्रत : । त्रि॰ पुञ्जीकृते ॥ यथा पूग : सम्प्रदामान : कृत : इत्यर्थ श्रेण्यादय : कृतादिभिरितिसमासे ॰ श्रेण्यादिपुच्च्यर्थवचनमिति च्व्यर्थता ॥

पूगतिथ : । त्रि॰ पूगानांपूरणे ॥ वहुपूगेतिसुटितिसुगागमविधानादसंख्यात्वे थिइट् ॥

पूगपात्रम् । न॰ पूगपीठे । कलश के ॥

पूगपीठम् । न॰ कटकोषे । पतद्ग्रहे ॥

पूगपुष्पिका । स्त्री॰ कुङ्कली । विवाहसम्बन्धिपुष्पताम्बूले ॥

पूगफलम् । न॰ छद्वेगे । चिक्कण्याम् ॥

पूगयाजक : । पुं॰ बहुयाजके ॥

पूगबोट : । पुं॰ हिन्तालवृक्षे ॥

पूगिका । स्त्री॰ क्रमुकी ॥

पूगिकाफलम् । न॰ पूगीफले ॥

पूगी । स्त्री॰ पूगे । पूगवृक्षे ॥

पूगीफलम् । न॰ छद्वेगे । पूगफले ॥

पूजक : । त्रि॰ पूजाकर्त्तरि ॥

पूजनम् । न॰ अर्चने । पूजायाम् । यथा ॥ शास्त्रप्रयासशुभपूजादौ ॥ पूजपूजायाम् । ल्युट् ॥

पूजनीय : । त्रि॰ श्रुताचाराभिजनादिभि : पूजायोग्ये ॥ पूज्ये ॥ पूजेरनीयर् ॥

पूजा । स्त्री॰ नमस्कारायाम् । अपचितौ ॥ सपर्यायाम् ॥ पादप्रक्षालनार्धगन्धदानादिरूपायामर्चायाम् ॥ देवार्चनायाम् ॥ तस्या: सामान्यानुष्ठानंयथा । पादाद्यर्घ्यादिविन्यास: कारशुद्धिस्तत : परम् । चक्रुजिव्यापकन्यासौहृदादिन्यासएवच ॥ तालत्रयमथदिग्बन्ध : प्राणायामस्तत : परम् । ध्यानंपूजाजपश्चैव सर्वतन्त्रेष्वयंविधिरितियामलवचनम् ॥ पूजनम् । पूज॰ । चि तिपूजीत्यङ् ॥

पूजार्ह : । त्रि॰ मान्ये । अर्चभाजि ॥ कुसुमादिभिरर्चनयोग्ये । पूज्ये ॥ पूजासर्हति । अर्हपूजायाम् । अर्हस्तव ॥ स्त्रियांपूजार्हा ॥

पूजित : । त्रि॰ सत्कृते । अर्चिते ॥ पूज्यतेस्म ॥ पूज॰ । क्त: ॥ देवे ॥ पूजितोय : सुरासुरैरित्याद्दौभूतेक्तोवर्त्तमाने॰ तेन तृतीयात्तचोयपद्यते । अन्यथातस्यचवर्त्तमानइतिषष्ठीस्यात् ॥

पूजितव्य : । त्रि॰ पूजनीये ॥

पूजिल : । पुं॰ देवतायाम् ॥ त्रि॰ पूज्ये ॥

पूज्य : । पुं॰ श्वशुरे ॥ त्रि॰ वन्द्ये पूजार्हे । प्रतीक्ष्ये ॥ पूजार्हा य

या । गुरूणामपिसर्वेषांपूज्या : पञ्चविशिष्यत : । तेषामाद्यास्त्रय : श्रेष्ठास्तेषांमातासुपूजिता ॥ यो भावयतियासूतेयेनविद्योपदिश्यते ज्येष्ठ : भ्राताचभर्त्ताचपञ्चैतेगुर वस्मृताइतिकौर्मे उपरिभागे ११ अध्याय : ॥ पूज्यते । पूज० । । अचोयत् ॥ पूजयितुमर्ह : । पूज० । अर्ह्ये कृत्यश्चेतियत् ॥ सर्वस्वैवविद्वानस्वयमेतागुरुरुच्य ते । कन्यायाश्चैव विद्याया : प्रदा तापूज्योगुरु : ॥

पूज्यपाद : । पुं० भगवच्छङ्कराचार्ये ॥

पूत : । पुं० शङ्खे ॥ श्वेतकुशे ॥ विकङ्कतवृक्षे ॥ न० बहुव्रीहौ ॥ अपनीतसुप्रधान्ये ॥ सत्यवचने ॥ त्रि० व्रतादिनाशुद्धे । पवित्रे । प्रयते ॥ दधिगोमयादीसामान्यप विभौ० सभावपवित्रे वा । पवित्रे मेध्ये ॥ दृष्टिपूतंन्यसेत्पादंवस्त्र पूतंजलंपिबेत् । सत्यपूतांवदेद्वा चंमन : पूतंसमाचरेत् । शठिते बहुलीकृते ॥ पूयतेस्म । पूङ्० पूञ्० वा । क्त । ॥ पवतेस्मवा । पूङोगत्यर्थेतिक्त : ॥

पूतक्रतायी । स्त्री० इन्द्राण्याम् । शच्याम् ॥ पूतक्रतो : स्त्री० । पूतक्रतोरैचेत्यैकारादेशोङीप् च ॥

पूतक्रतु : । पुं० इन्द्रे ॥ पूता:क्रतवो येन ॥

पूतक्रतु : । स्त्री० देव्याम् ॥ पूता : क्रतवोयस्या : ॥

पूतगन्ध : । पुं० वर्वरे ॥

पूततृणम् । न० श्वेतकुशे ॥ कुशे ॥ पूतश्चतत्तृणञ्च ॥

पूतद्रु : । पुं० पलाशवृक्षे ॥

पूतधान्यम् । न० तिले ॥ पूतञ्चतद्धा न्यञ्च ॥

पूतना । स्त्री० हरीतक्याम् । पूतना स्त्रियमतीसृष्टेतितिनिरूपणात् । सिन्धु देशवासस्यस्वच्छवदस्थिहरीतकी लेपनेप्रशस्तेतिराजवल्लभ : । गन्ध मांस्याम् । बालरोगविशेषे ॥ बाल मातृकाविशेषे । दानवीविशेषे । बकासुरभगिन्याम् । अतीवक्रौर्य स्तनकालकूटंजिघांसयापाययदप्य साध्वी । लेभेगतिंधात्र्युचितांत- तोन्यं कंवादयालुंशरणंव्रजेम ॥ पू- तंकरोति । तत्करोतीतिणिच् । बहुलमन्यत्रापीतियुच् ॥

पूतनारि : । पुं० बालमुकुन्दे । श्री कृष्णे । पूतनायाअरि : ।

पूतनासूदन : । पुं० श्रीकृष्णे । पूत नामूदितवान् । सूदवतिवा । सूद- क्षरणे । नन्द्यादित्वाल्ल्यु : ॥

पूतनाघ्न : । पुं० श्रीकृष्णे । पूतनां- हन्ति । हन० । क्विप् ॥

पूतपाप : । त्रि० निरस्तस्वर्गभोगप्रतिबन्धकपापे ॥

पूतफल : । पुं० पनसे ॥

पूता । स्त्री० दूर्वायाम् ॥

पूतात्मा । पुं० ईश्वरे ॥ पूत : शुद्धः सत्त्वादिगुणसम्बन्धरहित : आत्मा स्वरूपमस्य ॥ पूतश्चासावात्माचेति वा ॥ शुद्धदेहे ॥ शुद्धात्म : सारणे ॥ पूतपाप्मायस्य ॥

पूति : । स्त्री० दुर्गन्धे ॥ पवित्रतायाम् ॥ खट्टाशमुष्के । न० गोविष्ठायाम् ॥

पूतिक : । पुं० पूतिकरञ्जे ॥ पुनाति । पूञ् । तिनिकडीका इत्यद्रति० इकन् ॥ न० विष्टायाम्॥

पूतिकरज : । पुं० लटाकरञ्जभेदे । कलिमारके । कलहनाशने । कण्टकितकरञ्जे । कांटाकरञ्जइति० भा० ॥ पूतिश्चासौकरजश्च ॥

पूतिकरञ्ज : । पुं० पूतिकरजे ॥

पूतिकर्णक : । पुं० कर्णरोगविशेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । कर्णविद्रधिपाकाद्वा जायतेचाम्बुपूरणात् । पूयंसस्रु तिवापूतिःसज्ञेय: पूतिकर्णक : ॥ अस्यौपधंयथा । निर्गुण्डीसुरसम्लंसिन्धुधूमरजोगुड : पूरणात्पूतिकर्णस्यशमनोमधुसंयुत : ॥ अथवा । यस्यपाद्रं कपित्थाम्रमञ्जूपल्लवसाधितम् । पूतिकर्णापहतैलजातीपत्ररसेनवेति चक्रपाणिदत्त : ॥

पूतिका । स्त्री० मार्जार्याम् ॥ पोइ इ० भ० लताशाके । उपोदक्याम्॥

पूतिकामुख : । शम्बूके ॥

पूतिकाष्ठम् । न० सरलद्रुमे ॥ देवदारुवृक्षे ॥ पूतिपवत्ककाष्ठम् ॥ पूते : पावनस्यकाष्ठं वा ॥

पूतिकाष्ठकम् । न० पूतिकाष्ठे ॥

पूतिगन्ध : । पुं० गन्धके ॥ हिङ्गुदीवृक्षे । न० रङ्गे । त्रि० दुर्गन्धे ॥

पूतिगन्धि : । } त्रि० दुर्गन्धे ॥
पूतिगन्धिक : । }

पूतिगन्धिका । स्त्री० वाकुच्याम् ॥

पूतितैला । स्त्री० ज्योतिष्मत्याम् ॥

पूतिदारु : । न० देवदारुणि ॥

पूतिनस्य : । पुं० नासारोगभेदे ॥ तल्लक्षणंयथा । दोषैर्विदग्धैर्गलतालुमूलेसम्मूर्च्छितोयस्यसमीरणस्तु । निरेतिपूतिर्मुखनासिकाभ्यांतंपूतिनस्यंप्रवदन्तिरोगम् । औषधन्तु । व्याघ्रीदन्तीवचाशिग्रुसुरसव्योषसैन्धवै : । पाचितंनावयेत्तैलंपूतिनासागदजयेत् ॥ अथवा । त्रिकटुविडङ्गवासैन्यवृहतीफलशिग्रुसुरसदन्तीभि : । तैलंगोजलसिद्धंनस्यं स्यात्पूतिनस्यस्य ॥

पूतिमत्स्य : । पुं० मत्स्यजातिविशेषे ॥

पूतिपुष्पिका । स्त्री० मातुलुङ्गायाम् ।

पूतिफली । स्त्री० वाकुच्याम् । सोम

राज्याम् ॥ पूतिफलीष्वस्या : पाक कर्णेतिङीप् ॥

पूतिमयूरिका । स्त्री० अजगंधायाम् ॥

पूतिमेद : । पुं० अरिमेदे ॥

पूतिवात : । पुं० बिल्वछदे ॥ अधोवायौ ॥

पूतिवृक्ष : । पुं० श्योनाके ॥

पूतिशारिजा । स्त्री० खट्टाश्याम् ॥

पूतिक : । पुं० गंधमार्जारे ॥ घोडाकरञ्ज इ० भा०प्र० करञ्जविशेषे ॥ लताविशेषे ॥

पूतिकरञ्ज : । पुं० लट्टा स्यकरञ्जे ।

पूतिगण्ड : । पुं० पूतिकोटे ॥

पूतिश्याय : । पुं० दीर्घनृणे ॥ क्षोटे ॥

पूत्यण्ड : । पुं० गन्धकीटे ॥ गन्धैखे ॥ यस्यनाभौस्त्वगनाभिर्जायते ॥

पूप : । पुं० अपूपे । पिष्टके । पूआ० इ०भा० ॥ यथा ॥ समितांगुडतोयेनसेलयित्वासुमर्दिताम् । घृतेविस्तार्यसुपचेत्सुवृत्तोस्त्वपूपक : ॥ अपूप : पुष्टिदोवल्योहृद्योगुरुतरः सर : । पित्तानिलहरोवृष्य : सुमहोरुचिकारक : ॥ पचनंपू : । पूल्-सं०क्षिप् । पुत्तंपाति०पियतिया । पारचणे०पानेवा । वातदूसिका : ॥

पूपला । स्त्री० पोलिकायाम् ॥

पूपाली । स्त्री० पोल्याम् ॥

पूपाष्टका । स्त्री० आग्रहायणीपूर्णिमाया : परत : कृष्णाष्टम्याम् ॥

पूपिका । स्त्री० पूलिकायाम् ॥

पूयम् । न० पक्वव्रणादिसम्भवघनीभूतशुक्लवर्णविकृतरक्ते । पतले । मलकी । पीप०राध०इ०भाषा ।

पूयनम् । न० रक्तविकारे । पूये ।

पूयरक्त : । पुं०-नासारोगभेदे ॥ तल्लक्षणम् । दोषैर्विदग्धैरथवापिजन्तो र्ललाटदेशेऽभिहतस्यतैस्तै : । नासास्रवेत्पूयसमन्वितंयत्तंपूयरक्तंप्रवदन्तिरोगम् ॥

पूयारि : । पुं० निम्बपादपे

पूयालस : । पुं० सन्धिगतरोगभेदे ॥ तल्लक्षणंयथा । पक्व : शोफ : सन्धिज : संस्रवेद्यः सान्द्रंपूयंपूतिपूयालस : स : ॥ इतिसुश्रुत : ॥

पूयोद : । पुं० नरकान्तरे ॥

पूर : । पुं० जलसमूहे । अम्भसांवृद्धौ ॥ व्रणसंशुद्धौ ॥ खाद्यविशेषे ॥ न०दाहागुरुणि ॥

पूरक : । पुं० प्राणवायौ : शनैर्वामनासापुटेन०दक्षिणनासापुटेनवा:सव्यापसव्याभ्यावेनान्त : प्रवेशने ॥ वाह्येनवायुनासूत्रै : शनैःशनैःप्रपूरणम् । पूरक : सततभ्यासात्सुगुर्वीपियिकपंयेत् ॥ नासिकोत्कृष्टउच्छ्वासोघ्मात : पूरकउच्यते ॥ मात्रानुसन्धाने ॥ वक्ष्यमाणो तियावृत्तिः पूरकोवायुरीरित : ॥ पूरीघाफ्याय

मे । खुट् ॥ बीजपूरे ॥ गुणकाद्धि ॥ पुं० प्रेतदेहनिष्पादकाशौचमध्यदेयदशपिण्डे ॥ त्रि० पूरणकर्त्तरि ॥

पूरणः । पुं० सेतौ ॥ विष्णुतैले ॥ न० अङ्कानांगुणने ॥ वृष्टौ ॥ कुटन्नटे ॥ वानतन्तु ॥ पिष्टकभेदे ॥ छिन्नधान्यशलेमांसंसुखिन्नं सूक्ष्मखण्डितम् । संयुक्तंहिङ्गुजीराद्यैर्बीजपूरैलसैन्धवैः ॥ घृतेनसंपरिभृष्टं धूपितंमांसपूरणम् ॥ मांसस्यपूरणंहृद्यं रुच्यं पुष्टिकरंपरं । वातपित्तहरंबल्यं मन्दाग्निज्वरनाशनम् ॥ त्रि० पूरकौ । पूरणकर्त्तरि । पालनकर्त्तरि ॥ पूणाति । पृपालनपूरणयोः । ल्युट् ॥ पर्यन्तेऽपिन । पूरी० । धारयित्यु ट् ॥

पूरणी । स्त्री० शाल्मलिद्रुमे । पटारम्भकसूत्रेषु । पूरणकर्त्र्याम् ॥ पूरयति । पूरी० । ल्युट् । ङीप् ॥

पूराम्लम् । न० वृक्षाम्ले ॥

पूरिका । स्त्री० पूपकभेदे । पूरी० कच्चौरी० इ० भा० ॥ यथा । माषपिष्टिकांसुजन्यालवणाद्यैः कचिद्भिः । तथापिष्टिकयापूर्वांसमिमाकृतपोलिका ॥ ततस्तैलेविपक्वासापूरिकाकथितावुधैः । रुच्यास्वादीगुरुः स्निग्धावातपित्तासृदूषिका । चक्षुष्या लोहरीचोष्णापाकेवातविनाशिनी । तथैवघृतपक्वाऽपिचक्षुष्या रक्तपित्तहृत् ॥ बदरचूर्णपूरिकातु । घृतमिश्रकनिष्कायांमिलितंपक्वमांसकम् । बदरस्वगुभवंचूर्णंजलेना लोडघामीलयेत् ॥ पूरिकाघृतसंपक्वा खण्डप्रायाविलेपिता । पूरिकावद्दोषिश्रासिग्धापित्तहराक्षिमा ॥ मधुराष्टस्वातघ्नी सराच्छर्दिविनाशिनी । एवंविप्रायखर्जूरमर्करानारिकेरलैः ॥ द्राक्षयाचैसुपूर्यस्तुपूरिकाःपूर्ववत्पचेत् ॥

पूरिलः । त्रि० लतपूरणे । पूर्णे ॥ पूर्यतेस्म । पूरी० । क्तः । मादान्तो ति पक्षिष्टद् ॥ शुषिरे ॥

पूरुषः । पुं० पुरुषे । नरे ॥ पुंसि ॥ चिवद्धे ॥ यथा । यस्माद्विश्वमुदेतियत्ररमतेयस्मिन्पुनर्लीयतेभासायस्यजगद्विभातिसहजानन्दोज्ज्वलंयन्महः । शान्तंशाश्वतमक्रियंयमपुनर्भावायभूतेश्वरम् द्वैतध्वान्तमपास्ययान्तिकृतिनः प्रस्तौमितंपूरुषमिति ॥ पुरति । पुरअग्रगमने । पुरः कुशन् । यद्वा पादमपीतिदीर्घः । पृषोदरादित्वां ॥ यद्वा । पूर्यन्ति पूर्यतेवा । पूरी० वा० कुशन् ॥

पूर्णः । त्रि० व्याप्ते ॥ पूरिते ॥ पुं० शक्ते ॥ समग्रे । सकले ॥ पूर्यतेस्म । पूरी० । कर्त्तरिकर्मणिवाक्तः । वा दान्तेतिसाधुः ॥

पूर्णक : । पुं० स्वर्णचूडपक्षिणि ॥ कु-
त्सित : पूर्ण : । संज्ञायांकन् ॥
पूर्णकुम्भ : । पुं० भद्रकुम्भे । जलपूरि
तघटे । पूर्णश्चासौकुम्भश्च ॥
पूर्णकोष्ठा । स्त्री० नागरमुस्तायाम् ॥
पूर्णचन्द्र : । पुं० सम्पूर्णेन्दुमण्डले षोडश-
कलाविशिष्टेन्दौ ॥ पूर्णश्चासौचन्द्रश्च ॥
पूर्णता । स्त्री० पर्याप्तौ ॥
पूर्णपात्रम् । न० वस्तुपूर्णपात्रे ॥ वर्द्धा
पके । पूर्णानके ॥ उत्सवकालेपर्या
त्मगृहीतवस्त्रालङ्कारादौ ॥ होमक
र्मणिब्रह्मदक्षिणायाम् । उत्सवादुत्सव
कालेयद्वस्त्रालङ्कारादिकम् । आ-
कृष्यगृह्यतेपूर्णपात्रंपूर्णानकञ्चतत् ॥
पूर्णमा । स्त्री० पौर्णमास्याम् ॥
पूर्णमास : । पुं० पौर्णमासयागे ॥
पूर्णमासी । स्त्री० पूर्णिमायाम् ॥
पूर्णवीज : । पुं० वीजपूरे ॥
पूर्णवैनाशिक : । पुं० वैनाशिके ॥
वैशेषिकास्त्वर्द्धवैनाशिका: सर्व
क्षणवादिनस्तुपूर्णवैनाशिकत्वेनप्र-
सिद्धा : शाक्या ॥
पूर्णा । स्त्री० पञ्चमीदशमीपूर्णिमाख्या
तिथिषु ॥
पूर्णानकम् । न० वर्द्धापके ॥ चन्द्रा-
तपे ॥ पात्रे ॥ पूर्णपात्रे । उत्सवा
दुत्सवकालेहस्ताद्याकर्षणे ॥
पूर्णावतार : । पुं० नृसिंहे । रामे ॥
परिपूर्णतमे श्रीकृष्णे ॥

पूर्णाहुता । स्त्री० पराहन्तायाम् । य-
थाहुर्वार्त्तिककारा : । भुतंयथान्न
कुक्षिस्थंतात्मत्वेनैवपश्यति । पूर्णा
हन्ताकवलितंविश्वंयोगीश्वरस्तथेति
पूर्णिका । स्त्री० नासाच्छिन्नीनामक-
पक्षिणि ॥
पूर्णिमा । स्त्री० पौर्णमास्याम् । शुक्ल
पञ्चान्तिमतिथौ । साद्विविधा ।
यथा । राकाचानुमतीचैवद्विविधा
पूर्णिमामता । पूर्णोदितकलाक्षीणे
पौर्णिमास्यांनिशाकरे । पूर्णिमानु
मतीज्ञेयापश्चात्स्तमितभास्करे । य
स्यांतामनुमन्यन्तेदेवतापितृभि:सह
। तस्मादनुमतीनामपूर्णिमाप्रथमा
स्मृता । यस्यांचास्तमितेसूर्येपूर्णच
न्द्रस्यचोद्गम : । युगपत्नोत्तरारा-
गात्तस्यानुमतिपूर्णिमा ॥ राकान्ताम
नुमन्यन्तेदेवतापितृभि : सह ।
रञ्जनाच्चचन्द्रस्यराकेतिकवयोऽब्रु
वन् ॥ तस्यांजातस्यफलंयथा । कन्द
र्पतुल्योयुवतिप्रियश्चन्यायार्जवित्त:
सततंसदर्प : । सुरोत्सवोत्साहवि-
शारदश्चस्यात्पूर्णिमाजन्मनियस्यज
न्तो : । पूरी० । भावेक्त : । पूर्णच
न्द्रस्यपूरणम्० तेननिर्वृत्ता ॥
पूर्त्तम् । न० खातादिकर्मणि ॥
खादिनादेवकुल्यादिपूरणम् : । तदु-
क्तम् । पुष्करिण्य : सभावापीदेव-
तायतनानिच । आरामश्चविशेषेण

पूर्त्तं कर्मविनिर्दिशेत् ॥ अपिच । वापीकूपतडागानि देवतायतनानि च । अन्नप्रदानमारामः पूर्त्तमित्यभिधीयते ॥ इति ॥ ग्रहोपरागेयदानं पूर्त्तं तदपिनाकदम् ॥ धारासादिक्रियाजीफले । पालने । त्रि० पूरिते । छन्ने । पूरणम्० पूर्यतेस्मा । पू० । भावेकर्मणिवाक्त. नध्यास्येतिनिष्ठानत्वं न ॥

पूर्त्तिः । स्त्री० पर्याप्ते । उपसम्पन्ने ॥ पूरणे ॥

पूर्वः । त्रि० पूर्वजे ॥ प्राचि ॥ आद्ये ॥ अग्रे ॥ श्रुतिभेदे ॥ न० कारणे । पूर्वभाविनि । पुरन्नि । अतिक्रान्ते । पूर्यति । पूर्वपूरणे । च च् । पु० ॥

पूर्वगङ्गा । स्त्री० रेवायाम् । नर्मदानद्याम् । पूर्वोवासौगङ्गाच ॥

पूर्वजः । पुं० ज्येष्ठभ्रातरि । थनादौ॥

पूर्वजाः । पुं० भूमिदिव्यपितृगणे । न्यासमखेषु । अव्यनालादिषु ॥ पूर्वस्मिन्कालेजाताः सप्तम्यामलुक् ॥

पूर्वजा । स्त्री० ज्येष्ठभगिन्याम् ॥ टाप् ॥

पूर्वजिनः । पु० अतीतजिनवि० । मञ्जुघोषे । शार्दूलवाहने ॥

पूर्वदिक्पतिः । पुं० इन्द्रे ॥

पूर्वदिक् । स्त्री० प्राच्यांदिशि । पूर्वस्याम् ॥

पूर्वदेवः । पुं० असुरे । दैत्ये ॥ पूर्वस्यादेवस्य । पूर्वापरप्रथमेत्यादिना समासः ॥ यद्वा । पूर्वदेवः । अन्यायाधिदेवत्वाद्भ्रष्टः । सुप्सुपेतिसमासः ॥

पूर्वदेशः । पुं० सूर्योदयोपलक्षितदेशे । वर्त्मनि ॥

पूर्वपक्षः । पुं० शुक्लपक्षे ॥ पूर्वश्चासौपक्षश्च ॥ शास्त्रीयप्रश्ने । सिद्धान्तविरुद्धकोटौ । चोद्ये । देश्ये । फक्किकायाम् ॥

पूर्वपक्षपादः । पुं० चतुष्पाद्व्यवहारान्तर्गतेप्रथमेपादे । भाषायाम् । प्रतिज्ञायाम् । पक्षे ॥

पूर्वपर्वतः । पुं० उदयाचले । पूर्वःपर्वतः ॥

पूर्वफाल्गुनी । स्त्री० अश्विन्यादिनक्षत्रान्तर्गतैकादशेनक्षत्रे ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । शूरस्त्यागीसाहसीभूमिभर्त्ताकोपाक्रान्तः सशिरालोलितदृक् । धूर्त्तः क्रूरोध्वस्तयाताधिक्व . प्राक्फल्गुन्यांमानपातोपयस्य ॥

पूर्वफाल्गुनीभवः । पुं० बृहस्पतौ ॥

पूर्वभद्रपदः । पुं० प्रोष्ठपदासु । पञ्चविंशतितमेनक्षत्रे ॥

पूर्वभद्रपदाः / पूर्वभाद्रपदा स्त्री० } अश्विन्यादिसप्तविंशतिनक्षत्रान्तर्गतपञ्चविंशतितमेनक्षत्रे । प्रो

ष्ठपदासु ॥ तत्रजातस्यफलं । जितेन्द्रिय : सर्वकलासु दक्षो जितारिपक्ष : खलु तस्य नित्यम् । भवेन्नरो यान् सुतरामपूर्वापूर्वापदाभाद्रपदाप्रसूतौ ॥ पूर्वाश्वताभाद्रपदाश्च ॥ एकवचनान्तोपि ॥

पूर्वयज्ञ : । पुं॰ जिनवि॰ । यक्षेन्द्रे । मणिभद्रे ॥

पूर्वरङ्ग : । पुं॰ नाट्यशालायाम् ॥ नाट्योपक्रमे । प्राक्सङ्गीते । गुणनिकायाम् ॥ रङ्गप्रधानास्योरङ्गविघ्नशान्तिकारीनान्दीपाठगीतवादित्रादिगीतकाङ्गविशेषोनाट्यादौकर्त्तव्यः कार्म विशेष: पूर्वरङ्ग: । तदुक्तंवसन्तराजीये । यन्नाट्यवस्तुन: पूर्वरङ्गविघ्नोपशान्तये । कुशीलवा : प्रकुर्वन्ति पूर्वरङ्ग : प्रकीर्त्तित: इति ॥ पूर्वरङ्गं विधायादौसूत्रधारेविनिर्गते । प्रविश्यतद्वदपर:काव्यमास्थापयेन्नट : ॥ प्रथमंपूर्वरङ्गस्ततः प्रस्तावनेतिच । आरम्भे सर्वनाट्यानामेतत्सामान्यमिष्यते ॥ पूर्वरङ्गोस्मिन्‌ । रङ्गे धञ् । कुत्वम् ॥

पूर्वराग : । पुं॰ नायिकानायिकयोर्दर्शनादिशेषे ॥ श्रवणाद्दर्शनाद्वापिमिथ : संरूढरागयो : । दशाविशेषो योऽप्राप्तौ पूर्वरागःसउच्यते ॥ द॰ ॥

पूर्वरात्र : । पुं॰ रात्रे:पूर्वभागे ॥ राजाद्दाह : पुंसि ॥

पूर्वरूपम् । न॰ पूर्वलक्षणे ॥ वैद्यके, भाविव्याधिबोधकचिह्ने ॥

पूर्ववत् । न॰ अनुमानविशेषे ॥ यथा । दृष्टस्वलक्षणसामान्यविषयंयत् । तत्पूर्ववदुच्यते । पूर्वंप्रसिद्धम्दृष्टस्वलक्षणसामान्यमितियावत् । तद्यस्यविषयस्त्वं नास्ति । अनुमानस्यास्त्यैतिपूर्ववत् । यथाधूमाद्वह्नित्वसामान्यविशेष : पर्वतेनुमीयते । तस्यवह्नित्वसामान्यस्यलक्षणं वह्निविशेषोदृष्टोरसवत्याम् । वीतावीतभेदात्द्विविधम् ॥

पूर्ववादी । त्रि॰ प्रागभियोक्तरि । प्रथमविवादिनि ॥

पूर्ववित् । त्रि॰ अतीतज्ञे ॥

पूर्वशैल : पुं॰ उदयपर्वते ॥

पूर्वसर : । त्रि॰ अग्रगामिनि ॥

पूर्वा । स्त्री॰ पूर्वदिशि । प्राच्याम् ॥ तद्दिग्भवायुगुणा : । पूर्वस्तुमधुरोवात : स्निग्ध : कटुरसान्वित : । गुरुर्विदाहजनकोवातकृत् : पित्तनाशन : ॥ इति ॥

पूर्वाद्रि : । पुं॰ उदयाचले । दिनमूर्द्धनि ॥

पूर्वाषाढा । स्त्री॰ अश्विन्यादिसप्तविंशतिनक्षत्रान्तर्गतविंशतिसंख्याकनक्षत्रे ॥ तज्जातस्यफलंयथा । सुवोभ्य : सुयमानानुरक्तो भक्तोदिवेम्यमान्योविदम : । पूर्वाषाढा-

भयकालेयदित्यादाषाढ: स्यादैरि यर्गेनित्यन्तम् ॥ पूसावर्वाचाषाढाच॥

पूर्वाह्ण: । पुं॰ द्विधाविभक्तदिनस्य पूर्वभागे ॥ यथा । आवर्तनात्तुपूर्वाह्णोह्यपराह्णस्तत: पर: । आवर्तनात्॰नासरस्यच्छायापरिवर्तनात्प्रागितिशेष: ॥ त्रिधाविभक्तदिनस्यप्रथमभागे ॥ सचत्रिंशद्दण्डदिनमानेसूर्योदयावधिदशदण्डात्मक: काल: यथा । पूर्वाह्णोवैदेवानां मध्यन्दिनंमनुष्याणामपराह्ण: पितृणामितिश्रुति: ॥ अङ्ग: पूर्वम् । पूर्वापराधरेत्येकदेशिसमास: । राजाह: सखिभ्यष्टजितिटच् । अह्नादेशोणत्वम् ॥

पूर्वाह्णेतनम् । त्रि॰ पौर्वाह्णिके ॥ पूर्वाह्णेभव: । विभाषापूर्वाह्णापराह्णाभ्याम्॰इतिट्युट्युलौतुट्च । घकालतनेष्वितिघलुक् ॥

पूर्वेद्यु: । अ॰ प्रात: काले । धर्मवासरे ॥ पूर्वस्मिन्नहनि ॥ रत्यपक दित्यादिनापूर्वशब्दादेद्युस्प्रत्ययो निपात्यते ॥

पूष: । पुं॰ ब्रह्मदारुणि । तूत॰इ॰ भा॰ ॥ पूषत्वौ । इगुपधात्क: ॥

पूषक: । पुं॰ ब्रह्मदारुणि ॥ पूषएव क: ॥

पूषा । पुं॰ सूर्ये ॥ जगत: पोषणात् । पुष्णाति । पुषपुष्टौ । श्वन्नु- घन्पूषन्प्लिहितिनिपातित: ।

पूषभाषा । स्त्री॰ अमरावत्याम् । इन्द्रनगर्याम् । सुरपुर्याम् ॥

पूषसुहृत् । पुं॰ शिवे ॥

पूषा । स्त्री॰ पिङ्गलापृष्ठवर्तिन्यांनाडाम् ॥ पूषातुपिङ्गलापृष्ठे नीलजीमूतसन्निभा । याम्यभागस्थनेत्रान्तावधावत्पादतलंगता ॥

पृक्का । स्त्री॰ मरुन्मालायाम् । पिशुनायामोषधौ । अतारक॰इ॰भा॰ । पिच्छिं॰इ॰गौ॰भा॰स्पृश्यते । स्पृ अस्पर्शने । वा॰ कक् । पृ॰ ॥

पृक्तम् । न॰ धने ॥ त्रि॰ मिश्रिते ॥ सम्पर्कयुक्ते ॥ पृच्यते । पृची॰ । क्त: ॥

पृक्ति: । स्त्री॰ सम्पर्के । स्पृष्टौ । स्पर्शे ॥ पर्चनम् । पृचीसम्पर्के । क्तिन् ॥

पृच्छा । स्त्री॰ अनुयोगे । प्रश्ने ॥ प्रच्छनम् । प्रच्छज्ञीप्सायाम् । गुरोश्चहलइत्य: । सम्प्रसारणम् ॥

पृच्छितव्य: । पुं॰ प्रश्नलग्ने ॥

पृच्छ्यम् । त्रि॰ प्रष्टव्ये ॥

पृतना । स्त्री॰ सेनामात्रे ॥ सेनाविशेषे । तिसृषुवाहिनीषु ॥ अत्रे भा: ॥ २४३ । रथा: २४३ । अश्वा: ७२ ८ । पादातिका: १२१५ । समस्तनइत्ययामचिचतुर्विंशतिभि: स्मृता । २४३० ॥ म्रियते । पृङ्व्या-

याते । दा०तनः शुक्लाभावश्च ॥
पृतनाषाट् । पुं० इन्द्रे । पृतनांसहते । पद्मपर्णे । छन्दसिसहइति० णिव : सहेरितिषः ॥
पृथक् । अ० भिन्ने । विनार्थे । अन्तरेण । ऋते ॥ असङ्कीर्णे । नानार्थे ॥ पर्थयति । पृथप्रक्षेपे । वा० अक् ॥
पृथक्त्वम् । न० पृथक्प्रत्ययासाधारणकारणत्वे ॥ यथा । सङ्ख्यावच्चपृथक्त्वं स्यात्पृथक्प्रत्ययकारणम् । अन्योन्याभावतोनास्य चरितार्थत्वमुच्यते ॥ अस्मात्पृथगियंनेतिप्रतीतिर्हिविलक्षणा॥ पृथत्वं निरूपयति सङ्ख्यावदिति । पृथक्प्रत्ययासाधारणकारणपृथक्त्वम् । तन्नित्यतादिकंसंख्यावत् । यथानित्ये द्वेकस्य नित्यम् ०अनित्ये अनित्यम् ०आश्रयद्वितीयक्षणेचोत्पद्यतेआश्रयनाशान्नश्यति० तथापृथक्त्वमपिद्वित्वादिवत्द्विपृथक्त्वादिकमपीत्यर्थः । शैवोमादेयविवेके ॥ भेदे ॥ शाविल्य : ॥ पृथग्भावे । परस्परभिन्नत्वे ॥
पृथक्त्वचा । स्त्री० मूर्वायाम् । कर्कशैला० इ० भा० । देव्याम् । मधुरसायाम् ॥ पृथक्त्वचायस्या : ।
पृथक्पर्णी । स्त्री० पृश्निपर्ण्याम् । चित्रपर्ण्याम् । पीठवनी०इ० भा० । पाडुल्या० इ० भा० ॥ पृथक्पाक्षपर्णमस्या : । पाकर्णेतिङीप् ।

पृथगात्मता । स्त्री० विवेके । व्यक्तौ ॥ पृथगात्मायस्य । तस्यभाव : । तल् । तलन्तंस्त्रियाम् ॥
पृथगात्मिका । स्त्री० व्यक्तौ ॥
पृथग्जन : । पुं० मूर्खे ॥ नीचे । अधमे । पृथक्कार्यीजन : असभ्यत्वात्पृथग्जनः । आकापार्थिवादिः । सज्जनेभ्य : पृथग्भूतोजनोवा । त्रि० पापिनि । भिन्नलोके ।
पृथग्रूप : । त्रि० बहुविधे । पृथग्रूपमस्य । ~
पृथग्वर्त्मात्मा । पुं० वायौ । पृथक् नानाविधंवर्त्म सञ्चरणमात्मास्वभावोऽस्य ॥
पृथग्वाद : । पुं० द्वैतिनि । पृथक् नानावस्तु०दृष्टी वंवदनंयस्य ॥
पृथग्विध : । त्रि० नानारूपे । पृथक् धर्माधर्मादिसाधनवैचित्र्ये०पर स्परविलक्षणाविधायस्य ।
पृथग्बीज : । पुं० भल्लातके ।
पृथक् । भिन्ने । विलक्षणे । प्रथयति । प्रथ० । प्रथ. किस्सम्प्रसारणञ्च्वजि : ।
पृथवी । स्त्री० भुवि । पृथिव्याम् । प्रथते । प्रथविस्तारे । प्रथे : षवन् सम्प्रसारणञ्चेत्ये के । षित्वान्ङीप् ।
पृथा । स्त्री० कुन्त्याम् । वसुदेवस्वसरि । पाण्डो : पत्न्याम् ॥
पृथाज : । पुं० कुन्तीपुत्रे । युधिष्ठि

स्त्रीमादौ । पृथाया: पृथायांवा जात: क्ली० । स: । अर्जुनपादपे ।

पृथापति: । पुं० पाण्डुनृपे । पृथायाःपति: ॥

पृथिका । स्त्री० शतपद्याम् ।

पृथिवी । स्त्री० गौरग्यास्। धरायाम् । भूमौ । शब्दस्पर्शरूपरसतन्मात्रसहिताद्गन्धतन्मात्रादुत्पन्नायांशब्दस्पर्शरूपरसगन्धगुणायाम् । पृथिवीपञ्चमंभूतंघ्राणश्चाध्यात्ममुच्यते । अधिभूतंतथागन्धोवायुस्तत्राधिदैवतम् । न्यायमतेनपृथिवीद्विभवति । गन्धवतीपृथिवी । साद्विधा । नित्याऽनित्याच । नित्यापरमाणुरूपा । अनित्याकार्यरूपा । पुनस्त्रिविधा । शरीरेन्द्रियविषयभेदात् । शरीरमस्मदादीनाम् । इन्द्रियंगन्धग्राहकंघ्राणंनासाग्रवर्ति । विषयोमृत्पाषाणादि: । इति । प्रथते । प्रथिदारे । प्रथेषिवन्सम्प्रसारणञ्च । षिद्वाद्ङीष् । प्राणप्रदानात्सपृथुर्यस्मात्भूमेरभूत्पिता । ततस्तुपृथिवीसंज्ञामवापाखिलधारिणी । चन्द्रोग्राण्यन्द्रियस्याधिष्ठातृत्वंगौरवंतथा । वसुन्धरागुणाएतेगदितागुणवेदिभि: । रविचन्द्रमसौयावन्मयूखैरवभासत: । ससमुद्रसरिच्छैलातावतीपृथिवीस्मृता ।

पृथिवीक्षित् । पुं० राजनि । पृथिव्यांक्षयतिवसति । क्षि० । क्विप् तुक् ।

पृथिवीगीता । स्त्री० विष्णुपुराणोक्तपृथिवीकथायाम् ।

पृथिवीतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ।

पृथिवीपति: । पुं० भूपाले । पृथिव्या:पति: । नाकरोषि:सुरश्रेष्ठान्नारदोयद्गमर्चति । नादैवैशोदद्यान्नाविष्णु:पृथिवीपति: । वृषभास्त्रौषधे । क्षत्रानौ ।

पृथिवीपाल: । पुं० राज्ञि ।

पृथिवीशक्र: । पुं० राजनि ।

पृथु: । पुं० अग्नौ । वेणात्मजेसूर्यवंशोद्भवस्वनृपे । वेणनृपस्यदक्षिणकरमथनात्खाते । प्रजारक्षणाद्राजत्वपद्वीप्राप्तौ । पृथते । प्रथ प्रख्याने । प्रथिम्रदिभ्रस्जां:सम्प्रसारणञ्च । औणादिक० । स्त्री० त्वक्पत्र्याम् । हिङ्गुपत्र्याम् । कृष्णजीरके अहिफेने० । त्रि० । महति । विस्तीर्णे । स्थूले । निपुणे ॥

पृथुक: । पुं० चिपिटे । चिड़ा० इ० भा० । यथा । भाल्यः सतुषाद्रार्द्राभृष्टास्फुटिताःतत: । कुट्टिताश्चिपिटा: प्रोक्तास्ते स्मृताः पृथुकाअपि ॥ पृथुकागुरवोवातनाशना:श्लेष्मलापि । सर्वान्ते बृंहणस्यात्रमाभिन्नवृत्तिः पुनः

यामे । वा॰तनः शुखाभावश्च ॥
पृतनाषाट् । पुं॰ इन्द्रे ॥ पृतनांसह
ते । पश्चमर्थयो । छन्दसिसहइति॰
ण्विः सहेरिति षः ॥
पृथक् । अ॰ भिन्ने । विनार्थे । अन्तरे
च । वर्ज्जे ॥ असङ्कीर्णे ॥ नानार्थे ॥
पर्थयति । पृथप्रक्षेपे ॥ बा॰ अज् ॥
पृथक्त्वम् । न॰ पृथक्प्रत्ययासाधारण
कारणत्वे ॥ यथा । सङ्ख्यावत्पृ
थक्त्वं स्यात्पृथक्प्रत्ययकारणम् ।
अन्योन्याभावतोनास्य चरितार्थत्व
मुच्यते ॥ अस्मात्पृथगियंनेतिप्रती
तिर्हिविलक्षणा॥ पृथक्त्वं निरूपयति
सङ्ख्यावदिति । पृथक्प्रत्ययासाधा
रणकारणंपृथक्त्वम् । तन्निरूपता-
दिकंसंख्यावत् । यथानित्ये घैक-
त्वं नित्यम्॰अनित्ये अनित्यम्॰आ
श्रयद्वितीयक्षणेचोत्पद्यतेयाश्रयना-
शान्नश्यति॰तथापृथक्त्वमपिद्वित्वादि
वत्द्विपृथक्त्वादिकमपीत्यर्थः। द्वैवो
पादेयविवेके ॥ भेदे ॥ भावेत्व : ॥
पृथग्भावे । परस्परभिन्नत्वे ॥
पृथक्त्वचा । स्त्री॰ मूर्वायाम् । कर्क-
रीता॰ इ॰ मा॰ । देव्याम् । म-
धुरसायाम् ॥ पृथक्त्वचायस्याः ॥
पृथक्पर्णी । स्त्री॰ पृश्निपर्ण्याम् । चि
त्रपर्ण्याम् । पीठवनी॰इ॰ भा॰ ।
पाडुल्या॰ इ॰ भा॰ ॥ पृथक्पृथक्
तांपर्णमस्याः । पाककर्णेतिङीप् ॥

पृथगात्मता । स्त्री॰ विवेके ॥ व्यक्तौ ॥
पृथगात्मायस्य । तस्यभावः । त
ल् । तवन्तंस्त्रियाम् ॥
पृथगात्मिका । स्त्री॰ व्यक्तौ ॥
पृथग्जनः । पुं॰ मूर्खे ॥ नीचे ।
अधमे ॥ पृथक्कार्यीजनः असभ्य-
त्वात्पृथग्जनः । शाकपार्थिवादिः
॥ सज्जनेभ्यः पृथग्भूतोजनोवा ।
वि॰ पापिनि ॥ भिन्नलोके ॥
पृथग्रूपः । त्रि॰ बहुविधे । पृथ
क्रूपमस्य ॥
पृथगात्मा । पुं॰ वायौ ॥ पृथक्-
नानाविधंयत्स्वरूपमात्मास्वभा
वोऽस्य ॥
पृथग्वादः । पुं॰ द्वैतिनि । पृथक्
नानावस्तु॰द्वैतं वदनंयस्य ॥
पृथग्विधः । त्रि॰ नानारूपे ॥ पृथक्
धर्माधर्मादिसाधनवैचित्र्येण॰पर
स्परविलक्षणाविधायस्य ॥
पृथग्बीजः । पुं॰ भल्लातके ॥
पृथक् । भिन्ने । विलक्षणे ॥ प्रथयति
। प्रथ॰ । प्रथः कित्सम्प्रसारणञ्च
इत्यजिः ॥
पृथवी । स्त्री॰ भुवि । पृथिव्याम् ॥
प्रथते । प्रथविस्तारे । प्रथेः षिवन्
सम्प्रसारणञ्चेत्यवे। षित्वान्ङीप् ॥
पृथा । स्त्री॰ कुन्त्याम् । वसुदेवस्वस
रि । पाण्डोः पत्न्याम् ॥
पृथाजः । पुं॰ कुन्तीपुत्रे । युधिष्ठि

रभीमादौ । पृथायाः पृथायां वा जातः अणी० । ङः । अर्जुनपादपे ॥

पृथापतिः । पुं० पाण्डुनृपे । पृथायाःपतिः ॥

पृथिका । स्त्री० शतपद्याम् ।

पृथिवी । स्त्री० मेदिन्याम् । क्षमायाम् । भूमौ । शब्दस्पर्शरूपरसगन्धाख्य सहिताग्न्यलम्बाकाशादुत्पन्नायां शब्दस्पर्शरूपरसगन्धगुणायाम् । पृथिवीपञ्चसंभूताश्च ध्यात्मामुच्यते । अधिभूतस्तथा गन्धो वायुस्तत्राधिदैवतम् । न्यायमतेन पृथिवीविभक्ति । गन्धवती पृथिवी । सा द्विधा । नित्याऽनित्या च । नित्या परमाणुरूपा । अनित्या कार्यरूपा । पुनस्त्रिविधा । शरीरेन्द्रियविषयभेदात् । शरीरमस्मदादीनाम् । इन्द्रियं गन्धग्राहकं घ्राणं नासाग्रवर्त्ति । विषयो मृत्पाषाणादिः । इति । प्रथते । प्रथ विस्तारे । प्रथेः षिवन्सम्प्रसारणञ्च । षित्वान्ङीष् । प्राणप्रदानात्स पृथुर्यस्माद्भूमेरभूत्पिता । ततस्तु पृथिवीसंज्ञामवापाखिलधारिणी । गन्धो घ्राणेन्द्रियग्राह्यो काठिन्यं गौरवं तथा । वसुन्धरागुणा एते कीर्तिता गुणवेदिभिः । रविचन्द्रमसोर्यावन्मयूखैरवभासते । ससमुद्रसरिच्छैला तावती पृथिवी स्मृता ॥

पृथिवीक्षित् । पुं० राजनि । पृथिव्यां क्षियति वसति । क्षि० । क्विप् तुक् ।

पृथिवीगीता । स्त्री० विष्णुपुराणोक्त पृथिवीकथायाम् ।

पृथिवीतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ।

पृथिवीपतिः । पुं० भूपाले । पृथिव्याःपतिः । नाक्षत्रिः कृतसेवाब्द नाखट्वोऽरुद्रमर्चति । नादेवोदद्यान्नं नाविष्णुः पृथिवीपतिः । ऋषभाख्यौषधे । कृताग्नौ ।

पृथिवीपालः । पुं० राज्ञि ।

पृथिवीशक्रः । पुं० राजनि ।

पृथुः । पुं० अग्नौ । त्रेतायुगे सूर्यवंशीयपञ्चमनृपे । वेणनृपस्य दक्षिणबाहुमथनाज्जाते । प्रजारञ्जनाद्राजेतिराजोपाधिप्राप्ते । पृथते । प्रथ ख्याने । प्रथिम्रदिभ्रस्जां सम्प्रसारणं सलोपश्च । क्षोनाकवि० । स्त्री० त्वक्पत्र्याम् । हिङ्गुपत्र्याम् । कृष्णाजीरके । अहिफेने० । त्रि० । महति । विस्तीर्णे । स्थूले । निपुणे ॥

पृथुकः । पुं० चिपिटे । चिउडा इ० भा० ॥ यथा । भागवते । पराद्धाभृत्याश्च पृथुकास्तथा । कुत्सितास्त्रिपिटा ज्ञेयाः पृथुकाश्चापि ॥ पृथुकाः गुरवो वातनाशनाः श्लेष्मलाश्च । सक्षीरा बृंहणा वृष्या भिन्नमलाश्च ॥ पृथु

दैव । संज्ञायांकन् ॥ यद्वा प्रथते ॥ प्रथप्रख्याने । पर्थयति॰ पथ्यतेवा । पृथुप्रक्षेपे । चु॰ । अर्भकपृथुकेति पृथेर्वा कुकन्॰ प्रथेःसम्प्रसारणञ्च ॥ यद्वा । पृथुकायति । कै शब्दे । आतसूतिक : ॥ त्रि॰ शिशौ । अर्भके ॥

पृथुका । स्त्री॰ हिङ्गुपत्र्याम् ॥ बालिकायाम् ॥

पृथुकोल : । पुं॰ राजबदरे ॥

पृथुच्छद : । पुं॰ कपिदर्भे ॥ त्रि॰ बृहत्पत्रे ॥

पृथुपत्र : । पुं॰ रक्तलशुने ॥ कपिदर्भे ॥

पृथुपलाशिका । स्त्री॰ शठ्याम् ॥

पृथुरोमा । पुं॰ मत्स्ये ॥ पृथूनि महान्तिरोमाण्यस्य । रोमशब्दे नप्रसोर्वेतिस्वामी । पत्रलमितिसर्वधर : ॥ त्रि॰ बृहल्लोमयुक्ते ॥

पृथुल : । त्रि॰ विशाले ॥ पृथुत्वमस्यास्ति । सि॰ लच् ॥ पृथु पृथुत्वं लातिवा । क : ॥

पृथुला । स्त्री॰ हिङ्गुपत्र्याम् ॥ टाप् ॥

पृथुशिम्ब : । पुं॰ श्योनाकभेदे ॥

पृथुशेखर : । पुं॰ पर्वते ॥ पृथुसंहतशिखरोऽस्य ॥

पृथुसेन : । पुं॰ राज्ञि ॥ पृथ्वीसेना यस्य ॥

पृथुस्कन्ध : । पुं॰ शूकरे ॥

पृथूदकम् । न॰ तीर्थविशेषे

पृथूदर : । पुं॰ मेषे ॥ त्रि॰ बृहत्कुक्षौ ॥

पृथ्वी । स्त्री॰ भूमौ । अचलायाम् । धरायाम् ॥ म॰ त्वक्पत्र्याम् हिङ्गुपत्र्याम् ॥ कृष्णजीरके ॥ हस्ति ईन्द्रामरि ॥ बृहदेलायाम् ॥ पुनर्नवायाम् ॥ प्रथते प्रथविस्तारे॰ प्रख्यानेवा । प्रथिम्रदिभ्रस्जांसम्प्रसारणमितिकु : । वोतोगुणवचनादितिङीष् ॥ वर्णवृत्तविशेषे । तल्लक्षणं यथा । जसौजसयलावसुग्रहयतिश्चपृथ्वीगुरुरिति ॥ अपिच । पयोधरपरिस्फुरत्कनकयुग्मताटङ्किनीसुवर्णरचिताङ्कयावलसितभावनम्रपुरा । सुवर्णरचितास्फुरद्वसवत्कुण्डलाभुजङ्गपतिवर्णिताक्षरतिरस्तुपृथ्वीसम ॥ यथा । घनाधरतटीघनस्तनितमस्फुरागव्ययोदृशोरविपथोच्चिमाभवतिकारणादन्यतः । इदंतवपरप्रियानिभृतसम्मध्यस्तसंमुखेयदिदमप्यनर्थसिवार्द्धचन्द्र गते ॥

पृथ्वीका । स्त्री॰ बृहदेलायाम् ॥ कृष्णजीरके । कलाजाज्याम् ॥ हिङ्गुपत्र्याम् ॥ प्रथते । प्रथप्रख्याने । फर्फरीकादयश्चेतिसाधु : ॥

पृथ्वीकुरवक: । पुं॰ श्वेतमन्दारे ॥

पृथ्वीजम् । न॰ गडलवणे ॥

पृदाकुः। पुं॰ वृश्चिके॥ व्याघ्रे॥ सर्पे॥ चित्रके॥ पर्दते। पर्द॰।पर्दनिर्क्षस्य सारयमल्लोपश्चेतिकाकुप्रत्ययः॥

पृश्निः। स्त्री॰ रश्मौ॥ त्रि॰ अल्पतनौ॥ स्पृशति स्पृश्यतेवा। स्पृशसंस्पर्शे। घृणिपृश्नीतिसाधुः॥ पृच्छति॰पृच्छ्यतेवा। पर्शति॰पृच्यतेवा। प्रच्छजीप्सायाम्। पृचसेचने वा। पूर्ववत्साधुः॥

पृश्निका। स्त्री॰ कुम्भिकायाम्॥

पृश्निगर्भः। पुं॰ गदायके।श्रीकृष्णे॥

पृश्निपर्णी। स्त्री॰ पृथक्पर्ण्याम्। चक्षुपिक्षिकायाम्। चक्रौरा॰ इ॰ पिठवनि॰ इ॰ च॰ भा॰। चाकुलिया॰ इ॰ गौ॰ भा॰॥ पृश्निपर्णीत्रिदोषघ्नीवृष्योष्णामधुरासरा। हन्तिदाहज्वरश्वासरक्तातीसारतृड्वमीः॥ पृश्निरल्पं पर्णमस्याः। पाककर्णेतिङीष्॥

पृश्निभद्रः। पुं॰ श्रीकृष्णे॥

पृश्निशृङ्गः। पुं॰ विष्णौ॥ गणेशे॥

पृश्नी। स्त्री॰ वारिपर्ण्याम्॥

पृषत्। पुं॰ मृगे॥ न॰ बिन्दौ। श्वेतबिन्दुयुक्ते। पर्षति। पृषुसेचने। वर्त्तमानेपृषद्बृहन्महदिति शतृप्रत्ययोगुणाभावश्चनिपात्यते। शतृवदस्यकार्यम्॥

पृषतः। पुं॰ पृषाकमृगे। चित्रमृगे॥ यथा। पृषतश्चन्द्रबिन्दुःस्याद्धरिणः किञ्चिदल्पकः॥ पृषतस्तुभवेत्स्वादुर्याहकःशीतलोलघुः। दीपनोरोचनः श्वासज्वरदोषत्रयास्रजित्॥ इति॥ बिन्दौ। त्रि॰ श्वेतबिन्दुयुक्ते॥ पर्षति। पृषु॰। पृषिरञ्जिभ्यांकिदित्यतच्॥ यथा। पृषताः बिन्दवः सन्त्यस्य। अर्शआद्यच्॥

पृषताम्पतिः। पुं॰ वायौ॥

पृषताश्वः। पुं॰ वायौ। अनिले॥ पृषतोमृगविशेषोऽश्वोवाहनमस्य॥

पृषती। स्त्री॰ मृग्याम्॥

पृषत्कः। पुं॰ वाणे। शरे॥ पर्षति पृषु॰। कटः शक्त। संज्ञापूर्वकत्वान्नगुणः॥ यद्वा। वर्त्तमाने पृषन्महदितिसाधुः स्वार्थेकन्॥

पृषदश्वः। पुं॰ गन्धवहे। पवने। वायौ॥ पृषन्मृगभेदोऽश्वोवाहनमस्य॥ पृषतामम्बुकणानामश्वइवेतिवा॥

पृषदाज्यम्। न॰ सदध्याज्ये। दधिमिश्रितघृते॥ पृषच्चतदाज्यञ्च॥ यद्वा। पृषद्भिः सहितमाज्यम्॥

पृषद्वलः। पुं॰ वायुफले॥

पृषन्तिः। पुं॰ बिन्दौ। यथा। पयःपृषन्तिभिः स्पृष्टावांतिवाताः शनैः शनैरितिकाम्बुवतीविनयपत्र्यम्॥

पृषभाषा। स्त्री॰ दम्भदुर्याम्॥

पृषाकरा । स्त्री० क्षुद्राश्मनि । बटखराद्० भा० ॥
पृषातकम् । न० सदध्याज्ये ॥
पृष्टम् । न० सामगानांमाध्यन्दिनसवनेगीयमानस्तोत्राणांनामभेदे ॥
, त्रि० कृतप्रश्ने । उपासन्निते ॥
पृष्टिः स्त्री ॥
पृष्ट्यः । त्रि० जिज्ञासिते ॥
पृष्ठम् । न० शरीरपश्चाद्भागे । पार्श्वस्थाने । पीठ०इ० भा० ॥ चरमशभाग्राभटवर्णयया । सुस्निग्धमांसलपृष्ठमभग्नबाहुशरीरम् । सर्वनानाविपर्यस्तनिर्दनानांप्रकोपितितसितितसमुद्रः ॥ चरममाघे ॥ पृष्यते । पृषु० । तिषपृष्ठमूमिति साधु ॥ स्तोत्रविशेषेपिपृष्ठम्० चिन्ताधिकरणे० मूष्टैः स्तुवनवृत्ताद्रौ तथानिर्णयात् ॥
पृष्ठग्रन्थिः । पुं० गडौ । कूब० इ० भा० ॥
पृष्ठतः । अ० पश्चात् । पृष्ठदेशे ॥ पृष्ठे इति । आद्यादित्वात्तसिः ॥
पृष्ठदृष्टि । पुं० भल्लूके ॥
पृष्ठमासादः । त्रि० परोक्षे दोषाभिधायिनि ॥ वाच्याभिधायिनि ॥ द्र० त्रिकाण्डशेषः ॥
पृष्ठमांसादनम् । न० परोक्षे दोषकीर्तने ॥ त्रि० तद्रति ॥
पृष्ठरणः । पुं० रोटके । पृष्ठास्थि-
नि ॥ सतुगर्भेमासमात्रे गर्भवति ॥
पृष्ठवहः । पुं० पृष्ठवाह्ये ॥
पृष्ठवास्तु । न० गृहस्योपरिगृहे ॥
पृष्ठवाट्ह् । पुं० युगपार्श्वगवृषे । पृष्ठवाहिनि ॥
पृष्ठवाहः । पुं० ⎫
पृष्ठवाहकः । पुं० ⎭ वृषे ॥
पृष्ठशायः । पुं० आरनाडूकवृषे । सौरिणि । पृष्ठे ॥
पृष्ठशृङ्गः । पुं० वनच्छागे ॥
पृष्ठशृङ्गी । पुं० हंसभीरो । सैरिभे ॥ गडौ ॥ भीमसेने । वृकोदरे ॥
पृष्ठहायनः । पुं० धान्यविशेषे ॥ मत्तद्विपे ॥
पृष्ठी । पुं० मत्स्यविशेषे ॥
पृष्ठोदयः । पुं० राशिविशेषे ॥ मेषोहयकर्कटधनुर्मकरपवत । पृष्ठोदयाः पडेवैतेमीनधापितथैव च ॥
पृष्ठ्यः । पुं० सौरिणि । पृष्ठिभारवहनशीलेघोटके ॥ न० पृष्ठवृन्दे ॥ यजुरिषयोऽदः आरनिः ॥ पृष्ठानांसमूहः । पृष्ठयाः ॥ प्रशस्तमतिशयितंपृष्ठमस्य । यन्येभ्योपीतियत ॥
पृष्णिः । पुं० सूर्ये ॥
पृष्णिका ⎫ स्त्री० ⎫ जलकुम्भ्याम् ॥
पृष्ण्यौ । ⎭ ⎭ कुम्भ्याम् ॥
पेचकः । पुं० उलूके । वायसारातौ । कौशिके ॥ यूके ॥ गजलाङ्गूलमूले । तद्दाष्णाद्कमांसपिण्डपि

शोषे ॥ पचति० पच्यते वा० दुःखेन । डुपचष्० ॥ पचिमच्योरिच्चो-पधायाइति वुन् । अतइत्त्वम् । पुनर्गोतिगुणःपर्यंङ्के० मेचे० । शूके ॥

पेचकी । पुं० हस्तिनि ॥

पेचिलः । पुं० गजे । हस्तिनि ॥

पेचु । न० पेचुल्याम् ॥

पेचुकम् । न० नाडीचशाके । पेचुल्याम् ॥ त्रिकाण्डशेषे पेचुकमितिपाठः

पेचुली । स्त्री० पेचुनि । नाडीचशाके

पेटः । पुं० प्रहस्ते । पेटति । पिट० । प० अच् ॥

पेटकः । पुं० न० पिटके । पुस्तकादीनामञ्जूषायाम् । पिटार० इ० भा० ॥ त्रि० कदम्बके । समूहे ॥ पेटति । पिटशब्दसंघातयोः । ण्वुल् ॥

पेटाकः । पुं० मञ्जूषायाम् । पेटके ॥

पेटिका । स्त्री० छत्रविशेषे । कुबेराख्याम् । छत्रशल्लिकायाम् ॥

पेटी । त्रि० पेटके ॥

पेडा । स्त्री० पेटके । मञ्जूषायाम् । हस्तपेटादौ । पिण्डते । पिडिसं-घाते । भ० रट् । अनित्यत्वान्नगुन् ॥

पेत्वम् । न० अमृते । घृते । पीयते । पा० । अन्येभ्योऽपिदृश्यन्तइति० इत्वन् ॥

पेपीयमानः । त्रि० पुनःपुनरत्यन्तंवापीय-

माने ॥

पेयम् । न० पयसि । जले ॥ दुग्धे ॥ मद्ये ॥ अष्टविधान्नान्तर्गतान्नवि० । यथा। भोज्यंपेयंतथाचूष्यंलेह्यंखाद्यंच चर्वणम् । निष्पेयञ्चैवभक्ष्यं स्याद-न्नमष्टविधंस्मृतम् ॥ इ० रा० नि० ॥ त्रि० पानयोग्यद्रव्ये । पातव्ये ॥ पातुंयोग्यम् । पा० । यत् । ईद्यति । गुणः ॥

पेया । स्त्री० यवाग्वाम् । षड्गुणमण्डे ॥ सिक्थसमन्वितपेयद्रव्ये ॥ पेयाविधिर्यथा । चतुर्दशगुणेनीरेरक्ता मास्थादिभिः श्रुता । द्रवाधिका-स्वल्पसिक्थापेयाप्रोक्ताभिषग्वरैः । सातिसृष्टीयादिर्धीचधातुपुष्टिविधा-यिनी । स्वेदाग्निजननीलघ्वीदीपनी-वर्चोऽनुलोमिनी । शुण्ठीसैन्धवमंतु लाटीपर्णीपाचनीचसा । आमशूल-हरीरुच्यास्याद्विबन्धविनाशिनी ॥ पातुंयोग्या । पा० । यत् । ईद्यति । टाप् ॥

पेयूषः । पुं० न० अमृते । नवदुग्धे । सप्तदिवसावधिक्षीरे ॥ आसप्तरात्रप्रभवंक्षीरंपेयूषउच्यते ॥ पीयते० पीयते ऽनेनवा । पीयत्यतिसौ-त्रोधातुः प्रीतौ । पीयेरूषन् । पृषो-दरादित्वात्गुणः ॥ अग्निसंयो-गात्कठिनतांगतेनवप्रसूतायागोः क्षीरे ॥ क्षीरंसत्कालसूतायाघनं-

पेयूषमुच्यते ॥ नव्यघृते ॥

पेरु : । पुं॰ सूर्ये ॥ वह्नौ ॥ समुद्रे ॥ पीयते । पीङ् पाने । निपीभ्यां रु : ॥

पेरोजम् । न॰ उपरत्नवि॰ । पेरजे । पिरोजा॰ इ॰ भा॰ ॥ तद्द्विविधम् । भस्माङ्गं हरितञ्च । तस्य गुणा : । पेरोजं सुकषायं स्यान्मधुरं दीपनं परम् । स्थावरं जङ्गमं सर्वं संयोगाख्यं यथाविषम् । तत्सर्वं नाशयेच्छीघ्रं शूलं भूतादिदोषकम् । पाठान्तरम् यथा ॥ पेरोजं सुकषायं स्यान्मधुरं दीपनं तयो: । स्थावरादिविषघ्नं स्याद्धरितस्यापरं शृणु ॥ शीताङ्गं नाशयेच्छीघ्रं शूलं तिमिरभूतकम् ॥ इ॰ रा॰ नि॰ ॥

पेलम् । न॰ अण्डकोशे ॥

पेलवम् । त्रि॰ विरले ॥ अपसारका गस्य प्रकार : ॥ पेलगम् । पिलमेदने । घञ् । पेलोस्यास्ति । अन्येभ्योपीतिव : ॥ कोमले कृशे ॥

पेशलि : । स्त्री॰ नृत्यविशेषे ॥ यथा । ताण्डवञ्च तथा लास्यं द्विविधं नृत्यमुच्यते । पेशलिर्बहुरूपञ्च ताण्डवं द्विविधं मतम् ॥ अङ्गविक्षेपबाहुल्यं तथाभिनयशून्यता । यत्र सा पेशलिस्तस्या : मञ्जादिशीलितोयत : ॥ छिन्नं भिन्नं यत्र बहुरूपासुतावली । ताण्डवं बहुरूपन्तत्तत्त्वागमसुधरमिति ॥

पेशलम् । न॰ सौकुमार्ये ॥ त्रि॰ रुचिरे । रम्ये । चारौ । सुन्दरे ॥ दक्षे । कुशले । चतुरे ॥ कोमले ॥ विश्वस्ययसे । भावेवञ् । पेशं-शाति । ला॰ । क : ॥ बा॰ पिशी रसज्ञा । पेशीस्यास्ति । सिध्मादित्वाल्लच्च ॥ धूर्ते ॥ कर्मधारन सायाचानुपायशोभनत्वात् । पेशलोविष्णुर्वासुदेव : ॥ तथाविधोन्योपि ॥

पेश : । न॰ रूपे ॥

पेशस्कारम् । पुं॰ पक्षी ॥ कीटवि॰ । तिलिरस्कि॰ इ॰ गौ॰ भा॰ ॥

पेशि: । पुं॰ शतकोटौ । वज्रे । स्त्री॰ खण्डे ॥ पिंशिपश्रयवे । ह्रपिपिस इत्यादिना॰ इन् ॥ मांसपिण्डे ॥

पेशी । स्त्री॰ सुपक्वकलिके ॥ मांसास् ॥ खण्डभेदे ॥ कृदिकारादक्तिन इति ङीप् । गौरादित्वा । पिशाच्यास् ॥ राक्षसीभेदे ॥ नदीविशेषे ॥

पेशीकोष : । पुं॰ पक्षिडिम्बे । अण्डे ॥ पेशीनां मांसखण्डानां कोषोभाण्डागार इति स्वामी ॥

पेषणम् । नं॰ चूर्णने । पिष्लृ संचूर्णने भावेल्युट् ॥ खले ॥ खलीट्मे ॥

पेषणि : । स्त्री॰) पेषणशिलायाम् ।
पेषणी : । } इत्युत्पलात्नि-

न्नायाम् । षष्ठे । गरुडकच्छपे । सि
न० द्रु० भा० ॥
पेशल : । त्रि० पेशले ॥
पेषाप्स : । पुं० पेषस्थाम् ॥
पैञ्जूष : । पुं० कर्णे ॥
पैठर : । त्रि० उख्ये । स्थालीपक्वमां
सादौ ॥ पिठरेसंस्कृतम् । संस्कृतंभक्षा
इत्यण् ॥
पैठीनसि : । पुं० स्मृतिकारकेमुनि
विशेषे ॥
पैण्डिन्यम् । न० भैक्षजीविकायाम् ॥
पैतामहम् । त्रि० पित्र्ये । पितामह
सम्बन्धिधनादौ । पितामहस्येदम्
। तस्येदमित्यण् ॥ स्त्रियांपैतामही
पैतृकम् । त्रि० पितृसम्बन्धिनिधनादौ
॥ सुलिनस्थीयतीयषसदेश : स्तुपै
तृक : ॥ पितुरागतम् । पितुर्यच्चे
तिचकाराट्ठञ् ॥ स्त्रीपि० पैतृकीवि
द्या ॥
पैतृकभूमि : स्त्री० । पितृसम्बन्धिस्थाने ॥
पैतृष्वसेय : । त्रि० पितुर्भगिनीसन्त
तौ । पितृष्वसुरपत्यम् । ढक्लोप:
। थतएवसापवाद्ढक् ॥ स्त्रियांपैतृ
ष्वसेयी ॥
पैतृष्वस्रीय : । त्रि० पितुर्भागिनेये ।
पैतृष्वसेये ॥ पितृष्वसुरपत्यम् ।
पितृष्वसुश्छण् ॥
पैत्त : । त्रि० पैत्तिके ॥
पैत्तिकम् । त्रि० पित्तजव्याधौ । पि-
त्तसम्भवे ॥ पित्तस्यशमनंकोपनंवा
वातपित्तश्लेष्म : शमनकोपनयो
रितिठञ् ॥
पैत्रम् । न० पितृतीर्थे । तर्जन्यंगुष्ठयो
र्मध्ये ॥ पितृणामिदम् । तस्येद
मित्यण् ॥ त्रि० पितृसम्बन्धिनि ॥
पैत्राहोरात्र : । पुं० पितृलोकस्यदि
वारात्रौ । नृणांमासि । कृष्णपक्ष :
पितृणांदिनम् । शुक्लपक्षोरात्रि: ।
पितृणामयम् । पैत्र : । पैत्रश्चासा
वहोरात्रश्च ॥
पैल्व : । पुं० दैवसर्गप्रभेदे ॥
पैप्पलम् । त्रि० पिप्पलकाष्ठे ॥ पि-
प्पलभवानि ॥ पिप्पलस्यावयवोवि
कारोवा । अवयवेचेत्यण् ॥
पैल : । पुं० ऋषिविशेषे । ऋग्वेदधा
रकेव्यासशिष्ये । पीलायाअपत्यम्
। पीलायावेत्यञ् ॥
पैलेय : । पुं० पैले । पीलायाअपत्य
म् । अथभावे० डाघ सूत्रि० ढक् ॥
पैशाच : । पुं० अष्टप्रकारविवाहान्त
र्गताष्टमविवाहे ॥ पैशाच : कन्य-
काछलात् , छलमाश्रमनु : , सुप्तां
मत्तांप्रमत्तांवारहोयत्रोपगच्छति ।
सपापिष्ठोविवाहानांपैशाचश्चाष्टमो
ऽधम : ॥ पिशाचस्यायम् । अण् ॥
पिशाचएववा । स्वार्थिक : प्रज्ञाद्य
ण् । दैवसर्गविशेषे ॥ त्रि० पिशाच
सम्बन्धिनि ॥

पैशाचिक : । त्रि॰ पिशाचसम्बन्धिनि ॥

पैशुनम् । न॰ परस्मै परोक्षपरदोषप्रकाशने ॥ पिशुनस्य कर्मभावो वा । युञ् । अण्॰ ॥

पैशुन्यम् । न॰ अविश्वासदोषाविष्करणे । पिशुनतायाम् । खलतायाम् ॥ पिशुनस्य दुष्टस्य कर्मभावो वा । ष्यञ् ॥ परोक्षेपरदूषणकथने । गुरुनृपतिबन्धुभ्रातृमित्रसकाशेष्वर्थोपघातार्थं दोषोपाख्यानं पैशुन्यमितिवदन्ति ॥

पैष्ट : । त्रि॰ पिष्टसम्बन्धिनि ॥

पैष्टिकम् । न॰ मद्यविशेषे । पिष्टानां समूहे ॥

पैष्टी । स्त्री॰ विविधधान्यविकारकार्यमदिरायाम् । पानव्याम् ॥ पैष्टोधातुक्षतोप्याद्यादीपङ्गौडीसमा परा । वातहृत्कफक्षत्वोयत्पित्तहृन्मोहनीचसा ॥ पिष्टस्येदम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् .

पोगण्ड : । पुं॰ बालके ॥ दाकन्पापो उपादपात्पोगण्डश्चापिगद्वित : इतिनारद : ॥ दशवर्षीयबालके , त्रि॰ विकलाङ्गे ॥ पवते॰पुनाति वा । पिच् । पोगंडादयश्चेोक्त ॥

पोट : । पुं॰ वेश्ममेले । वाले ॥

पोटगल : । पुं॰नले । नरकट॰नरसल॰ इ॰ भा॰ ॥ काशे । इक्षुगन्धायाम् । कांस॰ इ॰ भा॰ ॥ मत्स्यविशेषे ॥ पोटेनसंश्लेषेणगलति । गलश्चदने॰सदखोस । अच् ॥

पोटा । स्त्री॰ स्त्रीपुंसलक्षणायाम् । स्त्रीपुंसयो : स्तनश्मश्र्वादि चिह्नयुतायाम्योषिति ॥ पोटयति । पुट भाषार्थसुरादि : । पचाद्यच् ॥ टाप् ॥

पोट्टली । स्त्री॰ पोट्टलिकायाम् । पोटली॰ इ॰ भा॰ ॥ यथा । शुद्ध्यर्थं निफलाक्षोथेगुड़च्या : क्षायपक्वया । दोलायन्त्रे पुर : पाच्य : पोट्टल्यावस्त्रबद्धया ॥

पोलु : । पुं॰ कपालास्थिनवि ॥

पोत : । पुं॰ शिशौ ॥ वहित्रे । समुद्रतरणार्थनौकाविशेषे । समुद्रयाने । मार्जटे । जहाँजा॰ जहाज॰ इ॰ चाधुनिकभाषा ॥ यथा । समुद्रयानेरत्नानिमहासौख्यानिसाधुभि : । रत्नपारीक्षके : सार्द्धमानयिष्ये वक्रानिच । मुक्तिनसहसंप्राशोमहान्स्याद्धनार्थयन् । पोतारुढास्तत : सर्वे पोतवाणिकपास्थिता : । अपारेदुस्तरेऽगाधेयांतिपोतेननिश्चया : । इ॰ वाराहीमोक्षमार्गात्म्याध्याय : ॥ पोतोदुस्तरवारिराशितरणेदीपोन्धकारागमे इत्यादि । गृहस्थाने । पोता॰इ॰ गौ॰ भा॰ ॥ वाससि । दशवर्षीयगजे । पुनाति॰पुनाति

वा । पूञ्० । हसिरुहिग्रिधितितन् ॥ यद्वा । पवते । पूङ्० । पूर्ववत्तन् ।

पोतधी । स्त्री० श्यामायाम् । सोन चिडी० इ० भा० । पूतिकायाम् उपोदिकायाम् । मालवे० चम्तलश लरोतिप्रसिद्धा । पोईशाक इ० भा० । पोतक्योशीतलाखिग्धाश्लेप्मलावातपित्तनुत् । यकंस्याधिपित्तलाकिद्राभ्यक्रदारक्तपित्तजित् । बलदारुचिकृत् पथ्या बृंहणी शुक्रकारिणी ॥

पोतज : । पुं० कुष्मादौ ॥

पोतवणिक् । पुं० सांयात्रिके । नावा नानादेशावाणिज्यकरे ॥ पोतेनोपलक्षितो वणिक् ॥

पोतवणिक्प्रिय : । पुं० शुद्धप्रभेदे ॥ पोतवणिज : प्रियायस्य : ॥

पोतरक्षक : । पुं० कैनिपाते । पतवार० इ० भा० ॥ हालि० इ० गौ० भा० ॥

पोतवाह : । पुं० नियामके । गुणवृक्षोपरिस्थितेनाविकादि० ॥ बहित्रवाहके । दाँडी० इ० गौ० भा० ॥ पोतंवहति । वह० । कर्मण्यण् ॥

पोताच्छादनम् । न० वस्त्रकुटिमे ॥

पोताधानम् । न० क्षुद्राण्डमत्स्यसंघाते । पोना० इ० गौ० भा० ॥ पोतेबहिश्चाधीयन्ते । धाञः कर्मणिल्युट् ॥ यद्वा । पोतोऽर्भक : आधीयतेऽत्र । अधिकरणेल्युट् ॥

पोतास : । पुं० कर्पूरविशेषे ॥

पोतिका । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥ पूतिकायाम् । मूलपोत्याम् ॥

पोती । स्त्री० पक्षिणांसत्यवत्याम् ॥ पोतस्थक्षुद्रनौकायाम् ॥ पोतास्त्यस्मिन्नर्थस्मिन्नयम् इतिङीप् ॥

पोता । पुं० ऋत्विजि ॥ पुनाति । पूञ्० । नृन्विधाक्ष्यिभुचानुपसर्गेऽपि तृन् ॥ अनृणिष्ठ्वष्टृत्रोत्पो इत्याद्यष्टामाल्हुचित्र इति साधु : ॥ विष्णौ ॥

पोत्रम् । न० वस्त्रे ॥ शूकरमुखाग्रे ॥ हलस्याग्रे । लाङ्गलाग्रे ॥ पूयतेऽनेन । पूञ्० । हलसूकरयो : पुवइतिष्ट्रन् ॥ वज्रे ॥

पोत्रायुध : । पुं० शूकरे ॥

पोत्री । पुं० कोले । सूकरे ॥ पोत्रमुखाग्रमस्यास्य । अतइनि : ॥

पोमिरथा । स्त्री० जिनप्रतिमि० । विमुखायाम् । यक्षकालिकायाम् । सायादेव्याम् ॥

पोलिका । स्त्री० पिष्टकविशेषे ॥ यथा । कुर्यात्समितयालीवतन्वीपर्पटिकांततः । खेदयेत्तमकितान्पुपोलिकांजगदुर्बुधा : ॥ तांखादेलपिकायुक्तांतस्यामसउन्चवनृपा : ॥

पोलिन्द : । नौकावयवविशेषे । पाटा

रथे ॥

पोली । स्त्री० पिष्टकवि० । पूपाख्यान् । चर्पट्याम् ॥

पोष : । पुं० पोषणे ॥

पोषक : । त्रि० पालनकर्त्तरि ॥

पोषणम् । न० पुष्टौ ॥ पुष्पपुष्टौ ॥ ल्युट् ॥ भृतौ ॥

पोषयित्नु : । पुं० कोकिले ॥ भर्त्तरि ॥ द्विजे ॥ त्रि० पोषके । पोषणकर्त्तरि ॥ पोषयति । पुष० । स्तनिहृषिपुषीत्यादिना इत्नुच् ॥

पोष्टा । पुं० पूतीके । काँटाकरञ्ज० इ० गौ० भा० ॥ त्रि० पोषणकर्त्तरि ॥ पुष्णाति । पुष० । तृच् ॥

पोष्टृवरः । त्रि० पोषकश्रेष्ठे ॥

पोष्य : । त्रि० प्रतिपाल्ये । पोषणीये । अवश्यसम्बर्द्धनीये पोष्यवर्गे ॥

पोष्यपुत्र : । पुं० पुत्रप्रतिनिधौ पालनात्सुतत्वं प्राप्ते ॥

पोष्यवर्ग : । पुं० परिजने । प्रतिपालनीयगणे । यथा मातापितागुरुः पत्नीत्वपत्यानि समाश्रिताः । अभ्यागतोऽतिथिश्चाग्निः पोष्यवर्गाश्च-मीनव ॥

अपिच । मातापितागुरुर्भार्या प्रजाः दीनाः समाश्रिताः । अभ्यागतोऽतिथिश्चाग्निः पोष्यवर्ग उदाहृतः ॥ भरणं पोष्यवर्गस्य प्रशस्तं स्वर्गसाधनम् । नरकं पीडने चास्य तस्माद्यत्नेन संभरेत् ॥ पोष्यार्थवर्गः ॥

पौंसवनम् । न० पुंसवनसंस्कारे ॥

पौंस्नम् । न० पुंस्त्वे ॥ पुंस इदम् । स्त्रीपुंसाभ्यां नञ्स्नञौ भवनादिति स्नञ् ॥ त्रि० पुंसुभवे ॥ स्त्रियां पौंस्नी ॥

पौगण्डम् । न० पञ्चाब्दानन्तरं दशाब्दपर्यन्तायामवस्थायाम् ॥ यथा । कौमारं पञ्चमाब्दान्तं पौगण्डं दशमावधि । कैशोरमापञ्चदशात् यौवनन्तु ततः परमिति ॥ आचार्यप्रमुखानांछिपौन : पौन्ध्यं मतैर्मतौ । यतो गण्डावयवतेन पौगण्ड : समृतो बुधैरित्युक्तस्तदवस्थायामिति । त्रि० ॥

पौण्डरीकम् । न० प्रपौण्डरीके ॥ पुण्डरीकमिव । शर्करादिभ्योऽण् ॥

पौण्डर्यम् । न० ओषधीभेदे । स्थलपद्मे । प्रपौण्डरीके ॥ पौण्डर्यं मधुरं तिक्तं कषायं शुक्रलं हिमम् । चक्षुष्यं मधुरं पाके वर्ण्यं पित्तकफापहम् ॥

पौण्ड्र : । पुं० सं देशी० इ० प्र० देशे ॥ भीमसेनस्य शङ्खे ॥ पौंडा० इ० प्र० इक्षुविशेषे ॥ पुण्ड्रान्ते । पुण्ड्रशब्दे । स्फायीतिरक् । प्रज्ञादाण् ॥

पौण्ड्रक : । पुं० श्वेतपौंडा० इ० प्र० इक्षौ ॥ वातपित्तप्रशमनो मधुरो रसपाकयोः । सुशीतो बृंहणो बल्यः पौण्ड्रको भीरुकस्तथा ॥ पौण्ड्रदेशे

ह्रवेभ्याद्दीर्घानिये यथादिहितक्षिप्ता लोपादिनाशद्रत्त्वमापन्नं दस्युपदग घ्यो वात्यन्तरे ॥ शौण्डिकायामृषे- ष्याज्जातेनातिवि० । पुंस्त्री० इ० गौ० भा० ॥ पुण्ड्रएव । स्वा० कन् ॥

पौण्ड्रवर्द्धन : । पुं० देशवि० । विहार० इ० भा० ॥

पौण्ड्रिक : । पुं० पुण्ड्रेक्षौ । सैव्ये । अतिरसे ॥

पौतिमाष्य : । पुं० येद्प्रसिद्धेष्टविवि शेषे ॥ पूतिमाषस्यगोत्रापत्यम् । गर्गादिभ्योयञ् ॥

पौत्तिकम् । न० घृतवर्णमधुनि ॥ या कृष्णाभगचोपमाशघुतरा : प्रायो- मशाभिविडस्वायध्मानास्तरुकोटरा- न्तर्गता : पुष्पासवंकुर्वते । सान्नज् चैरिकपुत्तिकाभिगदितस्ताभि:कृत सर्पिस्तुल्य यन्मधुतद्वनेचरजनै : संकीर्तितंपौत्तिकम् । पौत्तिकंमधु रुक्षोष्णं पित्तदाहास्रवातकृत् । वि दाहिमेहकृच्छ्रघ्नं ग्रन्थ्यादिक्षतशो- षिषु ॥ पुत्तिकाभि: कृतम् । तेनकृत यामित्यण् ॥

पौत्र : । पुं० पुत्रस्यपुत्रे । नप्तरि । पौता० इ० नाती इ० भा० ॥ पु- त्रस्य०पुत्रस्यापत्यम् । अनृष्यानन्त र्येविदादिभ्योऽञ् ॥ न० पौतृभाव कर्मणो : । उद्० अञ् ॥

पौत्रिकेय : । त्रि० पुत्रिकातनये ॥

पौत्री । स्त्री० पुत्रसुतायाम् । नप्त्रया म् ॥ पुत्रस्यपुत्रस्यापत्यम् । अञन्तत्वान्ङीप् ॥

पौन : । पुनिक : त्रि० पुन : पुनर्भ वे ॥ फाखाठञ् ॥

पौन : पुन्यम् । न० आभीक्ष्ण्ये । पु- न : पुनरित्यस्मिन्नर्थे ॥ पुन:पुनरि त्यस्यभाव : । ष्यञ् । अव्ययानांभ मात्रेटिलोपस्य०प्रातिपदिकाद्यर्थ इत्यसंख्यानर्मास्तिटिलोप : ॥

पौनरुक्तिक : । पुं० पुनरुक्तामधीयाभि ॥ उ० ठञ् ॥

पौनर्नवम् । न० पुनर्नवाशाकि ॥

पौनर्भव : । पुं० द्वादशविधपुत्रान्तर्ग- ततृतीय० । पुनर्भूपुत्रे ॥ अपत्ये ढञ् । यादत्वयोपरित्यक्ताविधवावा स्वेच्छया । उत्पादयेत्पुनर्भूत्वास- पौनर्भवउच्यते ॥

पौरम् । न० श्यामृणे । रोहिषतृणे । ग न्धतृण० इ० स्यात् । त्रि० नागरे । पुरोद्भवे ॥ पुरेभवम् । तत्रभवइ त्यण् ॥

पौरक : । पुं० गृहनाक्षोपवने ॥ नि- ष्कुटस्तुगृहारामोवाटारामस्तुपौर क : ॥ इतिहेमचन्द्र : ॥

पौरन्दर : । पुं० पुरन्दरापत्ये ॥ त्रि० पुरन्दरसम्बन्धिनि ॥ अण् ॥

पौरन्दरी । स्त्री०पुरन्दराधिष्ठितदिशि

पौरव : । पुं० दुष्यन्तनृपतौ । पुरोरप

॥ चीरसमवेश।चाच्छादनवस्त्रवि
शेषे । कावाद्र॰ द्र॰ गौ॰ भा॰ ॥

पौष्या : । पु॰ सूर्यपुत्रे । न॰ रेवती
नक्षत्रे ॥

पौष्ययम् । त्रि॰ पुष्यनिर्मिते ॥

पौष्पकम् । न॰ धातुप्रभेदे । रीति
पुष्पे ॥ पुष्पस्यप्रतिकृति : । इवे
प्रतिकृताविति कन् । ततः स्वार्थे॰
ष्यञ् ॥

पौष्पी । स्त्री॰ पुष्पपुरे । पटना॰ इ॰
भा॰ ।

प्याट् । अ॰ हे । भो । सम्बोधने ।

प्यायते । प्यैङ्वृद्धौ टप्रत्यय :

प्र । अ॰ प्रकर्षे ॥ गत्यर्थे । प्रथोत्कि
वर्षे दीर्घेशेभृशसत्यानव्दशिपु । वियो
गशुद्धिश्लीच्छाशान्तिपूजावदर्शने
॥ यथा आदिकर्मणि तों॰ प्रयात.
। दीर्घे॰ प्रवासूपत्ता . । ईर्ष्या॰
प्रभुर्दशस्य । भृशार्थेप्रनदन्निदाया
दा : । सम्भवे॰ हिमवतोगङ्गाप्रभ
वति । तृप्तौ॰ प्रभुक्तमन्नम् । वि
योगे॰ प्रोषित . शुद्धौप्रसन्नमुदक
म् । शक्तौ॰ प्रशक्तोविप्राय । इ
च्छायाम्॰ प्रार्थयते कन्याम् ।
शान्तौ॰ प्रशान्तोग्नि : । पूजाया
म्॰ प्राञ्जलि : स्थित : पर्या॰ प्र
वासम् । दर्शने प्रलोकयति ।
पूजार्थ : ।

प्रकट : । त्रि॰ व्यक्ते । नि:सन्दिग्ध

भातीतिव्यवहारगोचरे । स्पष्टे ॥
उद्भूते ॥ सम्प्रोदश्चेतिप्रशब्दात्
स्वार्थेकटच्प्रत्यय : ॥

प्रकटित : । त्रि॰ प्रकाशिते ।

प्रकटोदितम् । न॰ विस्पष्टवाक्ये ॥

प्रकल्ल : । पु॰ देशविशेषे ॥

प्रकथनम् । न॰ प्रकर्षेणप्रतिपादने ॥
यथागाथा : प्रकुर्वते । प्रकथयती
त्यर्थ : । गम्भनावर्षेपर्यंतिप्रकथने
चात्मनेपदम् ॥

प्रकम्पन : । पु॰ वायौ ॥ नरकविशे
षे ॥ न॰ कम्पातिशये ॥

प्रकर : । पु॰ सञ्चये । सङ्घे ॥
विकीर्णकुसुमादिषु । न॰ कौङ्ग
र्के । प्रकीर्यते क्षिप्यते । कर्मणि
अप् ।

प्रकरणम् । न॰ प्रस्तावे ॥ यथा ।
भोजनप्रकरणे सैन्धवमानयेतिलव
णे प्रतीतिगमनप्रकरणे तत्सैन्ध
प्रतीतिर्भवतीति ॥ रूपकभेदे ।
अभिनेयप्रकारे ॥ विश्रामे ॥ ग्रन्थ
सन्धौ । ग्रन्थस्यविच्छेदे । तत्पाद
यथा । शास्त्रैकदेशसम्बद्ध शास्त्र
कार्यान्तरेस्थितम् । आहु . प्रकर
णंनामग्रन्थभेदंविपश्चित : । तत्र
मीमांसका : । विनियोगविधे ·
सहकारिभूते प्रमाणचतु
र्थप्रमाणे । उभयाकाङ्क्षाप्रकरणम् ।
यथा । प्रयाजादिपुसन्निधीयमानो

त्यादिवाक्ये फलविशेषस्यानिर्देशात् समिदादिना भावयेदिति बोधानन्तरं किमित्यस्य प्रकार्याकाङ्क्षा। दर्शपूर्णमासवाक्येपि दर्शपूर्णमासाभ्यां स्वर्गं भावयेदिति बोधानन्तरं कथमित्यस्य उपकारकाकाङ्क्षा। इत्थं चोभयाकाङ्क्षया प्रयाजादीनां दर्शपूर्णमासाङ्गत्वम्। तच्च प्रकरणं द्विविधम्। महाप्रकरणमवान्तरप्रकरणञ्चेति। तत्र मुख्यभावनासम्बन्धि प्रकरणं महाप्रकरणम्। तेन च प्रयाजादीनां दर्शपूर्णमासाङ्गत्वम्। एतच्च प्रकृतावेवोभयाकाङ्क्षायाः सम्भवात्। न तु विकृतौ। तत्र प्रकृतिवद्विकृतिः कर्त्तव्येत्यतिदेशेन कथम्भावाकाङ्क्षाया उपशमेनापूर्वाङ्गानामप्युभयाकाङ्क्षया विनियोगासम्भवात्। तस्मादपूर्वाङ्गानां स्थानादेव विनियोग इति। अङ्गभावनासम्बन्धिप्रकरणमवान्तरप्रकरणम्। तेन चाभिक्रमणादीनां प्रयाजाद्यङ्गत्वम्। तच्च सन्दंशेन ज्ञायते। सन्दंशाभावे चाविशेषपाठात् सर्वेषां फलभावनाकथम्भावेन ग्रहणप्रसङ्गेन प्रधानाङ्गत्वापत्तेः। प्रयाजानुवादेन विधीयमानयोरङ्गयोर्मध्ये विहितत्वं सन्दंशः। यथा। अभिक्रमणे। तद्धि समानयत उपभृतस्तेजो वा आज्यमित्यादिना प्रयाजानुवादेन। किञ्चिदङ्गं विधाय विधीयते। तदनन्तरमपि प्रयाजानुवादेन प्रयाजत्वम्। यस्यैवं विदुषः प्रयाजा इज्यन्ते। प्रैभ्यो लोकेभ्यो भ्रातृव्यान्नुदते। अभिक्रामं जुहोत्यभिजित्यै इति तदनन्तरमपि प्रयाजानुवादेन यो वै प्रयाजानां मिथुनं वेदेत्यादिना किञ्चिदङ्गं विधीयते। अतः प्रयाजाङ्गमध्ये ऽभिहितमभिक्रमणं तदङ्गं प्रयाजैरुपकृत्य यागोपकारं भावयेदिति ज्ञाते। कथमेभिरुपकर्त्तव्यमिति। कथम्भावाकाङ्क्षायाः सत्त्वात्। सा च सन्दंशपतितैरभिक्रमणादिभिः शाम्यति। न चाङ्गभावनायां कथम्भावाकाङ्क्षाभावः। भावनासामान्ये तस्याः सम्भवात्। यदिदं प्रकरणं तत् क्रियायाः एव साक्षाद्विनियोजकं द्रव्यगुणयोस्तु तद्द्वारा। तथाहि। यत्र तत्र फलवत्फलभावनायां कथम्भावाकाङ्क्षायाः सन्निधिपठितमश्रूयमाणफलं क्रिया- जातमुपकार्याकाङ्क्षं विधिविषयत्वेनान्वेति। (०) क्रियाया एव लौकिककथम्भावाकाङ्क्षायामन्वयदर्शनात्। न हि कुठारेण छिन्द्यादित्यत्र कथम्भावाकाङ्क्षायां समुद्यमनमात्रोपि हस्तोऽन्वेति। किन्तु उद्यमननिपातनाभ्यां उद्यमननिपातनेनैव। इत्थं तद्द्वारैवान्वीतो तिसाधनत्वेनैतत्। दृष्टं चमाना

दिभ्योवलवत् । अतएवाजैर्दीव्यति राजन्यमितिविदेवनादयोधर्माअभिषेचनीयसन्निधौपठिताअपिस्थानान्नतदङ्गम्॰किन्तुप्रकरणाद्राजसूयाङ्गमितिमीमांसका : ॥

प्रकरणसमः । पुं॰ नैयायिकानांपदार्थान्तरविशेषे ॥ तल्लक्षयति । यस्मात्प्रकरणचिन्तासनिर्णयार्थमपदिष्ट : प्रकरणसम : ॥ ४७ ॥ सहेतुःस्वसाध्यस्यपरसाध्याभावस्यवा॰निर्णयार्थमपदिष्ट : प्रयुक्त : प्रकरणसमउच्यते । सकः इत्याकाङ्क्षायामाह । यस्मात्प्रकरणं पक्षप्रतिपक्षावितिभाष्यम् । साध्यतदभावमात्रावितितदर्थः । तथाचनिर्णयार्थम् प्रयुक्तोहेतुर्थनिर्णयंजनयितुमशक्तस्तुल्यवलेनपरेणप्रतिवन्धात्॰किन्तु धर्मिणःसाध्यवत्वंतदभाववत्वम्वेति चिन्तांजिज्ञासांप्रवर्तयतिसप्रकरणसम : । यद्वा प्रकृष्टं करणंलिङ्गपरामर्शोवा॰कोहेतुरनयो : साधक : पक्षयो : क॰ परामर्श : प्रमेतिवायर्याजिज्ञासाभवतीत्यर्थ : । यद्वादित्यादितुवस्तुस्थितिमात्रम् । तच्चयत्तुतुल्यवलविरोधिपरामर्शकालीनपरामर्शविषयत्वंतत्साध्यपरामर्शकालीनतुल्यवलविरोधिपरामर्शोवा । विरोधिपरामर्शस्यचहेतुनिष्टत्वमेकज्ञानविषयत्वसम्बन्धेन । अन्यथाहेतोर्दुष्टत्वंनस्यात् । अयञ्चदशाविशेषेदोषइष्यत : सद्धेतोरपि विरोधिपरामर्शदशायांदुष्टत्वमिष्टमेवेत्यवधेयम् ॥ ४७ ॥

प्रकरी । स्त्री॰ नाट्याङ्गे ॥ चत्वरभूमौ ॥

प्रकर्ष: । पुं॰ विशेषे । अधिके । उत्कर्षे ॥ यथा । गुणप्रकर्षेणजनोनुरज्यतेजनानुरागप्रभवाहिसम्पदः ॥ प्रकर्षणम् । प्रप॰ । घञ् ॥

प्रकाण्ड: पुं॰,न॰ विटपे । तरोर्मूलशाखान्तरे । मूलादारभ्यशाखावधिस्कन्धे । स्कन्धे । त्रि॰ प्रशस्ते ॥ प्रगत : काण्डोऽधमोयस्मात् । प्रशस्तोगौ : गोप्रकाण्डं । प्रकाण्डस्यरूढिशब्दत्वात्प्रशंसावचनैश्चेतिसमास : । प्रकाण्डते । कण्डिभेदने । चु॰ । परस्मै॰ । पु॰ । प्रकाण्डयति । अस॰ । विङ् । वरस्त्रीऽयमेतिडीषा ।

प्रकाण्डर : । पुं॰ द्रुमे ॥

प्रकामम् । अ॰ अतिशये ॥

प्रकामम् । त्रि॰ निकामे । यथेप्सिते ॥ प्रकामनम् । कमु॰ । घञ् ॥

प्रकार : । पुं॰ भेदे । सामान्यस्यभेदकेविशेषे । सादृश्ये ॥ प्रकरणम् । कृञोघञ् ॥

प्रकाश : । पुं॰ दीप्तौ । आतपे ॥ स्फुटे । प्रकटे । उद्गमे । व्यक्तौ ॥ प्रहासे । बुद्धिपरिणामविशेषेविषयाकारे॰दीपवत् । स्वविषयावरण

विरोधिनिरसनकार्ये । प्रभावे । न० कांस्ये । चि० व्यक्ते । प्रकाशनम् प्रकाशसेवा । कान्त्यरीत्ते । घञ्० पचाद्यच्वा । यतिप्रसिद्धे ।

प्रकाशक : । पुं० सूर्यादिवदन्यावभासकेपरमात्मनि । सूर्यादिषु । चि० व्यञ्जके । अवभासके । प्रकाशकर्तरि ॥ प्रकाशयति । काश्० । ण्वुल् ॥

प्रकाशकज्ञाता । पुं० कुक्कुटे । चि० प्रकाशज्ञातरि ।

प्रकाशन : । पुं० प्रकाशके । प्रकाशयति । काश्०ल्यु: ॥

प्रकाशमान : । चि० भासमाने । विश्वोपणव्यात्मनासदाप्रकाशमानमेवव्रह्मे त्येषधा ॥

प्रकाशात्मा । पुं० दिवाकरे । सूर्ये । प्रकाशश्चात्माखरूपंयस्य । चि० व्यक्तस्वभावे ।

प्रकाशित : । चि० व्यक्तीकृते । दर्शिते । आविष्कृते । प्रकटिते । सकाशमप्रकाशि ॥ ता० इतच् ॥

प्रकाशो । चि० दीप्तिजनके ।

प्रकीर्ण : । पुं० पूतिकरञ्जे । न० ग्रन्थविच्छेदे । चामरे । चि० असङ्गते । नानाप्रकारमिश्रिते । यथा । प्रकीर्णः पुष्पाणांहरिचरणयोरञ्जलिरयमितिवेणीसंहार : ॥ विस्तृते । विक्षिप्ते । य० । प्रकीर्णमस्तकमनवेक्ष्यकारिणीसदैवभर्तुः प्रतिकूलवादिनीम् । परस्यवेश्माभिरतामलज्जामेवंविधांस्त्रीपरिवर्जयामीतिम्लच्छकोटिकम् । प्रकीर्यतेस्म । कृविक्षेपे । क्त : ।

प्रकीर्णक: । पुं० अश्वे ॥ न० चामरे । विस्तारे । ग्रन्थविभेदे । पाप-वि० । यदनुक्तं तत्प्रकीर्णकम् । अनुक्तम्०अनुक्तनिष्कृतिकम् । प्रकीर्णपातकेज्ञात्वागुरुत्वमथलाघवम् । प्रायश्चित्तंबुधः कुर्यात्ब्राह्मणानुमतेसदा । विवादपदे । तद्यथा पूर्वेपुसर्वैतत्स्यात्प्रकीर्णकम् । संज्ञायांकन् ॥

प्रकीर्त्तित : । चि० कथिते ॥ प्रकर्षेणकीर्त्तित : । यथा । प्रभूतमल्पंकार्यवायोनरः कर्तुमिच्छति । सर्वारम्भेणतत्कुर्य्यात् सिंहादेकंप्रकीर्त्तितम् ।

प्रकीर्य्य: पुं० पूतिकरञ्जे । कण्टिकारके । कठकरञ्ज०प्र०भा० । नाटाकरञ्ज०इ० गौ०भा० ॥ घृतकारञ्जे ॥ रीठाकरञ्जे ॥ चि०विप्रकीर्णे ॥ प्रकीर्य्यते । कृ० । घञादित्वात्यक् ॥

प्रक्रतः चि०प्रस्तुते । प्रकरणप्राप्ते ॥ यथा । प्रक्रतमनुसरामः ॥ प्रकर्षेणकृते ॥ अविकृते ॥ प्रक्रियतेस्म । कृञ्: क्त: ॥

प्रकृतार्थः त्रि० प्रकरणप्राप्तस्याऽभिधेये
प्रकृति :। स्त्री० अमात्यादिषु ॥ तेच
। यथा। स्वाम्यमात्यसुहृत्कोषरा-
ष्ट्रदुर्गबलानिच। राज्याङ्गानिप्रकृत
यः। इति ॥ प्रकृतेः प्रभावस्तू
क्तोदेवीभागवतेइन्द्र प्रसिद्धहरिचन्द्र
नृपेण यथा। भुङ्क्तेशक्रनृपोराज्यं
प्रभावात्प्रकृतेर्ध्रुवम्। यजतेचम-
हायज्ञैः कर्मचतं करोतिचेति ॥ प्र
कृतं करोतिराज्यमिति। क्तिच् ॥
स्वभावे ॥ सांसिद्धिकीस्वाभाविकी
सहजाचप्रकृतावचा। प्रकृतिःसैति
विज्ञेयास्वभावंनजहातिया ॥ जा
तौ ॥ लिङ्गे ॥ लिङ्गम्॰व्यक्तम्। स्त्री
पुन्नपुंसकश्चेतिस्वामी। यथा॰तृती
याप्रकृतिः षण्ढः ॥ पौरवर्गे। भो
राद्यांधिष्णु ॥ शिल्पिनि ॥
शक्तौ ॥ साचद्विविधायथा। साप
ञ्चविधायथा। गणेशजननीदुर्गाराधा
लक्ष्मीसरस्वती। सावित्रीचसृष्टिवि
धौप्रकृतिःपञ्चधास्मृतेति ॥ निरुक्ति
स्तु। प्रकृष्टवाचकः प्रश्चकृतिश्चसृष्टि
वाचकः। सृष्टौप्रकृष्टायादेवीप्रकृ
तिः साप्रकीर्तिता ॥ गुणेप्रकृष्टे
सत्त्वेचप्रशब्दोवर्ततेश्रुतौ। मध्यमे
वर्ततेप्रप्रकृतिःसृष्टिवाचकः : कृष्टे
रायाश्चयादेवीप्रकृतिः साप्रकीर्ति
तेति ॥ योषिति ॥ परमात्मनि ॥
प्रलयात्प्रविकायाम्। प्रलयात्-

प्रथमे ॥ साद्विधा। धातुः प्रातिप
दिकञ्च ॥ पञ्चमहाभूतेषु ॥ कारणे
॥ गुह्ये ॥ जन्तौ ॥ एकविंशत्यक्षरा
यांछन्दोवृत्तौ ॥ एकविंशतिवर्णे
॥ मातरि। अनन्यायाम् ॥ सामर्थ्ये ॥
योनौ। उपादानकारणे। मूलप्र-
कृतौ। सत्त्वरजस्तमसांसाम्याव
स्थायाम् ॥ यथा। सत्त्वंरजस्तमश्चे
तिगुणत्रयमुदाहृतम्। साम्यावस्थि
तिरेतेषांप्रकृतिःपरिकीर्तिता ॥ के
चित्प्रधानमित्याहुरव्यक्तमपरेजगुः
। एतदेवजगत्सृष्टिंकरोतिविकरो
तिच ॥ मूलप्रकृतिरविकृतिः।
प्रकरोतीतिप्रकृतिः। साचविकृतिः
प्रकृतिरेवेत्यर्थः। कस्मात्॰ तस्यत
दत्वमूलेति। मूलत्वासौप्रकृतिश्चे
ति॰मूलप्रकृतिः। विकृतस्यकार्यक
लापस्यसामूलंनतस्यामूलान्तर
म्॰अनवस्थाप्रसङ्गात्। नचानवस्था
यामस्तिप्रमाणमितिभावः। इति
साङ्ख्यविदः ॥ अविद्यायाम् ॥
प्रकृतिर्मायामाया। साचसत्त्वरजस्त
मोगुणमयीअघटनघटनापटीयसी-
मिथ्याज्ञानात्मिकापारमेश्वरीश-
क्तिः ॥ प्राग्जन्मकृतधर्माधर्मज्ञाने
च्छादिसंस्कारेवर्तमानजन्मन्यभिव्य
क्तं॰सर्वचवलयति ॥ पुरुषार्थभ्रंस-
हेतुभूतायामनिर्वचनीयस्वभावायां
त्रिगुणात्मिकायांसर्वविकारकारण

भूतायांभगवन्मायायाम् ॥ मासान्तु प्रकृतिंविद्यात् । प्रक्रियतेऽनयेति-प्रकृतिरुपादानकारणंविद्याजानी-यादित्यर्थः ॥ पराऽपरभेदेनप्रकृतिर्द्विधा । परासेवज्ञलक्षणा॰अप राचेवज्ञलक्षणा । यथा॰ भूमिरापो ऽनलोवायुः खंमनोबुद्धिरेवच । अ-हङ्कारइतीयंमेभिन्नाप्रकृतिरष्टधा ॥ अपरेयमितस्त्वन्यांप्रकृतिंविद्धिमे पराम् । जीवभूतांमहाबाहोययेदं धार्यतेजगत् ॥ इति ॥ समग्राङ्गोप देशे ॥ यत्रसमग्राङ्गोपदेशः साप्रकृतिः । यथादर्शपौर्णमासादिः ॥ तत्प्रकरणेसर्वाङ्गपाठात् ॥ प्रकृतिवद्विकृतिः कर्तव्येतिमीमांसका-नांव्यवस्था । राजयज्ञिन्वागी॰इति कर्तव्यतोपदिष्टा यागान्तरेणोपजी व्यतेसाप्रकृतिः । येनचोपजीव्यते साप्रकृतिरितितदर्थः ॥ प्रकरणम् । डुकृञ्॰ । क्तिन् । प्रकुवते । क्ति च् ॥

प्रकृतिजः । त्रि॰ स्वभावप्रभवे । प्रकृतेरभिव्यक्तेर गर्दे यादौ ॥ प्रकृतेर्जातः । जनी॰ । डः ॥

प्रकृतित्वम् । न॰ तत्त्वान्तरोपादाने । तदेवप्रकृतित्वंतादृश्यनयोऽभिमतम् । यतोयद्यपिपृथिव्यादीनामपि गोघट तथाद्ययोविकाराः सन्ति॰ एवंतद्विकारभेदानांपयोबीजादीनां दध्यङ्कुरादयः॰ तथापिगवादयो बीजादयोवापृथिव्यादिभ्यस्तत्त्वान्तरम् । सर्वेषांगोघटादीनांस्थूलत्व-मिन्द्रियग्राह्यत्वञ्चसममितिनतत्त्वान्तरम् ॥

प्रकृतिदान्तः । त्रि॰ स्वभावतउपशोपशान्ते ॥ प्रकृत्यादान्तः ॥

प्रकृतिलयः । पुं॰ प्रधानलये । प्रकृतौसंश्लेषे । पुरुषतत्त्वानभिज्ञस्य॰ वैराग्यमात्रात्प्रकृतिलयः । प्रकृतिपदञ्चात्रप्रकृति महदहङ्कारभूतेन्द्रियाणिगृह्यन्ते । तेष्वात्मबुध्योपासमानेषुलयः । वैराग्यात्प्रकृतिलयः ॥

प्रकृतिविकृतिः । स्त्री॰ महदादिसप्तसु । महदाद्याः प्रकृतिविकृतयः सप्त । प्रकृतयश्चविकृतयश्चताइति-प्रकृतिविकृतयः सप्त । तथाहि । महत्तत्त्वमहङ्कारस्यप्रकृतिर्विकृतिश्च मूलप्रकृतेः । एवमहङ्कारतत्त्वंतन्मात्राणामिन्द्रियाणाञ्चप्रकृतिर्विकृतिश्चमहतः । एवंपञ्चतन्मात्राणिस्थूलानिभूतानामाकाशादीनांप्रकृतयोविकृतयश्चाहङ्कारस्य ॥

प्रकृतिविरूपम् । न॰ गगनादौ । तत्त्वविभागकोपाध्यायच्छिन्नाकाशत्वात् ॥ निजरूपविरूपम् । प्रकृति-विरूपम् । त्रि॰ प्रकृतेरसमानरूपे ॥

प्रकृतिसरूपम् । न॰ महदादिसमूहे ।

तत्वविभागकोपाध्यवच्छिन्नजनकस्यात् । समानंरूपंसरूपम् । प्रकृते: समानरूपे ॥

प्रकृतिस्थ : । त्रि॰ आयत्स्वप्रभोगजनककर्मक्षयेप्रकृतावत्तानेसूक्ष्मरूपेणस्थिते । स्वभावस्थे ॥ प्रकृतौतिष्ठति । छा॰ । सुपिस्थइतिक : ॥ विकारशून्ये ॥ प्रकृतौसाम्यावस्थायांतिष्ठतीतितथा ॥

प्रकृत्याख्या । स्त्री॰ भ्रम : पदवाच्यार्थातुष्टौ ॥ प्रकृतिराख्यायस्या : ॥

प्रकृष्ट : । त्रि॰ प्रधाने । श्रेष्ठे ॥ उत्तमे ॥ प्रकृष्यतेऽयम् । कृष॰ । कर्मणिक्त : ॥

प्रकेत : । पुं॰ चिह्नभूते ॥ प्रकृष्ट : केत : ॥

प्रकेतनम् । न॰ गृहे ॥ प्रकृष्टकेतनम्

प्रकोष्ठ : । पुं॰ भूपद्वाराभ्यन्तरे ॥ विस्तृतकरहस्ते ॥ मणिबन्धकुर्परयोरन्तरे ॥ प्रकुष्यतेऽनेन । कुषनिष्कर्षे । उपिकुषीतिथन् ॥ प्रकृष्ट : कोष्ठमूलंवा । प्राध्यादयइतिसमास : । भुजे ॥

प्रक्खर : । पुं॰ अश्वकवचे । कुक्कुरे । पाखर॰ इ॰ भा॰ । इ॰ श॰ला॰ ॥

प्रक्रान्त । त्रि॰ उपक्रमकर्त्तरि । आरम्भकर्त्तरि ॥

प्रक्रम : । पुं॰ प्रथमारम्भे । उपक्रमे । अवसरे । क्रमे ॥ प्रक्रमणम् । क्रमु॰ । घञ् । ग्रन्थपरिचयार्थिक्रमपाठे ।

प्रक्रान्त : । त्रि॰ प्रस्तुते प्रकरणस्थे ॥ आरब्धे ॥ प्रक्रान्तमित्र । क्रमु॰ । क्त : ॥

प्रक्रिया : । स्त्री॰ नृपादीनांचामरधूननच्छत्रधारणादिव्यापारे । अधिकारे । उत्पादने । साधने ॥ प्रकारे ॥ औषधिप्रयोगे ॥ प्रकर्षायकरणम् । डुकृञ्॰ । कृञ : शचेतिश : । रिङ् । इयङ् । टाप् । प्रकृष्टकार्ये ॥

प्रक्रीडित : । त्रि॰ क्रीडाकारे ॥ प्रक्रीडति । क्रीड॰ । कर्तरिक्त : ॥

प्रक्लिन्न : । त्रि॰ प्रकार्षेणक्लेदयुक्ते ॥ तृप्ते ॥

प्रक्वण : । पुं॰ प्रक्वाणे । वीणाया: क्वणिते ॥ क्वणशब्दे । प्रकृष्टोवीणाया क्वणनम् ॥

प्रक्वाण : । पुं॰ प्रक्वणे । वीणाशब्दे ॥ प्रकृष्टोवीणायाक्वणितिभावेविकोघञ् ॥

प्रक्षर : । पुं॰ अश्वसन्नाहे । कुक्कुरे । पाखर इ॰ भा॰ । इ॰ हि॰ पं॰ ॥

प्रक्षालनम् । न॰ धावने । मार्जने ॥

प्रक्षालित : । त्रि॰ धौतेमार्जिते ।

प्रक्षिप्त : । त्रि॰ कृतप्रक्षेपे । प्रक्षिप्यतेस्म । क्षिप॰ । क्त : ।

प्रक्षेप : । पुं॰ औषधादिप्रक्षेपणीयद्रव्ये । विक्षेपे ॥

प्रक्षेपणम् । निक्षेपणे ॥ प्रकर्षेणक्षेपणम् ॥

प्रक्षोभः । पुं० प्रकृष्टक्षोभे ॥ नं० चलने ॥

प्रक्ष्वेडन : । पुं० सर्वलोहमयेशरे । नाराचे । प्रकर्षेणक्ष्वेदते । ञिक्ष्विदा अव्यक्ते शब्दे । ल्युः । पृ० ।

प्रक्ष्वेदन : । पुं० प्रक्ष्वेडने । नाराचे ।

प्रखर : । पुं० हयसन्नाहे । पाखर० प्र० भा० ॥ कुक्कुरे ॥ अश्वतरे ॥ वेसरे ॥ त्रि० अत्यन्तखरे ॥ अत्यु-ष्णे ॥

प्रख्य : । त्रि० उत्तरपदेतुल्यार्थवाचकि । यथा । स्युत्तरपदेप्रख्यः प्रकारः प्रतिमोनिभ इतिहेमचन्द्रः ॥ प्रकृष्टम : प्रख्यप्रय : सारश्वेतेतितुल्यम् ।

प्रख्या । स्त्री० कान्तौ । प्रख्यानम् । ख्या० । चक्षिङादेशोवा । आतश्चोपसर्गेइत्यङ् । टाप् ॥

प्रख्यात : । त्रि० प्रसिद्धे । प्रकृष्टख्यातियुक्ते । विख्याते ॥ प्रकर्षेणाख्यायि । ख्याप्रकथने । चक्षिङ ख्याञ्वा । क्त : ॥

प्रख्यातपितृक : । पुं० प्रख्यातवप्तृके । विख्यातपितृकि । आमुष्यायणे ॥ प्रख्यात : पितायस्य । कप् ।

प्रख्याति : । स्त्री० प्रकृष्टायाम् । प्रकृष्टायांकीर्तौ । विख्यातौ ॥

प्रख्यानम् । न० प्रतीतौ ॥

प्रगण्ड : । पुं० कूर्परोपरिस्कन्धपर्यन्तभागे । भुजमध्योपरिभागे ॥ प्रत्यासन्नोगण्ड : कपोलोऽस्य ॥

प्रगण्डी । स्त्री० बहि : प्राकारे ॥ दुर्गप्राकारभित्तौ शूराणामुपवेशनस्थाने ॥

प्रगतजानु : । त्रि० प्रगतजानुके ॥

प्रगतजानुक : । त्रि० प्रज्ञौ । वातादिनाविरलजानुके ॥ प्रगतेविरलेजानुनीयस्य । कप् ॥

प्रगन्ध : । पुं० पर्पटे ॥

प्रगल्भ : । त्रि० प्रतिभान्विते । प्रष्टव्यावसरे चकीथलाप्रतिपत्त्याद्योगवति । प्रत्युत्पन्नमतौ । प्रगल्भते । गल्भधाष्टर्ये । पचाद्यच् । धृष्टे ॥ प्रौढे ॥ वाग्मिनि ।

प्रगल्भगी : । स्त्री० उद्धारवचसि ॥ त्रि० तद्वति ॥

प्रगल्भता । स्त्री० प्रागल्भ्ये ॥ प्रगल्भभावे । उत्साहे । उद्यमे ॥ निःशङ्कत्वं प्रयोगेषुबुधैः क्ताप्रगल्भता

प्रगल्भा । स्त्री० नायिकाभेदे ।

प्रगाढ : । त्रि० कृच्छ्रे ॥ दृढे ॥ प्रगाह्यतेस्म । गाहू० । क्त : । यस्यविभाषेतिनेट् ॥ भृशे ॥

प्रगाता । त्रि० उत्तमगायके ॥

प्रगाथ : । पुं० चतुर्थपञ्चमपादौवार्हते प्रगाथेपुनरस्या सित्योत्तरयोरपश्चिमेवमादिवचनाद्यचद्वयोरुच्चोसिस्थः क्रियन्ते सप्रगाथइत्युच्यते ॥

प्रयाह :

प्रकर्षेणयानमेव । यद्वा । प्रयच्छते । अन्य० । । अकर्तरिचकारकइति कर्मणिघञ् । पृषोदरादित्वाद्वः फ लक्षारयोर्लोप : । तत्तीर्थैर्धढखावम् ॥

प्रयुत : । त्रि० प्रकृष्टो ॥ प्रकृष्टायुधा यस्य ॥ प्रकृष्टजायधोदिसुयर्ति ॥

प्रयच्छ : । पुं० प्रातिशाख्यादिप्रसिद्धे पदविशेषे ॥ स्वरोहितपसमीपवर्ति यश्चपूर्वाचार्यैः प्रगृह्यसंज्ञाविहिता प्रगृह्यते । पदत्वपादाने । असन्धि कार्योबयदेश्यै : । पदःस्तै विकास्या पच्यं पुर्येतिस्यम् । बहिर्ष्यो तिर अन्न सारणम् ॥

प्रगे । अ० प्रातः काले ॥ प्रगीयतेऽत्र या । गैशब्दे । केशव्य : ॥

प्रगेतन : । त्रि० प्रत्ने । प्रातस्तने ॥ ॥ प्रगेभवं : । सायंचिरमितिष्युट् तौ ॥

प्रग्रह : । पुं० तुलासूत्रे ॥ बन्द्याम् । आकृष्टमनुष्यादौ ॥ नियमने ॥ भुजे ॥ हयादिरज्जौ ॥ रश्मौ सुवर्णालुनरीकृष्टे ॥ रज्जनायाम् ॥ कर्णिकारवृक्षे ॥ प्रकृष्टाभिनिवेशे ॥ वन्धने ॥ प्रकृतिभावादप्रत्यभावे परस्परमचोरसन्निकर्षे ॥ प्रगृह्यते । यदटपाटाने । प्रेक्षणिनाम् । रश्मोचितिघञभावापच्चे० यदत्ताद्रि त्यप् ॥

प्रग्राह : । पुं० तुलासूत्रे ॥ हयादी

प्रघात :

नांवबन्धने ॥ च्चभीधी ॥ प्रग्रहे । प्रगृह्यते । ग्रह० । प्रेक्षणिनां रश्मोचितिघञ् ॥ यद्वा । प्रग्रहणम् ॥ ग्रह० । प्रेलिप्सायामितिघञ् ॥ यथा । पात्रप्रग्राहेणच रतिभिक्षु : । भिक्षापात्रोपादानेन पात्रंप्रगृह्येतियावत् ॥

प्रघटाविद् । त्रि० शास्त्रगण्डे ॥

प्र... । पुं० ताम्रकुम्भे ॥ कोष्ठगृहे ॥ ... कोष्ठके । अलिन्दे ॥ प्रघ बहिर्द्वार... प्रहन्यते । हन० । अङि : पादे : ... प्रघाणश्चेति अगारैकदेशेप्रघण ... कोष्ठी । साधु : । बारदेशेद्वौ... प्रकोष्ठ अध्यरोवाह्य । तत्त्वा ... निपातनम् ॥

... प्रभेदे ॥ ... ति

प्रघस : । पुं० असुरे ॥ दैत्ये ... प्रकर्षेणघसति । अद० प्रघ घसलभावे चच्युपसद्ख्यान उपसर्गेऽदत्त्व पितु० घसयोर घसलादेश : ॥

प्रघाण : । पुं० ताम्रकुम्भे ॥ कोष्ठे ॥ अलिन्दे । बहिर्द्वारप्रकोष्ठ प्रविशन्ति : पादे : प्रहन्यते । हन । अगारैकदेशेप्रघण : प्रघाणश्चेति साधु : । वा द्वौ प्रकोष्ठेनिपातनमिदम् ॥

प्रघात : । पुं० अभिसम्पाते । युद्धे ॥ प्रकर्षेणहननम० हन्यतेवा । हन० । घञ् ॥

प्रघूर्णः । पुं॰ अतिथौ । त्रि॰ प्रकृष्टघूर्णयुक्ते ॥

प्रचक्रम् । न॰ प्रस्थितायां सेनायां ॥ प्रस्थितं चक्रं सैन्यम् ॥

प्रचक्षाः । पुं॰ वृहस्पतौ ॥

प्रचण्डः । पुं॰ श्वेतकरवीरे ॥ त्रि॰ दुर्वहे । दुर्धर्षे ॥ प्रतापिनि ॥

प्रचण्डमूर्त्तिः । पुं॰ वरुणद्रुमे ॥ त्रि॰ प्रतापयुक्तशरीरे ॥ प्रचण्डा मूर्त्तिर्यस्य ॥

प्रचण्डा । स्त्री॰ देवीविशेषे ॥ यस्याः स्थानं छगलण्डः ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥

प्रचयः । पुं॰ समूहे ॥ प्रसङ्गे ॥ पुष्पाद्यवचये ॥ शिथिलाख्यसंयोगे ॥ अयञ्च परिमाणजनकः । यथा । सङ्घातः परिमाणाच्च प्रचयादपि जायते । प्रचयः शिथिलाख्योयः संयोगस्तेन जन्यते ॥ परिमाणं तूलकादीनामसूत्याश्रयनाशतः ॥ भा॰ प॰ ॥ प्रचीयते । चिञ् एरच् ॥

प्रचयगमनम् । न॰ बाहुल्येन गमनार्थे ॥ प्रचयेन गमनम् ॥

प्रचरः । पुं॰ पथि ॥

प्रचरद्रूपः । त्रि॰ व्यक्तरूपे ॥

प्रचलकी । पुं॰ प्रचलाकिनि ॥

प्रचलाकः । पुं॰ शराघाते ॥ शिखण्डे । भुजङ्गमे ॥

प्रचलाकी । पुं॰ मयूरे ॥ भुजङ्गे ॥

प्रचलायितः । त्रि॰ निद्रादिना घूर्णिते ॥ प्रचलइवाचरति । कर्त्तुः क्यङ् सलोपश्चेति॰ सन्नन्तात् कर्त्तरि क्तः ॥ प्रचलायाजातास्येतिवा । प्रचलायते स्म । गत्यर्थेति क्तोवा ॥

प्रचलितः । त्रि॰ प्रस्थिते ॥

प्रचारः । पुं॰ सदाचारव्यवहारे ॥ व्यक्तौ । प्रकाशे ॥ प्रचरणम् । चर॰ । घञ् ॥

प्रचितः । त्रि॰ परिवृंहिते ॥ प्रचीयते स्म । चिञ्॰ । क्तः ॥

प्रचितकम् । न॰ दण्डकविभेदे ॥ य॰ । प्रचितकसमभिधोधीरधीभिः स्मृतोदण्डकोनद्वयादुत्तरैः सप्तभिर्यैः ॥ यथा सुन्दरयदुकुलाम्भोधिचन्द्रप्रभोदेवकीगर्भरत्नश्चिलोकैकनाथ॰ प्रचितकपटसुरारिप्रमोदाम्बुजावलसोमप्रियाश्वेशेश्वरीन्द्र । चरणनखरसुधांशुच्छटीभ्यः प्रनि ... ... प्रणतजनपरिताप ... प्रसीद प्रसीद प्रसीद ॥

प्रचीयमानः । त्रि॰ पुष्यमाणे ॥

प्रचुरः । त्रि॰ प्रभूते । प्राज्ये । बहुले ॥ प्रचोरयति । चुर॰ । इगुपधेतिकः । चुरादीनां णिज्वैकल्पिकः ॥ प्रगतश्चुरायादितिवा ॥

प्रचुरपुरुषः । पुं॰ चौरे ॥ बहुनरे ॥

प्रचेताः । पुं॰ वरुणे । अप्पती ॥ मुनिविशेषे ॥ प्राचीनवर्हिषस्तन येषु ॥ प्राचीनवर्हिषः पुत्रा शतद्रुत्यादशाभवन् । तुल्यनामव्रता सर्वे धर्मस्नाताः प्रचेतसः ॥ त्रि॰ प्रकृष्टहृदि । प्रकृष्टं चेतोऽस्य ॥ प्रचेतयति वा । चिती॰ । असुन् ॥

प्रचेतसी । स्त्री॰ कट्फले ॥

प्रचेताः । पुं॰ सारथौ ॥

प्रचेलम् । न॰ पीतकाष्ठे ॥

प्रचेलकः । पुं॰ अश्वे ॥

प्रचोदनी । स्त्री॰ कण्टकार्याम् ॥ प्रचोदयति । चुदसञ्चोदने । ल्युट् ॥

प्रचोदितः । त्रि॰ प्रेरिते ॥

प्रच्छदः । पुं॰ आच्छादने ॥

प्रच्छदपटः । पुं॰ निचोले । शैलशृङ्ग शय्यादि प्रच्छादनं तस्मिन्पटे इति भाषा ॥ डोलिकाद्यावरणपटे॰ इत्येके । स्त्रीपरिधानपटे॰ बुरका॰ इतिख्याते वस्त्रपटे । चादरपटे ॥ पिछौडा॰ पिछौडी नाम वाससि । प्रच्छदति॰ प्रच्छादयते अनेन वा । चुरादिण्यन्तात्छद । छादेर्घेऽद्वितीयस्य : । प्रच्छदश्चासौ पटश्च ॥

प्रच्छना ।-स्त्री॰ वामकृत्यायाम् ॥

प्रच्छन्नम् । न॰ अन्तर्द्वारे प्रकोष्ठे- यगेहान्तर्द्वारे ॥ प्रकर्षेणच्छन्नम् । कर्मणि क्तः ॥ त्रि॰ गूढे ॥ आच्छन्ने ॥

प्रच्छन्नतस्करः । पुं॰ कितवकुशीलवादौ यथा ॥ कितवान्कुशीलवान्क्रूरान्पाषण्डस्थांश्च मानवान् । विकर्मस्थान्शौण्डिकांश्च क्षिप्रं निर्वासयेत्पुरात् ॥ एतेराष्ट्रे वर्त्तमाना राज्ञः प्रच्छन्नतस्कराः । विकर्मक्रियया नित्यं बाधन्ते भद्रिकाः प्रजाः ॥ इति मानवे नवमोऽध्यायः ॥

प्रच्छन्नहृदयः । त्रि॰ गूढाभिप्राये ॥ प्रच्छन्नं हृदयं यस्य ॥

प्रच्छर्दिका । स्त्री॰ वमिरोगे ॥ प्रच्छर्दनम् । छर्दवमने । रोगाख्यायां ण्वुल् ॥

प्रच्छादनम् । न॰ उत्तरीयवस्त्रे प्रावरणे ॥

प्रच्छादितः । त्रि॰ आच्छादिते ॥

प्रजनः । पुं॰ पशूनां गर्भग्रहणकाले ॥ उपसरे । प्रथमगर्भग्रहे ॥ स्त्री गव्यादिषु पुङ्गवादीनां प्रथमगर्भाधानाय मैथुनाभियोगे । गर्भधारणे प्रजननम् । अस्रो॰ । प्रजत् । जनि वध्योरिति वृद्धिः ॥ यद्वा गच्छन्ति देवेन् । प्रशब्दो धात्वर्थविपरीतयति । प्रादुर्भावस्य परीक्षणगर्भग्रहणम् । तत्र द्वयम द्वितीयादिकं दे त्व रत्नाशब्दत्वे ' हरदत्तस्तु सोप्येवम् । स्त्रीषु प्रथमगर्भग्रहणमित्याशयम् ॥

प्रजननम् । न० योनौ ॥ जन्मनि ॥ प्रगते ॥ पुंभोत्पत्तौ ॥ ॥

प्रजनिका । स्त्री० मातरि ॥

प्रजनिष्णुः । त्रि० प्रजननशीले ॥ प्रपूर्वीज्जनीप्रादुर्भावइत्यस्मादलङ्कृञ्नि राकृञित्यादिना॰इष्णुच् ॥

प्रजल्पः । पुं० वाक्यवि० । य० । अ-सूयेर्ष्यामदयुजायोऽवधीरणमुद्रया । प्रियस्यकौशलोद्गारः प्रजल्पः स तु कथ्यते । इत्युज्ज्वलनीलमणिः ॥

प्रजवः । पुं० प्रकृष्टवेगे ॥

प्रजवी । त्रि० वेगिनि । प्रकृष्टवेगयुक्ते ॥ प्रजवति । जुः सौत्रोवेगगतौच । प्रजोरिनिः ॥

प्रजा । स्त्री० लोके । जने ॥ सन्ताने ॥ यथा । येप्रजामीशिरेधीरास्ते महा नाभिभेजिरे । येप्रजांमीशिरेधीरा-स्ते ऽमृतत्वं हिभेजिरे ॥ इति ॥ प्र-कर्षेणबीजयोन्योः सम्बन्धाज्जायते । जनी० । उपसर्गेचसंज्ञायामिति डः ॥ यथाहुः । नशङ्खाद्धं नच-क्राद्धं नपद्मं नध्वजंतथा । विद्या-ऽऽसभगाद्दत्तस्मान्माहेश्वरीप्रजे-ति ॥

प्रजागरः । पुं० प्रकर्षेणजागरणे ॥ रा त्रानंकाभिनंधारंप्रविशन्तिप्रजाग राः ॥ प्रकर्षेणजागर्त्ति । जागृ० । पचाद्यच् ॥

प्रजाता । स्त्री० जातापत्यायाम् । प्र सूतायाम् । प्रजायतेस्म । जन्मभी वितस्त्वर्थीचजनिः । गत्यर्थेतिक्तः ॥

प्रजातिः । स्त्री० प्रकृष्टेजन्मनि । उपनयने ॥

प्रजातीर्थम् । न० पुंसोत्पत्तिसुगुणप्रशा-स्ते ॥ पुंत्रेजातेव्यतीपातेदत्तंभवति चाक्षयम् ॥

प्रजात्यानन्दः । पुं० सन्तानार्थेसं-योगे ॥

प्रजादा । स्त्री० गर्भदात्रीक्षुपे ॥ त्रि० प्रजादातरि ॥

प्रजादानम् । न० रजते ॥

प्रजाध्यक्षः । पुं० दक्षादौ ॥ प्रजा-नामध्यक्षः ॥

प्रजानन्ती । स्त्री० पण्डितायाम् । प्रा ज्ञायाम् ॥

प्रजापः । पुं० राजनि ॥ ॥

प्रजापतिः । पुं० विधातरि । हिरण्यग र्भे । चतुरानने ॥ काश्यपे ॥ दिवा करे ॥ वह्नौ ॥ त्वष्टरि ॥ जामा-तरि ॥ मरीचादौ । राज्ञि ॥ दक्षा दौ ॥ दक्षप्रजापतयोयथा । मरीचि मत्र्यङ्गिरसौपुलस्त्यंपुलहंक्रतुम् । प्रचेतसंवसिष्ठञ्चभृगुंनारदमेवचे ति ॥ एकविंशतिर्वीथा । ब्रह्मास्थाणुर्म नुर्दक्षोभृगुर्धर्मस्तथायमः । मरीचि रङ्गिराश्चिश्चपुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ॥ वशिष्ठः परमेष्ठीचविवस्वान्सोमएव च । कर्दमश्चापिवः मोक्षः क्रोधो

वाक्क्रीतएवच ॥ एकविंशतिरुत्थ
ग्रास्ते प्रजापतयः स्मृताः । इति
महाभारतेमोक्षधर्म्मः ॥ प्रजानां
पतिः ॥ कीटवि० ॥

प्रजापतितीर्थम् । न० कनिष्ठामूले ॥

प्रजापतिपतिः । पुं० ब्रह्मणि । पि-
तामहे ॥ प्रजापतीनांदक्षादीनांप-
तिः ॥

प्रजापालः । पुं० वायौ ॥ यथा ।
शीतांशुः क्लेदयन्नुर्वीं विवस्वान्
शोषयन्नपि । तावुभावपिसंश्रित्य
वायुः पालयतिप्रजाः ॥ तत्रदक्षि
णायनम् वर्षाशरद्धेमन्ताः । तेषु
भगवानाप्यायतेसोमोऽम्ललवणमधु
रास्त्ररसाबलवन्तोभवन्ति । उत्तरो
त्तरञ्चसर्वप्राणिनांबलमभिवर्द्धते ।
उत्तरायणञ्चशिशिरवसन्तग्रीष्माः
। तेषुभगवानाप्यायतेऽर्कस्तिक्तकषा
यकटुकाश्चरसाबलवन्तोभवन्ति ।
उत्तरोत्तरञ्चसर्वप्राणिनांबलमपची
यते ॥

प्रजापालनम् । न० लोकानांसंरक्षणा
त्मकेभूपतेर्धर्म्मे ॥ यथा । चाटचार
चचौरेभ्योवधबन्धभयादिभिः । पी
ड्यमानाः प्रजारक्षेत्कायस्थेभ्यो
विशेषत इतिवह्निपुराणम् ॥

प्रजावती । स्त्री० भ्रातृजायायाम् ॥
प्रजाऽस्यस्याः । तदस्यास्तीतिमतु
प् ॥ सन्तानविशिष्टायाम् ॥

प्रजाहितम् । न० जले ॥ प्रजाभ्योहि
तम् ॥ त्रि० प्रजोपकारे ॥

प्रजिनः । पुं० वायौ ॥

प्रजुष्टः । त्रि० प्रसक्ते ॥

प्रजेश्वरः । पुं० नृपे । राज्ञि ॥ प्रजा
नामीश्वरः ॥

प्रज्झटिका । स्त्री० मात्रावृत्तान्तरे ॥
य० । चत्वारिचतुष्कलकानिधेहि
तत्रापिजगणमन्ते विधेहि । भणिता
फणिनायकपिङ्गलेनप्रज्झटियासा
षोडशकलेन ॥ यथा ॥ रमतेन-
मनः परितापधारिनमनागपिधिर
मतिनयनवारि । यदवधिवरिपोऽह
क्षपयमगामितदवधिबाधागतमनु-
भवामि ॥

प्रज्ञः । त्रि० पण्डिते ॥ प्रज्ञानाति
। ज्ञाऽवबोधने । आतश्चोपसर्गइति
कः ॥ प्राज्ञप्रज्ञौविरलज्ञानुके०
इतिहेमचन्द्रः ॥

प्रज्ञप्तिः । स्त्री० प्रज्ञाने ॥ ज्ञप्त्यादि
प्रतीतौ ॥ सङ्केते ॥

प्रज्ञप्ती । स्त्री० जिनविद्यादेवीविशेषे

प्रज्ञा । स्त्री० धीशुष्याम् । बुद्धौ । य
था । प्रज्ञाहीनस्यपठनमन्धस्यदर्प
णंयथा । देहोभ्रान्तावतःशास्त्रं तत्त्व-
ज्ञानस्यसाधनमिति ॥ अतीतानु-
स्मृतिर्मेधातत्कालग्राहिणीमतिः ॥
शुभाशुभविचारज्ञाधीरैरुदाहृता ।
इतिविशेषः ॥ प्रज्ञाम् ॥ अप

रोत्नानुभवपर्य्यन्तविचारे ॥ चेतनायांजीवनधर्मे ॥ प्रजानाति । प्रज्ञायतेऽनयावा । ज्ञा० । आतश्चोपसर्गे इतिकः

प्रज्ञाकाय:। पुं० मञ्जुघोषे । प्रज्ञैवकायोऽस्य ॥

प्रज्ञाचक्षुः । त्रि० अन्धे । प्रज्ञाचक्षुर्यस्य ।

प्रज्ञातः । त्रि० प्रत्यक्षे । सकलप्रमाणेषूत्तमयाप्रत्यक्षगोचरः प्रज्ञातइत्युच्यते । प्रकर्षेणज्ञातः ।

प्रज्ञानम् । न० बुद्धौ । चिन्हे ॥ प्रज्ञायतेऽनेनवा । भावकर्मकरणादौल्युट् ॥ प्रज्ञायां । प्रज्ञाविज्ञाने । ब्रह्मणि । प्रकृष्टंजन्मादिविक्रियाविरहितंकूटस्थंज्ञानंज्ञप्तिरूपंवस्तु० प्रज्ञानंब्रह्मप्रज्ञानंश्रुतिः येनेक्षते शृणोतीदंजिघ्रतिव्याकरोतिच । स्वाद्वस्वादूविजानाति तत्प्रज्ञानमुदीरितम् । चतुर्मुखेन्द्रदेवेषु मनुष्याश्वगवादिषु । चैतन्यमेकंब्रह्मातः प्रज्ञानंब्रह्ममय्यपीति विदुषामनुभवात् । त्रि० पण्डिते ।

प्रज्ञाघनः। त्रि० प्रज्ञैकरसेप्राज्ञे । सप्रज्ञायघनः स्वच्छनाविघनीभूतानीव । यथात्वर्थीनैशेन तमसाऽविभज्यमानं सर्वघनमिवस्यात् ।

प्रज्ञामात्रा । स्त्री० शब्दादिषुविषु ज्ञ-ब्दादिविषयकेन्द्रियेषु ॥

प्रज्ञावान् । पुं० धीरे । प्रज्ञिले ॥ प्रज्ञास्ति अस्य । मतुप् ॥

प्रज्ञावादः । पुं० प्राज्ञैर्वक्तुमनुचितेशब्दे ॥ प्रज्ञानामवादः ॥ प्रज्ञावतांपण्डितानांवादे ॥

प्रज्ञिलः । त्रि० पण्डिते । प्रज्ञास्त्यस्य पिच्छादित्वादिलच् ॥

प्रज्ञुः । त्रि० प्रगतजानौ । प्रगतेविरलेजानुनीयस्य । प्रसंभ्यांजानुनोर्ज्ञुः ॥

प्रज्वरः । पुं० सारक्षैत्याख्यज्वरे ॥

प्रज्वलः । त्रि० उज्ज्वले । प्रज्वलति । ज्वलदीप्तौ । अच् ॥

प्रज्वलितः । त्रि० उज्ज्वलिते । दीप्ते । दह्यमाने ॥

प्रडीनम् । न० पक्षिणांगतिभेदे । उड्डयनायकमवस्थे ॥ प्रथमंडयनम् । डीङ् विहायसागतौ । नपुंसकेभावेक्तः । स्वाद्युपोदित्वदितियोदित्वान्निष्ठानत्वम् ॥ पतनंवेगवत्तायामिति-याणीपर्य ॥ भावः पतनेवेगवत्तायाम् ।

प्रण्य : । त्रि० पूर्वे । पुरातने ॥ नयपुराणप्राट्टित्विनप्रत्यय : ॥

प्रणतः । त्रि० प्रह्वीभूते । नमस्कृते ॥ प्रगतसन्तिस्य । नमप्रह्वत्वे । क्तः । धर्मविलोपा । प्रवृत्यनन्तरोपा ।

प्रणति : । स्त्री० प्रणामे । प्रणिपा-

ते । अनुनये । नमस्कारे । प्रकृष्टा नतिः । ईश्वरोजीवकलयाप्रविष्टो- भगवानिति । प्रणमेद्दण्डवद्भूमा- वाश्वचाण्डालगोखरम् ॥

प्रणतोदरः । त्रि॰ प्रनतोदरे ॥

प्रणयः । त्रि॰ प्रसरे । प्रश्रये । प्रीत्या प्रार्थने ॥ प्रेम्णि । स्नेहे । याच्ञा- याम् ॥ विश्रम्भे । निर्वाणे । मोक्षे ॥ सान्त्वनायाम् ॥ परिचये ॥ प्र- णयनम् ; णीञ्॰ एरच् ॥ त्रि॰ ॥

प्रणयनम् । न॰ प्रापणे ॥ प्रणीयते । णीञ्प्रापणे । ल्युट् ॥

प्रणयवान् । त्रि॰ प्रेमविशिष्टे ॥

प्रणयी । पुं॰ स्वामिनि ॥ त्रि॰ स्नेहव- ति ॥ प्रणयोऽस्यास्ति । इनिः । अ- र्थिनि ॥

प्रणयिनी । स्त्री॰ भार्यायाम् ॥

प्रणवः । पुं॰ तारे । मन्त्रादौ । वेदा- दौ । ब्रह्मणि ॥ प्रणवाद्यास्तथावे- दाः प्रणवेचप्रतिष्ठिताः । वाङ्मयं प्रणवः सर्वंतस्मात्प्रणवमभ्यसेत् ॥ प्रणमन्तिश्रयं वेदास्तस्मात् प्रणव- उच्यतेइतिसनत्कुमारवचनम् ॥ प्रणन्यते इतिप्रणवः । नमेः : कर्मणिघञ् संज्ञापूर्वंकत्वाद्वृद्ध्य भावः । पृषोदरादित्वात्प्रत्वं वः । प्रणूयतेस्तूयते । णुस्तुतौ । स्तोर- प ॥ यद्वा प्रणौतिप्रकर्षणस्तौतिपर मेश्वरम् । णु॰ । पचाद्यच् । उपस र्गादितिणत्वम् ॥

प्रणष्टः । त्रि॰ प्रकर्षेणनाशयुक्ते ॥

प्रणादः । पुं॰ तारशब्दे ॥ श्रवणाम- ये । कर्णनादे । यथा । कर्णस्रोतः स्थितेवातेशृणोतिविविधान्स्वरान् । भेरीमृदङ्गशङ्खानांकर्णनादः सउ च्यते ॥ अनुरागजशब्दे । प्रीतिजनि तमुखकण्ठादिशब्दे । प्रीतिविशेष जात्शीत्कृतशब्दे ॥ अनुरागजातश ब्दे प्रणादःशीत्कृतंनृणामितिशब्दा र्णवः । प्रणदनम् । णदअव्यक्तेशब्दे । घञ् । उपसर्गादसमासेपीतिणत्वं ।

प्रणामः । पुं॰ प्रणतौ प्रणिपाते । भ क्तिश्रद्धातिशययुक्तनमस्कारे । स्वाप कर्षबोधकव्यापारविशेषे । अष्टाङ्ग पञ्चाङ्गादिभेदभिन्ने ॥ यथा । दोर्भ्यां पद्भ्यांचजानुभ्या मुरसाशिरसादृ शा । मनसावचसाचेति प्रणामोष्टा ङ्गईरितः ॥ बाहुभ्यांचैवजानुभ्यां शिरसावचसादृशा । पञ्चाङ्गोयंप्रणा मः स्यात्पूजासुप्रवराविमौ ॥ एक हस्तप्रणामश्चएकंवापिप्रदक्षिणम् । अकालेदर्शनं विष्णोर्हन्तिपुण्यंपुरा कृतम् ॥ प्रणमनम् । णमप्रह्वत्वे । घञ् ॥ यः शूद्रे णार्चितंलिङ्गंवि ष्णुंवाप्रणमेद्द्विजः । निष्कृतिर्न प्रणामे तस्याश्चित्तायुतैरपि ॥

प्रणाय्यः । त्रि॰ अभिलापविवर्जिते । असम्मते । प्रणीयते । णीञ्॰ ।

प्रणाय्योसम्मताविति साधुः॥ प्रणाय्यः साध्वनिन्दितवृतिरिति काण्डशेषः॥

प्रणाल : । पुं॰ कृत्रिमजलनिःसरणमार्गे । पयनाला॰ पनाला॰ इ॰ भा॰ ॥ मल्यते । वालयत्यस्मिं । कर्मणिघञ् । उपसर्गादितिणत्वम् ॥

प्रणाली । स्त्री॰ आनुपूर्व्याम् ॥ कृत्रिमाम्बुनिःसरणमार्गे । पयनाली॰ पनाली॰ इ॰ भा॰ ॥ गौ॰ ङीष् ॥

प्रणिदानम् । न॰ विनिमये ॥ अत्यर्पणे ॥

प्रणिधानम् । न॰ प्रयत्ने ॥ प्रवेशने । अभियोगे । समाधौ । मनसोविषयान्तरवारणे । चित्तैकाग्र्ये ॥

प्रणिधि : । पुं॰ चानुचरे । गूढपुरुषे । चरे । प्रार्थने । याचने ॥ अवधाने ॥ प्रणिधानम्॰प्रणिधीयतेवा । डुधाञ्॰ । उपसर्गेधो : कि : प्रकर्षेणनिधीयतेज्ञेयमनया ॥

प्रणिपात : । पुं॰ अनुनये । प्रणतौ । प्रकर्षेणभक्तिश्रद्धातिशयेननीचै : पतने । दीर्घनमस्कारे । दण्डवत्पतने । प्रकृष्टोनिपात : ॥

प्रणिहित : । त्रि॰ निहिते । समाहिते । सम्प्राप्ते । न्यस्ते । स्थापिते । निहिते । प्रणिधीयतेस्म । डुधाञ्॰ । हा : । दधातेर्हि : अत्यन्तायामे । प्रणिधिकर्मणानियुक्ते ॥

प्रणीत : । पुं॰ संस्कृताग्नौ । प्रकर्षेणनीत : । त्रि॰ क्षिप्ते । उपसम्पन्ने । पाकेनसंस्कृतेव्यञ्जनादौ । विहिते । कृते ॥ प्रवेशिते । प्रणीयतेस्म । णीञ्॰ । कर्मणिक्त : । इत्यग्नेः ॥

प्रणीतमना : । त्रि॰ हृष्टचित्ते ॥

प्रणीता । स्त्री॰ यज्ञपात्रविशेषे । विष्णोरासनार्थे वारिपूरितेपात्रे ॥ टाप् ॥

प्रणुत : । त्रि॰ स्तुते ॥ प्रणूयतेस्म । णुस्तुतौ । क्त : ॥

प्रणुन्न : । त्रि॰ कम्पिते । प्रकर्षेणनुन्न : ॥

प्रणेता । त्रि॰ कर्त्तरि ॥ यथा । सर्वासामपिविद्यानांप्रणेताभगवाञ्शिव इति ॥

प्रणेय : । त्रि॰ वशीभूते । वश्ये । प्रकर्षेणनेतुंशक्य : । णीञ्॰ । अचोयत् ॥

प्रणोद्य : । त्रि॰ प्रत्याख्येये ॥

प्रतत : । त्रि॰ अभिव्याप्ते ॥ निरन्तरे ॥

प्रतति : । स्त्री॰ विस्तृतौ ॥ वल्ल्याम् ॥ प्रतनोति । तनुविस्तारे । क्तिच्क्तौ चसंज्ञायाम् ॥

प्रतती । स्त्री॰ लतायाम् । विस्तारे । कृदिकारादक्तिन इति ङीष् ॥

प्रतन : । त्रि॰ पुरातने ॥ नवपुराणे भ्यादिति प्रपूर्वात्तनप्प्रत्यय : ॥

प्रतनु : । त्रि॰ उत्कृष्टे ॥

प्रतमक : । पुं॰ तमकप्रभेदे ॥ पित्तानुबद्धज्वरादियोगेनतमकस्यैवप्रतमकसंज्ञा । यथा ॥ ज्वरमूर्छापरीतस्यविद्यात्प्रतमकन्तुतम् । उदावर्त्तरजोऽजीर्णक्लिन्नकायनिरोधजः ॥ तमसावर्द्धतेऽत्यर्थंशीतैश्चाशुप्रशाम्यति । मज्जतस्तमसीवास्यविद्यात्प्रतमकन्तुतदिति ॥

प्रतर्कणम् । न॰ वितर्के । ऊहे ॥

प्रतर्दन : । पुं॰ भगवति ॥ प्रलयेभूतानिप्रकर्षेणतर्दतिहिनस्ति । तर्दहिंसायाम् । नन्द्यादित्वाल्ल्युः ॥ नृपविशेषे । दिवोदासात्मजेकाशिराजे ॥ प्रकर्षेणतर्दयत्यभिभवतिस्वशत्रून्॰ इति ॥

प्रतल : । पुं॰ चपेटे । तताङ्गुलिकरे । याप॰ इ॰ भा॰ ॥ न॰ पातालवि॰ ॥ प्रतलति । तलप्रतिष्ठायाम् । अच् ॥ संहतले ॥ प्रततिप्रश्लिष्टतलेच ॥

प्रतान् । अ॰ विस्तारे ॥ प्रतास्यति । तमुकाङ्क्षायाम् । क्विप् । अनुनासिकस्येतिदीर्घः । मोनोधातोः ॥

प्रतान : । पुं॰ तन्तुसंयुक्तेपुष्पशालादुप्रभृतिषु ॥ शाखापत्रप्रचये ॥ विस्तारे ॥ प्रतननम्॰ प्रतन्वतेवा । तनु॰ । घञ् ॥ कुटिलतन्तौ ॥ अपतानकाख्येवायुरोगविशेषे ॥

प्रतानिनी । स्त्री॰ प्रतानवल्ल्याम् ॥

शाखापत्रप्रचयः प्रतानः कुटिलतन्तुर्वा ॥ सोऽस्त्यस्याः । इन्नन्तान्ङीप् ॥ प्रसारण्याम् ॥

प्रताप : । पुं॰ तापे ॥ तेजसि । कोषदण्डजेतेजसि ॥ कोषोधनम्॰ दण्डोदमः तद्वेतुत्वात्सैन्यमपिदण्डः । ताभ्यांयत्तेजो जायतेतस्मिन्निति यावत् ॥ प्रतापयति॰ अनेन । तप॰ । णिच् : । पुंसीतिघः प्रतपनंवा । भावेघञ् ॥ अर्कवृक्षे ॥ प्रतापौपौरुषातपाविति यादवः ॥

प्रतापक : । पुं॰ रवौ : प्राज्ञ॰ गान्तरे ॥

प्रतापन : । पुं॰ नरकविशेषे । कुम्भीपाके ॥ न॰ पीडने ॥ प्रतापयति । तपदाहे । ल्युः ॥

प्रतापवत् । त्रि॰ अत्यन्तमात्रेणयशसुविदारकदैत्यप्रभस्तमीसपि ॥

प्रतापस : । पुं॰ श्वेतार्के । शुक्लार्कवृक्षे ॥ प्रतापंचक्षुस्तेज : स्यति । षो॰ । कः ॥ प्रभूतास्तापसायेनवा ॥

प्रतापान्वित : । त्रि॰ शौर्ययुते ॥

प्रतापी । त्रि॰ अनुतापकी ॥ प्रतापयितुंशीलमस्य । ताच्छील्येणिनिः ॥ तेजस्विनी ॥ अतद्गुनिठनादिती निः ॥

प्रताम् । अ॰ ग्लानौ ॥

प्रतारक : । त्रि॰ वञ्चके ॥ प्रतारयति । तॄ॰ । ण्वुल् ॥ ..

प्रतारणम् । न॰ वञ्चने ॥

प्रतारणा । स्त्री॰ वञ्चनायाम् ॥ यदो क्तसितवयोकर्तुं जगदेकैककर्मणा । उपास्यतांकलौकल्पलतादेवीप्रतार णेति॰ धूर्त्तकल्पितम् ॥

प्रतारणीय : । त्रि॰ वञ्चनीये ॥

प्रतारित : । त्रि॰ व्यंसिते । वञ्चिते कृतप्रतारणे ॥

प्रति । अ॰ प्रतिनिधौ ॥ इत्थम्भूता ख्याने ॥ आभिमुख्ये ॥ मात्रार्थे । लोके ॥ भागे ॥ वीप्सायाम् ॥ लक्षणे ॥ प्रतिदाने ॥ वेपे ॥ निश्चये ॥ प्राति॰ प्रयतेथा । बाहुलकाड्डति : ॥ व्याप्तौ ॥ प्रशान्तौ ॥ विरोधे ॥ समाधौ स्वभावे ॥

प्रतिक : । त्रि॰ कार्षापणिके ॥ का र्षापणेनक्रीत : । कार्षापणाट्टिठन् वक्तव्य : ॰ प्रतिरादेशश्चवा ॥ऽऽ प्रतिकी ॥ स्त्री ॥

प्रतिकर्म । न॰ प्रसाधने , वेशे । कृतशोभायाम् ॥ प्रत्यङ्गप्रतिव्या तं धाकर्म । शाकपार्थिवादि ॥ धंस नादिपञ्चकर्मखितिभिधत्त : ॥

प्रतिकार : । पुं॰ प्रतीकारे ॥ सम॰ । भटे॰ । प्रतिकरणम् ॥ कृञोघ ञ् ॥

प्रतिकूप : । पुं॰ परिखायाम् ॥

प्रतिकूल : । त्रि॰ अननुकूले । प्रस व्ये । अपसव्ये । प्रतीपे । विरु द्धार्थे ॥ प्रतीपंकूलात् । प्रतिकूल शब्दोऽविलक्षणयाविरुद्धे वर्त्तते॰ प्रतिलोमवत् ॥ आत्मन : प्रति कूलानिपरेषांनसमाचरेत् ॥

प्रतिकृति : । स्त्री॰ अर्चायाम् ॥ प्र तिनिधौ । दृषदर्म काष्ठादिनि र्मिते प्रतिमापर्यायवस्तुनि ॥ प्र तीकारे ॥ प्रकृष्टाकृति : । प्रति निधि : कृतिर्वा ॥

प्रतिकृष्ट : । त्रि॰ गुप्ते ॥ द्विराकृष्य कर्षिते ॥ प्रतिकृष्यतेस्म ॥ कृष॰ । क्त : ॥

प्रतिक्रिया । स्त्री॰ प्रतीकारे ॥ प्र तिकरणम् । कृञ् : शच ॥

प्रतिक्षणम् । अ॰ पौन : पुन्ये ॥

प्रतिक्षय : । पुं॰ रक्षके ॥

प्रतिक्षिप्त : । त्रि॰ वारिते । प्रति रुते ॥ प्रेषिते ॥ आह्वयप्रेषि तोयस्तुप्रतिक्षिप्त : सउच्यते ॥ भेषजे ॥ कृताधिक्षेपे ॥ अधि क्षिप्ते ॥ अधिक्षिप्यतेस्म । क्षिप प्रेरणे । क्त : ॥

प्रतिक्षेप : । पुं॰ प्रत्याख्याने ॥

प्रतिगतम् । न॰ प्रतिलोमे ॥ प क्षिगतिविशेषे ॥ त्रि॰ प्रतियाते ॥

प्रतिगमनम् । न॰ प्रतिप्रयाणे ॥

प्रतिग्रह : । पुं॰ स्वीकरणे । स्वीकृ तौ ॥ सैन्यपृष्ठे । सैन्यस्यपश्चा

भिन्नसङ्घातेऽर्जीके ॥ प्रतिग्रह्य सेऽनेन । यद्वद्गृह्यते । पतद्ग्रहे ॥ द्विजेभ्योविधिवद्देये ॥ दान द्रव्यग्रहे ॥ ग्रहविशेषे ॥ क्रिया कारे ॥ प्रतिगृह्णाति । ग्रहउपादाने । विभाषाग्रह इतिपक्षेऽच् ब्राह्मणस्यार्थे । प्रतिग्रहार्जितः । यथा । प्रतिग्रहार्जितावित्तविशेषत्वनिर्णिताः । वैश्ये न्यायार्जितार्थाः । शूद्रे शुश्रूषयार्जिताः ॥ अयाचितप्रतिग्रहेदोषाभावोयथा । अयाचितोपपन्ने तुनास्ति दोषः प्रतिग्रहे । अमृतं तद्विदुर्देवास्तस्मात्तन्नैवनिर्णुदेत् ॥

प्रतिग्राह : । पुं० पतद्ग्रहे । आचमनके । प्रोक्षे ॥ प्रतिगृह्णाति । ग्रह । विभाषाग्रहइतिपक्षेणः ॥ प्रतिग्रहणे ॥

प्रतिग्राहित : । त्रि० स्वीकारिते ॥

प्रतिघ : । पुं० प्रतिघाते ॥ क्रोधे ॥

प्रतिघननम् । हन० । अन्यत्रापिदृश्यतइतिडेन्यङ्कादित्वात् कुत्वम् ॥ मूर्च्छायाम् ॥

प्रतिघात : । पुं० प्रतिघन्धे ॥ प्रतिहननम् । हन० । घञ्० । हनस्तोचिण्णलोः । होहन्तेरितिकुत्वम् ॥

प्रतिघातनम् । न० मारणे ॥ हन्तेः स्वार्थण्यन्ताल्ल्युट् ॥

प्रतिघ्नम् । न० वपुषि ॥

प्रतिच्छन्द : । न० प्रतिरूपे ॥

प्रतिच्छाया । स्त्री० प्रतिबिम्बे ॥ प्रकृष्टच्छाया ॥

प्रतिजल्पा । स्त्री० ग्रथनङ्गावाम् ॥

प्रतिजल्प : । पुं० वाक्यविशेषे ॥

प्रतिजागर: । पुं० अवेक्षायाम् । प्रत्यवेक्षणे ॥

गृहमवेक्षस्वेत्यादिनियोगे ॥ प्रतिजागरणम् । जागृ० । घञ् । जाग्रोऽवीतिगुण : ॥

प्रतिजिह्वा । स्त्री० उपजिह्वायाम् । रसनकाङ्गे । वाचस्पत्य० इ०मी०

प्रतिजिह्विका । स्त्री० तालुमूलस्थक्षुद्रजिह्वायाम् । प्रतिजिह्वायाम् ॥ घण्टिकायाम् ॥

प्रतिज्ञा । स्त्री० अङ्गीकृती । अङ्गीकारे । साध्याभिधायिकायांवाचि ॥ मृषायांप्रतिज्ञापरिपालनंस्वर्गसाधनमितिबुधा : ॥ कर्तव्यत्वप्रकारकज्ञानानुकूलव्यापारे । इत्यनुमितौ गदाधरी ॥ साध्यनिर्देश : प्रतिज्ञा ॥ इ० गौतमसूत्रम् ॥ ११ ॥ साधनीयस्यार्थस्य योनिर्देश : सप्रतिज्ञा ॥ साधनीयश्चवह्निमत्वादि नापर्वतादि : । —— (+०+)—
तथाचपक्षतावच्छेदकविशिष्टपक्षे साध्यतावच्छेदक विशिष्टवैशिष्ट्यबोधकशब्दइत्यर्थ : । निगमनकारणायच साध्यांशे० साध्यतावच्छेदकातिरि

ज्ञाप्रकारकत्वं वाच्यम् । तदर्थश्च साध्यतावच्छेदकप्रकारतानिरूपितविलक्षणप्रकारताशून्यत्वम् । तेन प्रमेयवत्त्वः साध्यत्वेनासिद्धिः उदासीनवाक्यवारणाय च न्यायाङ्गघटकत्वे सति प्रकृतपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नपक्षकप्रकृतसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यविषयता निरूपितविषयताशालिबोधजनकत्वे सति प्रकृतपक्षे प्रकृतसाध्यबोधजनकत्वं तत् प्रतिज्ञात्वावयवत्वादिकं परिभाषाविशेषविषयत्वरूपम् तदाद्व्यक्तित्वरूपञ्चेत्यपि वदन्ति ॥ प्रतिज्ञायते । इति ॥ प्रतिपूर्व्वाज्ज्ञानातेरात उपसर्गे इत्यङ् । टाप् ॥

प्रतिज्ञातः । त्रि० अङ्गीकृते ॥ प्रतिज्ञायते स्म । क्तः ॥ प्रतिज्ञात स्वरामेण राज्याभिषेकं प्रतीति रामायणम् ॥

प्रतिज्ञानम् । न० अङ्गीकारे । प्रतिज्ञायते ॥ प्रतिपूर्व्वज्ञानातेः ल्युट् ॥

प्रतिज्ञान्तरम् । न० निग्रहस्थानवि० प्रतिज्ञातार्थप्रतिषेधे धर्म्मविकल्पात् तदर्थनिर्द्देशः प्रतिज्ञान्तरम् ॥ ४६ ॥ प्रतिज्ञातस्यार्थस्य प्रतिषेधे कृते तद्दूषणोद्दिधीर्षया धर्म्मस्य धर्म्मान्तरस्वविशिष्टः कल्पो विकल्पस्तस्मात् विशेषणान्तरविशिष्टतया प्रतिज्ञातार्थस्य कथनमिति फलितार्थः । प्रतिषेधदूषणे न झटिति संवरणे विलम्बे नापि स्वयं दूषणं विभाव्य विशेषणेन दोषदस्युक्तम् । प्रतिज्ञातार्थस्यैव प्रलपनम् ॥ हेत्वतिरिक्तार्थस्येति तत्त्वम् । तेन उदाहरणान्तरमुपनयान्तरञ्च प्रतिज्ञान्तरत्वेन सङ्गृहीतं भवति । इदञ्च पक्षसाध्यविशेषणभेदात् पञ्चविधम् । यथा शब्दोऽनित्य इत्युक्ते ध्वनौ बाधेन परीणामप्रत्युक्ते यथोक्तः शब्दः पक्ष इति प्रतिज्ञान्तरम् । न चेदमर्थान्तरम् प्रकृतोपयोगात् । न चेयं प्रतिज्ञाहानिः पूर्व्वोक्तस्य परित्यागात् । एवं पर्व्वतो वह्निमान् सुरभिसलिलधूमवत्त्वादित्युक्ते कृष्णागुरुप्रभववह्निमानित्यत्र एवं तादृशवह्निसाध्ये यः सुरभिसलिलधूमवान् स वह्निमानित्युदाहरणे न्यूनत्वे नप्रत्युक्ते तादृशवह्निमानित्यत्र एवमन्यदप्यूह्यम् ॥

प्रतिज्ञाविरोधः । पुं० निग्रहस्थानविशेषे । प्रतिज्ञाहेत्वोर्व्विरोधः प्रतिज्ञाविरोधः ॥ ४७ ॥ यत्र प्रतिज्ञाहेतुपदैकवाक्यकालीनवाक्यपरे । तथा चैकवाक्यस्थवचनार्थविरोधः । यद्यपि काञ्चनमयः पर्व्वतो वह्निमान् इदानीं वह्निमान् इदत्वात्पर्व्वतोव

ह्निमान् काञ्चनमयधूमादित्यादौ हेत्वाभासान्तरसाङ्कर्य्यम्। तथापि उपधेयसङ्करेऽप्युपाधेरसाङ्कर्यान्न दोषः। न चासङ्कीर्णस्थलाभावः। पर्वतो वह्निमान् धूमात् यो यो धूमवान् स वह्निमानित्युदाहरणे निरग्निस्साध्यमित्युपनये च तत्सत्वात्। एवं निगमनेऽपि बोध्यम्॥ ४७॥

प्रतिज्ञासन्न्यासः। पुं॰ निग्रहस्थानविशेषे। पक्षप्रतिषेधे प्रतिज्ञातार्थापनयनं प्रतिज्ञासन्न्यासः॥ ४८॥ पक्षस्य स्वाभिहितस्य परेण प्रतिषेधे कृते सति तत्परोजिहीर्षया प्रतिज्ञातार्थस्यापनयनमपलाप इत्यर्थः॥ यथा। शब्दोऽनित्य ऐन्द्रियकत्वादित्युक्ते सामान्ये व्यभिचारेण परेण प्रत्युक्ते क एवमाह शब्दोऽनित्य इति॥ ४८॥

प्रतिज्ञाहानिः। स्त्री॰ निग्रहस्थानवि॰। प्रतिदृष्टान्तधर्माभ्यनुज्ञा स्वदृष्टान्ते प्रतिज्ञाहानिः॥ ४५॥ प्रतिपक्षो दृष्टान्तो यस्य स प्रतिदृष्टान्तः परपक्षः स्वः स्वीयः दृष्टान्तो यस्य स स्वदृष्टान्तः स्वपक्षः। तथा च स्वपक्षे परपक्षधर्माभ्यनुज्ञा प्रतिज्ञाहानिः स्वयं विशिष्याभिहितपरित्याग इति फलितार्थः। सिद्धान्तस्तु स्वयं विशिष्य नाभिधीयत इति नापसिद्धान्तसाङ्कर्यम्। सेयं पक्षहेतुदृष्टान्तसाध्यतदन्यहानिभेदात् पञ्चधा भवति। यथा शब्दोऽनित्यः कृतकत्वादित्युक्ते प्रत्यभिज्ञया बाधितविषयोऽयमित्युक्तरिते अस्तु तर्हि घट एव पक्ष इति। एवं तत्रैव ऐन्द्रियकत्वादिति हेतोरनैकान्तिकत्वमिति प्रत्युक्ते अस्तु कृतकत्वादिति हेतुरिति। एवं पर्वतो वह्निमान् धूमात् अयोगोलकवदित्युक्ते दृष्टान्तः साधनविकल इति प्रत्युक्ते अस्तु तर्हि महानसवदिति। एवमत्रैव सिद्धसाधने च प्रत्युक्ते अस्तु तर्हि इन्धनवानिति। अन्यहानिस्तु विशेषणहान्यादिः। यथा तत्रैव नीलधूमादित्युक्ते असमर्थविशेषणत्वेन प्रत्युक्ते अस्तु तर्हि धूमादिति हेतुरित्यादि॥ ४५॥

प्रतिज्ञेयः। त्रि॰ प्रतिज्ञातुं योग्ये। पुं॰ स्तुतिपाठके॥

प्रतितन्त्रसिद्धान्तः। पुं॰ सिद्धान्तविशेषे। समानतन्त्रसिद्धः॥ २९॥ समानशब्द एकार्थः तेनैकतन्त्रसिद्ध इत्यर्थः। स्वतन्त्रसिद्ध इति पर्यवसितोऽर्थः। यथा वादिप्रतिवाद्योः कतरमात्राभ्युपगतस्तदेकतरस्य प्रतितन्त्रसिद्धान्तः इति फलितार्थः। यथा मीमांसकानां शब्दनित्यत्वम्॥ २९॥

प्रतितालः। पुं॰ तालविशेषे। यथा। कान्तारः समरोपचयैकुपठोपान्ति तस्तथा। कथिताः मङ्गरेषैववस्या

र : प्रतितालका : ॥

प्रतिताली । स्त्री॰ तालकोद्घाटनयन्त्रे । तालो॰ इ॰ भा॰ ॥

प्रतिदानम् । न॰ विनिमये । नैमेये ॥ स्वामिनेन्यस्तस्यार्पणे । दत्तस्यप्रतिनिर्यातने ॥ प्रतिकृत्यदानम् । प्रतीपंवादानम् ॥

प्रतिदारणम् । न॰ भाजौ । युद्धे ॥

प्रतिदिनम् । न॰ प्रत्यहम् ॥

प्रतिदिवा । पुं॰ सूर्ये ॥ प्रतिदीव्यति । दिवु॰ । कनिन्युष्पतक्षिराजि धन्विद्युप्रतिदिवइतिकनिन् ॥ दिवसे ॥ प्रतिदीव्यन्त्यस्मिन्नित्यधिकरणेकनिन् ॥

प्रतिदृष्टान्त : । पुं॰ परपक्षे । प्रतिकूलदृष्टान्ते ॥

प्रतिदेयम् । त्रि॰ क्रीतद्रव्यस्यदुष्क्रीतबुद्ध्यापराहत्यदाने ॥ यथा । क्रीत्वा मूल्येनयःपण्यं दुष्क्रीतंमन्यतेक्रयी । विक्रेतुंप्रतिदेयं तत्तस्मिन्नेवाह्न्यविक्षतम् ॥ इतिमिताक्षरः ॥

प्रतिद्वन्द्वी । त्रि॰ प्रतिस्पर्धिनि ॥ विरोधिनि ॥ समे द्वन्द्वे स्वतान्यत्वे स्वत्वाद्वन्द्वं परस्परम् । प्रतिद्वन्द्वितया लोकेप्रसिद्धेनात्रसंशय : ॥

प्रतिध्वनि : । पुं॰ प्रतिरवे । प्रतिशब्दे ॥

प्रतिध्वान : । पुं॰ प्रतिश्रुति । प्रतिशब्दे ॥

प्रतिनन्दनम् । न॰ वन्दने ॥ आशीर्वादादिभि : सम्भावने ॥

प्रतिनप्ता । पुं॰ प्रपौत्रे । पुत्रस्यपौत्रे ॥

प्रतिनव : । त्रि॰ नूतने ॥ प्रतिनूयते णु॰ । स्तुतौ । अप् ॥

प्रतिनिधि : । पुं॰ मुख्यसदृशे ॥ ॥ मुख्यस्याभावेतत्सदृशोयउपादीयतेसप्रतिनिधिरुच्यते ॥ यथा व्रतादायस्तस्यासामर्थ्ये सति॰पुत्रं वापि नयोपेतंभगिनींभ्रातरं तथा । एषामभावएवान्यंब्राह्मणंविनियोजयेदिति गरुडपुराणम् ॥ काम्ये प्रतिनिधिर्नास्तिनित्य नैमित्तिकेहिस : । काम्ये पूपक्रमादूर्ध्वं मन्येप्रतिनिधिंविदुरिति ॥ काचमाधवीयेच मान्नित्यनैमित्तिकेयामेण्य प्रतिनिधि: कार्य: ॥ विप्रवें स्वदेवे : साध्ये स्वब्राह्मणेस्वमन्त्रिभि: । आपत्सु मरणाशौचेविधि:प्रतिनिधि: करप्रति मनु : ॥ मुख्यस्यविधे सोमादेर्वत्सान यदि : प्रतिनिधिर्विश्वप्रतिपदेषादिभिरनुष्ठितोऽसौसोमुख्यासम्भवे- कार्यानिमुख्यसम्भवेकार्यइत्यर्थ: ॥ प्रतिमायाम् ॥ प्रतिनिधीयते॰सहशीक्रियते । डु- धाञ्॰ । उपसर्गेघो : कि: ॥

प्रतिनिनद : । पुं॰ प्रतिध्वाने ॥

प्रतिनियम : । पुं॰ व्यवस्थायाम् ॥

प्रतिनिर्देश : । पुं॰प्रतिपाद्यतयाविधे,

यतयावाक्कीर्तने ॥

प्रतिपत्त : । पुं॰ चरौ । शत्रौ ॥ विपरीतसाधकत्त्वे नाभिमते ॥ अन्तराये ॥ सादृश्ये ॥

प्रतिपत्तव्य : । त्रि॰ अवगन्तव्ये ॥

प्रतिपत्ति : । स्त्री॰ प्रवृत्तौ ॥ प्रागल्भ्ये ॥ गौरवे ॥ सम्प्राप्तौ ॥ प्रबोधे सम्यग्ज्ञाने । पदप्राप्तौ ॥ सत्त्ववचने ॥ साध्यस्यसत्त्ववचनंप्रतिपत्तिरुदाहृता ॥ प्रतिपदनमनयावा । पद॰ । क्तिन् ॥ मीमांसकमतेफलशून्यकर्माणि ॥ कर्तव्यज्ञाने ॥

प्रतिपत्तिपटह : । पुं॰ सम्मापटहे । नगारा॰ हू॰ भा॰ ॥ प्रतिपत्ते : पटह : ॥

प्रतिपत्तूर्यम् । न॰ ढ्रगडवाद्ये ॥

प्रतिपत्त्यभिसन्धि: । पुं॰ प्राप्तिसङ्कल्पे ॥ प्रतिपत्ते : अभिसन्धि : ॥

प्रतिपत्रफला । स्त्री॰ मुद्रकारवेल्याम् ।

प्रतिपत्रसिरा । स्त्री॰ हरीतक्याम् ॥

प्रतिपथिक : । त्रि॰ प्रतिपथप्राप्ते प्रातिपथिके ॥ प्रतिपथलिंगि । ठन् ॥

प्रतिपत्॰ द् । स्त्री॰ तिथिवि॰ । पञ्चतौ ॥ साचन्द्रस्यप्रथमकलाक्रियारूपा । वृद्धिरूपापिच्छुका । ह्रासरूपापितृकृष्णा ॥ तत्तजातस्यफलम् । मतिवानकविभूषा संयुतश्चारुकान्तिर्निजकुलकमलोद्भासमार्तण्डबिम्ब : । प्रतिपदिशशिपूर्वोलब्धजन्मा प्रतापीभवतिविमलवेशस्त्वाक्लेश:प्रजेश: ॥ मतौ । संविदि । चेतनायाम् ॥ ढ्रगडवाद्ये ॥ उप प्रतिपद्यते ज्ञायतेऽनया । पदगतौ । सम्पदादित्वात्क्विप् ॥ प्रतिपदनम् । कर्त्तवाक्विप् ॥ तिथीनांप्रवरायस्माद्ब्रह्मणासमुदीरिता । प्रतिपाद्यापदेपूर्वेप्रतिपत्तेनसोच्यते ॥ अथचन्द्रदर्शनकारणंयथा । अमावास्याघटीशोध्याप्रथमाऽर्द्धानसंयुता । सूर्यराहुघटीभ्यस्तु दधिकाद्दृश्यतेमधीति ज्योतिषम् ॥

प्रतिपद्यमान : । पुं॰ भजमाने ॥

प्रतिपन्न : । त्रि॰ अवगते । विदिते ॥ अङ्गीकृते ॥ विक्रान्ते ॥ प्राप्ते ॥ प्रतिपद्यतेस्म । पद॰ । क्त : ॥

प्रतिपर्णशिफा । स्त्री॰ द्रवन्त्याम् ॥

प्रतिपादक : । त्रि॰ प्रतिपत्तिजनके । बोधके । ज्ञापके । प्रमापके ॥

प्रतिपादनम् । न॰ दाने ॥ प्रतिपत्तौ ॥ बोधने ॥ पद॰ । ण्यन्त : । भावे ल्युट् ॥

प्रतिपादयिता । त्रि॰ समर्थयितरि ॥

प्रतिपादित : । त्रि॰ बोधिते ॥

प्रतिपादुक : । त्रि॰ प्रतिपद्यमाने ॥ लषपतपदेत्यादिना॰ उकञ् ॥

प्रतिपाद्य : । त्रि॰ बोद्धव्ये ॥ वक्तव्ये ॥

प्रतिपालक : । त्रि॰ पालनकर्त्तरि ॥ प्रतिपालयति । पारक्षणे । ण्वुल् ॥

प्रतिपालनम् । न॰ पोषणे ॥ रक्षणे ।
प्रतिपालितः । त्रि॰ रक्षिते ॥
प्रतिपाल्यः । त्रि॰ प्रतिपालनीये ॥
प्रतिपिपादयिषा । स्त्री॰ प्रतिपादयितुमिच्छायाम् ॥
प्रतिप्रयाणम् । न॰ प्रतिगमने ॥ यथा - प्रतिप्रयाणेप्येमृतावमानामिति ॥
प्रतिप्रयातः । त्रि॰ प्रतिनिवृत्तगते । मिलकीवोर्टि॰ इ॰ भां॰ ॥
प्रतिप्रसवः । पुं॰ निषिद्धस्यपुनर्विधाने।
प्रतिप्रसूतः । त्रि॰ प्रतिप्रसवविशिष्टे ॥ सामान्येनाशास्त्रविहितं क्वचिच्छास्त्रेणप्रतिषिद्धंपुनर्विधीयमानंप्रतिप्रसूतमुच्यते ॥ पुनःसम्भाविते ॥
प्रतिप्रस्तोता । पुं॰ ऋत्विग्विशेषे ॥
प्रतिप्रियम् । न॰ प्रत्युपकारे ॥
प्रतिफलनम् । न॰ प्रतिबिम्बे ॥ त्रि॰ तुल्यफले ॥
प्रतिफालनम् । न॰ प्रतिबिम्बे ॥
प्रतिफुल्लः । } पुं॰ प्रफुल्ले ॥
प्रतिफुल्लकः । }
प्रतिबद्धः । त्रि॰ गृहीते ॥ मनोहरे ॥ प्रतिबध्यतेस्म । बन्धबन्धने । क्तः ॥ प्रतिबन्धविशिष्टे ॥
प्रतिबध्यः । त्रि॰ प्रतिबन्धनीये । प्रतिबंधार्हे ॥
प्रतिबन्धः । पुं॰ प्रतिष्टम्भे । कार्यप्रतिघाते । प्रतिबन्धनम् । बन्ध॰ । घञ् ॥
प्रतिबन्धकः । त्रि॰ प्रतिरोधके । वाधके ॥
प्रतिबन्धिः । पुं॰ अनिष्टान्तरप्रसञ्जकवाक्यविशेषे । प्रतिबन्धे ॥ प्रतिबन्धेस्तुल्यत्वम् ॥
प्रतिबलः । त्रि॰ समानबले ॥ शक्ते । समर्थे ॥
प्रतिबोधः । पुं॰ स्फुटने । निद्रापगमे ॥ गुरूपदेशे ॥
प्रतिबोधम् । अ॰ बोधंबोधंप्रतीत्यर्थे ॥ अव्ययंविभक्तीत्यादिनायथार्थेऽव्ययीभावः ॥ बोधाभिमुखे ॥
प्रतिभयम् । न॰ भये ॥ त्रि॰ घोरे । भयङ्करे ॥ प्रतिगतंभयंयेन । प्रादिसमासः प्रतिगतंभयमस्मिन् । प्रादिभ्योधातुजस्येतिवा ॥
प्रतिभयाकरः । त्रि॰ भयङ्कररूपे ॥ प्रतिभयस्याकरोयस्य ॥
प्रतिभा । स्त्री॰ उपस्थितायांबुद्धौ ॥ ज्ञानबीजभूतसंस्कारविशेषे ॥ नवनवोन्मेषशालिन्यांबुद्धौ ॥ [illegible] नवनवोन्मेषशालिनी[illegible] ॥ पत्रमयष्टे ॥ प्रति[illegible] । [illegible] । आतयेत्यङ् ॥
प्रतिभागः । पुं॰ [illegible] [illegible]
प्रतिभानम् । न॰ [illegible] [illegible]

सूचम् ॥
प्रतिभानवान् । त्रि॰ प्रतिभाविशिष्टे ॥ प्रतिभैवप्रतिभानम् । प्रतिभानमस्त्यस्य । मतुप् ॥ तात्कालिकबुद्धिमति ॥
प्रतिभान्वितः । त्रि॰ प्रगल्भ ॥ प्रतिभयाऽन्वितः ॥
प्रतिभामुखः । त्रि॰ प्रगल्भे ॥
प्रतिभार्गवः । पुं॰ प्रतिशुक्रे ॥ यद्दिग्गतः समुदयेविचरेद्भगोलके । यद्वारभेपुविपरीतविविधः प्रतिभार्गवः ॥ एकग्रामेचतुःशालि दुर्भिक्षे राष्ट्रविप्लवे । प्रतिमानीयमानाया : पुरः शुक्रोनदुष्यतीति नक्षत्रधर्मागमनैदीपिका ॥
प्रतिभासः । पुं॰ प्रतीतौ ॥
प्रतिभाहानिः । स्त्री॰ बुद्धिनाशे ॥
प्रतिभूः । पुं॰ लग्नके । धनिकाधमर्णयोर्मध्यस्थे । जामन्दूः भारसीभाषा ॥ सचत्रिविधः एकोदर्शनप्रतिभूः । द्वितीयोदानप्रतिभूः । अपरः प्रत्ययप्रति भूरिति ॥ प्रति॰ प्रतिनिधिर्भवति । भू॰ । भुवः संज्ञान्तरयोरितिक्विप् ॥ निर्वेतरि ॥
प्रतिमः । त्रि॰ उत्तरपदस्थोयंस्तसदृशे ॥ प्रतिमीयते । माङ् । आतइत्यङ् ॥
प्रतिमा । स्त्री॰ गजदन्तास्थबन्धे ॥ अनुकृतौ । मूर्तिसदृशमृच्छिलादिनिर्मितप्रतिरूपके । प्रतिमाने । प्रतिविम्बे ॥ प्रतिमीयतेऽनया । माङ्माने । आतश्चोपसर्गइत्यङ् ॥ उपमायाम् ॥
प्रतिमानम् । न॰ प्रतिच्छायायाम् । प्रतिविम्बे ॥ प्रतिच्छायामीयतेऽनेन । माङ्माने । ल्युट् ॥ गजकुम्भान्तराले ॥ गजदन्तद्वयान्तरे ॥ दन्तयोरुभयोर्मध्यं प्रतिमानमिति स्मृतम् । वाहित्याधोभागे ॥ प्रतिमीयतेऽनेन । मीञ्हिंसायाम् । करणेतिल्युट् । मीनातिमीनोतीत्यात्वम् ॥
प्रतिमार्गकः । पुं॰ पुरविशेषे ॥ वद्रूे ॥
प्रतिमुक्तः । त्रि॰ आमुक्ते । परिहितकवचादौ भटे ॥ प्रतिमुच्यतेस्म । मुच्लृ॰ । क्तः ॥
प्रतिमुखः । पुं॰ नाटकसन्ध्यन्तरे ॥ अभिमुखे ॥ विमुखे ॥
प्रतियत्नः । पुं॰ गुणाधाने । संस्कारे ॥ लिप्सायाम् ॥ उपग्रहे ॥ त्रि॰ यत्नवति ॥ प्रतियत्नम्॰ प्रतियत्नतेवा । यतीप्रयत्ने॰ निकारादौवा । यजयाचेतिनङ् ॥
प्रतियातना । स्त्री॰ प्रतिकृतौ । प्रतिविम्बे । प्रतिमायाम् ॥ प्रतियात्यतेऽनया । यतनिकारोपस्कारयोः

। पुं० । व्यासयन्योधुच् ॥ तुल्यया तनायाम् ॥

प्रतियोग : । पुं० विरोधे ॥ प्रतियुज्यते । घञ् ॥ सम्बन्धे ॥

प्रतियोगी । त्रि० विरोधिनि ॥ यथा रागप्रतियोगीविराग : ॥ सत्प्रतिपक्षे ॥ यथा ॥ प्रतियोगिनं दृष्ट्वाप्रतियोगोगिवर्त्तते ॥ तुल्ययशिमस्ति ॥ निरूपिते ॥ यथा । सम्भावप्रतियोगिकम् । विद्यमान वस्तुनानिरूपित मित्यर्थ : ॥

प्रतिरथ : । त्रि० प्रतिपक्षे ॥

प्रतिरथ : । पुं० प्रतिलम्भे ॥

प्रतिरव : । त्रि प्रत्यावर्त ॥

प्रतिरूप : । त्रि० सदृशे ॥ न० । प्रतिमायाम् ॥ प्रतिसदृशं रूपं यस्य ॥

प्रतिरूपकम् । न० प्रतिरूपे ॥ स्वा० कः ॥

प्रतिरोधा । त्रि० प्रतिकूलाचरण शीले ॥

प्रतिरोध : । पुं० तिरस्कारे ॥ चौर्ये ॥ सत्प्रतिपक्षे ॥

प्रतिरोधक : । पुं० चौरे । प्रतिबन्धके ॥

प्रतिरोधी । पुं० चौरे । प्रतिरोद्धुं शीलमस्य । रुधिर्० । सुपीतिणिनि : ॥

प्रतिरोपणम् । न० उत्खातपुना रोपणे ॥

प्रतिलम्भ : । पुं० लाभे । लम्भने ॥

प्रतिलोम : । त्रि० वामे ॥ विलोमे ॥ अचप्रत्यन्ववित्यच् ॥

प्रतिलोमज : । त्रि० प्रतिलोमजाते ॥ उत्तमवर्णायामधमवर्णाज्जाते ॥

प्रतिवचनम् । न० उत्तरे । प्रतिवाक्ये ॥

प्रतिवप : । न० प्रत्युत्तरे ॥

प्रतिवन्दी । स्त्री० स्वस्वीकृतदोषसाम्ये ॥

प्रतिवसथ : । पुं० ग्रामे ॥

प्रतिवस्तूपमा । स्त्री० अलङ्कारवि०

प्रतिवाक्यम् । न० उत्तरे ॥ प्रतिवचनम् । यत् ॥

प्रतिवाणि : । स्त्री० प्रतिवाक्ये ॥

प्रतिवाद : । पुं० वाद्यवि० ॥ योगुरुदेशाच्छिष्यदेशमागच्छतिवाद्य : स प्रतिवादइत्युच्यते ॥

प्रतिवाद : । पुं० प्रत्याख्याने ॥ प्रतिवदनम् । वद० । घञ् ॥ विरोधे ॥

प्रतिवादी । त्रि० विरोधिनि ॥ प्रतिवादोऽस्यास्ति । इनि : ॥ प्रतिपक्षे ॥ यथा । यदार्थ्येऽधिय : पक्ष: कल्पित : पूर्ववादिना । तस्मात् तत्पक्षसंगत्य प्रतिवादीतदोत्तरम् ॥ इति बृहस्पति : ॥

प्रतिवाप : । पुं० प्रतीवापे ॥

प्रतिवासर : । पुं० प्रतिदिने ॥

प्रतिवासी । त्रि॰ आसन्नगृहिणि । प्रतिवेशवासिनि । परौसी॰ इ॰ भा॰ ॥ प्रतिवसति । वस॰ । ग्रह्यादिणिनि : ॥

प्रतिविधानम् । न॰ प्रतियत्ने ॥

प्रतिविधि : । पुं॰ प्रतीकारे ॥

प्रतिविम्बम् । न॰ प्रतिरूपे । प्रतिमायाम् ॥ तत्तदुपाधिषुविम्बाकारैचित्तपरिणामे ॥ प्रतिकृतिर्विम्बस्य । कुगतीतिसमास : ॥

प्रतिविषा । स्त्री॰ अतिविषायाम् । अतीस॰ इ॰ भा॰ ॥ प्रतीपं विषं यस्या : ॥

प्रतिविष्णुक : । पुं॰ मुचुकुन्दवृक्षे । मुचुकुन्दपुष्प॰ इ॰ प्रसिद्धे ॥

प्रतिविहित : । त्रि॰ सज्जिते ॥

प्रतिवेश: । पुं॰ प्रतिवासिगृहे ॥ प्रतिवासिनि ॥ प्रतिविशिर्घञ् ॥

प्रतिवेशवासी । त्रि॰ प्रतिवासिनि ॥

प्रतिवेशी । त्रि॰ प्रतिवासिनि ॥

प्रतिशब्द: । पुं॰ प्रतिध्वनौ । सुस्पष्टगाधुन्यवरे ॥

प्रतिशरणम् । न॰ प्रतिगृहे ॥

प्रतिशासनम् । न॰ आत्मीयभृत्यादीनां कार्यप्रेरणे ॥ प्रतिपूर्वात्॰शासुच नुशिष्टावित्यस्माल्ल्युट् ॥

प्रतिशिष्ट : । त्रि॰ प्रहिते । प्रेरिते ॥ प्रत्याख्याते ॥

प्रतिशीर्षकम् । न॰ निष्क्रये ॥

प्रतिशुक्र : । पुं॰ प्रतिभार्गवे ॥

प्रतिश्या । स्त्री॰ पीनसे ॥ प्रतिश्यायति नयाश्यैङ्गतौ । आतश्चोपसर्गेड्- ल्कङ्॰ । टाप् ॥

प्रतिश्याय : । पुं॰ पीनसे । नासाख्यरोगे । प्रतिश्यायति । श्यैङ् । श्याद्व्यधेतिण : ॥

प्रतिश्रय : । पुं॰ सभायाम् ॥ आश्रये । आश्रये ॥ निवासे ॥ यज्ञगृहे ॥ प्रतिश्रयणम् अनया । श्रिञ्॰ । एरच्॰ बोध्य ॥

प्रतिश्रव : । पुं॰ अङ्गीकारे । अभ्युपगमे ॥ प्रतिपूर्वाच्छृणोते : ऋदोरप् ॥

प्रतिश्रवणम् । न॰ आज्ञाङ्गीकरणे ॥

प्रतिश्रुत् । स्त्री॰ प्रतिध्वानौ ॥ श्रुश्रवणे । सम्पदादित्वात्क्विप् प्रतिप्रथमशब्दं तथौ कृत्यश्रुयते॰ इ॰ प्रतिश्रुत् ॥

प्रतिश्रुत: । त्रि॰ स्वीकृते । अङ्गीकृते ॥ प्रतिश्रूयतेस्म । श्रु॰ । क्त : ॥

प्रतिषिद्ध : । त्रि॰ निषिद्धे । प्रतिषेधविषये ॥ अप्रतिषिद्धमनुमतंभवतीतियथा ॥

प्रतिषेद्धा । त्रि॰ निषेधके । बाधके । प्रतिषेधकर्त्तरि ॥

प्रतिषेध : । पुं॰ निषेधे ॥ यथा । प्राधान्यन्तुविधेर्यत्रप्रतिषेधेप्रधानता । पर्युदास : सविज्ञेयोयत्रोत्तरपदे

नञ् ॥ इ० ॥ पर्युदास : सदृश ग्राहीप्रतिषेधोनिवर्तकः । इतिच ॥

प्रतिषेधक : । त्रि० निषेधकर्तरि ॥

प्रतिषेध्य : । त्रि० प्रतिषेधंकर्तुंयोग्ये ॥

प्रतिष्कश : । त्रि० सहाये ॥ वार्त्ताहरे ॥ पुरोगे ॥ कशगतिशासनयोः । प्रतिपूर्वोऽस्मात्पचाद्यच् ० प्रतिष्कशश्चकशेरितिसुट्षत्वञ्चनिपात्यते ॥

प्रतिष्कष : । पुं० चर्मरज्जौ ॥

प्रतिष्टम्भ : । पुं० प्रतिघाते । प्रतिबन्धे । रोधे । प्रतिष्टम्भनम् । स्तम्भु-रोधे । घञ् ॥

प्रतिष्ठ : । पुं० सुपार्श्वनामकतीर्थकृत् पितरि ॥ त्रि० प्रतिष्ठायुक्ते ॥

प्रतिष्ठा । स्त्री० गौरवे ॥ गौरवरूपाप्रतिष्ठापपुण्यस्यफलं । यथा । पुण्यफलं प्रतिष्ठासापूजिता पुण्यदासदा । ययाविनाजगत्सर्वंजीवन्मृतसमंमुने० तिभागवतम् ॥ ++) स्थितौ ॥ स्थाने ॥ स्थितौ ॥ चात्मयापनायस्थाने । आस्पदे । आश्रये ॥ अनिकेताश्चनाहाराविन्दसायंगृहागता : । तेषांत्वहस्व: सर्वेषांप्रतिष्ठायोनिरेवचेतिविष्णुपुराणम् । योनिरन्नादिदानेनजीवनवृत्तिः ॥ यागनिष्पत्तौ ॥ योगसिद्धौ ॥ संस्कारविशेषे ॥ तत्र • यथाशक्तिस्थापना-

दिपूर्वकं प्रतिमादृदयेतन्मूलमन्त्रविन्यासेनदेवतायाविशेषसन्निधि : प्रतिष्ठेत्याख्यातम् । यथोक्तं भविष्यपुराणे । स्नपनादिविधायस्तिकृत्वातन्मूलमन्त्रकम् ॥ विन्यसेत्हृदयाम्भोजेप्रतिमासुष्टताभवेद्विति ॥ महाकपिलपञ्चरात्रे । प्रतिष्ठाशब्दसंसिद्धि : प्रतिपूर्वात्तिष्ठते : । स्वार्थेत्यान्निपातानांसंस्कारादीप्रति: स्थिति : ॥ अर्थस्तस्यमतस्तगीयते शाब्दिकैर्जनै: । विशेषसन्निधिर्यात्तु क्रियतेस्थापकस्यतु ॥ सन्मूर्तिभावनासक्त : प्रतिष्ठासाभिधीयते ॥ भूति ॥ प्रकल्पिते ॥ प्रतितिष्ठत्यनेनेतिकल्पितरूपरहितसकलिपत मुच्यते ॥ स्थानादप्रच्युतौ । प्रतिपूर्वस्तिष्ठतेरातश्चोपसर्गेऽङ्। उपसर्गात्सुनोतीतिषत्वम् ॥ चतुरक्षरपदे ॥ यथा । भास्तत्कन्या० सैकाधन्या । यस्या : कृते० कृष्णोऽस्थित् ॥

प्रतिष्ठानम् । न० नगरवि० । यमावर्त्तिन : पुरूरवसोराजधान्याम् । ब्रह्मावर्त्त० इ० बिठूर० दू० ष यत्र प्रसिद्धि : ॥

प्रतिष्ठापित : । त्रि० विनिवेशिते ॥

प्रतिष्ठित : । त्रि० तात्पर्येणस्थिते । संस्थिते । निष्पन्नयागे । संस्कृते ॥ प्रतिपूर्व :ष्ठा० । गत्यर्थेति-

नाः। प्रतिसरतीतीरवम्। उपसर्गात् सुनोतीतियत्वम् ॥ प्रतिष्ठांगते। गौरवान्विते ॥ यथा ॥ प्रतिष्ठितानांचाकीर्त्तिर्मरणादतिरिच्यते ॥

प्रतिष्ठितप्रज्ञः। त्रि॰ परमार्थनिष्ठे ॥ यः सर्वत्रानभिस्नेहस्तत्तत्प्राप्य शुभाशुभम्। नाभिनन्दतिनद्वेष्टि तस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठिता ॥ यदासंहरते चायंकूर्मोऽङ्गानीवसर्वशः। इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठिता ॥

प्रतिसंख्यमानः। त्रि॰ अविभागमापद्यमाने ॥

प्रतिसंक्रामः। पुं॰ महाप्रलये ॥

प्रतिसञ्चरः। पुं॰ महाप्रलये ॥ सर्वेषामपिभूतानांत्रिविधः प्रतिसञ्चरः। नैमित्तिकः प्राकृतिकस्तथैवात्यन्तिकोमतः ॥ ब्राह्मोनैमित्तिकस्तेषांकल्पान्ते प्रतिसञ्चरः। आत्यन्तिकश्चमोक्षाख्यः प्राकृतोद्विपरार्द्धिकः ॥

प्रतिसन्धानम्। न॰ अनुसन्धाने ॥ प्रतिसन्धीयते। डुधाञ्॰। ल्युट् ॥

प्रतिसरः। पुं॰ मन्त्रभेदे ॥ माल्ये। स्रजि ॥ हस्तसूत्रे ॥ व्रणशुद्धौ ॥ चमूपृष्ठे ॥ प्रातःकाले ॥ पुं॰ न॰ मण्डने ॥ [illegible] ॥ करन्-त्रे। कौशभा॰ इ॰ भा॰ ॥ त्रि॰ नियोज्ये ॥ प्रतिसरति सृ॰ पचाद्यच् ॥

प्रतिसरा। स्त्री॰ कङ्कणिकायाम् ॥

प्रतिसर्गः। पुं॰ पुराणलक्षणविशेषे। अनुसर्गे। ब्रह्मणः सृष्ट्यनन्तरंरुद्रादीनांसृष्टौ ॥ रुद्रोविराड्मनुर्दक्षोमरीच्याद्यास्तुमानसाः। यंसंसर्गंपृथक्चक्रुः प्रतिसर्गः स-स्मृतः ॥ प्रतिसर्जनम्॰ प्रतिसृज्यते वा। सृजेर्घञ् ॥ प्रलये ॥

प्रतिसव्यः। त्रि॰ प्रतिकूले ॥

प्रतिसान्धानिकः। पुं॰ मागधे। स्तुतिपाठके ॥

प्रतिसारणम्। न॰ दन्तादीनामङ्गुल्या घर्षणे ॥ दन्तजिह्वामुखानांयच्चूर्णकल्कावलेहकैः। शनैर्घर्षणमङ्गुल्या तदुक्तंप्रतिसारणम् ॥

प्रतिसीरा। स्त्री॰ यवनिकायाम्। व्यवधानपट्याम्। कनात॰ चिक्॰ इ॰ भा॰ ॥ प्रतिसिनोति। प्रतिसीयते वा। षिञ् बन्धने। भ्रुमिन्दिसीनांदीर्घश्चेतिक्रन् ॥

प्रतिसूर्यः। पुं॰ कृकलासे ॥ द्वितीयसूर्ये ॥

प्रतिसूर्यकः। पुं॰ कृकलासे ॥ उत सूर्यकमण्डले ॥ द्वितीयसूर्ये ॥ उदाहरणं यथा। प्रतिसूर्यकः प्रभ्रमो

दिवसकृद्वतुवर्चसप्रभ : स्निग्ध : ॥ वैदूर्यनिभ : स्वच्छ : शुक्लश्चेमसौ भित : ॥ पीतोव्याधिंजनयति च-शोकरुपद्रवश्चस्वकोपाय । प्रतिसूर्या योमासादस्य भयासकृनृपस्पर्शी ॥ दिवसकृत : प्रतिसूर्योविशदकृदुदग्दक्षिणोस्थितोऽनिलकृत् । उभयस्थ : सलिलभयं नृपमुपरिनिघ्नन्स्य भोजनहा ॥ इति ॥

प्रतिस्पष्ट : । त्रि॰ प्रत्याख्याते ॥ प्रेषिते ॥ दत्ते ॥ प्रहिते ॥

प्रतिसोमा । स्त्री॰ महिषवल्ल्याम् ॥

प्रतिस्पर्द्धा । स्त्री॰ स्पर्धायाम् ॥

प्रतिस्पर्द्धी । त्रि॰ स्पर्धाविशिष्टे ॥ प्रतिगर्जिते ॥

प्रतिश्रुत : । त्रि॰ श्लिष्टे प्रतिमुखलिखिते ॥ सद्दे ॥ यशे ॥ प्रतियद्धे ॥ प्रतिश्रुत्यतेस्म । क्त : ॥

प्रतिहति : । पुं॰ विनाशे ॥ प्रतिघाते ॥

प्रतिहन्ता । त्रि॰ विनाशके ॥ प्रतिहन्ति । हन॰ । बहुलमन्यत्रापीति तृन् ॥

प्रतिहरणम् । न॰ इतस्ततोनयने ॥

प्रतिहर्त्ता । पुं॰ ऋत्विग्विशेषे ॥ प्रतिहरति । हृञ्॰ । बहुलमन्यत्रापीति तृन् ॥ त्रि॰ वारयितरि ॥ प्रतिहर्त्तात्वमासदाम् ॥

प्रतिहार : । पुं॰ द्वारि । द्वारि ॥ द्वास्थे । द्वारपाले ॥ प्रतिह्रियतेऽनेना नया । हृञ्॰ । घञ्॰ । उपसर्गस्य घञ्यमनुष्येबहुलमिति वाकोदीर्घाभाव : ॥ प्रतिहरणम् । भावेघञ् । प्रतिहारोऽनवा रणमस्यास्य । अर्शआद्यच् ॥ सांमभक्त्यन्तरे ॥ चास्वभक्तिसाम्यसाम्य तुर्थभक्ती ॥

प्रतिहारक : । पुं॰ मायाकारे ॥ इन्द्रजालादिकारके ॥

प्रतिहास : । पुं॰ करवीरे ॥ प्रतीपो हासोऽस्य ॥ हासकप्रतिशब्दे ॥

प्रतीक : । पुं॰ अङ्गे । अवयवे ॥ त्रि॰ प्रतिकूले । प्रतीपे । विलोमे । प्रतिगताङ्गैस्तर्पीयतेनवा । मधृतश्चेति कप् ॥ प्रत्येति॰ प्रतीयतेवा । इण् गतौ । अलीकादयश्चेति साधुर्वा ॥

प्रतीकार : । पुं॰ कृतापकारस्यप्रत्यपकारे । वैरशुद्धौ ॥ स्वप्राणादित्राणाय व्यापारे ॥ प्रतिकरणम् । कृञ्॰ । घञ् । उपसर्गस्येति दीर्घ : ॥ उपाये । चिकित्सायाम् ॥

प्रतीकाश : । पुं॰ उपमायाम् । उत्तरपदस्थितात्सदृशवचने ॥ प्रतिकाशते । काशृदीप्तौ । पचाद्यच् । इक : काशइत्युपसर्गस्यदीर्घ : ॥

प्रतीक्षणम् । न॰ प्रतीक्षायाम् ॥ ईक्ष॰ । ल्युट् ॥

प्रतीक्षा । स्त्री॰ प्रतीक्षणे । निद्धांत प्रामाण्यार्थप्रतीक्षणे ॥ ईक्षणम् । ईक्ष

दर्शनाद्धनयो : । गुरोश्चेत्य : । टाप् ॥

प्रतीच्य : । त्रि० पूज्ये ॥ प्रतिग्राह्ये ॥ प्रतीचणीये ॥ प्रतीच्यते । ईच० । ऋहलोर्ण्यत् ॥

प्रतिघात : । पुं० प्रतिघाते ॥

प्रतीची । स्त्री० पश्चिमदिशि ॥ प्रतिपश्चाद्दिनान्तेऽञ्चतिसूर्यम् । अञ्चु गतिपूजनयो : । ऋत्विगादिनाक्विन् । उगितश्चेति ङीप् ॥

प्रतीचीन : । त्रि० प्राग्भवे ॥ प्रत्यक् ॥ विभाषाञ्चेरदिक्स्त्रियामिति ख : ॥

प्रतीच्छक : । त्रि० ग्राहके ॥

प्रतीच्छित : । त्रि० इष्टे ॥ गृहीते ॥

प्रतीच्य : । त्रि० प्रतीचिभवे ॥ द्युप्रागिति यत् ॥

प्रतीत : । त्रि० सादरे ॥ ज्ञाते ॥ हृष्टे ॥ प्रख्याते ॥ प्राज्ञे ॥ प्रथिते ॥ प्रत्यक्षमगात् । प्रतीयतेस्मेति वा । इण० । गत्यर्थत्वात् । कर्त्तरि कर्मणि वा क्त : ॥

प्रतीति : । स्त्री० प्रत्यये ॥ ज्ञाने ॥ सिद्धौ । भावे ॥

प्रतीप : । पुं० चन्द्रवंशीयद्विराजपुत्रे । शान्तनुराजपितरि ॥ त्रि० प्रतिकूले । पराङ्मुखे ॥ न० वामे ॥ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । प्रतीपमुपमानस्योपमेयत्वप्रकल्पनम् । त्वल्लोचनसमंपद्मं त्वद्वक्त्रसदृशोविधु : ॥ प्रसिद्धोपमानोपमेय प्रातिलोम्यात् प्रतीपम् ॥ यथावा । यत्त्वन्नेत्रसमानकान्तिसलिलेमग्नन्तदिन्दीवरंमेघैरन्तरित : प्रियेतवमुखच्छायानुकारीशशी । येपित्वद्गमनानुकारिगतयस्ते राजहंसागतास्त्वत्साद्दृश्यविनोदमात्रमपिमेदैवेननक्षम्यते ॥ अन्योपमेयलाभेनवर्ण्यस्यानादरश्चतत् । अलङ्कर्वंगातेवक्त्रकान्त्याचन्द्रोपिताद्दृश : ॥ अत्युत्कृष्टगुणतयावर्ण्यमानस्य अन्यत्रसादृश्यमसहमानस्यउपमेयंकिञ्चित्प्रदर्श्यतावतावर्ण्यस्य तिरस्कारोद्वितीयं प्रतीपं । पूर्वस्मादपिविच्छित्तिविशेषशालि । यथा । गर्वमसम्भाव्यमिमंलोचनयुगलेनकिंवहसिभद्रे ॥ सन्तीदृशानिदिशिदिशिसरस्सु ननुनीलनलिनानि ॥ वर्ण्योपमेयलाभेन तथान्यस्याप्यनादर : । कातीर्वंदर्पस्तेमृत्यो त्वत्तुल्या : सन्तिशिखिन : ॥ अत्युत्कृष्टगुणतयाक्वचिदप्युपमानभाव मसहमानस्य वर्ण्यस्य वर्ण्यमुपमेयंपरिकल्प्यतावतास्यापितिरस्कार : पूर्वप्रतीपद्वैपरीत्येनतृतीयंप्रतीपम् ॥ यथाया । अहमेवगुरु : सुदारुणानामितिहालाहलमास्मतातदृप्य : । ननुसन्तिभवादृशानिभूयोभुवनेस्मिन्वचनानि

दुर्जनानाम् ॥ वर्ण्यं नान्यस्योपमाया अनिष्पत्तिवचस्तत् । सुधाऽपवादो मुग्धाक्षित्वन्मुखाभं किलाम्बुजम् ॥ अवर्ण्येवर्ण्योपमित्यनिष्पत्तिव्य ञ्जपूर्वेऽप्यत्रस्य्यर्थशालित्वतुर्यप्रतीपं । उदाहरणेसुधापवादस्योक्त्याउपमि त्यनिष्पत्तिरुद्घाटिता । यथावा । आकर्णयसरोजाक्षिवचनीयमिदंभु वि । गणाकिस्तवयक्तुं अपामरैकपमी यते ॥ प्रतीपमुपमानस्योपमेयं मपिमन्वते । दृष्टोऽइदनंतस्या : क्रिपद्यां नकिमिन्दुना ॥ उपमेय स्यैवोपमानप्रातिलोम्यात् पञ्चमंप्र तीपम् । यथावा । तद्दोजसस्तद्य शस : स्थिताविमौवृथेचित्तेकुरुते यदायदा । तनोतिभानो : परिवेश धौतवातशालुदायिधि : कुण्डल नांविधोरपि । केचिदनन्वयोपमेयो पमाप्रतीपानामुपमाविशेषत्वेनत त्पृथगभिधिमन्यन्ते । अन्ये तुपञ्चसंप्रती पप्रकारमुपमानाक्षेप रूपत्वात्या क्षेपालङ्कारमाहु : ॥ प्रतिकूलावा चीऽस्मिन् । अटकुप्रविलिवपूर्वय : । दृव्यन्ताकुपसर्गेभ्यप्रतीत्वम् ॥

प्रतीपग : । त्रि० यतआगतस्तत्रैवग- ते ॥ प्रतिकूलगामिनि ॥

प्रतीपदर्शिनी । स्त्री० स्त्रीमात्रे । प्रती पंद्रष्टुंशीलमस्या : अपाङ्गनिरीक्ष णात् । सुप्यजातौणिनिस्ताच्छील्ये इति णिनि : ॥

प्रतीमानम् । न० प्रस्थद्रोणादिमान विशेषे ॥

प्रतीयमान : । ज्ञायमाने । प्रमाणस्य विषये ॥

प्रतीरम् । न० तटे । तीरे । तीरय- ति । पारतीरकर्मसमाप्तौ । पचा द्यच् । प्रान्योपसर्गनिवृत्तये ॥

प्रतीवाप : । पुं० दुग्धादौदध्यादिभा वार्थतक्रादिप्रक्षेपे ॥ निक्षेपे ॥ स्वर्णादिद्रुतसद्रव्यान्तरेणापचूर्णन- द्रुतिदाने ॥ पानीयौषधविशेषे ॥

प्रतीवेश : । पुं० प्रतिवेशी ॥ उपसर्ग स्यघञ्यमनुष्येबहुलमिति दीर्घ : ॥

प्रतीसर : । पुं० कङ्कणे ॥

प्रतीहार : । पुं० द्वारि ॥ द्वा : स्थे ॥ प्रतीहारोजनद्वारणमस्यपक्ष : । प- र्यायाद्यच् ॥ अस्यलक्षणं यथा । इङ्गिताकारतत्त्वज्ञोबलवान्प्रियद र्शन : । अप्रमादीसदादक्ष : प्रती हार : सउच्यते ॥ अपिच । प्रांशु : सुरूपोदक्षश्चप्रियवादीनचोद्धत : । चि त्तग्राहश्चसर्वेषांप्रतीहारोविधीय ते । इति ॥ वृद्धौ ॥ सन्धिविशेषे मयास्योपकृतंपूर्वमयंमेप्रत्युपकरिष्य ति । इतिय : क्रियतेसन्धि : प्रती हार : सउच्यते ॥ प्रतिहरणम् । प्रतिह्रियतेऽनेनावा । हृञ् । घञ् । उपसर्गस्येतिदीर्घ : ॥

प्रतीहारी । स्त्रि० द्वारिणि ॥ द्वारार्थ

कप्रतीहारशब्दात्स्वार्थेइनि : ॥

प्रतीहारी । स्त्री० द्वा:स्थितायाम् । द्वारपालकसंकर्त्र्याम् ॥ गौ० ङीष्

प्रतीहास : । पुं० करवीरे । शतप्राशे । हयमारके ॥

प्रतुद : । पुं० हारीतादिपक्षिगणे ॥ यथा । हारीतोऽथबक : पाण्डुश्चित्रपक्षोऽथ भृङ्गक : । पारावत : खञ्जरीट : पिकाद्या: प्रतुदा : स्मृता : ॥ अतमुख्यपाठस्त्वयम् । काणकचटकहारीतकपोतशतपत्रिका : । सारिकाखञ्जरीटश्च पिकाद्या : प्रतुदा : स्मृता : ॥ इति । भावप्रकाशीयव्याख्यानुरोधात् ॥ प्रतुदा मधुरा:पित्तकफघ्नास्तुवराश्च हिमा : । लघवीयबद्धवर्चस्का : किञ्चिद्वातकरा : स्मृता : ॥ अपिच । छायाश्चाविष्किरोवर्ग : प्रतुदाजाङ्गला : मृगा : । लघव : शीतमधुरा : कषायाश्चिता नृणाम् ॥ इति ॥

प्रतोद : । पुं० प्राजने । लौहप्रोताये श्वभादिप्रेरणदण्डे ॥

प्रतोरणम् । न० बहिर्द्वारे ॥

प्रतोली । स्त्री० ग्राममध्यमार्गे । रथ्यायाम् । विशिखायाम् ॥ प्रतोलयति । तुलउन्माने । चु० । अच् । गौ० ङीष् ॥

प्रत्त : । त्रि० दत्ते ॥ प्रदीयतेस्म ॥ डुदाञ्दाने । क्त : । अचउपसर्गात्तइतितादेश : ॥

प्रत्न : । त्रि० पुरातने ॥ नवपुराणे प्रादितियेनसमुच्चितस्त्नप्प्रत्यय: ॥

प्रत्यक्चेतन : । पुं० त्वम्पदलक्ष्ये ॥

प्रत्यक्फलम् । न० सर्वान्तरत्वे ॥

प्रत्यक्पर्णी । अपामार्गे ॥ द्रवन्त्याम् ॥ प्रत्यञ्चिपर्णान्यस्या : सा । पाककर्णेतिङीप् ॥

प्रत्यक्पुष्पी । स्त्री० अपामार्गे ॥ प्रत्यञ्चिपुष्पाण्यस्या : पाककर्णेतिङीप् ॥

प्रत्यक्श्रेणी । स्त्री० दन्त्याम् ॥ मूषिकपर्ण्याम् । सुतश्रेण्याम् ॥ प्रतीचीश्रेणीयस्या : । समासान्तस्यानित्यत्वान्नकप् ॥

प्रत्यक्षम् । अ० प्रत्यक्षे ॥ अक्षिमक्षिप्रतीतिशीर्षायाम् यथार्थत्वेनसमास : । अक्ष्णोराभिमुख्यमित्यर्थे०लक्षणेनाभिप्रतीतिअव्ययीभाव : प्रतिपरसमनुभ्योक्ष्णइतिटच् ॥

प्रत्यक्षम् । त्रि० प्रमाणविशेषे । स्मृतौ ॥ प्रामाण्यंप्रत्यक्षपिक्षत्वात् । इन्द्रियग्राह्ये । ऐन्द्रियके ॥ इन्द्रियार्थसन्निकर्षजन्यार्थाकाराश्रया० इन्द्रियाश्रितवृत्ति : प्रत्यक्षंप्रमाणम् ॥ प्रत्यक्षज्ञानकारणंप्रत्यक्षम् । इन्द्रियार्थसन्निकर्षजन्यंज्ञानंप्रत्यक्षम् ॥ तद्द्विविधम् । निर्विकल्पकं०सविकल्पकञ्चेति । तत्रनिष्प्रकारकंज्ञानंनिर्विकल्पकम् । सप्रकारकंज्ञा

नं० सविकल्पकम् । यथा० डित्थो
यम्० ब्राह्मणोयं० श्यामोयमिति ।
प्रत्यक्षज्ञानहेतुरिन्द्रियार्थसन्निकर्षः
षड्विधः । संयोगः संयुक्तसमवायः
संयुक्तसमवेतसमवायः समवेत
समवायः विशेषणविशेष्यभावश्चे
ति । तत्रचक्षुषाघटप्रत्यक्षजनने०
संयोगसन्निकर्षः (॥ + १ + ॥)
घटरूपप्रत्यक्षे०संयुक्तसमवायः च-
क्षुःसंयुक्तेघटे रूपस्यसमवायात्२रूप
त्वसामान्यप्रत्यक्षेसंयुक्तसमवेतसम
वायःचक्षुःसंयुक्तेघटेरूपंसमवेतम्त
त्ररूपत्वस्यसमवायात् ॥३॥ श्रोत्रेण
शब्दसाक्षात्कारे०समवायः सन्नि
कर्षः कर्णविवरवर्त्याकाशस्यश्रोत्र
त्वात्०शब्दस्याकाशगुणत्वात्०गुण
गुणिनोश्चसमवायात् ॥ ४ ॥ शब्द
त्वसाक्षात्कारे० समवेतसमवायः
सन्निकर्षः श्रोत्रसमवेतेशब्दे०शब्द
त्वस्यसमवायात् ॥ ५ ॥ अभावप्रत्यक्षे
विशेषणविशेष्यभावः सन्निकर्षः
घटाभाववद्भूतलमित्यत्र०चक्षुःसं-
युक्तेभूतले०घटाभावस्यविशेषणत्वा
त् ॥ ६ ॥ एवंसन्निकर्षषट्कजन्यं
ज्ञानंप्रत्यक्षम् । तत्करणमिन्द्रियम्
। तस्मात्०इन्द्रियंप्रत्यक्षप्रमाणमि
तिसिद्धम् ॥ इन्द्रियार्थसन्निकर्षोत्प
न्नंज्ञानमव्यपदेश्यमव्यभिचारिव्यव
सायात्मकंप्रत्यक्षम् ॥ प्रतिगतोऽक्ष

म् । अत्यादयइतिसमासः ॥ अनु
भवविशेषे ॥ तत्षड्विधम् । घ्राण-
जम् १ रासनम् २ श्रावणम् ३ चा
क्षुषम् ॥ स्पार्शनम् ५ मानसम् ६
निर्विकल्पकसविकल्पकभेदेनप्रत्य
क्षंद्विविधम् । निर्विकल्पकमती
न्द्रियम् । सविकल्पकंमनोग्राह्यम् ।
षड्विधप्रत्यक्षे०आश्रयस्यमहत्त्वंका
रणम् । इन्द्रियंकरणम् । विषयेणस
ह०इन्द्रियसन्निकर्षोस्यव्यापारः ।
यथा । घ्राणजादिप्रभेदेनप्रत्यक्षंष-
ड्विधंमतम् । घ्राणस्यगोचरोगन्धो
गन्धत्वादिरपिस्मृतः ॥ तथारसो
रसज्ञायास्तथाशब्दोपिचश्रुतेः ।
उद्भूतरूपंनयनस्यगोचरोद्रव्याणितद
न्तिपृथक्त्वसङ्ख्ये । विभागसंयो
गपरापरत्वस्नेहद्रवत्वंपरिमाणयुक्त
म् । क्रियांजातिंयोग्यवृत्तिंसमवा-
यञ्चतादृशम् । गृह्णातिचक्षुः स-
म्बन्धादालोकोद्भूतरूपयोः ॥ उद्भू
तस्पर्शवद्द्रव्यंगोचरः सोपित्वच
चः । रूपान्यच्चक्षुषोयोग्यंरूपमत्रा
पिकारणम् ॥ द्रव्याध्यक्षेत्वचोयोगो
मनसाज्ञानकारणम् । मनोग्राह्यं
सुखंदुःखमिच्छाद्वेषोमतिः कृ
तिः ॥ ज्ञानंयन्निर्विकल्पाख्यं तद
तीन्द्रियमिष्यते । महत्त्वंषड्विधेहे
तुरिन्द्रियंकरणंमतम् ॥ विषयेन्द्रि
यसम्बन्धोव्यापारः सोपिषड्विधः

॥ इतिभाषापरिच्छेद : ॥

प्रत्यक्षत्वम् । न० अविलम्बितप्रतीतिकत्वे ॥

प्रत्यक्षदर्शन : । त्रि० साक्षिणि ॥ प्रत्यक्षंदर्शनम् । यस्य स : ॥

प्रत्यक्षदर्शी । त्रि० साक्षिणि ॥

प्रत्यक्षदेव : । पुं० ब्राह्मणे ॥

प्रत्यक्षवादी । पुं० बौद्धे ॥

प्रत्यक्षी । त्रि० व्यक्तदृष्टार्थे ॥

प्रत्यगात्मा । पुं० चर्चशब्दप्रत्ययात्मकत्वे० आत्मनि ॥ जडानृताहङ्कारादिभ्य : सत्यज्ञानानन्दादिरूपतया प्रतिपक्षतिद्वतिप्रत्यक् । सचासावात्माच ॥

प्रत्यगाथापति : । पुं० वरुणे ॥

प्रत्यग्धृत : । त्रि० अन्तर्मुखीभूते ॥

प्रत्यग्र : । अभिनवे । नूतने ॥ शोधिते ॥ प्रतिनवमग्रमस्य ॥

प्रत्यग्रथ : । पुं० अहिच्छत्रदेशे ॥

प्रत्यङ्गम् । न० कर्णाद्यवयवे ॥ यथा । प्रत्यङ्गंकर्णनासाक्षिशिखाङ्गुलिकरादिकम् । इति ॥

प्रत्यङ्गिरा । स्त्री० देवीविशेषे ॥

प्रत्यक् । अ० दिशि ॥ देशे ॥ काले ॥ प्रतीच्यांदिशि•प्रतीच्यादिशः प्रतीचीदिग्वा । दिक्शब्देभ्य . सप्तमीपञ्चमीप्रथमादिनाऽस्ताति : । अस्तेर्लुक् । लुक्तद्धितलुकि ॥ ॥ एवंदेशकालेष ॥

प्रत्यक् । त्रि० दिशि ॥ देशे ॥ काले ॥ प्राग्भवे ॥ सर्वान्तरेदृश्यादन्यस्मिन् कोदृक्तत्प्रत्यगितिचेत्•तादृगीदृगितिद्वयम् । वचनप्रसरेभ्येतत्प्रत्यगित्यवधार्यताम् ॥ निर्विशेषापरोक्षे ॥ जडानृताहङ्कारादिभ्य : सत्यज्ञानानन्दादिरूपतया प्रतिपक्षतीति तथा । क्विन् ॥

प्रत्यर्चित : । त्रि० पूजिते ॥

प्रत्यनन्तर : । त्रि० प्रत्यासन्ने ॥

प्रत्यनीक : । पुं० अरौ । शत्रौ । विरोधिनि ॥ परपक्षसैन्ये ॥ न० अर्थालङ्कारवि० ॥ यथा । प्रतिपक्षमशक्तेनप्रतिकर्तुं तिरस्क्रिया । यातदीयस्यतत्स्तुत्यैप्रत्यनीकंतदुच्यते ॥ न्यक्कृतिपरमपिविपक्षं साक्षान्निरसितुमशक्तेनकेनापियत्तदाश्रितप्रतिपक्षस्यकर्षयितुंतदाश्रितस्य तिरस्कारणम् तदनीकप्रतिनिधितुल्यत्वात्•प्रत्यनीकमभिधीयते । यथानीकेऽभियोज्ये तत्प्रतिनिधिभूतमपरंमूढतयाकेनचिदभियुज्यते•तथेहप्रतियोगिनिविजेयेतदीयोन्यो विजीयतइत्यर्थ : । उदाहरणम् । त्वंविनिर्जितमनोभवरूप : साचसुन्दरभवत्यनुरक्ता । पञ्चभिर्युगपदेवशरैस्तांतापयत्यनुशयादिवकाम : ॥ यथा । यस्यकिञ्चिदपकर्तुमक्षम : कायनिग्रहगृहीतविग्रह : । कान्तवक्त्रसदृशाकृ

तिल्लातोराङ्गरिन्दुमधुनापिबाधते ॥ इन्दोरचतदीयतासम्बन्धिसुखसम्बन्धात् ॥

प्रत्यन्त : । पुं० म्लेच्छदेशे ॥ प्रतिगतो ऽन्तम् । अत्यादय : क्रान्ताद्यर्थे० द्वि० स० ॥ त्रि० सन्निकृष्टे ॥

प्रत्यन्तपर्वत : । पुं० पादे । प्रधानाऽद्रिसमीपस्थक्षुद्राद्रौ ॥ प्रत्यन्तौ० भशाद्रे : समीपे० य : क्षुद्र : पर्वत : ॥

प्रत्यभिज्ञा । स्त्री० सुखमश्वमत्तापमिस्याद्यभिज्ञाने ॥ प्रत्यभिज्ञायते । प्रत्यभिपूर्वाज्ज्ञानातो रातशोपसर्गे इत्यङ् । टाप् ॥

प्रत्यभिज्ञानम् । न० इन्द्रियजेज्ञाने ॥ प्रत्यभिज्ञानंनामपूर्वमनुभूतस्य कालान्तरेपुनरपिमतत्वोल्लेखपूर्वकंज्ञानम् । तथाहि । भामाहियो ईशाख्ये पितरावन्वभूवंसएवेदानीं-ख्यावरेनमूननुभवामीति । योहं सुप्तःस्वप्नमद्राक्षंसएवेदानींजागर्मीतिचवाक्याद्यावस्थासुच० प्रत्यभिज्ञायते । प्रतिपूर्वाज्ज्ञानातेर्ल्युट् ॥

प्रत्यभियोग : । पुं० प्रत्यपराधे ॥

प्रत्यभिवाद : । पुं० अभिवाद्यस्यगुरोराशीर्वचने ॥ अभिवादयितेत्याशीर्वाद : प्रत्यभिवादइतिव्याख्यानात् ॥ यदोक्तंमतञ्जलिना । यविद्वांसः प्रत्यभिवादेनाम्नोयेनजानिविदु : । कामन्तेपुत्रविप्रोष्यस्त्रीष्वियाथमहंवदेत् । स्त्रीवन्नूमासूमेत्यर्थेऽव्याकरणमिति ॥ सौम्रिवेति । प्रत्यभिवादेशिशुग्रहणपुत : कार्य : । प्लुतंकर्तुंनजानातिसस्त्रीवद्वक्तव्य:भयमहमिति । नप्रत्यभिवाद्यदेवदत्तोऽहमित्यादिमासंस्कृतप्रयोगैर्यत्तिके रट : ॥

प्रत्यभिवादनम् । न० प्रत्यभिवादे ॥

प्रत्यय : । पुं० अधीने ॥ शपथे ॥ ज्ञाने० विश्वासे ॥ हेतौ छिद्रे ॥ प्रत्ययपरिच्छिन्नमप्ययेशास्त्रयोनौ० गतवतिविलयत्मप्राकृतेपिप्रपञ्चे । समपदिमदमुदीतकेवलंप्रत्ययेयत् तदियदितिमिमीतेकोपदापरिङ्गतीपि ॥ निश्चये ॥ रीतौ ॥ कार्यप्रत्ययौ० जनकाहिजनयत्वात्तत्त्यवहुत्यव्यापप्रत्यग्रशब्दः कारणवचनइत्याडु:॥ प्रतीयतेस्मात् कार्यमितिव्युत्पत्ते स० दर्भे । शब्दे ॥ प्रसिद्धत्वे ॥ तृतीयाध्यायमारभ्यपञ्चमाध्यायपर्यन्तं प्रकृते : परतोविहितेषुसन्नादिषुशब्देषु ॥ प्रकृतिप्रत्ययावपरस्य : प्रयोक्तव्य : । प्रत्ययपदैवप्रकृतिरितिभाष्यम् । नकेवला प्रकृतिःप्रयोक्तव्यानापिकेवल: प्रत्य य : इतिच ॥ आचारे ॥ प्रत्ययन म०प्रतीयतेऽनेनवा । प्रत्येतीति वा । इण्गतौ । एरच् पुंसीतिवा० पचाद्यज्वा ॥ प्रतिनियमय-

तिगच्छतीतिवाविग्रहे । यथ० । यच् । प्रत्ययाः सहकारिणइतिचि कारहर्षैय : ॥

प्रत्ययकारिणी । स्त्री० मुद्रायाम् । छाय० मोरछाय० ह० भा० ॥ अ- भिधाने ॥ प्रत्ययसनिश्चयस्यकारि णी ॥

प्रत्ययित : त्रि० । आप्ते । विश्वस्ते ॥ · प्रत्ययोविश्वास : सञ्जातोऽस्य । त दस्यसञ्जातमितीतच् ॥

प्रत्ययी । त्रि० विश्वासिनि ॥ प्रत्ययो ऽस्यास्ति । इनि : ॥

प्रत्यरि : । पुं० पञ्चमतारायाम् ॥

प्रत्यर्थी । त्रि० शत्रौ ॥ प्रतिकूलमर्थ- यितुंशीलः । अर्थयास्यावाम् । सुपी तिणिनि : ॥ प्रतिवादिनि ॥ वादि- प्रतिपक्षे ॥ यथा । प्रत्यर्थिनोऽयतो लेख्यंयथावेदितमर्थिना । समामा सतदर्थश्चनामजात्यादिचिह्नितम् ॥ चार्थ्यतेऽत्यर्थ : साध्य : सोप्रत्यर्थी० तत्प्रतिपत्त : प्रत्यर्थी ॥

प्रत्यर्पणम् । न० निर्यातने । न्यासा- र्पणे ॥

प्रत्यर्पित : । त्रि० प्रतिदत्ते ॥ प्रत्य वमर्शनम् न० समलङ्करे ॥ नि- वर्त्तने ॥

प्रत्यवर : । त्रि० निकृष्टे ॥

प्रत्यवसानम् । न० भक्षणे ॥भोजने ॥

प्रत्यवसितम् । त्रि० भक्षिते ॥ प्रत्य वसीयतेस्म । मोक्षकर्मणि । क्त : ॥

प्रत्यवस्कन्द : । पुं० प्रत्यवस्कन्दने

प्रत्यवस्कन्दनम् । न० व्यवहारोत्तर प्रभेदे । यथा । प्रत्यवस्कन्दनंनाम सत्यंगृहीतम्०प्रतिदत्तंप्रतिग्रह- लब्धमितिवा । यथाहनारद : । अ र्थिनालेखितोयोर्थ : प्रत्यर्थीयदि तंतथा । प्रपद्यकारणंब्रूयात्प्रत्यव स्कन्दनंस्मृतमिति । छन्दस्यतिरपि । अर्थिनाभिहितोयोर्थःप्रत्यर्थीयदि तंतथा । प्रपद्यकारणंब्रूयात्प्रत्य- वस्कन्दनंचितद्दिशि ॥

प्रत्यवस्थाता । पुं० शत्रौ ॥

प्रत्यवस्थानम् । न० दूषणाभिधाने ॥

प्रत्यवहार : । पुं० प्रलये ॥ प्रत्यव ह्रियन्तेप्राणिनोऽस्मिन् । हञ् । अवहाराधारेतिघञ् ॥

प्रत्यवाय : । पुं० अङ्गवैगुण्यनिमित्ते पापे ॥ प्रत्यावृत्ते । प्रत्यवम् पूर्वाद् अयतेर्घञ् ॥

प्रत्यवेक्ष्य : । त्रि० एतावत्तुहतमेताव त्कर्त्तव्यमित्यनुसन्धानेनविचार णीये ॥

प्रत्यश्मा । पुं० गैरिके । गिरिमृदि ॥

प्रत्यस्त : । त्रि० प्रक्षिप्ते ॥

प्रत्यहम् । अ० प्रतिदिने ॥ अह : अह : प्रति० यथार्थेऽव्ययीभावेन पुंमकाद्व्यतरस्यामितिसमासान्त टच् । टिलोप : ॥

प्रत्याकार : । पुं॰ खड्गकोषे ॥

प्रत्याख्यात : । पुं॰ दूरीकृते । निराकृते ॥ प्रत्याख्यायतेस्म । ख्याप्रकथने॰ चक्षिङादेशोवा । क्त : ॥

प्रत्याख्यानम् । न॰ निराकरणे । निरसने ॥ ख्या॰ चक्षिङादेशोवा । ल्युट् ॥

प्रत्याख्येय : । त्रि॰ प्रत्याख्येये । प्रत्याख्यातुंयोग्ये ॥ अचोयत् । ईत् ॥ कुणा : शान्तप्रयोगज्ञा : प्रत्याख्येयंनपारिच । यथापिताहतंपाप्समपिदुष्कृतकर्मण : ॥ अन्यत्रकुलटापरकप्रतितिष्ठोविषयेलिङ्गपुराणे अध्याय : ॥

प्रत्यागत : । त्रि॰ पुनरागते ॥ सन्निवृत्ते ॥

प्रत्यागम : । पुं॰ प्रत्यागमने । फिरकेआवना॰ भू॰ भा॰ ॥

प्रत्यागमनम् । न॰ पुनरागमने । प्रत्यागमे ॥

प्रत्यादिष्ट : । त्रि॰ आच्छिद्यगृहीतुमिष्टौ ॥

प्रत्यादिष्ट : । पुं॰ निराकृते । निरस्ते । साधागच्छत्याद्युक्ते । प्रतिरुद्धे ॥ प्रत्याख्याते ॥ प्रत्यादिश्यतेस्म । दिशअतिसर्जने । क्त : ॥

प्रत्यादेश : । पुं॰ निराकृतौ । प्रत्याऽऽख्याने ॥ प्रसङ्गनिवारणे ॥ भर्तांप्रतिदेवतायाउपदेशे ॥ प्रत्यादेशनम् । दिश॰ । घञ् ॥

प्रत्याय : । पुं॰ विश्वासे ॥

प्रत्यायक : । त्रि॰ प्रतीतिजनके ॥ यथा । वर्णसमूहरूपतयाशब्दोऽयंस्वप्रत्यायकइति ॥ यथावाङ्गिरादेर्जित्यवज्ञविशब्दस्यप्रत्यायकत्वमादेषांप्रत्याय्यत्वम् ॥

प्रत्यायनम् । न॰ प्रतीतानयने ॥ बोधजनने ॥

प्रत्यायित : । त्रि॰ विश्वसनीये ॥ प्रत्ययपत्रप्रत्याय : संप्राप्त : ॥

प्रत्यालीढम् । न॰ धन्विनांयुद्धकाले चरणन्यासभेदे । अत्र स्वस्वयामपादप्रसारितदक्षिणपादसङ्कोचे ॥ त्रि॰ चर्विते ॥ प्रत्यालेपनम् । लिह॰ । नपुंसकेभावेक्त : ॥

प्रत्याशा । स्त्री॰ अभिलाषे ॥

प्रत्यासत्ति : । पुं॰ सामीप्ये ॥

प्रत्यासन्न : । त्रि॰ निकटवर्त्तिनि ॥

प्रत्यासर : । पुं॰ सैन्यपृष्ठे ॥

प्रत्यासार : । पुं॰ व्यूहस्यपश्चाद्भागे । व्यूहस्यपश्चाद्व्यूहान्तरे । व्यूहपार्ष्णौ ॥ प्रतीपमासारयतिअभिमान् । सृ॰ । ण्यन्त : । अच् ॥

प्रत्याहत : । त्रि॰ कुण्ठिते ॥

प्रत्याहरणम् । न॰ प्रत्याहारे ॥

प्रत्याहार : । पुं॰ उपादाने । स्वस्वविषयेभ्यइन्द्रियाणांप्रत्याहरणे ॥ स्वस्वविषयासम्प्रयोगेचित्तस्वरू

पानुकारएवेन्द्रियाणामितिपातञ्ज लः। विषयेभ्योनिगृहीतानीन्द्रि- याणिचित्तरूपाण्येवभवन्ति। तत श्चविक्षेपाभावात्चित्तधारणादिकं निर्वर्त्ततीत्यर्थः॥ सर्वाणीन्द्रिया णिस्वस्वविषयेभ्यः प्रत्याहरतीति- तथा॥ विषयेभ्यःसमाहृत्यमनस- श्चित्तमञ्जनम्। प्रत्याहारः सवि क्षेपोऽभ्यसनीयोमुमुक्षुभिः॥ प्रत्या हरणम्। हृञ्०। घञ्॥ अक्षरस- माम्नाये। अन्त्येनसहेतायइणि। व्याकरणप्रसिद्धे ष्वण्अणादिषु॥ प्रत्याह्रियन्तेसङ्क्षिप्यन्तेवर्णायत्र। कारणाधिकरणयोश्चेतिल्युटिप्राप्ते हलश्चेत्यधिकरणे घञ्। प्रतिकार्यमाश्रित्य क्तेया॥

प्रत्याहारयोगः। पुं० योगादीनी न्द्रियाण्यन्यं संयमाग्निपुनुश्च्योतीति विधिरी॥

प्रत्युक्तः। त्रि० दत्तोत्तरे। प्रतिवा क्ये॥

प्रत्युक्तिः। स्त्री० प्रत्युत्तरे॥

प्रत्युत्क्रमः। पुं० प्रयोगार्थे। फलारम्भे प्रथमप्रयोगे॥ प्रत्युत्क्रमणम्। घञ्॥

प्रत्युत्क्रान्तिः। स्त्री० प्रत्युत्क्रमे॥

प्रत्युत्तरम्। न० प्रतिवचने। उत्तरे॥ उत्तरंप्रति०उत्तरे॥ यथा। नमेयं भूमिःक्रमागतत्वात्०इतियाद्युक्ते० मेयंभूमिरीश्वरदौर्धभुज्यमानत्वात् इतिप्रत्युत्तरं॥

प्रत्युत्थानम्। न० अभ्युत्थाने। गात्रो त्थानपूर्वकसन्माने। प्रत्युत्थीयते ऽत्र। ष्ठा०। ल्युट्॥

प्रत्युत्पन्नः। त्रि० उत्पत्तिविशिष्टे॥ प्रत्युत्पद्यतेस्म। पद०। क्तः॥

प्रत्युत्पन्नमतिः। त्रि० प्रगल्भे। प्रतिभायुक्ते॥ सूक्ष्मबुद्धियुक्ते। क्षु द्राचीयमतौ॥ कार्यावसरएवप्रत्यु त्पन्नामतिर्यस्य॥

प्रत्युद्गतः। त्रि० प्रत्युद्गते॥ प्रत्यु- द्गच्छतिस्म। गम्लृ०। क्तः॥

प्रत्युद्गमः। पुं० आगच्छतोगुर्वादेः सन्मुखगमने। अभ्युत्थाने॥ प्रत्यु द्गमप्रश्रयाभिवादनं विधीयते साधुमित्रः शुभक्षमे। प्राज्ञैः प- रस्मै पुरुषायचेतसाशुभाशयायैवदे हमानिनि॥

प्रत्युद्गमनम्। न० प्रत्युद्गमे॥

प्रत्युद्गमनीयम्। न० धौतांशुकद्वये॥ त्रि० उपस्थे। समुपस्थानयोग्ये प्रजनीये॥

प्रत्युद्घातः। पुं० प्रत्याहते॥

प्रत्युद्यतः। त्रि० निवेदिते॥

प्रत्युपकारः। पुं० उपकारंप्रतिउप कारे। प्रतिक्रिये॥ प्रतिकर्तुम शक्तस्यजीवितान्मरणंवरम्॥

प्रत्युपवेशनम्। न० निरोधने।

प्रत्युप्त : । त्रि० खचिते ॥

प्रत्यूष : । न० प्रभाते । प्रत्योषत्यन्ध कारम् । उषदाहे । उप : किदिच्चसि: यन्योपसर्गनिवृत्तयेप्रतीति ॥

प्रत्यूढ : । त्रि० हृते । वहिष्कृते ॥

प्रत्यूष : । पुं० अष्टमुखे । प्रभाते ॥ वसौ ॥ प्रत्यूषति० रुजतिकामुकान् । अपरुजायाम् । इगुपधेति कः ॥

प्रत्यूष : । न० प्रत्यूषे ॥

प्रत्यूह : । पुं० विघ्ने ॥ प्रत्यूहनम् । ऊह० । घञ् ॥

प्रत्येकम् । न० एकमेकम्प्रतीत्यर्थे ॥

प्रत्येना : । त्रि० चौर्यादिशिक्षके । प्रत्येनस : शिक्षका : चुचौर्यादौ तस्तदेनस्ति ॥

प्रथनम् । न० विस्तारे ॥

प्रथम : । त्रि० आद्यौ । प्रधाने । मुख्ये । प्रथते । प्रथप्रख्याने विस्तारे वा । प्रथेरमच् । प्रथमचरमेति सर्वनामस्त्वात्पक्षे०जस : शी । प्रथमे प्रथमा : ॥

प्रथमा । स्त्री० सु० औ० जस् इति त्रिके ॥

प्रथयन् । त्रि० विस्तारयति ॥

प्रथा । स्त्री० ख्यातौ । प्रसिद्धक्रियायाम् ॥ प्रथनम् । प्रथ० । भिदादङ् ॥

प्रथित : । त्रि० विख्याते । प्रथतेस्म । प्रथ० । अकर्मकत्वात्कर्त्तरिक्तः इट् ॥

प्रथिति : । स्त्री० ख्यातौ ॥ प्रथते प्रथ० । पद्दिप्रथिभ्यांनिदितितिः ॥ तितुत्रेष्वग्रहादीनामितीट् ॥

प्रथिमा । पुं० पार्थिवे । पृथुत्वे । पृथोर्भाव : । पृथ्वादिभ्यइमनिज्वेति इमनिच् । रऋतोरितिरआदेश : । टेरितिटिलोप : ॥

प्रथिष्ठ : । त्रि० अतिशयेनप्रथौ । अतिशयहति ॥

प्रथीयान् । त्रि० पृथुतरे ॥ ईयसुनि० रऋतोश्च्छादेरितिरिआदेश : ॥

प्रद : । त्रि० प्रदातरि । प्रकर्षेणददाति । डुदाञ्० । क : । मेदाज्ञ्वृत्तिकर्मण्युपपदेविधानाज्ञ्स : तस्मात्दसाधुरेवायम् ॥

प्रदक्षिण: । पुं० न० दक्षिणावर्त्तेनदेवतामुद्दिश्यभ्रमणे ॥ यथा । एकदेव्यारवौसप्त चौविकुर्याद्विनायके । चत्वारिकेशवेकुर्यात् शिवेचार्धप्रदक्षिणम् ॥ सर्वदेवतुष्टिदप्रदक्षिणम् यथा । प्रसार्यदक्षिणंहस्तं स्वयंमममिता : पुना : । दक्षिणेदर्शयन्नृपाखं मनसापिचदक्षिणः ॥ सकृत्विर्वावेष्टयेत्ताद्देव्याप्रीति : प्रजायते । सचप्रदक्षिणोज्ञेय: सर्वदेवौघतुष्टिदः । घटोत्तरगतंयस्तुदेव्या: कुर्यात्प्रदक्षिणंसर्वान्कामान्समासाद्यपश्चान्मोक्षमवाप्नुयात् । मन-

सापिचयोद्धाहं व्यं भक्त्याप्रदक्षि-
णम्। प्रदक्षिणाद्यमगृहैनरकाधि-
नपश्यति ॥ चपिच। दक्षिणादाय
वीगत्वादिशंतस्माच्चशास्त्रवीम्।
ततश्चदक्षिणांगत्वानमस्कारखिन्नो
भवत् ॥ यर्वचन्द्रंमहेशस्यपृष्टतश्च
मीरितम्। शिवप्रदक्षिणेमन्त्रीच-
र्वचन्द्रक्रमेणतु ॥ सव्यासव्यन्नमेणै-
वसोमसूत्रंनलङ्घयेत् ॥ प्रसार्यदक्षि
णंहस्तंस्वयंनम्रशिरा : पुन :। दर्श
येद्दक्षिणंपार्श्वंमनसापिचदक्षिण : ॥
त्रिधाचवेष्टयेत्सम्यक्देवताया : प्र
दक्षिणम् ॥ एकहस्तप्रमाणास्यएकधा
पिप्रदक्षिणम्। भक्तोविदर्शनं यथो
क्तिपुण्यं पुराकृतम् ॥ प्रगतोदक्षि
णम्। तिष्ठद्गुप्रभृतीनिचह्रत्वव्ययी
भाव : ॥

प्रदत्त :। त्रि॰ प्रकार्येवादत्ते ॥

प्रदर :। पुं॰ विदीर्णभूभागे। विदारे
॥ शरे। वाणे ॥ भङ्गे ॥ नारीरुग्-
भेदे। असृग्दरे ॥ तत्तु फलितयोन्या
रक्तादिधातुक्षरणं ॥ तस्यनिदानं
यथा। विरुद्धमद्याध्यशनादजीर्णा
द्गर्भप्रपातादतिमैथुनाच्च। याना
ध्वशोकादतिकर्षणाच्चभाराभिघाता
च्छयनाद्दिवाच ॥ असृग्दरंसर्वेतुस्त
वैसाङ्गमर्दंसवेदनम् ॥ तस्यातिष्ठ
दृश्यौदौर्बल्यंश्रमोमूर्च्छामदस्तृषा।
दाह : प्रलाप : पाण्डुत्वंतन्द्रारोगा

श्चवातजा : ॥ सचतुर्विधउक्तोयथा
। तंश्लेष्मपित्तानिलसन्निपातैश्चतु :
प्रकारंप्रवदन्तितद्धाइति ॥ प्रदीर्य
ते॰प्रदरणमनेनवा। दृविदारणे
। कर्त्तरिच ॥ गर्भे ॥ प्रकृष्टभये।
त्रि॰ तद्वति ॥

प्रदर्शनम्। न॰ संदर्शने ॥ दिङ्मात्र
दर्शने ॥ प्रदृश्यते। दृशिर्। ल्युट्

प्रदर्शित :। त्रि॰ आलोकिते ॥

प्रदल :। पुं॰ वाणे ॥

प्रदानम्। न॰ दाने ॥ प्रदीयमाने ॥
डुदाञ्॰ ॥ प्रपूर्व :। प्रकृष्टदाने ॥

प्रदानोचित :। त्रि॰ दानपात्रे ॥

प्रदिग्धम्। न॰ मांसव्यञ्जनभेदे ॥
यथा। मांसंबहुघृतेभृष्टंसिक्ताचो-
ष्याम्बुनाबहु :। जीरकाद्यै :समा
युक्तंपरिशुष्कंतदुच्यते ॥ तदेवघृत
तक्राढ्यंप्रदिग्धं सचिजातकम् ॥
विप्रकर्येणलिप्ते ॥

प्रदिक्। स्त्री॰ विदिशि ॥ दिग्भ्य :
प्रगता। प्रान्ता ॥

प्रदिष्ट :। त्रि॰ निर्दिष्टे। प्रदर्शिते ॥

प्रदीप :। पुं॰ गृहमणौ। दशेन्धने।
कज्जलध्वजे। दीपे। दीपा॰ इ॰
भा॰ ॥ दीपस्तचायवत्त्ंव्यासौजसा
दीप्यमेरव। तच्चेचदीपोदातव्योनतु
भूमौकदाचन ॥ सर्वंसहावसुमती
सहतेनत्विदंद्वयम्। अकार्यपाद-
घातञ्चदीपतापंतथैवच ॥ प्रदीप्यते

ऽनेनवादीपयतिप्रकाशयतिवा । दीपीदीप्तौ । इगुपधत्वात्क । घञ्था । अञ्था । प्रोऽन्योपसर्गमिवृत्त्यर्थ : ॥

प्रदीपन : । पुं॰ स्थावरविषभेदे ॥ सम्बन्धंयथा। वर्त्सोलोहितोयः स्याद्दीप्तिमान्दहन : प्रभ : । महादाहकर : पूर्वैःकथित : सप्रदीपन : ॥ अपिच । प्रदीपनस्तुदहनोरक्तवर्णो ज्वलनाद्विज : ॥ पु॰ ॥ त्रि॰ प्रकाशके ॥ प्रकर्षेणादीपयति । णिज न्ताद्दीपेर्ल्यु : ॥

प्रदीप्त : । त्रि॰ प्रज्वलिते । दह्यमाने॥

प्रदीप्ता । स्त्री॰ रवियुक्तदिशि ॥

प्रदूषित : । त्रि॰ उपहते ॥

प्रदेय : । त्रि॰ पारितोषिके ॥

प्रदेश : । पुं॰ देशमात्रे । भित्तौ । आख्याने । अवकाशे ॥ तर्जन्यङ्गुष्ठसम्मिते ॥ भित्तौ । एकदेशे । प्रदिश्यते । दिश॰ । एतन्थे तिघञ् । उपसर्गस्यघञीतिप्राचिकोदीर्घाभाव : ॥

प्रदेशनम् । न॰ प्राभृते । उपायने । उपहारे । प्रदिश्यते । दिश॰ । कल्युट् ॥

प्रदेशनी । स्त्री॰ तर्जन्याम् । प्रदिश्यतेऽनया । दिश॰ । करणेल्युट् ॥

प्रदेशिनी । स्त्री॰ तर्जन्याम् ॥ प्रदिशति । दिश॰ । सुपीतिणिनि : प्र देशोस्यस्त्यावा । इनि॰ ॥

प्रदेह : । पुं॰ आलेपभेदे । प्रलेपे ॥ आर्द्रौघनस्तयोर्मध्य : स्यात्प्रदेह : सु(?) प्रशान्तहा ॥ अनुलेपनाभ्यङ्गादौ ॥

प्रदोष : । पुं॰ रजनीमुखे ॥ त्रिमुहूर्त्त : प्रदोषस्याद्रवावस्तंगतेसतीत्युक्ते ॥ प्रदोषोऽस्तमयादूर्ध्वघटिकाद्वयमिष्यतद्रत्यन्ये ॥ प्रकृष्टदोषे ॥ दुष्यति । दुष॰ । घञ् । टाप् । प्रारब्धोदोषायाः : प्रादिसमास : । प्रारब्धादोषायस्मिन्वा । गोस्त्रियो रितिह्रस्व : ॥

प्रदोषव्रतम् । न॰ प्रदोषदिनेक्रियमाणे व्रतानुष्ठाने ॥ यथा । यत्रदेवोमहादेवोदेवीसंस्थाप्यविष्टरे । नृत्यंकरोतिपुरतःसार्धंदेव्यानिशामुखे । रात्रौ पोष्यरजन्यादौ प्रदोषेपूजयेच्छिवाम् । प्रतिपक्षंविशेषेणतद्देवोप्रीतिकारकमितिश्रीदेवीभागवतेश्रीदेवीगीता ॥

प्रद्युम्न : । पुं॰ कामदेवे । कन्दर्पे । वृष्ण्यधिपसारथि(?) । वासुदेवांशविशे॰। यथा । अनिरुद्ध : स्वयंब्रह्माप्रद्युम्न : कामएवच । बलदेव : स्वयंशेष : हल्पत्रप्रकृते : पर : । प्रकृष्टंद्युम्नंबलमस्य ॥

प्रद्योत : । पुं॰ आतपे । प्रकाशे ॥ प्रकृष्टोद्योत : ॥ रश्मौ ॥

प्रद्योतन : । पुं॰ सूर्ये ॥ प्रकृष्टोद्योत-

द : ॥ न० द्युतौ ॥

प्रद्रायक : । त्रि० कुत्सितामवस्थांप्राप्ते । अन्नलाभादन्त्यावस्थांप्राप्ते ॥

प्रद्राव : । पुं० पलायने । अपक्रमे ॥ प्रद्रवणम् । द्रु० । प्रेद्रुस्तुस्रुव इतिघञ् ॥

प्रधनम् । न० युधि । रणे । दारणे । डुधाञ्० । कृपृवृजीतिक्युः ॥

प्रधर्षणम् । न० अभिभवे ॥

प्रधानम् । न० प्रकृतौ । गुणसाम्यावस्थायाम् ॥ परमात्मनि ॥ बुद्धौ ॥ प्रधत्ते सर्वमात्मनि । अन्यचापीतियुच् ॥ त्रि० उत्तमे ॥ प्रदधाति । डुधाञ्० । ल्युट्०युच्वा । प्रधत्ते०प्रधीयतेऽनेनास्मिन्वा । करणादौल्युट् ॥ पुं०न० महामात्ये । सेनापत्यादौ ॥ प्रधीयते । कृत्यल्युटोबहुलमितिकर्मणिल्युट् ॥ प्रधानानुयायिनोजनव्यवहाराभवन्ति ॥ प्रधानस्यप्रधानेनसहनिरोधी-नतुदर्शनेन ॥

प्रधानात्मा । पुं० जगत्प्रकृतौ । मायायाम् ॥

प्रधावन : । पुं० वायौ । त्रि० प्रकृष्टगमनविशिष्टे । प्रकृष्टं धावनंयस्य ॥

प्रधि : । पुं० रथस्यचक्रान्तोभूमिस्पर्शिभागे । नेम्याम् ॥ प्रधीयतेऽनेन । डुधाञ्० । उपसर्गेघो : कि : ॥

प्रधी : । त्रि० उत्कृष्टबुद्धियुक्ते ॥ प्रकृष्टं ध्यायति । ध्यै० । आतो यते : सम्प्रसारणञ्चेतिक्विप् । हलइतिदीर्घ : । नित्यस्त्रीत्वाभावान्ननदीत्वम् । प्रकृष्टाधीर्यस्येतिविग्रहेतुनदीत्वम् ॥ स्त्री० प्रकृष्टबुद्धौ० तद्युक्तायाञ्च ॥ प्रकृष्टाधी : प्रकृष्टाधीर्यस्यावा ॥

प्रधूपित : । त्रि० प्रकर्षेणतप्ते । दीप्ते च ॥ क्लेशिते ॥ प्रकर्षेणधूपित : ॥

प्रधूपिता । स्त्री० क्लेशितायाम् ॥ रविगन्तव्यदिशि ॥

प्रधूमित : । त्रि० सञ्जातधूमे ॥ ता० स्त्री० सूर्यगन्तव्यदिशि ॥ प्रकर्षेण धूम : संजातोऽस्य ता० इतच् ॥

प्रध्वंस : । पुं० विनाशे । प्रकृष्टो ध्वंस : ॥

प्रध्वंसाभाव : पुं० अभावविशेषे ॥ सच० सादिरनन्त : प्रध्वंस : उत्पत्तेरनन्तरम्कार्यस्य । घटादावतिव्याप्तिवारणायानन्तइति । आकाशादावतिव्याप्तिवारणायसादिरिति ॥ प्रध्वंसस्याभावाभावस्य ॥ कपालेषुघटादेर्विद्यमानस्यैवाभाव: प्रध्वंसाभावस्तिरोभावस्त्वनपह्नवइति सत्कार्यवादिन : ॥

प्रनष्टोदर : । त्रि० विनष्टोदरे । कृशोदरे ॥ प्रकर्षेणनष्टमुदरंयस्य ॥ रोस्त्री० ॥ वृषादित्वाण्ण : ॥

प्रनिघातनम् । न० प्रणिघातने ।

वधे ॥

प्रपञ्च : । पुं० सञ्चये ॥ विस्तारे । प्रतारणे । विप्रलम्भने ॥ विपर्यासे । विपर्यासो ॥ वैपरीत्यं भ्रमो वा मायेतिख्यातो ॥ संसारे । नामरूपप्रपञ्चोऽहं तस्य दविस्तारे । आकाशादिदेहान्तजगद्विस्तारे । प्रपंचते । प्रविश्यते वा करणे । यथाह्यम् । अध्यारोपापवादाभ्यानिष्प्रपंचं प्रपंचते । अतःप्रपंचोनवास्तव : । यथाहुर्गौडपादाचार्या : । प्रपंचो यदिविद्येत निवर्तेत नसंशय : । मायामात्रमिदं द्वैतमद्वैतं परमार्थत: । विकल्पोविनिवर्तेत कल्पितो यदिकेनचित् । उपदेशादयं वादो ज्ञाते द्वैतं नविद्यते ॥ प्रपंचस्य किं कारणं किंस्वरूपमित्यादितर्कजालं नकर्तव्यं तस्यमायामयत्वादित्याहुराचार्या यथा ॥ किमिदं किमस्यरूपं कथमिदमभूदमुष्यकोहेतु : । इतिनकदापिविचिन्त्यं चिन्त्यं मायेतिधीमताविश्वम् ॥ दंतिनिदारुविकारेदारुतिरोभवतिसोपितत्रैव । जगतितथापरमात्मापरमात्मन्यपिजगत्तिरोधत्ते ॥ आत्ममयेमहतिपटेविविधजगच्चित्रमात्मनालिखितम् । स्वयमेवकेवलमसौपश्यन्प्रमुदं प्रयातिपरमात्मा ॥ तथा चोक्तं योगिनीहृदये । जगच्चित्रं समालिख्यस्वेच्छातूलिकयात्मनि । स्वयमेवसमालोक्यप्रीयातिभगवान्शिवइति ॥

प्रपञ्चितम् । त्रि० विस्तारिते ।

प्रपञ्चोपशम : । पुं० आत्मनि ॥ प्रपञ्चस्य उपशमोयस्मिन् ॥ चिन्मात्रममलमद्वयमद्वयमानन्दमनुभवारूढम् । ब्रह्मैवास्तितदन्यन्नकिञ्चिदस्तीतिनिश्चयोविदुषाम् ।।

प्रपथ : । त्रि० शिथिले ॥

प्रपथ्या । स्त्री० हरीतक्याम् ॥ प्रकर्षेणपथ्या ॥

प्रपदम् । न० पादाग्रे ॥ प्रकृष्टं प्रारब्धं ०प्रगतं वापदम् । प्रादयोगताद्यर्थेप्रथमयेतिसमास : ॥

प्रपदनम् । त्रि० प्राप्तिसाधने ॥ प्रपद्यतेऽनेन । पद० । ल्युट ॥ शरणंगमने ॥

प्रपद्यमान : । त्रि० मन्यमाने ॥

प्रपन्न : । त्रि० शरणागते ॥ सकृदेव प्रपन्नायतवास्मीतिचयाचते । अभयं सर्वथातस्मै ददाम्येतद्व्रतं मम ॥ प्रपद्यतेस्म । पद० । क्त : । आगते ॥ प्राप्ते ॥

प्रपन्नाड : । पुं० एडगजे । चक्रमर्दके ॥

प्रपा । स्त्री० पानीयशालिकायाम् ॥ प्रपिबन्त्यस्याम् । पापाने । आतद्रव्यङ् ॥

प्रपाठक : । पुं॰ सामवेदाध्याये ॥

प्रपाणि : । पुं॰ करस्याधोदेशे । पाणितले ॥

प्रपात : । पुं॰ अतटे । भृगौ । निरवलम्बनपर्वतपार्श्वे । यस्मात्पतनेऽवस्थानक्रियाविशेषोनास्ति॰तस्मिन् । प्रपतन्त्यस्मात् । पत्लृ॰ । अपादाने इति घञ् ॥ निर्झरे ॥ अम्बरकान्दे ॥ कूले॰ । इतिहेमचन्द्रः पतनप्रदेशे । यत्रपतन्ति तत्र ॥ प्रपतत्यस्मिन् ॥

प्रपान : । पुं॰ अम्लस्योत्तरोष्ठतले ॥

प्रपायी । त्रि॰ पानकर्त्तरि ॥ रक्षणकर्त्तरि ॥

प्रपावनम् । न॰ वनान्तरे । कान्तारपथे ॥ त्रि॰ प्रकर्षेणशुचिजनके ॥

प्रपितामह : । पुं॰ पितृपितामहे । पितामहपितरि ॥ विधातरि । ब्रह्मणि ॥ हिरण्यगर्भस्यापिपितरिवासुदेवे ॥ प्रकर्षेणपितामह : । प्रादयइति समास : ॥

प्रपितामही । स्त्री॰ पितृपितामह्याम् ॥ प्रपितामहपत्न्याम् ॥ स्वेनभर्त्रासहश्राद्धं मातामुङ्क्ते स्वधामयम् ॥ पितामहीचस्वेनैवस्वेनैवप्रपितामही ॥ प्रकर्षेणपितामही ॥

प्रपित्सु : । त्रि॰ प्राप्तुमिच्छौ ॥ पततेः सन्नन्तात् : प्रत्यय : । । सनिमीमेत्यादिना॰इस्मादेश :

अचलोपोऽभ्यासस्ये त्यभ्यासलोपः

प्रपुन्नाट : । पुं॰ चक्रमर्दे ॥

प्रपुंनाड : । पुं॰ एडगजे । पद्माटे द्विपनजातंप्रपुन्नाडशाकं सुखेदितं पिच्छिलंवातलं । सस्नेस्वदराणि । कषायसुस्निग्धं विमर्दं सिध्मकापिते । हिपाच्चम् ॥ प्रपुंनाडोलघु : स्वादु वातिलेप्सरु : पर ; तिरा : का फापह : श्वासकासकुष्ठकामीमृगये ॥ पुमांसंनाडयति । नडभ्रंशे । ऊ॰ । कर्म्मण्यण् । मस्यामुस्लारप रसवर्णोप्रकृष्ट : प्रगतोवापुन्नाड :

प्रपूरिका । स्त्री॰ कण्टकार्याम् ॥

प्रपूरित : । त्रि॰ दन्धे । पूरिते ॥

प्रपौण्डरीकम् । न॰ पुण्डर्ये । हस्तिनामनुष्याणाञ्चचक्षुष्ये शुद्रविटपे । श्यालपर्णीपत्रतुल्यच्छदे । चक्षुर्ष्ये पुण्डरिया इति गौ॰ भा॰ प्र॰ । स्वल्पपर्णो तिप्र॰ ॥ पुण्डरीकेयशद्बश्रम् । शिवे॰ दृत्यण् । प्रकृष्टंपौण्डरीकम् । यत्रान्यार्थेऽण् ॥

प्रपौत्र : । पुं॰ पुत्रस्यपौत्रे । पौत्रस्यपुत्रे । प्रतिनप्तरि ॥

प्रपौत्री । स्त्री॰ पौत्रस्यपुत्र्याम् ॥

प्रफुल्ल: । त्रि॰ उत्फुल्ले । सम्फुल्ले । फुल्लोविकसिते ॥ फलति । त्रिफला॰ । जीतःक्तः । आदितश्चेति तीडभाव : । निष्ठत्वस्य । अनुपसर्गात्फुल्लक्षीबेतिनिपातनम्ल : । प्रादिस

मास : । प्रफुल्लसिता । फुल्लविक सने । प० अच् ॥

प्रबन्ध : । पुं० सन्दर्भे रचनायाम् । काव्यादिग्रथने । पूर्वापरसङ्गतौ । प्रचारे । प्रकृष्टोबन्ध :

प्रबन्धकल्पना । स्त्री० कथायाम् । प्रबन्धे भकल्पना । प्रबन्धस्याभिधे-यकल्पनास्वयंरचनाया । प्रबन्धक-ल्पनास्तोकसत्याप्राज्ञा : कथांवि दुः । परम्पराश्रयायाख्यात्सामता ख्यायिकाक्वचित् ॥ इतिकोषाद् सत्यार्थ : ॥

प्रबल : । पुं० मल्लवे । त्रि०प्रकृष्टबल संयुक्ते । प्रकृष्टंबलमस्य न० प्रकृ-ष्टबले ॥

प्रबला । स्त्री० प्रसारिण्याम् प्रकृ ष्टंबलमस्या : अस्यांवा ॥ प्रकृष्ट बलयुक्तायाम् ॥

प्रवाल : । पुं० न० अभिनवपल्लवे । किसलये । वीणादण्डे । अङ्गारक मणौ । विद्रुमे । लतामणौ । रक्तव र्णवर्तुलाकाररत्नवि० । मूंगा० दू० भा० । तस्यशुभाऽशुभलक्षणं यथा । शुद्धघनंदृढंवृत्तं स्निग्धंगात्रसुरक्त कम् । समंगुरुसिराहीनंप्रवालधार येच्छुभम् । गौरंरक्तजलाक्रान्तंवक्रं सूक्ष्मंसकोटरम् । रूक्षकृष्णंलघु-श्वेतंप्रवालमशुभंत्यजेत् ॥ विशेषो युक्तिकल्पतरोरनुसन्धेय : ॥ प्रक-र्षेणावल्यतेसंनियते । बलसंवरणे । घञ् ॥ यद्वा । प्रवलति । बलप्रा-णने । ज्वलतीतिच : ॥ यद्वा० ण्य-न्तात्पचाद्यच् ॥ जीवशाके ॥

प्रवालक : । पुं० जीवशाके जीवन्ते ॥

प्रवालफलम् । न० रक्तचन्दने ॥

प्राक्तिका । अ० समकाले । जार्थे ॥

प्रबाहु : । पुं० बाहोरग्रभागे ॥

प्रबाहुकम् । अ० समकाले । ऊर्ध्वे प्रबाहुकांगृह्णीयात् ॥

प्रबुद्ध : । त्रि० निद्रोत्थिते । प्रफुल्ले । विकसिते । ऊहापोहकुशले । पण्डि ते । आत्मबोधयुक्ते । नि : सन्दे हापरोक्षज्ञानिनि । प्रकर्षेण० अस भावनादिरहितत्वेनबुद्ध : ।

प्रबोध : । पुं० विनिद्रत्वे । ज्ञाने । यथार्थज्ञाने । चैतन्यप्रधाने । ब्रह्मा कारान्त : करणवृत्त्युपहितचन्द्राभास चैतन्ये । प्रकृष्टोबोध : ॥

प्रबोधनम् । न० अनुबोधे । गतगन्ध स्यप्रयत्नेनोद्बोधने । यथाकस्तूरिका दिगन्धादिनाप्रवृत्ति : । बुधअवगमने । भावेल्युट् । विबोधने ॥

प्रबोधनी । स्त्री० हरिबोधनायाम् । का र्तिकशुक्लैकादश्याम् । देवउठनी० दू० भा० ॥

प्रबोधित : । त्रि० सञ्जातप्रबोधे ॥ प्रकर्षेणज्ञापिते ॥

प्रबोधिता । स्त्री० अतिजगतिप्रभेदे

प्रपाठक : । पुं० सामवेदाध्याये ॥

प्रपाणि : । पुं० करस्याधोदेशे । पाणितले ॥

प्रपात : । पुं० अतटे । भृगौ । निरवलम्बनपर्वतपार्श्वे । यस्मात्पतनेऽवस्थानक्रियाविशेषोनास्ति०तस्मिन् । प्रपतत्यस्मात् । पत्लृ० । अपादाने इति घञ् ॥ निर्झरे ॥ अभ्यवस्कन्दे ॥ कूले० । इति हेमचन्द्रः पतनप्रदेशे । यत्रपततितत्र ॥ प्रपतत्यस्मिन् ॥

प्रपान : । पुं० अम्ललोणीरोहतके ॥

प्रयायी । त्रि० पानकर्त्तरि । रक्षकर्त्तरि ॥

प्रपापनम् । न० वनान्तरे । कामारण्ये ॥ त्रि० प्रकर्षेणाशुचिजनके ॥

प्रपितामह : । पुं० पितृपितामहे । पितामहपितरि ॥ विधातरि । ब्रह्मणि ॥ हिरण्यगर्भस्यापिपितरिवासुदेवे ॥ प्रकर्षेणपितामह : । प्रादयइति समास : ॥

प्रपितामही । स्त्री० पितृपितामह्याम् ॥ प्रपितामहपत्न्याम् ॥ स्त्रीनभर्त्रासहश्राद्धं मातामुक्ता स्वधामयम् ॥ पितामहीचस्वे नैवस्वे नैवप्रपितामही ॥ प्रकर्षेणपितामही ॥

प्रपित्सु : । त्रि० प्राप्तुमिच्छौ ॥ पतधे : सन्नन्तादु : प्रत्यय : । । दानिमीमेत्यादिना०इसादेश : अत्रलोपोऽभ्यासस्ये त्यभ्यासलोप:

प्रपुन्नाट : । पुं० चक्रमर्द्दे ॥

प्रपुंनाड : । पुं० एडगजे । यद्भाटेविपचनात्प्रपुन्नाडशाकं सुस्विन्नं पिण्डितवाढवाढं । ससैन्धवं राजिकायासुदिग्धं विमर्थ सेव्यं घ्राणितं । हिपाच्यम् । प्रपुंनाडोलघु : स्वादुर्वातश्लेष्मघ्न : पर : तिक्त : कफापह : श्वासकासकुष्ठकमीन्हन्ये ॥ पुमांसंनाडयति । नडभ्रंशे । सु० । कर्मण्यण् । मस्यानुस्वारपरसवर्णौप्रकृष्ट : प्रगतोवापुन्नाड :

प्रपूरिका । स्त्री० कण्टकार्याम् ॥

प्रपूरित : । त्रि० दग्धे । पूरिते ॥

प्रपौण्डरीकम् । न० पुण्डर्ये । हस्तिनामनुष्याणांचक्षुष्ये क्षुद्रविटपे । शालपर्णीपत्रतुल्यच्छदे । चक्षुष्ये पुण्डरिया इति गौ० भा० प्र० । स्थलपद्मे तिप्र० ॥ पुण्डरीकेणसदृशम् । शैषि० इत्यण् । प्रकृष्टं पौण्डरीकम् । वहाम्बार्थेऽण् ॥

प्रपौत्र : । पुं० पुत्रस्यपौत्रे । पौत्रस्यपुत्रे । प्रतिनप्तरि ॥

प्रपौत्री । स्त्री० पौत्रस्यपुत्र्याम् ॥

प्रफुल्ल: । त्रि० उत्फुल्ले । सम्फुल्ले । फुल्लोविकसिते ॥ फलति । त्रिफला० । जीत:क्त: । आदितश्चेतीडभाव : । तिचेत्युत्वम् । अनुसर्गात्फुल्लक्षीवेतिनिपातसल : । प्रादिस

मासः ॥ प्रफुल्लतिथा । फुल्लविकसने । प० यत् ॥

प्रबन्धः । पुं० सन्दर्भे रचनायाम् ॥ काव्यादिग्रथने ॥ पूर्वापरसङ्गतौ ॥ प्रबाहे ॥ प्रकृष्टोबन्धः

प्रबन्धकल्पना । स्त्री० कथायाम् ॥ प्रबन्धे नकल्पना ॥ प्रबन्धस्याभिधेयकल्पनाक्ष्यंरचनाया ॥ प्रबन्धकल्पनास्तोकसत्यांप्राज्ञाः कथांविदुः । परम्पराश्रयायास्यात्सामताख्यायिकाक्कचित् ॥ इतिकोलाहलाचार्यः ॥

प्रबल : । पुं० पल्लवे ॥ त्रि०प्रकृष्टबलसंयुते ॥ प्रकृष्टं बलमस्य न० प्रकृष्टबले ॥

प्रबला । स्त्री० प्रसारिण्याम् प्रकृष्टं बलमस्याः धस्यांवा ॥ प्रकृष्टबलयुक्तायाम् ॥

प्रवाल : । पुं० न० अभिनवपल्लवे ॥ किसलये ॥ वीणादण्डे ॥ अङ्गारकमणौ । विद्रुमे । लतासर्गे । रक्तवर्णबर्तुलाकारस्त्रवि० । मूंगा० इ० भा० ॥ तस्यशुभाऽशुभलक्षणं यथा । शुकपक्वबिम्बफलसंनिभंवृत्तायतम्बक्रम् । सग्रन्थिकंसंरूक्षंप्रवालकंशस्यते न तु । ... सुभगं सकोटरम् । रूक्षकृष्णं लघुश्वेतं संप्रवालमशुभात्यजेत् ॥ विशेषोयुक्तकल्पतरौदनुसन्धेयः ॥ प्रक-

र्षेणवलत्यसौसंनियते । वलसंवरणे । घञ् ॥ यद्वा । प्रवलति । वलप्राणने । ज्वलतीतिवः ॥ यद्वा० ग्रन्थात्पचाद्यच् ॥ जीवशाकि ॥

प्रवालक : । पुं० जीवशाकि जीवन्ती ॥

प्रवालफलम् । न० रक्तचन्दने ॥

प्रवाहिका । थ० समकाले ॥ जहांर्थे ॥

प्रबाहु : । पुं० बाहोरग्रभागे ॥

प्रबाहुकम् । थ० समकाले ॥ जहांर्थे प्रबाहुकंगृह्णीयात् ॥

प्रबुद्ध : । त्रि० निद्रोत्थिते ॥ प्रफुल्ले । विकसिते ॥ जागरिते ॥ पण्डिते ॥ आत्मबोधयुक्ते । नि : सन्देहपरोक्षज्ञानिनि ॥ प्रकर्षेण० धस्मादनादिरहितत्वेनबुद्धः ॥

प्रबोध : । पुं० विनिद्रत्वे ॥ ज्ञाने ॥ यथार्थज्ञाने ॥ चैतन्यप्रधाने । ब्रह्मात्मनः । कारणस्य परिणामनाशात चैतन्ये ॥ प्रकृष्टोबोधः ॥

प्रबोधनम् । न० अनुबोधे । गतगन्धस्य प्रयत्नेनोद्बोधने ॥ यथाकस्तूरिकादेर्मद्यादिनाप्रवृत्तिः । बुधधवगमने । प्राबेल्युट् ॥ विबोधने ॥

प्रबोधनी । स्त्री० दुरालभायाम् । कार्त्तिकशुक्लैकादश्याम् । देवउठनी० इ० भा० ॥

प्रबोधित : । त्रि० सम्यक्‌प्रबोधे ॥ प्रकर्षेणज्ञापिते ॥

प्रबोधिता । स्त्री० अतिजगतिप्रभेदे

॥ यथा । सजलाम्भोधरभवतिप्रवोधिता ॥ यथा शयितामृषाचटुलमाननिद्रया॰रतिकेलिकुञ्जनिलयेविलासिनी । मुरवैरिणावदनचुम्बनास्मितमाततालसपदिप्रबोधिता ॥

प्रबोधिनी । स्त्री॰ उत्थानैकादश्याम् । प्रबोधन्याम् ॥

प्रभञ्जनः । त्रि॰ अभञ्जनशीले । खाद्वतिख्याते ॥

प्रभञ्जनः । पुं॰ वायौ ॥ प्रकृष्टंभनक्ति । भञ्जोआमर्दने । युच् ॥

प्रभद्रः । पुं॰ निम्बे ॥ त्रि॰ श्रेष्ठे ॥

प्रभद्रा । स्त्री॰ प्रसारिण्याम् ॥

प्रभवः । पुं॰ जलमूले ॥ जन्महेतौ पित्रादौ । पराक्रमे ॥ ज्ञानस्यादिमस्थाने । प्रथमज्ञानाधिस्थाने ॥ मुनिविशेषे ॥ जन्मनि ॥ उपादाने निमित्ते ॥ प्रभवत्यस्मात् । अकर्तरिचकारकेसंज्ञायामित्यधिकारादपादानार्थे भुवः अप् ॥ अन्यत्र : सिद्धसप्रथमसुपलम्भे ॥ विष्णौप्रकृष्टोभवोजन्मास्य ॥ यथा । प्रकर्षेणभवन्ति आयन्ते महाभूतान्यस्मात्पूर्वंपदम् ॥ गुरोर्मानेनपष्ठिवत्सरारामादिमेवत्सरे ॥ तत्फलंयथा । बहुतोयाकुधामेघावहुशस्याचमेदिनी । बहुक्षीरास्तथागावो व्याधिरोगविवर्जिताः ॥ प्रभवान्तापार्थिवाये वप्रभवेपरिकीर्त्तिताः ॥ १ ॥ तीर्थविशेषे

प्रभविष्णुः । पुं॰ उत्पत्तिकारणेसर्वस्यप्रभवनशीले ॥ प्रपूर्वाद्भवतेर्भुवश्चेतिइष्णुच्॰यद्वाभिभुवश्चेतिछन्दसि॰इष्णुजिष्णुते॰तथा त्रि॰जगत्प्रभोरप्रभविष्णुवैष्णवमितिलोकेपि प्रयोगदर्शनात् । अत्रनिरङ्कुशाः कवयइतिसमाधानमकारिभट्टोजिदीक्षितेन ॥ प्रभौ ॥ यथा । नभर्तानैवचसुतोनपितानाभ्रातरोनच । चादानेवाविसर्गेवास्त्रीधनेप्रभविष्णवः ॥ स्मृ॰ ॥ त्रि॰ प्रकर्षेणभवनशीले ॥

प्रभा । स्त्री॰ रुचि । त्विषि दीप्तौ । प्रकाशे ॥ तेजसीभार्यायाम् यथा । प्रभावदाहिकाचैवद्वेभार्येतेजसः स्मृते । याभ्यांविनाजगत्स्रष्टुंविधातुञ्चनहीश्वरः इति ॥ प्रहाणांच द्विविधायांछायायाम् ॥ यथाहमरिपुत्रः । याचच्छायाप्रभासैवद्विविधा साप्रकीर्त्तिता । सच्छाक्रिया प्रसन्नाचकान्ता दीप्ताविदीपनीति कुबेरपुर्याम् ॥ अपतीछन्दः प्रभेदे । मन्दाकिन्याम् । लक्षणंयथा । स्वरशरविरतिननौरौप्रभेति । य॰ । वलिदमनविधौवभौसङ्गतापदजलरुचियस्यमन्दाकिनी । सुरनिहितसिताम्बुजस्रग्विभाइरतुजगदघंसपीताम्बरः ॥ प्रभाति । भादीप्तौ । आतश्चोपसर्गेङकः ॥ दुर्गायाम्

॥ सूर्यपत्न्या ॥ गोपीविशेषे ॥

प्रभाकरः । पुं॰ वह्नौ ॥ सूर्ये प्रभां
करोति । दिवादिविभेतिटः अर्कहले
॥ चन्द्रे ॥ समुद्रे ॥ मीमांसैक
देशिनि ॥

प्रभाकीटः । पुं॰ खद्योते ॥

प्रभाञ्जनः । पुं॰ शोभाञ्जने ॥ प्रभा
मनक्ति । अञ्ज॰ । कर्त्तरिल्युट् ॥
बहुलमन्यत्रापीतियुक्त्या ॥

प्रभातम् । न॰ प्रातः काले । दिना
दौ । प्रत्यूषे । उषसि ॥ भातुंप्रवृत्त
मृषादिकर्मणिक्तः ॥ वैद्यःपुरोहि
तोमन्त्रीदैवज्ञोथचतुर्थकः । प्रभात
कालेद्रष्टव्योनित्यंस्वश्रियमिच्छता ॥

प्रभावः । पुं॰ शक्तौ ॥ नीतिवेदिनां
प्रभावोत्साहमन्त्रजाःशक्तयः ॥ कोे
शदण्डजस्तेजसि ॥ प्रतापे ॥ महिम
नि ॥ भवत्यनेन । भू॰ । श्रिणी
भुवोनुपसर्गेइ॰घञ् ॥ भवनंभावः
॥ प्रकृष्टोभावः ॥ प्रभुत्वशक्त्यतिश
ये ॥

प्रभावान् । त्रि॰ प्रभायुक्ते ॥

प्रभावती । स्त्री॰ मालिकानामकोनर्थिं
शद्वर्णाह्निमाराद्रि ॥ गणानांवीणा
याम् ॥ छन्दोभेदे ॥ यथा । एतेक्त
मात्रभसजसंज्ञया गणागतान्नौ
यदिनिहितोमहीपते । वेदैर्यैर्भ
वतियतिस्तशोभनानागाधिपोवदति
तदाप्रभावतीम् ॥

प्रभावनः । त्रि॰ सम्पादयितरि ॥
प्रभावयति । कर्त्तरिल्युट ॥ ङी
पिप्रभावनी ॥

प्रभावी । त्रि॰ महानुभावे ॥ प्रभावो
स्यास्य । इनिः ॥

प्रभाषः । पुं॰ वसुविशेषे ॥

प्रभाषितम् । न॰ वचने ॥ प्रकृष्टंभा
षितम् ॥

प्रभासः । सोमतीर्थे ॥ पुष्करेक्षणा
देव्याःस्थाने ॥ प्रभासेसोमतीर्थो
सौदेवीपुष्करेक्षणेत्यागमात् ॥ जै
नगणाधिपविशेषे ॥

प्रभिन्नः । पुं॰ मत्तहस्तिनि । गलिते
। मत्ते ॥ त्रि॰ विदीर्णे ॥ प्रकृष्टभे
दविशिष्टे ॥ प्रकर्षेणभिद्यतेस्म ।
भिदिर्॰ क्तः ॥

प्रभुः । पुं॰ ईश्वरे ॥ पारमनि ॥ पार
दे ॥ शब्दे ॥ त्रि॰ निग्रहानुग्रहस
मर्थे । स्वामिनि । मदीयोयमिति
स्वीकर्त्तरि । अधिभुवि । नायके
॥ नित्ये ॥ शक्ते ॥ प्रभवति । भू॰
। विप्रसम्भ्यड॰ डु॰ ॥ परमेश्वरे
॥ प्रभवति॰सृष्टिस्थितिसंहारप्रवेश
प्रशासनेषु॰ इतिप्रभुः

प्रभुता । स्त्री॰ विभुतायाम् ॥

प्रभुत्वम् । न॰ ऐश्वर्ये ॥ स्वाम्ये ॥

प्रभुभक्तः । पुं॰ उत्तमाश्वे ॥ त्रि॰ स्वा
मिन्यनुरक्ते ॥ प्रभोर्भक्तः ॥

प्रभुशक्तिः । स्त्री॰ कोशदण्डबले ॥

प्रभो : पत्न्याम् ॥ प्रभोःशक्ति : ॥
प्रभूतम् । त्रि० उद्गते ॥ प्रचुरे । प्राज्ये ॥ पुं० स्वाम्यैश्वर्यादिगुणैः संपन्ने भगवति ॥ प्रभवतिस्म । भू० । गत्यर्थेतिक्त : ॥ प्रकृष्टे सुमहाभूतेषु
प्रभूष्णु : । त्रि० शमे । शक्ते ॥
प्रभृति : । अ० तदादौतत : प्रभृति पितर : पिण्डसंज्ञान्नुलेभिरे ॥ इ रितिप्रयिक्तत्वम् ॥
प्रभृति : । पुं० तदादौ ॥
प्रभेद : । पुं० भेदे । प्रकारे । विशेषे । भिदायाम् । अन्तरे ॥ प्रकृष्टोभेद : ॥
प्रभृष्टकम् । न० चूडालम्बिमाल्ये । शिखातोलम्बमानमाल्ये ॥ प्रभ्रंशितंप्रहृतम् । कादिकर्मणिक्त : ० वार्तारिच । स्वार्थेकन् ॥
प्रमत्त : । त्रि० अनवहिते । अनवधानतायुक्ते । प्रमादिनि । व्यसनासक्ते ॥ शीलसंरक्षणेनरहिते ॥ यथा । मनुष्यामृगाविहीनःप्रमत्त : पतित : स्मृत : इतिमवराद्मानाक्षा नयितव्योयथा । मत्तोन्मत्तप्रमत्ता. र्त्तभृत्याज्ञाछानयेन्नृप : ॥ प्रमाद्यतिस्म । मदी० । गत्यर्थेतिक्त : । नध्याख्येतिनत्वाभाव : ॥
प्रमथ : । पुं० षट्त्रिंशत्कोटिसंख्याके हरपारिषदे ॥ दुष्टान्प्रकर्षेणमथति । मथे० । प० अच् ॥ भूत विशेषे ॥ प्रमथ्यतेमन्त्रादिना । खनोघञ्चेतिघ : ॥ घोटके ॥
प्रमथनम् । न० वधे । मारणे ॥ मथहिंसायाम् । ल्युट् ॥
प्रमथनाथ : । पुं० महाभैरवे ॥ प्रमथानांनाथ : ॥ यथा । भवद्भवनदेहली प्रकटचण्डदण्डाहतस्फुटन्मुकुटकोटिभिर्मघवदादिभिर्भूयते । व्रजाभिमवदनिकम्प्रकृतिमेत्यपैशाचिकीमिमिल्यमरसम्पदं प्रमथनाथनाथामते ॥
प्रमथा । स्त्री० हरीतक्याम् ॥
प्रमथाधिप : । पुं० शिवे ॥ प्रमथानां योगिविशेषगणानामधिप: ॥ तेगणा यथा । षट्त्रिंशत्सहस्राणि प्रमथादिव्यसत्तमा : । तत्रैकत्र सहस्राणिभागेषोडशसंस्थिता : ॥ नानारूपधरायैवैजटाचन्द्रार्धमंडिता : । तैसर्वेसकलैश्वर्ययुक्ताध्यानपरायणा : ॥ योगिनोमहमात्सर्यदम्भाहङ्कारवर्जिता : । सौम्यमायामहाभागा : शमौ : प्रीतिकरा : परा : ॥ नतेपरिग्रहंराग्क्षाद्धन्ति खाकदाचन । संसारविमुखा : सर्वे सततयोगतत्परा : ॥ ध्यानावस्थं महादेवं परिवार्यधृतव्रता : । कृत्वा परिषदंतच्चातिष्ठन्तिविगतक्लमा : ॥ यदैवपरमंज्योतिस्तिन्तयत्यम्बिकापति : । तदैवतेपारिषदा : स

वैसंवैष्टयन्तितम् ॥ तेषोडशसमाख्याताः कोटयोयेष्टतव्रताः । सिंहव्याघ्रादिसारूप्याश्वयिमादिसमायुताः ॥ इत्यादिकालिकापुराणे पाठोद्रष्टव्यः ॥

प्रमथितम् । न० निर्जलतक्रे ॥ त्रि० क्षुण्णे ॥ प्रकर्षेणमथितम् ॥

प्रमथ्या । स्त्री० पेयद्रव्यान्तरे ॥ तस्याः विधिर्गुणाश्चयथा । प्रमथ्यामुच्यतेद्रव्यपलात्कल्कीकृताच्छृतात् । तोयेऽष्टगुणितेतस्याः पानमाहुःपलद्वयम् ॥ द्रव्यं० पाच्यद्रव्यम् । तस्याः पलद्वयशेषायाः ॥ गुणाः प्रमथ्यापेयाचततोलघ्वीविशेषतः ॥

प्रमदः । पुं० सम्मदे । हर्षे । मुदि । प्रीतौ ॥ धुस्तूरफले ॥ त्रि० मत्ते । सहर्षे ॥ प्रमदसम्मादौहर्षइत्यप् ॥

प्रमदकाननम् । न० प्रमदवने ॥

प्रमदनम् । न० प्रमादे ॥

प्रमद्वनम् । न० रक्षोन्ताःपुरोचितवने । यत्रसस्त्रीकोराजाक्रीडति० तस्मिन्नुद्याने ॥ प्रमदानांवनम् । ङ्यापोरितिह्रस्वः ॥

प्रमदा । स्त्री० उत्तम योषिति ॥ प्रमदोहर्षोऽस्त्यस्याः ॥ यद्वा । प्रमदयतिपुरुषम् । मदी० । अच् । टाप् ॥

प्रमदाकाननम् । न० प्रमद्वने ॥

प्रमदावनम् । न० प्रमद्वने ॥ प्रमदानांवनम् ॥

प्रमना: । त्रि० हृष्टमानसे ॥ प्रकृष्टंमनोयस्य ॥

प्रमयः । पुं० वधे ॥

प्रमा । स्त्री० यथार्थानुभवे । प्रमितौ । बोधे । ज्ञाने ॥ यथाहुः साङ्ख्यविदः । असन्दिग्धाऽविपरीताऽनधिगतविषयाचित्तवृत्तिर्बोधश्चपौरुषेयः फलंप्रमेति । असन्दिग्धेत्यादिप्रमेत्यन्तान्वेति । स्मृतिसाधारणेच्चमधिगतपदं नदेयम् । अविपरीतोऽबाधितः । साङ्ख्यसिद्धान्ते० चक्षुरादेःकरणत्वाभावात्इन्द्रि०चित्तवृत्तिरिति । प्रमास्वरूपमाह०बोधः पौरुषेयइति० चैतन्यप्रकाशरूपइत्यर्थः । ननु चैतन्यप्रकाशस्यनित्यत्वात्कथंप्रमाणफलत्वव्यवहारइत्यतआह० फलंप्रमेति । तथाचैतन्यप्रकाशस्यनित्यत्वेपितद्घटोपरक्तवृत्तिप्रतिबिम्बाश्रयत्वेनप्रमाणकार्यत्वादित्यर्थः ॥ प्रमीयते । माङ् माने । आतश्चोपसर्गइत्यङ् । टाप् ॥ अनधिगताबाधितार्थानुभवरूपाप्रमेतिव्याख्यातारः । साक्षात्त्वघानुमितत्वप्रमितिमान्द्यापत्त्वेनुपपन्नविभेदेनपोक्ता ।

न्यायमते० तद्वति तत्प्रकारकज्ञाने । भ्रमभिन्नज्ञाने ॥ अस्याः कारणं गुणः । स च प्रत्यक्षे० विशेष्ये विशेषणस्य सम्बन्धः । अनुमितौ० साध्यविशिष्टपक्षे परामर्शः । शाब्दबोधे० योग्यतायास्तात्पर्यस्य वा यथार्थज्ञानम् । उपमितौ० शक्ये सादृश्यबुद्धिः । यथा । दोषोऽप्रमाया जनकः प्रमायास्तु गुणो भवेत् । प्रत्यक्षे तु विशेष्ये च विशेषणवता समम् ॥ सन्निकर्षो गुणस्तु स्यादथ त्वनुमितौ पुनः । पक्षे साध्यविशिष्टे च परामर्शो गुणो भवेत् ॥ शक्ये सादृश्यबुद्धिस्तु भवेदुपमितौ गुणः । शाब्दबोधे योग्यतायास्तात्पर्यस्याथवा प्रमा ॥ गुणः स्याद्भ्रमभिन्नं तु ज्ञानमत्रोच्यते प्रमा । अथवा तत्प्रकारं यज्ज्ञानं स्यात्तद्विशेष्यकम् ॥ इति ॥ प्रमाणमप्रमा चैव प्रमाभासस्तथैव च । कुर्वन्त्येव प्रमां यत्र तदसम्भावना कुतः ॥

प्रमाणम् । न० नित्ये । शाश्वते । शास्त्रे । सत्यवादिनि । इयत्तायाम् । परिच्छेदे । यथा । कियत्प्रमाणमुदकम् ॥ मर्यादायाम् । अवधौ । यथा । राजानं मां प्रमाणं कृत्वा० अवधिं कृत्वेत्यर्थः ॥ हेतौ । ज्ञप्तिनिमित्ते । यथा । अग्नौ प्रमाणं धूमः ॥ प्रमातरि ॥

यथा ॥ अयार्थे प्रभुः प्रमाणम् ॥ नित्यक्लीवैकवचनान्तयं शब्दः । यथा । वेदाः प्रमाणं स्मृतयः प्रमाणमित्यादि ॥ बहुवचनान्तमपि । यथा । प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दाः प्रमाणानीति ॥ प्रमाकरणे ॥ प्रमातानेनार्थं प्रमिणोतीति तत्प्रमाणम् । प्रमीयतेऽनेनेति निर्वचनात्प्रमां प्रति करणत्वं गम्यते । असन्दिग्धाविपरीतानधिगतविषया चित्तवृत्तिर्बोधश्च पौरुषेयः फलं प्रमा० तत्साधनं प्रमाणमिति । एतेन० संशयविपर्ययस्मृतिसाधनेष्वप्रसङ्गः ॥ ० ॥ प्रत्यक्षानुमानशाब्दोपमानार्थापत्त्यभावाख्यानि० षट् प्रमाणानीति वैदिकाः । प्रत्यक्षानुमानागमाः प्रमाणानि त्रीणीति योगाः । प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दाः प्रमाणानीति नैयायिकाः । अथ तद्वति तत्प्रकारकत्वरूपप्रकर्षविशिष्टज्ञानं० प्रशब्दविशिष्टेन माधातुना प्रत्याय्यते० तत्करणत्वं प्रमाणत्वम् । ज्ञानभ्रान्तानुभवो विवक्षितः । तेन स्मृतिकारणेनातिव्याप्तिः । लक्षितानां प्रमाणानां विभागः प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दा इति० विभागश्चोद्देश एवान्तर्भूतत्वाद्वविशेषोद्देशः । प्रत्यक्षलक्षणन्तु यथास्थाने द्रष्टम् । एषां चान्तर्भावयद्विभावाभ्यां सङ्कोच

विकाशौद्रष्टव्यौ ॥ † ॥ प्रमितिसा
धने ॥ श्रुतिलिङ्गवाक्यप्रकरणस्थान
समाख्याश्च०प्रमाणानि । श्रुतिर्हि
तीयाद्यमतावलिङ्ग वाक्यं पदान्वे य
तुसंहतानि । साप्रक्रिययाऽर्थमित्य
पेक्षास्थानंक्रमीयोगबलंसमाख्या ॥
वलयाथाम् ॥ बोधकं ॥ बाधकज्ञानर
हितमगृहीतग्राहिज्ञानंप्रमाणम् ॥
मायामस्तुप्रमाणंस्यादितिवार्त्तिका
र्थेतु० मायामीदैर्घ्यम् सयेनमीयते
ततूप्रमाणम् । तच्चक्वचित्स्थिर्यगव
स्थितस्वपस्तुन : । यथा । वस्त्रादे
र्हस्तादि : । क्वचिद्द्वाधरदिगवस्थि
तस्य । हस्तिनमुदकम्० करुदय-
समुदकमित्युक्तम् ॥ प्रमीयते०प्रमि
मीतेऽनेनवा । करणे०कर्त्तरि०भा
वेचल्युट् ॥ प्रत्यक्षमेकंचार्वाका:क
णादसुगतौपुन: । अनुमानञ्चतच्चा
पिसाङ्ख्या:शब्दञ्चतेअपि ॥ न्यायै
कदेशिनोप्येवमुपमानञ्चकेचन । अ
र्थापत्त्यासमेतानिचत्वार्याहु:प्राभाक
रा:॥अभावषष्ठान्येतानिभट्टावेदान्ति
नस्तथा । सम्भवैतिह्ययुक्तानितानि
पौराणिकाजगु: ॥ प्रभाकरोमीमां
सकैकदेशी । वेदान्तिनोपिव्यवहार
कालेभाट्टारितिसम्बन्ध : ॥ वेदोऽ-
नादितयावायद्वापरमेश्वरप्रणीतत
या । भवतिपरमंप्रमाणंयोधोनास्ति
स्वतष्वपरतोवा ॥ नायेचवेदन्यस्य

दयेचन्तेऽखिलानिमानानि । वा
क्यं तन्निगमानांमानंत्रह्मावतीन्द्रि
यावगतौ ॥ मानंप्रबोधयन्तं बोधंमा
नेनयेवुभुत्सन्ते । एधोभिरेवदहनस्त
थ्यं वाञ्छन्तितेमहात्मान : ॥ वेदो-
ऽनादिरसुप्यव्यञ्जकश्च : स्वयंप्रका
शात्मा । तदभिव्यक्तिमुदीच्यप्रीतो
सौसूरिभि : प्रमाणमिति ॥ रूपा
णामयमलौकिचक्षुरिवान्यप्रकारणंदृष्ट
। तद्वदृदृष्टावगतौ वेदवदन्योनवेद
कोहेतु : ॥ निगमेपुनिश्चितार्थंतन्त्रं
कश्चिद्यदिप्रकाशयति । तदिदमनु
वादमात्रंप्रमाणं तस्यसिद्धतिर्नाक
स्वित् ॥ अनुभूतौप्रमाणानांपरिमि
तासमाप्यते । ततस्तथैवयाःस्मि :
क्विन्तवाक्यैप्रमान्तरै : ॥

प्रमाणबाधितार्थक : । तर्कविशेषे ।
० आत्माश्रयादिभिन्नव्यापकप्रसङ्गस्य
तस्यलक्षणम् । सद्विविध: । व्याप्ति
ग्राहकोविषयपरिशोधकश्चतत्राद्यो
यथा । धूमोयदिवह्निव्यभिचारीस्या
त्तदावह्निजन्योनस्यात् । द्वितीयस्तु०
पर्वतोयदिनिर्वह्नि : स्यात्निर्धूम:
स्यात् ॥

प्रमाणभूत : । त्रि० प्रामाण्यंप्राप्ते ।

प्रमाणसूत्र : । पुं० परमात्मनि । च
क्षुरादीनाञ्चक्षुरादिरूपे ॥

प्रमाणविषय : । त्रि० अविज्ञाततत्त्व-
के ॥ अविज्ञात : प्रमाणानांविष

न्यायमते॰तद्वतितत्प्रकारकज्ञानि भ्रमभिन्नज्ञाने ॥ अस्या : कारणंगुण :। सचप्रत्यक्षे॰ विशेष्येविशेषणस्यसम्बन्ध :। अनुमितौ॰ साध्यविशिष्टपक्षेपरामर्श :। शाब्दबोधे॰योग्यतायाःतात्पर्यस्यवायथार्थज्ञानम् । उपमितौ॰ शक्यं साहृश्यबुद्धि :। यथा। दोषोऽप्रमाया जनकःप्रमायास्तुगुणोभवेत् । प्रत्यक्षे तुविशेष्ये णविशेषणवतासमम्- ॥ सन्निकर्षोगुणस्तुस्यादथत्वनुमितौपुन :। पक्षेसाध्यविशिष्टे चपरामर्शोगुणोभवेत् ॥ शक्ये साहश्यबुद्धिस्तुभवेदुपमितौगुण :। शाब्दबोधेयोग्यतायास्तात् पर्यस्याथवाप्रमा ॥ गुण : स्याद्भ्रमभिन्नन्तुज्ञानम् प्रमोच्यते प्रमा .... बुद्धिप्रतिबिम्बितचिदात्मनि ॥ लौकिकवैदिकव्यवहारेष्वभ्रान्तेजीवे ॥ प्रमाता वैयर्थंप्रमिमीति॰सचचेतनोव्यपदिश्यते ॥ प्रकृष्टोमाता ॥ प्रमातारम् विनाशास्त्रस्याम्नायार्थबोधकृत् । प्रमातापिविनाशास्त्रकेनार्थमवबुध्यते ॥ स्मृतिनिश्चयसन्देहरागद्वेषादिवृत्तिषु । अहंरूपेणयोन्वेति सप्रमातास्यनिश्चित् ॥ वृत्तिमदन्त : करणावच्छिन्नाचित्प्रमातेति ॥ स्मारास्यहंनिश्चिनोमिसंशयेरागवानिति । अहंरूपान्वय : स्पष्ट : कर्त्ताभोक्ताप्यसौभवेत् ॥ प्रकृष्टे यथा ॥ अत्रार्थेप्रभु : प्रमाणम् ॥ नित्यक्लीवैकत्ववानयंशब्द :। यथा ॥ वेदा : प्रमाणंस्मृतय : प्रमाणमित्यादि ॥ बहुवचनान्तमपि । यथा । प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दाः प्रमाणानीति ॥ प्रमाकरणे ॥ प्रमातायेनार्थंप्रमिणोतितत्प्रमाणम् । प्रमीयतेऽनेनेतिनिर्वचनात्प्रमांप्रतिकरणत्वंगम्यते । असन्दिग्धाविपरीतानधिगतविषयाचित्तवृत्तिर्बोधश्चपौरुषेयफलंप्रमा॰तत्साधनंप्रमाणमिति । एतेन॰स्मृतिविपर्ययसंशयसाधनेष्वप्रसङ्गः ॥ ४॥ प्रत्यक्षानुमानशास्त्रोपमानार्थापत्त्यभावाख्यंषट्प्रमाणमित्याहुः । अनवधानतायाम् ॥ यथा॰ समाधिसाधनानुष्ठानसामर्थ्येपि अनुष्ठानशीलतां॰विषयान्तरव्यासक्ततयायोगसाधनेष्वौदासीन्यमितियावत् ॥ वस्तुविवेकासामर्थ्ये ॥ चित्तविक्षेपे ॥ सत्त्वकार्यप्रकाशविरोधिनि ॥ तत्कालकर्त्तव्यत्वेनप्राप्तस्यार्थस्याननुसन्धानाभावे । पूर्वकर्त्तव्यतयानिश्चितेष्वकर्त्तव्यतावुद्धौ ॥ मदोदर्पे । भावेघञ् । प्रकृष्टोमाद :। स्वाभाविकज्ञानभावात्प्रच्युतौ ॥

प्रमादवान् । त्रि॰ जाड्ये । प्रमादयुक्ते । प्रमादोऽस्यास्मिन्वा । मतुप् ॥

त्रिकाणीद्रव्यौ ॥ + ॥ प्रमितिसाधने ॥ श्रुतिलिङ्गवाक्यप्रकरणस्थानसमाख्याश्च॰प्रमाणानि । श्रुतिर्द्वितीयासमताचलिङ्गं वाक्यं पदान्येव तुसंहतानि । साप्रक्रियावाक्यमित्यपिचास्थानंक्रमोयोगवलंसमाख्या ॥ लक्षणायाम् ॥ बोधके ॥ बाधकज्ञानरहितमगृहीतग्राहिज्ञानंप्रमाणम् ॥ आयामस्तुप्रमाणंस्यादितिवाहिंकाणैतु॰आयामोदैर्घ्यम् यथेनमीयते तत्प्रमाणम् । तच्चकचित्तिर्यगवस्थितस्यवस्तुन : । यथा । वस्त्रादेर्हस्तादि : । कचिदूर्ध्वाधरदिगवस्थितस्य । हास्तिनमुदकम्॰ ऊरुदघ्नमुदियैचस्तथा॰ ॰ ॰ मीयते॰प्रमिता : ॥ अपिच । प्रमादिनोवर्षिष्ठा : पिशुना : कालकीलका : । संन्यासिनोपिदृश्यन्ते दैवसन्दूषितामया : ॥

प्रमापक : । त्रि॰ प्रमाजनके ॥

प्रमापणम् । न॰ निवर्हणे । मारणे । वधे ॥ मीञ् हिंसायाम् । स्वार्थेण्यन्त : । भावेल्युट् ॥

प्रमायुक : । त्रि॰ प्रमरणशीले ॥

प्रमित : । त्रि॰ ज्ञाते ॥ माद्यमाने । चाद्रिकस्य पिशा: कर्त्तं रिचेतित: । । वतिस्यसौतीत्त्वम् ॥

प्रमिताक्षरा । स्त्री॰ जगतीछन्दोभेदे॥ थ॰ । प्रमिताक्षराएजससै : कथि

द्पैचन्तेऽखिलाक्षिमानानि । वाक्यं तन्निगमानांमानंतस्याद्यतीन्द्रियावगतौ ॥ मानंप्रबोधयन्तं बोधंमानेनयेवुभुत्सन्ते । एधोभिरिवदह्यनंदग्धं वाञ्छन्तितेमहात्मान : ॥ वेदोऽनादिरमुष्याव्यक्तकर्त्तृण : स्वयंप्रकाशात्मा । तदभिव्यक्तिमुदीक्ष्यप्रोक्तौ सौसूरिभि : प्रमाणमिति ॥ रूपाणामवलोकेचक्षुरिवान्यत्नकारणंदृष्टं । तद्वद्दृष्टावगतौ वेदवदन्योनवेदकोहेतु : ॥ निगमेषुनिश्चितार्थंतत्वं कश्चिदपिप्रकाशयति । तदिदमनुवादमात्रप्रामाण्यं तस्यसिध्यतिनकिञ्चित् ॥ अनुभूतौप्रमाणानांपरिनिष्ठासमाप्यते । ततस्तयैवयाज्ञभि : क्रियतान्वेप्रमान्तरै : ॥

णे । गुरौ॰ [illegible] तर्कनि॰

प्रमुख : । पुं॰ पुन्नागवृक्षे ॥ न॰ सदात्वे । तत्काले ॥ त्रि॰प्रथमे ॥ श्रेष्ठे । मुख्ये ॥ प्रकृष्टं मुखमस्य ॥

प्रमुखत :। अ॰ सम्मुखे ॥

प्रमुद्॰त् । त्रि॰ हृष्टे ॥ आनन्दे ॥ यथा । आत्मन्येमहतिपटे विविधलगन्निचमात्मनालिखितम् । स्वयमेवकेवलमसौपश्यन्प्रमुदं प्रयातिपरमात्मा ॥

प्रमुदित : । त्रि॰ हृष्टे ॥ प्रमोदतेस्म । मुदहर्षे । क्त : ॥

प्रमृतम् । न॰ कर्षणाद्युत्पत्तौ ॥ प्रम

संस्पर्शं संस्पृतमितिमनु : । कार्ष-णस्वभूमिगतप्रचुरप्राणिसरणानिमि-त्तत्वाद्दुष्टु : खफलकम् ॥ वि०प्र-कर्षेणाकृष्टे ॥

प्रसृष्ट : । त्रि० व्यासृष्टे ॥

प्रमेय : । त्रि० प्रमाविषये । प्रत्यक्षा-दिप्रमाणै : परिच्छेद्ये ॥ यत्प्रमी-यते तत्प्रमेयम् । यथाजीवब्रह्मैक्यम् शुद्धचैतन्यं वेदान्तानां प्रमेयम् । आ त्मशरीरेन्द्रियार्थबुद्धिमन : प्रवृत्ति-दोषप्रेत्यभावफलदु : खापवर्गास्तु प्रमेयम् ॥ द्र० गौतमसूत्रम् । ९ ॥ प्रकृष्टं मेयम् ॥ प्रमीयते । माङ्० । अनीयर् । ईद्यति । गुण : ॥ प्र-मातुर्योग्योवा ॥ प्रमाणाधीनाप्रमे यसिद्धि: ॥ प्रमाणप्रमाणस्य प्र के योनिश्चितिस्तथा । यस्मान्निश्चयात्प्र सिध्यंतितत्सिद्ध्यैक्रिमपेक्ष्यते ॥

प्रमेयत्वम् । न० ज्ञातत्वे । प्रमावि षयत्वे ॥ भावे ० त्व : ॥

प्रमेह : । पुं० शुक्रघटितरोगविशेषे । मूत्रदोषे । मेहे ॥ प्रकृष्टोमेह : ॥ अस्यनिदानम् । गास्यासुखं स्वप्नसु-खं दधीनिग्राम्यौदकानूपरसा : प यांसि । नवान्नपानं गुडवैकृतञ्च प्र मेहहेतु : कफकृच्चसर्वम् ॥

प्रमोदक : । पुं० मोचने ॥ प्रकर्षेणमु च्यते । मुच्ल० । कर्मणिघञ् ॥

प्रमोचन : । त्रि० प्रमोचके ॥ प्रकृष्ट मोचनकर्तरि ॥

प्रमोचनी । स्त्री० गवाक्ष्याम् । गोडु म्बायाम् ॥

प्रमोद : । पुं० हर्षे ॥ मुद० । घञ् । प्रकृष्टोमोद : ॥ वत्सरवि० । जन्म तस्त्वजगत्सर्वं धनधान्यसमाकुलम् । नित्योत्सव : प्रजाहृष्टि : प्रमोदेजा यतेप्रिये ॥ ४ ॥

प्रमोदन : । पुं० विष्णौ ॥ प्रमोदतीह प्यतिस्वरूपानन्दानुभवात्० । मुद० । अनुदात्तेतश्चहलादेरितियुच् ॥ ध्यायिनीयोगिन: प्रमोदयतिहर्षय ति । मुदे:प्रपूर्वाण्णिजन्तात्कर्त्त रिल्युट्० औणादिकोयुच्‌वा ॥

प्रमोदित : । पुं० कुबेरे ॥ मुद० । क्त. उदुपधाद्वितियाकित् ॥ त्रि० प्रमो दयुक्ते ॥

प्रमोदी । त्रि० प्रकृष्टहर्षयुक्ते ॥

प्रमोदिनी । स्त्री० जिङ्गिनीवृक्षे ॥

प्रम्लोचा । स्त्री० अप्सरोविशेषे ॥

प्रयन् । त्रि० गच्छति ॥ प्रैति । इण: शतरि० यणादेश : ॥

प्रयत : । त्रि० पवित्रे ॥ अहिंसारते ॥ प्रयच्छतिस्म । यम० , अकर्मकत्वा त्कर्तरिक्त: । मलोप: ॥ यद्वा । प्र-यतते । यतीप्रयत्ने । अच् ॥

प्रयतनम् । न० साधने ॥ प्रपूर्वाद्यतते र्नपुंसकेभावेल्युट् ॥

प्रयतात्मा । त्रि० शुद्धबुद्धौ ॥ प्रयतश्चा

त्मायस्थस : ॥
प्रयस्ता । त्रि० संस्कृते ॥
प्रयत्न : । पुं० गुरुप्रकारे । कृतौ । प्रयासे । धरणा० करणी० हृ० सा० ॥ सर्वमेवेहहिसदा संसारेरघुनन्दन । सम्यक्प्रयत्नात्सर्वेणपौरुषात्समवाप्यते ॥ प्रयतनम्० प्रयत्नतेऽनेनवा । यतीप्रयत्ने । यजयाचेतिनङ् ॥ न्यायमतेसत्त्रिविधो यथा । प्रवृत्तिश्वनिवृत्तिश्चतथाजीवनकारणम् । एवंप्रयत्नवैविध्यं तान्त्रिकैःपरिदर्शितम् ॥ चिकीर्षाकृतिसाध्येष्टसाधनत्वमतिस्तथा । उपादानस्य चाध्यक्षंप्रवृत्तौजनकोभवेत् ॥ निवृत्तिस्तुभवेद्द्वेषा द्विष्टसाधनताधियः । यत्नोजीवनयोनिस्तुसर्वदातीन्द्रियोभवेत् ॥ शरीरप्राणसञ्चारे कारणंपरिकीर्त्तितम् । इ० भा० प० ॥ वैयाकरणीयात्तुवर्णाभिव्यक्त्यन्तरे । सचाभ्यन्तरबाह्याभ्यांभेदाभ्यांद्विविधोमत : ॥ तत्राद्यश्चतुर्धा । स्पृष्टेषत्स्पृष्टविवृतसंवृतभेदात् । तत्रस्पृष्टंप्रयतनंस्पर्शानाम् ईषत्स्पृष्टमन्तस्थानाम् ॥ विवृतमूष्माणाम्स्वराणाञ्च । ह्रस्वावर्णप्रयोगेसंवृतम् । प्रक्रियादशायान्तुविवृतमेव । एतेषामाभ्यन्तरत्वम्वर्णोत्पत्तिप्रागभाविकत्वात् । तथाहि । नाभिप्रदेशात्प्रयत्नप्रेरितोवायु : प्राणो-

नाम० ऊर्ध्वमाक्रामन्नुर : प्रभृतीनि स्थानान्याहन्ति० ततोवर्णसा० तदभिव्यञ्जकसाध्वनेर्वा० उत्पत्ति : । तत्रोत्पत्ते : प्राग्यदाजिह्वायोपाग्रमध्यमूलानि० तत्तद्वर्णोत्पत्तिस्थानंताल्वादिसम्यक्स्पृशन्ति० तदास्पृष्टता । ईषद्यदास्पृशन्तितदेषत्स्पृष्टता । समीपावस्थानमात्रेसंवृतता । दूरत्वेचविवृतता । अतएवह्रस्वयथानांतालव्यत्वाविशेषेपि० तालुस्थानेनसहजिह्वायादीनां० चवर्गोच्चारणे कर्तव्येसम्यक्स्पर्श : यकारोच्चारणेत्वस्पृष्टेऽयस्थितिरित्याद्यूह्यम्, एवंचैतावताऽऽत्मज्ञानसत्वविवेचनीयम् ॥ बाह्यस्त्वेकादशधा । विवार : संवार : श्वासो० नादोघोषोऽघोषोऽल्पप्राणो महाप्राण० उदात्तोऽनुदात्त : स्वरितश्चेति । वर्णोच्चारणात्तुपश्चाद्यदाभेदेनाद्ये यमीनामपूर्वसम्योषर्ण : प्रातिशाख्येप्रसिद्ध : २० । यथापाणिक्ली० धाद्यस्तु : चाग्नि० ० घन्नि० द्वयकसैषः कालमेभा : वर्षे अत्सहशाष्टवमा : तथान० खफ छठथचटतकपा : एतद्यमा : ⌣पा ⌢ पौ० विसर्ग : जपसा : २६ एषांविवारश्वासघोषा : । (०)०)०) वधगरलजमञ्यानमभघढधलबग ङद्दा : ० एतद्यमा : ० स्वरानुस्वारा : ४० एषांसंवारनादघोषा : ।

कचटतपगजडदवडञणनमा:०तद्व मा : यरलवा :० स्वरा: २८ एषा मल्पप्राणा: । खछठथफघझढधभा: एतद्यमा : शषसहा : ० अनुस्वार विसर्ग≍क≍पा: २८ एषांमहाप्रा णा: । अइउऋऌएऐओऔ ६ एषामु दात्तानुदात्तस्वरिता: ० विवारसंवा रादयस्तु० वर्णोत्पत्ते : पश्चान्मू र्द्ध्नि प्रतिहते निवृत्ते प्राणाख्ये वायौ वुत्पद्यन्ते ० इतिभाष्याद्युक्तेश्च्यन्ते । गलबिलस्यसङ्कोचात्संवार : । तस्यैवविकाशाद्विवार : । एतौ चसंवृतविवृतरूपाभ्यन्तराभ्यांभिन्ना वेव । तयो : समीपदूरावस्थाना मकत्त्वादित्यवधेयम् ॥

प्रयत्नवान् । त्रि० प्रतियत्ने । प्रज्ञष्टय त्नविशिष्टे ॥ प्रयत्नोस्यास्ति । म तुप् ॥

प्रयस्त : । त्रि० सुसंस्कृते । घृतचतु र्जातादिद्रव्यान्तरेणप्रयत्नात्संस्कृते पक्वव्यञ्जनादौप्रयस्तेस्म । यसुप्र यत्ने । कर्म्मणिक्त : ॥

प्रयाग : । पुं० तीर्थविशेषे । भा स्करक्षेत्रे । अत्रमुण्डनंकर्त्तव्यम् । मुण्डनञ्चोपवासश्चसर्वतीर्थेष्वयंवि धि : । वर्ज्जयित्वागयांगङ्गांविशा लांविरजांतथा॥ प्रयागेतीर्थयात्रा यांपितृमातृवियोगत : । कचानां वपनंकुर्याद्वृथानविकचोभवेत् ॥ गङ्गायांभास्करक्षेत्रे मातापित्रोर्गु रोर्मृतौ । आधानेसोमपानेचवपनं सप्तसुस्मृतमितिस्मृतिसमुच्चय- लिखितवचनं प्रयागावच्छिन्नगङ्गाय विधायकम् । गङ्गायांभास्करक्षेत्रेमु ण्डनंयोनकारयेत् । सकोटिकुल संयुक्तआकल्पंरौरवेवसेत् ॥ यमी ॥ यतनखे । यज्ञे ॥ यज्ञे ॥

प्रयागभव : । पुं० वृन्दे ॥

प्रयाज : । पुं० यज्ञाङ्गे ॥ दशप्रया जा : । यजेर्घञ्० प्रयाजानुयाजौ यज्ञाङ्ग इतिकुत्वाभावोनिपात्यते ॥

प्रयाणम् । न० प्रस्थाने । गमने ॥ प्रपूर्वाद्यातेर्ल्युट् ॥ उद्घाटितेन ववारेपञ्जरविहगोऽनिल : । यत्रि छतितद्वाश्चर्यंप्रयाणेविस्मय : कुत : ॥

प्रयाणकाल : । पुं० अन्तसमये ॥ मौहूर्त्तिकाविदितगमनसमये ॥ प्रयाणस्यकाल : ॥

प्रयात् । त्रि० धावति ॥ यातेर्लट : शत्रादेश : ॥

प्रयात : । पुं० सौप्तिके । रात्रियुद्धे ॥ भृगौ ॥ न० गमने ॥ त्रि० गतेऽस्थिते । गया० इ० आ० ॥ प्रकर्षेणयात : ॥ याते : कर्मणि क्तोवा ॥

प्रयाम : । पुं० नीवाके । महर्घ्यहेतौ धान्यसंचये ॥ क्रयादरे ॥ प्रयम

थम् । यमेर्घञ् ॥

प्रयास : । पुं॰ आयासे । क्रमे । श्रमे ॥ यसनम् । यसुप्रयत्ने । घञ् । प्रकृष्टोयास : ॥

प्रयुक्त : । त्रि॰ प्रेरिते ॥ निरूपिते ॥ कृतप्रयोगे ॥ युज्यतेस्म । युजिर्॰ । क्त : ॥ प्रकर्षेणयुक्ते ॥ च॰ । गुण प्रयुक्ता : परमर्मभेदिन : शराइवा वंशभवाभवन्तिहि । तथाविधाये तुविशुद्धवंशजा प्रयान्तिवापाङ्गव तेऽतिमन्यताम् ॥ प्रकर्षेणयुक्तमि ति ॥

प्रयुक्ति : । स्त्री॰ प्रयोजने ॥ प्रकृष्ट युक्तौ ॥

प्रयुतम् । न॰ नियुते । दशलक्षे ॥ १००००००॥

प्रयोक्ता । त्रि॰ उत्तमर्णे ॥ प्रवर्त्तके ॥ अनुष्ठातरि ॥ महाकवीविष्णुचित : प्रयोक्तेतिरघु: ॥

प्रयोग : । पुं॰ कार्मणे ॥ प्रयुक्तौ ॥ निदर्शने ॥ वशीकृतौ ॥ अश्वे ॥ अनुष्ठाने ॥ प्रकृष्टोयोग : ॥ शब्दे ॥ प्रयुज्यते प्रयोजनया ॥ युजिर॰ घञ् ॥

प्रयोगविधि : । पुं॰ प्रयोगप्राशुभाव योधकेविधौ ॥ सचाङ्गवाक्यैकवाक्यतापन्न : प्रधानविधिरेव । सहि साङ्गंप्रधानमनुष्ठापयन् विलम्बे प्रमाणाभावादविलम्बापरपर्यायंप्रयोगप्राशुभावंविधत्ते । यथा॰वेदं कृत्वावेदींकरोतीत्यादि । नचतद्विलम्बेपिप्रमाणाभावइतिवाच्यम् । विलम्बेह्यङ्गप्रधानविध्येकवाक्यतावगततत्साहित्यानुपपत्ति : । विलम्बेनक्रियमाणयो : पदार्थयोरिदमनेनसहकृतमितिसाहित्यव्यवहाराभावात् । सचाविलम्बोनियतेक्रमआश्रीयमाणेभवति । अन्यथाहि किमेतदनन्तरमेतत्कर्त्तव्यम्॰एतदनन्तरंवेतिप्रयोगविक्षेपापत्ते: । अंत : प्रयोगविधिरेवस्वविधेयप्रयोगप्राशुभावसिद्ध्यर्थंनियतंक्रममपिपदार्थविशेषणतयाविधत्ते । अतएवाङ्गानांक्रमबोधकोविधि : प्रयोगविधिरित्यपिलक्षणम् । तत्रक्रमोनाम विततिविशेष : पौर्वापर्यरूपोवा । तत्रश्रुत्यर्थपाठादीनिषट्प्रमाणानि भवन्ति ॥

प्रयोगार्थ : । पुं॰ प्रत्युत्क्रमे । प्रधानप्रयोगानुकूलेप्रयोजनानुष्ठाने ॥ प्रयोजनम् । युजिर्॰ । घञ् । प्रयोगोर्थोस्य ॥ प्रयोगस्येप्सौ ॥

प्रयोगी । त्रि॰ प्रयोगवति ॥ प्रयोगोऽस्यस्य । अतइनिठनौ ॥ प्रयोक्तरि । ऋत्विजि ॥

प्रयोग्य : । त्रि॰ अश्वादौ ॥ प्रयुज्यते । युजिर्॰ । ऋहलोर्ण्यत् ॥

प्रयोजक : । त्रि॰ प्रयोगकर्त्तरि । नि

योगकर्त्तरि । य: कर्त्तारंकारयति
तस्मिन् ॥ प्रेरके । कर्त्तुर्व्यापारानु
कूलव्यापारवति ॥ प्रयोजयति ।
युज्० । ण्वुल् ॥

प्रयोजनम् । न० कार्ये ॥ हेतौ ॥ सर्वं
स्यैवहिशास्त्रस्यकर्मणोवापिकस्यचि
त् । यावत्प्रयोजनंनोक्तंतावत्तत्
केनगृह्यते ॥ सिद्धार्थंसिद्धसम्बन्धं
श्रोतुंश्रोताप्रवर्त्तते । ग्रन्थादौतेनवक्त
व्य:सम्बन्ध:सप्रयोजन: ॥ फले । य
था । वेदान्तानांप्रत्यग्ब्रह्मणोरैक्यप्र
मेयगताज्ञाननिवृत्तिस्तत्स्वरूपान
न्दावाप्तिश्चेतिप्रयोजनम् ॥ प्रयोज
नमनुद्दिश्यनमन्दोपिप्रवर्त्तते ॥ यु
जिर्० । ल्युट् ॥ प्रयोजनंलक्षयति
गोतम: । यमर्थमधिकृत्यप्रवर्त्तते-
तत्प्रयोजनम् ॥ २४ ॥ अधिकृत्य०
उद्दिश्य । तथाच० इष्टसिद्धिरिच्छा
विषयत्वंप्रयोजनत्वम् । विषयत्वं
साध्यताख्यविषयताविशेष: ॥ कार
णव्युत्पत्त्याप्रयोजके ॥

प्रयोजयिता । त्रि० नियोजयितरि ॥

प्रयोज्य: । त्रि० भृत्ये ॥ प्रयोक्तुंशक्ये ॥
प्रपूर्वाद्युजेर्यत् । प्रयोज्यनियो
ज्याविति०कवर्गाभावोनिपातनात्
॥ न० मूलधने ॥

प्ररुढ: । पुं० जठरे ॥ त्रि० वद्धमूले ॥
वृद्धे ॥ प्रकर्षेणारूढ: ॥ जाते ॥

प्ररोह: । पुं० उद्गमे । अङ्कुरे ॥ न्यग्रोधादीशाखावलम्बिन्यधीमूले-
ङ्कुरे ॥ प्रकृष्टोरोह: ॥

प्ररोही । पुं० नन्दोवृक्षे ॥

प्रलपनम् । न० प्रलापे ॥

प्रलपित: । त्रि० कथिते ॥ प्रपूर्वाल्लपे:
कर्मणिक्त: ॥

प्रलब्ध: । त्रि० वञ्चिते ॥

प्रलम्ब: । पुं० दैत्यभेदे ॥ सचम
नुष्यवध्य: । यथा । एकादशऋषभो
रिष्ट: प्रलम्बनरकौतथा । चन्द्रभा
धनकेशीचपुर: प्रक्षोयधनुक: ॥
गवेष्टिकोगवाघसरा: पक्वेतुब्रवीर्यवा
न् । एतेमनुष्यवध्यास्तुदनो:पुत्रान्व
या: स्मृता: ॥ त्रपुषे ॥ पयोधरे
॥ तालाङ्कुरे ॥ शाखायाम् ॥ हार
प्रभेदे ॥ प्रलम्बने ॥ त्रि० लम्बमा
ने ॥

प्रलम्बघ्न: । पुं० रामे । बलदेवे ॥ प्र
लम्बंहतवान् । मू० क: ॥

प्रलम्बभित् । पुं० बलभद्रे ॥ प्रलम्बं
भिनत्ति । भिदिर्० । क्विप् ॥

प्रलम्बाण्ड: । पुं० दीर्घाण्डकोपिपि
॥ प्रलम्ब: अण्डोयस्यस: ॥

प्रलम्बित: । त्रि० प्रकर्षेणलम्बमाने
माल्यादौ ॥

प्रलम्भनम् । न० मिथ्याफलाख्याने ॥
वञ्चने ॥

प्रलय: । पुं० मरणे ॥ मृत्यौ ॥ प्रक-
र्षेणलीयन्तेऽस्मिन्नितिव्युत्पत्त्यासंहार

रि ॥ मूर्च्छायाम् । नष्टचेष्टत्वे । सा
त्त्विकभावे ॥ प्रलय : सात्त्विकोभा
वोभावइत्युक्ते : ॥ अपाये । तिरो
भावे । सत्कार्यवादेहिकपालेषुविद्य
मानस्यैकघटादेस्तिरोभावप्रलयोय
थातथैवकारणात्मनाविद्यमानानां
तत्त्वानांतिरोभावएवप्रलयोविवक्षि
त : ॥ कल्पान्ते । संवर्त्ते । चये ॥
सचतुर्विधोयथा । नैमित्तिक : प्रा
कृतिकस्तथैवात्यन्तिकोऽपि च । नि-
त्यश्चसर्वभूतानांप्रलयोऽयंचतुर्विधः
॥ ब्राह्मोनैमित्तिकस्तत्रयच्छेतेजगत:
पति: । प्रयातिप्राकृतेचैवब्रह्माण्डंप्र
कृतौलयम् ॥ ज्ञानादात्यन्तिक :
प्रोक्तोयोगिन:परमात्मनि । नित्यं
सदैवजातानांयोविनाशोदिवाऽनि
शमिति ॥ पश्चात्यन्तदैनंदिनप्रलयं ॥
प्रलयनम् ॰ प्रलीयन्ते पदार्थाअत्र ।
लीङ्॰ । एरच् ॥

प्रलयान्त : । त्रि॰ यावज्जीवमनुवर्त्त
माने ॥ प्रलय : अन्तोयस्य ॥

प्रलाप: । पुं॰ अनर्थकवचसि । प्रयोव
नशून्ये उन्मत्तादिवचने ॥ रोगाद्या
युपसर्गीयम् । स्वहेतुकुपिताद्वाता
दसम्बन्धं निरर्थकम् । वचनंयन्नरोगू
तेसप्रलाप: प्रकीर्तित : इत्युक्ते: ॥
प्रलपनम् । लपव्यक्तायांवाचि ।
घञ् ॥

प्रलापहा । पुं॰ कुलत्थाञ्जने ॥

प्रलीन : । त्रि॰ निगूढे ॥

प्रलीनता । स्त्री॰ प्रलये । इन्द्रियस्वा
पे । चेष्टानाशे ॥

प्रलेप : । पुं॰ लेपे ॥ प्रलेपनम् । लि
प॰ । घञ् ॥ शीतलस्तुविशोषीचप्र
लेप : पित्तहृन्मत : ॥

प्रलेपनम् । न॰ लेपे ॥ लिपेर्ल्युट् ॥

प्रलेह : । पुं॰ मांसस्यप्रकारवि
शेषे ॥ यथा । स्थूलानिमांसखण्डा
निचाल्पितानिचवारिणा । तप्तदे
हेविनि : क्षिप्यदव्यांसञ्चालयन्प-
चेत् ॥ तत्र तत्रविधि:क्षिप्यज्ञाघनं
सक्रमल्पकम् । पचेत्तमटमटाशब्दं
तस्मिन्मांसेप्रकुर्वति ॥ प्रक्षिपेद्दाडि
मीनीरंचचुक्रेनपचेत्पुन : । मांस
पिण्डेषुसिद्धेषुदेयाशुण्ठीसजीरका
॥ तत्रयोक्तार्थतन्मांसंपृथक्कुर्यात्प
लेहत: । प्रलेहंवाससापूतंस्थापयेद्व
न्यभाजने । हिङ्गुनाघृतयुक्तेनधूपेन
तच्चधूपयेत् ॥ गौडदेशीयप्रलेहस्तु
। हिङ्ग्वार्द्रकजीवपूरैरर्द्ध लवणै : स-
मन्वितत् । कुट्टितामिषपिष्टेनराद्व
दाडिमबीजत: ॥ सोष्णवासेसघारा
भ्यांप्रलेहोगौडदेशज : ॥ प्रलेहोऽक
चिद्दोषघ्न : कफानिलहरापह : ।
तद्भपाकोमित्तकृत् किञ्चित्किंगाध्
मानकृन्न्रजयेत् ॥ पूर्णप्रलेहस्तु ।
नामपूर्वयोगेन कोशाकारंविधाय
च । स्निग्धकृसंघृतेभृष्टं प्रलेहविधि

नापचेत् ॥ पूरणास्यप्रलेहोयंविज्ञेयो वातनाशन : । श्लेष्मान्तकारकस्यैव मुखवैरस्यहृद्गुरु : ॥ शुक्लवर्णः प्रलेह : । घृतेवेसरधान्याकहिङ्गुमृद्वधिसंयुते । वस्त्रपूतेऽर्द्धसम्पक्वेस्विन्नं मांसंविनि : क्षिपेत् । पीतवर्णस्तु । प्रलेह : पीतवर्णोऽपिकार्यः शुक्लप्रलेहवत् । विशेषोचहरिद्राया : संसर्ग : कुङ्कुमस्यवा ॥ रक्तवर्णोऽपि । तप्तस्नेहेक्षिपेद्धिङ्गु संयुतंकासमर्दकम् । धान्यकलवणाजाजीधौतंमांसञ्चतत्क्षिपेत् ॥ ततोऽर्द्धस्फुटितेमांसेदाड़िमोबीजसंयुते । समक्केचातिमृदुत्वेतत्रशुण्ठीमनि : क्षिपेत् ॥ ततश्चतायंवस्त्रेण गालयेत्प्रयेदपि । रक्तवर्णप्रलेहस्य संसिद्धार्थविनिक्षिपेत् । करमर्द्दंदाडिमस्यस्थानेनिशेषन्तुपूर्ववत् । हरितवर्णस्तु । मेथिकाकासमर्दाम्लकल्केनचकराविते । घृतेमांसंविनि : क्षिप्यपचेच्छुक्लप्रलेहवत् ॥ सिद्धेचगालयेद्वस्त्रे कृत्वावर्णप्रयोजनम् । ताम्बूलंचाटलङ्कारंदेयहरितहेतुना । चतुर्णोमपिचेदेः सद्योनानावर्णप्रसाधित : । प्रलेहः कफवातघ्न : किञ्चित्पित्तकरोलघु : ॥ वटकप्रलेहोपि । माषस्यपिष्टिकासूक्ष्मा वेसवारेणसंयुता । पक्वधाक्रियतेसस्याघटिकावटकादिकम् ॥ माषविम्बीफलाकारंलड्डुकावटकादिकम् । शृङ्गाटकफलाकारंयथावुद्धिप्रकारजम् ॥ क्वाथहिवञ्चुधाधारेस्वेदितंघृतभार्जितम् । सवेसवारजेतक्रे क्वथितेचमनोरमे ॥ नि : क्षिप्यवासयेदीपङ्कुत्वा येलादिवासिते । एवम्पक्वधाकार्याैमाषमुद्गप्रलेहक : ॥ प्रलेहोवातजित्हृद्य : शुक्रमांसप्रदोरस : । प्रीणन : प्राणयुक्तानांशुक्रद : क्षीणरेतसाम् ॥ मत्स्यप्रलेहस्तु । मांसप्रलेहवत्कार्य : प्रलेहोमत्स्यसम्भव : । चादौतैलेपरंपक्वंसर्वमन्यत्तु पूर्ववत् ॥ वर्णस्यकारणेदेयंपूर्वोक्तंद्रव्यकंक्रियत् । उत्पलनंसुगन्धायदातव्यं पूर्वसम्मतम् ॥ मत्स्यखण्डप्रलेहस्तु । सम्यक्प्रक्षालितंमत्स्यं वेसवारेणवेष्टितम् । तप्ततैलेक्षिपेत्खण्डंहिङ्गुसैन्धवमिश्रितम् । प्रलेहविधिवत्साध्योमत्स्यखण्डप्रलेहक : ॥

प्रवक्ता । त्रि० वाग्मिनि । वावदूके ॥ वेदादिवाचके ॥ यथा । जातिमात्रोपजीवीवाकामंस्याद्ब्राह्मणब्रुव : । धर्मप्रवक्ता नृपते र्नतुशूद्रकदाचनेति ॥ उपदेष्टरि ॥ प्रकृष्टोवक्ता ॥

प्रवचनम् । न० आगमे । वेदे । न० प्रकृष्टवचने । प्रोच्यते । वच० । ल्युट् ॥ अनेकवेदस्वीकरणे ॥ शिक्षादिवेदाङ्गेषु । अध्यापने ॥ ब्राह्मणस्यैवप्रवचनेऽधिकारोनचक्षत्रियादेः

ब्राह्मणात्मनासमस्तानांवेदानांप्रव चनंकुर्वन्वेदस्यार्थमितिब्राह्मणश्रुति ब्राह्मणनामार्थभाष्यम् । प्रकर्षेण उच्यतेवेदार्थएभिरितितथा ॥ त्रि० प्रकृष्टवक्तरि ॥ यथा । यथिचक्रुः प्रवचनमेकंशुश्रूषवोऽपरे ॥

प्रवचनीय : । त्रि० प्रवक्तरि ॥ प्रवाच्ये ॥ प्रकर्षेण प्रोच्यतेवा । वच० । अनीयर् । भव्यगेयप्रवचनीयेतिसाधु :। प्रवचनीयोगुरुः स्वाध्यायस्य० । प्रवचनीय : स्वाध्यायोगुरुणा ॥

प्रवञ्चनम् । न० प्रतारणे ॥ वञ्चु० प्र०पू० : ल्युट् ।

प्रवण : । पुं० चतुष्पथे ॥ क्षणे ॥ आवर्त्ते ॥ त्रि० क्रमनिम्नमहीभागे ॥ उदारे ॥ प्रह्वे ॥ प्रगुणे ॥ आयत्ते ॥ क्षीणे ॥ प्रकर्षेणनिम्नाववा । प्रकृष्टगती । ल्युट् ।

प्रवत्स्यन् । त्रि० प्रवासंकरिष्यति ॥

प्रवत्स्यत्पतिका । स्त्री० नायिकाभेदे ॥

प्रवयणम् । न० प्रवतोदे ॥ प्रकीयतेऽनेन । अजगतिक्षेपणयो : । ल्युट् ॥ वायावितिपाक्षिकोवि : । प्राचयत्रितिणत्वम् ॥

प्रवया : । त्रि० स्थविरे । वृद्धे ॥ प्रगतंवयोऽस्य ॥

प्रवर : । पुं० सन्ततौ ॥ गोत्रप्रवर्त्तक मुनिव्यावर्त्तके मुनिगणे ॥ तथा

चजमदग्निगोत्रस्यप्रवरा : ० यमदग्न्यौर्वच्यविष्ठा : ३ । भरद्वाजगोत्रस्य०भरद्वाजाङ्गिरसबार्हस्पत्याः ३ विश्वामित्रगोत्रस्य० विश्वामित्रमरीचिकौशिका : ३ । यत्रिगोत्रस्य ४ यत्र्यात्रेयशातातपा : ३ । गौतमगोत्रस्य ५ गौतमवशिष्ठबार्हस्पत्या : ३ । वशिष्ठगोत्रस्य ६ वशिष्ठः १ । केचिदत्रैतुवशिष्ठात्रिसाङ्कृतय : ३ । काश्यप गोत्रस्य ७ काश्यपास्सारनैध्रुवा: ३ । अगस्त्यगोत्रस्य ८ अगस्ति दधीचिजैमिनय : ३ । सौकालिनगोत्रस्य ९ सौकालिनाङ्गिरस बार्हस्पत्यास्सारनैध्रुवा: ५ । मौद्गल गोत्रस्य १० और्वच्यवनभार्गवजामदग्न्याप्नुवत : ५ । पराशरगोत्रस्य ११ पराशरशक्तिवशिष्ठाः ३ । बृहस्पतिगोत्रस्य १२ बृहस्पतिकपिलपार्वणा : ३ । कात्यायनगोत्रस्य १३ अश्वत्थदेवलदेवराजा : ३ विष्णुगोत्रस्य १४ विष्णुवृद्धि कौरवा : ३ । कौशिक गोत्रस्य १५ कौशिकात्रिजमदग्नय : ३ । कात्यायनगोत्रस्य १६ अत्रिभृगुवशिष्ठाः ३ । आत्रेयगोत्रस्य १७ आत्रेयशातातपसाङ्ख्या : ३ । काण्वगोत्रस्य १८ काण्वाश्वत्थदेवला: ३ । कृष्णात्रेयगोत्रस्य १९ कृष्णात्रेयात्रेयवासा : ३ साङ्कृतिगो

त्रस्य २० थव्याहाराचिसाङ्कृत
य : ३ । कौण्डिन्यगोत्रस्य २१
कौण्डिन्यस्तैमितकौत्सा : ३ ।
गर्गगोत्रस्य २२ गार्ग्यकौस्तुभ
माण्डव्या : ३ । आङ्गिरसवशिष्ठ
बार्हस्पत्या : ३ । अनाहकाख्य
गोत्रस्य २४ गार्ग्यगौतमवशिष्ठा :
३ । अव्यगोत्रस्य २५ अव्यवसि
ष्ठारम्भता : ३ । जैमिनिगोत्रस्य
२६ जैमिन्युतथ्यसाङ्कृतय : ३ ।
हविगोत्रस्य २७ कुत्सद्धाङ्गि
रौर्वाङ्गिरस्या : ३ ॥ शाण्डि
गोत्रस्य २८ शाण्डिल्यासितदे
वला : ३ । वात्स्यगोत्रसावर्ण्णगो
त्री : २९ १० और्वच्यवनभार्गव
जामदग्न्याप्नुवत : ५ । आर्त्तभा
यन गोत्रस्य ३१ आर्त्तभायनशा
लङ्कायन शाकटायना : ३ । वैया
घ्रपद्यगोत्रस्य ३२ साङ्कृति : १
। धृतकौशिकगोत्रस्य ३३ कुशिक
कौशिकधृतकौशिका : ३ कैवाश्वित्
कुशिकाकौशिकमम्बुजा : ३ । शक्ति
गोत्रस्य ३४ शक्तिपराशरवशिष्ठा :
३ काण्वायनगोत्रस्य ३५ का
ण्वायनाङ्गिरसबार्हस्पत्यभरद्वाजा-
जमीढा : ५ । वासुकिगोत्रस्य
३६ अनन्तवासुकय : ३ ।
गौतमगोत्रस्य ३७ गौतमाप्सारा
ङ्गिरसबार्हस्पत्यनैध्रुवा : ५ के
पालित्गोतमाङ्गिरसावासा : ३ ।
शुनकगो० ३८ शुनकशौनकगृत्स
मदा : ३ । सौपायनगोत्रस्य ३९
और्वच्यवनभार्गवजामदग्न्याप्नुव-
त : ५ । प्रवरा : ॥ इतिधनञ्जय
कृतधर्म्मप्रदीपेगोत्रप्रवरविवेक : ॥
न० गोत्रे ॥ पशुतपि ॥ त्रि० श्रे
ष्ठे ॥ प्रत्रियते० ह्रोमधूर्भ्यामुत्०
कोर्य्यते । वृञ्० । प्रद्वृद्धिल्यप्
॥ प्रवरण्वंश ॥

प्रवरललितम् । न० छन्दोभेदे ॥ य-
था । यमौनसौगसप्रवरललितंनाम
वृत्तम् ॥ मुखोत्क्षेप : शुन्धे चलव-
लयभङ्कारयुक्तस्तत्पादन्यास :
प्रकटिततुलाकोटिनाद : । स्मितंव
क्त्रेऽकस्माद्दृशिपटुकटाक्षोर्मिलीला
हरोभीयादीद्दक्प्रवरललितंवल्लवी
नम् ॥

प्रवर्ग : । पुं० होमाग्नौ ॥

प्रवर्ग्य : । पुं० वैदिककर्म्मविशेषे ॥ म-
हावीरे ॥

प्रवर्त्तक : । त्रि० प्रेरके । प्रवर्त्तनकर्त्त
रिणि ॥ प्रवर्त्तिजनके ॥ यथा । प्र-
वर्त्तकंवाक्यमुवाचचोदनांनिवर्त्तकं
नैनसुवाचभाष्यकृत् । ततश्चविध्यो-
भयित्रोदनास्तितासाप्रवर्त्तयायानभ
वेदितिस्थिति : ॥ इतिसङ्क्षेपशा
रीरके ॥

प्रवर्त्तकत्वम् । न० प्रवृत्तिजनकत्वे ॥

प्राय : प्रवर्त्तकत्वं विधिवचसांलो-
कवेदयोर्दृष्टम् । सिद्धं बोधयतोर्थेक
यमेतत्प्रवर्त्तितात्त्वमस्यादे : ॥ ३९ ॥
विधिरेवनप्रवृत्तिं जनयत्यभिलषित
वस्तुबोधोपि । राजाभवतिसुतोभू-
दित्तिबोधेमप्रवृत्तंतिलोक : ॥
प्रवर्त्तनम् । न० प्रेरणे । याच्ञा
पने ॥ प्रवृत्तौ ॥ आरम्भे ॥
प्रवर्त्तना । स्त्री० पर्य्येषणायाम् ॥ उत्
कृष्टस्यनिकृष्टप्रव्याख्यायाम् ॥ प्र-
वृत्तिजनकत्वे । प्रवृत्तिहेतुव्यापा-
रे ॥ प्रवर्त्तकज्ञानादिनिष्ठायाम् ॥
विध्यर्थे ॥ सर्वानुगतं प्रवर्त्तनासा-
मान्यं विध्यर्थ : । प्रेषणादयोवि-
शेषास्तु० अर्थप्रकरणादिगम्या-
इतिबोध्यम् ॥
प्रवर्त्तयिता । त्रि० कर्त्तरि ॥
प्रवर्त्तित : । त्रि० ज्वाते ॥ उत्पादि-
ते ॥ यथा । प्रवर्त्तितोदीपइवप्र-
दीपाद्दिलीपरघु : ॥
प्रवर्द्धनम् । न० विवर्द्धने ।
प्रवर्षण : । पुं० पर्व्वतविशेषे । न०प्र-
कृष्टवर्षणे ॥ तन्नलक्षणमाहवराहा
चार्य्य : । ज्यैष्ठेसमासमतीतायांपूर्वा
षाढादिसंसृष्टेनशुभमशुभंवावाच्यं
परिमाणंचाम्भसस्तज्ज्ञै : ॥ तत्प्र
माणार्थमाह । हस्तविशालंकुण्डक
मधिकृत्याम्बुप्रमाणनिर्द्देश : ॥ प
ञ्चाशत्पलमाढकमानेनमिनुयाज्-

ज्जलंपतितम् ॥ प्रवर्षणप्रमाणमा
ह : येनधरित्रीमुद्राजनितावाविन्द
वस्तृणाग्रेषु । दृष्टेनतेनवाच्यं परि
माणंवारिण : प्रथमम् ॥ मुद्राजनि
ता० विगतधूलिकाता । मतान्तरमा
ह । केचिद्यथाभिहृष्टं दृश्ययोजनम-
ण्डलंवदन्त्यन्ये । गर्गवशिष्ठपराशर
मतमेतद्द्वादशात्परम् ॥ येप्रवर्षेभ्य
भिहृष्टंभूयस्तत्र्यवर्षतिप्राय : ।
यद्दिनाप्यादिप्रवृष्टंसर्वेप्वतद्द्वादशना
ष्टि : ॥ नक्षत्राणांप्रवृष्टिप्रमाणमा-
ह । हस्ताप्यसौम्यचित्रापौष्णधनि-
ष्ठासुषोडशद्रोणा : । शतभिषगैन्द्र
स्वातिषुचत्वार कृत्तिकासुदश ॥
श्रवणमघानुराधाभरणीमूलेषुदशच
तुर्युक्त : । फाल्गुन्यांपञ्चकृति : पु
नर्वसौविंशतिर्द्रोणा : । ऐन्द्राग्न्याख्य
वैश्वे विंशति : सार्पेदशत्यधिका :
॥ आहिर्बुध्न्यार्यमप्राजापत्ये पु
पञ्चकृति : । पञ्चदशाजेपुष्ये चकी
र्त्तिताधाजिभेदशद्रोण ॥ रौद्रे पो-
डशकथिताद्रोणानिरुपद्रुतेष्वेते ॥
पक्षविशेषमाह । रविरविसुतकेतुपी
डितेभेक्षितित्तनयत्रिविधाद्भुताहते
च । भवतिचनशिवंनचापिवृष्टि : शु
भसहितेनिरुपद्रवेशिवंस्वेति ॥
प्रवलाकी । पुं० भुजङ्गे । चित्रमेघ-
लके ॥
प्रवर्ह : । त्रि० प्रधाने । श्रेष्ठे ॥ प्रव-

हीति । हलहली । पचाद्यच् ॥

प्रवह : । पुं० वहिर्यानायाम् । पुराद्वहिर्गमने ॥ वायुमात्रे ॥ सप्तवायुमार्गान्तर्गतवायुविशेषे ॥ सतु० आवहवायोरूर्ध्वस्थित : ॥ सभिन्त्वं प्रत्यग्गति : तस्यतुमध्यसंस्था : । मघवकथा : खचरै : समेतायस्मादतस्तेनसमाख्यातोयम् । अपञ्जर : खेचरचक्रयुक्तोभ्रमत्यजस्रं प्रवहानिलेनेतिशिशिरोमणि: ॥ यस्माज्ज्योतींषिवहतिप्रवहस्तेनसस्मृत : ॥ ० ॥ षष्ठ्यार्थ : ॥ यस्माज्ज्योतींषिप्रकर्षेण वहतितेनसवायु:प्रवह: स्मृत : ॥ प्रवहस्यैवभेदा : सर्वेवायुस्कन्धा : ॥ इतिविष्णुपुराणेद्वितीयांशे १२ अध्याय : ॥ वायोर्द्वितीयस्कन्धे ॥ स्वतुजित्सत्यजित्सेनजिदमित्रावमित्रजित् । भूरिमिश्चसुषेणोभिस्थाभानी : प्रवहोगण : ॥ प्रकृष्टोवह : । गोचरसञ्चरिणिसाधु : ॥ पुरतोगच्छन्प्रवहोवायु : ॥

प्रवहणम् । न० कर्णीरथे । डयने । स्त्रियोद्वहनाययानविशेषे । चौडोला० इ० भा० । अधुना० पीनसखर्खरिया० इ० प्र० ॥ प्रोह्यतेऽनेनषा । वहप्रापणे । ल्युट् ॥

प्रवह्लिका । स्त्री० प्रहेलिकायाम् । पहेली० इ० भा० ॥ प्रवह्लते० आच्छादयति । वर्द्धकप्रपरिमाणपर्यांहि प्रादानेषु । कृत्शिल्पिसंज्ञयो : ॥ दुर्विज्ञानार्थप्रश्नादिवाक्यरूपाहिसा

प्रवाक् । त्रि० वाग्मिनि ॥

प्रवाचक: । त्रि० प्रकृष्टवक्तरि ॥

प्रवाच्य : । पुं० पाठविशेषोपलक्षितेग्रन्थविशेषे ॥ प्रोच्यते । वच० । ण्यत् । यजयाचेतिनकुत्वम् ॥

प्रवाणी । स्त्री० तन्तुवायशलाकायाम् प्रकर्षेणाऽऽवयतिवस्त्राम् । प्रपूर्वाद्वयतेल्युट् ॥

प्रवाद : । पुं० परस्परवाक्ये ॥ जनरवे ॥ वादविशेषे ॥ प्रकृष्टोवाद : ॥

प्रवादित : । त्रि० शब्दिते ॥

प्रवारणम् । न० निषेधे ॥ काम्यदाने ॥ महादाने ॥ प्रव्रियते । वृञ्० चु० ॥ ल्युट् ॥

प्रवास : । पुं० स्वगृहाद्दूरगमने । विदेशस्थितौ ॥ विदेशे ॥ प्रवसन्त्यस्मिन् । वस० । हलश्चेतिघञ् ॥

प्रवासनम् । न० वधे । मारणे ॥ वासच्छेदे । चु० । प्रपूर्वाद्वसेर्ल्युट् ॥ प्रवासनायाम् ॥

प्रवासी । त्रि० प्रवासविशिष्टे । प्रोषिते । पथिके ॥ वस० । प्रपूर्वादस्मात् ग्रहेलपक्वद्रुमघवदवस : इतितच्छीलादिषुघिनुण् ॥

प्रवाह : । पुं० प्रवृत्तौ ॥ व्यवहारे ॥ अम्बुवेगे । जलस्यस्रोतसि ॥ अविच्छिन्नसन्ततौ । अविच्छेदेनजलादि

प्रवृत्तौ ॥ प्रवहणम् । वह० । घञ् ॥ प्रकृष्टाग्रे ॥

प्रवाहकः । पुं० राक्षसे ॥ त्रि० प्रकृष्टवहनकर्त्तरि ॥

प्रवाहणः । पुं० जीवलस्यराज्ञोपत्ये । वेदप्रसिद्धे राजर्षिविशेषे ॥

प्रवाहिका । स्त्री० ग्रहण्याम् । सङ्ग्रहणीरोगे ॥ वायुः प्रवृद्धो निचितं बलासं नुदत्यधस्तादहिताशनस्य । प्रवाहतोऽल्पं बहुशो मलाक्तं प्रवाहिकां तां प्रवदन्ति तज्ज्ञाः ॥ प्रवाहतः प्रवहणेन सशब्दं वायुमपानमार्गे पातयतः ॥ प्रवहति । वह० । ण्वुल् ॥ प्रवहणम् । प्रवाहयति० मुहुर्मुहुः प्रवर्त्तयति या । रोगाख्यायां ण्वुल् ॥

प्रवाह्णी । स्त्री० वालुकायाम् ॥

प्रविख्यातिः । स्त्री० विश्रावे । अति प्रसिद्धौ ॥ प्रविख्यानम् । ख्या० क्तिन् ॥

प्रविततः । त्रि० विस्तृते ॥

प्रविदारणम् । न० सम्पराये । युद्धे ॥ अवदारणे ॥ दृविदारणे । अस्-मादृभावेल्युट् ॥

प्रविरः । पुं० पीतकाष्ठे ॥

प्रविरलः । त्रि० घनेतरे ॥ प्रकर्षेण विरलः ॥

प्रविविक्षुः । त्रि० गृहादौ प्रवेष्टुमिच्छौ ॥ यथा । कारयेद्भवनशोधनमादौ मातुरन्तिकमपि प्रविविक्षुः । आत्मशस्त्र्यनुगतः प्रविशेद्वा सङ्कटे च गहने च न तिष्ठेदिति राजनीतौ कामन्दकः ॥

प्रविवत्सन् । त्रि० प्रवासं कर्त्तुमिच्छति । वसेः सन्नन्ताच्छतृः शत्रादेशः ॥

प्रविश्लेषः । पुं० विधुरे । प्रकृष्टविश्लेषे ॥ प्रविश्लेषणम् । श्लिष आलिङ्गने । घञ् ॥

प्रविषा । स्त्री० अतिविषायाम् ॥

प्रविष्टः । त्रि० कृतप्रवेशे ॥ प्रविश० । क्तः ॥ निविष्टे ॥

प्रवीणः । त्रि० निपुणे । शिक्षिते । निष्णाते । शिक्षिते ॥ प्रकृष्टा वीणाऽस्य ॥ यद्वा । वीणया प्रगायति० प्रगीयते वा । सत्यापेति णिजन्तात्० पचाद्यच्० कर्मणि घञ् वा ॥

प्रवीरः । पुं० योद्धृपुरुषे । सुभटे ॥ त्रि० उत्तमे ॥ प्रकृष्टो वीरः ॥

प्रबुद्धः । त्रि० पण्डिते ॥ प्रकर्षेण बुद्धः ॥ सुप्तादिरारभ्मिन् ॥

प्रवृत्तः । त्रि० आरब्धे । प्रवृत्तिविशिष्टे ॥ प्रकृष्टवर्त्तनविशिष्टे ॥ सति । प्रवर्त्तते स्म । वृतु । क्तः ॥

प्रवृत्तिः । स्त्री० प्रवाहे । अविच्छिन्नसन्ततौ । उदन्ते । वार्त्तायाम् । प्रवर्त्तने । वृत्तौ ॥ यथा । कारणपत्त्यांप्रयत्नसंचयायाम् ॥ अवन्त्यादिदेशे । हस्तिमदे ॥ पार्श्वपांसर्गे ।

नितरांप्रयतमानतायाम् । रत्न : कार्ये चारम्भे ॥ गतौ ॥ प्रवर्त्तते व्याप्नोति० प्रवर्तनंवा । वृतु० । क्तिच्० । क्तिम्वा । न्यायमतेयत्नवि शेषे ॥ अस्या:कारणम् । चिकीर्षा कृतिसाध्यताज्ञानम्० इष्टसाधन ताज्ञानं०उपादानप्रत्यक्षम् । यथा प्रवृत्तिश्चनिवृत्तिश्चतथाजीवनकारणम् । एवंप्रयत्नत्रैविध्यंतान्त्रिकै : परिदर्शितम् ॥ चिकीर्षाकृतिसाध्य साधनत्वमतिस्तथा । उपादानस्य चाध्यक्षंप्रवृत्तौजनकंभवेत् ॥ इति ॥ प्रवृत्तिर्वाग्बुद्धिशरीरारम्भ :। इति गौतमसूत्रम् ॥ १७ ॥ यद्ज्ञानात् प्रवृत्ति:स्यात् तज्ज्ञानात्साकृती भवेत् ॥

प्रवृत्तिक्रम : । पुं० श्रुत्यादिभ्योऽनुष्ठेये प्रवृत्तेःक्रमे ॥ तथाहि । सहप्रयुज्यमानेषुप्रधानेषुसन्निपातिनामङ्गानामावृत्त्याऽनुष्ठानेकर्तव्येपि० द्वितीयादिपदार्थानांप्रथमानुष्ठितपदार्थानांप्रथमानुष्ठितपदार्थक्रमाद्य : क्रम : । यथा० प्राजापत्यपश्वङ्गेषु० प्राजापत्याश्चियेपञ्चदेवीकृत्वाप्राजापत्यैश्चरन्तीतिवाक्ये नतृतीयानिर्देशानुसैतिकर्तव्यताप्रापकवाक्यत्वेनविहिता : । अतस्तेषांतद्ज्ञानाश्चोपाकरणनियोजनप्रभृतीनांसाहित्यं मन्यायम् । तत्रप्रजापत्ययग्रनांस- म्प्रतिपन्नदेवताकत्वेनयुगपदनुष्ठानादुपपद्यते । तद्ज्ञानाश्चोपाकरणादीनांयुगपदनुष्ठानमशक्यम्० अत स्तेषांसाहित्यमव्यवहिताऽनुष्ठानात्सम्पाद्यम् । तत्रैकस्योपाकरणं विधायापरस्योपाकरणंविधेयम्० एवंनियोजनादिकमपि । तथाच प्राजापत्येषुकस्माच्चित्पशोरारभ्य : एकांसर्वंचानुष्ठायद्वितीयादि : पदार्थस्तेनैवक्रमेणानुष्ठेय : सप्रवृत्तिक्रम : ॥ प्रवृत्ते : क्रम : ॥

प्रवृत्तिजनक : । त्रि० प्रवर्त्तके ॥

प्रवृत्तिज्ञ : । पुं० चारभेदे । वार्त्तिके । वार्त्तायने ॥ त्रि० प्रवृत्तिज्ञानविशिष्टे ॥

प्रवृद्ध : । त्रि० प्रौढे । एधिते । वृद्धियुक्ते ॥ प्रसारिते । प्रसृते ॥ प्रवर्द्धितेस्म । वृधुवृद्धौ । गत्यर्थेति क्त : ॥

प्रवृष्ट : । त्रि० प्रवृष्टवति ॥

प्रवेक : । उत्तमे । प्रधाने । प्रमुखे ॥ प्रविच्यते । विचिर्पृथग्भावे । घञ् ॥

प्रवेट : । पुं० शितशूके । यवे ॥

प्रवेणि : । स्त्री० कुथायाम् । वेण्याम् प्रोषितभर्तृकादिधार्यकेशरचनाविशेषे । वेणति । वेञ्गतिज्ञानचिन्तानिशामनवादित्रग्रहणेषु गमनज्ञानचिन्तासु । इन् । प्रउपसर्गान्तरव्युत्पन्न :॥

प्रवेणी । स्त्री० कुथायाम् । परिस्तोमे । गजपृष्ठस्थचित्रकम्बले । वेण्याम् । प्रकर्षेण वीयतेऽस्याम् । वीणाद्यादिषु । वीज्याज्वरिभ्योनि : । कृदिकारादक्तिनइतिपाक्षिकोङीप् ॥

प्रवेल : । पुं० पीतमुद्गे । सोनामूंगा हि० भा० ॥

प्रवेश : । पुं० अन्तर्विगाहने । गृहाद्यन्तर्गमने । प्रवेशस्तुर्धा । अपूर्वप्रवेश : सुपूर्वप्रवेश : द्वन्द्वाभयप्रवेश : वधूप्रवेश : इतिभेदात् । तत्र वधूप्रवेशस्यान्वर्थसंज्ञकत्वात्० तदन्ये पांलक्षणान्युच्यन्ते । यथा । अपूर्वसंज्ञ : प्रथम : प्रवेशोयात्रावसानेतुसुपूर्वसंज्ञ : । द्वन्द्वाभयस्त्वग्निभयादिजात स्त्वेवंप्रवेशस्त्रिविध : प्रदिष्ट : ॥ भूरिपुष्पनिकरंसतोरणंतोयपूर्णकलशोपशोभितम् । धूपगन्ध बलिपूजितामरं प्राप्नुयाद्भवनमुत्तमंगृहम् ॥ प्र० विश० । घञ् ॥ ...

प्रवेशनम् । न० प्रवेशे । सिंहद्वारे ॥ प्रविश० । ल्युट् ॥

प्रवेश्य : । त्रि० प्रवेशयितव्ये । प्रवेशनीये ॥

प्रवेष्ट : । पुं० भुजे । वाही । प्रवेष्टते । वेष्टवेष्टने । पचाद्यच् । हस्तिदन्तमांसे । गजपृष्ठतल्पने ।

प्रव्यक्त : । त्रि० उत्कर्षे । स्पष्टे । स्फुटे । प्रव्यज्यतेस्म । अञ्जू व्यक्त्यादौ । क्त : । प्रव्यज्यतेस्मना । अञ्जु विशेषणे । क्त : ॥

प्रव्यथित : । त्रि० प्रपीडिते ॥ व्याकुलीकृते ॥ अतिभीते ॥

प्रव्रजन् । त्रि० संन्यसागच्छति ॥

प्रव्रजित : । पुं० प्रव्रज्याश्रमविशिष्टे । बुद्धभिक्षुशिष्ये । चेलुके । श्रामणेरे ॥ त्रि० निष्क्रान्ते ॥

प्रव्रजिता । स्त्री० मांस्याम् ॥ मुण्डीर्याम् ॥ तापस्याम् ॥

प्रव्रज्या । स्त्री० वेदयाध्ययरक्तपटादौ ॥ प्रव्रजनम् । व्रज० । व्रजयजोर्भावे क्यप् ॥ सन्न्यासे ॥

प्रव्रज्यावसित : । पुं० सन्न्यासभ्रष्टे ॥

प्रव्राजी । पुं० प्रव्रजनशीले । सन्न्यासिनि ॥ शाण्डील्य वैराग्यातिशयप्रशस्तिष्वस् ॥

प्रशंसनीय : । त्रि० प्रशंसितुंयोग्ये । शंसु० । अनीयर् ॥

प्रशंसा । स्त्री० प्रशंसने । वर्णनायाम् । ईडायाम् । स्तवे ॥ परोक्षरागी । द्विप्रकाराहिप्रशंसाभवति । वस्तुनिविद्यमानगुणोत्कर्षपक्ष : प्रकार : स्तावकेनशब्देनसभ्यादिरोगुणोत्कर्ष : पर : प्रकारइति ॥

प्रशत्त्वा । पुं० समुद्रे ॥ प्रशीयते । शद्लृशातने । प्रद्रुरगदोस्तुद्चेतिशनिप् ॥

प्रशस्वरी । स्त्री॰ नद्याम् ॥ ङीप्त्री ॥

प्रशम : । पुं॰ उपशान्तौ ॥ प्रशमनम् । शम॰ । भावेघञ् ॥

प्रशमनम् । न॰ मारणे । वधे ॥ शम सायाम् ॥ प्रशान्तौ ॥ प्रशमयति । शम॰ । णिजन्तात्ल्युःभावेल्युट्वा ॥

प्रशमितः । त्रि॰ अपाकृते । राज्ञ : कर्त्तव्ये ॥ रक्षापौरजनस्य॰देशनगरवासीषुगुप्तिसधा॰ योधानामपिसङ्ग्रह॰तुलयामानव्यवस्थापनम् । सान्त्वं सन्धिषु॰दानवृत्तिकरणीत्याग : समानार्ज्जनम्॰कार्यांश्चेषमहीभुजां प्रशमनान्येतानिराज्ञ्येनव ॥

प्रशस्तम् । न॰ मङ्गले ॥ त्रि॰ क्षेमे । शुभे ॥ प्रशंसनीये । अतिश्रेष्ठे । उत्तमे ॥ प्रशस्यतेस्म । शंसु॰ । क्त: । प्रपर्यायशस्तोवा ॥

प्रशस्तिः । स्त्री॰ प्रशस्तिलेखनप्रक्रियायां ॥

प्रशान्त : । त्रि॰ प्रकृष्टशमताविशिष्टे । पर्यायसारहिते ॥ सर्वसमबुद्ध्या रागद्वेषशून्ये । निर्विकारे ॥ सर्वलाभेनापिसन्तुष्टे ॥ तमोरजसो : कर्माश्रयविक्षेपशून्यत्वेनशुद्धसत्त्वरूपे चित्ते ॥ प्रकर्षेणशान्त: ॥ प्रत्याहारे शे ॥

प्रशान्तचित्त : । त्रि॰ शान्ते । उपरत दर्पादिदोषे । समाहितमनसि ॥ प्रशान्तं चित्तं यस्य स : ॥

प्रशान्तवाहिता । स्त्री॰ तमोरजसो : कर्माश्रयविक्षेपशून्यत्वेनशुद्धसत्त्वरूपं चित्तं प्रशान्तं । पूर्वपूर्वप्रशमसंस्कारपाटवेनतादृशचित्तस्याधिक्यं प्रशान्तवाहितेत्यर्थ : ॥

प्रशान्तात्मा । त्रि॰ प्रशान्तचित्ते ॥

प्रशान् । अ॰ समानार्थे ॥

प्रशान् । त्रि॰ शांते ॥ प्रकर्षेणशाम्यति । शम॰ । क्विप् । अनुनासिकस्यक्विझलोरितिदीर्घ : । मोनोधातो : ॥

प्रशासनम् । न॰ प्रकृष्टाज्ञायाम् ॥ शासु॰ । ल्युट् ॥

प्रशासिता । त्रि॰ प्रकृष्टशासनकर्त्तरि ॥ ईश्वरे ॥ यथा । प्रशासितारंसर्वेषामणीयांसमणोरपि । रुक्माभंस्वप्नधीगम्यं विद्यात्तंपुरुषंपरम् ॥ देवतायागकर्त्तारंपितर : श्राद्धकारिणम् । गामुत्सृष्टव्यकथ्यांधर्ष्टदिनस्यात्प्रशासिता ॥

प्रशास्ता । पुं॰ ऋत्विजि ॥ मित्रे । त्रि॰ शासनकर्त्तरि ॥ प्रशास्ति । शासु॰ । तृच् । अपृतृन्नितिदीर्घ : ॥

प्रश्न : । पुं॰ अनुयोगे । पृच्छायाम् ॥ प्रच्छनम् । प्रच्छ॰ । यजयाचेतिनङ् । छ्वोरितिश : । प्रश्ने चेतिनिङ्गाद्रसम्प्रसारणम् ॥

प्रश्नदूती । स्त्री॰ प्रहेलिकायाम् ॥

प्रश्नी । स्त्री॰ कुम्भिकायाम् । वारिपर्ण्याम् ॥

प्रश्रयः । पुं॰ प्रणये । प्रीत्याप्रार्थने ॥ प्रश्रयणम् । श्रिअप्रत्यं ॥

प्रश्रवणम् । न॰ प्रवाहे ॥

प्रश्रितः । त्रि॰ विनीते ॥ प्रथमंगुणै रश्रायि । श्रिञ्॰ । क्तः ॥

प्रश्लथः । त्रि॰ शिथिले ॥

प्रश्लिष्टः । त्रि॰ प्रकर्षेणश्लिष्टे ॥

प्रश्लेषः । पुं॰ संयोगे ॥ प्रश्लेषणम् । श्लिष्॰ । घञ् ॥

प्रश्वासः । पुं॰ प्राणेनकोष्ठस्थवायो र्बहिर्निःसारणे । समाध्यङ्गपूरकवि रोधिनि ॥ श्वासस्यविशेषे ॥ प्रश्व सनम् । प्रश्वस॰ । घञ्॰ ॥ श्रमाप नये ॥

प्रष्टव्यः । त्रि॰ प्रश्ने ॥

प्रष्टा । त्रि॰ कथङ्कथिके । प्रश्नकर्तरि । पृच्छति । प्रच्छ॰ । तृच् । नयेति छन्दम् ॥

प्रष्ठः । त्रि॰ अग्रगे ॥ श्रेष्ठे ॥ चाण्डा लिकौषधौ ॥ प्रतिष्ठते॰ गच्छति । स्था॰ । आतश्चोपसर्गइतिकः सुपि स्थइतिकोवा । प्रष्ठोऽग्रगामिनीति षः । षत्वम् ॥

प्रष्ठवाट् । पुं॰ युगपार्श्वगे । दमनया सैकस्कन्धारोपितकाष्ठवाहे ॥ प्रष्ठमग्र गामिनंवहति । वहश्चेतिण्विः ॥ स्वामीतु॰पष्ठंमंपष्ठंयावर्णंवहतीति विग्रहेरेफरहितंपठति॰तत्रपृषोद रादित्वंबोध्यम् ॥

प्रष्ठौही । स्त्री॰ प्रष्ठभार्यायाम् ॥

प्रष्ठौही । स्त्री॰ बालगर्भिण्याङ्गवि । प्रथमगर्भधृतवत्स्याम् ॥ प्रष्ठंवहति । वहश्चेतिण्विः । वाहऊठितिङीष् ॥

प्रसक्तः । त्रि॰ आसक्ते ॥ लग्ने । सर्वथासदैकपरे ॥ न॰ । सतते ॥ सङ्गि । षञ्ज॰ । कर्मणिक्तः ॥

प्रसक्तिः । स्त्री॰ प्रसङ्गे ॥ प्रवृत्तौ ॥ अनुमितौ ॥ आपत्तौ ॥ प्र॰ षञ्ज॰ । स्त्रियांक्तिन् ॥ आसक्तौ ॥

प्रसङ्गः । पुं॰ प्रसक्तौ । अन्योद्देशेनाऽ न्यदीयस्यापिसङ्गानुष्ठाने ॥ अन्योद्दे शेनप्रवृत्तावन्यस्यापिसिद्धौ ॥ यथा । दृष्टानुपरतेपापं स्पृष्टानुविदितंभये त् । प्रसङ्गेनापियागङ्गामौषदाश्च यगालिता ॥ गीतवादित्रादौ । प्रस ज्यतेपुरुषोयत्र । षञ्ज॰ । घञ् ॥ नैहैतावान्प्रसङ्गोनर्माविषयेनकर्म णा । नविवाहेनेष्वर्येपुनात्त्मिति यतस्ततः । यतस्ततः पतितादेः ॥ प्रस्तावे ॥ प्रस्तावे ॥ य॰ । यथा च्युतोदारकथाप्रसङ्गः ॥ पुनः पु नः प्रवृत्तौ ॥ प्रकृष्टसम्बन्धे ॥ स ङ्गतिविशेषे ॥ स तत्त्वसंस्थापोद्घा तादिषट्कभिन्नत्वमितितास्यलक्षण म् । स तत्त्वोपेक्षानर्हत्वप्रसंगत्वम् । तद्दर्शस्तुस्मृतिविषयतापन्नत्वेसतिद्वे षविषयतानापन्नत्वमित्यनुमितिप्र न्थे गदाधरभट्टाचार्यः । प्रकृष्ट.सङ्गः ॥

मैथुने ॥

प्रसन्नत्वम् । न० स्मृतस्योपेक्षाऽनर्हत्वे । स्मृतविषयतापन्नत्वेसति०द्वेषविषयतानापन्नत्वमितितदर्थः ॥

प्रसङ्ख्यानम् । न० चासक्तौ ॥ चासक्तिर्हिप्रसङ्ख्यानमित्युक्तः ॥

प्रसज्य : । पुं० प्रसज्यप्रतिषेधे ॥ पर्युदासः सदृग्ग्राहीप्रसज्यस्तुनिषेधकृत् ॥

प्रसज्यप्रतिषेध : । पुं० निषेधान्तरे ॥ अप्राधान्यं विधेर्यत्र प्रतिषेधेविधानता । प्रसज्यप्रतिषेधोयंक्रिययासहयत्रनञ् ॥

प्रसञ्जनम् । न० प्रसङ्गे ॥

प्रसत्ति : । स्त्री० नैर्मल्ये । प्रसादे । प्रसन्नतायाम् ॥

प्रसत्त्वा । पुं० प्रजापतौ । धर्मे ॥ मूढे ॥ प्रसीदति । पदृष्ट० । प्रद्रुरसदो स्तद्धेति०दग्रपादीभाठात्सदेरपि क्वनिप् ॥

प्रसत्वरी । स्त्री० प्रतिपत्तौ । बनीर चेतिङीप्रौ ॥

प्रसन्न : । त्रि० याच्छे । स्वच्छे । निर्मले । यच्छा० चच्छी० इ० भा० ॥ सन्तुष्टे ॥ प्रसन्नयातुष्टे ॥ प्रसादवति ॥ प्रसादन् । प्रसीदति स्मया ॥ पदृष्ट० गत्यर्थेतिक्तः ॥

प्रसन्नता । स्त्री० नैर्मल्ये । प्रसादे ॥ प्रसन्नस्वभाव :, तल् ॥

प्रसन्ना । स्त्री० सुरायाम् ॥ मद्यभेदे ॥ प्रसन्नागुल्मवातार्शोविबन्धानाहनाशिनी । शूलप्रवाहिकाटोपकफवातार्शसांहिता ॥ प्रसादविशिष्टायाम् ॥

प्रसन्नात्मा । पुं० शमदमाद्यभ्यासाच्छुद्धचित्ते ॥ प्रसन्न.रजस्तमोभ्यामकलुषित : आत्मान्त : करणमस्य ॥ विष्णौ ॥ अवाप्तसर्वकामत्वात्प्रसन्नयात्मा स्वभावोऽस्य ॥

प्रसभ: । पुं०न० बलात्कारे ॥ प्रगता सभायस्मात् । सभाया:प्रगतोवा ॥

प्रसर : । पुं० प्रणये ॥ वेगे । जवे ॥ समरे । युद्धे ॥ विसर्पणे ॥ प्रसरंन लभन्ते हियावत्क्वचनमर्कटा : । नाभिद्रवन्तितेतावत् पिशाचावास गोचरे ॥ प्रसरणम् । स्मगती । भा० अप् ॥ चयिकारणैर्मुसिसंज्ञायामितिघोवा ॥ प्रकर्षे ॥ समूहे ॥

प्रसरक : । पुं० पियाले ॥ चनप्रसनयाहृल्यपिपाठ : शब्दमालायाम् ॥

प्रसरणम् । न० आसारे । सैन्यानांसर्वतोव्याप्तौ ॥ तृणकाष्ठादिहेतवेसैन्यानामितस्ततोगमने ॥ सर्वतोगमने । पसर्ना०फैलना० इ० भा० ॥ स्ट० । ल्युट् ॥

प्रसरणी । स्त्री० प्रसरणार्थे ॥ प्रसरति । सृ० । वर्तिस्मिन्त्यनि : । कृदिकारादितिङीप् ॥

प्रसर्पणम् । न० गमने ॥ प्रसरणे ॥

प्रसवः । पुं० उत्पादे ॥ अपत्ये । फले । कुसुमे । गर्भमोचने । गर्भाद्बालकनिःसृतौ । प्रसूतौ ॥ अस्य मासनियमो यथा । नवमे दशमे मासि नारी गर्भं प्रसूयते । एकादशे द्वादशे वा ततोऽन्यत्र विकारतः ॥ इति ॥ अस्यौषधं यथा । पीतम्बुकाञ्चिकं रुद्रकथितं च रघूद्वह । छिन्नलेप्यससंयुक्तं गौ स्त्रीणां प्रसूतिकृत् ॥ मातुलुङ्गस्य वै मूलं कटिबद्धं प्रसूतिकृत् । अपामार्गस्य वै मूलं योनिस्थं च प्रसूतिकृत् ॥ अपामार्गस्य वै मूलं गर्भवत्यास्तु नाभितः । उत्पद्यमाने सद्योऽपि पुत्रः स्याद्भ्यथा सुता ॥ अपामार्गस्य वै मूले नारीणां शिरसि स्थिते । गर्भशूलं विनश्येत्तमाचिक्काय विचारया ॥ इति गारुडे १८६ अध्यायः ॥ अभ्यनुज्ञाने ॥ प्रसवनम् ० प्रसूयते वा । पूङ् ० । प्राणिप्रसवे ० सूर्ये वा । ऋदोरप् ० अपादाने ॥

प्रसवकः । पुं० पियालवृक्षे ॥

प्रसवनम् । न० प्रसवे ॥

प्रसवबन्धनम् । न० वृन्ते ॥ प्रसूयते । पुप्रसवे । ऋदोरप् । बध्यतेऽनेन । बधबंधने । करणे ल्युट् । प्रसवस्य पुष्पफलपत्रस्य बन्धनम् ॥

प्रसवस्थली । स्त्री० मातरि ॥

प्रसविता । पुं० ताते । पितरि ॥

प्रसविनी । स्त्री० जनयित्र्याम् ॥

प्रसव्यः । त्रि० प्रतिकूले । अनुकूले ॥ प्रगतं सव्यात् । सव्यशब्दस्य वामदक्षिणोभयार्थः ॥

प्रसहः । पुं० काकगृध्रादिषु । तेच । काकोगृध्रउलूकाश्च चिल्लश्शशघातकः । भासोभासकुररद्वाद्याः प्रसहाः स्मृताः ॥ प्रसहाः पक्षिणस्तानेवेप्रसह्याच्छाद्यभक्षणात् । प्रसहाः खलु वीर्याद्याः मांसमद्यन्ति ये । तेषोपभक्षणोन्मादैः शुक्रक्षीणाभवन्ति हि ॥

प्रसहनः । पुं० हिंस्रपशौ ॥ यथा । शार्दूलसिंहव्यर भल्लतरक्षुमुख्याये न्यामृप्रसह्यविनिहत्य गिरंसयन्ति । तेकीर्त्तिता: प्रसहना: पललं तदीयमर्शःप्रमेहजठरामयनाशकारि ॥ इति० राजनिर्घण्टः ॥ न० क्षमायाम् । सहने ॥ त्रि० सहति अभिभवे । आलिङ्गने ॥

प्रसहा । स्त्री० वृहतिकायाम् ॥

प्रसहिष्णुः । त्रि० अभिभावके ॥ बलद्बुलिलीष्णुच् ॥

प्रसह्य । अ० हठादर्थे । बलात्कारार्थे ॥ प्रकर्षेणपीड्य । पश्मर्षणे । ल्यप् ॥

प्रसह्यचोरः । पुं० हठाच्चौर्यकारिणि । मान्वते । विलामे । डाकाइत० दौडा० लुटेरा० इत्यादिभाषा ॥

प्रसारिका । स्त्री० सूक्ष्मधान्ये ॥

प्रसाद : । पुं० अनुग्रहे । तुष्टिदाने । प्रीतिदाने ॥ यथा । सत्कीर्त्तिर्विमलं यशः सुकविता पाण्डित्यमारोग्यता० वाग्देवाक् पटुता कुलेष्वतुरता गाम्भीर्यमक्षोभ्यता । प्रागल्भ्यं प्रसुतागुणे निपुणता यस्य प्रसादाद्भवेत् तं वन्दे शिवरूपिणं निजगुरुं सर्वार्थसिद्धिप्रदमिति ॥ स्वास्थ्ये । चारोग्ये ॥ सौम्यतायाम् ॥ प्रसत्तौ । प्रसन्नतायाम् । नैर्मल्ये ॥ चित्तस्य प्रसन्नतायाम् । चित्तस्वच्छतायाम् ॥ देवनिवेदितद्रव्ये ॥ गुरूणां भुक्तावशेषे ॥ प्रसदनम् । पद्लृ० । भावेघञ् ॥ वैदर्भीरीतियुक्तकाव्यगुणे । बाम्यशब्दभिन्नम् सिद्धार्थपदवत्त्वे ॥ यथा । ओज : प्रसादमाधुर्यगुणान्वितयमेदत : । गौडवैदर्भपाञ्चालारीतयः परिकीर्त्तिताः ॥ तत्र० व्यक्तार्थपदमग्राम्यं प्रसादः परिकीर्त्तितः । इतिलक्षणम् ॥ अपिच । शुष्केन्धनाग्निवत् स्वच्छजलवत् सहसैव यः । व्याप्नोत्यन्यत् प्रसादोसौ सर्वत्र विहितस्थितिः ॥ व्याप्नोत्यन्यदिति० व्याप्नोति चित्तम् । सर्वत्रेति सर्वेषु रसेषु० सर्वासु रचनासु च । गुणशब्दस्य पुनस्तेषामपि : शब्दार्थयोर्धर्मता ॥ गुणशब्दस्योपचारेण । तेषाम्० ओजआदिगुणानाम् ।

आकारेशौर्यस्येव ॥

प्रसादन : । पुं० भक्तकारे ॥ न० अन्ने ॥ त्रि० प्रसन्नताकारके ॥

प्रसादना । स्त्री० परिचर्यायाम् । सेवायाम् ॥

प्रसादित : । त्रि० प्रार्थिते । सौमनस्यमिते ॥

प्रसादी । त्रि० अनुग्रहशीले । प्रसादगुणयुक्ते ॥ शीलेणिनि : । अस्य येदूनिर्वा ॥

प्रसाधनम् । न० वेशे । अलङ्कारस्य मादिकृतशोभायाम् । प्रसाध्यते ऽनेनाङ्गम् । साध० । करणे ल्युट् ॥ प्रकृष्टनिष्पत्तौ ॥

प्रसाधनी । स्त्री० कङ्कतिकायायाम् ॥ सिद्धौ । ङीप् ।

प्रसाधिका । स्त्री० नीवारे । वेशकारिण्याम् । अलङ्कर्त्र्याम् ॥

प्रसाधित : । त्रि० अलङ्कृते । भूषिते ॥ प्रसाध्यतेस्म । साधसंसिद्धौ । स्वार्थण्यन्त : । क्त : ॥ प्रकृष्टनिष्पन्ने । निष्पादिते ॥

प्रसार : । पुं० प्रसरणे ॥ प्रसरणम् । सृ० । घञ् ॥ तृणकाष्ठादे : प्रवेशे ॥

प्रसारणम् । न० पञ्चविधकर्मान्तर्गतविस्ताररूपिकर्मणि । यथा । उत्क्षेपणं ततोऽवक्षेपणमाकुञ्चनं तथा । प्रसारणञ्चगमनं कर्माण्येतानि

पश्च ॥

प्रसारणी । स्त्री॰ गंधालिकायाम् । सरणायाम् । कुब्जप्रसारणीतिख्यातायाम् । गन्धभादालिया ॰ इ॰ गौ॰ भा॰ ॥ प्रसारणीगुरुर्व्यावल सन्धानहृत्सरा । वीर्योष्णावातहृत्तिक्ताघातरक्तकफापहा ॥ वीर्यानाह्यविरागाश्च वातसङ्कोचितात्मनाम् । प्रसारयेद्वलोऽङ्गानितद्गुणैः प्रासारणी ॥ प्रसार्यतेऽपमनया । कारणे लियुट् ॥

प्रसारिणी । स्त्री॰ लज्जालुलतायाम् ॥ प्रसारण्याम् ॥

प्रसारित : । त्रि॰ तते । विस्तारिते ॥

प्रसारी । त्रि॰ प्रसरणशीले । विसृत्वरे ॥ प्रसरति॰ तच्छील : । सगती । प्रे लपसृद्रुमथवद्वसवृतिणिनुण् ॥ चायति ॥ ख्याति ॥

प्रसितम् । न॰ पूये । त्रि॰ तत्परे । आसक्ते ॥ प्रासाचि । विशृबन्धे । कर्मणिक्त : ॥

प्रसिति : । स्त्री॰ बन्धने ॥ बन्धनसाधनरज्जुनिगडादौ ॥ प्रसयनम् । षिञ्॰ । क्तिन् ॥

प्रसिद्ध : । त्रि॰ भूषिते ॥ ख्याते ॥ प्रसिद्ध्यति॰ प्रसिध्यते स्मजा । षिधुस राद्धौगत्यावा । कर्त्तरि॰ कर्म्मणिवाक्त : ॥

प्रसिद्धि : । स्त्री॰ टङ्कारे । ख्यातौ ॥ उत्कृष्टसिद्धौ ॥ प्रकृष्टासिद्धि : ॥

प्रसुप्त : । त्रि॰ निद्रिते ॥ प्रकर्षेण सुप्त : ॥

प्रसू : । स्त्री॰ अश्वायाम् ॥ जनन्याम् ॥ कन्दल्याम् ॥ वीरुधि । प्रसूते॰ प्रसूयते वा । षूङ्प्रसवे । सत्सूद्विषिक्विप् ॥

प्रसूका । स्त्री॰ वाजिन्याम् । वडवायाम् ॥

प्रसूतम् । न॰ कुसुमे । पुष्पे ॥ त्रि॰ सञ्जाते ॥ सूते ॥ प्रासविष्ट । षू॰ । क्त : ॥

प्रसूता । स्त्री॰ आसन्नप्रसवायाम् । जातापत्यायाम् । प्रजातायाम् ॥ टाप् ॥

प्रसूति : । स्त्री॰ प्रसवे । उद्भवे ॥ तनये ॥ दुहितरि ॥ स्वायम्भुवमनो : पुत्र्याम् ॥ प्रसवनम् । प्रसूयते वा । षूङ् । क्तिन् ॥ कारणे । प्रकर्षेणसूतिर्जन्मयस्मात् ॥

प्रसूतिका । स्त्री॰ प्रसूतायाम् ॥ प्रासविष्ट । षूङ्॰ । गत्यर्थेतिक्त : । स्वार्थेकन् । सूतिकापुंसिकौतीत्वम् ॥

प्रसूतिजनम् । न॰ दु:खे । पीडामात्रे ॥ प्रसूतिजातम् । प्रसवन्याम् जातादिसिद्ध : ॥

प्रसूनम् । न॰ फले ॥ पुष्पे ॥ त्रि॰

जाते ॥ प्रसूयते । षुञ् चभिषवे । सुखोदीर्घश्चेतिनः ॥ यद्वा । प्रसूयते स्म । षूङ्० । क्त ॥ ओदितश्चेतिनिष्ठानत्वम् ॥ स्वादयओदितः ॥

प्रसूनेषु : । पुं० कन्दर्पे । कामे ॥ प्रसूनानि इषवोऽस्य ॥

प्रसृत : । पुं० । अर्धाञ्जलौ । निकुब्जपाणौ । पसरे० इ० भा० ॥ न० पलद्वये ॥ वि० सुप्रसारे । तते ॥ विनीते ॥ वेगिते ॥ निरस्ते ॥ प्रकृष्टं सृतमस्य ॥ प्रसरतिस्म । सृ० । गत्यर्थेतिक्तः ॥

प्रसृता । स्त्री० जङ्घायाम् ॥ प्रसरतिस्म० प्रसियते अनया । सृ० । गत्यर्थेति० कर्मणिवाक्तः ॥ प्रकृष्टं सृतं गमनमनयावा ॥

प्रसृति : । स्त्री० आकुञ्चितपाणौ ॥ अर्धाञ्जलौ । प्रसृति । प्रकृष्टासृतिरस्य ॥

प्रसृष्ट : । वि० प्रेषिते ॥ अनुज्ञाते ॥

प्रसेक: । पुं० सेचने ॥ च्युतौ ॥ क्षरणे ॥ प्रसेचनम् । षिच्० घञ् ॥

प्रसेदिका । स्त्री० क्षुद्रोपवने । बगीचौ० इ० भा० ॥

प्रसेदिवान् । वि० प्रसन्ने ॥ सदेर्भाषायांसदवसश्रुवइतिलिटः क्वसुरादेशः लिटिधातोरितिद्वित्वम् । अत एकहल्मध्यइत्वे त्वाभ्यासलोपौ । वस्वेकाजाद्घसामितीडागमः । उगित्वान्नुम् । सान्तेतिदीर्घः ॥

प्रसेव: । पुं० वीणाङ्गे ॥ स्यूते । वस्त्रचर्मादिनिर्मिते० थैला० इतिख्याते ॥ सूत्ररचितभाण्डविशेषे । थैकडा० इ० गौड़० भा० ॥ दृतौ ॥ प्रसीव्यतेस्म । षिवु० । अकर्त्तरिचेतिघञ् ॥

प्रसेवक : । पुं० वीणाप्रान्तवक्रकाष्ठे । दण्डाग्र : शब्दगाम्भीर्यार्थकाष्ठभाण्डे । ० वीणाश्रितालावुफले । ० शाकुभे ॥ सूत्रनिर्मितभाण्डे । धौतकटे । स्यूते । थैकला० इ० गौड भाषा० ॥ प्रसीव्यति । षिवुसेवने । क्वुन् ॥

प्रस्कण्व: । पुं० ऋषिविशेषे ॥ प्रस्कण्वहरिश्चन्द्रावृषीइतिसाधुः ॥

प्रस्कन्दनम् । न० विरेके ॥

प्रस्कन्नम् । वि० अपगते ॥ पतिते ॥ प्रकर्षेणस्कन्न : ॥

प्रस्तर : । पुं० पाषाणे । ग्रावणि । पत्थर० इ० भा० ॥ मणौ ॥ प्रस्तृणाति । स्तृञ्० । पचाद्यच् ॥ दर्भमुष्टौ ० इ० कर्ममीमांसका: ॥ पल्लवादिभिरचिततल्पे ॥ प्रस्तारे ॥

प्रस्तरिणी । स्त्री० गोलोमिकायाम् ॥

प्रस्तार : । पुं० पत्रभिरततल्पे ॥ उपवने ॥ अध्यायाम् ॥ छन्द : प्रभृ

तीव्रप्रभेदस्थापकेसङ्केतविशेषे ॥ प्रस्तीर्य्यते । स्तृ ञ॰ । प्रस्तोऽयज्ञे इतिघञ् । भावेवा ॥

प्रस्तारितः । त्रि॰ प्रकीर्णे । विक्षिप्ते ॥

प्रस्तार्य्यर्म । न॰ नेत्ररोगभेदे ॥ तस्यलक्षणम् । प्रस्तारिअर्म तनुस्तीर्णंश्यावंरक्तनिभंसितं । इतिमाधवकरः ॥ अपिच । समन्ततोविस्तृतः श्यावोरक्तोवामांससञ्चयः । सन्निपातेनदोषाणांप्रस्तार्य्यर्मतदुच्यते ॥ तस्यौषधं यथा । कतकस्यफलंशङ्खं त्र्यूषणंसैन्धवान्वितम् । फेनोरसाञ्जनंक्षौद्रं विडङ्गंसमनःशिला ॥ कुक्कुटाण्डकपालानिवर्त्तिरेषाव्यपोहति । तिमिरंपटलंकाचमर्मशुक्रं तथैवच ॥ कण्डूक्लेदार्बुदंहन्ति मलमाशुसुखावहेति ॥

प्रस्तावः । पुं॰ प्रसङ्गे ॥ प्रकरणे ॥ अवसरे ॥ प्रस्तवनम् । ष्टु ञ॰ । प्रेद्रुस्तुस्रुव इतिघञ् ॥ पाञ्चभक्तिकस्यसाम्नोद्वितीयभक्तौ ॥ प्रारब्धे ॥

प्रस्तावना । स्त्री॰ आरम्भे ॥ प्रतिपाद्यार्थस्यकथायाम् । सूत्रधारेणसहनटीविदूषकाणांपरस्परविचित्रभाषणे । तस्याःपर्य्यायः । नटीविदूषकोवापिपारिपार्श्विकएववा । सूत्रधारेणसहिताः संलापंयत्रकुर्वते ॥ चित्रैर्वाक्यैः स्वकार्य्योत्थैः प्रस्तुताक्षेपिभिर्मिथः । आमुखंतत्तुविज्ञेयंनाम्नाप्रस्तावनापिसेतिसाहित्यदर्पणः ॥

प्रस्तरः । पुं॰ पल्लवादिरचितशय्यायाम् ॥

प्रस्तीतः । त्रि॰ } ध्वनिते ।
प्रस्तीमः । त्रि॰ } संहते ॥ स्त्यैष्ट्यैशब्दसङ्घातयोः । क्तः । आत्वेकृते॰ संयोगादेरित्यस्यासिद्धत्वात्॰ पूर्वं॰ स्त्यः प्रपूर्वस्येतिसम्प्रसारणे पूर्वरूपेहलःइतिदीर्घः । यत्वाद्यसत्त्वात्संस्त्वयोर्विरामान्नत्वम् । प्रस्त्योऽन्यतरस्यामिति॰मिश्च तस्यपाक्षिकोमः ॥

प्रस्तुतः । त्रि॰ उपस्थिते । प्रतिपन्ने । प्रकरणप्राप्ते । आरब्धे । प्रासङ्गिके । निष्पन्ने । प्रकर्षस्तुतियुक्ते ।

प्रस्तुतिः । स्त्री॰ प्रकृष्टस्तुतौ ।

प्रस्तृतः । त्रि॰ आस्तरिते ।

प्रस्तोता । पुं॰ ऋत्विग्विशेषे । प्रस्तौति । ष्टुञ्॰ । बहुलमन्यत्रापीतितृन् ॥

प्रस्तोभः । पुं॰ परिहासे । प्रोत्साहे ।

प्रस्तोभितः । त्रि॰ उपहसिते ।

प्रस्थः । पुं॰ न॰ चतुष्कुडवपरिमाणमानभेदे । चत्वारः कुडवाः प्रस्थः । आढकचतुर्थभागे । पर्वतैकदेशे । सानौ । उन्नितवस्तुनि । द्विशरावपरिमाणे । इ॰ वै॰ प॰ ।

वमनेचविरेकेचतथाशोणितमोचने । अर्द्धत्रयोदशपलंप्रस्थमाहुर्मनीषिणः ॥ अर्द्धत्रयोदशपलंसार्द्धषट्कम् ॥ विस्तारि ॥ यथा । दीर्घेपृष्ठे समानस्वमकुर्यान्मन्दिरं बुधः इति ॥ प्रकर्षेणतिष्ठति । ष्ठा० । आतश्चोपसर्गे सू० क : प्रतिष्ठन्तेऽस्मिन्नऽनेन वा । घञर्थेकोवा ॥ प्रकर्षस्थितिविशिष्टे ॥

प्रस्थपुष्पः । पुं० स्वल्पपत्र तुलस्याम् । मरुवके । मरुवा० इ० भा० ॥ प्रस्थेसानौपुष्पति । पुष्प० । अच् ॥

प्रस्थानम् । न० विजिगीषोः प्रयाणे । यात्रायाम् । प्रव्याणाम् । अभिनिर्याणे ॥ गमनमात्रे ॥ प्रपूर्वात्तिष्ठतेर्ल्युट् ॥

प्रस्थानविघ्नः । पुं० गमनव्याघाते ॥

प्रस्थापितः । त्रि० प्रतिशिष्टे । प्रेरिते । पठाया० इ० भा० ॥ प्रकर्षेणस्थापिते ॥

प्रस्थायी । त्रि० प्रस्थास्यतितस्मिन् ॥ ष्ठा० । प्रे स्थइति इनिर्णिन् ॥

प्रस्थिका । स्त्री० अम्बष्ठायाम् ॥

प्रस्थितः । त्रि० कृतप्रस्थाने ॥ प्रष्ठा० । क्त : । अतिस्यतीतीत्वम् । निर्गच्छति ॥

प्रस्नः । पुं० स्नानार्थघटादविशेषे ॥ प्रस्नान्त्यस्मिन् । स्ना० । घञर्थेकविधानस्थास्नापाव्यधिहनियुध्यर्थम् ॥

प्रस्फुटः । त्रि० प्रफुल्ले ॥ प्रकर्षेणस्फुटः ॥

प्रस्फुटितः । त्रि० विकसिते । प्रकर्षेणस्फुटितः ॥

प्रस्फुरितः । त्रि० प्रचलिते ॥ प्रोल्लसिते ॥

प्रस्फोटनम् । न० शूर्पे ॥ ताडने ॥ विकाशने ॥ प्रस्फोट्यतेऽनेन । स्फुट् । करणेल्युट् ॥ पचने ॥

प्रस्रवः । पुं० प्रवाहे ॥ स्रवणंस्रवः । स्रु गतौ ॥ ऋदोरप् । प्रकृष्टः स्रवः ॥ क्षीरादेर्द्रवद्रव्यस्यक्षरणे ॥

प्रस्रवणः । पुं० किष्किन्ध्यासमीपवर्तिनिगिरिविशेषे ॥ माल्यवत्पर्वते ॥ स्वेदे ॥ न० पर्वतस्थानभेदे स्रवज्जलस्थितौ० पर्वतमूलादधिःस्रवज्जलेवा । झर्ने । झर्ना० इ० भा० ॥ तज्जलगुणायथा । प्रस्रवणजलंस्वच्छंलघुमधुरंरोचनन्दीपनकृदितिराजनिर्घण्टः ॥ स्रवन्त्यापोऽस्मात् । स्रु० । भीमादयइ० क्रत्यल्युटआ० अपादानेल्युट् । प्रकर्षेणस्रवणे ।

प्रस्रावः । पुं० मूत्रे । पिसाब० इ० भा० ॥ प्रस्रूयते । स्रु प्रस्रावे । प्रेद्रुस्तुस्रुवइतिघञ् ॥

प्रस्रुतः । त्रि० क्षरति ॥

प्रस्वानः । पुं० उच्चैःशब्दे ॥ प्रकृष्टः स्वानः ॥

प्रस्वेदः । पुं० अतिशयघर्मे । तदी

यथा । चन्दनंकुङ्कुमंमांसीकर्पूरोशालिपत्रिका । जातीकक्कोलपूगानांलवङ्गस्यफलानिच ॥ अगुरुश्शीरकाश्मर्य : कुष्ठंतगरनालिका गोरोचनाग्निसंयुक्तं चोसंमदनकीनकम् ॥ सरल : सप्तपर्णं सलाक्षाचामलकीतथा । कर्पूरकःपद्मकञ्चएतैर्धूपःसाधितम् । पूर्वे दमनकोगन्धश्चाष्टकुष्ठकंपरम् । पुमान्युवास्याच्छुकाख्यः स्त्रीणांचाख्यसत्तम : ॥ स्त्रीमतगच्छतेकदम्ब्यापिलभतेसुतम् ॥ इतिगारुडे १८८ अध्याय : ॥

पृहत. । त्रि० यितते ॥ क्षुण्णे ॥ पृक्तन्यमित्म । हन० । क्त :॥ पृक्त । पृथिवीसिसी० गते० च ॥

प्रहर । पुं० दिवसस्यचतुर्थांशे । अष्टोरात्रस्याष्टभागैकभागे । यामे । पहर० ब० भा० ॥ प्रक्रियतेंऽटकादिरस्मिन् । हृञ्० । पुंसिसंज्ञायामितिघ. ॥

प्रहरकुटवी । स्त्री० कुटुम्बिनीक्षुपे ।

प्रहरणम् । न० शस्त्रमात्रे । आयुधे ॥ प्रह्रियतेऽनेन । हृञ्० । करणेति ल्युट् ॥ अस्त्रौप्रक्षेपेद्वृतिकर्मसीर्ता सका : ॥ युद्धे ॥ प्रहारे ॥ सर्गे ॥ S. ॥

प्रहरकलिका । स्त्री० शर्करीप्रभेदे । ननभनलगितिप्रहरणकलिका । यथा । व्यथयतिकुसुमप्रहरणकलिका प्रमदवनभवातवधनुषितता । विरहविपदिमेशरणमिहततो० मधुमथनगुरुस्मरणमविरतम् ॥

प्रहरी । त्रि० प्रहरवति । पहरेवाटी० ब० भा० ॥

प्रहर्ता । त्रि० प्रहारकर्त्तरि । मारके ॥ प्रहरति । प्रहृतृच् ॥

प्रहर्ष : । पुं० प्रमोदे ॥ प्रकृष्टोहर्ष : ॥

प्रहर्षण : । पुं० एकदेशे । बुधग्रहे ॥ त्रि० हर्षविशिष्टे ॥ हर्षकारके ॥

प्रहर्षणी । स्त्री० अतिजगतीप्रभेदे ॥ तस्यालक्षणंतथा । म्नौज्रौगस्त्रिदशयति : प्रहर्षणीयम् । अपिच । व्यायाभिमर्नस्वरगा : प्रहर्षणीयम् । इ० ॥ लक्ष्यं यथा । गोपीनामधरसुधारसस्यपानैरुत्तुङ्गस्तनकलसोपगूहनैश्च । आश्चर्यैरमिरतिविभ्रमैर्मुरारे : संसारेमतिरभवत्प्रहर्षणीह ॥ हरिद्रायाम् ॥

प्रहसनम् । प्रहासे ॥ आक्षेपे ॥ रूपकान्तरे ॥ हसै० । ल्युट् ॥

प्रहसन्ती । स्त्री० यूथ्याम् ॥ वासन्त्याम् ॥ प्रहसति । हसैहसने । लट : शतृ । उगित्वान्ङीप् । शप्श्यनोर्नित्यम् ॥ प्रकर्षेणहसन्त्याम् ॥

प्रहस्त : । पुं० चपेटे । प्रतले ॥ प्रसृतोहस्त : । प्रादयोगतेतिसमास : ॥ रावणस्यसेनापतौ ॥

प्रहाण. । पुं० त्यागे ॥ कल्पद्रु० गत्व

प्रहृत :

म् ॥
प्रहारः । आघाते । चोट॰फट॰इभा॰ ॥ प्रहरणम् । हृञ् । घञ्॰ ॥ यान्ते भीतैत्यत्कवचे पतितेवालके तथा । प्रहरन्तिनवीरास्ते धर्मएषसनातनः ॥
प्रहारवल्ली-स्त्री॰ मांसरोहिण्याम् ॥
प्रहासः । पुं॰ अट्टहासे । शिवे ॥ नटे ॥ सोमतीर्थे ॥ अत्यर्थहासे । अनुचिताचरणप्रकाशनेनलज्जोत्पादने ॥ प्रहसनम् । हसी॰ । घञ्॰ ॥
प्रहासी । पुं॰ वासन्तिके । विदूषके । प्रीतदे । भाण्ड॰ इ॰ भा॰ ॥ प्रकृष्टहासयति॰ हसतिना । णिनि : ॥ प्रहासोऽस्यास्तिवा । इनि : ॥
प्रहिः । पुं॰ कूपे ॥ प्रह्रियते । प्रेहरति : कूपैवृतिः इनि॰ ॥
प्रहितम् । न॰ सूपे ॥ वि॰ प्रक्षिप्ते ॥ प्रेरिते ॥ प्रधीयतीस्म । डुधाञ्॰ क्त : । इधातेर्हि : ॥
प्रहीणः । त्रि॰ विगते । परित्यक्ते । । विहीने ॥ ओहाक्॰ । क्तः ॥ पुमास्वेतीत्वम् । ओदितश्चेतिनि ष्ठातस्यन : ॥
प्रहीणदोषः । त्रि॰ नितान्तनिर्मलस्वान्त ॥ प्रहीणा : दोषारागाद्योयस्य ॥
प्रहृत : । पु॰ पञ्चमहायज्ञान्तर्गतभूतयज्ञे ॥ प्रकर्षेणहूयते । हु॰ । क्तः

प्रहेलिका

प्रहृष्ट : । त्रि॰ सन्तुष्टे ॥ प्रकर्षेणहृष्टे ॥
प्रहेणकम्) प्रहेलकम्) न॰ पिष्टकविशेषे । वायने : यापनके । प्रतोपायने । वायना॰ इ॰ भा॰ ॥
प्रहेलिका । स्त्री॰ प्रवह्लिकायाम् । प्रश्नदूत्याम् । दुर्विज्ञानार्थप्रश्ने । पहेली॰ इ॰ भा॰ ॥ तल्लक्षणंयथा । व्यक्तीकृत्यकमप्यर्थंस्वरूपार्थस्यगोपनात् । यत्रवाह्यान्तरावर्थौकथ्येते साप्रहेलिका ॥ साद्विधार्थीवशाब्दी चप्रख्याताप्रश्नशालिनी । आर्थीस्यादर्थविज्ञानात्शाब्दीशब्दविभागत : ॥ आर्थीयथा । तरुण्यालिङ्गित : कण्ठे नितम्बस्थलमाश्रित : । गुरुणांसन्निधानेपि : कूजतिमुहुर्मुहुः ॥ पानीयकुम्भइति ॥ शाब्दीयथा । सदारिमध्यापि नवैरियुक्तानितान्तरक्ताप्यसितैवनित्यम् । यथोक्तवादिन्यपिनैवदूतीकानाममान्तेतिनिवेदयाशु ॥ सारिका । इति ॥ एवम्॰ सोदर्यवर्ग्यनिरालम्बादौ सम्भाविनोनिर्गतभी : सभीम : । राजन्भवद्वाहुबलेनतुल्यो निगूढनामाचक्रिरं वीति ॥ अस्यार्थ : । चादौसोत् ॰ चकारसहित : । भीसोनिर्गतभी : मकार : । चवर्ग्यवर्गस्याभिवाचकेनपतिशब्देनसम्भावित : पश्चाद्युक्त : । भवद्वाहुबलेनतुल्यो

ह्रीर्घ : । तथाच॰उमापतिरितिक वेर्नामाचनिगूढम् । प्रहेलिकायाम् नेयार्थत्वदूरान्वयादिमदूषणमिति ज्ञेयम् ॥ प्रहेलयति॰अभिप्रायंसूच ति । छिलभावकरणे । क्व् न्‌शिल्पि संज्ञयोरितिक्वुन् ॥

प्रह्लन्न : । त्रि॰ हृष्टे । प्रमुदिते । प्री ते । प्रह्लादंतेस्म । ह्लादीसुखेच क्त : । रदाभ्यामितिनत्वम् । ह्लादो निष्ठायामितिह्रस्व : ॥

प्रह्लाद: । पुं॰ निनदे । शब्दे । हर्षे । प्रमो दे ॥ प्रह्लादे । परमभागवतेहिरण्य कशिपो : पुत्रे ॥ प्रकर्षेणाह्लादय- ति॰आनन्दयति॰परमसात्त्विकत्वे नसर्वान्॰इति प्रह्लादोदैत्यानांमध्ये भगव तोविभूति : ॥

प्रह्व : । त्रि॰ प्रवणे । नम्रे । नते । नम नशीले । अनुकूले । प्रह्वयति । ह्वेञ्स्पर्धायांशब्दे च । कविधौसर्व त्रप्रसारणिभ्योडइतिड : ॥ प्रहूयतेऽ सौ । ह्वेञ्॰ । सर्वनिघृष्वेतिसा धु : । आकारवकारयोर्लोप : । व चारिवो । आसक्ते । शिरसानम्रे ॥ भवति । यथा । तदाप्रह्वा:सर्वे कार्येत्रिस्थानश्यन्तुमेस्थिते॰इतिदेवीभा गवतम् ।

प्रह्वत्वम् । न॰ शिरसानतौ ।

प्रह्वीभूत: । त्रि॰ प्रणते । शिरसानम्रे । नमस्कृतवति ॥

प्रांशु : । त्रि॰ उच्चे । उन्नते । तुङ्गे ॥ प्रकृष्टाअंशवोऽस्य । जगत्त्रयंक्रम मार्णोभगवतिवामने ॥ तोयेतुपति तेहस्तेवामनोभूद्वामन : । सर्वदेव- मयंरूपंदर्शयामासवैविभु : ॥ भू: पादौ॰द्यौ : शिरश्चास्यचन्द्रादित्यौ चचक्षुषी ॥ इत्यादिविश्वरूपंदर्शयि त्वा॰तस्याधिक्रमतोभूमिं॰ चन्द्रादि त्यौस्तनान्तरे । नभ : प्रक्रममाणस्य नाभ्यान्तौसमवस्थितौ ॥ द्विगमाक्र ममाणस्यजानुमूलेव्यवस्थिताविति प्रांशुत्वंदर्शितं॰ म॰ र्व॰ ॥

प्राकरणिक : । त्रि॰ प्रकरणागते ॥

प्राकाषिक : । पुं॰ षिड्गे ॥ मायान- र्तके ॥ परदारोपजीविनि ॥ प्राका षति । कषहिंसायाम् । प्राड्विर्पाण कप इतिणिकन् ॥

प्राकाम्यम् । न॰ महादेवस्याष्टविधैश्व र्यान्तर्गतैश्वर्यविशेषे ॥ स्वच्छन्दानु मतौ । अवसर्गे । स्वाच्छन्द्यानुमन ने॰॥ प्राकाम्यमिच्छानभिघात : । यतोभूमावुन्मज्जति॰निमज्जतिच॰ यथोदके ॥ प्रकामस्यभाव: । ष्यञ् ॥

प्राकार : । पुं॰ वरणे ॥ साले । च- मोवर्यन्यचवा॰इष्टकादिरचितवेष्ट ने ॥ अस्यपरिमाणं यथा । ऊर्द्ध विंशतिहस्तेभ्योनैवकुर्याद्गृहंगृही । ऊर्द्धंविंशतिहस्तेभ्य : प्राकारंनश्च भयदम् ॥ तस्यद्वारमानम् । प्रस्थेह

स्तदयात्पूर्वंदीर्घंहस्तचयंतथा । गृहिणांशुभदंद्वारंप्राकारस्यगृहस्यच । नमध्यदेशेकर्त्तव्यं किञ्चिन्न्यूनाधिकेशुभमिति । व्र० पु० ॥ प्रक्रियते । डुकृञ्० । कर्मणिघञ् । उपसर्गस्यघञीतिदीर्घः ॥

प्राकृतः । त्रि० नीचे । पृथग्जनमतमेकार्थमस्य ॥ स्वाभाविके ॥ भाषासंस्कारदुष्टे । यातसमे । संस्कृतेतरभाषायाम् । संस्कृतप्रकृतिके । भाषाप्रभेदे ॥ प्रकृतौसंस्कृतेभवः ; ततआगतोवा । तत्रभवः ततआगतइत्यणाऽण् ॥ पुं० प्रलयविशेषे । प्रकृतौसंस्थितंव्यक्तमतीतप्रलयेतुयत् । तस्मात्प्राकृतसंज्ञोयमुच्यतेप्रतिसञ्चरः ॥ प्रकृत्यासिद्धः ॥ पुं० प्रकृतिमवलम्बभवति ॥ गुणविशेषे ॥ यथाशैवानामतेधर्मंचाष्टैश्वर्यादयोबुद्धिगुणाभावसंख्या विख्याताः तेचसांसिद्धिकाः वैनयिकाः प्राकृताश्चेतित्रिविधाभवन्ति । तत्रप्राकृतोदेहसंयोगेव्यक्तः स्वप्रादिबोधवत् । यः स्वप्नमदमूर्च्छाप्रवृत्तस्य० यथाप्रस्तुतसंस्कारवद्देहसंयोगएव व्यज्यतेनदेहापायेपिसम्प्राकृतोनामगुणोपि ज्ञेयः । इतिशैवाः ॥ त्रि० प्रकृतिसम्बन्धिनि ॥

प्राकृतज्वरः । पुं० ऋतुज्वरे ॥ यथा । वर्षाशरद्वसन्तेषुविष्वातुप्तुक्रमेणवातपित्तकफाजज्वराः । यथा । वर्षाशरद्वसन्तेषुवाताद्यैः प्राकृतःक्रमात् । इति ।

प्राकृतदोषः । पुं० वर्षाशरद्वसन्तेषुक्रमेणाकुपितेषुवातपित्तकफेषु ॥ यथा । चयप्रकोपप्रशमाःपित्तस्यप्रावृडादिषु । स्युः पुनः शिशिराद्येषुवायोर्घर्मादिषुविषु ॥ इतिरक्षितः ॥

प्राकृतप्रलयः । पुं० प्रकृतेर्लये ॥ य० निर्गुणस्यचनित्यस्य चाद्यन्तरहितस्यच । निमेषार्धंसहस्रं यत्प्रकृतेर्दण्डउच्यते ॥ षष्टिदण्डात्मकस्तस्या सत्वप्रकीर्तितः । मासस्त्रिंशद्दिवागत्वैर्वर्षैर्द्वादशमासकैः ॥ एवञ्चशतवर्षेचस्त्रीक्षण्यं प्रकृतेर्लयः ॥ प्रकृत्यांचप्रलीनायांतदैवप्राकृतोलयः । सर्वाः संहृत्यसाचैकामत्राविष्णोः प्रसुप्तया । कृष्णवक्षसिलीनाचमूलप्रकृतिरीश्वरी ॥ ब्र०व्र० ॥ अपिच वा० पु० ॥ प्रकृतौसंस्थितोयस्मात्सर्वस्मुभावसंक्षयः । चाहङ्कारमहत्तत्त्व गतोयत्प्राकृतोलयः ॥ प्रकृतौसंस्थितोव्यक्तमतीतप्रलयस्तुयत् । तस्मात्प्राकृतसंज्ञोयमुच्यतेप्रतिसञ्चरः ॥ कू० ॥

प्राकृतमानुषः । पुं० सामान्यमनुष्ये ॥ यथा । एकादशचमूनाथंभीमपादेनमास्पृश । पञ्चानामपियोभर्त्ता नासौप्राकृतमानुषः ॥

प्राक्तनमित्रम् । न० स्वदेशव्यवस्थितदेशावस्थितेराजनि ॥

प्राक्तनशत्रुः । पुं० एकविषयाभिनिवेशिनिनृपादौ ॥

प्राकृतिक : । पुं० बन्धविशेषे ॥ सच-प्रकृतावात्मज्ञानात्-येप्रकृतिमुपासतेतेषांभवति । योगाद्युपुराणे-प्रकृतिलयादिरित्युच्यते । पूर्णं शतसहस्रन्तु तिष्ठन्त्यव्यक्तचिन्तकादूति ॥ त्रि०प्रकृतिविकारे । प्रकृतिसम्बन्धिनि ॥

प्राक्कूल : । त्रि० प्रागग्रे ॥

प्राक्तन : । त्रि० प्राग्भवे ॥ कालवाचिनोऽव्ययात्ट्युट्युलौ ॥

प्राक्तनकर्म्म । न० अदृष्टे । भाग्ये ॥ पुराकृतकार्ये ॥

प्राक्फल : । पुं० पनसे ॥

प्राक्फल्गुनी । स्त्री० पूर्वफल्गुन्याम् ॥

प्राक्फल्गुनीभव : । }
प्राक्फाल्गुन : । } पुं० बृहस्पतौ । जीवे । त्रि०
प्राक्फाल्गुनेय : । }

गिखण्डिजे ॥ तीक्ष्णतायाम् । प्रखरत्वे ॥

प्रागभाव : । पुं० कार्यस्योत्पत्तेः पूर्व्ववर्त्तिनि-अभावविशेषे । सच-अनादिः सान्तः । आकाशादावतिव्याप्तिवारणायसान्तइति, घटादावतिव्याप्तिवारणायानादिरिति ताकिका : ॥ विद्यमानस्येवघटस्यमृत्पिण्डेऽभाव : प्रागभाव : आविर्भावजनकइतिसत्कार्य्यवादिन : ॥

प्रागल्भ्यम् । न० प्रगल्भतायाम् । प्रतिभातिशये ॥ यथा । प्रागल्भ्यहीनस्यनरस्यविद्या-शस्त्रं यथाकापुरुषस्यहस्ते । मल्लिनाथव्याख्यातिशरीरेहवस्त्यारावृद्ध्यनीयाः ॥ इ० ॥ स्त्रीणामयत्नजेभावविशेषे ॥ य० । प्रागल्भ्यौदार्य्यमाधुर्य्यशोभाधीरत्वकान्तयः । दीप्तिश्चा-यत्नजा-भावहावहेलास्त्रयोऽङ्गजाः ॥ इ० ॥ प्रगल्भस्यभाव : । ष्यञ् । प्रागल्भ्यपराभिभवसामर्थ्यमितिगीताभाष्यटीका ॥

प्रागुदीची । स्त्री० पूर्वोत्तरदिशि ॥

प्रागयनम् । न० अग्रतोनिस्सरणे ॥

प्राग्ज्योतिष : । पुं० कामरूपे । नरकासुरपुरे । अत्रैवस्थितोब्रह्माग्रहनक्षत्रसस्मर्ज्ज । ततः प्राक्ज्योतिषाख्येयं पुरीशक्रपुरीसमा ॥

प्राग्भद्रपदा । स्त्री० पूर्वभाद्रपदनक्षत्रे ॥

प्राग्भाग : । पुं० पर्व्वतादेरग्रभागे ॥

प्राग्भार : । पुं० प्राकृतिविशेषे ॥ पर्व्वताग्रभागे ॥ तटे ॥

प्राग्रहर : । त्रि० प्रधाने । श्रेष्ठे ॥ प्रकृष्टमग्रम् । प्राग्रं हरति । हरतेरनुद्यमनेच् ॥

प्राग्राटम् । न० चघनेदघनि ॥

प्राग्र : । वि० चरौ । श्रेष्ठे ॥ प्रकृ-ष्टोग्र : ॥

प्राग्वंश : । पुं० घृताधारगृहात्पूर्वं गृहे । पत्नीशालाख्ये । हवि : शालाया : पूर्वभागेयजमानादीनांस्थित्यर्थंगेहे ॥ प्राश्वति । अष्टु० । कत्विगादिनाक्षिन् । प्राग् ० वंश : गोमंस्थूणावाऽत्र ॥ यज्ञशालायाःपूर्वपश्चिमस्तम्भयोर्मध्येपूर्वपश्चिमायते पाठे ॥

प्राघात : । पुं० युद्धे ॥ प्रकृष्टआघातोयस्मिन् ॥

प्राघार: । पुं० घृतादिक्षरणे । श्चोतने॥ प्राघरणम् । घृक्षरणदीप्त्यो: । घञ् । उपसर्गस्यघञ्यमनुष्ये बहुलमितिदीर्घ : ॥

प्राघुण : ।) पुं० अति-
प्राघुणिक : ।) पुं० थी ॥
प्राघूर्ण : । पुं०) पुं० अति-
प्राघूर्णिक : ।) थी ॥
प्राङ्क : ।) पुं० भषक-
प्राङ्ग : ।) पुं० वाद्ये ॥

प्राङ्गणम् । न० अङ्गने । चत्वरे । अजिरे । अंगना० आंगन० इ० भा० ॥ सुर्वविदस्तत्स्वदेशोयथा । अभद्रहंस्सुर्ववेदंप्राङ्गणस्तथैवचेति ॥ अभिव्यक्तिस्थाने । गृहाद्बहि:स्थले ॥ प्रकर्षणाद्यो ॥ प्रकृष्टमङ्गनम् ॥

प्राङ्न्याय : । पुं० व्यवहारान्तर्गतो व्यवहारविशेषे ॥ यत्राभियुक्तएवंब्रूयात् । अस्मिन्नर्थेऽनेनाहमभियुक्त: सन्नाचार्यव्यवहारमार्गेणपराजित इति । उक्ताश्चकात्यायनेन । आचारेणावसन्नोऽपिपुनर्लेखयतेयदि । सोऽभिधेयोजित : पूर्वंप्राङ्न्यायस्तुसउच्यते ॥ इ० ॥

प्राच् । अ० पूर्वदिशि ॥ पूर्वदेशे ॥ पूर्वकाले ॥ प्राचिदेशे० । चोदेशात् ० पूर्वदेशोवा । दिक्शब्देभ्य : सप्तमीपञ्चमीप्रथमाभ्योदिग्देशकालेष्वस्तातिरिति० अस्ताति : । अस्ते-र्लुक् । एवंदिशि० कालेच ॥ इष्टकस्यानभवति० पूर्वस्मिन्देशेवसतीति । नैपदेश: । देशविशेषणमेतत् । इ० भाष्यम् ॥ योदिदेशेनविशेष्यमाणोदेशोभवतितत : पुरस्योनविशेषणादित्यर्थ : ॥ पूर्वस्मिन् ॥ अवान्तरे ॥ अर्थे ॥ पुरातीते ॥ अतीते ॥

प्राङ् । वि० पूर्वदिशि ॥ पूर्वदेशे ॥ पूर्वकाले ॥ प्रकर्षेणाञ्चति । सुप्युपपदेश्वर्कत्विगादिनाक्विन् । अनिदितामितिनलोप : । उगिदचामितिनुम् । संयोगान्तस्यलोप: । नुमोनस्य० क्विन्प्रत्ययस्येतिकुत्वेनङ्कार : ॥

प्राचिका । स्त्री० दंशे । डांस० इ० भा० ॥ पक्षिविशेषे ॥ प्राञ्चति । अष्टु० । कन् । इत्वम् ॥

प्राची । स्त्री० पूर्वस्यांदिशि ॥ पूज्य पूजकयोरर्थे ॥ यत्रैवमानुस्तुवि यच्च देतिप्राचीतितांविद्विदोवदन्ति । तथा पुरः पूजकपूज्ययोस्सदागमत्वा: प्रपद्यन्तितस्ये ॥ प्रायस्योऽचप्रशब्दः । प्रथमसन्ततिप्रोतिसूर्यम् । अस्० । ऋत्विगादिनाक्विन् । उगितश्चेतिङीप् ॥

प्राचीनम् । न० वृत्तौ । प्राचीरे ॥ त्रि० प्राग्भवे । पूर्वदिग्देशकालभवे ॥ प्राचि । प्राचीन । विभाषाऽवरदिक्स्त्रियामिति० खः ॥

प्राचीनपनसः । पुं० बिल्वे । गौड रीतक्याम् ॥

प्राचीनयोग्यः । पुं० वेदप्रसिद्धे सत्ययोग्याख्यमुनौ ॥ प्राचीनयोगस्य गोत्रापत्यम् । गर्गादित्वाद्यञ् । बहुत्वे प्राचीनयोग्याः ॥

प्राचीनवंशः । पुं० कर्ममीमांसायांप्रसिद्धे । मण्डपविशेषे ; यस्य मण्डपविशेषस्योपरिवंशाः प्रागग्राभवन्ति सप्राचीनवंशइत्युच्यते ॥

प्राचीनबर्हिः । पुं० इन्द्रे ॥ पृथोः प्रपौत्रे० प्रचेतसांपितरि० राजर्षिविशेषे ॥ प्राचीनाग्राः कुशास्तस्यपृथिव्यांविश्रुतामुने । प्राचीनबर्हिरभवत्ख्यातो भुविमहाबलः ॥

प्राचीनशालः । पुं० वेदप्रसिद्धे मुनिविशेषे । औपमन्यवे ॥

प्राचीना । स्त्री० वनतिक्तिकायाम् । पाठायाम् । शाकनादि० इं० गौ० मा० ॥ मातुलुङ्ग्याम् । रास्नायाम् ॥ प्राचिभवा । विभाषाऽवरदिक्स्त्रियामितिखः । टाप् ॥ प्राग्भवायाम् ॥

प्राचीनामलकम् । न० वारिबदरे । पानीयामलके ॥ प्राचीनामलकं दोषत्रयजिद्गरघातिच ॥

प्राचीनावीतम् । न० अपसव्ये । आचारेवामकरेणदक्षिणस्कन्धेसति० दक्षिणस्कन्धापितयज्ञसूत्रे । विपरीतधृतयज्ञोपवीते ॥ तथाहि । सव्यंबाहुंसमुद्धृत्यदक्षिणेतुधृतंद्विजाः । प्राचीनावीतमित्युक्तंपित्र्येकर्मणियोजयेत् ॥ प्राचीनंप्रदक्षिणमावीयतेस्म । आङ्० । व्येञ्संवरणे । बीगस्यादिषु श । क्तः ॥ यद्वा । प्राचीनंप्रदक्षिणमाञ्जलिम० आवीतमस्याअत्यर्थेतिक्तः ॥

प्राचीनावीती । पुं० अपसव्यवतिद्विजे ॥ वामपार्श्वादुद्धृतेदक्षिणस्कन्धस्थितेवामकक्षावलम्बे यज्ञसूत्रे वर्तते वाप्राचीनावीतीद्विजोभण्यते ॥ प्राचीनावीतमस्यास्ति । अतइनिठनाविती इनिः ॥

प्राचीपतिः । पुं० इन्द्रे ॥

प्राचीरम्। न० प्रान्ततोहतौ । ग्रामादे रन्तेकण्टकादिवेष्टने ॥ दुर्गार्थं नगरादे : प्रान्तभागेवेणुकण्टकवेचादि मयीवृत्तिर्विष्टनिर्कीतिकश्चिद्भरत : ॥ मृन्मय्यामपिवृतौप्राचीरसुपचारादिरिस्तांस्वादय : ॥ प्राचीयते । प्राङ्पूर्वश्चिञ्चयने । शुसिधिमीनांदीर्घश्चे तिक्रन्दीर्घौ ॥

प्राचेतस : । पुं० प्राचीनवर्हिराजपुत्रेषु ॥ सान्तनित्यबहुवचनान्तोऽयम् ॥

प्राचेतस : । पुं० वाल्मीकिमुनौ । रामायणप्रवक्तरि ॥ प्रचेतसोऽपत्यम् । अण् ॥

प्राच्य : । पुं० शरावत्यानद्यामर्यादाया : प्रागुदक्षिणदेशे ॥ देशान्तरे ॥ यथा । अङ्गावङ्गामद्गुरकान्तगिरिवहिर्गिराः । ततः प्रवङ्गामातङ्गामलयामलवर्त्तकाः ॥ सुह्मोत्तराः प्रविजयाभार्गवाङ्गेयमालवाः । प्राग्ज्योतिषाश्च पुण्ड्राश्च विदेहास्ताम्रलिप्तकाः ॥ शाल्वामागधगोनर्दाः प्राच्याजनपदाः स्मृताः ॥ इ० मत्स्यपुराणम् ॥ त्रि० पूर्वदेशीये ॥ प्राच्यांभव : । युप्रागिति यत् ॥

प्राट् । पुं० प्रश्नकर्त्तरि ॥

प्राजक : । पुं० सारथौ । सूते ॥

प्राजनम् । न० तोदने । वृषभादिप्रेरणदण्डे ॥ प्रजीयते नेन । अज० । ल्युट् । वायाविति वी न ॥

प्राजापत्य : । पुं० प्रयागे ॥ जैनराजभेदे । त्रिपृष्ठे ॥ प्रजापतेरपत्ये । देवे ॥ असुरे ॥ विवाहविशेषे । कार्ये । सहोभौचरतांधर्ममितिवाचानुभाष्यच । कन्याप्रदानमभ्यर्च्य प्राजापत्योविधि : स्मृत : ॥ पञ्चसंवत्सरे ॥ नीरोगाश्चनिराबाधामानवाविगतद्विष : । बहुक्षीरास्तथा : गावः प्राजापत्ये वरानने ॥ पु० ॥ दैवसर्गान्तरे ॥ प्रजापतेरपत्यम् ० प्रजापतिर्देवताऽस्य ० प्रजापतेरिदमिति वा अर्थे ० दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्ण्य : ॥ न० तपसि ॥ पुं० न० द्वादशाहसाध्ये व्रतविशेषे ॥ यथा० त्र्यहंप्रातस्त्र्यहंसायंत्र्यहमद्यादयाचितम् । त्र्यहंपरञ्चनाश्नीयात्प्राजापत्यंचरन्द्विज: ॥ अन्नग्रासपरिमाणमेवोयामास्पराशर: । सायंद्वाविंशतिर्ग्रासा : प्रात: षड्विंशतिस्तथा । अयाचितेचतुर्विंश : परंचानशनंस्मृतम् । कुक्कुटाण्डप्रमाणस्स्याद्यावान्वाप्रविशेन्मुखम् । एतंग्रासंविजानीयाच्छुद्धयर्थेकायशोधनम् ॥ हविष्यञ्चान्नमश्नीयाद्यथारात्रौतथादिवा । त्रींस्त्रीण्यहानिशास्त्रीयान्ग्रासान्षट्स्याकृतान्यथा ॥ अयाचितं

तथैवाद्यादुपवाससल्यईभवेदिति ॥ पुं॰ रोहिणीनक्षत्रे । त्रि॰ प्रजापतिसम्बन्धिनि ॥

प्राजापत्या । स्त्री॰ यजुर्वेदीयोपाख्यानप्रसिद्धायाम् । संन्यासग्रहणपूर्वकर्त्तव्यप्रजापतिदेवताकसर्वस्वदक्षिणायामिष्टौ ॥ यथा । प्राजापत्यांनिरूप्येष्टिं सर्ववेदसदक्षिणाम् । आत्मन्यग्नीन्समारोप्यब्राह्मणः प्रव्रजेद्गृहादिति ॥

प्राजिता । पुं॰ सारथौ । यन्तरि । सूते । प्राजति । अज॰ । तृच् । अजेर्भावितव्यर्थीवा । वलादावार्द्धधातुकेवेष्यतइतिवीभावेन ॥

प्राज्ञ : । पुं॰ कश्चिदेवस्यश्च हैमात रि । परमात्मनि ॥ विदितवेदस्तुपकरणार्थे विवेकिनि ॥ प्रज्ञाप विनाशिस्वरूपानुभवरूपायस्यसप्रज्ञः । प्रज्ञएवप्राज्ञः । प्रज्ञाद्यण् । मध्विः विशेषे । राजशुकि । शतपत्रे । रा-जसूया॰ द्र॰ भा॰ । कारणशरीराऽभिमानिनिजीवे । मलिनसत्त्वप्रधानाविद्योपाधिकेजीवे । भूतभविष्यतिचविषयेज्ञातृत्वंतथासर्वस्मिन्नपि वर्त्तमानेविषयेज्ञातृत्वमस्यैवेतिमध्येकालानातीति॰प्रज्ञः । सएवप्राज्ञः ॥ सुषुप्तोपिदिषभूतपूर्वगत्याप्राज्ञउच्यते ॥ प्राज्ञंमन्य : त्रि॰ पण्डिते ॥ पण्डितेषगुणाःसर्वेमूर्खे दोषाश्चकेवलम् । तस्मान्मूर्खसहस्रेषुप्राज्ञएकोविशिष्यतइतिविष्णुशर्मा ॥ दक्षे ॥

प्राज्ञता । स्त्री॰ विदत्त्वे । यथा । पदं पदार्थमेकंवाद्याहरेत्सुभाषितम् । मूर्खोपिप्राज्ञतांयातिमद्भिः सागरोयथा इति ॥

प्राज्ञमानी । त्रि॰ पण्डिताभिमानिनि ॥

प्राज्ञा । स्त्री॰ बुद्धिमत्याम् । धीमत्याम् । प्रज्ञाऽस्त्यस्याः । प्रज्ञाश्रद्धार्चाभ्योणः । टाप् ॥

प्राज्ञी । स्त्री॰ स्वयंज्ञात्र्याम् । प्राज्ञायाम् । प्रजानाति । ज्ञा॰ पातघोपसर्गेकः । प्र॰ अण् ॥

प्राज्य: । त्रि॰ प्रचुरे । प्रभूते । अदभ्रे । प्रवीयते । अज॰ ण्यत् । वा॰ वीभावेन । आज्यसम्पन्ने ॥ प्रभूतमाज्यंयस्य : ॥

प्राञ्जल:। त्रि॰ सरले ॥

प्राञ्जलि : । त्रि॰ बद्धाञ्जलौ । पुटतम्पुटकरयुक्ते । अञ्जिनद्धे । प्रकृष्टेन्क्रियतोऽञ्जलिर्येन॰यस्य वा । प्रगत : अञ्जलिर्येनवा ॥

प्राड्विवाक:। पुं॰ अक्षदर्शके । विचारार्थेराजनियुक्तपुरुषे । व्यवहारद्रष्टरि । ऋणदानादीन्यष्टादशविवादपदानिव्यवहारा : तेषांनिर्णेतरि । ज-न॰ इति भाषायाम् । अस्त्वर्न । अक्षकीपायाम् । क्रियुगचिमस्ति

श्रिस् द्रु क्रटप्रुच्छां दीर्घोऽसम्प्रसार णश्चे त्युणादिसूत्रेण क्विप्दीर्घौ॰सम्प्र सारणाभावश्च । विवचनम् । घञ् । प्राट्चविवाकश्चप्राड्विवाकौ॰ प्रश्न विवेकावस्थस्त : । घर्थेन्यायच् । प्रश्नविचारयो : कुशलइत्यर्थ : ॥ यद्वा । पृच्छतिवादिप्रातिवादिवा क्यम्प्राट् । च्छ्वो : शूडनुनासिकेचे ति॰ शादेश: । विविच्यवक्तीतिवि वाक : । घञ् । प्राट्चासौविवा कश्चेति॰ प्राड्विवाक : ॥ यथा- ह : । विवादानुगतंपृष्ट्वापूर्ववा क्यप्रयत्नत : । विचारयतियेना सौप्राड्विवाकस्तत : स्मृत : इति ॥ अपिच । अर्थिप्रत्यर्थिनौपृच्छती तिप्राट् । तयोर्वचनंविकद्धाविरुद्ध स्वसभ्यै : संहविविनक्तिविवेचयति वेतिविवाक : । प्राट्चासौविवाक श्चेतिप्राड्विवाक: ॥ उक्तंच । विवा दानुगतंपृष्ट्वा ससभ्यस्तत्प्रयत्नत : । विचारयतियेनासौप्राड्विवाकस्त त : स्मृत : ॥ इति ॥

प्राण : । पुं॰ घ्राणलनवर्ति॰नासाग्र स्थानवर्तिनिवायौ ॥ नासाग्रे प्रत्य क्षमुपलभ्यमानत्वात् । प्राणनिती तिव्युत्पत्तेश्च ॥ तस्यकार्यंबहिर्गम नम् । तस्यरूपम्॰इन्द्रनीलप्रतीका शंप्राणरूपंप्रकीर्तितम् । तस्यस्थाना नि॰ चास्यनासिकयोर्मध्येवर्ततेनाभि मध्यगे । प्राणालयइतिप्राहु : पादा ङ्गुष्ठे पिकेचनेतियोगार्णव : ॥ शरी- रान्त : सञ्चारिणिवायौ ॥ सचैको प्युपाधिभेदात्प्राणापानादिकांसं- ज्ञांलभते ॥ इन्द्रियेषु ॥ प्राज्ञे॰वी आत्मनि ॥ समष्टिलिङ्गशरीराभिना निचैतन्ये॰ क्रियाशक्तिप्रधाने॰ हिरण्यगर्भे ॥ हंसरथे । ब्रह्मणि ॥ हन्मारुते ॥ बोले । गन्धरसे ॥ का व्यजीवे ॥ बले । धातु : पुंवि ॥ प्रा णितिअनेनवा । अच्॰ घञ्वा । चनितेरितिणत्वम् ॥ प्रसरणेन॰भ क्षितिवा ॥ यस्मिन्सतिजीवनम्॰ यदपगमेचमनेभवति॰ सपवायुविशे षोलोकेरूढ : प्राणइति ॥ निश्वासो च्छ्वासेवासैस्तुप्राणोजीवसमाश्रित : । प्रयाणंकुरुतेयस्मात् तस्मात्प्राण : प्रकीर्तित : ॥ त्रि॰ पूरिते ॥

प्राणा : । पुं॰ भूम्नि॰ असुषु ॥ अस व : प्राणाइति॰असुप्राणशब्दाभ्यां बहुवचनाभ्यांपत्नुप्राणादयउच्य न्ते पुनरेकैकाभिधानेबहुवचनम् । अतएव॰प्राणोऽपानइत्यसाम्॰हृदि प्राणोगुदेपानइत्यादिवक्ष्यते ॥ अ स्योत्पत्तिर्यथा । मिलितैस्तुप्राणो भवतिपञ्चधेति । मिलितै : पञ्चभू तानांरजोंशै : प्राणापानादिपञ्च सत्त्वात्मक : प्राणोभवतीत्यर्थ : ॥ शरीरस्थपञ्चप्राणायथा । प्राणोपान:

समानश्चोदानव्यानौचवायव : । श रीरस्थाइमे॰पञ्चमर : । इमेप्राणा दयपञ्चवायव: शरीरेतिष्ठन्तिवेचनि यतस्थानस्था: । यदाह॰ । हृदिप्राणो गुदेपान : समानोनाभिसंस्थित : । उदान : कण्ठदेशेचव्यान : सर्व- शरीरगइति ॥ तेषांव्यापाराश्च- यथा । अन्नप्रवेशनं॰मूत्राद्युत्सर्गो ऽन्नविपाचनम् । भाषणादि॰निमे षादि॰तद्व्यापारा : क्रमादमो ॥ इति ॥

प्राणक : । पुं॰ सत्त्वजातीये । प्राणि मात्रे ॥ जीवकद्रुमे । चोले । अ- न्नविशेषे ॥ बोले ॥

प्राणथ: । पुं॰ वायौ ॥ तीर्थे ॥ प्रजा पतौ ॥ बलवति ॥ प्राणिति, अन॰ । शीङ्शपिरुगमियञ्चिजीविप्राणि भ्योऽथ : ॥

प्राणद : । पुं॰ जीवकद्रुमे ॥ भगवति ॥ न॰ जले ॥ रक्ते ॥ प्राणान्ददा ति॰चेष्टयति । प्राणान्कालात्मना द्यति॰खण्डयतिवा । प्राणान्दापय ति॰शोधयतिवा । प्राणान्दातिलु- नातिवा । आतइतिक : ॥

प्राणदा । स्त्री॰ हरीतक्याम् ॥ ऋद्धि- वृद्धि ॥ टाप् ॥

प्राणधारणा । स्त्री॰ असूनांधृत्यर्थमा हारे ॥ यथा । अयं प्रदायसुतेभ्य : सीतायवरवर्णिनी । तयोरप्यददा दृभाचोर्मधुमांसस्वसम्भृतम् ॥ तयो स्तृप्तिमथोत्पाद्यवीरयो : कृतशौच यो : । विधिवज्ज्ञानकोपश्चाञ्चक्रे साप्राणधारणामित्यार्षेरामायणे॰ अयोध्याकाण्डेदृष्टम् ॥

प्राणनम् । न॰ जीवने ॥ पुं॰ गले ॥ त्रि॰ आप्यायनकरे ॥

प्राणनाथ: । पुं॰ पत्यौ ॥ यमे । त्रि॰ प्राणाधिपे ॥ प्राणानांनाथ: ॥

प्राणन्त : । पुं॰ रसाञ्जने ॥ वायौ ॥ प्राणात् । अन॰ । रुचिनन्दिजीवि प्राणिभ्य : पिद्दाशिषीतिझच् ॥

प्राणन्ती ॥ स्त्री॰ हिक्कायाम् ॥ क्षुति । छिक्कायाम् ॥ पित्त्वान्ङीप् ॥

प्राणपण : । पुं॰ अतिप्रयासे ॥ प्राण: पणोयस्मिन् ॥

प्राणप्रतिष्ठा । स्त्री॰ प्रतिमायांजीवन्या से ॥ प्राणानांप्रतिष्ठा ॥

प्राणप्रद : । त्रि॰ प्राणदातरि ॥

प्राणप्रदा । स्त्री॰ ऋद्धिनामस्त्रौषधौ ॥ प्राणंप्रददाति । डुदाञ्॰ । क : ॥

प्राणभास्वान् । पुं॰ अब्धौ । समुद्रे ॥

प्राणभृत् । पुं॰ जीवे ॥ प्राणान्बिभ र्ति । डुभृञ्॰ । क्विप । तुक् ॥

प्राणमय : । पुं॰ द्वितीयकोषे । कर्मे न्द्रियै : सहितेप्राणादिपञ्चके : क्रि याशक्तिमतिकार्यरूपे ॥ अस्यक्रिया त्मकत्वेनरजोगुणकार्यत्वम् ॥ स्थूल- समष्टिकारणीभूतेऽपंचीकृतपंचमभा

भूततत्कार्यात्मकेहिरण्यगर्भेसूत्रेऽमूर्तिरात्मौसूक्ष्मसमष्टौ । पूर्वोदिष्टे वर्त्तयच्छन्नघाणायाय : प्रवर्त्तक : । वायु : प्राणमयोनासावात्माचैतन्यवर्जनात् ॥

प्राणरोध : । पुं० नरकान्तरे ॥

प्राणलय : । पुं० मरणे ॥ परमात्मनि । प्राणानांलये ॥ प्राणलयेजाते०सद्रूपविकल्पाद्यपिमनसोनायासेन क्षीणीभवत्येव० प्राणमनसोर्दुग्धाम्बुवन्मिलितत्वात् । तदुक्तम् । दुग्धाम्बुवत्सम्मिलितावुभौतौतुल्यक्रियौमानसमारुतौतौ । तयैकनाशादपरस्यनाशस्तत्रैकवृत्त्यापर प्रवृत्तिरिति ॥ प्राणलयेसद्रूपविकल्पलयेचसमाधिर्भवति ॥

प्राणवान् । पुं० जीवे ॥ प्राणोस्यास्त्यस्मिन्वा । मतुप् ॥

प्राणवित् । पुं० हैरण्यगर्भादिषु ॥

प्राणसंयम : । पुं० प्राणायामे ॥

प्राणसमा । स्त्री० पत्न्याम् ॥

प्राणस्पन्दनिरोध : । पुं० चित्तशान्त्युपाये ॥ यस्तुवासनानामतिप्राबल्यात्०तास्त्यक्तुंनशक्नोति०तस्यप्राणस्पन्दनिरोधएवोपाय : । प्राणस्पन्दवासनयोश्चित्तप्रेरकत्वात्०तयोर्निरोधेचित्तप्रशान्तिरुपपद्यते ॥

प्राणहार : । पुं०) वत्स नाभे ॥ त्रि०

प्राणहारकम् । न०) असुनाशके ॥

प्राणा । स्त्री० विहगो विशेषे ॥ साचारूपगरुडयो : प्रसूः ॥

प्राणाचार्य्य : । पुं० वैद्ये ॥

प्राणात्यय : । पुं० आपत्काले ॥ प्राणानामत्ययोयस्मिन्स : ॥

प्राणादिपञ्चकम् । न० प्राणापानव्यानोदानसमानात्मके ॥

प्राणाधिनाथ : । पुं० पत्यौ ॥ प्राणानामधिनाथ : ॥

प्राणाधिप : । पुं० प्रिये । पत्यौ ॥

प्राणान्त : । पुं० प्राणावसाने ॥

प्राणापानौ । पुं० अश्विनीकुमारयो: ॥

प्राणायाम : । पुं० प्राणसंयमे । रेचकपूरककुम्भकलक्षणेप्राणनियमोपाये ॥ तथाचयोगसूत्रम् । तस्मिन्सति श्वासप्रश्वासयोर्गतिविच्छेदलक्षण: प्राणायामइति । तस्मिन्नासनस्थैर्ये सतीत्यर्थ : । प्राण : प्रागुदितोवायुरायामोस्यप्रखेदनम् । निरोधा दिसंरोधनत्वथ : क्रतुदोपनुत् ॥ यवीयान्मध्यमोज्येष्ठ : ससालैर्दशादिभि: ॥ उक्तञ्च । तालमात्र-प्रकोर्त्तित : प्राणायामस्तुकन्यस: । मध्यश्चतुर्भिर्विंशत्याश्चेष्टस्तद्द्विगुणो भवेत् ॥ सोपिध्यानतपोपेत : सगर्भोऽन्यस्तदुज्झित : । यथासगर्भ स्थैर्यायमनसोन तथेतर : ॥अपिच । सव्याहृतिंसप्रणवांगायत्रीं शिरसासह । त्रि : पठेदायतप्राण.प्राण

यामःसउच्यते ॥ सर्वपापहरं प्रोक्तं प्राणायामंद्विजन्मनाम् । ततस्त्व स्यधिकंनास्तितपः परमपावनम् ॥ यच्चविष्णोर्देवीगीतायाम् । इड याकर्षयेद्वायुंबाह्यं षोडशमात्रया । धारयेत्पूरितंयोगीचतुःषष्ट्यातु-मात्रया ॥ सुषुम्णामध्यगंसम्यग्द्वा त्रिंशन्मात्रयाशनैः । नाड्यापिंगल यावैवरेचयेद्योगवित्तमः ॥ प्राणा-याममिमंप्राहुर्योगशास्त्रविशारदाः । भूयोभूयः क्रमात्तस्यवाह्यमेवंस-माचरेत् ॥ मात्रावृद्धिक्रमेणैवसम्य-क्द्वादशषोडश । जपध्यानादिभिः सार्धं सगर्भं तं विदुर्बुधाः ॥ तदपे तं विगर्भं चप्राणायामं परेविदुः । क्रमादभ्यसतः पुंसोदेहेस्वेदोद्गमो ऽधमः । मध्यमः कम्पसंयुक्तोभू-मित्यागः परोमतः । उत्तमस्यगु-णावाप्तिर्यावच्छीलनमिष्यतइति ॥ अध्यात्मविदस्त्वाहुः । चित्तादिस र्वभावेषुब्रह्मत्वेनैवभावनात् । नि-रोधः सर्ववृत्तीनांप्राणायामः स उच्यते ॥ इति ॥ प्राणस्यवायुविशेष स्यायामोरोधः ॥

प्राणायामयज्ञः । पुं० अपानेजुह्वति-प्राणं प्राणेऽपानंतथापरे । प्राणापा नगतीरुद्ध्वाप्राणायामपरायणाः ॥ अपरेनियताहाराःप्राणान्प्राणेषु जुह्वतीतिभगवदुक्ते ॥

प्राणिद्यूतम् । न० समाह्वये । मषपू-र्वानादिप्राणिसंयुगे ॥ प्राणिभिर्मेष कुक्कुटादिभिः कृतंद्यूतं ॥

प्राणी । पुं० प्राणविशिष्टे मनुष्यादौ ॥ चेतने । जन्मनि । जन्तौ । शरी-रिणि ॥ यद्वैनाशिकमते० यस्सगु णायथा । बुद्ध्यादिषट्कंसङ्ख्या दिपञ्चकं भावनातथा । धर्माधर्मौ-गुणाएतेह्यात्मनः स्युश्चतुर्दशेति ॥ चयमिन्द्रियाद्यधिष्ठाता०पुनरपा प्रयः । ज्ञानसुखादियोगतोमान सप्रत्यक्षविषयः । परदेहादौप्रवृ-त्त्यादिनानुमेयः । अहमित्याकार-प्रत्ययाश्रयः । मनोमात्रस्यगोचरः । विभुः परममहत्त्ववान् ॥ इति-भाषापरिच्छेदः ॥ प्राणाः सन्त्य-स्य । वरादृनिठनामिति० इनिः ॥

प्राणिमाता । स्त्री० गर्भदात्रीक्षुपे ।

प्राणिहितः । त्रि० लोकहितकारि-णि ॥

प्राणिहिता । स्त्री० पादुकायाम् । मन दिया०कृ०भा० ॥

प्राणीत्यम् । न० ऋणे ॥

प्राणेशः । पुं० पत्यौ ॥

प्राणेशा । स्त्री० भार्यायाम् ॥

प्राणसङ्गोद्भवः । पुं० गन्धविशेषे ॥ यथा । मृगनाभिसमुद्भूतस्सत्कोपो द्भवस्तथा । गन्धः प्राणसृजः प्रो क्तोमोदइःसर्ववासिनामिति ॥

प्रात : सवनम् । न० गायत्रच्छन्दस्के प्रात : कालोपलक्षितेकर्मणि ॥

प्रात : । अ० पूर्गे । प्रभाते । पञ्चधाविभक्तस्यदिनस्यप्रथमेभागे ॥ प्रातरिति । यत० । प्रातरेवरन्निमि०-अरत्प्रत्यय : ॥ सायं प्रहरे ॥ यथाष्टगार्यं : । ललाटसन्निभेभानौप्रथम: प्रहर: स्मृत: । सएवाध्यर्द्धसंयुक्त : प्रातरित्यभिधीयत इति ॥ मध्यपक्षस्तु : काल : सम्यक्स्वात्पोदय : । अष्टपञ्च०भवेत् प्रात : प्रेय : सूर्योदय : स्मृत : इतिदेवीभागवतम् ॥ श्रोषियंशुभगांपाश्वगनिमग्निविचित तथा । प्रातरुत्थायय : पश्येदापद्भ्य : सविमुच्यते ॥ तथा । माविदं दुर्भगांसद्यं नग्नमुत्क्षुत्रनासिकम् । प्रातरुत्थायय : पश्येत्तत्कालेयमलक्षणमितिच्छन्दोगपरिशिष्टम् ॥

प्रातरनुवाक : । पुं० ऋचे ॥ तत्प्रात : कालीयस्तोत्रीयाघ्रिके : ॥

प्रातराश : । पुं० प्रात : कालीनभोजने । कल्यावर्ते । व्यलेठ०इ०-णा० ॥

प्रातर्गेय : । पुं० स्तुतिपाठके । स्तुतिजते । वन्दिनि । भाट०इ०णा० ॥ प्रात : काले गेयत्ववरादिर्दैव ॥ वस्यं गेयारव्यंतवैतानानसपरसा री ॥

प्रातर्भोक्ता । पुं० काके ॥ प्रात : भुङ्क्ते । भुज०तृच् ॥ त्रि०प्रभातेभोजनयकर्त्तरि ॥

प्रातर्भोजनम् । न० कल्यावर्ते ॥

प्राति : । स्त्री० पूर्त्तौ ॥ प्रादेशे ॥

प्रातिका । स्त्री० जवायाम् ॥

प्रातिकूलिक : । त्रि० प्रातिकूल्यचारिणि । प्रतिकूले ॥ प्रतिकूलं वर्त्तते । ततप्रत्ययपूर्वीपदलोमकज्जमितिठक् ॥

प्रातिजनीन : । त्रि० जनेजनेसाधौ ॥ जनञ्जनम्०इति० प्रतिजनम् । वीप्सायामव्ययीभाव : । प्रतिजने साधु : । प्रतिजनादिभ्य:खञ् ॥

प्रातिपथिक : । त्रि० प्रतिपथिके ॥ प्रतिपथमेति । प्रतिपथमेतिठंश्चेतिपथिठन् ॥

प्रातिपदिक : । पुं० अग्नौ । मिश्रा ति ॥ न० । अर्थवदधातुरप्रत्ययप्रातिपदिकम्०सूत्रविहितसंज्ञा पे शि सूत्राश्रेपादिके० नामनि ॥ प्रतिपदिकम् । ठञ् ॥ घोर : बीडगुण जीवसैकोरोमेदगुणारितक : । को इक्षुपर्द्धनपर्यानितत्तु पार्थिवर्द्ध ॥

प्रातिभम् । न० प्रतिभाविशेषे ॥ ज्ञान प्रभावविशेषे ॥ प्रतिभैव०प्रतिभायां भवंवा । स्वार्थे०अण्भवेवा अण् ॥

प्रातिभाव्यम् । न० प्रतिभूत्वेनदेयधने ॥

प्रतिमुशोभाशे । चाग्निमी० पू० भा० ॥ यथा । साक्षित्वंप्रातिभाव्यञ्च दानंग्रहणमेवच । विभक्ताभ्रातर : कुर्युर्नाविभक्ता : परस्परम् ॥ पू०. ॥

प्रातिभासिक : । त्रि० प्रतिभासमात्र कालसिद्धे । नपुरस्तान्नपश्चात्स्थिते ॥ यथाशुक्तिकायांरूप्यंरज्जौवासर्प:॥

प्रातिलोमिक : । त्रि० प्रतिकूले ॥ प्रतिलोमंवर्त्तते । तत्प्रत्यनुपूर्वमीप लोमकूलमितिठक् ॥

प्रातिवेश्य : । पुं० निरन्तरगृहवासिनि । परीसो० इतिभा० ॥ प्रतिवेशभव : । यत् ॥

प्रातिशाख्यम् । न० वेदभाष्ये ॥ प्रतिशाखंभवम् । अव्ययीभावाच्चेतिञ्य:॥

प्रातिस्विकम् । न० आवेणिकेस्वीये ॥

प्रातिस्विक : । त्रि० असाधारणे । आवेणिके । स्वीये ॥

प्रातिहारिक : । पुं० मायाकारे । ऐन्द्रजालिके ॥ प्रतिहरणम् । ल्युट्० । आवेयञ् । प्रतिहारोव्याज : प्रयोजनमस्य । प्रयोजनमितिठञ् ॥

प्रातीप : । पुं० प्रतीपपुत्रे । महाभीष्मे । शान्तनुराजे ॥

प्रातीपिक : । त्रि० प्रतिकूलेप्रतीपं वर्तते । तत्प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकूल मितिठक् ॥

प्राथमकल्पिक : । पुं० शैक्षे । प्रथमारब्धवेदे ॥ प्रथमकल्पप्रयोजनमस्य । प्रयोजनमितिठञ् ॥ यद्वा । प्रथमकल्पमधीते । विद्यालक्षणकल्पान्ताच्चेतिवक्तव्यमितिठक् ॥

प्राथमिक : । त्रि० प्रथमभवे ॥ प्रथमस्याध्यायाम: प्रथमेभवोवाद्व्यत्रष्टाप्रथमं प्रथमाधुरपुरश्चरणनामाख्याताङ्क् ॥

प्राथम्यम् । त्रि० प्रथमस्यभावे ॥

प्रादुर्भाव: । पुं० प्राकट्ये , आविर्भावे ॥

प्रादुष्कृत : । त्रि० प्रकटिते ॥

प्रादु : । अ० नामनि ॥ विष्णोर्दशप्रादुर्भावा : । दशनामानीत्यर्थ : ॥ प्रकाशे ॥ प्राकाश्ये । स्फुटतायाम् । आविर्थे । सम्भाव्ये ॥ हन्ती प्रान्दति । आदिपत्यये । पा० उस् । आवसथाल्लक्षान्त्यत्वान्नतुम् । प्रातिवा अदभवर्थे ॥

प्रादेश: । पुं० तर्जन्यङ्गुष्ठसम्मिते । तर्जनीसहितविस्तृताङ्गुष्ठे ॥ प्रदिश्यते । दिश० । हलश्चेतिघञ् । उपसर्गस्यघञीतिपाक्षिकोदीर्घ : ।

प्रादेशनम् । न० दाने ॥ दिशअतिसर्जने । प्राद्पूर्व : । भावेल्युट् ॥

प्रादेशिक : । पुं० अल्पाधिपती ॥

प्रादोष : । प्रादोषिक : त्रि० } प्रदोषसम्भवे ॥ निशाप्रदोषाव्यासेतिगैरिकेरिठञ् । पक्षेऽण् ।

प्रायुत्रि : । पुं० अनिरुद्धे ॥

प्राधान्यम् । न० प्रधानतायाम् ॥ च गुणीभावे ॥ भावेष्यञ् ॥

प्राधीत : । त्रि० प्रकृष्टाध्ययने ॥

प्राध्ययनम् । न० प्रकृष्टाध्ययने ॥

प्राध्वम् । त्रि० दूरपथे ॥ प्रह्वे । प्रणते ॥ बन्धने ॥ प्राध्वनति । ध्वनशब्दे । डम्प्रत्यय : ॥

प्राध्वङ्कृत्य । अ० बन्धनेनानुकूलङ्कृत्वेत्यर्थे ॥ प्राध्वन्बन्धने० इतिगतिसंज्ञा । कुगतीतिसमास : ॥

प्राध्वम् । अ० नर्मणि ॥ अनुकूले ॥ प्राध्वनति । ध्वन० डम् ॥

प्रान्त. । पुं० चरमे । अन्तभागे । शेषसीमायाम् । उपान्ते ॥ यथा । प्रान्तच्छायाविनिर्मुक्तानमनोज्ञाजलाशया: । तस्माद्धीकृतप्रान्तप्याराभानुर्विनिवेशयेदिति ॥

प्रान्तर : । अ० प्रान्तभागे ॥

प्रान्तरम् । न० ग्रामस्यदूरे० वृक्षलतादिशून्ये वर्त्मनि । दूरशून्यपथे ॥ विपिने । अरण्ये ॥ कोटरे ॥ प्रकृष्टमन्तरम्० व्यवधानमथवा शोवाश्च । प्रादिभ्यइतिबहुव्रीहि : ।

प्रान्तशून्यम् । न० छायादिरहिते० दूरशून्येऽध्वनि ॥

प्रान्त्य : । त्रि० प्रान्तभवे ॥

प्रापणम् । न० नयने । प्राप्तौ ॥ प्रकर्षेणव्यापने ॥

प्रापणिक : । पुं० पण्यविक्रयिणि । प्रापणाख्यते । पण्य० । आकृतिगणात्वादिति ठक्० ॥ प्रापणोव्यवहार: प्रयोजनमस्यवा । तदस्यप्रयोजनमितिठञ् ॥

प्रापणीय : । त्रि० फलमात्रे ॥ प्राप्ये ॥ प्राप्यतेयत् । प्रपूर्वापधातो : कर्मण्यनीयर् ॥

प्रापय्य । अ० गमयित्वेत्यर्थे ॥

प्रापित : । त्रि० निवेशिते ॥ नीते प्रकर्षेणप्रापित : ॥

प्रापिपयिषु : । त्रि० प्रापयितुमिच्छौ ॥ प्रापयते : सन्नन्तादुप्रत्यय. ॥

प्राप्य : । पुं० गन्धर्वगणविशेषे । यथा प्राप्यजनवत्सुवान्दिव्यान् वैगायनोत्सुकान् ॥ चतुर्दश देवगन्धर्वा : प्रापेया : परिकीर्तिता : ॥

प्राप्त : । त्रि० स्थापिते । प्रतिष्ठिते ॥ विन्ने । लब्धे ॥ यथा । प्राप्तकर्मविनाऽनेकोविधातुशक्यते गुण : । अप्राप्तेतुविधीयन्तेवह्वोऽप्येकयत्नत इतिन्याय : ॥ समस्यसे ॥ प्राप्यतेस्म ॥ आप्लृ० । गत्यर्थाकर्मकेतिक्त : ॥ कर्तरिक्त इति स्वामी ॥

प्राप्तपञ्चत्वम् । त्रि० मृते ॥ प्राप्तंपञ्चत्वमृयेन ॥

प्राप्तपात : । पुं० चडांशी : पारिपा

श्विँकी ॥

प्राप्तभावः । पुं० चारोचे ॥ त्रि० लब्धसत्पादौ ॥ मनोहरे ॥ पण्डिते ॥

प्राप्तरूपः । त्रि० प्राज्ञे ॥ रम्ये ॥ प्राप्तोरूपम् । प्राप्तापन्ने चद्वितीययेतिसमासः ॥ प्राप्तंरूपंयेन वा ॥

प्राप्तव्यः । त्रि० प्राप्ये ॥ प्राप्यतेयत् । प्रपूर्वापधातोः कर्मणितव्यप्रत्ययः ॥

प्राप्तिः । स्त्री० महोदये । धनादिवृद्धौ ॥ अधिगमे ॥ लाभे ॥ भूम्यन्तरे । अणिमाद्यष्टैश्वर्यान्तर्गतैश्वर्यविशेषे ॥ यतोऽङ्गुल्यग्रस्पृशतिचन्द्रमसम् ॥ प्राप्तणम् आप्लृ० । क्तिन्नाघादिभ्यः ॥ स न्नाऐकादशी ॥

प्राप्ता । त्रि० प्राप्तवति ॥ प्राप्नोति । तृच् ॥

प्राप्यः । त्रि० गम्ये । समासाद्ये । प्राप्तव्ये । आप्तुंयोग्ये ॥ प्राप्यते । आप्लृ० । ऋहलोर्ण्यत् ॥

प्रायोऽधिकः । पुं० उपःकाले ॥ प्रायोधिकोमिपाठः शब्दमालायाम् ॥

प्राभञ्जनम् । न० स्वातिनक्षत्रे ॥ त्रि० प्रभञ्जनसम्बन्धिनि ॥

प्राभवम् । न० श्रेष्ठत्वे ॥

प्राभवत्यम् । न० प्रभवतोभावे । ष्यञ् ॥

प्राभाकरः । पुं० आत्मनोचिद्रूपत्वादिनि० मीमांसकविशेषे ॥ प्राभाकरास्तार्किकाश्चाहुरस्याचिदात्मताम् । आकाशवद्द्रव्यमात्मा शब्दवत्तद्गुणश्चितिः ॥

प्राभूतिकः । त्रि० प्रभूतवादिनि ॥ प्रभूतमाह । आर्हीयप्रभूतादिभ्य इतिठक् ॥

प्राभृतम् । न० उपढौकने । प्रदेशने । देवताभ्योमित्रादिभ्यश्चदीयमाने । भेट० । इ० भा० ॥ प्राभ्रियतेस्म । भृञ्भरणे० डुभृञ्धारणपोषणयोर्वा । क्तः ॥

प्राभृतवाम् । न० कौशलिकायाम् । प्राभृते ॥

प्रामाणिकः । त्रि० प्रमाणलब्धे ॥ प्रमाणादागतः । ठक् ॥

प्रामाण्यम् । न० प्रमाणत्वे ॥ ज्ञानस्य अबाधितार्थविषयत्वम् प्रामाण्यमितिव्याख्यासारः ॥ संवादाधीनंप्रामाण्यमितितार्किकाः ॥ स्वतःप्रामाण्यमितिमीमांसकाः ॥ प्रमाणस्यभावः । ष्यञ् ॥

प्रामाण्यवादः । पुं० प्रमाकरणताकथने ॥ तत्तत्तत्प्रकारकत्वरूपप्रमात्वकथने । चिन्तामणिन्यायग्रन्थविशेषे ॥

प्रामादिकम् । त्रि० प्रमादादागते ॥
प्रामाद्यः । पुं० वासके । अटरूषे ॥
प्रामीत्यम् । न० ऋणे ॥ मृतत्वे ॥
प्रायः । पुं० सन्न्यासवति० मरणायान
शने ॥ प्रायोपविष्टं गङ्गायामिति
लक्ष्यम् ॥ बाहुल्ये ॥ यथा ॥ "प्रायेण
कृतकृत्यत्वान्मृत्योरुद्विजसे जनः"
॥ इति ॥ मृत्यौ । मरणे ॥ तुल्ये ॥
वयसि ॥ प्रायशः । अव्य० । वश् ॥
प्रकृष्टमयनम् । इण् ० । एरच्वा ॥
प्रायत्यम् । न० पवित्रतायाम् ॥ प्रयत
स्वभावः । ष्यञ् ॥
प्रायश्चित्तम् । न० शुद्धिसम्पादककर्म
विशेषे । अशुद्धत्वनिरसनेन शुद्धेरा
पादके० पापक्षयसाधनेकर्मणि ॥
प्रायः पापं विनिर्दिष्टं चित्तं तस्य वि
शोधनमिति स्मृतेर्व्युत्पत्तिः ॥ अ-
ङ्गिराश्चाङ्गिराः । प्रायो नाम तपः
प्रोक्तं चित्तं निश्चय उच्यते । तपोनि-
श्चयसंयुक्तं प्रायश्चित्तमिति स्मृतम् ॥
निश्चयसंयुक्तं पापक्षयसाधनत्वेन नि
श्चितमित्यर्थः ॥ प्रायश्चित्तम् । पार
स्करादित्वात् साधु ॥ प्रायश्चित्तक-
र्माणि तु० पापक्षयसाधनानि चान्द्रा
यणादीनि । विहिताऽकरणप्रतिषिद्ध
सेवादिरूपनिमित्तविशेषानुयायीनि०
प्रायश्चित्तकर्माणि । पापक्षयमात्रोद्दे
शेन विहितानीति वा ॥ पापानामनु
रूपाणि प्रायश्चित्तानि कुर्यात् । यथा
तथैव संस्थात्यग्रोक्तानि परमर्षिभिः
॥ पापेषु गुरुषु गुरुणि स्वल्पान्यल्पे च
तद्विदः ॥ प्रायश्चित्तानि मैत्रेय जगुः
स्वायम्भुवादयः ॥ प्रायश्चित्तान्यशे
षाणि तपः कर्मात्मकानि वै । या-
नि तेषामशेषाणां कृष्णानुस्मरणं पर
मिति पराशरः ॥ प्रायश्चित्तमनुपापा
नां चीर्णदीनामसंस्थितिरिति भागव
तेव्यासः ॥
प्रायश्चित्तीयः । त्रि० प्रायश्चित्तयो
ग्ये । प्रायश्चित्तसाधनत्वेन भवः ।
। प्रायश्चित्तसाध्यपापशोधनाय श्रुति
स्मृतिविहितायकर्मणि चितो वा ।
छवाच्छः ॥
प्रायः । अ० भूम्नि । बाहुल्यार्थे ॥
प्रायनम् । अव्य० । अमुन् ॥
प्रायिकः । त्रि० प्रायोभवे ॥
प्रायुवेशी । पुं० घोटके ॥
प्रायोज्यम् । त्रि० प्रयोजनार्हे ॥
यथा । प्रायोज्यं न विभज्येत ।
यद्यस्य प्रयोजनार्हं पुस्तकादि तन्न-
तेन : सहनविभजनीयम् ॥ इति
दायभागः ॥
प्रायोपविष्टः । त्रि० प्रायोपवेशवि
शिष्टे ॥ प्रायेण मृत्युपर्यन्तानशने
न उपविष्टः ॥ अचरादित्यपुराणम्
॥ य० । समायुक्तो भवेद्यस्तु पातकै
र्महदादिभिः । दुश्चिकित्स्यैर्महा
रोगैः पीडितो वा भवेत्तु यः ॥

स्वयं देहविनाशस्य कालेऽप्राप्ते महा गतिः। आत्मत्यागस्स्वर्गादिमहा फलजिगीषया॥ प्रविशेज्ज्वलनं दीप्तं कुर्यादनशनं तथा। एतेषा मधिकारोऽस्तिनान्ये षांसर्ववस्तुषु॥ नराणामथनारीणां सर्ववर्णेषुस र्वदा॥ इति॥

प्रायोपवेशः। पुं॰ सन्न्यासपूर्वकाऽ नशनस्थितौ॥

प्रारब्धम्। न॰ वर्त्तमानदेहारम्भके कर्म्मणि॥ कर्मा जन्मान्तरीयं यत् प्रारब्धमितिकीर्त्तितम्। टूर्वस ञ्चितंचेतिप्रारब्धं त्रिविधं विदुः॥ दुर्वलत्वमतीकारः सनाशिस्तस्य लक्षणम्॥ यथार्थं कामिनामाको प्रतीकारोभवेद्यदि। तदाद्युः खै र्नलिप्येरन् नलरामयुधिष्ठिराः॥ आत्मानं सततं जानन्कालं नय महामते। प्रारब्धमखिलं भुञ्जन् नोद्वेगं कर्त्तुमर्हसि॥ इच्छाप्रार ब्धं परेच्छाप्रारब्धमनिच्छाप्रारब्धमि तिभेदात्तत्त्रिविधं। तत्रस्वेच्छा- प्रातं भिक्षाटनादि॰ समाधिस्थावस्थायां शिष्यादिभिर्दीयमानं परेच्छाप्रारब्धम्। समाधिस्थावांच्छत्यानदशायांवा आकाशफलपातवदकस्माज्जायमा नं पापाग्यमनं कण्टकवेधादिकमप्रा निच्छाकृतं प्रारब्धमितिविवेकः॥ त्रि॰ प्रकर्षेणआरब्धे॥

प्रारब्धिः। स्त्री॰ गजबन्धनरज्जौ॥

प्रारम्भः। पुं॰ प्रकृष्टारम्भे॥ प्रक- र्षेणआरम्भः॥ प्रारम्भे कर्मणांविप्रः पुण्डरीकाक्षमिरिदम्॥

प्रारिप्सितः। त्रि॰ प्रकर्षेणआरब्धुमी प्सिते॥

प्रार्थनम्। न॰ प्रकर्षेणयाचने। प्रार्थ नायाम्॥

प्रार्थना। स्त्री॰ याञ्चायाम्। अर्थना याम्। याचनायाम्॥ प्रकृष्टाअर्थ ना॥ अभियाते॥

प्रार्थनीयम्। न॰ द्वापरयुगे॥ त्रि॰ प्रार्थनाविषये॥

प्रार्थितः। त्रि॰ याचिते॥ शत्रुसंरुद्धे॥ अभिहिते॥ प्रार्थ्यतेस्म। अर्थया ञ्चायाम्। क्तः॥

प्रार्थ्यमानः। त्रि॰ याच्यमाने॥

प्रालम्बः। पुं॰ पयोधरे। त्रपुषे। न॰ आकण्ठलम्बमुक्तास्रग्मानमाल्ये॥ प्रालम्बते। लम्बिअवसंसने। पचा द्यच्॥

प्रालम्बिका। स्त्री॰ हेमविरचितेनाभि लम्बिनिमाल्ये॥ प्रालम्बते। ण्वुल्॥

प्रालेयम्। न॰ मिहिकायाम्। हि- मे॥ प्रलीयन्तेपदार्थाअत्रेति॰ प्रल योहिमाद्रिः। ततआगतम्। अण्। केयायनिवप्रफलयानांयादेरियङ्। विषये यादेशः। उत्तके॥

प्रालेयांशु : । पुं० हिमांशौ । चन्द्रे । प्रालेयानि० हिमानि० यंशवोयस्य ॥

प्रालेयाचल : । पुं० हिमालये। मेनाधवे ॥

प्रावट : । पुं० यवे ॥

प्रावर : । पुं० प्राचीरे ॥

प्रावरणम् । न० संव्याने । उत्तरीयवस्त्रे ॥

प्रावादुक : । त्रि० शुष्कतर्कजल्पनशीले ॥

प्रावार : । पुं० उत्तरासङ्गे । उपरिवस्त्रे । उत्तरीये । प्रव्रियतेऽनेन । वृञ्० । ग्रहोसेराच्छादने० घ०। घञ् । उपसर्गस्यघञ्योतिदीर्घ : ॥

प्रावारकीट : । पुं० कीटविशेषे ॥

प्रावृडत्यय : । पु० शरदृतौ ॥

प्रावृत : । त्रि० निधौते । परिहितवस्त्रे । आव्रियतेस्मा । वृञ् ० । क्त. ।

प्रावृति : । स्त्री० प्राचीरे । शैवानामसतेः स्वाभाविक्यामशुद्धौ । मले । प्रधानधर्मे । प्रावृणोति०प्रकर्षेणया च्छादयतिमात्मनांह्रक्क्रिये० ह० । प्रावृति : ॥

प्रावृट् । स्त्री० वर्षाकाले । श्रावणभाद्रयो : ॥ वर्षणम्० वृट् । वृषुसेचने । सम्पदादित्वात्क्विप् । प्रकृष्टावृड् च । नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिसहितनिपुक्षाविति दीर्घ : ॥ प्रवर्षतीति-वा ॥

प्रावृषा । स्त्री० वर्षाकाले । जलार्णवे ॥

प्रावृषायणी । स्त्री० कण्डूरायाम् । शूकशिम्बायाम् । प्रावृषामेति०अयनंवा । कर्त्तरिल्युट् । कृत्यचइतिणत्वम् । ङीप् ॥

प्रावृषिक : । पुं० मयूरे । त्रि० प्रावृषिजाते । प्रावृषेण्ये ॥

प्रावृषिज : । त्रि० प्रावृषिजाते । प्रावृट्शरत्कालदिवांजे० इत्यलुक् ॥

प्रावृषेण्य : । पुं० नीपे । कदम्बवृक्षे । कुटजवृक्षे । धाराकदम्बे ॥ त्रि० प्रावृट्कालभवे ॥ प्रावृट्देवतास्य०प्रावृषिभवोवा । कालेभ्योभववत्०इति० प्रावृषएण्यः ॥ प्राचुर्ये

प्रावृषेण्या । स्त्री० रक्तपुनर्नवायाम् ॥ कपिकच्छ्वाम् । प्रावृषिभवा । प्रावृषएण्य : । टाप् ॥

प्रावृष्य : । पुं० कुटजे । धाराकदम्बे ॥ विकङ्कते । न० वैदूर्यमणौ ॥

प्राट् । पुं० प्रश्नकर्तरि ॥ प्रश्ने ॥ पृच्छति । प्रच्छनवा । प्रच्छ्रोपायाम् । क्विब्वचिप्रच्छीतिक्विब्दीर्घोसम्प्रसारणञ्च । च्छ्वो. शूडितिश . । प्राशौ०प्राश : प्राड् भ्यामित्यादि ॥

प्राश : । पुं० अवलेहे ॥

प्राशस्त्यम् । न० उत्तमत्वे । बलवद्निष्टाननुबन्धित्वे ॥

प्राशितम् । न॰ पित्र्यश्वे । निच्यम्राशे । त्रि॰ भक्षिते ।

प्राश्निक : । पुं॰ सभ्ये । त्रि॰ प्रश्नकर्त्तरि ॥

प्रास : । पुं॰ कुन्तासे । भाला॰ इ॰ भा॰ । क्षौ॰ च॰ इ॰ गौ॰ भा॰ । प्रासनते । असु॰ । घञर्थे तिघञ् । प्रायोहसदीर्घस्यवेद्र॰ सामी ।

प्रासङ्ग : । पुं॰ युगे । वत्सानांशिचाथैकाष्ठवि॰ । वत्सानांदमनकालेस्कन्धेयत्काष्ठमासज्यतेतत् । प्र॰ सज्यते । पञ्जसा । घञ् । उपसर्गस्य तिदीर्घ : ।

प्रासङ्ग्य : । पुं॰ युगवोढरिवृषे । युग्यं । प्रासङ्गं वहति । तद्वहतिरथयुगप्रासङ्गमितियत् ।

प्रासाद : । पुं॰ देवभूपरिकृतौ । राजगृहे । प्रसीदन्त्यस्मिन्मनांसि । हलश्चेतिघञ् । उपसर्गस्य घञ्मनुष्येबहुलमिति दीर्घः । चाइ॰ । कृत्वाप्रभूतं सलिलमारामान्विनिवेश्यच । देवतायतनं कुर्याद्यशोधर्माभिवृद्धये ।

प्रासादकुक्कुट : । पुं॰ पारावते ॥

प्रासिक : । पुं॰ कौन्तिके । प्रासप्रहरणमस्य । प्रहरणमितिठक् ॥

प्रास्त : । त्रि॰ प्रक्षिप्ते ॥ निरस्ते ॥ प्रास्यतेस्म । असु॰ । क्त : ।

प्रास्तारिक: । त्रि॰ प्रस्तारव्यवहर्त्तरि । प्रस्तारेव्यवहरति । कठिनान्तप्रस्तारसंस्थानेषुव्यवहरति॰ इतिठक् ॥

प्रास्थानिकम् । त्रि॰ प्रस्थानकालोचिते । प्रस्थानेभवम् । कालाट्ठञ् ॥ प्रस्थानशब्दस्यगत्यर्थस्याकाङ्क्षितृकालेवर्त्तमानत्वात् ॥

प्रास्थिकम् । न॰ प्रस्थपरिमितव्रीह्यादियापयोग्येक्षेत्रे । प्रस्थस्यवापः । तत्यवापइतिठञ् । त्रि॰ आढकादिपाचातरि । प्रस्थंसम्भवति॰ सम्भवत्यवहरतिपचतीति॰ पचतितया । सम्भवत्यवहरतीत्यादिनाठञ् । टिड्ढाणञितिङीप् । प्रास्थिकीस्थाली । प्रस्थमुपस्पर्शतिपचतीत्यर्थः ॥ प्रस्थेनक्रीते ॥ ठञ् । प्रस्थपरिमाणमस्य । प्रास्थिकोराशि : । तदस्यपरिमाणमितिठञ् ।

प्राह्ण : । पुं॰ पूर्वाह्णे ॥

प्राह्णः । पुं॰ पूर्वाह्णे ॥ प्रथमसूत्रादप्रमाह्णः । राजाह : सखिभ्यष्टच् । अह्नोऽह्नएतेभ्यइत्यह्नादेशः । अह्नोऽदन्तादितिणत्वम् ॥

प्राह्णे । अ॰ पूर्वाह्णे ॥

प्राह्णेतन : । त्रि॰ पूर्वाह्णसम्बन्धिनि ॥ सायंचिरम्प्राह्णेप्रगेऽव्ययेभ्यइत्युट्युलौतुट्च ॥

प्रिय : । पुं॰धवे । पत्यौ । वृद्धिनामौषधौ ॥ जीवकौषधे । प्रीतिविषये । आत्मनि ॥ यथा । प्रियोह्या

त्मैवसर्वेषांनात्मनोऽन्यपरंप्रियम् । लोकेऽस्मिन्नात्मसम्बन्धाद्भवन्त्यन्ये प्रिया : शिवे ॥ प्राणबुद्धिमनः स्वा त्मदाराऽपत्यधनादयः । यत्सम्ब न्धात्प्रियास्सन्ति : कोऽन्यपर : प्रिय :॥ प्रीणाति । प्रीञ् तर्पणे । इगुपधेतिकः ॥ न०प्रीतुस्तत्कालश्रुतिसुखेयाख्ये ॥ त्रि०हृद्ये । इष्टे । प्रीतिविषये । स्वेच्छापतिपुत्रादौ ॥ प्रीतिकरे ॥ सर्वः प्रियः खलुभवत्यनुरूपचेष्टः ॥ स्त्रीं ॥ प्रीणयति शुश्रूषादिनास्वामिनम् ॥ प्रियोऽप्रियश्चकार्यवशाद्भवति । यथा । न चिकश्चिप्रियःकोनाप्रियोवाद्यगत्यये । कार्येकार्यवशात्सर्वेभवन्त्येवाऽप्रिया : प्रिया :॥

प्रियंवदः । पुं० खेचरे । गंधर्व विशेषे ॥ त्रि० प्रियवादि ॥ प्रियं वदति । वदत्यस्मादावाचि । प्रिय वशेवदः खच् । मुम् ॥

प्रियंवदा स्त्री० खर्वश्यायाम् ॥

प्रियकः । पुं० प्रीतसालतरौ । जीव की । असनकुसुमे । विजयसार० इ० भा० ॥ नीपे । धाराकदम्बे ॥ चित्रमृगे । कम्बलप्रकृतीमृग विशेषे ॥ प्रियकोरोमभिर्युक्तोस्त्र ह्ममस्रणोघनैरितिवैजयंती ॥ अलौ । चञ्चरीके ॥ प्रियङ्गौ ॥ कुङ्कुमे । काश्मीरजन्मनि ॥ प्रीणा ति । प्रीञ् ० । कुन्शिल्पिसंज्ञ योरितिक्कुन् ॥ यद्वा । प्रीणाति॰ प्रीयतेवा । इगुपधेतिकः । स्वा र्थेकन् ॥

प्रियकारः । त्रि० प्रियकरे । प्रियं करोति । डुकृञ्० । चेमप्रियेत्य ण् ॥

प्रियकृत् । पुं० नारायणे । भक्तानां प्रियंकरोति । क्विप् ॥ त्रि० प्रि यकारिणि ॥

प्रियङ्करः । त्रि० हितकारिणि । प्रियकारकेः । प्रियङ्करोति । चेम प्रियमद्रेण्चेतिपचेखच् ॥

प्रियङ्करी । स्त्री० वृहज्जीवन्त्याम् ॥ श्वेतकण्टकार्याम् ॥ अश्वगन्धा याम् ॥

प्रियङ्गुः । स्त्री० राजिकायाम् । राजसर्षपे ॥ कणायाम् । पिप्प ल्याम् ॥ गङ्गस्यॉ ॥ स्वनामख्या तसुगन्धिवृक्षविशेषे ॥ प्रियकेः । श्यामायाम् । लतायाम् । फलि न्याम् ॥ प्रियङ्गुः शीतलातिक्ता तुवरानिलपित्तहृत् । रक्तातियोग दौर्गन्ध्यस्वेददाहज्वरापहा ॥ गु ल्मतृड्विषमोहघ्नीतद्वद्गन्धप्रियङ्गु का । तत्फलंमधुरंरूक्षं कषा यसशीतलंगुरु । विबन्धाध्मानब लकृत्सङ्ग्राहिकफपित्तजित् ॥ प्रियंगच्छति,॥ मृगय्वादीनिपात

सिद्ध : ॥ मित॰ छुवां ॥ प्रियमङ्गतिका । अगिगतो । खञ्जोया । कुः पूर्वेत् । प्रकनुप्पादिः ॥ काटुक्याम् ॥

प्रियचिकीर्षुः । त्रि॰ प्रियकर्तुमिच्छौ ॥

प्रियजनः । पुं॰ हृष्यलोके । प्रौढभावके ॥ यथा ॥ प्रौढभावानुविज्ञोय स्तस्यप्रियजनोबसः ॥

प्रियजीव : । पुं॰ श्योनाकवृक्षे ॥

प्रियतम : । पुं॰ मयूरशिखावृक्षे ॥ आत्मनि ॥ यथा । वित्तात्पुत्रः प्रियः पुत्रात् पिण्डः पिण्डात्तयेन्द्रियम् । इन्द्रियेभ्यः प्रियः प्राणप्राणात्मप्रियतमपराः ॥ त्रि॰ प्रेष्ठे ॥ अतिशयेनप्रिये ॥

प्रियता । स्त्री॰ हार्दे । प्रेमणि । स्नेहे ॥ प्रीणातीतिप्रियः । तस्य भावः । तल् ॥

प्रियतोषण : । पुं॰ षोडशबन्धातिरिक्तरतिबन्धविशेषे ॥ यथा । नारी पादौस्वहस्तेनधारयेत्स्तनोपरि । नानापीडकरः कामीकामयेरा प्रियतोषणः ॥ त्रि॰ प्रियस्यतुष्टिकारिणि ॥

प्रियत्वम् । न॰ प्रियतायाम् ॥ प्रियस्यभावः । त्वः ॥ प्रीतिविषये ॥

प्रियदर्शनः । पुं॰ कीरे । शुकविशेषे ॥ चौरिगन्धर्वे ॥ त्रि॰ मधुरे । सुदर्शने ॥ प्रियंदर्शनमस्य ॥

प्रियप्रायम् । नं॰ चटुनि । चाटुनि । प्रियवाक्ये ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

प्रियमेधुः । त्रि॰ इष्टार्थोद्युक्ते । उत्सुके ॥

प्रियमधुः । पुं॰ एकमुण्डलि । बलदेवे । अच्युताग्रजे ॥ प्रियंमधु मद्यंयस्य ॥

प्रियरूप: । पुं॰ कामे ॥ न॰ चपरः प्रभृतीनांरूपे ॥ त्रि॰ मनोहररूपवति ॥

प्रियवर्णी । स्त्री॰ उग्रतमायाम् । ग्रन्थायाम् । प्रियङ्गौ ॥

प्रियवल्ली । स्त्री॰ प्रियङ्गौ ॥

प्रियवादी । त्रि॰ तत्कालमधुरवाक्यवक्तरि ॥ मनोज्ञवक्तरि ॥ यथा । कोतिभारः समर्थानांकिन्दूरंव्यवसायिनाम् । कोविदेशः सुविद्यानांकः परः प्रियवादिनामिति ॥

प्रियव्रतः । पुं॰ स्वायम्भुवमनोः पुत्रे । यथा । प्रियव्रतोत्तानपादौमनोः स्वायम्भुवस्यतु । द्वौपुत्रौसुमहावीर्यौ धर्मज्ञौकथितौमम ॥

प्रियश्रवाः । पुं॰ भगवतिवासुदेवे ॥ प्रियंश्रवोयस्य ॥

प्रियसख : । पुं० खदिरे ॥

प्रियसत्यम् । न० सूनृतवाक्ये ॥

प्रियसन्देश : । पुं० चम्पकवृक्षे ॥ प्रिय संवादे ॥

प्रियसालक : । पुं० असनवृक्षे । विजयसार० इ० भा० ॥

प्रिया । स्त्री० भार्यायाम् ॥ नार्याम् । एलायाम् ॥ मदिरायाम् । मल्लिकायाम् ॥ वार्त्तायाम् ॥ प्रियङ्गौ ॥ सध्याक्षरिप्रभेदे ॥ यथा । खोऽर्णतः प्रियते । साप्रियाख्यये ॥ यथा । नौमिगोपालकम् । देवकीवालकम् ॥ मृगीतिनामानारम् । रोमृगीति पाठनात् ॥ सुप्रतिष्ठाप्रभेदेऽपि । स मगे : प्रिया ॥ यथा । व्रजसुभ्रुवो विलसत्कला : । अभवन्प्रियामुरवैरिण : ॥

प्रियाम्बु : । पुं० आम्रवृक्षे ॥ न० आम्रफले ॥ इक्षुवले ॥

प्रियार्ह : । पुं० नारायणे ॥ स्वेष्टदेवे प्रियाणीष्टान्यर्हतिअर्पयितुयोग्योभवतीतितथा । कर्मण्यण् ॥ यथा० यद्यदिष्टतमंलोकेयच्चास्यदयितंगृहे । तत्तद्गुणवतेदेयंतदेवाक्षयमिच्छता ॥ इतिमार्कण्डेयपु० ॥ अपिच । यद्यदात्मप्रियद्रव्यं तत्तदिष्टायकल्पयेत् ॥

प्रियाल : । पुं० राजादने । पियालि ॥ पारस्पषफलंपक्वं सष्यंशीतलाम्लकं गुरु । रदीवंमधुरंसध्यं पित्तदाहार्ति

नाशनम् ॥ प्रीणाति । प्रीञ्० । वा० कालन् ॥

प्रियाला । स्त्री० द्राक्षायाम् ॥

प्रियोदितम् । न० प्रियवाक्ये ॥ प्रियस्वतत्तुउदितञ्च ॥ त्रि० प्रियवाक्येविषये ॥

प्रीण : । त्रि० पुरातने । प्रत्नं ॥ नव पुराणेप्राद्रितिनि० पीन्तसमुच्चित : स : ॥ प्रीते ॥

प्रीणनम् । न० तर्पणे । तृप्तौ ॥ प्रीञ् । स्वार्थणिजन्तात् ल्युट् ० धुञ्प्रीञो- रितिनुक् ॥

प्रीणयत् । त्रि० तर्पयति ॥ प्रीञोण्य न्तात् शतृ : शप्शानचाविस्थादिनाल ट : शत्रादेशे० धूञ्प्रीञोर्नुक्वक्तव्य इतिनुगागम : ॥

प्रीणस : । पुं० गण्डके ॥

प्रीत : । त्रि० हृष्टे । मत्ते । तृप्ते ॥ नर्मणि ॥ प्रीयतेस्म । प्रीञ्प्रीणने । क्त : ॥

प्रीति: । स्त्री० सुहृदि । प्रमदे । हर्षे । सुरते ॥ इष्टदर्शनजन्ये सुखे ॥ भोजनकालेऽनभिरुचिरादित्ये । दुष्टी- त्कण्ठे ॥ विष्कम्भादिषुद्वितीययोगे ॥ तज्जातस्यफलंयथा । प्रसूतिकालेयदिप्रीतियोगोनरोभवरोग : सुखवान्प्रमोदी । रमानुरागोविदुषां प्रपन्न : समार्जितोयक्ष्मतिवित्तमेव ॥ रूपया : सपत्न्योश्चरपत्न्याम् ॥

प्रेम्णि ॥ यथा । याप्रीतिरविवेका नांविषयेष्वनपायिनी । त्वामनुस्मरतः सामे हृदयान्मापसर्पतु ॥ सा प० हैश्रीपते । मापसर्पतु ॥ प्रेम सत्वया प्रीतिश्चात्मनि सुख्यान्यत्रगौणी । तथा चोक्तं शास्त्रिकसारे । सा स्वभोगस्य हेतुत्वात्प्राधान्येप्रीतिरिष्यते । यस्ततोभोगसाम्याच्चात्म-प्रीतिर्यथा तथा । प्रतीचि निर्निमित्तं वसर्वदस्थात्सुखोष्यते । प्रीतिरत्नैवा प्यागतत्वान्नस्यासाविनिगम्यता म् । सर्वान्तरतरत्वेनमुख्यते निर्निमित्तता । यात्तु पुत्रनिमित्तप्रीतिः स्वार्थत्वादिष्यते । व्याख्याद्य पद्भिः सौ देत्सुतिसम्यभियाव्यक्ति । निर्निमित्तप्रियत्वेतु देहादिसत्वमुच्यते ॥ इति । प्रीङ्तर्पणे । मानिक्तिन् ॥ यदीच्छेद्विपुलांप्रीतिंवीचितपनका रयेत् । गाविशद्दोर्घसम्बन्धः परोक्षेद्वारभाषणम् ॥

प्रीतिमुषा । स्त्री० उषायाम् । चनिरुद्धपत्न्याम् ॥

प्रीतिदः । पुं० वासनिके । कौतिकि छि । विदूषके । नाट० पु० भा० ॥ यामुकि ॥ त्रि० सुखप्रसादातरि ॥

प्रीतिदत्तम् । त्रि० प्रीत्यादत्तवस्तुनि । यथा । प्रीत्यादत्तन्तुयत्किञ्चिच्छ्वश्र्वाश्वशुरेणवा । पादवन्दनिकञ्चैव प्रीतिदत्तंतदुच्यते ॥ प्रीतिदाने ॥

मात्रेके ॥

प्रीतिदानम् । न० प्रसादे ॥

प्रीतिभोज्यम् । न० प्रीत्यामन्नणीयेऽन्नादौ । यथा । अन्नानिप्रीतिभोज्यानिश्यापन्नोज्यानिवापुनः । नचसम्मीयसेराजन्नचैवापद्गतावयम् ॥

प्रीतयुक् । त्रि० स्निग्धे ॥

प्रीत्यात्मक : । पुं० सत्वगुणे । प्रीतिः सुखमात्मायस्य : ॥

प्रुधि : । पुं० प्रधौ ॥

प्रुष्ट : । त्रि० दग्धे । प्रुष्यतेस्म । प्रुष दाहे । क्त : । यस्येतिनिट् ॥

प्रुष्व : । पुं० ऋतौ ॥ सूर्ये ॥ प्रोषति । प्रुष० । ऋष्रुप्रुषिमटीतिक्वन् ॥

प्रुष्वा । स्त्री० जलकणिकायाम् । टाप् ॥

प्रेक्षणम् । न० चक्षुषि ॥ दर्शने ॥

प्रेक्षणकूट : । पुं० चक्षुर्गोलके ॥

प्रेक्षणीय : । त्रि० दर्शनीये ॥

प्रेक्षा । स्त्री० उपलब्धौ । बुद्धौ ॥ नृत्यघने ॥ ईक्षणे ॥ प्रकृष्टमीक्षणमत्र । प्र० ईक्ष० । गुरोश्चहल : । टाप् ॥ वृक्षशाखायाम् ॥

प्रेक्षावान् । त्रि० प्रेक्षणविशिष्टे ॥ संप्रतिविशिष्टे ॥

प्रेङ्खा । स्त्री० पर्यटने ॥ अश्वगतौ ॥ संवेशनाकारे ॥ नृत्ये ॥ दोलायाम् ॥ प्रेङ्खति । इङ्गिगतौ ॥ घञ् । टाप् ॥

प्रेङ्खित : । त्रि० कम्पिते ॥ प्रेङ्खतिस्म । इङ्खि० । क्त : ॥

प्रेङ्खोलनम् । न० दोलायाम् । दोलने ॥

प्रेङ्खोलित : । त्रि० दोलिते । तरलिते । लुलिते ॥ न० रतबन्धान्तरे ॥ सर्वत : कटिपरिभ्रमोयदिप्रेङ्खपूर्वमिदमुक्तमारतम् ॥

प्रेत : । पुं० नरकस्थप्राणिनि ॥ भूतप्रभेदे ॥ स्वधर्मात्प्रच्युतोविप्रोदेहपातादूर्ध्वंवायवीयंदेहमापन्नउल्कामुखकटपूतनादिसंज्ञ : प्रेतउच्यते । यथा । वान्ताश्युल्कामुख : प्रेतोविप्रोधर्मात्स्वकाच्च्युत : । इति ॥ भूतप्रेतपिशाचानांलोकायथा । भरीधराधेषभूतप्रेतपिशाचका : । वर्जयित्वारुद्रगणांस्तेतथैवचरन्तिहि ॥ नोर्द्ध्वं विक्रमणेशक्तिस्तेषांसम्भूतपाप्मनाम् । अतऊर्द्ध्वं हिविप्रेन्द्रराक्षसाविकृतैनस : ॥ तेतुसूर्यादय : सर्वैविप्रनृत्यैर्विवर्जिता : । इतिपाद्मे स्वर्गखण्ड : ॥ वैदिकविधानेनौर्द्ध्वदैहिकाभावात्विष्णुर्वैशाचवहुनरकभोगान्ते प्रेतशरीरंभवतीति पुराणेप्रसिद्धमस्ति ॥ त्रि० मृते ॥ अर्वाक्सपिण्डीकरणात्प्रेतोभवति वैमृत : ॥ प्रैति । इण् । गत्यर्थेति क्त : ॥

प्रेतकार्यम् । न० मृतस्यदाहादिसपिण्डीकरणान्तकर्मणि ॥ यथा । अस्थिप्रेतकार्याणिप्रेतस्यधनहारक : । वर्णानांयद्वधेप्रोक्तं तद्व्रतंनियतश्चरेत् ॥ इति ॥

प्रेतकाला । स्त्री० पितृपक्षारार्धायांक्रियायाम् ॥ प्रकर्षेणइत : प्रेत : पितृणोकस्थएवोच्यते ॥

प्रेतगृहम् । न० श्मशाने ॥

प्रेततर्पणम् । न० मरणावधिसपिण्डीकरणपर्यन्तंप्रेतशब्दोल्लेखेनजलदाने ॥

प्रेतनदी । स्त्री० वैतरिण्याम् ॥ प्रेतानांनरकस्थप्राणिनांनदी ॥

प्रेतपटह : । पुं० भवकदि । मृत्युमङ्गरके । मृत्युकालिकवादनीयवाद्यविशेषे । भौष० इ० भा० ॥

प्रेतपति : । पुं० यमे ॥ प्रेतराजि ॥ प्रेतानांपति : ॥

प्रेतपिण्ड : । पुं० मरणावधिसपिण्डीकरणपर्यन्तं प्रेतसम्प्रदानकपिण्डाकारान्ने ॥ यथा । नस्वधाश्वप्रयुञ्जीतप्रेतपिण्डेदशाह्निके । भावितैतच्चदैपिंडंयद्दशसंपूरकम् ॥ प्रेतपिण्डानदीयन्ते यस्यतस्यविमोचनम् । श्माशानिकेभ्यो देवेभ्यआकल्पंनैव विद्यते ॥

प्रेतपुरम् । न० यमालये ॥

प्रेतमासा । स्त्री० काव्यादिषु ॥ कालीकरालीभद्राचभीमाचैवभयोत्कटा । साधारणीदुराधर्षासन्तता :

प्रेतमातरः ॥

प्रेतराक्षसी । स्त्री० तुलस्याम् ॥

प्रेतवनम् । न० श्मशाने ॥

प्रेतवाहितः । त्रि० भूताविष्टे ॥

प्रेतशिला । स्त्री० पिण्डदानार्थगया स्थितप्रस्तरविशेषे ॥ यथा । शैलंप्रे तशिलाख्यातागयायांसाविधास्थि ता । प्रभासेप्रेतकुण्डेचगयासुरशि रस्यपि ॥

प्रेतशौचम् । न० मृतसंस्कारादौ ॥

प्रेता । स्त्री० वैतरणीनद्याम् ॥ मृता याम् ॥ प्रेतभावापन्नायाम् ॥

प्रेत्य । अ० अमुत्र । जन्मान्तरे ॥ देहं त्यक्त्वेत्यर्थे ॥ प्रकर्षेणइत्वा । इण्० क्त्वाप्रत्ययः । समासेल्यप् । तुक् ॥ व्यापद्येत्यर्थे ॥

प्रेत्यभावः । पुं० पुनरुत्पत्तौ ॥ तथा चगौतमसूत्रम् । पुनरुत्पत्तिः प्रेत्य भावः ॥ १९ ॥ प्रेत्यमृत्वाभावो जननं०प्रेत्यभावः । तच्चपुनरित्य नेनाभ्यासकथनात्० प्राग्जातस्य तोमरणंततउत्पत्तिरिति । प्रेत्य भावोजननादिरपवर्गान्तः । एतत् ज्ञानस्वैराग्यउपयुज्यते०इति०प्रे त्येतिनव्यर्थम् । तदीयमरणस्यतदी यजीवनाद्दष्टनाशस्तदीयचरमप्राण संयोगध्वंसस्तदीयप्राणध्वंसोवा । तदीयोत्पत्तिस्तु०तदीयविजातीयश रीराद्यप्राणसंयोगइति ॥

प्रेत्या । पुं० वासवे । वाते ॥ प्राणे षु ॥

प्रेत्वरी । स्त्री० पुरि ॥

प्रेमा । पुं० न० प्रियतायाम् । हार्दे । स्नेहे ॥ हर्षे ॥ नर्मणि ॥ रम्येषु दिदृक्षायाम् ॥ प्रियस्यभावः पृ- थ्वादिभ्यइमनिच् । प्रियस्थिरेति प्रादेशः ॥ प्रेयसम् । प्रीङ्तर्पणे । मनिन्वा । नपुंसकलिङ्गम् ॥ गुणवचनाः प्रेमाणोनपरिचयवचनाः । पुंस्त्वमपि ॥ स्नेहवाचकशब्द पर्यायः । सर्वथाध्वंसरहितंसत्यपि ध्वंसकारणे । यद्भावबन्धनंयूनोः स प्रेमापरिकीर्तितः ॥ इत्युज्ज्वल नीलमणिः ॥

प्रेमपरिप्लुतः । त्रि० प्रेमरसमग्ने ॥

प्रेमपातनम् । न० नेत्रजले ॥

प्रेमालिङ्गनम् । न० स्नेहेनपरिष्वङ्गे ॥ नायिकानायिकयोरालिङ्गनविशे षे ॥ तल्लक्षणंयथा । नायकश्चाटिं नायिकस्यैकपादेनवेष्टयित्वाद्वितीयं पादंतस्याश्चो परिस्थापयित्वायदा लिङ्गनंतदितिकामशास्त्रम् ॥

प्रेयान् । पुं० पत्यौ । प्रिये । दयिते । कान्ते । कान्ते । त्रि० प्रियतरे । पशुपुत्रादिलक्षणे ॥ अयमनयोरति शयेनप्रियः । ईयसुन् । प्रियस्थिरे तिप्रादेशः ॥ न० सर्वान्तरे०नक्षा त्मनि ॥

प्रेयसी । स्त्री० प्रियतमायांनार्याम् । दयितायाम् । कान्तायाम् । वल्लभायाम् । ङीप् ॥

प्रेरक : । पुं० राजादौ । प्रयोजके । विधौ ॥ प्रेरणामेवकुर्वन्प्रेरकोविधि : । प्रेरयति । प्रोत्सहादौतेईसुगागमस्तात्०कर्मणि० ण्वुल् ॥

प्रेरणम् । न० प्रेषणे । पठावना० दु० भा० ॥ चाल्लापने । सस्यकर्षणेमुनियोजने ॥ चक्षाभावद्विधप्रेरणंच या । चाक्षनप्रतिषाणानावद्विधं प्रेरणादेतु : । राणावछाकापावाप्यिप्रतोदरवभेदसंदूति ॥ प्रकृष्टम् ईरणम् ॥

प्रेरणा । स्त्री० चोदनायाम् । विधौ ॥

प्रेरित : । त्रि० चोदिते । नियोजिते । प्रेषिते ॥

प्रेत्वी । पुं० सागरे । समुद्रे । प्रेरयति । हैरक्षेपे । प्रईरगदोसुट्चेति क्तिन् ॥

प्रेर्यंदी । स्त्री० नद्याम् । वनोरश्चेति ङीप् ॥

प्रेर्य : । त्रि० प्रेरणाधोग्ये ॥

प्रेष : । पुं० प्रेषणे । पीडायाम् ॥ प्रेर्ये ॥

प्रेषणम् । न० प्रेरणे । आनीयात् प्रेषयेत्सुखान्याश्चवान्व्यसनागते । मित्रस्यापदिकालेचभार्यांर्वा प्रेषणे ॥

प्रेषणा । स्त्री० भृत्यादेर्निकृष्टस्यप्रवर्तनायाम् । आज्ञायाम् ॥

प्रेषित : । त्रि० प्रसृते । प्रेरिते । प्रस्थापिते । प्रतिषिद्धे । पठाया० इति भा० ॥

प्रेष्ठ : । त्रि० प्रियतमे । अयमेषामतिशयेनप्रिय : । प्रियस्थिरेत्यादिनेष्ठमिसाधु : ॥

प्रेष्ठा । स्त्री० प्रेयस्याम् । प्रसृतायाम् ॥

प्रेष्य : । त्रि० विधेये । सेवके । भृत्ये ॥ प्रेष्यते । ईषगत्यादिषुधा । ण्यत् । गुण : ॥

प्रैयङ्गवीनम् । न० प्रियङ्गुक्षेत्रे ॥ प्रियङ्गूनांभवनंक्षेत्रम् । धान्यानांभवनेक्षेत्रेखञ् ॥

प्रैष : । क्लेशे । मर्दने ॥ उन्माने ॥ विधौ । प्रेषणे ॥ प्रेषणम् । प्रैषेभ्यांदेषञ् । प्रादूहेतिवृद्धि : ॥

प्रैष्य : । त्रि० प्रेष्ये । प्रेष्यते । प्रषुदयायाम् । दूपवशी० षाभीक्ष्णेप्रेष । ण्यत् । प्रादूहेतिवृद्धि : ॥

प्रोक्त : । त्रि० कथिते । प्रकर्षेण० च व्यापनेन० चार्थव्याख्यानेनदाउता : प्रकाशित : ॥

प्रोक्षणम् । न० सेचने । वधे । यज्ञार्थपशुहिंसने ॥ प्रकृष्टमुक्षणम् । उपसेचनं । ल्युट् ॥

प्रोक्षणी । स्त्री० जलक्रीडादिविशेषे । क्रीडार्थसेचना० इ० भा० ॥

निरूढेति तास्मद्दृतिप्रयोगात् ॥

प्रोक्षितः । त्रि० निहते । यज्ञे हतपशौ । उपसम्पन्ने । यज्ञार्थमन्त्रैः संस्कृतमांसादौ ॥ यथा । भक्षयेत् प्रोक्षितंमांसं सकृद्ब्राह्मणकाम्यया । दैवेनियुक्तः श्राद्धे वा नियमे तु विवर्जयेत् । चारणामामिदानींतनप्रोक्षणादिचारणासीच्छ्रमणागारते । यथा । चारणाः सर्वदे वध्याः प्रोक्षिताः सर्वसोमृगाः । अगस्त्येनपुराराजन् मृगयायेनपूज्यते॰इति । सिक्ते ॥ प्रोक्षितेस्म । उणा० । क्तः । मन्त्रसंस्कृते ॥

प्रोच्छलत् । त्रि० उच्छलति । उच्छलत् ला०पू०भा० ॥

प्रोञ्छनम् । न० प्रवर्षने । लोपने । पूछना०पू०भा० ॥

प्रोज्जासनम् । न० मारणे ॥

प्रोज्झितः । त्रि० त्यक्ते ॥

प्रोण्ठः । पुं० कटखोरे । पतद्ग्रहे ॥

प्रोतम् । न० वस्त्रे । वाससि ॥ त्रि० खचिते । व्याप्ते । गुम्फिते । ग्रथिते ॥ स्यूते । प्रविष्टे । प्रगते । प्रसिञ्चिते । प्रचिते । पटेतिर्यक्तन्तौ । वहिर्व्याप्तौ ॥ प्रपूर्वाद्वेञः कर्मणिक्तः । यजादित्वात्सम्प्रसारणम् ॥

प्रोतोत्सादनम् । न० छत्रे । वस्त्रकुट्टिमे ॥

प्रोत्फलः । पुं० त्रिंशलास्थाने । तलवृक्षसदृशवृक्षविशेषे । छडी०छडा०पू०गौ०भा० ॥

प्रोत्फुल्लः । त्रि० विकसिते ॥

प्रोत्साहः । पुं० प्रकृष्टोद्यमे ॥

प्रोथः । पुं० अश्वास्ये ॥ स्फिचि । गाटके । स्त्रीगर्भे । छागलित्रस्ते ॥ गह्वरे । पुं०न०घोणायाम् । अश्वनासिकायाम् ॥ त्रि०अध्वगे ॥ प्रथिते । प्रोथति । प्रोथपर्याप्तौ । पुंसोलिहः । प्रवर्तेवा । प्रुङ्गतौ । तिथपृष्ठगूथयूथप्रोथा० । उ०थक् । निपातनाद्गुणः ॥

प्रोद्यतः । त्रि० सोद्यमे ॥

प्रोषः । पुं० सन्तापे

प्रोषितः । त्रि० प्रवासगते । विदेशस्थे । अपगते ॥

प्रोषितभर्तृका । स्त्री० विदेशस्थभर्तृकायाम् ॥ काम्यदत्तप्रियाग-समाशोत्कण्ठ्य मम । क्रीडाशरीरसंस्कारत्यक्ते तु प्रोषितभर्तृका ॥ प्रोषितोभर्ता यस्याः । स्त्रीयादिना यिकाभेदे ॥ देशान्तरगते पत्यौ सन्तापाकुलाप्रोषितभर्तृकेतिलक्षणम् ॥

प्रोष्ठः । पुं० गवि । शफर्याम् । प्रोष्ठीमत्स्ये । प्रकृष्टोओष्ठोऽस्य । ओत्वोष्ठयोः समासेवा ॥

प्रोष्ठपदः । पुं० भाद्रमासे ॥

प्रोष्ठपदा । स्त्री॰ पूर्वभाद्रपदोत्तरभाद्रपदयोः ॥ प्रोष्ठो गौस्तस्येव पादा यासाम् सुप्रातसुश्वसुदिवशारिकुक्षीत्यादिनाऽच् । पक्षान्तरे अनिपातितः ॥

प्रोष्ठपदी । स्त्री॰ भाद्राम्पूर्णिमायाम् ॥

प्रोष्ठपादः । पुं॰ प्रोष्ठपदासु जाते ॥ सन्धिवेलेत्यादिनाऽण् । वा प्रोष्ठपदानामित्युत्तरपदस्याचामादेरचो वृद्धिः ॥

प्रोष्ठी । स्त्री॰ शफरे । शफर्याम् । वै परीमच्छी॰ सहरी॰ पोठी॰ पुठी॰ इ॰ भा॰ प॰ मत्स्ये ॥ प्रोष्ठीतिक्ताकटुः स्वादुः शुक्रशीकफवातजित् । स्निग्धास्यकण्ठरोगघ्नी रोचनी चलघुः स्मृता ॥ प्रकृष्टपोष्ठोस्याः । प्रोष्ठोष्ठयोः समासेवा । नासिकोदरौष्ठेति॰ जातेरितिवा ङीष् ॥

प्रोष्य । अ॰ देशान्तरे उषित्वेत्यर्थे ॥

प्रोहः । पुं॰ गजाङ्घ्रौ । हस्तिपादे ॥ पर्वणि ॥ गजस्य पर्वणि ॥ प्रोहशरणपर्वणीति त्रिकाण्डशेषः । त्रि॰ निपुणे॰ तर्के ॥

प्रौढः । पुं॰ वत्सरे ॥ त्रि॰ प्रगल्भे ॥ प्रवृद्धे । वर्द्धिते । एधिते । निपुणे । प्रोद्यते च । वह॰ क्तः समप्रसारणम् । प्रादूहेति वृद्धिः ॥

प्रौढपादः । पुं॰ आसनारोपितपादतले । आसनोपरि पादतलद्वयसंयोगपूर्वकोपवेष्टरि ॥ वस्त्रादिनाबद्धपृष्ठजानुजङ्घास्थे । वस्त्रादिद्वारा पृष्ठजानुजङ्घाबद्धबन्धनपूर्वकोपवेष्टरि यथा । आसनारूढपादस्तु जानुनोर्जङ्घयोस्तथा । कृतावसक्थिको यस्तु प्रौढपादः स उच्यते ॥ स्नानमाचमनं होमं भोजनं देवतार्चनम् । प्रौढपादो न कुर्वीत स्वाध्यायं पितृतर्पणम् ॥ इति कात्यायनः ॥ अनेकोद्वाद्ये द्वार्यभिजभूमिसमेद्धष्टकाश्च संकीर्णभूता इति बौधायनवचनात्तथाविधे आरूढपादोऽपि कुर्यात् । इत्याह्निकतत्त्वम् ॥

प्रौढा । स्त्री॰ नायिकाभेदे । चिरंध्याम् । प्रगल्भायाम् ॥ यथा । बाला तु तरुणी प्रौढा वृद्धा भवति नायिका । गुणयोगेन रन्तव्या नारी मध्या भवेत्तदा ॥ त्रिंशद्वर्षादूर्द्ध्वम् पञ्चपञ्चाशद्वर्षपर्यन्तं प्रौढावस्था । यथा । आषोडशी भवेद्बाला तरुणी त्रिंशता मता । पञ्चपञ्चाशता प्रौढा भवेद्वृद्धा ततः परम् ॥ आसां विभक्त्या कारणं यथा । अलङ्कारादिभिर्बाला तरुणी रतियोगतः । प्रेमदानादिभिः प्रौढा वृद्धा च दृढताडनात् ॥ आसां रमणे गुणदोषा यथा । बाला तु प्राणदा प्रो

ज्ञातरुणीप्रायत्वहारिणी । प्रौढाकरोतिसुरतव्यवहारमरणदाभवेत् ॥ सुग्धादिनिविधान्तर्गतप्रगल्भायांनायिकायाम् ॥ स्मरमन्दीकृतव्रीडाप्रौढासंपूर्णयौवना ॥

प्रौढि : । स्त्री॰ उत्साहे । प्रगल्भतायाम् ॥ उद्यमे । उद्योगे । कियदेतिकायाम् ॥ सामर्थ्ये ॥

प्रौष्ठपद : । पुं॰ भाद्रमासे । प्रौष्ठपदीपौर्णमास्यस्मिन् । तास्मिन्पौर्णमासोऽस्यण् ॥

प्रौष्ठपदिक : । पुं॰ प्रौष्ठपददेवताके ॥ प्रोष्ठपदोदेवतास्य । महाराजप्रोष्ठपदाट्ठञ् ॥

प्रौष्ठपदी । स्त्री॰ भाद्रपौर्णमास्याम् ॥ प्रौष्ठपदाभि : पूर्वभाद्रपदोत्तरभाद्रपदाभिर्युक्तापौर्णमासी । नक्षत्रेणयुक्त : कालइत्यण् । ङीप् ।

प्रौह : । पुं॰ प्रौढे ॥ प्रकर्षेणवह : । हृदि : ॥

प्लक्ष : । पुं॰ जटिनि । पर्कट्याम् । पाखर॰ इ॰ प्र॰ वृक्षे ॥ प्लक्ष : कषाय : शिशिरोव्रणयोनिगदापह : । दाहपित्तकफास्रघ्न : शोथहारक्तपित्तहृत् ॥ गर्दभाण्डे । कन्दराले । गैंडी॰ इ॰ वृक्षे ॥ कुम्भाराश्वत्थे ॥ पक्षे । सर्पान्तरे॰ । प्लक्ष्यति । प्लक्ष॰ । प्लक्षेरश्वोपधाया इतिस : ॥ प्रसरति॰ पा॰ । घरसन्तनी । धन्यवाधीतिड : । कपित्थकादि : ॥ यद्वा । प्लक्ष्यते । प्लक्ष भक्षणे । कर्मणिघञ् । प्लक्षन्यग्रोध इतिगः । अच् ॥ द्वीपविशेषे ॥ जम्बुद्वीपस्यविस्ताराद्द्विगुणेनसमन्तत : । संवेष्टयित्वाक्षीरोदंप्लक्षद्वीपोव्यवस्थित : ॥ प्लक्षद्वीपेश्वविप्रेन्द्रा : सप्तासन्कुलपर्वता : । ऋजव्यायता : सुपर्वाण : सिद्धसङ्घनिषेविता : ॥ गोमेदइत्यस्यैवनामान्तरम् ॥

प्लक्षसरस्वती । स्त्री॰ तीर्थविशेषे ॥

प्लक्षोदुम्बर : । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥

प्लव : । पुं॰ प्लवगे । प्लुतौ ॥ भेके । भेलके । डोंगा॰ इ॰ प॰ जलतरणसाधने ॥ भेके । दर्दुरे ॥ श्वपचे । चाण्डाले । पापे । मर्कटे ॥ जलकाके कुलके ॥ प्रणये । क्रमनिम्नमहीभागे मर्कटौद्रुमे । कारण्डवखगे । शब्दे ॥ प्रतिगतौ ॥ क्षेपणातौ । जलान्तरे ॥ जलकुक्कुटे । हंसादिजलचरपक्षिषु ॥ तैयथा । हंससारसकाचाक्षवकक्रौञ्चशरारिका : नन्दीमुखीसकादम्बाबलाकाद्या : प्लवा : स्मृता : ॥ प्लवन्तेसलिलेयस्मात् तेनतस्मात्प्लवा : स्मृता : ॥ प्लवा : पित्तहरा : स्निग्धामधुरागुरवोहिमा : । वातश्लेष्मप्रदास्त्वग्निबलशुक्रकरा: सरा:

॥ ३५ तत्त्वरवि० । दुर्भिक्षंजाय
तेसर्वामेदिनीपुष्पतिप्रिये । प्लवेषु
र्वान्ततोयानि पीडितामानवाभुवि
॥ ३५ न० कैवर्तीमुस्तके यथाह्य
॥ प्लवते प्लुङ् । अच् ॥ यथा । प्ल
वनम् । प्लुतौ । स्वरोरप् ।
प्लुयतेऽनेनवा ॥

प्लवकः । पुं० खड्गधारादिनर्तके ।
किलवो ॥ चण्डाले ॥ प्लक्षे ॥ भेके ॥

प्लवगः । पुं० कपौ । वानरे ॥ भेके ॥
मण्डूके ॥ सूर्यस्यसारथौ ॥ शिरीष
वृक्षे । सुमतिनाम्नोऽर्हच्छिष्यस्यपक्षी
॥ प्लवेनगच्छति । गम्लृ० अन्ये
ष्वपीत्यन्येष्वपीतिवाडः ॥

प्लवगतिः । पुं० भेके । मण्डूके ॥

प्लवङ्गः । पुं० प्लवगे । शाखामृगे ।
प्लक्षवृक्षे ॥ ४१ ॥ दक्षारे ॥ तृणधा
न्यानिपीडान्तेपीडावर्धतिवासवः
प्लवङ्गपीडिताः सर्वाः प्रजाश्चसुर
वन्दिते ॥ ४१ ॥ प्लवनम्०प्लवः ।
सुखीय । प्लवेनगच्छति । गम्लृ० ।
अन्येष्वपीत्यन्येष्वपीतिवाडः
गमश्चेतिखच् खच्चडिद्वा । मुमा
गमः ॥ मृगे ॥

प्लवङ्गमः । पुं० मण्डूके ॥ शाखामृगे
प्लवेनप्लुत्यागच्छति । गम्लृ० ।
गमश्चेतिखच् । मुमागमः ॥ भा
षान्तान्तरे ॥ यथा पटत्कलभादि
गुनंप्रथयद्गुरुसन्नतम्० पदाम्बलं

सततोपिचतुष्कलसङ्गतम् । नायक
मत्रचतुर्थमितोगुरुमन्त्यगं० एवाधि
कविंशतिः प्लवङ्गमवृत्तके ॥ यथा
। विष्णुविरञ्चिदिगीशकरवासवव
न्दितम् । विश्रुतविषयविषादका
मुनिजनसेवितम् । चञ्चलयातुषि
तञ्चसुखंनहिवाञ्छथ० यञ्चरपाद
सरोरुहः परिभावय ॥ इति ॥

प्लवनः । त्रि० प्रवणे । क्रमनिम्नभू
मौ ।

प्लवमानः । त्रि० तरति ॥ संतर
तिरता० हू० भा० ॥

प्लवितः । त्रि० भेकेनतरमाणे ।
प्लवेनतरतिप्रीत्यर्थघञ् ॥

प्लाक्षम् । न० प्लक्षफले ॥ प्लक्षस्यफलम्
। प्लक्षादिभ्योण् । विधानसामर्थ्यात्
तस्यफलेनलुक् ॥

प्लावनम् । न० द्रवद्रव्यस्योर्ध्वप्रापणे
। उच्छालना ० उपटाना० हू० भा
० ॥ य० । तापनंघृततैलानांप्ला
वनंगोरसस्यच । तन्मात्रसुद्धस्तंशु
ध्येत्कठिनस्तुपयोऽधि ॥ मज्जने
। बहुतरजलसंयोगे ॥

प्लावितः । त्रि० जलादिमग्नस्थाना
दौ । सिक्ते ॥

प्लिहा । पुं० प्लीहरोगे । गुल्मे ॥
यथा । यकृत्प्लिहान्त्रादिमुखादि
यचिपञ्चितिवैद्यकम् ॥

प्लीहघ्नः । पुं० रोहिखे । रोहितके

। दाडिमपुष्पके । रोहडागाच्छ० इ० गौ० सा० प्र०हर्चे ॥

प्लीहा । पुं० गुल्मे । कुक्षिवामपार्श्वस्थमांसखण्डे । पिल्ली० तापतिल्ली० इ० भा० ॥ शोणितात्क्षायते प्लीहा वामतो हृदयादधः । रक्तवाहिशिराणांसमूलंख्यातोमहर्षिभिः ॥ सिद्धान्तमिध्यन्दिरसस्यजन्तोः प्रदुष्टमत्यर्थमसृक् कफश्च । प्लीहाभिवृद्धिंकुरुतः प्रवृद्धौ तं प्लीहसंज्ञं गदमामनन्ति ॥ प्लेहति । प्लिहगतौ । श्वन्नुक्षन् पूषन् प्लीहन्क्लिन्नादिनासाधु ॥

प्लीहशत्रुः । पुं० दाडिमपुष्पके । रोहितकद्रुमे ॥ सण्णफलाम्बुपायाम् ॥ शरपुङ्खे ॥ प्लीह: शत्रुः ॥ विभीतके कोकिलाक्षे० ।

प्लीहघ्नी । स्त्री० अश्वत्थफलायाम् । हवुषायाम् ॥

प्लीहा स्त्री० प्लीहरोगे ॥ यकृत्प्लीहविसम्बद्धे० इतिप्रयोगात् ॥

प्लीहारिः । पुं० अश्वत्थवृक्षे प्लीहायामरिः ॥

प्लीहाशत्रुः । पुं० प्लीहघ्ने ॥ कोकिलाक्षे० ॥

प्लुषिः पुं० अग्नौ । प्लोषति प्लुष० । प्लुषिकुषिशुषिभ्यः क्सिः ॥

प्लुतः । पुं० त्रिमात्रवर्णे ॥ न० अश्वगतिविशेषे ॥ त्वरयाक्रम्येनाश्वगतौ ॥ उत्पतने । तिर्य्यग्गतौ । त्रि० आप्लुते ॥ प्रसृते ॥ कम्पगतियुक्ते लवनम् । प्लुप्तौ ॥ भावेक्तः ॥

प्लुतिः । स्त्री० प्लवने ॥

प्लुषः पुं० दहने ।

प्लुषिः । पुं० पुत्तिकायाम् । अल्पमशके ॥

प्लुष्टः । त्रि० दग्धे ॥ प्लुष्यतिस्म । प्लुष दाहे । क्तः यस्येतिनेट् ॥

प्लोषः । पुं० चोषे । दाहे ॥ प्लोषणम् प्लुष० । घञ् ॥

प्सा । स्त्री० भक्षणे ॥

प्सातम् । त्रि० भक्षिते ॥ प्सायतेस्म । प्सा भक्षणे । क्तः ।

प्सानम् । न० भोजने ॥

०—॰—०

फः । पुं० पवर्गद्वितीयाक्षरे ॥ वाक्यसाधने ॥ स्फारे । झञ्झावाते ॥ वर्द्धके । जंभायाम् ॥ स्फुटे । फलप्राप्तौ न० कठोरोक्तौ ॥ फूत्कृतौ ॥ निष्फलभाषणे ॥

फक्किका । स्त्री० पूर्वपक्षे । असद्व्यवहारे । चौर्य्ये । फांकी० इ० भा० ॥ न्यायतत्त्वप्रसिद्धव्याख्याविशेषे ॥

फञ्जिका । स्त्री० भार्ग्याम् । ब्राह्मणयष्टिकायाम् ॥ भनक्तिरोगान् । भञ्जो आमर्दने ॥ ण्वुल् । पृषोदरादिः ॥ देवताडे ॥ दुरालभायाम् ॥

फञ्जिपत्रिका । स्त्री० आखुपर्ण्याम् ॥

फञ्जी । स्त्री० भार्ग्याम् ॥ मन्त्रिरो-गान् । भञ्जो० । अच् । पृ० । गौ० ङीष् ॥

फट् । अ० अनुकरणशब्दे ॥ विघ्नि राक्षसीमन्त्रे ॥

फटा स्त्री० फणे ॥ दम्भे ॥ स्फुटति । स्फुटविकसने । घु० । णिज भावे० पचाद्यच् । पृषोदरादि: ॥

फड्डिका । स्त्री० झिल्लिकायाम् ॥

फण: । पुं० फणायाम् ॥ फणति । फणगतौ । पचाद्यच् ॥ फटायान्तु फणा द्वयोरित्यमर: । शब्दोर्थकार पंफणमितिक्लीबकाण्डे चन्द्रगोमी ॥

फणकर: । पुं० भुजङ्गे ॥

फणधर: । पुं० सर्पे ॥

फणधरधर: । पुं० शिवे ॥

फणभारी । फणभृति ॥

फणभृत् । फणवान् । पुं०) सर्पे ॥

फणा । स्त्री० सर्पविस्तृतमस्तके फटायाम् ॥ फणति । फण० अच् । टाप् ॥

फणाकर: । पुं० सर्पे । भुजङ्गमे ॥ फणाकरोऽस्य ॥

फणाधर:) फणाभर:) पुं० सर्प्ये कुम्भीनसे । द्विरसने ॥

फणावान् । पुं० श्वसनाशने । विषाऽऽस्ये । सर्पे ॥ फणास्त्यस्य । मतुप् ॥

फणिकेसर: । पुं० नागकेशरे ॥ फणिसंज्ञक: केसर: ।

फणिखेल: । पुं० भारतीपक्षिणि गरुद्योधनि । भार० दू०गौ०भा० ॥

फणिजिह्वा । स्त्री० महाशतावर्याम् ॥ महासमङ्गायाम् ॥ सारिकायाम् ॥

फणिज्झक: । पुं० प्रस्थपुष्पे । मरुवा० दू० भा० फणिजातोऽस्मात्० फणाभपत्रपुष्पत्वात् । फणीउज्झकोवर्णकोऽर्थे सिकेचित् । उभयत्रपृषोदरादि: ॥ स्त्री० रामदूत्याम् ॥

फणी । पुं० सर्पे ॥ फणास्त्यस्ति । व्रीह्यादित्वादिनि: ॥ सर्पिण्यामोषधौ ॥

फणिप्रिय: । पुं० वायौ ॥

फणिफेन: । पुं० अहिफेने ॥

फणिभुवनम् । न० पाताले ॥

फणिवल्ली । स्त्री० नागवल्ल्याम् ॥

फणिहन्त्री । स्त्री० रास्नायाम् । गन्धनाकुल्याम् ॥

फणिहृत् । स्त्री० क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

फणीश्वर: । पुं० अनन्ते ॥ फणिनामीश्वर: ॥

फण्ड: । पुं० जठरे ॥

फत्कारी । पुं० पक्षिमात्रे ॥

फरम् । न० फलके ॥

फरुवकम् । न० पूगपात्रे ॥

फर्फरीकः । पुं० चपेटायाम् । न०
मार्दवे ॥
फर्फरीका । स्त्री० पादुकायाम् ॥
फलः । पुं० कुटजवृक्षे ॥
फलम् । न० जातीफले ॥ सस्ये । वृ
क्षादीनांफले ॥ फलेषुपरिपक्वंयद्गुण
वत्तदुदाहृतम् । बिल्वादन्यत्रविज्ञे
यंमामंतद्धिगुणाधिकम् ॥ फलेषुस
रसंयत्स्याद्गुणवत्तदुदाहृतम् ।
द्राक्षाबिल्वशिवादीनांफलंशुष्कंगु
णाधिकम् ॥ फलतुल्यगुणंसर्वमज्ञा
नमपिनिर्दिशेत् । फलंहिमाग्निदुर्वा
तव्यालकूटादिदूषितम् । अकालजं
कुभूमीजंपाकातीतंनभक्षयेत् ॥ पाक
मतिक्रम्यघटितम् ॥ व्युष्टौ । लाभे ॥ य
था । अग्निहोत्रफलावेदाः दत्तभुक्तफलं
धनम् । रतिपुत्रफलादाराः शीलवृत्त
फलंश्रुतमितिवह्निपुराणे ऽग्निवा-
क्यम् ॥ त्रिफलायाम् । कक्कोले ॥
शस्त्राग्रे । बाणाग्रे ॥ फलके ॥
निरीपे । फाले ॥ दाने ॥ मुष्के ॥
यथा । अफलीभुञ्जतीमेषः सफल
स्तुनभुञ्जती । इतिरामायणम् ॥ हे
तुकृते । हेतूत्थे । साधननिष्पाद्ये-
कार्ये ०स्वर्गादौ । अभिसन्धीयमा
ने० शरीरवल्ले । मायामये ॥ फ-
लानि तथा जयमदर्शनंगच्छतीतिनिरु
क्तः । तच्चफलंकर्मणस्त्रिविधत्वा
त्त्रिविधम् । पापस्यानिष्टंफलंना

रकतिर्यगादिलक्षणम् ॥ २ ॥ पुण्य
स्येष्टंफलंदेवादिलक्षणम् ॥ १ ॥
मिश्रस्यतुपापपुण्ययुगलस्यमिश्रम् ०
इष्टानिष्टसंयुक्तम्मानुष्यलक्षणम् ३
कर्माधीनपुत्रपशुस्वर्गादिलक्षणेविन
श्वरे ॥ जीवःकर्मफलंभुङ्क्ते आत्मा
निर्लिप्तएव । आत्मनः प्रतिबिम्ब
स्वदेहीजीवः सएवच ॥ षड्विधलि
ङ्गेषुचतुर्थलिङ्गे । प्रकरणप्रतिपाद्यात्म
ज्ञानस्यतदनुष्ठानस्यवातत्रश्रूय
माणेप्रयोजने ॥ यथाछान्दोग्येषष्ठे
प्रपाठके० आचार्यवान्पुरुषोवेदेत्यादिवाक्ये
न० अद्वितीयवस्तुज्ञानस्यतत्प्राप्तिः
प्रयोजनंश्रूयते० इति । प्रवृत्तिदोष
जनितार्थः फलम् ॥ २० ॥ इति
गौतमः । अथचसुखदुःखंफलंसुखदुः
खोपभोगः । तथाचभाष्यम् । सुख
दुःखसंवेदनंफलम् । तच्चधर्मा
धर्मयोःप्रयोजकत्वात् ०तच्चदोष
प्रयुक्तत्वात् ० प्रवृत्तिदोषजनिते-
त्युक्तम् । तदयंमुख्यदुःखान्य-
तरसाक्षात्कारइति । गौणफलन्तु
शरीरादिकंसर्वमेव । तथाचभाष्य
म् । तत्पुनर्देहेन्द्रियविषयबुद्धिषुसतीषु
भवतीति । सहदेहेन्द्रियादिभिः
फलमभिप्रेतम् । तथाहि । प्रवृत्ति
दोषजनितोर्थः फलमेतत्सर्वंभव-
तीति । इत्यनयोरन्यतरस्यैवफलत्वम् ।
प्रवृत्तिदोषजनितत्वेनतुनिर्देशोपयो

गादुक्तम् २० ॥ नियतोत्तरभाविनि ॥ फलति फलनिष्पत्तौ० ञि फला विशरणे वा । पचाद्यच् ॥ फलं द्विविधम् । सातिशयं निरतिशयञ्च । तत्र सातिशयं स्वर्गादि० निरतिशयं मोक्ष : स च परमानन्दस्वरूप : ब्रह्म यत्तद्रूपत्वात् ॥ फलं फलोपनेयौ कौ निष्पत्तीभोगलाभयो : । सङ्कइरि केशव: ॥ फलेच्छा साधनं संक्रामति ।

फलक : । पुं० न० चर्मणि । फले । ढाल० इ० भा० ॥ फलति । त्रि-फला० । क्वात्रादिभ्योवुन् । पुं० दारुघटितदीर्घासने । फला० पट्टा० पटड़ा० इ० भा० ॥ काष्ठादिपट्टके ॥ यथा । पाण्डुरोखिनफलकेभूमौ वा प्रथमं लिखित् । ऊनाधिकन्तुसंशोध्य पश्चात्पत्रे निवेशयेत् ॥ इति ॥ अस्थिखण्डे ॥ नागकेसरे ॥ रक्तकाष्ठपट्टे । शाल्मलीफलकेश्चक्ष्णेनिर्व्याहासांसिनेजक : । नचवासांसि वासोभिर्निर्हरेन्नचवासयेत् ॥

फलकपाणि : । त्रि० चर्मिणि । फलकधारिणि । ढलैत० इ० भा० ॥ फलकंपाणौयस्य ॥

फलकी । पुं० फलु इ० गौ० प्र० मत्स्ये ॥ त्रि० फलकान्विते ॥

फलकीतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥

फलकृष्ण : । पुं० पानीयामलके ॥

फलकेशर : । पुं० नारिकेलवृक्षे ॥

फलकोषक : । पुं० अण्डकोषे ॥

फलग्राही । पुं० वृक्षे । त्रि० फलग्रहणकर्त्तरि ॥

फलचमस: पुं० दधिमिश्रितवटत्वक् चूर्णे

फलचोरक : । पुं० चोरकनामगन्धद्रव्ये ॥

फलत्रयम् । न० द्राक्षापरूपकाश्मरीषु ॥ त्रिफलायाम् ॥ फलानांत्रये ॥

फलत्रिकम् । न० त्रिफलायाम् ॥ हरीतक्यादित्रये ॥ फलानांत्रिकम् ॥

फलद : । पुं० ईश्वरे ॥ वृक्षे त्रि० फलदातरि ।

फलपञ्चाम्लम् । न० पञ्चाम्लफले ॥

फलपाक : । पुं० पानीयामलकी ।, करमर्द्दके ॥

फलपाकान्ता । स्त्री० धान्यकादल्या द्योषधौ ॥ फलपाकेनान्तोयस्या: ॥

फलपाकी । पुं० गर्दभाण्ड ॥

फलपुच्छ : । पुं० वरकालौ ॥

फलपुष्पा । स्त्री० पिण्डखर्ज्जूर्याम् ॥ द्रोणपुष्पाम् । शुभा० इ० भा० ॥

फलपूर : । पुं० बीजपूरे । बिजौरा० इ० भा० । फलैनपूर्यते । पूरी० । इगुपधेतिक ॥ कर्म्मणिघञ्वा ॥

फलपूरक : । पुं० कोलङ्के । बीजपूरे ॥

फलप्रद : । पुं० ईश्वरे ॥ धर्मेदानेन नष्टे पितत्फलप्रदईश्वर : । यतोस्तिनदातारंतंप्रशंसन्तिवेदिका :

॥ नापूर्वं फलदं तस्मिन् मानाभावात् फलं पुनः । ईश्वरादप्युपपन्नत्वान्नैवापूर्वस्य कल्पकम् ॥ सेव्यादीश्वरः फलप्राप्तिहेतुः । स च पूर्वं यज्ञदानादिक्रियया सेव्यादीश्वरात् तत्तत्फलमवेत् ॥

फलप्रिया । स्त्री० प्रियङ्गौ ॥

फलभूमि : । स्त्री० कर्मफलभोगस्थाने ॥ यथा । भरताद्यैरावतानि विदेहाश्च कुरुभ्विताः । वर्षाणि कर्मभूम्यः स्युः शेषाणि फलभूमय इति हेमचन्द्रः ॥

फलमुख्या । स्त्री० पिण्डखर्जूरे ॥ अजमोदायाम् ।

फलमुद्गरिका । स्त्री० पिण्डखर्जूरे ॥

फललक्षणा । स्त्री० प्रयोजनवत्यां लक्षणायाम् ॥ यथा व्यङ्ग्यस्य गूढागूढत्वाद्द्विधा स्यात् फललक्षणा : इति साहित्यदर्पणः ॥

फलवान् । त्रि० फलिनि । फलसहित वृक्षे ॥ फलिनि ॥ फलवत् सन्निधावफलं तद्दृशम् ॥ फलान्यस्य सन्ति । मतुप् ॥

फलवर्तुलम् । न० कालिङ्गे ॥

फलविषय : । त्रि० फलव्याप्ये । यत्नात्मनि ॥

फलवृन्त : । पुं० पनसे ॥

फलव्याप्यत्वम् । न० बाह्येन्द्रियसन्निकृष्टार्थाकारवाद्धबुद्धिवृत्त्यावच्छिन्नचिदंशकृते॰प्रकाश्यत्वाश्रयत्वं ॥ फलप्राप्तिप्रतिबिम्बितचिदाभासस्य व्याप्यत्वमित्यर्थः ॥

फलशाकम् । न० षड्विधशाकान्तर्गतफलरूपशाके ॥

फलश्रेष्ठ : । पुं० आम्रे ॥ फलेषु श्रेष्ठ : ॥ तद्वृत्ते ॥

फलषाडव : । पुं० दाडिमे ॥

फलशैशिर : । पुं० बदरवृक्षे ॥

फलस्तुति : । स्त्री० कर्मप्रवृत्तिनिमित्तप्रलोभजनकवाक्ये । कर्मफलश्रवणे ॥ यथा । फलश्रुतिरियं नृणां न श्रेयोरोचनं परम् । श्रेयोविवक्षया प्रोक्तं यथा भैषज्यरोचनम् ॥ अपिच । वेदोक्तमेव कुर्वाणो निःसङ्गोऽर्पितमीश्वरे । नैष्कर्म्यां लभते सिद्धिं रोचनार्था फलश्रुतिः ॥

फलस्नेह : । पुं० अक्षोटवृक्षे ॥

फलहारी । स्त्री० काल्याम् ॥

फला । स्त्री० शिम्बिकादिशाकभुपे ॥

फलाढ्या । स्त्री० काष्ठकदल्याम् ॥

फलाध्यक्ष : । पुं० राजादने । क्षीरिकायाम् । खिरणी० इ० भा० ॥ फलानामध्यक्ष : ॥

फलादन : । पुं० शुके । कीरे । सूआ० इ० प्र०पक्षिविशेषे । त्रि०फलमदनं यस्य तस्मिन् ॥

फलान्त : । पुं० वंशे ॥ फलेन फलैर्वान्तोऽयस्य ॥

फलाम्ल : । पुं॰ अम्लवेतसे ॥ न॰ वृ॰ क्षाम्ले ॥

फलाशन : । पुं॰ शुकपक्षिणि ॥ त्रि॰ फलभक्षके ॥

फलासव : । पुं॰ फलरसविकृतीसुराप्रभेदे ॥

फलि : । पुं॰ फलुक् पृ॰ म॰ मत्स्ये ॥

फलिका । स्त्री॰ निष्पाव्याम् ॥

फलित : । पुं॰ वृक्षे ॥ न॰ शैलेये । शिलापुष्पे ॥ त्रि॰ सफले । सञ्जातफले ॥ फलानिसञ्जातान्यस्य । तारकादित्वादितच् ॥

फलितार्थ: । त्रि॰ निष्कृष्टार्थे ॥ फलितश्चासावर्थश्च ॥

फली । त्रि॰ फलवति ॥ फलान्यस्यसन्ति । अतइनि: ॥

फलिन : । त्रि॰ फलवति ॥ विद्यामनसी । फलान्यस्यसन्ति । फलबर्हिभ्यामिनच् ॥ पुं॰ पनसे फलवति वृक्षेच ॥ इतिराजनिर्घंट: ॥

फलिनी । स्त्री॰ प्रियङ्गुवृक्षे ॥ अग्निशिखाद्रुमे ॥ नाम्नत्वायांगीष् ॥

फली । स्त्री॰ प्रियङ्गुवृक्षे ॥ गौरादित्वान्ङीष् फलिमत्स्ये ॥

फलीकारणम् । न॰ तुषे ॥

फलीश : । पुं॰ पारिशे ॥

फलूष : । पुं॰ वृक्षप्रभेदे ॥

फलेग्रहि : । पुं॰ यथाकालफलधरे । अवन्ध्यवृक्षे ॥ त्रि॰ फलग्राहकार्यरि ॥ फलानिगृह्णाति । ग्रह॰ । फलेग्रहिरात्मम्भरिश्चेति उपपदस्य एदन्तत्वं ग्रहेरिन्प्रत्ययश्चनिपात्यते ॥

फलेन्द्र: । पुं॰ राजजम्ब्वाम् । फरेंदा॰ इ॰भा॰ ॥

फलेपुष्पा । स्त्री॰ द्रोणपुष्प्याम् ॥

फलेरुह: । त्रि॰ सफलेजने ॥ फलंप्राप्तुमिच्छतीतितथा ॥

फलेरुहा । स्त्री॰ पाटलायाम् । पाटलिरुह्यते फलेरोहति । इगुपधे॰ तिकपे : क : । तत्पुरुषेकृतीत्यलुक् ॥

फलोत्तमा । स्त्री॰ काकलीद्राक्षाया म् । निर्बीजायाम् । किसमिस॰इ॰भा॰ ॥

फलोत्पत्ति: । पुं॰ आम्रवृक्षे ॥

फलोदय : । पुं॰ लाभे ॥ त्रि॰दिवि हर्षे । फलस्यउदय : षष्ठीत्वा ॥

फल्क : । पुं॰ विसारिताङ्गे ॥

फल्गु : । स्त्री॰ गयास्थनद्याम् । मलव्याम् । काकोदुम्बरिकावृक्षे । गुला॰भाषा॰इ॰प्र॰देश प्रभेदे ॥ मिथ्यावाक्ये ॥ त्रि॰ तुच्छे । असारे ॥ यथा । यथामाघवसिःकुला जगदेतत्तिफलगु । धनलोभमयश्चावनमयतनयनाय ॥ फलतिनिष्फलाविशरणे ॰फलमिष्यतीवा । फलिपाटीति साधु : ॥

फलगुतीर्थम् । न० गयानद्याम् ॥ सार्द्धक्रोशद्वयं मानं गयायांपरिकीर्त्तितम् । पंचक्रोशंगयाक्षेत्रं क्रोशमेकंगयाशिर : ॥ तत्रपिण्डप्रदानेन तृप्तिर्भवतिशाश्वती ॥ नागाज्जनार्दनाच्चैवकूपाच्चोत्तरमानसात् ॥ एतद्गयाशिर : प्रोक्तं फल्गुतीर्थंतदुच्यते । तत्रपिण्डप्रदानेनपितृणांपरमागति : ॥ पृथिव्यांयानितीर्थानियेसमुद्रा : सरांसिच। फल्गुतीर्थंगमिष्यंतिवारमेकंदिने दिने ॥

फल्गुदा । स्त्री० गयानद्याम् ॥

फाल्गुन : । पुं० अर्जुनपाण्डवे ॥ अर्जुनपादपे ॥ फलतिनिष्पादयति मास० फले र्गुक्चेत्यन् न०गुगागमश्च ॥ त्रि० फल्गुन्यांजाते ॥ श्रविष्ठाफल्गुनीस्वातिषोलुक् । लुक्तद्धितलुकि ॥

फल्गुनी । स्त्री० नक्षत्रविशेषे । पूर्वफल्गुन्यो : ॥ काकोदुम्बरिकायाम् । फल्गुन्योजातायाम् । श्रविष्ठाफल्गुनीत्यणोलुकि०लुकतद्धितलुकीतिस्त्रोप्रत्ययस्यचलुकि० फल्गुन्यषाढाभिरिति : । टित्वात् ङीप् ॥

फल्गुवाटिका । स्त्री० काकोदुम्बरिकायाम् ॥

फल्गुवृन्तक : । पुं० श्योनाकप्रभेदे ॥

फल्गुत्सव : । पुं० दोलयात्रायाम् ॥

फल्यम् । न० कुसुमे ॥

फल्यकी । स्त्री० फलिमत्स्ये ॥

फल्लफल : । पुं० सूर्पवाते ॥

फा : । पुं० वृद्धौ ॥ वर्द्धके ॥ सन्तापे ॥ निष्फलभाषणे ॥

फाटकी । स्त्री०स्फटिकायाम् । फटकिरी इ० भा० ॥

फाणि : । स्त्री० गुडे ॥ आरंभे ॥

फाणितम् । न० मत्स्यण्डयाम् । राव इ० भा० यथा । इक्षोरसस्तु य : पक्व : किञ्चिद्गाढोबहुद्रव : । स एवेक्षुविकारेषुख्यात : फाणितसंज्ञया ॥ फाणितंगुर्वभिष्यन्दिबृंहणं कफशुक्रकृत् । वातपित्तश्रमान्हन्तिमूत्रबस्तिविशोधनम् ॥ फणयति । फाणगतौ । क्तान्त : ॥

फाण्ट : । त्रि० अनायासकृते ॥ पुं० न० कषायविशेषे ॥ क्षुण्णेऔषधद्रव्ये तप्तोदकेप्रक्षिप्य सद्योभिपुत्यपूतंत्वायत्पीयतेतत्फाण्टमित्याहु : ॥ यथा । क्षिप्त्वोष्णतोयेमृदित : फाण्टद्रव्यभिधीयते ॥ अपिच । क्षुण्णेद्रव्यपलेसम्यग्जलमुष्णं विनि:क्षिपेत् पात्रेचतुष्पलमितेततस्तुस्रावयेज्जलम् ॥ सोयंचूर्णद्रव : फाण्टोभिषग्भिरभिधीयते ॥ इति वै० प० ॥

फाण्टतिम । फण० । क्त : । क्षुब्धस्वान्तेतिसाधु : ॥ नवनीतभावात्प्रागवस्थापन्ने दृव्ये ॥

फलाम्ल : । पुं॰ अम्लवेतसे ॥ न॰ द्रुमाम्ले ॥

फलाशन : । पुं॰ शुकपक्षिणि ॥ त्रि॰ फलभक्षके ॥

फलासव : । पुं॰ फलरसनिष्पन्नसुराप्रभेदे ॥

फलि : । पुं॰ फलतृ इ॰ प्र॰ मत्स्ये ॥

फलिका । स्त्री॰ निष्पाव्याम् ॥

फलित : । पुं॰ वृक्षे ॥ न॰ शैलेये । शिलापुष्पे ॥ त्रि॰ सफले । सञ्जातफले ॥ फलानिसञ्जातान्यस्य । तारकादित्वादितच् ॥

फलितार्थः । त्रि॰ निष्पन्नार्थे ॥ फलितश्चासावर्थश्च ॥

फली । त्रि॰ फलवति ॥ फलान्यस्यसन्ति । अतइनि : ॥

फलिन : । त्रि॰ फलवति ॥ विशाम्नताद्यो । फलान्यस्यसन्ति इनन॰ इ॰ अश्वादित्वात् । तच्चनातस्यफलम् । प्रियंवदः सज्जनवल्लभस्यपरोपकारीति सदाशयस्य । दातानितान्तं प्रमदाभिलाषी स्यात्फाल्गुनेयस्यजनस्यजन्म ॥ अनन्तपुरे ॥ फलतिनिष्पाद्यति । फल॰ । फलिगुंकचेतितद्नन् ॰ गुगागमश्च । तत : प्रज्ञाद्यण् ॥ यद्वा । फाल्गुनीपौर्णमासास्मिन् विभाषाफाल्गुनीतिपक्षे॰ अण् ॥

फाल्गुनानुज : । पुं॰ सुरभौ । वसन्तकाले ॥ अर्जुनस्यकनिष्ठे भ्रातरि ॥ त्रि ॥ फलानिगृह्णाति । ग्रह॰ । फलेग्रहिरात्मम्भरिश्चेति उपपदस्य एदन्तत्वं ग्रहेरिन्प्रत्ययश्चनिपात्यते ॥

फणीन्द्र: । पुं॰ राजजम्बाम् । फरेंदा॰ इ॰भा॰ ॥

फलेपुष्पा । स्त्री॰ द्रोणपुष्प्याम् ॥

फलेप्सु : । त्रि॰ सकामेजने ॥ फलंप्राप्तुमिच्छतीतिसन् ।

फलेरुहा । स्त्री॰ पाटलायाम् । पाटलिवृक्षे ॥ फलेरोहति । इगुपधेतिकः : क : । तत्पुरुषेकृतीत्यलुक् ॥

फलोत्तमा । स्त्री॰ काकलीद्राक्षाय ।म । निर्बीजायाम् । किश्मिस॰इ॰भा॰ ॥

फलोत्पत्ति: । पुं॰ आम्रवृक्षे ॥ स्फाटिकेहरी । फिङ्गा॰ भृङ्गराजे ॥ प्र॰ खगे ॥

फिरङ्ग : । पुं॰ रोगान्तरे ॥ देशान्तरे कारीपविशेषे ॥ तत्रत्यजने ॥ यथा । पूर्वाम्नायेनवशतंषडशीति : प्रकीर्तिताः । फिरङ्गभाषयामन्त्रास्तेषां संसाधनात्कलौ ॥ अधिपामण्डलानाञ्चसङ्ग्रामेष्वपराजिता : । इङ्गरेजानवषट्पञ्चलण्डुजाश्चापि भाविन : । इतिमेरुतन्त्रे २३ प्रकाश : ॥

फु : । पुं॰ मन्त्रके ॥ तुच्छवाक्ये ॥

फल्गुतीर्थम् । न० गयानद्याम् ॥ सार्द्धक्रोशद्वयमानं गयायांपरिकीर्त्तितम् । पंचक्रोशंगयाक्षेत्रं क्रोशमेकंगयाशिर : ॥ तत्रपिण्डप्रदानेन तृप्तिर्भवतिशाश्वती ॥ नागाज्जनार्द्दनाद्यैककूपाश्चोत्तरमानसात् ॥ एतद्गयाशिर : प्रोक्तं फल्गुतीर्थं-तदुच्यते । तत्रपिण्डप्रदानेभवितृणांपरमागति : ॥ पृथिव्यांयानितीर्थानियेसमुद्रा : सरांसिच। फल्गुतीर्थंगमिष्यन्तिवारमेकंदिनेदिने ॥

फल्गुदा । स्त्री० गयानद्याम् ॥

फाल्गुन : । पुं० फाल्गुनपाशब्दे ॥ अर्जुनपादपे॥ फलतिनिष्पादयति फल० फलेर्गुक्चेत्यन् न०गुगागमश्च ॥ वि० फल्गुन्याजाते ॥ स्वविशाफाल्गुनीष्वपीलक् । लुक्तद्धितलुकि ... प्रत्ययस्यानेयकालेग्रहिणी ' प्रत्ययद्वयं । भुक्तरसपाकमलवद्य : शोषितमलस्तत्र : उण्डुक: सघाल्लदेशिव्यवस्थित : पुरीषाधानम् । फुप्फुस : हृदयस्यावामपार्श्वे फुप्फुस इतिख्यातद्रूतिविलय रचित : ॥

फुल्र्ति : । स्त्री० फलने ॥

फुल्ल : । त्रि० विकसिते ॥ पुष्पे ॥ यथा । श्रीपद्मस्यांप्रियंदेवीफुल्लै : सम्पूजयेत्सदा ॥ फलति । त्रिफला । जीत: क्त : । चादित्वात् तोडभा

फल्यम् । न० कुसुमे ॥

फल्यकी । स्त्री० फलिमत्स्ये ॥

फल्लफल : । पुं० सूर्पजवाते ॥

फा: । पुं० सुद्धे ॥ वर्द्धके ॥ सन्तापे ॥ निष्फलभाषणे ॥

फाटकी । स्त्री०स्फटिकायाम् । फटकिरी इ० भा० ॥

फाणि: । स्त्री० गुडे ॥ करंभे ॥

फाणितम् । न० मत्स्यण्डायाम् । राब० इ० भा० यथा । इक्षोरसस्तुय : पक्व : किंचिद्गाढोबहुद्रव : । सएवेक्षुविकारेषुख्यात : फाणितसंज्ञया ॥ फाणितंगुर्वभिष्यन्दिबृंहणकफशुक्रकृत् । वातपित्तश्रमान्हन्तिमूत्रवस्तिविशोधनम् ॥ फाणयति । फाणयतौ । स्वान्त:क्त ॥

फाण्ट : । त्रि० अनायासकृते ॥ पुं० फेत्कारः स्नायुविशेषे ॥ कुसुमौषधजाते ॥ फूत्कारणम् । भृङ्गोमिपुष्पपू-

फेत्कारिणी । स्त्री० तन्त्रविशेषे ॥

फेन : । पुं० डिण्डीरे । अब्धिकफे । समुद्रफेने ॥ तरलद्रव्योपर्युत्थितबुद्बुदाकारवस्तुनि झाग० इ० भा० ॥ स्फायते । स्फायी० फेनमीनाविति निपातनात्साधु : ॥

फेनक : । पुं० फेने ॥ पिष्टविशेषे ॥

फेनका । स्त्री० जलपक्वतण्डुलचूर्णे

फेनदुग्धा । स्त्री० दुग्धफेनीक्षुपे ॥

फेनल : । त्रि० फेनवति । फेनिले ॥

फेनोस्यास्मिन्वास्ति । फेनादिल-च्चेतिचकारात्लच् ॥

फेनवान् । त्रि० फेनले ॥ फेनोस्यास्मिन्वास्ति । फेनादिलच्चेत्यचान्यतरस्यामित्यनुवृत्तेः पक्षेमतुप् ॥

फेना । स्त्री० क्षुपविशेषे । सातलाया म् ॥

फेनायम् । न० बुद्बुदे ॥

फेनायमान: । त्रि० फेनमुद्वमति ॥ फेनायतेविद्यस्यमिति क्यङ् ॥

फेनवाही । पुं० वस्त्रे ॥

फेनायति: । पुं० इन्द्रे ॥

फेनिका । स्त्री० पक्वान्नविशेषे । फेनी इ० भा० ॥ यथा समिताथाघृताद्यायावर्त्तीर्दीर्घा: समाचरेत् । तासुसन्निहितादीर्घा:पीठस्योपरिधारयेत् ॥ वेल्लयेत्समेनैतायथैकामध्यटीभवेत् । ततश्छुरिकयातान्तु संलग्नामेवकर्तयेत् ॥ ततस्तुवेल्लयेत्तूयः शङ्कीनचलेपयेत् ततः संवृततांलोप्त्रींविद्धीतपृथक्पृथक् ॥ पुनस्तांवेल्लयेल्लोप्त्रींयथास्याग्मण्डलाकृतिः । ततस्तांसुपचेदाज्ये भवेयुश्च पुटाः स्फुटाः ॥ सुगन्धखाण्डकैरवा तदुद्धूलनमाचरेत् । सिद्धेयाफेनिकानाम्नीमठकैनसमागुणैः ॥ ततः किञ्चिल्लघुरिष्यम्विशेषोयमुदाहृतः ॥

फेनिल: । पुं० अरिष्टभूरुहे । रीठा० इ० भा० ॥ मदनवृक्षे ॥ न० मदनफले ॥ बदरफले ॥ त्रि० सफेने ॥ फेनोऽस्यास्ति । फेनादिलच्चेतिइलच् ॥

फेरः । पुं० शृगाले ॥

फेरण्ड: । पुं० शृगाले ॥

फेरव: । पुं० शृगाले ॥ असुरे । राक्षसे ॥ फे० इति० शब्दंतीरवोऽस्य ॥ त्रि० धूर्ते ॥ हिंस्रे ॥

फेरु: । पुं० जम्बुके । शृगाले । फे० इत्यव्यक्तंरौति रुशब्दे । मितद्र्वादित्वात् डु: ॥

फेलम् । न० [illegible] भुक्तसमुज्झिते

फेलक: पुं० [illegible] ते । उच्छिष्टे ॥

फेला । स्त्री० भुक्तोज्झिते ॥ फेल्लरी । फेल्लगती । गुरोश्चेत्य: ।

फेलि: । भुक्तोज्झिते ।

फेलिका । स्त्री० [illegible] उच्छिष्टे । झ' फेली । [illegible] ट० । इ० भा०

—‡०(—)०‡—

ववयोरैक्यमभेददर्शनात् ॥

ब: । पुं० पवर्गस्यतृतीयाक्षरे ॥ वरुणे ॥ सिन्धौ ॥ भगे ॥ तोये ॥ वपने ॥

वंहिमा । पुं० बहुलतायाम् ॥ बहुलस्यभाव: । पृथ्वादित्वादिमनिच् । प्रियस्थिरेतिबहुलस्यवंहिंचादेशः ।

वंहिष्ठ: । त्रि० अत्यन्तबहुले ॥ अयमेषामतिशयेनबहुल: । अतिशायने

तमविष्ठनाविसौष्ठन् । प्रियस्थिरेति वंह्यिद्यादेश : ॥

वंहीयान् त्रि० वहुलतरे ॥ अयम नयोरतिशयेनवहुल : । द्विवचन विभज्योपपदेतरवीयसुनावितीयसु निप्रियस्थिरेतिवंह्यादेश : ॥

वक : पुं० कङ्के । वगला० इ० प्र० पच्चिणि ॥ अस्यमांसगुणस्तु । शरा रिवकाकाय दाल्यूहा : पवना-पहा : ॥ इ० ॥ वकपुष्पे । शिव मल्ल्याम् । अगस्तिद्रुमे । यथा । सितपीतनीललोहितकुसुमभेदाच्च तुर्विधोऽगस्ति : । मधुरशिशिरदो ष्णप्रकासविनाशनश्चमूलष्ट : ॥ तथाचराजनिर्घण्ट : । अगस्तिशि-शिरगौल्य निदोषघ्नंश्रमापहम् । वलासकासवैवर्ण्य भूतघ्नवलावह मिति ॥ श्रीदे । कुवेरे । रक्षोविशे षे । योभीमसेनहत : । असुरविशेषे ॥ सचश्रीकृष्णोनहत : ॥ वङ्कते । व-क्रिगौटिल्ये गतौच । अच् । आग मशास्त्रस्यानित्यत्वान्नुम् । ववयो रैक्यम् । यद्वा वाति । वायतिवा । वागतिगन्धनयो : । बोवैशोषश्चेवा क्नुन् । धातोर्लोप : ॥ वेति० आ-यतिवा । मूलविभुजादित्वात्कः । वक्तिवा । वचेरच् । न्यङ्क्वादि० ॥

वकचिञ्चिका । स्त्री० मत्स्यविशेषे० । वकाच्याम् ॥

वकजित् । पुं० भीमसेने ॥ श्रीकृष्णे ॥

वकनिसूदन : । पुं० श्रीकृष्णे ॥ भीमसेने ॥

वकपुष्प : । पुं० वकवृक्षे ॥ न० अग स्तिकुसुमे ॥

वकवृत्ति : । पुं० वकसमानवृत्तेर्नरवि शिष्टे यथा । पापमिह्मीविकर्म-स्थाम्बैडालवतिकान्शठान् । हैतु कान्वकवृत्तीश्चवाङ्मात्रेणापिनार्चयेत् ॥

वकवरी । पुं० श्रीकृष्णे ॥ भीमसेने ॥

वकव्रतचर : । पुं० वकव्रतिनि ॥ वक व्रतंचरतीति० तथा । चरेट : । अधोदृष्टिर्नैष्कृतिक : स्वार्थसाधन तत्पर : । शठोमिथ्याविनीतश्चवकव्रतचरोद्विज : ॥ इ० ॥

वकव्रती । पुं० वकव्रतचरे । अन्यत्रस वत् ॥

वकाची । स्त्री० वकचिञ्चिकायाम् ॥

वकारि : । पुं० श्रीकृष्णे ।

वकुल : । पुं० सीधुगन्धे । सिंहकेशरे । मोलसरीति० प्र० वृत्ते । वङ्कते वक्रिगत्यर्थे । आ० उलच् । आगम शास्त्रस्यानित्यत्वान्नुम् । वकुलस्तु वरोऽनुष्ण : कटुशाकरसोगुरु : । कफपित्तविषश्वित्रक्रमिदन्तगदाप-

ह : ॥ पण्यवस्तु ।

वकुला । स्त्री० कटुकायाम् ॥

वकुली । स्त्री० काकोल्याम् ॥

वकुल : । पुं० वकुले ॥

वकेरुका । स्त्री० वलाकाभिदि ॥ या सायन्ति तशाखायाम् ॥

वक्रोट : । पुं० शुक्रवायसे । वके ॥

वठर : । पुं० अम्बष्ठे शठे ॥

वणिग्वस्तु : । पुं० मीलोत्पले ॥

वणिग्भाव : । पुं० सत्यानृते वाणिज्ये ॥ वणिजोभाव : । ष्यञ् ॥

वणिग्वह : । पुं० उष्ट्रे ॥

वणिज्०ग् । पुं० वाणिजके । वाणिज्यकारिणि । क्रयविक्रयकर्त्तरि । वैदेहके सार्थवाहे । नैगमे । क्रयविक्रयके । वाणिज्ये ॥ करणान्तरे ॥ पणादे' पण० । ईजिषिच्यादिभ्यः ॥ दैत्ये ॥

वणिक् । स्त्री० वणिज्यायाम् ॥

वणिल : । पुं० ववादीकादशकरणान्तर्गतपञ्चमकरणे । तज्जातफलंयथा । प्राज्ञ : कृतज्ञोगुणगानगुणज्ञोवणिग्जनप्राप्तमनोरथ : स्यात् । यस्यप्रसूतौवणिजाभिधानंभाण्डप्रधानंद्रविणंयतःस्यादिति ॥ वणिजि ॥

वणिज्यम् । न० वाणिज्ये । सम्पत्करे । वणिजांकर्मभावोवा । दूतवणिग्भ्यांचे तिय : ध्ञविकाणिका । भाष्ये तु दूतवणिग्भ्यांचे तिनास्ति ॥

वणिज्या । स्त्री० वाणिज्ये ॥ तत्पत्करे वणिजांभाव : । दूतवणिग्भ्यांचे तिय : वणिज्याशब्द : स्वभावात्स्त्रीलिङ्ग : ॥ सायणदासप्रत्ययोमतुल्यंसोमिसमाधत्त : । भाष्ये तुवार्तिकमेवनास्ति ॥ वणिक्कर्मणि ॥

वण्ड : । पुं० असहायगमने ॥ पत्रलोहादि ॥ खर्वे ॥ कुन्तायुधे ॥ भृत्ये । वांठ० इ० भा० ॥ वण्डते । वठि । अच् ॥

वराड : । त्रि० विक्षतलाङ्गूले ॥ वाँडा इ० भा० ॥

वदर : । पुं० कोलिपादपे ॥ वदरस्य पत्रलेपोज्वरदाहविनाशन : । तथा विस्फोटकमसूरीवोजवनिवासवारकम् ॥ वदतिस्थिरीभवति० छिन्नस्यापिपुन : प्ररोहणात् । वदस्थैर्ये । बा० अर : ॥ देवसर्षपवृक्षे ॥ कार्पासअस्थि । विनौला० कपासिया० वाडवा० इ०भा० ॥ न० कोलिफले ॥ कार्पासीफले ॥ वदर्या : फलम् । फलेलुगितिविकाराद्यवयवप्रत्ययस्यलुक् ॥ लुक्तद्धितलुकीति० स्त्रीप्रत्ययस्यलुक् ॥ सेविफले ॥ क्षुद्रवदरे । झाडीबेर इ० झडबेरी० इ० भा० ॥ गोरणोरण्टायाम् ॥ वदरयाश्चे । कर्कन्धौ । वटर्याम् ॥

वदरफली । स्त्री० भूवदर्याम् ॥

बदरवल्ली । स्त्री०) भूबदर्याम् ॥

बदरा । स्त्री० सृष्टौ । वराहक्रान्ताया-मोषधौ ॥ कार्पास्याम् । एलाप-र्ण्याम् ॥ विष्णुक्रान्तायाम् । टाप् ॥

बदरामलकम् । न० प्राचीनामलके ॥

बदरि : । स्त्री० कोलिवृक्षे ।

बदरिकम् । न० तीर्थविशेषे ॥

बदरिकाश्रम : । पुं० न० तीर्थविशे-षे । नारायणाश्रमे । व्यासाश्रमे ॥

बदरी । स्त्री० कोलवृक्षे ॥ कपिकच्छ्वा-म् ॥ कार्पास्याम् ॥ गौरादित्वान्ङी-ष् ॥ बदरीफले ॥ बदर्या : फल-म् हरीतक्यादिभ्यश्चेति० विका-रार्थे लुप् ॥

बदरीखण्ड : । पुं० बदरीणां समूहे ॥ इत्यादिभ्य : षण्ड : ॥

बदरीच्छदा स्त्री० शङ्खन्याम् ॥ हस्ति-कोलिवृक्षे ॥

बदरीपत्रकम् । न० नखीनामगन्ध-द्रव्ये ॥

बदरीपाचनम् । न० तीर्थविशेषे ॥ तत्रवशिष्ठाश्रम : ॥

बदरीफला । स्त्री० नीलशेफालिका-याम् ॥

बदरीशैल : । पुं० अलकनन्दाया : पश्चिमतीरे हिमाचलैकदेशे ॥

बदरीषण्ड : पुं० बदरीखण्डे ॥ बदरीणांषण्ड : समूह : ॥

बदर्याश्रम : । पुं० नारायणाश्रमे ॥

बद्ध : । त्रि० कीलिते । संयते । कारागारादौ निगडिते । बध्यते स्म । बधबन्धने । क्त : ॥ मोक्ष शास्त्रे० सुखदुःखादिधर्मवति० यथाहंकर्तेत्यभिमानसंसारिणीवेषणौ ॥

बद्धगुदम् । न० उदरामयविशेषे । तन्निदानं यथा । यस्यान्त्रमन्नैरुपले पिभिर्वालाश्मभिर्वापिहितं यथा वत् । सञ्चीयते तस्य मल : सदो षात् शनै : शनै : सङ्करवच्चनाडा म् ॥ निरुध्यते तस्य गुदे पुरीषं निरे ति कृच्छ्रादपि चाल्पमल्पम् । हृन्ना भिमध्ये परिवृद्धिमेति तस्योदरंब द्धगुदं वदन्ति ॥

बद्धफल : । पुं० करञ्जवृक्षे ।

बद्धमुष्टि : । त्रि० कृपणे ॥

बद्धमूल : । त्रि० दृढमूले । उत्पाटना नर्हमूले । बद्धोमूलोयस्य स : ॥

बद्धमौन : । त्रि० नि : शब्दे ॥

बद्धरसाल : । पुं० विविधरसानामा म्रगन्धाख्यसमासे । मध्वाम्रे । मन्मथानन्दे ॥

बद्धशिख : त्रि० शिशौ । बाले ॥ संयतचूडेनरे ॥ यथा । सद्योप वीतिनाभाव्यं सदाबद्धशिखेनतु । विशिखोव्युपवीतश्चयत्करोतिन तत्कृतमिति ॥ बद्धाशिखायस्य ॥

वद्धशिखा । स्त्री॰ उच्चटौषधौ ॥

वध : । पुं॰ प्राणवियोगफलकव्यापारे । प्रमापणे । मारणे । हननम् । हन॰ । हनश्चवधदृत्यप् ॥ पुण्यप्रद वधस्तुयथा, एकस्मिन्निधने प्राप्ते दुष्टकारिणाम् ।· बहूनांभवति क्षेमं तस्यपुण्यप्रदोवधः ॥ कुक्कुस्त्रीसुरापश्चब्रह्महागुरुतल्पग : । आत्मानं घातयेद्यस्तु तस्यपुण्यप्रदो वधः ॥ इति ॥ अपिच, गोब्रह्मार्थे बहून्हन्यादितिशास्त्रे सुनिश्चयः एकं हन्याद्बहूनांहिनपापीतेन जायते ॥ इति वामनपुराणे ५५ अध्याय : । पारिभाषिकवधस्तु । यथा वपनं द्रविणादानं स्थानान्निर्यापणं तथा । एषहिब्रह्मबन्धूनांवधोनान्यो स्तिदैहिक : ॥ इ॰ ॥ करचरणा दिच्छेदनादिरूपे ताडने ॥ सप्तम तारायाम् ॥

वधक । पुं॰ व्याधे । मृत्यौ ॥ वध कर्त्तरि । यद्धक॰ इ॰ भा॰ ॥ त्रि॰ हिंस्रे ॥ हन्ति । हन॰ । वुञ् । वहुलं तणीतिसूत्रेणवधा देश : ॥ वधहिंसायांवा । तदा॰ सानिटत्वेऽपि वृद्धिनिषेध : ॥

वधत्रम् । न॰ आयुधे ॥ वध्यतेऽनेन । वध॰ । अमिनक्षियजिवधिपतिभ्योऽत्रन् ॥

वधस्थली : स्त्री॰ वधस्थाने ॥

वधस्थानम् । न॰ आघातने । सूनायाम् ॥ वधस्यस्थानम् ॥

वधाङ्गकम् । न॰ कारावेश्मनि ॥

वधार्ह : । त्रि॰ हननयोग्ये ॥ वध्ये ॥

वधी । त्रि॰ वधकर्त्तरि ॥

वधिर : । त्रि॰ एडे । श्रवणाशक्तिहीने बहरा॰ इ॰ भा॰ ॥ बाधिर्यनिदानन्तु । यदाशब्दवहं वायुः स्रोतआवृत्य तिष्ठति । शुद्धः श्लेष्मान्वितो वापि बाधिर्यं तेन जायते ॥ औषधं यथा॰ । कर्णशूलेकर्णनादेबाधिर्ये क्ष्वेड एव च । चतुर्ष्वपिचरोगेषु सामान्यं भेषजं स्मृतम् ॥ शृङ्गवेरञ्च मधुचसैन्धवं तैलमेवच । कदुष्णं कर्णयोर्धार्यमेतत् स्याद्वेदनापहम् ॥ इ॰ ॥ बाधिर्यं मानहृद्धीत्य चिरीत्यस्यविवक्षयेत् । बध्नाति कर्णम् । वध्यते वा बन्धबन्धने । इषिमदिमुदीतिकिरच् ॥ भिक्षुकस्यचरणौ । हितं मितं मनोरम्यं वच : शोकापहंस्वयम् । श्रुत्वापि नशृणोतीवबधिर : सप्रकीर्त्तित : ।

वधोद्यत : । त्रि॰ परवधायोद्युक्ते । सन्नद्धे । आततायिनि ॥

वध्य : । त्रि॰ वधार्हे । शीर्षच्छेद्ये ॥ किन्त्वयानश्रुतंलोकेभयवध्या : स्मृतु योषित: । हीनवर्णोपभुक्तायात्याज्या

वध्यापिवाभवेत् । च्वबध्यायथा । गोत्रात्मयांद्वदसथापिसुप्तं वालंस्वव न्युंसलनांसुदुष्टाम् । कृतापराधान पिनैववध्याचार्यंमुस्यादागुरवस्तथैवेति ॥

बध्यपाल : । पुं॰ कारागृहरक्षके ।

बध्रम् । न॰ मार्गे । सीसके सीसा॰ कृ॰भा॰ । बध्यतेऽनेन । सर्वधातुभ्य ष्ट्रन् ॥

बध्री । स्त्री॰ बध्रीम् । वरचाय॰म् । चर्मरज्जौ । वरत॰ लाव॰ कृ॰ भा॰ ॥ बध्यतेऽनया । ष्ट्रन:पित्वान्ङीप्

बन्ध : । पुं॰ पादौ । बन्धने । चन्तः करणाश्रुविरूपिज्ञानप्रतिबन्धे । कर्तृत्वाद्यभिमाने । विपर्ययादिष्यते बन्ध : । विपर्ययात्॰ग्रतत्त्वज्ञानात् स च॰प्राकृतिकवैकारिकदाक्षिणिक भेदात् त्रिविधइकस्वच्छ द्व्यास्वाम लोऽवगन्तव्य: । पुनर्बन्धोद्विविध: । तीव्रोमृदुश्चेति । तत्रसुरसम्पत्॰ सा द्यादिबन्धौ शहितुत्वात्तीव्रोबन्ध : । दैतमाश्वप्रतोतिसुखवमर्को शरूप त्वान्मृदुरन्यइति । बध्यतेऽनेनवा । बन्ध॰ । करणेतिघञ् ॥ ग्टहादिवेष्टने । शरीरे । निगडादिबन्धने । अनेकान्तवादिमतेतु॰ नानानिर यसंसरणकारणं मोहादिरष्टविधोग ण: स्वातन्त्र्यविघातहेतुत्वाद्बन्ध: । उक्तञ्च । मोहादिकोगणश्चैवबन्धो

जीवस्यकथित : । लोहपञ्जरसम्बद्धंयथाचिरं जलाशये । पलानुकमघोयातितद्वज्जीव: सबंधनइति ॥ जालंधरोड्डीयनमूलबंधान्जल्पन्ति कण्ठोदरपायुमूले । बंधत्रयेस्मिन् परिचीयमानेबंध : कुतोदारुणका लपाशै : । इतियोगविद : । षोडशप्रकारैरतिबंधे । वैयथा । पद्मासनोनागपदोलताबेष्ठोऽर्द्धसंपुट: । कुलिशंसुन्दरश्चैवतथाक्षीरपदव च डिल्लोलीभरसिंहो पिविपरीतस्तथापर : । क्षुब्धोवैधेनुकश्चैवसमुत्कण्ठस्तत : परम् ॥ सिंहासनोरतिनागोविद्याधरस्तुषोडश इतिरतिमञ्जरी । एतेषांलक्षणानिरतच्छन्दे द्रष्टव्यानि ॥ सप्तामभेदेनान्येऽपिवधा: सन्ति । यथा कामप्रदोविपरीतोनागबोरतिपाशक: । केयूर: प्रियतोषश्चतत : समरदस्तथा । ततश्चैवपदोपेय : सम्पुटश्चोर्ध्वसम्पुट : । ततस्तनभरश्चैवततोनुरतिसुन्दर : ॥ कर्णपीडस्मरचक्रौरतश्चोत्क्रम : श्मृत : । वेष्टकोहसकीलस्तुततोलीलासनस्तथा ॥ अष्टादशक्रमादृवधा:स्त्रीणांबहुसुखप्रदा:॥ एंसांकराश्चैवकथितास्तुक्रमात्तत: ॥

बंधक: । पुं॰ विनिमये । आधौ ॥ रतच्छिद्रके ॥ सत्यङ्कारे ॥ न॰ आधौ । यदुक्तमर्थायभूम्याद्याधीयतेतत्र ॥

प्रग्रहणायस्थापितवस्तुनि ॥ बध्नाति । वंध॰ । ण्वुल् ॥

वंधकी । स्त्री॰ पुंश्चल्याम् ॥ हस्तिन्याम् बध्नातिमनोयत् । वंधवंधने । ण्वुल् । गौ॰ ङीष् ॥ पञ्चपुरुषगामिन्याम् ॥

बंधनम् । न॰ वधे ।, बंधनक्रियायाम् । । उद्वाने । वधे । बांधना॰ इ॰ भा॰ ॥ निमित्ते ॥ यथा । अप्रकाशेहमित्युक्तिर्यत्प्रकाशैकबंधना । स्वप्रकाशं तमात्मानमप्रकाशः कथंस्पृशेत् ॥ अहंनप्रकाशे॰ नभामीत्युक्तिर्वचन॰ यत्प्रकाशैकबंधना॰ यत्स्वप्रकाशस्वरूप प्रकाशएकएवबंधनं निमित्तंयस्याः सातथोक्ता ॥ नप्रकाशइतिव्यवहारस्यप्रकाशानुभवनिमित्तत्वादित्यर्थः । तंप्रकाशस्वरूपमेवभासमानमात्मानमप्रकाशोऽज्ञानंकथंस्पृशेत् आवृणुयात्नकथंचिदित्यर्थः । त्रि॰ प्रासख्याम् । बंधसाधनेरज्जुनिगडादौ ॥ यथा । बंधनानिखिलसन्तिबहूनिप्रेमरज्जुकृतबंधनमन्यत् । दारुभेदनिपुणोपिषडङ्घ्रिर्निष्क्रियोभवतिपङ्कजकोशे ॥ बध्यतेऽनेनास्मिन्वा । बंध॰ । ल्युट् ॥

वंधनवेश्म । न॰ कारागारे ॥

वंधनालयः । पुं॰ कारायाम् । बंधनागारे ॥ बंधनस्यआलयः ॥

वंधस्तम्भः । पुं॰ आलाने । हस्तिबंधनस्तम्भे ॥ बंधस्यबंधनस्यस्तम्भः ॥

बंधित्रम् । न॰ कामदेवे ॥ चर्मव्यजने ॥

वंधुः । पुं॰ बंधूके । बंधुजीवके ॥ मित्रे । सख्यागासहने । भ्रातरि ॥ सगोत्रे । बांधवे । ज्ञातौ ॥ हितकारिणि ॥ संसारबंधनात्मोचनहेतुरात्मैवबन्धुर्नान्यः ॥ सम्बन्धेनोपकर्त्तरि ॥ बध्नातिस्नेहेनमनोयः बध्यतेऽस्मिन्वातिरितिवा । बंध॰ । शृस्वृस्निहीत्युः ॥ लग्नाच्चतुर्थभवने वर्षप्रत्यागारे ॥ भचयशोभितसङ्गतकर्णाः शुभसुसन्नतपङ्क्तिकवर्णाः । पन्नगराजनिविदितबंधू राजतिभूपतिसत्तदिशंधुः ॥ यथा । अङ्कितवासरनायकचन्द्रः कामिसमूहसमाहिततन्द्रः । दर्शितलोलतडित्करपालः सोयमुपैतिघनाघनकालः ॥

वंधुजीवः । पुं॰ बंधूकवृक्षे । माध्याह्निके । दुपहरिया॰ फूल॰ इ॰ भा॰ ॥ बंधुरिवजीवंजलमस्य ॥

वंधुजीवकः । पुं॰ बंधूके ॥ स्वा॰कः

वंधुता । स्त्री॰ बंधुसङ्घे ॥ बंधूनांसमूहः । ग्रामजनबंधुभ्यस्तल् ॥

वंधुरः । पुं॰ स्त्रीचिह्ने ॥ तैलफल्के ॥ बंधूके ॥ बधिरे ॥ हंसे ॥ विडङ्गे ॥ ऋषभौषधौ ॥ न॰ मुकुटे । बंधने ।

॥ त्रि० उन्नतानते ॥ रम्ये ॥ नम्रे ॥ वध्नाति । वंध० । मद्गुरादयश्चेतिसाधु : ॥

वंधुरा : । पुं० भूमिंऽसतुपु ॥

वंधुरा । स्त्री० पण्ययोषायाम् ॥

वंधुल : । पुं० असतीपुत्रे ॥ वंधून्लाति । घातस्तनिक : ॥ त्रि० नम्रे ॥ सुन्दरे ॥

वंधूक : । पुं० पीतसालके । सर्जके । प्रियके । विजयसार० इ० भा० ॥ पेयासाल० इ० गौ० भा० ॥ न० पुष्पइ क्षवि० । रक्तके । वंधुजीवके । दोपहरिया० मंझेनिया० इ० भा० ॥ धाँदुली० इ० गौ० भा० ॥ वंधूक : कफकृद्ग्राहीवातपित्तहरी लघु : ॥ वध्नातिचित्तम् । वंध० । उलूकादयश्च ऊक : ॥ स्वधूमि । बन्धक० इ० भा० ॥ यथा । वंधूकोवंधुजीवेस्यात्स्वधूमैस्यान्नपुंसकमितिहट्चन्द्र : ॥

बन्धूकपुष्प : । पुं० पीतसाले । वीजकतरौ । विजयसार० इ० भा० ॥ बन्धूकस्येवपुष्पमस्य ॥ वीजके ॥

वंधूर : । पुं० विवरे ॥ त्रि० शोभने ॥ नम्रे ॥ वध्नाति । वंध० । खर्जूरादित्वादूर : ॥ उन्नतानते ॥ बंधूरवंधुरौरम्ये नम्रे इंसेतुबंधुरद्गतिरभस : ॥

वन्ध्य : । त्रि० अफले । अवकेशिनि । निष्फले । ऋतुप्राप्तावपिफलरहिते ॥ इत्यादौ ॥ वंधेसाधु : । तत्रसाधुरितियत् ॥ वंधनीये ॥

वन्ध्या । स्त्री० अप्रजस्त्रियाम् । बांझ इ० भा० ॥ अपत्यशून्यायांगवि । वशायाम् ॥ कर्कोटकी ॥ यथा । वन्ध्याचहयलीस्त्रेयाइयलीचमृतप्रजा । अपराद्दयलोत्तेयाकुमारीयारजस्ला ॥ वलाख्यगंधद्रव्ये । वाऽस्यालके ॥ वध्नाति । वंध० । यत् । अघ्न्यादित्वाद्वा ॥ योनिरोगविशेषे ॥

वन्ध्याकान्द : । पुं० वन्ध्याकर्कोटक्याम् । बांझखखसा० इ० भा० ॥

वन्ध्याकर्कोटकी । स्त्री० विषकण्टकिन्यामोषधौ । ककोडी०खखसा० इ० भा० ॥ वन्ध्याकर्कोटकीलघ्वी कफनुद्व्रणशोधनी । सर्पसर्पदरीती ब्राविसर्पविषहारिणी ॥

बभस : । त्रि० भक्षणशीले ॥

बभ्रु : । पुं० वैश्वानरे । अग्नौ ॥ शूलपाणौ । शिवे ॥ मधुधर्वके ॥ विष्णौ ॥ विशाले ॥ नकुले । सुवर्णपुष्पीरत्नोत्तमेषुभेद : नमकुल : ॥ मुनिभेदे ॥ देशभेदे ॥ यादवविशेषे ॥ सितावरशाके ॥ त्रि० पिङ्गले । पिङ्गलवर्णवति ॥ विभर्ति० भरतिवा । कुभृञ्० भृञ्० दा । कुर्भश्चेति०कुर्दित्वञ्च ॥ खलतौ ॥

बभ्रुज : । पुं० ब्राह्मणे ॥

न्टपाप्रश्यायस्थापितेवस्तुनि ॥ बध्ना ति । बध० । ल्युल् ॥

बधकी । स्त्री० पुंश्चल्याम् ॥ हस्तिन्या म् बध्नातिमनोयत । बंधबधने । ल्युल् । गौ० ङीष् ॥ पशुपुरुषगा मिन्याम् ॥

बंधनम् । न० बधे । बंधनक्रियायाम् । । उद्दाने । बधे । बांधना० इ० भा० ॥ निमित्ते ॥ यथा । नप्रकाशोह मित्युक्तियंत्प्रकाशैकबंधना । स्वप्र काशतमात्मानमप्रकाशः कथस्पृ शेत् ॥ स्वरूपप्रकाशे० नभामीत्यु क्तिर्वचन० यत्प्रकाशैकबंधना० य स्प्रकाशस्वरूपप्रकाशएकएवबंधन निमित्तयस्याः सातथोक्ता ॥ नप्र काशइतिव्यवहारश्चप्रकाशानुभव निमित्तत्वादित्यर्थः । तत्प्रकाशस्वय निवभासमानमात्मानमप्रकाशोऽज्ञा नकथस्पृशेत् आवृणुयात्नकथंचि दित्यर्थः । चि० प्रासत्याम् । बध नसाधनेरज्जुनिगडादौ ॥ यथा । बधनानिकिलसन्तिबहूनिप्रेमरज्जु

नवं० । पुं० हलायुधे । बलदेवे । दैत्यप्रभेदे ॥ मयपुत्रे ॥ भयस्थान मतलं । यथा । प्रथमेविवरेविप्रअ तलाख्येमनोरमे । मयपुत्रोबलोना मवर्ततेऽसुरर्नर्वलात् । यथाषन्नौये नसृष्टामायासर्वार्थसाधिकाः । मा यविनोयास्वस्योधारयंतिचधाय मेति० दे० भा० ॥ वाग्मे ॥ वरुण

बंधस्तम्भ । पुं० आलाने । हस्तिवं धनस्तम्भे ॥ बंधस्यबंधनस्यस्तम्भः ॥

बंधित्रम् । न० कामदेवे ॥ चर्मव्य जने ॥

बंधुः । पुं० बंधूके । बंधुजीवके ॥ , मित्रे । सख्यागासहजे । भ्रातरि ॥ सगोत्रे । बांधवे । ज्ञातौ ॥ हित कारिणि ॥ संसारबंधनान्मोचन हेतुरात्मैवबन्धुर्मान्य : ॥ सम्बन्धि नोपकर्त्तरि ॥ बध्नातिस्नेहेनम नोय : बध्यतेऽस्मिन्नितिरितिवा । बंध० । शृस्वृस्निहीत्यु : ॥ लग्ना च्चतुर्थभवने सूर्यहलागारे ॥ भ वयशोभितसहृतकार्यः शुभसुसङ्ग तधङ्क्तिकार्यः । पन्नगराजनिवे दितबंधू राजतिभूपतिसत्तद्बं धुः ॥ यथा । भक्तिवासरमाधव चन्द्र : कामिसमूहसमाहिततन्द्रः । दर्पितलोलतडित्करजाल : सोय मुपैतिवनाधनकाल : ॥

बंधुजीव : । पुं० बंधूकवृक्षे । माध्या ह्निके । [illegible] ।

रक्त० बलप्राणनर्वा ।

च० कर्मणिघञ्वा । संज्ञा- पूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभाव : । पुंसीति०घो वा ॥ बलसेऽर्पेन । स्वनीयचेतिघो वा ॥ पारिभाषिद्धयत्नानियथा । वि द्याभिजनमित्राणिहृदिसत्त्वधनानि च । तप: सहायवीर्याणिदैवश्चदश संवलम् ॥ अपिच । अनलस्यानलेरा

॥ त्रि० उन्नतानवे ॥ रम्ये ॥ नम्रे ॥ वध्नाति । वंध० । मद्रुरादयश्चे तिसाधु : ॥

वंधुरा : । पुं० भूम्नि०सत्तुषु ॥

वंधुरा । स्त्री० पण्यायोषायाम् ॥

वंधुल : । पुं० असतीपुत्रे ॥ वंधून्ला ति । आतइतिक : ॥ त्रि० नम्रे ॥ सुन्दरे ॥

वंधूक : । पुं० पीतसालके । सर्जके । प्रियके । विजयसार०हू०भा० ॥ पे यासाल०हू०गौ०भा० ॥ न० पुष्प हवि० । रक्तके । वंधुजीवके । दो पहरिया०मझनिया० हू० भा० ॥ बाँधुली० हू० गौ० भा० ॥ वं धूक : कफकृद्ग्राहीवातपित्तहरो लघु : ॥ वध्नातिचित्तम् । वंध० । उलूकादयश्चेत्यूक : ॥ खधूपे । व न्धूक०हू०भा० ॥ यथा । वंधूकोवंधु जीवेस्यात्खधूपेस्यान्नपुंसकमितिषट् चन्द्र : ॥

वन्धूकपुष्प : । पुं० पीतसाले । जीव

वन्तौ ... [illegible] ...धमम् । व[illegible]

धर्मासुरायाश्चशिष्यायांगुरुसेवनम् ॥ बलंधर्मोरिहस्थानांभृत्यानांराजसे वनम् । बलंस्तव:स्तावकानांब्रह्मच ब्रह्मचारिणाम् । यतीनास्तसदाचा रोन्यास : सन्न्यासिनांबलम् । पापं बलंपातकिनांसुभक्तानांहरिर्बलम् । पुण्यंबलंपुण्यवतांप्रजानांनृपतिर्बल म् । फलंबलस्वच्छाणांजलधीनांब-

दयादौ ॥ वंधेसाधु : । तत्रसाधु रितियत् ॥ वंधनीये ॥

वन्ध्या । स्त्री० अप्रजस्त्रियाम् । बांझ हू० भा० ॥ अपत्यशून्यायांगवि । बशायाम् ॥ कदलीविशेषे ॥ यथा । वन्ध्याचकदलीस्त्रीयाकदलीचमृतप्रजा । अपराक्रमशोस्त्रीयाकुमारीयाऽकल्प्ला ॥ बलाख्यगंधद्रव्ये । बा- घ्यालके ॥ वध्नाति । वंध० । यत् । अघ्न्यादित्वाद्यत्वा ॥ योनिरोग विशेषे ॥

वन्ध्याकन्द : । पुं० वन्ध्याकर्कोटक्या म् । बांझखखसा० हू० भा० ॥

वन्ध्याकर्कोटकी । स्त्री० विषकण्टकि न्यामोषधौ । काकोडी०खखसा० हू० भा० ॥ वन्ध्याकर्कोटकीलघ्वी कफनुद्व्रणशोधनी । सर्पसर्पहरीतीत्ना विसर्पविषहारिणी ॥

वभस : । त्रि० भक्षणशीले ॥

वभ्रु : । पुं० वैश्वानरे । अग्नौ ॥ शूल पाणौ । शिवे ॥ गरुडध्वजे ॥ वि-

वलाहक : । पुं० मेघे । अम्बुदे ॥

... [illegible] ... । पृषोदरा

यन्त स्वरेत्यरसिति ॥ साते । वायौ ॥ वलेनदीव्यति । दिवु० । अच् ॥

वलदेवा । स्त्री० त्रायमाणायामोषधौ ।

वलप्रसू : । स्त्री० रोहिण्याम् । वलरा ममातरि ॥ वलस्यप्रसू : ॥

वलभद्र : । पुं० सीरिणि । हलायुधे ॥ वलशालिनि ॥ लोध्रे ॥ गवये ॥ व लंभद्रंयेद्मस्य । [illegible]

न्यायग्रहणायस्थापितेवस्तुनि ॥ बध्नाति । वंध० । खलुल् ॥

वंधकी । स्त्री० पुंश्चल्याम् ॥ हस्तिन्याम् वध्नातिमनोयत्र । वंधवधने । खलुल् । गौ० ङीप् ॥ पक्षपुरुषगामिन्याम् ॥

वंधनम् । न० वधे । वंधनक्रियायाम् । । उद्दाने । वधे । बांधना० इ० भा० ॥ निमित्ते ॥ यथा । नमकाशेष मिथुविर्यत्प्रकाशैकयधना । स्वप्रकाश तमात्मानमप्रकाश : कथस्पृशेत् ॥ पर्यनप्रकाशि० नभामीत्यु क्तिर्बंधन० यत्प्रकाशैकवधना० य स्वप्रकाशस्वरूप प्रकाशपकएनबंधम निमित्तयस्या : सातथोक्ता ॥ सप्र काशवृत्तिव्यवहारस्वप्रकाशानुभव निमित्तत्वादित्यर्थः । तत्प्रकाशस्वय मेवभासमानमात्मानमप्रकाशोऽस्ता नंकथस्पृशेत् आवृणुयात्नकथंचि दित्यर्थ : । त्रि० प्रासल्याम् । वंध नसाधनेरज्जु निगडादौ ॥ यथा ।

वलविन्यास : । पुं० व्यूहे ॥ वलस्य सैनायायुद्धार्थं देशविशेषे० विन्यासो दुर्लंघ्यत्वनिमित्तं निमज्यस्थापनम् ॥

वलसूदन : । पुं० इन्द्रे ॥ वलनामा नमसुरंसूदितवान्० सूदयति । सूद् घरणे । नन्द्यादित्वाल्ल्यु : ॥

वलस्थिति : । स्त्री० शिबिरे ॥ वलस्य

वंधस्तम्भ : । पुं० आलाने । हस्तिवंधनस्तम्भे ॥ वंधस्यवंधनस्यस्तम्भ: ॥

वंधित्रम् । न० कामदेवे ॥ चर्मव्यजने ॥

वंधु: । पुं० वंधूके । वंधुजीवके ॥ मित्रे । सन्ध्यागासहमे । भ्रातरि ॥ सगोत्रे । वांधवे । ज्ञातौ ॥ वित्तारिणि ॥ संसारवंधनान्मोचन हेतुरात्मैवबन्धुर्नान्य : ॥ सम्बन्धीमकर्त्तरि ॥ वध्नातिस्नेहेनम नोय : वध्यतेऽस्मिन्ज्ञातिरितिवा । वंध० । शृस्वृस्निहीत्यु : ॥ सन्ना ऋतुर्धमवनं वृथीइत्यादौ ॥ ॥ चयथोभितसङ्गतकार्यः शुभसुसङ्गसपद्धक्तिकवर्थः । नन्नराजनिवेदितवंधु राजतिभूपतिससदिवंधु : ॥ यथा । भक्तितयासरमायमचन्द्र : कामितसूक्ष्मसमाहितनन्द्रः । दर्शितलोलतडित्करपाल : सोयमुपैतिघनाघनकाल : ॥

वंधुजीव : । वांतवांडिवंधूके । माध्या भा० ॥ स्निग्धायुष्यावलोक्य० द्विशोयातपित्तजित् ॥ वलति । वलसंवरणे । पचाद्यच् । वलमस्यस्ता : अर्शआद्यच् ॥ रामायविश्वामित्रेणदत्तायांविद्यायाम् ॥ यथा । क्षुत्पिपासेनतेरामभविष्येतेनरोत्तम । बलामतियन्नाद्वं वपठत : पथिरामवेलायरामायणम् ॥ शारीरं

॥ त्रि० उन्नतानसे ॥ रम्ये ॥ नम्रे ॥ वध्नाति । बंध० । मद्गुरादयश्चेतिसाधु : ॥

बंधुरा : । पुं० भूमि०सत्नुपु ॥

बंधुरा । स्त्री० पण्ययोषायाम् ॥

बंधुल : । पुं० असतीपुत्रे ॥ बंधून्लाति । असद्गतिक : ॥ त्रि० नम्रे ॥ सुन्दरे ॥

बंधूक : । पुं० पीतसालके । सर्जके । प्रियके । विजयसार०इ०भा० ॥ पेयासाल०इ०गौ०भा० ॥ न० पुष्पह्यवि० । रक्तके । बंधुजीवके । दोपहरिया०नकफिया० इ० भा० ॥ बाँदुली० इ० गौ० भा० ॥ बंधूक : कफकृद्ग्राही वातपित्तहरो लघु : ॥ बध्नातिचित्तम् । बंध० । उलूकादयश्चेत्यूक : ॥ बन्धूके । बन्धूक०इ०भा० ॥ यथा । बंधूकोबंधुजीवेस्यात्स्त्रबधूकेस्यान्नपुंसकमितिहट्टचन्द्र : ॥

बन्धूकपुष्प : । पुं० पीतसाले । जीव

हवादौ ॥ वंधेसाधु : । तत्रसाधुरितियत् ॥ वंधनीये ॥

वन्ध्या । स्त्री० अप्रजस्त्रियाम् । बांझ इ० भा० ॥ अपत्यशून्यायांगवि । वशायाम् ॥ इपलीविशेषे ॥ यथा । वन्ध्याचइपलीज्ञेयाइपलीचमृतप्रजा । अपराइपलोज्ञेयाकुमारीयारजस्वला ॥ बलाख्यगंधद्रव्ये । वालाख्यालके ॥ बध्नाति । बंध० । अघ्न्यादित्वाद्यक् ॥ योनिरोगविशेषे ॥

वन्ध्याकन्द : । पुं० वन्ध्याकर्कोटक्याम् । बांझखखसा० इ० भा० ॥

वन्ध्याकर्कोटकी । स्त्री० विषकण्टकिन्यामोषधौ । ककोडी०खखसा० इ० भा० ॥ वन्ध्याकर्कोटकीलघ्वीकफनुद्व्रणशोधनी । सर्पदर्पहरीतीक्ष्णाविसर्पविषहारिणी ॥

वभस : । त्रि० भक्षणशीले ॥

वभ्रु : । पुं० वैश्वानरे । अग्नौ ॥ शूलपाणौ । शिवे ॥ गरुडध्वजे ॥ वि-

[बल]वत् । अ० हठार्थे । यथा । बलात्सन्द्र्षयेद्यस्तुपरभार्यांनर : कचित् । वधदण्डोभवेत्तस्यनापराधोभवेत्स्त्रिया : ॥

बलात्कार : । पुं० प्रसभे । हठे ॥ बलादितिनिपातोहठे० इ० स्वामी ॥ बलात्करणम् । भावेघञ् ॥ बद्ध्वास्वगृहमानीयताडनादौरूप

बलाहक : । पुं० मेघे । अब्दे । वारिवाहश्चोबलाहक : । पृषोदरादित्वात्पूर्वपदस्याथ : उत्तरपदादेश्चलत्वम् ॥ बलाकाभिर्होयते गम्यते । ओहाङ्० गतौ० पृ० । बलं नहीयतेवा । कुन् ॥ गिरौ ॥ दैत्यविशेषे ॥ नागविशेषे ॥ मुस्तके ॥ श्रीकृष्णस्यन्दनाश्वे ॥ रमागर्भोद्भव

कलिदेवपुत्रे ॥
बलाह्वकन्दः । पुं॰ गुलञ्चकन्दे ॥
बलिः पुं॰ दैत्यप्रभेदे । विरोचनात्मजे ॥ करे । राजग्राह्यभागे ॥ चामरदण्डे ॥ उपहारे । उपायने । भेंट॰ इ॰ भा॰ ॥ पूजासामग्याम् ॥ निर्योऽस्योपजीव्ये ॥ पञ्चमहायज्ञान्तर्गतभूतयज्ञे ॥ तिर्यग्भिक्षुकादिदाने ॥ यथातिथंशीश्वसुतपौराजपुत्रे ॥ बलिवैश्वदेवनामकपंचयज्ञान्तर्गतयज्ञविशेषे ॥ बलते॰ बल्यते वा । बलप्राणने॰ बलसंवरणे संचरणे च । सर्वधातुभ्यइन् ॥ बलनम् । बलदाने । बलते वा । खनिकषीति॰ दूर्वा ॥ यथा । दर्पि : सौच : । पद्म॰ बर्थैर्वलिशाहिरण्ये॰ कृतिवलिरादेश : ॥
बलि : । स्त्री॰ जरयाश्लथचर्मणि ॥ चर्मतरङ्गे ॥ गृहदारुप्रभेदे ॥ जठरावयवे ॥ यथा । एकवलिः शस्तकुष्णु : सौभोगीद्विवलि : स्मृत : । त्रिभिराचार्यइत्याहुश्चतुर्भिःस्याद्दरिद्रक : ॥ पवलिस्तुल्यपःप्रोक्तोयस्त्वादानेपतत्पर : । विषमावलयोयेषुते चागम्याभिगामिन : ॥ ऋतुव्यम्बुवलयोयेषुते नरा : सुखभागिन : ॥ इति॰ गरुडपुराण॰ ॥

बलिकम् । न॰ पटलप्रान्ते ॥
बलिकर : । त्रि॰ बलिकर्त्तरि । बलिंकरोति । दिवाविभेतिट : ॥
बलिका । स्त्री॰ अतिबलायाम् ॥
बलिक्रिया । स्त्री॰ इष्टदेवतापूजाविधौ ॥
बलित : । त्रि॰ वेष्टिते ।
बलिदानम् । न॰ देवोद्देशेनयथाविधिपूजोपहारत्यागे ॥ देवतोद्देशेन सङ्कल्पपूर्व्वं कच्छागादिपशुघातने । बलिदानेनसततंजयेच्छत्रून्नृपान्नृप ॥
बलिध्वंसी । पुं॰ विष्णौ ॥ बलिमसुरविशेषंध्वंसितुंशीलमस्य । ताच्छील्येणिनि : ॥ बलिनापूजादिना॰ अविद्यांध्वंसितुंशीलमस्येतिवा ॥
बली । पुं॰ बलदेवे ॥ माषे ॥ वृषभे ॥ महिषे ॥ उष्ट्रे ॥ शूकरे ॥ कफे ॥ कुन्दवृक्षे ॥ त्रि॰बलवति । उपचिते । मांसले ॥ बलमस्यास्ति । बलादिभ्योमतुबन्यतरस्यामितिपक्षेइनि : ॥
बलिन : । त्रि॰ वलिभे । श्लथचर्म्मणि ॥ वलिश्चर्मसङ्कोचोस्यास्ति । पामादित्वान्न : ॥
बलिनन्दन : । पुं॰ बाणासुरे ॥
बलिनी । स्त्री॰ बलायाम् । धान्यानके ॥ बलमस्त्यस्याम् । बलादिभ्योम

तुवन्यतरस्यामितिपक्षेइनि : ॥
वलिपुष्ट : । पुं॰ काके ॥ वलिनापुष्ट : ॥
वलिपोदकी । स्त्री॰ उपोदकायाम् ॥
वलिप्रिय : । पुं॰ लोध्रवृक्षे ॥
वलिभ : । त्रि॰ वलिभे । जरयाश्लथचर्मणि ॥ वलिश्चर्मसङ्कोचोस्यास्ति । तुन्दिवलिवटेर्भ : ॥
वलिभुक् । पुं॰ वायसे ॥ वलिंभुङ्क्ते । भुजपालनाभ्यवहारयो : । क्विप् ॥
वलिमन्दिरम् । न॰ पाताले ॥ वलेर्मन्दिरमत्र ॥
वलिमुख : । पुं॰ वलिमुखे ।
वलिशम् । न॰ वडिशे । मत्स्यवेधने । वलिनोमत्स्यान्॰ श्यति । शोतनूकरणे । आतोनुपेतिक : ॥
वलिष्ठ: । त्रि॰ वलवत्तमे ॥ अतिशयेनवलवान् । वलवच्छब्दात्मतुवन्तादिष्ठन्प्रत्यय : । विन्मतोर्लुगितिमतुपोलुक् ॥ प्रायश्चित्तं विनाप्नोत्यस्मैवमशुद्धमात्मता । अकामायावलिष्ठेनस्त्रीजारेणदुष्यति ॥
वलिष्णु : । त्रि॰ अपमानिते ॥
वलिसद्म । न॰ रसातले । पाताले । वले : सद्म ॥
वलिहा । पुं॰ विष्णौ ॥
वली । स्त्री॰ वलौ । त्वगूर्मौ । चर्मतरङ्गे ॥

वलीकम् । न॰ नीध्रे । पटलप्रान्ते । कांची॰इ॰गदे॰भा॰ । परावली॰इ॰भा॰ ॥ वलति । धातूपोतिभित्त्यादि । वलसंवरणे । वलीकादयश्चेतिकीकन् ॥
वलीमुख : । पुं॰ वानरे ॥ वलीयुक्तंमुखमस्य ॥
वलीयान् । त्रि॰ अतिशयेनवलयुक्ते ॥
वलीवर्द : । पुं॰ वृषे । बैल॰वरध॰वर्धी॰इ॰भा॰ । वरणम् । वर्द्धृप्याम् । सम्पदादित्वात्क्विप् । वैश्यवद्भ॰ईवरी । तांददाति । घातपुतिक : । अतिशयितंवलमस्य । अतस्तनि : । वलीचासौ॰ईवर्दश्च ॥ तीर्थयात्रायांतदारूढस्यदोषोयथामात्स्ये । वलीवर्दसमारूढ: शृणुतस्यापियत्फलम् । नरकेवसतेघोरेगवांक्रोधेहिदारुणे । सलिलञ्चनगृह्णन्तिपितरस्तस्यदेहिनइति ॥
वलु : । स्त्री॰ हस्तिदन्तालिकायाम् ॥
वल्कक : । पुं॰ पद्ममूले । पत्रिविशेषे ॥ वलते । वल॰ । वलीकष : ॥
वल्कल: त्रि॰ वलवति ॥ वलनसहते । वल्वादूल : ॥
वल्मिक : । पुं॰ न॰वल्मीके ॥
वल्मीकि : । पुं॰ न॰वल्मीके ॥
वल्मीक : । पुं॰ न॰वामलूरे । नाकौ । पिपीलिकादिकीटविशेषकृतेमृत्स्तूपे । वावी॰इ॰भा॰ ॥ न॰ रोग

विशेषे । अस्यलक्षणं । यथा । ग्रीवांसकक्षाकरपाददेशेसम्भीगलेवाभिभिरेवदीर्घैः । ग्रन्थिः सवल्मीकवदंक्रियाणांजातैः क्रमेणैवगतप्रवृद्धिः ॥ मुखैरनेकैः स्रुतितोदवद्भिर्विसर्पवत्सर्पतिचोन्नतार्यैः । वल्मीकमाहुर्भिषजोविकारंनिष्प्रत्यनीकंचिरजंविशेषात् ॥ वाल्मीकिमुनौ ॥ वलन्तेप्राणिनोऽत्र । अलीकादयश्चेति कीकन्प्रत्ययोनिपातितः ॥

वल्मीकशीर्षम् । न० स्रोतोञ्जने ॥

वल्मीकिः । पुं० वाल्मीके ॥

वल्मीकूटम् । न० वल्मीके ॥

वल्य : । पुं० बुद्धभिक्षुके । श्रमणे ॥ न० प्रधानधातौ । रेतसि ॥ त्रि० बलकरे ॥

वल्यरा । स्त्री० पतिव्रतायाम् ॥ श्वश्रूगन्धायाम् ॥ शिमृडीक्षुपे ॥ प्रसारिण्याम् ॥

वल्ल : । पुं० गुञ्जात्रयपरिमाणे । द्विगुञ्जेपरिमाणे ॥ सार्द्धगुञ्जायाम् ॥ वल्लते । वल्लसंवरणे सञ्चरणे च । प० अच् ।

वल्लक : । पुं० निष्पावे । राजशिम्बायाम् ॥

वल्लकी । स्त्री० वीणायाम् । विपञ्चयाम् ॥ वल्लते । वल्ल० । क्वुन् । गौरादित्वान्ङीप् ॥ सल्लकीवृक्षे ॥

वल्लभ : । त्रि० दयिते । प्रिये ॥ अध्यक्षे ॥ न० कुलीनाश्वे । सल्लक्षणतुरङ्गमे ॥ अध्यक्षोऽत्रगवाध्यक्ष इति स्वामी ॥ वल्लते०वल्ल्यतेवा । वल्ल० । रासिवल्लिभ्यांचेत्यभच् ॥

वल्लभपाल : | वल्लभपालक: । पुं० उत्तमाश्वपाले ॥ अश्वरक्षके ॥

वल्लभा । स्त्री० प्रियायाम् । प्रेयस्याम् ॥

वल्लरम् । न० वल्लरि ॥

वल्लरि : । स्त्री० मञ्जर्याम् ॥

वष्कय : । पुं० तरुणवत्से । वरेडा० वृ० भा० ॥ वष्कते । वष्कगतौ । भा० अयन् ॥

वष्कयणी । स्त्री० वष्कयिण्याम् ॥

वष्कयिणी । स्त्री० तरुणवत्सायाङ्गवि० । बाखडी० वृ० भा० ॥ वष्कयस्तरुणवत्सः सोऽस्यस्याः । अतइनिठनावितीनिः । षट्कुप्वादिति णत्वम् । ङीप् ॥

वह्नि : । अ० वाह्ये । वहरि । वह० क्रस् । ववयोरभेदः ॥

वहु । त्रि० त्र्यादिसङ्ख्यासु ॥ विपुले । भूयसि ॥ वंहसे । वह्निबृंहौ ॥ वह्निर्बंहेर्नलोपश्च ॥ स्त्रियां० वह्वादित्वात्०पाक्षिकोङीप्रभावः । ङीप्पक्षे० वह्वी ॥

वहुक : । पुं० कर्कटे । अर्के ॥ दात्यू

र्थे । तलखातके ॥ त्रि॰वहुभिःक्री
ते ॥ सङ्ख्यायाअतिशदन्तायाः
कन् ॥
वहुकण्टकः । पुं॰ चुद्रगोक्षुरे । यवा
से । हिन्ताले ॥
वहुकण्टका । स्त्री॰ अग्निदमन्याम् ॥
वहुकण्टा । स्त्री॰ कण्टकार्याम् ॥
वहुकन्द : । पुं॰ शूरणे ॥
वहुकन्दा । स्त्री॰ कर्कट्याम् ॥
वहुकर : । पुं॰ वक्रग्रीवे ॥ उष्ट्रे ॥
त्रि॰ खलपू ॥ स्त्रियांवहुकरा ॥
वहुकार्यकर्तरि । वहुकरोतिसुवसं
नादि । क्रियतहुपुक्तओज्वापा
नमित्यच् ॥
वहुकरी । स्त्री॰ वहुकरभार्यायाम् ॥
पुंयोगलक्षणोङीष् ॥ सम्मार्जन्या
म् ॥
वहुकर्णिका । स्त्री॰ आखुकर्ण्याम् ॥
वहुकूर्च : । पुं॰ मधुनालिकेरके ॥
वहुक्षम : । पुं॰ वुद्धे ॥ वहुक्षमते ।
पचाद्यच्॰ । ईषिचमिभ्याख्ठे तिष : ॥
वहुगन्धम् । न॰ त्वचे । पुं॰कुन्दुरुके॥
वहुगन्धदा । स्त्री॰ कस्तूर्याम् ॥
वहुगन्धा । स्त्री॰ चम्पककलिकायाम् ।
यूथिकायाम् ॥ कृष्णजीरके ॥
वहुगर्ह्यवाक् । त्रि॰ कुत्सितवहुभाषि
नि । जल्पाके । वहुगर्ह्यावागस्य ।
वहुग्रन्थि : । पुं॰ झावुके ॥ ०ग्रन्थी
न्ययोयस्मिन् ॥

वहुच् । पुं॰ प्रत्ययविशेषे । सचप्रकृ
ते : पूर्वंभवति॰ प्रकृतेर्लिङ्गंचभज
ते : । स्त्र्यादीपदसमाप्तौतुवहुच्प्रकृ
तिलिङ्गक : ॥
वहुच्छिन्ना । स्त्री॰ कन्दगुडूच्याम् ॥
वहुतन्त्री: । त्रि॰ वहुतन्त्रीविशिष्टे ॥ यथा
। वहुतन्त्रीःकायः । वहुतन्त्रीर्वीणा ।
वहुतन्त्रिशरीरम् । वह्व्यस्तन्त्र्योयस्मि
न् । नाडीतन्त्र्योःस्वाङ्गे॰इ॰नकप् ॥
वहुतन्त्रीकः । पुं॰ वहुतन्त्रविशिष्टे ।
यथा । वहुतन्त्रीक : पटः । वहुत-
न्त्रीकावीणा । वहुतन्त्रीकंवासः । वह्व्य
स्तन्त्र्योयस्मिन्कप् ॥
वहुतरकणिश . । पुं॰ रागीधान्ये ।
वहुता । स्त्री॰ वहुत्वे ॥
वहुतिक्ता । स्त्री॰ काकमाच्याम् ॥
वहुतिथ : । त्रि॰ वहुसङ्ख्याके ॥
वहूनांपूरण : । तस्यपूरणेडट् । व
हुपूगगणसङ्घस्यतिथुक् ॥
वहुतृणम् । न॰ तृणकल्पे ॥ ईषदस-
माप्तं तृणम् । विभाषासुपोवहुच
पुरस्तात् ॥
वहुत्वम् । न॰ वहुतायाम् । वहोर्भा
व : । तस्यभावस्त्वतलौ ॥
वहुत्वच : ।
वहुत्वक् पुं॰ भूर्जद्रुमे ॥
वहुदुग्ध : । पुं॰ गोधूमे ॥
वहुदुग्धा । स्त्री॰ वन्ध्यायाम् । वहु
क्षीरायांगवि । वहुदुग्धंयस्याम् ॥

वहुदुग्धिका । स्त्री० स्नुहीवृक्षे ॥

वहुधा । अ० अनेकप्रकारे ॥ वहव : प्रकारा: । सङ्ख्याया विधार्थे धा वा ॥ यथा । वहुवारान् इति० क्रियाभ्यावृत्तिगणने० विभाषा वहोर्धाऽविप्रकृष्टकाल इति धा । वहुधा वहुकृत्वो वा दिवसस्य भुङ्क्ते ॥

वहुधान्य : । पुं० वत्सरविशेषे ॥ सुभिक्षं क्षेममारोग्यं प्रशान्ता : पार्थिवा : प्रिये । तस्करोपद्रवं वित्तं वहुधान्ये वरानने ॥ १२ ॥ अतिशय धान्यविशिष्टे ॥

वहुधारम् । न० वज्रे ॥

वहुनाडि : । त्रि० काये ॥ नाडीतन्त्र्यो : स्वाङ्ग इति नकप् ॥

वहुनाडीक : । त्रि० स्तम्भे ॥ दिवसे ॥ वह्वीर्नाड्योयस्मिन् । कप् ॥

वहुनाद : । पुं० शङ्खे ॥

वहुनामा । पुं० असङ्ख्यातनामनि परमेश्वरे ॥ वहूनि नामानि यस्य ॥ सर्वाण्येतानि नामानि परस्य ब्रह्मणो हरेरिति पुराणोक्ते : ॥

वहुपट् । त्रि० ईषदूनेपटौ । वहुपु ष्कर्मसुदक्षे ॥

वहुपत्र : पुं० पलाण्डौ अ० अभ्रके ॥ त्रि० अनेकपत्रयुक्ते ॥

वहुपत्रा । स्त्री० तरुणीपुष्पे ॥

वहुपत्रिका । स्त्री० भूम्यामलक्याम् । मेथिकायाम् ॥ महाशतावर्याम् ॥

वहुपत्री । स्त्री० लिङ्गिन्याम् ॥ गृहकन्यायाम् ॥ तुलस्याम् ॥ जतुकाकायाम् ॥ वृहत्याम् ॥ गोरक्षदुग्धायाम् ॥

वहुपर्ण : । पुं० सप्तच्छदवृक्षे ॥ त्रि० अनेकपत्रयुक्ते ॥

वहुपर्णिका । स्त्री० आखुकर्ण्याम् ॥

वहुपर्णी । स्त्री० मेथिकायाम् ॥

वहुपात् । पुं० वटवृक्षे ॥ ॥ वहव : पादा यस्य । सङ्ख्यासुपूर्वस्य ॥

वहुपाद : । पुं० वटवृक्षे ॥

वहुपुत्र : । त्रि० अनेकसुतविशिष्टे ॥

वहुपुत्रा । स्त्री० भूम्यामलक्याम् ॥

वहुपुत्री । स्त्री० शतमूल्याम् ॥

वहुपुष्प : । पुं० पारिभद्रवृक्षे ॥

वहुपुष्पिका । } स्त्री० { धातक्याम् ॥
वहुपुष्पी ।

वहुप्रज : । पुं० मुञ्जतृणे ॥ शूकरे ॥ त्रि० अनेकसन्तानयुक्ते ॥

वहुप्रतिज्ञ : । पुं० अनेकपदसङ्कीर्णपूर्वपक्षविशिष्टव्यवहारे ॥ त्रि० अनेकप्रतिज्ञायुक्ते ॥

वहुप्रद : । त्रि० अतिदातरि । वदान्ये । दानशौण्डे । वहुप्रददाति । प्रेदाज्ञ इति क : ॥

वहुप्रसू : । स्त्री० कमिलायाम् । वहुसन्तानप्रसवकारिण्याम् ॥

वहुफल : । पुं० कदम्बे । नीपे ॥ वि

फङ्गते ॥ रीछ : फली ॥
बहुफला । स्त्री॰ भूम्यामलक्याम् ॥ घविकायाम् ॥ मापपर्ण्याम् ॥ काकमाच्याम् ॥ चपुष्याम् ॥
बहुफलिका । स्त्री॰ भूबदर्याम् ॥
बहुफली । स्त्री॰ आमलक्याम् ॥ मृगेर्वारौ ॥
बहुफेना । स्त्री॰ सातलायाम् ॥
बहुबल : । पुं॰ सिंहे ॥ त्रि॰ अतिशयबलयुक्ते ॥
बहुमञ्जरी । स्त्री॰ तुलस्याम् ॥
बहुमत : । त्रि॰ बहूनांसम्मते ॥ नाल्पसंस्कृतैर्नैवनात्यन्तदेशभाषया । कथांगोष्ठीषुकथयंल्लोकेबहुमतोभवेत् ॥
बहुमल : । पुं॰ सीसके ॥ त्रि॰ घने मलयुक्ते ॥
बहुमार्ग : । पुं॰ न॰ चत्वरे ॥ बहूनां मार्ग : समाहारोवा । त्रि॰ अनेकपथयुक्ते ॥
बहुमूर्ति : । स्त्री॰ वनकार्पासे ॥ त्रि॰ नानाकारे ॥
बहुमूर्द्धा । पुं॰ विष्णौ ॥
बहुमूल : । पुं॰ इत्कटे ॥ शिग्रौ ॥ स्थूलशरे ॥ त्रि॰ अनेकमूलयुक्ते ॥
बहुमूलक : । पुं॰ इत्कटे ॥ न॰ उशीरे ॥
बहुमूला । स्त्री॰ शतावर्याम् ॥
बहुमूली । स्त्री॰ माकन्द्याम् ॥

बहुमूल्य : । त्रि॰ महाधने । महार्घवस्तुनि ॥
बहुयाज्य : । पुं॰ अनेकयजमाने ॥ बह्वीभूर्यासोयाज्यायाजनीयायस्य ॥
बहुरश्मिका । स्त्री॰ मेदायाम् ॥
बहुरसा । स्त्री॰ महाज्योतिष्मत्याम् ॥
बहुरहा । स्त्री॰ कन्दगुडूच्याम् ॥
बहुरूप : । पुं॰ शिवे ॥ विष्णौ ॥ धूनके । सर्जरसे ॥ सरटे ॥ स्मरे । कामदेवे ॥ ब्रह्मणि ॥ बुद्धभेदे ॥ केशे ॥ युगभेदे ॥ बालयुवादिरूपे देवनरादिरूपेजीवे ॥ बहुरूपइवभातिमाययायद्बहुरूपया । रसमात्रोगुणोयस्माममाबलितिमन्यते ॥ नानाकृतिगम्यत्वात्॰ बहूनिरूपाण्यस्य ॥ त्रि॰ नानारूपयुक्ते ॥
बहुरूपक : । पुं॰ जाहकजन्तौ ॥
बहुरूपा । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥
बहुरेखा । स्त्री॰ प्रचुरदीर्घचिन्तायाम् ॥ बहुरेखायुक्तायाःस्त्रियाद्दीर्घायथा । रेखाभिर्बहुभि : क्लेशंस्वल्पाभिर्धनहीनताम् । रक्ताभि : सुखमाप्नोतिकृष्णाभि:प्रेष्यतांव्रजेत् ॥
बहुरेता : । पुं॰ ब्रह्मणि ॥
बहुरोमा । पुं॰ मेषे ॥ त्रि॰ लोमशे ॥
बहुल : । पुं॰ अग्नौ ॥ कृष्णपक्षे ॥ न॰ विडालवणे । आकाशे ॥ सितमरिचे ॥ त्रि॰ प्राज्ये ॥ कृष्णवर्णे ॥ बहूनूपर्थानुलाति । ला॰ । आतो

नुमैतिक : ॥ बहूनिबीजानिलाति वा ॥
बहुलगन्धा । पुं॰ एलायाम् ॥
बहुलच्छद: । पुं॰ रक्तशिग्रौ ॥
बहुलधयाम् । न॰ चौषधौ ॥
बहुलवल्कल : । पुं॰ भूर्जे ॥ चारे पियाले ॥
बहुला । स्त्री॰ नीलिकायाम् ॥ एलायाम् ॥ गवि । धेनौ ॥ देवीविशेषे ॥ टाप् ॥
बहुला : । स्त्री॰ भूमि॰कृत्तिकासु ॥
बहुलिमा । पुं॰ । बहुलत्वे ॥ बहुलस्वभाव : । इमनिच् ॥
बहुलीकृतम् त्रि॰ अपनीततुच्छधान्ये धान्यादौ । पूते ॥ अबहुलंबहुलमकारि । अभूततद्भावेच्चि : । ष त्वम् ॥
बहुवचनम् । न॰ येनवहवोर्थाउच्यन्ते तस्मिन् ॥ बहूनामर्थानांवचनम् । वचे : करणेल्युट् । कर्मणिषष्ठी समास : ॥
बहुवल्क : । पुं॰ प्रियाले ॥
बहुवर्मी । स्त्री॰ छोडिचुपे ॥
बहुवार : । पुं॰ उद्दाले । शेलौ । श्लेष्मांतके । लसोडा॰ इ॰ भा॰ ॥ बहुवारोविषस्फोटव्रणवीसर्पकुष्ठनुत् । मधुरस्तुवरस्तिक्त: केश्यश्च कफपित्तहृत् ॥ फलमामन्तुविष्टम्भि रूक्षंपित्तकफास्त्रजित् । तत्पक्वं मधुरंस्निग्धंश्लेष्मलंशीतलंगुरु ॥
बहुवारक : । पुं॰ श्लेष्मांतके । बहुवारे ॥ बहून्वारयति । ण्वुल् । शिल्पिन : । क्षुन्शिल्पिसंज्ञयोरपूर्वस्यापि ॥
बहुविध : । त्रि॰ विविधे । नानारूपे । पृथग्विधे ॥ बहवोविधायस्य ॥
बहुविस्तीर्णा । स्त्री॰ कुचिताकाम् ॥
बहुवीजम् । न॰ गरुडगाने । आताफ्ये ॥
बहुवीर्य : । पुं॰ विभीतके ॥ तरुड़लीयशाके ॥ शाल्मलिवृक्षे ॥ मरुवे ।
बहुवीर्या । स्त्री॰ भूम्यामलक्याम् ॥
बहुव्रीहि : । पुं॰ प्रायोन्यपदार्थप्रधानेसमासविशेषे ॥ सचसप्तधा । द्विपद: । बहुपद: संख्योत्तर:'संख्योभयपद:॰दिगन्तराललक्षण: व्यतिहारलक्षण : सहपूर्वपदश्चेतिभेदात् ॥ त्रि॰ प्रचुरधान्ययुक्ते ॥
बहुशत्रु : । पुं॰ चटके ॥
बहुशल्य : । पुं॰ रक्तखदिरे ॥ त्रि॰ अनेकशल्ययुक्ते ॥
बहुश : । अ॰ भूरिशब्दार्थे ॥ बहूनि । बह्वल्पार्थाच्छस्कारकादन्यतरस्याम् ॥
बहुशाख : । त्रि॰ अनेकभेदे ॥
बहुशाल : । पुं॰ स्नुह्याम् ॥
बहुशिखा । स्त्री॰ जलपिप्पल्याम् ॥
बहुश्रवा । स्त्री॰ शल्लकीतरौ ॥
बहुसन्तति : । पुं॰ त्वक्सारभेदे ।

वैदुर्यास॰ इ॰ गी॰ भा॰ ॥ वि॰ अनेकसम्मानवति ॥

बहुसम्पुट : । पुं॰ विष्णुकन्दे ॥

बहुसार : । पुं॰ खदिरे ॥

बहुसुता । स्त्री॰ शतमूल्याम् ॥

बहुसू । स्त्री॰ शूकर्याम् ॥ बहुप्रसवायाम् ॥

बहुसूति : स्त्री॰ परिष्टुकायाम् । बहु मत्यायगयि ॥ बह्वीसूतिर्यस्या : ॥ बहुसन्तानप्रसवायाम् ॥

बहुस्वा । स्त्री॰ शतकोशर्यां ॥ नाना स्वरयुक्तायाम् ॥

बहुस्वन : । पुं॰ पेचके ॥ वि॰ अनेक शब्दयुक्ते ॥

बहुपत्य : । पुं॰ शूकरे ॥ मूषके ॥ वि॰ बहुसन्तानयुक्ते ॥

बह्वाशी । वि॰ बहुभोजनशीले ॥ बह्वा शाविशिष्टे ॥

बह्वी । स्त्री॰ बहुर्वे । बह्वादित्वात् ङीष् ॥

बह्वृक् । स्त्री॰ ऋग्वेदे ॥ न॰ सूक्त विशेषे ॥

बह्वृच : । पुं॰ ऋग्वेदिनिब्राह्मणे ॥ बह्व्यऋचोऽध्येतव्यायेन । ऋक् पूरित्य : ॥

बह्वृची । स्त्री॰ ऋग्वेदाम् । ऋग्वे दशाखाध्येत्र्याम् ॥ बह्व्यऋचोऽ ध्येतव्यायस्यासेतिविग्रह । अनृच बह्वृचावध्येतर्येवेतिवचनात् ॰ ऋक्पूरित्यप्रत्यय समासान्त । यद्यपि॰ स्त्रीणांस्वाध्यायाध्ययनं प्रतिषिद्धम् ॰ तथापिपुराकल्पे त्वेतदासीत् । यथा । पुराकल्पे पुनारीणामौञ्जीबन्धनमिष्यते । अध्यापनञ्च वेदानां सावित्रीवच नं तथे तियमवचनात् ॥ शौनस्त्व वरणं : सर्वेतिजातित्वात् ङी ष् ॥

बा । स्त्री॰ गतौ ॥ गन्धने ॥ तत्सं तापे ॥

बाढम् । न॰ दृढे ॥ प्रतिज्ञायाम् ॥ भृशे । अतिशये ॥ बाहते । बाहृ प्रयत्ने । क्षोभादि । गत्यर्थेति क्तप्रत्यये॰क्षुब्धस्वान्तेतिनिपातित म् । वि॰ अतिशयिनि ॥ क्रिया विशेषणे ऽव्ययीस्वम् । द्रव्यविशे षणत्वे तुवाच्यलिङ्गत्वम् ॥

बाण । पुं॰ पञ्चवर्गे ।

बाधि । स्त्री॰ बन्धादीनापनक्रिया याम । वृत्तौ ॥

बाणिज : । पुं॰ वणिजि ॥ बाडवाऽ ग्नौ ॥ पचते । पच॰ । पणे रिज्या देशश्च । स्वार्थे प्रज्ञाद्यण् ॥

बाणिजक । पुं॰ वणिजि । बाडवा ग्नौ । धूर्ते ॥

बाणिज्यम् । न॰ सत्यानृताख्यवै श्य वृत्तौ । वणिज्यायाम् । क्रयविक्रया दिलक्षणे वणिजकर्मणि । वणि जाकर्म भावोवा । ब्राह्मणादित्वा

तप्यज् ॥

बाधिनी । स्त्री॰ नर्त्तक्याम् ॥ कैंका याम् । मत्स्योषायाम् ॥ विदग्ध वनितायाम् । अवश्यं वदति । यणाशब्दे । आवश्यकेति॰ यहादि त्वाहापिनिः वयोरैक्यं ॥

बाधी । स्त्री॰ वाग्याम् ॥

बाधः । पुं॰ प्रतिबन्धके । व्याघाते ॥ अन्वयानुपपत्तौ ॥ अतिदिष्टपदार्थ निवृत्तौ ॥ ज्ञानान्तरेणविषयासत्त्व प्रतीतौ ॥ न्यायमते साध्याभाव वत्पक्षे ॥ य॰ । कर्द्दोवा क्रमा न् ॥

बाधकः । पुं॰ प्रतिबन्धके । बाधिक्य बाधकत्वे हेतुः । बाधते । बाध्॰ । ण्वुल् ॥ स्त्रीणारोगविशेषे ॥ यथा । रक्तमाद्री तथाषष्ठीचाङ्कुरो जलकुमारकः । चतुर्विधोबाधकः स्यात् स्त्रीणांमुनिविभाषितः ॥ तेषांस्वभावंवक्ष्यामियथाशास्त्रं वि धानतः । एतेषांप्रजनं कार्यं य त्नैः सन्तानकाङ्क्षिभिः ॥ निः सारणंस्थापनञ्चबलिदानंजपस्तथा कर्त्तव्यो गुरुवाक्येन यथाशास्त्रं विचक्षणैः ॥ चतुर्विधोबाधक स्तुजायते ऋतुकालतः ॥ तस्य लक्षणंयथा । व्यथाकट्यांतथानाभेर धः पार्श्वेस्तनेऽपिच । रक्तमाद्री प्रदोषेणजायतेफलहीनता ॥ मास-

मेकंद्वयंवापिऋतुयोगोभवेद्यदि । रक्तमाद्रीप्रदोषेणफलहीनासदाभवेत् ॥ इतिरक्तमाद्रयाः नेत्रेहस्ते भवेज्ज्वा लायोनौचैवविशेषतः । लालासंयु तरक्तंषष्ठीबाधकयोगतः ॥ मासे द्विमभवेद्यस्याऋतुश्चामंदयंतथा । मलिना रक्तयोनिःस्यात् षष्ठीबा धकयोगतः ॥ इतिषष्ठाः ॥ उद्वे गोगुरुतादेहेरक्तस्रावोभवेद्बहु । ना भेरधोभवेच्छूलंचाङ्कुरः सतुबाधकः ॥ ऋतुहीनाचतुर्मासंत्रिमासंवाभवे द्यदि । कृशाङ्गीकरपादेचज्वालाचा ङ्कुरयोगतः ॥ इतिचाङ्कुरः ॥ स्थूलाचसगर्भाचशुद्धदेहाल्परक्तिका । जलकुमारस्यदोषेणजायते बलहीन ता ॥ यापुंयाङ्गीभवेत्स्थूलाबहुका ऋतुस्तथा । गुरुत्वनौखल्परक्ता जलकुमारस्यदूषणात् ॥ इतिजलकु मारस्य ॥ इतिवैद्यकम् ॥ त्रि॰ बा धाजनके ॥

बाधनम् । न॰ पीडायाम् ॥ प्रतिबंध के ॥

बाधा । स्त्री॰ दुःखे । पीडायाम् ॥ नि षेधे ॥ बाधृलोडने । गुरोश्चेत्यः ॥

बाधितः । पुं॰ हेत्वाभासविशेषे । यस्य साध्याभावः प्रमाणेननिश्चितः स बाधितः । यथा । वह्निरनुष्णोद्रव्य त्वादिति । अत्रानुष्णत्वंसाध्याभावः । उष्णत्वंस्पर्शेनप्रत्यक्षेणगृह्यते॰ इ-

सिताधिकत्वम् ॥ त्रि० बाधायुक्ते ॥ पीडिते ॥ तारकादित्वादितच् । निवृत्ते ।

बाधिर्य्यम् । न० बधिरत्वे ॥ बधिरस्य भावः । ष्यञ् ॥ कर्णरोगविशेषे । तस्य निदानम् बधिरेऽवलोकनीयम् । औषधम् । शुष्कमूलकशुण्ठीनां क्षारो हिङ्गुलनागरम् । शतं चतुर्गुणं दद्यात्तैलमेतैर्विपाचयेत् । बाधिर्यकर्णशूलस्य पूयस्रावस्य कर्णयोः । क्रमयश्च विनश्यन्ति तैलस्यास्य प्रपूरणात् ॥

बाध्य : । त्रि० निराकरणयोग्ये । बाधितव्ये । बाधनीये ॥ न्यूनत्वबाधस्य हेतुः ॥

बांधकिनेय : । पुं० बंधुले । असतीसुते ॥ कौलटेये ॥ बंधक्या अपत्यम् । स्त्रीभ्योढगित्याद्यधिकृत्य दिनकादेश्च ॥

बांधव : । पुं० मित्रे । सुहृदि ॥ सगोत्रे । बंधौ । ज्ञातौ । स्वजने ॥ बांधवास्त्रिविधाः । आत्मबांधवाः पितृबांधवा मातृबांधवाश्चेति । यथोक्तम् । आत्मपितृष्वसुः पुत्रा आत्ममातृष्वसुः सुताः । आत्ममातुलपुत्राश्च विज्ञेया आत्मबांधवाः ॥ पितुः पितृष्वसुः पुत्राः पितुर्मातृष्वसुः सुताः । पितुर्मातुलपुत्राश्च विज्ञेयाः पितृबांधवाः ॥ मातुः पितृष्वसुः पुत्रा मातुर्मातृष्वसुः सुताः । मातुर्मातुलपुत्राश्च विज्ञेया मातृबांधवाः ॥ इति ॥ बंधुरेव । प्रज्ञाद्यण् ॥

बाभ्रवी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ पश्यबाभ्रवीम् ॥

बारक : । पुं० अश्वगतौ ॥ त्रि० निषेधके ॥

बारकी । पुं० अश्वे ॥ भिषाश्वे ॥ पर्णाजीविनि ॥ पयोधौ ॥

बारकीर : । पुं० द्वारपालके ॥ वाडवे ॥ यूकायाम् ॥ वेणिवेधिन्याम् ॥ नीराजितहये ॥

बारण : । पुं० मतङ्गजे ॥ न० प्रतिषेधे ॥

बारबाण : । पुं० कञ्चुके ॥

बार्वटीर : । पुं० रङ्गे । चम्पुषि ॥ आम्रास्थ्नि । अङ्कुरे ॥ गणिकासुते ॥

बाल: । पुं० कुन्तले । चिकुरे । कचे ॥ अश्वस्य बालधौ । किशोरे ॥ अश्वस्य बालधौ । इभपुच्छे ॥ नारिकेले ॥ पञ्चवर्षीयदन्तिनि ॥ य० । पञ्चवर्षो गजो बालः स्यात्पोतो दशवर्षकः । इति ॥ पुच्छे ॥ मत्स्यविशेषे ॥ पुं० न० ह्रीवेरे । बर्हिष्ठे । उदीच्ये । बाला० इ० अ० गन्धद्रव्ये । सुगन्धिबाला० इ० च० भा० ॥ त्रि० मूर्खे ॥ अविवेकिनि । शास्त्रार्थविवेकज्ञानशून्ये । अल्पवयस्के ॥ अर्भ

के । माणवके ॥ अप्राप्तव्यवहारे । पञ्चदशवर्षादनधिकवयस्के इति कश्चित् । षोडशवर्षपर्यन्तप्रथमवयस्के ॥ यथा । आषोडशाद्भवेद्बालो यावत्क्षीरनिवर्त्तकः । इ० ॥ अपि च सुश्रुतः । ऊनषोडशवर्षस्तु नरो बालो निगद्यते । त्रिविधः सोऽपि दुग्धाशी दुग्धान्नाशी तथान्नभुक् । दुग्धाशी वर्षपर्य्यन्तं दुग्धान्नाशी शरद्द्वयम् । तदुत्तरं स्यादन्नाशी एवं बालस्त्रिधा मत इति ॥ अन्यथाप्युक्तम् । आषोडशाद्भवेद्बालस्तरुणस्तत उच्यते । वृद्धः स्यात् सप्ततेरूर्द्धं वर्षीयान्नवतेः परम् ॥ इ० ॥ अनाथबालवृद्धानां रक्षकाः सर्वदेवताः ॥ अथ बालपरिचर्याविधिः । बालं सदैव सुखं दद्यान्नचैनं तर्जयेत् क्वचित् । सहसा बोधयेन्नैव नायोग्यमुपवेशयेत् । अयोग्यमुपवेशमासमर्थम् । नाक्रामयेत्क्रीडेन विप्रयतने क्षिपेत् । रोदयेन्न क्वचित्कार्यं विधिमावश्यकं विना ॥ आवश्यकौ विधिर्भवति स्नानतैलाभ्यङ्गोद्वर्त्तनादिः । तच्चित्तमनुवर्त्तेत तं सदैवानुमोदयेत् । संसेवितमना एवं नित्यमेवाभिवर्द्धयेत् ॥ वाताातपतडिद्दृष्टिधूमानलजलादितः । निम्नोच्चस्थानतश्चापि रक्षेद्बालं प्रयत्नतः ॥ बालस्य स्वभावहितान्याह । अभ्यङ्गो वर्त्तने स्नानं नेत्रयोरञ्जनं तथा । वस्त्रं मृदुयत्तत्तथा सुगन्ध्यनुलेपनम् ॥ जन्मप्रभृति पथ्यानि बालस्यैतानि सर्वथा ॥ बालस्य कवलादेः समयमाह । कवलः पञ्चमाद्वर्षाद्विंशतेस्तु वमैथुनमिति ॥ वलति । बलप्राणने । ज्वलितीतिणः । बाडते । बाडृ आप्लाव्ये । पचाद्यच् वा ॥ यथा । वल्यते । वलसंवरणे । कर्मणि घञ् । बाखयति अन्त्यात्पचाद्यच् वा ॥ अशीत्याश्च वर्षेभ्यः पञ्चवर्षाधिकस्य च । चरेद्गुरुः सुहृच्चापि प्रायश्चित्तं विशुद्धये ॥ ततोऽन्यूनं तरस्याप्यमांपराधीनपालकर्म । अर्द्धा स्वरानदण्डोऽपि प्रायश्चित्तं न विद्यते इत्यङ्गिराः ॥

बालकः । पुं० शिशौ । अश्वे । अश्ववाले धी । हस्तिपुच्छे । अङ्गुरीयके ॥ ह्रीवेरे । सुगन्धिबाला० इ० प्र० ॥ बालकं शीतलं रूक्षं लघु दीपनपाचनम् । हृल्लासारुचिवीसर्पहृद्रोगामातिसारहृत् ॥ वलये । केशे ॥ निर्व-सि० ॥

बालकप्रिया । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥ कदल्याम् ॥

बालकृमिः । पुं० केशकीटे ॥

बालक्रीडनम् । न० बालकखेलायाम् ॥

बालक्रीडनकः । पुं० कपर्दके ॥

बालखिल्यः । पुं० तपोविशेषलब्धे-

संप्रकीर्तितावसानारे । मयान्तलब्धे पू
र्वसप्तिसप्तागिनि ॥ मुनिविशेषेषु
॥ कैशजाताबालखिल्या : ॥ येके
मासे बालखिल्या इतिश्रुतिः ॥

बालगर्भिणी । स्त्री॰ प्रथमगर्भवत्यां
गवि । प्रष्ठौह्याम् ॥ बालाचा-
सौगर्भिणीचे ॥

बालगोपाल : । पुं॰ श्रीकृष्णमूर्त्ति
विशेषे ॥

बालग्रह : । पुं॰ बालकर्त्तृग्रहविशेषे
॥ यथा बालग्रहाअनाचारात्पी
डयन्तिशिशुंयत : । तस्मात्तदुप-
सर्गेभ्योरक्षेद्बालंप्रयत्नत : ॥ ग्रहते-
षांनामानि । स्कन्दग्रहस्तुप्रथम :
स्कन्दापस्मारएवच । शकुनीरेवती
चैवपूतनागन्धपूतना । पूतनाशी-
तपूर्वाचतथैवमुखमण्डिका । नव
मोनैगमेयश्चप्रोक्तावालग्रहामसी ॥

बालचर्य्य : । पुं॰ शिवसेने ॥ कार्त्ति
केये ॥

बालजीवनम् । न॰ क्षीरे । दुग्धे ॥

बालतनय : । पुं॰ खदिरे ॥ बाला :
तनया : पत्राण्यस्य ॥ बालकपुत्रे ॥

बालतन्त्रम् । न॰ कुमारभृत्यायाम् । ग
र्भिण्यादिवैद्यके । बालचिकित्सायाम् ॥

बालतृणम् । न॰ शष्पे । नवतृणे ॥
बालतृणम् ॥

बालधि : । पुं॰ केशसंयुते लाङ्गूले ॥
बालाधीयन्तेऽत्र । कर्मण्यधिकरणे

रिति : ॥

बालपत्र : । पुं॰ खदिरे ॥ यवासे ॥
दुरालभायाम् ॥ न॰ नूतनपर्णे ॥

बालपत्रक : । पुं॰ खदिरवृक्षे ॥

बालपाश्या । स्त्री॰ पारितथ्यायाम् ।
सीमन्तस्थितस्वर्णादिपट्टिकाया
म् ॥ यन्द्री॰ वैद्यौ॰ पू॰ भा॰ ।
सिंति॰ दू॰ गौ॰ भा॰ ॥ बालपाशि
॥ कीमसमूहेसाधु : । तत्रसाधुरिति
यत् ॥ बालेषुपाश्यापाशसमूहोवा ॥

बालपुष्पिका । बालपुष्पी । स्त्री॰ यूथिकायाम् ॥

बालभद्र : । बालभद्रक : । पुं॰ विषभेदे । शाङ्ग वे ॥

बालभैषज्यम् । न॰ रसाञ्जने ॥ बाल
स्त्रीषधे ॥

बालभोज्य : । पुं॰ चणके ॥ त्रि॰ बा
लकभक्षणीये ॥

बालमुकुन्द : । पुं॰ श्रीविष्णोर्मूर्त्यन्तरे
॥ यथा । करारविन्देनपदारविन्दं
मुखारविन्देविनिवेशयन्तम् । वट
स्यपत्रस्यपुटेशयानं बालंमुकुन्दंमन
सास्मरामि ॥

बालमूलकम् । न॰ लघुमूलके ॥ मूल
कंबालकंकच्चंस्वर्द्धीयं पाचनं लघु ।
दोषत्रयज्वरश्वासनासात्यक्षाचिरो
गनुत् ॥ तदेवसत्वेवरूक्षोष्णं गुरुदो
षत्रयप्रदम् । तच्चस्विन्नं सदेवस्यात्दो
षत्रयविनाशनम् ॥

के । माणवके ॥ अप्राप्तव्यवहारे । षड्दशवर्षादनधिकवयस्के इतिकश्चित् । षोडशवर्षपर्यन्तप्रथमवयस्के ॥ यथा । आषोडशाद्भवेद्बालो यावत्क्षीरनिवर्त्तकः । इ० ॥ अत्र सुश्रुतः । जनयोडशवर्षस्तु नरो बालोनिगद्यते । त्रिविधःसोपिदुग्धाशी दुग्धान्नाशीतथान्नभुक् दुग्धाशीवर्षपर्यन्तं दुग्धान्नाशीवर्षद्वयम् । तदुत्तरं स्यादन्नाशी एवंबालस्त्रिधामतइति ॥ अन्यत्राप्युक्तम् । आषोडशाद्भवेद्बालस्तावत्पसस्तउच्यते , वृद्ध : स्यात् सप्ततेरूर्ध्वंवर्षीयान्नवतेः परम् ॥-इ० ॥ अनाथबालवृद्धानांरक्षिकाःसर्वदेवताः । अथबालपरिचर्याविधिः । बालसङ्गेसुखंदद्यान्नचैनंतर्जयेत्क्वचित् । सहसाबोधयेन्नैवनाथोत्थसुप्रवेशयेत् । अथोत्थसुप्रवेशनमासमर्थम् । नाह्वयस्थापयेत्क्रीडे [illegible] बालग्रहनैचिपेत् । [illegible] ...नंस्त्रद्दयत्तस्तथास्यदनुलेपनम् ॥ जन्मप्रभृतिपथ्यानिबालस्यैतानि सर्वथा ॥ बालस्यकवलादेः समय माह । कवलः षष्ठमासर्पाहिंशते ष वमैथुनमिति ।, बलति । बलप्राणने । क्वचितीतिण: । बाढने । बाहुप्राणयो । प्रथायानुबा ॥ यद्वा । बल्यते । बलसंवरणे । कर्मणिघञ् । बालयति । यन्नात्पचाद्यच्। ॥ अत्रैकादशवर्षस्पष्टव र्षाधिकासच । चरितुःस :नुष्ठेनापि प्रायश्चित्तंविशुद्धये ॥ ततोन्यूनतर स्याप्यर्द्धपराधीनपातकम् । नचा प्राराजदण्डोपिप्रायश्चित्तमपिद्यते वृत्यङ्गिरा : ।

बालक: । पुं॰ शिशौ ॥ अश्वे ॥ हयबालधौ ॥ हस्तिपुच्छे ॥ अङ्गुरीयके ॥ [illegible] बालकांशतर्णदधि प्रभातेमैथुनंनिद्रासद्य : प्राणहरा षिषट् ॥

बालचर: । पुं॰ पशुचौरे । सिंहपौ । मल्लचौरे । पूर्वभिरो ॥

बालसंध्याभ: । पुं॰ अरुणवर्णे ॥ त्रि॰ तद्वति ।

बालसूर्य्य: । पुं॰ उदितमात्रेऽर्के ॥ न॰ वैदूर्यमणौ ॥

बालहस्त: । पुं॰ केशयुक्तलाङ्गूलमात्रे । बालधौ ॥ बाल : ० हस्तइव० दंशादिवारकत्वात् ॥

बाला । स्त्री॰ त्रुट्याम् ॥ त्रोपायाम् ॥

बालि: । पुं॰ ऐन्द्रे । सुग्रीवानरबालरि ॥

बालिका । स्त्री॰ मालायाम् । कन्यायाम् ॥ बालुकायाम् ॥ पत्रकाडलायाम् । पिप्पीलायाम् ॥ कर्णभूषणे । बाली॰ वृति॰ भा॰ ॥

बालिखिल्य: । पुं॰ ऋषिविशेषेषु ॥ पुलस्त्यकन्यायांसन्नत्यां॰क्रतो : प्रसिद्धादशसहस्राङ्गुष्ठपु ॥ तेषाह पर्यिमाया : ॥

संप्रक्षितापसान्तरे । यथाब्रह्मणोऽपूर्वसम्भवस्थितिनि ॥ मुनिविशेषेषु ॥ येऽथ बालखिल्याः ॥ येके भासे बालखिल्या इतिश्रुतेः ॥

बालगर्भिणी । स्त्री॰ प्रथमगर्भवत्याम्गवि । प्रष्ठौह्याम् ॥ बालवा-सीगर्भिणीच ॥

बालगोपालः । पुं॰ श्रीकृष्णमूर्त्तिविशेषे ॥

बालग्रहः । पुं॰ बालकर्त्तव्यग्रहविशेषे ॥ यथा बालग्रहाणामाचारात्पी-डयन्ति विमुंचत । तस्मात्तद्रूप-मर्त्येभ्यो रक्षेदाजप्रयत्नतः ॥ ग्रहती-मानामानि । स्कन्दग्रहस्तु प्रथमः स्कन्दापस्मार एव च । शकुनी रेवती चैव पूतना गन्धपूतना । पूतनाशी-तपिच्छला । पुं॰ ... । नय

बाली । स्त्री॰ मेध्यं ॥ शुलावाप्रसिद्धे॰ पलाशादिविशेषे ॥

बालीशः । पुं॰ मूत्रकृच्छ्ररोगे ।

बालु । स्त्री॰ एलबालुकनामगन्धद्रव्ये ॥

बालुकम् । न॰ एलबालुके ॥ बलाते । बलप्राणने । धा॰ उण् । रक्तत्वात् न् । पुं॰ पानीयामलके ।

बालुका । स्त्री॰ सिकतासु बाम॰ मु॰ भा॰ ॥ बालुकामिश्रनाशीता गभीरः स्वरनाशिनी । टाप् । क पूरे । कर्कट्याम् । स्त्रीविशेषे ॥

तिद्धिः ॥

बालपत्रः । पुं॰ खदिरे ॥ यवासे ॥ दुरालभायाम् ॥ न॰ नूतनपर्णे ॥

बालपत्रकः । पुं॰ खदिरवृक्षे ॥

बालपाश्या । स्त्री॰ पारितथ्यायाम् । सीमन्तस्थितायां स्वर्णादिपट्टिकायाम् ॥ यन्दी॰ येथी॰ हु॰ भा॰ । सिंति॰ दु॰ गी॰ भा॰ । बालपाशि ॥ किमसमूहे साधुः । तत्र साधुरिति यत् ॥ बालिबुवाभ्याभागसमूहौवा ॥

बालपुष्पिका । | स्त्री॰ यूथिकाबालपुष्पी । | ... नाम् ।

बालभद्रः ।) पुं॰ विषभेदे । भाव्य
बालभद्रकः) पुं॰ ये ॥

बालभैषज्यम् । न॰ रसाञ्जने ॥ बालऔषधं ॥

बालभोज्यः । पुं॰ चणके ॥ त्रि॰ बालभोज्ये ।

बालुकायै दे॰ श्रीधिष्ठीमूर्त्यगारे सदमशककृलनप्रदशिप ... सामादंवृक्षस्यानीत्यावायतमाशय तू । स्थावरातजकशमानी दीनर्य सपोर्हति ॥ दु॰ भा॰ प्र॰ ॥

बालुकी । स्त्री॰ कर्कटीभेदे । पटुफलायाम् । स्निग्धफलायाम् ॥ बालुकी दाहतृष्णानाशिनी हृद्या रुचिप्रदा । विशदोष्णलघ्वी कुरुते तालशीतला ॥ श्वासानुवीर्यादिवर्णवर्ध्यविपदोषसीएका ... बालुधिपश्चापकाग्रा

क्षिप्रं करोति खलु पीनसमर्दं पक्वाप-
क्वाम्लतीक्ष्णमधुराफलकारिणीषु ॥
वृ० रा० नि० ॥

वालुका । वालुकी । स्त्री०) दुर्वारी । कर्कट्याम् ॥

वालूक : । पुं० विषप्रभेदे ॥

वालेय : । पुं० गर्दभे ॥ रासभे ॥ अङ्गारवल्ल्याम् ॥ दैत्यविशेषे ॥ वा वाप्यमूलके ॥ त्रि० मृदौ । कोमले ॥ बलिपोषिते । बल्यर्थे । पूजायोग्ये बलये उपहाराय हितम् । चदिग्य धिकलेर्ढञ् ॥ दखिरपत्यं वा । गृष्टया दित्वात् ० ढञ् ॥

वालेयशाक : । पुं० अङ्गारवल्ल्याम् । बर्बरे । भार्ग्याम् ॥ वालेयस्य शाकः । गर्दभशाकत्वात् ॥

वालेष्ट : । पुं० बदरे ॥ त्रि० बालका भिलषिते ॥

वाल्कोपवीतम् । न० वाल्कोपविधान- वस्त्रे । पश्चात्पटे ॥

वाल्मीकि : । पुं० मुनिविशेषे । रामा यणवक्तरि ॥ वल्मीकस्तनाकोरस्य म् । वल्मीकप्रभवो यस्मात्तस्माद्वा ल्मीकिरित्यसाविति ब्रह्मवैवर्त्तोक्ते र्वल्मीकप्रभवत्वेन गौणपुत्रादिवद्गौ णमस्य वल्मीकापत्यत्वं गृहीत्वैव साधु त्वमित्यर्थ : ॥ यद्वा । वल्मीक इति० ऋषिविशेषस्य संज्ञत्वात् : ॥

वाल्मीकीय : । त्रि० वाल्मीकिसम्बन्धि नि । तस्येदमित्यर्थे । वृद्धाच्छ : ॥

वाल्यम् । न० अवस्थाविशेषे । शै- शवे ॥ तिथिपर्यन्तं बाल्यमित्यु क्ते : पञ्चदशवर्षपर्यन्तावस्थायामि- त्यर्थ : ॥ चापल्ये ॥ यानि नोवस्थाविशेषे । स्नानमनाविष्कृ र्यंपगर्वितत्वे । दम्भदर्पादिरा हित्ये । युक्तित: श्रुतार्थानुसन्धान कुशलत्वे ॥ बालस्य भाव : कर्म वा । । ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् । पुरोहि तादित्वाद्यक्वा ॥

वाष्प : । पुं० न० नेत्रजले ॥ ऊष्मणि ॥ बाधतेऽनेन । बाधृ० । खष्पशि ल्पशष्पवाष्परूपपर्पतल्पा : । इति पप्रत्यय : ॥ धातो : बादेश्च निपा त्यते ॥ वाष्पमूष्मा च० इत्यमर : ॥

बाहु : । पुं० स्त्री० कक्षादङ्गुल्यन्तप र्यन्तावयवविशेषे । भुजे । प्रवेष्टे । दोषि । वांह० वृ० भा० ॥ अस्य- शुभाशुभलक्षणं यथा । ,अवबाहु : पुरुषो बधबन्धमवाप्नुयात् । दीर्घबा हुर्भवेद्राजा समुद्रवचनं यथा ॥ प्रल म्बबाहुरैश्वर्यं प्राप्नुयाद्यशसा युतम् । ह्रस्वबाहुर्भवेद्दास : परप्रेष्यकरस्त था । समाश्च यो भुजायेतु ये च दीर्घभु जान्नर : ॥ संपूर्णबाहुवीर्येतु राजान स्तेप्रकीर्तिता इति० ॥ कूर्परस्योर्द्ध भागे ॥ बाधते । बाधृ० । अर्जिदृ शिकम्यमिपंसिबाधामृजिपशितुक्

धुक्‌दीर्घह्रकारास्येतिकुर्वद्याऽनृत्य स ॥ सगर्ये० पुं० ॥ रवेः पार्श्वगे ॥

बाहुक : । पुं० नलाभिधनृपे । पुण्यश्लोके । अश्वविदि । नैषधे ॥ त्रि० बाहुभ्यांतरतियस्तस्मिन् ॥ नौद्व्यचञ्चम् । स्त्रियाम्० । बाहुका ॥

बाहुकुण्ठ : । त्रि० कुण्ठिताबाहुयस्य । कुम्भे । दोर्गण्डी ॥

बाहुकुन्थ : । पुं० गरुति । पक्षे । पतत्रे । षड्रत्न० द्र० भा० ॥

बाहुज : । पुं० क्षत्रिये । कीरे ॥ स्वयञ्जाततिले ॥ त्रि० बाहुजाते ॥ बाहुभ्यांजात : । पञ्चम्यामजातादिविति डः ॥ बाह्वोर्जातोवा । सप्तम्यांजनेर्डः ॥

बाहुत्राणम् । न० अस्त्राघातवारणार्थं बाहुवस्त्रीशादौ । बाहुली ॥

बाहुदन्ती । पुं० इन्द्रे ॥

बाहुदा । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥ सैतवाहिन्यांनद्याम् ॥ कदाचिल्लिखित-तस्यर्षे भ्रातुः शून्याश्रमेफलभक्षणाद्राज्ञावाहुच्छिन्नौ० तीव्रायांतस्यां स्नानात्सञ्जाताविच्चत : ० बाहू० छिन्नौदत्तयस्तोलिखितस्यर्षे : । डुदाञ्० ॥ आतोनुपसर्गेक : ॥ यद्वा । बहुदत्सुवार्त्तवीर्यस्येयम् । सेनावतारितत्वात् । तस्येदमित्य-

ण् ॥

बाहुभूषा । स्त्री० केयूरे ॥ बाहुभूषणमात्रे ॥

बाहुमूलम् । न० कक्षे । कान्द० द्र० भा० ॥ बाह्वोर्मूलम् ॥

बाहुयुद्धम् । न० नियुद्धे । दोर्भ्याम् सङ्ग्रामे । बाहुभिर्युद्धम् ॥

बाहुल : । पुं० कार्त्तिकमासे । कार्त्तिके ॥ बहुलाःकृत्तिका० तयायुक्तापौर्णमासी० बाहुली । बाहुलीपौर्णमास्यस्मिन् । अस्मिन्पौर्णमासीत्यण् ॥ अग्नौ ॥ शाक्यमुनेः सुते । यशोधरेये ॥ न० बाहुत्रणे ॥

बाहुलकम् । न० प्राचुर्ये ॥ यथा । क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचिदप्रवृत्तिः क्वचिद्विभाषा क्वचिदन्यदेव । विधेर्विधानम् बहुधासमीक्ष्य चतुर्विधं बाहुलकं वदन्ति ॥ बहुलस्यभाव : । द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यश्चेतिवुञ् ।

बाहुलेय : । पुं० कार्त्तिकेये । गुहे । स्कन्दे ॥ बहुलानां कृत्तिकानाम पत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥

बाहुल्यम् । न० बहुत्वे । बहुलस्यभाव : । ष्यञ् ॥

बाहुशर्द्धी । पुं० इन्द्रे ॥ बाह्वोः स्वोवयोर्वीर्यश्रद्धीनरांयस्य ॥

बाहुसहस्रभृत् । पुं० कार्त्तवीर्यार्जुने ॥ बाहूनांसहस्रम्० बिभर्त्ति

चिप्रं करोसि खलु पीनसमं पक्वाप-
क्वास्यतीव मधुराफलकारिणीच ॥
सु॰ रा॰ नि॰ ॥

वालुङ्का। वालुङ्की। (स्त्री॰) दूर्वारी। कर्कट्याम् ॥

वालूक :। पुं॰ विषप्रभेदे।

वालेय :। पुं॰ गर्दभे ॥ रासभे ॥ अङ्गारवल्लर्याम् ॥ दैत्यविशेषे ॥ चाणक्यमूलके ॥ त्रि॰ मृदौ। कोमले ॥ बलिहिते। बल्यर्थे। पूजायोग्ये बलये उपहाराय हितम्। छदिरुपधिबलेर्ढञ् ॥ दधिरपत्यं वा। गृष्ट्यादित्वात् ढञ् ॥

वालेयशाक :। पुं॰ अङ्गारवल्ल्याम्। बर्बरे। भार्ग्याम्। वालेयस्य शाकः। गर्दभभक्ष्यशाकत्वात् ॥

वालिष्ट :। पुं॰ बटरे ॥ त्रि॰ बालकाभिलषिते ॥

वालोपवीतम्। न॰ वालाङ्गपरिधान-वस्त्रे। पच्चावटे ॥

वाल्मीकि :। पुं॰ मुनिविशेषे। रामायणकर्तरि ॥ वल्मीकस्य अपत्यम्। वल्मीकप्रभवो यस्मात्तस्माद्वाल्मीकिरित्यसौ ॥ इति ब्रह्मवैवर्तोक्तेर्वल्मीकप्रभवत्वेन गौणपुत्रादिवद्गौणमस्य वल्मीकापत्यत्वं गृहीत्वैव साधुरपत्यार्थः ॥ यद्वा। वल्मीक इति ऋषिविशेषस्य संज्ञेत्याहुः ॥

वाल्मीकीय :। त्रि॰ वाल्मीकिसम्बन्धिनि ॥ तस्येदमित्यर्थे। वृद्धाच्छः ॥

वाल्यम्। न॰ अवस्थाविशेषे। शैशवे ॥ तिथिर्यावदर्भकं बाल्यमित्युक्तेः षोडशवर्षपर्यन्तावस्थायामित्यर्थः ॥ चापल्ये ॥ ज्ञानिनोऽवस्थाविशेषे। ज्ञानमनाविष्कुर्वन्नगर्वितत्वे। दम्भदर्पाहङ्कारादिराहित्ये। युक्तितः श्रुतार्थानुसन्धानकुशलत्वे ॥ बालस्य भावः कर्म वा। ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ्। पुरोहितादित्वाद्यक्वा ॥

वाष्प :। पुं॰ न॰ नेत्रजले। ऊष्मणि ॥ बाधते नेत्रम्। बाधृ॰। खष्पशिल्पशष्पबाष्परूपपर्पतल्पाः। इति पप्रत्ययः ॥ धातोः धादेशश्च निपात्यते ॥ बाष्पमूष्माश्रु॰ इत्यमरः ॥

बाहु :। पुं॰ स्त्री॰ कक्षाद्यङ्गुल्यन्तावयवविशेषे। भुजे। प्रवेष्टे। दोष्णि। बाहा॰ इ॰ भा॰ ॥ अस्य शुभाशुभलक्षणं यथा। महद्बाहुः पुरुषो धनधान्यवान् भवेत्। दीर्घबाहुर्भवेद्राजा समुद्रवचनं यथा ॥ प्रलम्बबाहुरैश्वर्यं प्राप्नुयाद्बहुसंयुतम्। ह्रस्वबाहुर्भवेद्दासः परप्रेष्यकरस्तथा। वामावर्तभुजा ये तु ये च दीर्घा नरः। संपूर्णबाहवो ये तु राज्याः क्षेत्रकीर्तिता इति॰ ॥ कूर्परस्योर्ध्वभागे ॥ बाधते। बाधृ॰। अर्जिदृशिकम्यमिपंसिबाधामृजिपशितुक्

युक्दीर्घहकारार्थ इति कुर्क्याऽनृत्य स्य । सगरे० पुं० । रवेः प्राग्वं गे ॥

बाहुकः । पुं० नलाभिधनृपे । पुण्य श्लोके । अश्वविदि । नैषधे ॥ त्रि० बाहुभ्यांतरतियस्तस्मिन् ॥ नौद्व्यघटन । स्त्रियाम् । बाहु का ॥

बाहुकुण्ठः । त्रि० कुण्ठितबाहुयुक्ते । कुम्रे । शीर्णस्त्री ॥

बाहुकुन्थः । पुं० गकति । पक्षे । पतत्रे । पड्क० द्व० भा० ॥

बाहुजः । पुं० क्षत्रिये । कीरे ॥ स्वयञ्जाततिले । त्रि० बाहुजाते ॥ बाहुभ्यांजातः । पद्मभ्यामला तावितिडः ॥ बाहोर्जातोवा । स प्तम्यांजनेर्डः ॥

बाहुत्राणम् । न० भस्त्राघातवारणा र्थबाहुवस्त्रीरादौ । दाकृषे ॥

बाहुदन्ती । पुं० इन्द्रे ॥

बाहुदा । स्त्री० तीर्थविशेषे । मैत वाहिन्यांनद्याम् । कदाचिल्लिखि तस्यर्षे भ्रातुः शून्याश्रमेफलभक्ष णाद्राज्ञाबाहुच्छिन्नौ तीचास्यांतप स्यतस्तस्यजातावित्यतः । बाहु० छिन्नौददतीलिखितर्षेः । डुदा ञ्० । पातीनुमेतिकः ॥ यद्वा । बहुदस्यकार्त्तवीर्यस्येयम् । ते नावतारितत्वात् । तस्येदमित्य

ण् ॥

बाहुभूषा । स्त्री० केयूरे ॥ बाहुभूष णमात्रे ॥

बाहुमूलम् । न० कक्षे । काख० इ० भा० ॥ बाहोर्मूलम् ॥

बाहुयुद्धम् । न० नियुद्धे । दोर्भ्याम् सङ्ग्रामे । बाहुभिर्युद्धम् ॥

बाहुलः । पुं० कार्त्तिकमासे । अग्नौ ॥ बहुलाःकृत्तिकाः० तयायुक्तापौर्ण मासी० बाहुली । बाहुलीपौर्ण मास्यस्मिन् । सास्मिन्पौर्णमासी त्यण् ॥ अग्नौ । शाक्यमुनेः भुजे । यशोधरेये ॥ न० बाहुत्राणे ॥

बाहुल्यम् । न० प्राचुर्ये ॥ यथा । क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचिदप्रवृत्तिः क्वचिद्विभाषा क्वचिदन्यदेव । विधे र्विधानम् बहुधासमीक्ष्य चतुर्वि धं बाहुलकं वदन्ति ॥ बहुलस्यभा वः । ब्रह्मणोऽज्ञादिभ्यष्यं इति ष्य ञ् ।

बाहुलेयः । पुं० कार्त्तिकेये । गुहे । स्कन्दे ॥ बहुलानां कृत्तिकानाम पत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥

बाहुल्यम् । न० बहुत्वे । बहुलस्य भावः । ष्यञ् ॥

बाहुशर्द्धी । पुं० इन्द्रे ॥ बाह्वोः स्तोययोरिवशर्द्धोबलंयस्य ॥

बाहुसहस्रभृत् । पुं० कार्त्तवीर्यार्जुने ॥ बाहूनांसहस्रम् । बिभर्त्ति ।

हु भृञ् । क्रिप् । तुक् ॥

वाहूवाहवि । अ० वाहुयुद्धे ॥ बाहुभ्यांबाहुभ्यांप्रहृत्येदं युद्धं प्रवृत्तम् । तथते नेदमितिसरूपे० इतिच्छन्द्रौ श्रौ० इच् कर्म व्यतिहारदृतीच समासान्तः । अन्येषामपिदृश्यत इतिदीर्घः । बोर्गुणः । अव् । तिष्ठद्गुप्रभृतिषु पाठाद्व्ययीभावाद्व्ययत्वम् ॥

विदूरः । पुं० देशविशेषे ॥ वृषवाल वायज : संस्क्रियते ॥

विभित्सा । स्त्री० भेत्तुमिच्छायाम् ॥ भिदिर्० । सन् हलन्ताच्चेति कित्वाद्गुणाभावः । अप्रत्ययादित्यकारप्रत्यये० टाप् ॥

विभ्यत् । त्रि० बिभ्यमाने ॥ बिभेतेः शतरि० नाभ्यस्ताच्छतुरितिनुमभावः ॥

विभाषः । त्रि० दधाने ॥ भञः शार्तविधानञ् ॥

वीभत्सः । पुं० अर्जुने । पार्थे ॥ त्रि० क्रूरे ॥ घृणात्मनि ॥ विकृते ॥ रस विशेषे ॥ जुगुप्सास्थायिभावस्तुवीभत्सःकथ्यतेरसः । नीलवर्णोमहाकाल दैवतोयमुदाहृत ; ॥ बधेर्निन्दायांसन् । भावे० घञ् ॥ यद्वा । अप्रत्ययात् । वीभत्साऽस्त्यस्य । अर्श आदच् ॥ यद्वा । वीभत्सते० वीभत्स्यतेवाऽनेनवा । बधबन्धने । सन्तः । मान्बधेत्यभ्यासदीर्घः । पचाद्यच् ० घञ् ० वोवा ॥

वीभत्सा । स्त्री० वीभत्से ॥

वीभत्सुः । पुं० अर्जुने । विजये ॥

बुक्कः । पुं० बुक्के ॥

बुक्कः । पुं० छागे ॥ न० अग्रमांसे । बुक्कायाम् ॥ बुक्कते । खादुत्वात् बुक्कते । बुक्कभषणे । घञ् ॥ हृदये ॥ पुं० स्त्री० समये० इतिरभसः ॥

बुक्कनम् । न० भषणे । श्वरवे ॥

बुक्का । स्त्री० बुक्के । हृदयान्तर्गतमांसविशेषे ॥ मेदः शोणितयोः सारात् बुक्कयोर्गलभवेत् । तौतुपुष्टिकरौप्रोक्तौजठरस्थस्य मेदसः ॥ हृदये ॥

बुक्कारः । पुं० सिंहनादे वीरध्वनी ॥

बुक्की । स्त्री० बुक्के ॥

बुक्किलः । पुं० ऋषिविशेषे । आश्वतराश्वी ॥

बुद्धः । पुं० सर्वज्ञे । पिचव्ये । विदुषि । पण्डिते ॥ परमार्थदर्शिनि । ब्रह्मविदि ॥ विष्णोरवतारविशेषे । सर्वज्ञे । सुगते । धर्मराजे । जिने । चलिनसुते । मुनीन्द्रे ॥ यथा । ततः कलौसंप्रवृत्ते सम्मोहायसुरद्विषाम् । बुद्धोनाम्नाऽजिनसुतः कीकटेषुभविष्यति ॥

ईश्वरनिरूपणे बुद्धविशेषाणांमतमाह । सर्वं क्षणिकमिति सौगताः । निरावरणमिति दिगम्बराः । लोकव्यवहारसिद्धमिति चार्वाकाः । शरीरात्मवादे तमाह । गौरोहं जानामीत्यादिप्रतीतेन । गौरत्वस्थूलत्वादियोः सामानाधिकरण्यानुभवादिति चार्वाकाणांमतम् । तेषांमतेजगतः क्षणभङ्गुरत्वम् । नन्वस्तु क्षणभङ्गः पूर्वपुञ्जात्पूर्वोत्तरपुञ्जोत्पत्तिः तथाच पुञ्जनिष्ठकुर्वद्रूपत्वजातिविशेषःस्मरणजनकतावच्छेदकइति नदीपइति कुसुमाञ्जलिः । यमस्तत्र फटीकायांरासभद्रः । बुद्धानां दशविधमतभेदमाह । मद्दग्निपुत्रकात्मेति १ ऊहप्रात्तलक्षण । देहात्मेति २ चार्वा का । इन्द्रियात्मपरे ३ चान्ये ॥ तेऽन्ये प्राण ४ मानोन्ये तेमनकात्मेति ५ वादिनः । बुद्धिरात्मेति ६ बौद्धाश्च । शून्यमात्मेति ७ मैऽत्रे ॥ याज्ञिकायन्नपुरुषं सर्वज्ञं ८ सौगताविदुः । निरावरणमात्मेत्थं दिगम्बरमतानुगाः । चार्वाकाचार्यालोकानांव्यवहारप्रसिद्धकम् १० । इत्यात्मप्रकाशः ॥ त्रि० बुधिते । ज्ञाते । विदिते । यथाऽस्तावुद्धिरस्य । अर्थाघाद्र । प्राशस्त्यसुगतिसाध्यत्वात् यद्वा । बुद्ध्यते स्म । बुधचयगमने । क्तः । दिवादिरनि-

ट् । प्रावृट्धे ॥

बुद्धद्रव्यम् । न० सौधिके । शोधा० द्र०भा० ॥

बुद्धवान् । त्रि० ज्ञानवति । ज्ञानिनि ॥

बुद्धान्तः । पुं० जागरे ॥

बुद्धिः । स्त्री० आत्मगुणे । सर्वव्यवहारहेतुर्ज्ञानं बुद्धिः । साद्विधा । अनुभूतिः स्मृतिश्च । यथा । विभुर्बुद्ध्यादिगुणवान् बुद्धिस्तुद्विविधामता । अनुभूतिः स्मृतिश्चस्यादनुभूतिश्चतुर्विधा । प्रत्यक्षमप्यनुमितिस्तथोपमितिशब्दजे । इतिमैथापि कामतैबुद्धेर्विभागईरितः । अध्यवसायलक्षणायांमनीषायाम् । धिषणायाम् । धियि । अध्यवसायोबुद्धिः क्रियाक्रियान्तरोरभेदविनयता । सर्वोव्यवहर्त्ता । आलोच्य । मत्वा । अहमत्राधिकृतइत्यभिमत्य । कर्त्तव्यमेतन्मयेत्यध्यवस्यति । (‡) ततश्चप्रवर्त्ततइतिलोकसिद्धम् । तत्रकर्तव्यमितियोयनिश्चयश्चितिसन्निधानापन्नचैतन्यायाबुद्धेःसोऽध्यवसायोऽसाधारणव्यापारः तदभेदाबुद्धिः सचयुद्धेर्लक्षणम् । समानासमानजातीयव्यवच्छेदकत्वात् ॥ तत्त्वतत्त्वविवेकसामर्थ्ये । महत्तत्त्वे ॥ अन्तःकरणे ॥ निश्चयात्मिकायामन्तःकरणवृत्तौ । बुद्धिकर्माभि

ज्ञानमिल्यनर्थान्तरम् । नतुसाङ्ख्या नामिव॰बुद्धितत्त्वस्य॰महत्तत्वापर पर्यायस्यपरिणामविशेषोज्ञानम् । तथाच॰बुद्ध्यादिपदवाच्यत्वमनुभव सिद्धज्ञानत्वजातिरेववा॰लक्षणम् ॥ ज्ञानस्त्रभार्यायाम् । यथामेधा र्म् । मतौ । शेमुष्याम् ॥ चाध्यात्म बुद्धिरित्याहुःषडिन्द्रियविचारिणी । अधिभूतश्चमन्तव्य ब्रह्मातस्याधि दैवतम् ॥ इत्याश्वमेधिकपर्व । स- त्त्वादिगुणभेदेनबुद्धेर्वैविध्यमीरितम् । गीतायांवासुदेवेनचार्जुनायानु पृच्छते । यथा । प्रवृत्तिंचनिवृत्तिंच कार्याकार्येभयाभये । बन्धंमोक्षंच यावेत्तिबुद्धि : सापार्थसात्त्विकी । १ ॥ ययाधर्ममधर्मंचकार्यंचाकार्य मेवच । अयथावत्प्रजानातिबुद्धिः सापार्थराजसी ॥ २ ॥ अधर्मंधर्म मितियामन्यतेतमसावृता । सर्वा र्थान्विपरीतांश्चबुद्धि:सापार्थतामसीति ॥ ३ ॥ भारतेमोक्षधर्मेस्यागु णा : पञ्चप्रकीर्तिता : । यथा । इ ष्टानिष्टविपत्तिश्चव्यवसाय : समा धिता । संशयः प्रतिपत्तिश्चबुद्धेःप ञ्चगुणान्विदुरिति ॥ इष्टानिष्टानां वृत्तिविशेषाणां॰विपत्तिर्नाश : ॰ निद्राद्युपरतिरित्यर्थ : । व्यवसाय: उत्साह : । समाधिता॰ चित्तवृत्ति निरोधइत्यर्थ : । संशय :॰ कोटि

द्वयस्पृक्ज्ञानम् । प्रतिपत्ति : प्रत्य क्षादिप्रमाणवृत्ति : ॥ इतितट्टीका ॥ अस्या:सप्तगुणायथा । शुश्रूषाश्रव णञ्चैवग्रहणंधारणन्तथा । ऊहापो होर्थविज्ञानंतत्त्वज्ञानञ्चधीगुणाः ॥ इति ॥ अस्याइत्तयःपञ्च । यथा । ॥ मानविपर्ययविकल्पनिद्रास्मृतयइ ति ॥ बुध्यतेऽनया । बुध॰ । क्तिन्॥ बुद्धितत्त्वम् न॰ बुद्धिस्वभावे ॥ तच्च प्राकृतत्वादचेतनमिति॰तदीयोध्य वसायोप्यचेतनोघटादिवत् । एवं बुद्धितत्वस्य॰सुखादयोपिपरिणाम भेदाअचेतनाः॰ एकृपस्तुसुखाद्यन नुषङ्गीचेतनः । सोयंबुद्धितत्त्ववर्ति नाज्ञानसुखादिनातत्प्रति बिम्बित स्तच्छायापत्त्या ज्ञानसुखादिमानिव भवतीतिचेतनोनुगृह्यते॰ चितिच्छा यापत्त्याच॰अचेतनापिबुद्धिस्त दध्यवसायश्चचेतनइवभवति । उक्त ञ्च । तस्मात्तत्संयोगादचेतनं चे तनावदिवलिङ्गम् । गुणकर्तृत्वेच तथा कर्तेवभवत्युदासीन इति ॥ बुद्धिधर्म : । पुं॰ धर्मादिषु । धर्मो ज्ञानंविरागऐश्वर्यम्॰सात्त्विकमेत द्रूपंतामसमस्माद्विपर्यस्तम् ॥ बुद्धिभेद : । पुं॰ बुद्धेर्विचालने ॥ बुद्धिरेषमेतत्कर्मकरिष्ये॰एतत् फलञ्चभोक्ष्ये॰ इति॰तस्याः॰ भेदो विचालनम्॰अकर्त्तात्मोपदेशेन ॥

बुद्धिभ्रंश : । पुं॰ मतेर्विपर्ययेपुपतनक र्तरि ॥ रजोगुणे ॥

बुद्धिमान् । त्रि॰ बुद्धियुक्ते । ज्ञानवति ॥ तद्भुज्यतेयद्द्विजभुक्तशेषंसबुद्धिमान्योनकरोतिपापम् आत्मज्ञानवति । विवेकिनि ॥ प्रशस्तबुद्धौ ॥ बुद्धे.प्राशस्त्यंनाम । शुश्रूषाश्रवणंचैवग्रहणंधारणंतथा ।ऊहा पोहोर्थविज्ञानंतत्त्वज्ञानञ्चधीगुणा: ॥ प्रशंसायांमतुप् ॥

बुद्धियुक्त : । त्रि॰ बुद्धिमति ॥ परमात्मसाक्षात्कारवति । समत्वबुद्ध्यायुक्ते ॥

बुद्धियोग : । पुं॰ आत्मबुद्धिसाधनभूतेनिष्कामकर्मयोगे । आत्मतत्त्वविषयेसम्यग्दर्शने ॥ अप्रचलितेनसम्यग्ज्ञानस्थैर्यलक्षणेनसमाधिनाबुध्यते इति ॥ बुद्ध्याव्यवसायात्मिकयाकृत : कर्मयोग : बुद्धियोग : ॥ बुद्धिसाधनभूतोवायोग : ॥

बुद्धिवित् । पुं॰ बौद्धे ॥ बुद्धिरेवात्मेतिबौद्धानांभ्रान्तिमात्रमेव । सुप्तेव्यभिचारात्॰वेद्यत्वाच्चघटवद् तिरिक्तवेद्यत्वात् ॥

बुद्धिसम्पत्ति : । स्त्री॰ धीमत्तौ ॥ बुद्धे : सम्पत्ति : ॥

बुद्धिसहाय : । पुं॰ धीसचिवे मन्त्रिणि ॥ मते : साहाय्यकर्तरि ॥

बुद्धिस्कन्धमय : । पुं॰ संसारवृक्षे ॥ वृक्षस्यस्थिशाखा : स्कन्धादुद्गच्छन्ति संसारस्यच बुद्धे : सकाशान्नानाविधा : परिणामाभवन्ति॰तेनसाधर्म्येण॰ बुद्धिरेवस्कन्धस्तन्मयस्तत्प्रचुरोयंसंसारवृक्ष : ॥

बुद्धीन्द्रियम् । न॰ ज्ञानेन्द्रिये । धीन्द्रिये ॥ तत्रेन्द्रियंतावत्त्रिविधंभवति । बुद्धीन्द्रियंकर्मेन्द्रियमन्तरिन्द्रियञ्च ।यथाहमनु: । बुद्धीन्द्रियाणिपञ्चश्रोत्रादीन्यनुपूर्वश : । कर्मेन्द्रियाणिपञ्चपाय्वादीनिप्रचक्षते ॥ एकादशंमनोज्ञेयंस्वगुणेनोभयात्मकम् । यस्मिन्जितेजितावेतौभवत : पञ्चकौगणाविति ॥ बुद्धे : करणत्वाद्बुद्धीन्द्रियम् । सङ्कल्परूपंधीयस्यरूपेन्द्रियगणप्रवर्तकस्वरूपम् ।मनस्त्वन्तरिन्द्रियंज्ञातव्यं। बुद्ध्यर्थमिन्द्रियं ॥

बुद्ध्यमान : । त्रि॰ गम्यमाने ॥

बुद्बुद : । पुं॰ जलस्फोटे । वर्तुलाकारेजलविकारे । बुल्बुला॰ इ॰ भा॰ ॥ यथाच्छायाप्रकाशाद्भिन्नौ प्रतिवापयेजलम् । वेश्यारागः खलेप्रीतिः पञ्चेतेबुद्बुदोपमाः ॥ गर्भस्यावयवविशेषे यथा । पञ्चरात्रेणकललंबुद्बुदाकारतांव्रजेत् ॥

बुद्बुदाक्षि : । त्रि॰ पुष्पिताक्षे ॥

बुध : । पुं॰ विदुषि । विपश्चिति । दोषज्ञे । सति । पण्डिते ॥ विवे-

क्तिनि । विवेकेनावगततत्त्वे । अ-
धिष्ठानसाक्षात्कारेणनिवृत्तभ्रमे ।
आत्मतत्त्वज्ञे । ब्रह्मविदि ॥ चतु
र्थग्रहे । रौहिणेये सौम्ये ॥ अस्य
वारेजातश्चफलम् । यथा । गुणीगु
णज्ञ : कुशल : क्रियासौविलासशी
लोमतिमान्विनीत :। मृदुस्वभा
व : कमनीयमूर्त्तिर्बुधस्यवारेप्रभवो
मनुष्य : ॥ सूर्य्यवंशीयवेगामीढनृप
स्यपुत्रे । बुद्ध्यते । बुध० । इगुप
धेतिक : ॥ बुद्धमुनौ ॥ सर्व्वज्ञ : ॥
सुगतोबुध : ॥ इ० व्याडिकोषः ॥
बुधगृहम् । न० मिथुनराशौ ॥ कन्या
राशौ ॥ बुधस्यगृहम् ।
बुधचार : । पुं० पञ्चवाराष्टौम् ॥
बुधतात : । पुं० विधौ । चन्द्रे ॥
बुधरत्नम् । न० मरकतमणौ ॥
बुधराशि: । पुं० मिथुने । कन्यायाम् ॥
बुधसुत : । पुं० पुरूरवसि ॥
बुधा । स्त्री० जटामांस्याम् ॥
बुधान : । पुं० गुरौ । जीवे । बृहस्प
तौ । त्रि० विज्ञे ॥ ब्रह्मवादिनि ॥
प्रियवादिनि ॥ बुध्यते० बोधयति
वा । बुध० । युधिबुधिदृश : किच्चे
त्यानच् ॥
बुधाष्टमी । स्त्री० व्रतविशेषे ॥ पराह्णे
मकरेयातेदेवेशायतिमाधवे । बुधा
ष्टमींप्रकुर्वीतयवान्पिष्ट्वातुचैकम्-
॥ प्रसृतेकजमश्नाचिसन्ध्याकालेसभो
तथा । बुधाष्टमींनकुर्वीतकृताहन्ति
पुराकृतम् ॥
बुधित : । त्रि० ज्ञाते । बुद्धे । विदि
, ते ॥ बुध्यतेस्म,। बुध०भ्वादि : सेट्
,।.क्त.: ॥
बुधिन : ।) बुधिल : ।) त्रि० पण्डिते ॥
बुध्नः । पुं० मूले ॥ रुद्रे । गिरिशे ॥ बध्ना
ति० बध्यतेवा । बधबन्धने । बन्धे
र्ब्रधिबुधीचेतिनक् ॥ वर्तुले । यथा
। पृथुबुध्नोदराकारोघटइति ॥
बुभुक्षा । स्त्री० क्षुधि । अशनायायाम्
॥ भोक्तुमिच्छा । भुजपालनाभ्यव
हारयो : । धातो : कर्मणइतिसन्
। अप्रत्ययादित्य : । टाप् ॥
बुभुक्षित : । त्रि० क्षुधार्त्ते । क्षुधिते ॥
बुभुक्षासञ्जाताऽस्य । तारकादित्वा
। दितच् ॥
बुभुक्षु : । त्रि० संसारभोगासक्तजने ॥
बुभुत्सा । स्त्री० बोद्धुमिच्छायाम् ॥
बुभूषु : । त्रि० भवितुमिच्छौ ॥ भुव :
सन्नन्तादुप्रत्यय : ॥
बुब्बारव : । पुं० हस्तमुखयोगेनक्रिय
माणेशब्दे ॥ कस्मिंश्चिदनर्घेसम्प्रा
प्तेएवंशब्दंलोका : कुर्वन्ति ।
यथा । गन्धाढ्यैस्तपतिंसर्वेचक्रुर्बु
ब्बारवंमुहु : । स्वरसमहाकालभक्त
यस्तदाकालिकेविभुभ्रंप्रतिरयात्
पराह्णयागतानांदैत्यानामुग्रभाग

वते ॥ धोंबी इ॰ भा॰ ॥

बुलिः । स्त्री॰ भगे ॥

बुषम् । न॰ बुसे ॥

बुसम् । न॰ तुच्छधान्ये । कडङ्गरे । भुस॰ भूसा॰ इ॰ भा॰ ॥ बुस्यति बुस उत्सर्गे । इगुपधेतिकः ॥

बुस्तः । पुं॰ न॰ मांसपिण्डविशेषे ॥ स्थालीभृष्टमांसे ॥ पनसादिफलस्यासारभागे ॥ बुस्यतिस्म । बुस॰ । क्तः ॥

बृद्धः । पुं॰ पथ्याम्लशाकादिम् ॥

बृहच्चञ्चुः । पुं॰ महाचञ्चुशाके ॥

बृहच्चित्तः । पुं॰ बीजपूरे ॥

बृहच्छल्कः । पुं॰ चिङ्गटमत्स्ये ॥

बृहच्छुकः । पुं॰ दार्यावाटे । कठकोरणा॰ इ॰ भा॰ ॥

बृहच्छ्रवाः । त्रि॰ महायशसि ॥

बृहच्छ्लोकः । पुं॰ भगवति वासुदेवे । बृहन्तः श्लोकाः कीर्त्तयो यस्मिन् ॥

बृहज्जीरकः । पुं॰ कृष्णजीरके ॥ मगरैला इति लोके इति भावप्रकाशः ॥

बृहज्जीवन्ती । स्त्री॰ क्षुपविशेषे । पत्रभद्रायाम् । जीवपुष्टायाम् ॥

बृहड्ढक्का । स्त्री॰ दण्डढक्कायाम् ॥

बृहत् । त्रि॰ महति ॥ वर्द्धते । बृह वृद्धौ ॥ वर्तमाने पृषद्बृहन्महज्जगच्छतृवच्चेति प्रत्ययान्तो निपातितः ॥ ब्रह्मणि ॥ बृहत्त्वाद्बृंहणत्वाच्च ब्रह्म बृहत् । अत्राधिप्रत्ययेन हेतुकर्तृसाधारणकर्तृत्वसामान्यं प्रतिपाद्यते । वर्द्धते वृद्धिं प्राप्नोति बृंहयति वर्द्धयति चेति योगात् । तथा च बृंहिधात्वर्थवृद्धिं प्रति स्वतन्त्रो हेतुकर्त्ता चेत्थं भवमपि कर्तृत्वेन रूपेण लभ्य-तद्वति वर्द्धिता वर्द्धयिता चेति बृहत्पदेनोच्यते ॥ आदित्यदैवत्ये सामविशेषे ॥ बृहत्साम तथा साम्नामिति भगवदुक्तेः ॥

बृहतांपतिः । पुं॰ सुराचार्य्ये ॥

बृहतिका । स्त्री॰ उत्तरीये । उपरिवस्त्रे । उपर्ना॰ इ॰ भा॰ ॥ बृहती वस्त्रान्तरं बृहत्येव । बृहत्या माच्छादने॰ इति कन् ॥ कण्टकार्याम् ॥

बृहती । स्त्री॰ वसनान्तरे ॥ वारिधान्याम् ॥ वाचि ॥ विततायाम् ॥ महत्याम् ॥ क्षुद्रायां क्षुद्रवार्त्ताक्याम् बृहतीति निगद्यते । अङ्गे तु क्षुद्रा चन्द्रहासा लक्ष्मणा चेद्धृतिका ॥ गर्भदा चन्द्रभा चन्द्रा चन्द्रपुष्पा प्रियङ्करी ॥ बृहतीयाद्वयं ग्राहि पाचकं कफवातहृत् । कटुतिक्तास्यवैरस्यमलारोचकनाशिनी । तथा कुष्ठज्वरश्वासशूलकासाग्निमान्द्यजित् ॥ कण्टकार्याम् ॥ विश्वावसोर्वीणायाम् ॥ नवाचरायां वृत्तौ ॥ वर्द्धति । वृह॰ । वर्तमाने पृषदिति साधुः । शतृवत्त्वान्ङीप् ॥

बृहतीपति : । पुं॰ बृहस्पतौ ॥
बृहतीसहस्रम् । न॰ मद्दत्कृथे ॥
बृहत्कन्द : । पुं॰ गृञ्जने ॥ विष्णुकन्दे ॥
बृहत्कालशाक : । पुं॰ कासमर्दान्तरे ॥
बृहत्काष्ठ : । पुं॰ पीटशाके ॥
बृहत्कुक्षि : । वि॰ तुन्दिले ॥ विशालजठरेजने ॥ बृहत्कुक्षिरस्य ॥
बृहत्ताल : । पुं॰ पाठायाम् ॥
बृहत्तृण : । पुं॰ वंशे ॥
बृहत्त्वक् । पुं॰ सप्तपर्णे ॥ रोध्रे ॥ यवनामनवृक्षे । क्षातिमान् । द॰ भा॰ ॥
बृहत्पत्रमूलम् । न॰ पद्ममूले ॥
बृहत्पत्र : । पुं॰ दीर्घपत्रे ॥ पट्टिकालोध्रे ॥ हस्तिकन्दे ॥
बृहत्पत्रा । स्त्री॰ त्रिपर्णिकायाम् ॥
बृहत्पाटलि : । पुं॰ धुस्तूरे ॥
बृहत्पाद : । पुं॰ वटवृक्षे ॥
बृहत्पारेवतम् । न॰ महापारेवते ॥
बृहत्पाली । पुं॰ वनजीरे ॥
बृहत्पीलु : । पुं॰ महापीलौ ॥
बृहत्पुष्प : । पुं॰ कुलके ॥
बृहत्पुष्पी । स्त्री॰ घण्टारवायाम् ॥
बृहत्फल : । पुं॰ पनसे ॥ कुष्माण्डे ॥ चचेण्डायाम् ॥
बृहत्फला । स्त्री॰ कटुतुम्ब्याम् ॥ महेन्द्रवारुण्याम् ॥ कुष्माण्डाम् ॥

महाजम्बाम् ॥
बृहत्साम । न॰ गीतिविशेषे ॥
बृहद्गज : । पुं॰ मत्तगजे ॥
बृहद्गृह : । पुं॰ कुशाकारे । कामरूपे ॥
बृहदारण्यकम् । न॰ यजुर्वेदीयोपनिषद्विशेषे ॥ यथा । अरण्येऽध्ययनादेतदारण्यकमुदाहृतम् । बृहत्त्वाद्ग्रन्थतोऽर्थाच्च बृहदारण्यकं मतम् ॥ बृहत्त्वात्तदारण्यकत्वेतिविग्रहः ॥
बृहदेला । स्त्री॰ पृथ्वीकायाम् । स्थूलैलायाम् ॥
बृहद्गुरवः । (पुं॰)भू॰ कारूषदेशेषु ॥ विन्ध्या
बृहद्गृहाः । (पुं॰)द्वि॰ पश्चान्मालवदेशस्य समीपस्थदेशावर्तन्ते ॥
बृहद्गोलम् । न॰ तरम्बुजे । तरबूज द॰ भा॰ ॥
बृहद्दल : । पुं॰ पट्टिकालोध्रे ॥ हिन्तालै ॥
बृहद्दलम् । न॰ हस्ते । शिल्यायाम् ॥
बृहद्द्वारिका । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥
बृहद्भानु : । पुं॰ अनले । वह्नौ ॥ बृहन्तोभानवोऽस्य ॥ चित्रके ॥
बृहद्रथ : । पुं॰ पराशरशिष्ये । शार्ङ्गरवे ॥ इन्द्रे ॥ यज्ञपात्रे ॥ मन्त्रविशेषे ॥ सामवेदांशे ॥
बृहद्रावी । पुं॰ क्षुद्रोलूके ॥
बृहद्वनम् । न॰ गोकुले ॥ महद्वने ॥
बृहद्वल्क : । पुं॰ पट्टिकालोध्रे ॥
बृहद्वात : । पुं॰ अश्मरीहरे । देवधा

न्ये ।

बृहद्वारुणी । स्त्री० महेन्द्रवारुण्याम् ॥

बृहद्बीज : । पुं० आम्रातके ॥

बृहन्नल : । पुं० महापोटगले ॥ अर्जुने । सुभद्रेमे ॥

बृहन्नला । स्त्री० अर्जुने ॥ द्वादशवर्षवनवासानन्तर मज्ञातवासे विराटभवने विराटकन्यायामुत्तरागीतादिशिक्षार्थं स्त्रीवेशेनार्ज्जुनो बृहन्नलेति नाम्ना ख्यातो ऽभूत् । यथा । अर्ज्जुन उवाच । गाथामिन्द्र्यस्म्ययशाद्वर्षसि भद्रोस्मिनृत्यकुशलोस्मिगीती । त्वमुत्तरायै प्रदिशस्वमास्य भवामिदेव्यानरदेवनर्त्तकः ॥ इदन्तुरूप ममयेनकिल्बिषप्रकीर्त्तयित्वा भृशशोकवर्द्धनम् । बृहन्नलामानरदेवविद्धिमुत सुतावापितृमातृवर्ज्जिताम् विराटउवाच । ददामितेहन्तवरं बृहन्नले सुतांचमेनर्त्तययाश्चतादृशी : ॥ इति महाभारते विराटपर्व ॥

बृहस्पति : । पु० सुराचार्ये । गीष्पतौ ॥ पंचमवारे ॥ तद्वारजातफलम् । नृपेन्द्रमन्त्रीनृपलब्धकामो विद्याविनोदीचतुर : प्रगल्भ : । आचार्य पूज्योमधुरस्वभावीवारेसवेदेव वगुरोर्मनुष्य : ॥ बृहताम्पति : । तद्बृहतोरितिसुट्तलोपौ ॥

बृहस्पतिक्षेत्रम् । न० धनूराशौ ॥ मीनराशौ ॥

बेटक : । पुं० वैकटिके मणिकारे ॥ मत्स्यप्रभेदे । भेयटी० इ० गौ० दे० भा० ॥ यूनि । आततायिन्ये ॥ चिटूपक्षि ॥

बेटमिका । स्त्री० बेटमी० बेटकी० इ० भा० प्र० खाद्ये ॥ यथा । माषपिष्टिकयापूर्णगर्भागोधूमचूर्णत: । रचितारोटिकासेवप्रोक्ताबेटमिकाबुधै : ॥ भवेद्वेटमिकाबल्यावृष्यारुच्य निशापहा । उष्णासन्तर्पिणीगुर्वीबृंहणीशुक्रलाऽपरम् ॥ भिन्नमूत्रमलास्तन्य मेद : पित्तकफप्रदा गुदकीलादितश्वासपक्तिशूलानिनाशयेत् ॥ पङ्क्तीत्यत्र० यकृदिति पाठान्तरम् ॥

बोकडी । स्त्री० वस्रान्त्याम् ॥

बोद्धव्य : । त्रि० ज्ञातव्ये । प्रतिमायां ॥

बोद्धा । त्रि० बोधकर्त्तरि ॥ बुद्ध्यति । बुधअवगमने । तृच् ॥

बोद्ध्यमान : । त्रि० उपदिश्यमाने ॥

बोध. । पुं० ज्ञाने ॥ यथा । बोधविहीने शास्त्रविलासे कथं प्रयातिवैफल्यम् । नयनविहीनेभर्त्तरिलावण्यमिवयुवत्याश्चापिमिति ॥ साक्षान्मोक्षसाधनेज्ञाने ॥ यथा हरा

न्यार्था : । बोधोन्यसाधनेभ्योहिसा क्षान्मोचैकसाधनम् । पाकस्यवह्निवत् ज्ञानं विनामोचोनसिद्ध्यती ति ॥ वृत्तिज्ञाने ॥ जागरणकाले चैतन्ये ॥ निर्णयात्मकज्ञाने ॥ आत्मसाक्षात्कारे ॥ प्रमाणे नयर्थे तनाणतो रत्नुग्रहस्तत् फल प्रमाणो धहृतिसाङ्ख्याः । बोधनम् । बुध ० । बुद्ध्यतेयेनबाघञ् ॥

बोधक : । पुं० सूचके ॥ प्रमाणे ॥ त्रि० बोधकर्त्तरि ॥ बोधजनके ।

बोधकर : । पुं० निशान्ते बोधका रकेस्तुत्यादिनाप्रातर्बोधके ॥ बोधं करोति । कृञ् ० । कृञोहेतुताच्छील्यानुलोम्येषु ट : ॥

बोधघ्न : । पुं० श्रीकृष्णे ॥ स० । सः वं भावयिताये ह्लीबोधघ्न : कामया स्ववित् । कामिनीबोधयामासवा सयामासयासि ॥ त्रि०अभिप्राया भिज्ञे ॥

बोधद : । पुं० अर्हति ॥ त्रि०बोध- दातरि ॥

बोधनम् । न० गन्धदीपने ॥ विज्ञाप ने । वेदने ॥

बोधनी । स्त्री० कार्त्तिकशुक्लैकादश्याम् ॥ बोधी ॥ पिप्पल्याम् ॥ शिव- चक्रे पु केलासादुपरिस्थे ॥

बोधनीय : । त्रि० बोध्ये । बोधित- व्ये । बोधयोग्ये ॥

बोधभानु : । पुं० ज्ञानार्के ॥ यथा । सततमस्तिमोहरूपे विश्वमपश्यन्त देतदिश्यखिलम् । उदितवतिबोध- भानौकिमपिनपश्यामिकिन्त्विदं चि त्रम् ॥

बोधवासर : । पुं० भगवतः प्रबोधदि ने । उत्थानैकादश्याम्

बोधात्मा । पुं० ज्ञानस्वरूपे ०परमा- त्मनि ॥ यथा । कदाचिद्व्यवहारेतु द्वैतंयद्यपि:श्यति । बोधात्मव्यति रेकेणनपश्यतिचिदन्वयात् ॥ किन्तु पश्यतिमिथ्येदिङ्मोहेन्दु विभाग वत् ॥

बोधायन : । पुं० ऋषिविशेषे । ज्यो तिष्टोमादियज्ञपरमार्थवादिनि ॥

बोधि : । पुं० बौद्धसमाधौ ॥ पि प्पलपादपे ॥ बोधे ॥ त्रि०ज्ञातरि ॥ बुद्ध्यते । बुध० । सर्वधातुभ्य- इन् ॥

बोधित : । त्रि० ज्ञापिते ॥ सञ्जातबो धे ॥ ता० कृतच् ॥

बोधितरु : । पुं० अश्वत्थद्रुमे ॥ बो- धिस्तस्यतरुः ॥

बोधितव्य : । त्रि० ज्ञापितव्ये ॥

बोधिद्रुम : । पुं० पिप्पलवृक्षे ॥ बो- धिस्तसौद्रुमस्य ॥

बोधिवृक्ष: । पुं० अश्वत्थे । चलदले ॥

बोधिसत्त्वम् । न० बुद्धे । श्रीघने ॥

बौद्ध: । पुं० बुद्धशास्त्रावलम्बिनि ॥

भिन्नके । क्षपणे । अर्हति । वैनायिके । अस्तिनास्तीत्यादिसप्तप्रकारैः पदार्थानामनेकरूपत्ववादिनि दिवसने । वैशेषिके ॥ न० बुद्धमुनिप्रणीतेनिरीश्वरशास्त्रे ॥ त्रि० बुद्धिभवेप्रत्यये ॥

बौद्धैकदेशी । पुं० माध्यासिद्धमादिनि ॥

बौध: । पुं० पुरूरवसि । बुधस्याऽपत्यम् । अण् ॥

व्रतति: । स्त्री० लतायाम् । विस्तारे । व्रतनीततिर्विस्तृतिरस्याः । पृषोदरादिः ॥ यद्वा । प्रतनोति । तनु० । क्विप् तोपस्य छायामितिक्षिप् । पृषोदरादित्वात्पस्य वः ॥ व्रतमिवकरोति । व्रतशब्दात् तत्करोतीति ण्यन्तात् डुलकाकृतिर्वा ॥

व्रतती । स्त्री० वल्ल्याम् । लतायाम् ॥ विस्तारे ॥

व्रध्न: । पुं० सूर्ये । वृक्षमूले । गिरिशे । रुद्रे । अर्कवृक्षे ॥ वध्नाति । बन्ध० । बन्धेर्ब्रधिबुधोघेरिनक्० धातोर्ब्रधादेशश्च । रोगविशेषे ॥

ब्रह्मकन्यका । स्त्री० सरस्वत्याम् । ब्राह्मीनामौषधौ ॥

ब्रह्मकर्म । न० ब्राह्मणजातेः कर्मणि । शमोदमस्तपः शौचं क्षान्तिरार्जवमेवच । ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यं ब्रह्मकर्मस्वभावजम् ॥

ब्रह्मकर्मसमाधि: । पुं० ब्रह्मण्येव कर्मात्मकेचिते कार्ये ॥ यथा । ब्रह्मार्पणंब्रह्महविर्ब्रह्माग्नौब्रह्मणाहुतम् । ब्रह्मैवतेनगन्तव्यं ब्रह्मकर्मसमाधिना ॥

ब्रह्मकल्प: । पुं० सृष्ट्युपक्रमे ॥

ब्रह्मकुण्डम् । न० ब्रह्मणानिर्मिते सरोविशेषे ॥ य० यावद्गुत्रायक्षोत्तरस्यां ब्रह्मकुण्डाख्यंसरः । ब्रह्मणानिर्मितंपूर्वमानायस्वर्गवासिनाम् ॥ आयामेनशतव्यामंविस्तीर्णेनतदर्द्धकम् । सर्वपापहरंपुण्यंदेवलोकात्समागतं ॥

ब्रह्मकूट: । पुं० पर्वतविशेषे ॥ यथा । ब्रह्मकुण्डजलेस्नात्वा पूजयित्वाऽऽचमापतिम् । ब्रह्मकूटंसमारुह्यमुक्तिमेवाप्नुयान्नरः ॥

ब्रह्मकूर्चम् । न० व्रतविशेषे ॥ तत्तु उपवासपूर्वंपञ्चगव्यपानम् । य० । अहोरात्रोषितोभूत्वा पौर्णमास्यां विशेषतः । पंचगव्यंपिबेत्प्रातर्ब्रह्मकूर्चविधिः स्मृतः ॥ इति प्रायश्चित्तविवेकः ॥

ब्रह्मकोशी । स्त्री० अजमोदायाम् ॥

ब्रह्मगर्भा । स्त्री० आदित्यभक्तायाम् ॥

ब्रह्मगिरि: । पुं० ब्रह्मशैले ॥

ब्रह्मघातक: । त्रि० ब्राह्मणवधकर्त्तरि ॥ यथा । रागाद्द्वेषात्प्रमादाद्वास्वतः

परतप्तश्च । ब्राह्मणं घातवेद्यस्तु स भवेत्ब्रह्मघातकः ॥ अपिच । गोभूहिरण्यहरणे स्त्रीसम्बन्धं कृते पिवा । यमुद्दिश्य त्यजेत् प्राणांस्तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥

ब्रह्मघोषः । पुं० मन्त्रपाठे ॥ ब्रह्मणो वेदस्य घोषः ॥

ब्रह्मघ्नः । पुं० आत्मघातिनि ॥ यथा । भूमिसंप्राप्तजंघापि च्छायामभयंतिथे । ब्रह्मघ्नांस्तान्विजानीयाद् ब्रह्मवादिविगर्हितान् ॥

ब्रह्मती । स्त्री० गृहकन्यायाम् ॥

ब्रह्मचर्य्यम् । न० आश्रमविशेषे ॥ गुरुकुलवासादिलक्षणे तपसि ॥ ब्रह्मचर्यस्थितो नैकमन्नमद्यादनापदि । ब्राह्मणः काममश्नीयाच्छ्राद्धे व्रतमपीडयन् ॥ मधुमांसं तथोच्छिष्टमित्यादि परिवर्जयेत् । प्रतिवेद ब्रह्मचर्यं द्वादशाब्दानि पञ्च वा ॥ यद्वापि ग्रहणान्तिकमित्येके । केशान्तश्चैव षोडशे ॥ सच कलौ नास्त्येव । ब्रह्मचर्याश्रमो नास्ति वानप्रस्थोपि न प्रिये । गार्हस्थो भैक्षुकश्चैव आश्रमौ द्वौ कलौ युगे इति महानिर्वाण तन्त्रोक्तेः ॥ स्त्रीविषयस्पृहात्यागे ॥ निषिद्धमैथुन निवृत्तौ ॥ अष्टाङ्गमैथुनाभावे ॥ यथोक्तम् । स्मरणं कीर्तनं केलिः प्रेक्षणं गुह्यभाषणम् । सङ्कल्पोऽध्यवसायश्च क्रियानिर्वृत्तिरेव च ॥ एतन्मैथुनमष्टाङ्गं प्रवदन्ति मनीषिणः । विपरीतं ब्रह्मचर्यमेतदेवाष्टलक्षणमिति ॥

ब्रह्मचारिणी । स्त्री० भार्य्याम् ॥

ब्रह्मचारी । पुं० प्रथमाश्रमिणि ॥ उपनयनानन्तरं नियमं कृत्वा गुरोः सन्निधौ स्थित्वा साङ्गवेदाध्ययनकारिणि ॥ स द्विविधः । उपकुर्वाणो नैष्ठिकश्चेति ॥ यथा । ब्रह्मचार्य्युपकुर्वाणो नैष्ठिको ब्रह्मतत्परः । योऽधीत्य विधिवद्वेदान् गृहस्थाश्रममाव्रजेत् ॥ उपकुर्वाणको ज्ञेयो नैष्ठिको मरणान्तिकइति ॥ ब्रह्म वेदः । तदध्ययनार्थं व्रतमप्युपचाराद्ब्रह्म । ब्रह्म चरितुं शीलमस्य । व्रतेइति०--सुपीति वा णिनिः ॥ यद्वा ब्रह्म० तपो० ज्ञान वा० आचरत्यवश्यं वा । आवश्यके० णिनिः ॥

ब्रह्मचारिणी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ वेदे सुचरितेयस्मात्तेनसा ब्रह्मचारिणीति देवीपुराणम् ॥ करुणीदृत्ते ब्रह्मीशाके ब्रह्मचर्यव्रतधारिण्याम्

ब्रह्मजः । पुं० अग्नौ ॥ ब्रह्मणो हिरण्यगर्भाज्जाते ॥

ब्रह्मजज्ञः । पुं० अग्नौ ॥ ब्रह्मजश्चासौ ज्ञश्च ॥

ब्रह्मजन्म । न० उपनयनजन्मसंस्काररूपे ॥ ब्रह्मणो वेदस्य ग्रहणार्थं जन्म ॥

ब्रह्मजटा । स्त्री० दमनकवृक्षे ॥

ब्रह्मजिज्ञासा । स्त्री० ब्रह्मविचारार्थेच्छायाम् ॥

ब्रह्मजीवी । पुं० द्विजकार्येषुमूल्येन परिचारके ॥

ब्रह्मज्ञः । त्रि० ब्रह्मविदि ॥ ब्रह्म जानाति । ज्ञा० । आतङ्कतिकः ॥ यथा । सब्रह्मज्ञः सवेदज्ञः सोऽग्निहोत्रीसदीक्षितः । चीनाचारक्रमाचारैर्योयजेत् तारिणींनरः ॥ पवित्र । सांसारिकसुखासक्त ब्रह्मज्ञोऽसौनिशादिनम् । त्यजेत्तंसततंवीरश्चण्डालमिवदूरतः ॥ इति श्रीरुद्रयामलवचनम् । न० श्रीकृष्णे । परमात्मनि ॥ ब्रह्मशब्दार्थभूतान्वेदान्प्रलयेप्रलयेस्वात्मनिप्रलीनान्सृष्ट्यादौहिरण्यगर्भोपदेशार्थंजानात्यनुसन्धत्ते इतितथा ॥

ब्रह्मज्ञानम् । न० ब्रह्मविषयकज्ञाने इतिसमस्तसायतिः ॥ मिथ्याभासनाविरहविशिष्टात्मभिन्नभिन्नज्ञाने० इतिमुक्तिवादः । प्रकृतिपुरुषयोर्विवेकविषयज्ञाने० इतिसाङ्ख्यमतम् । क्लेशकर्मविपाकाशयनिवर्तकहिरण्यगर्भविषयकज्ञाने० इतिपातञ्जलमतम् ॥ सत्त्वमहदादिसाक्ष्यजन्यप्रतिफलितस्याकूटज्ञाने इतिवेदान्तलघुचन्द्रिका ॥ प्रत्यक्तयापरोक्षज्ञाने ॥ प्रतिजीवमवभासाश्रितप्रतिबिम्बास्तेषांप्रत्यगात्मतयाऽव्यभिचरितस्वरूपेणबिम्बस्थानीयेनैकेनरूपेणयद्ब्रह्मवेदनंतद्ब्रह्मज्ञानम्० सदेवसम्यग्दर्शनमितिव्याख्यातारः ॥

ब्रह्मज्ञानी । त्रि० ब्रह्मज्ञानविशिष्टे ॥ यथा । कुशलाकुशलाद्युक्तिरहितः समदर्शनः । लिङ्गाश्रमपरित्यागीब्रह्मज्ञानीनिगद्यते ॥ सांख्यभक्तिस्तुतीनाविकर्तव्येतिपुराणगी ॥ ॥ यथा । ब्रह्मानन्देनपूर्णोऽहंतेनानन्देनपूर्णधीः । तथापिशून्यमात्मानंमन्येस्वस्मरतिंविना ॥ इति पाद्मे पातालखण्डे नाथाखिंप्रतिब्रह्मविद्यायचनम् ॥

ब्रह्मण्यः । पुं० विष्णौ ॥ ब्रह्मदारुवृक्षे ॥ शनैश्चरे ॥ मुञ्जतृणे ॥ तूलवृक्षे ॥ त्रि० ब्रह्मसाधौ ॥ ब्रह्मरते ॥ ब्रह्मणिवेदे० साधुः । तत्रसाधुरितियत् । येषांभायकर्मधोरित्यनुप्रकृत्य । ब्रह्मणिति ॥ तपोवेदाध्ययनादिज्ञानस्वब्रह्मसंतम् । तेभ्योहितः । खलयवमाषतिलवृषब्रह्मणश्चेतियत् ॥

ब्रह्मण्यदेवः । पुं० श्रीकृष्णे ॥

ब्रह्मतालः । पुं० चतुर्मुखतालो ॥ सतुदशतालात्मकः । तत्र ७ मात्राः । मात्रास्तु० क च ट त प०- इतिपञ्चाक्षराणामुच्चारणकालः ।

सैवलघुमात्रा । तदर्द्धं द्रुतमात्रा । तन्मध्ये ४ लघव: ६ द्रुता :० । ० । ०० । ००० । यथा । चतुर्मुखाभिधितालेनगणानन्तरं द्रुत : । इति सङ्गीतदामोदर : ॥

ब्रह्मतीर्थम् । न० पुष्करतीर्थे ॥ पुष्करमूले ॥ ब्राह्मेतीर्थे ॥ तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मत्वम् । न० ब्रह्मभूये । ब्रह्मसायुज्ये ॥ ब्रह्मणोभाव: । तस्यभावस्त्वतलौ ॥ ब्रह्मणोऽर्त्विग्विशेषस्यकर्मभावयो: ॥ ब्रह्मणस्त्व : । नेतिवाच्ये० त्वप्रत्ययलोपाबाधनार्थम् । ब्राह्मणपर्यायात्ब्रह्मन्शब्दात्त्वतलौभवतएव । ब्रह्मत्वम्० ब्रह्मता ॥

ब्रह्मदण्ड : । पुं० ब्राह्मणशापे ॥ वशिष्ठमुने : सिद्धयष्टाम् ॥ यथा । धिग्बलंक्षत्रियबलं०ब्रह्मतेजोबलंबलम् । एकेनब्रह्मदण्डेनसर्वाणोनाशितानिमे ॥ माघे ॥ केतुविशेषे ॥ वसन्तराजनारदसंहितायाम् । पितामहात्मज : क्रूरशिखावर्णशिखरान्वित : ब्रह्मदण्डोऽर्यकेतु : सर्वभूतविनाशन : ॥ इति ॥ ब्राह्मणयष्टिकायाम् ॥

ब्रह्मदण्डी । स्त्री० क्षुद्रक्षुपविशेषे ॥ अजदण्डाम् कण्टपत्रफलायाम् ॥

ब्रह्मदत्त : । पुं० इक्ष्वाकुवंशीयराजविशेषे । ब्रह्मसूनौ ॥

ब्रह्मदर्भा । स्त्री० यमान्याम् ॥ अजमोदायाम् ॥ ब्रह्मणादृश्यते । दृभीग्रन्थे । घञ् । कर्त्तरिकृतेतिसमास : ॥

ब्रह्मदर्भिका । स्त्री० यमान्याम् ॥

ब्रह्मदारु । न० समानाख्यातेऽश्वत्थाकारवृक्षविशेषे । तूदे । तूरी । क्रमुके । ब्रह्मवृक्षे । अश्वत्थाकारे पार्श्वपिप्पलइतिख्याते । तूत इ० भा० ॥ ब्रह्मकाष्ठ० ब्रह्मणिदारु ॥

ब्रह्मदेया । स्त्री० ब्राह्मविवाहेनोढायाम् ॥

ब्रह्मदैत्य : । पुं० प्रेतयोनिप्राप्तब्राह्मणे ॥

ब्रह्मद्विट् । त्रि० ब्राह्मणानांद्वेष्टरि ॥ ब्राह्मणान्द्वेष्टि । द्विष् । क्विप् ॥

ब्रह्मा । पुं० चतुर्मुखे । वेधसि । विश्वसृजि । हिरण्यगर्भे ॥ तदण्डमभवद्धैमंसहस्रांशुसमप्रभम् । तस्मिन्जज्ञेस्वयंब्रह्मासर्वलोकपितामह : ॥ ऋत्विग्विशेषे ॥ विष्कम्भादिसप्तविंशतियोगान्तर्गतपंचविंशयोगे । तत्रजातस्यफलम् । नानाशास्त्राभ्याससंनीतकालोधर्माचारै : संयुतश्चारुकीर्त्तिः । शान्तोदान्तोजायतेचात्रकर्मासूतौयस्यब्रह्मयोगप्रयोग : ॥ इति ॥ विप्रे । ब्राह्मणे ॥ अर्हदुपास

कर्मविशेषे ॥ बृंहति वर्द्धयति प्रजाः
। बृहि वृद्धौ । अन्तर्भावितण्यर्थः ।
बृंहेर्नोऽच्चेति मनिन् धातोर्नकारस्या
कारादेशः ॥ बृंहति वर्द्धते वा ॥
ब्रह्म । न० वेदे । तपसि । अव्यक्ते ।
सर्वकारणकारणे परमात्मनि ।
यत्तत्कारणमव्यक्तं नित्यं सदसदा
त्मकम् । तद्विसृष्टः स पुरुषो लोके
ब्रह्मेति कीर्त्यते ॥ अध्यात्मे । ज्ञा
ने ॥ तपोवेदाश्चजातिश्चज्ञानंचब्रह्
मसंज्ञितम् । प्रत्यस्तमितभेदं यत्स
त्तामात्रमगोचरम् । वचसामात्म
संवेद्यं तज्ज्ञानं ब्रह्मसंज्ञितम् ॥ इ०
वि० पु० ॥ बृहत्त्वाद्बृंहणत्वाच्चात
त्परमात्मादिलक्षणम् । यद्ज्ञानन्तं हि
विज्ञेयं शास्त्राचार्योपदेशतः ॥ सा
क्षात्परोक्षात्सर्वान्तरे आत्मनि
अशनायाद्यतीते नेतिनेत्यस्थूलम
नणिव्यादिलक्षणे औपनिषदे
तत्त्वे अव्यावृत्ताननुगतवस्तुब्रह्मणि
रोच्यते । अकारणमकार्यन्तद्ब्रह्म
नोदितिभवेत् ॥ अव्यावृत्तपदेन अ
कार्यम् । अननुगतपदेन वस्तुतोऽ
कारणमिति तत्रोक्तं भवतीत्यर्थः ॥ न
व्यावृत्तं विशेषेभ्यो नानुवृत्तं च गोत्व
वत् । अव्यावृत्ताननुगतं चैतन्यं ब्रह्म
वीच्यताम् ॥ तदिदं तादृशमीदृश
मेतावत्तावदिति च यन्न भवेत् । ब्रह्
मतदित्यनधेयनोचेहियदोभवेत्परो

क्षेत्र ॥ यल्लाभान्नापरो लाभो यत्सुखा
न्नापरं तु सुखम् । यज्ज्ञानान्नापरं ज्ञा
नं तद्ब्रह्मेत्यवधारयेत् ॥ यद्दृष्ट्वा नाप
रं दृश्यं यद्भूत्वा न पुनर्भवः । यज्ज्ञा
त्वा नापरं ज्ञेयं तद्ब्रह्म ॥ तिर्यगू
र्द्ध्वमधः पूर्णं सच्चिदानन्दमद्वयम्
अनन्तं नित्यमेकं यत्तद्ब्रह्म ॥
अतद्व्यावृत्तिरूपं यद्वेदान्तैर्लक्ष्यते
ऽद्वयम् । अखण्डानन्दमेकं यत्तद्ब्र
ह्म ॥ दृश्यते श्रूयते यद्यद्ब्रह्मणोऽन्य
न्न तद्भवेत् । तत्त्वज्ञानाच्च तद्ब्रह्म सच्चि
दानन्दमद्वयम् ॥ सर्वगं सच्चिदा
त्मानं ज्ञानचक्षुर्निरीक्षते । अज्ञा
नचक्षुर्नेक्षेत भास्वन्तं भानुमन्धव
त् ॥ इत्यादि ॥ ब्रह्मचतुर्विधम् ।
यथा । विराट् १ हिरण्यगर्भः २
ईश्वरः ३ तुरीय ४ । इतिभेदा-
त् ॥ अपि च । सत्यमानन्दमद्वयम-
मृतमेकरूपं वाङ्मनसागोचरं स-
र्वगं सर्वातीतं निर्विकारं सदेशकालाप
परिच्छिन्नमपाढमपिणीभगमपाणि
पादमचक्षुरपि सर्वद्रष्टृ अश्रोत्र
मपि सर्वश्रोतृ अचिन्त्यमपि सर्वज्ञं
सर्वनियन्तृ सर्वशक्ति सर्वोपास्यं सृष्टि-
स्थितिप्रलयकारि किमपि वस्तु ब्रह्मे
ति वदन्ति । तच्च शुद्धबुद्धस्वभाव
मित्यौपनिषदाः । १ । आदिविद्वा
न्सिद्ध इति कापिलाः । २ । क्ले
शकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टो निर्मा-

गकायमधिष्ठासम्प्रदायप्रद्योतकोऽनु ग्राहकस्ते तिपातञ्जला: । ३ । लोक वेदविरुद्धे २पिनिर्लेप:स्वतन्त्रस्ते तिम हापाशुपता : । ४ । शिवइतिशैवा: पुरुषोत्तम इ० वैष्णवा : । ६ । पितामहइतिपौराणिका : । ७ । यज्ञपुरुषइतियाज्ञिका : ८ । स र्वज्ञइतिसौगता : । ९ । निरावर णमितिदिगम्बरा: । १० । उपास्य त्वे नदेशितइतिमीमांसका: । ११ । लोकव्यवहारसिद्धइतिचार्वाका : । १२ । यावदुक्तोपपन्नइतिनैयायिका । १३ । विश्वकर्मेतिशिल्पिन : । १४ । इतिकुसुमांजलि : ॥ वि- श्वे शे०परमेश्वरे०विश्वात्मनि०वि- श्वाश्रये ॥ सएकएवसद्रूप : सत्यो ऽनन्तपदात्पर : । स्वप्रकाश:सदापूर्ण: सच्चिदानन्दलक्षण: ॥ निर्विकारोनि राधारोनिर्विशेषोनिराकुल : गु णातीत : सर्वसाक्षीसर्वात्मासर्वदृ ग्विभु : ॥ गूढ : सर्वेषुभूतेषुसर्व व्यापीसनातन : । सर्वेन्द्रियगुणा भास . सर्वेन्द्रियविवर्जित . ॥ लोकातीतोलोकहेतुरवाङ्मनसगो चर : । सवेत्तिविश्वं सर्वज्ञस्तं नजा नातिकश्चन ॥ तदधीनंजगत्सर्वं त्रै लोक्यं सचराचरम् । तदालम्बनत स्तिष्ठ दवितर्क्यमिदंजगत् ॥ तत्सत्व तामुपाश्रित्यसद्वद्भातिपृथक्पृथक् ॥

तेनैवहेतुभूतेनवयंजातामहेश्वरि कारणंसर्वभूतानांसएक : परमेश्व र : ॥ लोकेषुसृष्टिकरणात्स्रष्टाव्र ह्मे तिगीयते । विष्णु: पालयिताद्वे विसंहर्त्ताशिवइतीष्यते ॥ इन्द्रादयो लोकपाला : सर्वे तद्वशवर्तिन : । स्वे स्वे धिकारेनिरतास्ते शासतितद- दाज्ञया ॥ त्वं पराप्रकृतस्तस्यपूज्यासि भुवनत्रयी । तेनान्तर्यामिरूपेणतत् तद्विषययोजिता : ॥ स्वस्वकर्मप्र कुर्वन्तिनस्वतन्त्रा : कदाचन ॥ यद्भ याद्वातिवातोपिसूर्यस्तपतियद्भयात् । वर्षन्तितोयदा: कालेपुष्प्यन्तितरवो वने । कालंकालयतेकालेमृत्योर्मृ त्युर्भियोभयम् । वेदान्तवेद्योभगवा नततत्तच्छब्दोपलक्षित : ॥ सर्वदे वात्मदेव्यस्तन्मया : सुरवन्दिते । आब्रह्मस्तम्बपर्यन्ततन्मयसवासजग त् ॥ तस्मिंस्तुष्टे जगत्तुष्टं प्रीणिते प्रीणितजगत् । तदाराधनतोदेवि सर्वेषाप्रीणनंभवेत् ॥ तरोर्मूलाभि षेकिण्यथातद्भुजपल्लवा : । तृप्यन्ति तदनुष्ठानात्तथासर्वेमरादय : ॥ यथातवार्चनाद्ध्यानात्पूजनाज्जप नात्प्रिये । भवन्तितुष्टा: सुदंर्यस्त याज्ञानीहिसुव्रते ॥ यदागच्छन्तिस रितोऽवशेनापिसरित्पतिम् । तथा चाहीनिकर्माणितद्दे ष्यानियान्ति ॥ योयोयान्यान्यजेद्देवानृय

यथायद्यदाश्रये । तत्तद्ददातिसौध्य वस्त्रै स्तैर्दैवगणै : शिवे ॥ बहुनाच किमुक्तेनसयाथे कथ्यतेप्रिये । ध्येय: पूज्य : सुखाराध्यस्त्वं विनानास्ति सुक्तये ॥ नायासोनोपवासश्चकाय-क्लेशोनविद्यते । नैवाचारादिनियमोनोपचाराश्चभूरिश : ॥ नदिक्का लविचारोस्तिनमुद्रान्यासस्संहति : । यत्साधनैकुलेशानितंविनाकोन्य साश्रयेत् ॥ इतिश्रीमहानिर्वाणत न्त्रे सर्वधर्मनिर्णयसारे श्रीमदाद्या सदाशिवसंवादेजीवनिस्तारोपायप्र श्नोत्तरद्वितीयोल्लासेपरब्रह्मोपासनो पक्रम : ॥ अपिच । श्रीसदाशिव उवाच । श्रृंयंभवतितद्ब्रह्मसच्चि दिव्रतमयंपरम् । यथातत्स्वस्वरूपेण लक्ष्यैर्वामहेश्वरि ॥ सत्तामात्रंनि-र्विशेषमवाङ्मनसगोचरम् । अस त्त्रिलोकीसद्भानंस्वरूपं ब्रह्मण:स्मृ तम् । समाधियोगैस्तद्वेद्यं सर्वत्रस महष्टिभि : । द्वन्द्वातीतैर्निर्विक ल्पै र्देहात्माध्यासवर्ज्जितै : ॥ यतो विश्वं समुद्भूतंयेनजातंचतिष्ठति । यस्मिन्सर्वाणिलीयन्ते ज्ञेयंतद्ब्रह्म लक्षणै: ॥ स्वरूपबुद्ध्यायद्वेद्यं तदे वलक्षणै : शिवे । लक्षणैराप्तु मि च्छूनांविहितंतत्रसाधनम् ॥ इति- ॥ महानिर्वाणतन्त्रे तृतीयोल्लासे साधनम् । तत्तत्साद्यगनाम्यते

नि : श्रेयसंभवेत् ॥ ब्रह्मणिसर्वंदि मिदमव्यक्तत्वसद्भावदृष्टिमान्भवति । इति० । ब्रह्मनिष्ठेतिमनिन्० नु मीनस्याकारादेशश्च ॥

ब्रह्मनालम् । न० काश्यांचक्रतीर्थस्य पूर्वभागेपितामहेश्वरलिङ्गस्याधस्ती र्थविशेषे ॥

ब्रह्मनिर्वाणम् । न० ब्रह्मणिनिष्ठ ती ॥ मोक्षे ॥ ब्रह्मपरमानन्दरूप म्० कल्पितद्वैतोपशमरूपत्वं नि र्वाणं तदेव०कल्पितभावस्याधिष्ठा- नात्मकत्वात् ॥

ब्रह्मनिष्ठ : । वि० ज्ञानब्रह्मसाक्षा त्कारे । विख्यासर्वाणिकर्माणियेकृ वलीतयेब्रह्मणि०निष्ठातदेकपरता यस्य स : ॥

ब्रह्मनिष्ठत्वम् । न० जीवनिपदब्रह्म मात्मविज्ञानपरिपूर्णत्वे । वेदान्त वेद्यब्रह्मात्मनावस्थितत्वे ॥

ब्रह्मपत्रम् । न० पलाशपत्रे । टाककापत्ता इ० भा० ॥

ब्रह्मपथ : । पुं० सत्यलोकप्राप्तब्रह्मण : प्राप्तिमार्गे ॥ गन्तव्यं नब्रह्मणोपल क्षित : पन्थाब्रह्मपथउच्यते ॥

ब्रह्मपर्णी । स्त्री० पृश्निपर्ण्याम् ॥

ब्रह्मपवित्र : । पुं० कुशे । दर्भे ॥

ब्रह्मपादप : । पुं० पलाशे ॥

ब्रह्मपुत्र: । पुं० क्षेत्रविशेषे । नदवि शेषे ॥ चमोघानन्दने । लौहित्ये

॥ ब्रह्मणःपुत्रः ॥ सत्वे । धर्मे । मरीच्यादिषु ॥ विप्रभेदे ॥ ब्रह्मपुत्रस्तु कपिलो मलयाद्रिभवः खरः । इतितल्लक्षणम् । अपिच । सर्वतः कपिलोयःस्यात्तथा भवतिसारकः । ब्रह्मपुत्रःसविज्ञेयो लोलोजायतेमल याचले ॥

ब्रह्मपुत्री । स्त्री० सन्ध्यायाम् ॥ सरस्वतीनद्याम् । शिखायाम् । वाराहीकन्दे ॥

ब्रह्मपुरम् । न० शरीरे ब्रह्मोपलब्धिहेतुत्वात्० ब्रह्मणः सदाश्र्यपुरमिषपुरम् ॥

ब्रह्मपुराणम् । न० अयुतश्लोकात्मकम हापुराणविशेषे ॥ यथोक्तं देवीभागवते । तथाचायुतसङ्ख्याकंपुराणं ब्रह्मसंज्ञकमिति

ब्रह्मपुरी । स्त्री० काश्याम् । ब्रह्मलोके ॥ ब्राह्मणानांनिवासस्थाने ॥

ब्रह्मबन्धुः । पुं० अधिक्षेपे । निन्द्यविप्रे । ब्राह्मणस्यनिर्देशे ॥ ब्राह्मणःबान्धवे ॥ ब्रह्मबन्धवाङ्मणजातिःमात्रस्य । ब्राह्मणोब्राह्मणबन्धुरेव० अनुष्ठानाभावादिति० जातिब्राह्मणोऽभिधीयते ॥ ब्राह्मणानधम्य नव्यपदिशतिनस्वयंब्राह्मणइत्यर्थः ॥

ब्रह्मबन्धूः । स्त्री० व्रतस्वाध्यायहीनायांब्राह्मणजातौ । ऊङन्तमिद्म्

ष्ठ ॥

ब्रह्मभूतः । पुं० ब्रह्मणि ॥ ब्रह्मणि वभूतउच्यते ॥

ब्रह्मभूतिः । स्त्री० सन्ध्यायाम् ॥

ब्रह्मभूमिजा । स्त्री० सिंहल्याम् ॥

ब्रह्मभूयम् । न० ब्रह्मसाक्षात्कारे । ब्रह्मभवने । मोक्षे । ब्रह्मत्वे । ब्रह्मणोभावः । भुवोभावइति क्यप् ॥

ब्रह्ममयः । त्रि० ब्रह्मस्वरूपे ॥

ब्रह्ममीमांसा । स्त्री० उत्तरमीमांसायाम् । ब्रह्मकाण्डवेदविचारग्रन्थे । वेदव्यासप्रणीते० वेदान्तत्वेनप्रसिद्धे० ब्रह्मसूत्रे ॥

ब्रह्ममूर्द्धभृत् । पुं० शिवे ॥

ब्रह्ममेखलः । पुं० मुञ्जे ॥

ब्रह्मयज्ञः । पुं० विधिनावेदानामध्ययने ॥ विधिनाशिष्याणामध्यापने ॥ अध्यापनं ब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तुतर्पणमितिमनुः ॥ ब्रह्मयज्ञरूपमिदं यजुर्वेदाध्ययनाशक्तौ० सावित्रीमात्राध्ययनेनापिसिध्यतीत्याहमनुः । अपांसमीपे नियतोनैत्यिकं विधिमास्थितः । सावित्रीमप्यधीयीतगत्वारण्यं समाहित इति० यथोक्तं छन्दोगपरिशिष्टे । यश्श्रुतिजपःप्रोक्तोब्रह्मयज्ञःसउच्यते । सचार्वाक्तर्पणात्कार्यःपश्चाद्वाप्रातराहुतेः ॥ वैश्वदेवावसानेवा

नान्यपर्त्तं निमित्तकात् । पर्त्त निमित्तकान् जलस्नतर्पणादिनि मित्तं विना ॥

ब्रह्मयष्टिः । स्त्री० भार्ग्याम् ॥ विप्र यष्ट्याम् ॥

ब्रह्मयष्टिका)। स्त्री०

ब्रह्मयष्टी ।)स्त्री० भार्ग्याम् । विप्र यष्ट्याम् ॥

ब्रह्मयोनिः । पुं० ब्रह्मगिरौ ॥ तौ र्थविशेषे ॥

ब्रह्मयोनी । स्त्री० कुरुक्षेत्रे सरस्व तीतीरे पृथूदकनिकटे तीर्थविशे षे ॥ तत्रब्रह्मणाचत्वारोवर्णाः सृ ष्टाः ॥

ब्रह्मरन्ध्रम् न० दशमाङ्गे ॥

ब्रह्मरातः । पुं० शुकदेवे ॥

ब्रह्मराक्षसः । पुं० भूतविशेषे ॥ यथा । संयोगपतितैर्गत्वापरस्य चयोषितम् । अपहृत्यचविप्रस्वंभ वतिब्रह्मराक्षसः ॥ महादेवगणय विशेषे ॥ पारिभाषिकब्रह्मराक्षसा यथा । मूर्खः स्त्रीकण्ठपद्मबधा जीवधिरएवच । गृहीतार्थंनमुंच न्ति पञ्चैते ब्रह्मराक्षसाः ॥ इ ति ॥

ब्रह्मरातिः । पुं० याज्ञवल्क्यमु नौ ॥

ब्रह्मरात्रः । पुं० ब्राह्ममुहूर्त्ते ॥

ब्रह्मरात्रिः । पुं० याज्ञवल्क्यमुनौ- ॥ ब्रह्म० ज्ञान० राति० ददा तिय : । वृद्धोपंपदाद्रातेस्कि- प् ॥

ब्रह्मरीचिः । स्त्री० ब्रह्मणोनिशायाम् ॥ सर्द्वैवसहस्रयोगेनभवति ॥

ब्रह्मरीतिः । स्त्री० पित्तलप्रभेदे ॥ राजरीतौ ॥ इ० रा० नि० ॥

ब्रह्मरूपम् । न० असत्यादिषु ॥ यथा । यत्किभासिप्रियरूपनाम चैत्यंशपञ्चकम् । आद्यंत्रयंब्रह्म रूपंजगद्रूपंततोद्वयम् ॥

ब्रह्मर्षिः । पुं० सप्तर्षिषु । ब्रह्म योमानसतनयेषु ॥ तद्यथा । भृगुं पुलस्त्यं पुलहं क्रतुमङ्गिरसं तथा । मरीचिंदक्षमत्रिञ्चवसिष्ठञ्चैव मानसान् । नवब्रह्मणइत्येते पुराणे निश्चयं गताः ॥

ब्रह्मर्षिदेशः । पुं० कुरुक्षेत्रादिदेश चतुष्टये । यथा । कुरुक्षेत्रञ्चमत्स्याश्च पञ्चालाःशूरसेनकाः । एषब्रह्म र्षिदेशोवैब्रह्मावर्त्तादनन्तरः ॥ एत द्देशप्रसूतस्यसकाशादग्रजन्मनः । स्वस्वचरित्रंशिक्षेरन् पृथिव्यांसर्व्व- मानवाः ॥

ब्रह्मलोकः । पुं० ब्रह्मणि , लोकनलो कः । ब्रह्मैवलोकोब्रह्मलोकः । कार्यब्रह्मणि । ब्रह्मणः कार्यसतब्र नि । ब्रह्मणोभुवने ॥ यथा । सत्य स्तुसप्तमोलोकोह्यपुनर्भवशासिना

॥ ब्रह्मणःपुत्रः ॥ सत्वे । धर्मे ॥ मरीच्यादिषु ॥ विषप्रभेदे ॥ ब्रह्मपुत्रस्तुकपिलोमलयाद्रिभवः स्वरः । इतितल्लक्षणम् । अपिच । यथेत्थः कपिलोयःस्यात्तथा भवतिसारकः । ब्रह्मपुत्रःसविज्ञेयोतोजायतेमलयाचले ॥

ब्रह्मपुत्री । स्त्री॰ सन्ध्यायाम् ॥ सरस्वतीनद्याम् । शिखायाम् ॥ वाराहीकन्दे ॥

ब्रह्मपुरम् । न॰ शरीरे ब्रह्मोपलब्धिहेतुत्वात्॰ ब्रह्मणः सदाख्यस्यपुरमिवपुरम् ॥

ब्रह्मपुराणम् । न॰ अयुतश्लोकात्मकेमहापुराणविशेषे ॥ अथोक्तं देवीभागवते । तथाचायुतसङ्ख्याकंपुराणंब्रह्मसंज्ञकमिति ।

ब्रह्मपुरी । स्त्री॰ काश्याम् ॥ वैलोक्ये ॥ ब्राह्मणानांनिवासस्थाने ॥

ब्रह्मबन्धुः । पुं॰ अधिक्षिप्ते । निन्द्यविप्रे ॥ ब्राह्मणस्वनिर्देशे ॥ ब्राह्मणस्य बान्धवे ॥ ब्रह्म बद्धाह्मणजातिः बन्धुरस्य । ब्रह्मणोब्राह्मणस्यबन्धुरेव॰ अनुष्ठानाभावादिति॰ जातिब्राह्मणोधिक्षिप्यते ॥ ब्राह्मणान्बन्धून्व्यपदिशतिनस्वयंब्राह्मण इत्यर्थः ॥

ब्रह्मबन्धूः । स्त्री॰ व्रतस्वाध्यायहीनायांब्राह्मणजातौ ॥ ऊङुतद्ध्य

इ ॥

ब्रह्मभूतः । पुं॰ ब्रह्मणि ॥ ब्रह्मैवभूतउच्यते ॥

ब्रह्मभूतिः । स्त्री॰ सन्ध्यायाम् ॥

ब्रह्मभूमिजा । स्त्री॰ सिंहल्याम् ॥

ब्रह्मभूयम् । न॰ ब्रह्मसाक्षात्कारे । ब्रह्मभवने । मोक्षे । ब्रह्मत्वे । ब्रह्मणोभावः । भुवोभावइति क्यप् ॥

ब्रह्ममयः । त्रि॰ ब्रह्मस्वरूपे ॥

ब्रह्ममीमांसा । स्त्री॰ उत्तरमीमांसायाम् । ब्रह्मकाण्डवेदविचारग्रन्थे । वेदव्यासप्रणीते॰ वेदान्तदर्शनप्रसिद्धे॰ ब्रह्मसूत्रे ॥

ब्रह्ममूर्द्धभृत् । पुं॰ शिवे ॥

ब्रह्ममेखलः । पुं॰ मुञ्जे ॥

ब्रह्मयज्ञः । पुं॰ विधिनावेदानामध्ययने । विधिनाशिष्याणामध्यापने ॥ अध्यापनंब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तुतर्पणमितिमनुः ॥ ब्रह्मयज्ञरूपमिदंबहुवेदाध्ययनाशक्तौ॰ सावित्रीमात्राध्ययनेनापिसिध्यती त्याहमनुः । अपांसमीपे नियतोनैत्यिकं विधिमास्थितः । सावित्रीमप्यधीयीतगत्वारण्यं समाहितः इति अत्रोक्तं छन्दोगपरिशिष्टे । यश्च श्रुतिजपःप्रोक्तोब्रह्मयज्ञःसउच्यते । सचार्वाक्तर्पणात्कार्यःपश्चाद्वाप्रातराहुतेः । वैश्वदेवावसानेवा

नान्यवर्त्तनिमित्तकात् । ऋते निमित्तकालगलप्यतर्पणादिनिमित्तं विना ॥

ब्रह्मयष्टि : । स्त्री० भार्ग्याम् ॥ विप्रयष्ट्याम् ॥

ब्रह्मयष्टिका)। स्त्री०

ब्रह्मयष्टी ।)स्त्री० भार्ग्याम् । विप्रयष्ट्याम् ॥

ब्रह्मयोनि : । पुं० ब्रह्मगिरौ ॥ तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मयोनी । स्त्री० कुरुक्षेत्रे सरस्वतीतीरे पृथूदकनिकटे तीर्थविशेषे ॥ तत्र ब्रह्मणाचत्वारोवर्णा : सृष्टा : ॥

ब्रह्मरन्ध्रम् न० ब्रह्मसाङ्के ॥

ब्रह्मरात : । पुं० शुकदेवे ॥

ब्रह्मराक्षस : । पुं० भूतविशेषे ॥ यथा । संयोगपतितैर्गत्वापरस्त्रीमथयोपितम् । अपहृत्यचविप्रस्वं भवतिब्रह्मराक्षस : ॥ महादेवस्यगणविशेषे ॥ पारिभाषिकब्रह्मराक्षसा यथा । मूर्खं : स्त्रीकष्णापर्ये वेवाचीनधिरण्चच । गृहीतार्थं नमुञ्चन्ति पश्चैते ब्रह्मराक्षसा : ॥ इति ॥

ब्रह्मराति : । पुं० याज्ञवल्क्यमुनौ ॥

ब्रह्मरात्र : । पुं० ब्राह्ममुहूर्ते ॥

ब्रह्मरात्रि . । पुं० याज्ञवल्क्यमुनौ-

॥ ब्रह्म० ज्ञानं ०राति० ददाति य : । ब्रह्मोपपदाद्रातेः क्विप् ॥

ब्रह्मरात्रि : । स्त्री० ब्रह्मणोनिशायाम् ॥ सहस्रवत्सरयोगेनभवति ॥

ब्रह्मरीति : । स्त्री० पित्तलप्रभेदे ॥ राजरीतौ ॥ इ० रा० नि० ॥

ब्रह्मरूपम् । न० चसत्यादिषु ॥ यथा । अस्तिभातिप्रियं रूपं नामचेत्यंशपञ्चकम् । आद्यं त्रयं ब्रह्मरूपं जगद्रूपं ततोद्वयम् ॥

ब्रह्मर्षि : । पुं० भृग्वादिषु । ब्रह्मणोमानसतनयेषु ॥ तेयथा । भृगुपुलस्त्यं पुलहं क्रतुमङ्गिरसं तथा । मरीचिन्दक्षमत्रिञ्चवसिष्ठञ्चैव मानसान् । नवब्रह्मणइत्येते पुराणे निश्चयं गता : ॥

ब्रह्मर्षिदेश : । पुं० कुरुक्षेत्रादिदेशचतुष्टये ॥ यथा । कुरुक्षेत्रञ्चमत्स्याश्चपञ्चालाःशूरसेनका : । एषब्रह्मर्षिदेशोवैब्रह्मावर्त्तादनन्तर . ॥ एतद्देशप्रसूतस्यसकाशादग्रजन्मन: । स्वंस्वंचरित्रं शिक्षेरन् पृथिव्यांसर्व्वमानवा : ॥

ब्रह्मलोक : । पुं० ब्रह्मणि ॥ लोकनलोक : । ब्रह्मैवलोकोब्रह्मलोक . ॥ कार्य्यब्रह्मणि ॥ ब्रह्मण: कार्य्यस्यसद्मनि । ब्रह्मणोभुवने ॥ यथा । सत्यस्तुसप्तमोलोकोह्यपुनर्भववासिना

म. । ब्रह्मलोकः समास्यातोह्यप्रतीघातलक्षणः ॥ इ०देवीपुराणम् ॥ अपिच । षड्गुणे नतपोलोकात्सत्यलोकोविराजते । अपुनर्मारकायचब्रह्मलोकोऽस्यसःस्मृतः ॥ जनलोकात्रयैवपङ्गुणं नद्वादशकोट्युच्छायैतपोलोकानतरं सत्यलोकः । नतुतपोलोकात्षड्गुणं नैतिमन्तव्यम् । तथासत्यष्टाचत्वारिंशत्कोट्युच्छायत्वं नब्रह्माण्डे तस्यावकाशाभावात् । सूर्याण्डगोलयोरन्तः कोट्यः स्युः पञ्चविंशतिरितिप्रोक्तेः । सत्यलोकएवब्रह्मोपदेनब्रह्मभिधया त्यात् परमेष्ठलोकादिशब्देयम् । एवञ्च भूतलात्पञ्चदशकोटचुत्तराखयीविंशतिकोट्योभवन्ति । सत्यलोकादूर्ध्वञ्च पञ्चदशसहस्रानकोटिद्वयाद्ग्दरषटाहड्तिज्ञेयम् । अपुनर्मारकाः पुनर्मृत्युशून्याः इतिविष्णुपुराणे २ अंशे ७ अध्यायः ॥

ब्रह्मभवम् । न० ब्रह्मेवोदें ॥ ब्रह्मभेदसत्रग्रदनम् । वद: मुखिक्वपच्चेति भावेयत् ॥

ब्रह्मवद्या । स्त्रि० ब्रह्मोद्यायाम् । टाप् ॥

ब्रह्मवनम् । न० संसाररूपे । ब्रह्मणोजीवरूपस्यभोग्यवनंजीवसमञ्जनीयम् ॥

ब्रह्मवर्चसम् । न० ब्राह्मणस्य०वृत्ताध्ययनजाते । वेदाध्ययनादयत्ताना- दिप्रकर्षकृततेजसि । ब्रह्मयोविंदातपसीवा०वर्चः ब्रह्महस्तिभ्यांवर्चसदुत्तय ।

ब्रह्मवर्चसी । पुं० तपस्वाध्यायनिमित्ततेजोब्रह्मवर्चसम्तद्वति ॥

ब्रह्मवर्चसम् । त्रि० ब्रह्मवर्चसोनिमित्तं । ब्रह्मवर्चस२ ०निमित्त०संयोग० : उत्पाती २ । ब्रह्मवर्चसाद्दुपसङ्ख्यानमितियत् ॥

ब्रह्मवर्चसी । पुं० ब्रह्माध्ययनसम्पत्तियुक्ते ॥

ब्रह्मवर्धनम् । न० ताम्रे ॥

ब्रह्मवाद: । पुं० वेदपाठे । ब्रह्मताडाने ॥

ब्रह्मवादी । त्रि० मुनौ । वेदान्तिनि ॥ वेदार्थज्ञे । ब्रह्मवदितुमवश्यात् शीलमस्य । वद० । सुप्यजातावित्य० ब्रह्मवदद्वितिणिनिः ॥ वेदवक्तरि ॥

ब्रह्मवादिनी । स्त्री० गायत्र्याम् । स्त्रीप्रभृतिषु । ब्रह्मवदितुंशीलमस्याः । णिनिः । ङीप् ॥

ब्रह्मवित् । पुं० वेदार्थाभिज्ञे । परमार्थदर्शिनि । ब्रह्मसाक्षात्कारवति । चकमार्थि ॥ ब्रह्मवेदवेदार्थंस्वयथावद्वेत्ति० विन्दतेर्वा । विद्ज्ञाने० विद्लृलाभेवा । क्विप् । प्रसन्नेन्द्रि

अप्रहसितवदनस्तनिश्चिन्तः कृतार्थो ब्रह्मविद्भवतीति भाष्यम् ॥ च स्यमाहात्म्यं स्मृतौ यथा । यद्येको ब्रह्मविद्भुङ्क्ते जगत्तत्सर्वं यतोऽखिलम् । तस्माद्ब्रह्मविदे देयं यद्यस्ति यत्किञ्चनेति ॥ तस्य लक्षणन्तु । नियतं लक्षणं किञ्चिन्न ब्रह्मविद्भवेदिन : ॥ रागी कश्चिद्विरक्तोऽन्य : क्रुद्धोऽन्यः शान्तिमानपर : । प्रारब्धभोगनानात्वात्कथं लक्ष्म निरूप्यते । देहेन्द्रियमनोबुद्धिधर्मानियोऽस्य वर्त्तते । प्रत्यगैकात्म्यसम्बोधात्तद्धर्मैर्व्यतेकथम् ॥ सर्वं संसारभावोऽस्मन्नयथालक्षणं तथा । सर्वाभावोऽपि न वस्यात्सुषुप्ते व्यभिचारत : । ननु त्यागात्पूर्वं यत्साधनसमाभिस्यादि तत्सर्वं भूर्द्ध ज्ञानिलक्षणमितिसम्प्रदायविदः । नतदन्यथयितुंयुक्तमतआह । गौणमीश्वरधानानां लक्ष्म तन्नविवेकिनाम् ॥ साम्प्रदायिका : अवालय : सनोविद्युपोय लक्षयमासयते तत्सर्वं व्यवहार्य्यं यनतद्गतीतस्य व्यर्थ : । तर्हि व्यवहारातीतस्य किं लक्षणमित्याशङ्क्य ब्राह्मणलक्षणमेवतल्लक्षणमित्याह । वेदानुरोधतोयस्माद्व्युत्पत्तिज्ञानविद : । आगमाभावोभयधूसिन्नश्रयेद्यांतत श्रुति : । येमिदगे पसीने तिलक्षणं तद्विदोऽब्रवीत् ॥ व्र

ब्रयाहृक्ताहृगेवभवेद्विद्वान्निशोधत: । वोधोतोलक्षणं तयशोवयस्यात्मसाक्षिकइति ॥ तस्यविद्या स्वरूपस्वंबोध्यम् । ज्ञानीत्वात्मैव मेमतमितिभगवद्वचनात् ।

ब्रह्मविद्या । स्त्री० वेदार्थपरिज्ञाने ॥ ब्रह्मणोवेदस्ययस्य विद्या मिथ्यादिरूपा ॥ ब्रह्मज्ञाने । यथा । न्यायागतधन : शान्तोब्रह्मविद्यापरायण : । स्वधर्मपालकोनित्यं सोऽमृतत्त्वायकल्पते ॥ परविद्यायाम् ॥ ब्रह्मपरमात्मा तद्याथार्थ्यवेद्यते साब्रह्मविद्ये तिभाष्यकारा : ॥

ब्रह्मविंदु : । पुं० वेदपाठकालीनमुखान्निर्गतबिन्दौ ॥ ब्रह्मणोविंदु : ।

ब्रह्मविंदुक : । पुं० ब्रह्मबिन्दौ ॥

ब्रह्मवीजम् । न० प्रणवे ॥

ब्रह्मवृक्ष : । पुं० किंशुके । पलाशवृक्षे । पलाशोब्रह्मवृक्षइतिपद्मपुराणोक्ते : । उदुम्बरे ॥ ब्रह्मणोवृक्ष : ॥ परमात्मनाऽधिष्ठिते संसारवृक्षे ॥

ब्रह्मवृत्ति: । स्त्री० ब्राह्मणस्यजीवनोपाये ॥ यथा । स्वटत्तांपरदत्तांवाब्रह्मवृत्ति हरेत्तु य : । षष्टिवर्षसहस्राणिविष्ठायांजायतेकृमिरिति ॥ पृथ्वीहर्त्ती ॥ ब्रह्माकारवृत्तौ ॥ यथा । येतुवृत्तिं विहायेनांब्रह्माख्यांपावनींपराम् । वृथैवतेतुजीव

न्तिपशुभिश्चसमानराः ॥

ब्रह्मविद् :। पुं॰ ब्रह्मज्ञानी

ब्रह्मवेदिः। स्त्री॰ देशविशेषे । यथा। ब्रह्मवेदिः कुरुक्षेत्रं पञ्चरामह्रदान्तरमितिहेमचन्द्रः ॥

ब्रह्मवैवर्त्तम्। न॰ अष्टादशमहापुराणान्तर्गतदशमपुराणे ॥ य॰। अष्टादशमहत्त्वञ्च ब्रह्मवैवर्त्तमीप्सितम्। सर्वेषाञ्चपुराणानांसारमेवविदुर्बुधाः ॥

ब्रह्मवल्यः। पुं॰ सोमवल्ली। यथू र॰इ॰भा॰। इतिरत्नमाला ॥

ब्रह्मशासनम्। न॰ ब्रह्मविचारणे। धर्म्मकौलके। ब्रह्मयाचायाम् ॥ पत्रविशेषे ॥

ब्रह्मसंस्थः। पुं॰ मुख्यपरिव्राजि। ब्रह्मणिसम्यक्स्थिते। नित्यसर्वकर्मत्यागधर्म॰ परिव्राज्यस्याश्रमिणि॰परमहंसे। ब्रह्मणिपरमात्मनि॰सम्यगव्यभिचारिणिस्थितिर्निष्ठायस्यपरब्रह्मसाक्षात्कारवतः सः॥ नित्यसकर्माभिद्युक्षत ब्रह्मसंस्थइतिभाष्यम्॥

ब्रह्मसंस्पर्शः। पुं॰ ब्रह्मतादात्म्ये॥

ब्रह्मसंहिता। स्त्री॰ भगवत्सिद्धान्तसद्यन्यग्रन्थविशेषे॥ अध्यायशतसम्पन्नाभगवद्ब्रह्मसंहिता। कृष्णोपनिषदांसारैः सञ्चितां ब्रह्मणोदितेति जीवगोस्वामी ॥

ब्रह्मसत्त्वम्। न॰ अध्यापने ॥ आत्मनोविचारे॥ यत्समानाएवब्रह्मवादिनोवक्तृश्रोतृभावेनब्रह्ममीमांसन्ते तद्ब्रह्मसत्त्वमित्युच्यते ॥

ब्रह्मसभा। स्त्री॰ चतुर्मुखसभायाम् ॥ सभाविशेषे ॥ यथा। यस्मिन्देशेनिषीदन्तिविप्रावेदविदस्त्रयः। राज्ञश्चाधिकृतोविद्वान्ब्रह्मणस्तांसभांविदुः। ब्रह्मणः सभेवसभा ॥

ब्रह्मसंभवः। पुं॰ द्विपृष्ठनामकजैनविशेषे ॥

ब्रह्मसर्प्पः। पुं॰ सर्प्पविशेषे। हलाहली ॥

ब्रह्मसात्। अ॰ ब्रह्माधीने ॥

ब्रह्मसायुज्यम्। न॰ ब्रह्मत्वे ॥ युनक्ति। युजिर्॰। इगुपधेतिकः। युजेनसह। तेनसहेति बहुव्रीहिः। वोपसर्जनस्येतिसहस्य सः। यद्वा। योजनंयुक्। सम्पदादित्वात्क्विप्। सहयुजा। सयुजस्सयुजोभावः। ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ्। ब्रह्मणः सायुज्यं ॥

ब्रह्मसावर्णिः। पुं॰ दशमेमनौ ॥

ब्रह्मसुवर्चला। स्त्री॰ सुवर्चलायाः

प्रभेदे । कुयंतिक्ताकषायोष्णासराक्
चालघु : कटु:। निहन्तिकफपित्ता
स्रश्वासकासारुचिज्वरान् ॥ विस्फो
टकुष्ठमेहास्रयोनिरुक्कृमिपाण्डु-
ता ॥

ब्रह्मसूः। पुं॰ ऋष्यकेतौ । काम
देवे ॥ अनिरुद्धे । उषापतौ ॥ ब्रह्
मतप : सुवतिप्रापयति । प्रूप्रेरणे
। अन्येभ्योधीतीक्विप् । इतिकाम
पक्षे । अनिरुद्धपक्षेतु । ब्रह्माणं
सूतवान् । कल्पान्तरे किलानि
रुद्धमूर्त्ते र्भगवतोब्रह्माजात : ॥
तथाचब्रह्मपुराणम् । अनिरुद्धात्
ततोब्रह्मातन्नाभिकमलोद्भव : ॥
इति ॥

ब्रह्मसूत्रम् । न॰ यज्ञसूत्रे । पवित्रे
। यज्ञोपवीते ॥ व्याससूत्रे ॥ ब्रह्म
सूच्यते॰ एभिरितिव्याख्यातार :
॥ तटस्थलक्षणपरैरुपनिषद्वाक्ये
षु ॥

ब्रह्मसूनुः। पुं॰ ऋष्वाकुवंशोद्भव
राजविशेषे । ब्रह्मदत्ते ॥

ब्रह्मस्थानम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मस्थूणा । स्त्री॰ तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मस्तेयी । त्रि॰ आचार्यानुमतिं वि
नायेनकेनाधिप्रकारेणवेदं गृह्णा
ति । यथाहमनु : । ब्रह्मयस्त्वननु
ज्ञातमधीयानादवाप्नुयात् । सब्र
ह्मस्तेयसंयुक्तो नरकं प्रतिपद्यतइ
ति ॥

ब्रह्मस्वम् । न॰ ब्राह्मणसम्बन्धिधने ॥
तद्धरणेदोषोयथा । ब्रह्मस्वं धागुरु
स्वंवादेवस्वंवापियोहरेत् । सकृत
ग्नइतिज्ञेयोमहापापीचभारत ॥
अवटोदेवस्तुसोपियावदिन्द्रशतं
शतम् । ततोभवेत्सुरापीतिस्तत :
शूद्रस्तत : शुचिरिति । ब्रै॰
पु॰ ॥

ब्रह्महत्या । स्त्री॰ ब्राह्मणवधे । ब्रा
ह्मणस्यहननजन्ये महापातकविशे
षे ॥ ब्राह्मणप्राणवियोगरूपफलके
व्यापारे ॥ सचव्यापार : साक्षाद
न्यंवानियुज्य । तथागोहिरण्यादि
निमित्त कार्यकस्यापि तदुद्देशेन
प्राणत्यागस्तद्ब्रह्महत्या । एव
मुपास्ततोयस्यब्राह्मणबधस्त्वं प्रती
यते । सएवब्रह्महन्तेतिज्ञेयम्
॥ ब्रह्महणोऽहनम् । इन॰
॰ । इन्नस्येति॰इन्तेर्भावेक्यप्॰
तकारश्चान्तादेश : ॥ अनृतञ्चसमु
त्कर्षेराजगामिचपैशुनम् । गुरोश्चा
लीकनिर्बन्ध : समानिब्रह्महत्य
येति मनु : ॥ निद्राभङ्ग : कथा
च्छेदोदम्पत्यो:प्रीतिभेदनम् । शि
शुमातृविभेदश्चब्रह्महत्यासमंस्मृ
तमिति देवीभागवतम् ॥

ब्रह्महा । पुं॰ ब्रह्मघ्ने । ब्राह्मण
घातकर्त्तरि । ब्रह्मसूकरखरोष्ट्रा

शांगीनामभिरूपपत्नीनाम् । चण्डा-
लपुक्कसानाञ्च ब्रह्महा योनिमृच्छ-
ति ॥ ब्रह्मा च ब्रह्मवाहितवान्
। हन० ब्रह्मसम्भूयवचे पुंक्षिप् ॥
ब्रह्मस्थानभवस्त्वन्यो ब्रह्महा वृष-
लीपतिः । यस्तस्यामाहितो गर्भः
स तेन ब्राह्मणोहतः ॥

ब्रह्महुतम् । न० पञ्चमहायज्ञान्तर्ग-
तयज्ञविशेषे । नृयज्ञे । अतिथि-
पूजने ॥

ब्रह्माक्षरम् । न० प्रणवे ॥

ब्रह्माङ्गभूः । पुं० क्रतुपर्णे । घोट-
के ॥

ब्रह्माञ्जलिः । पुं० वेदपाठका-
लाञ्जलौ । अध्ययनस्यादावन्ते च
गुरवे प्रणामोच्चारणाय कृतोऽञ्जलौ ॥
ब्रह्मारम्भेऽवसाने च पादौ ग्राह्यौ
गुरोः सदा । संहत्य हस्तावध्येयं
स हि ब्रह्माञ्जलिः स्मृत-
तुः ॥

ब्रह्माणी । स्त्री० ब्रह्मणः पत्न्या-
म् ॥ ब्रह्माणमणति प्रशंसयति ॥
अण शब्दे । कर्मण्यण् । ङीप् ।
यद्वा । ब्रह्माणमानयति० जीव-
यति । अन प्राणने । तस्मात् कर्म-
ण्यणि० णेरनिटीति णिलोपे० टि-
ड्ढेति ङीपि० पूर्वपदात्संज्ञाया-
म० ब्रह्माणीतिरूपसिद्धिः । अ-
न्यथाऽन्द्रवरुणेतिसूत्रे ब्रह्मन्शब्द-
स्यापाठाभावादलुगनुपपन्न एव ।
दुर्गायाम् ॥ ब्रह्माणी ब्रह्मजन-
नाद् ब्रह्माक्षरपरा मतेति देवीपुरा-
णम् ॥ रेणुकानामगन्धद्रव्ये ॥ रा-
जरीतौ । पित्तलविशेषे ।

ब्रह्माण्डम् । न० भुवनकोषे । वि-
श्वगोलके ॥ चतुर्दशलोकाः सा-
वरणभूतलोकालोकपर्वततद्बाह्य-
पृथिवीतद्बाह्यसमुद्रैः सहितां ब्र-
ह्माण्डमित्युच्यते ॥ अथ ब्र-
ह्माण्डगोलमाह भास्कराचार्यः
। भूभूधरत्रिदशदानवमानवाद्यै-
र्यावधिष्ण्यगगनेचरचक्रकक्षाः
। लोकव्यवस्थितिरपत्र परिप्रदिष्टा
ब्रह्माण्डभाण्डजठरे तदिदं सम-
स्तमिति ॥ द्वादशवर्षसहस्राणि ब्र-
ह्माण्डस्यायताधिकमित्युक्तसंख्या-
कैमहापुराणविशेषे ॥ महादान-
विशेषे ॥

ब्रह्माण्डकपालम् । न० योजनार्बुद-
कोटिविस्तृते ॥

ब्रह्मात्मभूः । पुं० अश्वे ॥

ब्रह्मादनी । स्त्री० हंसपद्याम् ॥

ब्रह्माद्रिः । पुं० गिरिविशेषे ॥

ब्रह्माद्रिजाता । स्त्री० गोदावर्या-
म् ॥

ब्रह्मानुभवः । पुं० अविपर्यस्तार्थ-
विषयानुपरक्तचित्स्फुरणे ॥ ब्र-
ह्मणोऽनुभवः ॥

ब्रह्मापेतः । पुं॰ माघमासे सूर्यनिकटस्थितराक्षसे ॥

ब्रह्मारण्यम् । न॰ वेदपाठभूमौ ॥ वनवि॰ ॥

ब्रह्मार्पणम् । न॰ ब्रह्मार्पणविषमन्त्रे ॥ इति प्रकारोक्तः कूर्मपुराणे यथा ॥ ब्रह्मणाहोयते देयं ब्रह्मणा सम्प्रदीयते । ब्रह्मैव दीयते चेति ब्रह्मार्पणमिदं परम् ॥ नाहं कर्त्ता सर्वमेतद्ब्रह्मैव कुरुते तथा । एतद्ब्रह्मार्पणम्प्रोक्तमृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ प्रीयतां भगवानीश कर्मणानेन शाश्वतः । करोति सततं बुद्ध्या ब्रह्मार्पणमिदं परम् ॥ यद्वा फलानां सन्यासं प्रकुर्यात्परमेश्वरे । कर्मणामेतदप्याहुर्ब्रह्मार्पणमनुत्तममिति ॥

ब्रह्मावर्त्तः । पुं॰ देशवि॰ । सपोवटे ॥ सरस्वतीदृषद्वत्योर्देवनद्योर्यदन्तरम् । तद्देवनिर्मितं देशं ब्रह्मावर्त्तं प्रचक्षते ॥ तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्माश्रमः । पुं॰ ब्रह्मज्ञानसाधनीभूते सन्यासाश्रमे ॥

ब्रह्मासनम् । न॰ ध्यानयोगासने । ध्यानप्रत्ययैकतानता च॰ योगश्चित्तवृत्तिनिरोधस्तयोरासनम् ॥ यद्वा । ध्यानस्य योगस्य उपायः ॰ ध्यानमेव योगो वा । तस्यासनमित्यर्थः ॥ ब्रह्मपः सम्बन्ध्यासनम् ॥

ब्रह्मास्त्रम् । न॰ ब्रह्मसंज्ञकास्त्रे । ब्राह्मे ॥

ब्रह्मास्त्रविद्या । स्त्री॰ बगलामुख्याम् । पीताम्बरायाम् ॥

ब्रह्मिष्ठः । त्रि॰ ब्रह्मविदि ॥ अतिशयेन ब्रह्मवान् । मतुब्लोपाद्ब्रह्मन्शब्दादिष्ठन् । विन्मतोर्लुगिति मतुपो लुक् । नस्तद्धिते इति टिलोपः ॥

ब्रह्मिष्ठा । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ ब्रह्मिष्ठा वेदसालत्वाद्ब्रह्मणीचरणाराजा । वेदेषु भरतीयस्मात्तेन सा ब्रह्मचारिणी ।

ब्राह्मी । स्त्री॰ पाक्षिकायाम् ॥ शाकविशेषे । मत्स्याक्ष्याम् । सुरसायाम् ॥ पद्मगन्धमस्ले ॥

ब्राह्मीघृतम् । न॰ औषधविशेषे । सारस्वतघृतमितिख्याते ॥ यथा । समूलपत्रामुत्पाट्य ब्राह्मीं प्रक्षाल्य वारिणा । उलूखले क्षोदयित्वा रसं वस्त्रेण गालयेत् ॥ रसे चतुर्गुणे तस्मिन् घृतप्रस्थं विपाचयेत् । हरिद्रा मालतीकुष्ठं त्रिवृता सहरीतकी ॥ एतेषां पलिकैर्भागैः शेषाणां कार्षिकाः स्मृताः । पिप्पल्योऽथ विडङ्गानि सैन्धवं शर्करा वचा ॥ सर्वमेतत्समालोड्य शनैर्मृद्वग्निना पचेत् । एतत्प्राशितमात्रेण वाग्विशुद्धिः प्रजायते ॥ सप्तरात्रप्रयोगेण किन्नरैः सह गीयते ॥

अर्द्धरात्रप्रयोगेणस्वरोभवतिकौकि-
कः ॥ माससेकंप्रयोगेणभवेच्छ्रु
तिधरोनरः । पञ्चगुञ्जान्प्रमेयांश्च
कासंपञ्चविधंलयेत् ॥ वन्ध्यानांचैव
नारीणांनराणामल्परेतसाम् । घृतं
सारस्वतंनामबलवर्णवपुःप्रदमिति
— चिकित्सारत्नसङ्ग्रहः ॥
ब्रह्मीयम् । त्रि० ब्रह्मणोवेदस्यवदने
। ब्रह्मवद्ये ॥ यद् : सुपक्वम् ॥
ब्रह्मोद्याख्यकथा : कुर्यात्पितृणामे
तदीप्सितम् ॥
ब्रह्मोपनिषद् । स्त्री० वेदसूक्ते ॥
ब्रह्मोपनेता । पुं० पलाशवृक्षे ॥
ब्रह्मौदनम् । न० ऋत्विग्भ्योद
- त्तेऽन्ने ॥
ब्राह्मः । पुं० ब्रह्मोपासके । ब्रह्मा
राधनतत्परे । ब्रह्मज्ञे । विवाह
विधिभेदे । वरमाहूययथाशक्त्यलङ्कृता
याः कन्यायादाने ॥ यथा । आच्छा
द्यचार्चयित्वाचश्रुतिशीलवतेस्वयम्
। आहूयदानंकन्यायाब्राह्मोधर्मः
प्रकीर्तितः ॥ कनकचापिकरणां-
शरीरायायथासकृत् । दानन्त
थैवकन्यायाब्राह्मोविवाह . सकल्पक
त् ॥ ब्रह्मणइदायम् । नतुब्रह्म
देवतात्त्वविवाहस्यसम्भवति । ना
रदे ॥ न० ॥ मानसेसरसि ॥ ब्रह्म
तीर्थे ॥ अङ्गुष्ठमूलस्यतलेब्राह्मतीर्थं
प्रचक्षते . अनेनद्विजस्याचमन य

था । अन्तर्जानुशुचौदेशेउपविष्ट
उदङ्मुखः । प्राग्वाब्राह्मेणतीर्थेन
द्विजोनित्यमुपस्पृशेत् ॥ अंगुष्ठोत्तर
तोरेखायापाणेर्दक्षिणस्यच । एतद्
ब्राह्ममितिख्यातंतीर्थमाचमनायवै
ब्रह्मपुराणे ॥ त्रि० ब्रह्मदेवताके
॥ ब्रह्मादेवतास्य । सास्यदेवते त्य
ण् । ब्रह्मोजाताविति साधुः ॥ तस्ये
दमित्यण्वा ॥ नस्तद्धितइतिटिलोप
ब्राह्मणः । पुं० प्रथमवर्णेसत्त्वप्रधाने
द्विजातौ । अग्रजन्मनि । भूदेवे ।
वाडवे । विप्रे । वक्त्रजे । वर्णज्येष्ठे
। षट्कर्मणि । द्विजोत्तमे । द्विजे ॥
ब्राह्मणोब्रह्मामूर्तिःश्रीविष्णोः प-
रमात्मनः । अतएवद्विजख्याता
भूदेवास्तेमहामते ॥ दशवर्षीयस्य
पितृवन्मान्यउक्तोमनुना । ब्राह्मणं
दशवर्षन्तुशतवर्षन्तुभूमिपम् । पिता
पुत्रोविजानीयाद्ब्राह्मणस्तुतयोः
पितेति वचनात् ॥ जात्याकुलेनवृ
त्तेनस्वाध्यायेनश्रुतेनच ॥ एभिर्युक्तो
हियस्तिष्ठेन्नित्यंसद्विजउच्यते ॥ इ०
वह्निपुराणम् ॥ अपिच । तपःश्रु
तञ्चयोनिश्चएतद्ब्राह्मणकारकम् ।
तपःश्रुताभ्यांयोहीनोजातिब्राह्म
णएवसः ॥ अविदुषोब्राह्मणस्यापू
ज्यत्वंयथा । अविद्वान्ब्राह्मणः कोपि
नैवपूज्यः कदाचन । आहारादधि
कनैवदेयमुख्यायकिञ्चित् इतिभाग

ब्राह्मण :

यताम्। ब्राह्मणस्यतुदेहोयंनकामार्था
यजायते। इहक्लेशायतपसेप्रेत्यत्व
नुपमंसुखमितिभारते मोक्षधर्मेपाव
काध्ययनाध्याय:। १४५ ॥ अस्व-
धर्म्मीयानिकर्माण्याहनारद:।
। ज्याकर्षणंशत्रुनिबर्हणस्त्रपिवर्णि
ज्यापशुपालनञ्च। शुश्रूषणञ्चापि-
तथार्थहेतोरकार्यमेतत्परमंब्राह्मण
स्य ॥ राजन्वैश्य कृषिधनकीवनञ्च
वणिज्यया। कौटिल्यंकौलटीयंच
कुर्वीदचविवर्जयेत ॥ शूद्रोराजन्
सभवतिधर्मात्मेतोदुराचर:। इयत्तौ
रमतेयस्तुपिशुनोनर्तनस्तथा। या
मप्रेष्योविकर्माश्चयोद्विजश्चरिताच्च्यु
त: ॥ वेदानधिजगन्शूद्रै: सम:
सपरिकीर्तित:॥ कृत्वे पुनर्वणीयो
सौवैदिकीताम्त्रिकीपिच। निर्मर्यादि
चाशुचौत्रूरक्षत्ते हिंसात्मकेत्यक्तध-
र्मेश्वनस्ते। हव्यञ्चकाव्यं चनदेयमेवदा
नंचद्त्तं यिफलंभवेदिति ॥ ब्राह्मणी
क्षत्रियावैश्यासुब्राह्मणाज्जातोब्रा
ह्मणाज्जातोब्राह्मण:। यथा।
ब्राह्मण्यांब्राह्मणाज्जातोब्राह्मण:
स्यान्नसंशय:। क्षत्रियायास्तुय:
पुत्रोब्राह्मण: सोप्यसंशय:॥ च
त्रियायांयथैवस्याद्वैश्यायामपिचैव
हीतिमहाभारते: दानधर्म:॥ ब्र
ह्मणोऽपत्यम्। तस्यापत्यमित्यण्।
अन्निति॰ टिलोपोन ॥ यद्वा। ब्रह्

ब्राह्मण :

" म॰वेद:। तदधीतेवेदवा तदधीते
तद्वेदवेत्ति ॥ अपरोक्षीकृतपरमार्थ
तत्वे॰ब्रह्मविदि ॥ यन्नसन्तंनचा-
सन्तंनाश्रुतंनबहुश्रुतम्। नसुवृत्तं-
नदुर्वृत्तं वेदकश्चित्सब्राह्मण:॥
गूढधर्माश्रितोविद्वान्अज्ञातचरितं
चरेत्। अन्धवज्जडवच्चापिमूकव-
च्चमहींचरेत्॥ नक्रुध्येन्नप्रहृष्येच्च
मानितोमानितश्च य:। सर्वभू-
तेष्वभयदस्तं देवाब्राह्मणंविदु:॥
अनाशिषमनारम्भं निर्नमस्कारम-
स्तुतिम्। अक्षीणं क्षीणकर्माणं
तंदेवाब्राह्मणंविदु:॥ अक्षीणं
पूर्णम्॥ अनुत्तरीयवसनमनुपस्ती
र्णशायिनम्। बाहूपधानीयंशान्तं
तंदेवाब्राह्मणंविदु:॥ येनकेनचिदा
च्छन्नोयेनकेनचिदाशित:। यत्र
क्वनशायीचतंदेवाब्राह्मणं विदु:॥
कन्थाकौपीनवासास्तुदण्डधृग्ध्यान
तत्पर:। एकाकीरमतेनित्यंतंदेवा
ब्राह्मणं विदु:। योऽहिरिवगणाद्भी
त: सम्मानान्नरकादिव। कुणपा
दिव.स्त्रीभ्यस्तं देवाब्राह्मणं विदु:॥
येनपूर्णमिवाकाशंभवत्येकेनसर्वदा
। शून्यं यस्यजनाकीर्णं तंदेवाब्राह्मण
विदु:॥ सन्यासिनि ॥ अमौनश्चमौ
नञ्चनिर्विद्याथब्राह्मणइतिश्रुति:।
ब्राह्मणोबुद्धवाक्यार्थ: साक्षात्कृत
द्विजवर: । ब्राह्मण गौणमन्त्रस्य-

ब्रह्मबोधार्हजन्मनि । विप्रजन्मनि ब्रह्माधीयीयत्वात्तत्र ब्राह्मणशब्दो-गौण: । विदुषि मुख्य इत्यर्थ: ॥ ब्रह्मणो वेदस्यायम् । तस्येदमित्यण् ॥

ब्राह्मणम् । न० ब्रह्मसङ्घाते । विप्रसंघे ॥ मन्त्रेतरवेदभागे ॥ स च विधिवचनत्वे नार्थवादवचनत्वे नानुवा-दवचनत्वे न च त्रिविध: स्मृत: ॥

ब्राह्मणक: । पुं० आयुधजीविब्राह्मणानां देशे ॥ ब्राह्मणकोऽप्युक्तिसंज्ञायां कन् ॥

ब्राह्मणकीय: । त्रि० ब्राह्मणकजाते । ब्राह्मणको नाम जनपद: । यत्र ब्राह्मणा आयुधजीविन: । तत्र जात: । छ: ॥

ब्राह्मणचाण्डाल: । पुं० ब्राह्मणजा यद्राख्याति ।

ब्राह्मणधर्मम् । न० ब्राह्मणानां समतादिकर्मविशेषे ॥ नैतादृशं ब्राह्मणस्यास्ति वित्तं यथैकता समता सत्यता च । शीले स्थितिर्दण्डनिधानमार्जवं तत-स्ततश्चोपरम: क्रियाभ्य: । वृह्मसे ।

ब्राह्मणप्रिय: । पुं० नारायणे । भगवति । वासुदेवे ॥ ब्राह्मणानां प्रिय: । ब्राह्मणा: प्रिया अस्य वा । घ्नन्तं शपन्तं परुषं वदन्तं यो ब्राह्मणं न प्रणमेद्याथाहम् । स पापकृद्ब्रह्मदवाग्निदग्धो वध्यश्च दण्ड्यश्च न चास्मदीय: ॥ इति भगवद्वचनम् ॥ अपि च । यद्देवदेव

कीदेवी वसुदेवाद्देवजनत् । भीमस्य ब्राह्मणोगुप्त्यै दीप्तमग्निरिवारणिरि सि भारतम् ॥

ब्राह्मणब्रुव: । पुं० जातिब्राह्मणे । जातिमात्रोपजीविब्राह्मणे । यो ब्राह्मण: क्रियारहितत्वान्न ब्राह्मणं ब्रवीति स इत्यर्थ: ॥ यथा । विप्र: संस्कारयुक्तो न नित्यं सन्ध्यादिकर्मय: । नैमित्तिकस्तु नो कुर्याद्ब्राह्मणब्रुव उच्यते ॥ युक्त: स्यात् सर्वसंस्कारैर्द्विजस्तु नियमव्रतै: । कर्म किञ्चित्प्रकुरुते वेदोक्तं ब्राह्मणब्रुव: ॥ गर्भाधानादिभिर्युक्तस्तथोपनयनेन च । न कर्मकृन्न चाधीते स ज्ञेयो ब्राह्मणब्रुव: ॥ अध्यापयति य: शिष्यान् नाधीते वेदमुत्तमम् । गर्भाधानादिसंस्कारैर्युक्त: स्याद्ब्राह्मणब्रुव: ॥ इति ॥ तस्मै दाने फलविशेषो यथा । सममब्राह्मणे दानं द्विगुणं ब्राह्मणब्रुवे । अधीते शतसाहस्रमनन्तं वेदपारगे ॥ इ० मनु: ॥

ब्राह्मणयष्टिका । स्त्री० फञ्जिकायाम् । पद्मायाम् । भार्ग्याम् । ब्राह्मणे टी० इ० मा० भारको० इ० च० ॥

ब्राह्मणयष्टी । स्त्री० अङ्गारवल्ल्याम् । वालेयशाके । भार्ग्याम् ॥

ब्राह्मणहित: । त्रि० ब्राह्मणस्य हितकारिणि । ब्राह्मण्ये ॥ यद्ब्राह्मणस्य कुशलं तदेव सततं वदेत् ।

तूष्णीमासीत निन्दां वा कुर्वन्भेषज्य-
मात्मन : ॥

ब्राह्मणाच्छंसी । पुं॰ ऋत्विग्विशेषे ॥ ब्राह्मणे विहितानि शस्त्राणि॰ उपचारात् ब्राह्मणानि । तानि शंसति । ब्राह्मणाच्छंसिन उपसङ्ख्यानमित्युक्त । द्वितीयार्थे पञ्चम्युपसङ्ख्यानादेव ॥ अथ शब्दस्कादस : । ब्राह्मणाच्छंसिनः छन्दसीत्युपसङ्ख्यानात् ॥

ब्राह्मणाच्छंसीयम् । न॰ ब्राह्मणाच्छंसिन ऋत्विग्विशेषस्य कर्म भावयो : ॥ शेषाच्छ : ॥

ब्राह्मणायन : । पुं॰ शुद्धसन्तानकविप्रे ॥ ब्राह्मणस्यापत्यम् । नडादिभ्य : फक् ॥

ब्राह्मणिका । स्त्री॰ तीर्थविशेषे ॥

ब्राह्मणी । स्त्री॰ विप्रभार्यायाम् । ब्राह्मणपत्न्याम् ॥ ब्राह्मणद्वयम् । तस्येदमित्यण् । शार्ङ्गरवादित्वान् ङीन् ॥ फञ्जिकायाम् । पृक्कायाम् ॥ स्पृक्काम् । पिपीलिकाभेदे । स्थूलशीर्षिकायाम् । रक्तपुच्छिकाख्यजन्तौ । वाह्मनी॰ इ॰ भा॰ ॥

ब्राह्मण्यम् । न॰ ब्राह्मणत्वे ॥ ब्राह्मणस्य कर्म भावो वा । गुणवचनब्राह्मणादिभ्य कर्मणि चेति ष्यञ् ॥ ब्राह्मण्यं बहुभिरवाप्यते तपोभिस्तल्लब्ध्वा न रतिपरेण हेलितव्यम् । स्वाध्याये तप-

सि दमे च नित्ययुक्त : क्षेमार्थी कुशलपर : सदा यतस्वेति भारते शान्तौ मोक्षधर्मे पावकाध्ययनम् ॥ पाण्डित्यवाच्यमौनानि श्रवणादीनि तैरयम् । भवति ब्राह्मणस्तच्च ब्राह्मण्यं ब्रह्मरूपता । विप्रसन्दे ॥ ब्राह्मणानां समूह : । ब्राह्मणमाणववाडवाद्यन् ॥ त्रि॰ ब्राह्मणहिते । ब्राह्मणेभ्यो हित : । यत् ॥ ब्राह्मण्यो हितौषा ॥

ब्राह्मण्य : । पुं॰ वृषभभेदे । शनौ । हदत्त्वे ॥

ब्राह्ममुहूर्त : । पुं॰ अरुणोदयकालस्य प्रथमदण्डद्वये ॥ ब्राह्ममुहूर्तमाह-पितामह : । रात्रेश्च पश्चिमे यामे मुहूर्तो ब्राह्म उच्यते । पश्चिमे यामशेषार्द्धं प्रहरे । शेषार्द्धप्रहरे ब्राह्मो मुहूर्त इति मदनपारिजातात् । तत्रापि सूर्योदयात् प्राक् प्रहरे द्वौ मुहूर्तौ । तत्राद्यो ब्राह्म : । द्वितीयो रौद्र : । ब्राह्मश्चासौ मुहूर्तश्च । ब्राह्मो मुहूर्त । सतु । एकमनुस्थितिकाल : । दैविकानां युगानां तु सहस्रं ब्रह्मणो दिनम् मन्वन्तरं तथैवैकं तस्य भागश्चतुर्दश इति लिङ्गपुराणम् ॥

ब्राह्मावधूत : । पुं॰ अवधूतविशेषे । ब्रह्ममन्त्रोपासका ये ब्राह्मणक्षत्रियादय : । गृहाश्रमे वसन्तोऽपि ज्ञेयास्ते यतय : प्रिये ॥

ब्रह्मणोधार्हजन्मन ॥ । विप्रजन्मनो ब्रह्माधीयोग्यत्वात्तत्रब्राह्मणशब्दो-गौणः । विदुषिमुख्यइत्यर्थः ॥ ब्रह्म णोवेदस्यायम् । तस्येदमित्यण् ॥

ब्राह्मणम् । न० ब्रह्मसङ्घाते । विप्रसमूहे ॥ मन्त्रेतरवेदभागे ॥ सचविधिवचनस्त्वेनार्थवादवचनत्वेनअनुवा-दवचनत्वेनचत्रिधाप्रसृतः ॥

ब्राह्मणकः । पुं० आयुधजीविब्राह्मणानांदेशे ॥ ब्राह्मणकोऽप्यकसंज्ञायांकन् ॥

ब्राह्मणकीयः । त्रि० ब्राह्मणकेजाते । ब्राह्मणकोनामजनपदः । यत्र ब्राह्मणाआयुधजीविनः । तत्रजातः । छः ॥

ब्राह्मणचाण्डालः । पुं० ब्राह्मणश्चाण्डालइव ॥

ब्राह्मणधनम् न० ब्राह्मणानांसमतादित्वमिति ॥ नैतादृशंब्राह्मणस्यास्तिवित्तंयथैकतासमतासत्यताच । शीलंस्थितिर्दण्डनिधानमार्जवंततस्ततश्चोपरमःक्रियाभ्यः ब्रह्मस्वे ।

ब्राह्मणप्रियः । पुं० नारायणे० भगवति० वासुदेवे ॥ ब्राह्मणानांप्रियः । ब्राह्मणाः प्रियाअस्यवा । सुप्तंश्चमत्तंपरुषंवदन्तंयोब्राह्मणंनप्रणमेन्नयाहम् । सपापकृद्ब्रह्मदवाग्निदग्धोवध्यश्चदण्ड्यश्चनचास्मदीयः ॥ इति भगवद्वचनम् ॥ अपिच । यद्देवंदेव

कीटैर्वसुदेवादजीजनत् । भीमस्य ब्राह्मणोगुप्त्यै दीप्तमग्निरिवारयिरिति भारतम् ॥

ब्राह्मणब्रुवः । पुं० जातिब्राह्मणे । जातिमात्रोपजीविब्राह्मणे । योब्राह्मणः क्रियारहितआत्मानंब्राह्मणंब्रवीतिसइत्यर्थः ॥ यथा । विप्रः संस्कारयुक्तोननित्यं सन्ध्यादिकर्मयः । नैमित्तिकन्तुनोकुर्याद्ब्राह्मणब्रुवउच्यते ॥ युक्तःस्यात्सर्वसंस्कारैर्हिजस्तुनियमव्रतैः । कर्मकिञ्चिन्नकुरुतेवेदोक्तंब्राह्मणब्रुवः । गर्भाधानादिभिर्युक्तस्तथोपनयनेनच । नकर्मकृन्नचाधीतेसज्ञेयोब्राह्मण-ब्रुवः ॥ अध्यापयतियःशिष्यान् नाधीतेवेदमुत्तमम् । गर्भाधानादिसंस्कारैर्युतःस्याद्ब्राह्मणब्रुवः । इति ॥ तस्मैदानेफलविशेषोयथा । सममब्राह्मणेदानंद्विगुणंब्राह्मणब्रुवे । अधीतेशतसाहस्रमनन्तं वेदपारगे ॥ इ० मनुः ॥

ब्राह्मणयष्टिका । स्त्री० फञ्जिकायाम् । पद्मायाम् । भार्ग्याम् । ब्राह्मणेटी० इ० भा० भारङ्गी० इ० प्र० ॥

ब्राह्मणयष्टी । स्त्री० अङ्गारवल्ल्याम् । वालेयशाके । भार्ग्याम् ॥

ब्राह्मणहितः । त्रि० ब्राह्मणाय हितकारिणि । ब्राह्मण्ये ॥ यद्ब्राह्मणस्यकुशलं तदेवसततंवदेत् ।

तूष्णीमासीतनिन्दांकुर्वन्भैक्ष्य-
मात्मनः ॥

ब्राह्मणाच्छंसी । पुं॰ ऋत्विग्विशेषे ॥
ब्राह्मणं विहितानिशास्त्राणि॰उप-
चाराद्ब्राह्मणानि । तानिशंसति ।
ब्राह्मणाच्छंसिनउपसङ्ख्यानमित्य
लुक् । द्वितीयायेपञ्चम्युपसङ्-
ख्यानादेव ॥ अयंशब्दश्छांदसः ।
ब्राह्मणाच्छंसिनःछन्दसीत्युपसं-
ख्यानात् ॥

ब्राह्मणाच्छंसीयम् । न॰ ब्राह्मणाच्छं-
सिनऋत्विग्विशेषस्यकर्मभावयोः
। छोऽभ्यस्तः ॥

ब्राह्मणायनः । पुं॰ शुद्धसन्तानजविप्रे
॥ ब्राह्मणस्यापत्यम् । नडादिभ्यः
फक् ॥

ब्राह्मणिका । स्त्री॰ तीर्थविशेषे ॥

ब्राह्मणी । स्त्री॰ विप्रभार्यायाम् । ब्रा
ह्मणपत्न्याम् ॥ ब्रह्मणइयम् । तस्ये
दमित्यण् । शार्ङ्गरवादित्वान्ङी-
न् ॥ फञ्जिकायाम् ॥ पृक्कायाम् ॥
स्पृक्कायाम् ॥ पिपीलिकाभेदे । स्थू-
लशीर्षिकायाम् ॥ रक्तपुच्छिकाख्य
जन्तौ । वाह्मनी॰ द्र॰ भा॰ ॥

ब्राह्मण्यम् । न॰ ब्राह्मणत्वे ॥ ब्राह्मण
स्यकर्मभावोवा । गुणवचनब्राह्मणा
दिभ्यःकर्मणिचेतिष्यञ् ॥ ब्राह्मण्य
बहुभिरवाप्यतेतपोभिस्तल्लब्ध्वानर
तिपरेषहेलितव्यम् । स्वाध्यायेतप

सिदमेषनित्ययुक्तः । माथीकुश
लपरः सदायतस्तेतिभारतेशान्ती
मोक्षधर्मेपावकाध्ययनम् ॥ पाण्डि
त्यवाल्यमौनानिश्रवणादीनितेरय
म् । भवतिब्राह्मणस्तच्चब्राह्मण्यंब्रह्म
रूपता । विप्रहन्दे ॥ ब्राह्मणानांस
मूहः । ब्राह्मणवाडवादाम् ॥
त्रि॰ ब्राह्मणहिते ॥ ब्राह्मणंपुहिरः
। यत् ॥ ब्राह्मणेभ्योहितोवा ॥

ब्राह्मः । पुं॰ ब्रह्मभेदे । सुच्यै ।
हठत्वे ॥

ब्राह्ममुहूर्त्तः । पुं॰ सूर्योदयकालस्य
प्रथमदण्डद्वये ॥ ब्राह्ममुहूर्त्तमाह-
पितामहः । रात्रेस्तपश्चिमेयामेमु-
हूर्त्तोब्राह्मउच्यते । पश्चिमेयामेशेषा
र्द्धप्रहरे । शेषार्द्धप्रहरेब्राह्मोमुहूर्त्त
इतिमदनपारिजातात् । तथापि-
सूर्योदयात्प्रागर्द्धप्रहरेद्वौमुहूर्त्तौ
॰ तत्राद्योब्राह्मः ॰ द्वितीयोरौद्र
: । ब्राह्मयासौमुहूर्त्तश्च ॥ ब्रह्मणो
मुहूर्त्तं ॥ सतु ॰ एकमनुस्थिति
कालः । द्वैविकानांयुगानांसहस्र
स्रब्रह्मणोदिनम् मन्वन्तरंतथै-
वैकंतस्यभागश्चतुर्दशइतिलिङ्गपु-
राणम् ॥

ब्राह्मावधूतः । पुं॰ अवधूतविशेषे ।
ब्रह्ममन्त्रोपासकायेब्राह्मणक्षत्रियाद
यः । गृहाश्रमेवसन्तोपिच्चियास्ते
यतयः प्रिये ॥

ब्राह्मोऽहोरात्रः । पुं० ब्रह्मणोदिनयामिन्यौ । द्वयोर्देवयुगसहस्रयोः ॥ दैवैः षष्ट्यधिकैस्त्रिभिरहोरात्रशतैर्दिव्यं वर्षम् । तैर्द्वादशभिः सहस्रैर्मानुषं चतुर्युगम् । तच्च सहस्राणामेकं युगम् । तत्सहस्रं ब्रह्मणो दिनं भूतानां स्थितिकालः । तावत्येव रात्रिः प्रलयकालः ॥ ब्राह्मसाहोरात्रश्च ॥

ब्राह्मी । स्त्री० भारत्याम् । सरस्वत्याम् ॥ दुर्गायाम् ॥ अष्टमातृकान्तर्गतमातृकाविशेषे । ब्रह्मणः शक्तौ ॥ शाकभेदे । हिलमोचिकायाम् । हिलि सा० इ० गौ० दे० भा० ॥ फञ्जिकायाम् ॥ रोहिणीनक्षत्रे ॥ वाराहीकन्दे ॥ महाज्योतिष्मत्याम् । वडीमालकङ्गनी० इ० भा० ॥ मत्स्यभेदे । पङ्कगडुई ०० स्वनामप्रसिद्धायामोषध्याम् । सोमवल्ल्याम् । सौम्यलतायाम् । मण्डूकमातरि । मेध्यायाम् । ब्राह्मी हिमा सरा तिक्ता लघुर्मेध्या च शीतला । कषाया मधुरा स्वादुपाकायुष्या रसायनी ॥ स्वर्या स्मृतिप्रदा कुष्ठपाण्डुमेहास्रकासजित् । विषशोथज्वरहरी तद्वन्मण्डूकपर्णिनी ॥ मत्स्याक्ष्याम् । मछेछी० छकमछरिया० इ० प्र० पुष्पशाके ॥ ब्रह्मण्डकम् । तस्येदमित्यण् । ब्राह्मीजाता-

विति टिल्लोपे टिड्ढेति ङीप् ॥

ब्राह्मीकन्दः । पुं० वाराहीकन्दे ॥

ब्राह्मीघृतम् । न० मेधाकरौषधविशेषे ॥ पश्यमेधाम् ॥

व्रीहिः । पुं० यवादिसामान्यधान्ये ॥ धान्यधान्ये ॥ धान्यसामान्यनामगणनानुसारेण यथा । धान्यं भोग्यस्य भोगार्थमन्नादौ जीवसाधनम् । तत्र तावत् त्रिधा ज्ञेयं शूकशिम्बीक्षयात्मकम् । व्रीह्यादिकं तदिह शूकसमन्वितं स्यात् तच्छूकधान्यमथ मुद्गमकुष्ठकादि । शिम्बीनिगूढमिति तत् प्रवदन्ति शिम्बीधान्यं तृणोद्भवमथोक्तमधान्यमन्यत् ॥ तत्र विशेषश्च मनः लघुशूकधान्यं तेजोबलातिशयवीर्यविवृद्धिदायि । शिम्बीभवं गुरुहिमं च विबन्धदायि वातालकं तृणमिति स्तं तृणधान्यमाहुः ॥ देशे देशे शूकधान्येषु सङ्ख्यातुं शक्यते नो नरैर्हि यतो वै । तस्माद् येषां येषु लोकोपभोगास्तान्येवाभिव्यक्तिं नीयन्ते कियन्ति ॥ शालयः कलमाख्या व्रीहिश्चैव हानूपप्रियाः । धान्योत्तमास्त्रिविधा याः कैदाराः सुकुमारकाः ॥ राजान्नषष्टिकसितेतररक्तमुण्डस्थूलाणुकाख्यतिलकादिक शालिसंज्ञाः । व्रीहिस्त्वथेति दशधानुविधायिनाः स्युः सोऽयं क्रमेण गुणनामसमं ब्रवीमि ॥ व्रीहिर्गौरो मधुरशिशिरः पित्तहारी कषायः

स्निग्धोऽबद्धः क्रमिकफहरस्तापर
शापहश्च । पुष्टिं दत्ते श्रमशमनकृद्
वीर्यवृद्धिं विधत्ते रुच्योऽत्यन्तं जनयति
मुदं वातकृन्मे चकोना : ॥ इतिरा
जनिर्घण्टः ॥ अपिच । वार्षिका :
कथिताः शुक्लाव्रीहयश्चिरपाकिनः
। कृष्णव्रीहिः पाटलश्च कुक्कुटाण्डक
इत्यपि ॥ शालामुखोजतुमुखइत्या
द्याव्रीहयः स्मृता : । कृष्णव्रीहिः :
स विज्ञेयः : कृष्णतुषतण्डुलः ॥
पाटल : पाटलापुष्पवर्णकोव्रीहिरु
च्यते । शालामुख : कृष्णशूक : कृ
ष्णतण्डुलउच्यते ॥ लाक्षावर्णमुखश्च
स्याद्व्रीयोजतुमुखस्तुस : । व्रीहय :
कथिता : पाकेमधुरावीर्यतोहिमा:
॥ अल्पाभिष्यन्दिनोबद्धवर्चस्का :
षष्टिकै : समा : । कृष्णव्रीहिवरः-
स्तेषांतस्मादल्पगुणा : परे ॥ इति
भावप्रकाशः ॥ वहंतिउपचयंग
च्छति । इत्यर्थः । इगुपधात्किदि
तीन् । पृषोदरादिः ॥ व्रीयतेव्रीहय्या
म् । बाहुलकात्॰ हिक्वा ॥ यद्वा ।
व्रीयाति । व्रीवरणे । व्रीहिशाल्योर्ढ
गितिज्ञापकात्॰ हिक् ॥ व्रीहेः फ
लम् ॰ व्रीहि : । बिल्वादिभ्योण् ।
फलपाकशुषामितिलुपि॰ युक्तवद्भा
व : ॥

व्रीहिकः । त्रि॰ धान्यविशिष्टे । व्री
हिणि ॥ व्रीह्यादित्वात्ठन् ॥

व्रीहिकांचन : । पुं॰ मसूरे ॥

व्रीही । त्रि॰ व्रीहिमति॰ क्षेत्रादौ ।
व्रीहिके । व्रीह्यादित्वादिनि : ॥

व्रीहिपर्णी । स्त्री॰ शालिपर्ण्याम् ॥

व्रीहिभेद : । पुं॰ अणौ । चीणा॰
इ॰ भा॰ प्र॰ धान्ये ॥

व्रीहिमय : । पुं॰ पुरोडाशे ॥ व्रीहि-
विकार : । व्रीहिपुरोडाश इतिम
यट् ॥

व्रीहिराजिक : । पुं॰ काङ्गुधान्ये ॥
चीनकधान्यम् ॥

व्रीहिश्रेष्ठः । पुं॰ शालिधान्ये ॥

व्रीह्यगारम् । न॰ धान्यगृहे । कुसूले ॥

व्रुवम् । त्रि॰ कथयति ॥

व्रुवाण : । त्रि॰ वाक्यवादे । वक्तरि ॥

व्रूहि । अ॰ प्रैषे ॥ अनुज्ञायाम् ॥
अवसरे ॥

व्रैह : । त्रि॰ व्रीहिनिर्मिते ॥

व्रैहेयम् । त्रि॰ आशुधान्योपयुक्त
भूस्थले । धान्यसामान्यस्यशस्य
देयोत्पत्तियोग्ये क्षेत्रे ॥ व्रीहीणां
भवनं क्षेत्रम् । व्रीहिशाल्योर्ढक् ॥

—+— —०— —+—

भ : । पुं॰ भवर्षे । भकारे । भृगु
नन्दने । शुक्राचार्ये । भ्रमरे ।
आदित्युरौतिकवे॰ ... । नक्षत्रे
॥ न॰ उडुनि । भवर्णे । राशौ ।
क्षेत्रे । गृहे । भावे । नक्षत्रे
। [illegible]

भकूटम् । न० वैवाहिकविचारोप योगिनिपोटकविशेषे ॥ यथा । एकराशौ च दम्पत्योः शुभस्यात्समसप्तके । चतुर्थे दशके चैव तृतीयैकादशे तथेति ॥

भक्तः । त्रि० भक्तियुक्ते । तत्परे । पूज्यविषयकानुरागोभक्तिः ० तद्वति । भगवदनुरक्तिविशिष्टे । शरणागतत्वे सत्यत्यन्तप्रीतिमति ॥ भज्यते स्म । भज सेवायाम् । कर्मणि क्तः ॥ भक्तत्यागे दोषउक्तः श्रीदेवीभागवते ॥ ब्रह्महत्या सुरापानं गोवधः स्त्रीवधस्तथा । तुल्यमेभिः कृतं पापं भक्तत्यागादुदाहृतम् । भजन्तं भक्तमत्याज्यं त्यजतः स्यात् कथं सुखमिति ॥ न० अन्ने । अन्धसि । ओदने । भात ० इ० भा० । तत्करणविधिर्यथा । यथा । अक्षिचतुर्दशगुणे तण्डुलानांचतुष्पलम् । विपचेत् स्रावयेन्मण्डं तद्भक्तं मधुरं लघु ॥ चक्रदत्तः । अन्नपञ्चगुणे तोये यवागूः षड्गुणे पचेत् । अत्रान्नं भक्तम् ॥ अपि च । सुधौतांस्तण्डुलान् स्फीतांस्तोये पञ्चगुणे पचेत् । तद्भक्तं प्रस्रुतं चोष्णं विशदं गुणवन्मतम् ॥ भक्तं वह्निकरं पथ्यं तर्पणं रोचनं लघु । अधौतमस्रुतं शीतं गुर्वरुच्यं कफप्रदम् ॥ अपिच । वारिणा भूरिणा शालितण्डुलान् क्षालितान् बहु । तक्रे च सिञ्चेत् तप्ते स्थाल्यग्निनिः क्षिपेत् । ततः पयो घृतं क्षिप्त्वा प्रक्षिप्तान् स्रावयेदिमान् । राजार्हं तद्भवेद्भक्तं गन्धवर्णरसान्वितम् ॥ यस्य धान्यस्य यद्भक्तं तस्य तद्गुणमाहरेत् । भक्तं लघु पुराणस्य शालेस्तच्चिपिटो गुरुः ॥

भक्तचारः । पुं० क्षुद्रमधूपे ॥

भक्तकारः । पुं० पाचके । औदनिके ॥ भक्तं करोति । डुकृञ्० कर्मण्यण् ॥

भक्ततूर्यम् । न० नृपाभेरि । भूभुजां भोजनकालावेदके वाद्यविशेषे ॥

भक्तदासः । पुं० पंचदशदासान्तर्गत दासविशेषे । दुर्भिक्षे भक्तेनाङ्गीकृतदासे ॥

भक्तमण्डः । पुं० अन्नावस्रावे । मासरे । मांड० इ० भा० ॥

भक्तवत्सलः । पुं० श्रीहरौ । भक्ताः वत्सला यस्य ॥ त्रि० भक्तस्नेहवति ॥

भक्तिः । स्त्री० विभागे ॥ गौणवृत्तौ ॥ भङ्ग्याम् ॥ श्रद्धायाम् । भजने ॥ अनुरक्तौ ॥ अनुरागविशेषे ॥ पूज्येष्वनुरागो भक्तिरित्युपदेशः ॥ परमेश्वरविषये परमप्रेमणि । न चेष्टदेवात् परमस्ति किंचिदिति

पूजादिपूर्विकायां प्रीतौ ॥ उपास
नायाम् । उपास्याकारचित्तवृत्ति
प्रवाहरूपायांविपक्षानिदिध्यासना
ख्यायांश्रवणमननाभ्यासफलभूताया
मनुरक्तौ । तात्पर्यं । जन्मान्तर
सहस्रेषु तपोध्यानसमाधिभिः ।
नराणांक्षीणपापानांकृष्णे भक्तिःप्रजा
यते ॥ इत्यादिलक्षणाभिगौतमी
यतन्त्रे । देवतायांमन्त्रे च तथा
मन्त्रप्रदेगुरौ । भक्तिरष्टविधायस्य
तस्याकृष्णः प्रसीदति ॥ तद्भक्त
जनवात्सल्यं पूजायांचानुमोदनम्
। सुमनाश्चर्चयेन्नित्यं तदर्थे दम्भ
वर्जनम् ॥ तत्कथाश्रवणे रागस्तदर्थे
चाङ्गविक्रिया । तदनुस्मरणंनित्यं
यस्तन्नाम्नोपजीवति । भक्तिरष्ट
विधाह्येषा यस्मिन्म्लेच्छेऽपिवर्त्त
ते । समुनिः सत्यवादीचकीर्त्ति
मान्सभवेन्नरः ॥ श्रीभागवते
प्रह्लादोक्तिर्यथा । श्रवणं कीर्त्तनं
विष्णोः स्मरणम्पादसेवनम् । अर्च
नंवन्दनंदास्यं सख्यमात्मनिवेद
नम् ॥ इतिपुंसार्पिताविष्णौभक्ति
श्चेन्नवलक्षणा । क्रियते भगवत्यद्धा
तन्मन्येऽधीतमुत्तमम् ॥ इति ॥
उदाहरणम् यथा । विष्णोस्तुश्रवणे
परीक्षिदभूद्वैयासकिः कीर्त्त
नेप्रह्लादः स्मरणे तदङ्घ्रिभजने
लक्ष्मीः पृथुःपूजने । सुग्रीवस्त्व

भिवन्दनेऽथ हनुमान् दास्येऽथ
सख्येऽर्ज्जुनः सर्वस्वात्मनिवेदने
बलिरभूत्कैवल्यमेषाम् परमिति
॥ हिमालयउवाच । कीदृशीभक्ति
र्वदस्वाद्ययेनज्ञानंसुखेनहि । जा
यते मनुजस्याद्यमध्यमस्याविरागि
णः ॥ मध्यमस्य मध्यमाधिकारि
णः विरागिणोभक्ति रहितस्यापि
दुःखंभज्ञानं येनभक्तिहेतुनाजायेत
तांभक्तिं वदेत्यर्थः ॥ श्रीदेव्यु
वाच । मार्गास्त्रयोमेविख्यातामो
क्षप्राप्तौनगाधिप । कर्मयोगोज्ञान
योगो भक्तियोगश्चसत्तम ॥ मोक्ष
प्राप्तौत्रयोमार्गाः ते चकर्मोपासना
ज्ञानभेदेनत्रिविधाः । तत्रज्ञान
मार्गः साक्षान्मोक्षसाधनम् इत
रौचित्तशुद्धिद्वारेतिविवेकः । तान्मा
र्गान् दर्शयतिकर्मयोगइतिभक्तियोग
उपासनायोगइत्यर्थः ॥ त्रयाणाम
प्ययंयोग्यः कर्त्तुं योगोऽस्तिसर्वथा
। सुलभत्वात्मानसत्वात्कायचित्ता
द्यपीडनात् ॥ गुणभेदान्मनुष्याणां
साभक्तिस्त्रिविधामता । परपीडाम
मुद्दिश्यदम्भंकृत्वा पुरस्सरम् ॥
मात्सर्यं क्रोधयुक्तोयस्तस्यभक्तिस्तु
तामसी । परपीडादिरहितः स्वक
ल्याणार्थमेवच ॥ नित्यंसकामहृद
योयशोर्थीभोगलोलुपः । तत्तत्
फलसमावाप्त्यै मामुपास्तेतिभक्ति

भक्तिमान्। त्रि॰ भक्तियुक्ते ॥

भक्तियोगः। पुं॰ प्रेमलक्षणे॥ यथोक्तं देवीगीतायाम्। त्रयाणामप्ययंयोग्यः कर्त्तुं शक्योस्तिसर्वथा। सुलभत्वान्मानसत्वात्कायचित्ताद्यपीडनात् ॥ अस्यार्थः। त्रयाणामपियोगानां यांतन्मार्गगामिनांत्रयाणांपुरुषाणां मध्ययंभक्तियोगः कर्त्तुं योग्यः शक्यश्चभवति। कुतइतिचेत्॰ अस्य भक्तियोगस्यान्ययोगापेक्षयासुलभत्वान् मानसत्वात्॰ द्रव्यव्ययशरीरायासमन्तरेणक्रियत्वे मनोवृत्त्यैवसम्पाद्यत्वात्। यस्मिन्भक्तियोगे। कायचित्तद्रव्यव्ययादिपीडनाभावो भवति तस्मादित्यर्थः। तस्मात्सर्वैरप्ययं भक्तियोगोनियमेनाश्रयितव्य इत्यर्थः॥

भक्तिल:। पुं॰ साधुहये ॥

भक्षक:। त्रि॰ भक्षणतत्परे। घस्मरे। अद्मरे॥ भक्षयति। भक्षप्रदने। ण्वुल्॥

भक्षट्कः। पुं॰ क्षुद्रगोक्षुरे॥

भक्षणम्। न॰ द्रवेतरद्रव्यस्यगलाधःकरणे। नादे। खदने। खादने। भखना॰ खाजा॰ इतिभाषा॥ भक्षल्युट्॥ अथशार्ङ्गधरामासंकरेणकघितदधि। तजंत्यादन्यथाचख्योगोमांसभक्षणम्॥

भक्षणीयम्। त्रि॰ भक्ष्यद्रव्ये। भक्षणयोग्ये॥ भक्ष्यतेयत्। भक्ष॰। अनीयर्॥

भक्षपत्रा। स्त्री॰ नागवल्ल्याम्॥

भक्षित:। त्रि॰ कृतभक्षणवस्तुनि। चर्विते। प्रत्यवसिते। खादिते। अभ्यवहृते। अशिते। भुक्ते। खायछिया॰ इ॰ भा॰॥ भक्ष्यतेस्म। भक्ष॰। क्त:॥

भक्ष्य:। त्रि॰ अदनीयद्रव्ये। अपूपादौ॥ दन्तैरथखण्डशवखण्डयत् भक्ष्यते॰ तद्भक्ष्यम्। खरविशदमभ्यवहार्यंभक्ष्यमितिव्याख्यातार:। खरंकठिनम्॰ विशदंविविक्तावयवंखाद्यं॰ भक्ष्यमित्यर्थः॥ यत्प्रत्याख्यातस्यचभक्षयतेस्तचप्रयोगात्॥ भक्ष्यत्वनामक्षुत्प्रतिघातार्थमुपादीयते॰ यथक्षानेनश्वमांसादिभिरपिक्षुत्प्रतिहन्तुम्। तत्रनियमः क्रियतेइदंभक्ष्यमिदमभक्ष्यमितिभेदोभाष्यम्॥ भक्ष्यत्वनामेत्यस्यतद्भवतियदितिशेषइतिविवरणम्॥

भक्ष्यकार:। त्रि॰ पिष्टकादिखाद्यद्रव्यविक्रयजीविनि। आपूपिके। कांदविके। कांदोइ॰हलवाई॰ इ॰ भा॰॥ भक्ष्यंकरोति। कर्मण्यण्॥

भक्ष्याभक्ष्यम्। न॰ खाद्याखाद्यद्रव्ये॥ यथा। भक्ष्याभक्ष्याण्यनेकानिब्राह्मणस्तुविशेषतः। अकशिष्टायथान्युक्तशास्त्रार्थोविनिर्णयः॥

भत्याखाव् : । स्त्री० राखालाब्याम् ॥

भग : । पुं० माग्ये ॥ ऐश्वर्यादिषु ॥ यथा । ऐश्वर्यस्यसमग्रस्यधर्मस्ययशसः श्रियः । ज्ञानवैराग्ययोश्चैव षण्णांभगइतीङ्गना ॥ सूर्ये । रवौ ॥ भज्यते । भजसेवायाम् । पुंसीतिघ : । खमोघचेतिचित्करणाद्घ : ॥

भगम् । न० स्त्रीचिह्ने । योनौ । वराङ्गे । उपस्थे । स्मरमन्दिरे । रतिगृहे । जन्मवर्त्मनि ॥ तस्य लक्षणं यथा । विस्तीर्णंचगभीरंच द्विविधं भगलक्षणम् । तद्गुणा यथा । कूर्मपृष्ठंगजस्कन्धं पद्मगन्ध सुकोमलम् । अकोमलंसुविस्तीर्णं पञ्चैते भगोत्तमा : ॥ तद्दोषा यथा । शीतलंनिम्नमत्युष्णं गोजिह्वासदृशंपरम् । दृष्ट्वा कामशास्त्रे भगदोष चतुष्टयम् ॥ विस्तीर्णंसुपदं सौख्यं गभीरंच प्रवीणकम् ॥ पृति ॥ श्रियि ॥ वीर्ये ॥ इच्छायाम् ॥ ज्ञाने ॥ वैराग्ये ॥ कीर्तौ ॥ माहात्म्ये ॥ ऐश्वर्ये ॥ यत्ने ॥ धर्मे ॥ मोक्षे ॥ रूपे ॥ स्त्रियि । सौभाग्ये ॥ कान्तौ ॥ सूर्ये । तपने ॥ चन्द्रे ॥ पूर्वफल्गुनीनक्षत्रे ॥ पूर्वफल्गुन्योर्देवतायाम् ॥ पुंसांगुदमुष्कमध्यभागे ॥

भगण : । पुं० नक्षत्रसमूहे ॥ यथा । भगमायासमाख्यातायोनि: सर्वस्यसायत : । तद्वतीतितदीशानीनाम्नाभगवतीस्मृतेतिशिवपुराणात्र्तोमासंस्थितोक्तः सर्वकारणत्वाद्योनिस्थानाधिष्ठात्रीमायाशक्तिः स्वामिनीत्वात्तद्वतीयाससच्चिदानन्दरूपिणीदेवीसाभगवतीपदेनोच्यते ॥

भगदत्त : । पुं० नरकासुरस्यज्येष्ठस्तवे ॥ यथा । सकरीभगदत्तेनप्रथैमाथोमुहुर्मुहु : । नकरीतिमघवास्य दरिद्रस्यवयोयित : ॥

भगदैवतम् । न० पूर्वफल्गुनीनक्षत्रे ॥ ह्रहस्पतेर्जन्मभे ॥

भगन्दर : । पुं० पायुप्रदेशेव्रणरोगविशेषे ॥ तल्लक्षणमाह । गुदस्यद्वाङ्गुलेक्षेत्रे पार्श्वतः पिडकार्तिकृत् । भिन्नोभगन्दरोज्ञेय : सचपंचविधो भवेत् ॥ वाधि कृत् पीडाकृत् । पंचविध. ॰वातिकपैत्तिकश्लैष्मिकसान्निपातिकशल्यजभेदै : ॥ भगंदारयति । भगेत्यदारेरितिकाशिकोक्तौ : खच् । मुम् । तथाचयोजः । भगंपरिमन्त्वाचगुदवस्तीनथैवच । भगवद्दारयेद्यस्मात्तस्मादेष भगंदर. ॥ द्रू० । भजन्त्यनेनेतिभगं मेहनम् । भजन्त्यस्मिन्निति भगं योनि : । अत्रभगशब्दे नद्वयमप्य

त : ॥ भेदबुद्ध्यादिमांस्त्वस्मादन्यं
जानासि पामर : । तस्य भक्ति : स
माख्याता नगाधिप तु राजसी ॥ पर
मेशार्पणं कर्म पापसङ्क्षालनाय
च । वेदोक्तत्वादवश्यं तत्कार्यं त्व
तु मयाभिधम् ॥ इति निश्चितबु
द्धिस्तु भेदबुद्धिमुपाश्रित : ।
करोति प्रीतये कर्म भक्ति : सा नग
सात्त्विकी ॥ परभक्ते : प्रापिकेयं
भेदबुद्ध्यवलम्बनात् । पूर्वप्रोक्ते
ह्युभे भक्ती नपरप्रापिके मते ॥
अधुना परभक्तिन्तु प्रोच्यमानां
निबोध मे । मद्गुणश्रवणं नित्यं मम
नामानुकीर्त्तनम् ॥ कल्याणगुण
रत्नानामाकरायां मयि स्थिरम् ।
चेतसो वर्त्तनञ्चैव तैलधारासमं
सदा ॥ हेतुस्तु तत्र को वापि न कदा
चिद्भवेद्यदि । सामीप्यसार्ष्टिसा
युज्यसालोक्यानां न च वा ॥ मत्
सेवातोऽधिकं किञ्चिन्नैव जानाति
कर्हिचित् । सेव्यसेवकताभावा
त् तत्रकीथ नवाञ्छति ॥ परा
नुरक्त्या मामेव चिन्तयेद्यो ह्यतन्द्रि
त : । स्वाभेदेनैव मां नित्यं जाना
ति न विभेदत : ॥ मद्रूपत्वेन जी
वानां चिन्तनं कुरुते तु य : । यथा
स्वस्यात्मनि प्रीतिस्तथैव च परात्म
नि ॥ चैतन्यस्य समानत्वान्न भेदं
कुरुते तु य : । सर्वत्र वर्त्तमानानां

सर्वरूपाणि सर्वदा ॥ नमते यजते
चैवाप्याचाण्डालान्तमीश्वरम् ।
न कुत्रापि द्रोहबुद्धिं कुरुते भेदवर्ज
नात् ॥ मत्स्थानदर्शने श्रद्धा मद्
भक्तदर्शने तथा । मच्छास्त्रश्रवणे
मन्त्रतन्त्रादिषु प्रभो ॥ मयि प्रे
माकुलमती रोमाञ्चिततनु : स
दा । प्रेमाश्रुजलपूर्णाक्ष : कण्ठ
गद्गदनिस्वन : ॥ अनन्येनैव भावे
न पूजयेद्यो नगाधिप । मामीश्वरीं
जगद्योनिं सर्वकारणकारणाम् ॥
व्रतानि मम दिव्यानि नित्यनैमित्ति
कान्यपि । नित्यं य : कुरुते भक्
त्या वित्तशाठ्यविवर्जित : ॥ मदुत्स
वदिदृक्षा च मदुत्सवकृतिस्तथा ।
जायते यस्य नियतं स्वभावादेव भू
धर ॥ उच्चैर्गायंस्तु नामानि ममैव
खलु नृत्यति । अहङ्कारादिरहितो
देहतादात्म्यवर्ज्जित : ॥ प्रारब्धे
न यथा यच्च क्रियते तत्तथा भवेत् ।
न मे चिन्तास्ति तत्रापि देहसंरक्षणा
दिषु ॥ इति भक्तिस्तु या प्रोक्ता पर
भक्तिस्तु सा स्मृता । यस्यां देव्यति
रिक्तन्तु न किञ्चिदपि भाव्यते ॥
इत्थं जाता परा भक्तिर्यस्य भूधर तत्त्व
त : । तदैव तस्य चिन्मात्रे मद्रूपे
विलयो भवेत् ॥ भक्तेस्तु या परा
काष्ठा सैव ज्ञानं प्रकीर्त्तितम् ।
वैराग्यस्य च सीमा सा ज्ञाने तदुभयं

यत : । भक्तौक्तस्याथापि प्रार-
ब्धवशतोनग । नजायते ममज्ञानं म
णिद्वीपं सगच्छति ॥ तत्रगत्वाखिला
न् भोगाननिच्छन्नपिचर्च्छति ॥
तदन्ते ममचिद्रूपज्ञानं सम्यग्भवे
ध्रुवम् । तेन मुक्त : सदैवस्याज्ज्ञाना
न् मुक्तिर्नचान्यथा ॥ इहैवयस्य
ज्ञानं स्याद्हृद्गतप्रत्यगात्मन : ॥
ममसंवित्परतनोस्तस्यप्राणानगच्छ
न । ब्रह्मैवसंस्तदाप्नोतिब्रह्मैव
ब्रह्मवेद्य : । कण्ठचामीकरस
मज्ञानात्तुतिरोहितम् । ज्ञाना
द्ज्ञाननाशेनलब्धमेवहिलभ्यते ॥
विदिताविदितादन्यन्नगोत्तमवपु
र्मम । यथादर्शे तथात्मनियथाजले
तथापितृलोके । छायातपौयथा
स्पष्टौविविक्तौतद्वदेवहि । मम
लोकेभवेज्ज्ञानं द्वैतभानविवर्ज्जि
तम् ॥ यस्तुवैराग्यवानेवज्ञानही
नोम्रियेतचेत् । ब्रह्मलोकेव
से न्नित्यं यावत्कल्पं तत : परम् ।
। शुचीनांश्रीमतांगेहेभवेत्तस्य
सनि : पुन : । करोतिसाधनं
पश्चात्ततोज्ञानं हिजायते ॥ य
नेकजन्मभीराजन्ज्ञानं स्यान्नैक
जन्मना । तत : सर्वप्रयत्नेनज्ञाना
र्थं यत्नमाश्रयेत् ॥ नोचेन्महा-
विनाश : स्याज्जन्मैतद्दुर्लभं-
पुन : । तत्रापिप्रथमेवर्णेवेदप्रा
प्तिश्चदुर्लभा ॥ शमादिषट्कसम्प
त्तिर्योगसिद्धिस्तथैवच । तथोत्तम
गुरुप्राप्तिः सर्वमेवात्रदुर्लभम् ।
तथेन्द्रियाणांपटुतासंस्कृततनुस्त
नोस्तथा । अनेकजन्मपुण्यैस्तु
मोक्षेच्छाजायते तत : । साधने
सफलेप्येवं जायमानेपियोनर : ।
ज्ञानार्थंनैवयततेतस्यजन्मनिरर्थक
म् ॥ तस्माद्राजन्यथाशक्त्याज्ञा
नार्थं यत्नमाश्रयेत् । पदेपदेऽश्व
मेधस्यफलमाप्नोतिनिश्चितम् ॥
घृतमिवपयसिनिगूढं भूतेभूतेचवस
तिविज्ञानम् । सततंमन्थयितव्यंमन
सामन्थानभूतेन ॥ ज्ञानंलब्ध्वा
कृतार्थ : स्यादितिवेदान्तडिण्डिम:
। सर्वमुक्तमयासिनकिंभूय : श्रोतुमि
च्छसि ॥ ४५ ॥ इतिश्री देवीभाग
वतेमहापुराणे सप्तमस्कन्धे देवी-
गीतायांसप्तत्रिंशोऽध्याय : ॥ ३७ ॥
भक्तिश्चवैराग्यस्यपत्नी । यथा । वैरा
ग्यस्यचद्वेभार्येश्रद्धाभक्तिश्चपूजिते ।
याभ्यांशश्वज्जगत्सर्वंधर्मौयन्मुक्ति
मन्मुने। इति । भज्यतेसेव्यते । भज
सेवायाम् । कर्म्मणिक्तिन् । भजइ
त्येषवैधातुः सेवायांपरिकीर्तित :
। तस्मात्सेवाबुधै : प्रोक्ताभक्तिसा
धनभूयसी ।

भक्तिकर : । पुं० मक्षे । भक्तिं करोति
दिवाभिर्मिसिट : ।

भिहितम् । भगवत् ० योनिवत् ॥ कटीकपालनिस्तोदद्दाहकण्डूरुजादयः । भवन्तिपूर्वरूपाणिभविष्यति भगन्दरे ॥ कटीकपालमचकटीफलकम् । अथास्य पिडकामेवतथायत्नादुपाचरेत् । शुद्ध्यस्त्रुतिर्सेकाद्यैर्यथापाकंनगच्छति ॥ लङ्घनं स्वेदम लेप विरतापमविरेचनैः । रक्तमोक्षादिभिः शीघ्रं गुदजांपि डकांजयेत् ॥ तथायत्नभिषक्‌र्यात्यथापाकं नियच्छति । अपक्कं वाथ पक्वं वा जलौकापातनंहितम् ॥ तस्मात्तुणूह्यास्यासिदंरक्तमोक्षणम् ॥ गुग्गुलुत्रिफलायुक्तपीत्वानश्येद्भगन्दरः ॥

भगभक्षकः । पुं० कुण्डाशिनि । कुट्टना० शू० भा० ॥ तस्मान्न भक्ष्यं निषेधोयथा । योदाम्बैः परित्यक्तः साधुभिर्ब्राह्मणैरपि । कुण्डाशीयस्तस्मान्न भुक्त्वाचान्द्रायणं चरेदिति ॥

भगवान् त्रि० ऽचिन्त्यैश्वर्यादिगुणे ० ऐश्वरशब्दवाच्ये ॥ भगं माहात्म्यं षड्विधमैश्वर्यं चनित्यमप्रतिबन्धेनयत्रवर्त्तते ०सभगवान् नित्ययोगेमतुप् ॥ उत्पत्तिंनिधनञ्चैवभूतानामागतिङ्गतिम् । वेत्तिविद्यामविद्याञ्चसवाच्योभगवानितिविष्णुपुराणम् ॥ पूज्यावति

। पूज्ये । आत्मनि ॥ जिने ॥

भगवती । स्त्री० ऽचिन्त्यैश्वर्यायामाद्यायाम् । गौर्याम् । दुर्गायाम् । परस्यांप्रकृतौ ॥ तस्याः स्वरूपंयथा । यथानित्योहिभगवान्नित्याभगवतीतथा । स्वमाययातिरोभूतातत्रेशेप्राकृतेलये ॥ आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तं सर्वंमिथ्यैवकृत्रिमम् । दुर्गासत्यस्वरूपासाप्रकृतिर्भगवान्यथा सिद्ध्यैश्वर्यादिकंसर्वंयस्यामस्तियुगेयुगे । सिद्ध्यादिकेभगोज्ञेयस्तेनभगवतीस्मृता ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥ अपिच । सेव्यतेयासुरैः सर्वैस्तास्वेवभजतेयतः । धातुर्भजेतिसेवायांभगवत्येवसास्मृतेति ॥ चतुर्व्यूहात्मकंभगवत्याः स्वरूपंक्रमेणदर्शितंश्रीदेवीभागवते । तद्यथा । सर्वस्याद्यामहालक्ष्मीर्वरेण्याशक्तिरुत्तमा । सात्त्विकीयमहीपालाजगत्पालनतत्परा ॥ सृजतीयारजोरूपासत्त्वरूपाचपालने । संहारेचतमोरूपात्रिगुणासासदामता ॥ निर्गुणापरमाशक्तिः सर्वकामफलप्रदा । सर्वेषांकारणंसाहिब्रह्मादीनांनृपोत्तमः ॥ सर्वस्याद्येति । रक्षापालयित्रीसात्त्विकीमहालक्ष्मीर्विष्णुशक्तिः सर्वप्रपञ्चस्याद्येयम् । द्वितीयात्तु०सृजतीयारजोरूपासा०सत्त्वरूपाचपालने० इतिपुनस

शक्तिरनुवादरूपा : संहारितमोरूपा-
यासेयंतृतीयाशक्तिः। एतासांना-
मानिप्रथमस्कन्धएवोक्तानि। तथा
नुसारिणीचतुर्थीराजसीतामसीत-
था। महालक्ष्मीसरस्वतीमहाकाली
तिताः स्त्रियइति। मनुरहस्ये तु०
सत्वाख्येनातिशुद्धेनगुणेनेन्दुप्रभं-
दधानिर्णयवर्णेनमहालक्ष्मीरजोगु
णासरस्वतीसत्वगुणेतिलभ्यतइति-
वेद्य। नात्वभेदेनगुणभेदव्यवस्था-
याःसुस्थत्वात्। एतासांचशक्ती-
नांयत्तासरूपाव्यतिरेकाद्ब्रह्माश्रयं
विहायावस्थानासम्भवेन० तत्तद्-
गुणविशिष्टंब्रह्मैवमहालक्ष्म्यादिना
मकमितिबोध्यम्॥ निर्गुणेति।
अथयात्रिगुणत्रयकारणभूतासाम्याव-
स्थात्मिकासानिर्गुणा० तस्यास्त्रिगुण
राशक्तिर्न० ब्रह्माश्रयंविनाऽवस्था
नासम्भवेन० साम्यावस्थमायोपाधि
कंब्रह्मैव० पराशक्तिमायाभुवनेश्व-
रीशब्दवाच्यंभवति। सर्वैचेद्रमुपो-
त्वातेस्पष्टम्। तत्रनिर्गुणासर्वे-
षांकारणमित्याह। सर्वेषांकारणं
साहीति। सर्वकारणस्यानवस्था-
भियाकस्मादप्युत्पत्त्यभावेननित्य-
त्वमुक्तम्। तेनचकेयंशक्तिःकुतो
जातेत्याक्षेपोत्तरंदत्तंभवति॥ रूपच
तुष्टयमध्येप्याह। निर्गुणासर्वेषा-
ज्ञातुमशक्यायोगिभिर्नृपः। सगु-
णासुखसेव्यासाचिन्तनीयासदाबुधैः
॥ अयोगिभिरितिच्छेदः। अयो
गिभिर्निर्विकल्पसमाधिरहितैर्निर्गु
णाज्ञातुमशक्यायोगिबुद्धिगम्यैवेत्ये
त्यर्थः। तथाचश्वेताश्वतरेतेध्या-
नयोगानुगताअपश्यन्देवात्मशक्तिं
स्वगुणैर्निगूढामिति। मध्यमाधि-
कारिणामयोगिनान्तुसगुणामहा-
लक्ष्म्यादिरूपाचिन्तनीयेत्यर्थः।
सद्वरामूलप्रकृतिरेवसर्वेषामाश्र-
यमितिरहस्यम्। सर्वमेतदंशतिस-
त्वविमर्शिन्यांस्पष्टम्॥ पूज्यायाम्
॥ उगित्वान्ङीप्॥

भगवत्पदी। स्त्री० गङ्गायाम्॥

भगवत्पूज्यपादः। पुं० श्रीशङ्कराचा-
र्ये॥

भगवद्द्रुमः। पुं० तगरवृक्षे॥

भगवद्धर्मः। पुं० हरिपरितोषकैकाद
श्यादिनियमस्वरूपधर्मे॥ त्रि० त
द्विशिष्टे॥

भगवद्भक्तः। त्रि० स्थितप्रज्ञे॥ य०।
दैवाधीनंजगत्सर्वंसजन्मकर्मशुभा
शुभम्। संयोगाश्चवियोगाश्चनचदै
वात्परंबलम्॥ कृष्णायत्तस्तद्दैवं
सदैवात्परतस्ततः। भजन्तिसततं
सन्तः परमात्मानमीश्वरम्॥ दै-
वंवर्धयितुंशक्तःक्षयंकर्तुंसनी
लया। नदैवयस्तद्भक्तश्चाविनाशी
चनिर्गुणः॥

भगालम् । न० नृकरोटिकायाम् । नृमस्तके ॥ भनक्ति । भञ्जो चामर्दने । घाघुलकात् कालन् । नलोपः । न्यङ्क्वादित्वात् कुत्वम् ॥

भगाली । पुं० चन्द्रमौली । सदाशिवे ॥ भगालमस्यास्ति । इनिः ॥

भगिनी । स्त्री० सहोदरायाम् ॥ स्वसरि ॥ भगं कल्याणम् । इच्छा वास्त्यस्याः । इनिः । ङीप् ॥

भगनीपतिः । पुं० आवुत्ते ॥ भामे । । भगिन्याः पतिः ॥

भगीरथः । पुं० सूर्यवंशीयनृपतिविशेषे । दिलीपात्मजे ॥ योहि गङ्गांस्वर्गादानीयभागीरथीतिसंज्ञां चकार ॥

भगोलः । पुं० भपञ्जरे । नक्षत्रचक्रे ॥

भगो । अ०) हेभगवन्०

भगोः । अ०) इतिसम्बोधने ॥

भग्नः । त्रि० पराजिते ॥ स्फुटिते । स्फुटा०इ०भा० ॥ भङ्गे । तीक्ष्णा० इ०भा० ॥ यथा । विरक्तमोचितं-जीर्णकौटनिष्क्यूतधनुः । किं स्वित्रं यदिरामेणभग्नंक्षत्रियकान्तिनी ॥ भञ्जः क्तः ॥ न०रोगविशेषे । अस्थिविश्लेषलक्षणे ॥

भग्नपादर्चम् । न० पुष्कराख्यनक्षत्रषट्के ॥ यथा । पुनर्वसूत्तरापाढा कृत्तिकोत्तरफल्गुनी । पूर्वभाद्रः विशाखाचेत्यषडेतेपुष्कराः स्मृताः ॥ भग्नपादर्चसंयोगात् द्वितीया द्वादशीयदि । सप्तमीचार्कमन्दारे-ष्वावर्तेजारजोध्रुवम् ॥

भग्नपृष्ठः । पुं० सम्मुखे ॥ इ०वि० शेषः ॥

भग्नसन्धिः । पुं० शरीरस्थसन्धिस्थानभग्नरोगविशेषे ॥ तस्यौषधं यथा । अभयात्रिफलाव्योषैः सर्वैरेभिः समीकृतैः । तुल्योगुग्गुलुनायोज्योभग्नसन्धिप्रसारकः ॥

भग्नसन्धिकम् । न० घोले ॥

भग्नात्मा । पुं० चन्द्रमसि ॥

भग्नाशः । त्रि० हताशे ॥

भग्नी । स्त्री० भगिन्याम् ॥

भङ्गारी । स्त्री० दंशे ॥

भङ्क्ता । त्रि० भङ्गकर्त्तरि ॥ भनक्तिः । भञ्जो० । तृच् ॥

भङ्गः । पुं० तरङ्गे । वीच्याम् । कल्लोल्याम् ॥ भज्यते । भञ्जो० । कर्मणिघञ् ॥ जयविपर्यये । पराजये । भञ्जनम् । घञ् ॥ भेदे ॥ रोगविशेषे ॥ रोगजन्ये ॥ स्फोटने ॥ कौटिल्ये ॥ भये ॥ विच्छित्तौ ॥ वक्रनिर्याणे । न० खण्डे ॥

भङ्गवासा । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥

भङ्गसार्थः । त्रि० कुटिले ॥

भङ्गा । स्त्री० शणाख्यशस्यान्तरे । मा

तुलान्याम् ॥ इन्द्राशने । त्रिवृता याम् । भाव० प्र० भा० । भङ्गाफ फरीतिख्याताद्विगोपाचनीलघु तीक्ष्णोष्णापित्तलामोहमदवाग्वह्निवर्द्धनी ॥ भज्यतेऽनया, भञ्जो० । अकर्त्तरिचेतिकरणेतिया० घञ् । टाप् ॥ चित्रलायाम् ॥

भङ्गाकटम् । न० भङ्गारजसि ॥ चला वृतिविति० कटच् ॥

भङ्गान : । पुं० मत्स्यविशेषे । दोर्घज कुले । भाव० प्र० गौ० दे० भा०

भङ्गि : । स्त्री० भङ्गौ ॥ वीच्याम् ॥ विच्छेदे ॥ कौटिल्यप्रभेदे । विभ ङ्ग्याम् ॥ विन्यासे । भङ्गे ॥ व्याजे ॥ छलनिभे ॥ नानाविधशब्दरचना वैदग्ध्यविशेषाभङ्ग्यस्तुतिव्याख्या तार: ॥ भङ्गस्यकरणम् । तत्करोती तिण्यन्तादिच्च : ॥

भङ्गिमा । पुं० भङ्ग्याम् ॥ यथा । अधरेकज्जलमलकेशोकाम्बुलरङ्गिमा । प्राणनाथकिमेतत्ते वेशविन्यासभङ्गिमा ॥

भंगी । स्त्री० विभङ्ग्याम् । कौटिल्ये । अगमनोश्वरविन्यासे ॥ जानामिमानसृजसांगिवचोविभंगीभंगीधरानयनयोरपिचातुरींच । चामीरनन्दनमुखाम्बुजसमशंसीवंशी रवोयदिनमासवशीकरोतोत्युद्भट:

भगुर : । पुं० नद्यावर्त्ते । त्रि० कुटिले । वक्रे ॥ नश्वरे ॥ भज्यतेऽवश्यमसे व । भञ्जो० । भञ्जभासमिदोघुरच् । कर्मकर्त्तर्येव ॥

भंगुरा । स्त्री० अतिविषायाम् ॥ प्रिय ङ्गौ ॥

भङ्ग्यम् । न० भांगोने ॥ भगाद्यायत नविषम् । विभाषातिलमापोमाभ ङ्गाणुभ्य इ०पक्षेयत् ॥ भगार्हे । भ ङ्गमर्हति । दण्डादिस्थाद्यत् ॥

भचक्रम् । न० राशिचक्रे । यथा । भमारवत्तीभचक्रे स्मिन्भुवोनाभौव्यवस्थित : । आराचक्रेस्थिन्दुभौमौधाक्रजीवशनैश्वरा : ॥ राहु : केतुरगच्छचलवचाप्ययराशय : । यदादि त्सुमहासुमेरोर्भूगोलकोम्बका ॥ छा याभवेत्तदाराधि : श्चातद्धिरहा हिनम् । सूर्येन्द्वोरुपरागस्तुगोलच्छा ययाभवेत् । अन्योन्ययोमयोरेवका रणात् । ग्रासमोचौतुजायेतेतथात. पूर्वपश्चिमौ ॥ तत्रत्वुच्चफलाद्राग : क्रतोराशोस्तुविष्णुनैत्यादिवह्निपुरा राभिदनामाध्याय : ॥ अथभचक्र भ्रमणव्यवस्थामाहसिद्धान्तशिरोम णौ ॥ निरक्षदेशेक्षितिमंडलोपगौ ध्रुवौनर : पश्यतिदक्षिणोत्तरौ । तदाश्रितं खेजलयन्त्रवत्सदाभ्रमद्भ चक्रंनिजमस्तकोपरि ॥ उदग्दिशंया तियथायथानरस्तथातथाखान्नतमृक्षमंडलम् । उदग्ध्रुवंपश्यतिचोन्नतं

क्षितेस्तदन्तरेयोजनजा:पर्वांशका: ॥ योजनसङ्ख्यांशैर्३६०गुणिता कुपरिधिहृता४९६७भजन्त्यंशा : भूमौकक्षायांशाभागेभ्योयोजनानिच व्यस्तम् ॥ इति ॥

भजन् । त्रि० विभजति । भागकर्त्तरि ॥ सेवाकर्त्तरि । सेवति ॥ भजति । भजसेवायाम् । लटःशत्रादेश : ॥

भजनम् । न० भक्तौ ॥ भागे ॥ सेवायाम् ॥ भजेर्भावेल्युट् ॥ दारास्ते वैभजनसहायापुत्रास्तेयेसदनकाया: । धनमपितद्धरिभजनार्थंनोपदेत तत्सर्वंव्यर्थम् ॥

भजमान : । त्रि० औपयिके । न्यायागते ॥ शरणागते ॥ भक्तिफलमनुसधाति । भज० । ताच्छील्येति० चानश्० शानच्वा ॥ भागकर्त्तरि ॥ सेवाकर्त्तरि ॥

भजिष्णु : । त्रि० भजनशीले ॥

भञ्जक : । पुं० त्रि० भञ्जनकर्त्तरि ॥ भनक्ति । भञ्जो० । लट : शत ॥

भञ्जनम् । न० खण्डने ॥ भञ्जेर्भावेल्युट् ।

भञ्जनक : । पुं० मुखरोगविशेषे । यथा । वक्त्रंवक्रंयस्यदन्तश्चभग्नश्जायते । कफवातकृतोव्याधि : स भञ्जनकसंज्ञित : ॥

भञ्जरु : । पुं० देवकुलोद्भवतरौ । क्वापिस्ते ॥

भञ्जा । स्त्री० अन्नपूर्णायांदेव्याम् ॥

भञ्जित : । त्रि० खण्डिते ॥

भट : । पुं० योद्धरि । वीरे ॥ पामरविशेषे ॥ म्लेच्छभेदे ॥ मिथ्याभाषिणिसेवके ॥ रात्रिचरे ॥ वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ यथा । वर्द्धकाराद्टोल्लातीनटिस्यांयरवाहका : । इ० म० पु० ॥ भटति । भटभृतौ । पचाद्यच् ॥

भटा । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् । राज्ञा जगत्सा० इ० दे० भा० ॥

भटित्रम् । न० शूलाकृते । शूल्ये । शूलपक्वमांसे । शूला० इ० भा० । भटतिभ्यतीवरा । भट० । अमिना भिति० पूष : ॥

भटी । स्त्री० भटयोषिति ॥

भट्ट : । पुं० मीमांसकविशेषे भाट० इ० भा० प० वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ तस्योत्पत्तिरुक्तैव यथा । वैश्यायांशूद्रवीर्येण पुमानेकोबभूव ह । सभट्टोवावदूकश्चसर्वेषांस्तुतिपाठक : ॥ ऋषिवरस्तत्रैव । ऋषियाक्षिप्रकन्यायांभट्टोल्लातोनुशाचक: । इति ॥ शिविरान्तिकेराज्ञामस्तथामोदिय : । यथा । भट्टवैदापुष्पकारंस्थापयेच्छिविरान्तिके । इ० ॥

भट्टाचार्य : । पुं० भट्टाचार्ययोर्भवताभिज्ञे ॥ तुतातभट्टमतमीमांसागामम् उदयनाचार्यमतन्यायशास्त्रम्‌०एत

दुभयमतनिष्णातोभट्टाचार्य : ॥

भट्टार : । त्रि॰ पूज्ये । भटति । भट । क्विप् । भट्चासौतारश्च । पृषोदरादि : ॥ भट्टं करष्कतिवा । कर्मण्यण् ॥

भट्टारक : । पुं॰ नाट्यभाषा॰नृपे । नाट्योक्ता॰देवे ॥ तथा॰ तपोधने ॥ त्रि॰ पूज्ये ॥ भटति : भटपरिभाषणे । क्विप् । भट्चासौताएकश्च । पृषोदरादित्वात्॰ ट्त्वनिषेधोत्न ॥ भट्टं स्वामित्वम्॰करष्कतिवा । कर्मण्यण् । तत : स्वार्थेक : ॥

भट्टारकवार : । पुं॰ आदित्यवारे ॥

भट्टि : । पुं॰ सनाम्नाप्रसिद्ध रामकथाश्रयमहाकाव्ये ॥

भट्टिनी । स्त्री॰ नाट्योक्ताऽकृताभिषेकायांराजयोषायाम् । ब्राह्मण्याम्

भड : । पुं॰ सर्वसङ्करजातिविशेषे ॥ सतुलेटात्तीवरकन्यायांजात : । यथा । लेटस्तीवरकन्यायांजनयामासषण्नरान् । माल मल मातरश्च भडकोलकन्दरम् ॥ ब्र॰ व॰ वै॰ पु॰ ॥

भडाग्नि : । पुं॰ अग्निविशेषे ॥ भड भडइतिशब्दयुक्तो यस्त्रो ॥

भडिल : । पुं॰ शूरे । सेवके । भडइतिसौत्रोधातु । सलिकल्यनिमहिभडिभंडिशडिपिंडितुंडिकुकिभूभ्यइलचिति॰ इलच् ।

भणित : । त्रि॰ कथिते । शब्दिते ॥

भणिति : । स्त्री॰ वाचि ॥

भण्टाकी । स्त्री॰ वार्ताक्याम् ॥ भण्यते॰ भक्ष्यते ऽ। भटभृती॰ भवाण्ट्वेवा । पिनाकादयश्चेतिसाधु : ॥ बृहत्याम् ॥

भण्टिका । स्त्री॰ बृन्ताकि । भटा॰ भण्टा॰ इ॰ भा॰ ॥

भण्टुक : । पुं॰ श्योनाकवृक्षे ॥

भण्ड : । पुं॰ वाट्वटौ । परिहासभाषिणिभांड॰इ॰भा॰ ॥ भंडते । भडिकल्याणे॰ पचाद्यच् ॥

भंडक : । पुं॰ खञ्जनखगे ॥

भंडनम् । न॰ कवचे ॥ युद्धे ॥ खलीकारे ॥

भडहासिनी । स्त्री॰ वेश्यायाम् ॥

भडि : । स्त्री॰ वीच्याम् ॥

भडिका । स्त्री॰ मञ्जिष्ठायाम् ॥

भंडिर : पुं॰ भडिले ॥ . शिरीषवृक्षे ॥ रलयोरैक्यत्वम् ॥

भण्डिल: पुं॰ । शिरीषवृक्षे । भण्डते । भडिकल्याणे ॰ परिभाषणे वा । सलिकलीति॰ इलच् । त्रि॰ दूते । शुभे ॥ शिल्पिनि ॥

भण्डी । स्त्री॰ मञ्जिष्ठायाम् ॥ भण्डति । भण्डश्चाभण्डने । पचाद्यच् । गौ॰ ङीष् ॥ शिरीषवृक्षे ।

भण्डीतकी । स्त्री॰ मंजिष्ठायाम् ॥

भण्डीर : । पुं॰ कोविदारे । प्राद्य

नारे ॥ तण्डुलीयशाके ॥ गिरी पबुघे ॥ भण्डे वीरन् ॥

भण्डीरलतिका । स्त्री॰ मञ्जिष्ठायाम् ॥

भण्डीरी । स्त्री॰ मञ्जिष्ठायाम् ॥ भण्डति । भण्डयामर्दनी । वा॰ डरन् गौ॰ ॥

भण्डील : । पुं॰ मञ्जिष्ठायाम् ॥

भण्डुक: । पुं॰ मत्स्यविशेषे । भाण्डुर॰ दू॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥

भण्डूक : । पुं॰ श्योनाकवृक्षे ॥

भदन्त : । पुं॰ सौगतादिबुधे ॥ सुतिजसि ॥ मायादेवीसुते ॥ त्रि॰ प्रव्रजिते ॥ पूज्ये ॥ भंदते ॥ भदिकल्याणेसुखेच । भन्देर्नलोपश्च तिभच् ॥

भद्राकः । पुं॰ न॰ मंगले ॥ भन्दते । भदि॰ । पिनाकादित्वात्साधुः ॥

भद्रम् । न॰ कल्याणे ॥ शर्मणि । सौख्ये ॥

भद्र : । पुं॰ शिवे । खञ्जरीटे ॥ वृषभे ॥ कदम्बके । करिजातिविशेषे ॥ नवशुक्ल्यन्तर्गतवलदेवे । रामचरे । सुद्यामन् । न॰ मङ्गले । मुस्ते । काञ्चने ॥ त्रि॰ श्रेष्ठे । भन्दनीये ॥ साधौ । पुं॰ स्त्री॰ करणान्तरे । विष्टिसञ्ज्ञके ॥ सुवर्णे ॰ । भन्दते । भदि॰ । ऋज्रेन्द्रेति रन् ॰ भन्देर्नलोपश्चनिपात्यते ॥

भद्रक : । पुं॰ देवदारुणि ॥ सुपार्श्वाख्यगिरिस्थकदम्बके ॰ घृतिमद्राणकाननम् ॰ तत्रस्थहृदे ॥ न॰ भद्रमुस्तके ॥ त्रि॰ मनोज्ञे

भद्रकण्ट : । पुं॰ गोक्षुरे ॥

भद्रकर्ण : । पुं॰ शिवस्थानविशेषे । भद्रास्याभद्रकर्णके ॥

भद्रकर्णहृद : । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥

भद्रकर्णी । स्त्री॰ गवाक्षिकायाम् ॥ ॥ गोकर्णाधिवासिन्यांदेव्याम् ॥

भद्रकाली । स्त्री॰ कात्यायन्याम् ॥ महिषमर्दिन्याम् ॥ औषधीभेदे । गन्धोल्याम् ॥ भद्रं कल्याणं कालयति वर्द्धयति । कर्मण्यण् भद्रासौकालीचेतिवा ॥

भद्राश्री । स्त्री॰ भद्रमुस्तायाम् ॥

भद्रकुम्भ : । पुं॰ पूर्णकुम्भे । भद्रस्य ॰ भद्रोवाकुम्भः ॥

भद्रगन्धिका । स्त्री॰ मुस्तके ॥

भद्रङ्कर : । त्रि॰ क्षेमङ्करे । शुभङ्करे ॥

भद्रचूड : । पुं॰ स्नुहीभेदे । लङ्कास्थायिनि ॥

भद्रदल : । पुं॰ इन्द्रयवे ॥

भद्रतरुणी । स्त्री॰ कुब्जकवृक्षे ॥

भद्रतुरगम् । न॰ जम्बूद्वीपस्थभद्रवर्षान्तर्गतवर्षविशेषे ॥ यथा ।

माल्यवज्जलधिमध्यवर्त्ति यत् तस्य भद्रतुरग जम्बुधा :॥ इ० सिद्धान्तशिरोमणि : ॥

भद्रदन्तिका । स्त्री० दन्तीवृक्षप्रभेदे । कैशरुहायाम् । जयावल्लायाम् ॥

भद्रदारु : । पुं० न० देवदारुणि ॥ न० सरलद्रुमे ॥ भद्रदारु ॥

भद्रदार्व्वादिक : । पुं० औषधगणविशेष ॥

भद्रनामा । पुं० काष्ठकुट्टखगे ॥

भद्रनासिका । स्त्री० वायमाणवृक्षे । वहला० गौ० दे० भा० प्र० ॥

भद्रनिधि : । पुं० महादानविशेषे ॥

भद्रवल्ली । स्त्री० सुभगायाम् ॥ भद्रः । पतिर्यस्या : ० इतिविग्रहे० नित्यं सपत्न्यादिष्विति पतिशब्दस्य नान्तादेशे० नान्तलक्षणो ङीप् ॥

भद्रपदा : । स्त्री० प्रोष्ठपदासु । पूर्वभाद्रपदोत्तरभाद्रपदनक्षत्रयो : ॥ भद्रं पदं यासाम् ० ता : । पचाद्याद्युत्वं ॥

भद्रपर्णी । स्त्री० गम्भार्याम् । भद्राणि पर्णान्यस्या : । पाककर्णेतिङीष् ॥ प्रसारण्याम् ॥

भद्रपीठ : । पुं० सिंहासने ॥

भद्रबलन : । पुं० बलरामे ॥

भद्रबला । स्त्री० लताविशेषे । प्रसारण्याम् । कटम्भरायाम् । भद्रं बलमस्या : ॥ बलायाम् ॥

भद्रमल्लिका । स्त्री० गवाक्षीतिख्यातक्षुपे ॥

भद्रमल्ली । स्त्री० अपराजितायाम् ॥

भद्रमुञ्ज : । पुं० शरे । इक्षुविटपे । सरकण्डा० इ० भा० ॥

भद्रमुस्त : । पुं० भद्रमुस्तके ॥ भद्रश्चासौमुस्तश्च ॥

भद्रमुस्तक : । पुं० नागरमुस्तके ॥ भद्रश्चासौमुस्तश्च ॥

भद्रमुस्ता । स्त्री० भद्रमुस्तके । गुन्द्रायाम् ॥

भद्रयवम् । न० कुटजफले । कलिङ्गे । इन्द्रयवे ॥ यशाकारबीजस्य यवम् । भद्रञ्चतद्यवंच ॥

भद्ररेणु : । पुं० ऐरावतहस्तिनि ॥

भद्रवट : । पुं० भीमतीर्थविशेषे ॥

भद्रवत् । न० देवदारुणि ॥

भद्रवती । स्त्री भद्रपर्ण्याम् ॥ कट्फले ॥

भद्रवर्मा । पुं० नवमालिकायाम् नवाख्याम् । नवारा० इ० भा० ॥

भद्रवल्लिका । स्त्री० गोपवल्ल्याम् । अनन्तमूल० इ० भा० प्र० ॥

भद्रवल्ली । स्त्री० मल्लिकायाम् ॥ माधवीलतायाम् ॥ लताविशेषे । आरामशीतलायाम् । अष्टापदिकायाम् ।

मदनमाली॰टी॰ हारमाली॰टी॰ च॰गौ॰दे॰भा॰ ॥

भद्रश्रयम्, न॰ चन्दने ॥

भद्रश्रीः । पुं॰ चन्दनवृक्षे ॥ भद्राश्रीरस्य ॥

भद्रसोमा । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥

भद्रा । स्त्री॰ रास्नायाम् ॥ कृष्णायाम् ॥ व्योमनद्याम् ॥ यथा । भद्रा तथोत्तरगिरीन् उत्तरांश्च तथा कुरून् । अतीत्योत्तरमम्भोधिमभ्येति च महामुने ॥ प्रसारिण्याम् ॥ कट्फलि ॥ अनन्तायाम् ॥ तिथिभेदे । द्वितीयासप्तमीद्वादशीषु ॥ जीवन्त्याम् । अपराजितायाम् ॥ नीलदूर्वायाम् ॥ बलायाम् ॥ शम्याम् ॥ वचायाम् ॥ दन्त्याम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥ काश्मर्याम् ॥ सारिवाविशेषे ॥ गवि ॥ काकोदुम्बरिकायाम् ॥ बुद्धशक्तिविशेषे । तारायाम् ॥ छायागर्भजात सूर्यकन्यायाम् ॥ श्रीकृष्णभगिन्याम् ॥ सुभद्रायाम् । दुर्गायाम् ॥ यथा । भद्रा स्याद्भद्रकर्त्री॰ इति ॥ विष्ट्याम् ॥ यथा । शुक्ले पूर्वार्द्धेऽष्टमी पञ्चदश्योर्भद्रैकादश्यां चतुर्थ्यां परार्द्धे । कृष्णेऽन्त्यार्द्धे स्यात्तृतीयादशम्योः पूर्वे भागे सप्तमीशम्भुतिथ्योः ॥ विहायविपरीतां च विष्टिं सर्वं चवर्जयेत् । विष्टिशेषे निदण्डे

च्छिप्र् पश्चिमे कार्यं जयावहम् ॥

भद्राकरणम् । न॰ मुण्डने ॥

भद्राक्षः । त्रि॰ शोभननेत्रे ॥

भद्रात्मजः । पुं॰ खड्गे ॥

भद्रारकः । पुं॰ अष्टादशक्षुद्रद्वीपान्तर्गतद्वीपविशेषे

भद्रावर्णिका । स्त्री॰)

भद्राली । स्त्री॰) गन्धाल्याम् ॥

भद्रावती । स्त्री॰ कट्फलवृक्षे ॥

भद्राश्वम् । न॰ भुवोनववर्षान्तर्गतवर्षविशेषे । इलावृतवर्षे । भद्राश्वमाख्यवत्प्राच्यां वर्षं भद्रजनाकुलम् ॥

भद्रासनम् । न॰ नृपासने ॥ भद्रञ्च तदासनञ्च । तृतीययोगाङ्गविशेषे तद्यथा । सीवन्याः पार्श्वयोन्यस्येद्गुल्फयुग्मं सुनिश्चलम् । वृषणाधः पादपार्ष्णी पाणिभ्यां परिबन्धयेत् ॥ भद्रासनं समुद्दिष्टं योगिभिः सारकल्पितम् ॥

भद्रेश्वरः । पुं॰ केलपग्रामस्थशिवे ॥ शिवप्राप्त्यर्थं दुर्गाराधितहिमालयस्थमार्धिवणिवलिङ्गे ॥

भद्रैला । स्त्री॰ स्थूलैलायाम् ॥

भद्रोदनी । स्त्री॰ बलायाम् । परिभाषा॰टी॰ भा॰ ॥ नागबलायाम् ॥

भन्दम् । न॰ कल्याणे ॥ प्रसादे च ॥

भन्दिल : । पुं॰ दूते न॰ शुभे ॥ कम्पे ॥

भन्धुक : । पुं॰ भारतवर्षान्तर्गतदेशविशेषे ॥

भपञ्जर : । पुं॰ भचक्रे ॥

भपति : । सुधांशौ ॥ भानांपति : ॥

भम : । पुं॰ धूमे ॥

भम्भरालिका । स्त्री॰ मक्षिकायाम् । इति त्रि ॥

भम्भराली । स्त्री॰ मक्षिकायाम् ॥ इति ॥

भम्भासार : । पुं॰ मगधराजविशेषे । श्रेणिके ॥

भयम् । न॰ घोरे । भयङ्करे ॥ कुब्जक प्रसूने ॥ प्रतिभये । दरे । त्रासे । भीतौ । भिये । साध्वसे । अना गतप्रतिकूलप्रतिसन्धाने ॥ तद्व्याख्या नियथा । रौद्रशक्त्यातुजनित चित्तवैक्लव्यदं भयम् । व्याघ्रादिदर्शनाधीनचित्तवृत्तिविशेषे ॥ भयम् ॥ गर्भवासादिदु : खरूपम् । रागविषयस्य विनाशके समुपस्थिते तन्निवारणासामर्थ्यमात्मनोमन्यमानस्यदैन्यात्मकश्चित्तवृत्तिविशेषः ॥ सर्वान् विषयान्परित्यज्य ज्ञानमार्गैकधनो भवितव्यमितित्रास: ॥ अनिष्टहेतूपनिपाते तत्परिहारानर्हत्वाज्ञानम् ॥ परत : स्वानिष्टसम्भावनायाम् । भयं द्वितीयाभिनिवेशत : स्यात् ॥ यथा व्याघ्राद्बिभेति । व्याघ्राधीनत्वेनस्वीयमरणं सम्भावयतीति ॥ बिभेत्यस्मात् । ञिभी भये । घञ्विधौ भयादीनामुपसङ्ख्यानं नपुंसके क्तादिनिवृत्त्यर्थम् ॥ बिभेत्यनेनेति विग्रहे॰ एरजित्यकरणेऽच् ॥ भयं द्विविधम् । दैवम्॰मानुषञ्च । यथा दुष्कामकन्दक : । हुताशनोनल व्याधिर्दुर्भिक्षं मरणं तथा । इतिपञ्चविधं दैवं मानुषव्यसनं तत : ॥ आयुक्तकेभ्यश्चौरेभ्य : परेभ्योराजवल्लभात् । पृथिवीपतिलोभाच्च नराणां पञ्चधाभयमिति ॥ आगते भये अभीतवत्स्थातव्यम् । यथा । तावद्भयस्यभेतव्यं यावद्भयमनागतम् । उत्पन्ने तु भये तीव्रे स्थातव्यं वै अभीतवत् ॥ पुं॰ रोगे ॥

भयङ्कर : । पुं॰ डुण्डुलपक्षिणि ॥ त्रि॰ भयोत्पादके । भैरवे । दारुणे । भीषणे । भयानके ॥ भयं करोति । मेघर्त्तिभयेषु कृञः इति खच् । मुमागम : ॥ पुं॰ यात्रायोगान्तरे ॥ यथा । एकर्क्षगौशुक्रजीवौस्यातामन्योन्यसप्तगौ । भयङ्कराख्योयोगोयं यातुर्भीति प्रदायक : ॥

भयडिण्डिम : । पुं॰ सङ्ग्रामपटहे ॥

भयद्रुतः । त्रि॰ कान्दिशीके । भीत्यापलायिते ॥ भद्रुद्रुतवत् । द्रुगतौ । कर्त्तरिक्तः । भयात्द्रुतः । पंचमीतियोगविभागात्समासः ॥

भयनाशिनी । स्त्री॰ भयनाशकर्त्र्याम् । विद्यायाम् ॥ त्रायमाणालताम् ॥

भयभीतः । त्रि॰ त्रासेनातङ्किते ॥ यथा । एकतोभयभीतस्यप्राणिनः प्राणरक्षणम् । नातोगुरुतमोधर्मः कश्चिदन्योस्तिभूतले ॥ वह्निपुराणे शिबिरोपाख्याने ॥

भयभ्रष्टः । त्रि॰ भयद्रुते ॥

भयानकः । पुं॰ व्याघ्रे ॥ राहौ । शृङ्गाराद्यष्टरसान्तर्गतरसे ॥ त्रि॰ भयानके । भीषणे ॥ बिभेत्यस्मात् । ञिभी॰ आनकः । भीङ् भियद्रुग्यानकः ॥

भयापहः । पुं॰ राजनि ॥ परमेश्वरे ॥ भय संसारजमुपहन्तीति । हन॰ । अन्येष्वपिदृश्यतइतिडः । भयमपवद्धात । आशिषिहनःसतिड ॥ त्रि॰ भयापहरणकर्त्तरि ॥

भयावहः । त्रि॰ भयङ्करे ॥

भरः । पुं॰ अतिशये । भरति । भृञ्॰ । पचाद्यच् ॥ भरण भरः ॥ पुंसीतिघोवा ॥ भरश्चद्रव्यवाचित्वेपि पुंस्त्वमेव । धनञ्जयस्तुः पुंसी त्रिवचनात् ॥ चन्द्रे ॥ भ इत्यव्यं राति । रा॰ कः । यद्वा ॥ भारे ॥ शेतेभराभराक्रान्ते शेषे नारायणः स्वयम् । लक्ष्मीवल्लोनजानन्ति दुःसहांपरवेदनाम् ॥

भरटः । पुं॰ कुम्भकारे ॥ भृत्ये ॥ विभर्त्ति । डुभृञ्॰ शकादिभ्यादिना॰ अटच् ॥

भरणम् । न॰ वेतने । भृतौ । मूल्ये ॥ भ्रियते ऽनेन । भृञ्॰ ल्युट् ॥ पोषणे ॥ यथा । भरणं पोष्यवर्गस्यप्रशस्तं स्वर्गसाधनम् । नरकं पीडनेचाऽस्यतस्माद्यत्नेनतं भरेत् ॥ पुं॰ भरणीनक्षत्रे ।

भरणी । स्त्री॰ द्वितीयनक्षत्रे । यमदैवतं ॥ तच्चत्रिकोणाकारम् ॥ यथा ॥ सदाप्रकीर्त्तिः प्रियसाधुवादो नानाविनोदैर्गमितोतकालः । जनो विलासीचपलः खलः स्यात् प्रायेणपीतो भरणीप्रजातः ॥ माणिप्रयोग प्राणिविशेषः ॥ घोषकी ॥ टित्वान्ङीप् ॥

भरणीभूः । पुं॰ राहुग्रहे ॥

भरणीयः । त्रि॰ पोष्ये । भरणायोग्ये ॥

भरण्डः । पुं॰ स्वामिनि । कृमौ ॥ नृपे ॥ वृषे ॥ भरति । भृञ्॰ । अण्डन् कृसृभूवृञः । इत्यण्डन् ॥

भरण्डा । स्त्री॰ भूमौ ॥

भरण्यम् । न० वेतने । मूल्ये ॥ भरणे साधु । तत्रसाधुरितियत् ॥

भरण्यभुक् । त्रि० वैतनिके । कर्मकरे । मूल्येनकर्म्म कुर्वति ॥ भरण्यं वेतनंभुङ्क्ते । क्विप् ॥

भरण्या । स्त्री० वेतने ॥

भरण्याह्वा । स्त्री० रामदूतीतिगौ०दे० ख्यातायांपूर्व्वपुष्प्याम् ॥

भरण्युः । पुं० शरण्ये ॥

भरतः । पुं० नाट्यशास्त्रे ॥ अलङ्कारादिशास्त्रस्यसूत्रकारे॰मुनौ ॥ रामानुजे ॥ शबरे ॥ क्षेत्रे ॥ भरतात्मजे ॥ देवर्षिविशेषे ॥ तन्तुवाये ॥ नटे ॥ भरतस्यमुनेः शिष्यः । तस्येदमित्यण् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः ॥ यद्वा । बिभर्त्तिलोकं । डुभृञ्० । भृमृदृशीत्यतच् ॥ चन्द्रवंशीयनृपविशेषदुष्यन्तस्यपुत्रे । शाकुन्तलेये । दौष्यन्तौ । सर्वदमने ॥ निरुक्तिश्चास्यश्रीभागवते । मातामस्त्रापितुः पुत्रोयेनजातः सएवसः । भरस्वपुत्रंदुष्यन्तमावमंस्थाः शकुन्तलाम् ॥ इति ॥ ऋषभदेवादिन्द्रदत्तजयन्त्यांकन्यायामुत्पन्नशतपुत्रान्तर्गतज्येष्ठपुत्रे ॥ यथा । अथाहभगवानृषभदेवः स्वंवर्षंकर्मक्षेत्रमनुमन्यमानः प्रदर्शितगुरुकुलवासोलब्धवरैर्गुरुभिरनुज्ञातोगृहमेधिनांधर्माननुशिक्षमाणोजयन्त्यामिन्द्रदत्तायामुभयविधंकर्मसमाम्नाय मभियुञ्जन्नात्मजानामात्मसमानानांशतंजनयामास । येषांखलुमहायोगीभरतोज्येष्ठः श्रेष्ठगुणआसीत्॰येनेदंवर्षंभारतमितिव्यपदिशन्तीति ॥ पावकस्यपुत्रे ॥

भरतखण्डम् । न० भारतवर्षान्तर्गतकुमारिकाखण्डे ॥

भरतज्ञः । त्रि० नाट्यशास्त्रज्ञे ॥

भरतपुङ्गवः । पुं० गाङ्गेये । भीष्मे ॥

भरतपुत्रकः । पुं० शैलूषे । नटे ॥

भरतप्रसूः । स्त्री० कैकेय्याम् ॥

भरताग्रजः । पुं० श्रीरामचन्द्रे ॥

भरथः । पुं० लोकपाले ॥ बिभर्त्ति । डुभृञ्० । भृञशिदिभ्यथः ॥

भरद्वाजः । पुं० मुनिविशेषे ॥ व्याघ्राटे । भारद्वा०गौ०दे०भा०प्र०पक्षिणि । भदुँइ०इं०भा० ॥ गुरोः पुत्रे । उतथ्यपत्न्याम्ममतायांबृहस्पतेरौरसजातेमुनिविशेषे ॥ यस्य नामनिर्वचनं यथाविष्णुपुराणे । मूढेभरद्वाजमिमं॰भरद्वाजंबृहस्पते । यातौयदुक्त्वापितरौभरद्वाजस्ततस्त्वयम् ॥ इति ॥ भरन्द्वाजकोषाच्छोऽस्य ॥ यद्वा । भरद्वाजस्यापत्यम् । ऋष्यण् । संज्ञापूर्वकत्वादवृद्ध्यभावः ॥

भरवान् । पुं० शिवे ॥ भरवन्तीमस्य

ख । मतुप् ॥ भरसद्दिष्णी ॥
भरिणी । स्त्री॰ हरिद्वर्णे इरा॰ इ॰ भा॰ ॥
भरित : । पुं॰ हरिद्वर्णे ॥ त्रि॰ तद्वति ॥ भृते ॥ पुष्टे ॥ परिपूर्णे । भरा॰ इ॰भा॰ ॥ भर : सञ्जातोऽस्य । ता॰ रकच् ॥
भरिता । स्त्री॰ हरितायाम् ॥
भरिमा । पुं॰ भरणे ॥ कुटुम्बे ॥ भरति॰विभर्त्ति वा । भृञ्॰ड्भृञ्॰ वा । हृभृधृसृस्तृशृभ्यइमनिच् ॥
भरु : । पुं॰ स्वर्णे । कनके । हरे । शिवे ॥ भर्त्तरि । स्वामिनि ॥ भरति॰विभर्त्ति वा । भृञ्॰ड्भृञ् वा । भृमृशीतृचरित्सरितनिधनिमिमस्जिभ्यउ : ॥
भरुज : । पुं॰ भृष्टगोधूमे ॥
भरुटम् । न॰ निष्क्वाथपक्वमांसे ॥
भरुटकम् । न॰ भृष्टामिषे ॥
भर्ग : । पुं॰ स्मरहरे । शिवे ॥ भर्जते । भृज्जोभर्जने । घ॰ अच् । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ॥ भृज्यन्ते पापानाद्योऽनेनेतिवा । हलश्चेतिघञ् । भृज्यन्ते पच्यन्ते जगदनेनेति वा ॥ संविद्रूपमण्डलगतादित्यरूपं पुरुषं ॥ चिन्तयामोवयं भर्गं धियोयोनःप्रचोदयात् । धर्मार्थकाममोक्षेषु बुद्धिवृत्तीःपुन : पुन : ॥ अपिच । भस्व

पाकेभवेधातुर्यस्मात्पाचयते ह्यसौ । भाजते दीप्यते यस्माज्जगच्चान्ते हरत्यपि ॥ कालाग्निरूपमास्थाय सप्तार्चि : सप्तरश्मिभि : । भ्राजते यत्स्वरूपेण तस्माद्भर्ग : सउच्यते ॥ भे तिभीषयते लोकान् रेति रञ्जयते प्रजा : । गच्छत्यागच्छते यस्मात् सभगवान्भर्ग उच्यते ॥ इतियोगियाज्ञवल्क्य : ॥
भर्ग : । न॰ तेजसि ॥ भर्जते । भृज्जोभर्जने । अञ्च्यञ्जियुजिभृज्जिभ्य : कुश्चेत्यसुन्॰ कवर्गश्चान्तादेश : । भर्गसी॰ इत्यादि ॥ स्वरूपभूते तेजसि ॥
भर्ग्य : । पुं॰ शिवे ॥ भर्जते । भृज्जो॰ । ऋहलोर्ण्यत् । चजोरिति कुत्वम् ॥
भर्जनम् । न॰ भृष्टौ । भूनना ॥ इ॰ भा॰ ॥
भर्त्सित : । त्रि॰ दग्धे ॥ भृज्जो॰ । क्त : ॥
भर्त्तव्य : । त्रि॰ भरणीये । पोषणीये ॥ वृद्धौचमातापितरौसाध्वीभार्यासुत : शिशु : । अप्यकार्यशतं कृत्वा॰ तव्यामनुरब्रवीत् ॥
भर्त्ता । पुं॰ स्वामिनि । नाथे । पत्यौ । परिवृढे । नेतरि ॥ विष्णौ ॥ प्रपञ्चस्याधिष्ठानत्वेभरणात् । बिभर्त्ति वाध्वस्तं सर्वमधिष्ठान

तयाधारयति सत्तास्फूर्त्तिप्रदानेनपोषयतियेति विभर्त्ति धारणपो
षणार्थात्तृच् ॥ त्रि० धातरि । धारके ॥ सुखसाधनसम्पादातरि ॥
देहेन्द्रियमनोबुद्धीनांसंघातानां० चैतन्याभासविशिष्टानां० स्वसत्तया
स्फुरणेन धारयितरि ॥ विभर्त्ति भरतिवा । डुभृञ्० भृञ्०वा । तृच् ।।

भर्तृदारक : । पुं० नाट्योक्त्यायुवराजे । ध्रियते । दृङ् आदरे० तुदादि : । खल् । भर्त्तू राज्ञो दारक : ॥

भर्तृदारिका । स्त्री० नाट्योक्तौराजकन्यायाम् ॥ भर्त्तू राज्ञोदारिका ॥

भर्तृप्रपञ्च : । पुं० श्रौपनिषदमन्त्यवेदान्तानांव्याख्यातृविशेषे ॥

भर्तृस्थानम् न० तीर्थविशेषे ॥ यत्रकार्त्तिकेयस्तिष्ठति ॥

भर्तृहरि : । पुं० व्याकरणकारिकाकर्त्तरिदृविविशेषे ॥ स्वनामप्रसिद्धे काव्यकर्त्तरिराजविशेषे ॥ सचविक्रमादित्यराजभ्राता ॥

भर्त्सनम् । न० अपकारगिरि । चौरोसित्वंघातयिष्यामित्वामित्याद्यपकारार्थवचने ॥ भर्त्सतर्ज्जसन्तर्ज्जने । ल्युट् ।

भर्त्सपत्रिका । स्त्री० मदानोल्वाम् ॥

भर्मित : । त्रि० पोषिते ॥

भर्मन् । न० ॥ स्वर्णे ॥ भृतौ ॥ नाभौ ॥

भर्मकम् । न० रोगविशेषे ॥ विडङ्गे ॥ कलधौते । सुवर्णे ॥

भर्मण्या । स्त्री० गणिकाभृत्ये ॥

भर्म । न० भारे ॥ काञ्चने ॥ भृतौ । भरणे । पोषणे । कुमारभृत्याकुशलैरधिष्ठितेभिषग्भिराप्तैरथ
गर्भभर्मणीति रघु : । अवगर्भेहेमप्रभृतिष्वपिमतिनाथधृत:शाश्वत:
॥ नाभौ ॥ धुस्तूरे ॥ विभर्त्ति० भरतिवा । भ्रियतेऽनेनवा । डुभृञ्०भृञ्० । मनिन् ॥

भलता । स्त्री० प्रसारण्यामोषधौ । राजबलायाम् ॥

भलन्दन : । पुं० कान्यकुब्जदेशीयनृपविशेषे ॥

भलुक : । पुं० भालुके ॥ भलते । भलभलपरिभाषणहिंसादानेषु । उलूकादयश्चेतिसाधु : ॥

भल्ल : । पुं० भल्लूकी । शस्त्रे ॥ पुं० न० शस्त्रभेदे । भाला० इ०भा० ॥ वाणविशेषे ॥ क्षुद्रोद्धलफलो भल्लद्वतियादव : ॥ भल्लते । भल्ल० । पचाद्यच् ॥ न० भद्रे । शिवे ॥ पु० त्रि० श्री ० ॥

भल्लक : । पुं० भल्लूकी ॥ संज्ञायां

कान् ॥
भल्लपुच्छी । स्त्री॰ गवेधुकायाम् ॥
भल्लाट : । पुं॰ न॰ शशिध्वजराजपुरे
भल्लात : । पुं॰ भल्लातके ॥
भल्लातक : । पुं॰ अग्निमुख्याम् । अ रुष्करे । शोथकृति । भिल्लावा॰ हि॰ भा॰ । भल्लातकफलंपक्वं स्वादुपाकरसंलघु। कषायंपाचनंस्निग्धं तीक्ष्णोष्णं छेदिभेदिनम् ॥मेध्यंवह्निकरंहन्तिकफवातव्रणोदरम् ॥ कुष्ठार्शोग्रहणीगुल्मशोफानाहज्वरक्रिमीन् ॥ तन्मज्जामधुरोवृष्योबृंहणोवातपित्तहा । वृन्तमारुष्करंस्वादुपित्तघ्नं केश्यमग्निकृत् ॥ भल्लातक : कषायोष्ण : शुक्रलोमधुरोलघु : । वातश्लेष्मोदरानाहकुष्ठार्शोग्रहणीगदान् ॥ हंतिगुल्मज्वरश्वित्रवह्निमान्द्यक्रिमिव्रणान् ॥ भल्लइवातति अत॰ । क्वुन् ॥
भल्लातकी । स्त्री॰ वीरवृक्षे । अग्निमुख्याम् । भल्लातके ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥
भल्लिका । स्त्री॰) भल्ला
भल्ली । स्त्री॰)तके ॥
भल्लु : । पुं॰ भल्लूके ॥ भल्लते । भल्ल॰ बाहुलकादु : ॥
भल्लुक : । पुं॰ दुर्द्धीपे । ऋच्छे । रीछ भालू॰ इ॰ भा॰ संज्ञायांकन् ।
भल्लूक : । पुं॰ ऋच्छे । भल्लुके ॥ भल्लते । भल्ल॰ । उलूकादित्वात्साधु : ॥ श्योनाकप्रभेदे ॥ कुक्कुरे ॥
भव : । पुं॰ ईशे । शिवे । शङ्करे । हरे ॥ क्षेमे । श्रेयसि ॥ सम्हौ ॥ यस्यावतारोभूतानांक्षेमायचभवायच ॥ संसारे ॥ अपामार्गलतेवायं विरुद्धफलदोभव : । प्रत्यग्दृष्टांयि मोक्षायसंसारायपराग्दृशाम् ॥ सत्तायाम् ॥ प्राप्तौ । भद्राप्तौ ॥ जन्मनि ॥ लग्नादेकादशे ॥ भवसि॰ भवतेवासर्वम् । भू प्राप्तौ । पचाद्यच् । अन्तर्भावितण्यर्थोवा ॥ जन्मनितु॰आवे॰ऋदोरप् ।। भ॰ फलविशेषे । भव्ये । चालता॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ चि॰ चैमाञ्चिते ॥
भवघस्मर : । पुं॰ दावानले ।
भवच्छिद् । त्रि॰ संसारनिवर्तके ॥ भवच्छिनत्ति । छिदिर्॰ । सत्सूद्विषेत्यादिना॰ क्विप् ॥
भवान् । त्रि॰ युष्मदर्थे॥ भाति । भादीप्तौ भातेर्डवतु : ॥ लिंगत्रयेरूपन्तु । भवान्॰ भवती॰भवदिति॥ पूज्ये ॥ सति । विद्यमाने ॥ भवतेर्लट : शत्रादेशे । भवन्॰ भवन्तीभवत्॰ इतित्रिलिंगेरूपंबोध्यम् ॥ जायमाने ॥
भवती । स्त्री॰ विषात्तवाणे ॥ पूज्यायाम् । दीप्तमत्याम् ॥ उगितश्चेति ङीप् ॥

भवदारु । न० देवदारुवृक्षे ॥
भवदीय : । त्रि० भावत्के । भवताम यम् । भवतष्ठक्छसाविति०छस् ॥
भवनम् । न० आगारे । मन्दिरे । गृहे । भावे ॥ भवन्त्यत्र । भू० । ल्युट् । राशौ ॥ क्षेत्रे ॥
भवनाशन : । पुं० भवनाशनदेवे ॥
भवनाशिनी । स्त्री० सरयूनद्याम् ॥
भवनीय : । त्रि० भवितव्ये ॥ उत्पत्त्यर्हे ॥
भवन्त । पुं० कालसामान्ये ॥ वर्तमानकाले ॥ भवति०भूयाद्दा ॥ भू० । तृभूवहिवसिभासिसाधिगडिमण्डिजिनन्दिभ्यश्चे ति०झच्० सचवित् ।
भवन्ति । पुं० वर्तमानकाले ॥ भवति । भू० । भुवोझिच् ॥
भवन्ती । स्त्री० पूर्वाचार्याणामट सञ्ज्ञायाम् ॥ यथा । अभिभवन्तीपरोऽप्रयुज्यमानोप्यस्तीत्यादिभाष्यम् ॥ विलानुभवेल् ।
भवभावन : । त्रि० संसारकारके । भव : संसारस्तस्यभावनकेन ॥ तस्य शिकृत्ये ॥
भवभूति : । पुं० भोजराजसभास्थे कविविशेषे । मालतीमाधवादिनाटककर्तरि । भूगर्भे ॥ महादेवस्य प्रवर्ये ॥
भवरुत् । पुं० प्रेतपटहे ॥
भवाघनाशिनी । स्त्री० गङ्गायाम् ।
भवात्मजा । स्त्री० मनसादेव्याम् ॥
भवादृक्ष : । त्रि० भवादृशे ॥ भवानिवपश्यति०भवन्तमिववा । दृशिर्प्रेक्षणे । त्यदादिष्वित्यत्र० क्सोपि वाच्यइति०क्स: ० । आसर्वनाम्न इत्यत्र०दृग्दृशवतुष्विति वार्तिकादाकारोऽन्तादेश : ॥
भवादृश् । त्रि० भवादृशि ॥ भवानिवपश्यति०भवन्तमिववा । दृशिर्० । त्यदादिष्विति क्विन् । आसर्वनाम्न : ॥
भवादृश : । त्रि० युष्मत्सदृशे । भवद्विधे ॥ भवानिवपश्यति०भवन्तमिववा । दृशिर्०त्यदादिषुदृशोनालोचनेकञ्चेति०कञ् । आसर्वनाम्न : इत्याकारोऽन्तादेश : ॥
भवानी । स्त्री० पार्वत्याम् । दुर्गायाम् ॥ भवस्यस्त्री । इन्द्रवरुणभवशर्वेत्यादिना०ङीषानुकौ । परदेवतायाम् ॥ एकैवशक्ति : परमेश्वरस्याभिन्नाचतुर्धाव्यवहारकाले । भोगेभवानीपुरुषेषुविष्णु : कोपेषुकाली समरेषुदुर्गा ॥ चन्द्रपीठवासिन्याम्बायाम् ।
भवानीगुरु : । पुं० हिमालये ॥
भवानीपति : । पुं० महादेवे ॥
भवापवर्ग : । पुं० मोक्षे ॥ भवस्यापवर्ग : नाश : ॥
भवाभीष्ट : । पुं० गुग्गुलौ ॥

भवाब्धि :। पुं॰ संसाररूपसमुद्रे ॥ भवाब्धितरणोपाय : कुलमार्गोहि-नापर : ॥

भवायना। स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥

भविकम्। न॰ भव्ये। कुशले ॥ भवो-भद्रमिस्त्यस्ति। अतइनिठनाविति ठन् ॥ त्रि॰ तद्वति ॥

भवित :। त्रि॰ अतीतोत्पत्तिके। भूते॥

भवितव्यम्। त्रि॰ भवनीये। भवितव्य मुभवत्वेवनारिकेलफलाम्बुवत्। ग न्तव्यं गतमित्याहुर्गजभुक्तकपित्थव-त् ॥

भवितव्यता। स्त्री॰ नियतौ। भाग्ये। अर्थानामनर्थानाञ्चावश्यं भावित्वे। कालभार्यायाम् ॥

भविता। त्रि॰ भविष्यौ ॥ भवनशील: भू॰। तृन्निति तृन् ॥

भविन :। त्रि॰ काव्यकर्त्तरि ॥

भविल :। पुं॰ भव्ये ॥ भवति। भू॰। सलिकल्यनीत्यादिना॰ इलच् ॥ वि ट्गे। विदूषके ॥

भविष्णु : त्रि॰ भवितरि। भूष्णौ ॥ भवनशील :। भुवश्चेति॰ भवतेरि-ष्णुच् ॥

भविष्यम्। न॰ पञ्चशताधिकचतुर्दश सहस्रश्लोकात्मकेपुराणविशेषे ॥ यथा। चतुर्दश भविष्यं स्यात् तथा पञ्चशतानिचेतिश्रीभागवतम् ॥ चमिष। चतुर्दशसहस्राणिसंघा पञ्चशतानिच। भविष्यं परिसंख्या तं मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिरितिदेवी भागवतम् ॥ त्रि॰ भविष्यत्का ले ॥

भविष्यत्। त्रि॰ आगामिकाले। वर्त्तमानप्रागभाव प्रतियोगिनिकाले- ॥ वर्त्तमानकालोत्तरकालीनोत्प त्तिकत्वे। अनागते। प्रवर्त्त मे ॥

भव्य :। पुं॰ कर्म्मरङ्गतरौ ॥ न॰ अ स्थनि ॥ फलविशेषे चालता॰ इ॰ गौ॰ दे॰ प्र॰। वर्म्मरङ्गद्दयोधनी ॥ भव्यं स्वादुकषायाम्लं हृद्यमास विशोधनम्। तदेवपक्वं दोषघ्नं गुरु ग्राहिविषापरम् ॥ पुं॰ न॰ रस भेदे ॥ त्रि॰ शुभे ॥ सत्त्वे ॥ योग्ये ॥ भाविनि ॥ जनिष्यमाणे ॥ भवति॰ भाव्यमनेनवा। भव्य गेयप्रवचनीयोपस्थानीयजन्याप्ला व्यापात्याविति ॰ कर्त्तरि॰ भावे वायत्ताधु : ॥

भव्या। स्त्री॰ उमायाम्। करिकणा याम् ॥

भष :। पुं॰ कुक्कुरे ॥ भषति। भष॰। अच् ॥

भषक। पुं॰ कुक्कुरे। शुनि ॥ भषति। भषपैशुन्ये। वुन् ॥

भषणम्। न॰ वुक्कने। श्वरवे ॥

भष॰ल्युट् ॥
भषा । स्त्री॰ स्वर्णक्षीर्याम् ॥
भषी । स्त्री॰ शुन्याम् ॥ भषतिपाल्य म् । भषभत्सने । पचाद्यच् । भष इतिपाठात् । टिड्ढेतिङी प् ॥
भसद् । स्त्री॰ भास्करे ॥ योनौ ॥ लवणे ॥ काले ॥ मांसे ॥ कारण्ड वखगे ॥ प्लवे । भेलके । बभस्ति । भसभर्त्सनदीप्त्योः । शृदृ भसोर्दिः ॥
भसन : । पुं॰ भ्रमरे ॥
भसन्त : । पुं॰ काले ॥
भसितम् । क्ली॰ भस्मनि ॥
भसूचकः । पुं॰ दैवज्ञे ॥
भस्त्रका । स्त्री॰ चर्मप्रसेविका याम् ॥
भस्त्रफला । स्त्री॰ औषधिविशेषे ॥ भस्त्रेवफलान्यस्याः । पाककर्णेति प्राप्तंङीषंबाधित्वा॰सम्भस्त्राजिने तिटाप् । ङ्यापोरितिह्रस्वः ॥
भस्त्रा । स्त्री॰ अग्निदीपकचर्मनिर्मि तयन्त्रविशेषे । चर्मप्रसेविकाया म् ॥ जलादिनीयते येनलौहादि ध्मायते तथा । चर्मणोविकृतिः सावभस्त्राशास्त्रे प्रकीर्त्तिता ॥ भस्यतेऽनया । भसदीप्तौ । हुयामा श्रुभसिभ्यस्त्रन् । तित्वात्तिनेट् । अजादित्वात् टाप् ॥

भस्त्राका । स्त्री॰ भस्त्रिकायाम् । भस्त्रा यां ॥
भस्त्रिकः । त्रि॰ भस्त्रयाजलाहरणक र्त्तरि । भिक्षी॰न्न॰भा॰ ॥ भस्त्रया हरति । भस्त्रादिभ्यः ष्ठन् । स्त्री॰ भस्त्रिकी । षित्वान्ङीष् ॥
भस्मकः । पुं॰ रोगविशेषे ॥ तस्य निदानसम्प्राप्तिपूर्वकंलक्षणं । य था । कट्वादिरूक्षान्नभुजांनराणांक्षीणे कफे मारुतपित्तवृद्धौ । अतिप्रवृद्धः पवनान्वितोऽग्निर्भुक्तंक्षणाद्भस्म करोतियस्मात् । तस्मादसौभस्मक संज्ञकोऽभूदुपेक्षितोयंपचतेच धा तून् ॥ भस्मकोपद्रवमाह यथा । तृट्स्वेददाहमूर्च्छादीन् कृत्वात्य ग्निसम्भवान् । पक्वस्त्वाममाशुधात्वा दीन्सद्यपिनाशयेद्भसम् ॥ इ॰
भस्मकारः । पुं॰ रजके ॥
भस्मगन्धा । स्त्री॰ रेणुकायाम् । हरे णौ ॥
भस्मगन्धिका । स्त्री॰ हरेणुनामौषधौ । रेणुकायाम् ॥ भस्मनोगन्धः । भस्म गन्धोस्त्यस्याः । अतइनि । ठनावि तिठन् । टाप् ॥
भस्मगन्धिनी । स्त्री॰ रेणुकायाम् । ह रेणवाख्यौषधौ ॥ गन्धद्रव्यमेतदिति स्वामी ॥ भस्मगन्धोस्त्यस्याः अत इनिठनावितीनिः । ङीप् ॥
भस्मगर्भः । पुं॰ तिनिशद्रुमे ।

भस्मगर्भा । स्त्री० कपिलवर्णपुष्पायां शिंशपायाम् ॥ रेणुकानामगन्धद्रव्ये । श्रोषधिभेदे ॥ भस्मगर्भेयस्याः शुक्लसारत्वात् ॥

भस्मतूलम् । न० ग्रामकूटे ॥ पांशुवर्षे ॥ हिमे ॥

भस्म । न० काष्ठादेरग्निकृतेविकारे । शिवाङ्गभूषणे । भूतौ । भसिते । विभूतौ । क्षमसि । भसभर्त्सने दीप्त्यो : । सर्वधातुभ्योमनिन् । विनाभस्मत्रिपुण्ड्रेणविनारुद्राक्षमालया । पूजितोपिमहादेवोनस्यात् तस्यफलप्रदः ॥ अश्मरीविकारे ॥

भस्मरोहा । स्त्री० दग्धारुहावृक्षे ॥

भस्मविधस : । पुं० कर्पूरे ।

भस्मसात् अ० भस्मीभावे ॥ कृत्स्नं भस्मसम्पद्यते । विभाषासातिकात्स्न्यें । इतिसाति : प्रत्यय : ॥

भस्मस्नानम् । न० सप्तविधस्नानान्तर्गतस्नेयस्नाने ॥ यथा । पायने वंभस्मनास्नानंवायव्यंगोरजः स्मृतम् ।

भस्माह्वय : । पुं० कर्पूरे ॥

भस्मित : । त्रि० दग्धे ॥

भा । स्त्री० भासि ॥ प्रभायाम् । छवौ । दीप्तौ । शोचिषि ॥ ज्ञाने । चैतन्यरूपे ॥ यथा । अभारूपस्यविश्वस्य भानंभासन्निदिविना । कदाचिन्नावकल्पेतभावाहंतेनसर्वग : । भातिभादीप्तौ । इगुपधात् ० ङ : । टाप् ॥

भाकुट : । पुं० भेकुटी० इ० गौ० दे० भा० प्र० मत्स्ये ॥

भाकूट : । पुं० शैलप्रभेदे ॥ मत्स्यविशेषे । भेकुटी० इ० भा० ॥ भाकूटोमधुर : शीतोवृष्यः श्लेष्मकरोगुरुः । विष्टम्भजनकश्चापिरक्तपित्तहरःस्मृत : ॥

भाकोष : । पुं० सूर्ये ॥

भाक्त : त्रि० औपचारिके । गौणे । लाक्षणिके ॥ भक्तसम्बन्धिनि ॥ यत्नेनपोष्ये ॥ आश्रिते ॥ भक्तमस्मैनियुक्तं दीयते । भक्तादणन्यतरस्याम् । न० शालिधान्ये ॥ भक्तेसाधु । भक्ताण : । इतिण : ॥

भाक्तिक : । त्रि० यत्नेनपोष्ये । भाक्ते ॥ भक्तमस्मैनियुक्तंदीयते । भक्तादणन्यतरस्यामितिपक्षेठक् ॥

भाग : । पुं० अंशे । वण्टके । स्तौकिकसमांशे ॥ रूप्यार्द्धके भाग्ये ॥ एकदेशे ॥ भज्यते । भजसेवायाम् । कर्मणिघञ् ॥ भागाःस्युर्वाद्विधाांशसूत्रोवा । घञ् ॥ राशित्रिंशभागैकभागे ॥ त्रिंशांशकस्ययाराशिर्भागइत्यभिधीयतेइत्युक्तः ॥

भागत्याग : । पुं० जहदजहल्लक्षणायाम् विरुद्धांशपरित्यागे ॥

भागत्यागलक्षणा । स्त्री० जहदजहल्लक्षणायाम् । अंशान्तरपरित्यागेना-

शान्तरलक्षणायाम् ॥

भागधेयः । पुं० करे । राजस्वे । ग्रामादिराजग्राह्य षष्ठभागादौ । दायादे ॥ भागएव । भागरूपनामभ्यो धेयइतिस्वार्थे० धेयप्रत्ययः ॥ न० भाग्ये । प्राक्तनकर्म्मणि । दैवे ॥

भागलक्षणा । स्त्री० भागत्यागलक्षणायाम् ॥

भागलक्ष्यम् । न० भागपदे ॥ भागलक्ष्यम् ॥

भागवतः । पुं० भगवद्भक्ते ॥ यथा । सर्वदेवान्परित्यज्यनित्यं भगवदाश्रयः । एतल्लक्षणसंयुक्तोभागवतउच्यते ॥ यडक्षरोयस्यएकाक्षिपष्टोयागसडान्विता । मुकुलो वासुदेवस्यनसभागवतः कलौ ॥ उत्तमभागवतस्तु । सर्वभूतेषु यः पश्येद्भगवद्भावमात्मनः । भूतानि भगवत्यात्मन्येषभागवतोत्तमः ॥ नयस्यस्वपरइतिवित्तेष्वात्मनिवाभिदा । सर्वभूतसमः शान्तः सवैभागवतोत्तमः ॥ गृहीत्वापीन्द्रियैरर्थान्योनद्वेष्टिनहृष्यति । विष्णोर्मायामिदं पश्यन्सवैभागवतोत्तमः ॥ शिवेचपरमेशाने विष्णौचपरमात्मनि । समबुद्ध्या प्रवर्त्तन्ते तेवैभागवतोत्तमाः ॥ भगवतीयम् । अण् ॥

भागवतम् । न० अष्टादशपुराणान्तर्गतेऽष्टादशसहस्रश्लोकात्मकेउपपुराणविशेषे । महापुराणविशेषे ॥ तत्राष्टादशाध्यायोत्तरत्रिशताध्यायात्मकं देवीभागवतंनाममहापुराणं । द्वात्रिंशदध्यायाधिकत्रिशताध्यायात्मकं विष्णुभागवतमितिविवेकः ॥ अष्टादशसहस्रं वै पुराणं भागवतं किलेतिदेवीभागवतम् ॥ आत्मतत्त्वदीपकज्ञाने ॥ भगवताप्रोक्तम् । तेनप्रोक्तमित्यण् ॥ भगवत्यामायोपाधिकब्रह्मरूपिण्याःप्रोक्तम् । सर्वं खल्विदमेवाहं नान्यदस्तिसनातनमित्यर्द्धश्लोकात्मकसूत्रम् । तस्मै वसवेवेदसारं सर्वं खल्विदं ब्रह्मनेहनानास्तिकिंचनेतिसर्वेदतात्पर्यार्थप्रतिपादकवाक्यार्थाभिलापकं पुराणं तत्स्वरूपं भगवत्याः षट्पञ्चाशत्कोटिविस्तारेण प्रकटीकृतम् । तत् भगवत्याप्रोक्तम् । तेन प्रोक्तमित्यण् ॥

भागिकम् । त्रि० भाग्ये । सवृद्धिकमुद्रादौ ॥ भागोरूपमस्यास्तीति वृद्धिः । भाग्यः ० शुल्कम् ० उपदानार्थमिन्दीयते । भागिक्यंशतम् ० भागिकाविंशतिः । भागाद्यच्चेतिठन् ॥

भागी । त्रि० अंशिनि ॥ भागिनि ॥ सम्पृचेत्यादिना ० भजेर्घिनुण् ॥

भागिनेय : । पुं॰ भगिनीपुत्रे । स्वस्त्रीये ॥ भगिन्या अपत्यम् । स्त्री भ्यौढक् ॥

भागिनेयी । स्त्री॰ भगिन्यास्त्व्यपत्ये । भानर्नो॰ पू॰ भा॰ ॥ टिड्ढे ति ङीप् ॥

भागीरथी । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥ भगीरथस्येयम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥

भागुरि : । पुं॰ स्मृतिव्याकरणकर्त्तरि मुनिविशेषे ॥ मार्कण्डेयपुराणप्रसिद्धमुनौ ॥ कविविशेषे । यत्तं लुम्पकि॰ इति जटाधर : ॥

भाग्यम् । न॰ प्राक्तनशुभाशुभकर्म्मणि : । नियती । दैवे । दिष्टे । फलोन्मुखी भूतपूर्वदेहिकशुभाशुभकर्म्मणि । जडानामविवेकानां मशूराणामपिप्रभौ । भाग्यभोग्यानिराज्यानिसन्त्यनीतिमतामपि ॥ भज्यते ऽनेन भक्तं वा । भज सेवायाम् । ऋहलोर्ण्यत् । चजो रितिकुत्वम् ॥ त्रि॰ भागिके ॥ भागोवृध्याद्रिरस्मिन्दीयते । भाग्य शतम् । भाग्याविंशति : । भागाद्यच्चे ति यत् ॥ भागार्हे ॥ भागमर्हति । दण्डादिभ्यश्च त् ॥

भाग्ययोग : । पुं॰ ग्रहयोगान्तरे ॥ पञ्चमैस्तोरवि:षष्ठे वर्त्तते नवमेगुरु: । भाग्ययोगाभिधे योगेभिक्षुस्तार्यरि पोसदा ॥

भाग्यवान् । त्रि॰ भाग्ययुक्ते ॥ भाग्यवतांसर्व श्रेयसेभवति ॥

भाग्याख्या । स्त्री॰ तुष्टिविशेषे ॥ यथा । यातुनप्रकृतिर्न कालोन माध्युपादानाद्विवेकख्यातिरपितुभाग्यादेव॰ यतएवमदालसाऽपत्यानि यातवालानि मातुरुपदेशमा त्रादेव विवेकख्यातिमन्तिमुक्तानि बभूवु : । तस्मादभाग्यमेव हेतुर्नान्यदित्युपदेशेतुष्टि : साभाग्याख्यातुष्टिरिह च्यते ॥

भाङ्गीनम् । त्रि॰ भङ्गयं । भङ्गाचेत्रे ॥ भङ्गायाभवनम्क्षेत्रम् । विभाषातिलमाषोमाभङ्गाणुभ्य इतिपक्षेखञ् ॥

भाजक । पु॰ ग्रन्थे ॥

भाजनम् । न॰ पात्रमात्रे ॥ योग्ये ॥ य : सं वादयतेनिस्र योऽतिवादातिशिति ॥ यद्यतयोनतप्रतिष्ठ सोऽयंश्भाजनम् ॥ आढकपरिमाणे इतिवैद्यकपरिभाषा ॥ भाजयति । भाजपृथक्कर्म्मणिल्युट् ॥

भाजित : । त्रि॰ पृथक्कृते । विभक्ते । न॰ भागे ॥

भाजी । स्त्री॰ आचामाम् । पक्वायाम् ॥ जानपदेतिङीष् ॥

भाज्य : । त्रि० भागार्हे । भाजनीये ॥

भाटक : । पुं० न० व्यवहारार्थं दत्त गृहशकटादिसम्बधने । भाड़ा० इ० भा० ॥

भाट्ट : । पुं० भामिनश्चिदचिद्रूपत्व-धर्म्मादिनिभट्टाचार्यमतानुसारिणि-मीमांसके । गुडं च तन्यमुत्प्रेत्य द्रव्यबोधस्वरूपताम् । आत्मनोभ्युप तिभाट्टाश्चिदुत्प्रेक्षोत्थितस्य वे : ॥ जडोभूत्वातदाऽस्मापरिमितजाड्य स्मृतिसदा । विनाजाड्यानुभूतिं नकाय चिदुपपद्यते ॥ द्रष्टुर्दृष्टेरलो पश्यतः सुप्तोत्थितस्स्वयम् । प्रकाशप्रकाशाभ्यामात्माखद्योतव-द्युतः ॥

भाण : । पुं० नाटकादिदशरूपकान्त र्गतरूपकविशेषे ॥

भाण्ड : । पुं० गर्दभाण्डवृक्षे ॥

भांण्डम् । न० पात्रे । घटकर्कादि-भाजनमात्रे ॥ पण्यद्रव्ये । वणि-ङ्मूलधने । भूषायाम् । भूषणे ॥ अश्वभूषायाम् । तुरङ्गाणांमण्डने ॥ नदीकूलद्वयमध्ये ॥ भण्यते । भणशब्दे । अमन्ताड्डः । ॥ भणतिवा । डः । प्रज्ञाद्यण् ॥ यद्वाभन्दते । भदिकल्याणे सुखे च । अच् । पृषोदरादिः । भण्डह-री । भंडीका० इ० भा० ॥

भाण्डपुट : । पुं० नापिते । भाण्डे-पुटाः यस्य सः ॥

भाण्डपुष्प : । पुं० सर्पविशेषे । कौकुटिकन्दले ॥

भाण्डागारम् । न० गृहविशेषे । धन्यादिद्रव्याधारगृहे ॥ भाण्डानामागारम् ॥ धनागारे ॥

भाण्डागारिक : । त्रि० भाण्डागारे-नियुक्ते । भण्डारी० इ० भा० ॥ आगाराभ्याट्ठन् ॥

भाण्डागारी । त्रि० भाण्डारिणि । भाण्डागारवति ॥ भाण्डागारमस्या-स्ति । इनिः ॥

भांडारी । पुं० भांडागाराध्यक्षे । स्वनामप्रसिद्धे । यथा क्षुधितस्तृषितः कामी विद्यार्थी कृषिकारकः । भांडारीचप्रवासीचसप्तसुप्तान् प्रबोधयेत् ॥

भाण्डि : । पुं० नापितक्षुराद्याधारे ॥

भाण्डिक : । पुं०) नापिते ॥

भाण्डिवाह : । पुं०)

भाण्डीर : । पुं० वटवृक्षे । व्रजमण्डलान्तर्गतगोकुलवटवनमध्ये द्वितीयवटवृक्षे ॥

भातम् । न० प्रभाते ॥ भा० । क्त ॥ दीप्ते ॥ त्रि० तद्वति ॥

भाति : । स्त्री० शोभायां ॥

भातु : । पुं० आदित्ये । सूर्ये ॥ भाति । आदीप्तौ । कमिगमीतितुः ॥

भाद्र : । पुं० नभस्ये । प्रौष्ठपदे । भा

द्रपदेमासि ॥ भाद्रीपौर्णमास्यस्मिन् । सास्मिन् पौर्णमासीत्यण् ॥ अत्रजातस्यफलम् । नभस्यमासिखलुजन्मयस्यधीरोमनोज्ञसवराङ्गनानाम् । रिपुप्रमाथीकुटिलोऽतिमर्मोप्रपन्नभक्तांसभवेत्सहास : ॥ अथगोः प्रसवेनारद : । भानौसिंहगते चैवयस्यगो : सम्प्रसूयते । मरणंतस्यनिर्दिष्टं षड्भिर्मासैर्नसंशयः ॥ प्रसूतांतत्क्षणादेवतांगांविप्राय्दापयेत् । पश्चात्शान्तिं प्रकुर्वीत यथाशान्तिशास्त्रोक्तमार्गेणेति ॥

भाद्रपद : । पुं० वर्षर्तुद्वितीयमासि । भाद्रे ॥ भद्रपदाभियुक्तापौर्णमास्यस्मिन् । सास्मिन् पौर्णमासीत्यण् ॥

भाद्रपदा । स्त्री० प्रोष्ठपदासु । भद्रपदासु । पूर्वभाद्रपदानक्षत्रे० उत्तरभाद्रपदानक्षत्रेच ॥ भद्रमेन० ॥ भाद्रम् । भाद्रं पदंयासां० ता : ॥

भाद्रमातुर : । पुं० सतीतनये । भद्रमातुरपत्यम् । मातुरुत्संख्यासम्भद्रपूर्वाया : ॥

भानम् । न० आभासे । प्रतीतौ ॥ प्रकाशे । साक्षात्कारे ॥ नहिभानाहतेसत्त्वं नर्तेभानंचितोऽचित : । चित्सर्गो दीपिना ध्वान्तादवैतेनाहमद्वय : ॥ भाति । भा० । ल्युट् ॥

भानु : । पुं० किरणे । मयूखे । अंशौ । करे । रवौ । सूर्ये । हंसे । सहस्रांशौ । दिने । भाति । भा० । दाभाभ्यांनु : ॥ यद्वा । भाति० चतुर्दशभुवनमध्ये अग्न्यादिस्वयंप्रकाशेभ्य : अधिकंदीप्यतेवा । पूर्ववत् । अर्कवृक्षे । प्रभौ ॥ राज्ञि ॥ वृत्तार्हत्पितृविशेषे ॥

भानु : । स्त्री० भानुमत्याम् ॥

भानुफला । स्त्री० रम्भायाम् ॥ कदल्याम् । भानुरिवफलान्यस्या : । अजादि : ॥

भानुमान् । पुं० सूर्ये ॥ भानवोविद्यन्तेऽस्य । मतुप् ॥ त्रि० दीधितियुक्ते । सकिरणे ॥

भानुमती । स्त्री० विक्रमादित्यनृपस्यपत्न्याम् ॥ यथा । ईश्वरो प्रसादेनजिह्वाग्रे मे सरस्वती । तेनाहंनृपनानाम्निभानुमत्यास्तिलंयथेतिवररुचिः

भानेमि : । पुं० गभस्तिहस्ते । सूर्ये ॥

भाम० । त्रि० नक्षचक्रान्तौ ॥ भच्छाभियाभायस्ययस्य स : ॥

भाम : । पुं० क्रोधे ॥ रवौ ॥ दीप्तौ रुचौ । मयूखे । भगिनीपतौ ॥ यथा । अहोभगिन्याहोभामममवांछितपाप्मना । पुत्रपादस्यवारसुहृदोद्विसिता सुता : ॥ भाति । भा० अर्तिस्तुसुहुसृधृक्षिक्षुभायावापदियक्षिनीभ्योमन्निति मन् ॥ भामते भामक्रोधे । अच् वा

भामकः । पुं॰ भगिनीपतौ ॥ स्वार्थे कः ॥

भामा । स्त्री॰ कोपनायांयोषिति ॥ सत्यभामायाम् । विनापिप्रत्ययमितिपूर्वपदलोपः ॥

भामी । त्रि॰ क्रोधिनि ॥

भामिनी । स्त्री॰ कोपनायाम् ॥ अवश्यंभासते । भाम॰ । आवश्यके णिनिः । ग्रहादित्वाणिनिर्वा ॥ स्त्रीमात्रे ॥

भामिनीविलासः । पुं॰ जगन्नाथमिश्रपण्डितराजकृते विलासचतुष्टयात्मके ग्रन्थविशेषे ॥

भारः । पुं॰ वीवधे ॥ विष्णौ । विंशतितुलापरिमाणे । पलानांद्विसहस्रे । अष्टसहस्रतोलकात्मके ॥ द्विगुणीगौण्यद्वादशता ॥ तामेवभारंजानीयाद्दशाभारचतुष्टयम् ॥ बिभर्ति । भृञ् भरणे । अकर्त्तरि चकारके संज्ञायामितिघञ् ॥

भारंडः । पुं॰ उत्तरकुरुदेशजशकुनपक्षिणि ॥

भारतः । पुं॰ छागवाहने । वह्नौ ॥ नटे ॥ भरतस्यमुनेः शिष्यः । अण् ॥ भरतात्मजे ॥ भरतवंशोद्भवे ॥ महाकुलप्रसूते ॥ भरतस्यराज्ञोयम् । तस्येदमित्यण् ॥ सङ्ग्रामविशेषे ॥ भरतायोद्धारोऽस्यसङ्ग्रामस्य । सङ्ग्रामेप्रयोजनयोद्धृभ्यइत्यण् ॥ त्रि॰ ज्ञाननिरते ॥ भाःज्ञानम् । तत्ररतः ॥

भारतम् । न॰ व्यासप्रणीतलक्षश्लोकात्मकमहाभारतसंज्ञके॰ इतिहासे ॥ तत्श्रवणादिफलंयथा । भारतं शृणुयान्नित्यं भारतं परिकीर्त्तयेत् । भारतं भवने यस्य तस्य हस्तगतो जयः ॥ योगोशतं कनकशृङ्गमयं ददाति विप्राय वेदविदुषे च बहुश्रुताय । पुण्यां च भारतकथां शृणुयाच्च नित्यं तुल्यं फलं भवति तस्य च तस्य चैव ॥ नवनीतं यथा दध्नो द्विपदां ब्राह्मणो यथा । ह्रदानामुदधिः श्रेष्ठो गौर्वरिष्ठा चतुष्पदाम् । यथैतानीतिहासानां तथा भारतमुच्यते । यश्चैनं श्रावयेच्छ्राद्धे ब्राह्मणान्पादमन्ततः । अक्षय्यमन्नपानं वै पितॄंस्तस्योपतिष्ठते ॥ इतिहासपुराणाभ्यां वेदं समुपबृंहयेत् । बिभेत्यल्पश्रुताद्वेदो मामयं प्रहरिष्यति । कार्ष्णं वेदमिमं विद्वान् श्रावयित्वार्थमश्नुते । भ्रूणहत्याकृतं चापि पापं जह्यादसंशयम् ॥ इति । जम्बुद्वीपनवमांशेवर्षविशेषे ॥

भारतवर्षः । पुं॰ न॰ जम्बुद्वीपस्य नववर्षान्तर्गतवर्षविशेषे । यथा । हिमाह्वं दक्षिणं वर्षं भरताय ददौ पिता । तस्मात्तु भारतं वर्षं तस्य नाम्ना महात्मनः ॥ तस्य नव भागा यथा

भारतस्यास्यवर्षस्यनवभेदान्निबोध मे । समुद्रान्तरिताज्ञेयास्तेत्वगम्याः परस्परम् ॥ इन्द्रद्वीपः कशेरुस्ताम्रवर्णोगभस्तिमान् । नागद्वीपस्तथा सौम्योगान्धर्वोवारुणस्तथ ॥ अयन्तु नवमस्तेषांद्वीपः सागरसंवृतः । योजनानांसहस्रंवैद्वीपोयंदक्षिणोत्तरात् ॥ पूर्वेकिरातायस्यान्ते पश्चिमेयवनास्थिताः । ब्राह्मणाः क्षत्रियावैश्याः शूद्राश्चान्तः स्थिताद्विज ॥ इज्यायुद्धवणिज्याद्यैः कर्मभिः कृतपावनाः । तेषां संव्यवहारश्चैभिः कर्मभिरिष्यते । स्वर्गापवर्गप्राप्तिश्चपुण्यंपापंचवैतथा । महेन्द्रोमलयः सह्यः शुक्तिमानृक्षपर्वतः ॥ विन्ध्यश्चपारियात्रश्चसप्तैवात्रकुलाचलाः तेषांसहस्रशश्चान्ये भूधरायेसमीपगाः ॥ विस्तारोच्छ्रायिणोरम्याविपुलाश्चित्रसानवः । कोलाहलः सवैभ्राजोमन्दरोदर्दुराचलः ॥ वातन्धमोवैद्युतश्चमैनाकः सुरसस्तथा । तुङ्गप्रस्थोनामगिरिर्गोधनः पाण्डुराचलः ॥ पुष्पगिरिर्जयन्तो रैवतोर्बुदएवच । ऋष्यमूकः सगोमन्तः कूटशैलः कृतः स्मरः ॥ श्रीपर्वतश्चकोरश्चशतशोन्येऽल्पपर्वताः । तैर्विमिश्राजनपदाम्लेच्छाचार्यादिभागशः । तैः पीय

न्तेसरिच्छ्रेष्ठायास्ताः सम्यङ्निबोधमे । गङ्गासरस्वतीसिन्धुश्चन्द्रभागातथापगा । यमुनाचशतद्रुश्चवितस्तैरावतीकुहूः । गोमतीधूतपापाचबाहुदाचदृषद्वती ॥ विपाशादेविकाचर्चुर्विशालागण्डकीतथा । कौशिकीचापगाविप्रहिमवत्पादनिः सृताः ॥ वेदस्मृतिर्वेदसिनीराविघ्नीसिन्धुरेवच । वेणाचस्यन्दनाचैवसदानीरामहीतथा ॥ पाराचर्मण्वतीलूपीविदिशावेत्रवत्यपि । शिप्राह्यवन्तीचतथापारिपात्राश्रयाः स्मृताः ॥ शोणोमहानदश्चैवनर्मदासुरसाक्रिया । मन्दाकिनीदशार्णाचचित्रकूटातथापगा ॥ चित्रोत्पलाचतमसाकरतोयापिशाचिका । तथान्यापिप्पलश्रोणीविपाशावञ्जुलानदी ॥ सरोमकाशुक्तिमतीमङ्कुणीत्रिदिवाक्रमुः । ऋक्षपादप्रसूतावैतथान्यावेगवाहिनी ॥ शिप्रापयोष्णीनिर्विन्ध्यातापीचनिषधावती । वेणावैतरणीचैवसिनीवालीकुमुद्वती । तोयाचैवमहागौरीदुर्गाचान्तःशिवातथा । विन्ध्यपादप्रसूतास्तानद्यः पुण्यजलाः शुभाः ॥ गोदावरीभीमरथीकृष्णावर्णातथापगा । तुङ्गभद्रासुप्रयोगावाह्याकावेरीचापगा । सह्यपादविनिष्क्रान्ताइमास्ताः सरिदुत्तमाः ॥

भारतवर्षः

कृतमाला ताम्रपर्णी पुष्पजात्युत्पलावती । मलयाद्रिसमुद्भूता नद्यः शीतजलास्त्विमाः ॥ पितृसोमर्षिकुल्या च इक्षला च त्रिदिवा च या । लाङ्गूलिनी वंशकरा महेन्द्रप्रभवाः स्मृताः । ऋषिका च कुमारी च मन्दगा मन्दवाहिनी । कृपा पलाशिनी चैव शुक्तिमत्प्रभवाः स्मृताः ॥ सर्वाः पुण्याः सरस्वत्यः सर्वा गङ्गाः समुद्रगाः । विश्वस्य मातरः सर्वाः सर्वाः पापहराः स्मृताः ॥ अन्याः सहस्रशः प्रोक्ताः क्षुद्रनद्यो द्विजोत्तम । प्रावृट्कालवहाः सन्ति सर्वकालवहाश्च याः ॥ मत्स्याः कुशूलाः कुल्याश्च कुन्तलाः काशिकोशलाः ॥ अर्बुदाश्च कलिङ्गाश्च मलकाश्च वृकैः सह । मध्यदेशजनपदाः प्रायशोऽमी प्रकीर्तिताः ॥ सह्यस्य चोत्तरे यत्र गोदावरी नदी । पृथिव्यामपि कृत्स्नायां स प्रदेशो मनोरमः ॥ गोवर्धनपुरं रम्यं भार्गवस्य महात्मनः ॥ वाह्लीका वाटधानाश्चाभीराः कालतोयकाः ॥ अपरान्ताश्च शूद्राश्च पह्लवाश्चर्मखण्डिकाः । गान्धारा यवनाश्चैव सिन्धुसौवीरमद्रकाः । शतद्रुकाः कलिङ्गाश्च पारदा हारभूषिकाः । माठरा बहुभद्राः कैकेया दशमालिकाः ॥ क्षत्रियोपनिवेशाश्च वैश्यशूद्रकुलानि

भारतवर्षः

च । काम्बोजा दरदाश्चैव बर्बराङ्गलौकिकाः ॥ चीनाश्चैव तुषाराश्च पह्लवा बाह्यतोदराः । आत्रेयाः सभरद्वाजाः प्रस्थलाश्च दशेरकाः ॥ लम्पकाः सूनकाराश्च चूलिकाजाङ्गलैः सह । औपधाश्चालिभद्राश्च किरातानां च जातयः ॥ तामसा हंसमार्गाश्च काश्मीरास्तङ्गणास्तथा । चूलिकाश्चाहुकाश्चैव पूर्णदर्वास्तथैव च ॥ एते देशा ह्युदीच्यास्तु प्राच्यान्देशान्निबोध मे । अम्बुष्ठाः सुद्गरकाश्चान्तर्गिरिबहिर्गिराः ॥ तथाप्रवङ्गवङ्गेयमलदा मलवर्त्तिकाः ब्रह्मोत्तराः प्रविजया भार्गवाङ्गेयमर्दकाः । प्राग्ज्योतिषाश्च मद्राश्च विदेहास्ताम्रलिप्तकाः । मल्लामगधगोमन्ताः प्राच्या जनपदाः स्मृताः ॥ अथापरे जनपदा दक्षिणापथवासिनः । पाण्ड्याश्च केरलाश्चैव चोलाः कुल्यास्तथैव च ॥ सेतुका मूषिकाश्चैव कुमारा वनवासिकाः । महाराष्ट्रा माहिषिकाः कलिङ्गाश्चैव सर्वशः ॥ आभीराः सह चैषीकाश्चाटव्याः शबराश्च ये । पुलिन्दा विन्ध्यमौलेया वैदर्भा दण्डकैः सह ॥ पौरिका मौलिकाश्चैव अश्मका भोगवर्द्धनाः । नैलिकाः कुन्तला अन्ध्रा उद्भिदा नलकारकाः ॥ दाक्षिणात्यास्त्विमे देशाः अपरा

न्तान्निबोधमे । सौपारिकाः कालनदादुर्गास्तालीयकैः सह ॥ कारस्करलोहजङ्घावानेयाराजभद्रकाः । तोसलाः कोशलाश्चैवत्रैपुराविदिशास्तथा ॥ तुमारास्तुम्बराश्चैवपाटवोनैषधैः सह । पुलिन्दाश्चसुयौलाश्चरूपमांस्तामसैः सह । तथाकुरुमिनश्चैवसर्वेचैवकरस्कराः नासिकाख्याश्चयेचान्येयेचैवान्तरनर्मदाः ॥ भानुकच्छाः समाहेयाः सर्वेसारस्वतैः सह । कच्छीयाश्चसुराष्ट्राश्चआवन्त्याश्चार्बुदैः सह ॥ इत्येतेह्यपरान्ताश्चशृणुविन्ध्यनिवासिनः । मलजाश्चकरूषाश्चमेकलाश्चोत्कलैः सह । उत्तमर्णादशार्णाश्चभोजाः किष्किन्धकैः सह । अनूपास्तुण्डिकेराश्चवीरहोत्राह्यवन्तयः ॥ एतेजनपदाः सर्वे विन्ध्यपृष्ठनिवासिनः ॥ अतोदेशान्प्रवक्ष्यामिपर्वताश्रयिणश्चये ॥ निर्हारा हंसमार्गाश्चकुपथास्तङ्गणाः खशाः । कुत्साः प्रावर्णाश्चैवऊर्णादर्वाः सहूहुकाः ॥ त्रिगर्तामालवाश्च किराताःतामसैः सह । कृतत्रेतादिकश्चात्रचतुर्युगकृतोविधिः ॥ एततुभारतंवर्षंचतुःसंस्थानसंस्थितम् । दक्षिणेपरतोह्यस्यपूर्वेणचमहोदधिः ॥ हिमवानुत्तरेणास्यकार्मुकस्ययथागुणः । तदेतद्भारतं

वर्षंसर्वबीजंद्विजोत्तम ॥ देवत्वममरेशत्वंदेवत्वंमर्त्यतांतथा । मृगपश्वप्सरचरायोनीस्तद्वत्सरीसृपाः ॥ स्थावराणाञ्चसर्वेषामतोब्रह्मन्शुभाशुभैः । प्रयान्तिकर्मभूर्ब्रह्मन्नान्यालोकेषुविद्यते ॥ देवानामपिविप्रर्षेसदैवैषमनोरथः ॥ अपिमानुष्यमाप्स्यामोदेवत्वात्प्रच्युताः क्षितौ । मनुष्याः कुर्वतेतत्तुयन्नशक्यंसुरासुरैः ॥ स्वकर्मनिगडाक्रान्तैः स्वकर्मक्षपणोत्सुकैः । नकिञ्चित्क्रियतेकर्मसुखलेशोपवृंहितैः ॥ इतिश्रीमार्कण्डेयपुराणेभारतखण्डवर्णनं नामाध्यायः ॥

भारतिः । पुं॰ दशनामसन्न्यासिनां मध्येसन्न्यासिविशेषे ॥ यथा । नानाशास्त्रेषुयोविद्वान्नानाकर्मविशारदः । सद्देष्टदेवीभावेनभावयेद्योहिपावनाम् । तएवभारतिर्वीरोमहाज्ञानीजितेन्द्रिय इति ॥

भारती । स्त्री॰ वचने ॥ सरस्वत्याम् । अथ परिज्ञानफलाहि भारती गरुडोर्धिनिषद्धिविशेषे । भार॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥ ब्राह्मणमोषधौ ॥ नाट्यवृत्तिप्रभेदे ॥ शृङ्गारेकौशिकी वीरेसात्वत्यारभटीपुनः । रसेरौद्रे चबीभत्से वृत्तिः सर्वत्रभारती ॥ भारतीवृत्तिस्तुसंस्कृतप्रायोवाग्व्यापारोनराश्रयः ॥ विभर्ति । डुभृञ

भूमृद्गणियनीलस्य । तस्य : प्रज्ञा दाशि० ङीप् ॥

भारद्वाज :। पुं० बृहस्पतेः पुत्रे ॥ व्याघाटाख्यविहङ्गमे ॥ द्रोणाचार्ये॥ पक्षिविशेषे,॥ मङ्गलग्रहे ॥ भारद्वाजगोत्रापत्यम् । विदाद्यञ् ॥ अगस्त्यमुनौ ॥

भारद्वाजी ।। स्त्री० वनकार्पास्याम् ॥ भरद्वाजस्य मुनेरियम् । तेननिर्मितत्वात् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥

भारभूति :। पुं० पुण्यस्थानविशेषे ॥ भारभूतौभवेद्भूतिरितिभागवतम् ॥

भारय :। पुं० भरद्वाजपक्षिणि ॥

भारयष्टि : स्त्री० उभयतोबद्धशिक्यो स्कन्धवाह्यकाष्ठे । विषङ्गिकायाम् ॥ भारस्ययष्टिः ॥

भारवम् । न० ज्यायाम् । गुणे ॥

भारवाह :। त्रि० भारिके ॥ भारंवहति । वह० । कर्मण्यण् ।

भारवाहक :। त्रि० भारवहनकर्त्तरि ॥ भारम्वहति । वह० । ण्वुल् ॥ भारस्यवाहकोवा ॥

भारवाहन :। त्रि० तद्धाटीभारवाहके ॥ परिग्र्य्मातृमत्तंरिन्य्ट् । भोरवाद्वाहेर्याहन :। वाहनमारिता दितिपत्वम् ॥

भारवाही । पुं० धुर्य्ये ॥

भारवाही । स्त्री० नौन्याम् ।

भारवि :। पुं० किरातार्जुनीयकाव्यकर्त्तरिकविविशेषे । भवतस्ये इतिविकार्यङ्गेप :।

भारवृक्ष :। पुं० काचीनामकतरुविशेषे ॥

भारशृङ्ग :। पुं० कस्नामकइरिणजाती । भारे शृङ्गं० ६०भा० ॥

भारहर :। पुं० भारिके ॥ हरति । ह० अच् । अच् । भारस्यहरः ॥

भारहार :। पुं० भारिके ॥ भारं हरति । हञ्० । कर्मण्यण् ॥

भाराक्रान्त :। त्रि० भारयाहे ॥ भारेणाक्रान्तः ॥

भाराक्रान्ता । स्त्री० चतुर्दशाक्षरवृत्तिभेदे ॥ भाराक्रान्तामभनरसलागुरुः श्रुतिषड्हयैः ॥ यथा । भाराक्रान्तामवनिरियं गिरीन्द्रविधारणात् ॥ चम्पं पश्चिमपद्मवतीपरिसृपति । धृत्यावृक्षस्मृत्यपरिगतमाद्यमानांकुलमपशीतं सं पौरुषं स्वरसित सिते विनोदशुतं हरिः ॥

भारिक :। पुं० भारवाहे ॥ भारोऽस्मिन्याप्यत्वेनास्ति । धनइनिठनाविति ठन् ॥

भारि :। पुं० सिंहे ॥

भारिट :। पुं० पक्षिविशेषे । व्यामच टके । गौरिटे । कलभपक्षी ॥

भारी । पुं० भारवाहके ॥ त्रि० भारयो हिनि ॥ भारयुक्ते । भारोऽस्यास्ति नितुया । इनि : ॥

भारौष्ठी । स्त्री॰ भारवाहिकायाम् ॥
भार्गवः । पुं॰ गजे । मतङ्गजे । धन्विनि । धानुष्के ॥ शुक्राचार्य्ये । परशुरामे ॥ भृगोरपत्यम् । अपत्यार्थे । बह्वच्च॰ तत्र ऋषिभ्रगुकुत्सवसिष्ठगोतमाङ्गिरोभ्यश्चेति॰लुकि॰ भृगवः ॥
भार्गाः । पुं॰ भू॰ भारतवर्षमध्ये प्राच्यदेशान्तर्गतदेशविशेषे ॥
भार्गवप्रियः । पुं॰ हीरके ॥ शुक्राधिष्ठातृदेवताकत्वात् ॥
भार्गवी । स्त्री॰ पार्वत्याम् ॥ श्रियि ॥ कृष्णदूर्वायाम् ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥ नद्यन्तरे । भृगोरियम् । तस्य इदमित्यण्॰ङीप् ॥
भार्गी॰ । स्त्री॰ ब्राह्मणयष्टिकायाम् । भञ्जन्याम् । भारङ्गी॰इ॰भा॰ ॥ यथा । भार्गी रूक्षा कटुस्तिक्ता रुच्योष्णा पाचनी लघुः । दीपनी तुवरा गुल्मरक्तनुन्नाशयेद्ध्रुवम् । शोथकासकफश्वासपीनसज्वरमारुतान् ॥ भर्जनम् । भ्रस्जपाके । घञ् । भ्रस्जो रोपधयोरमन्यतरस्याम्॰इतिरमागमः । चजोरितिकुत्वम् ॥ भृज्जीभर्जनेवा । घञ् । भर्गो रुच्या । ज्योत्स्नादिभ्यउपसङ्ख्यानमित्यण् । ङीप् ॥
भार्द्वाजी । स्त्री॰ वनकार्पास्याम् ॥
भार्य्यः । त्रि॰ भरणीये ॥ भृ॰ऋहलोर्ण्यत् । वा । ख्यत् ॥
भार्य्या । स्त्री॰ जायायाम् । द्वितीयायाम् । पाणिगृहीत्याम् ॥ सा भार्य्या या प्रियं ब्रूयात् सा भार्य्या या पतिव्रता । सा भार्य्या या पतिप्राणा सा भार्य्या या प्रजावती ॥ सजीवति गुणा यस्य धर्मो यस्य सजीवति । गुणधर्मविहीनो यो निष्फलं तस्य जीवनम् ॥ भ्रातुर्ज्येष्ठस्य भार्य्या या गुरुपत्न्यनुजस्य सा । यवीयसस्तु या भार्य्या स्नुषा ज्येष्ठस्य सा स्मृता ॥ भर्य्याकान्ताभार्य्या ॥ भर्त्तुं योग्या । डुभृञ्॰ भृभर्त्सनेवा । ऋहलोर्ण्यत् । टाप् ॥
भार्य्याटः । पुं॰ अन्यार्थस्त्रीदातरि ॥
भार्य्याटिकः । पुं॰ स्त्रीजिते ॥ हरिणान्तरे ॥ मुनिभेदे ॥
भार्य्यापती । पुं॰ सपत्नीकत्वाज्जायापत्योः । दम्पत्योः ॥ भार्य्या च पतिश्च तौ । राजदन्तादिः । नित्यद्विवचनान्तोयम् ॥
भार्य्यारुः । पुं॰ शैलविशेषे ॥ मृगप्रभेदे ॥ कोऽप्यपरभार्य्यायां चोत्पादके ॥
भालम् । न॰ महसि । तेजसि ॥ ललाटे ॥
भालदर्शनम् । न॰ सिन्दूरे ॥
भालदृक् । पुं॰ शिवे । भाललोचने ॥
भालाङ्कः । पुं॰ कश्यपे । क्रकचे

॥ शास्त्रविशेषे ॥ रोहितमत्स्ये ॥ महाकालपत्सम्पन्नपुरुषे ॥ कच्छपे ॥ हरे ॥

भालुकः । पुं० ऋक्षे । अच्छभल्ले । भल्लूके ॥ भलते । भलहिंसायाम् । बाहुलकादुः । संज्ञायांकन् । प्रज्ञाद्यण् ॥

भालूकः । पुं० भालुके ॥ भलते । भलपरिभाषणादौ । उलूकादित्वात् साधुः । प्रज्ञाद्यण् ॥

भाल्लवेयः । पुं० इन्द्रद्युम्ननामनि ऋष्यन्तरे ॥ भल्लवेरपत्यम् भाल्लविः । तस्यापत्यम् । शुभ्रादिराकृतिगणत्वात् ढक् ॥

भाल्लुकः । पुं० भालुके ॥)

भाल्लूकः । पुं०)

भावः । पुं० सत्तायाम् । सत्त्वे ॥ परमार्थसत्तारूपे ॥ स्वभावे ॥ मानसधर्मे ॥ उपासनोपायसाधके ॥ यथोक्तः श्रीमद्यामिनीयातन्त्रे । पशुवीरदिव्यभावदेवतामन्त्रसिद्धिदा इति तत्रापि । पशुभावः कलौ नास्ति दिव्यभावोपि दुर्लभः । वीरसाधनकर्माणि प्रत्यक्षाणि कलौ युगे इति ॥ अपिच । शृणु भावत्रयं देवि दिव्यवीरपशुक्रमात् । दिव्यश्च देववत् प्रायो वीरश्चोद्धतमानसः । सत्त्वं च तावत् परमस्य दिव्यभावविनिर्णयः । चेतसा परपद्मस्य वीरभावस्तु ईतितम् ॥ मद्यं मत्स्यं तथा मांसं मुद्रां मैथुनमेव च । श्मशानसाधनं भद्रे चितासाधनमेव च । एतत्ते कथितं सर्वं दिव्यवीरमतं प्रिये । दिव्यवीरमतं नास्ति कलिकाले सुलोचने इति कालीविलासतन्त्रम् ॥ अभिप्राये ॥ आत्मनि ॥ चेष्टायाम् ॥ प्रकृतिजन्यबोधविषये प्रकारे ॥ क्रियायाम् ॥ लीलायाम् ॥ पदार्थे ॥ विभूतौ ॥ आप्तोक्त्या विदुषि । बुधे ॥ जन्तौ ॥ मानसविकारे० रत्यादौ ॥ योनौ ॥ उपदेशे ॥ शृङ्गारादिकारणे ॥ शब्दप्रवृत्तिहेतौ ॥ गौरविशेषे ॥ अभिप्रायान्तरे ॥ धात्वर्थे ॥ संसारे ॥ भवने । भावनायाम् । चिन्तने ॥ सद्भावे ॥ परमार्थसत्तायाम् रूपे प्रेम्णि ॥ भक्तौ । अनुरागे ॥ तत्तादात्म्ये ॥ भू० विभाषायाम् इत्यण० भवतेर्घि ति० कौशिकावचनाच्च : ॥ भावयति करोतिरसान् । भावयति० परिभावयतिवा । पचाद्यच् ॥ अपनं च । स्त्रीभुवोनुपे तिघञ् वा ॥ भावानुदिश्यधर्मज्ञानवैराग्यमूलयः । सात्त्विकाव्यत्ययेनैते रागमुक्तव्यतामसा ॥ धर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्याख्या बुद्धिगुणाः० भावसंज्ञया विज्ञेया : । एतेवसात्त्विकावोद्धव्याः । व्यत्यये

न॰ रागस्तत्सख्यवैराग्यविवर्जिता स्तामसाः । अधर्माज्ञानैश्वर्यरूपाः॰ अवैराग्यलक्षणस्तुभावोराजसइत्यर्थः । धर्मादिभिरन्वितावुद्धिस्तदन्वितं सूक्ष्मशरीरमित्युक्तम् । भावयन्तिय तोलिङ्गं तेनभावाइतिस्मृताः ॥ सचसात्त्विकादिभेदात्त्रिविधः । तत्र॰ सात्त्विकः शमदमादिरूपः राजसोहर्षदर्पादिरूपः॰ शोकमोहादिरूपस्तामसः । वाह्याध्यात्मिकभेदाद्द्विविधश्चयथासाध्यसाधनत याध्यितोबाह्यःकुत्सदुःखप्रामंतागच्छेत्समाकारआध्यात्मिकः । विभावः स्थायिसञ्चारथ सानुभावोथसात्त्विकः । व्यभिचारीतिपञ्चैतेभावभेदाः प्रकीर्त्तिताः । अष्टमस्वरे । वस्तुधीरास्तथागात्रेषान्वयञ्चवस्तरम् । जायन्तेसर्वशस्तानिभावेषर्पेश्वरानले ॥ नवयत्नात्मगयना दिषात्ष्वचेष्टासुतन्वादित्वादर्थस्त्रीणांयौवनकालेसभावजाष्टाविंश त्यलङ्कारस्तर्गतोमप्रथमालङ्कारे ॥ यथा ।-यौवनेसत्त्वजास्तासामष्टाविंशतिसङ्ख्यकाः । अलङ्कारास्तत्रभावहावहेलास्त्रयोङ्गजाः । तत्र भावोयथा । निर्विकारात्मकेचित्ते भावःप्रथमविक्रिया । जन्मतःप्रभृतिनिर्विकारेमनसि॰ उद्बुद्धमात्रोविकारोभावः । यथा । सएवसुर भिःकालः सएवमलयानिलः । सैवेयमवलाकिन्तुमनोन्यदिवदृश्यतइति ॥ प्रतिक्षणपरिणामिनःसर्वे भावाऋतेचिच्छक्तेः ॥

भावकः । पुं॰ भावे । मानसविकारे ॥ त्रि॰संसाश्रये ॥

भावकरणम् । न॰अभिप्रायसूचने ॥

तत्रभावज्ञः । त्रि॰ अभिप्रायज्ञे ।

भावतः । त्रि॰ भवदीये । भावत्के ॥ भवतोऽयम् । भवतष्ठक्छसावित्यत्र वृद्धादित्यनुवृत्तेःभवन्तादणेव ॥

भावत्कः । त्रि॰ भवदीये ॥ भवतामयम् । भवतष्ठक्छसाविति॰ ठक् । इसुसुक्तान्तात्कः ॥

भावनः । पुं॰ परमेश्वरे ॥ सर्वेषांभोक्तृणांफलानिभावयतिउत्पादयतीतिव्याख्यानात् भावेण्यन्तात्ल्यु ट् ॥ न॰ करणे ॥ भावनायाम् ॥ भावनन्तुननाध्यानेपर्यालोचेऽधिवासने ॥ भव्ये । चालते । दु॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ फलविशेषे ॥

भावना स्त्री॰ ध्याने ॥ पर्यालोचे ॥ अधिवासने ॥ कल्पनायाम् ॥ संस्कारे ॥ भावनानामभवितुर्भवनानुकूलोभावयितुर्व्यापारविशेषः सा द्विधा । शब्दभावना॰ । अर्थभावना चेति ॥ आत्मज्ञविषयान्तरपरिहारेणचेतसिपुनःपुनर्निवेशने । निदिध्यासनात्मिकायांविजातीयप्रत्यया

नन्तरितसजातीयप्रत्ययप्रवाहरूपायाम् ॥ भावनालिङ्प्रत्ययवाच्येति मीमांसका ॥ उत्पादनायाम् ॥ ० उत्पत्त्यर्थाद्भवतेर्ण्यन्तात् ० युच् । त्रिविधाभावनायथा । त्रिविधाभावनाविप्रविप्रर्षे तन्निबोधमे । ब्रह्माख्याकर्मसंज्ञाच तथाचैवोभयात्मिका ॥ ब्रह्मभावात्मिकाह्येका कर्मभावात्मिकापरा । उभयात्मिकातथैवान्यात्रिविधाभावभावना ॥ सनन्दनाद्योब्रह्मभावभावनयायुता । कर्मभावनयाचान्ये देवाद्याः स्थावराचराः ॥ हिरण्यगर्भादिषुचब्रह्मकर्मात्मिकाद्विधा । बोधाधिकारयुक्तेषुविद्यतेभावभावना ॥ इति विष्णुपुराणे ६ अंशे ७ अध्याय. ॥ त्रिविधभावनाश्रयजीवात्मकत्वात्तदुपचारेणत्रिविधाभावनेत्युच्यते । एतद्विवरे : स्वरूपम् । यत : परूपप्राप्त्युपायत्वात् ० तत्प्रथमंमनः सम्भार्यमितिभाव : । भावनानाम ध्यानविशेषज्ञायासना । सात्रिविधा मपिसद्मामादिशक्ति ० ब्रह्माख्येति । तामिनविषयत्रैविध्येनविविनक्ति ० ब्रह्मभावनात्मिकेति ॥ । भावभावना ० भावोवस्तु ० तद्विषयाभावनात्रिविधा । तत्रनयब्रह्मैवभावयाम : । वयंकर्मैवकुर्म : । वयन्तूभयमिदमनुसन्दध्मइत्येवंत्रिविधाभावना । भावनायुक्तान्जीवानुदाहरति ० सनन्दनादयइतिदाभ्याम् । इतितट्टीका ॥

भाववोधक : । पुं ० अनुभावे ॥ भावस्यरत्यादेर्बोधक : सूचकोगुण : क्रियादिरनुभाव : । अनुभावस्तंप्रतीतिर्योग्यतात्मीयतिरत्यादिरनेनेति ० अनुभाव: । घञ् ॥ तत्ररतेरनुभावाः लोचनचातुर्यभ्रूक्षेपादयः । हासस्यच कपोलाकुञ्चना: ० नासोत्फुल्लनादयोऽनुभावाः ० एवमन्यत्रानुसन्धेयम् ॥

भावरूपम् । न ० द्रव्ये ॥

भाववृत्त : । पुं ० ब्रह्मणि ॥ भाव: सृष्टि: ० तत्रवृत्त : प्रवृत्त : ॥

भाववृत्ति: । स्त्री ० घटाद्याकारवृत्तौ ।

भावशुद्धि : । स्त्री ० अन्त: करणशुद्धौ ॥ कलियुगपयुक्तानांसर्वदास्थिरचेतसाम् । निद्रालस्य प्रसक्तानां भावशुद्धि : कथंभवेत्इतिमहाभिर्वाचितंच ॥

भावसंशुद्धि : । स्त्री ० हृदयस्यकामक्रोधलोभादिमलनिवृत्तौ । पुनरशुद्ध्युत्पादकाद्विषयेभ्यसाम्यत्वेनविशिष्टायाम् ॥ परै : सह्व्यवहारकालेमायाराहित्ये ॥

भावसरोरुहम् । न ० हृदयकमले ॥

भावाट : । पुं ० भावके । साधुनिवेशे ॥ कामुके । नटे ॥

भावानुगा । स्त्री ० छायायाम् ॥

भावार्थः । पुं० सत्तारूपे । परमार्थे ।

भावालीना । स्त्री० छायायाम् ॥

भावाट : । त्रि० विश्वचानरि ॥ भावा न्० चवरि । अव० । कर्मण्यण् ॥

भावावबोध : । पुं० अभिप्रायपरिज्ञा ने ॥ यथा । भावावबोधविहितोन टुनोतिदोषदृति ॥

भाविकम् । न० अलङ्कारविशेषे ॥ यथा ॥ प्रत्यक्षादृमयत्राना : क्रियन्ते भूत भाविन : । तहाविकम् ॥ भूताश्च भाविनश्चेतिद्वन्द्व : । भाव : कवेरभिप्रायोऽस्तीति० भाविकम् । उदाहरणम् । आसीदञ्जनमत्रे तिपश्यामितवलोचने । भाविभूष णसम्भारांसाक्षात्कुर्वेतवाकृतिम् ॥ अत्राद्यभूतस्य० द्वितीयेभाविनोद र्शनम् ॥

भावित : । त्रि० वासिते । संस्कृते । याचितहिङ्ग्वादिगन्धे व्यञ्जनादौ ॥ प्राप्ते ॥ चिन्तिते ॥ भाव्यतेस्म । भूप्राप्तौ । चाधृषाढित्वाच्चिजन्त : । क्त : ॥ भुवोवकल्कनदृतिज्ञान्ता- त् ०क्तोवा ॥ सपादितेशुद्धे ॥

भावितत्वम् । न० ससक्तत्वे ॥

भावितात्मा । त्रि० शुद्धचित्ते ॥

भावित्रम् । न० त्रैलोक्ये ॥ भवति । भू० । भूवादिभ्योणित्रन् ॥

भावी । त्रि० भविष्यति ॥ भविष्यत्का ले । वर्त्तमानप्रागभावप्रतियोग्यु- त्पत्तिके ॥ भू० । भुवश्चेति० इनि- णित् ॥ भवितुंयोग्ये ॥

भाविनी । स्त्री० नारीविशेषे ॥ भाव : शृङ्गारचेष्टाविशेषोविद्यतेऽस्या : । अतइनि । ङीप् ॥ वर्त्तमानप्रा- गभावप्रतियोगिन्याम् ॥

भावुक : । पुं० नाट्योक्त्याभगिनीप तौ ॥ न० भविके । कल्याणे । म- ङ्गले । शुभे ॥ शीलम् । भूप्राप्तौ । लषपतपदेत्युकञ् ॥ त्रि० मङ्गल- वति ॥ रसविशेषभावनाचतुरे । उत्पत्तिशीले । भवनाश्रये ॥ भवति य : । कर्त्तरि०उकञ् ॥

भाव्यम् । त्रि० कार्ये । विभावनीये ॥ भवितव्ये । भवति । भू० । वाहु लकात्कर्त्तरियत् । यथा । कृत- अकरणं नास्तिदैवाधिष्ठितकर्म्मणि । भावीत्यवश्य यद्भाव्य तदवश्याम्य- वाधक ॥ इति ॥ न० नउमयभवि तव्ये । श्रोतावश्यके । कृतियत् ॥ साध्ये ॥ भावयतौतिभ३तेर्ण्यन्ता तुकर्म्मणियत् ॥

भाषणम् । न० वदने । यथा । सं लापोभाषणमितिति ॥ भाषव्यक्तायां वाचि । ल्युट् ॥ नस्त्रेधाप्यवधा मिके सहसमाषणेत ॥

भाषा । स्त्री० व्याहारे । उक्तौ । वच ने ॥ भाष्यते प्रवोक्यपयोजकवृद्ध व्यवहारे णप्रयुज्यते । भाष० । गु

भाषा

रीधेत्यप्रत्ययः । टाप् । शास्त्रीया
ष्टादशभाषायथा । संस्कृता १ प्राकृता
२ उदीची ३ महाराष्ट्री ४ मागधी
५ मिश्रार्द्धमागधी ६ शकाभीरी ७
श्रवन्ती ८ द्राविडी ९ ओड्रीया १०
पाश्चात्या ११ प्राच्या १२ बाह्लिका
१३ रन्तिका १४ दाक्षिणात्या १५
पैशाची १६ आवन्ती १७ शौरसे
नी १८ ॥ एतासांलक्षणोदाहरणा
निप्राकृतलङ्केश्वरव्याकरणे द्रष्टव्या
नि ॥ अथभाषाविभागः । पुरुषा
णामनीचानांसंस्कृतं स्यात्कृता
त्मनाम् । शौरसेनीप्रयोक्तव्यातादृ
शीनांचयोषिताम् ॥ आसामेवतु
गाथासु महाराष्ट्रीं प्रयोजयेत् ।
अत्रोक्तामागधीभाषा राजान्तःपु
रचारिणाम् । चेटानांराजपुत्रा
णांश्रेष्ठिनांचार्द्धमागधी । प्राच्या
विदूषकादीनांधूर्त्तानांस्यादवन्तिका
। योधनागरिकादीनांदाक्षिणात्या
हिदीव्यताम् । शकाराणांशकादी
नांशाकारींसम्प्रयोजयेत् । बाह्
लीकभाषादिव्यानांद्राविडीद्रविडा
दिषु । आभीरेषुतथाभीरीचाण्डा
लीपुक्कसादिषु ॥ आभीरीशाबरी
चापिकाष्ठपत्रोपजीविषु ॥ तथैवा
ङ्गारकारादौपैशाचीस्यात्पिशाच
वाक् । चेटीनामप्यनीचाना
मपि स्याच्छौरसेनिका ॥

भाषा

बालानांषण्डकानांचनीचग्रहविचा
रिणाम् । उन्मत्तानामातुराणांसैव
स्यात्संस्कृतंक्वचित् ॥ ऐश्वर्येण
प्रमत्तस्यदारिद्र्योपप्लुतस्यच । भिक्षु
बन्धधरादीनांप्राकृतंसम्प्रयोजयेत् ॥
संस्कृतंसम्प्रयोक्तव्यंलिङ्गिनीषूत्तमा
सु च । देवीमन्त्रिसुतावेश्यास्वपिकै
श्चित्तथोदितम् ॥ यद्देशंनीचपात्र
न्तु तद्देशंतस्यभाषितम् । कार्यतश्चो
त्तमादीनांकार्योभाषाविपर्ययः ॥
योषित्सखीबालवेश्याकितवाप्सर
सांतथा । वैदग्ध्यार्थंप्रदातव्यंसं
स्कृतञ्चान्तरान्तरा ॥ एषामुदाह
रणान्याकरेषुबोद्धव्यानि । भाषाल
क्षणानिभाषार्णवे ॥ इति साहित्य
दर्पणे ६ परिच्छेदः ॥ संस्कृतंप्रा
कृतंभूतभाषाऽपभ्रंशिकागिरः । ना
टकेनियताःशस्ताएताभाषाश्चतस्र
ः ॥ भाषाविभाषाभेदेनप्राकृतन्तु
चतुर्दश । मागध्यवन्तिकाप्राच्याशौ
रसेन्यर्द्धमागधी ॥ बाह्लीकादाक्षि
णात्याचभाषाःसप्तप्राकृते ॥ श
काराभीरचाण्डालशबरद्रमिलोड्र
जाः । वनौकसीविजातीनांविभाषा
सम्प्रकीर्त्तिताः ॥ कैकेयीशौरसेनी
चकाश्मीरापाश्चरमागधी । द्राविडीपा
पांचदेशीचभूतभाषाःप्रकीर्त्तिताः ॥
॥ वैदर्भीमागधीलाटीयाम्नोचीचोप
नागरी । पाञ्चालीपञ्चपञ्चाशभाषा

स्युर्देशभेदतः ॥ इतिसङ्गीतदामोदरः ॥ भाषासुदाहरणंमुरारेरनर्घराघवे० भवभूतेरुत्तरचरिते० कालिदासस्याभिज्ञानशाकुन्तलेऽवलोकनीयम् ॥

भाषापादः । पुं० चतुष्पाद्व्यवहारान्तर्गतप्रथमपादे ॥ तस्यलक्षणंयथा । अर्थवद्धर्मसंयुक्तंपरिपूर्णमनाकुलम् । साध्यवद्वाचकपदंप्रकृतार्थानुबन्धिच ॥ प्रसिद्धमविरुद्धंचनिश्चितंसाधनक्षमम् । संक्षिप्तंनिखिलार्थञ्चदेशकालाविरोधिच ॥ वर्षर्तुमासपक्षाहोवेलादेशप्रदेशवत् । स्थानावसथसाध्याख्या जात्याकारवयोयुतम् ॥ साध्यप्रमाणसङ्ख्यावदात्मप्रत्यर्थिनामच । परात्मपूर्वजानेकराजनामभिरङ्कितम् ॥ क्षमालिङ्गात्मपीडावत्कथिताहर्तृदायकम् । यदावेदयतेराज्ञेतद्भाषेत्यभिधीयते ॥ इतिमिताक्षरा ॥ अस्यविवरणं भाषाशब्देकल्पद्रुमेद्रष्टव्यम् ॥

भाषितम् । न० वचने । वचसि ॥ यथा । आचारः कुलमाख्यातिदेशमाख्यातिभोजनम् । सम्भ्रमः स्नेहमाख्यातिवपुराख्यातिभोजनम् ।

भाषितम् । न० वचने । वचसि ॥ यथा । आचारः कुलमाख्यातिवपुराख्यातिभोजनम् । सम्भ्रमः पुण्यमाख्यातिदेशमाख्यातिभाषितमिति । भाषणम् । भाष० । भावे क्तः ॥ त्रि० कथिते । उक्ते । अभिहिते ॥ भाष्यतेस्म । भाषेः कर्मणि क्तः ॥

भाष्यम् । न० चूर्णम् ॥ सूत्रोक्तार्थप्रपञ्चके । सूत्रानुकारिभिर्वाक्यैः सूत्रार्थस्वपदानाख्यविवरणपरे० ग्रन्थविशेषे ॥ तथाचभरतः । सूत्रार्थोवर्ण्यतेयत्रपदैः सूत्रानुसारिभिः । स्वपदानिचवर्ण्यन्तेभाष्यंभाष्यविदोविदुरिति ॥ त्रि० कथनीये ॥

भाष्यकारः । पुं० श्रीशङ्कराचार्ये ॥ महाभाष्यकर्त्तरिमुनौ । गोनर्दीये । पतञ्जलौ । चूर्णिकृति ॥ महाभाष्यकारस्यकुण्डलीयधियावुभौ । नैवशब्दाम्बुधेः पारंकिमन्येजडबुद्धयः ॥ भाष्यंकरोति । डुकृञ्० । कर्मण्यण् ॥

भाष्यकृत् । पुं० भाष्यकारे ॥

भाः । स्त्री० प्रभायाम् ॥ दीप्तौ ॥ प्रभावे ॥ मयूखे ॥ कृष्णायाम् ॥ भासते । भासदीप्तौ । भ्राजभासेतिक्विप् । भाः० भासौ० भासः ॥

भासः । पुं० प्रभायाम् ॥ विहगविशेषे । शकुन्ते । गृध्रे ॥ कुक्कुटे ॥ गोष्ठे ॥ व्याप्यव्यापकत्वादिप्रतिभासे ॥

भासनम् । न० दीप्तौ ॥ प्रकाशने ॥ यत्प्रकाशवदिदंजगच्चिज्जडोभयात्मकंभासते । यद्यपिशब्दस्पर्शादिजडवस्तुभासनायैवेन्द्रियाधिष्ठातानितथापितेनस्वचिद्गतव्यवहारस्य० उपादानतयाचैतन्यपूर्वकमेवजड

भासते । तथासति । पश्चाज्ज्ञ समानस्य जडस्य प्रथमतो भासमान चैतन्य मेव भास्वरं रूप मिति निश्चित्य । जडमुपेक्ष्य चिन्मात्र चित्ते वासयेदिति जीवन्मुक्तिप्रकरणम् ॥

भासन्त : । पुं० भासपक्षिणि । शकुन्ते । सूर्ये । भे । नक्षत्रे ॥ चन्द्रे ॥ त्रि० रम्ये । सुन्दराकारे ॥ भासते । भास० । तृभूवहिवसिभासिसाधीति झच् षित् ॥

भासन्ती । स्त्री० नक्षत्रे । ङीष् ॥

भासमान : । त्रि० प्रकाशमाने ॥

भासित : । त्रि० प्रकाशिते ॥

भासु : । पुं० सूर्ये ॥

भासुर : । पुं० स्फटिके । वीरे ॥ प्रभावनिरपेक्षसर्वभासनशीले । आत्मनि ॥ न० कुष्ठौषधे ॥ त्रि० भासनशीले । दीप्तियुक्ते ॥ भासते तच्छील : । भास० । भञ्जभासमिदो घुरच् ॥

भासुरपुष्पा । स्त्री० वृश्चिकाल्याम् ॥

भास्कर : । पुं० आदित्ये । प्रभाकरे ॥ यथा । सदायजन्तियज्ञेनसदा दानं ददन्ति च । सदाचशत्रुभयात्त निस्तरन्त्येवंच त्वाभास्करमितिभ ज्ञिष्यपुराणम् । अग्नौ । वह्नौ ॥ भा : करोति । दिवाविभेति ट : । कास्कादित्वात् स : । तेनविसर्ग नीयजिह्वामूलीयौसकारस्तुनभवत : वीरे । अर्कवृक्षे ॥ न० सुवर्णे ॥

भास्करद्युम् । न० प्रयागे ॥

भास्करप्रिय : । पुं० पद्मरागमणौ । चुन्नी० इतिकेचित् ॥

भास्करेष्टा । स्त्री० आदित्यभक्तायाम् ॥

भास्मन : । त्रि० भस्ममये ॥ भस्मनो विकार : । अण् । अन्निलिप्रकृतिभावान्नस्तद्धितइतिटिलोपोन ॥

भास्वान् । पुं० सूर्ये । अर्कवृक्षे । दीप्तौ । प्रभायाम् ॥ भास : सन्त्यस्य । तदस्यास्तीतिमतुप् ॥ त्रि० भास्वरे । दीप्तिविशिष्टे । प्रभाशवति ॥

भास्वर : । पुं० दिने ॥ न० कुष्ठौषधौ । कुष्ठ० इ० भा० ॥ त्रि० प्रकाशवति । भासनशीले ॥ भासते० तच्छील : । भासदीप्तौ । स्थेशभासपिसकसोवरच् ॥

भि : सटा । स्त्री० भिस्सटायाम् ॥

भिक्षा । स्त्री० भृतौ । याच्ञायाम् । अर्चनायाम् । सेवायाम् । भिक्षितवस्तुनि । यत्नयाससमाना भवेद्भिक्षे तिशातातप : । सग्रवेस्त्वधिकमपिदेयमिति । भिक्षाञ्चभिक्षवेदद्याद्विधिवद्ब्रह्मचारिणे । इत्यनकुम्भभट्ट : ॥ यदैव यतिब्रह्मचारिणोरूपस्थितिस्तदैव ।

। भिक्षादानं कर्त्तव्यम् । यथोक्तं नरसिंहपुराणे । भिक्षाञ्च भिक्षवे दद्यात् परिव्राड् ब्रह्मचारिणे । कल्पितादन्नादुद्धृत्य सव्यञ्जनयुतादपि ॥ अकृते वैश्वदेवे तु भिक्षौ च गृहमागते । उद्धृत्य वैश्वदेवार्थं भिक्षां दत्त्वा विसर्जयेत् ॥ इति ॥ माखमहानुपक्रम्य ब्रह्मपुराणे तेभ्योदेयं गृहाद्भिरिति भिक्षितम् । भिक्षया लभ्यते यापि रिपुहविषर्ज्जिता । किम्भोग्यं परि गृह्णीयात् सर्वं भोग्यं प्रदीयते त्यागाश्रयाचासामर्थे तु भिक्षामाद्दिव्य सिद्धितासर्वं भोग्यत्यागी भिक्षाशब्देन लक्ष्यते इत्यर्थः । इयञ्च पर्य्याविवेकिनामतिसुलभेत्याह । किम्भोग्यमिति ॥ यथाह ः । भिक्षाहारी निराहारो भिक्षा नैव प्रतिग्रहः । असतो वा सतो वापि सोमपानं दिने दिने ॥ भिक्षाप्राणस्य रक्षार्थं कन्याशीतनिवारिणी । अचलाकेशवे भक्तिर्विभवैः किम्प्रयोजनम् ॥ भिक्षणम् । भिक्ष्यतेऽनयावा । भिक्षभिक्षायां लाभेऽलाभे च । गुरोश्च हल ः । टाप् ॥

भिक्षाकः । पुं॰ भिक्षुके ॥

भिक्षाकी । स्त्री॰ भिक्षुकायाम् ॥

भिक्षाचरः । पुं॰ स्त्री॰ भिक्षुके ॥

भिक्षाटनम् । न॰ भिक्षार्थगमने ॥

भिक्षाशित्वम् । न॰ पैशुन्ये ॥

भिक्षाशी । स्त्री॰ भिक्षुके ॥

भिक्षुः । पुं॰ ब्रह्मचार्य्याद्याश्रमचतुष्टयान्तर्गतचतुर्थाश्रमे ॥ आश्रमशब्दो ये धर्मिपरो धर्मपरश्च । तत्पर्य्यायाः । परिव्राट् । कर्मन्दी । पाराशरी । मस्करी । इति ॥ तस्य धर्मो यथा । भिक्षोर्धर्मं प्रवक्ष्यामि तन्निबोधत सत्तमाः । वनाद्गृहाद्वा कृत्वेष्टिं सर्ववेदसदक्षिणाम् ॥ प्राजापत्यां तदन्ते तु अग्निमारोप्य चात्मनि । सर्वभूतहितः शान्तस्त्रिदण्डी सकमण्डलुः ॥ सर्वारामं परित्यज्य भिक्षार्थी ग्राममाश्रयेत् । अप्रमत्तश्चरेद्भैक्षं सायाह्ने नातिलक्षितः । रहिते भिक्षुकैर्ग्रामे यात्रामात्रमलोलुपः । भवेत् परमहंसो वा एकदण्डी यमादिमान् ॥ सिद्धयोगस्त्यजन् देहममृतत्वमिहाप्नुयात् । योगमभ्यस्य मितभुक् परां सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ दाताऽतिथिप्रियो ज्ञानी गृहस्थः श्राद्धेऽपि मुच्यते । इति गारुडे १०२ अध्यायः ॥ अपि च । चतुर्थश्चाश्रमो भिक्षोः प्रोच्यते यो मनीषिभिः । तस्य स्वरूपं गदतो मम श्रोतुं नृपार्हसि ॥ पुत्रद्रव्यकलत्रेषु त्यक्तस्नेहो नराधिप । चतुर्थमाश्रमस्थानं गच्छेन्निर्धूतमत्सरः ॥ त्रैवर्गिकांस्त्यजेत् सर्वानारम्भानवनीपते । मित्रादिषु समो मैत्रः समस्तेष्वेव जन्तुषु ॥ जरायुजाण्डजादीनां वाङ्मनःकर्मभिः क्वचित् । युक्तः

कुर्वीत तन्द्रोहंसर्वं सङ्गांस्तवर्ज्जये-त् ॥ एकरात्रस्थितिर्ग्रामे पञ्चरात्रस्थितिः पुरे तथातिष्ठेद्यथाप्रीतिर्द्वेषोवानास्यजायते । प्राणयात्रानिमित्तञ्चव्यङ्गारे भुक्तवज्जने। कालेप्रशस्तवर्णानांभिक्षार्थं पर्यटेद्गृहान् ॥ कामः क्रोधस्तथादर्पं मोहलोभादयश्चये । तांस्तुदोषान्परित्यज्यपरिव्राण्निर्ममोभवेत् ॥ अभयं सर्वसत्त्वेभ्योदत्वायश्चरतेमुनिः । नतस्यसर्वभूतेभ्योभयमुत्पद्यतेक्वचित्। कृत्वाग्निहोत्रं स्वशरीरसंस्थं शारीरमग्निंस्वमुखेजुहोति। विप्रस्तुभैक्षोपहितैर्हविर्भिश्चिताग्निनासव्रजतिस्मलोकान् ॥ मोक्षाश्रमं यश्चरते यथोक्तं शुचिःसुसङ्कल्पितबुद्धियुक्तः । अनिन्धनंज्योतिरिवप्रशान्तं सब्रह्मलोकं श्रयतिद्विजातिः ॥ इतिविष्णुपुराणे ३ अंशे ९ अध्यायः ॥ अपिच । चतुर्विधाभिक्षवस्तुकुटीचरबहूदकौ । हंसः परमहंसश्चयोयः पश्चात् सउत्तमः ॥ एकोभिक्षुर्यथोक्तः स्याद्द्वौचैवमिथुनं स्मृतम् । त्रयोग्रामः समाख्यातऊर्द्ध्वन्तुनगरायते ॥ नगरं नहिकर्त्तव्यं ग्रामोवामिथुनं तथा । राजादिवार्त्तातेषुस्याद्भिक्षावार्त्तापरस्परम् इतिस्मृतिः ॥ पुनश्च । अजिह्वः षण्डकः पंगुरन्धोबधिरएवच । मुग्धश्चमुच्यतेभिक्षुः षड्भिरेतैर्न संशयः ॥ अत्रस्याजिह्वादिपदव्याख्यानं यथा स्थानेद्रष्टव्यम् ॥ अपिच । ननिन्दांनस्तुतिं कुर्यान्नकिञ्चिन्मर्म्मचिच्छ्रयेत् ॥ नातिव्याधिभिर्षेत् तद्वत् सर्वत्रैवसमोभवेत् । नसम्भाषेत्स्त्रियं काञ्चित् पूर्वदृष्टाञ्चनस्मरेत् । कथाञ्चवर्जयेत्तासांनपश्येल्लिखितामपि ॥ इति ॥ भिक्षणशीलः । भिक्षयाचायाम् । समाधसभिक्षुः ॥ मुद्धभिक्षुकौ॥ श्रावणीक्षुपे ॥ कोकिलाक्षे ॥

भिक्षुकः । त्रि० याचके । अर्थिनि॥

भिक्षुसङ्घाटी । स्त्री० चीवरे ॥

भिण्डः । पुं० भिण्डाक्षुपे ॥)

भिण्डकः । पुं०)

भिण्डा । स्त्री० शाकक्षुपविशेषे० तत्फलेच । ढेंड्स्भव । सुशाकि । क्रम्पर्ण्णी । वृत्तबीज भिण्डी० ० इ० भा० ॥ भिण्डीस्नोष्णाग्राहिपीव्यतथारुचिकरास्मृता ॥

भिण्डीतकः । पुं० भिण्डायाम् ॥

भित्तम् । न० खण्डे ॥ भिद्यतेस्म । भिदिर्विदारणे । क्तः । भित्तं शकलमितिनिष्ठातकारस्यनत्वाभावोनिपात्यते । यथा । भित्तं तिष्ठति ० खण्डमित्यर्थः ॥

भित्तिः । स्त्री० कुड्ये । कांथ० सांध० कास्य० भीत ० इ० भा० ॥ भित्त

ते । भिदिर्० । क्तिन् ॥ प्रदेशे ॥ प्रशस्ते ॥ मतल्लिकोद्घमिश्रा : स्यु: प्रकाण्डस्थालमित्ययइतिगम रत्नमकोद्भि : ॥

भित्तिका । स्त्री० भित्तौ ॥ मल्लिकायाम् । मल्लयाम् ॥ भिनत्ति ०भि द्यतेवा । भिदिर् ० ॥ क्तिभिदित तिभ्य : किदिति ० तिकन् ॥

भित्तिचौर : पुं०. चौरविशेषे । कुड्या च्छेदिनि । सीधचौर० इ० भा०

भित्तिपातन : पुं ० महामूषके । चूंस ० इ० भा० ॥

भिद् । स्त्री० प्रभेदे ॥ भिनत्तिभिदिर् ० । सम्पदादिषु ० अन्यतोपिह श्यतइतिक्विप् ॥ त्रि ० भेदकारि ॥

भिदक: । पुं० खड्गे ॥ न ० वज्रे ॥

भिदा । स्त्री० भेदे ॥ वस्त्रादेर्विदारणे । विदरे । स्फुटने । फाडा० फटा ० फाडना ० इ ० भा० ॥ भेदनम् । भिदिर्० । भिदादयइ् । टाप् ॥ धन्याकि ॥

भिदि: । पुं० वज्रे ॥ भिनत्ति । भिदिर्० । कुगुघूपूकुटिभिदिछिदिभ्यश्चेति ० इ : सचकित् ॥

भिदिरम् । न० वज्रे ॥ भिनत्ति । भिदिर्० । इषिमदोत्यादिनाकिरच् ।

भिदुः । पुं० पवौ ॥ वज्रे ॥ भिनत्ति । भिदिर्० । पृभिदिव्यधीतिकु : ।

भिदुरम् । न० कुलिशे वज्रे ॥ भिनत्ति । भिदिर्० । विदिविदिच्छिदेकुरच् । न ० प्लक्षवृक्षे । त्रि० भिन्ने ॥

भिदेलिम: । त्रि ० भेत्तव्ये ॥ भिद्यते कर्मविभिदे : केलिमर ॥

भिद्य: । पुं० नदे । भिनत्तिकूलम् । भिदिर् ० । भिद्योद्ध्यौनदे ० इति० लक्षपवाद: कर्त रिक्यप्निपात्यते ॥

भिद्रम् । न० शतधारे । वज्रे भिनत्ति । भिदिर ० स्फायीतञ्चीत्यादिनारक् ॥

भिन्दि : स्त्री ० ।छापाभिकायाम् ॥ भिनत्ति । भिदिश्वयवे ।, सर्वधातुभ्य इन् ॥

भिन्दिपाल: । पुं० । घे पयोर्ये । सृगे ॥ गोफण ० इ० ।र० ॥ भिभिन्दि पालयति । पालरक्षणे । कर्मण्यण्

भिन्न: । त्रि० भेदविशिष्टे । दारिते । भेदिते । खण्डितावयवे । अन्यवसङ्गते ॥ फुल्ले । विकृते । भिद्यतेस्म ॥ भिदिर् ० । क्त : । रदाभ्यांनिष्ठातो न: पूर्वस्यचदइति०दकारतकारयो र्नो ॥ न० अन्यार्थवचने । पुं० न० घतरोगविशेषे । तल्लक्षणं यथा । शक्तिकुन्तेषु खड्ग्यायविषाणैराशयोहत : । यत्किञ्चित्प्रस्रवेत्तद्धिभिन्नमित्यभिधीयते ॥ आशय : कोष्ठ : ।

भिन्नक : । पुं० क्षपणे । बौद्धे । त्रि० ईषद्भिन्ने । अनन्तस्यन्तगतीकादितिकन् ॥

भिन्नगात्रिका । स्त्री० कर्कटीविशेषे । फूट० इ० भा० ॥ भिन्नं गात्रमस्या.

भिन्नदर्शी । त्रि० अज्ञे । पृथग्दर्शिनि । अविद्यामोहितात्मान : पुरुषाभिन्नदर्शिन : ॥ भिन्नं द्रष्टुं शीलंयस्य । णिनि : ॥

भिन्नधी : । त्रि० भ्रंसितमतौ ॥

भिन्नभिन्नात्मा । पुं० चणके ॥

भिन्नयोजनी । स्त्री० पाषाणभेदवृक्षे ॥

भिन्नार्थक : । त्रि० अन्यस्मिन् । भिन्नार्थकाअन्यतरएकत्वान्यतरावपि इत्यमर : । भिन्न : पर्यायस्यस. ।

भिया । स्त्री० भये ॥ ञिभीभये । भिदादिद्यत्यङ् । टाप् ॥

भिरिण्टिका । स्त्री० श्वेतगुञ्जायाम ॥

भिल्ल. । पुं० म्लेच्छजात्यन्तरे । भील इ० भा० ॥ यथाह । हेमचन्द्र : । मालाभिल्लाकिरातास्यसर्वेपिम्लेच्छ जातय. इति ॥ सचब्राह्मणकन्यायां तीवराज्जात : । यथा । पुलिन्द मेदभिल्लाश्चपुत्रोमत्स्यघातक : । कुन्दकारोडोमस्त्रीवामृतयोरपियस्तथा ॥ एतेवैतीवराज्जाता : कन्यायांब्राह्मणस्यचेतिप० पद्दवति : ॥

भिल्लगवी । स्त्री० गवय्याम् ॥

भिल्लतरु : पुं० लोध्रे ॥

भिल्ली । स्त्री० लोध्रे ॥

भिषक्पाश : । पुं० निन्द्यवैद्ये ॥ कुत्सितोभिषक् । याप्ये पाशप् ।

भिषक्प्रिया । स्त्री० गुडूच्याम् ॥

भिषग्जितम् । न० औषधे ।

भिषग्भद्रा । स्त्री० भद्रदन्तिकायाम् ।

भिषङ्माता । स्त्री० वासके ॥

भिषक् । पुं० वैद्ये ॥ हेतौलिङ्गेप्रशमनेरोगाणामपुनर्भवे । ज्ञानंचतुर्विधंयस्यसराजार्हीभिषक्तम. ॥ दण्डनीयोयथा । अज्ञातौषधमन्त्रस्तुयश्चव्याधेरतत्त्ववित् । रोगिभ्योऽर्थंसमादत्ते सदण्ड्यश्चौरवद्भिषक् ॥ भिषजोऽन्नस्याभोज्यत्वं यथा । शूद्रान्नवाह्मणोभुक्त्वातथारङ्गावतारिण । चिकित्सकस्यक्षुद्रस्यतथास्त्रीमृगजीविनाम् ॥ शौण्डिकान्नं सूतिकान्नं भुक्त्वामासमतोभवेत् । व्रतीयावकेन । सवधेनुव्रतमितिप्राय श्चित्तविवेक : ॥ अपिच । पूयंचिकित्सकस्यान्नं पुंश्चल्यास्त्वन्नमिन्द्रियम् । विष्ठावार्द्धुषिकस्यान्नशस्त्रविक्रयिणोमलम् । इतिमानवे ४ अध्याय : ॥ भिषज्यति । भिषज्रुग्जये । कण्ड्वादि : । क्विप् ॥ ञिभेतिवा । ञिभी० । भिय . पुगभ्रस्वश्च इत्यृचि : ॥

भिष्टा । स्त्री० दग्धान्नायाम् दग्धान्ने । भिष्टांटीकते । टीकृगतौ ।

अन्यं भ्योपीतिङ : । ङ्यापोरितिह्र स्वः ॥

भिस्सा । स्त्री० अन्ने । ओदने । भक्ते ॥ बभस्ति । भसदीप्तौ । बाहुलकात्स छन्दसिवघृलमितीत्वम् । ब्राह्मण भिस्सेतिभाष्यप्रयोगाल्लोकेपि ॥ थ ह्या । भेदनम् ० भित् । सम्पदादि त्वात्क्विप् । भिदंस्यति । योचक्ष कर्मणि । धातोनुमे तिक : । पृषो दरादि : ॥

भिस्साएडम् । न० शाल्मूके । भसौंड० पू० भा० प्र० खण्डे ॥

भी : । स्त्री० भये ॥ ञिभीभये । सम्प दादित्वात्क्विप् ॥

भीतम् । न० भये त्रि० भययुक्ते ॥ वि भेति । ञिभी० क्त : ० ॥

भीतभीत : । त्रि० अतिशये नभीते । भीतप्रकारे ॥

भीति : । स्त्री० भये ॥ ञिभीभये । क्तिन् ॥ बाम्यै ॥

भीम : । पुं० अम्लवेतसे ॥ शिवे ॥ पीठविशेषे ॥ यथा । भीमेश्वरोभी मपीठे शिवाभीमेश्वरीतथेत्यागम . ॥ सर्वसम्प्रतिमनुपराक्रमेपाण्डुतन ये । वृकोदरे ॥ त्रि० भयहेतौ । घो रे ॥ भयानके ॥ बिभेत्यस्मात् । भी माद्योऽपादाने० भिय . षुग्वेति मक् ॥

भीमकर्मा । पुं० भीमसेने ॥ भीमं० हिडम्बवधादिरूपंकर्मास्य ॥

भीमनाद : । पुं० सिंहे ॥

भीमनिर्ह्राद : । पुं० राक्षसान्तरे ॥

भीमपूर्वज : । पुं० भीमाग्रजे । युधि ष्ठिरे ॥

भीमरथ : । पुं० तामसमनुवंशजाता सुरविशेषे ॥ हरिणाकूर्मरूपेणहतो भीमरथोऽसुरइतिगारुड़े गयामाहा त्म्ये ८६ अध्याय : ॥

भीमरथी । स्त्री० जनानामवस्थाविशे षे ॥ यथा । वैदकेसप्तसप्ततिकेवर्षे सप्तमेमासिसप्तमी । रात्रिर्भीमरथी नामनराणामतिदुस्तरा ॥ नराणां दुरितक्रमेतिपाठ : ॥ तामतीत्यन रोयोसौ दिनानि यानिजीवति । क्रतुभिस्तानितुल्यानिसुवर्णशतदक्षि णै ॥ गति : प्रदक्षिणविष्णोर्नाम्न मस्काराविधम् । ध्याननिद्रासुधा पानं भीमरथ्या : फलश्रुति : ॥ न दीविशेषे ॥

भीमविक्रान्त : । पुं० करिमोचले । सिंहे ॥ भीमश्चासौविक्रान्त : ॥ त्रि० भयानकविक्रमवति ॥

भीमशासन : । पुं० यमे ॥ भीमंशास नयस्य ॥

भीमसेन : । पुं० मध्यमपाण्डवे । भी मोदकोदरे ॥ कर्पूरभेदे । भीम सेनीकर्पूरइतिभाषा । यथा । पो तासोभीमसेनस्तदनुगितवार : शङ्क

रायामसंज्ञ : । यथा : पिष्टोऽन्न सारस्तदनुहिमयुतावालुकासृटिका च । पश्चादस्मात्पारसदुपरिसद्भिः शीतलः भक्षिकाख्याकरङ्गो रिभे दाशुपरसमष्टपाथैसदृश्ये नदृश्या : ॥

भीमसुता । स्त्री॰ दमयन्त्याम् ॥

भीमा । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ रोचनाख गन्धद्रव्ये ॥ कशायाम् ॥

भीमाकाली । भीमादेवी । स्त्री॰) दुर्गायाम् ॥

भीमाख्यानम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

भीमेश्वरी । स्त्री॰ भीमपीठस्थायाम् ॥

भीमैकादशी । स्त्री॰ माघशुक्लैकादश्याम् ॥ भैम्याम् ॥

भीर : । त्रि॰ भयदे ॥ भियंराति । रा । क : ॥

भीरु : । पुं॰ इक्षुभेदे ॥ यथा । भीरु : स्वेपाकर : स्वादुरविदाहीगुरुः स्मृत : इति ॥ व्याघ्रे ॥ शृगाले ॥ त्रि॰ पार्थे । कातरे ॥ भीरुके ॥ यथा । हरीतक॰ इ॰ भा॰ ॥ स्वे शीरो : स्वर्गाभाव : ॥ बिभेति । ञिभीभये । भिय : क्रुकनाविति॰क्रु : ॥ स्त्री॰ भयशीलायाम् । वरयोषिति ॥ कण्टकार्याम् ॥ शतावर्याम् ॥ छागायाम् ॥ दासायाम् ॥ स्त्रीमात्रे ॥

भीरुक : । पुं॰ इक्षुभेदे । भीरुरि॰ इ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥ शीतविदाय्य

मनोमधुरोरसपाकयो: । सुशीतोबृंहणीयश्च : पौण्ड्रकोभीरुकस्तथा ॥ पेचके ॥ न॰ वने ॥ त्रि॰ भयशीले । भीरुके । यथा ॥ बिभेति । ञिभी॰ । क्रुकन् ॥

भीरुहृदय : । पुं॰ मृगे ॥

भीरू : । स्त्री॰ भयशीलायांयोषिति ॥ ऊडुतश्चत्यूङ् ॥

भील : । पुं॰ भिल्ले ॥ भियंलाति । ला॰ क:॰ ॥

भीलभूषणा । स्त्री॰ गुञ्जायाम् ॥

भीलुक : । त्रि॰ भयप्रकृतिकजने । यथा ॥ बिभेति । ञिभी॰ । भिय : क्रुक्लुकनाविति क्लुक न् ॥

भीषण : पुं॰ भयानकरसे ॥ शल्लक्याम् ॥ कुन्दुरुके ॥ कपोते ॥ हिन्ताले ॥ भैरवविशेषे ॥ त्रि॰ गाढे ॥ दारुणे ॥ भीकरसाम्निरे ॥ भीषयते । ञिभी॰ । नन्द्यादित्वाल्ल्युः । भियोहेतुभयेषुगिति षुक् ॥

भीष्म : । पुं॰ गाङ्गेये । पाण्डवानां पितामहे ॥ रुद्रे ॥ राक्षसे ॥ भयानकरसे ॥ त्रि॰ भयंकरे । भयदे ॥ बिभेत्यस्मात् । ञिभी॰ । भिय : षुक्वे ति॰मक्॰ पृषोदरादि॰

भीष्मक : । पुं॰ रुक्मिण्या : पितरि ॥

भीष्मजननी । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥

भीष्मपञ्चकम् । न० कार्तिकशुक्लपक्षीयैकादश्यादि पूर्णिमान्तपञ्चतिथिकर्तव्यव्रतविशेषे ॥

भीष्मरत्नम् । न० हिमालयोत्तरदेशजातशुक्लवर्णप्रस्तरविशेषे । भीष्मपाषाणे ॥

भीष्मसूः । स्त्री० गङ्गायाम् ॥ भीष्मं सूते । पूङ्० । क्विप् ॥ शान्तनोर्महिषीभूत्वाभीष्मं सुतमसीयत । तस्मात्साभीष्मसूः प्रोक्तागङ्गात्रैलोक्यपावनी ॥

भीष्माष्टमी स्त्री० माघशुक्लाष्टम्याम् । तत्रभीष्मस्यतर्पणंकर्त्तव्यम् ॥

भीसटम् । न० श्मेमान्तके ॥

भुक्तम् । न० भक्षणे ॥ त्रि० भक्षिते । खादिते । अभ्यवहृते । अशिते ॥ भुज्यतेस्मभुज० । क्त भुक्तात्राह्मणा इत्यत्रतु क्तामेषामस्तीत्यर्थेऽशआदित्वादच्प्रत्ययोनतुकर्त्तरिक्तः । सकर्मकेभ्यस्तद्विधानाभावात् ॥ यद्वोत्तरपदलोपोद्रष्टव्यः । भुक्तान्नाभुक्ताः । यथान्नस्यभुक्तत्वं ब्राह्मणेषूपचर्य्यते ॥

भुक्तसमुज्झितः । त्रि० फेलायाम् ॥ पूर्वम्भुक्तम्० पश्चात् समुज्झितम् । पूर्वकालैकेतिसमासः ॥

भुक्तिः । स्त्री० भोजने । भोजनम् । भुजपालनाभ्यवहारयोः । स्त्रियांक्तिन् ॥ भोगे । यथा । भुक्तिस्त्रिपुरुषीसिध्येदिति ॥

भुक्तिप्रदः । पुं० मुद्गे ॥ त्रि०भोगदातरि ॥

भुक्तोज्झितः । त्रि० फेलायाम् ॥ पूर्वम्भुक्तम्०पश्चादुज्झितम् । पूर्वकालैकेतिसमासः ॥

भुग्नः । त्रि० रोगादिनाकुटिलीकृतेऽङ्गे ॥ नम्रे ॥ भुज्यतेस्म । भुजोकौटिल्ये । क्तः । ओदितश्चेतिनत्वम् ॥ भुजतिस्मवा । गत्यर्थेतिक्तः ॥

भुजः । पुं० स्त्री० करे ॥ बाहौ ॥ अस्यशुभाशुभलक्षणंयथा । बाहाश्वत्वद्दलाश्चैवासुगन्धिन्यूर्द्धरोमिका । अन्यथाचार्थहीनानामसौनिःस्वस्वरोमशौ । निर्मांसौचैवमल्लान्यौघृष्टौचविपुलौभुजौ । आजानुलम्बिनौबाहूवृत्तौपीनौनरेश्वरे ॥ निस्वानांरोमशौह्रस्वौश्छोकरिवारम्भौ । इति ॥ भुज्यतेऽनेन । भुज पालनाभ्यवहारयोः । भुजन्युब्जौपाण्युपतापयोरितिसाधुः ॥ यद्वा । भुजति । भुजकौटिल्ये । इगुपधेतिकः ॥ चतुष्कविशेषगुरुसंज्ञायाम् ॥ ० ॥ पुं० ॥

भुजकोटरः । पुं० कक्षे ॥

भुजगः । पुं० सर्पे ॥ भुजः सन्गच्छति । अन्यत्रापीतिडः ॥ भुजेनकौटिल्येनगच्छतिवा ।

भुजगदारण : । पुं० गरुडे ॥

भुजगभोगी । ० मयूरे ॥

भुजगराज : । पुं० शेषाहौ ॥ भुजगानां राजा । टच् ॥

भुजगशिशुभृता । स्त्री० वृहतीछन्द : प्रभेदे ॥ भुजगशिशुभृतानौम : । यथा । छुदलटनिकटचौर्षीभुजगशिशुभृतायासीत् । मुररिपुदलितो नारीवजजनसुखदासा ऽभूत् ॥

भुजगान्तक : । पुं० गरुडे ॥

भुजगाभोजी । पुं० मयूरे ॥

भुजगाशन : । पुं० पक्षिसिंहे । गरुडे ॥ भुजगानश्नाति । अश० । ल्यु : । भुजगाशनं यस्यवा ॥

भुजङ्ग : । पुं० अहौ । सर्पे ॥ पिङ्गे ॥ भुजं नकौटिल्यं नगच्छति । गमे : सुपिखच् खच्चडिद्वाच्य इतिडित्वमचे टिलोप : ॥ सीसके ॥

भुजङ्गघातिनी । स्त्री० सर्पाक्ष्याम् । चुल्लार्याम् । कङ्कालिका० इ० गौ० दे० भा० ॥

भुजङ्गजिह्वा । स्त्री० महासमङ्गायाम् ॥ सर्परसनायाम् ॥

भुजङ्गप्रयातम् । न० जगतीछन्द : प्रभेदे ॥ भुजङ्गप्रयातं चतुर्भिर्यकारै : ॥ यथा । सदारात्मजञ्चाति भृत्योविहायन्वमेतं हृदं जीवितं लिप्समान : । मयाक्रंशित : कालिये त्यं कृतत्वं भुजङ्गप्रयातं द्रुतंसाग राय ॥

भुजङ्गभुक् । पुं० मयूरे ॥ भुजङ्गं भुङ्क्ते । भुज० । क्विप् ॥ गरुडे ॥

भुजङ्गभोजी । पुं० राजसर्पे ॥

भुजङ्गम : । पुं० सर्पे । भुजं नकौटिल्यं नगच्छति । गमे : सुपिवा च्यइतिखच् । खच्चडिद्वावाच्य इति डिद्भावे टिलोपाभाव : ॥ न० सीसके ॥

भुजङ्गलता । स्त्री० नागवल्ल्याम् ॥

भुजङ्गविजृम्भितम् । न० उत्कृति छन्द: प्रभेदे ॥ वसौशाश्वैश्छेदो यो तं ममतनयुगलसभलगै र्भुजङ्गविजृम्भितम् ॥ यथा । हेलोद्यन्यञ्चत्पादप्रपातविकटनटनभरोरणत्कारतालकप्राकम्रं क्रमन्डाक्ष : शुलितरलनवक्षितप्रलयतरङ्गितरा र भुवः । चञ्चन्नागस्त्रीभिर्भक्त्या-मुकुलितकरकमलयुगं कृतस्तुतिरच्युत : पायादम्र छिन्दन्कालिन्दीहृदकूलनिलवसतिहुष्ट भुजङ्ग विजृम्भितम् ॥

भुजङ्गसङ्गता । स्त्री० वृहतीछन्द: प्रभेदे ॥ सजरैर्भुजङ्गसङ्गता ॥ यथा । तरलातरङ्गरिङ्गितैर्य मुनाभुजङ्गसङ्गता । कथमेतिर-

सदाचारकाशपाल : सर्द्दयताहरि : ॥
भुजङ्गहा । पुं० श्रीकृष्णस्यन्दन ध्वजे । गरुडे ॥
भुजङ्गाक्षी । स्त्री० रास्नायाम् ॥ भुजङ्गान् पचति । अश्नात्यासौ । कर्मण्यण् ॥ यद्वा । भुजङ्गोक्षियस्याः । फणोदर्शनादित्यच् । जातेरिति० गौरादित्वाद्वा० ङीष् । भुजङ्गशब्दस्यभुजङ्गादिसदृशस्वरूपा ॥
भुजङ्गाख्य : । पुं० नागकेसरे ॥
भुजशिर : । न० स्कन्धे ॥ भुजस्यशिर : ॥
भुजा । स्त्री० बाहौ ॥ करे ॥ भुजादाप् ॥
भुजाकण्ट : । पुं० हस्ताङ्गुलीनखे ॥
भुजान्तर : । पुं० वक्षसि ॥ भुजान्तरम् न० क्रोडे ॥ भुजयोरन्तरम् ॥
भुजि : । पुं० वह्नौ ॥ भुनक्ति० भुज्यतेवा । भुज० । भुजे : किदिति० इ : ॥
भुजिष्य : । पुं० स्वतन्त्रे ॥ हस्तसूत्रे । दासे ॥ भुङ्क्ते० स्वाम्युच्छिष्टम्० भुज्यतेवा । भुज० । रुचिभुजिभ्यां किष्यन् ॥
भुजिष्या । स्त्री० दास्याम् ॥ गणिकायाम् ॥ टाप् ॥
भुज्यु : । पुं० भोजने ॥ अग्नौ ॥ भुनक्तिपालयतिसर्वाणिभूतानि । भुजमृङ्भ्यांयुक्त्युकाविति युक् । भोजनेच ॥ भाजने ॥ पात्रविशेषे ॥
भुञ्जान् । त्रि० भोगकर्तरि । भुञ्जाने ॥ भुजे० लट : शतृ ॥
भुञ्जान : । त्रि० भुञ्जति । यथा । त्रिपुधामसुयद्भोग्यं भोक्तायच्चप्रकीर्तितं । वेदैतदुभयंयस्तसभुञ्जानो नलिप्यत इति । त्रिषुधामसुजाग्रदादिषु ॥ भुजे : कर्त्तरिलट : शानच् ॥
भुरिक् । स्त्री० पृथिव्याम् ॥ बिभर्त्ति० भरति मनुष्यादीन् । भृञ्० । भृञ उच्चेति० इक्प्रत्यय :
भुवनम् । न० सलिले ॥ जले ॥ गगने ॥ जने ॥ पिष्टपे । जगति ॥ भूरादिसर्वलोके ॥ चतुर्दशभुवनानि यथा । भूर्भुव : स्वर्महश्चैव जनश्चतप एवच । सत्यलोकश्चसप्तैते लोकाःप्र परिकीर्तिता : । अतलंसुतलंचैव वितलञ्चगभस्तिमत् । महातलं रसातलंपातालंसप्तमंस्मृतम् ॥ इति ॥ भवन्त्यस्मिन् भूतानि० इति भुवनमयंलोक : ॥ भुवदे । भूप्राप्तौ । भूसूधूभ्रस्जिभ्यश्छन्दसीतिक्युन् ॥ यद्वा । भवन्ति० उत्पद्यन्तेऽनेन करणेल्युट् । संज्ञापूर्वकत्वाद्गुणाभाव : ॥
भुवनकोष : । पुं० भूगोले ॥
भुवनकोषवित् त्रि० । चतुर्दशभुवना

निवसन्ति० इतितात्पर्य्यंवाभिन्ने ॥ कल्पनामात्रमेतत् । तेषामदृष्टत्वात् । नचवचनेभ्यस्तद्दर्शनम् । तेषांमिथोविप्रतिपत्तिदर्शनात् ॥

भुवनेश्वरः । पुं० एकाम्रे ॥

भुवनेश्वरी । स्त्री० महाविद्याविशेषे । साम्यावस्थमायोपाधिकब्रह्मरूपिण्याम् ॥ मणिद्वीपाधिवासिन्याम् ॥ यथा । पाशाङ्कुशवराभीतिधरांदेवीं चिद्रूपिणीम् । वन्देसमन्दहसितां मणिद्वीपाधिवासिनीम् ॥ आयुधस्थानानिवामाधःकरमारभ्यदक्षिणाधःकरपर्य्यन्तम् । तदुक्तंमहाम्बोधनतन्त्रे । दक्षिणेचाङ्कुशंदद्यात् वामेपाशंप्रदापयेत् । अभयंदक्षिणे दद्याद्वरंवामेप्रदापयेदिति । इयम् टङ्कायामपिभुवनेशीध्याने । दक्षेङ्कुशाभयेमोक्षिवामेपाशमथेष्टदमिति ॥

भुवन्युः । पुं० भानौ ॥ सूर्य्ये ॥ व्यसने । वह्नौ ॥ शशलाञ्छने । शशिनि ॥ भवति । भू० । कन्युच्चिपेश्चेति० भाभुवः कन्युच् ॥

भुवर् । अ० अन्तरिक्षे । गगने ॥ पष्ठ्यन्तप्रतिरूपकमव्ययम् । भवति । भू० । भूरञ्जिभ्यांकिदित्यसुन् । उवङ् ।

भुवर्लोकः । पुं० भूरादिसप्तलोकान्तर्गत द्वितीयलोके ॥ यथा । भूमिसूर्य्यान्तरंयच्चसिद्धादिमुनिसेवितम् । भुवर्लोकस्तुसोप्युक्तोद्वितीयोमुनिसत्तम ॥ अपिच । स्थितिर्ज्ञेयोभुवर्लोकोध्रुवमान्योमहीतलात् ॥ भूपृष्ठादारभ्यध्रुवप्रान्तेइति० ज्योतिश्चक्रावच्छिन्नभूतध्रुवपर्य्यन्तपद्मदलचोक्तायोभुवर्लोकस्त्वर्थः ॥

भुविः । न० अब्धौ । समुद्रे ॥ भवत्यस्मिन् । भू० । भुवः किदिति० इन् ॥

भुशुण्डी । स्त्री० अस्त्रान्तरे । अनियतम् ॥ यथा । चक्रीयोशीयचप्राप्यमत्स्योदयकदम्बका । भ्रमतेचानतान्तीयासाभुशुण्डीभिगद्यते ॥

भू । अ० रसातले ॥

भूः । स्त्री० स्थानमात्रे ॥ एकाङ्के ॥ व्याहृत्यन्तरे ॥ धरण्याम् । भूमौ ॥ दृष्टात्मविनयव्ययान्नृपाननुहसति भूरियम् । अहोमांविजिगीषन्तिमृत्योः क्रोडनयानराः ॥ भवति० भवन्त्यस्मिन्वा । भू० सत्तायाम् । सम्पदादिभ्योवाक्विप् ॥ भवन्त्यस्यांसर्वाणीत्यधिकरणेबहुलवचनात्क्विप् इत्येके । भवन्त्यस्माद्भूतानीत्यपादानेवाक्विपित्येके ॥ उत्पत्तौ ॥

भूकः । पुं० न० काले ॥ छिद्रे ॥ अन्धकारे ॥ भवति॥भू० । मृहभूशिमुषिभ्यः कक् ।

भूकदम्बः । पुं० अलम्बुषवृक्षे । कोकसिम० इ० गौ० दे० भा० ॥

भूकादम्बक : । पुं० यवान्याम् ।

भूकदम्बिका । स्त्री० महाश्रावणिकायाम् ॥ मुण्डाम् ॥

भूकन्द : । पुं महाश्रावणिकायाम् ॥

भूकम्प : । पुं० उत्पातविशेषे ॥ स-यथा । यामद्वमाद्यभूकम्पोदिवादौ नामनिष्टद : । यनिष्टद : क्षिती शानां सन्ध्ययोरुभयोरपि ॥ द्वितिय थिष्ठ : । यदाविक्षुभतेनन्तोमदाघू-र्णितलोचन : । तदाचलतिभूरेषा साद्रिद्वीपाब्धिकानना ॥ भुवः कम्पो भूकम्पः ॥ केचित्त्विकभेगज : प्र-चलितव्यासादिभि : कथ्यते चापि मीनकुलीरभेचद्यवमेसम्भ चलेत्क-म्पम : । यूकेणुभधरेमृगेन्द्रमिथुने-कन्यासुगेपन्नगस्ते यानेकातमोयदि प्रचलितिर्वीतदाकम्पते ॥ कच्छ पेमरगंजे यंमरया चापिपन्नगे । सर्व मसुखदश्चै षपृथिव्यां चलितेगजे ॥ प्रथितनरेश्वरमरणंव्यसनान्याम्ने य मारुतयो : । क्षुद्भयमतिवृष्टिभि रुपपीडान्तेजनाद्यापि ॥ चिपतु र्थंपञ्चमदिनेमासेपचेभिपचके। भव तियदाभूकम्पःप्रधाननृपनाशनंकुरु ते।सचायंभूमिजोत्पातविशेषः॥यथा । चरस्थिरभवंभौमंभूकम्पमपिभूमि जम् । जलाशयानांवैकृत्यंभौमंतद पिकीर्तितम् ॥ भौमंयाम्यफलंज्ञे यंचिरेणपरिपच्यते ॥ अपिच । चि

तिकम्पमाहुरेके बृहदन्तर्जलनिवा सिसत्वकृतम् । भूभारखिन्नदिग्ग जविश्रामसमुद्भवंचान्ये ॥ अनिलो ऽनिलेननिहत : क्षितौपतन्सस्व-नंकरोत्यन्ये । केचित्त्वदृष्टकारित मिदमन्ये प्राहुराचार्या : ॥ गिरि भि : पुरासपक्षैर्वसुधाप्रपतद्भिरुत्प तद्भिश्च । आकम्पितापितामहमा हामरसदसिसव्रीडम् ॥ भगवन्नाम ममैतत्त्वयाकृतंयद्चलेतिसन्नैतया । क्रियतेऽचलैश्चलद्भि : शक्ताहंना स्यखेदस्य ॥ तस्या : सगद्गदगिरं किञ्चित्स्फुरिताधरंविनतमीषत् । साश्रुविलोचनमाननमवलोक्यपिता मह : प्राह ॥ मन्युंहरेन्द्रधात्या : क्षिपवुलिशंशैलपक्षभङ्गाय । शक्र:क्र-समित्युक्त्वामाभैषीरितिचवसुमतो माह ॥ किन्त्वनिलदहनसुरपति वरुणा : सदसत्फलावबोधार्थम् । प्राग्द्विचितुर्भागेषुदिननिशो : क म्पयिष्यन्ति ॥ चतोविशेषोद्रष्टव्यो वाराह्यांसुविचक्षणै : ॥

भूकर्बुदार : । पुं०) क्षुद्रश्लेष्मातके ।

भूकर्बुदारक : । पुं०) भूश्लेष्मे । छोटा लसोडा० इ० भा० । भूकर्बुदा रोमधुर : कृमिशूलापह : परम् । वातःकोपन : किञ्चित्शीतल : स्वर्णमारक : ॥

भूकल : । पुं० दुर्विनीताश्वे ।

भूकश्यपः । पुं॰ वसुदेवे ॥

भूकाकः । पुं॰ खल्पकाके । क्रौञ्चे । नीलकपोते ॥

भूकुम्भी । स्त्री॰ भूपाटल्याम् ॥

भूकुष्माण्डी । स्त्री॰ विदार्य्याम् ॥

भूकेशः । पुं॰ शैवले ॥ वटे ॥

भूकेशा । स्त्री॰ राक्षस्याम् ॥

भूकेशी । स्त्री॰ ववभूखे ॥

भूक्षित् । पुं॰ सूचीरोमणि । शूकरे ॥

भूखर्जूरी । स्त्री॰ क्षुद्रखर्जूर्याम् । भूयुक्तायाम् । भूखर्जूरीतुमधुरा शिशिरादाहपित्तनुत् ॥

भूगरम् । न॰ विषे ॥

भूगर्भः । पुं॰ भगवति । भूर्गर्भे यस्य भूःसर्वभूताश्रयभूतागर्भइवास्ते तिनौचस्य भूतस्तागर्भोऽस्येतिवा ॥ भवभूतिनामनि॰ कवौ ॥

भूगोलः । पुं॰ ज्योतिःशास्त्रप्रसिद्धे भुवनकोषे । भौज्यं यथासर्वरसंविभाज्यं राज्यं यथाराजवियर्जितस्य । सभानभातीवसुवक्तृहीनागोलानभिज्ञोगणकस्तथैव ॥ यादीव्याकरणं विनैवविदुषांधृष्टःप्रविष्टः सभां जल्पन्नल्पमतिः स्मयात्पटुवटुभ्रूभङ्गवक्रोक्तिभिः । ह्रीतः सन्नुपहासमेतिगणकोगोलानभिज्ञस्तथाज्योतिर्वित् सदसिप्रगल्भगणकप्रश्नप्रपञ्चोक्तिभिः ॥

भूचरः । त्रि॰ भूमिचारिणि ॥

भूच्छायम् । न॰ अन्धकारे ॥ भुवः छाया । छायाबाहुल्ये॰ इति क्लीवता ॥

भूजन्तुः । पुं॰ भूनागे ॥

भूजम्बूः । स्त्री॰ गोधूमे । विकङ्कतफले ॥ भूमिजम्ब्वाम् ॥

भूतः । पुं॰ देवयोनिविशेषे ॥ स च अधोमुखोर्द्ध्वमुखादिपिशाचभेदोरुद्रानुचरोबालग्रहः ॥ कुमारे ॥ कृष्णचतुर्दश्याम् ॥ योगीन्द्रे ॥ यक्षोगणविशेषेषु । न॰ क्ष्मादौ । पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशेषु ॥ पिशाचादौ । जन्तौ । युक्ते । न्याय्ये । वस्तुतत्त्वानुसरणे ॥ त्रि॰ उचिते ॥ प्राप्ते ॥ विश्वे ॥ सते । सत्ये । प्राणिनि । कालविशेषे । वृत्ते । अतीते । गते । परमार्थे । विद्यमानेवस्तुनि । अतीतोत्पत्तिके । जाते ॥ समे ॥ उपरमदृश्यपदं भूतशब्दः समार्थ इतिशाब्दिकाः । यथा पितृभूतः । देवभूतोयमिति शि भूवमपिविद्यमाने ॥ अन्यधर्मिणि ॥ भाव्यते स्म । भूप्राप्तौ । आधृषाद्वेतिणिजभावः पक्षे॰ क्तः ॥ भूतिरस्यास्तिवा । अर्शआद्यच् ॥ अभवद्वा । भुवोगत्यर्थेति ॰ भूतार्थेकर्त्तरिक्तः ॥ अर्द्धर्चादिः ॥

भूतकृत् । पुं॰ धातरि । द्रुहिणे ।

भूतानि करोति । डुकृञ् । क्विप् । तुक् ॥ रुद्रे ॥ भूतानि कृन्तति । छिनत्ति । कृती छेदने । क्विप् ॥ कृणोति हिनस्ति वा । कृञ् । क्विप् तुक् ॥ विष्णौ ॥ रजोगुणं समाश्रित्य विरिञ्चिरूपेण भूतानि करोतीत्यर्थः ॥

भूतकेशः । पुं० तृणविशेषे । गोलोम्याम् । श्वेतकिण्याम् ॥ भूतानां केश इव । भूतः केशोऽस्य वा ॥

भूतकेशी । स्त्री० भूतकेशे ॥ शेफालिकायाम् ॥ नीलसिन्दुवारे ॥

भूतक्रान्तिः । स्त्री० भूतावेशे ।

भूतगणः । पुं० पृथिव्यादिपञ्चके ॥ भूतानां गणः ॥

भूतगन्धा । स्त्री० मुरानामगन्धद्रव्ये ॥

भूतग्रामः । पुं० देहे इन्द्रियसङ्घाताकारेण परिणते पृथिव्यादिभूतसमुदाये ॥ स च० जरायुजाण्डजस्वेदजोद्भिज्जभेदाच्चतुर्विधो भवति । भूतानां पृथिव्यादीनां ग्रामः ॥

भूतघ्नः । पुं० भूर्जपत्रे ॥ उष्ट्रे ॥ लशुने ॥ त्रि० भूतनाशके ॥

भूतघ्नी । स्त्री० तुलस्याम् ॥ मुण्डितिकायां ॥

भूतचतुर्दशी । स्त्री० कार्तिककृष्णचतुर्दश्याम् । यमचतुर्दश्याम् ॥

भूतजटा । स्त्री० जटामांस्याम् ॥ गन्धमांस्याम् ॥

भूतत्वम् । न० वर्त्तमानध्वंसप्रतियोगिसमयवृत्तित्वे ॥ बहिरिन्द्रियग्राह्ययोग्यविशेषगुणवत्त्वे ॥ पृथिव्यादयस्तज्जातिविशेषः ॥

भूतदर्शनम् । न० परमार्थदर्शने ॥

भूतद्रावी । पुं० भूताद्युपद्रवे ॥ रक्तकरवीरे ॥

भूतद्रुमः । पुं० श्लेष्मातकवृक्षे ॥

भूतधुक् । पुं० भूतानामपकारके ॥ भूतान्निद्रुह्यति । द्रुह० । सत्सूद्विषेति क्विप् ॥ भूतधुक्कीलभेतयम् ॥

भूतधात्री । स्त्री० भूमौ । भूतानां धात्री ।

भूतनाथः । पुं० शिवे ॥ भूतानां नाथः ॥ भूतैर्नाथ्यते याच्यते० तानुपतापयति० तेभ्य आशास्ते० तेषामभीष्टमिति वा भूतनाथः ॥

भूतनायिका । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

भूतनाशनः । पुं० श्वेतसर्षपे ॥ सर्षपे । भल्लातके ॥ न० रुद्राक्षे ॥ भूतान् नाशयति । णश अदर्शने ण्युट् ।

भूतपतिः । पुं० महादेवे ॥ भूतानां पतिः ।

भूतपची । स्त्री॰ तुलस्याम् ॥

भूतपुष्प : । पुं॰ श्योनाकवृक्षे ॥

भूतपूर्णिमा । स्त्री॰ आश्विनपूर्णिमायाम् । शारद्याम् । कोजागरायाम् ॥

भूतपूर्व : । त्रि॰ अतिक्रान्ते ॥ पूर्वं भूत : । सुप्सुपेतिसमास : । भूतपूर्वेचरडितिनिर्देशाद्भूतशब्दस्यपूर्वनिपात : ॥

भूतप्रादुर्भाव : । पुं॰ अतिक्रान्तोत्पत्तौ ॥ भूतस्यप्रादुर्भाव : ॥

भूतभावन : । पुं॰ सर्वभूतपितरि । ईश्वरे । भूतानिभावयतिजनयति॰ प्रापयतिवा । भवतीयर्न्त्वाद्युच् ॥

भूतभृत् । पुं॰ विष्णौ ॥ भूतानिबिभर्त्तिधारयति॰ पोषयतिवा॰ । डुभृञ्॰ । क्विप् । तुक् ॥

भूतभैरव : । पुं॰ भैरवविशेषे ॥ औषधविशेषे । यथा । पलाशजातिफलव्योषविष्णुतालीरसेन : । सविडङ्गसितायुक्तं चूर्णंभूतभैरवमिति ॥

भूतमाता । स्त्री॰ शब्दादिषु । पृथिव्यादिषुविषयेषु ॥

भूतमार्गी । स्त्री॰ चौडानामगन्धद्रव्ये ॥

भूतयज्ञ : । पुं॰ पञ्चमहायज्ञान्तर्गतबलिरूपवैश्वदेवकर्म्मणि भूतेभ्योबलिहरणे ॥

भूतयोनि : । पुं॰ परमात्मनि ॥ भूतानांयोनि : ।

भूतलिका । स्त्री॰ पृक्कायाम् ॥

भूतवास : । पुं॰ कलिद्रुमे ॥ भूतानांवास : । भूतानांवासोस्मिन्वा ॥

भूतविक्रिया । स्त्री॰ अपस्माररोगे ॥

भूतवित् । पुं॰ लौकायतिके ॥ तन्मते पृथिव्यप्तेजोवायवस्तत्त्वानि॰ तानिचत्वारिभूतानिजगत्कारणानीति मन्यते ॥

भूतविद्या । स्त्री॰ भूततन्त्रे ॥ यथा । भूतविद्यानाम॰ देवासुरगन्धर्वयक्षरक्ष : पितृपिशाचनागग्रहाद्युपसृष्टचेतसां॰ शान्तिकर्मबलिहरणादिग्रहोपशमनार्थमितिसुश्रुत : ॥

भूतवृक्ष : । पुं॰ शाखोटवृक्षे । श्योनाकवृक्षे ॥ कलिद्रुमे ॥

भूतवृक्षक : । पुं॰ शाखोटे ॥ बहुवारके लसोड़ा॰ इ॰ भा॰ ॥

भूतवेशी । स्त्री॰ श्वेतशेफालिकायाम् । श्वेतसुरसायाम् । श्वेतनिर्गुण्डी॰ इ॰ भा॰ ॥ भूतानिविशन्ति । विशप्रवेशने । कर्मण्यण् ॥

भूतब्रह्मा । पुं॰ देवले ।

भूतसञ्चार : । पुं॰ भूतोन्मादरोगे । भूताक्रान्तौ । ग्रहावेशे ॥

भूतसञ्चारिणी । स्त्री॰ कृष्णचतुर्दश्याम् ॥

भूतसञ्चारी । पुं॰ दावानले ॥

भूतसर्गः । पुं॰ भूतसृष्टौ । देवासुरभेदेन भूतानां सृष्टौ ॥ यथा । ब्राह्मः प्राजापत्यस्तथा सौम्यऐन्द्रस्तथैव च । गान्धर्वोऽथ यक्षो वैरोरक्षः पैशाचमानुषाः ॥ स्थावरः पाशवो मार्गः सार्पः शाकुनिकस्तथा । चतुर्दशविधो ह्येष भूतसर्गः प्रकीर्त्तितः ॥

भूतसारः । पुं॰ श्योनाकप्रभेदे ॥

भूतसृट् । पुं॰ ब्रह्मणि ॥

भूतसन्त्री । स्त्री॰ वंध्याकर्कोटक्याम् । नीलदूर्वायाम् ॥

भूतहरः । पुं॰ गुग्गुलौ ॥

भूतहारि न॰ देवदारुणि ॥

भूता । स्त्री॰ कृष्णचतुर्दश्याम् ॥ यथा । स्कान्दे । ब्रह्माण्डोदरमध्ये तु यानि तीर्थानि सन्ति वै । पूजिता निभवन्तीह भूतायां पारणे कृते ॥ अपि च । शिवरात्रिव्रते भूतां कामविद्धां विवर्जयेत् ॥

भूताङ्कुशः । पुं॰ गौ॰ दे॰ सनामप्रसिद्धे वृक्षे । चर्चके । यष्ट्याह्वये ॥ भूताङ्कुशस्तीव्रगन्धः कटुरुष्णस्तथोत्कटः । भूतग्रहादिदोषघ्नः कफवातनिकृन्तनः ॥

भूतात्मा । पुं॰ देहे पृथिव्यादिभूतारब्धत्वात् ॥ भूतान्येवात्मास्वभावो यस्य सः ॥ परमेष्ठिनि । द्रुहिणे । हिरण्यगर्भे ॥ भूतानां व्यष्टिपार्थी नामात्मा नियन्ता समष्ट्युपाधित्वात् ॥ इति ॥ सदाशिवे ॥ जीवात्मनि ॥ विष्णौ ॥ भूतानां प्राणिनामात्मा अन्तर्यामी ॥

भूतादिः । पुं॰ सर्वजगत्कारणे । तामसाहङ्कारे ॥ भूतानामादिः ॥ परमेश्वरे ॥ भूतानां भवनधर्मकाणामुत्पत्तिमतां सर्वेषामादिः कारणं कार्य्युपादानोभयात्मकमिति यावत् ॥

भूतादिसर्गः पुं॰ भौतिकसर्गे ॥ भूतादेः सर्गः ॥

भूतारि । न॰ हिङ्गुनि॰ ॥

भूतार्त्तः । वि॰ भूताविष्टे ॥ भूतेनग्रस्तोऽर्द्दितः । अतः तृतीयासमास इतिवृत्तिः ॥ भूतेनार्त्तोऽपि ॥

भूतार्थः । पुं॰ सिद्धार्थे ॥

भूतार्थवादः । पुं॰ प्रमाणान्तराविरोधवस्तुनिरूपितार्थबोधकवेदवाक्ये ॥ यथा । इन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छदित्यादिः ॥

भूताली । स्त्री॰ भूपाटल्याम् ॥ सुपल्याम् ॥

भूतावासः । पुं॰ विभीतके । वटेद्रा॰ दु॰ मा॰ ॥ भूतानामावासः ॥ आकाशाद्याश्रये॰ वासुदेवे ॥ भूतान्यभिमुख्येनवसन्त्यत्र ॥ यस्मिंस्त्वयि भूतानि भूतावासस्ततो भवान् । इति हरिवंशः ॥ काये ॥

भूताविष्टः । वि॰ पिशाचग्रस्ते ॥ भ

तोक्रान्ते । भूतादिनारोगग्रस्ते ॥

भूताविष्ट : । पुं० पाविष्टे । भूतस-ञ्चारे ॥

भूति : । स्त्री० भस्मनि । सम्पत्तौ । हस्तिशृङ्गारे । मांसपाकविशेषे । उत्पत्तौ । शिवस्याणिमाद्यष्टविधैश्वर्ये । अणिमामहिमाचैवलघिमा गरिमातथा । प्राप्तिः प्राकाम्यमीशित्वं वशित्वं चाष्टभूतय : ॥ शम्भुधृतभस्मनि ॥ भूतृणे ॥ उत्पत्तौ । जातौ ॥ वृद्धिनामौषधे । रोहिषतृणे ॥ विभूतौ । भवनम्-भूति : । स्त्रियां क्तिन् ॥ भवत्यनया । क्तिन्वा ॥

भूतिकः । पुं० यवान्यामोषधौ ॥ न० कट्फलौषधौ । घनसारे ॥ भूमिस्थे । भूस्तृणे । भवति । भू० । क्तिन्स्त्रीवत्संज्ञायामिति-क्तिच् । संज्ञायांकन् ॥

भूतिकाम : । पु० ऐश्वर्याभिलाषिणि ॥

भूतिकील : । पुं० भूखाते ।

भूतिगर्भ : । पुं० भवभूतिकवौ ॥

भूतिनिधानम् । न० धनिष्ठानक्षत्रे ॥

भूतिमान् । त्रि० ऐश्वर्ययुक्ते ॥

भूतिकम् न० [illegible]भूनिम्बे ॥ यवान्याम् । कर्पूरे । भूस्तृणे । तृणे ।

भूतृणम् । न० गन्धतृणे । गन्धखेडे । रोहिषे ॥ पुं० रोहिषे । भूतिके । मालातृणे । सुगन्धरोहिष-द्र०

परिमलदगङ्गनि-द्र०धान्यभापाप्रसिद्धे ॥ भूतृणं कटु कं तिक्तं तीक्ष्णोष्णं रोचनं लघु । विदाहिदीपनं रूक्षं सनेत्र्यं मुखशोधनम् ॥ वृष्यं बहुविट्कं स्वपित्तरक्तप्रदूषणम् । भुवस्तृणम् ॥

[illegible]तेशः । पुं० शिवे । सर्वभूतनियन्तरि । भूतानामपस्मारादीनामधिपत्यत्वात् प्रायश्चिताधीश : ।

भूतमम् । न० स्वर्णे । सुविस्तृतम् ।

भूदरीभवा । स्त्री० वाराहीकन्दाम् ॥

भूदार : । पुं० वराहे । सूकरे । भुवं दारयति । द्र० कर्मण्यण् ॥

भूदेवः । पुं० ब्राह्मणे । ब्राह्मणोब्रह्मामूर्ति : श्रीविष्णो : परमात्मन : । अतएवहिविख्यातोभूदेवास्तेमहात्मते । भुव : सुविषादेव : ॥

भूधन : । पुं० राज्ञि ॥ भूपतौ ॥

भूधरः । पुं० पर्वते । महीध्रे ॥ धरति धृञ : पचाद्यच् । भुवोधर : ॥ यन्त्रविशेषे ॥ यथा । जलकच्छपपातालदोलाभूधरवालुका : । बकाद्या यन्त्रभेदा: स्युरितिशब्दचन्द्रिका ॥

भूधात्री । स्त्री० भूम्यामलक्याम् ॥ भूधात्रीवातकृत्तिक्ताकषायामधुराहिमा । पिपासाकासपित्तास्रकफकण्डुक्षतापहा ॥

भूध्र : । पुं० पर्वते ॥ भुवन्धरति । धृ-

न्० । मूलविभुजादित्वात्कः ॥

भूनागः । पुं० उपरसविशेषे । चितिनागे ॥

भूनिम्बः । पुं० क्षुपविशेषे । किराततिक्ते । चिरायता० इ० भा० ॥ भुवोनिम्बइव ॥

भूनीपः । पुं० भूमिकदम्बे । भूकदम्बे । लघुपुष्पे ॥ निकदम्बा: कदूम्बास्तृष्णादोषहराहिमा: । कषायतिक्ता: पित्तघ्नावीर्यवृद्धिकरा: परा: ॥

भूनेता पुं० राज्ञि । भुवोनेतानायकः ॥

भूपः । पुं० राजनि ॥ भुवंपाति । पारक्षणे । कातोनुपेतिकः । १६ संख्यायाम् ॥

भूपतिः । पुं० नृपे । राज्ञि ॥ भूपश्चौयस्यपत्नीसत्तुभवसिकच भूपती रामचन्द्रः । इतिरामायणे कैकयीवाक्यम् ॥ भुवःपतिः ॥ ऋषभौषधे ॥

भूपदः । पुं० वृक्षे ॥ भुविपदानियस्य ॥

भूपदी । स्त्री० मल्लिकायाम् । वेलो० इ० भा० ॥ भुविपदमस्याः । गौरादिः ॥

भूपलाशः । पुं० हचविशेषे । विशाखी इ० सी० दे० भा० ॥ भुवः पलाशः ॥

भूपाटला । स्त्री० भूपाटल्याम् ॥

भूपाटली । स्त्री० भूकुम्भ्याम् । रक्तपुष्पिकायाम् ॥ भुवः पाटली ॥

भूपालः । पुं० राज्ञि ॥ भुवंपालयति । पालरक्षणे । कर्मण्यण् ॥ यथा । राज्यंपालयतीनित्यं सत्यधर्मपरायणः । निर्जित्यपरसैन्यानिक्षितिंधर्मेणपालयेत् ॥

भूपुत्री । स्त्री० सीतायाम् ॥ भुवः पुत्री ॥

भूपेष्टः । पुं० राजादनीवृक्षे ॥

भूबदरी । स्त्री० लघुबदर्याम् । चितिबदर्याम् । झडबेरी० इ० भा० ॥

भूभर्त्ता । पुं० नृपे ॥ भुवोभर्त्ता । पत्यर्थभर्तृशब्दस्ययाजकादित्वात् याजकादिभिश्चेतिसमासः । तेन० षष्ठी० भर्त्तरिपत्० तज्काभ्यांकर्त्तरीति० नसमासनिषेधः ॥

भूभुक् । पुं० राज्ञि ॥ भुवंभुनक्तिपालयति । भुज० । क्विप् ॥

भूभृत् । पुं० पर्वते । गोत्रे । गिरौ ॥ महीपतौ ॥ भुवंबिभर्त्ति । डुभृञ् । क्विप् तुक् ॥

भूमा । पुं० बहुत्वे ॥ भूमामहान्निरतिशयंबृहद्विपुलपर्याय: ० इतिभाष्यम् । सकलसांसारिकव्यवहाराभावोपलक्षितंतत्त्वे । ब्रह्मणि ॥ यत्रनान्यद्विजानातिनान्यच्छृणोतिच । नान्यत्पश्यतियस्मिन्वैसभूमाप्रोच्यतेश्रुतौ ॥ योभूमासोऽमृत: प्रोक्तः सुखंनाल्पेविचारय ॥ बहोर्भावः । पृथ्वादित्यादिमनिच्

। बहोर्लोपोभूचबहो : ॥ त्रि॰ बहुत्वविशिष्टे ॥

भूमय : । त्रि॰ मृदात्मके । भूमिमये

भूमयी । स्त्री॰ सूर्यपत्नाम् । छायायाम् ॥

भूमिः । स्त्री॰ स्थानमात्रे वसुन्धरायाम् । क्षितौ । अचलायाम् । रसायाम् । स्थिरायाम् ॥ विष्णुर्भूमिसम्यज्योवाच । सर्वाधाराभवशुभेसर्वे : सम्पूजितासुभम् । मुनिभिर्मनुभिर्देवै: सिद्धैर्दानवादिभिः ॥ अम्बुवाचीत्यागदिनेगृहारम्भप्रवेशने । वापीतडागारम्भे चगृहेचकृषिकर्मणि । तवपूजाकरिष्यन्तिमद्वरेणसुरादय : । मूढायेनकरिष्यन्तियास्यन्तिनरकंचते । इति ॥ अम्बुवाचीत्यागदिनेगृहारम्भप्रवेशने । तद्दिनेतवपूजाकरिष्यन्तीत्यन्वयः । अस्या : गुणामहाभारते मोक्षधर्मे यथा । भूमेस्थैर्यंगुरुत्वञ्चकाठिन्यं प्रसवार्थता । गन्धोगुरुत्व शक्तिश्च सङ्घात : स्थापनाधृति : ॥ इति ॥ अस्यार्थः । स्थैर्यमचाञ्चल्यम् १ । गुरुत्व पतनप्रतियोगीगुण॰ २ । काठिन्यम् ३ । प्रसवार्थता॰ धान्याद्युत्पत्तिसमर्थता ४ । गन्ध ५ । गुरुत्व पिण्डपुष्टि ६ । शक्ति॰ गन्धग्रहणसामर्थ्यम् ७ सङ्घात॰ श्लिष्टावयवत्वम् ८ । स्थापना॰ मनुष्याद्याश्रयत्वम् ९ । धृति : पाञ्चभौतिकेमनसियोधृत्यंश: १० । इति ॥ षष्टिवर्षसहस्राणिस्वर्गेतिष्ठति भूमिद: । उच्छेत्ताचानुमन्ताचतान्येवनरकंवसेत् ॥ योगिनामवस्थाविशेषे ॥ यथा । निरुद्धे चेतसिपुरा सविकल्पसमाधिना । निर्विकल्पसमाधिस्तुभवेदत्रत्रिभूमिक : ॥ व्युत्तिष्ठतेसतस्त्वाद्येद्वितीयेपरबोधित । अन्ते व्युत्तिष्ठतेनैवसदाभवतितन्मय : ॥ एवंप्राग्भूमिसिद्धावप्युत्तरभूमये । विधेयाभगवद्भक्तिस्ताविनासानसिध्यति ॥ भवन्त्यस्यांभूतानि । भूसत्तायाम् । भुव . क्तिदिति॰ मि : ॥

भूमिकदम्ब: । पुं॰ कदम्बविशेषे । भूनीपे । भूमिजे । लघुपत्रे । हस्तपुर्षे । विषघ्ने ॥

भूमिकन्दली । स्त्री॰ कन्दल्याम् । द्रोणपर्ण्याम् ॥

भूमिका । स्त्री॰ रचनायाम् ॥ वेशान्तरपरिग्रहे । रूपान्तरस्वीकारे यथा । हेमचन्द्र : । पात्रापिनाट्येऽधिकृतास्तत्तद्वेशास्तुभूमिका : । इति ॥ ज्ञानिनामवस्थाविशेषे ॥ यथाहु : । ज्ञानभूमि : शुभेच्छाख्याप्रथमासमुदाहृता । विचारणा द्वितीयास्यात् तृतीयातनुमानसा । सत्त्वापत्तिश्चतुर्थीस्या ततोऽसंसक्ति

नामिका ॥ पदार्थभावनाषष्ठीसप्तमी तुर्यगास्मृतेति । भूमिकानामचित्तस्यावस्थाविशेषः । अत्रभूमिकाचितयब्रह्मविद्यासाधनमेव॰ नतुब्रह्मविद्याकोटावन्तर्भावः ॰ भेदसत्वस्थितुर्दृश्यसत्वात् । यश्चतुर्थभूमिकांप्राप्तः सब्रह्मविदित्युच्यते। पञ्चमभूमिनिर्विकल्पाभ्यासदाभ्ययाः स्वयमेवव्युत्तिष्ठति॰ सोयञ्चानीब्रह्मविद्वरः षष्ठभूमौपार्श्वस्थबोधितो व्युत्तिष्ठति॰ सोयंब्रह्मविद्वरीयान् । तदेतद्भूमिद्वयंसुषुप्तिरितिचाभिधीयते ॥ असम्प्रज्ञातप्रतिपादकानियोगशास्त्राणियत्सप्तभूमिकाप्राप्तयोगिन्येवमध्यवस्यन्ति॰ सोयमीदृशोयोगीव्युत्थानरहितोनिर्विकल्पकसमाधिस्थः परमहंसः सप्तमभूमौब्रह्मनिष्ठइतिचोच्यते॥ इति ॥ भूमिकापञ्चकमप्याहुः । यथा॥ चिप्तमूढविचिप्तमेकाग्रंनिरुद्धमिति ॥ तत्र॰ आसुरसम्पल्लोकशास्त्रदेहवासनासुवर्त्तमानंचित्तंचिप्तभूमिकानिद्रातन्द्रादिग्रस्तंचित्तंमूढभूमिका कदाचिद्ध्यानयुक्तंचित्तंचिप्ताद्विशिष्टतयाविचिप्तभूमिका । तत्रचिप्तमूढयोः समाधिस्वशङ्कैवनास्ति॰ विचिप्तेतुसमाधिस्वशङ्कातदितरत्भूमिकाद्वयंसमाधिः ॥ एकाग्रेमनसिसद्भूतमर्थंप्रद्योतयति॰ क्लेशान्चिणोति॰ कर्मबन्धनानिश्लथयति॰ निरोधमभिमुखीकरोति॰ इतिसम्प्रज्ञातोयोगः एकाग्रभूमिका । सर्ववृत्तिनिरोधरूपासम्प्रज्ञातसमाधिः॰ निरुद्धभूमिकेति ॥

भूमिकुष्माण्डी । स्त्री॰ लताविशेषे । विदार्याम् ॥

भूमिखर्जूरिका । स्त्री॰ चुद्रखर्जूर्याम् ॥ भूमिखर्जूरिकास्वाद्वीदुरारोहाल्पदुष्पदा । अयस्कान्तफलाकाककर्कटीखादुमस्तका ॥ पिण्डखर्जूरिकास्त्वन्यासादेशेपश्चिमेभवेत् ॥

भूमिखर्जूरी । स्त्री॰ भूमिखर्जूरिकायाम् ॥

भूमिगृहम् । न॰ वश्यातलगृहे ॥

भूमिचम्पकः । पुं॰ पुष्पवृक्षविशेषे । ताम्रपुष्पे । सन्धिपर्णे । द्रुघ॰ भुंइचाँपा॰ भू॰ भा॰॥ भूच म्पा॰ इ॰ भा॰ ॥ अस्यमूलंव्रणपाककारकम् ॥

भूमिछत्रम । न॰ शिलीन्ध्रे ॥

भूमिजः । पुं॰ नरकासुरे । मङ्गारके । कुजे । भौमे ॥ भूमिकादम्बे ॥ मनुष्ये ॥ न॰ गौरसुवर्णे ॥ भूमेर्भूमौवाजातः । जनी॰ । डः ॥

भूमिजगुग्गुलु । स्त्री॰ आशापुरसम्भवे । दैत्यमेदजे । महिषासुरसम्भवे । आशापुरीगुग्गुल॰ इ॰ भा॰ ॥

तिक्तोसौकटुरुष्णश्च कफवातहरस्तथा । उमाप्रियश्चभूतघ्नोमेध्यः सौरभ्यदायकः ॥

भूमिजम्बुः । स्त्री० भूमिजम्बुकायाम् । नादेय्याम् ॥ भूमेर्जम्बुः ॥

भूमिजम्बुका । स्त्री० क्षुद्रजम्बाम् । नादेय्याम् ॥ इस्वत्वात्स्वार्थेकन् ॥ यद्वा भूमिलग्नाजम्बुका । शाकपार्थिवादिः । भूमिलग्नफलत्वात् ॥

भूमिजम्बूः । स्त्री० क्षुद्रजम्बाम् । इक्षुफलायाम् । भ्रमरेष्टायाम् । पिकभक्ष्यायाम् । काकजम्बाम् ॥

भूमिजा । स्त्री० जनकात्मजायाम् । सीतादेव्याम् ॥ भूमेर्जाता । जनी० । डः । टाप् ॥

भूमिजीवी । स्त्री० विशि ॥

भूमिदानम् । न० दानोत्तमे ॥ यथा । एतभि : सन्ततांभूमिंयवगोधूमशालिनीम् । ददातिवेदविदुषेयश्च भूयोभिजायते । भूमिदानात्परं दानं नभूतंनभविष्यतीति ॥

भूमिदेवः । पुं० ब्राह्मणे । भूदेवे ॥ भूमेर्भूमौवादेवः ॥

भूमिपः । पुं० राजनि ॥

भूमिपक्षः । पुं० वाताश्वे ॥

भूमिपिशाचः । पुं० तालवृक्षे ॥

भूमिपिशाची । स्त्री० माधवीलतायाम् ॥

भूमिपुत्रः । पुं० चारे । मङ्गले ॥ भूमेःपुत्रः ॥

भूमिमण्डः । पुं० अष्टपादिकायाम् । मदनमाली० माधवमाली० शृ० गो० दे० आ० ॥

भूमिमण्डपभूषा । स्त्री० माधवीलतायाम् । अतिमुक्ते । पुण्ड्रके ॥

भूमिमान् । त्रि० भूमिविशिष्टे । यवादित्वादृत्वं न ॥

भूमिरथकः । पुं० वाताश्वे ॥

भूमिलाभः । पुं० मृत्यौ । भूमेर्लाभेन । भूमिप्राप्तौ ॥

भूमिलेपनम् । न० गोमये ॥ भूमेर्लेपः । अनेन ॥ भूमेर्लेपे ॥

भूमिवर्द्धनः । पुं० न० शवे ।

भूमिसम्भवा । स्त्री० सीतायाम् ।

भूमिसुतः । पुं० मङ्गलग्रहे । नरकासुरे ॥ भूमेः सुतः ॥

भूमिसुता । स्त्री० जानक्याम् ॥

भूमिस्पृक् । पुं० मानवे । वैश्ये । चौरविशेषे । पङ्गौ । खञ्जे ॥ भूमिं स्पृशति । स्पृशस्पर्शने । स्पृशोऽनुदकेक्विन् ॥

भूमी । स्त्री० भूमौ । क्षितौ ॥ भवति । भू० भुवः किदितिमिः । कृदिकारादक्तिनइतिङीष् ॥

भूमीन्द्रः । पुं० नृपे । राजनि ॥

भूमिरुह् । पुं० वृक्षे ॥ यथा । दीर्घायुतापदविरहितयेखिलायामायासरायामिन्नयपलायनयाकुलस्य

दृष्टि : सरोषाप्रिये । छायावाञ्छा
तमानवोढवनितावाणीवभूमीरुहा
निष्पन्दाः सुचिरादथामिलितयो
र्यूनोर्मिथोदृष्टय : ॥

भूमीसह : । पुं॰ द्रुमान्तरे । हारस्त
ती ॥ भूमीसहस्तुशिशिरोरक्तपित्त
प्रसादन : ॥

भूम्यामलकी । स्त्री॰ क्षुपविशेषे । बहु
पुष्पाम् । जटायाम् । अध्यण्डाया
म् । तामलक्याम् । भूम्यामला
द्यू॰ भा॰ ॥

भूम्यामली । स्त्री॰ तमालाख्याम् । चा
रव्याम् । भूम्यामलक्याम् । मुद्गर्या
मलाद्यू॰गौ॰दे॰भा॰ ॥ चक्रमेली॰
दू॰ भा॰ ॥

भूम्याहुल्यम् । न॰ कुष्ठभेदे । क्षुपे
। मार्कण्डीये । मद्यौषधे । भुजित
खड॰ । द्रू॰ भा॰ ॥

भूय : । अ॰ अधिकारे ॥ पुनरर्थे ॥

भूयान् । त्रि॰ बहुतरे । प्रचुरे ॥ अ-
परिमितमहिमनि ॥ अयमनयोर
तिशयेनबहु : । द्विवचनविभज्योप
पदेतरबीयसुनाविति॰ईयसुन् । ब
होर्लोपोभूचबहो : ॥ स्त्री॰ भूयसी
अतिशयस्याम् । ङीप् ॥

भूयिष्ठ : । त्रि॰ प्रचुरे । बहुतमे ॥ अ
यमेषामतिशयेनबहु : । अतिशायने
तमबिष्ठन् । इष्ठस्ययिट्चेति॰ बहोःपर
स्येष्ठस्य लोप : ॰ यिडागमश्च॰बहो :
स्थाने भूरादेशश्च ॥

भूयुक्ता । स्त्री॰ भूमिखर्जूर्याम् ॥

भूयोभूय : । बारंबारमर्थे ॥ यथा । भू
योभूयोभाविनोभूमिपालान्नत्वान
त्वायाचतेरामचन्द्र : । सामान्योयं
धर्मसेतुर्नृपाणां कालेकालेपालनी
योभवद्भिरिति ॥

भू : । अ॰ रेफान्तमव्ययम् । भूर्लोके ॥

भूरि : । पुं॰ वासुदेवे ॥ हरे ॥ परमे
ष्ठिनि ॥ न॰ सुवर्णे ॥ त्रि॰ प्राज्ये
। प्रचुरे ॥ भवति॰ भूयतेवा । भूस
त्तायाम्॰ प्राप्तौवा । अदिशदिभूशु
भिभ्य : क्रिन् ॥

भूरिगन्धा । स्त्री॰ मुरानामगन्धद्र-
व्ये । गन्धाख्यायाम् ॥

भूरिगम : । पुं॰ खरे । गर्दभे ॥

भूरिदावा । पुं॰ बहुदातरि ॥

भूरिपथ : । पुं॰ उरुपथाढ्ये ॥

भूरिपलितदा । स्त्री॰ पाण्डुरफल्या
म् ॥

भूरिपुष्पा । स्त्री॰ शतपुष्पायाम् ॥

भूरिप्रेमा । पुं॰ चक्रवाके ॥

भूरिफेना । स्त्री॰ सप्तलायाम् । च
र्मकषौषधौ । भूरय : फेनाय
स्या : ॥

भूरिबला । स्त्री॰ अतिबलायाम् ॥
भूरिबलंसामर्थ्यंयस्याम् ॥

भूरिभाग : । त्रि॰ महद्भाग्ये ॥

भूरिमल्ली । स्त्री॰ अम्बष्ठायाम् ॥

भूरिमायः । पुं० शृगाले ॥ भूरी मायायस्य ॥

भूरिरसः । पुं० इक्षौ ॥

भूरिशः । अ० बहुशब्दार्थे । बह्वर्थाच्छस्कारकादन्यतरस्याम् ॥

भूरिश्रवाः । पुं० चन्द्रवंशीयसोमदत्तपुत्रे ॥ त्रि० बहुयशोविशिष्टे । भूरिप्रचुरंश्रवोयशोयस्य सः ॥

भूरुण्डी । स्त्री० श्रीहस्तिन्याम् । हस्तिकर्णपत्रायाम् ॥ शाकविशेषइति ख्यातो । भुवरुण्डयति० आक्रोश यति । कुटिलुठित्स्तेयकरणे० इत्य च० साधनीयायां ष्ठी० कुण्डिलुडी त्यपरे० इतिपाठान्तरमुण्यत्तम । कर्मण्यण् ॥

भूरुट् । त्रि० भूरुहे ॥ भुविरोहयति । रुहजन्मनिप्रादुर्भावे । क्विप् ॥

भूरुहः । पुं० वृक्षे ॥ रोहति । रुह० । इगुपधेतिकः । भुविरुहः स प्तमीसमासः ॥

भूर्जः । पुं० मृदुत्वचि । भतपे रयापत्रे । भोजपत्र इतिभाषा ॥ भूर्जीभूतपत्रस्य प्रकर्णकफपित्तरक्तजित् । कषायोरात्तमसत्वमेदोविपद्दर, पर : ॥ ऊर्जनमूर्ज : ऊर्जवलप्राणनयो : । घञ् । भूऊर्जोऽस्य ॥

भूर्जकण्टकः । पुं० सङ्करजात्यन्तरे । व्रात्याद्ब्राह्मणात्सवर्णायामुत्पन्ने । ब्रात्यः ॥

भूर्जपत्रः । पुं०) खनामख्यातवृक्षे

भूर्जपत्रकः । पुं०) क्षे । मृदुत्वचि ॥

भूर्णिः । स्त्री० भूमौ । पृथिव्याम । मरुभूमौ ॥ बिभर्त्ति । डुभृञ्० । घृणिपृश्निपार्ष्णिचूर्णिभूर्णीति० नि पातनात् इत्वं निप्रत्ययश्च ॥

भूर्लोकः । पुं० अन्तरीक्षादधोलोके । सप्तद्वीपसमुद्रसन्निवेशविशिष्टे ॥ पृथिव्याम् । मर्त्यलोके ॥ भवस्तद्वच्चे । यथा । पादगम्यन्तुयत्किञ्चित् वस्त्वस्तिपृथिवीमयम् । सभूर्लोकः समाख्यातोविस्तारोऽस्यमयोदितः ॥ इ० वि० पु० २ अंशे ५ अध्यायः ॥ विस्तारोमयोदितइति । सर्वतो लोकालोकावधिः पञ्चाशत्कोटि प्रमाणः ॥ भूः सप्तकोटीयः ॥

भूलग्ना । स्त्री० शङ्खपुष्प्याम् ॥

भूलता । स्त्री० किञ्चुलुके ॥

भूवायु । पुं० आवहाभिधपवने । भूलव हिमांदिशयोजनान्यत्रावहनामा भूद विद्युदाद्ययस्मीतिशिरोमणि : ॥

भूशयः । पुं० नकुलगोधादौ ॥ विष्णौ ॥ लङ्काप्रतिमार्गान्वेषणं कुर्वन् समुद्रं प्रति प्रसारयायतद्रुपकण्ठे भूमौशेतेदाशरथिरूपेणेतिभूशयः । अधिकरणेशेतेरित्यच्प्रत्ययः : तथाचरामायणम् । ततः सागरवेलायांदर्भानास्तीर्यराघवः । चन्द्र-

लिप्राङ्मुखःकृत्वाप्रतिभिषज्ञे मही
दधेरिति ॥

भूभिलु : । पुं० भूकर्बुदारे ॥

भूषणम् । न० अलङ्कारे । तत्कारणफलंयथा
भूषणंभूषयेदङ्गं यथायोग्यविधान-
तः । शुचिसौभाग्यसन्तोषदायकं
काञ्चनंस्मृतम् ॥ ग्रहदृष्टिहरंपुष्टि-
करंदुःखप्रणाशनम् । पापदौर्भा
ग्यशमनंरत्नाभरणधारणम् ॥ माणि
क्यं तरणेः सुजात्यममलंमुक्ताफलं
शीतगोर्माहेयस्यचविद्रुमोनिगदि-
तः । सौम्यस्यगारुत्मतम् । देवेज्य
स्यचपुष्परागमसुराचार्यस्यवज्रं शने
र्नीलंनिर्मलमन्ययोश्चगदिते गोमेद-
वैदूर्यकं ॥ वास : स्वगग्रत्नानां
धारणं प्रीतिवर्द्धनम् । रक्षोघ्नमर्घ्यं
मोदश्च सौभाग्यकरमुत्तमम् ॥ भू
ष्यते ऽनेन । भूषअलङ्कारे । ल्यु
ट् । भूषयतिवा । कृधमण्डार्थे
भ्यश्च तिभूषेर्युच् ॥ यतीनांभूषणंज्ञा
नंसन्तोषोहिद्विजन्मनाम् । उद्यमः
शत्रुहननंभूषणंभूतिमिच्छतामिति
पारिभाषिकम् ॥

भूषा । स्त्री० अलङ्क्रियायाम् । अलङ्का
रसाध्यशोभायाम् ॥ भूषणम् । गुरो
श्चहलः ॥

भूषित : । त्रि० अलङ्कृते । मण्डिते ॥
भूष्यतेस्म भूष० । क्त : । इट् ।
भूमावुषिते ॥ भुविउषित : स्थितः

भूषिता । स्त्री० अलङ्कारैरलङ्कृतायाम्
। मण्डितायाम् ॥ टाप् ॥

भूष्णु : । त्रि० भविष्णौ । भवनशीलः
। भू० । ग्लाजिस्थश्चग्स्नुः । ० चाद्
भुवः । क्ङितिचेत्यत्रगकारप्रश्लेषा
. द्गुणाभाव : ॥

भूसुत : । पुं० भौमे । मङ्गलग्रहे ॥ न
रकासुरे ॥

भूसुता । स्त्री० सीतायाम् । जानक्या
म् ॥

भूसुर : । पुं० ब्राह्मणे ॥

भूस्तृणम् । न० भूतृणे । चक्रपर्या
यात्रायाययथा । गुह्यबीजञ्चभूती
कंसुगन्धंगोमयप्रियम् । भूस्तृणन्तु
भवेच्छत्रामालातृणकमित्यपि । भू
स्तृणंकटुकंतिक्तं तीक्ष्णोष्णं रोचनं
लघु । विदाहिदीपनंरुच्यमनिल्यं सु
खशोधनम् । चक्षुष्यं बहुपित्तकृद्
पित्तरक्तप्रदूषणम् ॥ इति ॥ भुवः
तृणम् । पारस्करादित्वात्सुट् ॥
मालवदेशप्रसिद्धे शाकविशेषे ॥

भूस्पृक् । पुं० मर्त्ये । मनुजे । मनु
ष्ये ॥ भुवंस्पृशति । स्पृश० । क्विन् ॥

भूस्वर्ग : । पुं० सुरपर्वते । सुमेरौ ॥

भूस्वामी । पुं० भूपतौ ॥ भुवः स्वा-
मी ॥

भ्रूकुंस : । पुं० स्त्रीवेशधरनर्त्तके ।
भ्रूकुंसे ॥ पटपुटे सिद्धस्योर्ण्णभा .
पणार्थकुंसिधातोर्भ्रूकुटिग्रहणात्०

परच् । भृगवाकुंसोभाषणमस्य । पृषोदरादिः ॥

भ्रुकुटिः । स्त्री० भ्रुकुट्याम् । क्रोधादिनाभ्रुवः कौटिल्ये ॥ कुटकौटिल्ये । इगुपधात्किदिति० इन् । भ्रुवोः कुटिः । पृषोदरादित्वात्ऋकारः ॥

भृकुटी । स्त्री० भ्रुकौटिल्ये । क्रोधादिनाललाटसङ्कोचने ॥ कुट० । इगुपधादिति० इन् । कृदिकारादितिङीष् । पृषोदरादित्वाद् ऋकारः ॥

भृगुः । पुं० ब्रह्मणस्त्वचोजाते महर्षिविशेषे । महर्षीणांभृगुरहमिति भगवद्वचनाद् भगवद्विभूतौ । मनुपुत्रे ॥ वह्निसमये । यागे भ्रंष्टाद्ग्नितसमुत्पन्नत्वात्भृगुः ॥ हरे । शिवे ॥ शुक्राचार्ये ॥ यमदग्नौ ॥ सानौ । निरवलम्बनपर्वतप्रस्थे । यस्मात् पतने ऽवलम्बनक्रियाविशेषोनास्ति । तत्पर्यायौ । प्रपातः । अतटः । इति ॥ भृज्यति० तपसा० भृज्यते वा । भ्रस्ज पाके । ग्रहिज्यादिभिस्सर्वांसम्प्रसारणसलोपश्चेति० भ्रस्जेः कुप्रत्ययः० सम्प्रसारणं भ्रस्जेः सलोपश्च । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ।

भृगुकच्छः । पुं० शकुकारवानर्लोन्नमस्थानपत्तनविशेषे ॥

भृगुतुङ्गम् । न० तीर्थविशेषे ॥

भृगुपतिः । पुं० परशुरामे ॥

भृगुप्रस्रवणः । पुं० हिमवतः पादे ॥

भृगुभवा । स्त्री० भार्गव्याम् ॥

भृगुषट्कः । पुं० योगविशेषे ॥ लग्नात् षष्ठोभवे षष्ठोभृगुषट्क इतीरितः ।

भृगुसुतः । पुं० शुक्राचार्ये ॥

भृगूणांपतिः । पुं० परशुरामे ॥

भृङ्गः । पुं० भ्रमरे । मधुव्रते । भृङ्गराजे ॥ धूम्याटे । कलिङ्गपक्षिणि । फिङ्गा० इ० गौ० दे० भा० भृङ्गवत्कृष्णवर्णत्वात्० भृङ्गः ॥ षिङ्गे ॥ न० गुडत्वचि । त्वक्पत्रे ॥ अभ्रके ॥ विभक्तिः । डुभृञ्० । भृञः किन्नुट्चेति० गन् ॥

भृङ्गकः । पुं० राजवासनपक्षिणि ॥

भृङ्गजम् । न० अगुरुणि ॥

भृङ्गजा । स्त्री० भार्ग्याम् ॥

भृङ्गपर्णिका । स्त्री० सूक्ष्मैलायाम् ॥

भृङ्गप्रिया । स्त्री० वासन्त्याम् । माधवीलतायाम् ॥ भृङ्गाणांप्रियेव ॥

भृङ्गमूलिका । स्त्री० भ्रमरच्छल्याम् लतायाम् ॥

भृङ्गरजः । पुं० भृङ्गराजे ॥ भृङ्गरूप

रजोऽस्य ॥

भृङ्गरजाः । पुं॰ भृङ्गराजे । भृङ्ग इवरजोऽस्य ॥

भृङ्गराज : । पुं॰ मार्कवे । कुन्तल वर्द्धने । केशरञ्जने । भंगरा॰ इ॰ भा॰ ॥ भृङ्गराज : कटुस्तिक्तो रूक्षोष्णः कफवातनुत् । केश्यस् त्वच्य : कृमिश्वासकासशोथामपा ण्डुनुत् ॥ दन्त्योरसायनोबल्य: कुष्ठनेत्रशिरोर्त्तिजित् ॥ अस्यप क्षिविशेषे ॥ भ्रमरे ॥ यन्त्रविशेषे ॥ भृङ्गइवराजते । राजृदीप्तौ । अच् ॥

भृङ्गराजादिचूर्णम् । न॰ भैषज्यर त्नावल्युक्ते चूर्णविशेषे ॥ यथा । श्लक्ष्णीकृतंभृङ्गराजस्यचूर्णंति लार्द्धकंचामलकार्द्धकंच । सशर्करं भक्षयतांगुडेर्वानतस्यरोगोनजरा नमृत्यु : ॥ अस्य : पञ्चेन्द्रियनरस्य तेमत्तमातङ्गगामीमृगेन्द्रवाग्मी श्रवणरविशोदूरशब्दानुसारी । नी रुग्भवत्यौभवशिपलितीनीलजीमूत केशोजीर्णादन्ता : पुनरपिनवा:घो रगौराभवन्तीति ॥

भृङ्गरिट : । पुं॰ }
भृङ्गरिटि : । पुं॰ } शिवद्वारपाले ॥
भृङ्गरीट : पुं॰ }

भृङ्गरोल: । पुं॰ कीटान्तरे । वियष्ट कायाम् । बरोले । दृष्पट्पदे । भीमरुल् इ॰गौ॰भा॰ ॥

भृङ्गवल्लभ : । पुं॰ भूमिकदम्बे ॥ धाराकदम्बे ॥

भृङ्गवल्लभा । स्त्री॰ भूमिजम्ब्वाम् ॥

भृङ्गसोदर : । पुं॰ केशराजे । नाग मारे ॥

भृङ्गानन्दा । स्त्री॰ यूथिकायाम् ॥

भृङ्गाभीष्ट : । पुं॰ आम्रवृक्षे । रसा- ले ॥ न॰आम्रमुकुलफलयो : ॥

भृङ्गार : । पुं॰ कनकालुकायाम् । स्वर्णघटितजलपात्रे । भृङ्गराजे । मार्कवे॥ बिभर्त्तिजलम् । डु भृ- ञ्॰ । भृङ्गारभृङ्गाराविति सा धु: ॥ न॰लवङ्गे ॥ काञ्चने ॥

भृङ्गारि : । स्त्री॰ केविकापुष्पे ॥

भृङ्गारिका । स्त्री॰ झिल्लिकायाम् ॥

भृङ्गारी । स्त्री॰ झिल्लिकायाम् । झीं गुरइतिख्याते कीटे । भृशम्भृणा् पमारासि । रात्रौ । मूलविभुजा दित्वात्क : । गौरादि : । यद्वा । बिभर्त्ति । डु भृञ्॰ । भृङ्गारभृ- ङ्गाराविति॰भृञश्चारन्॰मुम्॰गुण॰- इत्वश्च ॥ यद्वा । कर्मणिभृङ्गस्यपृ- रि । ऋगतौ । कर्मण्यण् ॥

भृङ्गाह्व : । पुं॰ जीवके ॥ भृङ्गराजे ॥

भृङ्गाह्वा । स्त्री॰ भ्रमरच्छल्ल्याम् ॥

भृङ्गि : । पुं॰ भृङ्गिणि । शिवद्वा: स्थे॥

भृङ्गिणी । स्त्री॰ वटीवृक्षे ॥

भृङ्गी । पुं॰ शिवद्वारपालविशेषे । ध स्त्रियियरे । नाडीदेहे ॥ वटद्रौ ॥

भृङ्गी । स्त्री० अतिविषायाम् ॥ गौरादित्वान् ङीष् ॥

भृङ्गीफल : । पुं० आम्रातकवृक्षे ॥

भृङ्गीश : । पुं० महादेवे । शिवे ॥

भृङ्गेरिटिः । पुं० भृङ्गरीटे । भृङ्गिरिटि ॥

भृङ्गेष्टा । स्त्री० काकजम्ब्वाम् । घृतकुमार्याम् ॥ तरुण्याम् ॥ भार्ग्याम् ॥

भृज्जन : । पुं० न० अम्बरीषे । भर्जनपात्रे ॥ भृज्जन्त्यत्र । भ्रस्जपाके । भूसूधूभ्रस्जिभ्यश्छन्दसीतिक्युन् ॥

भृत : । त्रि० भरिते । धारिते ॥ वेतनेनक्रीते ॥ भृञ् ० । क्त : ॥ भरणीये । पुष्टे ॥

भृतक : । पुं० वेतनग्राहिकर्मकारि । भृतिभुजि । कर्मकरे । वैतनिके ॥ सचत्रिविध : । यथा । उत्तमस्त्वायुधीयोऽत्रमध्यमस्तुकृषीवल : । अधमोभारवाहीस्यादित्येवं त्रिविधो भृत : ॥ इति । भ्रियतेस्म । भृञ् भरणे । क्त । स्वार्थे क : ॥ यद्वा । भृतिं करोति । तत्करोतीतिणिजन्तात्न् ॥

भृतकाध्यापक : । पुं० अपाङ्क्तेयेद्विजाधमे ॥ भृतक : सन् योऽध्यापक : ॥ अयञ्चसर्वानर्थहानुत्वात् ॥

भृतकाध्यापित : । पुं० वेतनं दत्त्वाध्यापिते । अपाङ्क्तेयेद्विजाधमे ॥ भृतिर्वेतनम् । तद्दत्त्वाधीभृतक : । भृतक : सन् योऽध्यापित : सतथा ॥

भृति : । स्त्री० भरणे । वेतने ॥ मूल्ये ॥ भ्रियन्ते कर्म कारायनया । भृञ् भरणे । कर्म णि क्तिन्निति निर्देशात्क्तिन् ॥

भृतिभुक् । त्रि० भृतके । वैतनिके ॥ भृतिं वेतनं भुङ्क्ते । भुज० । क्विप् ॥

भृत्य : । पुं० किङ्करे । दासे । भृत्यास्त्रिविधाज्ञेयाउत्तमाधममध्यमा: । नियोक्तव्यायथार्हेषु त्रिविधेष्वेवकर्मसु । भ्रियते । भृञ् ० । भृञोऽसंज्ञायामितिक्यप् ॥ त्रि० पोष्ये । अवश्यभरणीयेवृद्धमातापित्रादौ ॥

भृत्या । स्त्री० भृतौ । वेतने ॥ भ्रियन्ते कर्मकरा अनया० भरणंवा । भृञ्० । संज्ञायांसमजनिषदनिपतमनविदषुञ्शीङ्भृञिणइतिक्यप् ॥ चिकित्सायां ॥ यथा । कुमारभृत्याकुशलैरिति रघु : ॥

भृमि : । पुं० वायुविशेषे । घुरन्धा यु० इ० भाषा । जलादिभ्रमणे ॥ भ्रमति० भ्राम्यतिवा । भ्रमुचलने । भ्रमुचलनेवा । भ्रमे : सम्प्रसारणञ्चेति० क्रन्० कित् । भृमिभ्रमणशीलदरिद्रं जनमितिवेदभाष्यम् ॥

भृशम् । न० अतिशये ॥ त्रि० अतिशयान्विते ॥ भृशते । भृशमंशाधः पतने । अन्तर्भावितण्यर्थाद्दिगुपधेतिकः ॥

भृशम् । अ० प्रकर्षार्थे ॥ शोभने ॥

भृषद्-द् । पुं० पाषाणे ॥

भृष्ट : । त्रि० जलोपसेकेनविनापक्वे ॥ भुना० भुजेना० इ० भा० ॥

भृष्टतण्डुल : । पुं० भर्जनविशिष्टधान्यनिकरे । भुनाचावल० इ० भा० सुगन्धिः कफहाऽरुच्यः पित्तलोभृष्टतण्डुलः ॥

भृष्टमांसम् । न० शूल्ये ॥ भृष्टंचतन्मांसंच ॥

भृष्टयव : । पुं० धानासु । बहुरी० इ० भा० ॥ भृष्टश्चासौयवश्च ॥

भृष्टान्नम् । न० भृष्टतण्डुले ॥

भृष्टि : । स्त्री० भर्जने ॥ शून्यवाटिकायाम् ॥

भेक : । पुं० मण्डूके । वर्षाभ्वि ॥ मेघे ॥ त्रि० भीरौ ॥ बिभेति । ञिभी भये । दृणभीकेतिकन् ॥

भेकट : । पुं० मत्स्यवि० ॥

भेकभुक् । पुं० कुम्भीनसे । सर्पे ॥ भेकानभुङ्क्ते । भुज० । क्विप् ॥

भेकरावण : । पुं० मेघे ॥ भेकान्रावयति । रुशब्दे । नन्द्यादित्वाल्ल्युः ॥

भेकल : । पुं० वनस्पतिविशेषे ॥

भेकलि : । पुं० मत्स्यविशेषे । भाङ्गन इ० गौ० दे० भा० प्रसिद्धे ॥ भेकलिर्मधुरः शीतोलघुः श्लेष्मकरोगुरुः ॥

भेकी । स्त्री० भेकस्त्रियाम् । शिल्व्याम् । मण्डूकपर्ण्याम् । वर्षाभ्व्याम् ॥ क्षुद्रमण्डूके ॥ जातेरस्त्रीतिङीष् ॥ मण्डूकपर्ण्याम् ॥

भेड : । पुं० मेषे । भेडा० इ० भा० ॥ वृत्तिद्वि० ॥

भेडी । स्त्री० भेडस्त्रियाम् ॥

भेत्तुग्धम् । न० चर्विषे ॥

भेत्ता । त्रि० भेदकर्त्तरि ॥ भिनत्ति । भिदिर्० । तृच् ॥

भेद : । पुं० उपजापे । शत्रोरमात्यादीनामुपायेन० परतोविश्लिष्यात्मसात्करणे । ऐकमत्यं गमित्वतामात्यामात्यादीनांभयजननादिनापृथक्करणे ॥ तद्विशेषोयथा । मत्स्यपुराणे । परस्परन्तुयेदुष्टाःक्रुद्धाभीतावमानिताः । तेषांभेदंप्रयुञ्जीतभेदसाध्याहितेमताः ॥ येतुयेनैवदोषेणपरस्मादपिशङ्किताः । तेतुतद्दोषपातेनभेदनीयाभृशंततः ॥ आत्मीयंदर्शयेदाशांपरस्माद्दर्शयेद्भयम् । एवंहिदर्शयेद्भिन्नं यथावद्वशमानयेत् ॥ संहताहिविनाभेदंशक्रेणापिसुदुःसहाः । भेदमेवप्रशंसन्तितस्मान्नयविशारदाः ॥ स्वमुखेनाश्रयेद्भेदंभेदंपर

सुखेनच । परीत्त्यसाधुमन्यन्ते भेदं परंसुखाच्छृतम् ॥ भेदा : स्वकार्य सुसिद्धग्रहणलैर्यैर्भिमेदिता :।भेदिता स्ते विनिर्दिष्टाने वराजार्थ वादिभिः ॥ यन्त : कोपोवह्निः कोपोयवस्का सामयौचिताम् । यन्त : कोपोम ह्रांसवनासका : पृथिवीचिताम् ॥ सामन्तकोपोवायुस्तकोपः प्रोक्तो समीप्सिभि : । सचिवीयुवराजाभ्यां तथासेनापतिर्द्दिज : । अमात्याम त्रिणयै वराजपुत्रायार्थ वच । यन्त: कोपोविनिर्दिष्टोद्दाकव : पृथिवी चिताम् ॥ वाद्याकोपे समुत्पन्ने सुम हत्यपियार्थिव : । शुद्धान्तस्तुमहा भागयोग्मनेदयौभयेत् ॥ चनिम्न त्रसमीरराजावन्त : कोपे ननश्वति । यन्त : कोपे समुत्पन्ने तस्माद्रक्ष न्मद्दीचिताम् ॥ परत : कोपमुत्पा द्यार्भे देनविजिगीषुणा । ज्ञातीनां भेदन कार्य परेषांविजिगीषुणा ॥ रक्ष्यश्चै वप्रयत्ने नज्ञातिभिर्दसाधा त्मन : । ज्ञातय : परितप्यन्ति सत तं परितप्ययम् ॥ तथापित याकार्य व्यं सुगंभीरेणचेतसा । ग्रहणंदान मानाभ्यांभेदस्त्वेभयंकर : ॥ नज्ञातिरनुग्रह्णातिनज्ञातिर्दंध मिच्छति । ज्ञातिभिर्भेदनीयास्तु रिपवस्तेनपार्थिव : ॥ भिन्नाहि शक्यारिपव : प्रभूता : स्वल्पेन सैन्येनविहन्तुमाजौ । सुसंहता नाहिततस्तुभेदं कार्यं रिपूणांनय शास्त्रविद्भिः ॥ इतिमात्स्ये राज धर्मे १८७ अध्याय : ॥ द्वैधे ॥ आपद्यात्मीयानात्मीययोर्भेद : ॥ विशेषे ॥ विदारणे ॥ मन्त्रभेदे कार्यहानिरितिविदांमतम् ॥ वे षे ॥ भिदामावभावे। भेदनम् । भिदिर् ० चञ् ॥ विदके ॥

भेदकम् । न० व्यावर्त्तके । विशेष णे ॥ त्रि० नाशके । विदारणे ॥ विरेचकौषधादौ ॥ पृथक्कारके । यथा । भेदयति० अन्यपदार्थ पृथक्करोतीतिभेदकम् । नाम। शिव : गौणे यथार्थ : ॥ अपिच। भेदभेदकयो : श्लिष्टसंबन्धोऽन्यो न्यमिष्यते । विशरयग्निसम्बन्ध : षष्ठ्युत्पत्तिस्तुभेदकादितिभर्तृह- रि: ॥

भेददर्शी । त्रि० अपराधिनि ॥ यथा । यदस्तितत्रज्ञानातियन्नेशा स्तितदीश्वरे । एवंसमपराधोऽस्य विद्यतेभेददर्शिन : ॥ किश्चाय स्तत्प्रयोरवियात्वविभ्रान्त्यवक्ता त्० सुषुप्तिसमाध्योर्भ्रान्त्यभावे ऽ नुपलभ्यात्मिथ्यात्त्वं भेदस्यसिद्धमि त्यनुभवात्समेदर्शिनोमिथ्याशङ्कि तत्वात्तापराधत्वमितिनिश्चय : ॥

भेदनम् । न० विदारणे ॥ भिदेल्युं

टः ॥ हिङ्गुनि ॥ पुं० अम्लवेतसे ॥ शूकरे ॥

भेदनिम्नः । त्रि० संसारानुगे ॥

भेदितः । त्रि० दारिते । भिन्ने ॥ भेदितं अस्य । भिदिर्० । चुरादि णिजन्तः । क्तः ॥

भेदी । पुं० अम्लवेतसे ॥ त्रि० भेदकर्त्तरि । सहिशिष्टे च ॥

भेदुरम् । न० भिदुरे । कुलिशे ॥

भेद्यः । त्रि० व्यावर्त्त्ये । विशेष्ये ॥ अमामितजने ॥ भेत्तुं शक्ये । विघट्टनीये । वाच्ये ॥

भेरः । पुं० पटहे । बिभेत्यस्मात् । ञिभीभये । स्फायितञ्चीत्यादिना रन् ॥ भेरीम् ॥ दुन्दुभौ

भेरिः । पुं० वाद्यप्रभेदे । करणाल- ० इ० भा० ॥ बिभेत्यस्मात् रवात् । ञिभी० । वङ्क्र्यादयश्चेति० क्रिन् । बाहुलकात् गुणः ॥

भेरी । स्त्री० इहड्ढकायाम् । आनके ॥ वाद्यविशेषे । करणाख्यति- ख्याते ॥ कृदिकारादिति पक्षे ङीष् ॥ बिभेतेः स्फायितञ्चीत्यादिना रन् ॥ गौरादित्वान्ङीष्० इतितुरासामसः ॥ वितस्तित्रयदीर्घा ताम्रनिर्मिता चर्मणा नद्धा चतुर्विंशत्यङ्गुलवदना या भेरीति कथ्यते ॥ अन्तस्त्वीकाढका भेरीतिख्याती ॥

भेरुण्डः । पुं स्त्री ॥ त्रि० भयानके

भेरुण्डा । स्त्री० देवतान्तरे । यक्षिणी विशेषे ॥

भेलः । पुं० प्लवे । डोंगा० इ० भा० । जलतरणसाधने । मुनिविशेषे ॥ त्रि० भीरौ । अज्ञे । बुद्धिविवर्जिते । मूर्खे ॥ बिभेत्यस्मात् । ञिभी । स्फायितञ्चीत्यादिना रन् । निपातनाल्लत्वम् । चंचति ॥

भेलकः । पुं० न० उडुपे । प्लवे । स्वल्पे जलतरणसाधने ॥ स्वार्थे कः ॥

भेषजम् । न० औषधे । जायौ ॥ भेषं जयति । भेषृ भये । घञन्तः । अच् भेषं रोगं जयति । जि० । अन्येभ्योपीति डः ॥ भेषं जायति वा । जैक्षये । आतोनुपेति कः ॥ भिषज इदम् । तस्येदमित्यण् । अनन्तावसथेतिह भेषजादिति निर्देशाद्द्वित्वमित्यन्ये ॥ संसाररोगस्य साक्षात्कारे च भेषजवत् भेषजं निवर्त्तकं ब्रह्माभिज्ञातस्थानेम् ॥

भेषजाङ्गम् । न० अनुपाने ॥

भैक्षम् । न० भिक्षानिकुरम्बे ॥ भिक्षाणां समूहः । भिक्षादिभ्योऽण् ॥ ब्राह्मणक्षत्रियविशश्चरेयुर्भैक्षमन्वहम् । सजातीयगृहेष्वेव सार्ववर्णिकमेव वा ॥ सर्वं वापि चरेद्ग्रामं पूर्वोक्तानामसम्भवे । अन्यत्वमव महाभागशास्त्रे छिन्त्यं विनिश्चयः ॥ भैक्षे अहरहिर्निरूपवासेसमाम्नाता ।

भैक्षचर्य्या । स्त्री॰ भिक्षासमूहाहरणे ॥

भैक्षजीविका । स्त्री॰ भिक्षयाजीवनोपाये ॥ पैशुन्ये ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

भैक्षभुक् । त्रि॰ भैक्षाशिनि ॥ भैक्षंभुनक्ति । भुज॰ । कर्त्तरिक्विप् ॥

भैक्षाणः । पुं॰ परिव्राजि । प्राणसन्धारणार्थंयथाशास्त्रंमाधूकरादिभिक्षांकुर्वाणे ॥

भैक्षुकम् । न॰ भिक्षुकवृन्दे ॥ भिक्षूणांसमूहः । खण्डिकादित्वादञ् ॥

भैमी । स्त्री॰ दमयन्त्याम् ॥ भीमतिथौ । माघशुक्लैकादश्याम् ॥ भीमोत्तापसिकाप्रभेदे ॥ यथा । श्रेष्ठंगोधूमचूर्णंप्रचुरघृतयुतंतनासिक्तेरीसा- शंद्राक्षाखर्ज्जूरशुण्ठीत्वचमरिचयु- तंशर्करापूर्णगर्भम् । पक्वंताम्रेक- टाहेकठिनघटलेपावकेमन्ददीप्तौ धन्यैर्भक्तकालेसुजनपरिवृतैर्भुज्यतेलापनश्रीः । भीमस्येयम् । अण् । ङीप् ॥

भैरवः । पुं॰ शङ्करे । रुद्रे ॥ रागविशेषे ॥ नदविशेषे ॥ भयानकरसे ॥ भैरवपर्य्यन्तइतिप्रसिद्धं ॥ भैरवासंभैरवीदेवी ॥ सिद्धान्तविशेषे ॥ त्रि॰ भयानके । भीषणे ॥ भीरोरिदम् । तस्येदमित्यण् ॥

भैरवी । स्त्री॰ देवताभेदे । चामुण्डायाम् ॥ रागिणीविशेषे । भैरवरागपत्न्याम् ॥

भैषजम् । न॰ भेषजे ॥ लावकपक्षिणि ॥

भैषज्यम् । न॰ औषधे ॥ भेषजमेव । अनन्तावसथेतिहभेषजाञ्ञ्यः ।

भो । अ॰ सम्बोधने ॥

भोक्तव्यः । त्रि॰ भोजनीये ॥ भोज्ये । यथा॰ । यत्नेनभगिनीहस्ताद्भोक्तव्यंपुष्टिवर्द्धनम् ॥

भोक्ता । पुं॰ पत्यौ ॥ शरीरेन्द्रियमनोभिःसंयुक्तआत्मनि॰संसारिणि । अवस्थात्रयविशिष्टजीवे ॥ भोक्तात्मामनस्तर्त्तिसाङ्ख्याः ॥ सुखादिभोगकर्त्ता॰ यथा । कल्पान्तदेवीभोक्ताचपात्माभोजयितासदा । भोगोविभवभेदश्चनिष्कृतिर्मुक्तिरेवचेति ब्र॰ वै॰ पु॰ प्रज्ञानरेग्नौ ॥ सर्व्वेषांयज्ञानांतपसाञ्चकर्मणांयदेवतारूपेणभोगकर्त्तरि ॥ आनन्दमये ॥ युक्तः सुखदुःखमोहात्मकान्प्रत्ययान्स्वरूपचेतन्येनप्रकाशयतीतिनिर्विकारएवोपलब्धरि । त्रि॰ पालके ॥ भोगकर्त्तरि । भोजनकर्त्तरिचेतभेदेयदत्तादौ ॥ तस्य प्रकारोयथा । स्नातःशुद्धीसमुद्दृस्त्रदरगुरुक्षधासास्तकालधौतचरणः सहपुत्रमित्रैः । स्वच्छोप्रसन्नहृदयोरसपाकवेत्ताभोक्ताविशेषसरलंहिमच्छायमेघैः । मृदुलक्षणयेच्छ मेधारुत्र

स्थावगुरुशिष्ठते । आसनेप्राङ्मुखो-भोक्तोपविशेद्वाप्युदङ्मुखः ॥ भुङ्क्ते । भुज० । टच् ॥

भोग : । पुं० सुखे ॥ क्षुद्रसुखलवानुभवे ॥ सुखसाधनविषये० पञ्चग्राहिरण्यादौ ॥ मद्धानुष्ठाश्ववतामननुतिष्ठतामलसानांभोगप्राप्तिर्लोकिद्दृष्टेतिपूज्यपादाः ॥ सुखादिग्रहणे ॥ सुखदुःखानुभवे ॥ धने ॥ अहेः शरीरे ॥ अहेरितिप्रयोगबाहुल्याभिप्रायम्० भोगशब्दस्यशक्तिस्तुशरीरमात्रे० इत्याकरः ॥ अहेः फणायाम् ॥ पालने । अभ्यवहारे योषिदादिभृतौ । वेश्यादिवेतने ॥ आदिना हस्त्यश्वादिकर्मकराणांभृतौभाडा०-इ०भा० ॥ विषये । राज्ये ॥ भोजनम्० भुज्यतेवा। भुजपालनाभ्यवहारयोः । भुजोकौटिल्येवा । भावेकर्मणिवाघञ् ॥ योगिनोजीवनवृत्तौभिक्षाव्यापारे० वर्णाश्रमोचितव्यापारेच ॥ यथा । चित्तस्यभोगैर्हीभागौशास्त्रे वैकंप्रपूरयेत् । गुरुशुश्रूषयाभागमव्युत्पन्नस्यसक्रमः ॥ किञ्चिद्व्युत्पत्तियुक्तस्य भागंभोगेनपूरयेत् । गुरुशुश्रूषयाभागौभागंशास्त्रार्थचिन्तया ॥ व्युत्पत्तिमनुयाततस्यपूरयेच्चेतसोन्वहम् । द्वौभागौशास्त्रवैराग्यैर्द्वौध्यानगुरुपूजयोरितिवशिष्ठः ॥ भूम्यादीनांभोगो यथा । त्रिपुरुषभोगमाहव्यासः । प्रपितामहेनयद्भुक्तं तत्पुत्रेणविनाद्दतम् । तौविनायस्यपित्राचतस्यभोगस्त्रिपौरुषः ॥ पितापितामहोयस्यजीवेच्चप्रपितामहः । त्रयाणांजीवतांभोगोविज्ञेयस्त्वेकपूरुषः ॥ नारदः । तथारूढविवादस्यप्रेतस्य व्यवहारिणः । पुत्रेणसोऽर्थः संशोध्योनतंभोगोनिवर्त्तयेत् ॥ विभवभेदे ॥ य० । कर्त्ताचदेहीभोक्ताचकर्त्ताभोजयितासदा । भोगोविभवभेदश्चनिष्कृतिर्मुक्तिरेवच ॥

भोगगृहम् । न० वासगृहे ॥

भोगदेह । पुं० स्वर्गनरकादिभोगार्थे सूक्ष्मशरीरे ॥ यथा । कृतेसपिण्डीकरणेनरः संवत्सरात्परम् । प्रेतदेहंपरित्यज्यभोगदेहंप्रपद्यते० इति ॥

भोगपाल : । पुं० अश्वरक्षके ॥ त्रि० भोगरक्षके ।

भोगपिशाचिका । स्त्री० क्षुधायाम् ॥

भोगभूमि : । स्त्री० सुखस्थाने ॥ भारतवर्षातिरिक्तवर्षे ॥ यथा । सन्तापिभारतंश्रेष्ठंजम्बुद्वीपेमहामुने । यतोहिकर्मभूरेषाततोन्याभोगभूमयः ॥

भोगवान् । पुं० अहौ । सर्पे ॥ भोगोस्त्यस्य । मतुप् । नाट्ये । त्रि० भोगविशिष्टे ॥

भोगवती । स्त्री० नागपुर्याम् ॥ पा-

तालगंगायाम् ॥ ङीप् ॥ वासुकितीर्थे ॥

भोगसद्म । न॰ वासगृहे । भोगायसद्म ॥

भोगार्हम् । न॰ धने ॥ भोगायअर्हम् ।

भोगार्ह्यम् । न॰ धान्ये ॥

भोगावली । स्त्री॰ नागपुर्याम् ।. वन्दिमागधस्तुतौ । वन्दिपाठे ॥

भोगावास : । पु॰ वासगृहे ॥ भोगस्यावास : ॥

भोगिक : । पु॰ भोगपालौ । अश्वरक्षके ॥

भोगिकान्त : । पुं॰ कम्पवत्क्षयि । वायौ ॥

भोगी । पुं॰ जिह्मगे । भुजङ्गे । सर्पे ॥ भोग : फणोवक्रगतिर्वाऽस्यास्ति । अतइनिठनाविति इनि : ॥ ग्रामपाले । ग्रामण्याम् । ग्रामाधिपतौ ॥ नृपे । राज्ञि ॥ नापिते ॥ वैयावृत्तिकरे ॥ त्रि॰सर्वे भोगोपकरणे रूपेते ।

भोगिनी । स्त्री॰ महिषीभिन्नायान्यराजयोषिति ॥ अतिशयितोभोगोस्यया : । इन्नन्तान्नान्तलक्षणोङीप् ॥

भोगिवल्लभम् । न॰ चन्दने ॥

भोगीन्द्र : । पुं॰)

भोगीश : । पुं॰) अनन्ते । नागराजे । शेषे ॥ वासुकौ ॥ भोगिनाम् ॰इन्द्र : ॰ ईशोवा ॥

भोग्यम् । न॰ धने ॥ धान्ये ॥ फले ॥ आधिविशेषे । फलभोग्ये ॥ त्रि॰भोगार्हे । शब्दादिविषयेषु ॥ भोक्तुमर्ह : । भुजेर्ण्यत् ॥

भोग्या । स्त्री॰ वेश्यायाम् ॥ भोक्तुमर्हायाम् ॥ टाप् ॥

भोज : । पुं॰ यादवे ॥ दूरेऽभवम्भोजनत्वमगच्छतद्वृतिमाघ : ॥ देशविशेषे ॥ धारानगरीपतौ॰कलिप्रसिद्धेन्नृपविशेषे ॥ देशविशेषे । भोजकटे ॥

भोजकट : । पुं॰ रुक्मिनिर्मितपुरे रुक्मिभोजकटंनामपुरंकृत्वाऽवसत्तदेतिवि॰पु॰ ॥ देशविशेषे ॥

भोजकटीय : । त्रि॰ भोजकटदेशोद्भवे ॥ छश्चाच्छ : ॥

भोजनम् । न॰ आहारे । निघसे । जेमने । जीवन॰इ॰भा॰ ॥ बहूनां पङ्क्त्यावशने ॥ भुज्यते । भुज॰ । ल्युट् ॥ भोज्यरूपतयाप्रकृतौ ॥ पथ्यभोजनगुणविधानादियथा । भोजनाग्रेसदापथ्यंजिह्वाकण्ठविशोधनम् । अग्निसन्दीपनंहृद्यंलवणार्द्रकभक्षणम् ॥ आयुष्यंतेगुडे रोगोसच्युतौ नोविदाहिपु । आरोग्यंकटुतिक्तेपुपलंमांसेपयसुच ॥ अन्नाद्दृष्टगुणंपिष्टंपिष्टादष्टगु

गं पयः । पयसोऽष्टगुणं मांसं मांसादष्टगुणं घृतम् ॥ घृतादष्टगुणं तैलं मर्द्दनान्न च भक्षणात् । आहारः प्रीणनः सद्योबलकृद्देहधारकः । फलमादौ हि चाश्नीयाद्भोजनस्य नरोत्तमः । विना मोचाफलं तद्वद्वर्ज्जनीया च कर्कटी ॥ मृणालं बिसशालूककन्देक्षुप्रभृतीन्यपि । पूर्व्वमेव हि भोज्यानि न तु भुक्त्वा कदाचन ॥ याममध्ये न भोक्तव्यं यामयुग्मं न लङ्घयेत् । याममध्ये रसोत्पत्तिर्युग्मेऽतीते बलक्षयः ॥ आयुष्यं प्राङ्मुखो भुङ्क्ते यशस्यं दक्षिणामुखः । श्रियं प्रत्यङ्मुखो भुङ्क्ते ऋतं भुङ्क्ते ह्युदङ्मुखः ॥ कुक्षेरन्नभागौ द्वावेकं पानेन पूरयेत् । वायोः सञ्चारणार्थं च चतुर्थमवशेषयेत् ॥ दत्ते चावगतं चान्नं शौचेनावहरेज्जलैः । कुर्य्याददिग्धं त त्विमुखस्यानिष्टगन्धताम् ॥ भुक्त्वापायितलं घृष्ट्वा चक्षुषोर्यदि दीयते । अचिरेणैव तद्वारि तिमिराणि व्यपोहति ॥ भुक्त्वाचम्य करं वामं दत्त्वा कुक्षौ ततः पठेत् । भुक्तं मयेन्द्रहस्तेन वैश्वानरमुखेन च ॥ गरुडस्य च कण्ठेन समुद्रस्य च वह्निना । वातापिर्भक्षितो येन पीतो येन महोदधिः ॥ यन्मया खादितं पीतं तदगस्त्यो जरिष्यति । पठित्वैतत्सुखासीनः शतं तिष्ठेदनाकुलः । भुक्त्वा पादशतं गत्वा वामपार्श्वेन संविशेत् । एवं ह्यधोगतं चान्नं सुखं तिष्ठति जीर्य्यति ॥ भुक्त्वा संविशतस्तुन्दं बलमुत्तानशायिनः । आयुर्वामकसुप्तस्य मृत्युर्धावति धावतः ॥ अपि च । ततो भोजनवेलायां कुर्य्यान्मङ्गलदर्शनम् । तत्प्रदक्षिणं नित्यमायुर्द्धर्मविवर्द्धनम् । लोकेऽस्मिन्मङ्गलान्यष्टौ ब्राह्मणो गौर्हुताशनः । हिरण्यं सर्पिरादित्य आपो राजा तथाष्टमः ॥ पादुकारोहणं कुर्य्यात्पूर्व्वं भोजनतः परम् । पादरोगहरं वृष्यं चक्षुष्यं चायुषे हितम् ॥ अश्नीयात्तन्मना भूत्वा पूर्व्वन्तु मधुरं रसम् । मध्ये लवणाम्लौ पश्चात्कटुतिक्तकषायकान् ॥ विदाहीन्यन्नपानानि यानि भुङ्क्ते हि मानवः । तद्विदाहप्रशान्त्यर्थं भोजनान्ते पयः पिबेत् ॥ एवं भुक्त्वा समाचामेत्तृणग्रहणपूर्व्वकम् । भोजने दन्तलग्नानि निर्हृत्याचमनं चरेत् ॥ दन्तलग्नमनिर्हार्य्यं लेपं मन्ये तदन्तवत् । न तत्र बहुशः कुर्य्याद्यत्नं निर्हरणं प्रति विस्तरस्त्वनाग्न ॥ अस्नाताशी मलं भुङ्क्ते ह्यजपी पूयशोणितम् । अहुत्वा तु कृमिं भुङ्क्ते अदत्त्वा विड्विभोजनम् ॥ अघं स केवलं भुङ्क्ते यः पचत्यात्मकारणात् । इन्द्रियप्रीतिजननं

द्यापाकविवर्ज्जयेदितिनाशाद्धि : ॥ वालंसुवासिनीवृद्धगर्भिण्यातुरकन्यका : । सम्भोज्यातिथिभृत्यांश्चदम्पत्यो : शेषभोजनम् इतियाज्ञवल्क्य : ॥ नभोजनार्थेस्वे विप्र : कुलगोत्रे निवेदयेत् भोजनार्थंहितेशंसन्वान्ताशीत्युच्यतेबुधैरितिमनुः॥

भोजनमाधम् । पुं॰ आहारभाजने ॥ हैमंदीयकरंपात्रं चचुष्यं राजतंशुचि । कांस्यं बुद्धिप्रदंरम्यं पालाशंकचियाक्षम् ॥

भोजपति : । पुं॰ कंसासुरे ॥ भोजानांक्षत्रियविशेषाणांपति : ॥

भोजपुरम् । न॰ स्वनामप्रसिद्धे देशवि॰ ॥

भोजयिता । त्रि॰भोजनकारयितरि ॥ भोगप्रयोजके । पुं॰ ईश्वरे ॥

भोजविद्या । स्त्री॰ ऐन्द्रजालिकविद्यायाम् ॥

भोजाधिप : । पुं॰ कंसासुरे ॥ भोजानामधिप : ॥

भोज्यम् । न॰ भोजनीयद्रव्ये । यत्कठिनं जिह्वयाविलोड्यनिगीर्य्यते स भोज्यम् । दन्नादिस्तस्मिन् । पायसादौ । विषयमात्रे । भुज्यते । भुज॰ । ण्यत् । चोर्त्तत् । भोज्यं भक्ष्ये इतिनिपातनात् कुत्वाभावोनिपातनात् ॥ आहारादधिकं भोज्यं ब्रह्माण्डविभवेपिन ॥ अभ्युदयार्थं ब्राह्मणभोजने । स्वाराज्यसाम्राज्यवोर्भोगभाक्त्वे ॥ सोने ॥

भोज्यवित् । पुं॰ सूपकारे ॥ सूपकारोहिभोज्यंपक्वत्वेनजानाति ॥

भोज्यसम्भवः । पुं॰ शरीरस्थरसधातौ ॥

भोज्या । स्त्री॰ भोजस्यराज्ञोगोत्रापत्ये स्त्रियां ॥ क्रौड्यादिभ्यश्च त्यष्भोजक्षत्रिये॰ इत्युक्तेः ष्यङादेश : । ष्यङश्चाप् ॥

भोट : । पुं॰ भोटाङ्गे । भोटान्ते ॥

भोटाङ्ग : । पुं॰ स्वनामप्रसिद्धे देशविशे॰ । भोटान्॰ इ॰ भा॰ प्र॰॥

भोटान्त : । पुं॰ देशविशेषे ॥ यथा । काश्मीरन्तुसमारभ्यकामरूपात्तुपश्चिमे । भोटान्तदेशोदेवेशिमानसेशासदक्षिणे ॥

भोभो । अ॰ सम्बोधने ॥

भोलि: । पुं॰ क्रमेलके । उष्ट्रे ॥

भो : । अ॰ सम्बोधने । विषादे ॥ प्रश्ने ॥ भाति । भा॰ । बाहुलकात् डोस् ॥

भौत : । पुं॰ देवले॰ भूतयज्ञे । न॰ भूतसङ्घे । भूतानांसमूह : । भिक्षादित्वात् । त्रि॰ भूतसम्बन्धिनि ॥

भौतिक : । पुं॰ स्वामौ ॥ शिवे ॥ सर्गविशेषे । यथा । अष्टविकल्पोदैवस्तैर्यग्योनिश्चपञ्चधाभवति। मानुष्यश्चैकविध : समासतोभौतिक : सर्ग : ॥ भौतिकाद्याश्चसर्ग

सत्त्वैतन्योत्कर्षनिकर्षतारतम्याभ्यामूर्ध्वाधोमध्यभावेनत्रैविध्यम्। यथा। ऊर्ध्वंसत्त्वविशालस्तमोविशालश्चमूलतः सर्गः। मध्येरजोविशालोब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तः॥ न० मुक्तायाम्॥ त्रि० भूतसम्बन्धिनि॥ रूपादिषु॥ चक्षुरादिषु॥ शरीरादिषु॥

भौती। स्त्री० तस्याम्। रात्रौ। रजन्याम्॥

भौत्य:। पुं० भूतिमुनेः पुत्रे चतुर्दशमनौ॥

भौम:। पुं० कुजग्रहे। मङ्गले। नरकासुरे॥ अम्बरे॥ रक्तपुनर्नवायाम्॥ न० धान्यविशेषे॥ भौममम्भोनिगदितंप्रथमंविविधंबुधैः। जाङ्गलंपरमानूपंततःसाधारणंक्रमात्॥ भौमानामथसांप्रायोयद्गर्भंप्रातरिष्यते। भौमत्वंनिर्मलत्वस्वयतस्तत्रांमहान्गुणः॥ त्रि० भूमिभवे। तत्रे। अन्नमयभूमिकार्ये॥ भूमेरयम्। शिवादित्वादण्। भूमौभवति भौमिकोण्॥ भूमेरिदम्। तस्येदमित्यण्॥

भौमवार:। पुं० मङ्गलवारापरपर्यायम्॥

भौमन:। पुं० विश्वकर्मणि॥

भौमरत्नम्। न० प्रवाले॥

भौमावास्या। स्त्री० गोसहस्रोतिवि-ख्यातायाममायाम्। यथा। अमावास्यांभवेद्वारोयदिभूमिसुतस्यच। गोसहस्रफलंदद्यात्स्नानमात्रेणजाह्नवीतिव्यासः॥

भौमी। स्त्री० सीतायाम्। जानक्याम्॥

भौरिक:। पुं० कनकाध्यक्षे॥ भूरिणि। सुवर्णेनियुक्तः। तत्रनियुक्तइतिठक्॥

भ्रंश:। पुं० अधःपतने॥

भ्रंस:। पुं० भ्रंशे॥

भ्रकुंस:। पुं० स्त्रीवेशधारिणिनर्तके। भ्रुकुंसे॥ पटपुटेतिदण्डकोक्ताभाषार्थकुसिधातोर्भ्रुरादिश्चान्तादेरच्। भ्रुवाकुंसोभाषणमस्य। इकोह्रस्वोऽङ्योगालवस्येतिसूत्रे० च भ्रकुंसादीनामितिवार्त्तिकस्यचकारेणैवविधीयतइतिव्याख्यानान्तराद्० भ्रकुंसः॥

भ्रकुटि:। स्त्री० क्रोधादिनाभ्रुवःकौटिल्ये। भ्रुकुट्याम्॥ कुटकौटिल्ये। इगुपधात्किदिति० इन्। भ्रुवोःकुटिः। इकोह्रस्वइत्यत्र० अभ्रकुंसादीनामितिवार्त्तिकेनाकारोविधीयते॥

भ्रकुटी। स्त्री० भ्रकुटी। कुटेरिन्नन्तात्० कृदिकारादितिङीप्॥ भ्रुवोःकुटी॥ इकोह्रस्वइतिसूत्रे० चभ्रकुंसादीनामितिवार्त्तिकस्य०-

अकारोनेनविधीयतद्रूलर्थाद्दकारः ॥ भ्रमः । पुं॰ भ्रम्नु निर्मंमे । प्राकारगूढ भित्तिषुजलनिर्गमनजाले ॥ कुन्दाख्यशिल्पियन्त्रे ॥ चरख॰ इ॰ भा॰ भ्रमतेि भ्रान्ती। मिथ्याज्ञाने। मिथ्यामतौ। व्यलमहेतो ॥ मार्विनश्यत्स्यं भोमीवईतामुत्तरोत्तरम् । साविघ्न: प्रतिबघ्नुत्मुघन्योप्राऽस्मादितिभ्रमः॥ भ्रमणम् । भ्रमुचनवस्थाने । भावे घञ् ॥ नद्यादावघसलसोर्द्वनिः सरणे ॥ भ्रमन्तिजलान्यनेन । इल चेतिघञ् । नोदात्तोपदेशस्येति इद्धाभावः ॥ देहेन्द्रियाद्याध्यासे ॥ न्यायमतै॰ भ्रमस्तनामान्तरमप्रमा । भ्रमोद्विविधः। विपर्यासः॰ संशयश्च । चाद्योयया । देहेभात्मनुद्धिः॰ शङ्कादौपीततामतिः । सानिश्चयरूपा ॥ द्वितीयोयया । किंस्विन्नरोवा॰ स्थाणुर्वेत्यादिबुद्धिः। तत्सकारणम् । पित्तदूरत्वमोहभयादिनानाविधदोषः। यथा । चप्रमाचप्रमाचेतिज्ञानंद्विविधमुच्यते । तचन्यं तम्मतिर्याखादप्रमासाद्दिरू मिता ॥ तत्प्रपञ्चोविपर्यासः संशयोपिप्रकीर्त्तितः। चाद्योदेहेष्वात्मबुद्धिः शङ्कादौपीततामतिः॥ भवेन्निश्चयरूपासासंशयोथप्रदर्श्यते । । किंस्विन्नरोवास्थाणुर्वेत्यादिबुद्धिस्तुसंशयः ॥ तदभावाप्रकारा धीस्तत्प्रकारातुनिश्चयः । समंशयोभवेद्वाधीरेकत्राभावभावयोः ॥ साधारणादिधर्मस्यज्ञानंसंशयकारणम् । दोषोऽप्रमायाजनकः प्रमायास्तुगुणोभवेत् ॥ पित्तदूरत्वादिरूपोदोषोनानाविधः स्मृतः। इ॰ भा॰ प॰ ॥

भ्रमणम् । न॰ चनवस्थितौ ॥ गमनविशेषे । पर्यटने ॥

भ्रमणी । स्त्री॰ कावणिडकायाम् । जलौकायाम् ॥ चधीमितुः क्रीडायाम् । चधीमितुः क्रीडादौ॥

भ्रमत्कुटी । स्त्री॰ तृणादिकृते ॥ कावार्थाम् । जङ्गमकुट्याम् ॥

भ्रमरः । पुं॰ कीटविशेषे । मधुपे । मधुव्रते । द्विरेफे । षट्पदीके ॥ चामुखे ॥ वेधकमले । चर्मा॰ इ॰ भा॰॥ भ्रमति । भ्रमु॰ । चर्तिकमिभ्रमिचमिदेविवासिभ्यश्चिदित्यरः ॥

भ्रमरकः । पुं॰ भृङ्गे । मधुलिहि ॥ गिरिके । बालमूषिके ॥ चूर्णकेशे । चलकौ । ललाटलम्बितचूर्णकुन्तले ॥ जलभ्रमे ॥ भ्रमरइव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥ भ्राम्यतिवा । भ्रमु॰ चतिकमीत्यरः । स्वार्थेकन् ॥

भ्रमरकीटः । पुं॰ कीटान्तरे । कुम्भारी॰ इ॰ भा॰ ॥

भ्रमरच्छली । स्त्री॰ लताविशेषे । भृङ्गच्छायाम् ॥ भृङ्गच्छलीचकटुका

विलासदीपनरोचनीति० रा० नि०

भ्रमरप्रिय : । पुं० धाराकदम्बे ॥

भ्रमरमारी । स्त्री० मालवदेशप्रसिद्धपुष्पवृक्षविशेषे । मांसपुष्पिकायाम् ॥

भ्रमरविलसितम् । न० भ्रमरविलसितायाम् । म्भौन्लौगःस्याद्भ्रमरविलसितम् ॥

भ्रमरविलसिता । स्त्री० त्रिष्टुप् ११ छन्दः प्रभेदे ॥ यथा । मोगौनौगो भ्रमरविलसिता ॥ य० मुग्धे मानंपरिहरनचिरात्तत्ताकण्ठ्यन्ते सफलयतुचरि: । फुल्लाकाशेभ्रमरविलसिताभाविश्रीर्भावकलयतिकिमुताम् ॥

भ्रमरा । स्त्री० भ्रमरच्छल्याम् ॥

भ्रमरातिथि : । पुं० चम्पके ॥

भ्रमरानन्द : । पुं० वकुले । अतिमुक्तके । रक्तम्लाने ॥

भ्रमरालक : । पुं० भ्रमरके । कुरले । ललाटस्थितचूर्णकुन्तले ॥

भ्रमरावलिका । स्त्री० भ्रमरावल्याम् ॥

भ्रमरावली । स्त्री० अतिशर्करीप्रभेदे ॥ भुजसस्तगहसुवर्णलसद्वलया०कर पुष्पसुगन्धवरीरसनाकचिरा । कामदयनूपुरचारुरराजयतिभ्रमरावलिकाभुजगाधिपतुल्यशिरा ॥ यथा । सखिसम्प्रतिकम्प्रसिमीनसिदेवि हिताम्० मदनेनधनुः सशरंसुकरे निहितम् । ललितामिनिकिकिधनमालिनिमानकथा० रतिनायकशायक

द्रु : खमुपैतिसुधा ॥

भ्रमरिका । स्त्री० बालानांक्रीडाविशेषे ॥ येनभूरपिभ्रमतीवभाति । भ्रामौमाओ० इ० भा० ॥

भ्रमरी । स्त्री० भ्रमरयोषिति । भौरी० इ० भा० ॥ षट्पदाम् ॥ जतुकायाम् ॥ पुत्रदाल्याम् ॥ भ्रामर्याःस्थाने॥

भ्रमरेष्ट : । पुं० श्योनाकप्रभेदे ॥

भ्रमरेष्टा । स्त्री० भूमिजम्ब्वाम् । भार्ग्याम्॥

भ्रमरोत्सवा । स्त्री० माधव्यांलतायाम् ॥

भ्रमासक्त : । पुं० शस्त्रमार्जके ॥

भ्रमि : । स्त्री० भ्रमणे ॥ जलनि : सरणमार्गे ॥ यन्त्रविशेषे ॥ भ्रमणम् । भ्रमु० । इकृष्यादिभ्य : ॥ भ्रमे : सम्प्रसारणञ्चेतीन् । बाहुलकात्सम्प्रसारणाभाव: ॥

भ्रमित : । त्रि० घूर्णिते । भ्रमणकारिते ॥

भ्रमी । त्रि० भ्रमविशिष्टे ॥

भ्रष्ट : । त्रि० गलिते । च्युते । इत्यादित : पतिते ॥ यथाद्भ्रष्टातीर्थयात्राम्पुनश्चेत्तस्माद्भ्रष्टोरौरवंवैव्रजेच्च । योगभ्रष्ट : सच्चधृतिस्वर्गच्छेद्राज्याद्भ्रष्टोमृगयाविनोदेच ॥

भ्राज : । पुं० कात्यायनप्रणीतश्लोके ॥ भ्राजानामश्लोकाइतिमहाभाष्यम् ॥

भ्राजकम् । न० पित्ते ॥

भ्राजमान : । त्रि० दीप्यमाने ॥

भ्राजिष्णु : । त्रि० चलदाराट्ठिनादी

प्रियुक्ते ॥ दीप्तिशालिनि । विभ्राजि ॥ भ्राजते । तच्छील : । भ्राज दीप्तौ । भुवश्चेतिचकारात् ० भ्राजे रपिदृष्यात्च् ॥ स्वप्रकाशचिद्रूपे ॥

भ्राता । पुं० सहोदरे ॥ भ्राजते० वि भर्ति वा । भ्राज् डुभृञ् ० । वा । नप्तृनेष्टृत्वष्टृहोतृपोतृभ्रातृजामातृ पितृदुहितृ । इतिसाधु : ॥

भ्रातरौ । पुं० द्वि० सहोदराभ्रातृभगिन्यौ : । भ्राताचस्वसाच । । भ्रातृपुत्रौस्वसृदुहितृभ्यामित्येकशेष : स्वसाचभ्राताचेतिवा ॥

भ्रातृकम् । त्रि० भ्रातुरागतेधनादौ ॥ ऋतठञ् ॥ ङीपि० भ्रातृकी ॥ भ्रातृयोग्ये ॥

भ्रातृज : । पुं० भ्रातृपुत्रे ॥ भ्रातुर्जात । पञ्चम्यामितिड : ॥

भ्रातृजा । स्त्री० भ्रातुष्पुत्र्याम् । भ्रात्रीयायाम् ॥ टाप् ॥

भ्रातृजाया । स्त्री० भ्रातृपत्न्याम् । प्रजावत्याम् ॥ भ्रातु : जाया ॥

भ्रातृपत्नी । स्त्री० प्रजावत्याम् ॥ भ्रातापतिर्यस्याइतिविग्रहे० नित्यंस पत्न्यादिष्विति० भ्रातृपतिशब्दस्य नानादेशे० पत्न्रेभ्यइतिङीप् ॥

भ्रातृपुत्र : । पुं० भ्रातृजे ॥

भ्रातृभगिन्यौ । स्त्री० भ्रात्रौ : ॥ भ्राताचभगिनीच ॥

भ्रातृवल : । त्रि० भ्रातृमति ॥ भ्राताऽस्यास्ति । धन्यभ्योपिदृश्यतइति० वलच् । संज्ञामित्यनुवृत्तेर्वल इतिनदीर्घ : ॥

भ्रातृव्य : । पुं० भ्रातृपुत्रे ॥ भ्रातुरपत्यम् । भ्रातुर्व्यच्च ॥ शत्रौ ॥ व्यन्सपत्ने ॥

भ्रातृश्वशुर : । पुं० पतिज्येष्ठभ्रातरि । जेठ० भासुर० इ० भा० ॥

भ्रातृस्थानम् । न० सहोदरस्थे ॥ लग्नात्तृतीयभवने ॥ भ्रातु० स्थानम् ॥

भ्रात्रीय : । पुं० भ्रातृजे । भ्रातुरपत्यम् । भ्रातुर्व्यच्चेति० चाच्छ : ॥

भ्रान्त : । पुं० मत्तहस्तिनि ॥ राजधुस्तूरे ॥ न० भ्रमणे ॥ त्रि० भ्रमान्विते । भ्रान्तिमापन्ने ॥ अद्वितीयं ब्रह्मतत्त्वं नजानन्तियदातदा । भ्रान्ताएवाखिलास्तेषांक्वमुक्ति : क्वेह वासुखम् ॥ भ्रमे : कर्त्तरिक्त : । अनुनासिकस्यक्विझलो : क्ङितिइ० दीर्घ : ॥

भ्रान्ति : । स्त्री० भ्रमे । मिथ्यामतौ । अतस्मिंस्तज्ज्ञाने ॥ युक्तिहीनप्रकाशत्वाद्भ्रान्तेर्नघटितलक्षणम् । यदिस्यात्सलक्षणंकिञ्चिद्भ्रान्तिरेवन-सिध्यति ॥ भ्रान्तिभाजिभवतिक्वविवेक : ॥ भ्रमणे । अनवस्थितौ ॥ भ्रमणम् । भ्रमु० । क्तिन् । अनुनासिकस्येतिदीर्घ : ।

भ्रान्तिदर्शनम् । न० असाधनेसाधनत्व

बुद्धौ ॥ साधनेप्यसाधनत्वबुद्धौ ॥ भ्रान्त्यादर्शनम् ॥ शुक्तिकायांरजतवद्विपर्ययज्ञाने ॥

भ्रान्तिमान् । त्रि० भ्रान्तिविशिष्टे ॥ भ्रान्तिरस्यास्ति । मतुप् ॥ स्त्रीपि० भ्रान्तिमती ॥ पुं० अलङ्कारविशेषे ॥ भ्रान्तिमानन्यसंवित्तत्तुल्यदर्शने । तद्दिति० अन्यद्प्राकरणिकंनिर्दिश्यते० तेनसमानम्थर्थादिष्प्राकरणिकमाश्रीयते । तस्यतयाविधप्रहणैसत्यांयद्प्राकरणिकतयासंविदनम्०सभ्रान्तिमान् । नचैषरूपकम्प्रथमातिशयोक्तिर्वा०तत्रवस्तुतोभ्रमस्याभावात् । इदञ्चार्थानुगमेनसंज्ञाया : प्रहणे सहजस्पष्टमेव प्रतिपन्नत्वात् । उदाहरणम् । कपालेमार्जार : पय्इतिकराल्लेढ़िशशिनस्तरुच्छिद्रप्रोतान्विसमितिकरी सङ्कलयति । रतान्ते तल्पस्थान्हरति वनिताप्यंशुकमितिप्रभामत्तश्चन्द्रो जगदिदमहोविभ्रमयति ॥

भ्रान्तिहर : । पुं० मन्त्रिणि ॥ त्रि० भ्रमनाशके ॥

भ्रामक : । पुं० जम्बुके । फेरौ ॥ धूर्त्ते ॥ सूर्यावर्त्ते ॥ अश्मप्रभेदे । चुम्बक० इ० भा० प्र० ॥ त्रि० भ्रमजनके ॥

भ्रामर : । पुं० चुम्बक० इ० प्र० पाषाणे । भ्रामके ॥ न० शुक्लवर्णमधुनि ॥ भ्रमरै : कृतम् । क्षुद्राभ्रमरैत्यादिनाऽण् ॥ किञ्चित्सूक्ष्मै :प्रसिद्धेभ्य: षट्पदेभ्योलिभिश्चितम् । निर्मलंस्फटिकाभंयत्तन्मधुभ्रामरंस्मृतम् ॥ भ्रामरंरक्तपित्तघ्नंमूत्रजाड्यकरंगुरु । स्वादुपाकमभिष्यन्दिविशेषात्पिच्छिलंहिमम् ॥ रतबन्धान्तरे । यथा । तत्कटिंसमधिरुह्यवल्लभ : स्वाङ्घ्रियादिपद्मसंस्थितिस्थित : । चक्रवद्भ्रमतिकुञ्चितचिक्रोभ्रामरंनिगदितंसमुत्तमम् ॥ नृत्यविशेषे । रासे । मण्डलनृत्ये । हल्लीसे ॥ त्रि० भ्रमरसम्बन्धिनि ॥ यथ् ॥

भ्रामरी । त्रि० अपस्मारिणि ॥ इति कुल्लूकभट्ट : ॥

भ्रामरी । स्त्री० पार्वत्याम् ॥

भ्रामित : । त्रि० आघूर्णिते ॥

भ्राष्ट्र : । पुं० भर्जनपात्रे । अम्बरीषे । भडसां० इ० भाड० इ० भा० ॥ भृज्ज्यतेऽत्र । भ्रस्जपाके । भ्रस्जिगमिनमिहनिविश्यशांवृद्धिश्चेति० ष्ट्रन्० सचित्र ॥

भ्रियमाण : । पुं० पोष्यमाणे ॥

भ्रुकुंस : । पुं० भ्रूकुंसे ॥ भ्रूकुंसे । स्त्रीवेशधारिणिनर्त्तके । नचनिआ० इ० भा० ॥ भ्रुवाकुंसोभापणमस्य । इकोह्स्वोऽङ्योगालवस्य तिमूर्ध० ह्रयङुवङभाविनामव्ययानाञ्चेति

वक्तव्यमितिनिषेधोपरपठितेन । अभ्रुकुंसादीनामितिवक्तव्यमिति वार्त्तिकेनतन्निषेधाद्ध्रस्वः ॥ एवं भ्रुकुटिशब्देपिबोध्यम् ॥

भ्रुकुटिः । स्त्री० भ्रूकुटी । भ्रूकुट्याम् । क्रोधादिनाललाटसङ्कोचने ॥ कुटेरिगुपधात्किदितीन् । भ्रुवोः कुटिः । भ्रुकुंसवत्प्रक्रिया ॥

भ्रुकुटी । स्त्री० भ्रुकुटी । भ्रुवोः कौटिल्ये ॥ कुटेरिगुपधादितीन् । कृदिकारादितिङीष् । भ्रुवोः कुटी ॥ अभ्रुकुंसादीनामितिवा र्त्तिकाद्ध्रस्वः ॥

भ्रूः । स्त्री० नेत्रोपरिभागस्थरोमराज्यां चिह्नितायाम् । भौं० हि० भा० ॥ भ्रमु० । भ्रमेर्डूः । टिलोपः ॥ यद्वा । भ्रमति । भ्रमुचलने । भ्रमेर्डूः ॥ यद्वा । भ्राम्यति । क्विप् । ऊङ् मादीनामिति० गमः क्वाविप्यत्व वार्त्तिकेन० मलोपऊङादेशः ॥

भ्रुकुंसः । पुं० भ्रूकुंसे । भ्रुकुंसे । नर्त्तनिका० हि० भा० ॥ मायया धर्त्तुकरादिधारणात्कुंसेरेच् । भ्रुवा कुंसोभाषणमस्य । ङ्यापोःसंज्ञाछन्दसोर्बहुलमितिसूत्रे० इयङुवङ् भाविनामन्यतमस्यनेतिवार्त्तिकाद्भ्रस्वनिषेधः ॥

भ्रुकुटिः । स्त्री भ्रुकुट्याम् ॥ भ्रुवोः कुटिः इयङुवङ्भाविनामिति निषेधाद्ध्रस्वोनभवति ॥

भ्रुकुटी । स्त्री० भ्रुकुट्याम् । भ्रुकुटी ॥ कुटेरिगुपधादितीन् । कृदिकारादितिङीष् । भ्रुवोः कुटी । इयङुवङ्भाविनामितिह्रस्व नि षेधः ॥

भ्रूणः । पुं० स्त्रीगर्भे । उदरस्थजन्तौ ॥ डिम्भे । अर्भके ॥ गर्भिण्याम् ॥ श्रोत्रियद्विजे ॥ भ्रूण्यते । भ्रूण आशाविशङ्कयोः । घञ् ॥

भ्रूणहत्या । स्त्री० गर्भस्थबालकहनने ॥ यथा । निर्विवाहकृतंयेनंनकरोति चतुर्थकम् । तस्यानिपातये त्स भ्रूणहत्याव्रतञ्चरेत् ॥

भ्रूणहा । त्रि० गर्भस्थबालकहन्तरि ॥ भ्रूणंहतवान् । हन० । ब्रह्म भ्रूणवृत्रेषु क्विप् ॥ ब्रह्मादयोपि ॥ भ्रूणघ्न० यदिदमाख्यापकंतोच्यत इतिव्याख्यानात् ॥

भ्रूभङ्गः । पुं० भ्रूविक्षेपे । भ्रुवः कौटिल्ये ॥ भ्रुवोर्भङ्गः ॥

भ्रेषः । पुं० अधःपाते । यथोचितात्० भ्रंशे ॥ भ्रेषणम् । भ्रेषृ चलने । घञ् ॥ चलने ॥

भ्रेषणम् । न० चलने ॥

भ्रौणहत्यम् । न० भ्रूणघ्नोभावे ॥ ष्यञ् । दाण्डिनायनेतिनिपातना त्तकारादेशः ॥

† —०— †

मः । पुं॰ मकारे ॥ यमे ॥ समये ॥ विषे ॥ मधुसूदने ॥ चन्द्रशेखरे ॥ शम्भौ ॥ ब्रह्मणि ॥ चन्द्रमसि ॥ मन्त्रे ॥ मङ्गले ॥ त्रिगुरौ॰ऽऽऽ॰ ॥

मंहिष्ठः । त्रि॰ महनीये । पूजनीये ॥

मकरः । पुं॰ नक्रे । यादःप्रभेदे । मगर॰ इतिभाषाप्रसिद्धे ॰ झषाणांमध्ये भगवद्विभूतौ ॥ निधिप्रभेदे ॥ दशमराशौ । आलोकिरे ॥ कृताञ्जलि । कृच्छ्रसायाम् । पचाद्यच् । मनुष्याणांकरः । पृषोदरादिः ॥ यद्वा । मङ्कते । मङ्किमण्डने । अच् । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नुम् । मकंराति । रादाने । आतोनुपसर्गे कः ॥ दर्पकेऽप्युक्तः सारस्वतकोषे ॥ अर्हद्ध्वजे ॥

मकरकुण्डलम् । न॰ मकराकृतिकर्णाभरणे ॥

मकरकेतनः । पुं॰ कामदेवे ॥ मकरः केतनंयस्यसः ॥

मकरध्वजः । पुं॰ कंदर्पे । अनङ्गे ॥ मकरोनक्रोध्वजोयस्यसः ॥ रससिन्दूरविशेषे । चन्द्रोदये ॥ तद्यथारसप्रकारोन्यत्ररसेन्द्रचिन्तामणौ ॥

मकरन्दः । पुं॰ पुष्परसे ॥ मकरमपिद्यति॰कामजनकत्वात् । दोअवखण्डने । आतोनुपसर्गेकः । पृषोदरादिः ॥ यद्वा । मकरमप्यन्दति । अदिबन्धने । कर्मण्यण् । शकन्ध्वादिः ॥ कुन्दपुष्पवृक्षे ॥ न॰ किञ्जल्के ॥

मकरमुखी । स्त्री॰ प्रणाल्याम् । पयसः पद्व्याम् ॥

मकरन्दवती । स्त्री॰ कृष्णवृन्तायाम् । पाटलापुष्पे ॥ मधुविशिष्टायाम् ॥

मकरव्यूहः । पुं॰ मकराकृतिवत्सैन्यविन्यासे ॥ वराहव्यूहविपर्ययेणमकरव्यूहोभवति । तेनाऽयंमया सोभयत्वभयेसतिगच्छेत् ॥

मकराकरः । पुं॰ समुद्रे ॥ मकराणामाकरः ॥

मकराश्वः । पुं॰ महाकरञ्जे । वरुणे ॥

मकराङ्कः । पुं॰ समुद्रे ॥ कामदेवे ॥

मकराधिपः । पुं॰ शनिग्रहे ॥ मकरस्थराशिविशेषस्याधिपः ॥

मकरालयः । पुं॰ समुद्रे ॥ मकराणांमकरोपलक्षितानांजलजन्तूनामालयः ॥

मकरी । पुं॰ समुद्रे ॥ मकराः सन्त्यस्मिन् । अतइनिठनादिति॰इनिः ॥

मकुटम् । न॰ मुकुटे । किरीटे ॥ मङ्कतेऽनेन । मकि॰ । बाहुलकादुटः । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नुम् ॥

मकुतिः । स्त्री० शूद्रशासने ॥
मकुर : । पुं० मुकुरे । दर्पणे ॥ वकुलद्रुमे ॥ कुलालदण्डे ॥ कोरके ॥ मङ्कते । मङ्कि० । मकुरदर्दुराविलिसाधु : ॥
मकुल : । पुं० न० मुकुले ॥ वकुलद्रुमे ॥
मकुष्ठः । पुं० वनमुद्गे । मौठ० इ० प्र० व्रीहिविशेषे ॥ मकुष्ठोवासलोयाढीकमपित्तहरोलघु : । वर्त्तिजिन्मधुरः पाचिह्नमिक्रमत्तुरनाशनः ॥ चि० मं०बरे ॥
मकुष्ठक : । पुं० वनमुद्गे । मयुष्ठके । मकुष्ठे ॥ मङ्कते० मङ्कयतेवा । मङ्कि० । बाहुलकादुर्भावश्च । तिष्ठति । ष्ठा० । कुन् । मकुष्ठासौष्ठकश्च । पृषोदरादित्वात् ॥
मकूलक : । पुं० मुकुलके । लघुदन्त्यामोषधौ ॥ मङ्कते । मङ्कि० । यजिपिञ्जादिभ्यऊरोलचाविति० - पिञ्जादित्वादूलच् । स्वार्थेकन् ॥
मक्कल : । पुं० शूलरोगविशेषे ॥ यथा । सूतायाहृच्छिरोवस्तिशूलमक्कलसंज्ञितम् । यवक्षारंपिबेत्तत्र - मस्तुनोष्णोदकेनवा ।
मक्का । स्त्री० खुराशाभिधे देशे ॥
मक्कुलम् । न० शिलाजतुनि ॥
मक्षेश : । पुं०) खुराशानदेशस्थे
मक्षेश्वर : । पुं०) शिवे ॥
मक्षोल : । पुं० शिलाधातौ । सितोपले । मक्षोल० खडियामाटी० गोलू० इ० भा० ॥
मख : । पुं० स्वदोषाच्छादने ॥
मखवीर्य्य : । पुं० पियालवृक्षे ॥
मक्षिका । स्त्री० कीटविशेषे । गन्धलोलुपायाम् । वमनीयायाम् । मक्खी० इ० भा० ॥ मशति । मशशब्दे रोषकृतेच । इनिमशिभ्यांसिकन् ॥ मशतिवा । मशरोषस्तुतौ । वुन् । खलुलवा ॥
मक्षिकामलम् । न० सिक्थके ॥
मक्षीका । स्त्री० मक्षिकायाम् ॥
मख : । पुं० यज्ञे ॥ मखन्तिदेवायत्र अनेनवा । मखगतौ । हलश्चेति० घञ् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः ॥ यद्वाक्वचिदपवादविषयेप्युत्सर्गोभिनिविशते० इतिवत्त्वविषयेपिघः । तिघ : ॥ यद्वा । मह्यते । मह० । नहिकोलोपश्च० महेघः तिकोहलोपश्च ॥
मखत्राता । पुं० श्रीरामचन्द्रे ॥ मखानांत्राता ॥
मखवह्निः । पुं० प्रणीते । यज्ञाग्नौ ॥
मखानल : । पुं० महावीरे । यज्ञाग्नौ ॥
मखान्नम् । न० पद्मबीजाभे । पानीयफले । मखाना० इ० भा० ॥ मखान्नंपद्मबीजस्यगुणैस्तुल्यंविनिर्दिशेत् ॥

मखासुहृत् । पुं॰ शिवे । मखस्यदत्त यज्ञस्यचसुहृत्॰शत्रु: ॥

मगण : । पुं॰ त्रिगुरौ॰ऽऽऽ: ॥

मगध : । पुं॰ वन्दिनि ॥ मागधे । वंशपरम्पराशंसके ॥ मगध्यति॰या चते । मगधपरिवेष्टने । कण्ड्वादिर्यं गन्त: । अच् । यस्यहलइतियलोप: ॥ मगधा : पुं॰भूम्नि॰ कीकटदेशे ॥ यथा । व्यासेश्वरंसमारभ्ययावत्गृध्रकूटकं शिवे । मगधाख्योमहादेशो यात्रायांनहिदुष्यति ॥ दक्षोत्तरक्रमेणैवक्रमात्कीकटमागधौ ॥ मगधा नांनिवासोजनपद : ॰ मगधा : । निवासिऽयोजनपदेलुप् । लुपियुक्त वद्भाव : ॥

मगधा । स्त्री॰ पिप्पल्याम् ॥

मगधेश्वर: । पुं॰ जरासन्धनृपे । म गधदेशाधिपमात्रे ॥ मगधानांदेश विशेषाणामीश्वर : ॥

मगधोत्थ : । त्रि॰ मगधदेशजाते ॥

मगधोद्भवा । स्त्री॰ पिप्पल्याम् ॥ मग धेसम्भवोयस्य ॥

मग्न : । त्रि॰ जलान्त : प्रविष्टे । आ प्लुते । स्नाते ॥ मज्जति । टुमस्जो शुद्धौ । क्त: । ओदितश्चेति॰निष्ठा नत्वम् । तस्यासिद्धत्वात्॰स्कोरिति सलोप : । चो : कु : ॥

मघ : । पुं॰द्वीपान्तरे ॥ देशान्तरे । म ग्॰नामकर्म्मप्रख्याने ॥ न॰ पुष्प विशेषे ॥

मघवा । पुं॰ इन्द्रे । शक्रे ॥ मह्यतेपू ज्यते । महपूजायाम् । श्वन्नुक्षन् पूषन्प्लीहन्नित्यादिना॰कनिन् । कवि रितिमनोरमायांस्फुटम् ॥ निपा तनात्॰हस्यघोवुगागमश्च । मघवा नौ॰मघवान : ॥ मघवाबहुलमिति मितिवादेशपक्षेतु॰ मघवान्मघ वन्तौ॰ मघवन्त : ॰ इत्यादिबो ध्यम् ॥ त्रिमात्रांशादश्वचक्रमध्यान्त र्गतचक्रवर्त्तिविशेषे ॥

मघवती । स्त्री॰ इन्द्राण्याम् ॥

मघा । स्त्री॰ दशमनक्षत्रे ॥ मघजात स्यफलंयथा । कठोरचित्त: पितृमातृ भक्तस्तीव्रस्वभावस्तनमध्यविद्य : ये ष्वन्मभंयस्यमघाऽनय : स्यान्मति: सदारातिविनाशदक्ष: ॥ बहुवचना न्तोप्यदृश्यते ॥ यथा मघोदकैर्मघा क्षेचवरप्रच्छादनैस्तथा । पितर: स्व इयन्त्वस्मत्कासुमघासुचेति ॥ म घायांपिण्डदानेनज्येष्ठपुत्रोविनश्य तीतिकश्चनमाभ्योपि ॥ औषधविशे षे ॥

मघाभव : । पुं॰ शुक्राचार्ये ॥

मघाभू : । पुं॰ शुक्राचार्ये ॥

मघी स्त्री॰ धान्यविशेषे ।

मघोनी । स्त्री॰ इन्द्राण्याम् ॥

मङ्कुर : । पुं॰ दर्पणे । मुकुरे । मङ्कते मकि॰ । बाहुलकादुरच् ॥

मङ्किः । त्रि० शठे ॥ मङ्कते । मकि० । वङ्क्र्यादित्वात् साधुः ॥

मङ्क्षणम् । न० जङ्घात्राणे ॥ इति हारावली ॥

मङ्क्षु । अ० शीघ्रे ॥ भृशार्थे ॥ मज्जति । टुमस्जो शुद्धौ । बाहुलकात् सुः । मस्जिनशोरिति नुम् । स्कोरिति सलोपः ॥

मङ्क्षुणम् । न० जङ्घात्राणे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

मङ्गः । पुं० नौमस्तके ॥ मङ्गति । मगि सर्पणे । पचाद्यच् ॥

मङ्गलः । पुं० अङ्गारके । कुजे । इत्यमरः ॥ अस्य वारे जातस्य फलं यथा । उग्रः प्रतापी क्षितिपालमान्यो रणप्रियो वक्रवचाः सरोषः । सत्यान्वितः शूरगणप्रणेता कुजस्य वारे प्रभवो मनुष्यः ॥ न० कल्याणे ॥ सर्वार्थरक्षणे ॥ अभीप्सिताभिप्रेतार्थसिद्धौ ॥ यत् खलु क्रियमाणमेव मनःप्रह्लादनं समीहितसाधनञ्च तन्मङ्गलमुच्यतइति व्याख्याकाराः ॥ प्राचीनैर्मङ्गल्यावन्मुनिर्दिष्टं शोधापितम् । अथमित्यालङ्कारिकोक्तेः काव्यादिमुखे क्रियमाणे ॥ यथाह भगवान् भाष्यकारः । मङ्गलादीनि मङ्गलमध्यानि मङ्गलान्तानि शास्त्राणि प्रथन्ते वीरपुरुषाण्यायुष्मत्पुरुषाणि च भवन्त्यध्येतारश्च प्रवक्तारो भवन्तीति मङ्गलानुष्ठानप्रयोजनानि ॥ प्रशस्ताचरणं नित्यमप्रशस्तविवर्जनम् । एतद्धि मङ्गलं प्रोक्तमृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ लोकेऽस्मिन् मङ्गलान्यष्टौ ब्राह्मणो गौर्हुताशनः । हिरण्यं सर्पिरादित्य आपो राजा तथाष्टमः ॥ एतानि सततं पश्येन्नमस्येदर्चयेत् तथा । प्रदक्षिणन्तु कुर्वीत तथा ह्यायुर्न हीयते ॥ अपि च । रोचनं चन्दनं हेम मृदङ्गं दर्पणं मणिम् । गुरुमग्निं तथा सूर्यं प्रातः पश्येत् सदा बुधः ॥ मङ्गति० दुरदृष्टमनेन । मगि सर्पणे गतौ वा । मङ्गेरलच् ॥ अशुभानि निराचष्टे तनोति शुभसन्ततिम् । स्मृतिमात्रेण यत्पुंसां ब्रह्म तन्मङ्गलं विदुरिति विष्णुपुराणम् ॥ त्रि० कल्याणवति ॥

मङ्गलक्षेत्रम् । न० मेषराशौ । वृश्चिकराशौ ॥ मङ्गलस्य क्षेत्रीयपक्षस्य एम् ॥

मङ्गलचण्डिका । स्त्री० } दुर्गायाम् ॥
मङ्गलचण्डी । स्त्री० } यथा । प्रधानांशस्वरूपा च देवी मङ्गलचण्डिका । प्रकृतेर्मुखसम्भूता सर्वमङ्गलदा सदा ॥ सृष्टौ मङ्गलरूपा च संहारे कोपरूपिणी । तेन मङ्गलचण्डी सा पण्डितैः परिकीर्तितेति भागवतम् ॥

मङ्गलच्छायः । पुं० प्रघटे ॥

मङ्गलपाठकः । पुं॰ स्तुतिपाठके । वन्दिनि ॥

मङ्गलप्रदा । पुं॰ दुर्गायाम् ॥ हरिद्रायामितिकश्चित् ॥ त्रि॰ मङ्गलदातरि ॥

मङ्गलप्रस्थः । पुं॰ भारतवर्षस्य पर्वतान्तरे ॥

मङ्गलमालिका । स्त्री॰ सखीभेदे ॥ मङ्गलायामालिका ॥

मङ्गला । स्त्री॰ उमायाम् । कात्यायन्याम् ॥ गयायांमङ्गलास्तीतिदिवीगौरा ॥ सितदूर्वायाम् ॥ साध्व्याम् ॥ करञ्जभेदे ॥ हरिद्रायाम् ॥ नीलदूर्वायाम् ॥ वृत्ताईंप्यात्नविशेषे ।

मङ्गलागुरु । न॰ अगुरुचतुष्टयान्तर्गतागुरुविशेषे ॥ यथा । मङ्गल्यामंशिकागन्धामङ्गलागुरुवाचकाः । मङ्गल्यागुरुशिंशिपागन्धाख्यायोगवाहिका ॥

मङ्गलाचरणम् । न॰ ग्रन्थादावरम्भे मङ्गलकरणे ॥ मङ्गलाचरणंशिष्टाचारात्फलदर्शनाच्छ्रुतितश्चावश्यं कर्त्तव्यमित्याद्यर्थाख्याकाराः॥

मङ्गलारुदा । स्त्री॰ दूर्वायाम् ॥

मङ्गलिकाक्षीरणम् । न॰ प्रसादस्य कथायाम् ॥

मङ्गल्यः । पुं॰ चायमाणायाम् ॥ अश्वत्थे ॥ बिल्वे ॥ मसूरके क्षीरके ॥ नारिकेले ॥ कपित्थे ॥ रीठाकरञ्जे ॥ न॰ दधनि ॥ चन्दने ॥ मङ्गलागुरुणि ॥ सिन्दूरे ॥ स्वर्णे ॥ त्रि॰ शिवकरे ॥ रुचिरे ॥ साधौ ॥ मङ्गलेसाधुः । तत्र साधुरितियत् ॥

मङ्गल्यकः । पुं॰ मसूरे ॥ स्वार्थे कन् ॥

मङ्गल्यकुसुमा । स्त्री॰ शङ्खपुष्प्याम् ॥ मङ्गल्यानिकुसुमान्यस्याः ॥

मङ्गल्यनामधेया । स्त्री॰ जीवन्त्याम् । शाकश्रेष्ठायाम् ॥

मङ्गल्या । स्त्री॰ मलिगन्धगुरुणि ॥ शम्याम् ॥ वचः पुष्प्याम् ॥ शिवाम् ॥ शुक्लवचायाम् ॥ रोचनायाम् । प्रियङ्ग्वाम् ॥ शङ्खपुष्प्याम् । माषपर्ण्याम् ॥ जीवन्त्याम् ॥ ऋद्धिनामौषधी ॥ वचायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ चीडायाम् ॥ दूर्वायाम् ॥ मङ्गलेसाधुः । तत्रसाधुरितियत् ॥ गौर्याम् । शिवायाम् । भवान्याम् ॥ शोभनाभिवर्षप्रानियादेवोद्दत्ते हरे । भक्तानामार्त्तिहरणीमङ्गल्यातेनसा स्मृता ॥

मङ्क्षिनी । स्त्री॰ नावि । नौकायाम् ॥

मचर्चिका । स्त्री॰ प्रशस्ते ॥ मांशं चर्चति । चर्च अध्ययने । ण्वु

त् ॥ यथा । प्रशस्तोब्राह्मणः० ब्राह्मणमचर्चिकारूढिशब्दत्वात्० प्रशंसावचनैश्चेतिसमासः ॥

मच्छः । पुं० मत्स्ये ॥

मच्छिका । स्त्री० मज्जायाम् ॥ मच्छ्यर्थे कः ॥

मज्जकृत् । न० अस्थनि ॥

मज्जा । पुं० वृक्षसारे । हृदादिकस्तम्भ स्थिरभागे ॥ फलमज्जगुणायथा । यस्ययस्यफलस्येहवीर्यंभवतियादृशम् । तस्यतस्यैववीर्येणमज्जानमपिनिर्दिशेत् ॥ अस्थिमध्यगते धातौ । अस्थिसारे ॥ मज्जस्वरूपमाह । अस्थियत्स्वाग्निनापक्वंतस्यसारोद्भवोघनः । यः स्नेहवत् पृथग्भूतः समज्जेत्यभिधीयते ॥ स्थानन्तु । स्थूलास्थिषुविशेषेण मज्जात्वभ्यन्तरेस्थितः । इति ॥ अस्यगुणायथा । बलशुक्ररसश्लेष्मे दोमज्जाविवर्धनः । मज्जाविशेषतोऽस्थ्नांचबलकृत्स्नेहनेहितः ॥ मज्जत्यस्मिन् । टुमस्जोशुद्धौ । अन्नन्त्विन्तिसाधुः ॥ शिरोस्थिमध्येपिण्डितस्नेहे । मस्तिष्के ॥

मज्जनम् । न० स्नाने ॥ मज्जत्यनेन । टुमस्जो० । बहुलमन्यत्रापीति युच् ॥ मज्जायामितिशब्दचन्द्रिका ॥

मज्जसमुद्गम् । न० वीजे । शुक्रे ॥

मज्जसम्भवः । पुं० शुक्रे ॥

मज्जा । स्त्री० वृक्षसारे । अस्थिगत धातौ ॥ मज्जति : पचाद्यजन्तात् टाप् । मज्जोत्तामजयासहेति० द्विरूपः ॥

मजजाजः । पुं० भूमिजम्बूगाली ॥

मजजारसः । पुं० शुक्रे ॥

मजजासारम् । न० जातीफले ॥

मजनिका । स्त्री० मजकायाम् ॥

मञ्चः । पुं० खट्वायाम् ॥ कर्णवंशि । मांचा०मांचा० दू०भो० । उच्चमण्डपविशेषे ॥ दोलायमानंगोविन्दंमञ्चस्थंमधुसूदनम् । रथस्थंवामनंदृष्ट्वापुनर्जन्मनविद्यते इति पुराणम् ॥ मञ्चते । मचिधारणोच्छायपूजनेषु । पचाद्यच् ॥

मञ्चकः । पुं० इन्द्रकीले । उच्चमण्डपे । खट्वायाम् ॥

मञ्चाश्रयः । पुं० मत्कुणे ॥

मञ्चमण्डपः । पुं० शस्यरक्षार्थकुटीरे । क्षुद्रङ्गे ॥

मञ्चिका । स्त्री० आसन्दायाम् ॥

मञ्जरः । पुं० वल्लर्यां । मुक्तायाम् ॥ तिलकद्रुमे । वल्लरीम् । लतायाम् ॥

मञ्जरिः । स्त्री० वल्लर्याम् ॥ मञ्जुत्वमृच्छति । ऋगतौ । अच्इः । शकन्ध्वादिः ॥

मञ्जरी । स्त्री० तिलकद्रुमे । स्थूलमुक्तायाम् ॥ वल्लरी ॥ तुलस्यामुडो ॥

प् ॥

मञ्जरीनम्र : । पुं॰ वेतसवृक्षे ॥

मञ्जा । स्त्री॰ मञ्जर्याम् ॥

मंजि : । पुं॰ मंजर्याम् ॥

मञ्जिका । स्त्री॰ वारसुन्दर्याम् । वेश्यायाम् ॥

मञ्जिफला । स्त्री॰ कदल्याम् ॥

मञ्जिष्ठा । स्त्री॰ विकसायाम् । जिङ्ग्याम् । समङ्गायाम् । मञ्जीठ॰ इ॰ भा॰ प्र॰ औषधी ॥ मञ्जिष्ठा मधुरातिक्ताकषायस्वरवर्णकृत् । गुरुरुष्णाविषश्लेष्मशोथयोन्यक्षिकर्णरुक् । रक्तातीसारकुष्ठास्रविसर्पव्रणमेहनुत् ॥ मञ्जीशोभनेवर्णे तिष्ठति । ष्ठा॰ । सुपिस्थइति कः । प स्वास्विति षत्वम् ॥ यद्वा । अतिशायनेतमबिष्ठनौ ॥

मञ्जी । स्त्री॰ मञ्जर्याम् ॥

मञ्जीर : । पुं॰ मन्थानदण्डरज्जुबन्धनार्थस्तम्भे । कुटरे ॥ पुं॰ न॰ नूपुरे ॥ मञ्जति । मजिधुनौ॰ सौत्रः । बाहुलकादीरन् ॥ ध्रुवधरे॰ऽ, ॥

मञ्जीरा । स्त्री॰ वर्णवृत्तान्तरे ॥

मञ्जु : । त्रि॰ मनोज्ञे ॥ मञ्ज्यते । मजि॰ । बाहुलकादुः ॥

मञ्जुकेशी । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥ त्रि॰ मनोज्ञचिकुरविशिष्टे ॥

मञ्जुकेशी । स्त्री॰ स्वर्गवेश्याभेदे ॥

मञ्जुगमना । स्त्री॰ हंस्याम् ॥ त्रि॰ सुन्दरगामिनि ॥

मञ्जुघोष : । पुं॰ शिवे । उपास्यदेवताविशेषे ॥ पूर्वजिने ॥ बुद्धानां देवताभेदे ॥ मञ्जु : घोष : शब्दोऽस्य ॥ शोभनशब्दे ॥ त्रि॰ शोभनशब्दवति ॥

मञ्जुपाठक : । पुं॰ शुके । कीरे ॥ त्रि॰ सुन्दरपाठकर्त्तरि ॥

मञ्जुप्राण : । पुं॰ ब्रह्मणि ॥

मञ्जुभद्र : । पुं॰ पूर्वजिनविशेषे ॥ ज्ञानदर्पणे । मञ्जुघोषे ॥ शिवे ॥

मञ्जुभाषिणी । स्त्री॰ अतिजगतीछन्द : प्रभेदे ॥ यथा । सजसाजगौ॰ चयदिमञ्जुभाषिणी ॥ अमृतोर्म्मिशीतलकरेणलालयंस्तनुकान्तिरोचितविलोचनोत्करे । नियतंकलानिधिरसौरिमसौसुदमच्युतेव्यधितमञ्जुभाषिणी ॥ सुमन्दिनीतिमर्न्मी॥

मञ्जुमणि : । पुं॰ पुष्परागे । पोखराज॰ इ॰ भा॰ ॥

मञ्जुल : । पुं॰ जलरङ्कौ ॥ न॰ जलाश्रये । शैवाले ॥ निकुञ्जे ॥ त्रि॰ मञ्जौ ॥ मञ्जु॰ मञ्जुलंलाति । ला॰ । कः ॥ मञ्जुमञ्जुत्वमस्त्यस्मिन्वा । सिध्मादित्वाल्लच् ।

मञ्जुवक्त्र : । त्रि॰ सौम्यावनयुक्ते ॥

मंजुवाक् । त्रि॰ मधुरवचने ॥

मञ्जुश्री : । पुं॰ मञ्जुघोषे ॥ म-

अन्तुर्मनोज्ञाश्रीर्यस्य ॥

मञ्जुषा । स्त्री॰ मञ्जूषायाम् । पिटके ।

मञ्जूषा । स्त्री॰ पिटके । दार्वादिनिर्मितपेटके ॥ पाषाणे । प्रस्तरे ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ हिरण्यादिनिधेराधारे ॥ मज्जत्यस्यां । टुमस्जो मस्जेर्नुमविच्च ऊषन् ॥

मटची । स्त्री॰ मर्द्दनहेतुभूतपाषाणवृष्टौ ॥ अशन्याम् ॥

मटस्फटिः । पुं॰ दर्पारम्भे ॥

मट्टकम् । न॰ खट्टमस्तके ॥

मठः । पुं॰ छात्रादिनिलये ॥ मठन्त्यत्र । मठमदनिवासयोः हलश्चेति घञ् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः ॥ यद्वा । मठतिनिवासयति । पचाद्यच् ॥ मांठ॰ इतिख्यातेपक्वान्नविशेषे ॥ यथा । समितामर्दयेदाज्ये र्वर्त्तिनापिचसन्नयेत् । तस्यास्तुमठकं कृत्वापचेत्सर्पिषिनीरसम् ॥ एलालवङ्गकर्पूरमरिचाद्यैरलङ्कृते । मज्जयित्वासितापाकेततस्तंसमुद्धरेत् ॥ अयंप्रकारः ससिद्धोमठइत्यभिधीयते ॥ मठस्तुवृष्योबल्योबल्यः सुमधुरोगुरुः । पित्तानिलहरोरुच्योदीप्ताग्नीनांसुपूजितः । समिताशर्करासर्पिर्निर्मिताचपरोप्रिये । प्रकाराअमुनातुल्यास्तेपिचैतद्गुणाः स्मृताः ।

मठरः । पुं॰ मुनिविशेषे । शौण्डे ॥ मन्यते । मनज्ञाने । मनुतेवा । मनुअवबोधनेवा । बाहुलकादरः । नुलोपोमस्य ठश्च ॥ किर्मेतिचरठोन्तादेशश्च ॥

मड्डकः । पुं॰ मड्डुवा॰ इ॰ प्र॰ वाद्ये

मड्डुः । पुं॰ वाद्यप्रभेदे मज्जति॰ सज्जतिशब्दायवा । टुमस्जोशुद्धौ ॥ भृमृशीङ्तृचरित्सरितनिधनिमिमस्जिभ्यउः । पृषोदरादिः ॥ डमरुवमडुम्मड्डुकाख्यति ॥ चुचुवा॰ इ॰ गौडेषुप्रसिद्धि ॥

मड्डुकः । पुं॰ मड्डुवाद्ये ॥ स्वार्थेकः ॥ मर्द्दले ॥

मणिः । पुं॰ स्त्री॰ अश्मजातौ । रत्ने ॥ मुक्तादौ ॥ अजागलस्तने । लिङ्गाग्रे ॥ अलिञ्जरे ॥ योन्यग्रभागे ॥ स्तने । मणिबन्धे ॥ मणति । मण शब्दे । सर्वधातुभ्यइन् ॥

मणिकम् । न॰ अलिञ्जरे । मांट॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ मणति । मण॰ । वुन् । स्वार्थेयावादित्वात्कन् । संज्ञायांकोवा ॥

मणिकरः । पुं॰ मणिकारे ॥

मणिकर्णिका । स्त्री॰ काश्यन्तर्गतप्रधानतीर्थे ॥ दृष्टोविश्वेश्वरोदेशो तस्यांमणिकर्णिका ॥

मणिकर्णिकेश्वरः । पुं॰ काश्यन्तर्गतशिवलिङ्गविशेषे ॥ मणिकर्णिकायाः ॥ मणिकर्णिकायांवाईश्वरः

मणिकाननम् । न॰ कण्ठे ॥ रत्नवने

मणिकार : । पुं॰ वैकटिके । मणिघ टितालङ्कारादिकर्त्तरि । जौंहरी इ॰ भा॰ । मणिकार॰ इतिच ॥ मणिं करोति । कृञ॰ । कर्मण्यण् ॥ न्यायचिन्तामणिकर्त्तरि ॥

मणिकूट : । पुं॰ पर्वतविशेषे ॥ यथा । मणिकूटस्याथगिरेर्गन्धमादनकस्य च । मध्येसयस्तिलोहित्योत्र ह्मपुत्र : समाश्रित : ॥ प्रभाढोषस्थेगिरिविशेषे ॥

मणिखनि : । स्त्री॰ मणेराकरे ॥ मणे : खनि : ॥

मणिगुणनिकर : । पुं॰ अतिशर्करी १५ प्रभेदे ॥ यथा । ननमुनियति रिति॰ मणिगुणनिकर : । यथा । नरकरिपुरवतु॰ निखिलसुरगति॰ रमितमहिमभरसहजनिवसति : अनिधिमणिगुणनिकरपरिचित: सरिदधिपतिरिवधृततनुविभव : ॥

मणिग्रीव : । पुं॰ कुवेरात्मजे ॥ मणि रिवग्रीवायस्य ॥ त्रि॰ रत्नकन्धरे ॥

मणिच्छिद्रा । स्त्री॰ मेदासाम् ॥ ऋ- षभाख्यौषधौ ॥

मणितम् । न॰ रतिकूजिते । मैथुन- कालीनशब्दे ॥ रतिकालिकस्त्रीणांकं ठकूजितविशेषे ॥ मणनम् । मण॰ । भावेक्त : ॥

मणितारक : । पुं॰ सारसपक्षिणि ॥

मणिद्वीप : । पुं॰ क्षीराब्धिमध्येपद्म रागादिमणिमयान्तरीपे । त्रिपुरसु न्दर्यावासस्थाने ॥ भुवनेश्वर्या : स्थानम् । देवीगीता । ब्रह्मलोकादू र्द्ध्वंभागेसर्वलोकोस्ति य : श्रुत : । मणिद्वीप : सएवास्तियत्रदेवीविरा जते ॥ सर्वस्मादधिकोयस्मात्सर्व- लोकस्तत : स्मृत : । पुरापराम्बये वायंकल्पितोमनसेच्छया । सर्वादौ निजवासार्थंप्रकृत्यामूलभूतया । कैलासादधिकोलोकोवैकुण्ठादपि- कोत्तम : । गोलोकादपिसर्वस्मात् सर्वलोकोधिक : स्मृत : । नैतत्स मंत्रिलोक्यांसुसुन्दरंविद्यतेक्वचिद् त्यादिनादेवीभागवतेद्वादशस्कन्धे १० अध्यायेऽस्यवर्णनंद्रष्टव्यं ॥

मणिभाग : । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥

मणिपर्वत : । पुं॰ गिरिविशेषे ॥

मणिपुष्पक: । पुं॰ सहदेवाख्यपाण्डवस्य शङ्खे ॥

मणिपूरम् । न॰ षट्चक्रान्तर्गतना भिमध्यस्थे दशदलेलतीयेचक्रे ॥ म- णिवद्भिन्नंतत्पद्मंमणिपूरंतथोच्य ते ॥ देशविशेषे ॥

मणिबन्ध : । पुं॰ प्रकोष्ठपाण्यो : स- न्धिस्थाने । कारयन्थौ । कलाइ॰इ॰ भा॰ । हस्तमूले ॥ मणिर्बध्यतेऽत्र । बन्धवंन्धने । करणे विघञ् न॰ ॥ बृहती ६ छन्द : प्रभेदे । यथा ।

श्चादितुरीयं पञ्चमकं पष्टमयान्त्यं स्रग्धरमेतत् । इन्द्रियवेदैर्विरतिस्तन्मणिबन्धं प्राहफणी ॥ मणिमध्यमितिनामान्तरम् ॥

मणिबन्धनम् । न० हस्तमूले ॥

मणिभद्र : । पुं० जिनानां पूर्वयक्षविशेषे । जक्षसे ॥ कुवेरसेनापतौ ॥

मणिभूमि : । स्त्री० कुट्टिमे । रत्नखनौ ॥

मणिमञ्जीरम् । न० रत्नमयनूपुरे ॥

मणिमण्डप : । पुं० रत्नमयगृहे ॥

मणिमध्यम् । न० बृहती ८ छन्दोभेदे । मणिबन्ध ॥ लक्षणंयथा । स्यान्मणिमध्यं चेद्भसजा: । यथा । कालियभोगाभोगगतस्तन्मणिमध्यस्फीतरुचा । चित्रपदाभोनन्दसुतश्चारुनन्नर्तकरसुख : ॥

मणिमन्थम् । न० सैन्धवलवणे ॥ पर्वतविशेषे ॥

मणिमान् । त्रि० मणिविशिष्टे । रत्नभूषिते ॥ पुं० तीर्थस्थे नगविशेषे पर्वतविशेषे ॥

मणिमन्दिरम् । न० बहुमूल्यप्रस्तरयुक्तगृहे ॥

मणिमाला । स्त्री० हारे । मौक्तिकादिग्रथितहारे ॥ लक्ष्म्याम् ॥ जगती-१२ छन्दोभेदे । यथा । त्यौत्यौ मणिमालाछिन्नागुहवक्त्रैः ॥ यथा । प्रह्वामरमौलौरत्नोपलक्लृप्ते ॰ बालप्रतिबिम्बाशोभामणिमाला । गोविन्दपदाब्जे राजीनखराणामास्तांममचित्ते ध्वान्तं शमयन्ती ॥ मणीनां॰ मा ला॰ मालेवया ॥

मणिरागम् न० हिङ्गुले ॥

मणिल : । पुं० नागविशेषे ॥ मणिरस्यास्ति । अस्मिन्नर्थे पिच्छादित्वादिलच् ॥

मणिसर : । पुं० हीरके ॥

मणिबीज : । पुं० दाडिमवृक्षे ॥

मणिसर : । पुं० मुक्ताहारे ॥

मणी । स्त्री० मणी ॥

मणीचकम् । न० इन्दुकान्ते । चन्द्रकान्ते ॥ पुं० मत्स्यरङ्कखगे ॥

मणीव । अ० मणितुल्ये ॥

मणीवकम् । न० पुष्पे । कुसुमे ॥

मण्टपी । स्त्री० क्षुद्रोपोदक्याम् ॥

मण्ठ : । पुं० पक्वान्नविशेषे । मठे । माठ० इ० भा० ॥ मण्ठते । मठि शोके । शोकाद्याध्यानम् । पचाद्यच् ॥

मण्ड : । पुं० पञ्चाङ्गुले । एरण्डवृक्षे ॥ शाकभेदे ॥ मस्तुनि ॥ भूषायाम् ॥ सारे ॥ पिच्छे । दर्दुरे ॥ भक्तादिभवरसे ॥ तल्लक्षणं यथा भक्तैर्विनाद्रवोमण्ड : पेयं भक्तसमन्वितम् ॥ मण्डिचाम्लमन्नपंतिधि

गुणाश्चतण्डुलानांसुसिद्धानांचतुर्द
शगुणेजले । रसः सिक्थैर्वि र
हितोमण्डइत्यभिधीयते ॥ शुण्ठी
सैन्धवसंयुक्तोदीपनः पाचनश्चसः
। भक्तस्यसम्यक्सिद्धस्यात्रोयोम
ण्डश्चसितता ॥ पेयायूषयवागूनां
विलेपीभक्तयोरपि । तस्यगुणाः ।
मण्डोग्राहीलघुः शीतोदीपनोधा
तुसाम्यकृत् ॥ ज्वरघ्नस्तर्पणोवस्ति
पित्तघ्नश्लेष्मनाशनः । अपिच स्रुतो
ध्मनोवस्तिविशोधनप्राणप्रदः शो
णितवर्द्धनश्च । ज्वरापहारीकफ
पित्तहन्तावायुंनयेदष्टगुणोविम
ण्डः ॥ लाजमण्डोग्निजननोदाह
तृष्णानिवारणः ज्वरातीसारशम
नोऽग्निवर्द्धोपाचनः ॥ धान्यम
ण्डोग्निजननः शूलानाहविनाश
नः । पाचनोदीपनोहृद्यः पित्त
श्लेष्मानिलापहः धान्यमण्डोभृष्टय
वमण्डः ॥ न० मस्तुनि ॥ मण्ड
ने ॥ पु० न० सर्वेषामन्नदध्या
दीनामग्ररसे । मांड० इ० भा०
॥ सारे ॥ पिच्छे ॥ मण्डयति ।
मण्डिभूषायाम् । पचाद्यच् ॥ म
ण्डति० मण्डते वा । अच्० घञ्
वा ॥ मन्यते वा । मनज्ञाने ।
अमन्ताड्डः ॥

मण्डकः । पु० मांडे० माडा० म
ण्डाइतिप्रसिद्धखाद्यपदार्थे ॥ त
द्विधानं यथा । वारिणाकोमलांक्ष
त्वासमितांसाधुमर्दयेत् । हस्त
लालनयातस्याखोमृतींसम्यक्प्रसा
रयेत् ॥ अधोमुखघटस्यैतद्विस्तृ
तं प्रक्षिपेद्बहिः । मृदुनावह्निना
साध्यः सिद्धोमण्डकउच्यते ॥
दुग्धेनसाध्यखण्डेनमण्डकंभक्षयेन्न
रः । अथवासिद्धमांसेनसतेक्षवट
केनवा । मण्डकोहंवणोवृष्योबल्यो
रुचिकरोभ्रमम् । पाकेपिमधुरोग्राही
लघुर्दोषत्रयापहः ॥ गीताङ्ग
विशेषे ॥ यथा । जयप्रियः काला
पसकमलः सुन्दरस्तथा । मङ्गलो
वल्लभश्चेतिमण्डकाः षट्प्रकीर्त्ति
ताः ॥ एषांविशेषः सङ्गीतदा
मोदरेद्रष्टव्यः ॥

मण्डनम् । न० प्रसाधने । भूषणे ॥
चतुर्थांमण्डनंवासोभूषामाल्यानु
लेपनैः ॥ मण्ड्यतेऽनेन । मण्डि०
। ल्युट् ॥ नीतिर्भूमिभुजांनति
र्गुणवतांह्रीरङ्गनानांधृतिर्दम्प
त्योःशिशवोगृहस्यकवितावुधैः
प्रसादोगिराम् । लावण्यंवपुषः
स्मृतिः सुमनसः शान्तिर्द्विजस्य
क्षमाशक्तस्यद्रविणंगृहाश्रमवतांस्वा
स्थ्यंसतांमण्डनम् ॥ त्रि० भूष
णकर्त्तरि अलङ्करिष्णौ । मण्ड
नशीलः । मण्डि० । क्रुधमण्डार्थे
भ्यश्चेतियुच् ॥

मण्डनता । स्त्री॰ प्रसाधनत्वे ॥
मण्डप : । पुं॰ न॰ जनाश्रये । जन विश्रामसद्मनि ॥ मण्डनम् मंडि । घञ् । मण्ड पाति । पा रक्षणे । आतोऽनुपसर्गेक : ॥ देवादिद्सद्मनि ॥ त्रि॰ मण्डपानकर्त्तरि ॥ मण्ड पिबति । पा॰ । क : ॥
मण्डपी । स्त्री॰ निष्पाव्याम् ।
मण्डयन्त : । पुं॰ नटे ॥ बधूसमूहे । अन्ने ॥ अलङ्कारे । भूषणे ॥ मण्डयति । मडिभूषायांहर्षेच । तृभूव हिवसीत्यादिना॰ झच्॰ सचचित्॥
मण्डयन्ती । स्त्री॰ योषिति । बधूाम् । नव्याम् ॥ जित्वात्ङीष् ॥
मण्डयमान : । त्रि॰ मण्डनंकुर्वाणे ॥ मण्डयति॰ तच्छील : । मंडि॰ । ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषुचानश् ॥
मंडरी । स्त्री॰ चुर्चुर्याम् ॥
मंडल : । पुं॰ कुक्कुरे ॥ सर्पभेदे ॥ न॰ परिधौ । चन्द्रसूर्ययोर्वेष्टिवेष्टने । चन्द्रसूर्ययोरुत्पातजरश्मिमंडले ॥ य॰वातेनमंडलीभूता: सूर्या: चन्द्रमसो : करा: । मालाभाव्योम्नितन्वन्ते परिवेश : प्रकीर्तितइति ॥ चक्रवाले । मंडलाकारेणपरिणतिसमूहमात्रे ॥ चतुरस्रादौ ॥ यथा । चतुरस्रंत्रिकोणंवाथवर्त्तुलंचार्द्धचन्द्रकम् । कर्तव्यमानुपूर्व्येणबाह्याणादिषुमंडलमिति ॥ कोठरोगे । मंडलवत् कुष्ठे ॥ देशे । समन्ताद्विंशतियोजने । चत्वारिंशद्योजनेवादेशइतिकेचित् ॥ द्वादशराजके ॥ द्वादशराजमु द्वादशराजमंडलंतुकामन्दकेनोक्तं । यथा । अरिमित्रमरेर्मित्रंमित्रमित्रमत : परम् । तथारिमित्रमित्रश्चविजिगीषो : पुर : स्थिता : ॥ पार्ष्णिग्राह : स्मृत : पश्चात्ताक्रन्दस्तदनन्तरम् । आसारावनयोश्चैवविजिगीषोस्तुपृष्ठत : मंडलम् ॥ अरेश्चविजिगीषोश्चमध्यमोभूम्यनन्तर : । अनुग्रहेसंहतयो : समर्थोव्यस्तयोर्वधे ॥ मंडलाद्वहिरेतेषामुदासीनोबलाधिक : । अनुग्रहेसंहतानांव्यस्तानांचवधेप्रभु : ॥ पश्चविजिगीषो : पुर : सरा : । पार्ष्णिग्राहाक्रान्दपार्ष्णिग्राहासाराक्रान्दासारा श्चेतिपृष्ठतश्चत्वार : । मध्यमोदासीनौद्वौ । विजिगीषुरेकश्चेत्येवंद्वादशराजमंडलम्भवति ॥ गोले ॥ चक्रे॥ सङ्घाते ॥ नखाघाते । गदायुद्धेगतिभेदे ॥ धन्विनांस्थानपञ्चकान्तर्गतस्थितिविशेषे ॥ यथा । मंडलाकारपादाभ्यांमंडलंस्थानमीरितम्॥ व्यायनसाध्यगन्धद्रव्ये ॥ व्यूहविशेषे ॥ यथा । तिर्यग्वृत्तिस्तुदंड:स्याद्भोगोन्वाहत्तिरेवच । मंडलंसर्वतोवृत्ति:पृथग्वृत्तिरसंहत: ॥ मंडयति । मडि॰ । वृषादित्वात्कल: ॥ मंड

भूषांलाशिवा । मंडते॰ इतिवा ॥ यद्वा । मंडसत्वस्य । सिध्मादित्वा न्लच् ॥ त्रि॰ निघर्षे । विम्बे ॥
मण्डलकम् । न॰ बिंबे ॥ कुष्ठभेदे । मण्डलाकारकुष्ठे । कोठे ॥ दर्पणे ॥ मण्डलाकारव्यूहे ॥ पुं॰ कुक्कुरे ॥ मण्डलमिव । इवेप्रतिकृतावितिकन् ॥
मण्डलनृत्यम् । न॰क्लीबे । मण्डलाकारनृत्ये ॥
मण्डलपत्रिका । स्त्री॰ रक्तपुनर्नवायाम् ॥
मंडलसङ्कम : । पुं॰ राशिसङ्क्रमे ॥
मंडलाग्रः । पुं॰ कृपाणे । खड्गे ॥ मंडलमग्रमस्य ॥
मंडलायितम् । न॰ वर्तुले ॥
मंडलाधीशः । पुं॰ मंडलेश्वरे । मध्यमे ॥
मंडलिका । स्त्री॰ परिधौ ॥ मंडलात् स्वार्थिकः । कात्पूर्वस्येकारः । मंडल्याम् ॥ स्वार्थिके॰ वैष : ॥
मण्डली । पुं॰ भुजङ्गे ॥ विडाले ॥ नाग्यके ॥ गोनासे॰ सर्पे ॥ वटवृक्षे ॥
मण्डली । स्त्री॰ मण्डलाकारेणपरिणतसमूहे ॥ दूर्वायाम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥
मण्डलेश : । पुं॰ एकजन्मनि । भवापते । मण्डलेश्वरे ॥ शाण्डवादेव्या : स्थाने ॥ मण्डलस्यईश : ॥
मण्डलेश्वर : । पुं॰ नृपान्तरे ॥ भूम्येकदेशाधिपे ॥ चतुर्योजनपर्यन्तमधिकारीनृपश्चच । वीराजातस्कृतगुण : सएवमण्डलेश्वर : ॥ मण्डलस्यपरिमितादिकुपशदेशस्यईश्वर : ॥
मण्डहारक : । पुं॰ शौण्डिके ॥ मण्डं सुरामरसंहरति । हृञ्॰ । कर्मण्यण् । स्वार्थेक : ॥
मण्डा । स्त्री॰ आमलक्याम् ॥ सुरायाम् ॥ ॥ मण्डि : मचाद्यजन्ताष्टाप् ॥
मण्डित : । पुं॰ बौद्धगणाधिपविशेषे ॥ त्रि॰ भूषिते ॥ मंडते । मण्डि॰ क्त : ॥
मण्डुक : । पुं॰ सद्यसे ॥
मण्डूक : । पुं॰ मूढवर्चसि । दर्दुरे । भेके ॥ शोणके ॥ मुनिविशेषे ॥ न॰ बन्धविशेषे ॥ मण्डयति॰ जलाशयम्॰ मंडतेवा । मडि॰ । शलिमण्डिभ्यामूकण् ॥
मण्डूकपर्ण : । पुं॰ पत्रोर्णे । श्योनाकवृक्षे ॥ शोणके ॥ मंडूकाङ्गवपर्णमस्य ॥ कपीतने ॥
मण्डूकपर्णी । स्त्री॰ मञ्जिष्ठायाम् ॥ ब्राह्म्याम् ॥ मोलिकिन्नाख्यौषधौ ॥ चादित्यभक्तायाम् ॥ मंडूकवत्पर्णमस्या : । पाककर्णेतिङीष् ॥
मण्डूकमाता । स्त्री॰ ब्राह्म्याम् ॥
मंडूका । स्त्री॰ मञ्जिष्ठायाम् ॥
मंडूकी । स्त्री॰ मंडूकपर्ण्याम् । दुष्टायां

पिति । भेकाम् । नाखाम् ॥ सूर्यभक्तायाम् ॥

मण्डूरम् । न० लौहमले । सिंहाणे । शिङ्घाणे ॥ ध्मायमानस्य लौहस्य मलं मण्डूरमुच्यते । यस्मिन्यद्गुणाः प्रोक्तास्तत्किट्टमपि तद्गुणम् ॥ शतोर्द्ध्वमुत्तमं किट्टं मध्यञ्चाशीतिवार्षिकम् । अधमं षष्टिवर्षीयं ततो हीनो विषोपमम् ॥ मण्डते । मडि० । खर्जूरादित्वादूरः ॥

मण्डोदकम् । न० चित्तरागे ॥ चारार्पणे । चाणिम्पने ॥

मतम् । त्रि० सम्मते ॥ ज्ञाते ॥ अर्च्चिते ॥ शिष्टसम्मते ॥ तर्किते ॥ मन्यते । मनज्ञाने । मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्चेति वर्त्तमाने क्तः ॥ न० अभिप्राये ॥ निश्चये ॥

मतङ्गः । पुं० मुनिविशेषे । मेघे ॥

मतङ्गकेदारः । पुं० तीर्थविशेषे ॥

मतङ्गजः । पुं० गजे । हस्तिनि ॥ मतङ्गात्स्वार्थे जातः । जनी० । पञ्चम्यामजातानितिडः ॥

मतल्लिका । स्त्री० प्रशस्ते । मतं० मतिम्० अलति । अलभूषणादौ । ण्वुल् । पृषोदरादित्वात्साधुः । प्रशस्तः पुरुषः । पुरुषमतल्लिका । मतल्लिकायाः रूढिशब्दत्वात् प्रशंसावचनैश्चेति समासः ॥

मतानुज्ञा । स्त्री० निग्रहस्थानभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा । स्वपक्षे दोषाभ्युपगमात्परपक्षे दोषप्रसङ्गो मतानुज्ञा । न्या० गौ० सूत्रम् । ६३ ॥ अस्यार्थः । दोषाभ्युपगमात् दोषमनुद्धृत्येत्यर्थः । यथा शब्दो नित्यः श्रावणत्वादित्युक्ते ध्वनावनैकान्तिकत्वेन हेत्वाभासोयमित्युक्ते शब्दोऽनित्यः कृतकत्वादिति साधितेऽन्येन विपक्षत्वाद्दोष इत्युक्ते असिद्धत्वात्तवापि हेत्वाभासोयमित्युक्ते सोयं मतानुज्ञया निगृहीतः स्यात् प्रतिपक्षमनुमतं भवतीति स्वपक्षे दोषाभ्युपगमात् ॥ वृत्ति ॥ ६३ ॥

मतिः । स्त्री० इच्छायाम् । धियि । बुद्धौ । यस्य यत्कुशलं न्यस्तं मतिस्तारूपी भवेत् । स्मृत्याम् ॥ ज्ञाते मने ॥ मतिकरौषधं यथा । पाठावशीरकं कुष्ठमश्वगन्धाजमोदकम् । वचा त्रिकटुकस्यैवं समभागं चूर्णमुत्तमम् । ब्राह्मीरसे भावितश्च सर्पिर्मधुसमन्वितम् । मासाद्भक्षितं कुर्यान्मर्त्यं मतिं परामिति गरुडपुराणम् ॥ मन्यतेऽनया । मनज्ञाने । क्तिन् ॥ मतिर्मननं तर्को मन्तव्यविषय आदर इति छान्दोग्यमहाभाष्यम् ॥ अर्थे ॥ शाकभेदे इत्यमरटीकायां भरतः ॥ अतीतानुस्मृतिर्मतिः । शुभाशुभविचारज्ञा प्रज्ञा धीरैरुदाहृतेति विशेषः ॥

मतिगर्भः । त्रि० प्रतिभासारे ॥
मतिदा । स्त्री० ज्योतिष्मत्याम् ॥ शि
मृडीक्षुपे ॥
मतिभ्रम : । पुं० भ्रमे ॥ मतेर्भ्रमः ॥
मतिभ्रान्ति : । स्त्री० मतिभ्रमे । मि-
थ्यामतौ ॥ मतेर्भ्रान्ति : ॥
मतिमान् । त्रि० प्राज्ञे ॥
मतिविभ्रंस : । पुं० उन्मादरोगे ॥
मतेर्भ्रंसोनाशोयेन ॥
मतुवर्थीय: । पुं० मत्वर्थीयप्रत्ययेषु ॥
बाहुलकान्मतुवर्थशब्दाच्छ : ॥ शेषि
कान्मतुवर्थीयादितियथा ॥
मत्कुण : । पुं० मक्कनाइतिख्याते नि-
र्विषाणेभे । कालिकाप्रसादन्तो गजे ॥
नि : श्मश्रुपुरुषे ॥ उद्दंशे । रक्त
पायिनि । रक्ताङ्गे । मत्काश्रये०
कीटविशेषे । उड्डस० मांगुण०
खटमल० इ०भाषा ॥ नारिकेले ॥
जङ्घात्राणे । जङ्घासम्बद्धवाससि ॥
मत्कुणा । पुं० निर्लोमयोनौ ॥
मत्कुणारि : । पुं० इन्द्राशने । भङ्गा
याम् ॥
मत्त : । पुं० प्रभिन्ने । घरन्मदेहस्ति
नि । गर्विते ॥ धुस्तूरे ॥ कोकिले ॥
महिषे ॥ त्रि० हृष्टे । मदिरानष्टे
॥ शौण्डे मादतिस्म । मदोहर्ष
: गत्यर्थसिद्धः । नध्याश्चेतिनत्वं ॥
मत्तकाशिनी । स्त्री० उत्तमनार्याम्
। परपर्पिन्याम् ॥ नत्ता० चौते

वकाशतेभाति । काशृदीप्तौ । कर्त्त
र्युपमानइतिणिनि : ॥
मत्तकासिनी । स्त्री० वरारोहायांयो
षिति ॥ मत्ते वकासते । कासृशब्द
कुत्सायाम् ० कासगतिशासनयोर्वा
। कर्त्तर्युपमानइतिणिनि : ॥
मत्तकीश : । पुं० हस्तिनि ॥
मत्तवारण : । पुं० प्रक्षिप्तपटकुञ्जरे ।
मत्तगजे । न० प्रासादवीथीगांवर
ण्डे । कोठिकावरंडा० इ०भा० ॥
अपाश्रये । प्राङ्गनावरणे ॥ पूगचूर्णे॥
मत्तमयूर : । पुं० अतिजगती १३ छ
न्द : प्रभेदे । यथा । वेदैरन्ध्रैर्म्तौस
यगामत्तमयूर : । यथा । लीला
नृत्यन्मत्तमयूरध्वनिकान्तम् ० नृ
त्यद्गोपामोदिपयोदानिलरम्यम् ।
रासक्रीडाइष्टसनागोपवधूभि : ०
कंसध्वंसीनिर्जनवृन्दावनमाप ॥
मत्तमातङ्ग : । पुं० दंडकप्रभेदे ॥ यथा ।
यादितोरागणाःस्त्रे घयायथदत्ता :
सर्वेमत्तमातङ्गनामामहादंडक : स
म्मतै० स्सामरेनं मनादायमोदायचै
तौयिषेक्षिप्रभोभारतीरीतिविश्रान्ति
भूमयंयरा : । थिस्फुरत्सद्गरप्राङ्ग
णेनागराजिमचीत्कारफूत्कारधारासु
मिसावधानोयथा० मन्नगाधीशगुह
प्रवृद्धेकवुद्धिप्रकाशप्रहसेहएद्रूतगा
स्त्वेऽपिनित्यवया ॥
मत्तमातङ्गलीलाकर : । पुं० दंडकप्र

भेदे ॥ यथा । यत्ररेफ : पर : स्वेच्छयागुम्फित : ॥ सम्यग्तोदंडकोमसमातङ्गलीलाकर : ॥ हेमगौरे यसानोऽशुकेड्रन्द्रनीलासितेवर्ष्मणि स्पष्टदिव्यानुलेपाङ्कितो॰हारतारांशुवक्षोनभास्विचमालाञ्चितोभव्यभूषोज्ज्वलाङ्ग : समंसीरिणा । चञ्चनाभाम्बरेणेन्दुकुन्दाभदेहेनलीलापरीहासहासोर्मिकौतूहले : क्वसरत्वाद्रिग् : पातुनयक्रपाणिर्गति क्रोडयामत्तमातङ्गलीलाकर : ॥

मत्ता । स्त्री॰ मदिरायाम् ॥ मदेनमूढायाम् ॥ पङ्क्तिच्छन्द : १० प्रभेदे ॥यथा। इयं यामत्तामभसगयुगा ॥ यथा । मीत्वामत्तामधुमधुपालो॰कालिन्दीयेतटवनकुञ्जे । उद्दीव्यन्तीव्रजनगरामाकामासक्तामधुवितिचक्रे ॥

मत्ताक्रीडम् । न॰ विकृतिच्छन्द : २३ प्रभेदे ॥ यथा । मत्ताक्रीडं यस्मिम्त्रा मायतिमयुगगयुगमनुलघुगुरुभि: ॥ यथा । मुग्धोन्मीलन्मत्ताक्रीडं मधुसमयसुलभमधुरमधुरसात्॰गानेयानिकिञ्चित्स्यन्दत्पद्मरुणनयनयुगलसरसिजम् । रासोल्लासक्रीडन्त्कन्दद्व्रजयुवतिवलयविहितमुखरसम्॰सान्द्रानन्दं हन्दारण्ये स्मरवरविमनवधरणपरिचयम् ॥

मत्तालम्ब : । पुं॰ प्राङ्गनावरणे । चपाश्रये । प्रग्रीवे । मत्तवारणे ॥

मत्तेभगमना । स्त्री॰ स्त्रीविशेषे । मत्तगजगामिन्याम् ॥ मत्तेभवद्गमनंयस्या : सा ॥

मत्पूर्व : । त्रि॰ मदीयप्राचीने ॥

मत्यम् । न॰ दावादिसृष्टे । मत्टे । वैटा॰कृ॰भा॰ ॥ मतंज्ञानम्॰तस्यकरणम्॰भाव : साधनं वा । मतकाशब्दात्करणात्यपर्येपु॰क्रियते ।

मत्वर्थीय : । पुं॰ मतुवर्थेयेप्रत्यये ॥ मत्वर्थीक : । बहुलवचनादकारलोप : ॥

मत्स : । पुं॰ मत्स्ये ॥

मत्सगण्ठ : । पुं॰ गलगण्डे । मत्सघण्टवृ॰गी॰दि॰प्र॰व्यञ्जनविशेषे ॥

मत्सर : । पुं॰ मात्सर्ये । अन्यशुभद्वेषे ॥ क्रोधे ॥ वैरे ॥ त्रि॰ असह्यपरसम्पत्तौ । परोत्कर्षासहनपूर्विकायांस्वोत्कर्षवाञ्छायाम् । स्वप्रयोजनप्रतिसन्धानं विनापराभिमतनिवारणेच्छायाम् । अन्यशुभद्वेषवति ॥ कृपणे ॥ मार्त्यतिपरस्वत्त्वे । मदीहर्षे । कृषुमद्विम्बः : किदिति सर : ॥ मत्सरहर्षहेतुमितिवेदभाष्यम् ॥ आत्मविकारविशेषे ॥ यथा । निन्दन्निर्मासदालोकाधिगम्युमजीवनम् । इत्यासनिमज्जेद्युधिकार : सपमत्सर : ॥

मत्सरा । स्त्री० मक्षिकायाम् ॥
मत्सरी । त्रि० अन्यशुभद्वेषिणि । कार्पण्ये । दुर्जने । पिशुने । सूचके । नीचे । छिद्रिष्टे । खले ॥ मत्सरोऽस्यास्मिन् वा । इनिः ॥
मत्सी । स्त्री० मत्स्यस्त्रियाम् ॥ मत्स्यशब्दात्स्त्रीत्वेच्छायां गौरादित्वात् ङीषि० सूर्यतिष्येति यलोपः । स च मत्स्यस्य ङ्यामिति ॥
मत्स्यः । पुं० मीनान्तरे ॥ अभिस्य० यादसि । नारायणे । द्वादशराशौ । मीने ॥ अष्टादशपुराणान्तर्गते चतुर्दशसहस्रश्लोकात्मकपुराणविशेषे ॥ दशावतारान्तर्गतप्रथमावतारे ॥ मत्स्याः । भूम्नि । देशविशेषे ॥ पुलिन्दादुत्तरे भागे कच्छात्पश्चिमके शिवे । मत्स्यदेशः समाख्यातो मत्स्यबाहुल्यकारकः ॥ मत्स्यानां निवासो जनपदः मत्स्याः । अपो लुप् । लुपि युक्तवद्व्यक्ति० । देशविशेषे । विराटनगरे ॥ माद्यति । मदी० । स्यन्तन्यञ्चीति मदेः स्यन् । जनिदैत्यादिना० शौया । स्वरभेदः ॥ पुं० स्त्री० जलजन्तुविशेषे । पृथुरोमणि । झषे । मीने । वैसारिणे । अण्डजे । मच्छी० इ० भाषा ॥ रोहिताद्यास्तु ये मीनास्ते मत्स्याः परिकीर्त्तिताः ॥ अथैतेषां गुणाः । यथा । मत्स्याः स्निग्धोष्णमधुरा गुरवः कफपित्तलाः । वातघ्ना बृंहणा वृष्या रोचका बलवर्द्धनाः ॥ अभ्यवायसक्तानां दीप्ताग्नीनां च पूजिताः ॥ शुष्कामत्स्या नवास्याः स्युर्दुर्जरा विड्विबन्धनाः । दग्धमत्स्यो गुणैः श्रेष्ठः पुष्टिकृद्बलवर्द्धनः ॥ सूक्ष्ममत्स्यास्तु भर्जितास्तैलतक्रेण सर्वसम्भारसम्भृताः । सूक्ष्मा मत्स्याः स्वादुरसा दोषत्रयनिबर्हणाः । परं सूक्ष्मास्तु ये तेषु ते सर्वे पुंस्त्वनाशनाः ॥ अथ कूपादिमत्स्यानां गुणाः । कौपमत्स्याः शुक्रमूत्रकृच्छ्रप्रविबन्धदाः । सरोजा मधुराः स्निग्धा बल्या वातविनाशनाः ॥ नादेयाश्चैणामत्स्या गुरवोऽनिलनाशनाः ॥ रक्तपित्तकरा वृष्याः स्निग्धोष्णाः स्वल्पवर्चसः ॥ चौण्ड्याः पित्तहराः स्निग्धा मधुरा लघवो हिमाः । ताडागा गुरवो वृष्याः शीतला बद्धमूत्रदाः ॥ ताडागदन्निर्झरजा बलायुर्मतिदायकाः ॥ अथर्त्तुविशेषे मत्स्यगुणाः । यथा । हेमन्ते कूपजा मत्स्याः शिशिरे सारसा हिताः । वसन्ते तु नादेयाः ग्रीष्मे चौण्ड्यासमुद्भवाः ॥ तडागवालेयपांसुराः प्रस्रवणोद्भवाः । नैर्झराः शरद्दिने प्रायशो यनुद्गाढत ॥ अपिच । नि : शल्कानि

न्दितामत्स्या : सर्वे शल्कयुताहि-
ता : । वपु : स्थैर्यकरावीर्यबल
पुष्टिविवर्द्धना : ॥ क्षुद्रकुल्याजल
निर्भरतडागवापीजलेषु येमत्स्या:
। तेऽतिलघवोमादेयायथोत्तरं लघु
तरास्तुदेया : ॥ क्षारास्तु मत्स्या
गुरवोविदाहिनोविष्टंभदास्तेलव
णार्णवादिजा : । नानाश्रिता :
स्वादुजलस्थितापिचते जलदास्ते
पितथाश्रिताह्मे ॥ क्षुद्रमत्स्या :
स्वादुरसादोषत्रयविनाशना : ।
लघु पाकारुचिकरा : सर्वेदातेहि
तामता : । अतिसूक्ष्मा : पुंमत्स्य
घरारुच्या : कासानिलापहा : ।
मत्स्याण्डगुणास्तु । मत्स्यग
र्भोंभृशहृद्य : स्निग्ध : पुष्टिकरो
गुरु : । कफमेद : प्रदोवल्योग्ला
निहान्मनाशन : अथदुर्गन्ध
प्रकारा : मत्स्यखण्डानिसद्यः
प्रक्षालयेत्प्रथमंजले : । ततोवि
शनतक्राभ्यांवहुश : क्षालयेत्पुन:
। गन्धनाशनप्रकारस्तु । हरिद्रा
शुण्ठीधान्याककटुतैलैर्विमर्दये
त् । प्रक्षाल्यहिङ्गुनानिम्यं हन्य
स्तेनोपशाम्यति । मत्स्योत्थमत्स्य
नन्तु । ततस्तैलेपिधान्यकास
मर्दयेद्धरिद्रकम् । भृष्टसलवणंत
त्तैमतस्य ....पुन: पचेत् । घन
पक्व ... द्रव्य सिद्धचूर्णघनागमम् ।

दार्धहिंङ्गुविनि: क्षिप्यसाधयेन्मत्स्य
मुत्तमम् ॥ मत्स्यपिष्टिकातु । गत
त्वक्कण्टकोमत्स्योयेसत्वारैश्चसंयु-
त : । शिलायांपेषितोभूय : प्रोच्य
तेमत्स्यपिष्टिका । तेलिविपाचयेत्प
याच्चतुर्थेसाम्लसंयुतम् । वेसवारेण-
संयुक्तं शिलायां पेषयेत्पुन : ॥ अ
नयापूर्ववत्कुर्यान्मांसस्येवप्रकार-
का : । वटिकावटकाद्याश्चसूपका
रधियोषिता : ॥ मत्स्यपूरणम्
तक्रेणखिन्नमत्स्यस्यखण्डान्प्रक्षाल्य
पेषयेत् । वीजपूराद्रं मरिचैर्हिङ्गुसे
न्धवजीरकै : । संयुक्ताशटुतैलाद्यै
र्घृतैवत्स्यायपूरयेत् । मत्स्यपुटपा-
कास्तु । गतत्वक्क्षालितंमत्स्यंकद-
लीफलवेष्टितम् । मृदालिप्तंपुटेपक्वं
संस्कृतंदाडिमादिना । यच्चमत्स्यंपु
टेपक्वंक्षीरतण्डुललेपितम् । तापि-
कायांपुन : पक्वंसंमिश्रमरिचादि-
ना केचिदत्स्यमत्रामलिपुरैमुरा
वांकिचिद् दुग्धिभनिताधरपत्रयेपु ।
भूमौचजलकणगात्रविचारयुत्या-
जम्बीरनीरपरिपूरितमत्स्यपाण्डुस-
लिलमिमिश्र : । मत्स्यभक्षणनिषेधो
यथा । योयस्यमांसमश्नातिसत-
न्मांसादउच्यते । मत्स्याद : सर्वमां
सादस्तस्मान्मत्स्यान्विवर्जयेत् । त्रि
स्थलापथिमेभागेमत्स्यभुक्पतितो-
भवेत् । पन्चपञ्चमतोजग्धासोपया

सम्स्यान्दंवसेत् । अज्ञानतस्तदर्द्धम् । मत्स्यभक्षणप्रतिप्रसवो यथा । मत्स्यान् सशल्कान् भुञ्जीत मांसं रौरवमेव च । निवेद्य देवताभ्यश्च ब्राह्मणेभ्यश्च नान्यथा ॥ सफरसिंहतुण्डश्च तथा पाठीनरोहितौ । मत्स्यास्त्वेते समुद्दिष्टा भक्षणाय तपोधनैः ॥ प्रोक्षितं भक्षयेदेषां मांसञ्च द्विजकाम्यया । यथाविधिनियुक्तञ्च प्राणानामपि चात्यये ॥ इति कौर्मे उपविभागे १६ अध्यायः ॥ अपि च । पाठीनरोहितावाद्यौ नियुक्तौ हव्यकव्ययोः । राजीवान् सिंहतुण्डांश्च सशल्कांश्चैव सर्वशः ॥ इति मनुः ॥ अनिवेद्य न भोक्तव्यं मत्स्यमांसञ्च यद्भवेत् । अत्र विष्टापयोमूत्रं यद्विष्णोरनिवेदितम् ॥

मत्स्यकरण्डिका । स्त्री० मत्स्यरक्षणपात्रे । मत्स्याधान्याम् । कुवेण्याम् । खालु इ० इ० गौ० दे० भा० ॥

मत्स्यगन्धा । स्त्री० व्यासदेवस्य मातरि ॥ तोयपिप्पल्याम् । लाङ्गल्याम् ॥ मत्स्यस्य गन्ध इव गन्धो यस्याः । उपमानाच्चेति इत्त्वाभावश्छान्दसः ॥

मत्स्यगर्भः । पुं० मत्स्याण्डे ॥

मत्स्यघण्टः । पुं० मत्स्यघटितव्यञ्जनविशेषे । गल्लयट ॥

मत्स्यजालम् । न० आनाये । जाले ॥

मत्स्यण्डिका । स्त्री० मत्स्यण्डाम् । राव० इ० भा० ॥ मत्स्यण्डिकाखण्डसिताः क्रमेण गुणवत्तरा इति वाग्भटः । मत्स्यण्डी व । स्वार्थे कन् ॥

मत्स्यण्डी । स्त्री० फाणिते राज० इ० काशीभाषा । तल्लक्षणम् ॥ यथा । इक्षोरसो यः सम्पक्वो घनः किञ्चिद्द्रवान्वितः । मन्दं यत् स्यन्दते तस्मान्मत्स्यण्डीति निगद्यते ॥ मत्स्यण्डी भेदिनी बल्या लघ्वी पित्तानिलापहा । मधुरा बृंहणी वृष्या रक्तदोषापहा स्मृता ॥ मत्स्याण्डाकारत्वात्० मत्स्यण्डी । शकन्ध्वादिः ॥ मदं मुदं वा स्यन्दते । स्यन्द् प्रस्रवणे । कर्म्मण्यण् । ङीप् । पृषोदरादिः ॥

मत्स्यधानी । स्त्री० मत्स्याधान्याम् । कुवेण्याम् ॥ मत्स्या धीयन्ते । करणाधिकरणयोरिति धाञो ल्युट् ॥

मत्स्यध्वजः । पुं० मत्स्याकारे ध्वजे ॥ गिरिकामरूपप्रसिद्धे पर्वते ॥ यथा । मणिकूटाचलात् पूर्वं मत्स्यध्वजकुलाचलः । निर्द्दग्धो यत्र मदनो हरनेत्राग्निनायुनरित्यादि कालिका पुराणे ॥ ८१ अध्यायेऽस्ति ॥

मत्स्यनाशकः । पुं० कुररपक्षिणि । त्रि० मीननाशकर्त्तरि ॥

मत्स्यनाशनः । पुं० कुररपक्षिणि ॥

मत्स्यपित्ता । स्त्री० कटुरोहिण्याम् । क्षणभेदाम् । कटुकाम् ॥ मत्स्यानांपित्तमिवतत्स्वादुत्वात् ॥

मत्स्यप्रलेह : । पुं० मत्स्यव्यञ्जनान्तरे ॥ विशेष : प्रलेहे ॥

मत्स्यबन्धी । पुं० कैवर्त्ते । धीवरे ॥

मत्स्यबन्धनी । स्त्री० कुवेण्याम् । मत्स्याधान्याम् ।

मत्स्यमण्डक : । पुं० व्यञ्जनान्तरे । मत्स्यस्यपिष्टिकांकृत्वापर्यस्यमण्डकाकृतिम् । आसुरेणसमुत्स्विन्नां संयुक्तांधूलनैनतु । मत्स्यमण्डकइत्युक्त : सूदशास्त्रे विचक्षणै : ॥

मत्स्यरङ्क : । पुं०)
मत्स्यरङ्कक: । पुं०) पक्षिविशेषे । मत्स्याशिनि । जलमद्गौ । मणीचके । माछराङ्गा-इ०गौ०दे०भा० । मछरङ्ग०द०दे०भा० ॥

मत्स्यराज : । पुं० विराटनृपे । रोहितमत्स्ये ॥ मत्स्यानांराजा । टच् ।

मत्स्यविन्ना । स्त्री० कटुकायाम् ॥

मत्स्यवेधनम् । न० वडिशे ॥ विध्यतेनेन । विधविधाने । करणेतिल्युट् । मत्स्यानांवेधनम् ॥

मत्स्यवेधनी । स्त्री० मद्गुपक्षिणि ॥ वडिशे ॥

मत्स्यसन्तानिक : । पुं० मत्स्यव्यञ्जनविशेषे ॥ यथा । दग्धोद्गारैर्मनाग्घोवेसशरैस्सपक्तत: । साट्टक : कटुतैलेनमत्स्यसन्तानिकोभवेत् ॥

मत्स्यसुता । स्त्री० उपरायाम् । परीक्षिन्मातरि ॥ सत्यवत्याम् ॥

मत्स्याक्षी । स्त्री० सोमपिप्पल्याम् ॥ सोमलतायाम् । ब्राह्म्याम् । यथा ब्राह्मीवयस्यामत्स्याक्षीमीनाक्षीसोमवल्लरी । मत्स्याक्षीशिशिरापस्मारव्रणदोषक्षयापहा । दूर्तिरासनिघण्टु : । गण्डदूर्वायाम् । हिलमोचिकायाम् । मत्स्यस्याक्षीवपुष्पमस्या : । मत्स्यशब्द : स्वाक्षाद्यङ्गेषु : । बहुव्रीहाविनिषच् । ङीप् ॥ मत्स्याक्षी० दूतिलोकप्रसिद्धौ यथा ॥ मत्स्याक्षीग्राहिणीशीतलाकुष्ठपित्तकफास्रजित् । लघ्वीतिक्ताकषायाचस्वाद्वीकटुविपाकिनी ॥

मत्स्यात्खग : । पुं० मत्स्यान्भक्षति । चट० । क्विप् । मत्स्याशासौखगश्च ॥

मत्स्यादनी । स्त्री० राजबल्याम् । सोमपिप्पल्याम् । मत्स्याक्ष्याम् ॥ मत्स्यैरद्यते । अट० । ल्युट् । क्विप् । ङीप् ॥

मत्स्याधानी । स्त्री० मत्स्यरक्षार्थपात्रे । कुवेण्याम् । खारुयी०खालुइ०इ०गौ०देशभा० । मत्स्याआधीयन्तेऽत्र । डुधाञ् । करणाधिकरणयोरितिल्युट् ॥

मत्स्याशन: । पुं॰ मत्स्यरङ्कविहङ्गमे ॥

मत्स्योदरी । स्त्री॰ मत्स्यगन्धव्यञ्जनानारी ॥ कासमर्दकाचूर्णेनमत्स्यपिष्टैर्निर्योजिता । भर्जिताकटुतैलेनमत्स्योदरीदूतीरिता ॥

मत्स्योदरी । स्त्री॰ सत्यवत्याम् । व्यासमातरि ॥ काशीस्थतीर्थविशेषे ॥

मथन: । पुं॰ गणिकारिकायाम् ॥ न॰ दध्यादिविलोडने । विलोडना॰ इ॰भा॰ ॥ मथति । मथ विलोडने । ल्युट् ॥

मथितम् । न॰ निर्जलेसरीवर्जितैर्विलोडितेदधिनि । सरोदकविहीनन्तुमथितं कफपित्तनुत् ॥ त्रि॰ आलोडिते ॥ घृष्टे । निघृष्टे ॥ मथ्यतेस्म । मथ॰ । क्त: ॥

मन्थ: । पुं॰ मन्थानदण्डे ॥ मथ्यतेऽनेन । मन्थविलोडने । मन्थइति॰ घञि : किरत् । कित्त्वान्नलोप: ॥ मन्थामन्थानदण्डेचवज्रे वातेपिस्मृत: ॥

मथुरा । स्त्री॰ मधुपुर्याम् । श्रीकृष्णजन्मभूमौ । मधुरायाम् ॥ मथति । म थे॰ । मन्दिराणिमथितमीत्युरच् ॥ मधुरान्तविलोमेनमध्यमोनयदक्षरम् । यौनस्मरतिनोकिञ्चिन्मन्मध्य तन्मखीपरि ॥

मथुरेश: । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥

मथूरा । स्त्री॰ मथुरायाम् ॥

मद: । पुं॰ रेतसि ॥ कस्तूर्याम् । गर्वे । अहङ्कारे ॥ विद्यामदोधनमदस्तथैवाभिजनोमद: । एतेमदामदान्धानांतएवहिसतांदमा: ॥ हर्षे । आमोदे ॥ इभदाने । गजगण्डस्थे । दाने ॥ यथा । करात्कटाभ्यांमेढ्राच्चनेत्राभ्यांचमदस्रुति: । कराद्वासारन्ध्राभ्याम् ॥ मद्ये । मादकद्रव्यसेवनजन्ये विकारविशेषे ॥ क्षैब्ये । मत्ततायाम् ॥ यथा । स्वामदात्प्रकृतिमेतिहिसर्व: इतिस्वाभाविकधर्मप्रकाशनं मद धर्म: उत्कर्ष: हितत्वं प्युत्कर्षविशेषाध्यारोप ॥ अथास्त्रीयविषयसेवनोन्मुखत्वे ॥ मदनम॰ माद्यत्यनेनवा । मदोऽप । मदोऽनुपसर्गइत्यप् ॥ मद्यतिवा । अच् ॥ मदे ॥ कल्याचप्रसूनि ॥ इतिधरणि: ॥ बुधैर्नीह: समर्थवदहङ्कारादभून्मद: । तल्लक्षणं यथा । अहंमहात्माधनवान्मत्तुल्य: कोऽस्तिभूतले । इतिचर्चात्तैचित्तेमद: प्रोक्त: सकोविदै: ॥

मदक: । पुं॰ मध्यासवे ॥

मदकट: । पुं॰ षण्डे । गोपतौ ॥

मदकार: । पुं॰ आनन्दजनके ॥

मदकल : । पुं॰ अन्तर्मदगजे । मदोत्कटे ॥ त्रि॰ मदेनव्यक्तवचने । मदेनकलते । कलशब्दसङ्ख्यानयो : । अच् ॥ मदेसति॰ कलोध्वनिर्यस्य तिवा ॥

मदगन्ध : । पुं॰ सप्तच्छदवृक्षे ॥ मदसदृशोगन्धोऽस्य ॥

मदगन्धा । स्त्री॰ सुरायाम् ॥ अतसीयाम् ॥

मदगमना स्त्री॰ महिष्याम् ॥

मदघ्नी । स्त्री॰ पूतिकायाम् ॥

मदच्युत् । पुं॰ अमृतरसच्यावयितरि॰ अमृतरूपे सोमे ॥ मदं मदकरमानन्दकरं रसममृतरूपं च्यावयत्य सौमदच्युत् ॥

मदन : । पुं॰ मन्मथे । कामदेवे ॥ [illegible] ॥ पीतझीतके । मरुवके । धुस्तूरे । मयनफलइति भाषा ॥ मदनोमधुरस्तिक्तोवीर्योष्णोलिखनोलघु : । वान्तकृद्विद्रधिहर : प्रतिश्यायव्रणान्तक : ॥ रूक्ष : कुष्ठकफानाहशोथगुल्मव्रणापह : ॥ सिक्थके । मधूच्छिष्टे । मैण॰ मोम॰ इतिचभाषा ॥ मदनं मृदुसुस्निग्धं भूतघ्नं व्रणरोपणम् । भग्नसन्धानकृद्वातकुष्ठवीसर्परक्तजित् ॥ माषे ॥ खदिरे ॥ लग्नात्सप्तमभवने ॥ आलिङ्गनविशेषे । तत्स्वरूपं यथा । नायकोनायिकाया : कण्ठे हस्तं दत्त्वा॰ द्वितीयहस्तं तस्या मध्यदेशे दत्त्वायदाश्लिष्यति॰ इति कामशास्त्रम् ॥ मदयति । मदीहर्षग्लेपनयो : । ल्यु : ॥ न॰ ग्लै ॥

मदनकाकुरव : । पुं॰ पारावते ॥

मदनग्रहम् । न॰ लग्नात्सप्तमगृहे ॥ मात्राछत्रप्रभेदे ॥ यथा ॥ प्रथमं कुरुषट्कलमन्त्यकुण्डलमिहमध्ये वसुतुरगधरं सन्तापहरम्॰ इयवसुभुवनाष्टभिरन्तरयतमभिभवतिविरामोयदिलसितं कवियशयहितम् फणिनायकभणितं जगणविरचितं चतुत्वारिंशत्कलकलितं भुवनेमहितम्॰इत्थं रसनिवहं तन्मदनगृहं नरपतिस सदिलब्धपदं गुरुशोकगदम् ॥ यथा । विरहानलतप्तासीदतिसुकुमारविततनलिनदलतल्पतले मरयातविमले॰ वारयालितकपोलं गलितामिषोवं नयनतिससततरुदितं नतिद्यामनिमेषहया । मसखीमभिनन्दतिरूपमनुविन्दतिनिन्दतिहिमकरकरनिकरं परितापकरम्॰ मनुतेहृदिभारं मुक्ताहारं दिवसनिशाकरदीनमुखी जीवितविमुखी ॥

मदनगोपाल : । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥

मदनचतुर्दशी । स्त्री॰ चैत्रशुक्लचतुर्दश्याम् ॥

मदनत्रयोदशी । स्त्री॰ चैत्रशुक्लत्रयो-

मत्स्यायन : । पुं॰ मत्स्यरङ्कविहङ्गमे ॥

मत्स्योदरी । स्त्री॰ मत्स्यस्य व्यञ्जनानारे ॥ कासमर्दं कच र्योनसत्स्यमिष्टिनि योजिता । भर्जिताकटुतैलेनमत्स्योदरीड्तीरिता ॥

मत्स्योदरी । स्त्री॰ सत्यवत्याम् । व्यासमातरि ॥ काशीस्थतीर्थविशेषे ॥

मथन : । पुं॰ गणिकारिकायाम् ॥ न॰ दध्यादिविलोडने । विलोडना॰ ड॰भा॰ ॥ मथति । मथे विलोडने । ल्युट् ॥

मथितम् । न॰ निर्जलसरीवर्ज्जिते विलोडितेदधिनि ॥ सरोदकमिहीम न्तुमथितं कफपित्तनुत् ॥ चि॰भा॰ लोडिते ॥ घृष्टे । निघृष्टे ॥ मध्यतेस्म । मथे॰ । क्त : ॥

मन्थ : । पुं॰ मन्थानदण्डे । मथ्यतेऽनेन । मन्थविलोडने । मन्थइति॰ इनि : कित् । कित्त्वान्नलोप : ॥ मन्थामन्थानदण्डे घञ् वार्तिक सूत्र : ॥

मथुरा । स्त्री॰ मधुपुर्याम् । श्रीकृष्णजन्मभूमौ । मधुरायाम् ॥ मथति । मथे॰ । मन्दिवाशिमथिचतीच्छुरच् । मधुराचविलोमेनमध्यमौनयदक्षरम् । योनस्मरतिमीकेक्षि सम्प्राप्य तत्पुरीमरि ॥

मथुरेश : । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥

मधूरा । स्त्री॰ मधुरायाम् ॥

मद : । पुं॰ रेतसि ॥ कस्तूर्याम् ॥ गर्वे । अहङ्कारे ॥ विद्यामदोधनमदस्तथैवाभिजनोमद: । एतेमदामदान्धानांतएवहिसतांदमा: ॥ हर्षे । आमोदे ॥ द्रुमदाने । गजगण्डजले । दाने ॥ यथा । करात्कटाभ्यांमेढ्राच्चनेत्राभ्यांचमदस्रुति : । कारान्नासारन्ध्राभ्याम् ॥ मद्ये ॥ मादकद्रव्यसेवनजन्यविकारविशेषे ॥ वैद्ये । मत्ततायाम् ॥ यथा । स्वामदात्प्रकृतिमितिहिसर्व : इतिस्वाभाविकधर्मप्रकाशनंमदधर्म : उत्कर्षरहितत्वेष्युत्कर्षविशेषप्रत्यारोपे ॥ यथास्त्रीयदिवयसैवनोमखत्वं ॥ मदनम्॰ मादयत्यनेनवा । मदीहर्षे । मदोऽनुपसर्गेइत्यप् ॥ मदयतिवा । अच् ॥ नदे ॥ आरुणास्यर्णि ॥ इतिधरणि : ॥ बुधे मौन : समभवदहङ्कारादभून्मद : । तस्यलक्षणंयथा । अहंमहात्माधनवान्मत्तुल्य : कोस्तिभूतले । इतियज्ज्ञायतेचित्तेमद: प्रोक्त : सकोविदै : ॥

मदक : । पुं॰ मध्वासवे ॥

मदकट : । पुं॰ षण्डे । गोपतौ ॥

मदकार : । पुं॰ आनन्दजनके ॥

मदकल : । पुं० अत्यर्थं दगजे । मदोत्कटे ॥ त्रि० मदेनाव्यक्तवचने । मदेनकलले । कलशब्दसङ्ख्यानयो : । अच् ॥ मदेसति० कलो ध्वनिर्यस्येतिवा ॥

मदगन्ध : । पुं० सप्तच्छदवृक्षे ॥ मदसदृशोगन्धोऽस्य ॥

मदगन्धा । स्त्री० सुरायाम् ॥ अतस्याम् ॥

मदगमना स्त्री० महिष्याम् ॥

मदघ्नी । स्त्री० पूतिकायाम् ॥

मदच्युत् । पुं० अमृतरसच्यावयितरि० अमृतरूपे सोमे ॥ मदं मदकरमानन्दकरं रसममृतरूपं च्यावयत्वसौ मदच्युत् ॥

मदन : । पुं० मन्मथे । कामदेवे ॥ [illegible] ॥ [illegible]रे ॥ पीतझीतके । मरुबके । वसन्ते । मयनफलइति भाषा ॥ मदनोमधुरस्तिक्तोवीर्योष्णोलेखनोलघु : । वान्तकृद्विद्रधिहर: प्रतिश्यायव्रणान्तक : ॥ रुक्षः कुष्ठकफानाहशोथगुल्मव्रणापह: ॥ सिक्थके । मधूच्छिष्टे । मैण० मोम० इतिचभाषा ॥ मदनं मृदु सुस्निग्धं भूतघ्नं व्रणरोपणम् । भग्नसन्धानकृद्वातकुष्ठवीसर्परक्तजित् ॥ मापे ॥ खदिरे ॥ तस्मात्सम भवने ॥ आलिङ्गनविशेषे । तत्स्वरूपं यथा । नायकोनायिकाया : कण्ठे हस्तं दत्वा० द्वितीयहस्तं तस्या मध्यदेशे दत्वा यदाक्षिपति० इति कामशास्त्रम् ॥ मदयति । मदीहर्षग्लेपनयो : । ल्यु : ॥ म० लि ॥

मदनकाकुरव : । पुं० पारावते ॥

मदनष्टकम् । न० छन्दःसुसप्तमके ॥ मात्रावृत्तप्रभेदे ॥ यथा । प्रथमं कुरुषट्कलमत्र कुण्डलमिह मध्ये वसुतुरगधरं सन्तापहरम्० दशवसु भुवनाष्टभिरचरचरणमभिमतविरामोयदिरचितं कविवलयहितम् फणिनायकभणितं जगणविरहितं चत्वारिंशत्कलकलितं भुवनैमहितम्० हसरसनिवहं तन्मदनगृहं नरपतिसदृशपदं गुरुशोकगदम् ॥ यथा । विरहानलतप्तमासीदतिसुमारधितमलिनदलतल्पतले नयनसलिलमलि० करतलकलितकपोलं गलितनिचोलं नयतिसततमतिद्रिनिशाम निमेषदृशा । नसखीमभिनन्दति रतमनुविन्दति निन्दतिहिमकर करनिकरं परितापकरम्० मनुते हृदिभारं मुक्ताहारं दिवसनिशाकरहीनमुखी जीवितविमुखी ॥

मदनगोपाल : । पुं० श्रीकृष्णे ॥

मदनचतुर्दशी । स्त्री० चैत्रशुक्लचतुर्दश्याम् ॥

मदनत्रयोदशी । स्त्री० चैत्रशुक्लत्रयो-

दश्याम् ॥

मदनद्वादशी । स्त्री० चैत्रशुक्लद्वादश्या-
म् ॥

मदनपाठक: । पुं० कोकिले ।

मदनभवनम् । न० लग्नात्सप्तमस्था
ने ॥

मदनमोहन: । पुं० श्रीकृष्णे ॥

मदनरस: । पुं० मल्लारे ॥

मदनललिता । स्त्री० षष्टिसंख्यकच्छ-
न्द: १६ प्रभेदे । म्भौ न्भौ गो मदन
ललिता वेदै: षड्भिर्ऋतुभि: । यथा ।
विभ्रष्टस्रग्गलितचिकुरा धौताधर-
पुटा० म्लायत्पत्रावलिकुचतटोच्छ्व
सोर्मिसरणा । राधात्यर्थं मदन
ललितान्दोलालसवपु: । कंसा-
रातिरतिरससचोचकितचटुलाम् ॥

मदनलव: । पुं० प्रस्तांशे । मदनस्य
लव: ॥

मदनशलाका । स्त्री० कामोद्दीपकभे-
षज्ये । सारिकायाम् । कोकिला
याम् ॥

मदनसारिका । स्त्री० पक्षिप्रभेदे । सा
रिकायाम् । चित्रलोचनायाम् । सा
लिक् । इ० मी० भा०

मदना । स्त्री० सुरायाम् ।

मदनायक: । पुं० कोद्रवे ॥

मदनाङ्कुश: । पुं० नखे ॥ लिङ्गे ।

मदनाडी । स्त्री० गजदानशिरायाम् ॥
तायमानायतास्थास: । करात्कटा-
भ्यां भिद्यान्तनीनाभ्यां सुमदच्युतिरि-
ति ॥

मदनायुध: । पुं० भगे ॥ योनौ ॥

मदनायुध: । पुं० कामदहिशुभे ॥

मदनालय: । पुं० कुसुमधनुषोमन्दि
रे । स्मरागारे । भगे । मदनभव-
ने ॥

मदनावस्था । स्त्री० उद्वेगरूपायांका
मावस्थायाम् ॥ कथंतस्यालाभो भ-
विष्यतीति ॥

मदनी । स्त्री० सुरायाम् ॥ कस्तूर्या-
म् । अतिमुक्तके ॥

मदनीय: । त्रि० मदकारिणि । मदय
ति । मदी० । कृत्यल्युटोबहुलमि
तिकर्तरि अनीयर् ॥

मदनीया । स्त्री० धातक्याम् ॥

मदनेच्छाफल: । पुं० राजाम्रे ॥

मदनोत्सव: । पुं० सुवसन्ताख्ये । दोला
कायाम् । होली० इ० भा० ॥

मदनोत्सवा । स्त्री० स्वर्गवेश्यायाम् ॥

मदप्रयोग: । पुं० करिणांमदोद्गमे ।
मदस्रावे ॥

मदनभञ्जनी । स्त्री० शतमूल्याम् ॥

मदमूढबुद्धि: । त्रि० मदेनविपरीतम
तौ ॥ मदमूढबुद्धिषुविवेकिताकु-
त: ॥

मदयन्तिका । स्त्री० मल्लिकायाम् ।

मदयन्ती । स्त्री० मल्लिकायाम् ॥ वनम
ल्लिकायां ।

मदयिता । त्रि॰ मादके । मदयति । मदी॰ । लेट : भव ॥
मदयित्नु : । पुं॰ कामदेवे । शौण्डिके । मेघे ॥ न॰ मद्ये ॥ मदयति । हर्षयति॰ ग्लेपयति वा । मदी॰ । स्तनिहृषिपुषिगदिमदिभ्योणेरित्नु- चिति॰ इत्नु च् । णेरयादेश : ॥
मदलेखा । स्त्री॰ उष्णिक् ७ छन्द : प्रभेदे ॥ सम्गा : स्यात्मदलेखा । यथा : रक्षे बाहुविलम्बाद्दन्तोन्मत्तम दलेखा । लग्नाभूत्सुरभ्यचौकस्तूरी- रसचर्चा ॥
मदविक्षिप्त : । पुं॰ मत्तहस्तिनि ॥
मदव्यायाम : । पुं॰ मदाधिक्ये ॥
मदशाक : । पुं॰ उपोदकाम् ॥
मदसार : । पुं॰ तूलवृक्षे । ब्रह्मकाष्ठे ॥
मदस्थलम् । न॰)
मदस्थानम् । न॰)मद्यपानस्थले । शुण्डायाम् । पानगृहे ॥
मदहस्तिनी । स्त्री॰ महाकरञ्जे ॥
मदहेतु : । पुं॰ धातकाम् । मदस्य- कारणे ॥
मदाढ्य : । पुं॰ तालवृक्षे ॥ त्रि॰मद युक्ते ॥
मदाढ्या । स्त्री॰ लोहितक्रियाध्याम् ॥
मदातङ्क : । पुं॰ मदात्ययरोगे ॥
मदात्यय : । पुं॰ मद्यपानजन्यरोगविशेषे । पानात्यये । मदव्याधौ ॥

निदानानितु । विषस्ययेगुणाद्दृष्टा : सन्निपातप्रकोपणा : । तएव- मद्येदृश्यन्ते विषे तुबलवत्तरा : ॥ तस्मादविधिपीतेनतथामात्राधिकेनच । युक्तेनचाहितैरन्नै रकालसेवितेनच. मद्येनखलुजायन्ते मदात्ययमुखागदा : । अविधिप्रयुक्तमद्य- विकारान्तरमप्युत्पादयतीत्याह । निर्भुक्तएकान्ततएवमद्यं निषेव्यमाणं मनुजेननित्यम् । उत्पादयेत्कष्टतमान्विकारानुत्पादयेच्चापिशरीरभेदम् ॥ देव्यन्तरमप्याह । क्रुद्धेनभीतेनपिपासितेनशोकाभितप्तेनबुभुक्षितेन । व्यायामभाराध्वपरिक्षतेनवेगावरोधाभिहतेनचापि । अत्यम्लभक्ष्यावततोदरेणसाजीर्णभुक्तेनतथाऽबलेन । उष्णाभितप्तेनच सेव्यमानं करोतिमद्यं विविधान्विकारान् ॥ तेवविकाराअन्यान्तरेज्ञातव्या : । चिकित्सातु । मद्योत्थानान्तुरोगाणांमद्यमेवहिभेषजम् । यथाद्दहनदग्धानांदहनं स्वेदनं हितम् ॥ मिथ्याविहितमद्येनयोव्याधिरुपजायते । मद्ये नैवनिपीतेनमद्यो नसहशाम्यति ॥ विशेषोन्यत्रद्रष्टव्य : ॥
मदामद : । पुं॰ परमेश्वरे । आत्मनि । आत्माहिसमदोऽमदश्च॰सहर्षोऽहर्षश्च॰विरुद्धधर्मवानतोदेशि

मदिरा

कोपदेशं विनाऽशक्योज्ञातुम् ॥

मदाघ्रातः । पुं॰ गन्धढक्कायाम् । हा योपरकाडहा॰द॰भा॰ ॥

मदाम्बरः । पुं॰ मत्तहस्तिनि ॥

मदायुधः । पुं॰ चतुर्दन्ते । ऐरावते ॥

मदारः । पुं॰ द्विरदे । हस्तिनि ॥ शूकरे ॥ धूर्ते । कामुके । मत्तहस्तिनि । गन्धभेदे ॥ नृपान्तरे ॥ माद्यति । मदी॰ । भगिमद्दिमन्दिभ्यश्चा रन् ॥ आम्रविशेषे ॥

मदामर्दः । पुं॰ मत्स्यभेदे । राजीवे ॥

मदालसा । स्त्री॰ मार्कण्डेयपुराणप्रसिद्धायाम् गन्धर्वकन्यायाम् । ययापुत्रास्तारितः ॥

मदालापी । पुं॰ कोकिले ॥

मदाश्रयः । त्रि॰ मदेयाश्रये ॥

मदाश्रयः । पुं॰ कस्तूर्याम् ॥

मदिरः । पुं॰ रक्तखदिरे ॥ मदयति । मदि॰ । किरच् ।

मदिरा । स्त्री॰ मादकद्रव्यविशेषे । सुरायाम् । हलिप्रियायाम् । वरुणात्मजायाम् । गन्धोत्तमायाम् । प्रसन्नायाम् । कादम्बर्याम् । इरायाम् । मद्ये । सुपरिस्रुतायाम् । मोदिन्याम् । मदानन्दायाम् । मैरेये । देवसृष्टायाम् । अब्धिजायाम् । तद्भेदविशेषो यथा । माध्वीकं पानसं द्राक्षं खार्जूरं तालमैक्षवम् । मैरेयं माक्षिकं टाङ्कं मधूकं नारिकेलजम् ॥ मुख्यमन्नप्रकारोत्थं मद्यानि द्वादशैव च ॥ ऋतुविशेषे पेयमदिरा यथा । गौडीं तु शिशिरे पेया॰ पैष्टी हेमन्तवर्षयोः । शरद्ग्रीष्मवसन्तेषु माध्वीयाद्यानचान्यथा ॥ कादम्बरीमर्करजादिमद्यं सुशीतलं हृद्यकरं मदाढ्यम् । माध्वीसमं स्यात् लघुपाचनात् मद्यं सुशीतं गुरुतर्पणं च ॥ अन्यथा कुरुते पानं मद्यं सन्तापशोषदम् । अन्नादीश्वमदाख्यादिकारकं मूर्च्छनप्रदम् ॥ नवजीर्णमद्ययोर्गुणास्तु । मद्यं नवं सर्वविकारहेतुस्तु वातादिकदोषदायि । जीर्णं तु सर्वकामम् यदुच्यते प्रदं हृद्यकरं दीपनम् ॥ मद्यप्रयोगं सुखस्निग्धादिसुमशक्तिषु । हितं स्त्रिभिस्तु मद्यं यद्यप्यशीतयेन्मतम् ॥ गौडीयं शीतवामाध्वीभिर्विधाचोत्तमासुरा । सैन्धवनानाविधाभोक्तातालखर्जूरसभवा ॥ तयादेशविभेदेननाना द्रव्यविभेदतः । वसुधेयं समास्यातापशस्तादेवतार्चने ॥ अन्येषामन्यथामद्यभेदानाकुर्मनीषिणः । उभाभ्यामभ्यन्तीतिमान्येषां पृथग्गीरितम् प्रायशोभिनयं मद्यं गुरुदोषमुदीरितम् । स्रोतसांशोधनं क्षीणं दीपनं लघु रोचनम् ।

हर्षं च प्रीणनं यस्यां मत्वा शोकप्रमापहम् । प्रागल्भ्यप्रतिभापुष्टिवीर्यतुष्टिस्वरप्रदम् ॥ अपिच । सम्यग्विधिविधानेनसुसमाहितचेतसा । पिबन्तिमदिरांमर्त्त्याअमर्त्त्याएवते क्षितौ ॥ आकृतिच्छन्दः २२ प्रभेदे ॥ यथा । सप्तभकारयुतंच गुरुणंदितियमुदारतरामदिरा । यथा । माधवमासिविकस्वरकेसरपुष्पलसन्मदिरामुदितैर्भ्रमरकुलैरुपगीतनवैनवमालिनमालिकलामिलयम् । कुञ्जगृहोदरपल्लवकल्पितसल्पमनल्पमनोहरमंगभवमाधविकामृदुनर्त्तनयामुनवासकृतोपगमा ॥ माद्यत्यनया । मदीरयं । इषिमदिमुदीत्यादिनाकिरच् ॥ मत्तखञ्जने ॥

मदिराची । स्त्री॰ मत्तनेत्रायाम् । मदिरावदक्षिणीयस्याः सा । यथा । अविदितसुखदुःखं निर्गुणं वस्तु किञ्चिज्जडमतिरिहकश्चिन्मोक्षइत्याचचक्षे । ममतुमतमनङ्गस्मेरतारुण्यघूर्णन्मदकलमदिराचीनीविमोक्षोहिमोक्षः ॥ इतिपिटोक्तिः ॥

मदिरागृहम् । न॰ गञ्जायाम् । मद्यसंधानगृहे ॥ मदिरायाः गृहम् ॥

मदिरासखः । पुं॰ आम्रवृक्षे ॥

मदिष्ठा । स्त्री॰ मदिरायाम् ॥

मदी । स्त्री॰ चषकवस्तुनि ॥ कृष्यङ्गे ॥

मदीयम् । त्रि॰ मदकरे । हर्षोत्पादके । मदीयं सरः इतिवेदवर्णनात् । मामके ॥ ममेदम् । छः । मपर्यन्तस्यमादेशः ॥

मदोत्कटः । पुं॰ अनामदेहस्तिनि । मदकले ॥ मदेनदानेनाम्बुना॰ उत्कटः मत्तः ॥ त्रि॰ मदमत्ते ॥

मदोत्कटा । स्त्री॰ मदिरायाम् । मदेनोन्मत्तायाम् । मदेनउत्कटा ॥

मदोदग्रः । त्रि॰ मदोन्मत्ते ॥

मदोद्या । स्त्री॰ आर्यायाम् ॥

मद्गलप्रायः । त्रि॰ मद्गलनायजीवने ॥ मद्गलाः प्रायायस्य ॥

मदोद्धतः । त्रि॰ मत्ते ॥ मदः पौरुषादिधर्मः तेनउद्धतः ॥

मद्गुः । पुं॰ कारण्डवे ॥ जलकाके ॥ मज्जति । टुमस्जोशुद्धौ । मस्जेर्गुः । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् । संप्रसारणमेव वा । ब्राह्मणेनअम्बष्ठभार्यायांजनिते ॥

मद्गुरः । पुं॰ मगुरी॰ मागुर॰ इ॰ ख्यातेमत्स्ये । मज्जति । टुमस्जो॰ । मद्गुरादयश्चेतिनिपातितः । यद्वा । माद्यति । मदी॰ । मद्गुरादयश्चेत्युरच्॰ धातोर्गुरादेशः ; मद्गुरोवातघ्नश्चोवृष्य : कफकरोलघुः ॥ मद्गुरः खण्डरहितः कटुतैलेसुभर्जितः । माणिमन्थनिशायुक्तोहिङ्गुनाधूपितोरसः । मद्गुरो॰

वातश्लेष्मपथ्यीकच्चोष्णोबल : प्रद : । धनिसञ्जननोहृद्यमतदुक्ताचश- ङ्क्षिका ॥

मद्गुरक : । पुं॰ मद्गुरमीने ॥

मद्गुरसी । स्त्री॰ शृङ्गवाम् ॥

मद्रश : । त्रि॰ प्रेम्णामध्यनुरक्ते ॥

मद्यम् । न॰ सुरायाम् ॥ माद्यन्त्यनेन । मदी॰ गदमदचरेत्यादिनायत् ॥ अस्यलक्षणादि यथा । पेयंयन्मादकं लोके तन्मद्यमभिधीयते। यथारिष्टसुरासीधुरासवाद्यमनेकधा ॥ गौडीपैष्टीतथामाध्वीत्रिविधा धीसमासुरा। सैवनानाविधाप्रोक्ता तालखर्जूररसम्भवा ॥ तथादेशविभेदेननानाद्रव्यविभेदतः । बहुधेयंसमाख्यातागमकादेवतार्चने ॥ तद् द्वादशविधंयथाहपुलस्त्यः । पानसद्राक्षमाधूकंखार्जूरंतालमैक्षवम् । माध्वीकंटाङ्कमार्दीकमैरेयंनारिकेलिजम् ॥ समानानिविजानीयात्मद्यान्येकादशैवतु । द्वादशन्तुसुरा- मद्यंसर्वेषामधमंस्मृतम् । मद्यं सर्वं भवेद्दुष्टं पित्तकृद्वातनाशनम् । भेदनंशीघ्रपाकञ्चरूक्षंकफहरंपरम् ॥ अम्लमुष्णंदीपनंरुच्यं पाचनंचाशुकारि च । तीक्ष्णंसूक्ष्मंचविशदंव्यवायि चविकाशि च ॥ मद्यंनवमभिष्यन्दि त्रिदोषजनकंसरम् । अहृद्यं बृंहणं दाहि दुर्गन्धं विशदं गुरु ॥ जीर्णं तद्

वरोचिष्णु क्रमिश्लेष्मानिलापहम् । हृद्यं सुगन्धिगुणवल्लघुस्रोतोविशोधनम् ॥ सात्त्विकादिविभेदेन चेष्टास्तेयाः सनीपिभिः । तेभेदास्तु । पर्याया वाग्भवेन्मथ तामसंराजसप्रियम् । मण्डलाद्यियाजसंरतत्तद्वृद्धं सात्त्विकंभवेत् ॥ सात्त्विके गीतहास्यादि राजसे साहसादिकम् । तामसे निन्द्यकर्माणि निद्रांस्त्वमदिराचरेत् ॥ विधिनामात्रयाकाले हितैरन्नैर्यथाबलम् । प्रहृष्टोयः पिबेन्मद्यं तस्यस्यादमृतंयथा ॥ किन्तुमद्यंस्वभावेन यथैवान्नं तथास्मृतम् । अयुक्तियुक्तं रोगायधुक्तियुक्तंयथामृतम् ॥ मद्यगन्धस्यनाशायउपायोयमुदीर्यते । मुस्तैलवालगदजीरकधान्यकैलाव्यर्थयन्मद्यसिवाघ्रमभिव्यमक्ति। स्वाभाविकंसुरभिसुन्दरपूतिगन्धं गन्धःसुमद्यमपहाय निवंगनम् ॥ ० ॥ नारिकेलोदकंक्ष्वेरामधापिसितमधु । मद्यसुरामयाघ्रस्वमधतुल्यं घृतंविनिशिकमंशोधनम् ॥

मद्यगन्ध : । पुं॰ बकुलद्रुमे ॥

मद्यद्रुम: । पुं॰ माडे । ध्वजद्रुमे । विलासिकि ।

मद्यप: । त्रि॰ सुरापे ॥ सुरापानेति रिक्तमद्यपातरि ॥

मद्यपङ्क: । पुं॰ सुराकल्के । मेदके ॥ अमर : । हेमा॰ द॰ मे॰ दे॰ शा॰ ॥

मद्यपाचनी । स्त्री० धातक्याम् ॥

मद्यपाशनम् । न० उपदंशे । अवदंशे । चखणे । पानरोचकभक्ष्ये ॥

मद्यपुष्पा । स्त्री० धातक्याम् ॥

मद्यमण्डः । पुं० सुराग्रभागे । मद्यफेने । कारोत्तरे ॥

मद्यवासिनी । स्त्री० धातकीवृक्षे ॥

मद्यबीजम् । न० नानाद्रव्यकृतसुराबीजे । किण्वे । नग्नहु । वाखर० शू०गौ०दे०भा० । मद्यसबीजम् ॥

मद्यसन्धानम् । न० अभिषवे । आसुतौ । मद्यच्यावना०दू०भा० ॥

मद्याजी । त्रि० मद्यपायिनि ॥ मांसहुंगीत्यंयस्य । णिनि : ॥

मद्यामोदः । पुं० बकुलवृक्षे ॥ मद्यस्येवामोदोऽस्मिन् ॥

मद्योगः । त्रि० मदेकशरणे । मयि सर्वकर्मसमर्पणे ॥

मद्रः । पुं० हर्षे ॥ देशविशेषे ॥ वैराटमाघ्यायोर्मध्यप्रदेशकमेव तु । मद्रदेशः समाख्यातोमाद्रीशस्तत्रतिष्ठति । मन्दते । मदिस्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु । स्फायितञ्चीतिरक् ॥

मद्रकः । त्रि० मद्रदेशभवे ॥ मद्रेषु जातः । कन् ॥

मद्रकारः । पुं० मङ्गलकरे ॥ मद्रंकरोति । डुकृञ् । घेमप्रियमद्रेषु चेतिखश् ॥

मद्रङ्करः । त्रि० घेमङ्गकरे । शङ्करे ॥ मद्रंकरोति । डुकृञ् । घेमप्रियमद्रेषु चेतिखच् ॥

मद्रसुता । स्त्री० माद्र्याम् । नकुलसहदेवयोर्जनन्यांपाण्डुपत्न्याम् ॥

मद्वान् । पुं० विधौ० । वायसे ॥

मद्वती । स्त्री० शिशपायां ॥

मधा । पुं० शिवे ॥ माद्यति । मन्दे० । श्यामदीर्घादिभावनिप् ॥ राजवत्०रूपाणि ॥

मधरी । स्त्री० सुरायाम् । माद्यत्यनया । मदी० । वनिप् । वनोरचेति ङीब्रौ ॥

मद्गौणः । त्रि० } मद्गौयः । त्रि० } मद्गव्यः । त्रि० } मद्गर्सम्बन्धिनि । शैषिकेष्वर्थेषु०पभद्रेयत्खावन्यतरस्यामित्यनेनक्रमात्०खछयत्प्रत्ययाः ॥

मधुः । पुं० मधुद्रुमे । मधूवी महुआ०दू०भा० ॥ वसन्तर्तौ । दैत्यविशेषे ॥ यंहत्वा०विष्णुर्मधुसूदनोऽभूत् ॥ चैत्रेमासि ॥ अशोकवृक्षे ॥ असुरविशेषे ॥ सचयच्छत्रुघ्नेनहतः । यस्यनाम्नामथुरा०मधुपुरीतिख्यातिंगता ॥ मधुयष्ट्याम् ॥ न० चौरे ॥ जले ॥ मद्ये ॥ मधुररसे ॥ दुग्धे ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥ यथा । इ अमपि । लघुमधु ॥ यथा । रतिमय । वरतनु ॥ कर्मकरी ॥मन्यन्ते-

पत्तम् । मनःत्राणे । कलिपाटीत्तु: ययान्तादिश : ॥ पुं०न०माद्वीकम-द्ये । पुष्परसे । मकरन्दे । कुसुमासवे । चौद्रे । माचिके । पुष्पासवे । पवित्रे । पित्र्ये । वरटीवाक्ये ॥ मचिकावरटीभ्रमरातपुष्परसोद्भवम् । मधुशीतंलघुस्वादुरूक्षं ग्राहि-विलेखनम् । चक्षुष्यं दीपनं स्वर्यं व्रणशोधनरोपणम् ॥ सौकुमार्यकरं-सूक्ष्मं परं स्रोतोविशोधनम् । कषायानुरसंह्लादिप्रसादनमकंपरम् ॥ वर्ण्यं मेधाकरं हृद्यं विशदं रोचनं ह-रेत् । कुष्ठार्श : कामपित्तास्रकफ-मेहक्लमक्रमीन् ॥ मेदस्तृष्णावमि-श्वासहिक्कातीसारविग्रहान् । दाह-चतचयांश्च योगवाह्यल्पवातलम् ॥ माचिकंभ्रामरं चौद्रं पौत्तिकं-छात्रमित्यपि । आर्घ्यमौद्दालकंदा-लमित्यष्टौमधुजातय : ॥ ययांस्त-दयं विद्धिं स्वरूपाणिमभौविभि:॥ सर्वंमधुभवेत्पुराणं नातिश्री चाटरं म-रम् । पुराणं ग्राहकंरूक्षं मेदोघ्नमति-लेखनम् मधुन:शर्करायाश्चगुड-स्यापिविशेषत: . एकसंवत्सरोतीतं पुराणंवस्तु रोचते ॥ विषपुष्पाद्-पिरसंमविषाभ्रमराद्य : पुष्पात्तु मधुपुष्पंमितवहोतंगुणकृत्: . ... यान्यदात्तद्गुष्मामृतमं ... मत । उष्णार्तं ... विषसमंमधु ॥ मकरन्दस्यमद्यस्यमाक्षिकस्यापिवाचक : । पद्मं धादिगणे पाठात्पुन्नपुंसकयोर्मधु : ॥

मधु : । स्त्री० जीवन्तीवृक्षे ॥

मधुक : । पुं० खगविशेषे । श्रोवृत्प चिपि ॥ वल्ल्यन्तरे । मधुयष्ट्याम् ॥ वंशपरम्परायांसके । मागधे ॥ न० क्लीतके । मधुयष्टिकायाम् चपुषि ॥ मध्विव । कुर्वं प्रतिकृतिविकन् ॥ यथा । मधु० मा कायति । कै० . आतकृतिक : ॥

मधुकण्ठ : । पुं० कोकिले .

मधुकर : । पुं० भ्रमरे । मधुपे । मधुकरोति० तच्छील: । ... तिट : ॥ भृङ्गराजे । भृङ्गरा० ष्ट० भा० ॥ कामिनि ॥

मधुकर्कटिका । स्त्री० मिष्टबीजपूरे । मधुकर्कट्याम् मधुकर्कटिकास्वादीरोचनीशीतलागुरु : । रक्तपित्त-चयश्वासकासहिक्काभ्रमापहा ॥ मधुखर्जूरिकायाम् ॥

मधुकर्कटी । स्त्री० मधुकर्कटिकायाम् मधुकाकरोति०भाषा ।

मधुका । स्त्री० मधुपर्ण्याम् मधुपर्ण्याम् - मधुयष्ट्याम् । टाप् ।

मधुकुक्कुटिका । स्त्री०)

मधुकुक्कुटी । स्त्री०) जम्बीरविशेषे । मातुलुङ्गायाम् । मृगगायाम । निरिक्षायाम् । पूतिपुष्पिकायाम् ॥

मधुकृत् । पुं॰ भ्रमरे ॥ मधुकरोति । कृ॰क्विप् ॥ मधुकर मक्षिकायाम् ॥

मधुकीटः । पुं॰ भृङ्गे । भ्रमरे ॥

मधुकोषः । पुं॰ मधुमक्षिकाभिः कृतमध्वाधारे । मधुचक्रे॰इ॰भा॰ ॥

मधुक्रमः । पुं॰ मधुपानाहृत्तौ । श्वनमधुपानक्रमे । मधुवारे । मधुनः क्रमः ॥

मधुक्षीरः । पुं॰ खर्जूरवृक्षे ॥

मधुखर्जूरिका । स्त्री॰ मधुकर्कटिकायाम् । कोलकर्कटिकायाम् । माध्वीमधुरायाम् ॥

मधुगन्धः । पुं॰ बकुले ॥

मधुगायनः । पुं॰ कोकिले ॥

मधुगुञ्जनः । पुं॰ शोभाञ्जनवृक्षे ॥

मधुघोषः । पुं॰ कोकिले ॥

मधुच्छदा । स्त्री॰ मयूरशिखायाम् ॥

मधुच्छन्दाः । पुं॰ ऋषिविशेषे । विश्वामित्रपुत्रे ॥

मधुच्युत् । त्रि॰ मकरन्दस्राविणि ॥

मधुजम् । न॰ सिक्थके ॥

मधुजम्बीरः । पुं॰ मधुरजम्बीरे ॥

मधुजा । स्त्री॰ पृथिव्याम् ॥ मधोर्जाता । जनी॰ । डः ॥ मधुरात्वेतायाम् । सितायाम् ॥

मधुजित् । पुं॰ विष्णौ । मधुंदैत्यविशेषम्॰ यजैषीत् । जि॰ । भूतस्-

द्विषतिक्विप् । तुक् ॥

मधुतृणः । पुं॰ न॰ इक्षौ ॥

मधुत्रयम् । न॰ मधुत्रये ॥

मधुदीपः । पुं॰ कामदेवे ॥

मधुदूतः । पुं॰ आम्रवृक्षे ॥

मधुदूती । स्त्री॰ पाटलावृक्षे ॥

मधुद्रुः । पुं॰ भ्रमरे ॥

मधुद्रवः । पुं॰ रक्तशिग्रौ ॥

मधुद्रुमः । पुं॰ मधूके । गुडपुष्पे । महुवा॰इ॰भा॰ ॥ मधुनामाद्रुमः ॥

मधुद्विट् । पुं॰ विष्णौ ॥

मधुधातुः । पुं॰ स्वर्णमाक्षिके ॥

मधुधूलिः । स्त्री॰ खण्डे । खांड॰इ॰भा॰ ॥

मधुधेनुः । स्त्री॰ दानार्थमध्वादिनिर्मितसवत्सायां गवि ॥

मधुनाडी । स्त्री॰ मध्वाधारच्छिद्रे ॥

मधुनारिकेलः । पुं॰ माध्वीकफले । मधुफले । बहुकूर्चे । दृढफले । मीठानारल॰इ॰गौ॰दे॰भा॰ । एरनारिकेल॰इ॰कोंकणदेशभा॰ ॥ माध्वीकनारिकेरं फलमतिमधुरं दुर्जरं जन्तुकारि स्निग्धं वातातिसारभ्रमशमनमथध्वंसनं वह्निदीप्तेः । आमश्लेष्मप्रकोपं जनयति कुरुते चारुकान्तिं बलपुष्टिं यद् देहस्य धत्ते घनमदनकलावर्धनं पित्तनाशम् ॥

मधुनी । स्त्री॰ क्षुपविशेषे । धृतमण्डायाम् । वायसोल्याम् । सुमधु-

पतम् । मनन्नाने । फणिपाटीच्यु: धत्वान्तादेश : ॥ पुं०न०सार्द्धीकम- र्थे ॥ पुष्परसे । मकरन्दे । कुसुमा सवे । चौद्रे । माचिके । पुष्पास- वे । पवित्रे । मिल्ये । भरटीधान्ये ॥ मचिकाभरटीभङ्गवातपुष्परसोद्भव- म् । मधुशीतलघुस्वादुरूक्षं ग्राहि- विलेखनम् ॥ चक्षुष्यं दीपनं स्वर्यं व्रणशोधनरोपणम् ॥ सौकुमार्यकरं- सूक्ष्मं परं स्रोतोविशोधनम् । कषा यामुरसंह्लादिप्रसादजनकं परम् ॥ वर्ण्यं मेधाकरं वृष्यं विशदं रोचनं ह- रेत् । कुष्ठार्शः कासपित्तास्रकफ- मेहक्लमक्रमीन् ॥ मेदस्तृष्णावमि- श्वासहिक्कातीसारविग्रहान् । दाह चतचयांस्तत्तु योगवाह्यल्पवातल- म् ॥ माक्षिकं भ्रामरं क्षौद्रं पौत्तिकं- छात्रमित्यपि । चार्घ्यमौद्दालकं दा लमित्यष्टौ मधुजातय : ॥ पद्मास्य- रूपं विस्मयं स्वस्थानेभ्यो मिभिः ॥ नवं मधु भवेत्पुष्टौ नातिश्लेष्म परं स रम् । पुराणं ग्राहकं रूक्षं मेदोघ्नमति लेखनम् मधुन: शर्करायाश्च गुड- स्यापि विशेषत : । एकसंवत्सरेतीते पुराणत्वं स्मृतं बुधै : ॥ विषपुष्पाद- पिरसं सविषा भ्रमरादय : । गृहीत्वा मधुकुर्वन्ति तच्छीतं गुणवन्मधु । वि पान्वयात्तदुष्णत्वे शोष्णेन वा- सर । उष्णार्त्तं कोपकानि च या तं-

विषसमं मधु ॥ मकरन्दस्यमद्यस्यमा चिकस्यापिवाचक : । अर्द्धर्चादिग णे पाठात्पुन्नपुंसकयोर्मधु : ॥

मधु : । स्त्री० जीवन्तीवृक्षे ॥

मधुक : । पुं० खगविशेषे । औवदम चिचि ॥ वल्लभ्यन्तरे । मधुयष्ट्या म् ॥ वंशपरम्पराशंसके । मागधे ॥ न० क्लीतके । मधुयष्टिकायाम् । त्रपुणि ॥ मध्विव । इवे प्रतिकृता विति कन् ॥ यद्वा । मधु० मधुरं- कायति । कै० घातुकृतिक : ॥

मधुकण्ठ : । पुं० कोकिले ।

मधुकार : । पुं० भ्रमरे । मधुपे । म धु करोति० तच्छील: । कृञोहेतुता च्छील्यानुलोम्येषु टः ॥ भृङ्गराजे । भङ्गरा० भृ० भा० ॥ कामिनि ॥

मधुकर्कटिका । स्त्री० मिष्टबीजपूरे । मधुकर्कट्याम् । मधुकर्कटिकास्वा द्वीरोचनी शीतलागुरु : । रक्तपित्त- क्षयश्वासकासहिक्काभ्रमापहा ॥ म धु खर्जूरिकायाम् ॥

मधुकर्कटी । स्त्री० मधुकर्कटिकाया म् मधुकाकरीति०भाषा ॥

मधुका । स्त्री० मधुपाल्याम् मधु पर्ण्याम् । मधुयष्ट्याम् । टाप् ।

मधुकुक्कुटिका । स्त्री०)
मधुकुक्कुटी । स्त्री०) जम्बीरविशे षे । मातुलुङ्गायाम् । सुगन्धायाम् । गिरिजायाम् । पूतिपुष्पिकायाम् ॥

मधुकृत्। पुं॰ भ्रमरे ॥ मधु करोति । कृञ्॰ । क्विप् ॥ मधुकरमक्षिकायाम् ॥

मधुकैटभः । पुं॰ भ्रङ्गे । भ्रमरे ॥

मधुकोषः । पुं॰ मधुमक्षिकाभिः कृतमध्वाधारे । मधुछत्तो॰इ॰ भा॰ ॥

मधुक्रमः । पुं॰ मधुपानाहव्ये । श श्वन्मधुपानक्रमे । मधुवारे। मधुनः क्रमः ॥

मधुक्षीरः । पुं॰ खर्जूरवृक्षे ॥

मधुखर्जूरिका । स्त्री॰ मधुखर्जूरिकायाम् । कोलकर्कटिकायाम् । माधवीमधुरायाम् ॥

मधुगन्धः । पुं॰ बकुले ॥

मधुगायनः । पुं॰ कोकिले ॥

मधुगुञ्जनः । पुं॰ शोभाञ्जनवृक्षे ॥

मधुघोषः । पुं॰ कोकिले ॥

मधुच्छदा । स्त्री॰ मयूरशिखायाम् ॥

मधुच्छन्दाः । पुं॰ ऋषिविशेषे । विश्वामित्रपुत्रे ॥

मधुच्युत् । त्रि॰ अमृतस्राविणि ॥

मधुजम् । न॰ सिक्थके ॥

मधुजम्बीरः । पुं॰ मधुरजम्बीरे ।

मधुजा । स्त्री॰ पृथिव्याम् ॥ मधोर्जाता । जनी॰ । डः ॥ मधुखर्जूराम् । सितायाम् ॥

मधुजित् । पुं॰ विष्णौ ॥ मधुंदैत्यविशेषम् जयति । जि॰ । सत्सु-

द्विषेतिक्विप् । तुक् ॥

मधुतृणः । पुं॰ न॰ इक्षौ ॥

मधुत्रयम् । न॰ मधुत्रये ॥

मधुदीपः । पुं॰ कामदेवे ॥

मधुद्रुमः । पुं॰ आम्रवृक्षे ॥

मधुदूती । स्त्री॰ पाटलावृक्षे ॥

मधुद्रुः । पुं॰ भ्रमरे ॥

मधुद्रवः । पुं॰ रक्तशिग्रौ ॥

मधुद्रुमः । पुं॰ मधूके । गुडपुष्पे । महुवा॰इ॰भा॰ ॥ मधुनामाद्रुमः ॥

मधुद्विट् । पुं॰ विष्णौ ॥

मधुधातुः । पुं॰ स्वर्णमाक्षिके ॥

मधुधूलिः । स्त्री॰ खण्डे । खांडइ॰भा॰ ॥

मधुधेनुः । स्त्री॰ दानार्थमध्वादिनिर्मितसवत्सायांगवि ॥

मधुनाडी । स्त्री॰ मध्वाधारच्छिद्रे ।

मधुनारिकेलः । पुं॰ माधवीफले । मधुफले । मधुकूर्चे । दृश्यफले । सोहानारल॰इ॰गौ॰दे॰भा॰ । एतन्नारिकेल॰इ॰कोकणदेशभा॰ ॥ माधवीकनारिकेरंफलमतिमधुरंदृढं रंजनसंकारिस्निग्धंवातातिसारभ्रमशमनमथध्वंसनंवह्निदोषैः । बालक्षयप्रकोपं जनयतिकुरुतेचारुकान्तिंवलक्षस्थैर्यदेहस्यधत्तेधनमदनकलावर्धनंपित्तनाशनम् ॥

मधुनी । स्त्री॰ क्षुपविशेषे । घृतमण्डायाम् । वायसोल्याम् । सुमङ्ग

लायाम् । माकण्डहाता॰इ॰माक चाउली॰इ॰च॰गौ॰दे॰मा॰ ॥

मधुनेता । पुं॰ भ्रमरे ॥

मधुपः । पुं॰ भ्रमरे ॥ मद्यपे ॥ मधु-पिबति । पा॰ । आतोनुपसर्गे॰इ तिक: । पिबते: सुरासीध्वोरिति-नियमाङ्गटच् ॥

मधुपति: । पुं॰ श्रीकृष्णचन्द्रे ॥

मधुपर्क: । पुं॰ षोडशोपचारपूजा-ङ्गतषष्ठोपचारे ॥ तस्यप्रमाणं य था । दधिसर्पिर्जलंक्षौद्रं सितैताभि स्तुपञ्चभि: । प्रोच्यतेमधुपर्कस्तुस-र्वदेवौघतुष्टये ॥ असम्पुसर्वत : स त्य' सितादधिघृतंसमम् । सर्वेषा-मधिकंक्षौद्रं मधुपर्कंप्रयोजयेत् ॥ त ब्रवित्वाप्यपात्रे वारौकाश्ये तभवेन वा । ज्योतिष्टोमाश्वमेधादौपूर्वेचे-ष्टे प्रपूजने ॥ मधुपर्क: प्रतिष्ठोयं-सर्वदेवौघतुष्टिद: । धर्मार्थकाममो क्षासाधक: परिकीर्त्तित: ॥ मधु पर्क: सौख्यभोग्यतुष्टिपुष्टिप्रदाय-क: ॥ आज्यं दधिमधुमिश्रं मधुप र्कं निर्दुर्बुधा: । इतिच ॥ न॰दधि-संयुक्तमधुनि । महोदये ॥ मधुना पृच्यते । पृची॰ । घञ् ॥

मधुपर्क्य: । त्रि॰ मधुपर्कार्हे ॥ मधु पर्कमर्हति । दण्डादिभ्यइतियत् ॥

मधुपर्णिका । स्त्री॰ गम्भार्याम् ॥ नी लीवृक्षे ॥ मध्विव॰मधुरावित्वा॰-पर्णान्यस्या: । पाककर्णेतिङीष् । स्वार्थेकन् । ह्रस्व: ॥ सुदर्शनायाम् ॥

मधुपर्णी । स्त्री॰ गम्भार्याम् । नी-ल्योषधौ ॥ गुडूच्याम् ॥ मधुबीज पूरे ॥ वराहक्रान्तायाम् ॥

मधुपा । स्त्री॰ मद्यमायाम् ॥

मधुपाका । स्त्री॰ षड्भुजायाम् । खर्बूजा॰इ॰भा॰ ॥

मधुपायी । पुं॰ भ्रमरे ॥ त्रि॰मधुपा नकर्त्तरि ॥

मधुपालिका । स्त्री॰ गम्भार्याम् ॥

मधुपिपासु: । त्रि॰ मधुपातुमिच्छौ ॥ मधुपिपासु: । गम्यादित्वाद्वि-तीयासमास: ॥

मधुपीलु: । पुं॰ महापीलौ । राजपी लौ । महावृक्षे ॥

मधुपुरी । स्त्री॰ मथुरायाम् ॥

मधुपुष्प: । पुं॰ मधुद्रुमे ॥ रोध्रे ॥ शिरीषवृक्षे ॥ अशोकवृक्षे ॥ वकु-लवृक्षे ॥

मधुपुष्पा । स्त्री॰ दन्तीवृक्षे ॥ नाग-दन्तीवृक्षे ॥

मधुप्रिय: । पुं॰ बलदेवे । अच्युता-ग्रजे ॥ मधुमद्यंप्रियंयस्य: । भू मिजम्बाम् ॥ त्रि॰मद्यप्रिये ॥

मधुफल: । पुं॰ मधुनारिकेरे ॥ वि-कङ्कतवृक्षे ॥

मधुफलिका । स्त्री॰ मधुखर्ज्जूरिका-याम् ॥

मधुबहुला । स्त्री॰ वासन्तीलतायाम् ॥

मधुमार : । पुं॰ मात्रावृत्तान्तरे । सगणं विधायकगणं निधाय सुखसौख्यवाममधुमारनाम ॥ यथा । अयिमुञ्चमानमवहीवधान । भुजगाधिपेनभयनाशकेन ॥

मधुभित् । पुं॰ विष्णौ ॥

मधुमक्ष । त्रि॰ मधुपे ॥

मधुमक्षिका । स्त्री॰ सरघायाम् ॥ मधुमक्षिका ॥

मधुमज्जा । पुं॰ आखोटवृक्षे ॥

मधुमान् । त्रि॰ माधुर्यान्विते ॥

मधुमती । स्त्री॰ मूर्वायाम् । काश्मर्याम् ॥ नदीविशेषे ॥ तस्याजलगुणास्तु । चन्द्रभागगुणसाम्यदं च शं शिस्वमाधुमतमग्निदीपनम् । इति ॥ मध्वस्तिअस्याम् । मध्वादिभ्यश्चेतिमतुप् ॥ उपास्यनायिकाविशेषे ॥ यथा । तयामधुमतीसिद्धिर्यासिनाचसंशय : । देवर्षिटीधतभतं तद्यवधश्रामवल्लिधि । स्वर्गेमर्त्येचपातालेलयघमनुसिघ्नति । तस्यैवचेटिकाः सत्रनियन्ति नात्रसंशय : ॥ अपिच । यन्त्रानेषशृणोतियोजनशतादाविर्भवन्त्यग्रतालोतिवेदपुराणभारतकथागाथादयोनाङ्मया : । यत्नातिस्वयमिच्छयाशुचिपदै : शास्त्राविकाव्याविवालोकान्भ्राम्यतिपश्यतिस्फुट

रुचीरसमस्त्रलीभैरवी : । उष्णिक्छन्द : ७ प्रभेदे ॥ यथा । ननगिमधुमती । यथा । रविदुहितृतटे॰वनकुसुमतति : । व्यधतमधुमती॰मधुमथनमुदम् ॥

मधुमत् । पुं॰ विष्णौ । मधुं मथ्नाति । मदे॰ । क्विप्चेतिक्विप् ॥

मधुमथन : । पुं॰ विष्णौ ॥

मधुमल्ली । स्त्री॰ मालत्याम् ॥

मधुमस्तकम् । न॰ खाद्यविशेषे । परिभाष्यमेंं ॥

मधुमाक्षिकम् । न॰ स्वर्णमाक्षिके ॥

मधुमाध्वीकम् । न॰ मद्ये ॥

मधुमारक : । पुं॰ भ्रमरे ॥

मधुमूलम् । न॰ आलुके । मीठाआलु॰ गौ॰दे॰भा॰प्रसिद्धे । पिण्डमूले ॥

मधुयष्टि : । स्त्री॰ इक्षौ ॥

मधुयष्टिका । स्त्री॰ मधुकायाम् । मधुयष्ट्याम् । मुलहठी॰मुलेठी॰इतिख्यातौषधौ । मधुयष्टीव । इवे॰ तिकन् ॥

मधुयष्टी । स्त्री॰ मधुयष्टिकायाम् ॥ मधुनोयष्टी । गुणाम्पञ्चवत्याम् ॥

मधुर : । पुं॰ मिष्टरसे, गौल्ये । स्वादौ । रसज्ञेषु । गुल्ये ॥ तस्यगुणा : मधुर : पिच्छल : शीतोधातुस्तन्यबलप्रद : । चक्षुष्योवातपित्तघ्न : कुर्यान्नृल्यवजकमीन्

सोतियुक्तोज्वरश्वासगलगगंडादिरो
गकृत् ॥ अपिच । मधुरस्तुरसस्निग्धो
तिकेशान्वपुषः स्थौर्य्यबलौजवीर्यं
दायी । अतिसेवनतः प्रमेहशैत्य-
जडतामान्द्यमुखान्करोतिदोषा-
न् जीवकौषधौ ॥ रक्ताधियौ ॥
राजाम्रे ॥ रसोषौ । गुडे ॥ शाली
हैमन्तधान्ये । न० विषे ॥ वङ्गे ॥
त्रि० रसनाकर्षिणि । स्वादौ । म-
धुररसयुक्ते ॥ मधुमाधुर्य्यमस्यास्ति ।
ऊषसुषीतिरः ॥ मधुमाधुर्य्यं राति
वा । आतोनुपेतिकः ॥ प्रिये ॥
इक्षिमधुरंमधुमधुरंद्राक्षामधुरासि-
तातुमधुरैव । तस्यतदेवहिमधुरंय-
स्यमनोयत्रसंलग्नम् ॥
मधुरकः । पुं० जीवकौषधौ ॥ स्वा
र्थेकः ॥
मधुरकण्टकः । पुं० मत्स्यविशेषे । क
णायाम् ।
मधुरजम्बीरः । पुं० मधुजम्बीरे । रस-
द्राविणि , शर्करके ॥
मधुरत्वचः । पुं० धवे । पीतफले ॥
मधुरत्रयम् । न० दुग्धसितामाक्षिके-
षु ॥ सितामाक्षिकसर्पिःषु ॥
मधुरत्रिफला । स्त्री० द्राक्षाकाश्मर्य्यख
र्ज्जूरिफलेषु ॥
मधुरनिस्वना । स्त्री० मधुरस्वरयुक्ता
यांनार्याम् । मधुरोनिस्वनोय-
स्याः ॥

मधुरफलः । पुं० राजवदरे ।
मधुरमांसम् । न० क्षीरास्रते ॥ तद्वि
धानंयथा । घृताम्बुसेदितेमांसेश
ष्ठीचूर्णैविमि : क्षिपेत् । दुग्धस्वश
र्करोपेतंपश्चात्सौगन्धिकंक्षिपेत् ।
नातिसार्द्रं नातिशुष्कमिदंक्षीरास्र
तस्मृतम् ॥ क्षीरमृतंवृष्यरसंरोचनं
चातिशीतलम् । वातपित्तहरंब-
ल्यं सुस्निग्धमतिकोमलम् ॥
मधुरवल्ली । स्त्री० मधुबीजपूरे ॥
मधुरसः । पुं० इक्षौ । मधुमधुरो
रसोस्यास्मिन्वा ॥ तालवृक्षे ॥
मधुरसा । स्त्री० मूर्वायाम् ॥ द्राक्षा-
याम् ॥ दुग्धिकायाम् ॥ गम्भा
र्य्याम् ॥ मधुरसोस्याः ॥
मधुरस्रवा । स्त्री० पिण्डखर्ज्जूर्य्याम् ॥
मधुरा । स्त्री० शतपुष्पायाम् । सौं.
फ० इ० भा० ॥ मिश्रेयायाम् । शा
लिये । शीतशिवे । सलूफा० इ०
गौ० दे० भा० ॥ मधुरोरसोस्य
स्याः । अर्शआद्यच् ॥ मथुरापुर्य्या
म् ॥ यथा । इक्ष्वाकुकुलधर्मोयं मधुपु
रं मथुरावतः । शत्रुघ्नोमधुरांनाम पुरीं
तत्रचकारसः इति रघुवंशटीका
याम् ॥ मेदायाम् ॥ मधूल्याम्,
यष्टिकायाम् ॥ काकोल्याम् ॥ श
तावर्य्याम् ॥ वृहज्जीवन्त्याम् ॥ पा
लङ्कशाके ॥ मनोहरायाम् ॥
टाप् ॥

मधुराकृतिः । त्रि० सौम्यरूपे ॥

मधुराम्ल : । पुं०) आम्रातके ॥
मधुराम्लक : । पुं०)

मधुराम्लफलः । पुं० रैफले । आरे ॥

मधुरालापा । स्त्री० शारिकायाम् ॥

मधुरालाबुनी । स्त्री० राजालाब्वाम् ।

मधुरिका । स्त्री० मिश्याम् । शालेये । शीतशिवे । भमसौफ० इ० भा० ॥ मधुरोरसोऽस्यस्याः : अच् । स्वार्थे कन् ॥

मधुरिपु : । पुं० विष्णौ ॥ मधोरसुरविशेषस्यरिपु : ॥

मधुरेणु : । पुं० कटभीवृक्षे ॥

मधुरोदक : । पुं० सप्तसमुद्रान्यतमसमुद्रे । जलसमुद्रे । स्वादूदके ॥

मधुलम् । न० आसवे । मद्ये ॥

मधुलग्न : । पुं० रक्तशोभाञ्जने ॥

मधुलता । स्त्री० शूलीतृणे ॥

मधूलिका । स्त्री० राजिकायाम् ॥

मधुलिट् । पुं० भ्रमरे ॥ मधुलेढि । लिह आस्वादने । क्विप् ॥

मधुलेही । पुं० भृङ्गे । भ्रमरे ॥

मधुलोलुप : । पुं० भ्रमरे ॥

मधुवटी । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

मधुवनम् । न० मथुरायाम् ॥ कदाचिन्मधुसंज्ञिनदैत्येनाधिष्ठितंयतः । ततोमधुवनंनामाख्यातमत्रमहीतले । पुण्यंमधुवनंतत्रसान्निध्यंनित्यदाहरेः ॥ मधोःवनम् ॥ किष्किन्धायां सुग्रीवस्यवनविशेषे ॥

मधुवल : । पुं० कोकिले ॥

मधुवल्ली । स्त्री० यष्टीमधुनि ॥ क्लीतनके ॥

मधुवार : । पुं० मधुक्रमे । पुन : पुनर्मधुपानपरिपाट्याम् । मधुपानावसरे ॥ मधुनोमद्यस्यवारोऽवसरः । मधुपानावृत्तिरित्यर्थः ॥

मधुवारुणी । स्त्री० मधुरूपायांवारुण्याम् ॥

मधुवीज : । पुं० दाडिमे ॥

मधुवीजपूरः । पुं० मधुरफलायाम् । महाफलायाम् । मधुकर्कट्याम् । मीठाबिजौरा० इ०भा० ॥

मधुवृक्ष : । पुं० मधुके । महुवा० इ० प्रसिद्धे ॥ मधुनामावृक्ष : ॥

मधुव्रत : । पुं० भ्रमरे ॥ मधुव्रतंभक्ष्यंयस्य ॥ यद्वा । मधुभक्षणव्रतयति भुङ्क्ते । कर्मण्यण् ॥

मधुशर्करा । स्त्री० मधुजातशर्करायाम् । सिताखण्ड० इ० गौ० दे० भा० प्र० द्रव्ये यथा । माध्वीसुतामधूत्पन्नामधुजामधुशर्करा । माक्षीकशर्कराचैवक्षौद्रजाक्षौद्रशर्करा ॥ यन्मधुयंयन्त्रसंपीडं तन्मधुपात्रात्शर्करा । विशेषादलवृष्याचसर्पिषंछर्दिर्वदिनाम् अपिच । मधुजाशर्करारूक्षाकफपित्तहरीगुरु : । छर्दीतीसारतृड्दाहरक्तघ्नतुवराहि

कुरुपाञ्चालाश्च : शाल्विकोशलाः । आवन्त्याश्चभुलिंडाश्चलोकाश्चैवान्धकै : सह ॥ मध्यदेश्यजनपदाः प्रायश : परिकीर्तिता : ॥

मध्यदेश्य: । त्रि॰ मध्यदेशभवे ॥ दिगादित्वात्॰ यत् ॥

मध्यन्दिन : । पुं॰ बन्धूकवृक्षे । सम निशा॰ इ॰ भा॰ ॥

मध्यपञ्चमूलकम् । न॰ पाचनविशेषे ॥ यथा । बलापुनर्नवैरण्डसूर्पपर्णीद्वयेनतु । एकयोजितैमैचस्यान्म व्यंपञ्चमूलकम् ॥

मध्यम : । पुं॰ तन्त्र्युत्थितकण्ठोत्थितेषुसप्तस्वरांमध्ये पञ्चमे ॥ मध्यदेशे ॥ मृगविशेषे ॥ रागभेदे ॥ शरीरावयवादिविशेषे ॥ यथा । षोडशाङ्गे समारभ्यावदैसप्ततिभवेत् । मध्यम : सतुविज्ञेय : परतोहउच्यते ॥ यथोक्तम् । तद्देवोप्लितोयायुक्त : कण्ठसमाहत : । नाभिप्राप्तोनकाशटीनध्यमस्तेनमध्यम : ॥ कौञ्चोनदतिमध्यमनितिच ॥ भूकम्पविशेषे ॥ मध्यचारिणि गौर्भादमध्यमोभूम्यनन्तर : ॥ पुं॰ न॰ मध्यमे । देहमध्यमेभागे । त्रि॰मध्यस्थे ॥ उत्कृष्टापकृष्टयोर्मध्यवर्तिनिपिच मध्ये भव : । मध्यान्म : ॥ दशापांसमभिव्याप्याम् ॥

मध्यमपाण्डव : । पुं॰ अर्जुने ॥

मध्यमस्थलक : । पुं॰ कृषीवलभर्ता । छायाग॰ इ॰ भा॰ ॥ यथा । उत्तमश्चायुधीयोवमध्यमश्च कृषीवल : । अधमोभारवाहीस्यादित्यपिविधोस्मृत : ॥

मध्यमलोक : । पुं॰ भूमौ ॥

मध्यमसङ्ग्रह: । पुं॰ स्त्रीसङ्ग्रहस्यविवादविषये ॥

मध्यमफलम् । न॰ षड्गवेदे ।

मध्यमा । स्त्री॰ हृष्टरजोनायाम् । रसकायाम् कन्यायाम् । कर्णिकायाम् ॥ अङ्गुलिभेदे । मध्यमे त्र्यक्षरछन्दसि । हृदयोविद्युतनादरूपवर्णे । नायिकाभेदे ॥ लज्जामन्मथमध्यस्थामध्योदितयौवनेतिलक्षणम् । मध्ये कालम् ॥ षट्कान्त्याद्यप् ॥ मध्यमभार्यायाम् । मध्यमदश्ची । पुं गणकदर्पडीपंबाधित्वाऽकारादिष्टाप् ॥ वात्स्यायोगयोमध्यमा मध्यान्म : । सवोंमध्ये मामोष्ठस्थाना ॥

मध्यमाङ्गि : । पुं॰ चक्रांशनमिविशेषे ।

मध्यमिका । स्त्री॰ मध्यमायाम् । मध्यमैव । कन्

मध्यमीयस् त्रि॰ मध्य ॥ मध्यमीयसि । मध्यमीयोस्मप्रत्ययौवस्त्याप्त्यादि

मीयः ॥

मध्यमेश्वरः । पुं॰ काशीस्थे शिवलिङ्गविशेषे ॥ शर्वाणीमध्यमाभिधे ॥ अचपर्वतीस्थानम् ॥

मध्ययवः । पुं॰ षट्श्वेतसर्षपपरिमाणे ॥

मध्यरात्रः । पुं॰ निशीथे । अर्धरात्रे ॥ मध्यरात्रिः । पूर्वापरार्धेतिसू॰ सर्वैकदेशः कालेनसमस्य ते नत्वक्षीव॰व्यापकस्य सामान्यार्थे ऽव्ययादिस्युक्तेः समासे॰ अहः सर्वैकदेशेत्यच् ॥

मध्यलोकः । पुं॰ पृथिव्याम् ॥

मध्यलोकेशः । पुं॰ नृपे । राज्ञि ॥ मध्यलोकानांमर्त्यानामीशः ॥

मध्यस्थः । त्रि॰ निकटे । मध्यवर्तिनि । विवदमानयोरुभयोरपिहितैषिणि ॥ उभयपक्षरहिते ॥ स्वार्थानिरोधेनपरार्थघटके ॥ यथा । एके सत्पुरुषाः परार्थघटकाः स्वार्थस्याविरोधेनमध्यस्थाः परकीयकार्यकुशलाः स्वार्थाविरोधिनये । तेऽमीमानुषराक्षसाः परहितंयैःस्वार्थतोऽन्यन्ते॰येतुघ्नन्तिनिरर्थकंपरहितंतेकेन जानीमहे । पुं॰ पुरुषे । अनेनुरुणा सुखदोःखमध्यस्थः । सुखेऽपिसुखेना ... [illegible]

मध्ये तिष्ठति । स्था॰ । कः ॥

मध्यस्थलम् । न॰ कटिदेशे ॥ यथा । कुचौमरिचसन्निभौनुरजमध्यमध्यस्थली यस्येतिमिरमञ्जरीसहचरीन रीनृत्यते । इति ॥

मध्या । स्त्री॰ मध्यमायाम् ॥ व्यवहारायाम् वृत्तौ ॥ नायिकाभेदे ॥

मध्याह्नः । पुं॰ अह्नोमध्यभागे । त्रिधाविभक्तदिनस्य मध्यभागे । पञ्चधा विभक्तस्याह्नस्तृतीयभागेवा ॥ अह्नो मध्यम् । सङ्ख्याविसायेतिज्ञापका त्समासः ॥

मध्येचित्तम् । अ॰ चित्तमध्ये ॥ मध्ये चित्तस्येतिविग्रहे॰ पारेमध्येषष्ठ्या वेति॰अव्ययीभावः॰ निपातनादेदंतत्वम् ॥

मध्वदः । पुं॰ कर्मफलभुजिजीवे ॥ मधुकर्मफलम् ॰ अत्ति । अद॰ । कर्मण्यण् ॥ संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः ॥

मध्वाधारः । पुं॰ सिक्थके ॥

मध्वालुः । } न॰ कन्दविशेषे । मधुमध्वालुकम् । } न॰ रक्तालुकेरोमान्विते । दीर्घसुषिरेति॰ भा॰ । मोचालु इ॰ गौ॰ भा॰ ॥

मध्वासवः । पुं॰ मधूकपुष्पजातमद्ये । माधवके । मधुनि । माध्वीके ॥ मधूकपुष्पमधु । तस्यासवः ॥

मध्वासवणिक् । पुं॰ शौण्डिके ॥

सा । मधुनःशर्करा ॥
मधुशाख : । पुं० मधुष्ठीले ॥
मधुशिग्रु : । पुं० रक्तशोभाञ्जनवृक्षे । सुनगा० द्र० कार्ष्णादीव्याति ॥ मधुः मधुर: शिग्रु : ॥ मधुप्रधान : शिग्रुर्वा ॥
मधुशीर्षकम् । न० समितासिर्मितेप क्वानविशेषे ॥
मधुशेषम् । न० सिक्थके ॥
मधुश्रेणी । स्त्री० मूर्वायाम् । मधुम : श्रेणिरस्य ॥
मधुश्वासा । स्त्री० जीवन्तीवृक्षे ॥
मधुष्ठीलः । पुं० मधूकवृक्षे । महुवा इ० विख्याते ॥ मधष्ठीवति । ष्ठिवु निरसने । इगुपधेतिकः । पृषोदरादिः ॥ मधुष्ठीले गर्भेऽस्येतिवा ॥
मधुसख: । पुं० कामदेवे ॥
मधुसारथि : । पुं० कामदेवे ॥
मधुसिक्थकः । पुं० स्थावरविषभेदे ॥
मधुसुहृत । पुं० कामदेवे ॥
मधुसूदन: । पुं० भ्रमरे । वनमालिनि । श्रीकृष्णे । वैदिककर्ममार्गके भगवति० दुष्टनिग्रहकर्तरि ॥ मधुनामानमसुरंसूदितवान् ० सूदयति स्मवा । सूदक्षरणे । नन्द्यादित्वाल्ल्युः ॥ विष्णुकर्णमलोद्भवंतंमधुनामसहासुरम् । ब्रह्मणोपचितिंकुर्वन्नुजघानपुरुषोत्तमः ॥ तस्यतावद्धादेवतदासर्वेविमानवा : । मधु-

सूदनमित्याहुर्ऋषयश्चजनार्दनमिति भारते ॥
मधुसूदनी । स्त्री० पालक्कीशाके ॥
मधुस्रवः । पुं० मधूकवृक्षे ॥ मोरटलतायाम् ॥ न० तीर्थविशेषे ॥
मधुस्रवा । पुं० मधूकवृक्षे ॥
मधुस्रवा । स्त्री० जीवन्त्याम् । डोडीतिगुर्जरदेशभाषयाप्रसिद्धायाम् ॥ मूर्वायाम् ॥ हंसपद्याम् ॥ मधुयष्टिकायाम् ॥
मधुस्वर : । पुं० कोकिले ॥ मधुरःस्वरोयस्य : ॥ मधौस्वरोयस्यवा ॥
मधुहा । पुं० विष्णौ ॥ मधुंदैत्यविशेषं हन्ति । हन० । क्विप् चेतिक्विप् । ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषुक्विबितिनियमस्प्रायिकत्वात् ॥
मधूक : । पुं० गुडपुष्पे । मधुद्रुमे । महुवा० इतिख्यातेवृक्षे ॥ अस्यगुणा : मधूकपुष्पंमधुरंशीतलंगुरुबृंहणम् । बलशुक्रकरंप्रोक्तंवातपित्तविनाशनम् ॥ फलंशीतंगुरुस्वादुशुक्रलंवातपित्तनुत् । अहृद्यंहन्तितृष्णास्रदाहश्वासक्षतक्षयान् ॥ तन्मस्यगुणास्तत्फलवत् । यथा । यस्ययस्यफलस्येहवीर्यंभवतियादृशं- म् । तस्यतस्यैववीर्येणमज्जानमभिनिर्दिशेत् ॥ तस्यलक्षणा : । मधुत्त्वक्लापिसमोन्नयग्रोधनरोपयो ॥ मधुरो० मन्यसेवा । मधु जायां

न० मलज्ञाने । उलूकादयश्चेमा धुः ॥ न० यष्टीमधुनि ॥ इ० रा० निर्घण्टः ॥

मधूकपुष्पम् । न० मधुद्रुमस्य कुसुमे ॥ मधुच्युतं स्याच्च मधूकपुष्पं संशोधितं केसरधूलिवर्जितम् । सम्यग्विलंश भसिताघृताभ्यां सजीरकं जीवनदं हि जीविनाम् ॥ हृद्यं हयोयं सुमधुरं मधूकं वातघ्नं कृ । पित्तप्रकोपशमनं च हृद्यं कच्छमुखप्रियम् ॥

मधूच्छिष्टम् । न० सिक्थके ॥ मधुन उच्छिष्टम् ॥

मधूत्थितम् । न० सिक्थके ॥

मधूत्सवः । पुं० चैत्रावस्थायाम् ॥

मधूपघ्नः । पुं० न० मथुरायाम् । ल वणपुरे ॥

मधूलः । पुं० जलजमधूके । मधू-लके ॥

मधूलकः । पुं० जलजमधूके जल मधुका० इतिभाषा । दीर्घपत्रे ॥ मधुलाति । ला० घातोनुपेतिकः । घन्दीयामपीतिदीर्घः । स्वार्थेक न् । गिरिजातमधूके । गौरशाके । अस्याणुणामधूकगुणतुल्याः ॥ मधु रसे ॥ त्रि० तद्वति ॥

मधूलिका । स्त्री० मूर्वायाम् । प्रस्य यस्मादित्तीत्वम् ॥

मधूली । स्त्री० क्षीतनके ॥ मधुफ-र्कट्याम् ॥ शार्ङ्ग ॥

मध्यः । पुं० अस्फुटसाधकाङ्कविशे षे । पुं० न० विलग्ने । देहमध्यभा गे । मध्यमे । अवलग्ने । हृदयपु ण्डरीकाकाशे ॥ त्रि० न्याय्ये । उत्क र्षापकर्षहीने ॥ यथा० मध्यमः ॥ अन्तरे ॥ अधमे ॥ मध्यमे ॥ यथा । उ त्तमाऽधममध्यानि बुद्ध्वा कार्याणि पार्थिव । उत्तमाधममध्येषु पुरुषेषु नियोजयेत् ॥ मध्यायति । ध्यै० । घातोनुपेतिकः ॥ यथा । मन्यते । मह० । मांगोभांघते वा । मध्न्यादिः ॥ मध्येशरीरादेर्भवम् । यत्प्रत्यये० ऽन्त्यः ॥ सङ्ख्याविशेषे ॥ यथा ॥ १.................. ॥

मध्यगन्धः । पुं० आम्रद्रुमे ॥

मध्यतः । अ० मध्ये इत्यर्थे ॥ आद्यादित्वात्तसिः ॥

मध्यदेशः । पुं० देशविशेषे । मध्यमे ॥ तस्य सीमा यथा । हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्यं यत्प्राग्विनशनादपि । प्रत्यगेव प्रयागाच्च मध्यदेशः प्रकीर्तितः ॥ मध्यश्चासौ देशश्चेति कर्मधारयः ॥ शाब्दीयरत्नाकरसंस्कारीजनोमध्यदेश इति व्याख्याकाराः ।

मध्यदेशीयः । त्रि० मध्यदेशोद्भवे ॥ मध्यदेशीयजनपदा यथा । तान्त्रिमेकुरुपाञ्चालाः शाल्वाश्च यस्तनाः । दशाः । ग्रामेनाभट्टकारायोधकाः सपटचराः ॥ मक्याः किराताः

मध्वजा । स्त्री॰ मद्ये ॥

मनः । पुं॰ जटामांस्याम् ॥

मनआपः । त्रि॰ मनोज्ञे ॥

मनःप्रग्रहान् । त्रि॰ प्रगृहीतमनसि । समाहितचित्ते ॥

मनःप्रसादः । पुं॰ विषयचिन्ताव्याकुलत्वराहित्ये ॥ मनसः स्वच्छतायाम् ॥ मनसः प्रसादः ॥

मनःशिलः । पुं॰ मनःशिलायाम् ॥

मनःशिला । स्त्री॰ रक्तवर्णधातुविशेषे । कुनट्याम् । मनोज्ञायाम् । नागजिह्विकायाम् । मनसिल् इति भाषा ॥ मनःशिला गुरुर्वर्ण्या सरोष्णा लेखनी कटुः । तिक्ता स्निग्धा विषश्वासकासभूतकफास्रनुत् ॥ मनःशिला मन्दबलं करोति जन्तुं ध्रुवं शोधनमन्तरेण । मलानुबन्धं किल मूत्ररोधं सशर्करं कृच्छ्रगदं च कुर्यात् ॥ तालकस्यैव वीर्य्यं दोषक्षिप्रमनोगुप्ते तदन्तरम् । तालकस्य तिपीतं स्यात् वैद्यता मनःशिला ॥ अथ शोधनम् । पचेत् त्र्यहमजामूत्रे दोलायन्त्रे मनःशिलाम् । भावयेत् सप्तधा पित्तै रजायाः सा विशुध्यति ॥ मनःशब्दयाच्या शिला । शाकपार्थिवादिः ॥

मननम् । न॰ बुद्धौ ॥ युक्तिभिरनुचिन्तने ॥ धारणे ॥ असम्भावनाविपरीतभावनानिरासेनयुक्तिभिरनुचिन्तने ॥ ऊहे ॥ श्रुतस्यार्थस्याद्वितीयवस्तुनो वेदान्तार्थानुगुणयुक्तिभिरनवरतमनुचिन्तने ॥ केवलपुरुषबुद्धेरीत्य चिन्तशुष्कतर्कव्यावृत्त्यर्थं वेदान्तार्थानुगुणेति विशेषणम् ॥ अर्थाऽस्य आवणोद्वै दौतर्क्षीमननमीरितम् । वेदशास्त्राविरोधप्रवर्तकोपाख्यानचेतरः ॥ आत्मन्यतीतेसर्वस्मात् सर्वरूपेयथासते । कोवन्थः कथवामोक्षोनिभैत्तंमननंकुरु ॥

मनः । न॰ ज्ञानेन्द्रियविशेषे । बुद्धीन्द्रियाणांप्रधानेभगवतीविभूतौ । चित्ते । चेतसि । हृदये । स्वान्ते । हृदि । मानसे ॥ अपिचास्य पर्यायाः यथाभारते । मनोमहान् मतिर्ब्रह्मापूर्बुद्धिः ख्यातिरीश्वरः । प्रज्ञासंविच्चितिश्चैवस्मृतिश्च परिपठ्यते । पर्यायवाचकाः शब्दामनसः परिकीर्त्तिताः ॥ इति । न्यायमतेऽस्य गुणाः । यथा । परापरत्वसङ्ख्याद्याः पञ्चवेगाश्चमानसे । मनोग्राह्यसुखंदुःखमिच्छाद्वेषोमतिः कृतिः ॥ अयौगपद्यात् ज्ञानानांतस्याणुत्वमिहेष्यते । इति ॥ जन्यज्ञानसामान्यं प्रतित्वङ्मनोयोगः कारणम् । त्वचोयोगो मनसाज्ञानकारणमुदाहृतः ॥ सञ्ज्ञानवगुणायथा । धैर्य्यपपत्तिर्व्यभिचारविसर्गः कल्पनाक्षमा । सद्

संचाराशुताचैवमनसोनववैगुणाः॥ धैर्यम् १। उपपत्तिः ऊहापोह- कौशलम् २। व्यक्तिः स्मरणम् ३। कल्पनामनोरथवृत्तिः ४। विसर्गः विपरीतसर्गभ्रान्तिः ५। क्षमा ६। सत्॰वैराग्यादि ७। असत्॰राग- द्वेषादि ८। आशुता॰अस्थिरत्व- म् ९। पुस्त्वं : ॥ अस्य : कारणे ॥ अस्यचातुर्विध्यंयथा। मनोबुद्धिरह ङ्कारश्चित्तं करणमान्तरम्। संशयो निश्चयोगर्वः स्मरणंविषयाअमी॥ तस्याध्यात्मत्वादियथा। अध्यात्मं मनइत्याहुः पञ्चभूतात्मकार- कम्। अधिभूतञ्चसङ्कल्पश्चन्द्रमाश्चा धिदैवतम्॥ इति॥ तस्यस्वरूपंय- था। अनिरूप्यमदृश्यञ्चज्ञानमेदंम- नःस्मृतमिति। तस्यप्राधान्या- प्राधान्यानुमापकानियथा। जना- नांहृदयंसंध्यःसुव्यक्तंवचमिनवै। शिष्यं कामं कन्यायांदौहित्रेवाथ पीपिच॥ पुत्रे पौत्रे चवसतिप्रतापे यशसिश्रियाम्। बुद्धीधारिविधि- द्यायांज्ञायतेहृदयंनृणामितिवच्च वैवर्त्त पुराणम्। तस्यबन्धमोक्ष प्रति हेतुत्वंयथा। नदेहोनचजीवात्मा नेन्द्रियाणिपरन्तप। मनएवमनुष्या- णांकारणंबन्धमोक्षयोः। बन्धस्य- विषयासक्तिमुक्तेर्निर्विषयन्तथेति॥ तच्चशायवीयपरमाणुरूपमितिशिरो

मणिमतम्। स्पर्शरहितत्वे सति- क्रियावत्त्वमस्यलक्षणम्॥ अस्यक्लो वत्वमेव नपुंसकमितिज्ञात्वाप्रिया- वैप्रोषितंमनः। सस्तुतचैवरमतेह सा:पाणिनिनावयम्॥ सुखदुःखा द्युपलब्धिसाधनं॰इन्द्रियविशेषे॥ सङ्कल्पविकल्पात्मिकाधामन्तःक रणवृत्तौ॥ तच्चप्रत्यात्मनियतत्वा- दनन्तंपरमाणुरूपंनित्यञ्चेतिता- र्किकाः॥ एकैकस्यात्मनएकैकंमन इत्यात्मनामनेकत्वान्मनसोऽनेकत्व म्॥ प्रदीपज्वालासन्तानवृत्तिसन्ता नरूपेणपरिणममानंमनःकरणद्र व्यंमननात्मकत्वान्मनइत्युच्यते॥ ए कादशेन्द्रियाणांमध्येप्रवर्त्तकंमनो वासुदेवविभूतिः॥ उभयात्मकमत्र मनः सङ्कल्पकमिन्द्रियञ्चसाध र्म्यात्। एकादशस्विन्द्रियेषुमध्ये मनउभयात्मकम्॰बुद्धीन्द्रियङ्क र्म्मेन्द्रियञ्च। चक्षुरादीनांवागादी नाञ्चमनोधिष्ठितानांस्वविषयेप्रव- र्त्तेः। तदसाधारणेनरूपेणाहसङ्क ल्पकमत्रमनः। आलो चितमिन्द्रियेणवस्त्विदमिति सम्मु- ग्धम्॰इदमेवंनैवमितिसम्यक्कल्प यति॰विशेषणविशेष्यभावेनविवेच यतीतियावत्। यथाहुः। सम्मुग्ध वस्तुमात्रन्तुप्राग्गृह्णात्यविकल्पि तम्। तत्सामान्यविशेषाभ्यांक-

ल्पयन्तिमनीषिण इति ॥ तथा च अस्तिह्यालोचनं ज्ञानं प्रथमं निर्विकल्पकम् । बालमूकादिविज्ञानसदृशं शुद्धवस्तुजम् ॥ ततः परं पुनर्वस्तुधर्म्मैर्जात्यादिभिर्यया बुद्ध्यावसीयते सापि प्रत्यक्षत्वेन सम्मतेति॥ सोऽयं सङ्कल्पलक्षणो व्यापारो मनसः समानासमानजातीयाभ्यां व्यवच्छिन्दन् मनो लक्षयति॥ स्यादेतत् । असाधारणव्यापारयोगिनो यथा चक्षुरादय इन्द्रियम् एवं मनोऽप्यसाधारणव्यापारमिन्द्रियं भवितुमर्हतीत्यत आह इन्द्रियञ्च तु तः साधर्म्म्यात् इन्द्रियान्तरैः । सात्त्विकाहङ्कारोपादानत्वसाधर्म्म्यम् । नत्विन्द्रलिङ्गत्वम् महत्तत्त्वादीनामपि इन्द्रलिङ्गत्वेनेन्द्रियत्वप्रसङ्गात् । तस्माद्व्युत्पत्तिनिमित्तमाचमिन्द्रलिङ्गत्वं न प्रवृत्तिनिमित्तम् ॥ मनुतेऽनेनेति विज्ञाननिमित्तान्तःकरणे ॥ युगपज्ज्ञानानुत्पत्तिर्मनसो लिङ्गम् ॥ १६ ॥ इति गौतमसूत्रम् । युगपत् एककाले एकात्मनीतिपूरणीयम् ज्ञानानामनुत्पत्तिर्यत एष धर्म्मो ज्ञानकरणायुत्वं मनसो लिङ्गं लक्षणमित्यर्थः । तथाहि । चक्षुरादिषु विषयसम्बन्धेऽपि यस्यासत्त्वभावादेकज्ञानं जनयति तदन्तःस्यादपरज्ञा

नं जनयति तदेव चाणु निखिलज्ञानजनकं सुखादिसाक्षात्कारासाधारणकारणं तदेकमेव लाघवात् सिद्धं मन इत्यर्थः ॥ तन्मात्रमभवने ॥ मन एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः । बन्धाय विषयासक्तं मुक्त्यै निर्विषयं स्मृतम् ॥ यतो निर्विषयं नित्यं मनः कार्यं मुमुक्षुणा । निरस्तविषयासङ्गं सन्निरुद्धं मनो हृदि यदायात्युन्मनीभावं तदा तत्परमं पदम् ॥ तावदेव निरोद्धव्यं यावद्धृदि गतं क्षयम् । एतज्ज्ञानञ्च ध्यानञ्च शेषोन्यायञ्च विस्तरः ॥ मन्यते नेन मनुते नेन वा । मनज्ञाने मनुञ्चबोधने वा असुन् मनसो नैर्मल्यन्तस्य श्रवणकीर्त्तनम् यथोक्तं श्रीदेवीभागवते । भ्रमन्तु सर्व्वेषु तीर्थेषु स्नात्वा स्नात्वा पुनः पुनः । निर्म्मलं न मनो यावत् तावत् सर्व्वं निरर्थकमिति ॥

मनसा । स्त्री॰ विषहर्य्याम् । जरत्कारुमुनेः पत्न्याम् ॥

मनसादेवी । स्त्री॰ कद्रौ । मनसायाम् ॥ अस्याः प्रणाममन्त्रो यथा । आस्तीकस्य मुनेः माता भगिनी वासुकेस्तथा । जरत्कारुमुनेः पत्नी मनसादेवी नमोऽस्तु ते ॥ अस्या ध्यानं यथा । देवीमम्बामहीनां शशधरवदनां चारुकान्तिं वदान्यां हंसारूढामुदारामरुणितवसनां सर्व्वदां स

वंदैव । ॥ रास्यांमणिडताङ्गीश्चन कमयिगर्णैर्नागरवैरनेकैर्वन्देहं ः साष्टनागामुरुकुचयुगलांभोगिनीं कामरूपामितितिथ्यादितत्त्वम् ॥

मनसिज । पुं॰कामदेवे । शृङ्गाररूपे । मनसिजायते स । मनौ॰ सप्त -म्यांजनेड : सप्तम्या हलदन्तादितिवा ॥

मनसिशय : । पुं॰ स्मरे । कामदेवे । मनसिशेते । शीङ् । अधिकरणे शेते रित्यच् । हलदन्तादित्यलुक् ॥

मनस्कार : । पुं॰ चित्ताभोगे । मनस : सुखादौ । एकस्मिन्विषयेपि सक्तेर्वे ॥ मनस : कारोव्यापार विशेष : । डुकृञ् । भावे घञ् । अत : कृकमीतिसत्वम् ॥

मनस्ताप : । पुं॰ मन : पीडायाम् । अनुतापे । पश्चात्तापे ॥ यथा । परनिन्दात्मिनोत्कर्षव्यसनायुक्त भाषणम् । अयुक्तं कर्मं कुर्वाणोमनस्तापेविशुद्ध्यतीतिमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥ ब्राह्मणं नयदादैवाच्छिन्नयज्ञोपवीतकाम् । मनस्तापेनशुद्धि : स्यादापस्तम्बोऽब्रवीन् मुनि : ॥

मनस्ताल : । पुं॰ दुर्गाया : सिंहे ।

मनस्थ : । त्रि॰ मनसिस्थितवस्तुनि॥

मनश्शनम् । न॰ विवचायुद्धौ ।

मनस्वी । पुं॰ शूरे ॥ अभिमानिनि ॥ मनोऽस्यास्ति । असन्तत्वादिनि : । शरभे ॥ त्रि॰ सुमनसि । प्रशस्तमनोयुक्ते ॥ प्रशंसायांविनि : ॥ क्वचिन्भूमौशय्याक्वचिदपिचपर्यङ्कशयन : क्वचिच्छाकाहार : क्वचिदपिचशाल्योदनरुचि : । क्वचित्कन्थाधारीक्वचिदपिचदिव्याम्बरधरोमनस्वीकार्यार्थी नगणयतिदु : खंनचसुखम् ॥

मनस्विनी । स्त्री॰ प्रशस्तमनस्विस्त्रियाम् ॥ मान्तलयघोडीप् ॥

मनहंस : । पुं॰ अतिशर्करीच्छन्द : १५ प्रभेदे ॥ सगणं विधायपयोधरवसुन्दरम्॰ भमयं ततोपिविधायचारतोमरम् । मनहंसइत्तमिदमुपस्थलाचरम् भवितसुजनमानसकमनोहरम् ॥ यथा । नवमञ्जुमञ्जुलकुञ्जक्विलतकोकिले॰ मधुमत्तचञ्चलचञ्चरीककुलाकुलि । समयेतिधीरसमीरकम्पितमानसे॰ किमुखण्डमानमनोरथेनविखिद्यसे ॥

मनाक् । अ॰ अल्पे ॥ मन्दे ॥ मननम् । मनज्ञाने । आक् प्रत्यय: ॥

मनाका । स्त्री॰ करिण्याम् । हस्तिन्याम् ॥ मन्यते । मन॰ । बलाकादयश्चेतिसाधु : ॥

मनाक्करम् । न॰ मंगल्यायाम् । मञ्जिष्ठागन्धयुक्तागुरुणि ॥ त्रि॰ दुं-

घल्करे ॥

मनायी । स्त्री० मनो : पत्न्याम् ॥ मनुशब्दं योगे० मनोरौवे स्वैकारा देशस्ततोऽपि च ॥

मनावी । स्त्री० मनाय्याम् ॥ मनो : स्त्रीति पुंयोगेमनुशब्दस्यमनोरौवेत्यौ कारादेशस्ततोऽपि च ॥

मनित । त्रि० बुद्धे । ज्ञाते॥ मन्यते स्म । मनुयवबोधने । क्त : । यस्य-विभाषेत्यस्यानित्यत्वादिट् ।

मनीकम् । न० चक्षुषि ॥

मनीषा । स्त्री० बुद्धौ धिषणायाम् । प्रेमुष्याम् ॥ ईषणम् ० ईषा । ईष गतिहिंसादर्शनेषु । गुरोश्चहलइत्य प्रत्यय: । टाप । मनसईषा । श-कन्ध्वादि : ॥

मनीषिका । स्त्री० मनीषायाम् ॥

मनीषितम् । न० मनीषायामभिनिवि ष्ट मनीषितम् । प्रातिपदिकाद्धात्व र्थेबहुलमिष्ठवच्चे ति० णिच्० तद न्तात्० क्त : ॥ इच्छायाम् ॥

मनीषी । पुं० ज्ञे । प्राज्ञे । धीरे । पण्डिते ॥ मनीषाऽस्यास्ति० व्रीह्या दित्वादिनि ॥ यद्वा । मनसईषी चित्तशुद्धिक्रमेणमनसोवशीकर्त्ता ॥ मनसईषितरिसवंर्णदीर्घदे । पृषोद राद्दि ० । ब्रह्मविदि ॥ यस्तत्परा भिसन्धौ । सतत्त्वशुद्धिदार्ढ्यमहावा-क्यजन्यात्ममनीषावति ॥ विविक्ति नि ॥ प्रमाणकुशले ॥

मनु : । पुं० ब्रह्मण : पुत्रे । सचप्र-जापतिर्धर्मशास्त्रवक्ताच ॥ स्वाय म्भुवादिषु ॥ प्रतिकल्पे चतुर्दशम-नवोभवन्ति । तेषांनामानियथा । स्वायम्भुव : १ सचशतरूपायांब्रह्मणो जात : । स्वारोचिष: २ । उत्तम: ३ । तामस : ४ । रैवत : ५ । चा क्षुष : ६ । सचषड्मवोचात्रिमुक्त-यातब्रह्मदेविल्यांमोरप्यन्यायांवैरि ण्यांजात : । एतेषडतीता : । वैव स्वत : ७ । अयस्वसूर्यात्सञ्ज्ञायां जातोवर्त्तमानएव ॥ सावर्णि: ८। सतुसूर्याच्छायायांभविष्यति । द क्षसावर्णि : ९ । ब्रह्मसावर्णि: १० । धर्मसावर्णि : ११ । रुद्रसावर्णि : १२ । देवसावर्णि : १३ । इन्द्रसावर्णि : १४ । एतेभ विष्यन्ति । माक्र्ये नवमादिमनूनां नामान्तराण्युक्तानि । यथा० रौ-च्य: ९ असौरुचिप्रजापते : पुत्र. । भौत्य . १० । असौभूतिप्रजाप-ते : पुत्र. । मेरुसावर्णि : ११ अ सौब्रह्मण : पुत्र : । ऋतु: १२ ऋत धामा १३ । विष्वक्सेन : १४ ॥ इतिमाक्र्ये नवसाध्यायमारभ्य कवि शत्त्यध्यायपर्यन्तचतुर्दशमनूनांनि-रूपणमस्ति ॥ ब्रह्मणोदिवसे प्रत्य-न् मनवश्चतुर्दश । भवन्तिपरिमा

यास्तेषांकालकृतंशृणु ॥ सप्तर्षय: सुरा : शक्रोमनुस्तत्सूनवोनृपा : । एककालेहिसृज्यन्ते संह्रियन्ते चपूर्ववत् ॥ चतुर्युगाणांसंख्याताऽधिकाह्येकसप्तति : । मन्वन्तरमनो : काल : सुरादीनाञ्चसत्तम ॥ अष्टौशतसहस्राणिदिव्ययासंख्ययास्मृता : । द्वापञ्चाशत्तथान्यानिसहस्राण्यधिकानिच ॥ त्रिंशत्कोट्यस्तुसम्पूर्णा : संख्याता : संख्यया द्विज । सप्तषष्टिस्तथान्यानिनियुतानिमहामुने ॥ विंशतिश्चसहस्राणिकालोऽयमधिकंविना । मन्वन्तरस्यसंख्येयंमानुषैर्वत्सरैर्द्विज ॥ मन्त्रे । मनुष्ये । जिनभेदे ॥ प्रजापतौ ॥ ऋषिविशेषे ॥ स्वायम्भुवप्रणीतस्मृतिविशेषे ॥ मनुते । मनुअवबोधने । शृस्वृस्निहित्रप्यसिवसिहनिक्लिदिबन्धिमनिभ्यश्च : । मन्यते । मनज्ञाने । पूर्वेण० उ : ॥

मनु : । स्त्री० मनो : पत्न्याम् ॥ मनोस्त्रीतिविग्रहे० पुंयोगे० मनोरौवेत्यौकारैकाराभावे० तत्सन्नियोगशिष्टोङीप्‌चनभवति ॥ पृक्कायाम् ॥

मनुज : । पुं० मनुष्ये ॥ मनोर्जात : । जनी० । पञ्चम्यामितिड : ॥

मनुजपति : । पुं० नरेन्द्रे । मनुजानांपति : ॥ सव्यगुरुसंज्ञायाम्० । ६ । ० ॥

मनुजी । स्त्री० मनुष्याम् ॥

मनुभू : । पुं० मनुष्ये ॥

मनुराट् । पुं० कुवेरे । निधिनाथे । श्वेतोदरे ॥

मनुषी । स्त्री० मानुषस्त्रियाम् । मनुष्यस्त्रीजातौ । योपधप्रतिषेधे० गवयहयमुकयमनुष्यमत्स्यानामप्रतिषेधइतियोपधात्वातिङीष् । हलस्तद्धितस्येतियलोप : ॥

मनुष्य : । पुं० मानुषे । मर्त्ये । मनुजे । मानवे । नरे ॥ अथमनुष्यसर्गोऽर्वाक्स्रोतोब्रह्मणोनवम : सर्गएकविधश्च । यथा । अर्वाक्स्रोतस्तुनवम : सप्तदैकविधोनृणाम् । रजोधिका : कर्मपरादु : खेचसुखमानिन : ॥ अपिच । तथाभिध्यायत : सर्गंसत्याभिध्यायिनस्तत : । प्रादुर्बभूवचाव्यक्तादर्वाक्स्रोतस्तुसाधक : ॥ यस्मादर्वाक्प्रवर्त्तन्ते ततोऽर्वाक्स्रोतसस्तुते । तेचप्रकाशबहुलास्तमोद्रिक्तारजोधिका : । तस्मात्ते दु : खबहुलाभूयोभूयश्चकारिण : । प्रकाशाबहिरन्तश्चमनुष्यासाधकास्तुते इतिवह्निपुराणम् ॥ शास्त्रीयज्ञानकर्मयोग्योऽयम् ॥ अथपञ्चमनुष्यविभागोवाराहाम् ६७ अध्याये । मनोरपत्यम् । मनोर्जातावञ्यतौषुक्च ॥

मनुष्यतीर्थम् । न० प्रजापतितीर्थे । कनिष्ठामूले ॥

पत्कारे ।

मनायी । स्त्री॰ मनो : पत्न्याम् ॥ मनुशब्दपुंयोगे॰मनोरौवे त्यैकारा देशस्ततोङीप्‌ च ॥

मनावी । स्त्री॰ मनाय्याम् ॥ मनो : स्त्रीतिपुंयोगेमनुशब्दस्यमनोरौवेत्यौ कारादेशस्ततोङीप्‌च ॥

मनित । त्रि॰ बुद्धे । ज्ञाते॥ मन्यते स्म । मनुघवबोधने । क्त : । यस्य- विभाषेत्यस्यानित्यत्वादिट्‌ ।

मनीषम् । न॰ अश्मनि ॥

मनीषा । स्त्री॰ बुद्धौ धिषणायाम् । शेमुष्याम् ॥ ईषणम्॰ईषा । ईष गतिहिंसादर्शनेषु । गुरोश्चहलइत्य प्रत्यय : । टाप । मनसईषा । शकन्ध्वादि : ॥

मनीषिका । स्त्री॰ मनीषायाम् ॥

मनीषितम् । न॰ मनीषायामभिनिविष्ट मनीषितम् । प्रातिपदिकाद्धात्वर्थेवहुलमिष्ठवच्चेति॰ णिचि॰ तद् न्तात्॰ क्त : ॥ इष्टायाम् ॥

मनीषी । पुं॰ ज्ञे । प्राज्ञे । धीरे । पण्डिते ॥ मनीषाऽस्यास्ति । व्रीह्या दित्वादिनि : । यद्वा । मनसईषी चित्तशुद्धिक्रमेणमनसोवशीकर्त्ता । मनसईषितरिसर्वज्ञईश्वरे । पृषोदरादि : । सक्षाविदि ॥ पक्षतफला भिमन्त्री । सत्वशुद्धिद्वारेणमन्त्राना- धयन्त्यात्ममनीषावति ॥ विवेकि

नि ॥ प्रभावकुशले ॥

मनु : । पुं॰ ब्रह्मण : पुत्रे । सचप्रजापतिर्धर्मशास्त्रवक्ताच ॥ स्वायम्भुवादिषु ॥ प्रतिकल्पे चतुर्दशमनवोभवन्ति । तेषांनामानियथा । स्वायम्भुव : १ सचब्रह्मणोब्रह्मणो जात : । स्वारोचिष : २ । उत्तम : ३ । तामस : ४ । रैवत : ५ । चाक्षुष : ६ । सचप्रथमौचात्रिपुत्र्यात्ब्रह्मादीह्ल्यावीरणकन्यायांवैरिण्याजात : । एतेषडतीता : । वैवस्वत : ७ । अयञ्चसूर्यात्सञ्ज्ञायां जातोवर्त्तमानएव ॥ सावर्णि : ८ । सतुसूर्याच्छायायांभविष्यति । दक्षसावर्णि : ९ । ब्रह्मसावर्णि : १० । धर्मसावर्णि : ११ । रुद्रसावर्णि : १२ । देवसावर्णि : १३ । इन्द्रसावर्णि : १४ । एतेभविष्यन्ति ॥ मात्स्ये नवमादिमनूनां नामान्तराण्युक्तानि । यथा॰ रौच्य : ९ असौरुचिप्रजापते : पुत्र । भौत्य । १० । असौभूतिप्रजापते : पुत्र । मेरुसावर्णि : ११ ब्रह्मण : पुत्र : । ऋतु : १२ ऋतुधामा १३ । विष्वक्सेन : १४ ॥ इतिमात्स्ये नवमाध्यायमारभ्यैकविंशत्यध्यायपर्यन्तचतुर्दशमनूनांनिरूपणमस्ति ॥ ब्रह्मणोदिवसे ब्रह्मन्‌ मनवश्चचतुर्दश । भवन्तिपरिमा

न्यद्रूवहेमन्तं पीयन्तं भोगवासना : ॥ हस्तं हस्तेन सम्पीड्यदन्तैर्दन्तान् विचूर्ण्य च । अङ्गान्यङ्गैः समाक्रम्य जयेदादौ स्वकं मन : ॥ एतावतिभूमितलेसुभगास्ते साधुचेतना : पुरुषाः । पुरुषकथासु च गण्या नजिता येचेतसाखेन ॥ हृदयबिलेकृतकुण्डलवलयकजनाविषो मनोभुजग : । यस्यौपवागिमागतमुद्वितं तसव्यायंबन्दे ॥ इति ॥ दोक्ष्मीचित्तनाशस्य योगोज्ञानम्वराघव । योगस्तद्वृत्तिरोधोहिज्ञानं सम्यगवेक्षणम् ॥ असाध्य : कस्यचिद्योग : कस्यचिद्तत्वनिश्चय : । प्रकारौद्वौततोदेवो जगादपरमेश्वर : ॥ इति च ॥ मनोनाशाभ्यासस्तु॰ अत्यन्ताभावसम्पत्तौज्ञातुर्ज्ञेयस्य वस्तुन : । युक्त्याशास्त्रैर्यतन्ते ये तेप्यत्राभ्यासिन : स्थिता : ॥ ज्ञातृज्ञेययोर्मिथ्यात्वधीरभावसम्पत्ति : ॥ स्वस्वरूपेणाप्यप्रतीतिरत्यन्ताभावसम्पत्ति : । युक्तिर्योग : । सोयंमनोनाशाभ्यास : ॥

मनोन्मनी । स्त्री॰ योगिनोऽवस्थाविशेषे ॥ यथाहुर्योगतारावल्यांश्रीशङ्कराचार्या : । नेत्रेयथोन्मेषनिमेषशून्ये वायुर्यथावर्जितरेचपूर : मनश्च सङ्कल्पविकल्पशून्यं मनोन्मनीसामधिसन्निधत्ताम् ॥ चित्तेन्द्रियाणां चिरनिग्रहेण श्वासप्रचारेशमितेसमस्ते । निवातदीपायुतनिश्चलाङ्गा- मनोन्मनीसामयिसन्निधत्तामिति ॥

मनोभव: । पुं॰ कामदेवे ॥ मनसिभवोऽस्य ।

मनोभू: । पुं॰ कन्दर्पे । मनसा॰ मनस: मनसिवाभवति भुव: क्विप् ॥

मनोमय: । पुं॰ पञ्चकोषान्तर्गततृतीयकोषे । इच्छाशक्तिमति॰ करणरूपि मनस्तुकर्मेन्द्रियै : सहितंमनोमयकोषोभवतीति ॥ अहन्ताममतांदेहेगृहादौचकरोतिय : । कामाद्यवस्थयाभ्रान्तोनासावात्मामनोमय : ॥ आत्मनि ॥ मनोहसिभिर्विभाव्यमानत्वात् । त्रि॰ मन : प्राये ॥

मनोयोनि : । पुं॰ कामदेवे ॥ मनोयोनिरस्य ॥

मनोरथ : । पुं॰ इच्छायाम् । स्पृहायाम् ॥ मनएवरथोऽत्र । मनसोरथ इववा ॥ मनोरथानानसमाप्तिरस्तियर्षायुतेनाप्ययथाब्दलक्षै : । पूर्णेषुपूर्णेषुपुनर्नवानामुत्पत्तय : सन्तिमनोरथानाम् । त्रि॰ मनस्तुष्टिकरे । चित्तपरिकल्पिते॰ चित्तपरिच्छेदोमनस्यन्तर्वर्तमाने ॥

मनोरम : । त्रि॰ सुन्दरे । रुचिरे । चारुणि । सुषमे । साधौ । शोभने ॥ मनोरमयति । रम्॰ । ण्यन्त : । कर्मण्यण् ॥ दक्षिणपश्चिमद्वारद्वे ॥

मनुष्यधर्मा । पुं० धनदे । श्रीदे । कुबेरे ॥ मनुष्यस्येवधर्माचारः । मनुष्यत्वादिर्वास्य । धर्मादनिच्केवलात् ॥

मनुष्ययज्ञः । पुं० अतिथिपूजने, । नृयज्ञे ॥

मनुष्यलोकः । पुं० अधिकृतत्राह्मणादिविशिष्टदेशे ॥

मनोगुप्ता । स्त्री० नागजिह्वायाम् । मनः शिलायाम् ॥ मनसागुप्ता । कर्तृकरणसमासः ॥ द्रुपभेदे । मनोगुप्तावातहरीदृश्यामयविनाशिनी । सुशीतामधुरातीवरक्तपित्तप्रणाशिनी ॥

मनोज । पुं० कामदेवे ॥ मनसिजायते अन्तराद्रिरूपेणप्रादुर्भवति । जनी० । सप्तम्यांजनेर्डः । तत्पुरुषेकृतिबहुलमितिबहुलग्रहणात्लुगभावाभावः ॥

मनोजन्मा । पुं० कामदेवे ॥ मनसोजन्मयस्य ॥

मनोजव । पुं० हरौ ॥ मनसोवेगइवबलवेगसर्वगतत्वात् ॥ हनुमति । मनसोवेगे ॥ त्रि० पितृसन्निभे । पितृतुल्ये । अतिशयवेगवति ॥ जवति । जु । सौत्रः । ऋदु । मनोजवेगवदास्मिन् ॥

मनोजवस : । पुं० पितृसन्निभे ॥ मनोजवतेस्मिन् । चौर्यादिकोऽसः ॥

मनोजवृद्धि : । पुं० कामवृद्धिक्षुपे ॥

मनोज्ञम् । न० सरलकाष्ठे ॥ त्रि० शोभने । मनोहरे । सुन्दरे । रुचिरे ॥ मनसाजानाति । इगुपधेतिकः । निहतमेवमनोजानाति : ॥

मनोज्ञा । स्त्री० मनः शिलायाम् ॥ राजपुत्र्याम् ॥ वन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥ जात्याम् ॥ मदिरायाम् ॥ स्थूलजीरके ॥

मनोनाश : । पुं० मनसोलये ॥ मनसोनाशोनामहर्षितरूपपरिणामसंपरिणामव्यस्तसर्ववृत्तिविरोधिनानिरोधाकारेणपरिणाम : ॥ सहस्रांकुरशाखात्मफलपल्लवशालिन : । अस्यसंसाररूक्षस्यमनोमूलमितिस्थितम् ॥ सकल्पमेवतन्मन्ये संकल्पोपशमेनतत् । शोषयामियथाशोषमेतिससारपादप : ॥ प्रबुद्धोस्मिप्रबुद्धोस्मिदुष्टश्चौरोमनात्मन : । मनोनामनिहन्म्येनंमनसाहचिरंहृत : ॥ इतिजनक : ॥ वशिष्ठोप्याह । अस्यसंसारवृक्षस्यसर्वोपद्रवदायिन : । उपायएकएवास्तिमनस : स्वस्यनिग्रह : ॥ मनसोभ्युदयोनाशोमनोनाशोमहोदय : । ज्ञोमनोनाशमभ्येतिमनोज्ञस्यहिशृङ्खला ॥ तावन्निशीथवेतालावल्गन्तिहृदिवासना : । एकतत्त्वदृढाभ्यासायावन्नविजितमन : ॥ प्रक्षीणचित्तदर्पस्यनिगृहीतेन्द्रियद्विष : । पद्मि

न्यङ्कुवद्देहमन्तर्धीयन्ते भोगवासनाः ॥ हस्तं हस्तेन सम्पीड्य दन्तैर्दन्तान्विचूर्ण्य च । अङ्गान्यङ्गैः समाक्रम्य जयेदादौ स्वकं मनः ॥ एतावति भूमितले सुभगास्ते साधुचेतनाः पुरुषाः । पुरुषकथासु च गण्या न जिता ये चेतसा स्वेन ॥ हृदयबिलकृतकुण्डलवलयः कलनाविषो मनोभुजगः । यस्योपशान्तिमागतमुदितं तमहं नमामि चन्द्रम् ॥ इति ॥ टीकायां चित्तनाशस्य योगो ज्ञानञ्च द्वाविव । योगस्तद्वृत्तिरोधो हि ज्ञानं सम्यगवेक्षणम् ॥ असाध्यः कस्यचिद्योगः कस्यचिज्ज्ञाननिश्चयः । प्रकारौ द्वौ ततो देवो जगाद परमेश्वरः ॥ इति च ॥ मनोनाशाभ्यासस्तु० अत्यन्ताभावसम्पत्तौ तुरीयस्य वस्तुनः । युक्त्या शास्त्रैर्यतन्ते ये ते स्थिताभ्यासिनः स्थिताः ॥ ज्ञातृज्ञेययोर्मिथ्यात्वधीरभावसम्पत्तिः । स्वस्वरूपेणाप्यप्रतीतिरत्यन्ताभावसम्पत्तिः ॥ युक्तियोग : । सोऽयमनोनाशाभ्यास : ॥

मनोन्मनी । स्त्री० योगिनोऽवस्थाविशेषे ॥ यथाह योगतारावल्यां श्रीशङ्कराचार्याः । नेत्रे ययोन्मेषनिमेषशून्ये वायुर्यया वर्जितरेचपूरः । मनश्च सङ्कल्पविकल्पशून्यं मनोन्मनी सा मयि सन्निधत्ताम् ॥ चित्तेन्द्रियाणां चिरनिग्रहेण श्वासप्रवाहे शमिते समस्ते । निवातदीपा इव निश्चलाङ्गा मनोन्मनी सा मयि सन्निधत्तामिति ॥

मनोभवः । पुं० कामदेवे ॥ मनसि भवोऽस्य ।

मनोभूः । पुं० कन्दर्पे । मनसा० मनस : मनसि वा भवति । भुवः क्विप् ॥

मनोमयः । पुं० पञ्चकोषान्तर्गततृतीयकोषे । इच्छाशक्तिमति० कर्मरूपे मनस्तु कर्मेन्द्रियैः सहितं मनोमयकोषो भवतीति ॥ अहन्तां ममतादिं देहगृहादौ च करोतीति । कामाद्यवस्थया भ्रान्तोऽसावात्मा मनोमयः ॥ आत्मनि ॥ मनोवृत्तिभिर्विभाव्यमानत्वात् ॥ त्रि० मन : प्राये ॥

मनोयोनि : । पुं० कामदेवे ॥ मनो योनिरस्य ॥

मनोरथ : । पुं० इच्छायाम् । स्पृहायाम् ॥ मन एव रथोऽत्र । मनसो रथ इव वा ॥ मनोरथानामगतिर्न विद्यते । अर्थार्थिनां वा पुरुषार्थ : । पूर्णेषु पूर्वेषु पुनर्नवानामुत्पत्तयः सन्ति मनोरथानाम् । त्रि० मनस्तुष्टिकरे । चित्तपरिकल्पिते । चित्तपरिच्छेदो मनस्य कार्यवर्तमाने ॥

मनोरम : । त्रि० सुन्दरे । रुचिरे । चारुणि । सुषमे । साधौ । शोभने ॥ मनो रमयति । रम० । ण्यन्त : । कर्मण्यण् ॥ दक्षिणपश्चिमद्वारगृहे ॥

मनोरमा । स्त्री॰ मनोज्ञायाम् । कान्तायाम् । मञ्जुलायाम् । मनोहरायाम् । सुंदर्याम् ॥ बुद्धशक्तिविशेषे । तारायाम् । लोकेश्वरात्मजायाम् ॥ पङ्क्तिच्छन्द : १० प्रभेदे । यथानरजगैर्भवेन्मनोरमा । यथा । तरणिजातटे विहारिणी॰ व्रजविलासिनीविलासत : । मुररिपुरनु : पुनातु व : ॰ सुकृतशालिनांमनोरमा ॥

मनोवती स्त्री॰ ब्रह्मण : पुर्याम् ॥ यथा । चतुर्दशसहस्राणियोजनानां स्वयम्भुव : । मध्ये मनोवतीनामपुरीलोकेशवन्दिता ॥ यावत्कारापथानुवर्तियन्मार्गान्महः श्रिया । सावित्र्या : स्वर्गमानेषस्वर्गकामप्रतिवर्तिनी ॥ तस्यामुपासतेदेवामुनयश्चमहौजस : । महायोगेश्वरंसिद्धा यमाद्यं भूतवेधसम् ॥ मध्ये ॰ इन्द्राद्यष्टदिक्पाला ममरावत्याद्यष्टपुरीणांमध्यवृत्त्यर्थ : ॥ इतिमृगेन्द्रसंहिता ॥

मनोयित् । पुं॰ लोकायतभेदे । सहिम्नानृत्यामनएवात्मेतिनिश्चिनोति । मनस : स्वातन्त्र्योच ॰ घटवदनात्मत्वात् ॰ करणत्वात्प्रदीपवद्दात्मत्वायोगात् ॥

मनोहत : । त्रि॰ प्रतिहते । हतमनोभङ्गे ॥ मनोहतंयस्यस : ॥

मनोहर : । पुं॰ कुन्दवृक्षे ॥ न॰ सुवर्णे ॥ त्रि॰ मनोज्ञे ॥ मनोहरति हरतेरनुद्यमने॰ इत्यच् ॥

मनोहरा । स्त्री॰ जातीभेदे ॥ स्वर्णयूथ्याम् ॥ मनोज्ञायाम् ॥ टाप् ॥

मनोहर्त्ता । त्रि॰ मनोहरणकर्त्तरि ॥

मनोहारि । न॰ सुन्दरवाक्ये ॥ त्रि॰ मनोहरे ॥ प्रिये ॥

मनोज्ञा । स्त्री॰ मन : शिलायाम् ॥ मन : शब्दे ज्ञायते । ज्ञाशब्दे । चातश्चोपसर्गेऽकड् । टाप् ॥

मन्तव्य : । त्रि॰ ज्ञेये ॥ मननीये । भाव्ये । विभावनीये ॥ मन्तव्यश्चोपपत्तिभि : ॥

मन्तु : । पुं॰ अपराधे ॥ मनुष्ये ॥ प्रजापतौ ॥ न॰ मन्त्रणायाम् ॥ मन्यते । मनज्ञाने । कमिमनिजनी त्यादिना॰ तु : ॥

मन्ता । पुं॰ मन्त्रिणि ॥ मन्यते मन । बहुलमन्यत्रापीति॰ तृच् ।

मन्त्र : । पुं॰ वेदविशेषे ब्राह्मणभिन्ने वेदभागे । याज्यापुरोनुवाक्यादौ । देवेभ्योयेनोद्दिश्यहविर्दीयतेतत्र । स्वरतोवर्णतोवाहीनस्यमन्त्रस्यानिष्टफलजनकत्वमुक्तं शिक्षायांमहाभाष्ये च । मन्त्रोहीन : स्वरतोवर्णतोवा मिथ्याप्रयुक्तोनतमर्थमाह । सवाग्वज्रोयजमानंहिनस्तियथेन्द्रशत्रु : स्वरतोपराधादितिशिक्षा । दुष्ट :

शब्द : स्वरतइतिभाष्यपाठ : । दु-
ष्टान् शब्दान् मांप्रयुक्ष्महीत्यध्येयंव्याक
रणमिति ॥ अचकैयट . । स्वरेणास्व
रत : । धात्वादित्वात्सि : । मि
थ्याप्रयुक्तइति । यदर्थं प्रतिपादना-
यप्रयुक्तस्ततोऽर्थान्तरं स्वरवर्णदोषात्
प्रतिपादयन्नाभिमतमर्थमाहेत्यर्थः ।
वाग्वज्रत्वोहिंसकत्वात् यर्यं न्द्रशत्रु
शब्द : स्वरदोषात् यजमानं हिंसित
वानित्यर्थ : । इन्द्रस्याभिचारोद्द-
श्येणारब्ध : । तत्रेन्द्रशत्रुर्वर्धस्वे-
तिमन्त्रलक्षित : तत्रेन्द्रस्यशमयि
ताशातयिताभवेतिक्रियाशब्दो-
ऽयशत्रुशब्दश्रितोनतुरूढिशब्द :
। तत्पुरुषे निवक्षुर्माहितात् कष-
याय . तत्रेन्द्राहितिवत्
सित ॥ : . शत्रुर्वैरूप्यार्थे-
प्रतिपाद्य मन्त्राद्यान्ते प्रयोक्तव्ये भा-
ष्युदात्तत्वे जाप्रयुक्तद्दत्वधर्मेदा-
भिधानादिन्द्रएव । इच्छायातयिता
सम्पन्न : । इन्द्रशत्रुत्वस्यविधेयत्वा
त्समबोधनविभक्ते रनुवाद्यविषय-
त्वादित्यभाव : । यथाराजाभवयु-
ध्यस्वेति । ऊह्यमानस्याभन्त्रत्वा-
त्यज्ञकर्मणीतिजपादिपर्युदासेम-
न्त्रायानैकश्रुतिर्विधीयमानानेहभ
वतीति ॥ ६ ॥ मन्त्रान्ते कर्मसन्नि
पातइतिन्याय : ॥ प्रयोगसमवेता
र्थस्मारकैवेदभागे ॥ मन्त्राणांतादृशा

र्थस्मारकत्वेनैवार्थवत्त्वम् । नतुतदुच्चार
णमदृष्टार्थं सम्भवति । दृष्टफलकत्वे ।
अदृष्टकल्पनायाअन्याय्यत्वात् । न
चदृष्टार्थं स्मरणंप्रकारान्तरेणापि
सम्भवात् मन्त्राम्नानं व्यर्थमितिवा-
च्यम् । मन्त्रैरेवस्मर्त्तव्यमितिनिय
मविध्याश्रयणात् ॥ देवादीनांसा
धने । मायांबीजादौ ॥ गुह्यवादे ।
रहस्यकार्यव्याऽवधारणे । मन्त्र
णायाम् ॥ तस्यच । पञ्चाङ्गानिभव-
न्ति । तानिच । कर्मणामारम्भोपा
य : ० पुरुषद्रव्यसम्पत् । देशकाल-
विभाग : ० विनिपातप्रकार : ०
कार्यसिद्धिरिति ॥ मन्त्रमूलं यतो
राज्यमतोमन्त्रं सुरक्षितं । कुर्या
द्यथातन्नविदु : कर्मणामाफलोदय
म् ॥ गिरिपृष्ठं समारुह्यप्रासादं वा-
रहोगत : । अरण्ये नि : शलाकेवा
मंत्रयेद्विभावित : ॥ यद्भार्या-
भियदीमन्त्रयतुप्ततयथार्थंते ।
द्विकर्णं श्रुतुमन्त्रस्यमन्त्राप्येकेन
बुद्ध्यते ॥ मन्त्र्ते । मन्त्र्यं वा । म
न्त्रिगुप्तभाषणे । घञ् ॥ पञ्चमरा-
शौ ।

मन्त्रकृत् । पुं० मन्त्रंशिणि । मन्त्रव
व्याकारके ॥ मन्त्रान्कृतवान् ।
सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषु कृञ्इति-
क्किप् ॥ मन्त्रद्रष्टरि ॥ दौत्यकृ-
ति ॥ मन्त्राणांद्रष्टरि । प्रयोक्तरि-

च ॥

मन्त्रगण्डक : । पुं॰ विद्यायाम् ॥

मन्त्रगूढ : । पुं॰ चरे ॥ मन्त्रोगूढोऽस्मिन् ॥

मन्त्रगृहम् । न॰ मन्त्रणागारे ।

मन्त्रणा । स्त्री॰ मन्त्रशक्तौ ॥

मन्त्रजिह्व : । पुं॰ वह्नौ ॥

मन्त्रज्ञ : । पुं॰ चरे ॥ त्रि॰ । मन्त्रविदि ॥

मन्त्रज्वाल : । पुं॰ वह्नौ ॥

मन्त्रणम् । न॰ मन्त्रे ॥ मन्त्रि॰ । भावेल्युट् ॥ मन्त्रणायाम् ॥

मन्त्रणा । स्त्री॰ मन्त्रे ॥ रहसिकर्त्तव्यावधारणे ॥ तत्रवर्ज्जनीयानि यथा । मन्त्रे पश्चाद्गतामात्रिपाड्गुण्योपायसिद्धय : । उदयाश्चिन्तनीयाश्चैर्मन्त्र्यादिसूक्तय : ॥

मन्त्रणागारम् । न॰ मन्त्रगृहे ॥

मन्त्रद : । त्रि॰ मन्त्रदातरि ॥

मन्त्रदाता । त्रि॰ मन्त्रप्रदानकर्त्तरि । श्रीगुरौ ॥ यदीक्षितस्यमूर्खस्यनिष्ठानिर्नास्तिनिश्चितम् । सर्वकर्मस्वनर्हस्यनरकेतत्पशो : स्थिति : ॥ जन्मदातान्नदातावामातान्येगुरवस्तथा । पारेकर्त्तुंन शक्ताश्चघोरेसंसारसागरे ॥ विद्यामन्त्रज्ञानदातानिपुण : पारकर्मणि । नशक्त : शिष्यमुद्धर्त्तुमीश्वरएवपर : ॥

मन्त्रदीधिति : । पुं॰ अग्नौ ॥

मन्त्रनिर्णय : । पुं॰ मन्त्रनिश्चये ॥ यथा । मन्त्रमूलंयतोराज्यंततोमन्त्रंसुरक्षितम् । कुर्याद्यथातन्नविदु : कर्माणामाफलोदयात् ॥ अर्थानर्थौविचार्याथमौसंशयस्यपरीक्ष्यते । समंचद्धतिर्विर्ज्ञेय : शेषाश्चखलुविभ्रमा : ॥ एकमेवविपक्षन्निश्चयमेणकश्यवक्ष्यते । सराष्ट्रसम्पद्धन्तिराज्ञामंत्रविभ्रय : ॥ कारिष्यन्नप्रभाषेतकृतान्येवतुदर्शयेत् । धर्मार्थकामकार्याणि कृतेमंत्रोन भिद्यते ॥ गिरिपृष्ठमुपारुह्यप्रासादंवारहोगत : ॥ अरण्येनि : शलाकेशातत्रमंत्रोविधीयते ॥ तत्रसामप्रयोक्तव्यं कार्येष्वपवत्स्वपि । दानंलुब्धेषिभेदस्थभक्तेष्वपिनिश्चय : । दण्डम्बांधवविरोस्थिर्येष्वोमीन्वथाधिकान् । स्त्रीम्लेच्छव्याधितव्यहान्मंचकालेनिषेधयेत् ॥ इतिसम्यक्कृत : प्रोक्ताराजनीतिर्विंमया । यत्त्रिवर्गाविरुद्धंस्यादाजनीतिस्तदुच्यते ॥ इति युक्तिवाक्यतरौनीतियुक्ति : ॥

मंत्रपूत : । त्रि॰ मंत्रेणपवित्रीकृते ॥

मंत्रपूतात्मा । पुं॰ गरुडे ॥ त्रि॰ मंत्रेणपवित्रात्मनि ॥

मंत्रवित् । पुं॰ चरे ॥ मंत्र-

वेत्ति । विद् । क्विप् । त्रि० मन्त्रज्ञातरि ॥

मन्त्रवेश्म । न० मन्त्रगृहे । चिन्तोद्भवसिते ॥

मन्त्रशक्तिः । स्त्री० राज्ञांशक्तिविशेषे । ज्ञानबले ॥ सन्ध्यादिप्रसाधयवत्स्थापनं ज्ञानबलं मन्त्रशक्तिः । पञ्चाङ्गमन्त्रोमन्त्रशक्तिरित्यन्ये ॥

मन्त्रस्पृक् । त्रि० मन्त्रस्पर्शकारके मन्त्रकर्त्तरि ॥

मन्त्रितः । त्रि० मन्त्रसंस्कृते । अभिमन्त्रिते ॥

मन्त्री । त्रि० उपदेष्टरि । साधके ॥ पुं० मन्त्रज्ञातकर्त्तव्यनिश्चयकर्त्तरि । धीसचिवे । अमात्ये ॥ कार्यसहायाः सचिवाबुद्धिसहायाधमन्त्रिणः प्रोक्ताइतिभेदः । तल्लक्षणंयथा । मन्त्रीभक्तः शुचिः शूरोऽनुरक्तोबुद्धिमान्क्षमी । आन्वीक्षिक्यादिकुशलः परिच्छेदीसुदेशजः ॥ विद्यादिगुणसम्पन्ना विप्राःकार्याइमन्त्रिणः । यथाह कालिकापुराणे । मन्त्रिणस्तुनृप कुर्याद्विप्रान् विद्याविशारदान् । विशुद्धांश्चकुलीनांश्चधर्मार्थकुशलानृजून् । मन्त्रयेत्तैःसमंकालेनात्यर्थं बहुभिश्चरेत् एकैकेनैवकर्त्तव्यं मन्त्रं तु विनिश्चयम् । व्यस्तैर्वैवसमस्तैर्वाचान्यदन्यपदेशतः । स्वयंवृत्तं मन्त्रगृहं स्थूलयावद्धमन्वयेत् । अरण्ये निःशलाकेवानयामिन्यांकदाचन । शिशून्शाखामृगान्षण्डान्शुकान्वैसारिकांस्तथा ॥ वर्जयेत्मन्त्रगेहेषुमनुष्यानुद्धतांस्तथा । दूषणंमन्त्रभेदेषुनृपाणां यच्च जायते ॥ नतत्सम्यक्समाधातुंशक्यैर्नृपगतैरपीति ॥ अपिचमत्स्यपुराणे । बहुभिर्मन्त्रयेत्कामंराजामन्त्रं पृथक्पृथक् । मन्त्रिणामपिनाकुर्यात् मन्त्रीमन्त्रप्रकाशनम् ॥ मन्त्रवित्कस्यविश्वासोभवतीहसदानृणाम् । निश्चयश्चसदामन्त्रे कार्य एकेनसूरिणा । भवेदा निश्चयान्नास्ति : परबुद्ध्यनुजीवनात् । एकस्यैवमनीभस्तु भूयः कार्यविनिश्चयः ॥ इति ॥ मन्त्रोऽस्त्यस्य (अत इनिः) ॥ यथा । अवश्यमन्त्रयति । मन्त्रिगुप्रभाषणे । आवश्यकेणिनिः ॥ यश्चादित्वान्न्यस्तोवा ॥

मन्थः । पुं० मन्थानदण्डे ॥ दिवाकरे ॥ साक्तवे । द्रवद्रव्यसंयुक्तेषुसक्तुषु । यथा । सक्तुभिः सर्पिषाभ्यक्तैः शीतवारिपरिप्लुतैः । नात्यच्छोनातिसान्द्रश्चमन्थइत्यभिधीयते ॥ पेयविशेषेऽथा । जलेचतुष्पलेशीतेक्षुण्णंद्रव्यंपलंक्षिपेत् । मृत्पात्रे मन्थयेत् सम्यक्तस्माच्चद्विपलंपिबेत् ॥ घुसंचर्वीकृतमन्थयेत् । गृह्णीयात् ।

नेत्ररोगे । नेत्रमले ॥ मारणे ॥ म
थ्यतेऽनेन । मथिहिंसासंक्लेशनयोः
। हलश्चेतिघञ् ॥ मन्थने ॥
मन्थजम् । न० नवनीते ॥
मन्थदण्ड : । पुं० मन्थाने । मन्थान-
दण्डे । रई० इ० भा० ॥
मन्थनम् । न० विलोडने । क्षुब्धने ।
पुं० मन्थानदण्डे ॥
मन्थनघटी । स्त्री० दधिमन्थनपात्रे ॥
मन्थनी । स्त्री० गर्गर्याम् । मन्थनपात्रे
॥ मथ्यतेऽस्याम् । मन्थविलोडने ।
करणेतिल्युट् ॥
मन्थर : । पुं० कोपे ॥ फले ॥ वाधे ।
मन्थाने ॥ सूचके मन्दगामिनि ।
शैशवे ॥ कोषे ॥ केशे ॥ न० कुसु
म्भाम् ॥ त्रि० मन्दे । पृथौ ॥ वक्रे
॥ मन्दगामिनि जडे ॥ सूचके ॥
नीचे ॥ मन्थतिमाद्ये । मथि० ।
वाहुलकादरन् ॥
मन्थरा । स्त्री० कैकेय्यादास्याम् ॥
मन्थस : । पुं० कुठेरे । चामरवाते ॥
मन्थशैल : । पुं० मन्दराचले ॥
मन्था । स्त्री० मेथिकायाम् ॥
मन्थान : । पुं० मन्थदण्डे । वैशाखे
रई० इ० भा० ॥ आरग्वधे ॥ न०
गायत्रीछन्द : ६ प्रभेदे ॥ यथा ।
कर्णध्वजानन्दमाधायनिच्चस्त । व-
ीरमैत्रस्तु मन्थानमेतत् ॥ यथा ।
गोशांगमकतायपार्श्वेनवाय ।

वन्दस्वनन्दस्वभव्यायमुताय ॥ मन्थ
ति । मथि० । वाहुलकादानच् ॥
मन्थानक : । पुं० तृणभेदे । रहिते ।
हृढमूले । तृणाद्भिये ॥
मन्थिनी । स्त्री० दधिमन्थनपात्रे ।
गर्गर्याम् । कलशाम् । मधानी०
इ० भा० ॥
मन्द : । पुं० शनैश्चरे । हस्तिजात्य
न्तरे ॥ धीर्यपादे । यमे ॥ प्रलये ॥
त्रि० अतीक्ष्णे । अलसे । शोतके ॥
मूर्खे ॥ स्वैरे ॥ अभाग्ये । भाग्यर
हिते ॥ रोगिणि ॥ अल्पे ॥ मदर
ते ॥ खले ॥ अशुश्चितत्त्वे मशाना
धिकारमप्राप्ते ॥ मन्दते । मदिस्तु
तिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु । पचा
द्यच् ॥ न० दैवदर्थे ॥
मन्दग : । त्रि० मृदुगामिनि । अशीघ्र
गे ॥
मन्दगति : । पुं० शनौ ॥ त्रि० मन्द
गामिनि ॥
मन्दगामी । त्रि० मन्दगमनशीले ।
मन्थरे ॥ मन्दशब्दोपप० गम्धातो :
। अमृत० । सुप्यजातौणिनिस्ता० ॥
मन्दजननी । स्त्री०सूर्यपत्न्याम् । शनि
मातरि । छायायाम् । तपत्याम् ॥
मन्दट : । पुं० पारिभद्रवृक्षे ॥
मन्दता । स्त्री० आलस्ये । मन्दत्वे ॥
मन्दनम् । न० स्तोत्रे । मन्दते । मदि
। कृपूर्वलिमन्दीत्यादिनाकः ।

मन्दप्रज्ञ : । त्रि० जडबुद्धौ ॥ मन्दाल्पप्रज्ञाधीर्यस्य स : ॥

मंदभाग्य : । त्रि० विघ्नाकुले ॥

मंदभू : । पुं० मन्दभूमौ ॥

मन्दर : । पुं० मन्थशैले ॥ मन्दारपादपे ॥ स्वर्गे ॥ हारभेदे ॥ मेरोर्दक्षिणेप्राच्यांदिशिपश्चिमतस्तथापश्चिमायेन्ध्याचलशैले ॥ तच्चयोजनसहस्रोन्नतिमान्कल्पपादपोऽस्ति । सुराङ्गनाक्रीडाप्रधानोऽपि मन्दर : । न० वर्णवृत्तान्तरे ॥ छन्दसिभोयदि । मन्दरमस्ति ॥ घटुयमक्षर । वैरिभयङ्कर ॥ त्रि० बहुले ॥ मन्दे ॥

मन्दिरहरिण : । पुं० जम्बुद्वीपोपद्वीपविशेषे ॥

मन्दसान : । पुं० वह्नौ ॥ जीवे ॥ निद्रायाम् ॥ मन्दते । मदि० । क्विष्ठधिमन्दिसहिभ्य : किदित्यसानच् ॥ वेदभाष्येयौगिकार्थएवपुरस्कृत : ॥

मन्दा । स्त्री० सङ्क्रान्तिविशेषे ॥ अजादित्वाट्टाप् ॥

मन्दाक्षम् । न० त्रपने ॥

मन्दाकिनी । स्त्री० वियद्गङ्गायाम् । स्वर्णद्याम् । सुरदीर्घिकायाम् ॥ प्रधानधारायास्वर्गेसाचमन्दाकिनीस्मृता । योजनायुतविस्तीर्णाप्रस्थेनयोजनास्मृता ॥ क्षीरतुल्यजलाश्रयदत्युत्कृष्टतरङ्गिणी । वैकुण्ठाद्ब्रह्मलोकस्ततत : स्वर्गंसमागता ॥ सङ्क्रान्तिविशेषे ॥ यथा । ध्रुवेमैत्रसंज्ञे तुमन्दाकिनीसानृपाणांसुखीस्यं भवेत्तत्रमासे ॥ जगतीच्छन्द: १२ प्रभेदे ॥ ननररघटितातुमंदाकिनी । यथा । बलिदमनविधौवभौसङ्गता० पदनखलवियस्थमंदाकिनीसुरनिहितसिताम्बुजाद्‌गिभास्वरतुजगदघसपीताम्बर : ॥ मंदमवति० तष्ठीला । वक्रकुटिलायागसौ । सुधीतिस्थिति : । ङीप् ॥

मंदाक्रान्ता । स्त्री० अत्यष्टिच्छंद : १७ प्रभेदे ॥ मंदाक्रान्ताम्बुधिरसनगैर्मोभनौतौगयुग्मम् । यथा । प्रेमालापै : प्रियवितरणै : प्रीणितालिङ्गनाद्यै मंदाक्रान्तातदनुनियतंवश्यताकेतियाषा । एवंभिक्षावचनसुधयासाधिकाया : सखीनांप्रीत: पायात्स्मितसुवदनोदेवकीनन्दनोन : ॥

मंदाक्षम् । न० लज्जायाम् ॥ मदमक्षंवागाक्षम ॥

मंदाग्नि: । पुं० अर्कनिष्कासनाथाग्निविशेषे ॥ कफद्वाराल्पजठरानले ॥ तल्लनिदानादियथा । मदस्तीक्ष्णोथविषम : समश्चेतिचतुर्विध : । कफपित्तानिलाधिक्यात्तत्साम्याज्जाठरोऽनल : ॥ विषमोवातजान्रोगांस्तीक्ष्ण : पित्तसमुन्नतान् । करो

नेत्ररोगे । नेत्रमले ॥ मारक्षे ॥ म
थ्यतेऽनेन । मथिर्हिंसासंक्लेशनयोः
। इलश्चेतिघञ् ॥ मन्थने ॥
मन्थजम् । न० नवनीते ॥
मन्थदण्ड : । पुं० मन्थाने । मन्थान-
दण्डे । रई० इ० भा० ॥
मन्थनम् । न० विलोडने । कुम्थने ।
पुं० मन्थानदण्डे ॥
मन्थनघटी । स्त्री० दधिमन्थनपात्रे ॥
मन्थनी । स्त्री० गर्गर्याम् । मन्थनपात्रे
॥ मथ्यतेऽस्याम् । मन्थविलोडने।
करणेतिल्युट् ॥
मन्थर : । पुं० कोपे । फले ॥ बाधे ।
मन्थाने । सूचके मन्दगामिनि ।
वैशाखे ॥ कोपे । केशे ॥ न० कुसु
म्भाम् ॥ त्रि० मन्दे । पृथौ ॥ वक्रे
॥ मन्दगामिनि जडे ॥ सूचके ॥
नीचे । मन्थिपादौ । मथि० ।
बाहुलकादरन् ॥
मन्थरा । स्त्री० कैकेय्यादास्याम् ॥
मन्थक : । पुं० कुठेरे । चामरवाते ॥
मन्थशैल : । पुं० मन्दराचले ॥
मन्था । स्त्री० मेथिकायाम् ॥
मन्थान : । पुं० मन्थदण्डे । वैशाखि
रई० इ० भा० ॥ आरग्वधे ॥ न०
गायत्रीछन्द : ६ प्रभेदे ॥ यथा ।
कर्णध्वजानन्दमाधायनित्यम् । व-
गैरस्त्यस्तमन्थानमेतत् ॥ यथा ।
गीतांशुवक्त्रायपाथोजनेत्राय ।
वन्दस्तनन्दस्तमव्यायपुत्राय ॥ मथ्न
ति । मथि० । बाहुलकादानच् ॥
मन्थानक : । पुं० तृणभेदे । रुचिते ।
दृढमूले । तृणाङ्घ्रिपे ॥
मन्थिनी । स्त्री० दधिमन्थनपात्रे ।
गर्गर्याम् । कलश्याम् । मथानी०
इ० भा० ॥
मन्द : । पुं० शनैश्चरे । हस्तिजात्य
न्तरे ॥ शौर्यपादे । यमे ॥ प्रलये ॥
त्रि० अतीक्ष्णे । अलसे । श्रोतके ॥
मूर्खे ॥ स्वैरे ॥ अभाग्ये । आग्यर
हिते ॥ रोगिणि ॥ अल्पे ॥ मद्र
ते ॥ खले ॥ अशुभचित्तत्वे नक्षाना
धिकारसमाप्ते ॥ मन्दते । मदिस्तु
तिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु । पचा
द्यच् ॥ न० ईषदर्थे ॥
मन्दग : । त्रि० मृदुगामिनि । अशीघ्र
गे ॥
मन्दगति : । पुं० शनौ ॥ त्रि० मन्द
गामिनि ॥
मन्दगामी । त्रि० मन्दगमनशीले ।
मन्थरे ॥ मन्दं गच्छति० तच्छील :
। गमन्न० । सुप्यजातौणिनिस्ता०
मन्दजननी । स्त्री०सूर्यपत्न्याम् । शनि
मातरि । छायायाम् । तपत्याम् ॥
मन्दट : । पुं० पारिभद्रवृक्षे ॥
मन्दता । स्त्री० आलस्ये । मन्दत्वे ॥
मन्दनम् । न० स्तोत्रे । मन्दते । मदि
। कृपृवृजिमन्दीत्यादिनाक्युः ॥

मन्दप्रज्ञ : । वि० जडबुद्धौ ॥ मन्दाज्ञाप्रज्ञाधीर्यस्य : ॥

मंदभाग्य : । वि० विघ्नाकुले ॥

मंदभू : । पुं० मन्दभूमौ ॥

मन्दर : । पुं० मन्थशैले ॥ मन्दारपादपे ॥ स्वर्गे ॥ हारभेदे ॥ मेरोर्दक्षिणपूर्वाद्रिविशेषे तथा पश्चात्सहस्रोच्छ्रायविष्कम्भशैले ॥ तत्र शीलनसहस्रं द्वात्रिंशन्मान्मदस्यपादपोपि । सुराङ्गनाक्रीडाप्रधानोपि मन्दर : । न० मणिस्तम्भान्तरे ॥ छन्दसिभीयदि । मन्दरमस्पृति ॥ शङ्करयन्दर । वैरिभयङ्कर । वि० बहुले ॥ मन्दे ॥

मन्दिरहरिण : । पुं० जम्बुद्वीपोपद्वीपविशेषे ॥

मन्दसान : । पुं० वह्नौ ॥ जीवे ॥ निद्रायाम् ॥ मन्दते । मदि० । बाहुलकादसानच् । मन्दिसङ्गिभ्य : किदित्यसानच् ॥ वेदभाष्येयौगिकार्थएवपुरस्कृत : ॥

मन्दा । स्त्री० संक्रान्तिविशेषे ॥ अजादित्वाट्टाप् ॥

मन्दाक्षम् । न० लज्जने ॥

मन्दाकिनी । स्त्री० वियद्गङ्गायाम् । स्वर्गगायाम् । सुरदीर्घिकायाम् ॥ प्रधानधारायास्सैवसाचमन्दाकिनी स्मृता । योजनायुतविस्तीर्णाप्रस्त्रे नयोजनायता ॥ क्षीरतुल्यजलाप्रवहत्युदुत्तरङ्गिणी । वैकुण्ठाद्ब्रह्मलोकस्ततः स्वर्गं समागता ॥ सङ्क्रान्तिविशेषे ॥ यथा । बुधेमेवसंज्ञेतुमन्दाकिनीसानृपाणांसुखं भवेत्तत्समासे ॥ जगतीछन्दः १२ प्रभेदे ॥ ननररघटितातुमंदाकिनी । यथा । वलिदमनविधौबभौसङ्गता० मदजलरुचियमंदाकिनी सुरनिहितसिताम्बुजस्रङ्निभाहरतुजगदयं सपीताम्बरः ॥ मंदमवति० तन्वीला । वक्रकुटिलायागसौ । सुधीतिर्धिनि : । ङीप् ॥

मंदाक्रान्ता । स्त्री० अत्यष्टिच्छंद : १७ प्रभेदे ॥ मंदाक्रान्ताम्बुधिरसनगैर्मोभनौतौगयुग्मम् । यथा । प्रेमालापै : प्रियवितरणै : प्रीणिताशिक्ष्नार्यै मंदाक्रान्तातदनुनियतंवश्यतामेतियास्या । एवंमित्त्रावचनसुधयाराधिकायाः सखीनांप्रीत : पायात् स्मितसुवदनोदेवकीनन्दनो न : ॥

मंदाक्षम् । न० लज्जायाम् ॥ मदमक्षणागातात् ॥

मंदाग्नि : । पुं० अन्नेनिष्कासनायाग्निविशेषे ॥ कफदारास्थजठरानले ॥ तल्लनिदानादिमथा । मदस्तीक्ष्णोधविषम : समश्चेतिचतुर्विध : । कफपित्तानिलाधिक्यात्तत्साम्याज्जठरोऽनल : ॥ विषमोवातजान्रोगांस्तीक्ष्ण : पित्तसमुद्भवान् । करो

त्यग्निस्तथामंदोविकारान्नामसम्भवान् ॥ समासमाग्ने रशितामात्रा सम्यग्विपच्यते । यत्यापिनैवमंदाग्ने र्दिक्षमाग्ने सुदेहिन : ॥ कदाचित्पच्यतेसम्यक् कदाचिन्नपच्यते ॥ इति ॥ तस्यौषधंयथा । चित्रकस्याष्टभागानिशूरणस्यचषोडश । शुण्ठ्याश्चत्वारिभागानिमरिचानांद्वयंतथा ॥ पिप्पलीपिप्पलीमूलविडङ्गानांचतुष्टयम् । भल्लातकस्यभागा अग्निफलायाश्चतुष्टयम् ॥ द्विगुणेनगुडेनैषांमोदकानिविकारयेत् । तद्भक्षणमजीर्णं हिपाण्डु रोगस्यकामलाम् ॥ अतिशीघ्रतमन्दाग्निश्लीपदाद्याश्चनिवारयेत् । इ० ॥

मन्दायु : । त्रि० अल्पायुषि ॥

मन्दार : । पुं० सुरद्रुमविशेषे । पारिभद्रे । निम्बतरौ । चक्रायन० इ० भा० ॥ अर्कपर्णे । शाक० इ० भा० ॥ मन्दते० मोदयति । मन्दिस्तुत्या दौ । अङ्गिमदिमन्दिभ्यआरन् ॥ मन्दायरायश्च । यद्वा । मन्दाभारा भाराश्यसरलत्वात् । मन्दस्थकुत्सिता कृगतौ ॥ कर्म्मण्यण् । मन्दानियर्त्ति । अण् । मन्दैरर्य्यतेवा । घञ् । तीर्थविशेषे ॥

मन्दार : । पुं० पारिजाते । मन्दते । मदि० । वाहुलकादारु ॥

मन्दिकुकुर : । पुं० मत्स्यविशेषे ॥

मन्दिर : । पुं० मकरावासे । समुद्रे ॥ जानुपश्चाद्भागे ॥ न० नगरे ॥ अगारे । निशान्ते । वस्त्ये । सदने ॥ देवतागृहे ॥ मन्दते० मन्द्यते० सुप्यतेऽत्रवा । मदि० । इषिमदिमुदीतिकिरच् ॥

मन्दिरपशु : । पुं० बिडाले ॥

मन्दिरा । स्त्री० मन्दिरे ॥ अजादित्वाट्टाप् ॥

मन्दुरा । स्त्री० वाजिशालायाम् ॥ शयनीयार्थवस्तुनि । मादरी० इ० भा० ॥ मंदतेऽत्र । मदिस्तुत्यादौ । मन्दिवाशीत्युरच् ॥

मंदेह : । पुं० राक्षसविशेषाणांसंज्ञायाम् ॥ यथा । सन्ध्याकालेतुसम्प्राप्तेरौद्रेपरमदारुणे । मंदेहाराक्षसाघोरा : सूर्य्यमिच्छन्तिखादितुम् ॥ प्रजापतिकृत : शापस्तेषांमैत्रेयरक्षसाम् ॥ अक्षयत्वंशरीराणांमरणञ्चदिनेदिने ॥ तत : सूर्य्यस्यतैर्युद्धंभवत्यत्यन्तदारुणम् । ततोद्विजोत्तमास्तोयंप्रक्षिपन्तिमहामुने ॥ ॐकारब्रह्मसंयुक्तं गायत्र्याभिमन्त्रितम् । तेनदह्यन्तितेपापावज्रीभूतेनवारिणा इत्यादिविष्णुपुराणेद्रष्टव्यम् ॥

मंदोदरी । स्त्री० रावणस्यपत्न्याम् । मयासुरदुहितरि ॥

मंदोदरीश : । पुं० रावणे ॥ मंदो

दर्पा : ईश : ॥

मन्दोदरीसुत : । पुं० इन्द्रजिति ।

मन्दोष्णम् । न० ईषदुष्णे ॥ मंदञ्च तदुष्णञ्च ॥ त्रि० तद्वति ॥

मन्द्र : । पुं० गम्भीरध्वनौ ॥ मेघादिशब्दे ॥ मन्दते । मदि० । स्फायितञ्चीतिरक् । वाद्यविशेषे । मृदङ्गे ॥ त्रि० गम्भीरध्वनिवति ॥

मन्मथ : । पुं० कामदेवे । कुसुमायुधे । कपित्थे ॥ मननंमत्० चेतना । मन० । सम्पदादित्वात्क्विप् । गमादीनांक्वाविति नलोप: ह्रस्वस्येतितुक् । मथ्नातीतिमथ: । मथि० । पचाद्यच् । मतोऽज्ञानम्मथ: मन्मथ: । मनोमथ्नातीतिवा । पृषोदरादि: । मिथुनलग्ने ॥ वत्सरविशेषे । २८ । सरोगचतुष्पादैर्विड्डाड्ज्वरसमन्वितम् । अभिभूतंजगत्सर्वंमन्मथेसुरपूजिते ॥

मन्मथानन्द : । पुं० महाराजचूते ॥

मन्मथालय : । पुं० आम्रे ॥

मन्मन : । पुं० गद्गदध्वनौ ॥ न०दम्पत्यो: शनैर्भाषणे ॥ सुरतेकर्णमूलेपुरुषदेशीयभाषया । दम्पत्योर्जल्पितंमन्दंमन्मनंतद्विदुर्बुधा: ॥

मन्मनस्क : । त्रि० मन्मनसि ॥ मय्येवमन: सङ्कल्पात्मकंयस्य ॥

मन्मय : । त्रि० मदेकचित्ते । मामपरमात्मानं तत्पदार्थं त्वंपदार्थाभेदेनसाक्षात्करणशीले ॥

मन्या । स्त्री० ग्रीवाया: पश्चाद्भागे०-स्थितायांशिरायाम् ॥ गलपार्श्वशिरायाम् ॥ मन्यतेऽनया । संज्ञायां समजेतिक्यप् ॥

मन्याका । स्त्री० मन्यायाम् ॥

मन्यु : । पुं० क्रुधि ॥ दैन्ये ॥ शोके ॥ यज्ञे ॥ मन्यते । मनज्ञाने । यजिमनिशुन्धिदसिजनिभ्योयुच् ॥ मृ-गय्वादिर्वा ॥

मन्ये । अ० वितर्के ॥

मन्वन्तरम् । न० दिव्यानांयुगानामेकसप्ततौ । किञ्चिदधिकैकसप्ततियुगात्मकेमनो: कालविशेषे । एवंचतुर्युगाख्यानामाधिक्येह्येकसप्तति: । कृतत्रेतादियुक्तानांमनोरन्तरमुच्यते । मनव: स्वायम्भुवाद्यस्तेषामन्तरमवकाश: स्थितिरितियावत् । एकसप्ततिरित्यमरोक्ति: । अयंयद्यपिगणनया० चतुर्युगेनाधिकामेकांस्पृशति० । यत: । दैविकानांयुगानांसहस्रंब्राह्मणोदिनम् । मन्वन्तराणिचैवेह तस्यभागाश्चतुर्दश । तत्किञ्चिदधिकादिव्ययुगानामेकसप्ततिरिति० नामर्धिधानेसर्वत्रानारायणोक्तत्वात् । तथापि० अल्पत्वादिह तथानोक्तमितिबोध्यम् । मन्वन्तरमङ्ख्यातत्पर्यायियत् । त्रिंश-

त्कोऽन्यस्तुश्वर्यां शांमानुषे यविजोत्त- मा : । सप्तर्षयस्तथान्यानिमियुता न्यधिकानितु ॥ विंशतिस्तुसहस्रा- णिकालोय : साधिकांविना । मन्व न्तरस्यसङ्ख्येयालिङ्गेऽस्मिन् क- थिताद्विजा : ॥ ययाब्दा : ॥ ३०६७२०००० । एवंचतुर्दशमन्व न्तैर्ब्रह्मदिनं भवति ॥ ब्रह्मणोदिन मध्ये चतुर्दशमन्वन्तराणिभवन्ति- । एकोमनुर्यावदधिकारीभवतिस च कालोमन्वन्तरसंज्ञकोभवति । तत्र मनूनांनामानि यथा । स्वायम्भुवो मनु : पूर्वस्तत: स्वारोचिषोमनु : । उत्तमस्तामसश्चैवरैवतश्चाक्षुषस्त था ॥ षडेते मनवोऽतीताश्चय वैवस्वतोमनु : । सावर्णा . पञ्चरौ च्यश्चभौच्यश्चागामिनस्त्वमी ॥ पुरा णसर्व ॥ मन्वन्तरंमनुर्देवामनु पुत्रा : सुरेश्वर : । ऋषयोंऽशाव तारश्चहरे : षड्विधमुच्यते ॥

मन्वादि : । स्त्री॰ मासविशेषेषुतिथि विशेषे ॥ अश्वयुक्शुक्लनवमी॰ कार्त्तिकेद्वादशीसिता । तृतीया चैत्रमासस्य॰ तथाभाद्रपदस्यच ॥ श्रावणस्याष्टमीकृष्णा पौषस्यैकाद शीतथा । आषाढस्यापिदशमी मा घमासस्यसप्तमी ॥ कार्त्तिकीफा ल्गुनीचैत्री ज्यैष्ठीपञ्चदशीसिता । माघमासे शुद्धेचकार्त्तिकीचतथै

वच ॥ एतामन्वादय : प्रोक्तादत्त स्याक्षयकारिका : ॥

मपष्ट : । पुं॰)
मपष्टक : । पुं॰) वनमुद्गे ॥
मपुष्टक : । पुं॰)

मम । अ॰ षष्ठ्यन्तकप्रतिरूपकमव्यय म् । ममेत्यभिमाने ॥

ममता । स्त्री॰ मदीयत्वाभिमाने ॥ भावेतल् । ममत्वे ॥

ममतायुक्त : । वि॰ कृपणे ॥

ममत्वम् । न॰ ममतायाम् ॥ भावे त्व : ॥

ममापताल : । पुं॰ विषये ॥ मन्य ति । मन्यबन्धने । मन्यते यंलोपो मश्चापतुट्चागमश्चेतिमन्यते रासप्र त्ययस्तस्यापतुट्॰चागमोधातोर्यलो पोमकारश्चान्त्यस्य ॥

मय : । पुं॰ दैत्यानांशिल्पिनि । मा याविनांशिल्पिनाञ्चाचार्ये ॥ वेसरे । अश्वतरे ॥ उष्ट्रे । करभे ॥ मीनाति॰ मयते वा । मीङ्हिंसा याम्॰ मयगतौवा । पचाद्यच् ॥

मयट : । पुं॰ तृणहर्म्ये । तृणयुक्त हर्म्ये ॥

मया स्त्री॰ चिकित्सायाम् ।

मयु : । पुं॰ किन्नरे ॥ मृगे ॥ मिनो ति । डुमिञ्प्रक्षेपणे । भृमृशीङ् चरित्सरितनिधनिमिमस्जिभ्यउ : सूत्रु : । मीनातीत्यात्यन्तुयागुल कान ॥

मयुराज : । पुं० कुवेरे ॥ मयूनांराजा टच् ॥

मयुष्टक : । पुं० वनमुद्गे । मकुष्टके । मौठ० इ० भा० ॥ त्रिपुटि । छा० । कुंम् । मयुष्टासौख्यकाय ! पूर्वपदादितिपत्वम् ।

मयूख : । पुं० किरणे । मौख० इ० भा० ॥ ज्वालायाम् ॥ शोभायाम् ॥ दीप्तौ ॥ मिमीते । माङ् माने । माङ् ऊखोमयश्च व्युत्पत्त्योमया देशश्च ॥

मयूर : पुं । बर्हिणे । नीलकण्ठे । शिखावले । केकिनि । मोर० इ० भा० ॥ अस्यमांसगुणा : । यथा । मयूर : श्रोत्रनेत्राग्निमेधाशर्करायुषाम् । हितोवल्योगुरुश्चोष्णोवातघ्न : शुक्रमांसद : ॥ हेमन्तकालेगिरिगेहवस्तीसेव्य हिमायूरमुशन्तिमांसम् । अर्थोऽपिवर्हिर्हितभोजनेनयवयोगरश्रीपासुखप्रपथ्य : । एतन्मांसमेरण्डतैलभृष्टं विषतुल्यम् । बर्हिचूडाख्यौषधौ । खराश्वायाम् । कारव्याम् ॥ अपामार्गे ॥ मिनातिरोगम् । मीञ् हिंसायाम् । मिनातेरुरन् ॥ यद्वा । मयते । मयगतौ । खर्जादित्वादूर : ॥ मह्यांरौतिवा । अन्येभ्योऽपीतिड : । पृषोदरादि : ॥

मयूरक : । पुं० अपामार्गे ॥ मयूरे ॥ मयूरशिखायाम् ॥ न० तुत्थाञ्जने ॥

मयूरप्रतिकृति : ॥ कन् । मयूरंकायतिवासादृश्यात् । कै० । आतइतिक : ॥

मयूरग्रीवकम् । न० तुत्थे ॥

मयूरग्रीवा । स्त्री० तुत्थे ॥

मयूरचटक : । पुं० गृहकुक्कुटे ॥

मयूरचूडम् । न० स्थौणेयके ॥

मयूरचूडा । स्त्री० मयूरशिखायाम् ॥

मयूरजङ्घ : । पुं० श्योनाके ॥

मयूरतुत्थम् । न० तुत्थे ॥

मयूरपदकम् । न० स्तनादौनखाघाते ॥

मयूरविद्वा । स्त्री० अम्बष्ठायाम् ॥

मयूरशिखा । स्त्री० बर्हिचूडायाम् । शिखिन्याम् । शिखावलाख्यक्षुपे ॥ मयूरस्यशिखापीतासहस्तडिमिवास्य । नीलकण्ठशिखालक्ष्मीपिसाद्यं पातिसारजित् ॥

मयूरका । स्त्री० अम्बष्ठायाम् ॥

मयूरी । स्त्री० मयूरस्त्रीजातौ । मोरनी० इतिभाषा ॥

मरक : । पुं० मार्याम् । मारके । मारी० इतिभाषाप्रसिद्धे मरणे ॥ तस्यकारणादियथा । यावन्मार्तण्डसूनुर्गविधनुषिभयेमध्ये शक्तिनार्यौतावद्दुर्भिक्षपीडाभयमिति च सरसंशयंयांतिलोका : । शाहाकारातयोर्भिमनुजभयकरीकेकरावैरौद्रभौमै : शून्यग्रामाभवेयुर्नरपतिरहिताभूरिवक्ष्यालका : । वक्रकारी

तिरविलोधरणीसुतोवामूलर्धहस्त-मघरेवतिमैत्रभेषु । कथोपभङ्गप तनानिवसेनिकानांसर्वभवोन्नम रथंजलधौतदेश : ॥ (०००) मांसास्थीनिसमादायमसानात्गृह वायसा : । श्वान्गृगालोथवामध्ये पुरस्यप्रविशन्तिचेत् ॥ विकिर स्तिरथ्याद्दीश्वमसानंसामलीभवेत् । चोरैराघन्त्यसेलोक : परचक्रस मागम : ॥ सङ्ग्रामसमरयोरो दुर्भिक्षंमरकंतथा । अङ्गानि प्रसूयन्तेतस्यदेशस्यविद्रव : ॥ दे वीमाद्यात्म्यपाठेनमैरवस्यसवेनच । अथवान्तिर्मवेद्गूर्भंतुलस्याविष्णु पूजनात् ॥

मरकतम् । न० हरिद्वर्णमणिवि-शेषे । गारुत्मते । अश्मगर्भे-। हरिन्मणौ । मन्ना० पु० सा धारणलोकभाषाप्रसिद्धे ॥ अस्य लक्षणंयथा ॥ स्वच्छसच्छायंस्नि ग्धगात्रसमार्दवसमेतम् । चव्य क्षंवहुरङ्गंशृंगारीमरकतंशुभंविश्व यात् ॥ कुलक्षणंयथा । मर्करि सकाविलरुक्षमलिनेभघुहीनकान्ति कल्माषम् । चासस्रुतविक्रताङ्गं मरकतममरोपिनोपभुञ्जीत ॥ प रीक्षादिकन्त्वन्यत्रद्रष्टव्यम् ॥ म रकतरत्नम् । न० । अ-न्यैयपीतिह . ॥

मरकतपत्रिका । स्त्री०)

मरकतपत्री । स्त्री० पाच्याम् ॥

मरकम । न० मरकतमणौ ॥

मरणम् । न० वत्सनाभविषे ॥ प-चत्वायाम् । कालधर्मे । दृष्टा न्ते । निधने । मृत्यौ ॥ मर णंचेच्छयायस्य : खितोपिनवा ञ्छति । रोगग्रस्तोपिदीनोपिन-सुमूर्षतिकदाचनेतिभागवतम् ॥ अ-पिच । मरणस्मृतिभि : प्रोक्तंसङ्ग रैरस्यवास्पदम् । यतृतत्समान बलयोर्योधयोर्युध्यतो : क्षितेति ॥ अनुष्ठानासमर्थस्यवानप्रस्थस्यजीर्य त : । भृग्वग्निजलसम्पातैर्मरण प्रविधीयते ॥ न्यायमतेन० वि जातीयात्मन : संयोगध्वंसे ॥ उपात्तानांपूर्वसंनिकायविशिष्टा-नांदेहेन्द्रियमनोबुद्धवेदनाबुद्धिवेद नानांपरित्यागे ॥ नत्वात्मनोवि नाश : तस्यकूटस्थत्वात् ॥ मरणं-प्रायश्चित्तेदोनतुनाश : सतोम त : । मृत्युप्राप्यत्वागद्दयुक्तंस्व र्यंनष्ट : कथ्यतेजैन् ॥ मृच्चोत्पुट् ॥ सम्मादसमनवे ।

मरत : । पुं० मरणे ॥ म्रियते। मृत्युप्राप्यस्थामै । अस्ट्रमिपरिविय विपच्यसितमिनमिरणिर्योऽतच् ॥

मरन्द : । पुं०)

मरन्दक : पुं०) मकरन्दे ॥

मरहट्टा । पुं॰ मात्राछन्दःप्रभेदे ॥ यथा । आदौकुरुषट्कलमथचतुष्कलयस्तानन्दमितोपि॰दृशवसुकादश भवतिवशमधिकशुभासवर्णोपि ॥ विंशतिनवसङ्ख्यंभणितसुमुख्यंन्लितगुणगणकोटिमरहट्टाछन्दांकि लनयकलतिलकतरिपुमिमतकरोटि ॥ यथा । अभिमतधनदातासिद्धिविधाताखगदम्भारगतगौल॰दुरितद्वमहाग्नीविघ्नविनाशीकल्पपयशात कीज॰भुवनत्रयवन्दितहरशिरसिस्थितवास॰दृष्टगुणदशार्पदेष्टिदुरापंन सुखततिमिरविलास ॥

मराकाली । स्त्री॰ दक्षिकाल्याम् ॥

मराल : । पुं॰ राजहंसे ॥ कारण्डवे ॥ कज्जले ॥ वारिवाहे ॥ तुरङ्गे ॥ दाडिमीविपिने ॥ त्रि॰ खले । त्रि॰ मसृणे ॥

मरालक : । पुं॰ कलहंसे ॥

मरिचम् । न॰ चोलके । कृष्णे । ऊषणे । धर्मपत्तने । काचीमिरच॰ इतिभाषा॰ ॥ मरिचकटुकं तीक्ष्णंदीपनकफवातजित् । उष्णं पित्तहररूक्षंश्वासशूलकमीन्हरेत्॥ तदार्द्रंमधुरपाकिनात्युष्णंकटुकगुरु । किञ्चित्तीक्ष्णगुणं श्लेष्मप्रसेकिस्यादपितलम् ॥ म्रियतेविषमनेन । मृङ्प्राणत्यागे । बाहुलका दिच : ॥ कक्कोले । पुं॰ मरुवक वृक्षे ॥

मरिचपत्रक : । पुं॰ सर्जकवृक्षे । सालतरो : प्रभेदे ॥

मरिमा । पुं॰ मृत्यौ ॥ म्रियते । मृङ्॰ । जनिमृङ्भ्यामिमनिच् ॥

मरिष्यमाण : । त्रि॰ आसन्नमरणे ॥

मरीचम् । न॰ वेल्लजे । मरिचे । ह्रस्वमरिच॰ इ॰ भा॰ । म्रियतेविषमनेन । मृङ्॰ । बाहुलकादीच : ॥

मरीचि : । पुं॰ ब्रह्मणोऽध्यमानसपुत्रे॰ मुनिविशेषे ॥ प्रजापतौ । मरुतांमध्येभगवद्विभूतौ ॥ पुं॰ स्त्री॰ चन्द्रसूर्ययो : किरणे । गभस्तौ । षट्त्रसरेणुपरिमाणे॰ इति वैद्या : । म्रियतेतमोऽस्मिन् । मृङ्॰ मृकणिभ्यामीचि : ॥ त्रि॰ कृपणे ॥

मरीचिका । स्त्री॰ मृगतृष्णायाम् ॥ ग्रीष्मे मरुदेशसिकतादायमर्करा : प्रतिफलिता : दूरस्थानांजलत्वेना- भांति॰ तदाचिकाम्मृगतृष्णेति॰ टीकाकार : ॥ मरीचिरिव । इवे- प्रतिकृतावितिकन् ॥

मरीचिप : । पुं॰ तपोविशेषात्सूर्य- किरणपायिनि तापसान्तरे ॥ चन्द्रिकापायिनि ॥

मरु : । पुं॰ गिरौ । पर्वते ॥ धन्वनि । दृशिरुके । निरुदकदेशे । मारवाड॰ इ॰ भाषा ॥ गुर्जरात्प दक्षिणोत्तरिकातोऽन्दिदिवसे । म

रुदेशीमहेशानिउष्ट्रोत्पत्तिपरायणः ॥ म्रियन्तेप्राणिनोयत्र । रूढ० । भ्रमशीर्ष्य् : ॥ मरुधन्वनि ॥ सूर्यवंशीयभाविनृपविशेषे ॥

मरुक : । पुं० मृगविशेषे ॥ मयूरे ॥

मरुकान्तारम् । न० रामबाणेनशोषितदेशविशेषे ॥ पाञ्चिका० ड० इङ्क्लभा० ॥

मरुज : । पुं० नखीनामगन्धद्रव्ये । व्याघ्रनखाख्ये ॥ त्रि० मरुदेशजाते ॥

मरुजा । स्त्री० कर्कटी ॥

मरुटा । स्त्री०)

मरुण्डा । स्त्री०)उच्चललाटायाम्स्त्रियाम् ॥

मरुत् । पुं० समीरे । वायौ ॥ म्रियते ऽनेन० इति न० विनावा । रूढ० । म्रियोरुति : ॥ देवे । सुरे ॥ सप्तसप्तकगणे ॥ मरुवके । न० ग्रन्थिपर्णे ॥ स्त्री० पृक्कायाम् ॥ मरुद्भिप्रदोल्यन्तिशोण्ठ : पित्तलोलघु : । वृश्चिकादिविषघ्ने वातातकुष्ठकृमिप्रणुत् ॥

मरुत : । पुं० वायौ ॥ अव्युत्पन्नोयम् । मरुत : स्पर्शन : प्राणइतिविक्रमादित्यादिकोषात् । कोयंवातिसदागतिरामरुतइतिकविराज : ॥ घण्टापाटलिवृक्षे ॥

मरुत्कर : । पुं० राजमाषे ॥

मरुत्त : । त्रि० वायुविशिष्टे । मरुतसन्त्यत्र । तप्पर्वमरुद्भ्यामितितप् ॥ चन्द्रवंशीयनृपविशेषे ॥

मरुत्तक : । पुं० मरुवके ॥

मरुत्पथ : । पुं० आकाशे ॥

मरुत्पुत्र : । पुं० हनुमति ॥ भीमसेने ॥ मरुत : वायो : पुत्र : ॥

मरुत्प्लव : । पुं० कण्ठीरवे । सिंहे ॥

मरुत्फलम् । न० घनोपले ॥

मरुत्वान् । पुं० इन्द्रे । शचीपतौ ॥ मरुतोदेवता : सन्त्यस्य । मतुप् । झयइतिवत्वम् । तसौमत्वर्थइतिभत्वाज्जश्त्वाभाव : ॥

मरुत्वतीयम् । न० मरुत्वत्ये हविषि ॥ मरुत्वान्देवतास्य । द्यावापृथिवीशुनासीरमरुत्वदग्नीषोमवास्तोष्पतिगृहमेधाच्छचेति० छ० : ॥

मरुत्वत्यम् । न० मरुत्वतीये० हविषि ॥ मरुत्वान्देवतास्य । द्यावापृथिवीत्यनस्यचकारात्०यत् ॥

मरुत्सख : । पुं० इन्द्रे ॥ अग्नौ ॥

मरुदान्दोल : । पुं० धवित्रे ॥

मरुद्दिष्ट : । पुं० गुग्गुलौ ॥

मरुद्रथ : । पुं० आवहप्रवाहादिवायुसमूहे ॥

मरुद्रुमम् । न० वाततूले । ग्रीष्मह्रासे । वुढियाकीसूत० इ० भा० ॥

मरुद्भवा । स्त्री० ताम्रमूलाक्षुपे । खिराइ इ० गौ० दे० भा० ॥

मरुद्रथ : । पुं॰ अश्वे । देवरथे ॥
मरुद्रुम : । पुं॰ विट्खदिरे । अरिमेदे ॥
मरुद्वर्त्म । न॰ आकाशे ॥
मरुद्वाह : । पुं॰ धूमे ॥ वह्नौ ॥
मरुद्विप : । पुं॰ उष्ट्रे ॥
मरुन्माला । स्त्री॰ पृक्कायाम् । मरुद्भिर्मल्यते । मलधारणे । घञ् ॥
मरुप्रिय : । पुं॰ उष्ट्रे ॥ मरुदेशविशिष : प्रियोऽस्य ॥
मरुभू : । स्त्री॰ दशैरकमारवाड॰- द्र॰ प्र॰ ॥ निर्जलदेशे ॥
मरुभूरुह : । पुं॰ करीरवृक्षे ॥
मरुल : । पुं॰ कारण्डवपक्षिणि ॥
मरुला । स्त्री॰ केरलदेशप्रसिद्धायां नद्याम् ॥
मरुव : । पुं॰ मरुवके ॥
मरुवक: । पुं॰ समीरणे । प्रस्थपुष्पे । फणिज्झके मरुवा॰ द्र॰ भा॰- प्र॰पुष्पे ॥ पिण्डीतके । श्वसने । खरपाटये । मदनद्रुमे । मयनफल द्र॰ भाषा ॥ मरुं वाति । वा॰ । धा॒न्थिल्पिसंज्ञयो: ॥ व्याघ्रे ॥ राहौ । खरपत्रे । नागदौना॰ द्र॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ क्षुपविशेषे ॥ त्रि॰ भयानके ॥
मरुसम्भवम् । न॰ चाणक्यमूलके ॥
मरुसम्भवा । स्त्री॰ महेन्द्रवारुण्याम् । क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

मरुस्था । स्त्री॰ क्षुद्रदुरालभायाम् ॥
मरूक : । पुं॰ मृगविशेषे ॥ मयूरे ॥ मर्त्ये ॥ मारयति॰ म्रियतेवा । मृङ्॰ । मृकणिभ्यामूकोकणाविष्यत: ॥
मरूवरा । स्त्री॰ कार्पास्याम् ॥ यवासे । क्षुद्रखदिरे ॥
मरोखि : । पुं॰ मकरे । पक्षिदंष्ट्रके । मगर॰ द्र॰ भा॰ प्र॰ यादसि ॥
मरोलिक : । पुं॰ मकरे ॥
मर्क : । पुं॰ देहे । शरीरे ॥ वानरे ॥ वायौ ॥ मर्कति॰ मर्कयतिवा । मर्कि : सौत्रोधातुरितिकश्चन । मर्कशब्दे॰ चौरादिकइति॰ सिद्धौ स्यात्सूचेकैयट: । घृणभीकापाश स्यतिमर्चिभ्य : कन् । नचैवंणिलोपश्रुयानिवन्धनात्॰ गुणंनस्यादिति वाच्यम्॰ पूर्वत्रासिद्ध मितदभावात् ॥
मर्कक : । पुं॰ गलिगण्डखगे । ढाङ्गिल॰ द्र॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥
मर्कट : । पुं॰ वानरे । लूतायाम् । ऊर्णनाभे ॥ चौकारधान्तरे ॥ गलिगण्डे । ढाङ्गिल॰ द्र॰ भा॰ प्र॰ खगे ॥ मर्कति । मर्क: सौत्रोधातुर्ग्रहणे । शकादिभ्योऽटन् ॥ स्थावर विषभेदे ॥
मर्कटक : । पुं॰ शस्यप्रभेदे ॥ वानरे॰ लूतायाम् ॥ मत्स्यविशेषे ॥ दैत्यवि

ग्रीवे ॥ संज्ञायांकन् ॥
मर्कटतिन्दुकः । पुं॰ कुपीलौ ।
मर्कटपिप्पली । स्त्री॰ अपामार्गे ॥
मर्कटप्रियः । पुं॰ क्षीरवृक्षे ॥
मर्कटवासः । पुं॰ आथाबन्धे ॥ लूतातन्तौ । मकड़ीकाजाल॰ इ॰ भा॰ ॥
मर्कटशीर्षम् । न॰ हिङ्गुले ॥
मर्कटास्यम् । न॰ ताम्रे ॥ वानरमुखे ॥ पुं॰ मीनविशेषे ॥ त्रि॰ वानरमुखसदृशमुखविशिष्टे ॥
मर्कटी । स्त्री॰ करञ्जप्रभेदे । मकड़ा इत्युपा॰ इ॰ भा॰ ॥ शूकशिम्ब्याम् ॥ मर्कटीवविविधचेष्टाहेतुत्वात् ॥ अजमोदायाम् ॥ अपामार्गे ॥ वानर्याम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥
मर्कटेन्दुः । पुं॰ काकतिन्दुके ॥
मर्करः । पुं॰ भृङ्गराजे ॥
मर्करा । स्त्री॰ निष्फलायाम् ॥ दर्व्याम् ॥ सुरङ्गायाम् ॥ भाण्डे ॥
मर्गूः । पुं॰ धावके । रजके ॥ प्रौढ मर्द । स्त्री॰ शठी । मार्ष्टि । मृजुशुद्धौ । मृजेर्गुणश्चेत्यू ॥ मार्जनंवा ॥
मर्त्तः । पुं॰ मर्त्यलोके ॥ मानुषे । म्रियन्तेऽत्र । मृङ्॰ । हसिमृग्रि॰ इत्यादिना । इदमिदमिलूधूर्वि॰ अस्तन् । ।
मर्त्यः । पुं॰ मनुष्ये ॥ म्रियते । मृङ्॰ । हसिमृग्रिणिवाममि॰ इति तन् । ततः स्वार्थेयत् । प्राक्प्रबोधात्॰ सर्वहिमर्त्यः ॥ मध्यलोके ॥ म्रियन्तेऽत्र वेतिमर्त्यः । हसिमृग्रिणि॰ मृङ् धातोस्तन्॰ मर्त्तः । ततोनवस्तु रमस्तं यविष्ट स्यः स्वार्थेयत् ॥ मर्त्तं भवोवा । दिगादेराकृतिगणत्वाद्यत् ॥
मर्त्यमुखः । पुं॰ यक्षे ॥
मर्त्या । स्त्री॰ मानुषस्त्रियाम् ॥
मर्त्येन्द्रा । स्त्री॰ भातरि ॥ धनिदम्न्याम् ॥ राजमातरि ॥
मर्दनम् । न॰ चक्रमर्दने । पादमर्दनादौ । संवाहने ॥ मृद्यौदे । क्षुट् । कदने ॥ चूर्णने । त्रि॰ मर्दयितरि ॥ मर्दयति । मृदक्षोदे॰ मृदमर्दनेवा । हेतुमत्त्विचप्रत्ययात् [illegible] ॥
मर्दलः । पुं॰ वाद्यभेदे ॥ मर्दलो [illegible] इति ॥ [illegible] ॥ मर्दयुपमर्दलाति॰ । ला॰ । घोरादित्वात् ॥
मर्दितः । त्रि॰ चूर्णिते ॥ मथिते ॥
मर्दिता । त्रि॰ मर्दयितरि ॥
मर्दी । त्रि॰ मर्दितरि ॥
मर्मकीलः । पुं॰ भर्त्तरि ॥
मर्मज्ञः । त्रि॰ मर्मविदि । तत्त्वज्ञे ॥
मर्म । न॰ स्वरूपे । तत्त्वे ॥ यथा ।

मृगयानभिगीयचेत्यैरपिधर्मागम-
मर्म्मपारगैः। स्मरसुन्दरमांयद्-
च्यजनस्तवधर्मः सदयोदयोज्ज्वलाः॥
सन्धिस्थाने॥ जीवस्थाने॥ परघे-
चगोचरत्नोमिघाथजीतकश्चित्।
नसंवसितुसुतघोषमकंवेममंषिस्पृ-
शित्॥ चवधि॥

मर्म्मरः। पुं॰ वस्त्रविशेषे॥ शुष्कप
र्णध्वनौ॥ वस्त्रपर्णानांस्वनिते।
मर्मर्मरड्मरड्॰ इतिचभाषा॥
मर्मरासि। रा॰ वा॥ अनुकरण-
शब्दोयम्॥

मर्म्मरी। स्त्री॰ पीतदारुणि॥

मर्म्मरीकः। त्रि॰ दीनजने॥ म्रियते।
मृङ्॰। पर्फरीकादित्वादीकन्॰धा
तोरित्वंनपूचाभ्यासस्य॥

मर्म्मवित्। पुं॰ मर्म्मज्ञे। कार्पटि-
के॥

मर्म्मवेदी। पुं॰ मर्मविदि॥

मर्म्मस्पृक्। त्रि॰ मर्मपीडके। अरु-
न्तुदे॥ मर्म्मस्पृशति। स्पृशउपता
पे। स्पृशोऽनुदकइति॰ क्विन्॥

मर्म्माविध्॰द्। त्रि॰ सन्धिस्थानवेधक
र्त्तरि॥ मर्म्मज्ञे॥ मर्म्माणिविध्य
ति। व्यधताडने। क्विप्। ग्रहिज्ये
तिसम्प्रसारणम्। नहिवृतीतिदी-
र्घः॥

मर्म्मिकः। त्रि॰ मर्मज्ञे।

मर्म्मुरः। पुं॰ तुषानले।

मर्य्यः। पुं॰ मरणधर्म्मणि। मनु-
ष्ये॥

मर्य्या। अ॰ सीमायाम्॥

मर्य्यादा। स्त्री॰ सीमनि। अवधौ।
तेनविनेत्यर्थे॥ स्थितौ। धारणा-
याम्। सत्पथस्थितौ॥ अनुल्लङ्घनी
यायांव्यवस्थायाम्॥ स्थित्यनतिक्र
मे॥ कूलभूमौ॥ मर्य्येतिसीमार्थेऽ-
व्ययम्। तद्दीयते। डुदाञ्॰।
आतश्चोपसर्गइत्यङ्॥

मर्षः। पुं॰ क्षान्तौ॥ मर्षणम्। अ-
पतितिक्षायाम्॥ घञ्॥

मर्षणम्। न॰ अपराधेसत्यपिक्रोधा-
नाविष्करणे। क्षमायाम्। मृष॰
भावेल्युट्॥

मर्षितः। त्रि॰ क्षान्तियुक्ते॥ मृषेः
कर्त्तरिक्तः। भावेक्तेक्लीबम्॥

मर्षितवान्। त्रि॰ क्षान्ते॥ मृषेः
कर्त्तरिक्तवतुः॥

मर्षी। त्रि॰ क्षमाशीले।

मलः। पुं॰ न॰ पापे। किल्बिषे॥
विष्ठि। विष्ठायाम्। यथा। मला
यत्तं वलं पुंसांशुक्रायत्तञ्चजीवनम्।
तस्माद्यत्नेनसंरक्षेद्यक्ष्मिणोमलरे-
तसीइति॥ किट्टे। मण्डूरादौ॥
स्वेदादौ॥ वसाशुक्रमसृङ्मज्जामूत्र-
विट्कर्णविण्नखाः। श्लेष्माश्रु-
दूषिकास्वेदोद्वादशैतेनृणांमलाः॥
वातादिषु। यथा। [illegible]

षामलिनीकरणान्मला : । धारणा
द्वातवर्च्च श्च वातपित्तकफास्त्रय: ॥
सर्वेषामेवरोगाणांनिदानंकुपिता-
मला : । तत्प्रकोपस्यतुप्रोक्तं विवि-
धाहितसेवनम् । हरिद्रसन्देशेप्याथ
पित्त शरदिनिर्हरेत् वपांसुशमये
वायुंप्राग्विकारसमुच्छ्रयात् ॥ अथ-
विशेषमाहमाधव : कफपित्तानि
ला : पूर्वमध्यान्ते पुव्यवस्थिता : ।
देहाहोराविषयसांसन्धिव्यपिकफा
निलाविति ॥ अस्यार्थ : । कफपि-
त्तानिला : देहाहोराविवयसांपूर्व
मध्यान्तेषुयथासंख्यंव्यवस्थिता : ।
देहस्यपूर्वभागेशिरमारभ्यवक्षोन्त-
कफोव्यवस्थित : । मध्येचामाशय-
मारभ्यनाभ्यन्तं पित्त व्यवस्थितम् ।
अन्ते नाभ्यधोभागेवायुर्व्यवस्थित:
। शिरोमूलत्त्वात्देहस्य वपूर्वादिक
ल्पना । अह्नस्त्रिधाविभक्तस्यपूर्व-
भागेकफोमध्ये पित्तमन्ते वायु : ।
एवंरात्रेरपिवयसोपिपूर्वभागेबाल्या
वस्थायांश्लेष्मामध्ये तरुणावस्थायां-
पित्तमन्ते वृद्धावस्थायांवायु : ।
सन्धिष्विति । देहाहोराविवयसा-
मित्यं च । तत्रदेहस्यपूर्वभागमध्य-
भागयो : सन्धौकफोव्यवस्थित. म
ध्यभागान्त्यभागयो : सन्धौपक्वाश-
याख्योवायु : एतत्त्रयंचासदृशमि
त्यतोलभ्यते । अह : सन्धौरात्र्या-

साकमह : सन्धि : प्रात : संज्ञक
स्तस्मिन्कफ : । अह्नासाकंरात्रे :
सन्धि : सायंतस्मिन्वात : । वय:
सन्धौबाल्यतारुण्ययो: सन्धौश्लेष्मा
तारुण्यवृद्धत्वयो : सन्धौवायुरिति
॥ मृज्यतेऽसौ । मृजूशुद्धौ । मृजेष्टि
लोपश्चेतिपाल : ॥ मलयति । मल
तल्कृतौ० अद्न्त : । मलतेवा ।
मलधारणे । पचाद्यच् ॥ कर्पूरे ॥
त्रि० कृपणे । कदर्ये ॥

मलघ्न : । पुं० शाल्मलीकन्दे । त्रि०
मलनाशके ॥

मलघ्नी । स्त्री० नागदमन्याम् ॥

मलजम् । न० पूये ॥ त्रि० मलोद्भवे ॥

मलदूषित : । त्रि० मलिने ॥ मलेनदू
षित : । कर्तृकरणेकृतिसमास: ॥

मलद्रावी । पुं० जयपाले ॥

मलधी: । पुं० खनित्रे ॥

मलन : । पुं० पटवासे । पंशुकालये
॥ न० मर्द्दने । पीडना० मलना०
ह्न० भा० ॥

मलपू : । स्त्री० काकोदुम्बरिकाया-
म् ॥ मलपूस्तम्भकृत्तिक्ताशीतला
तुवराजयेत् । कफपित्तव्रणश्वित्रकु
ष्ठपाण्डुर्शकामला : ॥ मलात्पापा
-त् । पुनाति । पूञ्पवने । क्विप् ॥

मलभुक् । पुं० काके ॥

मलभेदिनी । स्त्री० कटुकायाम् ॥

मलमास : । पुं० । अधिमासेमलि-

न्नुचे ॥ यस्मिन् मासे न सङ्क्रान्तिः सङ्क्रान्तिद्वयमेव वा । मलमासः स विज्ञेयो मासस्त्रिंशत्तमो भवेत् ॥ गर्गस्तु । अमावास्याद्वयं यत्र रविसङ्क्रान्तिवर्जितम् । मलमासः स विज्ञेयो मासः शुद्धाख्य उत्तरः ॥ तथा च ब्रह्मसिद्धान्ते । चान्द्रो मासो ह्यसङ्क्रान्तो मलमासः प्रकीर्त्तितः ॥ सत्यव्रतस्तु । राशिद्वयं यत्र मासि सङ्क्रामेत् दिवाकरः । नाधिमासो भवेदेष मलमासस्तु केवलम् ॥ एकचमासवितयं यदि स्यादर्कवर्जितं तत्र परोऽधिमासः । अयोदयस्तु स्मृतिराहमासं चतुर्दश क्वापि न चाभिदृष्टम् ॥ अथ मासश्चान्द्रश्च सौरः । अनयोर्द्वयोर्मासः सम्बन्धाल्लिङ्गयते । असौ चान्द्रोऽनयोः स्वाभाविकसौरस्वयोद्वयः ॥

मलमासत्वम् । न० रविसङ्क्रान्त्यभावविशिष्टचान्द्रमासत्वे ॥

मलय : । पुं० रम्यमूलप्रदेशान्तरे । खनामप्रसिद्धेऽद्रिविशेषे । पाथरि । दक्षिणाचले । चन्दनाद्रौ ॥ तातमालातामपर्णी प्रसुत्रा मलयोद्भवा : ॥ शैलाद्रौ ॥ देशविशेषे । मलैवार० इ० भा० ॥ आरामे । नन्दनवने ॥ अष्टद्वीपोपद्वीपान्तर्गतोपद्वीपविशेषे ॥ मलते । मलधारणे । वसिमल्लितविम्बः : कयन् ॥

ऋषभदेवस्य पत्न्यां पुत्रे ॥

मलयगन्धिनी । स्त्री० उमायाः सखीविशेषे ॥

मलयज : । पुं० राहुपद्दे ॥ पुं० न० चन्दने ॥ मलयेऽजातः । सप्तम्यां जनेर्ड : ॥

मलया । स्त्री० विवृतायामोषधौ ।

मलयाचल : । पुं० सह्याद्रिसमीपस्थे० शैलविशेषे । दक्षिणाचले ॥ सर्तानिसिव्योऽस्मिवान् भोगिनां सलयाचल : ॥

मलयानिल : । पुं० वासन्ते । वसन्तकालिकवायौ ॥

मलयाख : । पुं० देशविशेषे । यथा । सुराम्बिकासमारभ्य मन्थयाद्यन्तगं शिवे । मलयाखाभिधो देशो मन्त्रसिद्धिप्रदायक : ॥

मलयू : । स्त्री० मलय्याम् । काकोदुम्बरिकायाम् ॥ मलं यवति । युञ् गुप्तायाम् । क्विप् । बाहुलकाद्दीर्घ : ॥ यद्वा । मलते । मलधारणे । बाहुलकाद्यू : ॥

मलयोद्भवम् । न० चन्दने ।

मलवक्त्रं । न० गुदे ॥

मलविलासिनी । स्त्री० मङ्खपुष्पाम् ॥

मलहन्ता । पुं० मालतीपाकन्दे ।

मला । स्त्री० भुम्यामलक्याम् ॥

मलाका । स्त्री० दूत्याम् । कामिन्या

म् ॥ हस्तिन्याम् ॥

मलापकर्षणम् । न० पापमोचने ॥ मलस्य दूरीकरणे ॥

मलापहा । स्त्री० नदीविशेषे ॥ यथा । मलापहाभीमरथीचघट्टगायथावक्ता व्याकलसाम्यगासुधे : । मलापहा घट्टगयोस्तथाधिपथ्यं साक्षात्सुतरं सुकारिदम् ॥

मलावहम् । न० मलिनीकरणे । पापविशेषे ॥ यथा । कृमिकीटवयोहत्यामद्यानुगतभोजनम् । फलैध : कुसुमस्तेयमधैर्यं च मलावहम् ॥

मलारि : । पुं० सर्वक्षारे । सामग० ए० भा० ॥

मलिनम् । न० दोषे ॥ टङ्कणे । घोले ॥ त्रि० मलयुक्ते वस्तुनि । मलीमसे । कच्चरे । मलदूषिते ॥ यथा । यथाभवतिबालानांगगनं मलिनं मलै : । तथाभवत्यबुद्धानामात्मापिमलिनोमलैरिति ॥ मलै : कृपणमर्मपालैरात्मा । यथावमलैर्घनरजोधूमादिभिराकाशवृत्ते : ॥ निष्पन्नैर्मिलिष्कृक्रियाव्याप्तिनि ॥ कृष्णे । दूषिते ॥ मलोस्यास्ति । ज्योत्स्नादिभ्येतिसाधु : ॥ यदा । मलते । मल० । वहुलमन्यत्रापीतीनच् ॥

मलिनमुख : । पुं० वह्नौ ॥ गोलाङ्गूले० स्त्री ॥ प्रेते ॥ त्रि० क्रूरे ॥ खले ॥

मलिनात्मा । पुं० कृष्णदेहे ॥ दुष्टचित्ते ॥ नपरिचयोमलिनात्मनां प्रधानम् ॥

मलिनाम्बु । न० मस्याम् ॥

मलिनास्य : । त्रि० खले ॥

मलिनिमा । पुं० कृष्णत्वे ॥ मलिनत्वे ॥ मलिनस्वभाव : । इमनिच् ॥

मलिनी । स्त्री० रजस्वलायांनार्याम् । ऋतुमत्याम् ॥ मलोऽस्त्यस्या : । अतइनिठनौ ।

मलिनीकरणम् । न० मलाकर्षे ॥

मलिम्लुच : । पुं० मलमासे ॥ यथा । समतिक्रम्यतुरविर्यदागच्छेत् कथञ्चन । आद्योमलिम्लुचोज्ञेयो द्वितीय : प्रकृत : स्मृत : ॥ यदा दर्शान्तसमतिक्रम्यतत्पूर्वमासान्त्यपक्षस्तिराशिस्थ : सन्सूर्योऽतिचारागच्छेत् मासान्तरे राश्यन्तरसंयोगं गच्छेत्० तदाद्योऽतिक्रान्तमासोमलिम्लुचोज्ञेय : । मलो मलम्लोचति० गच्छतीति० मलिम्लुच : । द्वितीयस्तुप्रकृत : शुद्ध : कर्मार्हत्वात् ॥ चौरे ॥ ज्वलने ॥ वाते ॥ मल्यते । मल० । इष् । मलिं धृतं म्लोचति । म्लुच स्तेये । मूलविभुजादित्वात्क : ॥

मलिष्ठा । स्त्री० ऋतुमत्यांनार्याम् ॥

मलीमस : । पुं॰ पुष्पकासीसे ॥ लौहे ॥ मलिने ॥ मलोऽस्यास्ति । ज्योत्स्नातमिस्रेतिसाधु : ।

मलूक : । पुं॰ कृमिविशेषे ।

मल्ल : । पुं॰ पात्रे ॥ कपोले ॥ मल्लभेदे ॥ बलीयसि ॥ कल्लु । लिच्छिवी । वाहुयोधिनि॰ मल्लतिनात्मामसिद्धे । चयचवात्यात् क्षत्रियात्सवर्णायांजात : । यथा मनु : । भल्लोमल्लश्चराजन्याद्व्रात्यान्निच्छिविरेवच । नटश्चकरणश्चैव खसोद्रविडएवच । इति । देशविशेषे । यथा । दृग्राणानंवराएष्वमल्ला : शाल्वा : युगन्धरा : । इति । विराटपर्व्वणि १ अध्याय : । वर्णसङ्करजातिविशेषे । मल्ला॰ इ॰ गी॰ दे॰ भा॰ प्रसिद्धे ॥ चयच । लेटात्तीवरकन्यायांजात : । ब्र॰ व॰ वै॰ पु॰ । तन्त्रवाय्यांकुम्भकाराज्जात : । ब्र॰ पु॰ पु॰ । मियुद्धकुशलोमल्ल : सदृत्तिस्तपरायण : ।

मल्लक : । पुं॰ दन्ते । पुं॰ स्त्री॰ दपाधारे । कौषिकायाम् । नारिकेलफलनिर्मितेचषके । नरेली॰ इ॰ भा॰ ॥ मल्लते । मल्लधारणे । क्वन् ।

मल्लतूर्य्यम् । न॰ वाद्यविशेषे । मल्लरणे ॥

मल्लनाग : । पुं॰ ऐरावते ॥ वात्स्यायनमुनौ ॥ कामशास्त्रविशेषे ॥ लेखहारे ।

मल्लभू : । स्त्री॰ मल्लभूमौ ।

मल्लभूमि : । स्त्री॰ रङ्गभूमौ । वचवाटि । अखाड़ा॰ इ॰ भा॰ । देशविशेषे ॥

मल्लयात्रा । स्त्री॰ मालव्याम् । मल्लानांयुद्धार्थंप्रयाणे ॥

मल्लयुद्धम् । न॰ मियुद्धे । वाहुयुद्धे । मल्लानांसङ्ग्रामे ।

मल्ला । स्त्री॰ नार्य्याम् ॥ पत्रवल्ल्याम् ॥ मल्लिकायाम् ।

मल्लार : । पुं॰ वर्षारागाणांसम्बन्धिनिरागे । मेघमल्लाररागस्यगानंवर्षासुसर्वदा ।

मल्लारी । स्त्री॰ वसन्तरागस्यरागिण्याम् । यथा । आन्दोलितापदेशाख्यालीलाप्रथममञ्जरी । मल्लारीचेतिराग्ण्योवसन्तस्यसदानुगा: । मेघरागस्यरागिण्याम् ।

मल्लि : । पुं॰ धारणेदेशविशेषे । स्त्री॰ मल्लिकायाम् ॥ मल्लते । मल्ल॰ । सर्वधातुभ्यइन् ।

मल्लिक : । पुं॰ मलिनचञ्चुचरणयुक्तेहंसविशेषे । किञ्चिद्धूम्रवर्णेषु चञ्चुचरणेष्वपक्षचितेहंसप्रभेदे । मल्लते । मल्ल॰ । क्वन् । स्वार्थेक : ।

मल्लिका । स्त्री॰ तयशून्ये । भूपद्याम् ।

। शतभीरी । वेल्लि॰ वेला॰ वेली॰ इ॰ प्र॰ पुष्पद्रव्ये । मल्लतेगन्धं॰ भल्यतेवा । मल्ल॰ । सर्वधातुभ्यइन् । वाहीय । स्वार्थेकन् । ह्रस्व: । टाप् । मल्लिकोष्णालघुर्वृष्याति साम्यपटुर्वहारेत् । वातपित्तास्यदृग्व्याधिकुष्ठारुचिविषव्रणान् । मीनविशेषे । स्वगाधविशेषे । पान पात्रे । सवैव्यान्नगौतहत्तविशेषे । यथा । कल्पितुयाधिकशोभनशोभन सौरभयुदधमिशुद्धगरौ॰ विधेर्हिविधेर्हिविधिकनिधेर्हिपुरोगगन्धानिव समहगौसुमते । वियोभियशोभिव पेतिलयेतिविनिर्मितामल्लिकयेश्वरे॰ निवेर्हिनिधेर्हिसुदंदयेसदये यययक्तधराधिपते । वर्णवृत्तान्तरे । यथा । चारुमदकामभेवमहिडलाट वर्धवीन । मर्थितालूतुष्ठलेनमल्लिधि पिष्ठवीन । यथा । वेदविद्विवालखि स्यमाददादिसंस्तुताय । मस्तुसेन ति: सदेवगुथ्यगम्यनप्रियाय । भूपदीपुष्पे ॥ मल्लिकाया: पुष्पम् । पुष्पमूलेषु बहुलमिति॰ अनुदात्ता देरजोऽप्यत्लुप् । लुपियुक्तिवत् । वर्णपात्रे । ५॰ अ॰ मात्रा ।

मल्लिकाच: । पुं॰ सितच्छदमश्वर्णैरत्नपु परीवृतलधिलेषुनविर्णये ॥ शुक्लप वैष्टितपपुर्ययुक्ताते । मल्लिका कारमचिवस्थशुक्लापाङ्गत्वात् । ब हुव्रीहीसक्थ्यक्ष्णोरितिषच् ।

मल्लिकाख्य: । पुं॰ मल्लिकाचाभिधे हंसे ॥

मल्लिकाख्या । स्त्री॰ मोदिन्याम् । त्रिपुरमालीतिगौडदेशप्रसिद्धपुष्पे ।

मल्लिकागन्धम् । न॰ मल्लिकागुरुणि ।

मल्लिकापुष्प: । पुं॰ कुटजवृक्षे ॥ बब पत्रघे । करपालिषु॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ । स्वनामप्रसिद्धपुष्पवृक्षे ।

मल्लिगन्धि । न॰ मल्लिकागुरुणि । मल्लिकापुष्पस्येवगन्धोयस्य । उपमानाच्चेति॰ इत् ।

मल्लिपत्रम् । न॰ छत्राके ।

मल्ली । स्त्री॰ मल्लिकायाम् ॥

मल्लीकर: । त्रि॰ चौरे ॥

मल्ल: । पुं॰ भाण्डे ॥

मवित: । त्रि॰ बद्धे ।

मशक: । पुं॰ कीटविशेषे । वाच्यतु डे । सूच्यास्ये । रात्रिजागरदे । मच्छर॰ इतिभाषा । तन्नाथकधूपोयथा । त्रिफलार्जुनपुष्पाणिभल्लातकशिरीषकम् । लाक्षासर्जरसश्चैवविडङ्गंचयगुग्गुलु: । एतैर्धूपैर्मक्षिकाणांमशकानांविनाशनम् ॥ क्षुद्ररोगविशेषे । मशा॰ इ॰ भा॰ प्रसिद्धे । यथा । अवेदनंस्थिरंचैवयस्यगात्रेप्रदृश्यते । माषवत्कृष्णमुत्सन्नमनिलान्मशकंदिशेत् ॥ स्थिर

म०भपलम् ॥ अथचिकित्सायथा । पम कीलंशतुमर्षिंमशकांस्तिलका लकान् । उत्क्षत्यशस्त्रेणदहेत्तथा क्षारेणवामशोपत : ॥ अपिच । स मुशानान्तुसर्पं त्वचपोंमशकमायम: ॥ इति ॥

मशकी । पु॰ उडुम्बरहवे ॥

मशहरी । स्त्री॰ मतुपद्धाम् । शयन तिरस्करिण्याम् ॥

मशुन : । पु॰ कुक्कुरे ॥

मसनम् । न॰ सोमराजौषधे ॥

मसरा । स्त्री॰ मसूरे ॥

मसार : ।) पु॰ इन्द्रनील

मसारक : ।) पु॰ मणौ ॥

मसि : । स्त्री॰ लिपिप्रयोजनायाम् । पयाङ्गणि । मध्याम् ॥ मस्यति । मसीपरिणामे । इन् ॥ शेफालिका हुन्तौ ॥

मसिकूपी ।) स्त्री॰ मस्या-

मसिधानम् ।) न॰ धा-

मसीधाना ।) स्त्री॰ रे ।

मसिद्गुपिकायाम्

मसिमम् । न॰ सपिंडके ॥

मसिपथ : । पुं॰ लेखके ॥

मसिप्रसू: । स्त्री॰ मस्याधारे ॥ मस्या: प्रसू : ॥ लेखन्याम् ॥

मसिमणि : । पुं॰ मस्याधारे ।

मसिवर्धनम् । न॰ रसगन्धे ॥

मसी । स्त्री॰ मेलायाम् । लिपिसाधन विशेषे । खारो॰ द्र॰ गौ॰ धा॰ । स्वादौ॰ द्र॰ भाषा॰ ॥ शेफालिका वृक्षे । मस्यति । मसौ॰ । पचाद्यच् । गौरादित्वात् ङीष् ॥

मसीजलम् । न॰ मस्याम् ॥

मसीधानम् । न॰ मस्याधारे ॥

मसीधानी । स्त्री॰ मस्याधारे ॥

मसीना । स्त्री॰ समाख्याख्यातधान्ये । उमायाम् ॥

मसीय : । पुं॰ कायस्थे ॥ मस्यार्हः ॥

मसुर : । पुं॰ मसूरे । मसृण्ये ॥ म स्यति॰ मसावेश । मसौ॰ । मसे रुरन् ॥ उपधामि ॥ मसुरा । स्त्री॰ वेश्यायाम् । व्रीहिभेदे दे । टाप् ॥

मसुरी । स्त्री॰ पापरोगे । मसूर्याम् ॥

मसूर : । पुं॰ व्रीहिभेदे । मङ्गल्य- के । मसूरोमधुर : पाकेसङ्ग्राही शीतलोलघु : । कफपित्तास्रजिद्रू क्षोवातलोज्वरनाशन : ॥ मस्यति॰ मसावेश । मसौ॰ । मसेरूरन्निति पाश्चिमिकाक्षरन् । उपधामि ॥

मसूरक : । पुं॰ उपधर्षविशेषे । चातु रे । चक्रमाही । गोधूमिर्ना॰ द्र॰ भा॰ ॥ मसूरे । स्वार्थे क : ॥

मसूरविदला । स्त्री॰ कृष्णत्रिवृतायाम् ॥ मसूरस्यविदलमस्या : ।

मसूरा । स्त्री॰ मसूर॰ इ॰ प्रसिद्धे व्रीहिभेदे । मङ्गल्यके ॥ वेश्यायाम् ॥ टाप् ॥

मसूरिका । स्त्री॰ कुट्टन्याम् ॥ मङ्गल्यके ॥ मसूरीरोगे । शीतलाख्यरोगे ॥ मसूराकृतिसंस्थानाःपिडकाःस्युर्मसूरिकाः ॥ चतोसारे ॥ मशहर्याम् ॥ यथोक्तंपाद्मेक्रियायोगसारे । दंशांश्चमशकांश्चैवमशकाक्षेनिवारयेत् । मसूरिकाभिः प्राक्षत्यमत्र शायिनमुच्युतमिति ॥

मसूरी । स्त्री॰ पापरोगे । रक्तवव्याम् । शीतलाख्यरोगे ॥ पिहति ॥ रक्ता विहति ॥

मसृण : । पुं॰ सोमे ॥ त्रि॰ चाकचक्ये । अकठिने । स्निग्धे ॥ मस्यति । मसी॰ बाहुलकात्॰ ऋण : ॥ यद्वा । सम्ऋच्छतीति । ऋच्छगतौ ॥ इगुपधेतिक : । पृषोदरादिः ।

मसृणा । स्त्री॰ उमायाम् । अतस्याम् ॥

मस्कर : । पुं॰ वेणौ । वंशे ॥ मस्कतेऽनेनत्र । मस्कगतौ । बाहुलकादरः । यद्वा । मद्यतेऽमस्मिमण्डने । चर : । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नुम् । मस्करमस्करिणौवेणुपरिव्राजकयोरितिसुट् ॥ रघुवंशे ॥

मस्करी । पुं॰ परिव्राजके । भिक्षौ । संन्यासिनि ॥ मस्कनम् । मस्कगतौ । बाहुलकादरः । मस्करोज्ञानं गतिर्वाऽस्यास्ति । मस्करमस्करिणाविति णिनिः ॥ यद्वा । मस्करोवेणुरस्यास्ति । इनि : ॥ यद्वा । माकर्त्तुं कर्मनिषेद्धुंशीलमस्य । मस्करमस्करिणाविति साधु : ॥ यद्वा । मस्करस्तद्वदमस्त : करणमस्यास्ति । प्रागवनिपात : ॥ यद्वा । मस्कते । मस्कि॰ । बाहुलकादर : आगम शास्त्रस्यानित्यत्वान्नुम् ॥ मस्करोनिधिर्गोऽस्यास्ति । पूर्वनिपात : ॥ चन्द्रे ॥

मस्तम् । न॰ मस्तके । मस्यतेस्म । मसी॰ । क्त : ॥

मस्तक : । पुं॰ न॰ उत्तमाङ्गे । शिरसि । मूर्द्धनि । स्वार्थेकन् ॥

मस्तकस्नेह : । पुं॰ शिरोमज्जनि ॥

मस्तकाख्य : । पुं॰ शिखरे । वृक्षशिरसि । मस्तकमित्याख्यायस्य ॥

मस्तदारु । न॰ देवदारुणि ॥

मस्तमूलकम् । न॰ शिरोधौ ॥

मस्तिष्कम् । न॰ गोर्दे । मस्तकस्थघृताकारस्नेहे । मस्यते॰ मसनं वा॰ । मसी॰ । क्तिन् । मस्तिंमस्कते । मस्कगतौ । घञर्थेघ । पृषोदरादिः ॥

मस्तु । न॰ दधिभवमण्डे । दधिजले । तोढ॰ इ॰ माथा । दध्नस्तुपरियोभागोघन : क्षीरसमन्वितः । स लोकेसरडस्तुद्दध्नोमण्डस्तुमस्त्विति ॥ मस्तुकमपरंमस्तुमस्तुलुङ्गा-

भिलापकरम् । स्रोतोविशोधनं ग्ला-
दिघ्नफट्फलानिलापहम् । अग्ने-
प्रोयनशीघ्रं भिनत्तिमलसञ्चयम्
अपिच । उष्णाऽम्लं कफपित्तदं श्रम
हरं बल्यं कषायंसरंभुक्तिच्छन्दकरं ह
योहृद्गदप्रोद्धार्यसांनाशनम् । स्रो
तः शुद्धिकरं कफानिलहरं विष्टम्भ-
शूलापहम्पाण्डुश्वासविकारगुल्म
शमनमस्तुप्रशस्तं लघु ॥ मस्यते ।
मसी० । सितनीतितुन् ॥

मस्तुलुङ्गः । पुं० मस्तकस्थघृताकार
द्रव्ये । मस्तिष्के ॥

मस्तुलुङ्गकः । पुं० मस्तिष्के ॥

मह । पुं० उत्सवे ॥ तेजसि ॥ महि
षे ॥ महनम् । महपूजायाम् । घ-
ञ् । सञ्ज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः ।
बोधः ॥ यद्वा महति । अच् ।
यज्ञे ॥

महकः । पुं० महत्कामोदे । महक०
बू० भा० ॥

महत् । न० राज्ये ॥

महान् । पुं० ज्ञानक्रियाशक्तिमतिम
हत्तत्त्वे । बुद्धितत्त्वे । अध्यवसाय
लक्षणे ॥ यथा । सविकारात्प्रधा
नात्तु महत्तत्त्वं प्रजायते । महानि-
तियतः ख्यातिर्लोकानांजायतेस
दा ॥ सर्वकार्याणिचाऽऽधिक्यात्
कारणे० हिरण्यगर्भे । प्रथमजे ।
दुर्गायाम् ॥ महान्व्याप्यस्थितासर्वं

महान्याप्रकृतिर्मतेतिदेवीपुराणा-
त् ॥ उष्ट्रे ॥ नवधाभक्तियुक्तश्रीकृ-
ष्णभक्ते० शिवशीषधर्मादौ ॥ त्रि०
बृहे । विशदृष्टे । बृहति । विशा-
ले । बड्डे । विपुले । उत्कटे ॥ अ
तिप्रमाणे । अप्रमेये । आमातमधु
रसांसारिकसुखनिस्पृहे ॥ यथा ।
महत्सेवांद्वारमाहुर्विमुक्तेस्तमोद्वा
रंयोषितांसङ्गिसङ्गम् । महान्तस्ते
समचित्ताः प्रशान्ताविमन्यवः सु
हृदः साधवोये ॥ महति । मह०
। वर्त्तमानेपृषद्बृहन्महदितिनिपा-
तितः ॥ महान्तेवा । महच्छब्दप्रयो
गविधेर्यथा । गच्छतिसैतथामां
सेवेद्यौतिविवेकिजे । याचायाम
पिनिन्द्रायांमहच्छब्दोनदीयते ॥ इ
ति ॥ देशादिपरिच्छेदशून्ये सर्वग
तेपरमात्मनि ॥

महती । स्त्री० नारदस्यवल्लक्याम् ॥
शततन्त्रीवीणामहतीति० स्वामी ॥
विततायाम् । बृहत्प्रमाणायाम्
॥ बृहत्याम् ॥ वार्त्ताक्याम् ॥ म-
हति । मह० । वर्त्तमानेपृषदिति
साधुः । गौरादिः ॥

महतीद्वादशी । स्त्री० श्रवणद्वादश्याम्
। वामनद्वादश्याम् ॥

महत्तत्त्वम् । न० चतुर्विंशतितत्त्वान्त
र्गतद्वितीयतत्त्वे । प्रकृतेरुत्पन्ने सम
ष्टिबुद्धिस्वरूपे ॥ तत्पर्यायाश्चोक्ताम

षाभारते । यथा । महानात्मामति
र्विष्णुर्जिष्णुः शम्भुश्चवीर्यवान् ।
बुद्धिः प्रज्ञोपलब्धिश्च तथाख्याति
र्धृतिःस्मृतिः ॥ पर्यायवाचकैः श
ब्दैर्महानात्माविभाव्यते ॥

महत्तरः । पुं० शूद्रविशेषे । ग्रामकू
टे । महत्ता० इ० भा० ॥ इ० चि०
क्षात्रश्रेय : ॥

महत्सुक्थम् । न० हस्तीसहस्राख्य
यज्ञे ॥

महत्त्वम् । न० महतोभावे । यथा ।
महत्त्वंबहुविधेतुरिन्द्रियकारणंमतम्
। इ० भा० प० । महत्त्वंषड्विधबु
ति । द्रव्यप्रत्यक्षेमहत्त्वंसमवायसम
बन्धेनकारणम् । द्रव्यसमवेतानां
गुणकर्मसामान्यानांप्रत्यक्षे० स्वाश्र
यसमवेतसमवायसम्बन्धेनकारणम्
। इ० सिद्धान्तमुक्तावली ॥ खाध्यक्ष
सर्वसम्बन्धित्वे ॥ श्रेष्ठतायाम् ॥

महत्पुष्पा । स्त्री० हस्तिघोषायाम् ॥

महद्ब्रह्म । न० अव्याकृते० प्रकृतौ०
त्रिगुणात्मिकायांमायायाम् । स-
र्वकार्यापेक्षयाधिकत्वात्कारणंमह
त् ०सर्वकार्याणांवृद्धिहेतुत्वरूपात्०
बृंहणत्वाद्वा० ब्रह्मणत्वाद्वा० ब्रह्मच
भवत्यव्याकृतम् । महच्चतद्ब्रह्मचे
तिविग्रहः ॥

महदृतम् । न० परमात्मनि । महत्
ब्रह्मविद्योत्कर्षेणवर्तमानत्वात् ०भू
तंपरमार्थसत्यम् । महच्चतदृतञ्च ॥

महनीयः । त्रि० पूजनीये ।

महर्घता । स्त्री० अधिकान्यूनत्वे ॥

महर्द्धिः । स्त्री० समृद्धौ । अतिराधि
क्ये ॥

महर्लोकः । पुं० भूरादिसप्तलोकान्त
र्गतचतुर्थलोके । चतुर्मुखदिनक्षा
लेजगदेतच्चराचरम् । दह्यादिदह्य
तेसर्वेषु लोकंभूर्भुवादिकम् ॥ अन
म्ययाग्नितापार्तामहर्लोकनिवासि
नः ॥ चतुर्थेतुमहर्लोकेतिष्ठन्तिकल्प
वासिनः ॥ अपिच । महोहिकोटि
र्येषान्तेमरीच्यादिमुनिव्रजः ॥ भू
पृष्ठादिक्रोश्यूछ्रायोमरीच्यादिमुनि
वृन्दस्थानंमहर्लोकउत्पर्थः ॥

महर्षभी । स्त्री० कपिकच्छ्वाम् ।

महर्षिः । पुं० व्यासादिषु । भगवा
दिसप्तसु ॥ वेदतदर्थद्रष्टृषु० सर्वेषु
षु० विद्यासम्प्रदायप्रवर्तकेषु ॥ भृ
गुंमरीचिमत्रिञ्चपुलस्त्यंपुलहंक्रतु
म् । वसिष्ठञ्चमहातेजाः सोऽसृजन्
मनसासुतान् ॥ सप्तब्रह्माणइत्येते
पुराणेनिश्चयङ्गताः ॥ महांश्चासौ०
ऋषिश्च । कृत्स्नस्यवेदस्यदर्शनात् ।
। अन्येतुवेदैकदेशदर्शनादृषयः ॥

महल्लकः । पुं० अन्तःपुरचरे ।
सौविदल्ले । कञ्चुकिनि ॥ महती
खशि । ख० । अ० । कः ॥

महल्लिकः । पुं० अन्तःपुरचरे ।

चन्द्र : पुरस्थायिजने ॥ तदुक्तंयथा । मुक्तगुन्थोऽनुपखोव : सो स्वभावोमहर्त्विक : ॥ इति ॥

मह : । न॰ उत्सवे ॥ तेजसि ॥ महनम्॰महतेवा । महपूजायाम् । सर्वधातुभ्योऽसुन् ।

महसम् । न॰ ज्ञाने ॥ महति॰मह्यतेवा । मह॰ । अत्यविचमितमिन सिरभियभिनभितयियत्तिपखिप-निमदिभ्योऽसच् ॥ प्रकारे ॥

महा । स्त्री॰ गोपवज्ञाम् । पुष्पिपर्णीविशेषे ॥ धेनौ । मह्यतेपूज्यते । मह॰ । खनोवचेति॰घ : ॥

महाकच्छ : । पुं॰ समुद्रे ॥ मन्त्रेतसि । वरुणे ॥ पर्वते ॥ महान्कच्छोयस्यास : । बाहुव्रीहिसमासम् ।

महाकण्टकिनी । स्त्री॰ स्नुहीभेदे । विश्वसारके । नागफणीवृक्ष॰इ॰भा॰ । फणिमनसा॰दुर्गो॰दे॰भा॰ ।

महाकन्द : । पुं॰ लशुने ॥ धावकर मूलके । मूलके ॥ रक्तलशुने । राजपलाण्डौ ॥

महाकपित्थ : । पुं॰ विल्ववृक्षे ॥ महांश्चासौकपित्थश्च । बाहुव्रत : ॥

महाकपित्थाख्य : । पुं॰ बिल्वे ॥

महाकपर्द : । पुं॰ शनिकारत्नके ॥

महाकपिंजार : । पुं॰ धारस्वर्णे ॥

महाकान्ता । स्त्री॰ पृथिव्याम् ।

महाकाय : । पुं॰ वृषापाके । प्रमथविशेषे । शिवद्वारपाले ॥ हस्तशरीरे ॥ त्रि॰तद्वति ॥

महाकार्त्तिकी । स्त्री॰ रोहिणीनक्षत्रयुक्तायांकार्त्तिक्यपूर्णिमायाम् ॥

महाकाल : । पुं॰ महादेवे ॥ प्रमथविशेषे । महाभीमे ॥ लताविशेषे । किम्पाके ॥ धवलउद्गडायमान विष्णुस्वरूपसमये ॥ ब्रह्मयिन्त्यांमहाकाल : शाङ्करीतदेवता ॥

महाकाली । स्त्री॰ परदेवतायाम् । महाकालपत्न्याम् ॥ जिनानांचतुर्विंशतिशासनदेवतान्तर्गतदेवीविशेषे ॥

महाकाव्यम् । न॰ सर्गबन्धे ॥

महाकुमुदा । स्त्री॰ काश्मर्याम् ॥

महाकुम्भी । स्त्री॰ कट्फले ॥

महाकुल : । त्रि॰ कुलीने । आर्ये । सभ्ये । सज्जने । साधौ ॥ महच्चतत्कुलञ्चमहाकुलम् । बाहुव्रीहित्वात्वम् । महाकुलमस्यास्ति । अच् ॥ महत्कुलमस्येतिविग्रहेवा । न॰सत्कुले ॥

महाकुलीन : । त्रि॰ महाकुले ॥ महाकुलस्यापत्यम् । कुलात्ख : ॥ दुष्कुलाड्ढक् । महाकुलाद्ञ्खञौ इतिपक्षेख : ॥

महाकूप : । पुं॰ पाताधर्मे ॥

महाकूल : । पुं॰ मल्लने ॥

महाकोशफला । स्त्री॰ देवदालीलतायाम् ॥

महाकोशलः । पुं॰ देशविशेषे ॥ यथा । गोकर्णेशात् पूर्वभागे चार्यावर्त्तात्तथोत्तरे । तीरभुक्तात् पश्चिमे तु महाकोशलसंज्ञकः । महाकोशलदेशस्य सूर्यवंशमहारथः ॥

महाकोशातकी । स्त्री॰ हस्तिघोषायाम् । हिन्दी॰ घीयातोरई॰ इ॰ भा॰ प्र॰ धात्री । महाकोशातकी स्निग्धा सरा पित्तानिलापहा ॥

महाक्रतुः । पुं॰ अश्वमेधे । महांश्चासौ क्रतुश्च ॥

महाखरः । पुं॰ अश्वतरे ॥

महागदः । पुं॰ ज्वरे ॥

महागन्धः । पुं॰ कुटजवृक्षे ॥ अम्बुवेतसे ॥ न॰ हरिचन्दने ॥ महान् गन्धो यस्य ब॰ यस्मिन् वा ॥ बोले ॥

महागन्धा । स्त्री॰ चामुण्डायां देव्याम् ॥ कैवर्त्तीमुस्ते ॥ नागबलायाम् ।

महागरः । पुं॰ गवये । वनगवे ॥

महागिरिः । पुं॰ वीरभेदे ॥ बृहत्पर्वते ॥

महागुरुः । पुं॰ मातरि । पितरि ॥ आचार्ये ॥ यथा । माता पिता ब्रह्मदाता महान्तो गुरवः स्मृताः । इति । महांश्चासौ गुरुश्च । यान्यद् तद्गृहाणाम् । स्त्रियाः पतिरेव स रुगुरुः ॥

महागुल्मा । स्त्री॰ सोमवल्ल्याम् ॥

महागुहा । स्त्री॰ पृश्निपर्ण्याम् ॥

महागोधूमः । पुं॰ पश्चाद्देशभवगोधूमविशेषे । बड़ा॰ गोहूँ॰ इ॰ भाषा ॥

महाग्रहः । पुं॰ सूर्ये ॥

महाग्रीवः । पुं॰ उष्ट्रे । त्रि॰ बृहद्ग्रीवायुक्ते ।

महाघूर्णा । स्त्री॰ सुरायाम् । महती घूर्णा यस्याः ॥

महाघोरः । त्रि॰ अतिशयभयानके ।

महाघोषः । पुं॰ अतिघोषणे । महाशब्दे । न॰ हट्टे । आपणे ॥ त्रि॰ महच्छब्दयुक्ते ॥

महाघोषा । स्त्री॰ कर्कटशृङ्ग्याम् । कुन्दुरुक्याम् ॥

महाङ्गः । पुं॰ उष्ट्रे । महान्त्यङ्गान्यस्य । वनीकमिति शब्दरत्नावलिः । गोक्षुरके ॥ महामूषिके ॥ रक्तचित्रके ॥ त्रि॰ बृहदवयवयुक्ते ॥

महाचञ्चुः । पुं॰ बृहच्चञ्चुमति खगे । शाकविशेषे । सुपत्रकायाम् । दीर्घपत्र्याम् । दिव्यगन्धायाम् ।

महाचण्डः । पुं॰ कालभैरवे ॥ त्रि॰ प्रचण्डे ।

महाचीनः । पुं॰ देशविशेषे । यथा कैलासोत्तरसमारभ्य सरयूपरितः प-

रे । भगवर्गमहेशानिमहाचीना भिधोभवेत् ॥
महाच्छद : । पुं० देवताडवृक्षे । दृ ढच्छदे ॥
महाच्छाय: । पुं० वटवृक्षे । त्रि० वृहच्छा यायुक्ते ॥ महतीच्छायाऽस्य ॥
महाच्छिद्रा । स्त्री० महामेदायाम् ॥ त्रि० वृहच्छिद्रयुक्ते ॥
महाज : । पुं० वृहच्छागे ॥ त्रि० म- हाजुलोत्पन्ने । महाजासावजश्च ॥ महतीजायसिवा ॥
महाजटा । स्त्री० रुद्रजटायामोषधौ ॥ वृहत्यांजटायाम् ॥
महाजन : । पुं० सज्जने । साधौ ॥ यथा । वेदाविभिन्ना : स्मृतयो विभिन्नानासौमुनिर्यस्यमतंनभिन्न म् । धर्मस्यतत्त्वंनिहितंगुहायां महाजनोयेनगत : सपन्था : ॥ म हाजनोपर्युत्कोशयुक्त : सन्नाहरा जाविवेक : । यथा । क्व : पाप महामोहकतकस्यवापरस्त्वयार्य महाजन : । यत : ॥ शाम्येऽजन्म मरिस्त्रिनिमज्जयितानन्दे तरङ्गाव लीनिर्मुक्तोऽमृतसागराम्भसिमना कुमज्जोपिनाचामति । नि : सारे मृगतृष्णिकार्णवजले श्रान्तोपिमू ढ : पियत्यधाममहस्माथात्यन्तमभि मतेसज्जयोमज्जतीति ॥ नन्वा दौ । यथा । प्राविवशेदत्तदिदनम हाजनीयंदेव्याविसोहितमतिर्यत मायपालम् । चर्यानन्दीक्षितमति मंधुपुष्पितार्थवैतानिकेमहतिक र्मणियुयुध्यमान : ॥
महाजम्बु : । स्त्री०)
महाजम्बू । स्त्री०) वृहज्जम्बाम् । राजजम्ब्याम् ॥
महाजव: । पुं० शशये । क्रौंचारिवि न्नौ ॥ त्रि० अतिशयवेगवति ॥
महाजाति : । स्त्री० वासन्त्यामृत्तता याम् । माधव्याम् । म्नेहवयें ।
महाजाली । स्त्री० पीतवर्णघोषाया म् ॥ राजकोषातक्याम् ॥ जालाय ति । जालाभाच्छादने । घु० । मचा य च् । गौरादि : । महतीजाली जालोव ॥
महाज्येष्ठी । स्त्री० सप्तचविशेषादिप्र कारांज्येष्ठापूर्णिमायाम् ॥ यस्या प्रमन्थकल्पद्रुमस्म् ॥
महाज्योतिष्मती । स्त्री० लताविशेषे । दीर्घवघ्याम् । मधुरसायाम् । कामकपूरायाम् । जवणायाम् । महीयासलांगयो० सु० भा० ॥
महाज्वाल : । पुं० यज्ञवह्नौ । त्रि ज्वालम् ॥
महाज्वाला स्त्री० जिनानांविद्याध रोविशेषे ॥ वृहदग्निशिखायाम् ॥
महाहीनम् । न० पचिथ : धृष्टपत लैनप्रभ्यावृक्षो ।

महाढ्यः । पुं॰ कदम्बे ॥ त्रि॰ अतिशयधनवति ॥

महातपाः । पुं॰ विष्णौ ॥ महत्सृष्टिविषयं तपोज्ञानमस्य । ऐश्वर्यं प्रतापो वा महदस्य ॥

महातमप्रभा । स्त्री॰ अतिशयान्धकारमयेनरकविशेषे ॥

महातरुः । पुं॰ स्नुहीवृक्षे ॥ वृहद्वृक्षे ॥

महातलम् । न॰ पातालप्रभेदे ॥

महातारा । स्त्री॰ जिनानां देवीविशेषे ॥

महातालो । स्त्री॰ आवर्त्तक्याम् ॥

महातिक्तः । पुं॰ महानिम्बे ॥ त्रि॰ अतिशयतिक्तरसयुक्ते ॥

महातिक्ता । स्त्री॰ यवतिक्तायाम् ॥ पाठायाम् ॥

महातीक्ष्णा । स्त्री॰ भल्लातकवृक्षे ॥ त्रि॰ अतिशयतीक्ष्णे ॥

महातुम्बी । स्त्री॰ राजालाब्वाम् ॥

महातेजाः । पुं॰ अग्नौ ॥ कार्त्तिकेये ॥ विष्णौ ॥ यथा, ते नस्तिग्मीयदीयेनरोजसा भास्करादयः । तस्मै नोमहदस्त्वेतिमहातेजाः महेश्वरः ॥ शौर्यशौर्यादिभिर्धर्म्मैः रहितः समलङ्कृतः । इतिवास्या न्महातेजाः मधुघातनईश्वरः ॥ न॰ पारदे ॥ त्रि॰ अतिशयतेजस्विनि ॥ महत्प्रकृष्टं तेजो यस्य स न्यतच्चयामस्य ॥

महात्मा । त्रि॰ महामनसि । महाशये ॥ अत्यन्तशुद्धान्तःकरणत्वाज्जीवन्मुक्ते ॥ सर्वोत्कृष्टे ॥ रजस्तमोमलरहितान्तःकरणे । शुद्धसत्त्वे । समुत्पन्नसम्यग्दर्शने ॥ साधूनामभयदायके । परमोदारचित्ते ॥ परमकारुणिके ॥ सर्वेश्वरे॰ सर्वज्ञे॰ परमात्मनि ॥ अथ प्रवृत्तौ ॥ महान्नपनीकजन्मसुकृतैः संस्कारः प्रक्षमावादमभिभूतः । आत्मा । अन्तःकरणं यस्य सः । महाश्चासावात्मा चेति वा ॥

महात्ययः । पुं॰ चतुर्थक्ष॰ विपमज्वरे ॥ गम्भीरे ॥ सर्वातिकष्टे ॥

महादण्डः । पुं॰ यमदूतप्रभेदे ॥

महादन्तः । पुं॰ गजदन्ते । दीर्घदन्ते ॥ वृहद्दन्तसमावे ॥ त्रि॰ तद्वति ॥

महादानम् । न॰ श्रेष्ठदाने ॥ तुलापुरुषादिषोडशप्रकारे ॥ यथा । आद्यन्तु सर्वदानानां तुलापुरुषसंज्ञितम् । हिरण्यगर्भदानञ्च ब्रह्माण्डं तदनन्तरम् ॥ कल्पपादपदानञ्च गोसहस्रञ्च पञ्चमम् । हिरण्यकामधेनुश्च हिरण्याश्वस्तथैव च । पञ्चलाङ्गलकं तद्वद्धरादानं तथैव च । हिरण्याश्वरथस्तद्वत् हस्तिरथस्तथा ॥ द्वादशं विष्णुचक्रञ्च ततः कल्पलतात्मकम् । सप्तसागरदानञ्च रत्नधेनुस्तथैव च । महाभूतघटस्तद्

नृपोत्तम : परिकीर्त्तित : ॥

महादारु । न॰ देवदारुणि ॥

महादाह : । पुं॰ नरकान्तरे ॥

महादेव : । पुं॰ शिवे ॥ महांश्चासौ-देवश्च । चान्महत्तद्रूत्वात्त्वम् । महान्देवोन्द्रत्यादिरूपाक्रीडायस्येतिवा ॥ ब्रह्मादीनांसुराणाञ्चमुनीनांब्रह्मवादिनाम् । तेषाञ्चमहतोदेवोमहादेवःप्रकीर्त्तितः ॥ महतीपूजितावि श्वे मूलप्रकृतिरीश्वरी । तस्यादेवः पूजितश्चमहादेव : सपस्मृतः ॥ ब्र॰ ब्र॰ वै॰ पु॰ ॥ सर्वदेशानांमहनीयत्वाञ्चमहादेवः । तथोक्तंसाम्बपुराणे । पूज्यतेयत्सुरै : सर्वैर्महांश्चैव प्रमाणत : । धातुर्महेतिपूजायांमहादेवस्ततस्मृत : ॥ स्कांदेपि । महतामपिदेवानामहमेवमहान्यत : । नतुमत्तोमहानन्योमहादेवस्ततोह्यहमिति ॥ कोटयोब्रह्मणांनामगण्यागमकोटय : । सदा : प्रलयमायान्तिमहादेवेतिकीर्त्तनात् ॥ महादेवमहादेवमहादेवेतिवादिनम् । वत्सं गौरिवगौरीशोधावन्तमनुधावति ॥ अथोक्तमथर्वशिरसि । सर्वान्भावान्परित्यज्यात्मज्ञानयोगैश्वर्ये महतिमहीयतेतस्मादुच्यतेमहादेवइति । अस्यार्थोविष्णुसहस्रनामभाष्यटीकायांद्रष्टव्य : ॥

महादेवी । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ महतो-ब्रह्मादीनपिदेवयतिसर्गादिभिर्व्यवहारयति॰ इतिमहादेवी । दिव्॰ । अच् । टित्वान्ङीप् ॥ पूज्यतेयासुरै : सर्वैर्महतीचप्रमाणत: । धातुर्महेतिपूजायांमहादेवीततःस्मृते तिदेवीपुराणम् । सर्वेषुसर्वमहादेवी द्रष्टासाक्षीवसैवहीतिदेवीभागवतम् । द्रष्टाजीव : साक्षी॰ ईश्वरः॰ दृश्यंसर्वंजगत्॰ इदंचय सैवभगवती भवतीत्यर्थः ॥ राज्ञ्याम् । महिष्याम् । पट्टदेव्याम् ॥

महादैत्य : । पुं॰ भौत्यमन्वन्तरीयदैत्यविशेषे ॥ तस्यकृष्टदैत्ये ॥

महाद्युति : । त्रि॰ ईश्वरे ॥ भगवतोयाज्ञवल्क्यव्याचिनोद्युतिवन्त्य लक्षणस्यश्रामाश्चिराभवेनत्वचिर साधनोन्मुखे॰ पुरुषर्षभे । महती द्युतिरस्य ॥

महाद्रिधृक् । पुं॰ हरीमहतामद्रिं-मन्दरंगोवर्द्धनंचाऽमृतमथनेगोरक्षणेचाधृतवानितिव्युत्पत्तिः फलितार्थंकथनपरा । वस्तुतस्तुमहाद्रयेधृष्णोति॰ धर्षमुपगल्भते । ञिधृषाप्रागल्भ्ये । क्विप् । क्विन्प्रत्यय स्पृश : ॥

महाद्रुम : । पुं॰ पाश्वत्थे ॥ महांश्चासौद्रुमश्च ॥ तत्पर्यायः ॥

महाद्रोणा । स्त्री॰ देवकुसुम्भायाम् । दिव्यपुष्पायाम् ॥

महाद्रवी । स्त्री॰ महाद्रोणपुष्पे ॥

महाध्वनः । पुं॰ युद्धवाद्ये ॥ पतिक्रान्ते ॥

महाधनम् । न॰ महामूल्ये । बहुमूल्ये वस्तुनि । महणो॰ ह॰ भा॰ । सुवर्णे ॥ सिह्लके ॥ चारुवाससि । महाधनं मूल्यमस्य ॥ कृषिकर्मणि । त्रि॰ अतिशयधनयुक्ते ॥

महाधातुः । पुं॰ स्वर्णे ॥

महाध्वगः । पुं॰ उष्ट्रे ॥

महानटः । पुं॰ महादेवे ॥

महानदः । पुं॰ नदविशेषे ॥

महानदी । स्त्री॰ पुरुषोत्तमक्षेत्रान्तर्गतनदीविशेषे । चित्रोत्पलायाम् ॥ गङ्गायाम् ॥ यथा । अम्बुजमम्बुनि जातं न जातु नजायते अम्बुजादम्बु । सुरहरतमविपरीतं पदाम्बुजादस्य महानदी जाता ॥

महानन्दः । पुं॰ मुक्तौ । अधिकाह्लादे ।

महानन्दा । स्त्री॰ अमृतायाम् । सुरायाम् ॥ माघशुक्लनवम्याम् ॥ नदीविशेषे । देवीविशेषे । अष्टाविंशमहानन्दादेवी ॥

महानन्दिः । पुं॰ नन्दिवंशनाम्नराजपुत्रे ॥

महानरकः । पुं॰ अतिशयनानाप्रकारयातनास्थाने ॥

महानग्नः पुं॰ उपपत्नौ । देवनदे

महानवमी । स्त्री॰ आश्विनशुक्लनवम्याम् ॥

महानसम् । न॰ पाकस्थाने । रसवत्याम् ॥ सवरवशीयणनामास्थिताः । यथा । सूदशास्त्रविधानज्ञाः पराऽभेद्याः कुलोद्गताः । सर्वे महानसे धार्याः क्लृप्तकेशनखा जनाः ॥ इति ॥ पुंलिङ्गोऽप्ययमित्यमरः । महनसन्नय । अणोऽस्माय सरसांश्चातिसंज्ञयोरितिसंज्ञायांटच् ॥

महानसाधिकृतः । त्रि॰ पौरोगवे ॥ महानसेऽधिकृतः ॥

महानाटकम् । न॰ हनुमन्नाटके ॥ नाटकविशेषे ॥

महानाडी । स्त्री॰ स्नायुरज्वाम् ॥

महानादः । पुं॰ कुञ्जरे ॥ वर्षुकाब्दे ॥ महास्वने । ध्वनिपरे । शङ्खे ॥ सिंहे । उष्ट्रे । महादेवे । कोषकायाम् ॥ महान्नादोयस्य सः ॥

महानिद्रा । स्त्री॰ मरणे ॥

महानिम्बः । पुं॰ पद्मनेत्रे । पार्वत्याम् । मणावन॰ टीका॰ वैद्य॰ पू॰ भाषा । महानिम्बोऽहिमोरूक्षस्तिक्तोग्राहीकषायकः । कफपित्तभ्रमिच्छर्दिकुष्ठहृल्लासरक्तजित् । प्रमेहश्वासगुल्मार्शोमूषिकाविषनाशनः ॥

महानिशा । स्त्री॰ निशामध्यभागे । निशीथे । रात्रेर्मध्यस्थप्रहरद्वये ॥

यथा । महानिशातुविज्ञेया मध्यस्थंप्रहरद्वयम् । तत्रस्नानंनकुर्वीत काम्यनैमित्तिकादृते ॥ स्मृत्युक्तमहानिशासार्द्धप्रहरोपरिप्रहरद्वयमिति रघुनन्दनः । देवलोक्तमहानिशाविमध्यमदण्डद्वयात्मिकासाद्वितीयप्रहरशेषदण्डतृतीयप्रहरप्रथमदण्डरूपा ॥

महानीचः । पुं॰ रजके । अतिशयहीनवर्णे ॥

महानीलः । पुं॰ भृङ्गराजे ॥ नागविशेषे ॥ सिंहलद्वीपाकरोद्भूते॰ मणिविशेषे ॥ सिंहलस्याकरोद्भूतामहानीलास्तुतेस्मृता(इत्युक्तगरुडोक्तेः) तल्लक्षणं यथा । यस्तुवर्णस्यभूयस्त्वात् क्षीरेशतगुणेस्थितः । नीलतांतनुयात्सर्वंमहानील : सउच्यते ॥ इति गारुडे॰ ७२ अध्यायः ॥

महानीला । स्त्री॰ महाजम्ब्वाम् ॥

महानीली । स्त्री॰ नीलापराजितायाम् ॥ इन्द्रनील्याम् । श्रीफलिकायाम् । क्षिमाढ्याम् ॥

महानुभाव : । पुं॰ श्रोत्रिये ॥ महाशये । सुकृतिनि ॥ महासात्त्विके ॥ महान्श्रुताध्ययनतपआचारादिनियमजोऽनुभावः प्रभावोयस्य सः ॥

महान्तक : । पुं॰ महेन्द्राचलपीठस्थे शिवे । स्त्री॰ देवीविशेषे ॥ महेन्द्राचलस्थान्तका ॥

महापघः । पुं॰ बहुपुत्रादिपरिक्षे ॥

महापञ्चमूलम् । न॰ बृहत्पञ्चमूले । तद्यथा । बिल्वोऽग्निमन्थः श्योनाकः काश्मर्यः पाटलास्तथा । सर्वैस्तुमिलितैरेतैः स्यान्महापञ्चमूलकम् ॥

महापञ्चविषम् । न॰ बृहद्विषपञ्चके ॥ तद्यथा । शृङ्गीचकालकूटश्चहलाहली वत्सनाभश्च । शङ्खकर्णीतियो योयंमहापञ्चविषाभिधः ॥

महापञ्चाङ्गुलः । पुं॰ स्थूलैरण्डे ॥

महापद्मः । पुं॰ नागराजे ॥ मानके । मानकच्॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ सिद्धे ॥ चि॰ ग्रहणपर्युक्ते ॥ महानिधिविशेषः ॥

महापद्मा । स्त्री॰ महाजम्ब्वाम् ॥

महापथः । पुं॰ प्रधानेऽध्वनि । घण्टापथे । राजवर्त्मनि ॥ आकाशे ॥ पितृतीर्थपथि ॥ श्मशाने ॥ महापन्थाः॰ प॰ ॥

महापथगमः । पुं॰ मरणे ॥

महापद्मः । पुं॰ अष्टनागान्तर्गतनागविशेषे । पतिशुक्ले । दशविन्दुपरमसंख्ये ॥ कुबेरस्यनवनिधान्तर्गतनिधिविशेषे ॥ शतकोटिसङ्ख्यायाम् । १०००००००००००० न॰ सितपद्मे ॥

महापातकम् । न॰ ब्रह्महत्यादिषु ॥

यथा । ब्रह्महत्यासुरापानंस्तेयंगुर्वंङ्गनागमः । महान्तिपातकान्याहुः संसर्गश्चापितैः सह ॥ महापातकानांचिह्नं सप्तजन्मसुजायते । बाधतैव्याधिरूपेणतस्मात्कृच्छ्रादिभिः श्रमः ॥ मद्यमतत्पातकम् ॥

महापातकी । स्त्री॰ ब्रह्महत्याद्यन्यतमपातकयुक्ते ॥वीरहननाद्यन्यतममहापातकयुक्ते ॥ यथा । वीरहात्मीऽथवापायोवीरार्थांस्तीगमस्तथा । स्तेयीमहापातकिनस्तत्संसर्गीचपञ्चमः ॥ सचपतितः ॥ यथा । महापातकिनोयेचपतितास्तेप्रकीर्त्तिताः । पतितानांनदाहः स्यान्नान्त्येष्टिर्नास्थिसञ्चयः । नचाश्रुपातः पिण्डोवाकार्यंश्राद्धादिकं क्वचित् ॥ एतानिपतितानांयः करोतिविमोहितः । तप्तकृच्छ्रद्वयेनैवतस्यशुद्धिर्नचान्यथा ॥ इतिग्राजितस्वधृतंविष्णुपुराणवचनम् ॥ महापातकिनोजीवतएवप्रेतकोदककियावश्यमापरोच्यासपिण्डैः समानोदकैर्यथा मातृर्गिस्त्वाद्याख्यत्विग्गुरुसन्निधानेरित्रायांनयन्त्यांतिजौद्दिनान्तेवर्त्तेव्यारूमनुः ॥ पतितस्योदकंकार्यंसपिण्डैर्बान्धवैर्बहिः । निन्दितेऽहनिसायाह्नेज्ञात्यृत्विग्गुरुसन्निधौ ॥ दासीघटमपांपूर्णंपर्यस्येत्प्रेतवत्पदा ॥ अहोरात्रमुपासीरन्नशौचंबांधवैःसह ॥ निवर्त्तेरंश्चतस्मात्तुसंभाषणसहासने । दायाद्यस्यप्रदानञ्चयात्राचैवहिलौकिकी ॥ ज्येष्ठताचनिवर्त्तेतज्येष्ठावाप्यञ्चयद्धनम् । ज्येष्ठांशंप्राप्नुयाच्चास्ययवीयान्गुणतोधिकः ॥ प्रायश्चित्ते तुचरितेपूर्णकुम्भमपांनवम् । तेनैवसार्द्धंप्रास्येयुः स्नात्वापुण्येजलाशये ॥ सत्वप्सुतंघटंप्रास्यप्रविश्यभवनंस्वकम् । सर्वाणिज्ञातिकार्याणियथापूर्वंसमाचरेत् ॥ एतदेवविधिंकुर्याद्योषित्सुपतितास्वपि । वस्त्रान्नपानंदेयन्तुवसेयुश्चगृहान्तिके ॥ महापातकमस्यत्वाक्षिप्ता । दूनिः ॥ पारिभाषिकमहापातकीयथा ॥ क्षत्रप्रायप्रतिष्ठाप्यचैवैप्रतिमांहिरण्यांगीनप्रणमेयस्तुसमहापातकीस्मृ-तः ॥ अपिच । पितरंमातरंभार्यांगुरुपत्नींगुरुंपरम् । योनपुष्णातिकापव्यात्समहापातकीमिति न॰ वै॰ पु॰ ॥

महापापम् । न॰ महापातके ॥ पर्युत्कटपापे ॥

महापाप्मा । पुं॰ पाप्मधे ॥ पामे ॥ महतः पापसूरेतुस्वात् ॥

महापारेवतम् । न॰ वृहत्पारेवते । द्वीपखर्जूरे ॥

महापाश: । पुं॰ यमदूतविशेषे । उग्रपाशे ।

महापासक : । पुं॰ गोमिनि । चेलु के । बुद्धभिक्षुशिष्ये ॥

महापिण्डीतक : । पुं॰ कृष्णवर्णमद नद्रुमे । वाराहे ॥

महापिण्डीतक : । पुं॰ वृक्षविशेषे । श्वेतपिण्डीतके । माक्षकोषतरौ । घरे । पिण्डीतरौ । पेंडिरा॰ इ॰ भा॰ ॥

महापीठम् । न॰ एकपञ्चाशत्पीठे ॥

महापीलु : । पुं॰ बृहत्पीलुवृक्षे । महाफले । मधुपीलौ ॥

महापुराणम् । न॰ एकादशलक्षणयुक्ते व्यासप्रणीतेऽष्टादशसङ्ख्यकपुराणविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । सृष्टिश्चापिविसृष्टिश्चस्थितिस्तेषाञ्चपालनम् । कर्मणांवासनावार्त्तामनूनाञ्चक्रमेणच ॥ वर्णनं प्रलयानाञ्चमोक्षस्यनिरूपणम् । उत्कीर्त्तनं हरेरेवदेवानाञ्चपृथक् पृथक् ॥ दशाधिकं लक्षणञ्चमहतांपरिकीर्त्तितम् ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्ते कृष्णजन्मखण्डे १३२ अध्याय : ॥

महापुरुष : । पुं॰ नारायणे । श्रेष्ठ नरे ॥ लक्षणं पाराशरा ६७ अ॰ ॥ ब्रह्मात्माभेदज्ञानिनि॰ जीवन्मुक्ते ॥ महांश्चासौपुरुषश्च । सन्महदिति समास : । आन्महतइत्यात्वम् ॥

महापुरुषदन्ता । स्त्री॰ शतमूल्याम् ॥

महापुरुषदन्तिका । स्त्री॰ शतावर्य्याम् ॥

महापुष्पा । स्त्री॰ अपराजितायाम् ॥

महापृष्ठ : । पुं॰ उष्ट्रे त्रि॰ बृहत्पृष्ठे ॥

महापोरुषिक : । पुं॰ वैकुण्ठनाथानुचरे ॥

महाप्रकृति : । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥

महाप्रपञ्च : । पुं॰ स्थूलसूक्ष्मकारणप्रपञ्चानांसमष्टौ ॥ यथाऽवान्तरवनानांसमष्टिरेकं महद्वनम्॰ यथाऽवान्तरजलाशयानांसमष्टिरेकोमहान् जलाशयोभवति॰ तथस्थूलसूक्ष्मकारणशरीरप्रपञ्चानामपिसमष्टिरेकोमहान्प्रपञ्चोभवतीति ॥

महाप्रभ : । त्रि॰ अतिशयदीप्तियुक्ते ॥

महाप्रभाव : । त्रि॰ अतिशयतेज : शक्तिविशिष्टे ॥

महाप्रभु : । पुं॰ जगन्नाथे ॥

महाप्रलय : । पुं॰ सर्वसंहारे । एककालिकसमस्तजन्यपदार्थनाशे ॥ महांश्चासौप्रलयश्च ॥ न्यायमते च न्यभावानधिकरणकालोमहाप्रलय : ॰ सचचरमध्वंसरूप : ॥

महाप्रसाद : । पुं॰ विष्णुनैवेद्यादौ ॥ यथा । पादोदकञ्चनिर्माल्यं नैवेद्यञ्चविशेषत : । महाप्रसादइत्युक्त्वाग्राह्यं विष्णो : प्रयत्नत : ॥ ब्राह्मणस्याग्रसंन्निधावग्राह्यमितिवस्तुनि । तन्माहात्म्यं महानिर्वाणतन्त्रेसम्यक्

निरूपितम् ।

महाप्रस्थानम् , न० शास्त्रोक्तदेहत्या गविशेषे ॥ महत्०चावृत्तिशून्यंप्र स्थानम्०सर्पहृयिकर्सिंहव्याघ्रादि विषमभूम्याद्यपरिहारेणगमनं याव च्छरीरपातं तन्महाप्रस्थानम्०इत्यु च्यते ॥

महाप्राण : । पुं० द्रोणकाके ॥

महाप्रेत : । पुं० ब्रह्मादिषु ॥ यथा । ब्रह्माविष्णुश्चरुद्रश्चईश्वरश्चसदाशि वः । एतेपञ्चमहाप्रेताभूताधिपतयो मताः ॥ चत्वारोमञ्चचरणाः पञ्चमः प्रच्छदःपटः । सच्चित्प्रकाशरूपेणवि वेनाभिन्नविग्रहः । तत्रासनेसमा सीनानिर्भरानन्दरूपिणीति ॥

महाफल : । पुं० मालूरे । विल्वे ॥ त्रि० उत्कृष्टफले ॥ न० दृहत्फले ॥

महाफला । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥ राजजम्ब्वाम् ॥ तुम्ब्याम् ॥ मधु पोशातक्याम् ॥ मधुवीजपूरे ॥

महाफेना । स्त्री० अब्धिफेने । हिण्डी रे ॥

महावल : । पुं० वायौ ॥ बुद्धे ॥ न० सीसके ॥ त्रि० बलोत्कटे । बलीय सि ॥ महासामर्थ्ये ॥ महत्प्रकृष्टं बलमस्य ॥

महावला । स्त्री० अतिवलायाम् ॥ पी तपुष्पाम् । पीतसहाचरके ॥

महावोधि : । पुं० बुद्धे ॥

महाब्राह्मण : । पुं० निन्दितब्राह्मणे । कात्या० अयाचक० कृ० भा० ॥

महाभद्रा । स्त्री० काश्मर्याम् ॥ गङ्गा याम् ॥

महाभट : । पुं० अतिशययोद्धरि ॥

महाभाग : । त्रि० अतिधन्ये ॥ इयाद्य च्छगुणयोगोमहाभागता० तद्विशिष्टे । महान्भागोभाग्यमस्य ॥ महान् असाधारणोभागऐश्वर्यादिभगसमु दायोयस्यवा ॥

महाभागा । स्त्री० महालयतीर्थस्थायां देव्याम् ॥

महाभारतम् । न० व्यासप्रणीतेतिहास शास्त्रे ॥ तन्नामकारणं यथा । एक तश्चतुरोवेदाभारतञ्चैतदेकतः । पुराकिलसुरैः सर्वैः समस्ततुलया धृतम् ॥ चतुर्भ्यः सरहस्येभ्योदेवे भ्योह्यधिकंयदा । तदाप्रभृतिलोके स्मिन्महाभारतमुच्यते ॥ महत्त्वा द्भारतत्वाच्चमहाभारतमुच्यते ॥

महाभाष्यम् , न० पातञ्जलव्याकरण भाष्ये ॥

महाभिलाप : । त्रि० महेच्छे ॥ महा नभिलापोऽस्य ॥

महाभिष: । पुं० राजर्षिविशेषे । प्रा तीपे । शन्तनौ ॥ यथा । महाभि षोनृपोह्यासीत् प्रतीपश्चसुतस्तदा । शन्तनुर्नामसगर्वर्षिधर्मात्मासत्यसङ्ग रइति ॥

महाभीता । स्त्री॰ लज्जालुवृक्षे ॥ त्रि॰ अतिशयभययुक्ते ॥

महाभीम : । पुं॰ शान्तनुनृपे ॥ भृङ्गिनामकशिवद्वारपाले ॥ त्रि॰ अतिशयभयानके ॥

महाभीरु : । पुं॰ कीटविशेषे । गोपालिका॰ शू॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥ ग्वाली॰ हू॰ दे॰ भा॰ ॥ अतिशय भयशीले ॥

महाभीष्म : । पुं॰ शान्तनुनृपे ॥

महाभूतम् । न॰ व्योमादिपञ्चसु । भूम्यादिपञ्चसु ॥ महाभूतानिपञ्चैव खानिलाग्न्यम्बुभूमय : ॥

महाभृङ्ग : । पुं॰ नीलभृङ्गराजे ॥

महाभैरव : । पुं॰ शरभरूपिशिवे ॥

महाभोग : । त्रि॰ नारायणे ॥ अति सुखिनि ॥ महान्भोग : सुखरूपो ऽस्य ॥

महाभोगा । स्त्री॰ दुर्गायाम् । महार्थ साधिनीदेवीमहाभोगाततः स्मृता ॥

महामण्डूक : । पुं॰ पीतमण्डूके ॥

महामति : । त्रि॰ अतिशयबुद्धिविशिष्टे ॥

महामद : । पुं॰ मत्तगजे ॥ त्रि॰ अतिशयदर्पयुक्ते ॥

महामना: । त्रि॰ सदन्त:करणे ॥ उत्कटे । महेच्छे । उदारे । महाशये । अक्षुद्रचित्ते ॥ सर्वश्रेष्ठोऽहमितिम न्यमाने ॥ महद्भ्योऽपिमन्यैरसमंमा

नानंमन्यमानंमनोयस्य स : ॥ परमेश्वरे ॥ सृष्टिस्थित्यन्तकर्माणिजगतांमनसैवकरोतीतिमहामना : ॥ मनसैवजगत्सृष्टिंसंहारञ्चकरोतिय इतिविष्णुपुराणम् ॥ मनसैव॰ सङ्कल्पमात्रेणैव ।

महामाय : । पुं॰ योगविशेषे ॥ माघोत्तमयस्युक्तामघायांगुरुर्यदा । महामाघस्तदाप्रोक्तोनतीदासादिवर्ज्जयेत् ॥

महामात्र : । पुं॰ प्रधाने । अमात्ये । सेनान्यादौ ॥ समृद्धे । हस्तिपकाधिपे । हस्तिशिक्षाजीविनि ॥ महतीमात्रापरिच्छेदोऽस्य ॥

महामात्री । स्त्री॰ आचार्यपत्न्याम् ॥ महामात्रयोषायाम् ॥

महामानसी । स्त्री॰ जिनानांविद्यादेवीभेदे ॥

महामाय : । पुं॰ हरौ ॥ मायाविनामपिमायाकारित्वात् ॥ महतीप्रकृष्टामायाऽस्य । महामायात्वंचमायाविनामपिमयधम्बरप्रभृतीनांविविधप्रपंचविस्मयकारिमायाप्रयोक्तृत्वात् ॥

महामाया । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ ईश्वरशक्त्याम् ॥ विसदृशप्रतीतिसाधनंमाया॰ तस्यामहत्त्वसर्वविषयत्वमितिव्याख्यानात् तस्या: स्वरूपंयथा । कालिकापुराणे । गर्भान्तर्ज्ञानसम्पन्नंप्रेरितंसूतिमारुतै :

। इत्यहं ज्ञानरहितंकुरुवैयानिरन्त रम् । पूर्वाजिप्वैसम्बन्धसंस्कारेण नियोक्ष्यथ । आहारादीनतोमोहं ममत्वं ज्ञानसंशयम् ॥ क्रोधोपरोध लोभेषुक्षिप्त्वाक्षिप्त्वापुनः पुनः । प श्चात्कामेनसंयोज्यचिन्तायुक्तमहर्नि शम् ॥ आमोदयुक्तं व्यसनासक्तं ज न्तु करोतिया । महामायेतिसाप्रो क्तातेनसाजगदीश्वरी ॥ इति ॥

महामायी । पुं॰ ईश्वरे ॥

महामायी । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥

महामारी । स्त्री॰ महाकाल्याम् ॥ का मयैवभूतायांमहाजनचयकारीदेव तायाम् । संहारणी । महतीमा रयतीतितथा । महतीचासौमारी चेतिवा ॥ व्याप्तंतयैतत्सकलंब्रह्मा ण्डंमनुजेश्वर । महाकाल्यामहा कालेमहामारीस्वरूपया ॥ सैवका लेमहामारीसैवसृष्टिर्भवत्यजा ॥ स्थि तिंकरोतिभूतानांसैवकालेसनातनी- तिमार्कण्डेयपुराणम् ॥ अतिशय- मारके ॥

महामार्गः । पुं॰ राजमार्गे ॥

महामालिनी । स्त्री॰ नाराचाभिधेवृ- त्तविशेषे ॥ यदिहनयुगलंततोवेदरे फैर्महामालिनीतिलक्षणम् ॥

महामाष : । पुं॰ राजमाषे । चौरा॰ खोषिया॰ प्र॰ भा॰ ॥

महामुख : । पुं॰ कुम्भीरे । न॰ बृह न्मुखे । त्रि॰ तद्वति ॥

महामुण्डी । स्त्री॰ महाश्रावणिका- याम् ॥

महामुनि : । पुं॰ नारायणे । भग- वति ॥ बुद्धे काले । कृपाचार्ये । व्यासे । महांश्चासौमुनिश्च । सन्म हदितिसमासः । आन्महतइत्या त्वम् । ब्रह्मविदि । तुम्बुरुवृक्षे ॥ न॰ कुस्तुम्बुरुणि । धन्याके ॥

महामूर्त्ता पुं॰ शिवे ॥ त्रि॰ बृहन्मस्त कयुक्ते ॥

महामूल : । पुं॰ राजपलाण्डौ ॥ त्रि॰ विशिष्टे ॥

महामूल्य : । पुं॰ पद्मरागे ॥ न॰ म हार्घे ॥ त्रि॰ तद्वति ॥

महामूषिक : । पुं॰ बृहद्दुन्दुरौ । महा खे ॥

महामृग : । पुं॰ हस्तिनि ॥ शरभे ॥

महामृत्युञ्जय : । पुं॰ मृत्योर्मृत्युञ्ज रे शिवमन्त्रविशेषे ॥ नित्यमष्टशत जप्त्वामृत्युंमृत्युपयंनयेत् ॥

महामेघ : । पुं॰ अतिशयमेघे ॥

महामेद : । पुं॰ अष्टवर्गान्तौषधे । पुरीषधे । बृहन्मेदे ॥

महामेदा । स्त्री॰ अष्टवर्गान्तौषधविशे षे । वसुच्छिद्रायाम् । जीवन्त्याम् । पांशुरागिण्याम् ॥ महामेदाभिधः कन्दोमोरङ्गादौप्रजायते । शुक्लार्द्र कनिभ :कन्दोलताजातःसुपाण्डुर ।

महामेदाभिधः प्रोक्तोऽन्यो भावप्रकाशके । मेदायुगं गुरुस्वादु वृष्यं स्तन्यकफावहम् । हृद्यं शीतलं पित्तास्रवातज्वरप्रणुत् ॥ तदभावे भवसाः स्थाने मरायरीदेया ॥

महामेघः । पुं॰ वृषभेदे ॥ ० ॥

महामोहः । पुं॰ भोगेच्छारूपाज्ञाने ॥ महामोहस्तु विज्ञेयो ग्राम्यभोगसुखैषणा । रागे । विषयविशेषे दशविधः । शब्दादिषु पञ्चसु दिव्यादिव्यतया दशविधेषु विषयेषु रञ्जनीयेषु रागः ॥ आसक्तिर्महामोहः ॥ स च दशविधविषयतया दशविधः ॥

महामोहो पुं॰ शिवविशेषे । धत्तूरे ॥ त्रि॰ महामोहविशिष्टे ॥

महाम्बुजः । पुं॰ नरकान्तरे ॥

महाम्लम् । न॰ तिन्तिडीके । वृक्षाम्ले ॥

महायक्षः । पुं॰ उपदुमसत्त्वविशेषे ॥

महायज्ञः । पुं॰ अध्यापनादिपञ्चसु ॥ पाठो होमश्चातिथीनां सपर्या तर्पणं बलिः । एते पञ्च महायज्ञा ब्रह्मयज्ञादिनामकाः ॥ अध्यापनं ब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तु तर्पणम् । होमो दैवो बलिर्भौतो नृयज्ञोऽतिथिपूजनम् ॥ अहुतञ्च हुतञ्चैव तथा प्रहुतमेव च । ब्राह्म्यं हुतं प्राशितञ्च पञ्च यज्ञान् प्रचक्षते ॥ जपोऽहुतो हुतो होमः प्रहुतो भौतिको बलिः । ब्राह्म्यं हुतं द्विजाग्र्यार्चा प्राशितं पितृतर्पणम् ॥ पञ्चैतान् यो महायज्ञान्न हापयति शक्तितः । स गृहेऽपि वसन्नित्यं सूनादोषैर्न लिप्यते ॥ देवतातिथिभृत्यानां पितॄणामात्मनश्च यः । न निर्वपति पञ्चानामुच्छ्वसन्न स जीवति ॥ अपि च । एते पञ्च महायज्ञा ब्रह्मणाभिहिताः पुरा । ब्राह्मणानां हितार्थाय यदतरे पाप तन्मुखाः । इतरैश्चापि वर्णैर्मासाद्यैः कारिताः शुभाः ॥ एवं कृत्वा नरो मुक्तः पापतश्च विशुद्ध्यति । अन्यथा भोक्ता यश्च भुङ्क्ते कणगपश्चिमः ॥ समस्तव्याद्यादभोक्ता पापं महान्तं तु तत् वदेत् ॥ द॰ वराहपुराणे ॥

महायशाः । पुं॰ भूताङ्कविशेषे ॥ न॰ आश्चर्यभेदे ॥ त्रि॰ लोकवेदेषु प्रसिद्धविभवे ॥ अतिशययशोयुक्ते ॥

महायशस्कः । त्रि॰ अतिशययशोयुक्ते ॥

महायोगी । पुं॰ अद्रिकूटपीठस्थ शिवे ॥

महारजतम् । न॰ स्वर्णे । धुस्तूरे ॥ बृहद्दीर्घं मध्यमतटप्रतं च । सप्तच्छिद्रसमासः । धान्यकार्यमृत्यम् ॥

महारजनम् । न॰ कुसुम्भे । वस्तु॰ आ॰ द॰ आ॰ ॥ शातकुम्भे । स्वर्णे ॥ रक्तानि दुर्गेन । रञ्जनानि ।

ष्युट् । रजकरजनरञ्जनरजस्सु प
सङ्ख्यानान्नलोपः ॥ रञ्जेः क्युन्
वा ॥ महच्चतद्रजनञ्च । सन्महदिति
समासः ॥

महारण्यम्, न० घोरारण्यम् ॥ मह
च्चतदरण्यञ्च । सन्महत्परमोत्तमो
त्कृष्टाः पूज्यमानैरितिसमासः ।
आन्महतइत्यात्वम् ॥

महारत्नम्, न० मुक्तादिनवकम् ॥ मु-
क्ताफलंहीरकञ्चवैदूर्यंपद्मरागकम् ।
पुष्परागञ्चगोमेदंनीलंगारुत्मतंत-
था ॥ प्रवालयुक्तान्युक्तानिमहार-
त्नानिवैनव ॥

महारथः । पुं० रथिकविशेषे । यस्तु
सधन्विभिः सहयोधति ॥ यथा ।
एकोदशसहस्राणियोधयेद्यस्तुधन्वि
नाम् । शस्त्रशास्त्रप्रवीणश्चमहा
रथइतिस्मृतः ॥ अपिच । आत्मा
नंसारथिञ्चाश्वान् रक्षन्युद्ध्येत
योनरः । समहारथसंज्ञः स्यादि
त्याहुर्नीतिकोविदाः ॥ शिवे ॥ वि
ष्णौ ॥ महान् महात्मा० नन्दी० गरु
डोवारथोयस्य सः ॥

महारम्भम् । न० गण्डवचे । सांभ-
र० इ० भा० ॥

महारसः । पुं० खर्जूरे ॥ कोशका-
रे । इक्षुविशेषे । कोसियार० इ०
भा० ॥ कसेरुणि ॥ पारदे । रसे
न्द्रे ॥ न० काञ्जिके ॥

महारसाष्टकम् । न० हिङ्गुलाद्यष्ट-
सु ॥ यथा । दरदंपारदःसस्यंवै
क्रान्तंकान्तमभ्रकम् । माक्षिकंवि
मलश्चेतिस्युरेतेऽष्टौमहारसाः ॥

महाराजः । पुं० बुद्धभेदे । मञ्जुघो-
षे ॥ असपत्नराज्यवति । नृप-
श्रेष्ठे ॥

महाराजचूतः । पुं० उत्तमाम्रे । म
न्मथानन्दे ॥

महाराजद्रुमः । पुं० आरग्वधे ॥

महाराजिकः । पुं० गणदेवताविशे-
षे ॥ सत्यसुधन्वसवनादयोविंश-
त्यधिकशतद्वयसङ्ख्याताःगौरवा-
प्रदर्शिताः । महाराजिकनामानो
द्विशतेविंशतिस्तथा ॥ महतीराजिः
पङ्क्तिर्येषामितिविग्रहेणिकाद्विभा-
षेतिवाप् ॥

महारात्रिः । स्त्री० महाष्टम्याम् ॥
अर्द्धरात्रात्परंमुहूर्त्तद्वयी ॥ ब्रह्म
लयोपलक्षितायांमहाप्रलयरात्रा-
म् ॥ ब्रह्मणस्तुनिपातेचमहाकल्पो
भवेन्नृप । प्रकीर्त्तितामहारात्रिः
साप्रवचपुरातनैरितिव्र० वै० पु० ॥

महाराष्ट्रः । पुं० देशविशेषे ॥ विप-
श्चिकांसमारभ्यमध्येचाञ्चयिनीशिवे ।
मार्जारतीर्थराजेन्द्रकोलापुरनिवा-
सिनी ॥ तावद्देशोमहाराष्ट्रःक-
र्णाटस्वामिगोचरः । इ० शक्तिसङ्ग
मे ७ पटलः ॥ अपिच । नैषधेद्र

विद्यानन्दमहाराजाश्वरैश्च : । ज- वन : पह्लव : सिन्धु : पारसीकाद् योमता : । द्र० ज्योतिषतत्त्वे कूर्मचक्रं ॥

महाराष्ट्री । स्त्री० जलपिप्पल्याम् ॥ प्राकृतविशेषे । मरैठी० इ० भा० ॥ भाषाप्रभेदे ।

महारिष्ट : । पुं० महानिम्बे । गिरिनिम्बे ।

महारुद्र : । पुं० महादेवे ।

महारूप : । पुं० शिवे ॥

महारूपकम् । न० नाटके ॥

महारोग : । पुं० पापरोगे ॥ स चाष्टविधो यथा । उन्माद : १ । त्वग्दोष: २ । राजयक्ष्मा ३ । श्वास: ४ । मधुमेह : ५ । भगन्दर : ६ । उदर : ७ । अश्मरी ८ । इति ॥

महारोगी । त्रि० महारोगयुक्ते ॥

महारौरव : । पुं० नरकान्तरे ॥ महारौरवसंज्ञस्तु पंचयोजनसम्पुटम् । धम्यतीयखदिराङ्गारैर्यः सदारायमाय क : ॥ देवद्रव्यापहारी च पच्यते कालमघयम् ॥ महान्तो रौरवोऽत्र । अथान्धादित्वात् लोप : । यद्वा । रुरुभीरणमृगास्तोमृग : ० महतोरौरवम् । अण् ॥

महार्घ : । पुं० वार्तकाख्यखगे ॥ त्रि० महामूल्ये ॥

महार्णव : । पुं० महासमुद्रे ॥

महार्थ : । पुं० परमार्थे ॥

महार्ह : । पुं० वृक्षविशेषे । महाजा इ० गौ० दे० भा० ॥

महार्हम् । न० चन्दने ॥

महार्द्रकम् । न० वनार्द्रके ॥

महार्बुदम् । न० दशार्बुदे । शतकोटि १०००००००००० सङ्ख्यायाम् । पद्मे ॥

महार्ह : । पुं० विष्णौ । मह : पूजा० तामर्हति । अर्हस्तिसूत्रात् अर्हते : यार्भख्यु पपदे च प्रत्यय : ॥ न० श्वेतचन्दने ॥

महालक्ष्मी : । नारायणपत्न्याम् । राधायाम् । यस्मायथामोक्षिलाश्च ब्रह्मविष्णुशिवादय : । वैष्णवास्तां महालक्ष्मीं परां राधां वदन्तिते ॥ यद् वाङ्मामहालक्ष्मी : प्रियानारायणस्य चेति ब्र० वै० पुराणम् ॥

महालय : । पुं० विहारे ॥ तीर्थस्थानादेव्याधिष्ठे ॥ परमात्मनि ॥ पितृणामुक्षशय्यैकन्यागतापरपक्षे कन्यागत० इ० भा० ॥

महालसा । स्त्री० देवीविशेषे । दक्षिणदेशे० मल्हारिस्थानमितिविख्याते० देवीस्थाने ॥

महालिकाटभी । स्त्री० श्वेतकिणिही वृक्षे ॥

महानीलसरस्वती । स्त्री० तारादेव्या : प्रभेदे ॥ लीलयावाक्प्रदा चेति तेन

नीलसरस्वती ॥

महालोध्र : । पुं॰ लोध्रे । पटियाख्ये ध॰ दू॰ भा॰ ॥

महालोल : । पुं॰ काके ॥ त्रि॰ अतिचञ्चले ॥

महालोहम् । न॰ अयस्कान्ते ॥

महावनम् । न॰ महारण्ये ॥ वृन्दावनस्य चतुरशीतिमध्यान्तर्गतवनविशेषे ॥

महावप : । पुं॰ महामेदे ॥

महावरा । स्त्री॰ दूर्वायाम् ॥

महावराह : । पुं॰ आदिवराहे ॥ महांश्चासौ वराहश्च । महत्त्वञ्चास्यातिविपुलशरीरधारणात्पृथिव्युद्धरणाय ॥

महावरोह : । पुं॰ प्लक्षवृक्षे ॥

महावलि : । पुं॰ नरबलौ ॥

महावल्ली । स्त्री॰ माधवीलतायाम् ॥

महावस : । पुं॰ शिशुमारे ॥

महावाक्यम् । न॰ परमार्थबोधकवेदोपदेशवाक्यविशेषे । सद्ब्रह्मपर पर्यायप्रतिपादकावुत्सर्गवाक्ये । बोधार्थकांक्षासत्तियुक्तिवाक्यसमूहे ॥

महावारुणी । स्त्री॰ तिथिविशेषे ॥ सा यथा । शनिवारसमायुक्ता सा महावारुणी स्मृता । गङ्गायां यदि लभ्येत कोटिसूर्यग्रहैः समा ॥ सा॰ वारुणीत्वञ्च ॥ महामहावारुणी तु । यथा । शुभयोगसमायुक्ता शनौ शतभिषा यदि । महामहेति विख्याता त्रिःकोटिकुलमुद्धरेत् ॥

महावाहु : । पुं॰ स्कन्दे । श्रीरामे ॥ महान्तौ बाहू यस्य । यस्य बाह्वोर्महत्त्वं श्रीमंयुद्धकाण्डे । विधायान्ता मधान्यथामपृथिव्यां येपरक्षसः । स्त्रयोपवान्दन्त्यामित्युत्तरि गणेश्वरीति ॥

महाविद्या । स्त्री॰ देवताविशेषे ॥ यथा । काली तारा महाविद्या षोडशी भुवनेश्वरी । भैरवी छिन्नमस्ता च विद्या धूमावती तथा । बगला सिद्धविद्या च मातङ्गी कमलात्मिका । एता दश महाविद्याः सिद्धविद्याः प्रकीर्त्तिताः ॥ तासामवतारत्वं यथा । प्रकृतिर्विष्णुरूपा च पुंरूपश्च महेश्वरः । एवं प्रकृतिभेदेन भेदास्तु प्रकृतेरिमे ॥ कृष्णरूपा कालिका स्याद्रामरूपा च तारिणी । बगलाकूर्ममूर्तिः स्यान्मीनो धूमावती भवेत् ॥ छिन्नमस्ता नृसिंहः स्याद्वराहश्चैव भैरवी । सुन्दरी जामदग्न्यः स्याद्वामनो भुवनेश्वरी ॥ कमला बौद्धरूपा स्याद्दुर्गा स्यात्कल्किरूपिणी । स्वयं भगवती काली कृष्णस्तु भगवान् स्वयम् ॥ स्वयञ्च भगवान् कृष्णः कालीरूपो भवद्वजे ॥

महाविराट् । पुं॰ महाविष्णौ ॥

महाविलम् । न॰ नभसि । हृच्छिद्रे ॥

महाविष : । पुं॰ द्विमुखसर्पे । काल

सर्पे ॥

महाविषम् । न० मेषसङ्क्रान्तौ ॥ मसूरं निम्बपत्राभ्यां योऽत्ति मेषगते रवौ । अपि रोषान्वितस्तस्य तक्षकः किं करिष्यति ॥

महाविष्णुः । पुं० महाविराजि ॥

महावीचिः । पुं० नरकविशेषे । महावीचिश्च नरकस्तीव्रतनुलीयते ॥

महावीथ्यम् । न० विटपे । मुष्कयोः ऊरुयोरन्तरे ॥

महावीरः । पुं० गरुडे ॥ शूरे ॥ सिंहे ॥ मखानले । यज्ञाग्नौ ॥ वज्रे ॥ श्वेततुरङ्गे ॥ अन्तिमजिने ॥ कोकिले ॥ लक्ष्मणे । हनुमति ॥ एकवीरवृक्षे ॥ सन्मानपिष्टे । जराटके । कामदेवे । मारे ।

महावीरा । स्त्री० क्षीरकाकोल्याम् ॥

महावीर्य्यः । पुं० ब्रह्मणि ॥ अर्हत्सु त्यसिद्धार्थमविद्यालक्षवीर्यस्य । बुद्धभेदे । वाराहीकन्दे ॥ त्रि० महाप्रभावे । अतिशयबलयुक्ते ॥

महावीर्य्या । स्त्री० संज्ञायाम् । सूर्यपत्न्याम् । वनकार्पास्याम् । महाशतावर्य्याम् ॥

महावृषः । पुं० स्नुहीद्रुमे ॥

महावृती । स्त्री० सातलायाम् ॥

महावेगः । त्रि० अधिकवेगवति ॥

महाव्याधिः । पुं० कुष्ठादिमहारोगे ॥

महाव्रणम् । न० दुष्टव्रणे ॥

महाव्रतम् । न० द्वादशवार्षिकव्रते ॥ यथा । तेनवधकालादूर्ध्वं विंशत्यऽधिकशतसंख्याषट्त्रिंशं तावत्परिमाणमहाव्रतानुरूपार्धमवोदातव्याः शरत्कालिकदुर्गापूजने । यथा । महाव्रतं महापुण्यं शङ्कराद्यैरनुष्ठितम् । कर्त्तव्यं सुरराजेन्द्र देवीभक्तिसमन्वितैः ॥ अरुणोदयकालिकमाघस्नाने ॥ भक्तियोगशास्त्रेऽर्थविशेषः । यथा । 'अहिंसासत्यास्तेयब्रह्मचर्य्यापरिग्रहा यमाः ॥ ३० ॥ एते जातिदेशकालसमयाऽनवच्छिन्नाः सार्वभौमा महाव्रतम् ॥ ३१ ॥ शौचादि साध्याः यं यमसाधनास्तस्य कालत्यागमर्थे देन । दृढभूमयो महाव्रतमन्दवाच्याः तत्राहिंसा जात्यवच्छिन्नायथा । ब्राह्मणं न हनिष्यामीति । सैव कालावच्छिन्नायथा । भवतु दर्श्यामेव क्षोऽनमीतिसे प्रयोजनविशेषरूपसमयावच्छिन्नायथा । क्षत्रियस्य देवब्राह्मणप्रयोजनव्यतिरेकेण न हनिष्यामीति । युद्धं विना न हनिष्यामीति च । एवं विवाहादिप्रयोजनव्यतिरेकेणानृतं न वदिष्यामीति । एवमापत्कालव्यतिरेकेण चौर्यादव्यतिरिक्तः स्तेयं न करिष्यामीति । एवमृतुकालव्यतिरिक्त

स्त्वेमर्दीनगमिष्यामीति । एवं गुर्वादिप्रयोजनमन्तरे धनपरिग्रही ष्यामीति॰यथायोग्यमवच्छेदोद्रष्ट व्य : । एतादृगवच्छेदोपरिहारे य यदासर्व जातिसर्व देश सर्व काल सर्व प्रयोजनेषुभवा : सार्व भौमा यहिं साद्योभवन्तिमहत्ताप्रयत्ने न परिपाल्यमानत्वात्॰तदातेमहाव्र तशब्दे नोच्य ते । एवं कालमौना दिष्वसमपिद्रष्टव्यम् । एतादृग्व्रत द्वार्थ॰कामक्रोधलोभमोहजाच तुर्थाभिनिरकद्वारभूतानांनिवृत्तिः। तथाहिंसमयाधमयाचलोभस्य॰ब्रह्म चर्येणवस्तुविचारेणचकामस्य॰च- स्ते यापरिग्रहक्षोभेयसमोपि यक्षोभ- स्यसत्ये नयथार्थ ज्ञानरूपेणविवेके- नमोहस्य॰सम्भूतानामुसर्वेषांनिवृ त्तिरितिद्रष्टव्यम् । इत्यादिकमस्ता नित्स्कन्दनयोगशास्त्रे बाधितानि।

महाव्रती । पुं॰ शिवे ॥ उपस्कटे ॥ त्रि॰महाव्रतयुक्ते ॥

महाशक्तिः । पुं॰ कार्ति केये ॥ हा- रौ ॥ महतीशक्तिः सामर्थ्यं यस्य ॥ अतिशयपराक्रमे ॥ स्त्री॰मायायव- लङ्गरूपिण्याम् । निर्गुणायाम् ॥ त्रि॰ तद्युक्ते ॥

महाशङ्खः । पुं॰ नरास्थनि । शर्व भेदयोर्मध्यगतास्थ्नि ॥ कर्णनेत्राता- पालास्थिमहाशङ्खः : ग्रन्थौत्ति-

त : ॥ दशनिखर्वे

१०००००००००००० निधिप्रभे दे । अलिके । ललाटे । छद्रह्म- खे ॥ याचायोगान्तरे ॥ यथा । स्त्री पक्षे कामभोगार्थे चिपटे देवपूजिते । महाशङ्ख खाख्ययोग : प्रतिप- द्यामानद : ॥

महाशठ : । पुं॰ राजधत्तूरे ॥ त्रि॰ अ तिधूर्ते ।

महाशणपुष्पिका । स्त्री॰ वृहच्छणपु- ष्पाम् । वृषपर्णीम् । ग्वे तपुष्पा याम् ॥

महाशता । स्त्री॰ महाशतावर्याम् ॥

महाशतावरी । स्त्री॰ सहस्रवीर्याया- म् । सुरसायाम् । शतवीर्यायाम् । महाशतावरीमेध्याहृद्यावृष्यारसाय नी । शीतवीर्यानिहन्त्यर्शोग्रहणी- नयनामयान् ॥

महाशन : । पुं॰ विप्रौ ॥ व्याघ्र- न्त्रे सर्वयसनात्राहतृपयनसंभार्य- मस । महाभैरवे । कामे ॥ सह- दयम्भिधयकास् चकास : ॥ यथा- सुरे । त्रि॰अतिभक्षणशीले

महाशफर : । पुं॰ एकजात्यमत्स्ये ॥ महाशफरसंज्ञस्तुतिक्तः पित्तकफा- पह : । शिशिरोमधुरोरुच्योवात- सोधारण : स्तृत : ॥

महाशय : । त्रि॰ महेच्छे ॥ महान् च आशयोयस्य ॥ पुं॰समुद्रे ।

महाश्या । स्त्री॰ राजवल्ल्याम् । वृह-च्छ्यायाम् ॥
महाशर : । पुं॰ स्थूलशरे ॥
महाशल्क : । पुं॰ चिङ्गटमत्स्ये ॥
महाशाक : पुं॰ शाकभेदे ॥
महाशाखा । स्त्री॰ नागवलायाम् ॥
महाशाल : । पुं॰ महागृहस्थे । विस्तीर्णाभि : शाखाभिर्युक्ते । सम्पन्ने ॥ महतीविस्तीर्णाशाला॰यस्यसः ॥
महाशालि : । पुं॰ स्थूलशालौ । सुगन्धिकी ॥ महांश्चासौ : शालिः ॥
महाशिव : । पुं॰ महादेवे ॥
महाशीता । स्त्री॰ शतमूल्याम् ॥
महाशुक्ति : । पुं॰ मुक्तामातरि ॥
महाशुक्ला । स्त्री॰ सरस्वत्याम् ॥ त्रि॰ अतिशुक्लवर्णयुक्ते ॥
महाशुभ्र । त्रि॰ अतिशुभ्रवर्णयुक्ते । न॰ रजते ॥
महाशूद्र : पुं॰ आभीरे ॥
महाशूद्रा । स्त्री॰ महत्यांशूद्रायाम् ॥ महतीशूद्रेतिविग्रह : ॥
महाशूद्री । स्त्री॰ आभीर्याम् ॥ महाशूद्रस्यस्त्री॰जातीयावा । पु॰योगादिति॰जातेरितिवाङीष् ॥
महाशीपडी । स्त्री॰ श्वेतकिणिहीवृक्षे ॥
महाशौषिर । पुं॰ दन्तरोगविशेषे ॥ दन्ताश्चलन्तिवेष्टेभ्यस्तालुचाप्यवदीर्यते । दन्तमांसानिपच्यन्तेमुखञ्चपरिपच्यते । यस्मिन्ससर्वजोव्याधिर्महाशौषिरसंज्ञित : ॥
महाश्मशानम् । न॰ आनन्दवने । काश्याम् । महान्त्यपिचभूतानिप्रलये समुपस्थिते । शेरतेऽत्रश्मशानभूत्वाश्मशानमुत्ततोभवेत् । वाराणसीति विख्यातारुद्रावासइतिप्रिय : । महाश्मशानमित्युक्तंशीतमानन्दकाननम् ॥
महाश्यामा । स्त्री॰ शिंशपावृक्षे ॥ श्यामल्याम् ॥
महाश्रम : । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥
महाश्रमण : । पुं॰ बुद्धभेदे । शाक्यमुनौ ॥
महाश्रावणिका । स्त्री॰ कदम्बपुष्प्याम् महामुण्ड्याम् ॥
महाश्री : । स्त्री॰ बुद्धमतप्रसिद्धे । तारायाम् ॥
महाश्रोत्रिय : । पुं॰ मनस्विसतिश्रुताऽध्ययनसम्पन्ने । महांश्चासौश्रोत्रियश्च ॥
महाश्वेता । स्त्री॰ शुक्लभूकूष्माण्डे । ऋक्षगन्धिकायाम् । कृष्णभूमिकूष्माण्डे । सरस्वत्याम् । श्वेतापराजितायाम् । सितायाम् । मधुजायाम् । श्वेतकिणिहीवृक्षे । दुर्गायाम् । महतीचासौश्वेताच ॥
महाषष्ठी । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥
महाष्टमी । स्त्री॰ आश्विनशुक्लाष्टम्याम्

॥ शरत्कालेऽश्वयायातु सैव प्रोक्ता महाष्टमी । महारात्रिरिति ख्याता तस्यां सम्यग्यजेत् सुधी : ॥ अष्टम्यां रुधिरै मांसैर्महामांसैः सुगंधिभि : । पूजयेद्बहुजातीयैर्बलिभिर्भोजनै : शिवाम् । सिन्दूरैः पट्टवासोभिर्नानाविधविलेपनै : । पुष्पैरनेकजातीयैः फलैर्बहुविधैरपि । उपवासं महाष्टम्यां पुत्रवान्न समाचरेत् । यथातथैव पूतात्मा व्रतीदेवीं प्रपूजयेत् ॥ पूर्वस्यां महाष्टम्यां नवम्यां बलिभिस्तथा । विसर्जयेद्दशम्यां तु श्रवणे शावरोत्सवै : तथाचैरात्रपूजा यथा । कन्यार्क खेरवापि शुक्लाष्टम्यां प्रपूजयेत् । सोपवासो निशार्द्धे तु महाविभवविस्तरै : ॥ पूजां समारभेद्व्यानवर्षे वारुणे पिवा । अश्रुवा तव कर्त्तुं योगवत्साग्रव्यधसर्वसिद्धे बीपुराघे वाक्यपदेऽसपुर्वापाठोऽन्यत पुत्रिरत्नुनन्दन : ॥ महाष्टम्युपवासे पारयन्तु । अष्टम्यांसमुपोष्यैव नवम्यामपरेऽहनि । सद्यमांसोपहारैर्यद्याज्ञेयमुत्तमम् ॥ तेनैव विधिनान्नन्तु स्वयं भुञ्जीत नान्यथेति ॥

महासन्न : । पुं० कुवेरे । त्रि० अतिनिकटे ॥

महासमहा । स्त्री० हस्तचायाम् । खिरहिट्यम् । बलायाम् । कगंड़ि या० वंधी० खरैटी० इ० भा० ॥

महासर्ज्ज : । पुं० असनवृक्षे ॥ पनसे ॥

महासह : । पुं० कुब्जकवृक्षे ॥ त्रि० अतिसहे ॥

महासहा । स्त्री० माषपर्ण्याम् । अम्लानौ । कठसरैया० इ० भा० ॥ महतीचासौ सहाच । सम्महदिति समास : । आन्महतइत्यात्वम् ॥

महासान्तापनम् । न० व्रतविशेषे ॥ यथयाज्ञवल्क्य : । कुशोदकञ्चगोक्षीरं दधिमूत्रं शकृत्घृतम् । जग्ध्वापरेऽह्न्युपवसेत् कृच्छ्रं सान्तपनं चरन् ॥ त्र्यहसाध्यसान्तपनस्याह । पृथक् सान्तपनद्रव्यै : षडह : सोपवासक : । सप्ताहेन तु कृच्छ्रोयं महासान्तपनं स्मृतम् ॥ स॰ हासान्तपनं धेनु षट् प्रदानसमम् ॥

महासार : । पुं० दुर्खदिरे । त्रि० युक्तियुक्ते ॥

महासाहसम् । न० बलिबलात्कारकारव्याये । अतिशयसाहसे ॥

महासाहसिक : । त्रि० अतिसाहसयुक्ते ॥ प्रसह्यापहारिणि । महांश्चासौ साहसिकश्च ॥

महासिंह : । पुं० शरभे । पर्वताश्रये ॥ देव्या : सिंहे ॥ यथा । तीक्ष्णदंष्ट्र : करालाक्ष : शटाशोभितकन्धर : ।

चतुर्ध्दविर्धानखोमहाहविः प्र-कीर्तितश्रुति ॥

महासुखः । पुं० बुद्धे ॥ न० क्रीडारते । प्रचुरसुखे ॥ त्रि० तद्वति ॥

महासुगन्धा । स्त्री० गन्धनाकुल्याम् ॥ त्रि० अतिसुगन्धयुक्ते ॥

महासूक्ष्मा । स्त्री० वालुकायाम् ॥ त्रि० अतिशयसूक्ष्मे ॥

महासेनः । पुं० कार्त्तिकेये ॥ महासैन्यपतौ । नृपभेदे ॥ महती सेना अस्य ॥

महास्कन्धः । पुं० करभे ॥ त्रि० उच्चस्कन्धयुक्ते ॥

महास्कन्धा । स्त्री० जम्बूवृक्षे ॥

महास्कन्धी । पुं० करभे ॥

महास्थली । स्त्री० पृथिव्याम् ॥ श्रेष्ठस्थाने ॥

महास्नायुः । पुं० कण्डरायाम् ॥

महास्वनी । पुं० शिवे ॥

महास्वनः । पुं० वाद्यप्रभेदे । महत्त्वे ॥ विष्णौ ॥ महान्कम्पितः स्वनः शब्दोऽस्य । यद्वा । महान् स्वनः श्रुतिलक्षणोनादोऽस्य ॥ सम्महदितिसमासे आत्वम् ॥ तत्कल्दे ॥ त्रि० तद्वति ॥

महाहनुः । पुं० शिवे ॥ हनुमति ॥ त्रि० बृहद्धनुयुक्ते ॥

महाहविः । न० गोघृते ॥ ब्रह्मणि ॥ महच्च तद्धविश्च० ब्रह्मात्मनिसर्वजगत्तदात्मतयाहूयतेऽतिमहाहविः । यद्वामहाभिर्हवीर्भिधाज्यपुरोडाशपशुसोमादिरूपाख्यस्य० इन्द्रादिदेवताकस्यस्वयजमानरूपस्यवेतिमहाहविः ॥

महाहासः । पुं० अट्टहासे ॥

महाहिगन्धा । स्त्री० गन्धनाकुल्याम् ॥

महाह्रस्वा । स्त्री० कपिकच्छ्वाम् । भूकपिकच्छ्वाम् ॥ त्रि० अतिखर्वे ॥

महि । अ० महिमनि ॥

महिः । स्त्री० भूमौ ॥ मह्यते । मह पूजायाम् । चुरादिरदन्तः । व्य- आद्यर्थः ॥

महिका । स्त्री० हिमे ॥ मह्यते । मह ० क्वुन्शिल्पिसंज्ञयोः ॥

महितः । त्रि० पूजिते ॥ मह्यतेस्म ॥ मह० । मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्चेति क्तः ॥

महिनम् । न० राज्ये ॥ त्रि० पूजनीये ॥ मह्यते । मह० । महेरिनण्चेति घञर्थे इनन् ॥

महिमा । पुं० शिवैश्वर्ये । ऐश्वर्यातिशये । भूतिप्रभेदे ॥ महान्भवति० येनसमस्तब्रह्माण्डेपिनसमवैति ॥ विभूतिविस्तारे ॥ आत्मनः स्वर्गनिमित्तसविधयराहित्ये ॥ महतो भावः । पृथ्वादिभ्यइमनिच् ॥ उत्कर्षे ॥

महिमवत् । त्रि० ऐश्वर्यवति ॥

महिरः । पुं० सौरे । मिहिरे । सूर्ये ॥

द्युतिविसाराडशेष : ॥

महिला । स्त्री० फलिन्याम्। गुन्द्राया म्। प्रियङ्गौ॥ स्त्रियाम् । योषिति ॥ रेणुकानामगन्धद्रव्ये ॥ मदमत्ता यामुयोषायाम् । महति० महतीति वा । मह० । सलिलचौति० इलच् । टाप् ॥

महिलाह्वया । स्त्री० श्यामायाम् । प्रियङ्गौ ॥ महिलायाआह्वयोयस्या : ॥

महिष : । पुं० तुलायै । कासरे । यमवाहने । भैंसा० इ० भा० ॥ महिषस्यामिषंस्वादुस्निग्धोष्णंवात नाशनम् । निद्राशुक्रप्रदन्त्वन्यतनु दार्व्यकारंगुरु ॥ शुष्यबृंहणंविष्णु मूर्त्यवातपित्तास्त्रनाशनम् ॥ महति ० महीयते । मह ० । अविमह्यो टिषच् । यदामंडलेमहिषीटिषच् । आगमशासनस्यानित्यत्वान्नुम् ॥ यज्ञध्वजविशेषे ॥ असुराधिप विशेषे । महिषासुरे ॥ शम्भुधारि णिरुद्र कलानिविशेषे ॥ पुराचंद्र मियमासीत्सगरेणाश्वमेधावनधि कारेविणान्यस्यधर्मनाशयकृत: ॥

महिषकन्द : । पुं० महाकन्दविशेषे । – शुभालौ ॥

महिषघ्नी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

महिषध्वज : । पुं० यमे ॥ यज्ञविशेषे ॥ महिषोध्वजोयस्यस : ॥

महिषमर्द्दिनी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

महिषवल्ली । स्त्री० लताविशेषे । सौ म्यायाम् ॥

महिषवाहन : । पुं० यमे ॥

महिषाक्ष : । पुं०)

महिषाख्य : । पुं०) गुग्गुलौ । भृङ्गा ञ्जनसमप्रभे ॥

महिषाद्यादि । न० महिषाद्यादिपञ्चा ङ्गागणे ॥ यथा । महिषाक्षस्तथा राजनिर्यास : सर्जकस्तथा । अभ्या गुरु:कादम्बमहिषाद्यादिपञ्चकम् ॥

महिषासुर : । पुं० महासुरविशेषे । रम्भासुरात्मजे ॥

महिषासुरसम्भव : । पुं० भूमिजगुग्गुलौ ॥

महिषासुरघ्नी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

महिषी । स्त्री० कृताभिषेकायांराज्ञ : पत्न्याम् ॥ महति । मह० । अविम ह्योटिषच् । टित्त्वान्ङीप् ॥ औष धीभेदे ॥ सैरिभ्याम् । मन्दगमना याम् । महाक्षीरायाम् । भैंस० इ० भा० ॥

महिषीगोष्ठम् । न० महिषीशालाया म् । भैंसवाडा० इ० भा० ॥ महि षीणास्थानम् । गोष्ठच् ॥

महिषीदुग्धम् । न० महिषीक्षीरे । सैरिभ्या : दुग्धे ॥ माहिषंमधुरं गव्यात्स्निग्धंशुक्रकरंगुरु । निद्रा करमभिष्यन्दिक्षुधाधिक्यकरंहिम म् ॥

महिषीप्रिया। स्त्री॰ तृणविशेषे। शूल्या
म्। शूलपत्र्याम्। जलाश्रयायाम्॥
महिष्मान्। पुं॰ देशविशेषे॥ महि
षाः सन्त्यस्मिन्। महिषाद्देशे इति
वक्तव्यमिति॰ ड्मतुप्॥
मही। स्त्री॰ भूमौ। पृथिव्याम्॥
मह्यते। मह॰। चुरादावदन्तः।
अन्तादच्। कृदिकारादिति
ङीष्॥ यद्वा। महीयते। महीङ्
पूजायाम्॰ कण्ड्वादियगन्तः।
क्विप्चेति क्विप्। अतोलोपयलोपौ
। कृदिकारादिति ङीष्। तदभावे
विसर्गः। त्यम्याङ्ः। मालवदेशवि
हारिनदीनाम्॥ महीनलपुत्र
स्तादुद्भव्य विसङ्गं गच्छ॥ नवि॥
हिलमोजिकायाम्॥ वर्णवृत्तेष्व
न्युष्प्रभेदे॥ यथा। गधुरं च:
। महोत्सवा॥ यथा। हरोऽस्तुमे।
समोमुदे॥
महीक्षित्। पुं॰ नृपे। राजनि॥
मही॰ क्षयते॰ ईष्टे। क्षिनिवास
गत्योः। महीं क्षयतिवा। क्षिय
र्यैश्वर्ययोः। क्विप्। तुक्॥
महीज:। पुं॰ भौमे। मङ्गलग्रहे॥
न॰ आर्द्रके॥ त्रि॰ भूमिजाते॥
महिदुर्गम्। न॰ मदापायवेष्टित
नद्याविस्ताराद्दुर्गमोच्छ्रायसदादृश
हस्ताद्युच्छ्रितनदुरावधनुपरिभ्रमाया
क्षीनसौवर्णागवाघादियुक्ते नगराकारे
पर्वतादिविशालांबासस्थाने॥
महीधर:। पुं॰ विष्णौ॥ महींगिरि
रूपेणधत्ते। धरति। धृञ्॰।
महाधर:॥ अच्॥
महीध्र:। पुं॰ शिखरिणि। पर्वते॥
महींधरतिधारयतिवा। धृञ्॰।
मूलविभुजादित्वात्क:॥
महीपाल:। पुं॰ राजनि। महींपाल
यति। पाल॰। कर्मण्यण्॥
महीप्राचीरम्। न॰ समुद्रे॥
महीभृत्। पुं॰ पर्वते॥ नृपे॥
महीमय:। त्रि॰ मृत्तिकानिर्मिते॥
महाविकारे॥
महीयान्। त्रि॰ महत्तरे॥
महीरुह:। पुं॰ शाखिनि। पादपे। वृक्षे
॥ शाखावृक्षे॰ महीरोहयति। रुहबीज
जन्मनिप्रादुर्भावे। इगुपधेतिक:॥
महीलता। स्त्री॰ किञ्चुलुके। कें
चा॰ इतिख्याते॥ आगस्त्वदीर्घत्वा
भ्यांमहालतेव॥
महीसुत:। पुं॰ मङ्गलग्रहे। योषि
ताख्ये॥ मह्या: सुत:॥
महेच्छ:। त्रि॰ महाशये। महाभि
लाषे॥ महतीइच्छाऽस्य॥
महेन्द्र:। पुं॰ कलिङ्गदेशस्थकुलपर्व
तविशेषे॥ सिद्धपीठोयमद्रि:।
यथा। महान्तश्चोमहेन्द्रेचपार्वती
चमहाचलेति॥ चितामांस्यपि
वृन्दाद्यामहेन्द्रप्रभवा: स्मृता:॥

द्वन्द्वे ॥ महांश्चासौ॰इन्द्रश्चमहान्वा यममभूयोद्रचमयधीदितिश्रुते : । ईश्वरे । विष्णौ ॥
महेन्द्रकदली । स्त्री॰ कदलीप्रभेदे ॥
महेन्द्रतनया । स्त्री॰ सरिद्विशेषे ॥
महेन्द्रनगरी । स्त्री॰ अमरावत्याम् ॥
महेन्द्रपर्वत : । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥
महेन्द्रमद्भित् । पुं॰ मौक्तपर्णे ॥
महेन्द्रवारुणी । स्त्री॰ लताविशेषे । चित्रवल्ल्याम् । महाकालायाम् ॥ महीमाकाल॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥
महेन्द्राणी । स्त्री॰ इन्द्रयोषिति । पुलोमजायाम् ॥ महेन्द्रस्यस्त्री । महतीचासाविन्द्राणीचेतिवा ॥
महेन्द्रियम् । त्रि॰ माहेन्द्रे ॥ महेन्द्रो देवता ॥ महेन्द्राद्घाणौचेतिघः ॥
महेन्द्रीयम् । त्रि॰ माहेन्द्रे ॥ हविरादौ ॥ महेन्द्रोदेवताऽस्य ॥ महेन्द्राद्घाणौचेतिचकाराच्छ : ॥
महेरणा । स्त्री॰ कुन्दुरुकयाम् । शल्लकीवृक्षे ॥ मह्यामीरणमस्या : ॥ मह मुत्सवमीरयतिवा । ईर॰ । ल्यु : ॥
महेला । स्त्री॰ महिलायाम् ॥ वामायाम् ॥ महत्साउत्सवस्य॰ इला भूमि: ॥ यद्वा । महति॰ अह्नेलया । सलिलसौलीत्यच । पृषोदरादि: ॥ माया : हेलाक्रीडाया । परमेष्ठा रत्नोप्यमादरादिकइतिदमयन्ती काव्यम् ॥
महेलिका । स्त्री॰ महेलायाम् ॥ स्वार्थेकन् ॥
महेश : । पुं॰ शिवे ॥ महेशान्नापरो देव : ॥
महेशबंधु : । पुं॰ श्रीफलवृक्षे । बिल्वे । महेशस्यबन्धुरिव ॥
महेशिता । त्रि॰ परमेश्वरे । परदेवतायाम् ॥ महांश्चासावीशिताच । सम्महदितिसमास : ॥
महेश्वर : । पुं॰ शिवे । महादेवे । महेश्वरस्त्र्यम्बकएवनापरइतिरघु : ॥ विश्वस्यानाद्यसर्वे प्रांमहतामीश्वर : स्वयम् । महेश्वरस्तेनेर्मप्रवदन्तिमनीषिण : ॥ महांश्चासावीश्वरश्च । सन्महदितिसमास : ॥ त्रि॰ अधीश्वरे ॥
महेश्वरी । स्त्री॰ महेश्वरपत्न्याम् । भगवत्याम्परदेवतायाम् ॥ अपराजितायाम् ॥ पित्तलप्रभेदे । अपिवायाम् । ब्रह्मरीत्याम् ॥ राजरीत्याम् । महतीचासावीश्वरीच ॥
महेष्वास : । पुं॰ हरौ ॥ शिवे ॥ महानिषवद्ध्यासन्दुधुर्पोयस्य स : ॥ त्रि॰ उत्तमधानुष्के ॥
महैरण्ड : । पुं॰ स्थूलैरण्डे ॥
महैला । स्त्री॰ स्थूलैलायाम् ॥
महोक्ष : । पुं॰ उरुवृषे । वृषभे ॥ महांश्चासावुक्षाच । अचतुरेति साधु : ॥

सौषधप्रभावेण गतक्लमाभाविधास्यता ॥

महौजाः । त्रि० वीर्यवति । महानुभावे ॥ महत् ओजो यस्येति विग्रहः ॥

महौषधम् । न० शुण्ठ्याम् । विषायाम् । अतिविषायाम् । अतीस इति भाषा । लशुने । भूम्याहुल्यां । वाराहीकन्दे । वत्सनाभे । पिप्पल्याम् । सुरायाम् । महौषधं यज्जीवनाद्दुःखविस्मारकं मतम् । आनन्दजनकं यत्तदाद्यातत्त्वलक्षणम् ॥ महच्च तत् औषधञ्च ॥

महौषधिः । स्त्री० दूर्वायाम् । लज्जालुक्षुपे ॥

महौषधिगणः । पुं० पृश्निपर्ण्यादिषु । यथा । पृश्निपर्णी श्यामलता भृङ्गराजशतावरी । गुडूची सहदेवा च महौषधिगणः स्मृतः ॥

महौषधी । स्त्री० हिलमोचिकायाम् । श्वेतकण्टकार्याम् । कटुकायाम् । अतिविषायाम् ॥

महौषध्यष्टकम् । न० महाभागीयद्रव्यविशेषे । यथा । सहदेवी वचा व्याघ्री मत्स्यापातिबलाबला । महापुष्पी तथा विष्णुक्रान्ता च सुवर्चला । महौषध्यष्टकं प्रोक्तं महाभागे नियोजयेत् ॥

मा । अ० वारणे । विकल्पे ॥

मा । स्त्री० लक्ष्म्याम् । पञ्चालवायाम् ॥ शिखायाम् । मानि । मातरि ॥ मानम् । माधातोः सम्पदादित्वात् क्विप् ॥

मांसम् । न० पिशिते । तरसे । पलले । आमिषे । क्रव्ये । रक्तधातौ । मांस इति भाषा ॥ मांसं वातहरं सर्वं बृंहणं बलपुष्टिकृत् । प्रीणनं गुरु हृद्यञ्च मधुरं रसपाकयोः ॥ मांसवर्गो द्विधा ज्ञेयो जाङ्गलानूपभेदतः । तत्र सद्योहतादिमांसेषु विशेषस्तु कथ्यते । यथा । सद्योहतस्य मांसं स्याद्व्याधिघाति यथामृतम् । वयस्थं बृंहणं सात्म्यमन्यथा तद्विवर्जयेत् ॥ स्वयंमृतञ्च वातघ्नमतीसारकरं गुरु ॥ व्यानादोषजं मांसं बालानाञ्च लघु । त्रिदोषकृद्व्यालघुष्टं शुष्कं शूलकरं गुरु ॥ विषाम्बुवह्निमृतस्यैतन्मृत्युदोषकराकरम् ॥ क्लिन्नमुत्क्लेदजनकं क्षामं वातप्रकोपनम् ॥ तोयपूर्णं गिराचार्द्रं स्तम्भसुविदोषकृत् ॥ स्त्रियः पुमान् स्वेषु पीतचतुष्पदादिषु । परार्द्धं लघु पुंसां स्यात् स्त्रीणां पूर्वार्द्धमादिशेत् ॥ देहमध्यं गुरुप्रायः सर्वेषां प्राणिनां मतम् । पक्षोत्क्षेपात् पक्षिणां मध्यं लघु मध्यरी । गुरुस्कन्धादि सर्वेषां गुर्वी योषा च पक्षिणाम् । उरःस्कन्धोदरं मूर्द्धा पादौ कटिगता । पृष्ठतुल्यस्यकादि

साधिगुरुणोर्यथोत्तरम् ॥ लघुवातहरं मांसं खगानां धान्यचारिणाम् । मत्स्याशिनां पित्तकरं वातघ्नं गुरु कीर्त्तितम् ॥ फलाशिनां च पुष्टं लघुरूक्षमुदीरितम् । हंस्य गुरुवातघ्नं तं यामेव फलाशिनाम् ॥ तुल्यजातिष्वल्पदेहा महादेहेषु पूजिताः । अल्पदेहेषु शस्तास्ते तथैव स्थूलदेहिनः ॥ चेष्टापतांपरं मांसं पथ्यं रुच्यं लघु स्मृतम् । शेषतावि षगाये चदूरावासप्रचारकाः । ते चाभिष्यन्दिनः सर्वे विपरीतमतोऽन्यथा ॥ जलानूपचराः सर्वे तथा स्थलचराश्च ये । गुरवः स्युर्गुरुतरं तेषां मांसमुदीरितम् ॥ धान्योषधिप्रचाराणां लघुश्चाद्गुणपचिणाम् । ग्राम्यं मांसं वनचमथानूपज बाडिलीत्यग्नौ तं पीतं हरितमथ याचितं सूपकारैः । तप्तं शुल्यं सरसमधुरं खेदितं वद्धितं वायसाप्रायोयदभिदधितं स्त्रु यत्तैनतद्धि वभिष । मांसं सुविविधं प्रायं मृदु संदाठिन्यं घनम् ॥ पारावताजघटकमतमूकरटिट्टिभाः । मुद्गमत्स्यादिकाः सर्वे मांसे युस्तुलाः स्मृताः । मृगरोहितकादायामत्स्याः शल्यकिशम्बराः । एते कठिनमांसाः स्युः पक्षिणो जलचारिणः । मत्स्यकूमीरखञ्जनाद्याः सम

न्मावकीराद्यः । गोधागोधाऽनुलायाद्याः कन्दमांसाः प्रकीर्त्तिताः ॥ एकत्र मांसानि विरुद्धान्यन्त परस्परम् ॥ वैद्यशास्त्रोक्तविधिना मांसस्योक्ता गुणा इमे । मनूक्तविधिना वक्ष्ये विधिं भक्षणवर्जने ॥ प्रोक्षितं भक्षयेन्मांसं ब्राह्मणानाञ्च काम्यया । यथाविधि नियुक्तस्तु प्राणानामेव चात्यये ॥ प्राणस्यान्नमिदं सर्वं प्रजापतिरकल्पयत् । स्थावरं जङ्गमञ्चैव सर्वं प्राणस्य भोजनम् ॥ चराणामन्नमचरा दंष्ट्रिणामप्यदंष्ट्रिणः । अहस्ताश्च सहस्तानां शूराणां चैव भीरवः ॥ नात्ता दुष्यत्यदन्नाद्यान् प्राणिनोऽहन्यहन्यपि । धात्रैव सृष्टा ह्याद्याश्च प्राणिनोऽत्तार एव च ॥ यज्ञाय जग्धिर्मांसस्येत्येष दैवो विधिः स्मृतः । अतोऽन्यथा प्रवृत्तिस्तु राक्षसो विधिरुच्यते ॥ क्रीत्वा स्वयं वाप्युत्पाद्य परोपकृतमेव वा । देवान् पितॄंश्चार्चयित्वा खादन्मांसं न दुष्यति ॥ नाद्यादविधिना मांसं विधिज्ञोऽनापदि द्विजः । जग्ध्वा ह्यविधिना मांसं प्रेत्य तैरद्यतेऽवशः ॥ न तादृशं भवत्येनो मृगहन्तुर्धनार्थिनः । यादृशं भवति प्रेत्य वृथामांसानि खादतः ॥ नियुक्तस्तु यथान्यायं यो मांसं नात्ति मानवः । स प्रेत्य पशुतां याति सम्भवानेकविंशतिम् ॥ असंस्कृतान् पशून्मन्त्रैर्नाद्याद्विप्रः स

दाचन। मन्त्रैस्तुसंस्कृतानद्याच्छा
श्वतंविधिमास्थित:॥ कुर्याद्घृतप
शुंसङ्गे कुर्यात्पिष्टपशुंतथा। नत्वे
वतुवृथाहन्तुंपशुमिच्छेत्कदाचन
॥ यावन्तिपशुरोमाणितावत्कृत्वोह
मारणम्। वृथापशुघ्न: प्राप्नोति
प्रेत्यजन्मनिजन्मनि॥ यज्ञार्थंप
शव: सृष्टा: स्वयमेवस्वयम्भुवा।
यज्ञोऽस्यभूत्यैसर्वस्यतस्माद्यज्ञेवधो
ऽवध:। औषध्य: पशवोवृक्षास्ति
र्यञ्च: पक्षिणस्तथा। यज्ञार्थंनिधनं
प्राप्ता: प्राप्नुवन्त्युत्सृती: पुन:॥
मधुपर्केचयज्ञेचपितृदैवतकर्मणि।
अत्रैवपशवोहिंस्यानान्यत्रेत्यब्रवी
न्मनु:॥ एष्वर्थेषुपशून्हिंसन्वेद
तत्त्वार्थविद्द्विज:। आत्मानंचपशुं
चैवगमयत्युत्तमांगतिम्॥ गृहेगुरा
वरण्येवानिवसन्नात्मवान्द्विज:।
नावेदविहितांहिंसामापद्यपिसमा
चरेत्॥ यावेदविहिताहिंसानि
यतास्मिंश्चराचरे। अहिंसामेवतां
विद्याद्वेदाद्धर्मोहिनिर्बभौ॥ योऽहिं
सकानिभूतानिहिनस्त्यात्मसुखेच्छ
या। सजीवंश्चमृतश्चैवनक्वचित्सु
खमेधते॥ योबन्धनवधक्लेशान्प्रा
णिनांनचिकीर्षति। ससर्वस्यहित
प्रेप्सु: सुखमत्यन्तमश्नुते। यद्ध्या
यतियत्कुरुतेधृतिंबध्नातियत्रच।
तदवाप्नोत्ययत्नेनयोहिनस्तिनकि-

ञ्चन। नाकृत्वाप्राणिनांहिंसांमांस
मुत्पद्यतेक्वचित्। नचप्राणिवध:
स्वर्ग्यस्तस्मान्मांसंविवर्जयेत्॥ स
मुत्पत्तिंचमांसस्यवधबन्धौचदेहि
नाम्। प्रसमीक्ष्यनिवर्तेतसर्वमां
सस्यभक्षणात्॥ नभक्षयतियोमां-
संविधिंहित्वापिशाचवत्। सलोके
प्रियतांयातिव्याधिभिश्चनपीड्यते॥
अनुमन्ताविशसितानिहन्ताक्रयवि
क्रयी। संस्कर्ताचोपहर्ताचखाद-
कश्चेतिघातका:॥ स्वमांसंपरमां
सेनयोवर्धयितुमिच्छति। अनभ्यर्च्य
पितॄन्देवांस्ततोऽन्योनास्त्यपुण्यकृ
त्॥ वर्षेवर्षेऽश्वमेधेनयोयजेतशतंस
मा:। मांसानिचनखादेद्यस्तयो:
पुण्यफलंसमम्॥ फलमूलाशनैर्मे
ध्यैर्मुन्यन्नानांचभोजनै:। नतत्-
फलमवाप्नोतियन्मांसपरिवर्जना-
त्॥ ५४॥ मांसभक्षयितामुत्रय
स्यमांसमिहाद्म्यहम्। एतन्मांसस्य
मांसत्वंप्रवदन्तिमनीषिण:॥ न-
मांसभक्षणेदोषोनमद्येनचमैथुने।
प्रवृत्तिरेषाभूतानांनिवृत्तिस्तुमहा-
फला॥ अपिच। चौमधानिर्वापित
स्ये। मांसन्त्रिविधंप्रोक्तंघतभूय
स्त्वेपरम्। यस्मात्तस्मात्समाप्नो
तिर्यग्योनिमपिघातितम्॥ तत्सर्वई-
श्वराप्रीत्यैभवेदत्रनसंशय:। साध
वोऽप्याययमनोर्देयंवस्तुनिर्दैवरी॥ य

स्वादात्प्रिय द्रव्यंतत्तदिष्टाय्कल्प येत् ॥ बलिदानविधौदेविविहि-त : पुरुष: पशु: । स्त्रीपशुर्नचहन्त व्यस्तत्रशांभवशासनात् ॥ सन्थये-देवादिप्रीत्यर्थम् । गलकाले । म मेर्द्दीर्घेविसि : ॥

मांस : । पुं॰ काले । कीटे ॥

मांसकारि । न॰ रक्ते । रुधिरे ॥

मांसच्छदा । स्त्री॰ मांसरोहिणीविशे षे । मांसाम् । सुलोमायाम् ॥

मांसजम् । न॰ मेदसि ॥

मांसतेज : । न॰ मेदसि ॥

मांसदलन : । पुं॰ भीष्मतरौ ॥

मांसद्रावी । पुं॰ अम्लवेतसे

मांसपचनम् । न॰ मांसपाके ॥

मांसपेशी । स्त्री॰ गर्भस्यावयवविशेषे॥ यथा । सुश्रुत: सप्तरात्रे यमांसपेशी भवेत्तत : । द्विसप्ताहात्भवेत्पेशी रक्तमांसमिलादृढा ॥ पीजस्यैवा-ङ्कुरा : पेश्य : पञ्चविंशतिराथ-रा : ॥

मांसप्रलेह : । पुं॰ प्रलेहविशेषे ॥ प-थ्यप्रलेहम् ॥

मांसफला । स्त्री॰ वार्त्ताक्याम् ॥

मांसभक्ष : । त्रि॰ मांसभक्षणकर्त्त-रि ।

मांसमाषा । स्त्री॰ माषपर्ण्याम् ॥

मांसरस : पुं॰ भोज॰ रसा॰ तृप्ति स्यात्तेमांसरसादरो ॥ सिद्धमांसरसो रुच्य : श्रमश्वासक्षयापह : । प्रीण नोवातपित्तघ्न : क्षीणानामल्परेत-साम् ॥ विश्लिष्टभग्नसन्धीनांशुष्का-णांशुक्रकाङ्क्षिणाम् । स्त्रीलोलोप सहीनानांज्वरक्षीणबलोरसाम् ॥ शस्त्रतिक्षतहीनानांदृष्ट्यायु: श्रवणा र्थिनाम् ॥

मांसरोहिणी । स्त्री॰ सुगन्धिद्रव्यविशे षे । चर्मकषायाम् । चर्मकषाया म् । विकषायाम् । स्यान्मांसरो हिणीवृष्यासराद्दोषत्रयापहा ॥

मांसलम् । न॰ काव्यस्यगौडीरीत्यन्त र्गतस्त्रौजोगुणस्याङ्गविशेषे ॥ यथा । ओज : समासभूयस्त्वं मांसलंपदड म्बरम् ॥ त्रि॰ बलवति । बलयति ॥ स्थूले ॥ यथा । निखातवज्रुरेखा : स्युर्निर्दव्याधियुते : क्षते : । मां सलेयत्रमोपेतात्रपञ्चरथमेन्दुमा : ॥ मांसमस्त्यस्य । सिध्मादित्वाल्लच् ॥ पुं॰ माषे ॥

मांसलफला । स्त्री॰ वृन्ताक्याम् ॥

मांसविक्रयी । त्रि॰ वैतंसिके । कौ-टिके ॥ सकृदपिमांसविक्रयकारि-णि ॥ सद्य : पततिमांसेनलाक्षया लवणेनच ॥

मांसव्यध : । त्रि॰ मांसखण्डने ॥ मां सस्यव्यधनम् ॥ व्यधजपोरनुपस र्गे॰ इत्यप् ॥

मांसशृङ्गाटकम् । न॰ मांसप्रकारवि

दाचन । मन्त्रैस्तु संस्कृतानद्याच्छा
श्वतं विधिमास्थितः ॥ कुर्याद्घृतप
शुं सङ्गे कुर्यात् पिष्टपशुं तथा । न त्वे
व तु वृथा हन्तुं पशुमिच्छेत् कदाचन
॥ यावन्ति पशुरोमाणि तावत् कृत्वो ह
मारणम् । वृथापशुघ्नः प्राप्नोति
प्रेत्य जन्मनि जन्मनि ॥ यज्ञार्थं प
शवः सृष्टाः स्वयमेव स्वयम्भुवा ।
यज्ञोऽस्य भूत्यै सर्वस्य तस्माद्यज्ञे वधो
ऽवधः ॥ ओषध्यः पशवो वृक्षास्ति
र्यञ्चः पक्षिणस्तथा । यज्ञार्थं निधनं
प्राप्ताः प्राप्नुवन्त्युत्सृतीः पुनः ॥
मधुपर्के च यज्ञे च पितृदैवतकर्मणि ।
अत्रैव पशवो हिंस्या नान्यत्रेत्यब्रवी
न्मनुः ॥ एष्वर्थेषु पशून् हिंसन् वेद
तत्त्वार्थविद्द्विजः । आत्मानञ्च पशुञ्चै
व गमयत्युत्तमां गतिम् ॥ गृहे गुरा
वरण्ये वा निवसन्नात्मवान् द्विजः ।
नावेदविहितां हिंसामापद्यपि समा
चरेत् ॥ या वेदविहिता हिंसा नि
यतास्मिंश्चराचरे । अहिंसामेव तां
विद्याद्वेदाद्धर्मो हि निर्बभौ ॥ योऽहिं
सकानि भूतानि हिनस्त्यात्मसुखेच्छ
या । स जीवंश्च मृतश्चैव न क्वचित् सु
खमेधते ॥ यो बन्धनवधक्लेशान् प्रा
णिनां न चिकीर्षति । स सर्वस्य हित
प्रेप्सुः सुखमत्यन्तमश्नुते ॥ यद्ध्या
यति यत् कुरुते धृतिं बध्नाति यत्र च ।
तदवाप्नोत्ययत्नेन यो हिनस्ति न कि-

ञ्चन ॥ नाकृत्वा प्राणिनां हिंसां मांस
मुत्पद्यते क्वचित् । न च प्राणिवधः
स्वर्ग्यस्तस्मान्मांसं विवर्जयेत् ॥ स
मुत्पत्तिञ्च मांसस्य वधबन्धौ च देहि
नाम् । प्रसमीक्ष्य निवर्त्तेत सर्वमां
सस्य भक्षणात् ॥ न भक्षयति यो मां-
सं विधिं हित्वा पिशाचवत् । स लोके
प्रियतां याति व्याधिभिश्च न पीड्यते ॥
अनुमन्ता विशसिता निहन्ता क्रयवि
क्रयी । संस्कर्त्ता चोपहर्त्ता च खाद-
कश्चेति घातकाः ॥ स्वमांसं परमां
सेन यो वर्द्धयितुमिच्छति । अनभ्यर्च्य
पितॄन् देवांस्ततोऽन्यो नास्त्यपुण्यकृ
त् ॥ वर्षे वर्षेऽश्वमेधेन यो यजेत शतं स
माः । मांसानि च न खादेद्यस्तयोः
पुण्यफलं समम् ॥ फलमूलाशनैर्मे
ध्यैर्मुन्यन्नानाञ्च भोजनैः । न तत्
फलमवाप्नोति यन्मांसपरिवर्ज्जना-
त् ॥ ५४ ॥ मांस भक्षयितामुत्र य
स्य मांसमिहाद्म्यहम् । एतन्मांसस्य
मांसत्वं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ न
मांसभक्षणे दोषो न मद्ये न च मैथुने ।
प्रवृत्तिरेषा भूतानां निवृत्तिस्तु महा-
फला ॥ अपि च । योमधानिर्वापेत
ऽपि । मांसन्तु विविधं प्राप्तं पलमुप
रवेषरम् । यस्मात् तस्मात् समानी
तंयमदेशादिघातितम् ॥ तत्सर्वं दै-
वतार्थं वै भवेद्यत्र न संशयः । साध
यित्वा समुद्दिश्य देवेभ्यस्तु निवेदयेत् ॥ य

श्राद्धात्प्रियं द्रव्यंसमन्ददिष्टाक्ष्कल्प येत् ॥ यज्ञिदानविधौदेवविविहि- त: पुरुष.पशु: । स्त्रीपशुर्नचहन्त व्यस्तवधोभवशासनात् ॥ मन्यो- देवादिप्रीत्यर्थम् । राजन्ये । म मेर्दाविवे लिप्त : ॥

मांस: । पुं॰ काले । कीटे ॥

मांसकारि । न॰ रक्ते । रुधिरे ॥

मांसच्छदा । स्त्री॰ मांसरोहिणीविशे षे । मांसाम् । सुलोमायाम् ॥

मांसजम् । न॰ मेदसि ॥

मांसतेज: । न॰ मेदसि ॥

मांसदलन: । पुं॰ ग्रीष्मवृक्षे ॥

मांसद्रावी । पुं॰ अम्लवेतसे

मांसपचनम् । न॰ मांसपाके ॥

मांसपेशी । स्त्री॰ गर्भस्थावयवविशेषे ॥ यथा । सुश्रुत: सप्तरात्रे गर्भांसपेशी भवेत्तत: । द्विसप्ताहात्भवेत्पेशी रक्तमांसन्विताढृढा ॥ बीजस्यैवा- ङ्कुरा: पेश्य: पञ्चविंशतिरात्र- त: ॥

मांसप्रवेश: । पुं॰ प्रवेशविशेषे । प- श्यप्रवेशम् ॥

मांसफला । स्त्री॰ वार्त्ताक्याम् ॥

मांसभक्ष: । त्रि॰ मांसभक्षणकर्त्त- रि ॥

मांसमाषा स्त्री॰ माषपर्ण्याम् ॥

मांसरस: पुं॰ क्लीव॰ रसा॰ इति ख्यातेमांसद्रवे ॥ सिद्धमांसरसो वृष्य: श्रमश्वासक्षयापह: । प्रीण नोवातपित्तघ्न: क्षीणानामल्परेत- साम् ॥ विश्लिष्टभग्नसन्धीनांशुद्धा- नांशुक्रकाङ्क्षिणाम् । स्मृत्योजोब लहीनानांज्वरक्षीणक्षतोरसाम् ॥ शस्तमेस्वरहीनानांदृष्ट्यायु: श्रवणा र्थिनाम् ॥

मांसरोहिणी । स्त्री॰ सुगन्धिद्रव्यविशे षे । चर्मिरुहायाम् । चर्मकषाया म् । विकषायाम् । स्यान्मांसरो हिणीवृष्यासरादोषत्रयापहा ॥

मांसलम् । न॰ काव्यस्यगौडीरीत्यन्त र्गतस्त्रौजोगुणस्याङ्गविशेषे ॥ यथा । ओज: समासभूयस्त्वं मांसलंपदड म्बरम् ॥ त्रि॰ मांसले । बलवति ॥ स्थूले ॥ यथा । निस्त्रायवस्कुरेखा: स्नुनिद्रव्याधिमुखे: कृषै: । मां सलैरधमोपेतापथका रथनेन्द्र या: ॥ मांसमस्त्यस्य । सिध्मादित्वाल्लच् ॥ पुं॰ माषे ॥

मांसलफला । स्त्री॰ वृन्ताक्याम् ॥

मांसविक्रयी । त्रि॰ वैतंसिके । कौ- टिके ॥ सकृदपिमांसविक्रयकारि- णि ॥ सद्य: पततिमांसेनलाक्षया लवणेनच ॥

मांसव्यध: । त्रि॰ मांसखण्डने ॥ मां सस्यव्यधनम् ॥ व्यधजपोरनुपस र्गे॰ इत्यप् ॥

मांसशृङ्गाटकम् । न॰ मांसप्रकारवि

शिपे । मांसकाचिखूंट० इतिभाषा ॥ शुद्धमांसंतनूकृत्यकर्त्तितंक्लेदितं पचेत् । सवङ्गहिङ्गुलवणमरिचार्द्रकसंयुतम् । एलाजीरकधान्याकनिम्बूरससमन्वितम् । घृतैःसुगन्धितम्पूरणंप्रोच्यतेबुधैः ॥ शृङ्गाटकं समितयाकृतंपूरणपूरितम् । पुनःसर्पिषसम्भृष्टं मांसशृङ्गाटकंवदेत् ॥ मांसशृङ्गाटकंरुच्यंहृद्यंबलकृद्गुरु । वातपित्तहरंश्लेष्मकफघ्नंवीर्यवर्द्धनम् ।

मांससारः । पुं० मेदसि ॥ मांसस्य सारः ॥

मांसस्नेहः । पुं० मेदसि ॥

मांसहासा । स्त्री० चर्मणि ॥

मांसिकः । त्रि० मांसविक्रयजीविनि । वैतंसिके ॥ मांसंपण्यमस्य । तदस्यपण्यमितिठक् ॥ यद्वा । मांसं नियुक्तादीयतेऽस्मै । श्राणामांसौदनादितिठिठन् । टित्वान्ङीप् ॥ इकारउच्चारणार्थः ॥

मांसिका । स्त्री० मांस्याम् ॥ मन्यते । मनज्ञाने । मनेर्दीर्घश्चेतिसः । गौरादिः । स्वार्थेकन् ॥

मांसिनी । स्त्री० जटामांस्याम् ॥

मांसी । स्त्री० काकोल्याम् ॥ मांसच्छदायाम् ॥ तपस्विन्याम् । जटामांस्याम् ॥ मांसीतिक्ताकषायाचमेध्याकांतिबलप्रदा । स्वाद्वीहिमाच दोषास्रदाहवीसर्पकुष्ठनुत् ॥ मन्यते । मन० । मनेर्दीर्घश्चेतिसः । गौरादिः ॥

मांसेष्टा । स्त्री० पक्षिप्रभेदे । वल्गुलायाम् । हिमांधायाम् बादुड इ०भा०॥

मांसौदनम् । न० मांससंयुक्तौदने । पलौदने ॥

मांसौदनिकः । त्रि० मांसौदनार्थे ॥ मांसौदनंनियुक्तंदीयतेऽस्मै । श्राणामांसौदनाट्टिठन् । टोङीबर्थः । इकारउच्चारणार्थः ॥

मांस्यादिः । पुं० जटामांस्यादिसप्तांगकं । जटामांसीनखंमञ्जीशचन्दनंतगरंरसः । शिखायागन्धपाषाणः सप्तमांस्यादिकाघसी ।

माकन्दः । पुं० सहकारे ।

माकन्दी । स्त्री० आमलकीफले । नगरविशेषे ॥ पक्वमृद्याम् । मादन्याम् । गन्धमूलिकायाम् । माद्राघी०आंगनी०इ०भा० ॥ पीतचन्दने ॥

माकरी । स्त्री० माघशुक्लसप्तम्याम् ॥ यदाजन्मकृतंपापंमयाजन्मसुजन्मसु । तन्मेरोगंचशोकंचमाकरीहन्तुसप्तमीतिपठित्वास्नायात् ॥ रथसप्तमीतिनामान्तरम् ॥ रोगविद्रम् ॥

माकिम् । अ०)

माखिर् । अ०)वर्जने ॥

माक्षीम् । अ० षष्ठ्यर्थे ॥

माकोटः । पुं मुकुटे शब्दार्थस्थाने ॥ माकोटे मुकुटे स्फुरीतिदेवीगीता ॥

माक्षिकम् । न० मधुनि ॥ मक्षिकाभिः कृतम् । संज्ञायामित्यण् ॥ तैलवर्णमधुनि ॥ मक्षिकाः पिङ्गवर्णास्तु महत्यो मधुमक्षिकाः । ताभिः कृतं तैलवर्णं माक्षिकं परिकीर्तितम् ॥ माक्षिकं मधुषु श्रेष्ठं नेत्राम यहरं लघु । कामलार्शःक्षतश्वासकासक्षयविनाशनम् ॥ धातुमाक्षिके । स्वर्णमाक्षिके ॥ तारमाक्षिके । पीतमाक्षिके ॥ माक्षिकं द्विविधं प्रोक्तं हेमाख्यं तारमाक्षिकम् । भिन्नवर्णविशेषत्वाद्रसवीर्यादिकं पृथक् ॥ तारपाषाणिकं तारमाक्षिकञ्च प्रशस्यते । ईषद्रसाधिकं यत्त रोगघ्नं लघु-पुष्टिदम् ॥

माक्षिकजम् । न० सिक्थके ॥

माक्षिकधातुः । पुं० माक्षिके । स्वर्णमाक्षिके ॥

माक्षिकाफलः । पुं० मधुनारिकेरके ॥

माक्षिकशर्करा । स्त्री० सिताखण्डे ॥

माक्षिकाश्रयम् । न० सिक्थके ॥

माक्षीकम् । न० मधुनि ॥

माक्षीकशर्करा । स्त्री० सिताखण्डे ॥

मागधः । पुं० वैश्यतः क्षत्रियायामुत्पन्ने वर्णसङ्करजातिविशेषे । भाट स्तुतिकारी ॥ शुक्लजीरके ॥ जरासन्धनृपे ॥ कीकटदेशान्तर्गतदेशविशेषे । मगधे ॥ पाणिजन्मके ॥ वंशक्रमेणमहत्त्ववेदिनिराजाद्यस्तुतिकारिणि । सूते । बन्दिनि । स्तुतिपाठके । तस्योत्पत्तिर्विष्णुपुराणे यथा । ततोऽस्य दक्षिणं हस्तं ममन्थुस्ते तदाद्विजाः । मथ्यमाने च तथाभूत्पृथुर्वैन्यः प्रतापवान् । स एव जातमात्रस्तु पैतामहे शुभे । सूतः सूत्यां समुत्पन्नः सौत्येऽहनि महामते । तस्मिन्नेव महायज्ञे जज्ञे प्राज्ञोऽथ मागधः । प्रोक्तौ तदा मुनिवरैस्तावुभौ सूतमागधौ । स्तूयतामेष नृपतिः पृथुर्वैन्यः प्रतापवान् ॥ सुत्यामिति० सुतिः० अभिषूयते यत्र यज्ञे सोमः सोऽस्यामिति सुतिः सोमाभिषवभूमिस्तस्याम् । सौत्येऽहनि० तस्मिन्नेव दिने० इत्यर्थः ॥ वंशपरम्पराप्रशंसकोऽयम् ॥ मगध्यतीयाचते । मगधपरिवेष्टने कण्ड्वादिभ्यो यक् । अच् । यस्य हल इति यलोपः । प्रज्ञाद्यण् ॥ मागधास्तु शंसकाः । वंशोदारणे नयेयाचनी ०तीमागधानुव्यथः ॥ त्रि० मगधेभवे ॥

मागधादेवी । स्त्री० राधिकायाम् ॥

मागधी । स्त्री० कणायाम् । पिप्पल्याम् । यूथ्याम् ॥ भाषाप्रभेदे ॥

घ्नतां हिमरतसूत्रे । भिषक्कर्णधार
कराघसाम : पुरावासिचेटकादी
र्नमागधीति । मगधे•देशेभवा ।
तत्रभवइत्यण् ॥
मागमा । स्त्री॰ कर्कट्यां ॥
माघ : । पुं॰ मासविशेषे । तपसि ॥
मघनाताग्रफलम् । यथा । विद्वा
विनीतस्तकुलप्रधानसदासदाचारयु
तः प्रवीणः । योगानुरक्तोविषयेषुसक्तो
माघेषमासे मघवानिवेश : पुति॥
माघीपौर्णमास्यस्मिन्पौर्णमासो
स्यण् ॥ श्रीदत्तकसूनोशिशुपाल
वधमहाकाव्यकर्त्तरि ॥ तत्रनाम्नो
विख्याते महाकाव्ये ॥ यथा । पुष्पे
पुत्रातोनगरेपुकाशी नारीपुरम्भा
पुरुषेपुविष्णु : । नदीपुगङ्गानृप
तौचराम : काव्येषुमाघ : कवि
कालिदास : ॥ इत्याधुनिकाः क॰
थित्
माघवती । स्त्री॰ पूर्वदिशि ॥
माघवनम् । त्रि॰ इन्द्रसम्बन्धिनि ॥
मघवतइदम् । अण् ॥
माघी । स्त्री॰ तपोमासस्यपूर्णिमाया
म् । मघयायुक्तापौर्णमासी ।
नक्षत्रेण युक्तः । इत्यण् । ततोङीप् ॥
माघोनी । स्त्री॰ पूर्वदिशि ॥
माघ्यम् । न॰ कुन्दपुष्पे ॥ माघे मा
धु । तत्रसाधुरितियत् ॥ माघेभव
म् । दिगादित्वाद्यत् ॥

माङ् । अ॰ निषेधे । भाशङ्कायाम् ॥
माङ्गलिक : । पुं॰ प्रणवे । ॐशब्दे ॥
प्रणवप्रथमशब्दश्चैतौवेत्रस्य : पु
रा । कण्ठं भित्त्वाविनिर्यातौतस्मा
न्माङ्गलिकावुभौ ॥ मङ्गलायक्रिय
मार्णे तूर्यादिवाद्ये । अभीष्टार्थे
ष्टार्थसिद्धिमङ्गलम् । मङ्गलंप्रयोज
नमस्य । प्रयोजनमितिठक् ॥ यथा
माङ्गलिकमाघाय्यं इति ॥
माङ्गल्यम् । न॰ मङ्गलक्रियायाम् ॥
मङ्गलायहिते ॥ यथा । माङ्ग
ल्ये पुविदाहेषुकन्यासंवरणेषुच ।
दशमासा : प्रशस्यन्ते चतुर्मासविव
र्जिता : ॥ इतिराजमार्त्तण्ड : ॥
मङ्गलस्यभाव : । भावेष्यञ् ॥
माङ्गल्यार्हा । स्त्री॰ त्रायमाणायांल
तायां ॥
माच : । पुं॰ पथि ॥
माचल : । पुं॰ बन्दिचौरे ॥ रोगि ।
ग्राहे ॥
माचिका । स्त्री॰ मक्षिकायाम् ॥ अ
म्बष्ठायाम् ॥ मोरुषा॰ इ॰ भाषा
मदेशप्रसिद्धायामोषधौ ॥ माचिका
म्लारसे पाकेकषायार्थीतलाघु :
। पक्वातीसारपित्तास्रकफकण्ठाम
यापहा ॥
माचिरम् । अ॰ शीघ्रे ॥
माचीपत्रम् । न॰ सुरपर्णे ॥
माठर : । पुं॰ व्यासमुनौ ॥

माञ्जिष्ठम् । न० लोहितवर्णे ॥ वि० तद्वति ॥ मञ्जिष्ठयारक्तम् । तेनर क्तं रागादित्यण् ॥

माटाक्ल : । पुं० ग्रन्थविशेषे ॥

माठर : । पुं० चण्डांशो : पारि पार्श्विके । सूर्यानुगे ॥ व्यासे विप्रे ॥ मठत्यनेन । मठमदनिवा सयो : । पुंसीतिघ : । मठं राति । रा० । आ : । मठस्यापत्यम् । वि दादित्वादञ् ॥ गर्गादित्वात् माठर्य : ॥

माढ : । पुं० वृक्षविशेषे । मूलवर्णे । विताल्के । मयाड्मी । माढवैमो • ढू० लोकम् प्रसिद्धे ॥

माण्डव : । पुं० वर्ष सङ्करजातिविशेषे यथा । सैटस्तो वरकन्यायां जनया मासपण्डवरान् । मास मत्समाडवस्तु भष्ट कोषं वाजन्दर ॥

माण्डुक : । पुं० माडुकिकि ॥ मडुघया दनं शिल्पमस्य । मडुकझर्भ राद न्यतरस्यामित्यण् ॥

माड्डिक : । पुं० माड्डुके ॥ मड्डुक- वादनं शिल्पमस्य मड्डुकझर्भ रा- दितिपर्यठक् ॥

माढि : । स्त्री० पत्रमसे । पदगिरा- याम् ॥ दैन्यप्रकाशे ॥ देशविशे- षे ॥ पर्यायान् ॥ मडनमनयावा । मड० । क्तिन् । टच्चट्स्वढलोप- दीर्घा : ॥

माढी । स्त्री० दन्तशिरायाम् ॥

माणव : । पुं० ग्रन्थविशेषे । स्वल्प- मूर्खे । वृक्षच्छदे । न० काव्यविशेषे । मानकच्० ढू० गौ० दे० भा० ॥

माधव : । पुं० बालके ॥ अपत्येकुत्सि तेमूढे मनोरौत्सर्गिक : स्मृत : । नकारस्य च मूर्धन्यस्तेन सिध्यति माण व : ॥ मनोरयम् । तस्येदमित्यण् । ब्राह्मणमाणवेतिनिपातनाण्णत्वम् ॥ षोडशयष्टिकाहारे ॥

माणवक : । पुं० विंशतिरष्टिकाभि- र्निर्मितहारविशेषे ॥ बालके । षो- डशवर्ष पर्यन्तप्रथमवयस्के ॥ कुपु- रुषे ॥ माणवकोवाल : ॥ सप्तम । दुर्वैमतिकुत्सायितिशम् ॥ यथा । चरतोमाणव : ॥ चरणमृतिथ : ॥ न० अनुष्टुप्प्रभेदे ॥ माणवकाक्रा- न्तकम् ॥ यथा । चञ्चलपङ्कजम् लैर्वसुते : कीर्तिपरम् । ध्यायत योमी रमुघं नन्दसुतं माधवमम् ॥

माणवकक्रीडम् । न० अनुष्टुप्छन्दो विशेषे । माणवकी ॥ आदिगणं भ- घं धरं सामसिदं वरावरम् । पञ्चग- राणे नहानं माणवकाक्रीडमिदम् ॥ यथा । क्रोकचयमोयाफर पञ्चवनी- मोषकरम् । गाढतमोनाशकरं नो- तितरामुष्णकरम् ॥

माथवीनम् । त्रि० माणवसम्बन्धिनि ॥ माणवायहिते ॥ माणवचरणाच्चां-

स्रज् ॥

माणव्यम् । न॰ माणवकवृन्दे ॥ माणवानांसमूहः । ब्राह्मणमाणववाडवाद्यन् ॥ माणवत्वे ॥ माणवस्यकर्मभावोवा । ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् ॥

माणिका । स्त्री॰ अष्टपलपरिमाणे ॥

माणिक्यम् । न॰ रत्नविशेषे । शोणरत्ने । रत्नराजि । रविरत्नके । पद्मरागे । कुरुविन्दे । माणिक॰माणक्य॰इतिभाषा ॥ तल्लक्षणं यथा स्निग्धं गुरुत्वयुतं दीप्तं स्वच्छं सुरङ्गं समाङ्गम् । वृत्तिचारु माणिक्यं चारूयाय धारणात्कुरुते ॥ तस्यदोषायथा । द्विच्छायमभ्रपिहितं च सशर्करं चिल्लिभिन्नमुखञ्च । विरूपं रागविसरं लघुमाणिक्यं नधारयेद्धीमान् ॥ तच्चचतुर्विधंजातिर्यथा । तत्रकं यदिभपद्मरागमपरन्नीलातिरक्तं द्विभाजनीयात्कुरुविन्दकंयदत्तं स्वादिमसौगन्धिकम् । तन्नीलं यदिनीलगन्धिकमितिद्वेधं चतुर्धा पुनर्माणिक्यंकपयपर्यं पविशलंरागेणलाखंलघुः ॥ विशेषोन्यत्र युक्तिकल्पतरौद्रष्टव्यः ॥ माणिक्यमेव । चतुर्वर्गादीनांस्वार्थेउपसङ्ख्यानमितिष्यञ् ॥

माणिक्या । स्त्री॰ ज्येष्ठायाम् । मुसल्याम् । गृहगोधायाम् । पल्लीगा

म् ॥

माणिमन्थम् । न॰ सैन्धवलवणे ॥ मणिमन्थाख्ये पर्वतेभवम् । तत्रभव इ॰ अण् ॥

माण्डलिकः । पुं॰ ग्रामसमष्टि ॥ मण्डलपत्य । अध्यात्मादिभ्यष्ठक् ॥

माण्डूक्यम् । न॰ उपनिषद्विशेषे ॥

मातङ्गः । पुं॰ श्वपचे । गजे । हस्तिनि । अर्हदुपासकविशेषे ॥ मतङ्गस्यायम् । तस्येदमित्यण् ॥ मतङ्गस्यापत्यम् । शिवाद्यण् वा ॥

मातङ्गनक्रः । पुं॰ मातङ्गाकारेग्राहे ॥

मातङ्गमकरः । पुं॰ मत्स्यप्रभेदे । मातङ्गाकारेनक्रे ॥

मातङ्गी । स्त्री॰ महाविद्याविशेषे मतङ्गस्यमुनेः कन्यामातङ्गीसाप्रकीर्त्तिता ॥

मातरपितरौ । पुं॰ द्विवचनान्तोयम् । स्त्रीपुंसामातापितरौ ॥ मातापिता च । मातरपितरावुदीचामिति पूर्वपदे॰ ऋकारस्याररादेशोनिपातनात् ॥

मातरि । अ॰ अम्बायाम् ॥ सप्तम्यन्तप्रतिरूपकमव्ययम् ॥

मातरिश्वा । पुं॰ वायौ । सर्वप्राणभृतांक्रियाहेतुभूते ॥ मातरि॰ अन्तरिक्षेश्वयतिवर्द्धतेगच्छतिवा । टुओश्वि गतिवृद्ध्योः । यद्वा । मातरि॰

जनन्याम्० श्वयतिपर्द्धते० समस-
म्पत्वात्० गर्भस्थएवायंशक्तो पोन-
पश्चाशद्वाग: क्षतश्च्य पाश्यायते ।
अत्र चक्षितिसूत्रे च० क्षनिप्रत्ययोधा
तोरिकारलोपश्चनिपातनात्० सम
स्याचलुक्च ॥ मातरीतिसमस्यमा
प्रतिरूपकमव्ययंवा ॥

मातलि: । पुं० इन्द्रस्यसारथौ ॥ मतं
लाति । आतोनुपैतिक: । मतल
स्यापत्यम । घातञ् ॥

मातापितरौ । पुं० द्विवचनान्तीय
म्०० पित्रो: । मातरपितरौ: ॥
माताचपिताच । आनङ्‌ऋतोद्वन्
द्वे ॥ अभ्यर्हितत्वात्पूर्वनिपात: ।
चतुर्दशगुणमातागौरवेणातिरिच्य
ते ॥

मातापुरम् । न० सह्याद्रीरेणुकाधिष्ठि
तेयस्मिन्स्थाने ॥

मातामह: । पुं० मातु: पितरि ॥
मातु: पिता । मातृपितृभ्यांपित-
रिडामहच् ॥

मातामही । स्त्री० मातुर्जनन्याम् ॥ मा
तुर्माता । मातरिपित्रेविडामहच् ।
पित्त्वान्ङीष् ॥

माति: । स्त्री० माने ॥ अवच्छेदे ॥
मानम् । माङ्० । क्तिन् ।

मातुल: । पुं० मातुर्भ्रातरि । पितृ-
व्यादि ॥ मातुर्भ्राता । पितृव्यमातु-
लेतिनिपातनात्० मातुर्डुलच् ॥

धौस्तिप्रभेदे ॥ मदनद्रुमे ॥ सर्पविशे
षे ॥ धूस्तूरे ॥ नास्ति० नास्तितुला
यस्य । मा० शो: तुलाऽस्येतिमा०
दृनक्रमासमस्तत्वात् ॥

मातुलक: । पुं० धूस्तूरवृक्षे ।

मातुलपुत्रक: । पुं० धत्तूरस्यफले ॥
मातुलस्यपुत्रइव । कन् । मातुल
स्यसुते ॥

मातुला । स्त्री० मातुलान्याम् ॥

मातुलानी । स्त्री० मातुलस्यस्त्रिया-
म् ॥ मातुलस्य स्त्री । इन्द्रवरुण-
भवादिनामातुलशब्दात्पुंयोगे० मा
तुलोपाध्याययोरानुक्० ङीष्च ॥
कलाये ॥ शणायाम् ॥ मायास्तु
ला० मातुलामानयति । अणाय
निगतीषा । कर्मण्यण् । ङीप् ।
मातुलस्यवस्त्रस्यस्त्रीसका । पृष
दरादित्वात्साधुः ॥ भङ्गे ॥ प्रियङ्-
गुवृक्षे ॥

मातुलाहि: । पुं० विषसर्पे । गाधु
धानि ॥ मातुलयति मूलविभुजा
दित्वात्क: । मातुलश्चासावहि-
श्च । मालुवासांप० फेतुयाटी० इ-
तिचयश्च गौडदेशेप्रसिद्ध: । अयं
खट्वाकृतिरायतदेहोदीर्घलांगूलश्च-
तुष्पादितिविश्वम् ॥

मातुली । स्त्री० मातुलान्याम् ॥ मातु:
लस्यस्त्री । मातुलोपाध्याययोरानु
गर्वा भावानुगागमाभावे० इन्द्रवरुण

तिङ्गीय् ॥ भङ्गायाम् ॥

मातुलुङ्गः । पुं० बीजपूरे । छोलङ्ग । टावालेंबुइ० गौ० दे० भाषा ॥ मिनात्यकचिम् । मीञ्हिंसायाम् । बाहुलकात्तुन् । लुङ्ग्यते । लुङ्गिर्भावार्थः । घञ् । चक्रोरिति कुत्वम् । न्यङ्क्वादित्वाद्वा । मातुर्धासौलुङ्गश्च ॥

मातुलुङ्गकः । पुं० छोलङ्गवृक्षे । फलपूरे । बीजपूरे । रुचके ॥ स्वार्थेकन् ॥

मातुलुङ्गा । स्त्री० मधुकर्कट्याम् ॥ यथा । मातुलुङ्गा सुगन्धान्या गिरिजा पूतिपुष्पिका । मध्यकादिवदूतीच साक्षाच्चिन्मधुकुक्कुटी ॥ प्रतिवलमा ला । मधुर० इ०मधूर० इ० गौ० देशभाषा० ॥

मातुलुङ्गिका । स्त्री० वनबीजपूरे ॥

मातुलेयः । पुं० पो० मातुलस्यापत्ये । शुभ्रादित्वाट्टक् ॥

माता । त्रि० प्रस्थादिना धान्यादिमातरि । मिनोति । तृमिञ्० तृच् प० साधिष्ठानमुविस्याचिद्राभासस्थितेप्रमातरि ॥

माता । स्त्री० जनयित्र्याम् । प्रसोम् । जनन्याम् । सवित्र्याम् । मा० इ०माया । पापादिमातेयस्याः । पीड्यम । धारामातरौ यथा । स्तनदात्रीगर्भ-धात्रीभच्यदात्रीगुरुप्रिया । अभीष्ट देवपत्नीचपितुःपत्नीचकन्यका ॥ सगर्भजायाभगिनीपुत्रपत्नीप्रियाप्रसूः । मातुर्मातापितुर्मातासोदरस्यप्रिया तथा । मातुःपितुश्चभगिनीमातुलानी तथैवच । जनानांवेदविहितामातरः षोडशस्मृताः । तयोर्गौरवं यथा । जनयोजन्मदानत्वात्पालनाच्च पितास्मृतः । गरीयान्जन्मदातु-श्च योऽन्नदातापितामुने ॥ पितामहाद्धोगरीदेहोनमिम्य : पितुश्चश्च : । तयोः शतगुणं माताशु भ्यग-ण्यापवन्दिता ॥ गर्भधारणपोषाभ्यां चापराभ्यांगरीयसी । इति ब्र० वै० पु० । अपमगुर्वथा । उपाध्याया न्दशाचार्य आचार्याणां शतं पिता । सहस्रान्तुपितॄन्मातागौरवेणाति रिच्यत इति । नपितुर्धनमार्य यथा । मातुः सुखेनस्ति । पिताव पतितस्त्याज्यो नमाता सत्सुतीनहि ॥ गर्भधारणपोषादितोमातागरीयसी । दशविप्रादुपाध्यायो गौरवे णातिरिच्यते ॥ तेभ्यः पिताद्शम्भ्य सुमाताचैवगरीयसी । मातृतोन्यो नदेवोस्तितस्मात्पूज्यासदासुतैः । मातुश्चयदिराधिक्तिर्पुकर्तुम । पुमान् । सयस्यादितिजाजीया देवधर्मविदोविदुः ॥ पितुर्भगिन्या मातुश्च ज्यायस्यांस्वसर्यपि ।

मातृवत्तद्वसिमातिष्ठे नृमाताताग्यो गरीयसीतिमनुः । स्वसाद्येनगसां मातापिताब्रह्मपरात्परम् । युव-यो : प्रीणनंयस्मात्तस्मात्किंचित् प्रियंतयः ॥ स्वभावतोभवेन्माता-पुत्रे तिकरुणायती । तेनभक्तौक्तसा यान्तुषक्षाव्यंक्तिसत्तः परम् । धिगस्तुधाम्नतेषांयेज्ञातधामात्सुपापि-नाम् । येसर्वमातरंदेवींसोपास्यां-भवभक्तिवे ॥ नश्विवोपासनानि-त्यानविष्णूपासनातथा । नित्योपास्तिः पुरादेव्यानित्याशुच्चैर्यथोदिता ॥ किंमयात्वस्तुनतान्यथागेतंश्वयशक्तीरी । सेवनीयापदाम्भोजंभवत्यं निरन्तरम् ॥ गवि ॥ भूमौ ॥ दुर्गायाम् लक्ष्म्याम् । रेवत्याम् ॥ आखुकर्ण्याम् ॥ इन्द्रवारुण्याम् महाश्रावण्याम् ॥ जटामांस्याम् ॥ गौर्यादिषु ॥ यथा । गौरीपद्मा शचीमेधासावित्रीविजयाजया । देवसेनास्वधास्वाहामातरोलोकमातरः ॥ धृतिः पुष्टिस्तथा तुष्टिरात्मनोदेवता-सेषता ॥ कुलदेवता ॥ ब्राह्म्यादिषु ॥ यथा । ब्राह्मीमाहेश्वरीचैन्द्रीवारा-हीवैष्णवीतथा । कौमारीचैवचामुण्डा चर्चिकाष्टमातरः ॥ सप्तमातरोयथा ब्राह्मी माहेश्वरीचैवकौमारीवैष्णवीतथा । वाराहीचतथेन्द्राणीचामुण्डासप्तमातरः ॥ मान्य

वि॰ पूज्यत्वेलोकमातृत्वादिसिमा-तर ॥ । मानपूजायाम् । नप्तृने-ष्ट्र॰ इत्यादयुत्वादिसूत्रेणनिपाति-तः ॥ मान्तिप्रियपरिवारत्वेनस-माविशन्तीतिवा ॥ मातृगर्भोऽस्यां-वा ॥ विभूतौ ॥

मातृकम् । त्रि॰ मातुरागते ॥ तत-आगतइत्यधिकारे॰ऋतष्ठञ् ॥

मातृका । स्त्री॰ धात्रकायाम् । उप-मातरि ॥ मातरि । जनन्याम् ॥ देवीप्रभेदे ॥ वर्णमालायाम् । चा-दिषान्तवर्णे ॥ कार्ये ॥ करे ॥ पृ-थ्व्याम् । ऋजाकरे । मातेव । स्वार्थे तद्धितः ॥

मातृवीषट : । पुं॰ मातुले ॥

मातृतुल्या । स्त्री॰ । मातुःसमाना-सु । तायथा । मातृष्वसामातुला-नीपितृव्यस्त्रीपितृष्वसा । श्वश्रूः पूर्व-जपत्नी चमातृतुल्याः प्रकीर्तिताः । माधातुल्या ॥ मातृशब्दसम्भा-षयामातृतुल्यत्वं यथा । मातरित्ये-वशब्देनयाद्ववृक्षाप्यतीनरः । सा मातृतुल्यासत्येनधर्मः साक्षी-स तामपि ॥

मातृनन्दनः । पुं॰ कार्त्तिकेये । म-ङ्गले ॥

मातृबान्धवः । पुं॰ मातुर्बान्धवादिषु ॥ मातुर्मातापितृभ्रातामातुर्भ्रातुः सुतादयः । मातुःपितुःसोदरा

स्वविंस्त्र्यामात्रवाम्यथा :

मातृभोगीण : । त्रि॰ मातुर्हिते ॥ मातुर्भोग : शरीरम् ॰ तस्मै हित : । आत्मविश्वजनेत्यादिना ख : ॥

मातृमुख : । त्रि॰ जडे । इतिचिन्ता मणिशेष : ॥

मातृयोग : । पुं॰ याचायोगान्तरे ॥ यथा । अधिमात्रांशगेसौम्येसितेवा प्यसुरार्चिते । लग्नेमातृयोगोयंश स्त्रांसन्धिकृत्सदा ॥

मातृवाहिनी । स्त्री॰ वल्गुलायाम् । मांसिटायाम् । पक्षिविशेषे ॥

मातृशासित : । पुं॰ मूर्खे ॥

मातृष्वसा । स्त्री॰ मातुर्भगिन्याम् ॥ मातु : स्वसा । मातृपितृभ्यांस्वसे तिषत्वं ॥

मातृष्वसेय: । पुं॰ मातृष्वसुर्पुत्रे । मातृष्वसेयि ॥ मातृष्वसुरपत्यम् । ढ- किलोप: । अतएवज्ञापकाड्ढक् ॥

मातृष्वसेयी । स्त्री॰ मातुर्भगिनीसुतायाम् ॥ ङीप् ॥

मातृष्वस्रीय: । पुं॰ मातृष्वसुःपुत्रे ॥ मातृष्वसुरपत्यम् । मातृष्वसुश्छे तिछण् ॥

मातृष्वस्रीया । स्त्री॰ मातुर्भगिन्या : कन्यायाम् ॥ टाप् ॥

मातृसिंही । स्त्री॰ मातृदे ॥

मात्रम् । न॰ कार्त्स्न्ये ॥ यथा । जीवमात्रंनरंसीत ॥ अवधारणे ॥ यथा । पयोमात्रंभुङ्क्ते ॥ मीयते॰ अनयावा । मति॰ मिमीतेवा । मामाने । माङ्माने वा । हुयामा शुभसिभ्यस्त्रन् ॥ स्वार्थे ॥

मात्रा । स्त्री॰ कर्णभूषणे ॥ वित्ते । द्रव्ये ॥ मात्रे ॥ इस्वस्वरादौपरिच्छेदे ॥ अक्षरावयवे । स्वल्पे ॥ धातौ । अकारादिलघ्वक्षरकाले ॥ छन्दसि ॥ कालविशेषे ॥ यथा । कालीनयावताधारि : पर्येतिजानुमण्डलं । सामात्राकविभि : प्रोक्ताह्रस्वदीर्घप्लुतेमता ॥ अपिच । वाम जानुनिहस्ताग्रं यावतामधेत् । कालेनमात्रासाप्रोक्तामुनिभिर्वेदपा रगे : ॥ पुनश्च । स्वजानुन : परा- मर्शं कुर्यात्स्फोटिकयायुतम् । एषा- मात्राभवेदेकासर्वत्रैवैषनिश्चय: ॥ याथार्थ्ये ॥ विषयेषु ॥ मीयन्ते॰ पु॰ मात्रा : विषया : ॥ उपभोग योग्यविशेषे ॥ इन्द्रियवृत्तिषु ॥ इन्द्रियेषु ॥ मीयतेऽनया॰ परिमा णा॰ परिच्छित्ति : ॥ मियन्ते वि षयाआभिरितिमात्रा: ॰ इन्द्रिय वृत्तय: ॥ मीयते॰ अनयावा । मा ति॰ मिमीतेवा । मामाने॰ माङ् मानेवा । हुन् । आनिश्च : पिता ङीप् । टाप् कुमारीरिपाधन् ॰ पद्मलम्बचन्द्रादौ । ध्रौ । यथा । नवोपिह्रः : पुनःस्यादवसानेऽपि नाहते । तभाविरन्मात्राभ्यस्

त्रिरासांयत : सा शेति ॥ पिण्डिभ्य स्वस्थिकांमाषामितिच ॥

मात्राकाल : । पुं० कालविशेषे । नि मेषानन्तरं यावताकालेनस्वभावत- उन्मेषोभवतितावतिकाले ॥ निमे षोन्मेषणं मात्राकालोलघ्वक्षरंतथे- तिपुराणम् ॥

माषायाम् । न० चल्पपरिमाणे ॥

माषीय : । त्रि० माषेहिते ॥ तस्मै हितमितिच्छ : ॥

मात्सर्य्यम् । न० चन्यशुभद्वेषे ॥ मत्सरएव । ष्यञ् ॥

मात्स्यिक : । त्रि० मत्स्यघातिनि ॥ मत्स्यान्हन्ति । पक्षिमत्स्यमृगान् हन्तीतिठक् । मत्स्यस्यङ्यामिति- परिगणनात्० सूर्यतिष्ये तियलो- पोन ॥

माथ : । पुं० अध्वनि । पथि ॥

माथुर : । त्रि० मथुरायांजाते ॥ तत्र जातइत्यण् ॥ शैषिकेष्वर्थेष्वणेव ॥

माद : । पुं० दर्पे । हर्षे ॥ मदे ॥ मद नम् । मदीहर्षे । समुदोरपइति ज्ञापकात्० क्वचिदपवादेविन्याया द्वा० घञ् ॥

मादक : । पुं० दात्यूहपक्षिणि ॥ त्रि० मत्ततजनके ॥

मादन : । पुं० कामदेवे ॥ मदनवृ- क्षे ॥ धत्तूरे ॥ न० लवङ्गे ॥ त्रि० हर्षकारयितरि ॥

मादनी । स्त्री० भङ्गायाम् । विजया याम् ॥ माकन्द्याम् ॥

मादृश : । त्रि० मत्सदृशे ॥ अहमिव दृश्यते । त्यदादिष्विव्यादिनाकञ् । प्रत्ययोत्तरपदयोश्च : ॥

माद्री । स्त्री० चतिविषायाम् ॥ न कुलसहदेवयोर्मातरि । मद्रपुत्र्या म् ॥ भर्गादित्वात्तद्राजस्यनलु- क् ॥

माद्रीपति : । पुं० पाण्डुनृपे ॥

माद्रीसुत : । पुं० नकुले ॥ सहदेवे ॥

माधव : । पुं० विष्णौ । नारायणे । वासुदेवे ॥ मधुविद्यायाऽवबुध्यते० इतिमाधव : । शैषिकोऽण् । चा दिवृद्धि : गुणायादेशौ ॥ मायायाः- लक्ष्म्याः ० विद्याया० धव : प- ति : ॥ यथा । यद्योज्झित : पुरोम धु: ० तस्मायत्र माधवस्तत्र श्रूयत त् । मधोर्वंशे तिथा । प्रिये ० प्रत्य य् । ॥ माधवलक्षस्वरूपायामूलमहा- विरेश्वरी । नारायणीतिविख्याता विष्णुमायासनातनी ॥ महालक्ष्मी स्वरूपायेदमावासारसवी । राधा वसुन्धरागङ्गातासांस्वामीचमाधव: ॥ मधौ । वसन्ते ॥ राधे । वैशाखे ॥ मधुमदारम्भ:० सोऽस्मिन्नस्ति । म- धोर्ञ्चेतिञ : ॥ यादवे ॥ मधूकवृ क्षे ॥ दात्यामुहे ॥

माधवक : । पुं० मधूकपुष्पमद्ये । न

ध्वासवे ॥ मधूकपुष्पंमधु । मधुना क्वत : सन्धित : । कुलालादिभ्यो- वुञ् ॥

माधवद्रुम : । पुं॰ धाम्नवृचे ॥ माधवप्रियसन्तर्वोद्रुम : ॥

माधवप्रियम् । न॰ पीतचन्दने ॥

माधवि : । पुं॰ प्रद्युम्ने ॥ माधवस्यापत्यम् । अतइञ् ॥

माधविका । स्त्री॰ माधवीलतायाम् ॥ सङ्कुलितवृत्ति २४ प्रभेदे ॥ यथा । भवन्तिपुरोजगथायदिसमततोयगयोष्वितदावारयन्त : प्रकाममतीयसुदेमनुमाधविकामितिताक्षयन्त्यतिसन्त : । तुषारधराधरराजसुतापरिचारकभूमिमलेयमयन्तसमाजयमानयवस्त्रामदोसिमदोयसमवंशरसवामन्त : ॥

माधवी । स्त्री॰ मिसी ॥ मधुशर्करायाम् । सिताखण्डे । कुट्टन्याम् ॥ मदिरायाः प्रभेदे ॥ यथा । पीत्वा दामाधवीमिष्टांशारयामिरथाङ्गये॰ ष्टसिमदिय प्रतिदेवीयावत्र भागवते । गोमश्विप्यादिसम्पत्तौ ॥ दुर्गायाम् ॥ तुलस्याम् ॥ सुभद्रावाम् ॥ पुष्पताराविशेषे । पतिमुक्ते । पुण्ड्रके । वासन्त्याम् । ताराम् ॥ माधवीमधुरामीताक्वोदोयन्त्यापश ॥ मधीपुष्प्यति । कालान्तातुपुष्णरपचमागिधिरिपुष्प्यदर्व-

थ । ङीप् ॥ सर्व्वाम् । भूमौ ॥ स्वमयाहंस्वदाधारात्समृटात्वामुपाश्रिता ॥ माधवीसिचलोकोयमभिधत्तेसतोद्धिमामितिविष्णुपुराणम् ॥

माधवेष्टा । स्त्री॰ याराशीकन्दे ॥

माधवोचितम् । न॰ कक्कोलके ॥

माधवोत्सव : । पुं॰ राजादन्याम् ॥

माधुक : । पुं॰ वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥

माधुपर्किकम् । न॰ मधुपर्कोदानकाले पूज्यतयालब्धे धनादौ ॥

माधुमत : । पुं॰ काश्मीरदेशे ॥ काश्मीरास्तुमाधुमता: सारस्वतास्तुविकर्णिका: ॥ इतिहेमचन्द्र : ॥ मधुमदभिजनोऽस्य । सिन्धुतक्षशिलादिभ्योथ णाविश्यण् ॥

माधुरम् । न॰ मल्लिकायाम् ॥ त्रि॰ मधुरसम्बन्धे ॥

माधुरी । स्त्री॰ मद्ये ॥ माधुर्ये ॥ वित्तंसख्यापदारविन्दरसिकासामाधुरी माधुरी ।

माधुर्य्यम् । न॰ निसर्गसौम्यत्वे ॥ रामणीयके ॥ रसिकतायाम् ॥ काव्यगुणभेदे ॥ यथा । चाह्लादकत्वं माधुर्यंशृङ्गारेद्रुतिकारणम् । शृङ्गारे॰ चपांसूमगोगेद्रुतिर्गलितत्वमिव । अव्यत्वंपुनरोज : प्रसादयोरपि । करुणे विप्रलम्भे तच्छान्ते चातिशयान्वितम् । यस्मादुतिरेतु

स्यात् ॥ मधुरस्यभाव : । दृढादित्वा ष्यञ् ॥

माधूकम् । त्रि॰ मधूकस्यावयवे ॥ तद्विकारे कोपधाच्च अण् ॥ मधुरभाविति ॥

माध्यन्दिन : । पुं॰ यजुर्वेदीयशाखाविशेषाध्यायिनि ॥ त्रि॰ मध्यन्दिने मध्येभव : । मध्यमध्यन्दिनण्चास्मादितिवक्ति : ॥

माध्यमम् । त्रि॰ मध्यमीये ॥ मध्येभवम् । मध्यान्मण्॰इतिवक्ति : ॥

माध्यमिक : । पुं॰ बौद्धमानभेदेशून्यवादिनि ॥ विज्ञानं यथिदं नास्त्यविद्युद्भ्रमनिभमतम् । अन्यथानुपलब्ध्यत्वाच्छून्यं माध्यमिकाश्रय : ॥

माध्यस्थम् । न॰ मध्यस्थत्वे ॥ यत्रे गुण्यात्पुण्यपक्षमाध्यस्थम् ॥ मध्यस्थस्यभाव : । ष्यञ् ॥ मध्यस्थकरणे ॥

माध्याह्निक : । पुं॰ मध्यके ॥ त्रि॰ मध्याह्नभवे ॥ ठञ् ॥

माध्वकम् । न॰ माध्वीके ॥

माध्वी । स्त्री॰ मद्ये ॥ मध्वादिकृतसुरायाम् । मधुरकण्टफमत्स्ये ॥

माध्वीकम् । न॰ मधूकपुष्पै : कृतेमद्ये । मध्वासवे । माधवके ॥ मृद्वीका॰द्राक्षा॰तस्याविकार : । तस्यविकारइत्यण् । अनुदात्तादेर्य्यञ् पा । पृषोदरादि : ॥ मधुन: प्रभेदे ॥

माध्वीकफल : । पुं॰ मधुनालिकेरके ॥

माध्वीमधुरा । स्त्री॰ मधुखर्जूरिकायां ॥

मान : । पुं॰ चित्तसमुन्नतौ ॥ चित्तस्यसमुन्नतिरपुद्रतामान : । धनाद्युत्कर्षेणात्मनिपितोन्नतिमान् : । मत्समोनान्योस्तीतिमननंमान : ॥ गर्वे । अपूज्यत्वे पिपूज्यत्वख्यापने ॥ आत्मनिपूज्यत्वाध्यारोपे ॥ पूज्यत्वे ॥ यथा । अधमा : कलिमिच्छन्तिसन्धिमिच्छन्तिमध्यमा: । उत्तमामानमिच्छन्तिमानोहिमहतांधनम् ॥ मानोविमूलमर्थस्यमानीलाभेधनेनकिम् । प्रभष्टमानदर्पस्यकिंधनेनकिमायुषा । सत्कारे । आत्मन्यविद्यमानगुणारोपेणोत्कर्षबुद्धौ ॥ प्रत्युत्थानाभिवादनादौ ॥ गुणयतिनिन्नं यत्रधीकृपस्यायोपि मानीनाभवति ॥ यत्रे ॥ आदरे । सम्माने ॥ कोपविशेषे ॥ स्त्रीणामीर्ष्याकृत : कोपोमानोन्यासङ्गिनिप्रिये । प्रियापराधसूचिकाचेष्टामान : ॥ चतुरत्वयोर्दम्पत्योर्भावविशेषे ॥ यथा । दम्पत्योर्भावएकत्रसतोरप्यनुरक्तयो : । स्वाभीष्टाश्लेषवीक्षादिनिरोधोमानउच्यते ॥ न॰मानमाये । प्रस्थादौ ॥ प्रतुम

ध्यासवे ॥ मधूकपुष्पमधु । मधुमा क्षरः सन्धितः । कुलालादिभ्यो- वुञ् ॥

माधवद्रुमः । पुं० आम्रवृक्षे ॥ माध वश्चासन्तस्य द्रुमः ।

माधवप्रियम् । न० पीतचन्दने ॥

माधविः । पुं० प्रद्युम्ने ॥ माधवस्या- पत्यम् । अतइञ् ॥

माधविका । स्त्री० माधवीलतायाम् ॥ सप्तच्छन्दोविशेषे २४ प्रभेदे ॥ य- था । भवतिपुरोऽनघमादिसमत- तीयगणोऽपि तदाकारयन्तः प्रकाम मतोयमुदेतनुमाधविकामिति तां कथयन्ति सभाः । तुषारधराधरस्रा जसुतापरिवारकभूमिमतीयमयन्ता- रामालयमानपद्मसमदोषितमदोखम गर्भइरस्तवमनाः ॥

माधवी । स्त्री० सितौ ॥ मधुशर्करायाम् । सितखण्डे । कुट्टन्याम् ॥ मदिरायाः प्रभेदे ॥ यथा । गौडी माध्वी च पैष्टी च विज्ञेयास्त्रिविधा सुराः ॥ ... विरहतः प्रतिदैवीवाक्यं भागवते ॥ गोमहिष्यादिसम्पत्तौ ॥ दुर्गायाम् ॥ तुलस्याम् ॥ सुभद्रायाम् ॥ पुष्पगसाधिविदि । अतिमुक्ते । पुण्ड्रे । वासन्त्याम् । लतायाम् ॥ मा धवीमधुरामीलायाच्चोदीपययामत ॥ मधौपुष्प्यति । कालात्साधुपुष्प्यत्पच्यमानेष्विति पुष्प्यत्यर्थे

थ । ङीप् ॥ उर्व्याम् । भूमौ ॥ स्व ग्नयाद्यस्तदाधारत्सत्सृष्टाश्चामुपा- श्रिता । माधवीतिचलोकीयमभि धत्तेसलोकिमामितिविष्णुपुराणम् ॥

माधवीष्टा । स्त्री० वाराहीकन्दे ॥

माधवीचित्रम् । न० पद्मीलके ॥

माधवीलव । पुं० राजादन्याम् ॥

माधुकः । पुं० वर्णसङ्करजातिवि- शेषे ॥

माधुपर्किकम् । न० मधुपर्कदानकाले पूज्यतयाकर्म धमादौ ॥

माधुमतः । पुं० काश्मीरदेशे ॥ काश्मी रास्तुमाधुमताः सारस्वतास्तु विकर्णि काः ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥ मधुमदभि जनोऽस्य । सिन्धुतक्षशिलादिभ्योय ञाभिजनाः ॥

माधुरम् । न० मल्लिकायाम् ॥ त्रि० मधुरसम्बन्धे ॥

माधुरी । स्त्री० मद्ये । माधुर्ये ॥ वि त्तंकथयपदारविन्दरसिकसामाधुरी माधुरी ।

माधुर्य्यम् । न० निसर्गसौन्दर्य्ये ॥ रामणीयके । रसिकतायाम् ॥ का व्यगुणभेदे ॥ यथा । चित्तद्रवीभावमयो माधुर्यंशृङ्गारादिषुतिकारणम् । शृङ्गा रे० चर्वात्मकोमिष्टार्तिविप्रलम्भ इ । अत्यन्तंपुनरोज्ज्वः प्रसादोर वि । शृङ्गारे विप्रलम्भे शान्ते चा- तिशयान्वितम् । अत्रमाधुर्ययेतु

स्यात् ॥ मधुरस्यभावः । दृढादित्वा त्ष्यञ् ॥

माधूकम् । त्रि० मधूकस्यावयवे ॥ तद्विकारे कोपधाच्चेत्यण् ॥ मधुरभाषिणि ॥

माध्यन्दिनः । पुं० यजुर्वेदीयशाखाविशेषाध्यायिनि ॥ त्रि० मध्यमे ॥ मध्येभवः । मध्यमध्यन्दिनञ् चास्मादितिवक्तिः ॥

माध्यमम् । त्रि० मध्यमीये ॥ मध्येभवम् । मध्यान्मण्०इतिवक्तिः ॥

माध्यमिकः । पुं० बौद्धागमभेदेशून्यवादिनि ॥ विज्ञानं यथापिदं नास्तीतिविद्युदभ्रनिमेषवत् । अन्यस्यानुपलब्धत्वाच्छून्यं माध्यमिकागमः ॥

माध्यस्थम् । न० मध्यस्थत्वे ॥ स्वर्गुण्यात्पुरुषस्यमाध्यस्थम् ॥ मध्यस्थस्यभावः । ष्यञ् ॥ मध्यस्थकर्मे ॥

माध्याह्निकः । पुं० अन्धके ॥ त्रि० मध्याह्नभवे ॥ ठञ् ॥

माध्वकम् । न० माध्वीके ॥

माध्वी । स्त्री० मद्ये ॥ मध्वादिकृतसुरायाम् । मधुरफलदक्कर्क्क्यां ॥

माध्वीकम् । न० मधूकपुष्पैः कृतेमद्ये । मध्वासवे । माधवके ॥ मृद्वीका०द्राक्षा०तत्स्याविकारः । तस्यविकारइत्यण् । अनुदात्तादेश्च

श्रञ् वा । पृषोदरादिः ॥ मधुनः प्रभेदे ॥

माध्वीकफलः । पुं० मधुनारिकेरके ॥

माध्वीमधुरा । स्त्री० मधुखर्जूरिकायां ॥

मानः । पुं० चित्तसमुन्नतौ ॥ चित्तस्यसमुन्नतिरमुद्धतामानः । धनायुत्कर्षेणात्मनिचित्तोन्नतिर्मानः । मत्समोनान्योस्तीतिमननं मानः ॥ गर्वे । अपूज्यत्वेपिपूज्यत्वख्यापने ॥ आत्मनिपूज्यत्वाध्यारोपे ॥ पूज्यत्वे ॥ यथा । अधमाः कलिमिच्छन्तिसन्धिमिच्छन्तिमध्यमाः । उत्तमामानमिच्छन्तिमानोहिमहतांधनम् ॥ मानोहिमूलमर्थस्यमानेम्लानेधनेनकिम् । प्रभ्रष्टमानदर्पस्यकिंधनेनकिमायुषा । सत्कारे । आत्मन्यविद्यमानगुणारोपेणोत्कर्षबुद्धौ ॥ प्रत्युत्थानाभिवादनादौ ॥ गुणवतिनिर्गुणवत्स्वौत्कृष्टमयोपि मानेनाभवति ॥ ग्रहे ॥ आदरे । सम्माने ॥ कोपविशेषे ॥ स्त्रीणामीर्ष्याकृतः कोपोमानोन्यासङ्गिनिप्रिये । प्रियापराधसूचितामर्षमानः ॥ अनुरक्तयोर्दम्पत्योर्भावविशेषे ॥ यथा । दम्पत्योर्भावएकत्रसतोरप्यनुरक्तयोः । स्वाभीष्टाश्लेषवीक्षादिनिरोधोमानउच्यते ॥ न०प्रमाणे । ग्रन्थादौ ॥ अनुप

बोधकंमानमितिमामलक्षम् । माना नांस्वविषयावभासकत्वंनिरपेक्षमि- तितार्किका : । आत्मसापेक्षमिति वैदिका : । मानाधीनामेयसिद्धिर्मा नसिद्धिश्चलक्षणादिभ्याद्ध : । प्रस्था दौ परिमाणे । यौतवे । द्रुवये । पाय्ये ॥ तच्च तुलाद्भु तिप्रस्थै स्त्रि- विध भवति । तत्र तुलागत्वं नौ- ग्मानाख्यं पताख्यते । अङ्गुल्यादस्ता दि । प्रस्थेमद्रोणादि ॥ अङ्गु- मानंकिलोन्मानंपरिमाणन्तु सर्वतः । आयामस्तुप्रमाणं स्यात्सङ्ख्या- बाह्यातुसर्वत : ॥ मननम् । मनु- षावबोधने । घञ् ॥

मानक : । पुं० न०कच्वीप्रभेदे । मण्डा पमे । मानकचू०मानसागर०प्र० था०प्रसिद्धकन्दे । मानक : शीतर प्रोत : पित्तरक्तहरोलघु : ॥

मानग्रन्थि : । पुं० अपराधे

मानधन : । त्रि० अभिमानगण्ति ।

मानधानिका । स्त्री० कर्कव्याम् ॥

मानना । स्त्री० प्रणती माने ॥ म नवाभिधुरादि : । ततोयुच । स्त्रि योलुक् ।

माननीय : त्रि० मान्ये । पूजनीये ॥

मानपालम् । न० मक्षातार्थप्रकाशने ।

मानभाक् त्रि० अभिमानवति । मान्ये । यथा तिथाञ्चुम्भदेता मामान्यौघातकपार्थिवौ । रावणा

तद्वयोश्चैवक्षतकोनृपमानभागि ति ।

मानरन्ध्रा । स्त्री० ताम्यास् । तांची० घृ० गौ० दे० मा० प्र० कालविशि ॥ यथा । यामवोपोऽधमाम्भीश्चा न्सामरन्ध्रादिसालिकीति०चिकारद्दे शेष : ॥

मानव : । पुं० मनुष्ये । मनुजे ॥ मनोरयम् । तस्य इमिव्यण् ॥ य द्वा । मनोरपत्यम् । ब्राह्मणमाणवे तिज्ञापकादण् ॥ त्रि० मनुप्रोक्ते ॥ न० उपपुराणविशेषे ॥

मानवक : । पुं० बाले ॥

मानवर्ज्जित : । त्रि० मानरहिते ॥ नीचे ॥

मानवान् । त्रि० सत्कारवति ॥ को पवति । मानोदिष्वस्तेऽस्य । मतु प् ॥ स्त्री० उगितत्वान्ङीपि० मानवती ॥

मानवी । स्त्री० मनो : कन्यायाम् ॥ मानुष्याम् ॥शासनदेवीविशेषे ॥ मनुप्रोक्तायाम् ॥ मनोरियम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् । त्रिनादे चौधि : ॥

मानस पुं० सर्पविशेषे ॥ यच्चमि हीद तनामभिन्नपतिसमानस : विन्ध्यचाल्पपर्णोविशिष्टोदमनिश्च षौ । उप०मृ स्वाध्यायगुणः सा र्णोमनस न्यूनादिसमृते : ।

स॰ स्नाने । मनसि ॥ अस्यामुत्था
यथा । परापरत्व सङ्ख्याद्याः प
च्चवेगश्च मानसाः । इति॰ भा॰ प॰
॥ मानसतापो यथा । कामक्रोध
भयद्वेषलोभमोहविषादजः । शो
कासूयावमानेर्ष्यामात्सर्यादिमयस्त
था ॥ मानसोऽपि द्विजश्रेष्ठ तापो भ
वति नैकधा । इ॰ वि॰ पु॰ ॥ मा
नसं त्रिविधं कर्म यथा । परद्रव्येष्व
भिध्यानं मनसाऽनिष्टचिन्तनम् ।
वितथाभिनिवेशश्च त्रिविधं कर्म मा
नसम् ॥ सरोविशेषे ॥ यथोक्तमा
र्षे रामायणे । कैलासपर्वते राम
मनसा निर्मितं परम् । ब्रह्मणा नरशा
र्दूल तेनेदं मानसं सरः ॥ तस्मात्
सुस्राव सरसः साऽयोध्यामुपगूहती
। सरः प्रवृत्ता सरयूः पुण्या ब्रह्मस
रश्च्युता ॥ इति ॥ खगेन्द्रसंहिता
यान्तु॰ तिरोयांश्च गन्धमादनो नाम
विख्यातशैलस्तस्य मूले नन्दनाख्यमु
पवनमस्ति॰ तत्र मानसं नाम सरस्तस्मि
न् यथा । यामाद्रिमूले मध्ये सुरसि
द्धागारोपवनम् । नन्दनं मानसं तत्स
रो मानसतस्करम् ॥ इति ॥ नि॰
मनोभवे । यथा । विषयेष्वतिसं
रागो मनसो मल उच्यते । अनुद्या
नहृपीष्व समभेयं मानसोव्यथा ॥
सदयन्तः स्वस्थं मानसमिति ॥ न॰
गिरिविशेषे । मन्यतेऽनेन । मन

स्नाने । असुन् । ततः प्रज्ञाद्यण् ॥

मानसतीर्थम् । न॰ रागादिरहिते मनसि ॥ मनो निर्मलतीर्थं रागादिभिरनाविलमिति ॥

मानसपूजा । स्त्री॰ मनोरचितद्रव्येण देवकसपर्यायाम् ॥

मानसयागः । पुं॰ योगेषु प्रथमे ॥ अकृत्वा मानसं यागं योऽन्यं यागं समारभेत् । अगिधः सत्तु विप्रो योगमो घाय विधीयते ॥ आत्मयागेश्वतीर्थेषदेवभ्रषिः प्रकाश्यते ॥

मानसवासना । स्त्री॰ कामक्रोधदम्भदर्पाद्यासुरसम्पदि ॥ काम्यमानस्य स्थानस्य संस्कारे ॥

मानसव्रतम् । न॰ अहिंसादौ ॥ यथा । अहिंसासत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यमकल्कता । एतानि मानसान्याहुर्व्रतानि तु धराधरे ॥ इ॰ वराहपुराणम् ॥

मानसालयः । पुं॰ हंसे ॥ मानसमालयोऽस्य ॥

मानसिकम् । न॰ मनः कल्पिते ॥

मानसी । स्त्री॰ विद्यादेवीविशेषे ॥ मनः कल्पितायाम् ॥

मानसूत्रम् । न॰ स्वर्णादिनिर्मितकटिसूत्रे ॥

मानसोत्तरः । पुं॰ मेरोः प्राकारवत् परितः स्थिते महापर्वते ॥

मानसौकाः । पुं॰ हंसे ॥ मानसंसर

षोक्तोऽस्य ॥

मानाय : । पुं॰ खद्योफार्णे । भारा
यणे ॥

मानार्थकम् । न॰ यौतवे ॥ मानम
र्थीयस्यतत् ॥

मानास : । त्रि॰ पराहङ्कारहारिणि ॥
मानमस्यति । असु॰ । कर्म्मण्य
ण् ॥

मानिका । स्त्री॰ मद्ये ॥ शरावे । से-
र॰ इतिभाषा ॥ इतिवैद्यकपरि
भाषा ॥

मानित : त्रि॰ पूजिते ॥ मान : स-
ञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥

मानिता । स्त्री॰ अभिमानितायाम् ।
मानिनोभाव : । तल् ॥

मानित्वम् । न॰ विद्यमानैरविद्यमा-
नैर्वागुणैरात्मन : श्लाघने ॥ मा-
नित्व : ॥

मानी । पुं॰ सिंहे ॥ त्रि॰ मानवि
शिष्टे ॥ अहङ्कारिणि ॥ मननशी
ले ॥ मानोऽस्यास्ति॰ अस्मिन्वा ।
इनि : । अनात्मवस्तुष्वात्माभि-
मानीमान : । सोऽस्यास्तीतिमा
नी ॥

मानिनी । स्त्री॰ फल्गाम् । प्रियङ्गौ
॥ मानवत्याम् । स्त्रीविशेषे ॥ उ
त्तमस्त्रीपित्र॰ मार्मापितोस्तिरस्य
स्या : । इनि : । ङीप् ॥ कोपना
याम् ॥ स्त्रीयामीर्ष्याकृत : कोपो

मानोन्यासङ्गिनिप्रिये॰ इतिलक्ष-
णात् ॥

मानिपाद : । पुं॰ श्रीरामे ॥ मा॰ ए
श्वीरस्मिन्निष्पौनिपोदति॰ तिष्ठ
ति । षद्लृ॰ । हलश्चेतिघञ् । स
दिरप्रतेरितिषत्वम् ॥

मानुष : । पुं॰ मनुष्ये ॥ मनोरपत्य
म् । मनोर्जातावञ्यतौषुकच ॥
आसुरविवाहे ॥ शुल्केनासुरइति
हारीतसूत्रात् ॥ त्रि॰ मनुष्यसम्ब
न्धिनि ॥ मनुष्यस्यायम् । तस्येदमि
त्यण् । आपत्यस्येतियलोप : ॥
येऽपुधामन्दमतयोविधिनामुपेता
यये । तेप्राप्यमानुषंजन्मपुनर्यान्ति
विगन्त्युत ॥

मानुषतीर्थम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

मानुषविघ्नम् । पुं॰ शरीरपाटवे ॥
गोभूहिरण्यादिसाधनसम्पत्तौ ॥
मानुषन्नतदितश्च ॥

मानुषी । स्त्री॰ नरभार्यायाम् ॥ म
नोरपत्यंस्त्री । मनोर्जातावञ्य
तौषुक्च । टिड्ढेतिङीप् ॥ जा
तिविवक्षायांपरत्वान्ङीन् ॥ पुंयोगे
तुङीप् ॥ चिकित्साप्रभेदे ॥ यथा
आसुरीमानुषीदैवीचिकित्सात्रि-
विधामता ॥

मानुष्य: । पुं॰ त्रिविधभौतिकसर्गे ॥
यथैकविध: ॰ ब्राह्मणाद्यवान्तर-
जातिभेदादिपञ्चधा॰ संस्थानस्य

चतुर्ष्वपि वर्णेष्वविशेषात् चैतन्योत्कर्षनिकर्षतारतम्याभ्यामूर्ध्वाधोमध्यभावेन चैविध्यंयोध्यम् ॥ न० मनुष्यत्वे ॥ मनुष्यशरीरे ॥ मानुष्ये कदलीस्तम्भनिःसारेसारमार्गणम् ॥

मानुष्यकम् । न० मानुषसङ्घे । मनुष्याणांसमूह : । गोत्रोक्षोष्ट्रोरभ्रराजराजन्यराजपुत्रवत्समनुष्याजाद्वुञ् । प्रकृत्यायीराजन्यमनुष्ययुवानघ्रुतियल्लोपोन ॥ मनुष्याच्चभावेयोपधाद्गुरूपोत्तमाद्वुञ् ॥

मानोज्ञकम् । न० मनोज्ञतायाम् ॥ मनोज्ञस्यभाव : । द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यश्चेतिवुञ् ॥

मान्त्रर्षिथम् । न० मन्त्रमयीक्षे० वशापि ॥

मान्द्यम् । न० मन्दत्वे । मन्दस्यकर्मभावयो : ॥ पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक् ॥ रोगे ॥

मान्धाता । पुं० युवनाश्वनृपात्मजे ॥ यौवनाश्वे राजनि ॥ मामयंधास्यतीतिदेवराड्वचनात्० मान्धाता नामतोऽभवत् ॥ यावत्सूर्यउदेति यावच्चप्रतितिष्ठति । सर्वंतद्यौवनाश्वस्यमान्धातु : क्षेत्रमुच्यते ॥

मान्य : । चि० पूज्ये । मन्तव्ये । मानार्हे ॥ माङ्पूजायामस्मादुरादिण्यन्तादर्हार्थेयत्प्रत्यय : ॥

मान्यस्थानम् । न० पूज्यत्वकारणे ॥ यथा । वित्तंबन्धुर्वय : कर्मविद्याभवतिपञ्चमी । एतानिमान्यस्थानानिगरीयोयद्यदुत्तरम् ॥ पञ्चानांत्रिषुवर्णेषुभूयांसिगुणवन्ति च । यत्रस्यु : सोत्रमानार्ह : शूद्रोपिदशमींगत : ॥

मान्या । स्त्री० पूजायाम् । मनम्माजायामोषधौ ॥

मापक : । पुं० प्रमापके । प्रमाणनिशब्दे ॥

मापत्य : । पुं० कामदेवे ॥

मापन : । पुं० तुले ॥ न० परिमाणे ॥

मापित : । चि० परिच्छिन्ने ॥ माङ्माने । चौरा० ण्यन्तात्कर्मणिक्त : । अर्तिह्रीव्लीत्यादिनापुगागम : ॥

माभी : । स्त्री० अभये ॥ नञर्थमाशब्दस्यभीशब्देन सुप्सुपेतिसमास : ॥

माभीद : । चि० अभयप्रदे ॥ माभींददाति । दुदाञ्० । आतश्चोपसर्गेक : ॥

मामक : । पुं० मातुले ॥ कृपणे ॥ चि० मदीये ॥ ममतायुक्ते ॥ ममायम् । अण् । ममकादेश : ॥

मामकीन : । चि० मदीये । मामके । ममायम् । युष्मदस्मदोरन्यतरस्यांखञ्चेति खञ् । तवकममकावेक

वचनेद्वतिममकादेशः ॥
मामिका । स्त्री॰ ममसम्बन्धिन्याम् ॥
ममेयम् । युष्मदस्मदोरित्यण् ।
तवकममकावितिममकादेशः ।
चादिद्धिः । स्त्रीत्वममकेतृष्या
दिनासं ज्ञाच्छन्दसोरेवेतिनियमा
ङ्ङीप् । मामकनरकयोरुपसङ्ख्या
नादित्वम् ॥
मायः । पुं॰ पीताम्बरे । पीतवस्त्रे
। असुरे च॰ मेदिनी ॥ अम्बरेह
तिश्रीमचन्द्रः । माति॰ मिमीते
वा । मामाभि॰ माच्माणिचन्द्रेण
। माच्छासतिभ्योयः ॥
माया । स्त्री॰ इन्द्रजालादौ । शाम्बरी
स् ॥ शंबरदैत्येनप्राङ्निर्मित
त्वात् । बुद्धौ ॥ कृपायाम् । दम्भे
॥ शठतायाम् ॥ यथा । मायातुशठ
ताशाठ्यंकुर्वतिनिंकृतिश्चसेति ॥
राज्ञांबुद्धोपायविशेषे ॥ यथा । मा
यीपेचेन्द्रजालानिचद्रोपायाइमे
नव । प्रति ॥ लक्ष्म्याम् । बुध
मातरि ॥ दुर्गायाम् ॥ यथा । दुर्गे
शिवेऽभयेमायेनारायणिसनातनि
। जयेमेमङ्गलंदेहिनमस्तेसर्वमङ्गले
॥ राजन्शृणुवचनोमायायाश्चप्रापणाश्च
वाचकः । तांप्रापयतियस्तुः सामायाप
रिकीर्तिता । माश्चमोक्षार्थवचनोया
श्चप्रापणवाचकः । तांप्रापयतियया
नित्यंमामायापरिकीर्तिता ॥ ब्र॰
वै॰ पु॰ ॥ अपिच । विचित्रकार्या
र्थकारणाचिन्तितफलप्रदा । स्वप्ने
न्द्रजालवल्लोकेमायातेनप्रकीर्तिता
॥ इतिदेवीपुराणम् ॥ सगुणानिर्गु
णामायाशक्तिःशास्त्रेषुनिश्चिता ।
तत्रसगुणा॰ पञ्चैकगुणत्रिशिष्टमघा-
द्याख्यादिरूपा । निर्गुणागुणत्रय
साम्यावस्थारूपेतिविवेकः । तत्र-
साम्यावस्थाश्रयब्रह्मणोप्यनिर्गुण
पदेनागतंगमिश्रमिश्रतोरभेदात् ।
विसदृशप्रतीतिसाधनंमायेतिनागो
जीभट्टः ॥ बुद्धिशीलप्रधानप्रमाणसंज्ञा
मायेतिकश्यपी ॥ अघटनघटनापटी
यस्याम् ॥ विपरीतदर्शिनि । दृष्टेऽ
न्यथाकृत्याथचिरन्यथाव्यवहरति ।
कपटे । परवञ्चनेच्छायाम् ॥ ऐश्व
र्यशक्तौ । प्रकृतौ । अविद्यायाम् ॥
अज्ञाने । प्रधाने । शक्तौ । अवा-
याम् ॥ शुद्धसत्त्वप्रधानामाया॰ मलि
नसत्त्वप्रधानाअविद्येतिभेदः ॥ ज
ङ्गिस्त्रीभ्रमबालादौमायांपश्यामया
मास । स्राष्टस्थानुस्मानरू-
पा॰ कार्यकारणरूपा । सत्त्वरज-
स्तमोगुणमयी॰ तस्याः अनिर्वच-
नं । आवरणविक्षेपविशक्तिश्च ।
तस्याआवरणमस्त्वसंसारम्॰ तस्मा
दहंकारः ॰ तस्मात्पञ्चभूतानि॰ तै
र्व्योमब्रह्माण्डम् ॥ विष्णुमायास्वरू-
पस्तुवाराहपुराणेद्रष्टव्यम् ॥ तत्त्व

प्रतिभासप्रतिपन्नं नासत्यमतिभास
पीतुरावरणविक्षेपशक्तिद्वयवत्यविद्या
•सर्वप्रपञ्चप्रकृतिः । विद्यमानंवस्तु
रूपमावृणोति•अविद्यमानञ्चविश्वि
प्तञ्चं यति•या•सा•माया ॥ निस्त-
त्त्वाकार्यगम्यास्यशक्तिर्माययेतिविस्तु-
ता । निखिलप्रपञ्चं प्रतिमायायाः
कारणत्वम् । मूलोच्छेदंविनाकार्या-
णितप्ररोहन्तिपुनः पुनः । यथा-
पतालताविशनमत्रामप्रशमं विना ॥
पतोत्थामूलमज्ञानमेव । अतएव ।
पूर्वीगततमपञ्चस्तुतिप्रकृत्यव्याविष्णु
का : । एतमन्वन्तराणीवतिष्ठन्ती-
न्द्रियचिन्तका : । भौतिकास्तुगतं
पूर्वं सहस्रं त्वाभिमानिका : । बौ
द्धाद्यश्चप्रकाशितिष्ठन्तिविगतज्व-
रा : ॥ पुरुषं निर्गुणं प्राप्यकालस-
ण्ख्यानविद्यते । प्रतिपुराणं ऽव्य-
क्तादीन प्रकृत्युदीपासितवतांपुनर्व
मनाभिधाय• पुरुषं निर्गुणमित्या-
दिनामूलाज्ञानमिनर्षिरावत : पु-
रुषसाक्षात्कारेणपुनर्जन्माभाव :
प्रतिपादित : ॥ तुच्छाऽनिर्वचनी-
याश्चवास्तवीचेत्यसौत्रिधा । ज्ञेया
मायात्रिभिर्बोधै : श्रौतयौक्तिकलौ
किकै : । अस्यास्तदपं स्वरूपमुक्तं श्री
हर्षोऽक्षानन्दयामस्तन्त्रे देशिगों-
तदांभगवता । यथा । सत्या-
पित्रवा : मिथ्याशक्तिर्मांतिविष्णु

ता ॥ ॥ व्याचित्•अनिर्वचनीया•
तत्त्वममात्मरूपस्य•स्वत : सिद्धा•
अनादिभूताशक्तिरस्ति•सामायेत्या
दिपदै : सर्वश्रुतौविश्रुताप्रसिद्धा-
स्ति । मायान्तुप्रकृतिंविद्यात्•मा-
यावापधानारसिंहीत्यादिश्रुतिषु ॥
साप्यौहशीवस्तं वेतदाऽऽ । नसती•
नानासती• ना• नोभयात्माधि-
रोधत : । एतद्विलक्षणाकाचिद्-
•वस्तुभूतास्तिसर्वदा ॥ अधविरो-
धतएवाख्या• ख्यामन्वयविधयोच्य
म् । ब्रह्मवत्साऽव्ययायाध्यास-
ती•नयत्तं ते• ब्रह्मज्ञानेनबाध्यत्व
रूपविरोधात् । नापिवंध्यापुत्रवत्•
असती•व्यावहारिकसत्तावत्त्वविरो
धात् । नाप्युभयात्मा•सत्त्वासत्त्व-
विशिष्टविरुद्धधर्मयोः सत्त्वासत्त्व
योरैक्यत्रसमावेशानविरोधात् । अ
तएतत्त्रयविलक्षणाकाचिदनिर्वच
नीयावस्तुभूतास्तिसर्वदा•अनादि-
र्यावन्मोक्षस्थायिन्यपीश्वरी । ।
तथाचतापनीयश्रुति : । मायावत
मोरूपानुभूतेस्तदेतज्जडमोहात्मक
मनन्तंतुच्छमिदंरूपमस्यास्त्यञ्चि-
क्तानित्यनिवृत्ताधिमूढैरास्तिकरा-
त्मसत्त्वमसत्त्वञ्चदर्शयति । द-
दृढत्वात्मकाश । मौनश्लोके ॥
तपायरूणोरूपैरूपांनोनिरूढे ।
धिति : । [illegible]

यंसरुजाध्रवा । सहजाऽजादि: ॰। ध्रुवायावन्नोचस्थायिनीमायाशक्ति र्मास्तीत्यर्थः । एतेन मायाशक्त्या सद्वितीयत्त्वं ब्रह्मणोस्तीति॰ कथंच नसूद्व :पूर्वंब्रह्मसजातीयभेदशून्य मितिगतद्वापरास्ता॰ शक्तेः श शान्तरिकात्॰ नहिवह्निर्यत्तिवं ह्नः पृथक्त्त्वेन॰ क्वचित्कदाचि दृश्यते । किञ्चद्वितीयः सव्यपदा र्थोनास्तीत्यं नैकमेवाद्वितीयंब्रह्मेति श्रुतेरर्थः । तथाचासत्त्वामायया सद्वितीयत्वे विशेषाभावात्॰ इति ॥ विश्वं मात्यस्याम्॰ मिमीतेवा । मामाने॰ माङ् मानेया । माच्छा सदिभ्योयः । मायातिवा । मातो र्धातिक : ॥ यथाक्षताग्नरे ॥ सत्य धाम॰ । छत्वायाः ॥ कुण्डलयुक्तीकुरस्य दृत्यापातनुपरयुतं कुण्डलांरम् । मायाद्वत्तंविक्रमनामोदितसीरान् कामात ऽह : पविडलपत्त्राम्बुजसारम् ॥ यथा । उद्दाधासम्प्रतिरा धामधुनासि॰ मर्कं सर्कं । तस्प्रति वारात्किमुदासि । त्रिलोकुञ्जं शून्यम धैर्य्यास्तारत्त्वमाप्राणचाथं भाविकथं यावद्दतया : ॥

मायाकार : । त्रि॰ ऐन्द्रजालिके । प्रातिहारिके । माया॰ स्वजलला दीजलस्थलादिभ्रान्तंकरोति । कृञ अ॰ । कर्म्मण्यण् ।

मायाकृत् । पुं॰ मायाकारे । प्राति हारिके ॥

मायाजीवी । पुं॰ प्रातिहारिके । वा जीकार इ॰ भा॰ प्रसिद्धे ॥

मायाति : । पुं॰ नरबले ।

मायाद : । पुं॰ कुम्भीरे ॥

मायादेवी । स्त्री॰ शाक्यमुनेर्जनन्याम् ॥

मायादेवीसुत : । पुं॰ शाक्यमुनौ । शाक्यसिंहे । गौतमे । धर्म्मबन्धौ । बुद्धभेदे ॥ मायाचासौदेवीच । त स्या : सुत : ॥

मायाधमन : । पुं॰ मायाधमने॰ भ राशति ॥

मायाफलम् । न॰ फलविशेषे । छि द्राफले । मायिफले । मादूफल॰ इ॰ गौ॰ भा॰ ॥

मायामय : । त्रि॰ मायाविनाकृते ॥ ल॰ जगति ॥ मंनिरूपयितुं शक्या विस्पष्टंभासतेचया । सामायेती न्द्रजालादीलोका: सम्प्रतिपेदिरे॥ स्पष्टंभातिजगच्चेदमशक्यंतन्निरूप णम् । मायामयंजगत्तस्मादीक्ष स्वापक्षपातत : ॥

मायामोह : । पुं॰ चार्व्वाकप्रवर्त्तके॰ भगवद्देहोऽसुराणांमोहायोत्पन्ने ॥

मायारसिक : । त्रि॰ परप्रतारके ॥ मायायांरसिक : ॥

मायावान् । त्रि॰ मायासंयुक्ते । मा

यायिनि, ॥ मायास्यस्यास्मिन्वाम तुप् ॥

मायावती । स्त्री॰ कामदेवपत्न्याम् । रत्याम् ॥ उगित्त्वान्ङीप् ॥

मायावी । पुं॰ मांसासुरे । बिडाले ॥ त्रि॰ मायाकारे । व्यंसके । ऐन्द्रजालिके ॥ मायास्यास्ति॰ पक्षिन्वा । अस्मायामेधास्रजोविनिः ॥

मायाविनोदः । पुं॰ दैत्यदानवादौ ॥ मायायामायायांवाविनोदयमत्कारविशेषः क्रीडायाचस्ये तिविग्रहः ॥

मायाशक्तिः । स्त्री॰ आवरण विक्षेप शक्तिसम्पन्नायाम् ॥

मायासीता । स्त्री॰ योगेनाम्निकृत सीताप्रकृतौ ॥

मायासुतः । पुं॰ बुद्धे ॥ मायायाः सुतः ॥

मायिकः । पुं॰ मायाकारे ॥ मायास्त्यस्य । व्रीह्यादिपाठाट्ठन् ॥ न॰ मायाफले ॥ त्रि॰ कपटात्मके ॥

मायी । पुं॰ मायाकारे । धूर्त्ते । वाखिवी ॥ मायाविनि । मायाशक्तिमति॰ महेश्वरे । मायायाः प्रकृते र्नियामके ॥ मायान्तुप्रकृतिंविद्यान्मायिनन्तुमहेश्वरम् । समाव्यस्तजदैत्याहुः प्रवे तास्वतरशाखिनः ॥ मायास्त्य॰ अस्मिन्वाअस्ति । व्री ह्यादिपाठादिनिः ॥

मायुः । पुं॰ पित्ते ॥ मिनोति॰ प्र-क्षिपतिदेहेऽन्नमायुम् । डुमिञ्प्रक्षेपणे । कृवापाजिमीस्यु ण् ॥

मायुराजः । पुं॰ कुबेरात्मजे । नृप कवौ ॥

मायूरम् । न॰ मयूरसमूहे ॥ मयूराणां समूहः । अनुदात्तादेरञ् ॥ मयूरमांसे, ॥ मयूरस्यावयवोविकारोवा । प्राणिरजतादिभ्योऽञ् ॥ मायूरंपाचितंमांसंघृतेनोपस्करान्वितं । ईषल्लवणसंयुक्तंमरिचैलासमन्वितम् ॥ अपायसुप्यंमायूरंकफानिलहरंगुरु । वर्णकालिमतस्तेव्यंदुष्टकीटादिभक्षणात् ॥

मायूरिकः । पुं॰ मयूरध्वजिणिघाकुनिके ॥ मयूरान्हन्तिपक्षिमत्स्यमृगान्हन्तीतिठक् ॥

मायूरी । स्त्री॰ अजमोदायाम् ॥

मारः । पुं॰ अनङ्गे , स्मरे ॥ मारयति॰विरहिणम् । मृधातोर्घञ् ॥ मृतौ ॥ विघ्ने ॥ धत्तूरे । मारणे ॥ म्रियतेऽनेन । मृङ्॰ । करणे॰घञ् ॥

मारकः । पुं॰ मरके । उत्पाते , पक्षिविशेषे । घातपक्षिणि । वाज॰ ॰ इ॰मा॰ ॥ त्रि॰मारयितरि ॥

मारजित् । पुं॰ जिने । बुद्धे ॥ मारंजितवान्जयति । जि॰ , सत्सूद्विषेति क्विप् । तुक् ॥

मारणम् । न॰ प्रतिवारणे । वधे ॥

यंसहजाप्रवा । सहजाऽमादिः । मुग्राथावन्मोपस्थायिनीमायाशक्ति र्नमास्तीत्यर्थः । एतेन मायाशक्त्या सहितोयत्त्वं ब्रह्मणोस्तीति । कथंजगत्सृष्टः पूर्वब्रह्मसजातीयमेदशून्य मितिशङ्कापरास्ता । शक्तेः शशानतिरेकात् । अहिवङ्किर्याक्तिवंह्नः पृथक्त्वेन । कश्चित्कदापि दृश्यते । किञ्चद्वितीयः सत्यपदार्थोनास्तीत्वं मैकमेवाद्वितीयंब्रह्मेति श्रुतेरर्थः । तथाचासत्यामायया सद्वितीयत्वे विरोधाभावात् । इति ॥ विगतंमात्यस्याम् । निर्मीतेवा । मामानि । माङ् मानेवा । काश्यपसिभ्योयः । मांषासिधा । चातो सुर्पसिकः ॥ वर्णोद्दत्तान्तरे ॥ तस्य घणास् । कृष्णाकर्णीकुण्डलयुक्तौकुरत्न दत्त्वापादनुपुरयुतांकुञ्चशारम् । गायाहत्तंपिङ्गलनागोदितमेतत् चानाम ५९ : पण्डितवक्त्राम्बुजसारम् ॥ यथा । उद्दहाघासम्प्रतिराधामधुमासि । गर्वं सर्वं । तम्प्रतियाताविमुदासि । घिलीकुञ्जं शून्यमवेत्यास्तरदश्याप्राणचाथं भाविफलं यावद्गाथा : ॥

मायाकारः । त्रि॰ ऐन्द्रजालिके । प्रातिहारिके । मायां॰ ग्रयदरा दौमनस्यादिज्ञानंकरोति । कृञ॰ । कर्मण्यण् ॥

मायाकृत् । पुं॰ मायाकारे । प्रातिहारिके ॥

मायाजीवी । पुं॰ प्रातिहारिके । बाजीकर इ॰ भा॰ प्रसिद्धे ॥

मायातिः । पुं॰ नरवले ।

मायाद : । पुं॰ कुम्भीरे ॥

मायादेवी । स्त्री॰ शाक्यमुनेर्जनन्याम् ॥

मायादेवीसुतः । पुं॰ शाक्यमुनौ । शाक्यसिंहे । गौतमे । सर्वज्ञे । बुद्धभेदे ॥ मायाचासौदेवीच । तस्याः सुतः ॥

मायाधमनः । पुं॰ मायाधमने॰ भगवति ॥

मायाफलम् । न॰ फलविशेषे । छिद्राफले । मायिफले । माजूफल॰ इ॰ गौ॰ भा॰ ॥

मायामय : । त्रि॰ मायाविनाकृते ॥ न॰ जगति ॥ नैनिरूपयितुंशक्या विस्पष्टंभासतेचया । सामायेतीन्द्रजालादौलोकाः सम्प्रतिपेदिरे ॥ स्पष्टंभातिजगच्चेदमशक्यंतन्निरूपणम् । मायामयंजगत्तस्मादीक्षस्वापक्षपाततः ॥

मायामोहः । पुं॰ अर्हद्धर्मप्रवर्त्तके॰ भगवद्देहोद्भवसुरासुरमोहायोत्पन्ने ॥

मायारसिक : । त्रि॰ परप्रतारके ॥ मायायांरसिकः ॥

मायावान् । त्रि॰ मायासंयुक्ते । मा

यादिनि ॥ मायाख्यस्यास्मिन्वाम तुप् ॥

मायावती । स्त्री० कामदेवपत्न्याम् । रत्याम् ॥ ङगित्त्वान्ङीप् ॥

मायावी । पुं० कंसासुरे । बिडाले ॥ त्रि० मायाकारे । व्यंसके । ऐन्द्र जालिके ॥ मायास्त्यस्ति० अस्मि- न्वा । अस्मायामेधास्रजोविनिः ॥

मायाविनोदः । पुं० दैत्यदानवादौ ॥ मायायामायायांवाविनोदस्सत्कार- स्विशेषः क्रीडायामस्ते तिविग्रहः ॥

मायाशक्तिः । स्त्री० आवरण विक्षेप शक्तिसम्पन्नायाम् ॥

मायासीता । स्त्री० योगेनाभिव्यक्त सीताप्रकृतौ ॥

मायासुतः । पुं० बुधे ॥ मायायाः सुतः ॥

मायिकः । पुं० मायाकारे ॥ माया- स्त्यस्य । व्रीह्यादिपाठाट्ठन् ॥ न० मायाफले । त्रि० मृषात्मनि ॥

मायी । पुं० मायाकारे । धूर्ते । जालि के ॥ मायाविनि । मायाशक्तिम- ति० महेश्वरे । मायायाः प्रकृते र्नियामके ॥ मायान्तुप्रकृतिंविद्या- न्मायिनन्तुमहेश्वरम् । समाख्यस्त यामीत्याहुः पक्षेतासततरबायिन ॥ मायावश्य० अस्मिन्वास्ति । व्री ह्यादिपाठादिनिः ॥

मायुः । पुं० पित्ते ॥ मिनोति० प्र-

क्षिपतिदेहेऽजपाणम् । कुमिञ्प्र- क्षेपणे । शावयाजिमीत्युण् ॥

मायुराजः । पुं० कुवेरात्मजे । अच कवी ॥

मायूरम् । न० मयूरसमूहे । मयूराणां समूहः । अनुदात्तादेरञ् ॥ मयू- रमांसे, ॥ मयूरस्यावयवोविकारो- वा । प्राणिरजतादिभ्योऽञ् ॥ मायू रंपावितमांसंघृतेचोपस्कारान्वितं । हैयङ्गवपसंयुक्तं मरिचैलासमन्वित- म् ॥ कषायमुष्णंमायूरंकफानिल- हरंगुरु । वर्णकामिनतत्सेव्यंदुष्ट- कीटादिभक्षणात् ॥

मायूरिकः । पुं० मयूरव्याधिनिजाकु- लिके ॥ मयूरान्हन्तिपक्षिमत्स्यमृ- गान्हन्तीतिठक् ॥

मायूरी । स्त्री० अजमोदायाम् ॥

मारः । पुं० अनङ्गे । स्मरे । मारय- ति० विरहिणम् । पचाद्यच् । मृ- त्यौ । विघ्ने । धत्तूरे । मारणे ॥ म्रियतेऽनेन । मृङ् । मरणे- घञ् ॥

मारकः । पुं० मरके । उत्पाते । प- क्षिविशेषे । घातपक्षिणि । श्येन०- द्रु०मा० । त्रि० मारयितरि ॥

मारजित् । पुं० जिने । बुधे ॥ मारं- कामंजयति । जि० । सत्सूद्विषेति क्विप् । तुक् ॥

मारणम् । न० प्रतिघातने । वधे ।

व्यभिचारविशेषे ॥ प्राणिनांप्राणहरं मारणं समुदायकृतम् । मृत्हिंसायाम् । स्वार्थे यन्तः । ल्युट् ॥

मारिः । स्त्री॰ मारणे । वधे ॥ घन घये । मरके ॥

मारिचिकम् । त्रि॰ मरिचैः संस्कृते । संस्कृतमितिठक् ॥

मारिष : । पु॰ नष्टौक्षमे ॥ मष्टीशाके ॥

मारिव्यसनधारकः । पुं॰ राजर्षिविशेषे ॥

मारिषः । पुं॰ मान्योक्त्या॰ आर्ये । मान्ये । श्रेष्ठे ॥ मर्षणात्॰सहनात् मारिषः । पृषोदरादिः ॥ मर्षी॰ सू॰प्र॰शाकविशेषे ॥ एवं तरतमभेदेनद्विविधोमारिषः स्मृतः । मारिषोमधुरः शीतोविष्टम्भीमतलुत्हृत् : [illegible] प्रकारोऽरक्तमारिषसुविषमान्निलित् । रक्तमारिषकोऽति सधारोमधुरः सरः । [illegible] [illegible] [illegible] दोषहारितः [illegible] तीयाश्च [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]स्वायाम । श्री- [illegible] [illegible]यिजाम् ॥

मारी । स्त्री॰ चण्डिकायाम् ॥ जनक्षये ॥ मारीनामयुगपदनेकजनोपक्षयहेतुरुत्पातोविशिष्टदेवताधिष्ठानः । सा च देवताऽभिप्रेतपतिनाभिप्रायकाय-

र्यं स्वीत् कार्यं करोति ॥ मारीत्र्यर्थेऽथ-र्ज्ञे

मारीचः । पुं॰ राक्षसविशेषे । ताडकाराक्षसीपुत्रे । रावणानुचरे ॥ अयमुसोताहरणकालेमायामृगरूपः । श्रीरामेणहतः ॥ कक्कोले ॥ याज-कविशेषे ॥ याजकार्थ इन्द्रतिथाठः ॥ राजगणे ॥ कश्यपे ॥ मरीचेरपत्यम् । तस्यापत्यमित्यण् ॥ इस्त्रियांशिवा । मन्तुतस्तु॰ यावाविश्यवे त्रि॰ इवाणाव्यम् । तथा च॰ मिदचोन्त्यात् परइतिसूत्रे भाष्यम् । मरोचिशब्दोबाह्वादिषु पठ्यतइतिन॰ मरीचानांवने ॥

मारीची । स्त्री॰ देवताविशेषे । मायादेव्याम् । पौरिप्रायाम् । [illegible]मु-खायाम् ॥

मारुण्ड : । पुं॰ भुजङ्गाण्डे । पथि । मार्गे । गोमयमण्डले ॥

मारुत : । पुं॰ श्वसने । स्पर्शने । वायौ । नियस्त्रेऽतिमहत्तेम॰ विग्रा-था । कृत्र॰ । सयोपति : । मरु-देव॰ प्रज्ञाधण् ।

मारुतव्रतम् । न॰ राज्ञोव्रतविशेषे ॥ यथा । प्रविश्यसर्वभूतानियथा चरतिमारुत : । तथाचारैः प्रवेष्टव्यंव्रतमेतद्धिमारुतम् ॥

मारुतात्मज : । पुं॰ हनुमति ॥ मरुतस्यात्मजः ॥

मारुतापह :, पुं॰ वरुणवृक्षे । त्रि॰ वायुनाशके ।

मारुताशन :, पुं॰ पवनाशने । सर्पे । त्रि॰ वायुमात्रभक्षके ।

मारुति :, पुं॰ हनूमति । भीमसेने । मारुतस्यापत्यम् । अत इञ् ॥

मार्कण्ड :, पुं॰ मार्कण्डेयमुनौ ॥ मृकण्डस्यापत्यम् । अण् ।

मार्कण्डिका, स्त्री॰ लताविशेषे । भूमिपत्याम् । भुक्तिखसा॰ इ॰ भा॰ मार्कण्डिका कुष्ठहरी ऊर्द्ध अधःकायशोधिनी । विषदुर्गन्धकासघ्नी गुल्मोदरविनाशिनी ॥

मार्कण्डी, स्त्री॰ मार्कण्डिकायाम् ।

मार्कण्डीयम्, न॰ भूम्याहुल्यां महौषधौ ॥

मार्कण्डेय :, पुं॰ मुनिविशेषे ॥ स तु कल्पान्तस्थायी मुनिः । यथोक्तम् । हनुमदिन्द्राश्वत्थामाव्यासोऽन्ये नमच्युत । तावन्तो ब्रह्मचारिणः सप्त च चिरजीविनः । मार्कण्डेयाधिदेवपरिकीर्त्तिताः । यत्र नष्टकल्पमावीमार्कण्डेयो महामुनिः [illegible] ॥ [illegible] ब्रह्मादिपुत्राणां पाठे तु देवोपोद्घातः [illegible] चिरजीविनम् । मार्कण्डेयेन रोमशाय प्रयत्नचिरञ्जीवम् ॥ न॰

नवसहस्रश्लोकात्मकपुराणविशेषे ॥ यथा । चतुर्द्दशसहस्रञ्च मत्स्यमाद्यं प्रकीर्त्तितम् । तथा ग्रहसहस्राणि मार्कण्डेयमहाद्भुतमिति देवीभागवतम् ॥

मार्गव :, पुं॰ खड्गराशौ । भंगरा॰ इ॰ भा॰ मारयति । क्विप् । मारि॰ किरणोद्भवस्थाने॰ कूपे । गुडमर्द्दे । खड्गेऽरम् ॥

मार्ग्ग :, पुं॰ मृगमदे । मार्गशीर्ष मासे ॥ सर्व्वपथे । सौम्यदै । मृगशिरोनक्षत्रे ॥ पायौ । गुदे । अपाने । कस्तूरीसहमभदर्गे ॥ गानप्रकारे । देशविशेषजनरञ्जकगानं देशीगानम् । शास्त्रप्रतिपादितं मार्गेतिकारगान कारे ॥ अध्वनि । पथि ॥ तत्परिभाषा यथा । विंशद्धनुर्मितो मार्गः । मार्ग्गास्तु ऋताः । चिन्तयन् समर्गः सोमार्गास्तुः अधनुर्यि यत्र विस्तीर्णः ग्रामनगरजनपदः ज्ञात । नगरे राजमार्गस्तु महाधनुः सुसम्बरः ॥ धनूंषि चत्वारिशत्या विशालास्तथ्यास्तु निर्मिताः । चितारोपरथ्यास्तु इक्वाप्य परथ्या ॥ जङ्घापथस्तु पादहस्तपाद र.पथावरम् । हस्तौ पादस्तथैकपादः प्राम्बवः : पादक : सार : ॥ अध्व क्षर : परीहार : पानमाच : समस्त : । प्रांशुकारिदुःखतीक्ष्ण

ख्यायन्यघानहि ॥ इतिदेवीपुराणे चैलोक्याभ्युदयेगोपुरद्वार लक्षणा ध्याय : ॥ मृगेणयुक्तापौर्णमासी मार्गी०सास्मिन्नस्ति। यथा_॥ मृग्य ते विष्णौक्रियते यादृ : । मृगभु डा । मार्ग्यसे वा । मृगयन्ते यथा । घञ् ॥ मार्गोष्याद्वधानूपाट क्षिपादिवयसे देमविविधोक्ते य : ॥ सम्प्रदाये ॥ त्रि० मृगसम्बन्धि नि ॥

मार्गक : । पुं० आमवायणे ॥

मार्गण : । पुं० शरे । न० अन्वेष णे । संयौक्तये । याञ्चायाम् । याचने ॥ त्रि० याचकेसि । याचके ॥ मार्ग अन्वे षणे । वहुलमन्यत्रा पीतियुच् ॥ मार्ग० ल्युट् ॥ मार्ग यति ।मार्ग्यते वा ।ल्युः ह्मयल्युट इतिल्यु डवा ॥

मार्गणक : । पुं० याचके ॥

मार्गधेनु : । पुं०)

मार्गधेनुकम् । न०) योजनपरि माणे ॥

मार्गव : । निषादादायोगव्यासुरपन्नं दासापरनामनि ॥ निषादोमार्गवं सूतेदासंनौकर्मजीविनम् कैव र्त्तमितियंप्राहुरार्यावर्त्तनिवासि न : ।

मार्गशिर : । पुं० मार्गमासे ॥

मार्गशीर्ष : । पुं० मासभि । मार्ग । आग्रहायणिके । मंगसिर० पु० भा० ॥ द्वादशमासानांमध्ये० अ भिनवशालिवास्तु(?)पाणादिशालो ० भीतातपशून्यत्वे नसुखहेतु-मार्गशीर्षभगवद्विभूतिः । मासा नांमार्गशीर्षोहमितिभगवद्वचनात् ॥ सचजातसफलंयथा । यस्यप्रसू-तिः खलुमार्गमासेसौधैर्यवासिसततं मति : स्यात् । परोपकारीशुभसा-धुबुद्धि : सदृसियुक्तोबहुनाभिजा पी । मृगशिरसायुक्तापौर्णमासी । मत्वेणयुक्त : कालश्चण्यण् । ततो डीप् । मार्गशीर्षीपौर्णमासीचण्ण् ॥ त्रि० मृगशिरसिजाते ॥ सन्धि-वेलेत्यण् ॥

मार्गिक : । पुं० पारिधिके । मृग पन्धादि मृगान्हन्ति । मथिमत्स्ये तिठक् ॥

मार्गित : । त्रि० अन्वेषिते ॥ मार्ग्य तेस्म । म० । क्त : ॥

मार्गीजोधी । स्त्री० दक्षिणमार्गमध्य विशेषायांसंस्कारविशेषे ॥ यथा । अ यवघ्रघनिष्ठाचमार्गीति ॥

मार्ज : । पुं० विष्णौ ॥ पाप्राद्रिनिर्म लोकरणे । मार्जने । रजके ॥

मार्जन : । पुं० लोध्रवृक्षे । न० प्रो अछनादिनामानिर्मलीकरणे । मा र्ष्टी । मांजना० उ० भा० ॥ स्नान कालेशरीरमार्जनाद्यथा : यथा ।

दौर्गन्ध्यं गौरवकाण्डूकण्ड्वंसलसरोघनाम्। स्वेदशीभक्तताञ्चापिशरीरपरिमार्जनमिति। दैवोपहमार्जनकनाथा। दिव्यादूतान्तुयः शक्रसमार्जनमिति। समवेतनया-नुमोक्षुर्तसर्गमयपरिसयुत इति॥ मार्जनानाञ्जननार्थमञ्जरिताम्-सानुष्करलिखे॥ मार्ष्टि यनेन। मृजृशुद्धौ। ल्युट्॥

मार्ज्जना। स्त्री॰ मलामपकर्षणे। मार्ष्टि। मार्ज्जने। मार्जना॰ पृ॰ श्री॰॥ मार्ज्जनम्। मृज्॰। मृजूशौचालङ्करणयोर्वा। चुरादि। व्यास-ग्रन्थोयुच्॥ मुरजध्वनौ॥

मार्ज्जनी। स्त्री॰ सम्मार्जन्याम्। शोधन्याम्। सोहनी॰ पृ॰ भा॰॥ मार्ज्यतेऽनया। मृज्॰। करणे ल्युट्। टित्त्वा। ङीप्॥

मार्ज्जनीयः। त्रि॰ मार्द्दरे पवका रे॥ मार्ज्जितुयोग्यः। अनीयर्॥

मार्ज्जारः। पुं॰ खट्टाशि। रक्तचित्रकौ। चीतौ। बिडाले। यथा-स्वर्णनिष्ठीवनाक्ता। अभोज्यसूतिकाशयसमारजाराशूकरान्। पतितापविद्धचण्डालमृतहाराधमांश्चित्। संस्पृश्यशुध्यतिस्नाना दुदक्यायामतूकरौ॥ मार्ष्टि मुखम्। मृज्॰ कृत्स्नत्रिणाचिदित्यारन्। अवेष्टिः। पारिभाषिकमार्जारोयथा। दम्भार्थंजपतेयस्तप्यतेयजतेतथा। नरपश्चार्थं सुदाक्षोमार्जारः परिकीर्त्तितः॥

मार्ज्जारकः। पुं॰ मयूरे। सितापाङ्गे॥

मार्ज्जारकरणम्। न॰ रतबन्धाकारे॥ यथा। प्रसारितैपादिमादेणव्यासजिंमुखोरसि। उन्नताया: स्त्रिया: कर्य्यामार्ज्जारकरणं विदुः॥

मार्ज्जारकर्णिका स्त्री॰ चामुण्डादेव्याम्। चक्षुर्मुगडायाम्॥

मार्ज्जारकर्णी। स्त्री॰ चामुण्डायाम्॥

मार्ज्जारगन्धा। स्त्री॰ सुद्गपर्णीविशेषे॥

मार्ज्जारगन्धिका। स्त्री॰ मुद्गपर्ण्याम्॥

मार्ज्जारलिङ्गिनः। त्रि॰ बैडालव्रतिके॥

मार्ज्जारी। स्त्री॰ मार्ज्जारस्त्रियाम्॥ कस्तूर्याम्। जन्तुविशेषे। पूतिकायाम्। गन्धचेलिकायाम्। गन्धगोकुला॰खाटाशी॰इ॰गौ॰देशभाषा॥

मार्ज्जारीयः। पुं॰ मार्ज्जालीये॥

मार्ज्जालः। पुं॰ मार्ज्जारे॥

मार्ज्जालीयः। पुं॰ शूद्रे। बिडाले। कायशोधने॥ मार्ष्टि। मृज्॰। स्याचरितस्त्वेरालच्‌वान्नालीयः इतिरूजेरालच्।

मार्ज्जित : । त्रि० कृतमार्ज्जने ॥ शु- द्धे : क्त : ॥

मार्ज्जिता । स्त्री० रसालायाम् । शि- खरिण्याम् ॥ त्रि०शोधिते ॥ मा- र्ज्जयति । मृजूष्शौचालङ्कारयो : । क्त : । टाप् ॥

मार्त्तण्ड : । पुं० तरणौ । सूर्य्ये ॥ मृताण्डेभव : । अण्भ्वादि : ॥ क्रोडे । शूकरे ॥

मार्त्तण्डवल्लभा । स्त्री० सूर्य्यपत्न्याम् । आदित्यभार्य्यायाम् ॥

मार्त्तिण्ड : । पुं० सूर्य्ये । मृताण्डेभ- व : । अण् ॥ क्रोडे । भूदारे ॥

मार्त्तिक : । पुं० शरावे ॥ त्रि० मृ- त्तिकाविकारे । मृत्तिकाया विकार: । तस्य विकार इत्यण् ॥

मार्द्दङ्गम् । न० पत्तने ॥

मार्द्दङ्गिक : । त्रि० मौरजिके । मृदङ्ग- वादके । मृदङ्गवादनमित्यमस्य । शिल्पमितिठक् । अथ०मृदङ्ग- वादने०प्रसाधिते यथा । मुख्यार्थ- स्येत्स्वगभिधानात् ॥

मार्द्दव : । पुं० वर्णसङ्करजातिवि- शेषे ॥ न०-मृदुतायाम् । परदु:ख- प्रदर्शनात्पीडानुभवे ॥ अक्रूरत्वे । ह्यापूर्व्वं धर्म्मादिकारित्वविधिप्यादि ष्य०अप्रियभाषणादिव्यतिरेकेणवो भयितत्त्वे । चित्ताकाठिन्ये । मृ- दोर्भाव : । इगन्तत्त्वादण् ।

मार्द्वीकम् । न० मधुनि । द्राक्षाम- द्ये ॥ मृद्वीकाद्राक्षा० तस्याविकार: । तस्य विकारइत्यण् ॥ अनुदात्तादे- श्चेत्यञ् वा ॥

मार्ष : । पुं० मारिषशाके ॥ आर्य्यो- क्त्याचार्य्ये ॥ मर्षणात्क्षमात्०मा- र्ष : ॥

मार्ष्वा : । पुं० मारिषशाके ॥

मार्ष्टि : । स्त्री० प्रोक्षणादिनाऽक्ष- निर्म्मलीकृतौ । मार्ज्जनायाम् ॥ मा- र्ज्जनम् । मृजूशुद्धौ । मृजूष्शौचाल- ङ्कारयोर्वा०चुरादि: । क्तिन् । इ- दुपेतिमेट् । णिलोप : ॥

माल : । पुं० उन्नतभूतले० क्षेत्रे । वङ्गादेशविशेषे ॥ यथा । मा- लाभिख्या : किराताश्च सर्वे विन्ध्य- निवासिन : ॥ देशविशेषे ॥ तच० मेदिनीपुरप्रदेशे मालभूमिरितिप्रसिद्ध: ॥ न० कपटे ॥ वने ॥ उन्नतभू- तले ॥ क्षेत्रे ॥ माति । मामाने । सर्वेन्द्रायवस्थविप्रसुजचुरच्युरक्षुर भद्रीयमेरमेलमञ्जाशुक्लगौरवल्गे रा- भाला : । इतिरन् । निपातनाल्ल- त्वम् ॥

मालक : । पुं० निम्बवृक्षे । मल्लारे । मल्लारवृक्षे । स्वार्थे कन् ॥ न० स्थल- पद्मे ॥

मालका । स्त्री० माल्ये ॥

मालकौश : । पुं० कौशिके । रागवि

शेषे । अश्वगालसमयोराधिमे
य : ॥

मालवक्षकम् । न० सम्पूर्णरूपकसन्धौ । मालाश्चाधि० पु० गौ० भा० ॥

मालतिका । स्त्री० छन्दोविशेषे ॥ यथा । वाहितगुरुः पुनरन्त्यगुरुर्यस्मिन्वामा रगाः सगणमुनिमाना : मालति काकथितापि कसम्मतिमिर्विदित मुनिभिः कृतमाना । गौडकुले मधुरस्थरहीनदयापरसत्कविभिः प्रतनागाश्रीयकवन्तपरिभ्रमिणा मधुमाधवमाधवदानविधाना । मालत्येव : ॥

मालती । स्त्री० युवती ॥ ज्योत्स्नायाम् । विशल्यायाम् ॥ ज्योत्स्नायाम् ॥ निशि ॥ नदीविशेषे ॥ जात्याम् । तद्वैशी० पु० प्रसिद्धायां पुष्पलतायाम् ॥ यथा छन्दोमञ्जर्याम् ॥ चाद्वीचत्वारिंशत्कर्णायन्ते शेषे यत्रारामभारारागणी । रुद्रैर्वर्णैः पादेपादेविद्याताः मालत्या पादाधीभूपाविख्याता ॥ यथा । यायाभ्यामीगोत्तीन : कल्यान्तिप्रागादिशोपीभर्तुः पाथिक्कीपे । व्यामाम् भोधे तस्मिन् कालेलीलाभिः सत्यप्य सर्वोपध्योयमपृष्ठे तिष्ठन् ॥ जगतीछन्दोभेदेऽपि ॥ तलक्षणं यथा । भवतिनवावधमालतीजरौ ॥ यथा । इह कलयाच्युत केलिका नसेमधुरसौरभसारलोलुपः । कुसुमकलाक्षितचारविभ्रमामलिरपिचुम्बति मालतीमुहुः ॥ मालति काच्छन्दसि । मांजन्मीलतति । लति : सौपोर्मध्याय : । मूलविभुजादित्वात्कः । गौरादिः ॥ मालांमनोसिया । तनु० । पन्थेभ्यो मोलिष्ठ : ॥

मालतीतीरजः । पुं० टङ्कणे । सुगा० पु० भा० ॥

मालतीतीरसम्भवम् । न० गैरिटङ्के ॥

मालतीपत्रिका । स्त्री० जातीपत्र्याम् ।

मालतीफलम् । न० जातीफले ॥

मालयः । पुं० चन्दनद्रुमे ॥ त्रि० मलयसम्बन्धिनि ॥ न० गदे ॥

मालवः । पुं० जनपदविशेषे । माल मा० पु० भा० ॥ जनपदः पूर्वभागे गोदावर्यास्तयोत्तरे । माल माद्योमहादेशोधनधान्यपरायणः ॥ रागविशेषे ॥

मालविका । स्त्री० त्रिवृति ॥

मालवी । स्त्री० केशवपुष्पत्रयी । पाठा ख्याम् ॥ रागिणीविशेषे । मालव रागस्यपत्न्याम् ॥ मतान्तरे मेघ रागस्यभार्यायाम् । अस्यागानसमयो यथा । इन्द्रोत्थानात् समारभ्य यावद्गोमहोत्सवम् । गेयाभवेद्

यादृषद्०भा० ॥

मालाधरः । पुं० वर्णवृत्तविशेषे ॥ द्विजवरगणान्वितोगजपतिः पुनस्सूर्यकाम् ०करतलपरिस्फुरत्कमलकुण्डलेनान्वितः । सुरपतियुक्चियापरिगतः समंतात्सखे ०जयतिभुविहस्तभूपतिरयन्तुमालाधरः ॥ यथा । क्वचिदपिवयस्ययासहविनोदमातन्वती० कतिपयकथारसैर्नयतिवासरीयांक्षणम् । सुभगतयकामिनीसमधिगम्यसायामिनी समनुभवतिभामिनी मदनवेदना मन्थरा ॥

मालारिष्टा । स्त्री० पाठ्याम् । मरकतपत्र्याम् । हरितलतायाम् ॥

मालाखिका । स्त्री० पृक्कायाम् ॥

मालाली । स्त्री० पृक्कायाम् ॥

मालि: । पुं० सुकेशराक्षसपुत्रे ॥

मालिक: । पुं० मालाकारे ॥ पक्षिविशेषे ॥ मालाशिल्पमस्य । शिल्पमितिठक् ॥ मालास्यास्तिवा । व्रीह्यादिभ्यश्चेतिठन् ॥

मालिका । स्त्री० सप्तलायाम् ॥ पुत्र्याम् ॥ ग्रीवालङ्कारे ॥ पुष्पमाल्ये ॥ नदीविशेषे ॥ सुरायाम् । मद्ये ॥ टाप् ॥

मालिकी । स्त्री० मालिकयोषिति ॥ मालिन्० इ० भा० ॥ टिड्ढेति ङीप् ॥

माली । पुं० मालावति ॥ मालाऽस्यास्ति । सुखादिषु०मालाक्षेपे०इतिपाठादिनिः ॥ व्रीह्यादित्वाद्वा० इनिः । सतुचेपादन्यत्रापि ॥ सुकेशराक्षसपुत्रे ॥

मालिनी । स्त्री० मातृकायाम् ॥ मालिकयोषिति ॥ गौर्याम् । उमायाम् ॥ चम्पानगर्याम् । मन्दाकिन्याम् ॥ नदीविशेषे ॥ मालाऽस्त्यस्याः । व्रीह्यादिभ्यादिनिः । ङीप् ॥ यद्वा । मलते । मल धारणे । णिनिः । ङीप् ॥ अग्निशिखायाम् ॥ दुरालभायाम् ॥ अतिशक्वरीच्छन्दो १५ भेदे ॥ यथा । ननमयययुतेयं मालिनीभोगिलोकैः ॥ मृगमदकृतचर्चापीतकौशेयवासारुचिरशिखिशिखण्डाबद्धधम्मिल्लपाशा । अनृजुनिहितमंसेबंशमुत्क्वाणयन्तीधृतमधुरिपुलीलामालिनीपातुराधा ॥

मालिन्यम् । न० मलिनत्वे ॥

मालेय: । त्रि० मालायांभवे ॥ ढगाद्यः ॥

मालु । स्त्री० पत्रलतायाम् । पत्रवल्ल्याम् ॥ नार्याम् ॥

मालुधान: । पुं मातुलाहौ । चित्रसर्पे ॥ मालुरोषधी०तत्धानसस्य ॥ महापद्मे ॥

मालुधानी । स्त्री० लतान्तरे ॥

मालूक : । पुं० कृष्णार्जके ॥

मालूर : । पुं० माविडस्यवृक्षे । श्री फले । विल्वे । वैद्य० द्र० भा० ॥ मांसलश्रीपरेपांलुनाति । लूञ्छेद ने । बाहुलकादूरन् ॥ कपित्थवृ क्षे ॥

मालेया । स्त्री० स्थूलैलायाम् ॥

माल्यम् । न० कुसुमे । पुष्पे ॥ माला शिरसाधुमाल्यं पुष्पमितिविवरणम् । यथा । यथामाल्यंनमाल्यंनवासि तं शिवसर्पम् । नसुवृत्तिसर्वगन्धं तदात्सूक्ष्मस्पदर्शनम् ॥ पुष्पमाला याम् ॥ मूर्ध्नि न्यस्तपुष्पदामनि ॥ वीतदाताभावधिर्माल्यधारणनिषे धीयया । नविगन्धं कर्यांशुयांवपि माल्यं नधारयेत् । गन्धास्त्यानं पृष्ठे नमन्दं यैनविगर्हितम् ॥ रत्नमयस्त स्मि ॥ तापानाले ॥ मल्यते । मत धारणे मल्लश्रोकृत् ॥ यया । मा वीय । चतुर्थपांदित्वान्त्यण् ॥

माल्यपुष्प : । पुं० शणवृक्षे ॥

माल्यपुष्पिका । स्त्री० शणपुष्प्या म् ।

माल्यवान् । पुं० पर्वतविशेषे । मेरु त : प्राग्यामानीलनिषधयाम्योत्त रायते दिमहगयोत्रमविस्तीर्णैधेतु मानिलाष्टशतयोमंधोर्दष्टौ । मा ल्याऽस्यास्तीतिमतुप् । राघम सर्गे दृ

माक्ष : । पुं० वीटात्त्तीवरकन्यायामु त्पन्ने० सङ्करजातौ ॥

माक्षवी । स्त्री० मक्षयाभायाम् ॥

माक्षव्दिक : । त्रि० प्रतिपदेदरि । नि पेधके ॥ माशब्द । इतियावस: । तदाहेतिमाशब्दादिभ्यउपसङ्ख्या नमितिठक् ॥

माष : । पुं० ब्रीहिप्रभेदे । कुरुविन्दे । धान्यवीरे । वृपाकारे । मांसफ़ी । यशाढ्ये । पित्र्ये । भोगने । मा ष०कट्ट० द्र० भा० ॥ मापस्यप र्याय : । यवयवेषप्राख्योपविद्वर्जे भ्यद्भ्यण् । तस्यफलपाकशुपामिति लुपि०गुणवद्भाव : ॥ माषोगुरु : स्वादुपाक : स्निग्धोरुच्योऽनिलाप ह : । उष्ण : सन्तर्पणोबल्य : शुक्र लोबृंहण : पर : ॥ भिन्नमूत्रमला स्तन्यमेद : पित्तकफप्रद : । गुदकी लार्दितश्वासपक्तिशूलानि नाशये त् ॥ कफपित्तकरामाषा : कफपि त्तकरंदधि । कफपित्तकराम्त्स्या शुष्कार्कंकफपित्तहात् ॥ मृणाक्षांमापसूपे नमधुनाचनभक्ष्यं त् ॥ तण्डपरिमाण विशेषे ॥ हेमपञ्चसमधृते विन्ते योमण्यमाषक : ॥ परिमाणविशेषे । माषके ॥ सप्तमगधमार्गेसुन्दुराम ते ५ गुञ्जाधम्मसते ६ ८ गुञ्जाप रिमाणम् । कालिङ्गमार्गेसुम्भुराम ते ५ ७ ८ गुञ्जापरिमाणम् । यै

मतान्तरे १० गुञ्जापरिमाणम् । यथा । गुञ्जाभिर्दशभिर्माषः आर्यो माषचतुष्टयमिति वैद्यकपरिभाषा । मासा इति भाषा ॥ ज्योतिःस्मृतिमते १२ गुञ्जापरिमाणम् । यथा । पलगुञ्जाभिर्माषैः स्यात् रक्तिभिर्माषकम् । तोलकं चितयं ज्ञेयं ज्योतिर्ज्ञैः स्मृतिसम्मतमिति तिथ्यादितत्त्वधृतवचनेन पञ्चमाष रक्तिकाधिकमाषद्वयाधिकतोलकं यम् । एतेन माषकपरिमाणं द्वादश रक्तिकं भवति ॥ मूर्खे ॥ त्वग्दोषभेदे । मस्सा इति भाषा ॥

माषकः । पुं॰ पञ्चरक्तिकपरिमाणे । गुञ्जाः पञ्चाद्यमाषकस्तमरः ॥ दशार्द्धगुञ्जं प्रवदन्ति माषं माषाह्वयैः षोडशभिश्च कर्षमिति लीलावतीच ॥ षड्भिस्तु रक्तिकाभिः स्यात् माषको हेमधान्यकौ । माषो गुञ्जाभिरष्टाभिः सप्तभिर्वा भवेत् क्वचिदिति भावप्रकाशः ॥

माषपर्णी । स्त्री॰ महासहायाम् । वनमुद्गौषधी । काम्बोज्याम् । वनमाषे । माषाचीति॰ गौ॰ ई॰ मा॰ ॥ माषपर्णी हिमा तिक्ता रूक्षा शुक्रबलासकृत् । मधुरा ग्राहिणी शोषवातपित्तज्वरास्रजित् ॥

माषवर्द्धकः । पुं॰ स्वर्णकारे ॥

माषवटी । स्त्री॰ वटिकाविशेषे । चटी॰ वटी॰ इ॰ भा॰ ॥ माषाणां पिष्टिकाभिः लवणाद्र्रकसंस्कृता । तया विरचिता यस्तु वटिका सा प्रशोषिता ॥ तस्माद्धृततैले वा अथवा सुप्रलेहिता । वटकाः सगुणैर्युक्ताज्ञातव्याः क्वचित् शुभम् ॥

माषाशः । पुं॰ घ॰ प्रतिमाषम्॰ इ॰ त्य र्थे ॥

माषाद् । पुं॰ कच्छपे ॥ त्रि॰ माषभक्षके ॥

माषादिः । पुं॰ शमीधान्यगणे । माषादिस्सगणविशेषश्च सः । माषोमुद्गो राजमाषः कुलत्थश्चणकस्तिलाः । चणकस्तथाढकी चैवरइति शमीधान्यगणः स्मृतः ॥

माषीणम् । न॰ माषक्षेत्रे । माषा॥ माषाणां भवनं क्षेत्रम् । विभाषा तिलमाषोमाभङ्गाणुभ्य इति पक्षे खञ् ।

माषेण्डरी । स्त्री॰ इण्डरी॰ इन्दरी॰ से फ॰ इति हिन्दीप्रसिद्धखाद्य द्रव्ये ।

माष्यम् । न॰ माषीणे । माषक्षेत्रे । माषाणां भवनं क्षेत्रम् । विभाषा तिलमाषे तिपक्षे यत् ॥ माषेभ्यो हितं वा । खलयवमाषेत्यादिना यत् ॥

मा । पुं॰ चन्द्रे ॥ मासे ॥ मिमीते मानन्दमिति मा । वाहुलकादसि

घलाद्वयसि : ॥

मास : । पुं० मासे । वर्षांशे । शुक्लकृष्णपक्षद्वयात्मकेकाले ॥ मासोद्विविध : शुक्लादि : कृष्णादिश्च । तत्र चैत्रशुक्लप्रतिपदमारभ्यामावास्यापर्य्यन्तं शुक्लादि : । कृष्णपक्षप्रतिपदमारभ्यपूर्णिमापर्य्यन्तं कृष्णादि : ॥ माघश्चन्द्रस्यायम् । अण् । सौरादिषु । यथा । मासश्चतुर्विधः प्रोक्ता : सावनादिप्रभेदतः । चिंशद्दिनात्मकस्तत्रसावन : परिकीर्त्तित : ॥ एतारमार्क्कसंक्रमादासंक्रान्ति : सौरोभिधीयते । शुक्लपक्षादिकृष्णान्तश्चान्द्र : स्यादन्यथापिवा ॥ सर्वनक्षत्रभुक्त्यान्नाक्षत्रोमासउच्यते ॥ तत्र । चाद्विकोपितृकृत्ये चमासश्चान्द्रमस : स्मृत : । विवाहादौस्मृत : सौरोयज्ञादौसावनोमतइतिविशेष : ॥ सचतेपरिमीयते चन्द्रगतिविशयास्याय । मसीपरिणामे । कर्मणिघञ् ॥

मासजात : । त्रि० जननादूर्द्धगतमासोगतस्तस्य ॥ सवैवव्यवहारात् । मासोजातस्ययस्य : । काला : परिमाणिनेतिसमास : ॥

मासज्ञ : । पुं० दात्यूहे ॥ त्रि० मासविदि ॥

मासतम : । पुं० मासस्यपूरणे ॥ नित्यंशतादीतिडटस्तमडागम : । शतादिमासार्द्धमाससंवत्सराच्चेतिपाठात्डट् ॥

मासनम् । न० सोमराज्याम् ॥

मासमान : । पुं० वत्सरे ॥ न० मासपरिमाणे ॥

मासर : । पुं० निस्रावे । भक्तसमुद्भवमण्डे । मांड० पीच० इ० भा० ॥ मास्यते । मसीपरिणामे०बाहुल्यादरन् ॥ यद्वा । माश्री : सरत्यत्र । सृ० पुंसीति घ : ।

मासशिंबिका । स्त्री० सर्षपोपधिविशेषे ॥

मासान्त : । पुं० अमावास्यायाम् ॥ संक्रान्तिदिने ।

मासिकम् । न० पन्वाहार्ये । दर्शश्राद्धे ॥ पितृणांमासिकंश्राद्धमन्वाहार्यं विदुर्बुधा : । तच्चामिषेणकर्त्तव्यं प्रशस्तेनप्रयत्नत : ॥ मासेभवम् । कालाट्ठञ् ॥ प्रेतस्य० संवत्सराभ्यन्तरे० प्रतिमासंमृतादितिथिमारभ्यश्राद्धे । मासोदेवताऽस्यवा । मासेभवमवत ॥ कर्मणि । मासेदेयं । देयकर्मणि । ठञ् ॥ त्रि० मासस्यविनि । मासेननिर्वृत्तम् । ठञ् । मासेभवंवा ॥

मासुरी । स्त्री० श्मश्रौ ॥

मासूर : । त्रि० मसूरविकृतौ ॥ मसूरस्यावयवोविकारोवा । बिल्वादयश्च ॥

मासा । पं० अशनम् । धारणं ॥ माषश्चमाषश्च । अनयो : समाहार : ॥

माहाकुलः । त्रि० महाकुलीने ॥ महाकुलस्यापत्यम् । महाकुलादञ् खञाविति पक्षे अञ् ॥

माहाकुलीनः । त्रि० महाकुले ॥ महाकुलस्यापत्यम् । महाकुलादितिपक्षे खञ् ॥

माहाजनिकः । त्रि० महाजनमायहिते ॥ महाजनोजनय । महाजना ठञ् । बहुव्रीहिस्यु । महाजनीयः ॥

माहात्म्यम् । न० महात्मत्वे ॥ प्रभावे । महात्मनोभावः । ष्यञ् । पलतियथैश्वर्ये । विश्वउच्चादिक मु'स्थ व्यविकारित्वे । शुभाशुभस्य संकारविदत्वं यथैषम्ये । यस्यासौ घादिपाशदामल्यमस्त्र गौदासी न्ये ॥

माहाराजिकः । पुं० गणदेवताभेदे ॥ महाराजोदेवतैषाम् । महाराजप्रो ष्ठपदाङ्कञिति॰ठञ् ॥ महाराजो भक्तिरस्य । महाराजाट्ठञ् ॥

माहावती । स्त्री० पाशुपतव्रतसम्बन्धिन्यांपदती ॥

माहिनम् । न० राज्ये ॥ महामीड्यम् । मह० महेरिनण्वेतीनण् ॥ त्रि॰महनीये ॥

माहिरः । पुं० देवराजे । इन्द्रे ॥

माहिषम् । न० महिष्याधर्मे । घद्म दिव्यादित्वा ॥ त्रि० महिषसम्बन्धिनि । महिषोपजीविनि । महि

ष्याः॰ महिषप्रजा॰घदम् । अ ण् ॥

माहिषमल्लः । पुं० शालिभेदे ॥

माहिषिकः । पुं० महिषबोधने ॥ महिषीमतौ । व्यभिचारिण्यनुरक्तपतौ ॥ यथा । महिषीत्युच्यतेनारी यास्याद्व्यभिचारिणी । तांदुष्टां कामयति यः सवैमाहिषिकः स्मृतः ॥ भगदारोपार्जितस्रीधनोपजीविनि ॥ यथा । महिषीत्युच्यते भार्या भगेनोपार्जितंधनम् । उपजीवति यस्तस्याः सवैमाहिषिकः स्मृतः ॥

माहिषाती । स्त्री० शिशुपालनगरीम् ॥

माहिष्यः । पुं० वर्णसङ्करजातिविशेषे । वैश्यायांक्षत्रियाज्जन्मत्रः । यथा क्षत्रीवैश्यवृत्त्यागीतेसद्भ्यवचयाम् । माहिष्यायांशुभावीर । प्रोक्ताथो ज्ञनसाम्बयम् ॥

माहेन्द्रः । पुं० शुभदण्डविशेषे ॥ रव्यादिशनिपर्यन्तेषुवारेषु यममहेन्द्राख्यौ एकैकदण्डात्मकौ स्तः । तत्र यममहेन्द्रयोर्दण्डौ शुभौ । वायुयमयोर्दण्डावशुभौ ॥ यथा । स्यातांवायुयमौसूर्येमायावयत्कालनिधौ । वयमायाकुलेषु यामावायवसुधाशुभे । सुरौवायवयमावैव॰मायावपतयाग्रौ । सूर्यसुषेयमाज्ञावघटीयुग्मंशु

माशुभम् ॥ माहेन्द्रेविजयोनित्यं-
वारुण्यं चधनागम : । वायौचक्षम-
सेनित्यं यमेपिमरणं ध्रुवम् ॥ त्रि॰
महेन्द्रसम्बन्धिनि ॥

माहेन्द्री । स्त्री॰ गवि ॥ शच्याम् ॥ अ
मरावत्याम् ॥

माहेय : । त्रि॰ मह्यापत्ये ॥

माहेयी । स्त्री॰ गवि । सौरभेय्याम् ॥
मह्या : • गोत्रापत्यम् । स्त्रीभ्योढ
क् । मह्यांसेप्र्ज्यते मह॰ पुंसी-
ति॰ स्त्रीनोघचीलवाय : । महाया-
अपत्यम् । ढक॰ इतिस्वामी ।

माहेश्वरी । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ यथा ।
महादेवातामुत्पन्नामहाशक्ति : प्रेत्य-
सैवत । माहेश्वर्यास्तत्तुं स्वामाहे
श्रीतिलकास्मृता । (*) ॥ ॥

माहेश्वर । त्रि॰ कौलिके । स्त्री॰ स्म
ते । यथा । र॰ माहेश्वरे स्मार्त्ते
प्रस्त्रीत्पन्नामाशिभि : । सम्पार-
स्तामसमार्थं दजीवन्मुक्ताभवन्ति ह ॥
पश्चात्समा॰ दतम॰ नस नाम॰ ईश्व
रस्याह्रिमना : प्रयान्ति स्वतिष ॥
महेश्वरसम्बन्धिनि ॥ तद्देशमत्त्व-
म् । न॰ सपपुरार्थाविशेषि ।

माहेश्वरपदम् । न॰ तीर्थविशेषे ।

माहेश्वरी । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ मातृ-
भेदे । यमलिकायाम् ॥ त्रिपत्रा ॥
यथावीर्मे ४ ६ ध्यावे । नयंनारा-
यणीगौरीजगन्माताससनातन : । वि

भव्यसंस्थितोदेव : स्वात्मानं यष्टु-
धेश्वर : ॥ नमेमिट्ठ : परंतत्त्वं दे
वाद्यामममव्ययं व : । एकोऽहंदेवदेवा
त्माभवानीविष्णुरेवचेत्यादिवचना
त् । मित्रशब्दाम् ॥ महेश्वरस्येय-
म् । अण् । ङीप् ॥ तीर्थविशे
षे ॥

मित : । त्रि॰ प्राप्ते ॥ निश्चिते ।
परिच्छिन्ने । मोयसेस्म । मा॰ माङ्॰
मेङ् प्रक्षिप्तागेवा । क्त : । द्यतिस्य
तीतीकारान्तादेश : । (*) ।

मितद्रुम : । पुं॰ दंतावले । हस्तिनि
मितद्रुच्छति । गम्लृ॰ । गमे : सुपिवा
च्छन्दसिद्धच् । खित्तिमुम् ॥ स्त्री॰
टाप् ॥ त्रि॰ परिमितगामिनि

मितद्रु : । पुं॰ समुद्रे । मितं द्रवति
। द्रु॰ परिमितयोर्द्रुवतित्यु ।

मितम्पच : । त्रि॰ कृपणे ॥ कृपणे ॥ दुर्गते । मितम्पचति ।
मितनखेषु तिमितोपपदात्पचे :
कर्मविखश् । मुम् ॥

मिताशन : । त्रि॰ युक्ताहारे । परि
मितभोजिनि ॥ मितमशनंयस्या-
स : ॥

मिति : । स्त्री॰ ऐधत्ये । पक्षच्छेदे ॥
माने ॥ त्रिज्ञाने मानम् । मा
ङ्॰ । क्तिन् । द्यतिस्यतीत्युत्व
म् ॥

मिष : । पुं॰ द्युमणौ । सूर्ये ॥ न॰ ।

सुहृदि । सख्यौ । मेद० पु० भा० ॥ यथा । सार्थः प्रवसतोमित्र भार्यामित्र गृहेसत : । आतुरस्यमित्र वैद्यमित्र दानंमित्र मरिष्यत : ॥ इति । अपिच, सगुणागासहनोयस्मु: सर्वदानुगत : सुहृत् । एवम्विधो भवेन्मित्र समप्राप्य : सखाभवेत् ॥ स्मृतिभेदस्त्वविपश्चित : ॥ वर्ण भेदो यथासरि । प्रीतिकारके ॥ तत्तु धर्मिधं यथा । सहार्थीभजमानस्य सहज : कृत्त्रिमस्तथै तिभेदात् ॥ तत्रस्थित्कस्त्रपित्रिय मकस्थित् स ख वद्विषु : । कारणादेवचान्ये मित्रायिरिपवस्तथा ॥ साम्नीयान मह कुर्यात्मत्रुचोत्स्याशोङ्कुरा : तन्मित्र यत्र विश्व म : पुरुष : सजितेन्द्रिय : ॥ सर्वधानुकर मित्र दुस्वार प रपात्मनम् । यनित्यस्था हि चित्तानांप्रीतिरर्थे विभिद्यते ॥ शत्रोः परस्मिन् । स्वदेशाऽव्यवस्थित राज्ञात् परस्मिन् ॥ विजयानन्तरो राजाशत्रु मित्र मत परस्मिन् मरात्त ॥ हिरण्यभूमिसम्प्राप् त्यापायि यीनतय धत्ते । यथा मित्रं भ तराय्व्यारूपमण्यायतिक्षमम् । धर्मज्ञश्चकृतज्ञश्चतुष्टप्रकृतिमेवच । अनुरक्त स्थिरारम्भ लघुमित्र प्रशस्यते । मेदाति । जितिसंबन्धे

अमित्रमित्रिद्विरिसिम्य : यन्नद्वितीय्

य : यथा । मित्रात्प्रायते । पैङ्गपालने । सुपोतिक : ॥ अष्ट मतारायाम् ॥ अनुराधानक्षत्रे ॥ सर्वभूतात्मकेतातजगन्नाथे जगन्मये । परमात्मन्निगोविन्दे मित्रामित्र कथाकुत : ।

मित्रद्रोही । त्रि० नरकाधिकारिविशेषे । मित्रद्रुहि ॥ यथा । मित्रद्रोही कृतघ्नश्च अविश्वासघातका : । ते नरानरकं यान्तियावच्चन्द्रदिवाकरा वितिमत्ते मित्रोपाख्यानम् ॥

मित्रध्रुक् । पुं० मित्रद्रोहिणि । मित्र स्यापकारके ॥ मित्रद्रुह्यति । द्रुहः कृत् क्विप् ॥

मित्रयु : । पुं० लोकयात्राभिज्ञे ॥ । त्रि० मित्रवत्सले । क्याच्छन्दसि ॥ यथा मित्रयाति । या० मयुरादित्वात्सुक् ॥

मित्रद्रुहम् न० मैदे यिपाषाम् । सु वतुस्थानी ।

मित्रलब्धि : । स्त्री०)

मित्रलाभ : । पुं०) सुहृत्प्राप्तौ ॥

मित्रवत्सल : । त्रि० मित्रप्रिये । मित्र यौ ॥ मित्रवत्सल यमास : ॥

मित्रा , स्त्री० सुमित्रायाम् । शत्रुघ्न मातरि ॥

मित्रावरुणीयम् , न० मित्रावरुणयन्त्वक सृक्तविशेषमतकर्मभावयो: ॥ तो सामभृद : ॥

मिथः । अ० अन्योन्यमित्यर्थे । रहस्यर्थे ॥ मेथति । मेथृसङ्गमे । असुन् । पृषोदरादित्वात् उत्वम् ॥

मिथिः । पुं० मिथिराजपुत्रे । जनके ॥

मिथिला । स्त्री० जनकपुर्याम् ॥ विदेहायाम् ॥ देशविशेषे । तेरभुक्ति । तिरहुत० इ० भा० प्र० ॥ यथा । गङ्गाहिमवतोर्मध्ये नदीपञ्चदशान्तरे । तैरभुक्तिरिति ख्यातो देशः परमपावनः ॥ मिथिः । विदेहः : समाख्याता तेनासौ मिथिला स्मृता ॥ मथ्यन्तेऽरिपवोऽत्र । मथ विलोडने । मिथिला इत्यत्र तीलच् । अकारस्येत्वं निपातनात् ॥

मिथु । अ० व्याहित्यर्थे ।

मिथुनम् । न० स्त्रीपुंसयोर्युग्मे । द्वन्द्वे । युगले ॥ जुगल० जोडी० इ० भा० ॥ द्वयोः ॥ सुरते ॥ द्वन्द्वमिति सुप्तौ ॥ तृतीयराशौ । मिथुने ॥ मिथुनराशिलक्षणं यथा । मिथुनोदयसञ्जातोमानीसत्वरतः खलः । त्यागीभोगीधनीकामीदीर्घसूत्रो रिमर्दनः ॥ मेथति । मिथृसङ्गमे । क्षुधिपिशिमिथिभ्यः : कित् इत्युनन् । उपमर्गविशिष्टधातोः । सन्ध्याम् ॥

मिथुनाधिपः । पुं० बुधग्रहे ॥

मिथो । अ० रहसि ॥ समार्थे । अन्योन्यमित्यर्थे ॥ मेथति । मेथृ० । बाहु

लकादोः । पृषोदरादित्वाद्धस्वः ॥

मिथ्या । अ० अमृते । वितथे ॥ प्रागभावयुक्तत्वेसत्यनिच्छारचनात्वं मिथ्यात्वमितिमिथ्यालक्षणम् ॥ यदसत्तासमानं तन्मिथ्या स्वप्नगजादिवदितिच ॥ स्त्री० अधर्मपत्न्याम् ॥ यथा । अधर्मपत्नीमिथ्यासासर्वधूर्तप्रपूजिता । ययाविना जगत्सर्वमुच्छिन्नं विधिनिर्मितम् ॥ मिथ्ययाविनाधर्मसमुदाय रूपस्त्विन्नं भवति । मिथ्याभाषणाभावे धर्मस्याभावात् इत्यर्थः । सत्ये चादर्शनायामत्रेतायांसु स्थादपिधौ । अर्द्धाकयबलावद्वापरे चैवसंहता ॥ कलौमहाप्रगल्भायसर्वत्र्याषिकाचनात् । कपटेनसमभावाभ्रमत्य वरवेदपरेद्रति । मथ्यते । मथ० । अध्न्यादित्वात्साधुः ॥

मिथ्याचारः । त्रि० मायाचारे । सत्वशुभभाविनफलाद्योग्यत्वात् ॥

मिथ्याज्ञानम् । न० भ्रेदायरपूर्वकम्० अन्यस्यान्याकारावभासे ।

मिथ्यादर्शनम् । न० शास्त्रोपपत्तिदार्ढ्ये मैथदर्शने ।

मिथ्यादृष्टिः । स्त्री० कर्मफलापवादकज्ञाने । नास्तिकतायाम् । मिथ्यात्वव्यपदत्वे । मध्यिमयिमोदृष्टिर्ज्ञानम् असत्यदर्शने ॥

मिथ्याध्यवसितिः । स्त्री० मिथ्याध्यव साये ॥

मिथ्यानिरसनम् । न० शपथे ॥

मिथ्याप्रयुक्तः । त्रि० यदर्थं प्रतिपाद मायप्रयुक्तस्ततोऽर्थान्तरं स्वरवर्ण टो पाद्यतिपादयति । शब्दे ॥

मिथ्याभियोगः । पुं० अध्याख्याने । यत् संमेधारयसोत्यादिमिथ्योक्तावम रूपे । मिथ्यापवादे । मिथ्याचासा वभियोगश्च ॥

मिथ्याभिशंसनम् । न० अभिशापे । । खर्वं शीयं त्वयाक्रान्तमित्यादिमि थ्यार्थं वादिसाधनरूपे मिथ्यारोप णाख्ये ॥ अभिमंसे भावे ल्युट् ॥

मिथ्याभिशापः । पुं० मिथ्यापवादे ॥ यथा । शुक्लपक्षे चतुर्थ्यान्तु सिंहे चन्द्रस्य दर्शनम् । मिथ्याभिशापं कुरुते तस्मात् पश्यत् न तत : ॥

मिथ्यामतिः । स्त्री० भ्रान्तौ । भ्रमे ॥ मिथ्याचासौमतिश्च ॥

मिथ्याविनीतः । त्रि० कपटे नविन यिनि ॥

मिथ्यासाक्षी । त्रि० कूटसाक्षिणि ॥ तस्याज्ञानप्रकारमाह्याज्ञवल्क्य : । उक्ते पि साक्षिभिः साक्ष्ये यद्यन्ये गुणवत्तमाः । द्विगुणावान्यथावा पूर्वेसाक्षिणः कूटाः स्युः पूर्व साक्षिण ॥

मिथ्योत्तरम् । न० चतुर्थोत्तरान्तर्ग तो त्तरविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । अभि युक्तोऽभियोगस्य यदि कुर्यादपह्नवम् । मिथ्यातत्तु विजानीयादुत्तरं व्यव हारत : ॥ तच्चतुर्विधं यथा । मि थ्यैतन्नाभिजानामि ममतत्र न संनिधिः । अजातश्चास्मितत्काले० इतिमिथ्याचतुर्विधम् । इतिव्यव हारतत्त्वं ॥

मिथ्योपलब्धिः । स्त्री० मायागन्धर्व नगरादिज्ञाने ॥ मिथ्याचासावुपल ब्धिश्च ॥

मिद्धम् न० चिन्ताभिसद्धर्षे ॥ आलस्ये ॥ बिद्दे ॥ निद्राया म् ॥

मिम्मिन . । त्रि० सानुनासिकवाक्य विशिष्टे । गुन्गुना० प्र० भा० । गो ना० इ० गैर० दे० भा० । मीमथा इ० पर्वतीयभाषा ॥ अश्वनिदान म् । आवृत्तवायुः सकफोधमनी: शब्दनादिनीः । नरान्करोत्यक्रि याकान्मूकमिम्मिनगद्गदान् ।

मिमङ्क्षुः । त्रि० मङ्क्तुमिच्छौ ॥ मस्जे : सन्नन्तादुप्रत्ययः ॥

मिमन्थिषुः । त्रि० मथितुमिच्छौ ॥ मथे : सन्नन्तात् उः ॥

मिमान : । त्रि० मानङ्कुर्वाणे ॥ माङ्शोलट : शानजादेशः । ह्रायि तिद्दिर्भावः ॥

मिम्भिरः । त्रि०)

मिम्मिनः । त्रि०) मिम्मिने ॥

थार्थ देशे । तत्पृष्ठभागेकुरुतेऽरिह-
विंशुतंक्रकाम्बाशुभमादधाति ॥
भोगाययासमश्वस्यपृष्ठे यायेंच
यामेकथितंजयाय । सर्वार्थलाभा-
यचयासमेवेजातंसुतंस्यात्क्रमतोऽ
ष्टधैव ॥ क्रमाद्विपैधंगमनस्यमिश्र-
कालंसम्यविंशुतमुपरोगम् । करो-
तिरोगक्षयमर्थलाभंशीमादिदिशुसु
तमुत्तमम् ॥ धौपधेषाष्टमारोहेवि
वादेशयमेऽयने । विद्यारम्भे योज-
यायेसुतससस्तुशोभनं ॥

मिश्रशब्दः । पुं० अश्वतरे ॥

मिश्रा । स्त्री० सङ्क्रान्तिविशेषे ॥ स्व
गौमिश्रमेसाभवेदेवमिश्रायशूनांसु-
ख तमविहत्भिवक्रम् ॥

मिश्रिका । स्त्री० मिश्रायाम् । मिश्रै-
यस्यार्थेवा ः ॥

मिश्रित ः । त्रि० गौरविते ॥ मिलिते
। युक्ते । (ॐ) ॥ ॥

मिश्रिता । स्त्री० सङ्क्रान्तिविशेषे ।
मिश्रायाम् । मिश्रिताचैरविज्ञेया
मिश्रितसैसुसङ्क्रामे ॥

मिश्रेया । स्त्री० मधुरिकायाम् । सौं
फ०पनसौंफ०धनुसावा०ग्र०भा० ॥
शतपुष्पायाम् । तालपर्ण्याम् । व-
नजायाम् । घनाक्पुष्प्याम् । स-
दितपुष्पिकायाम् । समुफा०इं०-
गो०दे०भा० । मिश्रेयात्रयाग्नो-
त्वविशेषादोनिशुद्धनुत् । अग्निमा
न्द्यच्छर्दोदद्यावयविट्शमिशुलहृत् ।
रूक्षोष्णापाचनोकासवमिश्रे घ्नानि
लान् हरेत् ॥ तद्गुणाः मधुरिका-
पर्यायशतपुष्पागुणाः ॥ मिश्रयति ।
मिश्र० । चच् । ईयते । ईङ् ० ।
मधाद्यच् । मिश्राचासाविद्याच ।
शकन्ध्वादि ः ॥

मिष ः । पुं० स्पर्द्धने ॥ न० व्याजे ॥
मिषति । मिष० । क ः ॥

मिषम् । त्रि० पश्यति ॥

मिषि ः । स्त्री० मधुरिकायाम् ॥ शत
पुष्पायाम् । जटामांस्याम् ॥

मिषिका । स्त्री० जटामांस्याम् ॥

मिषी । स्त्री० मिस्याम् ॥

मिष्ट ः । पुं० मधुररसे ॥ नूतनसर्प-
षश्चांनचोदन पिच्छिलानिदधी
नि । अल्पव्ययेसुन्दरियाम्यजनो-
मिष्टमश्नाति ॥ त्रि०मधुररसवि-
शिष्टे ॥

मिष्टनिम्बूकम् । न० मीठा०नीम्बू०
इतिप्रसिद्धे फले । मिष्टनिम्बूकफलं
स्वादुगुरुमारुतपित्तनुत् । गरारग-
त्रिपघ्नं सिऋघोत्क्रेशिवरक्तहत् ।
शोपाद्यचिद्यपाध्नहिंस्रंबल्यश्च हं
णम् ॥

मिष्टान्नम् । न० मधुरद्रव्ये ॥ मिष्टान्न
पानदाताचसततंश्रद्धयान्वितः । दे
वधुरापरानिच्चं नष्टे तीसायतेस्-
त ः ॥

मिसि : । स्त्री॰ मधुरायाम् । जटामांस्याम् । शतपुष्पायाम् । अज मोदायाम् ॥ मस्यति । मसीपरिमाणे । सर्वधातुभ्य इन् । बाहुलकात् : स्यादिङ : ॥ अश्वीयांश ॥

मिसी । स्त्री॰ मिसौ । तपस्विन्याम् । जटामांस्याम् ॥ मस्यति । मसौ॰ । कन् । कृदिकारादिति ङीष् । पृषोदरादि : ॥

मिहिका । स्त्री॰ धनच्छाये । नीहारे । तुषारे । मेहति । मिहसेचने । क्कुन् शिल्पिसंज्ञयोरितिक्कुन् ॥

मिहिर : । पुं॰ विक्रमसभे । अर्के । मार्तण्डे । सूर्ये ॥ मेघे ॥ बुधे ॥ मेहति । मिह॰ । इषिमदिमुदिखिदीतिकिरच् ॥ वायौ ॥ चन्द्रे ॥

मिहिराण : । पुं॰ जगद्योनौ । शिवे ॥

मीढ : । त्रि॰ मूत्रिते ॥ मिह्यतेस्म । मिह॰ । क्त : ॥ सिक्ते ॥

मीढुष्टम : । पुं॰ शिवे ॥

मीढ्वान् । पुं॰ शिवे ॥ मीढ्वांसौ । मीढ्वांस : इत्यादि ॥

मीत : । त्रि॰ हते ॥ मीयतेस्म । मीञ्हिंसायाम् । गत्यर्थेत्यकर्मकेति कर्तरि क्त : ॥

मीन : । पुं॰ मत्स्ये । राशिविशेषे । चन्द्रांशे । गन्याततसफलंवदा । मीनराशौ समुत्पन्नो रत्नपाकुन

पूरित : । अल्परोमा महाप्राज्ञो दीर्घकालपरीक्षक : । मीनाति॰मी यते वा । मन्॰ फेनमीनाविति निपातित : ॥ भगवतो विष्णो : प्रथमावतारे । प्रकृतिर्विष्णुरूपा च पुंरूपश्च महेश्वर : । एवं प्रकृतिभेदेन भेदास्तु प्रकृतेः स्मृताः ॥ छायारूपा कालिकाख्या द्वाभ्यां रूपाभ्यामागता । शिवश्च शिवदो भुक्त्वा धूमवतीं भवेत् । छिन्नमस्ता नृसिंह : श्रावणस्य भैरवी । सुन्दरी नाम मत्स्य : स्याद्वामनो भुवनेश्वरी । भामवती विरूपास्याद्भगवान् कूर्मरूपिणी । सर्वे भगवती कामाख्या ग्नगर्भत्तवम् ॥ त्वयश्च भगवान् छाया : श्रीकृष्णोऽभवद्भुवि ॥

मीनकेतन : । पुं॰ प्रद्युम्ने । कन्दर्पे । मीनशब्दो लक्षणे मत्स्यार्थे : । मीनो मकर : केतनं ध्वजो यस्य स : ॥

मीनगन्धिका । स्त्री॰ जलाशये ॥

मीनघाती । पुं॰ बके ॥ त्रि॰ मत्स्यघातके ॥

मीननेत्रा । स्त्री॰ गण्डदूर्वायाम् ॥

मीनर : । पुं॰ जलजन्तुभेदे । मकरे । अविदर्शके ।

मीनरङ्क : । पुं॰ पक्षिविशेषे । मत्स्यारङ्गे ॥

मीना । स्त्री॰ उषाकन्यायाम् । कश्यपस्य भार्यायाम् ॥

मीनाक्षी । स्त्री॰ देवीविशेषे ॥ मत्स्या
ने । चिदम्बरे । हालास्ये । मत्स्या
च्याम् । मत्स्ये स्त्री॰ द॰ भा॰ ॥
गण्डदूर्वायाम् ॥ कुवेरकन्यायाम् ॥
मीनाण्डी । स्त्री॰ शर्करायाम् ॥
मीनाधिपः । पुं॰ बृहस्पतौ ॥
मीनाघोषः पुं॰ । दर्दुरे । व्यञ्जनप्र
भेदे । सार्द्रमीनव्यञ्जनसङ्गे ॥
मीमांसकः । पुं॰ सिद्धान्तिनि । पू
र्वोत्तरमीमांसाशास्त्राभिज्ञे । मी
मांसामधीते वेत्ति वा । क्रमादिभ्यो
वुन् ॥ पूर्वमीमांसासूत्रकर्त्ता जैमि
निः । वृत्तिकर्त्ता कुमारभट्टः । भा
ष्यकर्त्ता शवरस्वामी । प्रभाकरः कु
मारभट्टस्य छात्रः । सपदगुरुत्वेन
भण्यते । तन्मतं गुरुमतम् । तच्छि
ष्याः प्राभाकराः ॥ उत्तरमीमांसा
सूत्रकर्त्ता वेदव्यासः । तेषां भाष्यक
र्त्ता शङ्कराचार्यः । वार्त्तिककर्त्ता सु
रेश्वराचार्यः ॥ मीमांसको जैमिनी
ये वेदान्ती ब्रह्मवादिनि । वैशेषिके
स्यादौलूक्यः सौगतः शून्यवादि
नि ॥ नैयायिकस्त्वाक्षपादः स्या-
त्स्याद्वादिक आर्हतः । चार्वाकलौ
कायतिकौ सत्कार्ये साङ्ख्यकापि-
लौ ॥
मीमांसा । स्त्री॰ वेदविचारणे ॥ वि-
चारणायाम् ॥ सा द्विधा॰ पूर्वमीमां
सा॰ उत्तरमीमांसा चेति विस्तारः । त

त्र पूर्वमीमांसा द्वादशाध्यायात्मि
का॰ जैमिनिप्रणीता यज्ञादिधर्माधर्मा
दिनिरूपिका । यस्यामनुसृतानि
लोकव्यवहारनियमार्थमनुयाज्ञव-
ल्क्यादिभिर्बहूनि धर्मशास्त्राणि कृ
तानि ॥ उत्तरमीमांसा तु चतुरध्या-
यात्मिका वेदव्यासप्रणीता॰ ब्रह्मनि
रूपिका वेदान्तशास्त्रत्वेन प्रसिद्धा
धर्मप्रमेयमात्रे विविदिनकरणात्मना ।
इति प्रसंख्यताभागं मीमांसापूर्वि
ष्यति ॥ प्रमाणादयः प्रसङ्गात्ता द्वा
दश पदार्थाः क्रमाद्द्वादशानामध्या
यानां विषयाः । यथा । धर्मे वेदा-
दि प्रमाणव्याप्तिस्तथा च प्रमाणानि । प्र
माणभेदशेषत्वप्रयुक्तिक्रमसंख्याः ।
अधिकारोऽतिदेशश्च सामान्येन विशे-
षतः । ऊहो बाधश्च तन्त्रं च प्रसङ्गो
दिशः । द्वादशा … ध्यायोपेत
स्य । … वयः । प्रमाणाद
योऽध्यायानां विषयाः तत्र प्रथमाध्या
ये विध्यर्थवादादिरूपं धर्मप्रमाणं निरू
पितम् । १ । द्वितीये यागदानादिक
र्मभेदः । तृतीये प्रयाजादीनां दर्शपू
र्णमासार्थत्वेन शेषत्वम् । चतुर्थे गो
दोहनस्य पुरुषार्थत्वप्रयुक्त्यानुष्ठानं
तुल्यार्थत्वप्रयुक्त्यै प्रमादयः । पञ्च
मे क्रमनिवृत्तिविधेयत्वादयः । षष्ठे
कर्तुरधिकारी नान्यादेरित्यादयः ।
सप्तमे यागान्तरे गे इत्यादि प्र

चिन्निवर्त्ते । परिनिश्चिततत्त्वोय : समुक्त : कर्मबन्धनात् । नमुक्तिर्व्वै पनादीमादुपशासशतैरपि । ब्रह्मै वाहमिति ज्ञात्वामुक्तोभवतिदेहभृत् ॥ आत्मासाक्षीविभु : पूर्ण : सत्योऽद्वैत : परात्पर : । देहस्थोपिनदेहस्थोज्ञात्वैवं मुक्तिभाग्भवेत् बालक्रीडनवत्सर्व्वं रूपनामादिकल्पनम् । विहाय ब्रह्मनिष्ठोय: स मुक्तो नात्र संशय इति श्रीमहानिर्व्वाणतन्त्रे मुक्तार्थमस्तीयतुर्द्दशोल्लास: । मुच्यतेस्म , मुच्+ण् । क्त: ॥

मुक्तकञ्चुक : । पुं॰ निर्मुक्ते । त्यक्त त्वचनिर्मोकसर्पे ॥ मुक्त । कञ्चुकोयेन ॥

मुक्तचक्षु : । पुं॰ सिंहे ॥ त्रि॰ मुक्त नेत्रे ।

मुक्तबन्धन : । त्रि॰ त्यक्ताभिमाने ॥ त्यक्तपाशे । मुक्तबन्धनं येनयस्य वा ॥

मुक्तरसा । स्त्री॰ रास्नायाम् ॥ त्रि॰ त्यक्तरसे ॥

मुक्तसङ्ग : । त्रि॰ त्यक्तफलाभिसन्धौ ॥

मुक्तसाप : । त्रि॰ त्यक्तनिद्रे ॥

मुक्ता । स्त्री॰ मौक्तिके । इन्दुरत्ने । मौक्तिकि , मारी॰ इ॰ आ॰ प्र॰ रत्ने मुच्यतेस्म , मुच्+क्त: । व्यवसायप्रधानायां : पुंश्चल्याम् ।

मुक्ताकलाप : । पुं॰ मुक्ताहारे ॥

मुक्तागारम् । न॰ शुक्तायाम् । मुक्ताया आगारम्

मुक्तागारा । स्त्री॰ पुंश्चल्याम् ॥ मुक्ता त्यक्तमगारं यथा सा ॥

मुक्तापुष्प: । पुं॰ कुन्दवृक्षे मुक्ति वपुष्पाख्यत्वात् ॥

मुक्ताप्रसू : । स्त्री॰ शुक्तौ । मुक्ताया : प्रसू : ॥

मुक्ताप्रालम्ब : । पुं॰ मुक्ताहारे ॥

मुक्ताफलम् । न॰ घनसारे । कर्पूरे । लवलीफले । मौक्तिके ॥ गजेन्द्रजीमूतवराहशङ्खमत्स्याहिशुक्त्युद्भववेणुजानि । मुक्ताफलानिप्रथितानितज्ज्ञैस्तेषांतुशुक्त्युद्भवमेवभूरि ॥ विशेषोन्यत्रगरुडपुराणादौद्रष्टव्य : । अथ नारायणभुवश्चयादिमंयथा । द्विपभुजगशुक्तिशङ्खाभ्रवेणुतिमिसूकरप्रसूतानि । मुक्ताफलानितेषांबहुसाधुच शुक्तिजंभवति ॥ सिंहलकपारलौकिकसौराष्ट्रिकताम्रपर्णिपारशवा : । कौवेर्यपाण्ड्यवाटकहैमकइत्याकरा स्त्वष्टौ ॥ बहुसंस्थाना : स्निग्धाईसा : सिंहलाकरा : स्थूला : । ईषत्ताम्रा : श्वेतास्तमोविमुक्ताश्च ताम्राख्या : ॥ कृष्णा : श्वेता : पीता : सशर्कराः पारलौकिकाश्रिता : । नस्थूलानात्यल्पानवनीतनिभाश्चसौराष्ट्रा : ॥ ज्योतिष्मन्त : शुभ्रागुरवोऽतिमहार्घ्याचपारशवा

क्रान्तिसप्रभं वक्तुयाथाथ्यभाराकम् । तिमिलंनमस्याधिनिर्भरप्रस्तृपविश्वं विषयदश्च ॥ २३ । मेघसख्यसख्य मुक्ताफलस्तबकम् ॥ वर्षोपलेव धारं वायुस्कन्धावसमादृष्टम् । क्रियते क्रियखायुदेवेधाडिलप्रभं मेघसख्यतम् ॥ २४ । अपि च । दक्षकवामुक्तिकुमला : कामगमाशिवपद्मगास्ते याम् । स्निग्धालोक युतयोभर्गितमुक्ता : फलस्याः अस्तै ३१विप्रदेशैरकलमयं भाजने क्रियते नयद्भि । यथं तदेवोऽकला सत्त्वं यं नागसमातु ॥ ससघरति विषमनक्षौदपूयतिप्तनूपचोषि कामयति । भौजङ्ग नृपतीनांघृत मक्तार्थ विजयदं च ॥ २७ । वेणुज क्षौमवस्त्रवाचचमाष । कपूरस्फटि कनिभं चिपिटं विषमच्चरितुमंश्चय म् । मक्तीकृष्य शशिनिभं वृत्तं भाक्ति ष्युतचिरच ॥ २८ । पतीयपरि भागास्त्रनाथं माष । शङ्खतिमिवेणु वारणवराहभुजगाभ्रकान्यवेध्यानि । अमितगुणत्वाच्चैतानव : शास्त्रेनिर्दिष्ट : ॥ २९ । पवं यात्र मंसाय माष । पद्मागिसर्पाधिमचा गुणानिसुमायं सोभाग्यमसकराधि । दध्याब्धदत्तु विषयापि पानीयसुधा प्रकारनोऽयितकामदानि ॥ ३० ॥ मुक्तारपितानामाभरणानीय प्राथा । सुरभूपस्तानांसहस्रम ष्टोत्तरं चतुर्हस्तम् । इन्द्रुच्छदोनाधाविजयच्छन्दस्तदर्द्धेन ॥ शतमष्टयुतं हारो देवच्छन्दो ह्यशीतिरेकयुता । अष्टाष्टकोऽर्द्धहारो रश्मिकलापश्च नवषट्का : ॥ द्वाभिं शता तु गुच्छो विंशत्या कीर्त्तितोऽर्द्धगुच्छाख्य: । षोडशभिर्माणवको द्वादशभिश्चार्द्धमाणवक : । मन्दरसंज्ञोऽष्टाभि : पञ्चलताहारफलकमित्युक्तम् सप्ताविंशतिमुक्ताहस्तोनक्षत्रमालेति अन्तरमणिसंयुक्तामणिसोपानं सुवर्णगुलिकैर्वा । तरलकमणिमध्यगतोविज्ञेयश्चाटुकाकारमिति एकावलीनामयथेष्टसंख्याहस्तमात्रास्यात् मणिविप्रयुक्ता । संयोजितायामणिनातुमध्ये यष्टीतिसाभूषणविद्भिरुक्ता ॥ ३६ ॥ इति बाराहसंहितायां ८२ अध्याय : ॥ यौगदेवकृतौ पन्थविशेषे

मुक्तामुक्त : । त्रि॰ छिन्नाछिन्ने । ष आयथोक्तेऽस्त्रे शस्त्रेचप्रायोगस्ते ॥

मुक्तामोदक : । पुं॰ मोतीचूर॰ मोती चारु इतिख्याते मुद्गालोध्- मसोसम्यग्धेलयित्रिमं लाम्बुना । घटाप्रकाणुतस्यं रेणुं भर्जरं स्थापये च त : ॥ धुमर्ज्ञीतुद्रवीभूतांप्रक्षिपे त्स्कर्कंरोपरि । पतं तिमिन्द्रयस्थापनस्यपक्वोक्ताम्समुदरेत् । सि

सापत्येनसर्वेऽप्यकुर्याद्युक्तान्मो-
दकान् । लघ्वी शीतनिदोषघ्न:
स्वादु: शीतो रुचिप्रद: अयुक्ता
ज्वरघ्नस्वस्थापथ्यो मुक्ताजोद्भव: ॥

मुक्तासरा । स्त्री० मुक्ताहारे ॥

मुक्तावली । स्त्री० मुक्तामालायाम् । मुक्तामालावलीदीर्घापङ्क्ति: ॥

मुक्तास्फोट: । पुं० शुक्तौ । मुक्तोत्पादिकायां शुक्तौ ॥ मुक्ता: स्फुटन्त्यस्मात् स्फुट० हलश्चेति घञ् ॥

मुक्तास्फोटा । स्त्री० शुक्तौ ॥

मुक्ति: । स्त्री० कैवल्ये निर्वाणे । श्रेयसि नि:श्रेयसे । अमृते । मोक्षे । अपवर्गे । स्वरूपावस्थाने । अज्ञाननिवृत्तिप्राप्यायासिद्धौ ॥ मुक्तौ तमोऽतिरेकेण नान्तरायोऽन्यदृश्यते । यतोऽसौ ज्ञानविध्वस्तो मुक्त: सन्नेव मुच्यते ॥ सा च पुण्यैर्विना-मलभ्यतिद्युत्याद्दुराचार्या: यथा । जन्म नानारत्नमदुर्लभमत: पुरुष तसो विप्रतासगार्दैदिकधर्ममार्ग परतो विप्रत्वमस्मात्परम् । आत्मानात्मविवेचनं सन्तुभवोऽन्नात्म नात्मस्थितिर्मुक्तिनों भवत्कोटिशतसुकृते: पुण्यैर्विनालभ्यते इति ॥ मोचनम् । मुच्लृ मोक्षे । साधे स्त्रियां क्तिन् ॥ मुक्ति: पञ्चविधेति पौराणिका: । यथा सालोक्य सार्ष्टिसारूप्यसामीप्यसायुज्यमेव । चे- दस्यं चेतितां विधिमुक्तिं राघवपञ्चधा ॥ अपि च । सार्ष्टिसारूप्यसालोक्यसामीप्यैकत्वमप्युत । दीयमानं न गृह्णन्ति विना मत्सेवनं जना: ॥ इति भागवतम् ॥ मुक्तिस्त्रिविधा साधिस्वत्वा सर्वसम्मता । निर्वाणपददात्री च हरिभक्तिप्रदा नृणाम् । हरिभक्तिस्वरूपा च मुक्तिं वाञ्छन्ति वै जना: । अन्ये निर्वाणरूपा च मुक्तिमिच्छन्ति साधव: । ब्र० वै० पु० ॥ चार्वाकास्तु: स्वाधीनमितिरिति नैयायिका: ॥ प्रकृतिपुरुषयोर्विवेकावगमात् मुक्तिरिति सांख्या: ॥ महात्मसु परतायां प्रकृत्यवरूपेणावस्थानं मुक्तिरिति साङ्ख्यमिताना: ॥

मुक्तिद: । त्रि० कैवल्यप्रदे ॥

मुक्तिदा । स्त्री० गुरुवाचि ॥

मुक्तिभाक् । त्रि० मुमुक्षौ । मुक्ताधिकारिणि ॥ अज्ञानादसौदेविकार्यं समन्वयसंविना कुर्वन्नप्यशतकर्म न भवेन्मुक्तिभाग्जन: ॥

मुक्तिमण्डप: । पुं० काश्यां विश्वेश्वरस्य दक्षिणभागस्थमण्डपे ॥ यथा । निमेषमात्र स्थितपिनवहाक्तिष्ठन्ति वेदविप्रमण्डपेन । अनन्यभावाश्च पिनाकपाणसौ पुनर्गर्भेदशा सुपासते ॥

मुक्तिमुक्त: । पुं० गन्धद्रव्यविशेषे । तुरुष्के । सिह्लके । सिलारस० ख्याते

म॰पु॰भा॰ प्र॰ ॥

मुखियुक्ति : । स्त्री॰ मुक्तिबोधनप्रकारे ॥

मुख : । पुं॰ हर्षे । सक्तुवे । बहुत्वम्॰पु॰भा॰ ॥

मुखम् । न॰ शरीरावयवविशेषे । वक्त्रे । आस्ये । वदने । तुण्डे । आनने । लपने ॥ तत्स्वरूपं यथा । आओष्ठौ च दन्तमूलानि दन्ता जिह्वा च तालु च । गलो गलादि सकलं सप्ताङ्गं मुखमुच्यते ॥ क्वचच्च ललाटादि चिबुकान्तसमुदाये प्रयुज्यते ॥ निर्गमे । नि : सरणे । गृहस्य निर्गमप्रवेशनयोर्वर्त्मनि । प्रारम्भे ॥ उपाये ॥ नाटकादेः सन्धिविशेषे ॥ शब्दे । त्रि॰ श्रेष्ठे ॥ खन्यते । खनुअवदारणे । डित्यनेर्मुट् चोदात्तः । उत्वम् । आदेर्मुडागम : ।

मुखकमलम् । न॰ वदनारविन्दे । मुखं कमलमिव । उपमितसमासः ॥

मुखगन्ध : । पुं॰ मुखामोदे ॥

मुखगन्धक : । पुं॰ पलाण्डौ ॥

मुखघण्टा । स्त्री॰ हुलहुल्याम् । मङ्गलार्थं विहितायां ध्वनिविशेषे । उलुली । हुलु॰ध्व॰गौ॰भा॰ ॥

मुखचपला । स्त्री॰ आर्याभेदे । आर्याद्दलसमस्तभजितमध्यचपलावृतं यस्या : । शेषे पूर्वजलक्षणा मुखचपलासौ दितां मितां ॥ यथा । मन्दसुतवसुदलस्वरदनतेप्रमगच्छतयैव । यत्र भवतितिराग । कापि जगादेतिमुखचपला ॥

मुखचीरी । स्त्री॰ रसनायाम् । जिह्वायां ॥

मुखतोऽय : । त्रि॰ मुखतोजातादौ ॥ आद्यादित्वात्तसौ॰ मुखपार्श्वे तसिर्लीपश्चेति : ॥

मुखदूषण : । पुं॰ पलाण्डौ ॥

मुखधावनम् । न॰ आस्यप्रक्षालने ॥ मटोखनिम्बसस्याःसमालसीवनदसबे : । पञ्चपल्लव : श्रेष्ठ : कषायो मुखधावने ॥

मुखधौता । स्त्री॰ ब्राह्मण्यष्टिकायाम् ॥

मुखनिरीक्षक : । पुं॰ अलसे ॥

मुखपूरणम् । न॰ गण्डूषे ॥

मुखप्रिय : । पुं॰ ऐरावते । नागरङ्गे ॥

मुखभूषणम् । न॰ ताम्बूले ॥

मुखमण्डनक : । पुं॰ तिलकवृक्षे । त्रि॰ आस्यभूषणे ॥

मुखामोद : । पुं॰ शोभाञ्जने ॥

मुखयन्त्रणम् । न॰ अश्वविक्षायाम् । खलीने ॥

मुखयोनि : । पुं॰ व्यासेवके ॥

मुखर : । त्रि॰ दुर्मुखे । अबद्धमुखे । अप्रियवादिनि ॥ निन्दितं मुखमस्य । रप्रकरणे खमुखकुञ्जेभ्य उपसंख्यानम् । मुखशब्दोनरथ

घयाक्षपनपन् : । निरन्तरभाजिषि ॥ मुखं वाक्स । ति । पूर्वचन्द्रः । शब्दायमाने ॥ यथा । मुखरमुखरलक्षपिं यद्धति ॥ पुं॰ काकेः ॥ ष ङ्गे

मुखरता । स्त्री॰ वाचालतायाम् ॥ भार्यतस् ॥

मुखरिका । स्त्री॰ खपनी ॥

मुखरित : । त्रि॰ कीर्तिते ॥ मुखरीकृते ॥ यथा । सन्मुखरितम् ॥

मुखरोग : । पुं॰ वक्त्रामये ॥ मुखरोगाणां निदानं यथा । अनूपमिषिता-क्षीरदधिमाषादिसेवनात् । मुखमध्यगदान्कुर्युः क्रुद्धा दोषाः कफोत्तराः : तत्रासद्ध्याद्यथा । मुखदन्तोष्ठयोर्दन्तमूलेषु दन्तयत्तथा । दन्तौ ष्ठयोरनधायांप्रथानर्शतात्तु मि कण्ठे ष्वदापयाणि लक्ष्य : सर्वसरा : मुखरा : । एव मुखाम या : सर्वसमयष्टिमेतायुधे । त दन्तो ष्ठयगोघ्र रमूलं पीतं पञ्चोन्वि तम् । कामलादिस्य प्रोक्ता मुखरोग हर तथा ॥ शुष्कमूलकशुष्ठीनाथा दोषिणलभागरम् । शुष्कचतुर्थं दद्यात्तु एमेते विधापयेत् या धिपर्यापशूलपूयस्रावस्यकर्णयो : । पूर्णादन्तरे कसकामय कर्णयोः ष्ठिता : ॥ पित्तविनाशमायान्ति पथाहलकमेष्वर । यात्र कमिद

श्चैतंमुखदन्तामयापहम् ।

मुखलाङ्गल : । पुं॰ शूकरे । कोले । भूदारे ॥ मुखलाङ्गलं यस्य ॥

मुख लभ : । पुं॰ दाडिमवृक्षे ॥ त्रि॰ मुखप्रिये ॥

मुखवाचिका । स्त्री॰ पल्लङ्घायाम् ॥

मुखवाद्यम् । न॰ पञ्चमालक्षाद्ये । घाँवाइति गौ॰ भाषाप्रसिद्धे ॥ मु खस्य॰मुखेनवाद्यं ।

मुखवास : । पुं॰ गन्धतृणे ॥

मुखवासन : । पुं॰ मुखसौगन्ध्यकारक द्रव्ये । आमोदिनि । मुखंवासय ति । वस॰ । नन्द्यादित्वाल् ल्युः ॥

मुखविलुण्ठिका । स्त्री॰ छागायाम् । छाग्याम् ॥

मुखविष्ठा । स्त्री॰ तैलपायिकाया म् ।

मुखशफ : । पुं॰ दुर्मुखे ॥

मुखशुद्धि : । स्त्री॰ वक्त्रशोधने ॥ यथा । अभावेदन्तकाष्ठानांप्रतिपि द्दिनेतथा । अपांद्वादशगण्डूषैर्मु खशुद्धिर्विधीयते ॥

मुखशोधन : । पुं॰ कटुरसे ॥ पा॰ स्वर्णे ॥

मुखशोधी । स्त्री॰ जम्बीरे ॥

मुखश्रीव : । त्रि॰ दुर्मुखे ॥

मुखस्राव : । पुं॰ लालायां ॥ मुखा तुस्रवोऽस्य ॥

मुखसिद्धः । पुं॰ मुखकमलविशिष्टे च ॥ यथोक्तं दैवतोत्तरे । स्वाध रोष्ठसितकं नवलाभिरानफुल्लारवा युधदमुन्नतकम्बरायम् । मीस्वोप कुञ्चितमुखेन वरोहसाम्यमञ्च वस्तु व्यासमयं स्तासिद्धिमाडुरिति ॥

मुखसुरम् । न॰ ताम्बूलम् । अधरा सवे । ताली॰ ह॰ प्रविशमयं गण्डूषमध्ये । मुखमसुरा । भिन्ना पासे मासुरेतितालीवता ॥

मुखसाम : । पुं॰ कारादाम् । का ख॰ हृ॰ भा॰ ॥

मुखाग्नि : । पुं॰ दावाग्नौ ॥

मुखामय : । पुं॰ मुखरोगे ॥

मुखार्थिन : । पुं॰ पर्यायि । प्रोक्तप थसे ॥

मुखास्त्र : । पुं॰ फणिदे ॥

मुखाग्ना । स्त्री॰ दाडानी । भूतम सागिन्

मुख्य : पुं॰ याचविधौ । शास्त्रोक्त प्रथमतरवे । यथा गौडिभिर्य पात । श्रुतिमार्गे दवशास्त्रादयं गवमोदशे । तं मुख्यमयं मन्यन्ते । ति॰ म ठ , स्ते॰ प्रधाने ॥ मुख्य मित्र । मात्रादिरजाध : ॥ मुख्य मर्ग । मुखिभद : । हिमादिरा थन् ॥

मुख्यान : पुं॰ ममादविशिषे । प्रधान-नोरवोन्नोचन : मर्तुन्नायम । यैमविन्नमैयप्रधानाभिनिग्रयन्तै तेन यज्ञसैव॰ सैयामङ्गान्यमुष्ठीयन्त॰ सटासर्वेषामङ्गानां : स्वै : प्रधा-नैस्तुल्य व्यवधानमवति । व्युत्क-मैयानुष्ठानेमैदाम्वितानां : प्र-धानैरत्यन्तमव्यवधानम्॰ कैषाश्चि-दत्यन्त व्यवधानकारं । तथा युक्त-म् । प्रयोगविभ्रमतदाश्चिभ्रमाधा यत्ते : । यत : प्रधानमात्मोप्यङ्ग-मात्मेत : । यत एव प्रमाणश्रैयथा दायाग्ने दुर्शयपौर्णमासस्य॰ यथा दैन्द्रसदप : । यत्र ऐन्द्रयागयो : प्रौर्वापर्यात् । तयस्तयोस्तयोरभि चारयो : स्वस्वप्रधानैगतुल्यमेका मादितव्यवधानम् । व्युत्क्रमेणाभि चारये यागे यदाधिरभिचारण मैन्द्र यागयोरत्यन्तमव्यवधानम् । ऐ-न्द्रस्याभिचारणैन्द्रयागयोरत्यन्त-रितं व्यवधानं॰ तथाभुज्ञितियुक्ते य । स च मुख्यक्रम : पाठक्रमादुर्बल : । मुख्यक्रमेऽधिप्रमाणाग्नर-कादिप्रधानक्रमप्रतिपादिका पाठक्रमानिर्णिततपतिपत्तिक : । पा-ठक्रमस्तु निरपेक्षोऽध्यायपाठक्रम नामनापेक्षणात्मक ग्रन्थस्य । प्रवृत्तिक्रमस्यापवादात् । प्रवृत्तिक्रमे स्वदृष्टमङ्गानां प्रधानानिश्चयी न् । मुख्यक्रमेतुमन्त्रिमयाः ॥

मुख्यसर्ग : । पुं॰ स्थावरसर्गे ॥ मु-

व्यसर्ग चतुर्थं समुख्यारैश्यावरा : स्मृताः इ॰ वराहपुराणात् ॥

मुख्यार्थः । पुं॰ शब्दश्रवणमात्रावगम्यार्थे. यथा । श्रुतिमात्रेण यत्रास्य तादर्थ्यमवसीयते । तं मुख्यमर्थं मन्यन्ते गौणं यत्नोपपादितम् ॥ प्रतिपाद्यार्थे ॥

मुगूह : । पुं॰ दात्यूहपक्षिणि ॥

मुग्ध : । पुं॰ भिक्षुकविशेषे ॥ यथा । साक्षिध्ये विषयाणां यः समर्थोऽजितेन्द्रियः । सुराष्ट्रस्तेन त्यं भिक्षुर्मुग्धः स उच्यते । त्रि॰ रम्ये । सुन्दरे ॥ मूढे विवेकविकले विपर्यस्ते । मुग्धार्थपरिज्ञानविधुरे मदे

मुग्धा । स्त्री॰ नायिकाप्रभेदे उदययौवना मुग्धा लज्जाविजितमन्मथा । इ॰ लक्षणम्

मुचिर : । त्रि॰ दातरि । मुचति । मुच्लृ॰ । इषिमदिमुदीत्यादिना किरच् ॥ पुं॰ धर्मे ॥ वायौ । देवे ॥

मुचुकुन्द : । पुं॰ मान्धातृनृपतेः पुत्रे ॥ पुष्पवृक्षविशेषे । क्षत्रवृक्षे । चिरवक्षे । प्रतिविष्णुके । सेवकुन्दफुल॰ इ॰ भा॰ । मुचुकुन्दः शिरःपीडापित्तास्रविषनाशनः ॥

मुचुटी । स्त्री॰ मुष्ट्याम् । चुटी । चुटकि॰ भाषा ॥

मुचुक : । पुं॰ मुष्कारके ॥

मुञ्ज : । पुं॰ तृणविशेषे । शरतृणे । वाणे । स्थूलदर्भे । मूंज॰ इ॰ भा॰ । मुञ्जद्वयं तु मधुरं तुवरं शिशिरं तथा । दाहतृष्णाविसर्पास्रमूत्रवस्त्यक्षिरोगजित् । दोषत्रयहरं वृष्यं मेखलासूपयुज्यते ॥ मुञ्जायनम्, मुञ्जभद्रम् इत्यौ ॥

मुञ्जकेशी । पुं॰ विष्णौ ॥

मुञ्जरम् । न॰ शालूके ॥

मुञ्जातक : । पुं॰ मुञ्जे ॥ पुष्पशाकभेदे ॥

मुञ्जावट : । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥ यत्र भगवान् देवस्तिष्ठति ॥ तीर्थान्तरे ॥

मुण्ड : । पुं॰ दैत्यविशेषे राहुपर्वे । मुण्डितमस्तके शिरः । कौशिकाचार्यविशेषे ॥ सविशुयोगसम्बन्धिनी परिव्राजि । नापिते । स्थाणुद्रौ पुं॰ न॰ मूर्धनि न॰ बोधे ॥ मुण्डायसे ॥ त्रि॰ मुण्डिते । मुण्डारी । मुण्डिडवाडनी । घञ् ॥

मुण्डक : । पुं॰ नापिते । न॰ मण्डपि । उपनिषद्विशेषे

मुण्डचणक : । पुं॰ कलाये ॥

मुण्डनम् । न॰ वपने । परित्राणे । क्षौरे । केशच्छेदने । मुण्डनं पौष्यार्थसर्वतीर्थेष्वयं विधिः । ■ दत्त्वा गयां गङ्गां विशालां वीरजां तथा । मुडि॰ । ल्युट् ।

मुण्डफल : पुं॰ नारिकेलवृक्षे ॥

मुण्डाख्याराशिफलानियश्चस : । मुण्डे फलानियश्चवा ॥

मुण्डमांसम् । न॰ मुण्डामिषे । तस्यपाकप्रकारो यथा । समग्रं विदृष्टिम्म् उदूमग्निनास्थूलष्ठैतिना । प्रधाप्यतापपालीयं तौमान्यपिच चर्वये-त् ॥ घयङ्यित्वापचं सं सं हृतं वो पस्करान्वितं ॥ मुण्डामिषं वातह रं स्निग्धं गुरुतरं स्मृतम् । पथोयं स्थिरम्भुरुं रान्मांसे कगुणावहम् ।

मुण्डशालिः । पुं॰ शालिभेदे । मुण्डनखे । नि : शूके ।

मुण्डा । स्त्री॰ मुण्डीरिकायाम् । मुण्डितशिरस्कायांस्त्रियाम् ॥

मुण्डाख्या । स्त्री॰ महाश्रावणिकायां ॥

मुण्डायसम् न॰ लौहे ॥

मुण्डितम् । न॰ लौहे ॥ त्रि॰ परिवापिते । मुण्डितमुण्डे । मुण्डा दौसा । मुण्ड॰ । क्त : ॥

मुण्डितिका । स्त्री॰ मुण्डीयाम् । कदम्बपुष्पायाम् ॥

मुण्डी पुं॰ नापिते ॥ मुण्डं करोति । मुण्डभिर्नैतिविग्रन् । यद्वाद्वित्वा णिनि : ॥ महादेवगणविशेषे । पोदण : मुण्डोन : कात्समुण्डो तिनिगद्यते ॥ मुण्डीसुन्दरकामा रथयशामाभवोदित : ॥

मुण्डितिका । स्त्री॰ श्रावण्याम् । मुण्डोयाम् ॥

मुण्डी । स्त्री॰ मुण्डाख्याम् । गोरक्ष मुण्डी तख्यातौषधी ॥ मुण्डीति ख्याता : गोरक्षगोर्श्वामधुराकटु : । मेध्यागण्डापचीहृत्कृमियोन्यर्तिमाण्डुनुत् । श्रीपदारुच्यपस्मारप्लीहमेदोगुदार्तिहृत् । महामुण्डीच मुण्डीवद्गुणैस्तथा मता बुधै : ॥

मुण्डीरिका । स्त्री॰ मुण्डाम् ॥

मुत्॰द् । स्त्री॰ हर्षे ॥ मोदनम् । मुदहर्षे । सम्पदादित्वात्क्विप् ॥ हविनामौषधौ ।

मुदा । स्त्री॰ हर्षे । सुखे ।

मुदितः । पुं॰ सम्भ्रमासिदौ ॥ त्रि॰ पानन्दिते । हर्षिते ॥ विशारादिभि : सन्तुष्टे मुद॰ । क्त : तदुपधादिति॰वाक्तिर् ॥ न॰ वातिङ्गनविशेषे । तद्यथा यथा । नायिकयानायकस्यवामपार्श्वेपविश्याथ मयादंतस्योरुदयमध्येस्थापयित्वोभौ मिलित्वायदयश्चानसिसिध्रामभ्यासां॰

मुदिता । स्त्री॰ हर्षे ॥ पुण्यक्रियेषु मुदिताभावयेत् । पुण्यवत्सुपुण्यानुमोदनेनहर्षंकुर्यात्॰ तदुक्तंपत- ञ्जलिनाम् ॥

मुदिरः । पुं॰ मेघे । पारिवाहे ॥ ता दयेगेभ । मुद॰ । इषिमदिमुदो-

तिकिरच् ॥ कार्मुके ॥ मेघे ॥

मुद्गः । पुं॰ शमीधान्यभेदे । सूपप्रधाने । रसोत्तमे । मुक्तिप्रदे । श्यामन्दे ॥ मुद्गो रूक्षो लघुर्ग्राही कफपित्तहरो हिमः । स्वादुरल्पानिलो नेत्र्यो ज्वरघ्नो वनजस्तथा ॥ कृष्णमुद्गो महामुद्गो हरितः पीतकस्तथा । श्वेतो रक्तश्च तेष्वाद्याः पूर्वः पूर्वो लघुः स्मृतः ॥ सुश्रुतेन पुनः प्रोक्तो हरितः प्रवरो गुणैः । चरकादिभिरप्युक्तः प्रवरो गुणाधिकः ॥ मुद्गस्य संमुद्गः । चिरस्थादिभ्योष् । तस्यापत्यादिकिसलुप्रत्ययश्च ॥ यद्वा । मोदयति । मुद॰ । मुदिमो-र्गरकादिभिरगक् ॥

मुद्गपर्णी । स्त्री॰ वनमुद्गे । माषकसुद्रायाम् । सहायाम् । सूर्यसंज्ञायाम् ॥ मुद्गपर्णी हिमा रूक्षा तिक्ता स्वादुश्च शुक्रला । चक्षुष्या क्षतशोथघ्नी ग्राहिणी ज्वरदाहनुत् । शोथग्रहणीदोषार्शोतिसारहृत् ॥ मुद्गः पर्णसंख्या : । मुद्गपर्णं तत्सदृशं पर्णमस्याः । पाककर्णेति ङीष ॥

मुद्गभुक् । पुं॰ घोटके ॥

मुद्गभोजी । पुं॰ घोटके । अश्वे ॥

मुद्गमोदक : । पुं॰ मुक्तामोदके ॥

मुद्गर : । पुं॰ लोष्टादिमर्दने । धर्मारहरी । मोगरा॰ इ॰ भा॰ प॰ पुष्पवृक्षविशेषे । गन्धसारे । नवपत्ने । व-तिगन्धे । जनेष्टे । स्तनाख्यप्रसिद्धे॰ अस्त्रविशेषे । द्रुघणे ॥ कोरके । न॰ मल्लिकाप्रभेदे ॥ मिरति । मृनिगरणे । अच् । मुद्गमर : ॥

मुद्गरक : । पुं॰ कर्मारवृक्षे । कामरख इति भाषा ॥

मुद्गल : । पुं॰ गोत्रप्रवर्तकमुनिविशेषे । रोहिषतृणे ॥ न॰ रोहिषतृणे ॥

मुद्गवटक: पुं॰ । मूंगबरा॰ इति लोकप्रसिद्धे ॥ मुद्गानां वटकास्तक्रे मज्जिता लघवो हिमाः । संस्कारजप्रभावेण विदोषशमना हिताः ॥

मुद्गवटिका । स्त्री॰ मुंगौडी इ॰ लोकप्रसिद्धवटिकायाम् ॥ मुद्गानां वटिका स्वादुः पित्तसाधिता तथा । पथ्या रुच्या सतोष्मध्यो मुद्गसूपगुणाः स्मृताः ॥ तद्वत्॰ माषवटीवत् ॥

मुद्गार्द्रकवट : । पुं॰ वटकविशेषे । मदेवरा॰ इ॰ भा॰ ॥ चादावड़ा॰ इ॰ गौ॰ भा॰ ॥ मुद्गपिष्ट्याविरचितान् वटकांस्तैलपाचितान् । पश्चान्नद्र्ध्वेत्सम्यक्तत्क्षिप्य घृतेर्विनिक्षिपेत् । स्फुट हिङ्ग्वार्द्रकं सूक्ष्मं मरिचयोरकतथा । निम्बुरसयवानीसयुक्तानसर्वं विनिक्षयेत् । मुद्गपिष्टेपचेत्सम्यक्सम्यग्मात्रानारकोपरि । तस्यात्मुपोष्णकानकुर्यात्तन्मध्ये पूरणं क्षिपेत् । तैनिशाय गोलकान् पणकारयित्वा विनिमज्जयेत् । गोल-

का: पाचकैः प्रोक्तास्ते स्यादूर्द्धकवटाश्रपि ॥ मुद्रार्द्धकवटारूच्या लघवोऽवधकारकाः । दीपना स्तर्पणापथ्याः स्निग्धदोषेषु पूजिताः ॥

मुद्रा । स्त्री० प्रत्ययकारिण्याम् । छाप० इ० भाषाप्रसिद्धायाम् ॥ मोदहेऽनया । मुद० । स्फायितञ्चीति रक् ॥ चिह्ने ॥ मस्तधातुमयक्षरवर्ण-लिपिविशेषे । छापाअक्षरइति-भा०प्र० ॥ यथोक्तंवाराहीतन्त्रे मुद्राणिपि: शिल्पलिपिर्लिपिर्व-र्णनिसम्भवा । गुण्डिकाघुणसम्भूताऽलिपयः पञ्चधास्मृताः ॥ एताभिर्लिपिभिर्ब्याधारिणोशुभदाहरेति ॥ मुण्डमालातन्त्रे पियथा । लेखन्यालिखितं विप्रैर्मुद्राभिरङ्कितस्तथा । शिल्पादिनिर्मितंवस्तुपाठ्यंधार्यञ्च सर्वदा ॥ इ० ॥ लोकप्रसिद्धा० स्वर्णरौप्यमुद्रकयोः ॥ पुराणाद्युक्तायाः० शरीरेधारणीयेभगवत्शङ्खायुधादिचिह्ने ॥ शङ्खायुधादिसंदेहेगोपीचन्दनमत्तप्रया । प्रयागादिषु तीर्थेषु मगत्त्वायांकरिष्यति । यद्यायद्यप्रपञ्चे तदेहशङ्खादिचिह्नितं । तदातदानगमन्तमौ-तुदोऽहरतिपातकम् ॥ भवतीयद्यदेहेतु पवित्रार्थंदिनेदिने । शङ्खचक्रगदापद्मं लिखितं सोऽच्युतः स्व-यम् ॥ नारायणायुधैर्युक्तं कृत्वात्मानं कलौयुगे । कृतनैपुण्यकर्माणिमेरुतुल्यानितस्यवै ॥ शङ्खादिनाङ्कितोभूत्वाश्राद्धं यः कुरुतेद्विजः । विधिहीनमपिसम्पूर्णं पितॄणां स्तृप्तयासमम् ॥ यथाग्निर्दहतेकक्षं वायुनाप्रेरितोऽभृशम् । तथाद्दहन्तिपापानि दृष्टाङ्कायायुधानिवै ॥ देवताप्रीतिजनिकाङ्गुलिरचनायाम् ॥ मोदनात्सर्वदेवानांद्रावणात्पापसन्ततेः । तस्मात्मुद्रेतिसाख्याता सर्वकामार्थसाधनी ॥

मुद्राङ्कितः । त्रि० मुद्रिते । मुद्रया चिह्निते । मोहरकियो० इ० भा० प्र० ॥

मुद्रालिपिः । स्त्री० मस्तधातुमयक्षरवर्णलिपिविशेषे । छापेकाअक्षर० इतिभाषा ॥

मुद्रिका । स्त्री० स्वर्णरूप्यादिनिर्मितमुद्रायाम् ॥

मुद्रितः । त्रि० अप्रफुल्ले । सङ्कुचिते । निद्राणे । मीलिते । मुद्रा० इ० भा० ॥ मुद्राङ्किते ॥

मुधा । अ० व्यर्थे ॥ मुह्यति । मुह वैचित्त्ये । क्वाप्रत्ययः । पृषोदरादित्वात्पृषोधः ॥

मुनिः । पुं० वशिष्ठादौ ॥ वाचंयमे । मौनिनि ॥ ज्ञानादियत्यति ॥ मननशीले । विवेकिनि । सन्न्या

सिनि । परमार्थतत्त्वसमननान्मुनिरितिशास्त्रज्ञतांव्युत्पत्तेर्नेतरोजनः शास्त्रविद्पितत्त्वज्ञानाभावात् । सदामननशीलोयोजीवन्मुक्तोमुनिः स्मृतः । खिलप्रज्ञादिभिः शब्दैर्मोक्षशास्त्रेषु वर्ण्यते ॥ दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषु विगतस्पृहः । वीतरागभयक्रोधः स्थितधीर्मुनिरुच्यते ॥ गीतान्नमुनिर्भवति नारण्यवसनान्मुनिः । सख्यथान्तुयोवेदसमुनिः श्रेष्ठउच्यते ॥ अगस्त्ये । बुधे ॥ मन्यते । मन ज्ञाने । मनेरुच्चेतीन्॰ उपधाया उच्चश्च । किदिस्त्वनुवर्त्तनान्नगुणः ॥ वङ्गसेने । अगस्त्यद्रुमे ॥ अर्हति । पियाले । किंशुके ॥ दमनकवृक्षे । सप्ताह्वे ॥

मुनिखर्जूरिका । स्त्री॰ खर्जूरीभेदे ॥

मुनिच्छदः । पुं॰ सप्तच्छदवृक्षे ।

मुनितरुः । पुं वकवृक्षे ।

मुनिद्रुमः । पुं॰ वकपुष्पे । वङ्गसेने । अगस्तिया॰ इ॰ भा॰ प्र॰ वृक्षे ॥ श्योनाकवृक्षे ॥ मुनिसंघक्षोद्रुमः । शाक्यपार्थिवादिः ॥

मुनिनिर्म्मितः । पुं॰ डिण्डिशे । डिंडसी॰ टिंडा॰ इ॰ प्र॰ फलशाके । मुनिनानिर्मितः ॥

मुनिपित्तलम् । न॰ ताम्रे ॥

मुनिपुत्रः । पुं॰ दमनकद्रुमे । ऋषिसुते ॥

मुनिपुत्रकः । पुं॰ भद्रनामनि । खञ्जने ।

मुनिपुष्पः । पुं॰ अगस्तिद्रुमे । न॰ अगस्त्यपुष्पे ।

मुनिपूगः । पुं॰ राजपूगे । ग्रामीणे ॥

मुनिभेषजम् । न॰ अगस्त्यहरीतक्याम् । अगस्तिपथ्यायाम् ॥ लङ्घने ॥

मुनिव्रतः । त्रि॰ उपशान्ते । मुनीनांव्रतमस्य ॥

मुनिसुव्रतः । पुं॰ सुव्रताख्ये बुद्धभेदे ॥

मुनिस्थानम् । न॰ आश्रमे ॥

मुनीन्द्रः । पुं॰ श्रीघने । बुद्धे । जिने । मुनिष्विन्द्रः श्रेष्ठः ॥

मुन्यन्नम् । न॰ नीवारादौ । मुनेर्योग्यमन्नम् ॥

मुमुक्षुः । पुं॰ यतौ । संसारग्रन्थिभेदनेच्छायुते ॥ साधनचतुष्टयसम्पन्ने ॥ यथा । काव्यनाटकतर्कादीनभ्यस्यतिनिरन्तरम् । विलिनीयत्यजनेच्छुमुमुक्षुः स विचारयेदिति ॥

मुमुक्षुता । स्त्री॰ मोक्षेच्छायाम् ॥ संसारबन्धनिर्मुक्तिः कथं स्यान्मे कथाविधे । इतियासुदृढाबुद्धि

मान्यासामुमुक्षुता ॥ मुमुचोर्भावः तल् ॥

मुमुक्षुत्वम् । न० मुमुक्षुतायाम् ॥ नैराग्यस्य मुमुक्षुत्वं तीव्रं यस्य तु विद्यते । तस्मिन्नेवार्थवन्तः स्युः फलवन्तः शमादयः ॥ मोक्षेच्छा मोक्षविषयेच्छा० तद्वत्त्वम् मुमुक्षुत्वं । भावे त्व ॥

मुमुचानः । पुं० मेघे ।

मुमुषिषुः । त्रि० चौरे ।

मुमूर्षुः । त्रि० आसन्नमरणे । मर्तुमिच्छुः । सन्नन्तान्मृङ उः सनाशंसभिक्ष उः ॥

मुरः पुं० दैत्यविशेषे । मुरति । मुरसंवेष्टने । इगुपधत्वात्कः ॥ न० वेष्टने ॥

मुरजः । पुं० मृदङ्गे ॥ मुरणम् । मुर० । तुदादिः । घञर्थेकविधानमिति कः । मुरं वेष्टनं जातमस्य ॥

मुरजफलः । पुं० पनसवृक्षे ॥ मुरजसदृशानि फलान्यस्य ॥

मुरजबन्धः । पुं० चित्रकाव्यविशेषे ॥

मुरण्डः । पुं० लम्पाकदेशे ॥ तद्देशस्थे तु मुरण्डाः ॥

मुरन्दला । स्त्री० मुरलानद्याम् ॥

मुरमर्दनः । पुं० विष्णौ ॥

मुररिपुः । पुं० विष्णौ । मुरस्यारिपुः ॥

मुरला । स्त्री० मुरन्दलायां सरिति ।

मुरली । स्त्री० वंशीवाद्ये । वंशिकायाम् । इति शब्दरत्नावली ।

मुरलीधरः । पुं० श्रीकृष्णे ।

मुरहा । पुं० केशवे । विष्णौ ॥

मुरा । स्त्री० स्वनामप्रसिद्धगन्धद्रव्ये । तालपर्ण्याम् । गन्धकुट्याम् ॥ मुरा तिक्ता हिमा स्वाद्वी लघ्वी पित्तानिलापहा । ज्वरासृग्भूतरक्षोघ्नी कुष्ठकासविनाशिनी ॥ मुरति । मुर० । इगुपधत्वात्कः टाप् ॥

मुरारिः । पुं० श्रीकृष्णे ॥ मुरस्यारिः । मुरः कंशेचरस्तापेयामभौमेयकसिंहाम् । दैत्यभेदेष्वरिस्तेषाम् मुरारिर्नयोत्तिरः ॥

मुरुः । पुं० लौहविशेषे ॥

मुर्मिणी । स्त्री० मज्जारक्ताम्लायाम् ॥

मुर्मुरः । पुं० तुषानले ॥ मन्मथे ॥ रविवाजिनि ।

मुलतानः । पुं० देशविशेषे । पारसीयासमारभ्यहिन्दुस्तानान्तर्गते शिवे । मुलतानदेशादेवेशिमनामपरायणः ॥

मुशटी । स्त्री० सितकाण्डायाम् ।

मुशलः । पुं० न० मुसले । मुष्णाति घ्नेनया । मुषखण्डने । वृषादित्वात्कलच् । टघाङ्गसंश्रयायमतःसमन्तात्पृषोदरादित्वात्साधुः ॥

मुशलिका । स्त्री० पद्माम् । इति शब्दमाला ॥

मुशली । स्त्री० मुशल्याम् ॥ तालमूल्याम् ॥ इ० राजनिर्घण्ट : ॥

मुषल : । पुं० न० मुसले ॥ मुषलखने मश । मुषखण्डने० इतिधातोर्दन्त्यान्ते मुसलेप्यान्तं मुषलोपदेशायां यादिभि : पठितात्त्वात्कल : ॥

मुषा । स्त्री० मूषायाम् ॥ मुष्णाति । मुषस्तेये । भिदादाङ् । टाप् ॥

मुषित : । त्रि० वञ्चिते ॥ हृते ॥ खण्डिते ॥ मुष्यतेस्म । मुषस्तेये । क्त : ॥ नमुषितांस्त्रियंप्रेत्येत । मम्मुषितेषमुषितापौरे हतवक्ते व० नगणेष्यय इतिव्याख्येयम् ॥

मुष्क : । पुं० अण्डकोषे । वृषणे । मुष्णातिरेत : । मुष० । बहुभृशिमुषिभ्य : कक् ॥ समूहे । मोक्षकवृक्षे । मुष्कके ॥ मुष्कमस्तयस्ति विध : शत्रे तालप्रभेदत : । तस्करे । मांसले ॥

मुष्कक : । पुं० घण्टापाटली । मोखीति । मुष्की । भाटलि । मोघे ॥ मुष्कक : कटुकस्तिक्तोयाप्राप्ता : कफवातहृत् । विषमेदोगुल्मकफद्वस्तिदक्ष्माश्मकृत् । मुष्णाति रोगम् । मुष : कफन्ताम्० स्वार्थे कन् ॥

मुष्कर : । पुं० समुष्के । प्रसूताण्डे ॥ मुष्कोण्ड : । सोस्यास्ति । आप सुषोलिर : ॥

मुष्कशून्य : । पुं० तरुषहिते । अनुपस्थे । स्त्रीस्वभावे । महात्ते । राज्ञोन्य : पुरस्वते । खोता० भाषा ॥

मुष्ट : । त्रि० चोरिते ॥ मुषि क्त : ॥

मुष्टि : । पुं० स्त्री० पलपरिमाणे । चारतोला इतिभाषा ॥ मध्याणौ । मुष्टी० इ० भा० । मस्तिसन्निवेशोमुष्टि : ॥ यथा । भासन्मुष्टिं परगविताग्रं दधाश्वय : सदा । पञ्चत्वाञ्चयमाशारं स्वर्गलोकंसमच्छति तिश्रीमहाभारतम् ॥ त्सरौ । मूठ० इतिभाषा ॥ धान्यमानभेदे । कुञ्च्यष्टभागे । छटांया० इ०भा० । मोषके । तस्करे । मुष्यतेनया । मुष० । क्रियांक्तिन् ॥ यद्वा । मुष्णाति । क्तिच् ॥ प्रहारविशेषे । मुक्केइतिभाषा ॥ यधिद्युधासंशय तिलादीनांमुष्टिवर्षे चौर्याभावे यथा । तिलमुद्गयवादीनांमुष्टिर्ग्राह्यापथिस्थिते : । क्षुधार्तैर्नान्यथा विप्रविधिविदितिस्थिति : ॥

मुष्टिक : । पुं० कंसासुरमल्लविशेषे ॥ स्वर्णकारे ॥

मुष्टिन्धानक : । पुं० मल्लदेये ॥ मुष्टिकस्यान्तक : ॥

मुष्टितम् । न० पुस्तके । दण्डप्रभेदे ॥

मुष्टिन्धय : । पुं० बालके ॥ मुष्टिंध

यति । घँट् पाने । नाडीमुष्मो श्चेति० खश् । मुम् ॥

मुष्टिबन्ध : । पुं० सङ्ग्रहे । मुष्टिबन्धनक्रियायाम् ॥ षष्ठीसमासः मुष्टेर्बन्धः । मुष्टिनाबन्धोऽह्वयङ्गर्षा ॥

मुसल : । पुं० न० अयोग्रे । काष्ठनीयदण्डे । मूसर० मूसल० इ० भा० ॥ मुस्यन्खण्ड्यतेऽनेन । मुसखण्डने । वृषादिभ्यश्चित्कल : ॥

मुसली । पुं० हलिनि । बलदेवे । मुसलमस्यास्ति । अतइनिठनावितीनि : ॥ यथोक्तं विष्णुपुराणे जरासन्धयुधोक्तोगि । रुणाद्ययबलभद्रस्य गगनादागतं ज्वलत् । मनसोऽभिमतं विप्रसौनन्दं मुसलं तथेति ॥

मुसली । स्त्री० तालमूल्याम् ॥ तालमूलीतु विद्वद्भिर्मुसलीति निगद्यते ॥ मुसलीघद्धिधाप्रोक्तासर्वे तासाप रसं त्वमा । अ तालस्यगुणोपेता अमराधरसायनी । मुसलीमधुरा वृष्यावीर्योष्णा बृंहणीगुरु : । तिक्ता रसायनीर्हन्ति गुदजान्यनिलं तथा ॥ भागुष्यदाम् ॥ गृहगोधिकायाम् ॥ मुस्यति० सुमतिसंशयं वा । मुस० । वृषादिभ्यश्चित्कल : । जातेरितिगौरादित्वाद्वाङीप् ॥

मुसलीय : । त्रि० मुसलार्हे ॥ मुसलाय हित : । विभाषाहविरपूपादिभ्यइतिपक्षे छ : ॥

मुसल्य : । त्रि० मुसलेनवध्ये ॥ दण्डादिभ्योयत् ॥ मुसलीये । मुसलायहित : । अपूपादित्वात्पक्षे यत् ॥

मुस्त : । पुं० न० मुस्तके । मोथा० इ० भा० ॥

मुस्तक : । पुं० न० मुस्ते । कुरुविन्दे । मेघनामनि । मुस्तायाम् । मोथा० इ० भा० ॥ मुस्तं कटु हिमं ग्राहि तिक्तं दीपनपाचनम् । कषायं कफपित्तास्रतृड्ज्वरारुचिजन्तुहृत् ॥ अनूपदेशेयस्मात्तु मुस्तकं तत्प्रशस्यते । तथापिमुनिभि : प्रोक्तं वरं नागरमुस्तकम् ॥ मुस्तसङ्घाते । चु० । क्वुन् ॥

मुस्ता । स्त्री० मुस्तके । मोथाख्यद्रव्ये । मुस्तयति । मुस्त० अच् । टाप् ॥

मुस्ताद : । पुं० शूकरे ॥ मुस्तामत्ति । अद० । कर्मण्यण् ॥

मुस्ताभम् । न० मुस्तकविशेषे । कुटन्नटे । नागरमोथा० इ० भा० ॥

मुस्तु : । पुं० मुष्टौ ॥

मुह्नम् । न० अन्नुदि ॥ मुष्यति । मुस० । मुमेरत्तुकत्त्वाधात् ॥ मुसनी ॥

मुषिर : । पुं० वाधे ॥ मूर्खे ॥ मुष्णाति । मुषश्चौर्ये । इषिमदि

मुदीत्यादिनाकिच् ॥

मुहुर्भाषा । स्त्री॰ पुनः पुनः कथने । अनुलापे ॥ मुहुर्भाषणम् । भाष॰ घञ् ॥

मुहुः । अ॰ पौनःपुन्ये । मोहनम् । मुह॰ । मुहेः किच्च उसिः ॥ पुनरर्थे ॥

मुहूर्त्तः । पुं॰ न॰ द्वादशक्षणात्मके काले ॥ त्रिंशत्कलात्मके काले । द्विदण्डात्मके काले । मुहूर्तं घटिकाद्वयमित्युक्तेः ॥ अचिपक्ष्मपरिक्षेपो निमेषः परिकीर्त्तितः । ते निमेषाः त्रुटिर्नाम तं त्रुटीतुलवः स्मृतः । लवैर्चाष्टदशभिः का ष्ठाष्टौ काष्ठाः । त्रिंशत्काष्ठा कलाप्रोक्ता कलात्रिंशन्मुहूर्त्तकः ॥ पुराणोक्तप्रमाणम् । रौद्रः श्वेत मैत्रेयस्त थाभि जितः सारभटः स्मृतः ॥ सावित्रोऽथ स्वदेव गन्धर्वः कुतपस्तथा । रौहिण स्तिलकश्चैव विजयोनिरृतिस्तथा ॥ शंबरोवरुण श्चैव भगः पञ्चदशः स्मृतः ॥ इति दिनपञ्चदशभागे प्रमाणं ॥ यथा । प्रातः कालोमुहूर्त्तांस्त्रीन् सङ्गव स्तावदेवतु । मध्याह्नस्त्रिमुहूर्त्तः स्यादपराह्णस्ततः परम् । सायाह्नस्त्रिमुहूर्त्तः स्याच्छ्राद्धं तत्र न कारयेत् । राक्षसीनाम सावेला गर्हिता सर्वकर्मसु । कुत्तंति । कुत्राद्यो

टिच्चे । प्रत्याल्लिङ्घोटमौहू र्त्तिकइति निर्देशान्मुहूर्त्तशब्दोनि पुंसकः ॥ अल्पकाले । दिनस्य त्रिविशेषे । सचद्वयात्सकघटिते काले ॥

मुखेरः । त्रि॰ मूर्खे । मुह्यति । मु ह॰ । मूलेरादयश्चेतिसाधुः ॥

मुह्यमानः । त्रि॰ अनेकानर्थप्रकारैरविवेकतया विक्षिप्तचित्ततयाभि भूयमाने ॥

मूः । स्त्री॰ बंधने ॥

मूकः । पुं॰ वर्णमये । मत्स्ये । दैत्ये ॥ त्रि॰ अवाचि । अवाङ्मुखार थी । दीने ॥ मूमितिकायति । कै॰ । घातोऽनुपेतिकः ॥

मूढः । त्रि॰ तन्द्रिते । बाले । जड । मूर्खे । यथाजाते । स्वाज्ञानाय विषयं यतोऽव्याप्ते ॥ इदम् वं साधनमिदमनर्थसाधनमिति विवेकशून्ये । अविचारे । अविवे किनि । अनात्मविदि ॥ तन्त्रादिशास्त्रे । तमसाच्छन्ने । मोहयुक्ते ॥ चिकित्सादितोयायामपी ॥ मुह्यतिस्म । मुह॰ । गत्यर्थेति क्तः ॥ आक्षाशादिपुमाँनपुंसकेपिताभः प्रधानसद्यामुटाः सोऽप्रकाशकाः विषयाः सुरवः दैविधितिनापास्मू ढाः कथ्यन्ते ॥

मूढग्राहः । पुं॰ अविवेकातिशय

क्लीवेदुराग्रहे ॥ बालोपहतम्। मू
ढानांचाघ : ॥
मूढता। स्त्री० कार्य्यपरिज्ञानस्य ॥
अविवेकतायाम् ॥ यथा। यान्ति चि
तीयाम्गतश्च देहोदेहेपिषान्ध : पु
रुषोनिविष्ट :। ममत्वमुर्व्यां न तथा
यथाऽस्मिन्देहेऽतिमात्रं वत मूढतै
षेति ॥
मूढदृक्। चि० देहमानिनि। देहमा
त्मत्वेनाभिमन्यमाने ॥
मूढयोनि :। पुं० पश्वादौ ॥
मूढा। स्त्री० तामसमानसोद्भवौ ॥
मूत :। चि० बद्धे ॥ मूयतेस्म। मूङ्
बन्धने। क्त :॥ चाशामयाधे ॥
मूत्रम्। क्ली० प्रस्रावे। मूत०पिसाव०
इ०धा० ॥ मूत्र्यते। मूत्रप्रस्रावणे।
घञ् ॥ मूत्रमित्याद्युदर्शनस्य चा
निललिङ्गतम् ॥ यद्वा। मुच्यते
यत्। मुच्लृ०। सिविमुच्योष्टेरू
चेति ष्ट्रन् ॥ अथास्य गुणा :। गोमू
त्रं कटु तीक्ष्णोष्णं क्षारं तिक्तं कषा
यकम्। लघ्वग्निदीपनं मेध्यं पित्त
कृत्कफवातहृत् ॥ शूलगुल्मोदरा
नाहकण्डूचिमुखरोगजित्। किलास
गदवाताम्रवस्तिकुष्ठनाशनम् ॥
कासश्वासापहं शोथकामलापाण्डुरो
गहृत्। कण्डूकिलासगदशूलमुखा
क्षिरोगान्गुल्मातिसारमरुदामयमू
त्ररोधान्। कासं सकुष्ठजठरकृमि
पाण्डुरोगान् गोमूत्रमेकमपि पीत
मपाकरोति ॥ सर्वेष्वपि च मूत्रेषु
गोमूत्रं गुणतोऽधिकम्। अतोविशे
षात्कथने मूत्रं गोमूत्रमुच्यते ॥ प्ली
होदरश्वासकासशोथवर्चोग्रहापह
म्। शूलगुल्मरुजानाह कामलापा
ण्डुरोगनुत् ॥ कषायं तिक्ततीक्ष्ण
ञ्च पूरणात्कर्णशूलहृत् ॥ नरमूत्रं
गरं हन्ति सेवितं तद्रसायनम्। रक्त
पामाहरं तीक्ष्णं सक्षारलवणं स्मृ
तम् ॥ गोजाविमहिषीणान्तु स्त्रीणां
मूत्रं प्रशस्यते। खरोष्ट्रेभनराश्वा
नां पुंसां मूत्रं हितं मतम् ॥ अथमूत्र
परीक्षा। वातेनपाण्डुरं मूत्रं रक्तं
नीलञ्च पित्तत :। रक्तमेव भवेद्रक्ता
द् धवलं फेनिलं कफादिति ॥
मूत्रकृच्छ्रम्। न० प्रस्रावघटितरोग
विशेषे। मूत्ररोधे। अश्मर्याम्।
कृच्छ्रे। मूत्रे कृच्छ्रमत्र ॥ अथास्य
चिकित्सा। त्रिकण्टकारग्वधदर्भ
काशदुरालभापाषाणभित्पथ्या :
। निघ्नन्ति पीता मधुनाश्मरीं च सम्प्रा
प्तमृत्योरपि मूत्रकृच्छ्रम् ॥ त्रिकण्ट
कादिक्वाथ : ॥ १ ॥ एलाश्मभेदक
शिलाजतुगोक्षुराणां मेर्वारुबीजलव
णोत्तमकुङ्कुमानाम्। चूर्णानित
ण्डुलजलैर्लुलितानिपीत्वा प्रबद्ध
मूत्रमपि लीयति मूत्रकृच्छ्री ॥ ए
लादिचूर्णम् ॥ २ ॥ अथोरत :

सूक्ष्मपिष्टं मधुना सह योजितम् । मूत्रकृच्छ्रं निहन्त्याशु संलीढं दिवसत्रयम् ॥ ३ ॥ गुडेन मिश्रितं क्षीरं कदुष्णं कामतः पिबेत् । मूत्रकृच्छ्रेषु सर्वेषु शर्करायाश्मनिश्चयः ॥ ४ ॥ धात्रीरसं चेक्षुरसं पिबेदाहकृच्छ्रे सरक्ते मधुना विमिश्रम् । शस्त्राभिघातोत्थितमूत्रकृच्छ्रे कार्या क्रिया मारुतकृच्छ्रतुल्या ॥ ५ ॥ क्वाथो गोक्षुरबीजस्य यवक्षारसमन्वितः । पीतः प्रशमयत्येव कृच्छ्रं विड्धारणोत्थितम् ॥ ६ ॥ त्रिफलायाः सुपिष्टायाः कल्कं कोलसमन्वितम् । वारिणा लवणीकृत्य पिबेन्मूत्रकृच्छ्रापहम् । कोलं बदरम् ॥ ७ ॥ गुडामलकसंयुक्तं श्रमघ्नं तर्पणं प्रियम् । पित्तासृग्दाहशूलघ्नं मूत्रकृच्छ्रहरं परम् ॥ ८ ॥ सप्तदशरक्तुलिरोऽश्मघातः सितायुतः । अचिरेणाशयत्येव मूत्रकृच्छ्रं संशयः ॥ ९ ॥ द्राक्षासितोपलाकल्कः पीतः कर्षमितो नरैः । सस्तुनाम्लमाविष्टं मूत्रकृच्छ्रं व्यपोहति ॥ १० ॥ समूलगोक्षुरक्वाथः सिताभाक्षिकसंयुतः । नाशयेन्मूत्रकृच्छ्रं पित्तजं चोष्णसमीरणम् । उष्णसमीरणं उष्णवातम् वाघातविशेषम् ॥ इति भावप्रकाशः ॥

मूत्रदीपः । पुं॰ प्रमेहे ॥

मूत्रनिरोधः । पुं॰ मूत्राप्रतिबन्धकरोगविशेषे ॥ यथा । पिष्टं वै मालतीमूलं गोमूत्रकालेसमाहृतम् । साधितं छागदुग्धेन पीतं शर्करयान्वितम् । एतेन मूत्रनिरोधस्य हरेद्वै प्रायशः शर्करां ।

मूत्रपतनः । पुं॰ गन्धमार्जारे ॥

मूत्रपुटम् । न॰ नाभेरधोभागे । मूत्राशये ॥

मूत्रफला । स्त्री॰ कर्कट्याम् ॥ त्रपुष्याम् ॥

मूत्रलम् । न॰ त्रपुषे ॥ त्रि॰ मूत्रवर्द्धके ॥

मूत्रला । स्त्री॰ कर्कट्याम् ॥ वालुक्याम् ॥

मूत्राघातः । पुं॰ प्रस्रावरोधकरोगविशेषे ॥ प्रायेण मूत्रविघाताद्यैर्वात कुण्डलिकादयः । जायन्ते कुपितैर्दोषैर्मूत्राघातास्त्रयोदश ॥ मूत्रविघातार्थैरित्यत्र मूत्रपुरीषशुक्रादिवेगविघातादीनां कुपितानाद्यास्वयमम् । मूत्रविघाताद्यैः कुपितैर्दोषैरित्यन्वयः । ननु मूत्रकृच्छ्र मूत्राघातयोः को भेदः । उच्यते । मूत्रकृच्छ्रे कृच्छ्रमधिकम् अल्पः । मूत्राघाते तु विबन्धो बलवान् कृच्छ्रमल्पमित्यनयोर्भेदः ॥ तस्य चिकित्सा यथा । नलकुशकाशेक्षुवालादिपञ्चमूलस्य कषायः सुशीतलं ससितम् । पिबेत्तेन ह्यतिनिवर्त्तते मूत्रस्य वाघातः । कषायः क्वथितः सुशीतः । कर्पूरत-

जलायुक्तायस्यवर्त्ति : शनैः शनैः । मेद्रमार्गाश्चरैन्व्यस्तम् मूत्राघातंव्यपोहति ॥ धान्यगोक्षुरकः क्वाथः क ल्कसिद्धिंतं घृतम् । मूत्राघातेमूत्रकृच्छ्रे शुक्रदोषेचदारुणे ॥ धान्य गोक्षुरकं घृतम् ॥ मूत्रकृच्छ्रेऽश्मरी रोगिभिषक् यत्प्रकीर्त्तितम् । मूत्राघा तेषु सर्वेषु तत्कुर्य्यादेशकालवित् ॥

मूत्रातिसारः । पुं॰ प्रस्रावातिसरणरोगे । तस्यौषधंयथा । सलामूलस्य पलम् पीतंसक्षीरणकर्षम् । मूत्रातिसारं दर्पंसिद्धमेतन्नाशयति ॥

मूत्रासीत : । पुं॰ मूत्ररोगविशेषे । यथाहुः । चिरं धारयतोमूत्रंत्वरया नप्रवर्त्तते । मेहमानस्यमन्दंवामूत्रातीतः सउच्यते ॥ इति ॥

मूत्राशय : । पुं॰ बस्तौ । मूत्रपुटे ॥

मूत्राशयपुट : । पु॰ इत्याम् । मूत्रपुटे ॥

मूत्रित : । त्रि॰ कृतमूत्रोत्सर्गे । मीढे ॥ मूत्रितम् । मूत्र॰ । क्त : ॥

मूर्खः । पुं॰ मुह्यतीति । माषे । माष धीरपिति । माघ गायत्रीरपिति । त्रि॰ मूढे । वैधेये । बालिशे । शास्त्रज्ञानशून्ये । शून्यवादिनि ॥ देहात्मवादिनि यथाध्यात्मज्ञानात्मा दिना दोषानाहरुये । तेभ्यःप

रोनमूर्खोऽस्तिसधर्मः शास्त्रशूकरैः । समद्वितीय : । मानुष्यं दुर्लभं प्राप्यवेदशास्त्राण्यधीत्यच । बध्यते यदिसंसारेकोविमुच्येतमानवः । मुह्यति । मुह॰ । मुहः खोमूर्खः । मूर्खोविवर्णोवाऽसीसतिनिकृष्टभवि सस्वीनास्तिगेहेनानाधान्यौषधी नौसतिपितरिगृहेनार्जितायेनविद्या । भार्य्यात्यक्त्वासुरूपांरतिमिहकुरुतेभक्षंसत्यांयदाशंवाचार्यैरा भिलापीकुमतिजनकथितंशिराजनृपस्योयम् ॥ वाक्यम् । गौरीया भाषायाम् उत्कृष्टपुरुषार्थलाभे समर्थस्यधम्मकामधमामोमूर्खः । मूर्खंपरम्परां योगोविपादपितु दुर्ज्जरः । विज्ञेनसदृशयोगः सुधा रससमः स्मृतः ॥ षत्रामूर्खनि न्दादेशीभागवतेद्रष्टव्या ।

मूर्खता । स्त्री॰ मूर्खस्य ॥ मूर्खस्य भावः । तस्यभावस्त्वतलाविति तल् ॥

मूर्खत्वम् । न॰ मूर्खतायाम् । य स्मात् । मूर्खत्वम्॰ इ॰ भा॰ ॥ मूर्खत्वंसुलभंभजस्वकुमतेमूर्खस्य चाष्टौगुणानिश्चिन्तोबहुभोजनोऽति सुमनारात्रिंदिवाम्बप्नभाक् । कार्या कार्यविचारणान्धबधिरोमानापमा नेसमः प्रायेणामयवर्ज्जितोदृढवपुर्म्मूर्खः सुखंजीवति ॥

मूर्च्छनम् । न० मूर्च्छायाम् ॥ मूर्च्छापित्तम् : प्रायः ॥

मूर्च्छना स्त्री० गीताङ्गविशेषे । ग्रामस्वरसप्तमभागे ॥ चतुर्दश विधा याम् । षड्जादिस्वरसंपूर्णतायाम् । तदुक्तं शाङ्गर्देवेन । यत्रेन सु . स्वरा : पूर्वामूर्च्छनासे सु द्वावरोति ॥ अन्यतमूर्च्छनालक्षणं यथा । क्रमात्स्वराणांसप्तानामारो हणावरोहणम् । सामूर्च्छेत्युच्यते ग्रामस्थाएता : सप्तसप्त च । या सनयेपिप्रस्थे क्षसप्तसप्तमूर्च्छना० इत्यर्थे तावि शतिमूर्च्छनाभवन्ति ।

मूर्च्छा । स्त्री० भ्रममतौ । मोहे ॥ संप्राप्तास्तुमाडीच पिहितानि वाद्विभि : । तमोभ्युपैतिसहसासु खदु : खव्यपोहकृत् ॥ सुखदुःख व्यपोहाच्चनर : पतातिकाष्ठवत् । मोहोमूर्च्छेतितांप्राहु : षड्विधा साप्रकीर्तिता ॥ मूर्च्छनम् । मूर्च्छोमोहसमुच्छ्रायवो : । मुरो : धातुपाठ्ठत्व : । उपधायाश्चेतिदी र्घ : । टाप् ॥ मूर्च्छियै : सहमनसश्चप्रवेशसूक्तिस्यिव्याख्यातार : ॥

मूर्च्छाय : । पुं० मूर्च्छायाम् ॥

मूर्च्छाल: । त्रि० मोहयुक्ते । मूर्च्छते । मूर्च्छास्यास्ति । सिध्मादिषु० च इतमन्तूपतापयोश्चोतिपठितात्वच् । प्राचिस्यादातश्वतिनभव- ति० प्रायश्चगादैवेतिव्याख्याना- त् ॥

मूर्च्छित : । त्रि० मूर्त्ते । मूर्च्छायुक्ते । मूर्च्छिते । विचेतने ॥ सोच्छ्रये ॥ मूढे ॥ वृद्धे ॥ मूर्च्छितम् । मूर्च्छा० । गत्वर्थेतित्तः ॥ मूर्च्छासञ्जाताऽस्यवा । तारकादित्वादितच् ॥

मूर्त्त : । त्रि० मूर्च्छिते । मूर्च्छिते ॥ कठिने ॥ मूर्त्तिमति ॥ सन्निवेशेविशेषवत्त्वयस्यतन्मूर्त्तमुच्यते । विश्वमव्युत्तिमत्यसंमूर्त्तममसंस्थित रहस्यम् ॥ मूर्त्तिमान् । मूर्च्छा० । अक्तर्मकत्वात्क्त : । राध्योप : । नध्यादयोतिनत्वं न ॥ न्यायमते० पृथिवी० जल० तेज : ० वायु : मनश्च । एषांगुणा : रूपं० रस.० गन्ध : स्पर्श : ० परत्वम्० अपरत्वम्० गुरुत्वम् स्नेह : ० वेगश्च मूर्त्तामूर्त्तसाधारणगुणाः : सङ्ख्या० परिमिति : ० पृथक्त्वम्० संयोग.० विभागश्च इतिभा-षापरिच्छेद : ० ॥

मूर्त्तिमत् । त्रि० शामरिके ॥ विग्रलधारीमहेश्वर गङ्गवत्चक्रादिधारीविष्णुर्यापरमार्थोभिवतीत्यागमिका : कल्पयन्ति । तद्वतीर्णाकल्पनम्० भ्रान्तिमात्रम् । अस्मदादिशरीरवत्तस्यापिशरीरस्यपाञ्चभौ

तिकत्वात्लीलाविग्रहस्यानश्च॰ विग्रहाभावेलीलायोगादयुक्तमेव ॥

मूर्त्तिः । स्त्री॰ काठिन्ये ॥ प्रतिमायाम् । असर्वगतद्रव्यस्यपरिमाणे ॥ शिवस्याष्टमूर्त्तयोयथा । सर्वक्षितिः समुद्दिष्टाभवोजलमुदाहृता । रुद्रोग्निरुग्रोवायुःस्यात्भीमआकाशशब्दिता ॥ पशोःपतिर्यजमानोमहादेवःसुधाकरः । ईशानःसूर्यइत्येतामूर्त्तयोष्टौप्रकीर्त्तिताः ॥ मूर्त्तिर्धर्मस्यपत्नी । यथा । मूर्त्तिःसधर्मपत्नीसाकान्तिरूपामनोहरा । कान्तिरूपाशोभारूपा । परमात्मापिश्रीयोनिराधारोययाविना ॥ शोभाविनापरात्पराणिराधारोनिरर्थकस्तथैव ॥ सर्वत्रशोभारूपाचलक्ष्मीर्मूर्त्तिमतीसती । श्रीरूपामूर्त्तिरूपाचमान्याधन्यातिपूजितेतिभागवते ८ स्कन्धे १ ध्यायः ॥ काये । देहे । चराचुजाण्डजोद्भिज्जादिभेदेनविलक्षणविविधसंस्थानासुतनुषु ॥ मूर्च्छति॰ मूर्च्छोलेपः । मूर्च्छा॰ । क्तिन् । रालोपः ॥ रूपे ॥ स्वभावे ॥ लग्ने ।

मूर्त्तिमान् । त्रि॰ काठिने । मूर्त्तिविशिष्टे ॥ मूर्त्तिःकाठिन्यमस्यास्ति । तदस्यास्त्यस्मिन्निति मतुप् ॥ स्त्रियाम्॰ मूर्त्तिमती । उत्तिष्ठ्यानृजी

मूः ॥ न॰ शरीरे ॥

मूर्त्त्युपचयः । पुं॰ स्थौल्ये ॥

मूर्द्धकः । पुं॰ क्षत्रिये ॥

मूर्द्धकर्परी । स्त्री॰ जलधारायाम् ॥

मूर्द्धखोलम् । न॰ छत्रे ॥

मूर्द्धजः । पुं॰ केशे ॥ त्रि॰ मूर्द्धिजाते ॥

मूर्द्धतैलम् । न॰ तैलविशेषे ॥ अभ्यङ्गः परिषेकश्चपिचुर्बस्तिरितिक्रमात् । मूर्द्धतैलंचतुर्धास्याद्बलवत्तद्यथोत्तरं ॥

मूर्द्धा । पुं॰ उत्तमाङ्गे । शिरसि । मस्तके ॥ छान्दः कारैः शिरोभिस्तुगूपानिवशिराधवी । विपिटैस्तु पितुस्त्र्यङ्गैर्बाद्याः परिमण्डलैः घटमूर्द्धापदचिर्धनाद्यैः परिवर्त्तितः ॥ मुह्यत्यस्मिन्नाहते । मुह॰ । श्वन्नुक्षन्निति॰ सुत्रैः कनिन्॰ निपातनादुपधादीर्घोरेफस्यादेशोरमागमश्च ॥

मूर्द्धन्यः । त्रि॰ मूर्द्धनिभवे । शरीरावयवाद्यदिति यत् । येचाभामकर्मणोरितिप्रकृतिभावाप्राप्तौवाचनाति॰ टिलोपाभावः ।

मूर्द्धपुष्पः । पुं॰ शिरीषवृक्षे ॥

मूर्द्धरसः । पुं॰ भक्तफेने ॥

मूर्द्धवेष्टनम् । न॰ उष्णीषे ॥

मूर्द्धाभिषिक्तः । पुं॰ भूपाले । राजनि ॥ क्षत्रिये । राजन्ये । बाहुजे ॥

मूर्द्धि॰ अभिषिच्यतेऽस्य । पिमघ र्षे । ■ : । राज्यद्वासमवे॰ मूर्द्धन्यभिषिच्यते॰ सत्प्रभवत्वादस्य पौंपिचदियोम् धाभिषिक्तव्यते । पन्लिपि । प्रधाने । मूर्द्धन्यभिषिक्त : । पच सहरत्वादिविधिये । विपात्यविद्यावाम् साधि ॥

मूर्धाभिषिक्त : । पुं॰ ब्राह्मणात्परिणीतक्षत्रियायामुत्पन्ने ॥ यथाह॰ विस्तु । क्षत्रयज्ञस्रविधाय ययाधारधि तथा । मूर्धाभिषिक्तस्य इति : प्रोक्षाभ्मगसाशुभा ।

मूर्वा । स्त्री॰ लतादिविशेषे । देव्याम् । मधुरधायाम् । मोरटायाम् । सुरस्रवा॰ पु॰ मा॰ प्र॰ । धनुर्गुणोपयुक्ता॰ सुरगा॰ पु॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ मूर्वासराद्गुरु : स्वादुस्तिक्ता पित्तास्रमेहनुत् । त्रिदोषतृष्णाहृद्रोगवाण्डुकुष्ठज्वरापहा । मूर्वति । मूर्वीयिन्दने । अच् ।

मूर्विका । स्त्री॰ मूर्वायाम् ॥ मूर्वैव । स्वार्थे कन् ॥

मूलम् । न॰ शिफायाम् । अर्द्धे । अन्त्यगिगासयोः । अन्त॰ पु॰ भा॰ । मूलमादौ । यथा । पत्र स्यमूलं निकृति : दमायस्यामधःमूलाद्यप एव यद्य । धर्म त्यागादिद्रमात्मस्य मोमस्य क्षर्पीयरम : शिवाभ्य : । पादे । प्रधरे । यथा । मूलमञ्जु लि : । मूलपिते । शे । निकुञ्जे । निधे । धरपे । टीकार्हन्यग्री । पुरपे । पिप्पलीमूले । पुष्कारमूले । शिशीपमूलमान्दिपदे निवेशोपधा । नदीनालमिलोधाधाक्षास्तमकुञ्जमध । मूलान्ते योतकर्षोमूलादोपोमदीयते ॥ पुं॰ न॰ धनिष्ठे । पार्श्वे । नक्षत्रविशेषे ॥ यथा । क्षताक्षारितयस्यापक्षोविशर्मिरोगमुंसिस्तात् । पुंसि पुनर्व सुपुष्पीमूलमल्पोस्त्रियांविपा : । लिङ्गं सिदेवताधीनमाने ॥ पक्षिमूलात्ययकाल यथा । मूलविकसा पयय समूलंमूलंदगय्ये कवद्ग्गिसन्त : । पचेदन्यथात : प्रयपापिविशेषात् सौभाग्यमायुषक्षुगात्मुष्टि : ॥ मूलमन्त्रे । मूलति । मूलप्रतिष्ठायाम् मूलारोप्ये पा । क्षयधे ति प : ॥ मन्त्रे । मूड् पत्यने । मूयदयस्मिभ्य : ■ : ।

मूलक : । पुं॰ स्थावरविषभेदे ।

मूलकम् । न॰ मूलविशेषे । राजानुदि । महाकन्दे । पतिदृगापे । मूली॰ इतिभाषाप्रसिद्धे कन्दे । तच्च यथा । मूलकंद्विविधं प्रोक्तं तत्रैकं लघुमूलकम् । नाजामकं टक विख्यातं स्यादसंसदसनापक । सात्म्यत्मपञ्च तोधूप तदाम् राज पोतिका । दिधायम् धम पान्यात्

यद्वच्चैन्द्रलवणाद्यत् ॥ लघुमूलकमु-
ष्णं स्याद्रुच्यं लघु च पाचनम् । दोष-
त्रयहरं स्वर्यं ज्वरश्वासविनाशनम् ॥
नासिकाकण्ठरोगघ्नं नयनामयना-
शनम् । महद्देहरूक्षोष्णं गुरुदोष-
त्रयप्रदम् ॥ स्नेहसिद्धं तदेव स्याद्दो-
षत्रयविनाशनम् । तत्पुष्पं कफपित्त-
घ्नं फलं वातकफापहमिति ॥ मूल-
ति । मूल० । क्त, न् । यद्वा मूलय-
ति । मूलरोहणं । चु० । अच् ।
स्वार्थेकम् ॥ यथा । मूलीजाल-:
। पूर्वक्त्यापराह्णाद्यामूलप्रदोषा
वस्काराद्युन् ॥

मूलकारण्डः । पुं० गाजर० गर्जर०
इ० प्र० मूलकाकारे । यथा :
एकोवितस्तिको दण्डोमूलकासूक्ष्मक :
। इतिपथ्यास्तुरिव ख्यातोऽलवणेनवि-
मिश्रित : ॥ सुरुच्यं मूलकं शाकं
विदग्धिमाम्लकारकम् । वातपित्त-
हरं शीतं सुपथ्यमुत्तमायकम् ॥

मूलकपत्रम् । न० मूलकस्यपर्णं ॥
पाचनं लघुरुच्योष्णं पत्रं मूलकजं न-
वम् । स्नेहसिद्धं त्रिदोषघ्नमसिद्धं
कफपित्तकृत् ॥

मूलकपर्णी । स्त्री० शोभाञ्जने ॥

मूलकसूता । स्त्री० घोरकन्दप्या-
न् । घोरीसहचे ॥

मूलकर्म । न० कार्मणं । टोना०
इ० भा० प्र० कार्मविशेषे । मूले

रोपवौमूले : कर्म० मारणोच्चाट-
नस्तम्भनवशीकरणादि० मूलकर्म
। उपपातकविशेषवत् । यथा ।
सर्वाकरेष्वधीकारोमहायन्त्रप्रवर्त्त-
नम् । हिंसौषधीनां स्त्र्याजीवोऽ-
भिचारोमूलकर्म च ॥ इतिमनुः ।
मूलकर्म० मन्त्रौषधादिनावशीकर-
णमितिकुल्लूकभट्टः ॥

मूलकारः । पुं० मूलग्रन्थकर्त्तरि ॥
मूलंकरोति । कृञ् : कर्मण्यण् ॥

मूलकारिका । स्त्री० चुल्ल्याम् ।
मूलग्रन्थार्थप्रकाशकपद्ये ॥ मूल-
धनस्यवृद्धिविशेषे ॥

मूलक्षुद्रः । पुं० न० पञ्चादशविध-
पर्णक्षुद्रवाणगर्भसमनविशेषे ।
यदावधिलानिवत्सूरणाशिमासंपी-
यन्ते० तदामूलक्षुद्रव्यपदेशंलभ-
न्ते । यथाप्रमाणंशिष्य : । फलीना-
सिनकथित : पातक्रोशीमंगीविशी :
। श्रीलक्ष्मः : श्रीमद् : पीत: दस्रा
वैरमरन्ध्राः ॥ नासिकामलादीवेश-
श्रीक्षारक्रमपरंपरात् । पन्नैरत :
पन्नहारः : पुष्पैर्लसत्वर्षधरो ॥
मूलक्षुद्रः : मू,लां गुल्मोयक्षारनो-
जवीनतु० इति ॥

मूलजः । पुं० पत्रपाली ॥ न० सा-
र्द्रके ॥ त्रि० मूलोत्पन्ने ।

मूलविद्योतभवनम् न० सूर्यादिग्रह
पातादिद्युपहरणविधौ । यथा । सिंह

गोमेषधन्वितावधनुर्मृगघटास्तथा । मूलत्रिकोणभवनान्याहुः सूर्यादितः क्रमात् ॥ एते राशयः क्रमात् सूर्यादीनां मूलत्रिकोणभवनान्याहुः । यथा । सिंहः सूर्यस्य मूलत्रिकोणभवनम् । एवं वृषश्चन्द्रस्य • मेषः कुजस्य • कन्या बुधस्य • धनुर्गुरोः तुला शुक्रस्य • कुम्भः शनेरिति ॥

मूलत्रिकोणांशः । पुं० रव्यादीनां त्रिकोणभागे ॥ च० । स्वतुङ्गभागार्कदिशा प्रादिशः पञ्चदशविंशतिः । मूलत्रिकोणभागाः स्युः सूर्यादीनां यथाक्रमात् । यथा । सिंहराशौ सूर्यस्य विंशत्यंशाः मूलत्रिकोणभागाः स्युः । एवं चन्द्रस्य वृषे प्रथमतुङ्गांशत्यागात् ऊर्द्ध्वं सप्तविंशत्यंशाः । कुजस्य मेषे द्वादशांशाः । बुधस्य कन्यायां तुङ्गपञ्चदशांशात् ऊर्द्ध्वं दशांशाः पञ्चविंशत्यंशपर्यन्तम् । गुरोर्धनुषि दशांशाः । शुक्रस्य तुलायां पञ्चदशांशाः । शनेः कुम्भे विंशत्यंशाः मूलत्रिकोणभागाः स्युरिति ॥

मूलदेवः । पुं० मूलभद्रे । कंसासुरे ॥

मूलद्रव्यम् । न० मूलधने ॥

मूलधनम् । न० वणिजां मूलनिधौ । नीव्याम् । परिपणे । पुंजी० इ० भा० ॥ मूलधनलक्षणम् ।

मूलनगरम् । न० राजधान्याम् ॥

मूलन[illegible] । स्त्री० न[illegible] ॥

मूलपुष्करम् । न० पुष्करमूले ॥

मूलपोती । स्त्री० शाकभेदे । क्षुद्रवल्ल्याम् । क्षुद्रपोतिकायाम् ॥

मूलप्रकृतिः । स्त्री० आद्याशक्तौ । प्रधाने ॥ प्रकृतिः प्रधानम् । मूलञ्चासौ प्रकृतिश्चेति विग्रहः । विश्वस्याद्यकारणत्वात् मूलत्वम् । सत्त्वरजस्तमसां साम्यावस्था प्रसवधर्मिणी । महाभवस्थायामस्ति प्रमाणम् ॥

मूलफलदः । पुं० पनसे । कण्टकिफले । मूले फलं ददाति । दाञ् । कः ॥

मूलबन्धः । पुं० राजयोगाङ्गविधिविशेषे । यन्मूलं सर्वभूतानां यन्मूलं चित्तबन्धनम् । मूलबन्धः सदा सेव्यो योग्योऽसौ राजयोगिनाम् ॥

मूलभद्रः । पुं० कंसासुरे ॥

मूलरसः । पुं० मोरटलतायाम् ॥

मूलविभुजः । पुं० रथे । मूलानि विभुजति । भुजो कौटिल्ये । मूलविभुजादित्वात् कः ।

मूलशाकः । पुं० [illegible] ॥

मूला । स्त्री० शतावर्य्याम् । नक्षत्रे ।

मूलाधारः । पुं० गुदलिङ्गयोर्मध्ये [illegible] [illegible] षट्चक्रान्तर्गत[illegible] विदिशा[illegible]

मूलाविद्या । स्त्री० अनाद्यविद्यायाम् ॥ अयं नोद्येन कूटस्थविविक्तिकदा पन । अनादिरविवेकोयं मूलाविद्ये तिगम्यताम् ॥

मूलाह्वयम् । न० मूलके ॥

मूली । पुं० वृक्षे ॥

मूली । स्त्री० गृहगोधिकायाम् ॥

मूलेर: । पुं० जटायाम् ॥ मूलति । मूल० । मूलेरादयश्चे ति साधु: ॥

मूल्यम् । न० अवक्रये । वर्णे । वेतन० निरक्ष० छ० भा० हर० दाम० इतिसाधारणजनभाषा ॥ भृत्याशा न । येतवे । मञ्जीना० भाषा० छ० भा० ॥ मूलेन आनाम्यम् मूलेनसमंवा । नौवयोधर्मेत्यादि नायत् । वि० मूलोत्पाटनयो ग्ये क्षुद्रादौ ॥ मूलमावर्हयस्य । मूलमस्यावर्हीतियत् ॥

मूष: । पुं० मूषिके ॥ तैजसावर्त्त न्यां ॥

मूषक: । पुं० मूषिके । मूष्णाति । मूष्णाति येदोषौ पक्षौषयति । भूरादि: । घ उल्स्त्यायांकुन् वा ॥

मूषककर्णी । स्त्री० आखुपर्ण्याम् ॥

मूषकमारी । स्त्री० सुराष्ट्र्याम् ॥

मूषका । स्त्री० मूषिकायाम् ॥

मूषिकारातिः । पुं० श्योते । विडाले ॥

मूषली । स्त्री० पर्णा ॥

मूषा । स्त्री० स्वर्णाद्यावर्त्तनपात्रे । तैजसावर्त्त न्याम् ॥ देवताडे । अन्त: शुषिरायांस्तत्प्रतिमायाम् ॥ मूषति । मूष० । छगुपधेतिक: । गवाक्षे ॥ यथा । एकाहिल्यादि मूषावत्समितिमनोन्नृष्टिमिभूमिभ सु र्हर्म्यै रम्येष्टमूर्ये चतुरचिरचिते खच्छशालाविशाले । इत्यादिशौ वास्त्याश्रिष्ठीव्यवहार: ॥

मूषाकर्णी । स्त्री० आखुपर्ण्याम् ॥

मूषातुत्थम् । न० कांस्यनीले । वितुन्न के । शैमतुत्थे ।

मूषिक: । पुं० उन्दुरौ । आखौ ॥ अस्य मांसगुणा: । अभिन्नशुक्रगस्य गोधामूषिकमुख्या विलेशया: स्मृ ता: । अल्पासाभिन्यमास्तवर्तन्मां सं पित्तदाहकरम् ॥ अन्ये विलेशया येश्च: गोधिकोन्दुरुकादय: । ग र्हितं तस्य मांसस्तमश्यगौरवदुर्जरम् ॥ अपिच । मूषकोमधुर: स्निग्धो व्यवायीवलवर्धन: ॥ पारिभाषि कोयथा । विभवेसतिनैवात्मिनदृ रोतिस्तु वोतिच । तमाहुरावुंतस्या अंमुल्गान्कुर्वे पशुष्यति ॥ मुष्णा ति । मुष० । सुर्पदीर्घश्चे तिषिः कन् ॥

मूषिकपर्णी । स्त्री० जलदर्पविश्वि- दि । विषायाम् । द्रवविषायाम् । द्रवन्तीयाम् । मूषाकर्णी विख्याता

याम्। इन्द्रवारुणीपाना० इ० गौ० दे० भा० ॥ मूषिकपर्णमस्याः ॥ मूषिककर्णाकारपर्णत्वात्। पाककर्णेतिङीप्॥

मूषिका। स्त्री० मूषिकपर्ण्याम्॥ मूषकस्त्रियाम्। अजादित्वाट्टाप्॥ मूषायाम्॥

मूषिकाङ्कः। पुं० गणेशे॥

मूषिकाञ्चनः। पुं० विघ्नहारिणि। गणेशे॥

मूषिकारः। पुं० आखौ। उन्दुरौ। मूषिकायाः पुमान्। पारक्पुंस्यारक्

मूषिकारातिः। पुं० विडाले॥

मूषिकाह्वया। स्त्री० मूषकर्ण्याम्। मूषिकपर्ण्याम्॥

मूषितः। त्रि० मुषिते। चोरिते। मूषस्तेये। क्तः॥

मूषिपर्णिका। स्त्री० मूषिकपर्ण्याम्

मूषी। स्त्री स्वर्णाद्यावर्त्तनसाधने स्वर्णादिद्रवीकरणपात्रे। मूषायाम्॥

मूषीकः। पुं० उन्दुरौ। मूषिके॥

मूषीकपर्णी। स्त्री० मूषिकपर्ण्याम्॥

मूषीका। स्त्री० उन्दुरौ

मृकण्डुः। पुं० मार्कण्डमुनौ॥ प्रथमदर्शनादृष्टयेतिसुचे० उन्दुत दशवर्षे रूप। ॥ मार्कण्डेयमुनेः पितर्यथा प्यामतिनिर्मितिरिति कण्डोऽस्य ॥

मृकण्डुः। पुं० मार्कण्डमुनौ ॥

मृगः। पुं० आरण्यपशुमात्रे। जातिविशेषे। मृगशिरोनक्षत्रे ॥ यथा मृगेणत्वाभिवेशितवाऽदितीय स्फुमृजयेद्वारिपूनिति। एकदेशप्रयोगात्। अन्वेषणे ॥ याच्ञायाम्। मार्गशीर्षमासे ॥ यज्ञविशेषे। मृगनाभौ। मकरराशौ ॥ मृगयायाम् ॥ स्वनामख्यातपशुविशेषे। कुरङ्गे। वातायौ। हरिणे। अजिनयोनौ ॥ अस्य मांसस्य गुणाः। मार्गं मांसं बहुशयपित्तं पित्तगोघ्नशीतं विसर्गं वैपरस्पर्शविधायि संशब्दसूत्रैः। सान्द्रं मांद्रं पत्रणसपित्तं दाहिमेनातिपुष्टं स्नातकशम्बरादन्यत्पर्याप्तशिरश्चन्द्रपृष्ठोऽपि न ॥ एषां मांसं शिशिरं वाधकमुच्यते पथ्यायकत्! यत्नमवलंम्यं हव्यं लघु स्वादु पथ्यम्। अस्यर्ति। मृगयन्ते पर्षे। पदगाः। घञ्। मृगीनयविधोद्धा। मस्करोऽपिहितोऽन्यः कुरङ्गः सुदर्शनकः। पदसप्तविर्धं तिसृगाः सर्वविधानतः। पाठान्तरयथा। हस्वतरोऽपि हितोऽन्यः कङ्कुः कस्तुरीवस्तु पीतकः। मयूरदररिप्रार्थं तित्र। नवविधानताः। हरिणादिपिदिध्वेदः पशुमेदोऽय मैदम। रूच्य. गोऽशोकपर्यं पृषताद हरिणवा॥ पतिहस्मितस्मिपत्तं

दानेचकीर्त्तिता:॥ इतिकालिका
पुराणे ६७ अध्याय : अथमृगपरी
चा । मृगनाभिंसमादातुंकौतुका-
र्थंतथापुन : । मृगा : पोष्यामहौ-
न्द्राणांतेषांलक्ष्माभिलक्षणम् ॥ पृ
थिव्यप्‌वायुगगनतेजोधिकास्तुपञ्च
धा । भिद्यन्तेनैकधेदास्तु समन्तात्मृग
जातय : ॥ तद्यथा । येगन्धिन: क्षौ
णपरीरवार्णास्तेपार्थिवागन्धमृगा :
प्रदिष्टा : । सर्वाङ्गमेषांसुरभिप्रका
मंपुण्यप्रदेशेप्रभवन्तितेतु । येवेवि
णाकारवदीर्घशृङ्गाश्चमांसलास्ते
मधुरप्रदेशा : । आप्यास्तुतेवैप्रसर
न्तिभूरिसर्वप्रदेशेप्रभवन्तिचैव ॥ वा
यव्यमियेवातमिवाल्परौद्रदीर्घास्तुते-
षातम्‌गा : प्रदिष्टा : । तैयच्चयत्र
प्रभवन्तिग्रत्नात्पत्रैवसर्वाणिशुभा-
निसन्ति ॥ लघुप्रमाणालघुवीर्यस-
त्त्वानिर्गन्धदेहान्मृगजप्रमाणा : ।
तेगागनामेगकरानरार्णास्मृश्यास्तै
नापिनिरीच्चणीया : ॥ येताप्यवर्णा
गुरुदीर्घशृङ्गा : सुदाश्वशवाल्ति
ग्रघायुवेगा : । तैजस्यसारा : खलु
तैजसास्तुपुण्यप्रदेशेप्रभवन्तिवेतु ॥
भौजोप्याश्च । पार्थिवाद्दिमृग: सर्वं
चतुर्णांतिर्भवेत्पृथक् । सुशृङ्गास्त
नुलोमानोब्राह्मणाम्‌गजातय : ॥
क्‌ष्णा : पश्वरिन्ध्राश्चत्रिया :
खरलोमश : । आवर्त्तशृङ्गासनवो

हरिणावैश्यजातय: । कृष्णावाप्य
शृंगावाशूद्रा:खरतनूरुहा: । अश्वा
नांयेगुणादोषा स्तेज्ञेयाहरिणेष्व
पि ॥ तथापिदोषा : यच्चामीवच्य
न्तेहरिणाश्रया : । नेत्रयोरन्तरेय
स्यलोमावर्त्ता : समापहात् ॥ विष
मोयिस्रातीगरौयस्यसच्चेमनाशन :
। आवर्त्त : पृष्ठतोयस्यधामाभिम
भिविन्दति ॥ पश्चार्धेयस्यवावर्त्त
स्तौस्याज्ज्योभयकारकौ । वर्णमेन
पदादीनांवैज्ञातावननाशन : ॥ गा
र्ग्य : । दोषवन्मृगजातीनांपिता
तोनामयापिवा । दर्शनात्स्पर्शना
द्वैवगन्धादानाच्चपोषणात् ॥ भवे
युर्विपद : सर्वास्तथार्थवाद्यपोष
णात् ॥ अन्योपि । हरिणपोषणातो
धरित्रीभुजांनहिभवेन्महदुत्सवपोष
नम् । नमविरञ्जिकशारिपुजंभयंस
दवतंहरिणंहि खिलंनृप: ॥ इतिमृग
परीक्षा युक्तिकल्पतरौ ॥ चतुर्विध
पुरुषेपुपुरुषविशेषे ॥ तल्लक्षणं
यथा । वदतिमधुरवाणीदीर्घनेत्रो
ऽतिभीरुश्चपलमतिसुदेह : शीघ्रवे
गोमृगोयम् ॥ शशकेपद्मिनीतुष्टा
मृगेतुष्टाचचित्रिणी । वृषभेशङ्खिनी
तुष्टाह्येतुष्टाचहस्तिनी ॥ पद्मिनी
शशयोर्योनिर्मेद्रकौचतुरङ्गुलौ ।
चित्रिणीमृगयोर्योनिर्मेद्रकौचतथा
विधौ ॥ इ० रतिमञ्जरी ॥

मृगगामिनी । स्त्री० विडङ्गे ॥ मृगस्य इवगमनशीलायाम् ॥

मृगघर्म्मजम् । न० जवादिनामकगन्धद्रव्ये ॥ त्रि० मृगघर्म्मजाते ॥

मृगचेटकः । पुं० खट्टासे ॥

मृगचेष्टितम् । न० मृगेङ्गिते ॥ यथा । सीमागतायन्यमृगात्त्वन्तः स्थितान्निजन्तोयसमापतन्तः । समप्रत्यतीत्यभयान्निदीक्षाः कुर्वन्ति शून्यं परितो भ्रमन्तः ॥ दीक्षाः भयं कुर्वन्ति पायिदृग्गतीतिसर्वत्रान्वयेबोध्यः ॥ तेयान्यसत्त्वैरनुयाप्य मानाभयापरीधायभयान्वितान्याः । दाभ्यामधिप्रत्यनुयाशितास्तेपन्दिपश्चार्यमृगारुपन्ति ॥ अन्येसत्त्वेद्वारसंस्थे पुरस्तरीधीयाच्यः संप्रविष्टे विनाशः । सूतिकृत्युः स्यान्नयं संस्थितेपगेहंयातिमध्यनंसंप्रदिष्टम् ॥

मृगलघुः पुं० मृगामघ्ये ॥

मृगजालिका । स्त्री० वागुरायाम् ॥

मृगजीवनः । पुं० व्याधे ॥ मृगाः जीवनमस्य ॥

मृगया । स्त्री० पापर्द्धावाखेटके ॥ मृग० । स्वार्थे निपुच् ॥

मृगवट् । स्त्री० मृगतृष्णायाम् ॥

मृगतृपा । स्त्री० मरीचिकायाम् ॥ मृगाणांतृषापस्त्रास्याम् । पर्णधायच् । टाप् ॥

मृगतृष्णा । स्त्री० मरीचिकायाम् ॥ ग्रीष्मे मरुदेशे सिकतासुर्क्करश्मयः प्रतिफलिता दूरस्थानां जलमिति बुद्धिविषयास्तासु मृगतृष्णा यस्यास्ताम् । पर्णधाद्यच् । टाप् ॥

मृगतृष्णिका । स्त्री० मृगतृष्णायाम् ॥ मृगतृष्णैव । स्वार्थे कन् ॥ दैपितपितसवचरं चरणौमुरारेः पारंगमिष्यसियदीभवसागरस्य । पुत्राः कलत्रमितरेसुहृदः सहायाः सर्वं विलोकयसखे मृगतृष्णिकाभम् ॥

मृगदंशकः । पुं० कुक्कुरे ॥ मृगान्दशति । दंशदंशने । कर्म्मण्यण् । कः ॥

मृगधूर्त्तकः । पुं० शृगाले ॥ मृगाधि ॥ मृगीपुधूर्त्तइव । संज्ञायां कन् ॥

मृगनाभिः । पुं० कस्तूर्याम् ॥ मृगस्य नाभिः ॥

मृगनाभिजा । स्त्री० कस्तूर्याम् ॥

मृगशीर्षा । स्त्री० राशिविशेषे ॥ स्वदासुनक्षत्राधीशात्मगोचासुराभिपुत्रीनत्तं चित्रुशांशाध्येपद्मं गौरिवसीदसि । मृगीलक्षणविशेषांशिताय शाः । नेतुर्वधर्ने ऽप्युताच्यः । योषित्प्रभेदे । मृगीपयायाम् ॥ मृगस्यमिर्न्इवनेत्रे यस्याः ॥

मृगपतिः । पुं० मृगेन्द्रे । सिंहे ॥

मृगविद् । पुं० पथश्री । पन्ति । पि

मृगगामिनी । स्त्री॰ विडङ्गे ॥ मृगस्य गमनशीलायाम् ॥

मृगघर्म्मजम् । न॰ जवादिनामकगन्धद्रव्ये ॥ त्रि॰ मृगघर्म्मजाते ॥

मृगचेटकः । पुं॰ खट्टासे ॥

मृगचेष्टितम् । न॰ मृगेङ्गिते ॥ यथा । सीमागतान्वन्यमृगान्वधार्त्ताः स्थितान्व्रजन्तोयसमापरान्तः । समन्तात्त्रीस्तीर्व्यथयान्निदाघाः कुर्वन्ति शून्यं प्रतिसीम्नमन्तः ॥ दोषाः भयं कुर्व्वन्ति बाधिर्य्यमौतिसर्व्वमान्त्रीवाध्यः ॥ तेषामन्यसत्त्वैरनुपाद्यतामाभयायरोधायभवन्तिवन्याः । दाभ्यामपिप्रत्यनुभाषितास्ते यन्दिग्रहार्य्यं यन्मृगाकयन्ति ॥ यन्दिसत्त्वे द्वारसंस्थे पुरस्सरोधोवाच्यःसप्रविष्टे विनाशः । सूतिस्त्त्व्युःस्थितंसंस्थितंचगोष्ठंयातेबन्धनंसंप्रदिष्टम् ॥

मृगजः । पुं॰ मृगापत्ये ॥

मृगजालिका । स्त्री॰ वागुरायाम् ॥

मृगजीवनः । पुं॰ व्याधे ॥ मृगाः जीवनमस्य ॥

मृगया । स्त्री॰ अपदद्रव्याक्षेपके ॥ मृग॰ । यासे शियुच् ॥

मृगतट् । स्त्री॰ मृगतृष्णायाम् ॥

मृगतृपा । स्त्री॰ मरीचिकायाम् ॥ मृगाणांतृषाचञ्चलस्मत् । अर्श आद्यच् । टाप् ॥

मृगतृष्णा । स्त्री॰ मरीचिकायाम् ॥ ग्रीष्मे मरुदेशे सिकतासु सूर्य्यरश्मयः प्रतिफलितादूरस्थानांजलमितिबुद्धिविषयास्ताम् मृगतृष्णाअस्त्यस्याम् । अर्श आद्यच् । टाप् ॥

मृगतृष्णिका । स्त्री॰ मृगतृष्णायाम् ॥ मृगतृष्णैव । स्वार्थे कन् ॥ रे चित्तचिन्तयचरं चरणौमुरारेः पारंगमिष्यसियतोभवसागरस्य । पुत्राः कलत्रमितरेसुहृदःसहायाः सर्व्वंविलोकयसखे मृगतृष्णिकाभम् ॥

मृगदंशकः । पुं॰ कुक्कुरे ॥ मृगान्दशति । दंशदशने । कर्म्मण्यण् । कः ॥

मृगधूर्त्तकः । पुं॰ शिवायां । शृगाले ॥ मृगेषुधूर्त्त इव । संज्ञायां कन् ॥

मृगनाभिः । पुं॰ कस्तूर्य्याम् ॥ मृगस्य नाभिः ॥

मृगनाभिजा । स्त्री॰ कस्तूर्य्याम् ॥

मृगनेत्रा । स्त्री॰ रात्रिविशेषे ॥ रवदामुक्तकाधीतास्वपनेधासुराष्टिपुबैलक्ष्यंमिदुपांसध्येपश्चैगोरिवसीदति । मृगेन्द्रचविशेषानेताय राः । नेतुर्नयर्त्येस्यमाव्यः ॥ योषित्प्रभेदे । मृगलोचनावान् ॥ मृगस्यनेत्रे इवनेत्रे यस्याः ॥

मृगपतिः । पुं॰ मृगेन्द्रे । सिंहे ॥

मृगपिप्लुः । पुं॰ मृगाङ्के । चन्द्रे । हि

मांशी ॥

मृगप्रियम् । न० पर्वततृणे ॥

मृगवधाजीव : । पुं० व्याधे ॥ मृगवध आजीवो यस्य स : ॥ मृगवधेनाजीवतियः । जीव० । कर्मण्यण् ॥

मृगवन्धनी । स्त्री० मृगवन्धनार्थजालविशेषे । वागुरा० इ० पर्यन्त भा० ॥ वागुरायाम् ॥ मृगोवध्यते ऽनया । वन्धबन्धने । करणेल्युट् । ङीप् ।

मृगभक्ष्या । स्त्री० जटामांस्याम् ॥

मृगमद : पुं० कस्तूर्याम् ॥ मृगस्य मद : ॥

मृगमदवासा । स्त्री० कस्तूरीमल्लिकायाम् ॥

मृगमातृक : । पुं० मृगविशेषे ॥ स्वल्प : पृथूदरोऽर्शोय : सस्मात् मृगमातृक : । शुभ्रै: शशेनसदृशोगदितो मृगधमातृक : ॥

मृगया स्त्री० आखेटे । मृगव्ये । पापर्द्धे । खेटे । इडा० इ० भा० ॥ प्रबलशकुनाशिनो आखानृनिजनीडद्रुमपीडिन : रागान् । प्रनवद्यातृणाहिंसीम् गान् मृगयाघोतमुस्तांप्रताम् ॥ इतियोऽर्थ : ॥ मृग्यन्ते मृगा अस्याम् । मृग० । चु० धञ्श : । परिचर्यापरिसर्यामृगयाऽटाट्यानामुपसङ्ख्यानमितिसाधु : ॥

मृगयु : । पुं० व्याधे । लुब्धके । ऐडिया० इ० भा० प्र० । मांसविक्रयार्थमृगादिपशुहन्तरि ॥ मृगान् वधार्थं याति । या० । मृगय्वादित्वात्कु : ॥ गोमायौ । शृगाले ॥ परमेष्ठिनि ॥

मृगरसा । स्त्री० सहदेव्याम् ॥

मृगराट् । पुं० सिंहे । मृगेषु राजते । राज० । क्विप् ॥

मृगराज : पुं० सिंहे ॥ मृगाणां राजा । राजाहःसखिभ्यष्टच् ॥

मृगराटिका । स्त्री० जीवन्त्याम् ॥

मृगरिपु : । पुं० सिंहे ॥ मृगाणां रिपु: ॥

मृगरोमजम् । न० राङ्कवे । मृगरोमभवेवस्त्रे ॥

मृगलाञ्छन : । पुं० चन्द्रे । शशिनि ॥ मृगोलाञ्छनं यस्य ॥

मृगवल्लभ : । पुं० कुन्दुरुतृणे ॥

मृगवाहन : । पुं० वायौ ॥ मृगोवाहनं यस्य ॥

मृगव्यम् । न० मृगयायाम् ॥ मृगा व्यधन्तेऽत्र । व्यधताडने । घञर्थेकविधानम् ॥ ... ति० :

मृगशिरा : । स्त्री० पञ्चमनक्षत्रे ॥ मृग : शिरोऽस्य ॥

मृगशिर : । न० मृगशीर्षे । पञ्चमे नक्षत्रे । यत्रजातस्यफलम् । गरामनाभ्यामरतोविनीत: सदानुरक्तो गुणिनांगुणेषु । महानुपस्त्रोधरि

थपूर्णः सन्मार्गवर्त्तीमृगजन्मभागी ॥ चाक्षुष्यामृगः शिरोऽस्य ॥

मृगशिरा । स्त्री० आर्द्रायस्याम् ॥ मृगशिरसि ॥

मृगशीर्षम् । न० मृगशिरसिनक्षत्रे ॥ चाक्षुष्यामृगः शीर्षं यस्य ॥

मृगशीर्षा । स्त्री० मृगशिरोनक्षत्रे ॥

मृगा । स्त्री० सहदेवीलतायाम् ॥

मृगाक्षी । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् । विशालायाम् ॥ मृगनेत्रायांराशौ ॥ मृगाक्षिसमाक्षीनार्याम् । मृगस्य अक्षिणीइवअक्षिणीयस्याः ॥

मृगाङ्कः । पुं० कलानिधौ हिमांशौ ॥ कर्पूरे ॥ वायौ ॥ मृगचिह्ने ॥ मृगोऽङ्कोयस्यसः ॥ यथादर्पणं प्राप्य परावृत्तानयनरश्मयोग्रीवास्थमेवमुखंदर्पणगतमिवपश्यन्ति०एवं चन्द्रमण्डलंप्राप्यपरावृत्तास्तेदूरत्वदोषात्०पृथिवीमव्यक्तरूपामिवचन्द्रमण्डलगतामिवपश्यन्ति०सएवचन्द्रे मृगचिह्नमित्युपचर्य्यते० इतिव्याख्याकारः ॥ यक्ष्मरोगस्यौषधविशेषे ॥ यथा । स्याद्रसेनसमंहेममौक्तिकंद्विगुणंभवेत् । गन्धकस्तुसमस्तोनरसपादस्तुटङ्कणः ॥ सर्वंतद्गोलकंकृत्वा काञ्जिकेनविशोधयेत् । भाण्डेनपचपूर्वे पचपेयामचतुष्टयम् ॥ मृगाङ्कसंज्ञकोह्येषरोगराजनिकृन्तनः पचपिष्टं रसस्यभस्मनोहेम पिष्टीकृत्यप्रयोजयेत् । गुञ्जाचतुष्टयस्तास्यमरिचैर्भक्षयेन्नरः ॥ इति मधुमती ॥

मृगाजीवः । पुं० व्याधे ॥

मृगाण्डजा । स्त्री० कस्तूर्याम् ॥

मृगादनः । पुं० तरक्षौ । तेंदुवाबाघ० तरक्षु इ० भा० प्र० ॥ मृगमत्ति । अद्० । अण् ॥

मृगादनी । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् । गवादन्याम् ॥ मृगेर्वारौ ॥ सहदेव्याम् ॥

मृगादिः । पुं० मार्गशीर्षे ॥

मृगादी । पुं० सिंहे ॥ मृगानत्तुंशीलंयस्य । णिनिः ॥

मृगाधिपः । पुं० सिंहे ॥

मृगान्तकः । पुं० चित्रव्याघ्रे । चीता० इ० भा० ॥ मृगाणामन्तकः ॥

मृगारातिः । पुं० मृगश्रत्रौ ॥ कुक्कुरे ॥ मृगस्यअरातिः ॥

मृगारिः । पुं० कण्ठीरवे । सिंहे ॥ शार्दूले । व्याघ्रे ॥ मृगस्यअरिः ॥ कुक्कुरे ॥ रक्तशिग्रौ ॥

मृगावित् । पुं० व्याधे ॥

मृगास्यः । पुं० मकरराशौ ॥ मृगस्य आस्यमिवआस्यंयस्य ॥

मृगितः । त्रि० अन्वेषिते । ढूंढा० इ० भा० ॥ मृग्यतेस्म । मृग० । क्तः । इट् ॥

मृगी । स्त्री० वनिताविशेषे ॥ मृग

जातिस्त्रियाम् । मृगीणांजङ्घोत्या नांकःगोचीरसुखं पय : ॥ कश्यपपत्न्यायाम् । पुलहभार्यायाम् । हरिणादिमृगाणांमातरि ॥ मध्याङ्गस्त्रिप्रभेदे । रोमृगी० इतिबचनबलाच्चितै ॥ यथा । साम‍ृगीलोचना । राधिकार्थोपरे : ॥ हरिण्याम् ॥ सितोदरेपीतपृष्ठे वराटके ॥

मृगेक्षणा । स्त्री० मृगनेत्रायाम् ॥ मृगेर्वारी ॥

मृगेन्द्र : । पुं० सिंहे ॥ नाभिषेको नसंस्कार : सिंहस्यक्रियतेवने । विक्रमार्जितसत्त्वस्य स्वयमेवमृगेन्द्रता ॥ मृगाणामिन्द्र : ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥ पयोधरधारिमृगेन्द्रमवेहि ॥ यथा । इथाविलपानि ॥ सध्यकघो: पञ्चमाध्याये० ५ । ३० ॥ याचा योगान्तरे ॥ लग्ने शुक्र : भगीपत्नी कर्मण्यानेगुरुर्यदा । मृगेन्द्रयोगो विख्यातोयातु : सर्वार्थसाधक : ॥

मृगेन्द्रचटक : । पुं० श्येने ॥ चटकानांमृगेन्द्र : ॥ राजदन्तादि : ॥

मृगेन्द्रमुखम् । न० अतिजगती १३ छंदोभेदे ॥ भवतिमृगेन्द्रमुखंनजौ जरौग : । यथा । गुरुभुजवीर्यभरं हरिंमदान्धमुधिसमुपेत्यदानवा जिजीवु : । क्षुधितमृगेन्द्रमुखंमृगा उपेत्यखलुसुखमतिजीवनसयोगम् ॥

मृगेन्द्राणी । स्त्री० वासके ॥

मृगेर्वारु : । स्त्री० श्वेतेन्द्रवारुण्याम् । मृगाक्ष्याम् । श्वेतपुष्पायाम् । मरुजायाम् ॥

मृगेष्ट : । पुं० मुद्गरवृक्षे ॥

मृग्य : । त्रि० अन्वेष्ये । मृगितव्ये ॥

मृज : । पुं० वाद्यविशेषे । मर्दले । हारुजे । मार्दल० दू० गी० टी० भा० प्र० ॥

मृजा । स्त्री० मार्जनायाम् । प्रोक्षणादिनाङ्गनिर्मलीकरणे ॥ मार्जनम् । मृजूशुद्धौ । मृजूश्चालङ्करणयोश्चुरादित्वं । भिदाद्यङ् ॥

मृज्य : । त्रि० मार्जनीये ॥

मृड : । पुं० शिवे ॥ मृडति । मृडसुखने । मृडयतिवा । मृडयत् चोदे । इगुपधत्वात्क : ॥

मृडङ्कण : । पुं० बालके ॥ मृडति । मृड० । मृड : कीकच्कङ्कणाविति कङ्कण : प्रत्यय : ॥

मृडा । स्त्री० दुर्गायां ॥

मृडानी । स्त्री० चण्डिकायाम् । अम्बिकायाम् ॥ मृडस्त्री । इन्द्रवरुणेतिङीषानुकौ ॥

मृडी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

मृडीक : । पुं० मृगे । हरिणे ॥ मृडति । मृड : कीकच्कङ्कणावितिकीकच् ॥

मृणालम् । न० नलदे । उशीरे ॥ पुं०

न० बसे। पद्मनाले ॥ मृणालं शीतलं वृष्यं पित्तदाहास्रजिद्गुरु। दुर्जरं स्वादुपाकस्तन्यानलकफप्रदम् ॥ संग्राहि मधुरं रूक्षं शालूकमपि तद्गुणम्। बिसाङ्कुरास्तन्द्रफलानुका राविभाविताः सैव्यरनिम्नुशाख्याम्। विदीर्यखण्डोऽष्ठस्तन्द्रनीरान सिमियद्भि लघुदीरयन्ति। मृणाले। मृणहिंसायाम्। तमिविशिविडिमृणिकुलिकपिपलिपञ्चिभ्य: कालन् ॥

मृणालिनी। स्त्री० पद्मिन्याम् ॥ मृणालानि सन्त्यस्य। पुष्करादिभ्यो देशइतीनि: ॥

मृणाली। स्त्री० विसे। पद्मादिमूले ॥ अपचयविवक्षायाम् गौरादित्वात् ङीप्। स्वल्पमृणालजातौ ॥

मृत:। त्रि० परासौ। प्राप्तपञ्चत्वे। परेते। प्रेते। संस्थिते। प्रमीते। अमरा० इ० भा० ॥ यथा। धर्म: प्रव्रजितस्तप: प्रचलितं सत्यञ्च दूरे गतं पृथ्वी मन्दफला जना: कपटिनो लौल्ये स्थिता ब्राह्मणा:। मर्त्या: स्त्रीवशगा: स्त्रियश्च चपला नीचा जना उन्नता हा कष्टं खलु जीवितं कलियुगे धन्या नरा ये मृता: ॥ इति गारुडे ११५ अध्याय:। न० मृत्यौ ॥ याचिते। मृतन्तु याचितं प्रोक्तमिति मनु:। याचनहत्तिर्हि मरणमिव दु:खजनकत्वान्मृतमुच्यते ॥ म्रियते स्म। मृङ् प्राणत्यागे। गत्यर्थेति क्त: ॥ तनिमृङ्भ्यां किदिति तन्प्रा ॥

मृतकम्। न० शवे। मरणाशौचे ॥ यथा। यदि स्यान्मृतके सूतिर्मृतके सूतिकासु वा। शेषं येव भवेच्छुद्धि: शेषे द्विरात्रकम् ॥

मृतकल्प:। त्रि० मृतप्राये। ईषदूनो मृत:। ईषदसमाप्ताविति कल्पप्प्रत्यय: ॥

मृतनाशक:। पुं० मृगाले ॥

मृतजीव:। पुं० तिल्वकवृक्षे ॥

मृतमत्त:। पुं०)

मृतमत्तक:। पुं०) शृगाले ॥

मृतवत्सा। स्त्री० अजीवत्सन्तानायाम्। मृतापत्यायाम् ॥

मृतसञ्जीवनी। स्त्री० मृतजीवनार्थकविद्यायाम् ॥ गोरक्षदुग्धायाम्। मृत: सञ्जीव्यतेऽनया। जीवप्राणधारणे। ल्युट्। ङीप् ॥

मृतस्नात:। त्रि० अपस्नाते। मृतसुहृत्स्नातवानिति ॥ मृते स्नात:। सप्तमीतिसमास: ॥

मृतस्नानम्। न० अपस्नाने। मृतोद्देशेन स्नाने ॥

मृतसमोत्था। पुं० राजर्षिविशेषे ॥

मृतामदम्। न० तुत्थे ॥

मृतालकम्। न० तुवरिकायाम् ॥

मृतमालयति। अलमूपकादौ।

मृत्यु :

मृत्यु :

मंख्यण । संज्ञायांकन् ॥
मृति : । स्त्री० मरणे ॥ मृङ्प्राण त्यागे । स्त्रियांक्तिन् ॥ मृतिः प्राणवियोगः स्यान्ननुनाशः सतोमतः । मृङ्प्राणत्यागइत्युक्तं स्वयंनष्टः कथंत्यजेत् ॥
मृत्कर : । पुं० कुम्भकारे ॥
मृत्कांस्यम् । न० शरावे ॥
मृत्किरा । स्त्री० जलजन्तुविशेषे । घुर्घुर्याम् ॥
मृत्पचम् । न० मूलके ॥
मृत्पलिनी । स्त्री० सारलायाम् । चमकपायाम् ॥
मृत्सालम् । न० तुवरिकायाम् । सुराष्ट्रमृत्तिकायाम् ॥ मृदितालः प्रतिष्ठाऽस्याः ॥
मृत्सालकम् । न० मृत्साले ॥ स्वार्थेकन् ॥
मृत्तिका । स्त्री० मृदि ॥ माटी० इ० भा० ॥ मृदेव । स्वार्थे० मृत्तिकन् । प्रत्ययस्थात्मिति वत्तिर्थे तकारोच्चारणं प्रक्रियालाघवार्थम् । टापोत्पुल्लमित्यवार्थस्तु । प्रत्यभिर्निर्जितानि : क्षौमः पत्रमृत्तिका : पट : ॥
मृत्फली । स्त्री० कुटीफले ॥
मृत्यु : । पुं० मरणे । यमराजायाम् । निधने । शरीराद्यारम्भककर्मक्षयनिमित्ते । मर्ममर्मच्छेदनरूपे० शरीरादिविच्छेदे ॥ सचसर्वेषांब्रह्मादीनांकालंप्राप्यावश्यमेवभवति । तथाहि । प्राप्तेकालेस्वयंब्रह्मापरार्द्धद्वयसम्मिते । निधनं यातितरसाजगत्कर्त्तास्वयंप्रभुः ॥ चतुर्युगसहस्रे तु ब्रह्मणोदिवसेस्थित । यस्मिन्भवनात्पद्मनवेन्द्रास्तथापुन : । तथैवहिगुणविष्णुर्मरणायोपकल्प्यते ॥ तथैवहिगुणेकालिमहरः शान्तिमेतिच ॥ काचित्तामरणंमूढानियचेदैवनिर्मितं । मत्तीमत्तीधराणास्तनाशः सूर्यंगमात्क्वचो : ॥ जातस्यहिध्रुवोमृत्युर्ध्रुवंजन्ममृतस्यच । अध्रुवेस्मिन्शरीरेतुरक्षणीयंयशः स्थिरम् ॥ इतिश्रीदेवीभागवते ५ स्कन्धे ३१ ऽध्यायः ॥ आसन्नमृत्युर्लीकोयंध्रुवाद्रीन्नहिपश्यति ॥ तथाहि । अरुन्धतींध्रुवञ्चैवविष्णोस्त्रीणिपदानिच । आसन्नमृत्युर्नीयश्येच्चतुर्थंमातृमण्डलम् ॥ अरुन्धतीभवेज्जिह्वाध्रुवोनासाग्रमुच्यते । विष्णोः पदानिभ्रूमध्येनेत्रयोर्मातृमण्डलमितिकाशीखण्डे १२ अध्यायः ॥ संसारे । अविद्याकामकर्मसमुदाये । स्वाभाविकेकर्मणि ॥ स्वाभाविकेज्ञाने ॥ संहारकारिणांमध्ये विनाशरूपेतोभगवतोविभूतौ । यमे । पंचम्यते ॥ मरणम् । मृङ्० । भुजिमृङ्भ्यां

युक्त्युक्तायिसिद्ध्युक् ॥ योगविशेषे ॥ यथा । रवावनुराधा॰ सोमे उत्तराषाढा॰ कुजे शतभिषा॰ बुधे अश्विनी॰ गुरौ मृगशीर्षम्॰ भृगौ श्लेषा॰ शनौ हस्तनक्षत्रे मृत्युयोगो भवति ॥ जन्माष्टमलग्ने । शाखायोगान्तरे ॥ अन्योन्यत्वे च गावेक्षर्षे याकविभास्करौ । मृत्युयोगोऽयमाख्यातो यातुर्मृत्युप्रदायक : ॥

मृत्युजरे । स्त्री॰ हि॰प्रत्याख्यप्रिया प्रियवो : ॥ यथा । कालकन्ये मृत्युजरे प्रत्याख्यप्रियापिये । या भ्यांजगत्समुच्छिन्नं विधानानिमितं विधौ ॥ जरामृत्योरपिकालाद्युत्पन्नत्वात्तान्यासहशस्यात्कन्यात्वम् । तेम्‌ृत्युजरे कालकान्ये प्रत्याख्यप्रत्यक्षरप्रियाप्रियेपत्न्यौभवत : । प्रियातोऽप्रियेऽतिशयितप्रियेइत्यर्थ : ॥

मृत्युञ्जय : । पुं॰ कृत्तिवाससि । शिवे ॥ मृत्युञ्जयान्तिताधपक्षिके न तु कथामम । नमृत्युञ्जित : शम्भु : कल्पेकल्पेऽस्तुतौयुतम् ॥ मृत्युञ्जयति । विजये । संज्ञायांभृतृजिधारिसहितपिदम : । इतिखच् । मुम् ॥ यात्रायोगान्तरे ॥ लाभे भौमोगुरुश्छिद्रे पञ्चस्थानेचभास्कर : । मृत्युञ्जयसमा स्योर्थसर्वशत्रुनिबर्हण : ॥

मृत्युनाशक : । पुं॰ पारदे ॥ त्रि॰ मरणहर्त्तरि ॥

मृत्युपाश : । पुं॰ अधर्माज्ञानराग द्वेषादौ ॥

मृत्युपुष्प : । पुं॰ इक्षौ ॥

मृत्युफल : । पुं॰ महाकालफले ॥

मृत्युफली । स्त्री॰ कदल्याम् ॥

मृत्युमहस्क : । पुं॰ भवकृति । प्रेतपटहे । मरणसमयवाद्ये ॥

मृत्युमत्य : । पुं॰ रोगे ॥

मृत्युमान् । त्रि॰ मृते ॥

मृत्युवञ्चन : । पुं॰ अश्मरी । श्रीफले । द्रोणकाके ॥

मृत्युबीज : । पुं॰ वंशे ॥

मृत्युसूति : । स्त्री॰ कर्कट्याम् । नागमातायाम् ॥ मृत्योस्सूति : प्रसवो यस्या : ॥ यथाकर्कटकीगर्भमाधत्तेमृत्युमात्मन : ॥

मृत्सा । स्त्री॰ प्रशस्तमृदि ॥ प्रशस्तामृत् । सस्नौप्रशंसायामितिस : । टाप् । तुवरिकायाम् । तूवर॰ इ॰ भा॰ ॥ मृत्साऽस्त्वस्या : पचत्वेन । अर्शआद्यच् । टाप् ॥

मृत्स्ना । स्त्री॰ प्रशस्तायांमृत्तिकायाम् । मृत्सायाम् ॥ प्रशस्तामृत् । सस्नौप्रशंसायामितिस्न : । टाप् । तुवर्याम् । आढक्याम् । अरहर तूवर॰ इ॰ भा॰ ॥

मृत्०द् । स्त्री० मृत्तिकायाम् ॥ शौचे मृद्विनियोगयथाविष्णुपुराणे । वल्मीकमूषकोत्खातांमृदमन्तर्जलां तथा । शौचावशिष्टगेहाच्च नादद्याल्लेपसम्भवाम् ॥ अन्त : प्राण्यवपन्नाच्च हलोत्खातांचपार्थिव । परित्यजेन् मृदस्त्वे ता : सकला शौचसाधनकृति ॥ अन्त : प्राण्यवयन्मासकीटाम् ॥ मृद्नसि० मृद्यतेवा । मृदक्षोदेसम्पदादित्वात्क्विप् । काम्याम् । तुवरिकायाम् ॥

मृदङ्कर : । पुं० हारीतपक्षिणि ॥

मृदङ्ग : । पुं० स्वनामप्रसिद्धे वाद्ये । मुरजे ॥ अथमृदङ्गादिविवरणम् । मर्द्दल : खदिर : श्रेष्ठोरीणः स्याद्रक्तचन्दनजो-घायोगम्भीरध्वनिस्तथैः ॥ सार्द्ध-हस्तप्रमाणस्तुदैर्घ्यमस्यविधीयते । अर्धाङ्गाकुलताममथवाद्याङ्गुलम् ॥ दक्षिणस्यभवेद्वीनसेकेनाङ्गुलेनवा । करणादनयन्नोमध्ये चैवयुगभवेत् ॥ मुखमासीयोगवेदक्तात्रस्यावय[illegible]मतम् । मृत्तिकानिर्मितत्वमृदङ्ग : परिकीर्तितः ॥ घातयेत्परलिखद्यवाद्नार्धम-र्द्दलं । विभूतिर्गे रिकभक्तं सेन्दुकेनचर्मयुतम् ॥ यद्वाचिपीटकंदैर्घ्य-मोविर्मीसयर्मिमिश्रितम् । सर्वसेवनपिष्टंतत्रेम : खरलिकरुच्यते ॥ वामास्येपूरिकांकत्वालेपंदद्याच्चदक्षिणे । एवंमर्द्दलक : प्रोक्त : सर्ववाद्योत्तमोमत : ॥ अस्यसंयोगमासाद्यसर्ववाद्यशुभोभते । एतद्-द्वेवीजकाष्ठदलसर्वाङ्गुलंविदु : ॥ इति । विशेष : सङ्गीतशास्त्रे द्रष्टव्य : ॥ पटहे ॥ घोषे ॥ वंशे ॥ मृदार्ते । मृद्० । मिडादिभ्य : किदित्यङ्गच् । मृत्यङ्गस्येतिवा ॥

मृदङ्गबा : । पुं० मृदङ्गे ॥

मृदङ्गफल : । पुं० पनसवृक्षे ॥ मृदङ्गवत्फलान्यस्य ॥

मृदङ्गफलिनी । स्त्री ० कोषातक्याम् ॥

मृदङ्गी । स्त्री० कोषातक्याम् । श्वेतघोषाकृतिभे० दे० भा० ॥

मृदर : । पुं० विधि ॥ त्रि० क्षिणसति ॥ म्रियतेऽनेन० मृद्गातिवा । मृङ् मद्०वा । कृदरादयश्चेति० अरप्रत्ययान्तोनिपातित : ॥ भये ॥

मृदा । स्त्री० मृत्तिकायाम् ॥

मृदाकर : । पुं० वज्रे ॥

मृदित : । त्रि० अभिनष्टे । विनाशिते ॥ निष्पोडिते ॥ चूर्णीकृते ॥ मृद्यतेस्म । मृद्० । क्त : । इट् । कृडितिचे तिनगुण : ॥ चौर्णे ॥

मृदिनी । स्त्री० मृत्तमायाम् ॥

मृदुः । त्रि॰ कोमले । अतीक्ष्णे ॥ मृदुः सर्वत्र बाध्यते ॥ मृद्यते । मृद मर्द्दने । प्रथिम्रदिभ्रस्जामितिकुः सम्प्रसारणं च ॥ मृदुशब्दोऽमृदुत्व-गुणमुक्तद्रव्यमभिधत्ते इति गुणवचनो मृदुशब्दः । तेन स्त्रियां ङीप-भावे॰ मृदुः ॥ न॰ विशेषणवचा-दी । यथा । चित्रेन्दुमिव चोत्पा-दसमृदुमेव तथाश्रुः । तत्रगोल-स्वरलोऽभिधयार्थस्य शोभनम् ॥ स्त्री॰ घृतकन्यायाम् ॥

मृदुकृष्णायसम् । न॰ सीसके ॥

मृदुगमना । स्त्री॰ हंस्याम् ॥ त्रि॰ मन्दगमने ॥

मृदुचर्म्मी । पुं॰ भूर्जवृक्षे ॥ त्रि॰ कोमलचर्म्मविशिष्टे ॥

मृदुच्छदः । पुं॰ भूर्जे । कुक्कुरद्रुमे ॥ शोभाखे ॥ अक्षोटे ॥

मृदुता । स्त्री॰ मृदुत्वे ॥

मृदुतालः । पुं॰ श्रीतालवृक्षे ॥

मृदुत्वच् । पुं॰ भूर्जपत्रवृक्षे ॥ मृदीत्वगस्य ॥

मृदुत्वचः । पुं॰ मृदुत्वचि । मृदीत्वचावस्य सः ॥

मृदुपत्रम् । न॰ गुण्ड्रे ॥ इति शब्दचन्द्रिका ॥

मृदुपत्रः । पुं॰ नले । न॰ कोमलपत्रे ॥ त्रि॰ कोमलपर्णवति ॥ मृदूनिपत्राणियस्य सः ॥

मृदुपत्री । स्त्री॰ चिल्लीशाके ॥

मृदुपर्वकः । पुं॰ वेत्रे ॥ त्रि॰ कोमलपर्ववति ॥

मृदुपुष्पः । पुं॰ शिरीषवृक्षे ॥ त्रि॰ कोमलकुसुमविशिष्टे । मृदूनिपुष्पाणियस्य सः ॥

मृदुफलः । पुं॰ मधुनारिकेले ॥ विकङ्कते ॥ त्रि॰ कोमलफलवति ॥ मृदूनिफलानियस्य सः ॥

मृदुरम्यः । पुं॰ साक्षिकारावसञ्चितह्रदे ॥

मृदुरेचनी । स्त्री॰ मार्कण्डिकायाम् ॥

मृदुलः । त्रि॰ कोमले । मृदुर्गुणोऽस्यास्ति । सिध्मादिभ्यश्चेति लच् ॥ न॰ जले ॥

मृदुलोमकः । पुं॰ शशके ॥ त्रि॰ कोमलरोमविशिष्टे ॥

मृदूत्पलम् । न॰ नीलपद्मे ॥

मृद्वङ्गम् । न॰ वङ्गे ॥ कोमलगात्रे । त्रि॰ तद्वति ॥ मृदून्यङ्गानियस्य । कर्मधारयो वा ॥

मृद्वी । स्त्री॰ कपिलद्राक्षायाम् ॥ कोमलाङ्ग्याम् ॥ मृदुशब्दो मृदुत्वगुणयुक्त॰मृदुत्वगुणयुक्तद्रव्यमभिधत्ते इतिगुणवचनत्वेन॰ वोतोगुणवचनादितिपाक्षिको ङीप् ॥

मृद्वीका । स्त्री॰ गोस्तन्याम् । द्राक्षायाम् । गुच्छफ॰ इ॰ मा॰ । मृद्नाति । मृद॰ । कर्णीकादयश्चेति-

साधु : ॥ कपिलद्राक्षायाम् ॥

मृधम् । न० युद्धे ॥ मर्द्दनम् । मृधु हिंसायाम् । बाहुलकात्० भावे० घञर्थेवाकः ।

मृन्मय : । त्रि० मृदोविकारे ॥ मयट् ॥ स्त्री० मृन्मयी ॥

मृन्मरः । पुं० अश्मनि । पाषाणे ॥

मृषा । अ० वितथे । मिथ्या भूठ० इ० भा० ॥ मृष्यते । मृषुसहने । काप्रत्ययः ॥

मृषाध्यायी । पुं० बके ॥

मृषार्थकम् । न० श्राद्धते । अत्यन्ता सम्भवार्थवाक्ये ॥ यथा । एषबन्ध्यासुतोयातिखपुष्पकृतशेखरः ॥ कूर्मक्षीरचयस्नातः शशशृङ्गधनुर्द्धरः ॥ इ० । मृषाऽर्थेयस्यतत् । कप् ।

मृषाभाषक : । पुं० चाक्षुषे ॥

मृषावादः । पुं० मिथ्योदिते । मिथ्यावाक्ये । दृष्टयाम् ॥

मृषावादी त्रि० मिथ्यावादिनि । मृषोद्ये । मृषावादोऽस्यास्ति । इनिः ॥ मिथ्याभियोक्तरि ।

मृषोद्य : । त्रि० मिथ्यावादिनि ॥ रसत्सूत्सूर्यमृषोद्यं तुल्यादिनामृषोपपदाद्वदेः कर्मणिनित्यं क्यप्निपात्यते ॥ न० मिथ्यावाक्ये ॥

मृष्ट : त्रि० अपनीतमले । शोधिते ॥ मृज्यतेस्म । मृजूशुद्धौ । क्तः ॥ न० मरिचे ॥

मृष्टि : । स्त्री० अन्नादेः संस्कारविशेषे ।

मृष्टेरुक : । पुं० वदान्ये । दानशौण्डे ॥ मिष्टाशिनि ॥ अतिथिद्विषि ॥

मेक : । पुं० अजे । छागे ॥

मेकल : । पुं० चैत्यान्तरे ॥ गिरिविशेषे ॥

मेकलकन्यका । स्त्री० नर्मदासरिति । रेवायाम् ॥ मेकलस्यपर्वतस्यकन्यका ॥

मेकलाद्रिजा स्त्री० सोमोद्भवायाम् । रेवायाम् ॥ मेकलाद्रेर्जाता । जनी० । डः ॥

मेक्षणम् । न० यज्ञीयपात्रविशेषे ॥

मेखलः । पुं० मेकलपर्वते ॥

मेखलकन्यका स्त्री० रेवायाम् ॥

मेखला । स्त्री० खड्गबन्धे । खड्गादेर्यमादिनिर्मितेकटिबन्धने ॥ युद्धे हस्तात्पतनवारणायमणिबन्धे प्रबध्यमाने चर्मादौ ॥ स्त्रीकट्याभरणे । काञ्च्याम् ॥ रशनायाम् ॥ केचित्० एकयष्टिर्भवेत्काञ्चीमेखलात्वष्टयष्टिका । रशनाषोडशज्ञेयाकलापः पञ्चविंशकः ॥ इतिपठन्ति०इत्थंभेदात्पर्यायता ॥ स्त्रीकट्यांवस्त्रबन्धने ॥ श्रोणिस्थाने ॥ मेखलितम्बे । उपनयनकाले

धारणीयसूत्रनिर्मितसूत्रत्रये ॥ यथा । मौञ्जी त्रिवृत्समा श्लक्ष्णा कार्या विप्रस्य मेखला । क्षत्रियस्य तु मौर्वी ज्या वैश्यस्य शणतान्तवी ॥ मुञ्जालाभे तु कर्त्तव्याः कुशाश्मान्तकबल्वजैः । त्रिवृता ग्रन्थिनैकेन त्रिभिः पञ्चभिरेव वा ॥ इ० मनुः ॥ होमकुण्डोपरि दत्तप्रवेष्टनविशेषे ॥ यथोक्तं वशिष्ठसंहितायां । यावान् कुण्डस्य विस्तारः खननं तावदिष्यते । षट्भिरङ्गुलैर्मेखलास्तिस्रो वेदाग्नि-नयनाङ्गुलाः ॥ कुण्डे द्विहस्ते तासां वारसवेदगुणाङ्गुलाः । चतुर्हस्ते तु कुण्डे तासु तर्कयुगाङ्गुलाः ॥ मेखलावप्रसारिमेखलावत् कुण्डवेष्टितास्तु घटिताःतास्वतदेशा-दोषो एकाङ्गुलिकपंक्तस्थ परिस्थध्यो च्छ्रायेश्चविस्तारे श्चेत्यादिक्रमेणवेदाद्यङ्गुलाः एतद्विपरीतास्तस्या-न्तरोत्थाव्यवहारविकला ॥ नितम्बामतेपि । खातादिकाङ्गुलं स्थानात् मेखलानां विधिर्भवेदिति ॥ मखंगिलति । गा० । घातदतिवा । पृषोदरादिः ॥ मां लम्बोमखंईखति ० माईखतिवा । माशब्दोनिषेधेईखगतौ । याङ्कलकारकलच् । यद्वा । माईखलति । खलसञ्चयेसि स्वनेच । मूलविभुजादित्वात्कः । चपितु० वृद्धिः स्यात् ॥ नर्मदा-याम् ॥ अग्निपत्न्यां ॥

मेखलिकः । पुं० मेखलिनि ॥ मेखलास्यास्ति । व्रीह्यादित्वाट्ठन् ॥

मेखली । पुं० मेखलावति । मेखलिके । मेखलास्यास्ति । व्रीह्यादित्वादिनिः ॥

मेघः । पुं० अभ्रे । वारिवाहे । घने । जलदे ॥ मेघास्त्रिविधास्तत्रवह्निजाधूमयोनयः । निश्वासजास्तुनी-मूताश्चैत्रीयापौष्करमिथः ॥ यत्र-वास्तुघनाघोराः पुष्करावर्त्तकाद-यः । इतिविशेषतश्च शब्दार्थचि-॥ मेहतिसिञ्चति । मिहसेचने । घञ् । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ॥ मुस्तायाम् ॥ राक्षसे ॥ षड्रागान्तर्गतरागविशेषे ॥ यथा । भैरवोऽथ वसन्तश्च नटनारायणस्तथा । श्रीरागो मेघरागश्च षडेते पुरुषाह्वयाः ॥

मेघकफः । पुं० करकायाम् ॥

मेघकालः । पुं० वर्षासु ॥

मेघचिन्तकः । पुं० चातकपक्षिणि ॥

मेघङ्करः । पुं० मेघगमने ॥ मेघान्करोति । मेघर्त्तिभयेषुकृञः खच् प्रत्ययः । अरुर्द्विषदितिमुम् ।

मेघजः । त्रि० मेघभववस्तुनि ॥

मेघजालम् । न० कादम्बिन्याम् । मेघावली ॥

मेघजीवनः । पुं० चातके ॥ मेघेजीवनमस्य ॥

मेघज्योतिः। पुं॰ इरम्मदे। वज्राग्नौ। मेघस्यज्योतिः॥ अन्योन्यसङ्घट्टनेनमेघाग्निः स्वच्छच्छादीयोज्योतिरग्निः पततिसः॥

मेघडम्बरः। पुं॰ मेघगर्जने॥ मेघस्याडम्बरः॥

मेघतिमिरम्। न॰ मेघाच्छन्नदिने॥

मेघदीपः। पुं॰ विद्युति॥

मेघध्वनिः। पुं॰ गर्जिते। मेघनिर्घोषे॥

मेघनादः। पुं॰ वरुणे॥ रावणात्मजे। इन्द्रजिति॥ मेघस्यनादइव नादोयस्य॥ मेघशब्दे॥ पलाशवृक्षे॥ तण्डुलीयशाके॥ इतिराजनिर्घण्टः॥ मेघस्यनादः॥

मेघनादजित्। पुं॰ रामानुजे। लक्ष्मणे॥ मेघनादमजैषीत्। जि॰। सत्सूद्विषेतिक्विप्। तुक्॥

मेघनादानुलासकः। पुं॰ मयूरे॥

मेघनादानुलासी। पुं॰ मयूरे॥ मेघनादेनअनुलसति॰ तच्छील:। लसश्लेषणक्रीडनयोः। सुप्यजातौणिनिस्ताच्छील्ये इति णिनिः॥

मेघनामा। पुं॰ मुस्तके॥ मेघनामानिनामान्यस्य॥ आदित्यधौपद्यमाहे॰ ।ऽऽ॥

मेघनायकः। पुं॰ चातकपक्षी॥ यथा। त्रिपुरीमारकमर्पण्तृषातुरैः जोषितैः त्वारम्। चातकाधिपति वर्त पुष्करो-

द्रोणमम्बुदम्॥ फलंयथा। चातकोनिर्व्यलीमेघः वर्षयेद्बहुदकः। पुष्करोदुष्करजलोद्रोणः सस्यप्रपूरकइति॥

मेघनिर्घोषः। पुं॰ स्तनिते। गर्जिते॥ मेघस्यनिर्घोषः॥

मेघपर्यायः। पुं॰ आदित्यधौपद्यमावर्ते॰ ।ऽऽ॥ मुस्तके॥ मेघोमेघवाचकः शब्दः पर्यायोऽस्य॥

मेघपुष्पम्। न॰ पिण्डाभ्रे। करकाम्भसि॥ अम्बुनि॥ नदीजले॥ पुं॰ इन्द्रस्याश्वे॥ कृष्णस्यघोटके॥ मेघस्यपुष्पमिव॥

मेघप्रसवः। पुं॰ जले॥

मेघभवः। त्रि॰ मेघोत्पन्नवस्तुनि॥

मेघभूतिः। पुं॰ वज्रे॥

मेघमालः। पुं॰ प्लक्षद्वीपस्थे गिरिविशेषे॥ रमागर्भजातकल्किदेवपुत्रे॥

मेघमाला। स्त्री॰ कादम्बिन्याम्॥ मेघानांमाला॥

मेघयोनिः। पुं॰ धूमे॥

मेघरागः। पुं॰ रागविशेषे॥ मेघसंज्ञकोरागः॥

मेघवर्णा। स्त्री॰ नीलीवृक्षे॥ त्रि॰ घनसमानवर्णवति॥

मेघवर्त्म। न॰ नभसि। गगने॥

मेघवह्निः। पुं॰ वज्राग्नौ। इरम्मदे॥

मेघवाहः । पुं॰ इन्द्रे ॥ यथा । राजा स्वर्यान्समाहृत्य कुर्यादिन्द्रमहोत्सवम् । प्रयोसोमेघवाहस्तु महतीं वृष्टिमाहवेद्दितिदण्डनीतिः ॥

मेघवाहनः । पुं॰ इन्द्रे । तुरासाहि ॥ मेघाः महामेघागजरूपधारिणोऐरावतादयोवाहनमस्य ॥ मेघावृताश्वयोवाहनयस्य । स्यः ॥ इन्द्रोऽपिमेघानाधिश्यवर्षतीत्यागमः ॥

मेघविस्फूर्जिता । स्त्री॰ अतिधृतिच्छन्दः १९ प्रभेदे ॥ तस्योदाहरणं यथा । रसत्वैश्चेर्व्योम्नोरवगुरयुतामेघविस्फूर्जितास्यात् ॥ यथा । कदम्बामोदाढ्याविपिनपवनाः केकिनः कान्तकेकाः ॥ विनिद्राः कन्दल्योदिशिदिशिमुदादर्दुराड्यनादाः । निशान्तस्यविद्युद्विलसितवत्सम्मेघविस्फूर्जिताचेत् प्रियः स्वाधीनोसौदनुजदलनोराज्यमस्मात्किमन्यत् ॥

मेघवेश्म । न॰ खे ॥

मेघसारः । पुं॰ चीनकर्पूरे ॥

मेघसुहृत् । पुं॰ मयूरे ॥ मेघः सुहृद्स्य ॥

मेघस्तनितोद्भवः । पुं॰ विषकण्टकवृक्षे ॥

मेघाकाशः । पुं॰ अभ्राकाशे ॥

मेघाख्यम् । न॰ मुस्तके ॥

मेघागमः । पुं॰ प्रावृषि । वर्षाकाले ॥ मेघस्यागमोयस्मिन् ॥ मेघस्यागमने ॥

मेघानन्दा । स्त्री॰ बलाकायाम् ॥

मेघानन्दी पुं॰ मयूरे ॥

मेघान्तः । पुं॰ शरदि ॥ मेघानामन्तोयस्मिन् ॥

मेघास्तः । पुं॰ शरदृतौ ॥

मेघास्थि । न॰ करकायाम्

मेघारूढम् । न॰ आकाशे ॥

मेघोदरः । पुं॰ पर्वतपितरि ॥

मेघ्यः । त्रि॰ मेघभवे ॥ दिगादित्वात्यत् ॥

मेचकः । पुं॰ मयूरपुच्छचन्द्रके ॥ मेचकोवर्णोस्त्यस्य । धर्मआद्यच् ॥ श्यामलवर्णे । कृष्णे ॥ मेचकः कृष्णनीलः स्यादतसीपुष्पसन्निभः । दृतिमन्दाग्नेर्भेदः ॥ वर्त्तिकाप्रसमं वर्णेमेचकाम्बुवत्तेबुधाः इतिकास्यः । मचतिमिश्रीभवतिवर्णान्तरेण । मचमुचिकल्कने । कृञादिभ्यः संज्ञायां वुन् । मचिमच्योरिश्चोपधाया इतीत्वं लघूपधगुणः ॥ धूमे ॥ मेघे ॥ शोभाञ्जने ॥ न॰ सौतोञ्जने ॥ अन्धकारे ॥ नीलाञ्जने ॥ त्रि॰ श्यामवर्णयुक्ते ॥

मेचकाभिधा । स्त्री॰ पातालगरुडीलतायाम् ॥

मेटुला । स्त्री॰ आमलक्याम् ॥

मेठः । पुं॰ हस्तिपके । निषादिनि ॥

मेढ्रः पुं॰ मेहने । शिश्ने ॥ मेहन्त्यनेन । मिहसेचने । दाम्नीतिष्ट्रन् ॥ मेहतिवा ॥ मेषे ॥

मेढ्रशृङ्गी । स्त्री॰ मेषशृङ्गीवृक्षे ॥

मेण्ठः । पुं॰ हस्तिपके ॥

मेण्डः पुं॰ मेठे । हस्तिपके ॥

मेण्ढः । पुं॰ मेषे ॥

मेथिः । पुं॰ मेधिकाष्ठे । खलेबाल्याम् । खलेपशुबन्धनार्थकाष्ठे ॥ मेथ्यन्ते पशवोऽत्र । मेधृसङ्गमे । सर्वधातुभ्यइन् ॥

मेथिका । स्त्री॰ मेथिन्याम् । मेथ्याम् । गन्धबीजायाम् । मेथीतिप्रसिद्धायां ॥ मेथिकावातशमनी श्लेष्मघ्नीज्वरनाशिनी । ततः स्वल्पगुणायन्याबाजिनांसातुपूजिता ॥ अपिच । मेथिकादीपनीहृद्यावद्धविट्कृमिशूलनुत् ॥ रुचोष्णातत्फलंश्वासानिलघ्नप्रवमीन्नयेत् ।

मेथिनी । स्त्री॰ मेथिकायाम् ॥

मेथी । स्त्री॰ मेथिकायाम् । गौरादित्वात्हारिद्रकारादित्तिवाङीष् ॥

मेदः । पुं॰ मेदसि । वपायाम् । शुक्रमांसस्नेहे ॥ अलम्बुषायाम् ॥ मेद्यति । ञिमिदास्नेहने । घञ् ॥ वैदेहेननिषादभार्यायांजनिते॰ऽन्त्यजजातिविशेषे ॥

मेदःपुच्छः । पुं॰ दुम्बके । दुम्बा॰ दुम्बा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ मेषविशेषे ॥ मेदःपुच्छोऽस्यवंमांसंहृद्यंवृष्यञ्च मापहम् । पित्तश्लेष्मकरंकिञ्चिद्वातव्याधिविनाशनाम् ॥

मेदःसारा । स्त्री॰ मेदायाम् ॥

मेदकः । पुं॰ जगले । सुराकल्के ॥ मेद्यतिञिमिदा॰ । क्वुनादिभ्यो वुन् ॥

मेदजः । पुं॰ भूमिजगुग्गुलौ ॥ त्रि॰ मेदोजाते ॥

मेदः । न॰ शुक्रमांसप्रभवस्नेहविशेषे ॥ वपायाम् । वसायाम् ॥ मेदसःस्वरूपंयथा । यन्मांसंस्वाग्निनापक्वं तन्मेदइतिकथ्यते । तदतीवगुरुस्निग्धंबलकार्यैलिङ्गवयम् ॥ स्थानंयथा । मेदोहिसर्वभूतानामुदरेष्वस्थिषुस्थितम् अतएवोदरेवृद्धिः प्रायोमेदस्विनोभवेत् ॥ रोगविशेषे ॥ तन्निदानंयथा । अव्यायामदिवास्वप्नश्लेष्माहारसेविनः । मधुरोन्नरसः प्रायः स्नेहान्मेदोविवर्द्धयेत् ॥ अन्नरसः॰ आमद्रवः ॥ अस्यदोषगुणंयथा । मेदसावृतमार्गत्वात्पुष्यन्त्यन्येनधातवः मेदस्तुचीयतेतस्मादशक्तः सर्वकर्मसु ॥ मेद्यति । ञिमिदा॰ । असुन् ॥

मेदस्कृत् । न॰ मांसे ॥

मेदा । स्त्री॰ अष्टवर्गान्तर्गतौषधिविशेषे ।

मेदोद्भवायाम् । जीवन्याम् । श्रेष्ठायाम् ॥ मधिच्छिद्रायाम् ॥ तलच यादियथा । शुक्रमान्दोनस्वच्छेदो मेदोधातुमिवस्रवेत् । य : समेदे तिविज्ञेयोजिज्ञासासत्परैर्जनैः ॥ मेदायुगं गुरुस्वादुपुष्यं सन्धकमावहम् । वृंहणं शीतलं पित्तरक्तवातज्वरप्रणुत् ॥ मेदायुगम्॰ मेदामहामेदे ॥ मेदामहामेदाख्यानि मतमूलीप्रचिपन्ति ॥

मेदिनी । स्त्री॰ काश्मर्याम् । मेदायाम् ॥ मह्याम् । भूमौ ॥ मेदमस्यस्याम् । मतङ्गनि : । मधुकैटभयोर्मेदसा व्याप्तत्वादस्य मेदिनीति नामाशब्दोऽस्ति ॥ यथा । मेयाति । जिमिदा॰ । ग्रहादिलाधिनि : ॥ मधुकैटभयोरासीन्मेदसैवपरिप्लुता । तेनेयंमेदिनीदेवीप्रोच्यतेब्रह्मवादिभि : ॥

मेदिनीद्रव : । पुं॰ पांशौ । धूलौ ॥

मेदुर : । त्रि॰ सान्द्रस्निग्धे । नतिशयस्निग्धे ॥ मेदनशील : । जिमिदा॰ । भञ्जभासमिदोघुरच् ।

मेदुरा । स्त्री॰ काष्ठोल्लाम् ॥

मेदोजम् । न॰ अस्थ्नि ।

मेदोद्भवा । स्त्री॰ मेदायाम् ॥

मेदोर्बुद : । पुं॰ पर्वतद्वारचातिमेदे ॥

मेदोवती । स्त्री॰ मेदायाम् ॥

मेध : । पुं॰ यागे । क्रतौ ॥ मेधति । मेधृसङ्गमे ॥ पचाद्यच् ॥

मेधा : । पुं॰ मेधोभिधानेमुनिविशेषे ॥ वसिष्ठे ॥ स्वायम्भुवमनो : पुत्रे ॥

मेधा । स्त्री॰ धारणावत्यांबुद्धौ । ग्रन्थान्यार्थधारणशक्तौ ॥ अतीतानुस्मृतिर्मेधातत्कालग्राहिणीमति : । शुभाशुभविचारज्ञाप्रज्ञाधीरैकदाहृता ॥ धृतिविशेष : ॥ साचेयं ज्ञानस्यभार्या । यथा । ज्ञानस्यतिसोभार्याबुद्धिर्मेधाधृतिस्तथा । याभिर्विनाजगत्सर्वं मूढंमत्तसमंसदैव । मेधतिसङ्गच्छतेसर्वमस्याम् । मेधृ॰ । गुरोश्चहल : । टाप् ॥ मेधाकरमौषधं यथा । शङ्खपुष्पीवचासोमाब्राह्मीब्रह्मसुवर्चला । अभयाचगुडूचीचअटरूषकवागुजी ॥ एतैरक्षसमैर्भागैर्घृतं प्रस्थं विपाचयेत् । कण्टकार्यारसं प्रस्थं दुग्धंचसमन्वितम् ॥ एतद्ब्राह्मीघृतं नामस्मृतिमेधाकरंपरम् ॥ ० ॥

मेधाकर : । पुं॰ मेधाजनकीभूतविशेषे यथा । सततध्ययनंवादपरतन्त्रावलोकनम् । तद्विद्याचार्यसेवाच बुद्धिमेधाकर : स्मृत : ॥

मेधाक्षत् । स्त्री॰ मुनिपत्न्यां . मिता

मेठः । पुं॰ हस्तिपके । निषादिनि ॥

मेढ्रः पुं॰ मेहने । शिश्ने ॥ मेहन्त्यनेन । मिहसेचने । दाम्नीतिष्ट्रन् ॥ मेहतिवा ॥ मेषे ॥

मेढ्रशृङ्गी । स्त्री॰ मेषशृङ्गीवृक्षे ॥

मेण्ठः । पुं॰ हस्तिपके ॥

मेण्डः पुं॰ मेण्ठे । हस्तिपके ॥

मेण्ढः । पुं॰ मेषे ॥

मेथिः । पुं॰ मेथिकाष्ठे । खलेवाल्याम् । खले पशुबन्धनार्थं काष्ठे ॥ मेथ्यन्ते पशवोऽत्र । मेथृसङ्गमे । सर्वधातुभ्य इन् ॥

मेथिका । स्त्री॰ मेथिन्याम् । मेथ्याम् । गन्धबीजायाम् । मेथीतिप्रसिद्धायाम् ॥ मेथिकावातशमनी श्लेष्मघ्नी ज्वरनाशिनी । ततः स्वल्पगुणा वन्यावाजिमांसातुपूजिता ॥ अपिच । मेथिकादीपनी हृद्या बद्धविट्‌कृमिशूलनुत् ॥ कृशोष्णा रक्तपित्तघ्नी श्वासकासविनाशिनी । फलं श्वासानिलश्लेष्मशमनी रुच्यमेव च ॥

मेथिनी । स्त्री॰ मेथिकायाम् ॥

मेथी । स्त्री॰ मेथिकायाम् । गौरादित्वात्कृदिकारादक्तिनइति वा ङीष् ॥

मेदः । पुं॰ मेदसि । वपायाम् । शुद्धमांसस्नेहे ॥ अलम्बुषायाम् ॥ मेद्यति । ञिमिदास्नेहने । घञ् ॥ वैदेहेन निषादभार्यायां जनिते॰ संकरजातिविशेषे ॥

मेदः पुच्छः । पुं॰ दुम्बके । दुम्बा॰ दुम्बा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ मेषविशेषे ॥ मेदः पुच्छोऽल्पमांसं हृद्यं पथ्यञ्च मापहम् । पित्तश्लेष्मकरं किञ्चिद्वातव्याधिविनाशनम् ॥

मेदःसारा । स्त्री॰ मेदायाम् ॥

मेदकः । पुं॰ जगले । सुराकल्के ॥ मेद्यति ञिमिदा॰ । क्वुनादिभ्यो वुन् ॥

मेदजः । पुं॰ भूमिजगुग्गुलौ ॥ त्रि॰ मेदोभवे ॥

मेदः । न॰ शुद्धमांसप्रभवस्नेहविशेषे ॥ वपायाम् । वसायाम् ॥ मेदसः स्वरूपं यथा । यन्मांसं स्वाग्निना पक्वं तन्मेद इति कथ्यते । तदल्पौषधगुरुस्निग्धं बलकार्यतिदृष्यम् ॥ स्थानं यथा । मेदोऽस्ति सर्वभूतानामुदरेष्वस्थिषु स्थिरम् अतएवोदरे वृद्धिः प्रायो मेदस्विनो भवेत् ॥ रोगविशेषे ॥ तन्निदानं यथा । अव्यायामदिवास्वप्नश्लेष्मलाहारसेविनः । मधुरोऽन्नरसः प्रायः स्नेहान्मेदो विवर्द्धयेत् ॥ अन्नरसः॰ आमद्रवः ॥ अस्य दोषवैगुण्यं यथा । मेदसावृतमार्गत्वात्पुष्यन्त्यन्येन धातवः । मेदस्त्वाचीयते तस्मादशक्तः सर्वकर्मसु ॥ मेद्यति । ञिमिदा॰ । असुन् ॥

मेदस्कृत् । न॰ मांसे ॥

मेदा । स्त्री॰ अष्टवर्गान्तर्गतौषधिविशेषे ।

मेदोद्भवायाम् । जीवन्याम् । श्वेतायाम् ॥ मणिच्छिद्रायाम् ॥ तल्लक्षणादिर्यथा । शुक्लकन्दोनखच्छेद्यो मेदोधातुमिवस्रवेत् । यः सर्मेदे तिविज्ञेयोजिज्ञासाततत्परैर्जनैः ॥ मेदायुगं शुक्रलस्वादुवृष्यं स्तन्यकफावहम् । वृंहणं शीतलं पित्तरक्तवातज्वरप्रणुत् ॥ मेदायुगम्॰ मेदामहामेदे ॥ मेदामहामेदाख्याने यास्मूलोप्रतिमन्ति ॥

मेदिनी । स्त्री॰ काश्मर्याम् । मेदायाम् ॥ मध्याम् । भूमौ । मेदस्स्वस्याम् । मतद्भेः । मधुकैटभे तिमाखिलोक्येऽस्मोपिमेदअष्टोस्ति ॥ यथा । मेदाति । जिमिहा॰ । यत्नादित्याखिलानि : ॥ मधुकैटभयोरासीन्मेदसैवपरिप्लुता । तेनेयंमेदिनीदेवीप्रोच्यतेब्रह्मवादिभिः ॥

मेदिनोद्भव : । पुं॰ पांशौ । धूलौ ॥

मेदुरः । त्रि॰ सान्द्रस्निग्धे । अतिशयस्निग्धे ॥ मेदनशील : । अभिहा॰ । अञ्जनाभमिदोदुरञ्च् ।

मेदुरा । स्त्री॰ काकोल्याम् ॥

मेदोजम् । न॰ अस्थ्नि ।

मेदोद्भवा । स्त्री॰ मेदायाम् ॥

मेदोभृत् : । पुं॰ वर्णसङ्करजातिभेदे ॥

मेदोवती । स्त्री॰ मेदायाम् ॥

मेध: । पुं॰ यागे । क्रतौ । मेधति । मेधृसङ्गमे ॥ पचाद्यच् ॥

मेधा : । पुं॰ मेधोभिधानेमुनिविशेषे ॥ वसिष्ठे ॥ स्वायम्भुवमनोः पुत्रे ॥

मेधा । स्त्री॰ धारणावत्यांबुद्धौ । धीर्धारणावती मेधा ॥ अतीतानुसन्धानं स्मृतिर्धारणा.... मतिः । शुभाशुभविचारज्ञाप्रज्ञाधीरैवदाहृता ॥ स्मृतिविशेष : ॥ साचेयं ज्ञानसभार्या । यथा । ज्ञानस्यतिस्रोभार्यायिबुद्धिर्मेधाधृतिस्तथा । याभिर्विनाजगत्सर्वं मूढं मत्तसमं सदेति । मेधतेसङ्गच्छतेसर्वमस्याम् । मेधृ॰ । गुरोश्चेत्य : । टाप् ॥ मेधाकरमौषधं यथा । शङ्खपुष्पीवचासोमाब्राह्मीब्रह्मसुवर्चला । अभयाचगुडूचीचअटरूपकबाकुची ॥ एतैरक्षसमैर्भागैर्घृतं प्रस्थं विपाचयेत् । कण्टकार्यारसं प्रस्थं दुग्धाचसमन्वितम् ॥ एतद्ब्राह्मीघृतंनाम स्मृतिमेधाकरं परम् ॥ ० ॥

मेधाकर : । पुं॰ मेधाजनकेगणविशेषे यथा । सततोध्ययनं तत्त्वज्ञानदृष्यकथासदा श्रेष्ठानांतत्त्वशास्त्राणामवलोकनमेवच । तद्विज्ञाचार्यसेवाच यत्नोमेधाकर : स्मृत : ॥

मेधाकृत् । स्त्री॰ सुनिषण्णके . सिता

परशाके । त्रि॰ मेधाकारके ॥

मेधाजित् । पुं॰ कात्यायनमुनौ ।

मेधातिथि: । पुं॰ मुनिविशेषे । कण्व पं : पुत्रे ।

मेधारुद्र: । पुं॰ कालिदासे ॥

मेधावती । स्त्री॰ महाज्योतिष्मत्याम् त्रि॰ मेधाविशिष्टायाम् ॥ मेधावान्॰ मेधावत्॰ द्र॰ पुंनपुंसकयो: ॥

मेधाविक्रम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

मेधावी । पुं॰ शुकपक्षिणि ॥ पण्डिते ॥ व्याडौ ॥ मदिरायाम् । त्रि॰मेधान्विते ॥ प्रज्ञातिशयवति । जडाघोहसमर्थे ॥ शमदमसर्वकर्मोपरम गुरूपसदनादिसाधनचापिकाश्रयुक्त मननननिदिध्यासनाख्यवेदान्तवाक्यविचारेणपरिनिष्पन्नवेदान्तमहावाक्यकरणकनिरस्तसमस्ताप्रमाण्याष्टङ्गचिदन्याविषयकसंशयासंभावनाविपरीतभावनाकबद्धात्मैक्यमेधा ॰तयानित्यंयुक्ते ॰स्थितप्रज्ञे ॰विपश्चिति ॥ मेधास्यास्ति । अस्मायामेधास्रजोविनि: ॥

मेधाविनी । स्त्री॰ब्रह्मण: पत्न्याम् ब्राह्म्याम् ॥

मेधि: । पुं॰ खलेवाल्याम् । खलेपशुवन्धनायारोपितेकाष्ठे ॥ पुंसिमेधि: खलेदारुन्यस्तं यत् पशुबन्धने ॥ मेध्यन्तिपशवोत्र । मेधृ॰ । इन् ॥

मेधिर: । त्रि॰ मेधाविनि ॥

मेध्य: । पुं॰ यवे ॥ छागे ॥ खदिरे ॥ त्रि॰पवित्रे । शुचौ । शुद्धे । यज्ञिये ॥ मेधनार्हम् । मेधृ॰ । ऋहलोर्ण्यत् ॥ मेधायैहितोवा । उगवादिभ्योयत् ॥ मेधामर्हतिवा । दण्डादिभ्योयत् ॥ मेधेभवावा प्राग्वादिभ्योय: ॥ ज्ञामिनमेध्यमखिलमस्यज्ञानतोभवेत् । ब्रह्मज्ञानसमुत्पन्नेमेध्यामेध्यंनविद्यते ॥

मेध्या । स्त्री॰ रजतपत्रायाम् । रोचनायाम् ॥ केतक्याम् ॥ ज्योतिष्मत्याम् ॥ शङ्खपुष्प्याम् ॥ ब्राह्म्याम् ॥ मेधायैहिता । यत् । टाप् ॥ योषिति । भार्याम् ॥ सोम:शौचंददौस्त्रीणांगन्धर्वश्चशुभांगिरम् । पावक: सर्वमेध्यत्वंमेध्यावैयोषितोह्यत: ॥

मेनका । स्त्री॰ हिमालयस्यभार्यायाम् । अप्सरोमातरि ॥ स्वर्वेश्यायाम् । शकुन्तलायाजननिम्याम् ॥

मेनकात्मजा । स्त्री॰ गिरिजायाम् । दुर्गायाम् ॥ मेनकाया: आत्मजा ॥

मेनकापति: । पुं॰ हिमालये ।

मेनकापुत्र: । पुं॰ मैनाके ॥ मेनकाया: पुत्र: ॥

मेनकाप्राणेश: । पुं॰ हिमालये ॥

मेना । स्त्री॰ मेनकायाम् । हिमाद्रे

भार्यायाम् ॥
मेनाजा । स्त्री० पार्व्वत्याम् ॥
मेनादः । पुं० किङ्किनि । मयूरे ॥ मार्जारे ॥ छगले । छागे ॥
मेनाधवः । पुं० हमाशुरौ । हिमालये ॥
मेनासुतः । पुं० मैनाके ॥
मेयः । त्रि० प्रमेये ॥ मानाधीनामेयसिद्धिः ॥ मीयसे । माङ् माने । अचोयत् । ईद्यति । गुणः ॥ मातुंपरिच्छेत्तुं योग्योवा ॥
मेयाभः । त्रि० मेयसमाभाकारे । मेघस्याभिराभायस्य सः ॥
मेरथः । पुं० विष्णौ ॥ गणुताभेदे
मेरुः । पुं० सुमेरौ । पञ्चच्छिलानां गिरिवरिणांमध्येभगवतोविभूतौ । हेमाद्रौ । रत्नसानौ । सुरालये ॥ जम्बुद्वीपं चितैनांभिस्तद्रूपं संस्थितं नम् । भाराश्विनापरिक्तताम् परिवृत्तं मतावता ॥ तस्यमध्ये स्थितः शैलराजराजोहिरण्मयः । निरकताशुभज्योतिर्मेकः सुरनिषेवितः सयोडगसहस्राणिचितौविशेमहीतलात् । तद्वनमुक्तोधः मुनेयो ह्युशविश्रुतः ॥ सर्वेरुर्भुमेरन्ता पोडशयोजनसहस्राणिप्रविष्टः मतीतलादारभ्यसर्व्यादचतुराशीतियोजनसहस्रोन्नतिः मूलेषर्पोडशसहस्रविस्तारः । सर्वेत्रोम्यमरावतिविस्ताराविक्येमहैगुग्रम् । उकस्वयोमतृधतन्ते । पोडशैकसहस्राणिवुभ्रभागेप्ररोपितः । तान्यसमूलेविस्तारः स्यात्रूं हिगणम्नुतः ॥ सगराचाकृतिर्देविमेरर्देवा-श्योद्विराट् । भूरि । विपुपाद्मान्-रेष्वस्पचतुर्व्वेपुपर्वसु । शैसयः पटकाकारानिर्गताद्दीप्रिमत्तरा : । एषाद्शसहस्रातुमनुसाहसपीपरा । शैमिर्यामस्तकापान्तोसिाधापालसमायया । चक्रवाटीसितामाङ्गः सर्वर समभागतीम् । मध्वगौरीःखोच्छाय पादेनपञ्चविंशतिसहस्रात्मधीनानारंयेपांविपुलधाविधेपु स्तरं चतुः ससहस्रविवृषेषु पर्वसुभागसन्धिपुनटकाधराः सुवृद्धीमाघिम्नोगैमवोमिपत्नानिर्गता : । तद्देवेपुविपुलानिपुपत्तुषं वस्वंद्गंयति । पकाद्शसहस्रे स्याद्दिन्) । पकाचाद्याद्शसहस्रमाधा । द्वितीयामनुसाहस्रिकाचतुर्दशसहस्रा । चतुर्दशसहस्रोभ्रेयं । तृतीयाऽष्टाद्शमासहस्रविस्तृता । सानेमिर्यामस्तकसमीपेम्नोकपालाभ्रयभूताचार्केरमप्रभामानुराच । तांचक्रवाटीमष्टापागमष्टायाङ्गः । एवस्वप्रागुक्तचतुराशीतियोजनसहस्रोच्छ्रायशर्करा : सर्वस्वंपञ्चसप्ततिसहस्रमानकम् । कटकत्रयमुनयसहस्रोन्नता

मेरौकश्चत्रिसहस्रमानकत्वमित्या-
गमज्ञाः । सिद्धगन्धर्वमरुतांतद्
ध्वः पर्वसु स्थिताः । चक्रवाटाध्वः
स्थितेषु त्रिषु पर्वसु सिद्धादीनामास्प
दम् । यातु चक्रवाटाख्योर्द्ध्वं मेखला
तस्यामष्टसु शृङ्गेषु पुर्योऽष्टौ समवस्थि
ताः । प्राच्यादिदिक्ष्विन्द्रमुख्याना-
नामनुक्रमान्निबोधत ॥ नानारत्नप्र-
भाजालमण्डलाखण्डलाम्बरैः ।
सिद्धसाध्यमरुत्कूटाद्भूरसंराव-
ती ॥ रक्तपीतमणिप्रायहेमप्राकार
गोपुरा । वह्नेस्तेजोवतीवह्नितुल्य
भूतनिषेविता ॥ कृष्णोः संयमनी
तुङ्गलोहप्राकारमण्डला । कालपाश
पितृव्याधिप्रेतमारीभिसेविता । कृ
ष्यादैत्यपतेर्भयोधामसदैत्यसेविता
। नीलरत्नप्रभाजालवितानवरभूष
णा । शुद्धवत्यम्बुनाथस्य स्फटिकोप
लनिर्मिता । पाण्डुराभ्रोपमैर्यादः
सेविताभासिधामभिः ॥ वायोर्गन्ध
वती तुङ्गशृङ्गतपीतध्वजाकुला । यक्ष
यक्षतमञ्जुहासर्वरत्नविनिर्मिता ॥ म
हेन्द्रयापचन्द्रनभःस्वर्णमुक्तादिनिर्मि
ता । ईशानस्य यशोभासिपुरे-
र्जिनगिरिप्रभैः । स्वर्णप्राकारट-
म्रङ्गधारमणिप्रशोभिताः । पुरी-
यशोवतीरस्य रक्तप्राकारसेविता ॥ इ
ति सर्वांस्तु प्राप्यचक्रवाटाष्टविस्तृ-
ताः । पुर्योऽष्टकनिवेशनपारि

जातरत्नोत्थाः ॥ चक्रवाटार्धेन
नवसहस्रात्मकेन विस्तीर्णाः ॥ वैध
मानिमन्त्रालोकपालचक्रानुवर्त्तिः
नाम । भूतर्येखग इत्येतागीयन्तो
ऋषिभिः स्थितौ ॥ अथब्रह्मणः
पुरी । चतुर्दशसहस्राणियोजना
नांसमभुवः । मध्येमनोवतीनाम
पुरीलोकेषु विश्रुता ॥ यावत्कारा
रत्नानुबद्धैर्विंशत्यामार्गान्सदाः श्रिया
। सावित्र्याःस्वर्गमानेषु स्वर्गकामा
सिवर्त्तिनी ॥ तस्यासुपासते देवा
मुनयश्चमहौजसः । महायोगीश्व
रं सिद्ध्यै यमाद्यैर्भूरिवैभवम् ॥
द्वीपमागतशाङ्गैः शृङ्गमादित्य
सन्निभम् । यत्राप्ज्योतिष्कमित्या
हुः सदापशुपतेः प्रियम् ॥ तस्य
सानुषुतैलेपुरंनचित्रपुरंस्थिताः ।
स्कन्दनन्दिमहाकालगणेशादिगणे
श्वराः ॥ मूर्ध्नि देवादिदेवस्य
स्थानं त्रिपुरविद्विषः । सहायुतग
णैर्जुष्टं ब्रह्माद्यैः सुरोत्तमैः ॥ इ
ति कूर्मेन्द्रसंहितायांपिथ्यादिभुव-
नाध्यायप्रकरणे मेरोर्वर्णनम् । अपमा
त्रावर्षस्य कस्मिन्नपि ॥ मिनो
ति क्षिपति ज्योतींष्युन्नतत्वात् ।
डु मिञ् प्रक्षेपणे । मिपीस्वरुः ॥
मातामह्ये । १०।२० ॥

मेरुकः । पुं० यक्षधूपे ॥

मेरुदेवी । स्त्री० नाभिभूतेः पत्न्याम् ॥

भगवत ऋषभस्य जनन्याम् ॥

मेरुसावर्णिः । पुं॰ एकादशमनौ ॥

मेलः । पुं॰ सङ्गमे ॥ मेलनम् । मिल संश्लेषे । घञ् ॥

मेलकः । पुं॰ सङ्गे । सङ्गमे ॥ मेलनम् । मिल॰ । घञ् । स्वार्थे कः ॥

मेलयालवणम् । न॰ चौपरेलवणे ॥

मेलनम् । न॰ मैत्रे । सङ्गमे ॥

मेला । स्त्री॰ मसीजले ॥ मेलयति ॥ अञ्जने । मषानीख्याम् ॥ टाप् ॥

मेलानन्दा । स्त्री॰ मस्याधारे । मसीपात्रे ॥

मेलान्धुः । स्त्री॰ मेलानन्दायाम् ॥

मेलाम्बुः । पुं॰ मस्याधारे ।

मेषः । पुं॰ हुडौ । मेढ्रे । उरभ्रे । उरणे । ऊर्णायौ । एडके । मेंढा॰ प्र॰ भा॰ ॥ मेषमांसपुष्टैस्तापि तापि पाकेऽगुरु । मस्तैगाडविशी मलमांसविच्छिद्रपुष्टतम् ॥ अपि चास्यमांसगुणाः । मेषमांसगुरुस्निग्धं बल्यं वातकफप्रदम् । मेदःपुष्टाभिषं हृद्यं कफवातहरं गुरु ॥ मिषति । मिषस्पर्धायाम् । अच् । भैषज्यप्रभेदे । राशिविशेषे । क्रियसंज्ञके ॥ लग्नविशेषे ॥ मेषलग्नोत्पन्नस्य फलं यथा । मेषलग्ने समुत्पन्नः चण्डोमानी धनी शुभः । क्रोधी स्वजनहन्ता च विक्रमी परवत्सलः ॥

मेषकः । पुं॰ जीवशाके ॥

मेषकम्बलः । पुं॰ ऊर्णायौ ॥ मेषलोमकृतः कम्बलः । शाकपार्थिवादिः ॥

मेषलोचनः । पुं॰ चक्रमर्दे ॥ मेषस्य लोचनमिव लोचनमस्य॰ तत्तुल्यपुष्पत्वात् । लोचनशब्दस्तत्पुष्पेलाक्षणिकः ॥ त्रि॰ मेषचक्षुस्तुल्यचक्षुषि ॥

मेषवल्ली । स्त्री॰ मेषशृङ्ग्याम् ॥

मेषविषाणिका । स्त्री॰ मेषशृङ्ग्यां ॥

मेषशृङ्गः । पुं॰ स्थावरविषप्रभेदे ॥

मेषशृङ्गी । स्त्री॰ मन्दीवृक्षे । मेढ्रशृङ्ग्याम् । मेषविषाणिकायाम् ॥ मेषशृङ्गीरसे तिक्ता वातला श्वासकासहृत् । रूक्षा पाके कटुः पित्तव्रणश्लेष्माक्षिशूलनुत् ॥ मेषशृङ्गीफलं तिक्तं कुष्ठमेहकफप्रणुत् । दीपनं स्रंसनं कासकृमिव्रणविषापहम् ॥ मेषः शृङ्गमस्याः । मेषशब्दो मेषशृङ्गसदृशलाक्षणिकः ॥ गौरादिः ॥

मेषा । स्त्री॰ त्रुटौ । क्षुद्रैलायाम् ॥

मेषाक्षः । पुं॰ चक्रमर्दके । मेषस्याक्षीवाक्षिवस्य॰ तत्सदृशपुष्पत्वात् । अच्प्रोदर्शनादित्वच् । अक्षिशब्दः पुष्पेलाक्षणिकः ॥

मेषाक्षिकुसुमः । पुं॰ चक्रमर्दके ॥

मेषाण्डः । पुं॰ इन्द्रे ॥

मेषाधिपः । पुं॰ भौमग्रहे ॥ मेषस्य मेषराशेः अधिपः ॥

मेषाक्षी । स्त्री० वत्साक्षीलते ॥

मेषालु : । पुं० वर्व्वरात्यो ॥

मेषाश्रय : । पुं० चक्रमर्द्दे ॥

मेषिका । स्त्री० मेष्याम् ॥

मेषी । स्त्री० मेषस्त्रियाम् । मेड० मेडी० पू० भा० । तिमिशवृक्षे ॥ जटामांस्याम् ॥

मेसूरणम् । न० दृग्मलके ॥ यथा । कार्मस्यामश्वदशमंखमेसूरणमास्पदम् ॥

मेह : । पुं० प्रमेहरोगे ॥ मेहति । मिहसेचने । पचाद्यच् ॥ मेहनंवा । घञ् ॥ प्रस्रावे ॥ मेषे ॥

मेहघ्नी । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥ मेहंहन्ति । हन० । अमनुष्यकर्तृकेचेतिटक् ङीप् ॥

मेहत् । त्रि० मूत्रयति ॥ मेहति । मिह० । शतृ ॥

मेहन : । पुं० मुष्ककवृक्षे ॥ न० मूत्रे ॥ शिश्ने ॥ मेहन्त्यनेन । मिह० । करणेल्युट् ॥

मैत्र : । पुं० ब्राह्मणे ॥ सुधन्वाचार्ये ॥ न० अनुराधानक्षत्रे ॥ विशेषनक्षत्रादीयथा । चित्रेन्दुमित्रपौष्णाश्व भट्टमैत्रंतथाश्वयु : । रत्नमौलाम्बर क्रीडामित्रकार्यस्वशोभनम् ॥ अष्टमताराया म् ॥ मित्रदेवताकपायुसत्वान्मूत्रपुरीषोत्सर्गे ॥ अनाद्य प्रस्ताव : । मूत्रपुरीषेकुर्यांदक्षिणां

दिशंदक्षिणापरांवेति । दक्षिणापरां नैर्ऋतीम्० गन्तेतिशेष : । तथा चस्तमितेचवहिर्यामादाराधावसथा न्मूत्रपुरीषयो : कार्मवर्ज्जयेदिति ॥ शुष्कैस्तृणैस्तथाक्षाष्ठै : पर्णैर्वेणुदली नवा । लम्भयैर्भाजनैर्वापिपश्चार्द्धयि वसुन्धरामितिवायुपुराणम् ॥ मूत्रो च्चारसमुत्सर्गंदिवाकुर्यादुदङ्मुख : । दक्षिणाभिमुखोरात्रौसन्ध्ययोश्च यथादिवेतिमनु : ॥ त्रि० मित्रसम्ब न्धिनि ॥ मैत्रीस्निग्धता० सहति ॥ मित्रस्यकर्मभावोवा । युवादित्वा दण् ॥ मित्रोदेवतास्यवा । सास्यदे वतेत्यण् ॥

मैत्रभम् । न० अनुराधानक्षत्रे ॥

मैत्रायणीय : । पुं० यजुर्वेदस्यशाखाभे दे ॥

मैत्रावरुण : । पुं० पुरोनुवाक्यायाव क्तरि० ऋत्विग्विशेषे ॥ यथा । मैत्रावरुणेजपुरोवाक्याचानुवाक्या नत्प्रवाभिरादेषतोऽर्शेनाध्वर्युणो व्वपठितयाप्याशैनपठ्स्वारेवसोमा दिकंजुहोतीति ॥ अगस्त्यमुनौ ॥

मैत्रावरुणि : । पुं० अगस्त्यमुनौ ॥ मित्रश्चवरुणश्च० मित्रावरुणौ । देव तादन्द्वेचेत्यानङ् । तयोरपत्यम् । अतइञ् ॥ वौरस्यागर्जन्त्यप त्ये० ॥

मैत्री । स्त्री० सौहार्दे ॥ स्निग्धतायां

म ॥ सर्वप्राणिषु सुखसंयोगापन्ने धु॰ साधौ रागसमन्वितायां सुस्निग्ध मिति मैत्रीभावे चेयश्चत्रीय्याम् ॥ चय त्वाम्नी वधव्वानुलोप ॥ विविष्टप तितोन्नयनवदृशैरातिस्फोटके : । व न्यदीयमस्मीसद्‌गुद्धात्मसधर्य : स ह । तथासिव्यवधीतेयपरीवाह्य रैः मठैः । सुधीभैदीनक्षुर्वीत॰ मैत्र : पच्यमानोटवसीऽव्य : ॥ उत्कृष्टमध्यमानिकृष्टवनीपु मैत्रीयत च्चिवासु भ्रमतास्‌ज्ञवेषु रेखा । वैरज्ञमादधमध्यमसज्ज्ञेपुयडचित्त वासुसिदयासुखपिषु रेखेच दृष्टः ॥ चपच्चारिच्चे । अनुराधाभे ॥

मैत्रीपरः । पुं॰ बुधे । मैत्रीवलंवस सः ॥

मैत्रेयः । पुं॰ व्यासाभिधर्षी । मुनौ । चं सिंहायणौ । मुनिविशेषे । मि नाया : अपत्यम् । स्त्र्यादिभ्यश्चे तिढक् । एाच्चिन्मायिणितिनिपात नाद्‌युलोपः ॥ वैदेहादायोगव्यां जाति॰ सङ्करजातिविशेषे ॥ मैत्रे यकस्तुवैदेहोमाधूकसम्प्रसूयते । नृ नृप्रशंसत्यजस्त्रं योघण्टाताड़ोऽरुणो दये ॥ माधूकंसधुरभाषिणम् ॥ भाविबुद्धिविशेषे ॥

मैत्रेयिका । स्त्री॰ मित्रयुद्धे ॥ मित्रयु नांभावे ॥ गोवघरयाष्टञ्जाद्यात्या धारराद्‌वेतीवृञ्जिवुञ् । चौक्तयमि वयुग्रव्ययानामितियादेश : ॥

मैत्रेयी । स्त्री॰ याज्ञवल्क्यस्यर्षे : पत्न्याम् ॥

मैथिलः । पुं॰ जनकनृपे ॥ त्रि॰ मिथिलायांभवे ॥ अण् ॥

मैथिली । स्त्री॰ जानक्याम् ॥ सीता याम् ॥

मैथिलेयः । पुं॰ सीतापुत्रे । अप त्ये ढक् ॥

मैथुनम् । न॰ मिथुनसाध्ये धन्याधा नपुंसत्वाद्‌नादौ ॥ सङ्गते ॥ रतौ । सुरते । धर्षिते । व्यवाये । या व्यधर्मे । मिथुनमे ॥ मिथुनमेव । प्रज्ञायण् ॥ मिथुनलक्षणं ॥ स्मर णंकीर्त्तनंकेलि : प्रेक्षणंगुह्यभाषणम् । सङ्कल्पोऽध्यवसायश्चक्रियानिर्वृ त्तिरेवच । एतन्मैथुनमष्टाङ्गंप्रवदन्ति मनीषिणः ॥ धर्माज्जीवेत्स्त्रीपुंस व्यतिकरे ॥ भौमंमैथुनगामीदीर्घा युरन्यथाव्यत्यासु : ॥

मैथुनी । पुं॰ सारसे ॥

मैथुन्य : । त्रि॰ मिथुनायहिते । त स्मैहितमितियत् ॥ न॰ मिथुनी भावसुखे ॥

मैनाकः । पुं॰ पर्वतविशेषे । हिमा लयस्यज्येष्ठपुत्रे । हिरण्यनाभे । सुनाभे ॥ क्रौञ्चंगिरिमितिप्रथमं क्रौनामपर्वत : । मयस्यभवनंतत्र दानवस्यस्वयंकृतम् ॥

मैनाकस्वसा । स्त्री० पार्वत्याम् ॥ मैनाकस्यमेनासुतस्यस्वसा ॥

मैनिकः । पुं० मात्स्यिके । मीनान् हन्ति । पक्षिमत्स्येति ठक् ॥

मैन्दः । पुं० वानरविशेषे ॥ विष्णुवध्यासुरविशेषे ॥

मैन्दहा । स्त्री० विष्णौ ॥

मैरेयम् । न० मद्यविशेषे ॥ मैरेयंधातकीपुष्पगुडधानाम्लसहितमिति माधवः ॥ आसवे ॥ मिरायांदेशविशेषे० औषधिविशेषे वाभवम् । नद्यादिभ्योढक् । वारुण्यं पमैरेयमित्याख्याताः । तेषांमैरेयदोषविषमीक्षानवेतसाम् । निम्नोयसिरवानासीद्गूनासिषमर्दनम् ॥ तेषांपावकृतानाम् ॥

मोक्षः । पुं० पाटलिद्रुमे ॥ मोचने मृतौ । स्वप्नुरेवापवर्गइतिचार्वाकाः ॥ प्रक्षीणसर्वावरणत्वात्स्वात्मन्यसम्प्राप्तदुःखप्रवाहासादनंमोक्षइ वर्णिकागमादिनः । यदाहुः । श्रीएषस्त्रविच्छेदात्प्रनवऽज्ञानकं यथा । आरोपितत्वमोक्षंलोको मोक्षादिसंचयात् ॥ नित्यबोधसुखादौ स्वधर्मं इत्यः सर्विचतीति ॥ मुक्तौ । रैवते । निर्वाणे । श्रेयसि । निःश्रेयसे । मृतौ अपवर्गे । सत्वप्रानन्दलेऽज्ञानमस्यावीणाधे । निरतिशयानन्दाभिव्यक्तौ । नित्य ब्रीवानर्थोच्छित्तौ । स्वाविद्याकल्पितानात्मदेहाद्यात्मत्वाभिमानरूपबन्धनिवृत्तिद्वारा स्वस्वरूपावस्थाने ॥ अनात्मभूते देहादावात्मबुद्धिस्तु देहिनाम् । साऽविद्या तत्कृतो बन्धस्तन्नाशो मोक्ष उच्यते ॥ मोक्षमिच्छन्सदा कर्म त्यजेदेव ससाधनम् । त्यजतैव हि तज्ज्ञेयं त्यक्तुः प्रत्यक्परंपदम् ॥ यथोक्तं निर्वाणे । यावन्न क्षीयते कर्म शुभं वाऽशुभमेव वा । तावन्न जायते मोक्षो नृणां कल्पशतैरपि ॥ यथा लौहमयैः पाशैः पाशैः स्वर्णमयैरपि । तथा बद्धो भवेज्जीवः कर्मभिश्चाशुभैः शुभैः ॥ कुर्वाणः सततं कर्म कृत्वा कष्टशतान्यपि । तावन्न लभते मोक्षं यावज्ज्ञानं न विन्दति ॥ मोक्षणम् । मोक्ष परमार्गेषु रादिः । घञ् ॥ यद्वा । मोक्षयति । सुखे : सन्नस्मात्कर्मकाशिकानादच् ॥ सुचेर्धातुलकात्सोऽज ॥

मोक्षकः । पुं० मुष्ककवृक्षे ॥

मोक्षणम् । न० मोचने ॥

मोक्षधर्मः । पुं० शमदमादिषु ॥ महाभारतोक्तप्रकरणविशेषे ।

मोक्षपरायणः । त्रि० सर्वविषयविरक्ते ॥ मोक्षः परमयनमस्य ॥

मोक्षमयः । त्रि० ब्रह्मानन्दस्वरूपात्मस्थानरूपे ॥

मोक्षसाधनम् । न० ज्ञाने । कर्मादौ-

भवन्तः कारणशुद्धिद्वारा ज्ञाननिष्ठयोगेन तेषां साक्षान्मोक्षसाधनत्वम् । । यथा । कषायपक्तिः कर्म्माणि ज्ञानन्तु परमा गतिः । कषाये कर्म्मभिः पक्वे ततो ज्ञानं प्रवर्त्तत इति ॥ उपासनं नान्तर्भवति कार्य्यत्वम् नवैचित्यमुपासनात् । तथाच मोक्षप्राप्तौ द्वयोर्मार्गौ । तत्त्वज्ञानमार्गः साक्षान्मोक्षसाधनमितरौ चित्तशुद्धिद्वारेति विवेकः ॥

मोक्षी । त्रि० मोक्षाधिकारिमानवे । मोक्षयोग्ये ॥ स्थावराः क्रमयश्चाब्जाः पक्षिणः पशवो नराः । धार्म्मिकास्त्रिदशास्तद्वन्मोक्षिणश्च यथाक्रमम् ॥ चतुर्विधशरीराणि धृत्वा मुक्त्वा सहस्रशः । सुकृतात्मानवो भूत्वा ज्ञानी चेन्मोक्षमाप्नुयात् ॥ चतुरशीतिलक्षेषु शरीरेषु शरीरिणाम् । न मानुष्यं विनान्यत्र तत्त्वज्ञानन्तु लभ्यते ॥ अत्र जन्मसहस्राणां सहस्रैरपि पार्वति । कदाचिल्लभते जन्तुर्मानुष्यं पुण्यसञ्चयात् ॥ सोपानभूतं मोक्षस्य मानुष्यं प्राप्य दुर्लभम् । यस्तारयति नात्मानं तस्मात् पापतरोऽत्र कः ॥ नरः प्राप्येतमं जन्म लब्ध्वा चेन्द्रियसौष्ठवम् । न वेत्त्यात्महितं यस्तु स भवेद् ब्रह्मघातकः ॥ इति श्रीकुलार्णवे प्रथमोल्लासः ॥

मोक्षोपायः । पुं० विविदिषासन्न्यासे ॥ साधनचतुष्टयसम्पत्तौ ॥

मोगः । पुं० जलचरपट्टे ॥

मोघः । पुं० प्राचीरे ॥ त्रि० हीने ॥ पु० हे० चन्द्रः ॥ हीने ॥ इति मेदिनी ॥ निरर्थके । निष्फले ॥ मुह्यन्त्यस्मिन् । मुह० । हलश्चेति घञ् । न्यङ्क्वादित्वात् कुत्वम् ॥

मोघकर्म्मा । पुं० सकामकर्म्मिणि ॥ मोघानि निष्फलानि कर्म्माणि यस्य निष्कामा द्वौ निष्कर्म्माणि यस्य सः ॥

मोघज्ञानः । त्रि० कुतर्कज्ञाननिष्ठे ॥ मोघम् ईश्वराप्रतिपादकत्वात् कुशास्त्रजनितं ज्ञानं यस्य ॥

मोघपुष्पा । स्त्री० वन्ध्यायाम् ॥

मोघवृत्तिः । त्रि० व्यर्थव्यापारे ॥

मोघा स्त्री० पाटलावृक्षे मोघयति । मुह० । पचाद्यच् । न्यङ्क्वादित्वात् कुत्वम् ॥ [illegible] ॥

मोघाशः । त्रि० व्यर्थाशे ॥ ईश्वरमन्तरेण कर्म्माण्येव फलं दास्यन्तीत्येवं या आशा मोघा निष्फलैव तथाभूता दीर्घा आशा यस्य सः ॥

मोघोलिः । पुं० प्राचीरे ॥

मोचः । पुं० शोभाञ्जने ॥ मोचयति । मुच्लृ० । णिच् । पच् । न० कदलीफले ॥

मोचकः । पुं० कदल्याम् ॥ शिग्रौ । मुष्कवृक्षे । त्रि० निर्मोचके ॥

विरागिणि ॥ मोचयति । मुच्ल० । णिच् । पच । स्वार्थे कन् ॥

मोचनम् । न० मोचने । चि०मोच कर्त्तरि ॥

मोचनिर्यासः । पुं० मोचरसे ।

मोचनी । स्त्री० कटकार्याम् ॥ मो चकार्याम् ।

मोचरस । पुं० शाल्मलिनिर्यासे । पिच्छिलसारे । शाल्मलीवेष्टे ।

मोचसार । पुं० मोचरसे । मोच सारोऽतिमोचाद्यीचिमहोष्य:कषा यक । प्रवाहिकातिसारामकफ विनाशदाहनुत् ।

मोचस्रुत् । पुं० मोचस्रावे ॥

मोचा । स्त्री० रम्भायाम् । कदल्या म ॥ शाल्मलीवृक्षे । नीलीवृक्षे । मुञ्चतिरसम् । मुच्ल० । पचा द्यच् । टाप् ॥ मोच्यते । घञ् वा ।

मोचाट । पुं० कृष्णजीरे ॥ रक्ताम्ले । कदलीगर्भे । मलयोद्भवे ॥ मोचाफलम् । न० कदलीफले । मोचाफलं स्वादुशीतं विष्टम्भिकफ कृत् गुरु । स्निग्धं पित्तास्रदाहघ्नम् क्षतवातसमीरजित् ॥ पक्वंस्वादुहिमं मांसवर्धनंशुक्रवर्धनम् । क्षुत् तृष्णानेत्ररुग्मेहघ्नं रुचिमांसकृत् । सापिच्छरक्तप्रकापयत्यकाषायसिद्धा पक्वाज्ञायदरीविमिर्मन्ति । सप्तधात्वा

सोऽप्यधिकाभवन्ति निर्दोषतास्वाम धुरातत्वेनाम् ॥

मोचिका । स्त्री० मल्लविशेषे । मोचू० इतिख्याते ॥ मोचिकावातहृद्बल्या बृंहणीमधुरागुरुः । पित्तहृत्कफ कृद्वृष्यावृष्यादीपाग्निवर्द्धिनी ॥

मोचित । त्रि० मुक्ते । मोचप्रा पिते ।

मोटकम् । न० पितृदानार्थंद्विगुणभु ग्नकुशपत्रे ॥

मोटकी । स्त्री० रागिणीविशेषे ।

मोटन । पुं० वायौ । न० चूर्णीकर णे ॥ बाधिये ।

मोटनकम् । न० विष्टुप्छन्दःस ११ प्रभेदे । यथा । त्वम्मोटनकंतव चारुलगौ । वद खलु मदसदा सुख- दायात्मरभटमोटनयाम् । यः सिसिलयैनचकारसमैससारंरिपुंम ग्नमोटयतु ।

मोटा । स्त्री० बलायाम् ॥

मोट्टायितम् । न० स्त्रीणांतु भाविपय दशविभावज सात्त्विकाननर्गतालङ्कार- विशेषे । तल्लक्षणं यथा । मोट्टायि तप्रियस्मृत्यासाप्यभङ्गं विलुणाय- म ॥ अपिच । कान्तस्मरणवार्त्ता दौहृदिशरभावयतः । प्राकट्यम भिलाषस्यमोट्टायितमुदीर्यते । पु० । मोटनम् । मुटप्रमर्दने घञ् । वाहुल्यात्प्रमुट् । तारकादित्वात्

न्तामावेत्त : ॥
मोण :। पुं॰ शुष्कफले । वाने । नक्र मक्षिकायाम् । सर्पकरण्डे ॥
मोद् :। पुं॰ हर्षे । सन्तोषे ॥
मोदक :। पुं॰ क्षत्रियाच्छूद्रायांजा तेवर्णसङ्करजातिविशेषे । मयरा॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भाषाप्रसिद्धे ॥ पुं॰ न॰ खाद्यविशेषे । लड्डुके । यथासम धीरायाम् । शर्करादिद्वारापक्षौप धविशेषे । न॰ वर्णवृत्तप्रभेदे । यथा । पादयुगंकुरुनूपुरसुन्दरमाशुकरं कुसुमचयमाहर । सुन्दरिसर्वजनी नमनोहरमोदकवृत्तमिदंपरिभावय यथा । मानसमेतदनुक्षणमिच्छति मोपसुखेयदिहरिरागच्छति । तत् क्षरथैप्रणतिंकुरविविधिमिसर्वसपदान मेविफलतत्त्वयिपि । त्रि॰ हर्षके ॥
मोदनम् । न॰ सिक्थके ॥ मोदे ॥
मोदनीय :। त्रि॰ हर्षणीये । आत्मनि ॥
मोदमान :। त्रि॰ आनन्दावस्थाप्राप्ते । प्रमुदिते ॥ आद्यम्बाासितौ ॥
मोदमोदिनी । स्त्री॰ जम्ब्वाम् ॥
मोदयन्ती । स्त्री॰ वनमल्लिकायाम् । मठचंवेलो॰इ॰भा॰ ॥
मोदा । स्त्री॰ अजमोदायाम् ॥
मोदाख्य :। पुं॰ आम्रवृक्षे ॥
मोदाढ्य :। त्रि॰ हर्षयुक्ते ॥
मोदाख्या । स्त्री॰ मोदिन्याम् । अजमोदायां ॥
मोदित :। त्रि॰ सुरभीकृते । हर्षिते । हृष्टे । मुद्दर्षे । कर्त्तरिक्त : ॥
मोदिनी । स्त्री॰ मल्लिकायाम् । यूथिकायाम् । मदिरायाम् । कस्तूरिकायाम् । अजमोदायां ॥
मोरट :। पुं॰ सताप्रभेदे । कर्णपुष्पे । पीलुपर्णे । मधुस्रवे । दीर्घमूल धीरमोरटे । न॰ इक्षुमूले । अङ्कोठमूले । सप्तरात्रात्परक्षीरे । न इदुंधमर्मनीरमोरट कैय्यटोऽभवीत् । सुरति । सुरसंवेष्टनि । शकादिभ्योऽटन् । पद्धे ठमूले ॥
मोरटकम् । न॰ इक्षुमूले ॥
मोरटा । स्त्री॰ मूर्विकायाम् । मुरट रा॰इ॰भा॰ । टाप्
मोष :। पुं॰ चौरधने । मुष्यते । मुषस्तेये । घञ् ॥
मोषक :। पुं॰ तस्करे । मुष्णाति । मुष॰ । ण्वुल् ॥
मोषणम् । न॰ लुंठने । मोसना॰लूटना॰इ॰भा॰ । छेदने । वधे ॥
मोषयिता । त्रि॰ चौरे । मोषणकर्त्तरि ।
मोह :। पुं॰ मूर्च्छायाम् । दुःखे । देहादावात्मबुद्धौ । यच दुःखोऽभवे बुद्धिः समोहइतिलोकिया: । चित्तविभ्रमे । अविद्यायाम् । विपर्यये । अविद्यायाम् । तम : कार्ये ।

भ्रमे । हिताहितविवेकासामर्थ्ये । तमसि । अज्ञानकृतविपर्यये । निर्णयासामर्थ्ये । व्याकुलताहेतौ च विवेकी ॥ मोहेनभवतिभेदः क्लेशाः सर्वेऽपितन्मूलाः ॥ अथाष्टविधोभेदः । देवाश्चाष्टविधमैश्वर्यमासाद्यामृतत्वाभिमानिनः । अणिमादिकमात्मीयं शाश्वतमभिमन्यन्त इति । सोऽयमस्मितामोहोऽष्टविधैश्वर्यविषयत्वादष्टविधः ॥ मोहनम् । मुह वैचित्त्ये । घञ् ॥ धर्मविमूढत्वे ॥ मोहोधर्मविमूढत्वं मानत्वात्माभिमानिता ॥ मोहस्योयथापापे । सुमगोशान । श्रूयतामभिधास्यामिसर्वसंदेहनाशनम् । रहस्यमुपदेशस्सर्वं विज्ञानदर्शनम् ॥ लोभः पापस्यबीजोऽयं मोहोमूलञ्चतस्यहि । असत्यंतस्यवल्कञ्चमायाशाखासुविस्तरः ॥ दम्भकौटिल्यपत्राणि कुबुद्ध्यापुष्पितः सदा । पैशुन्यं तस्यसौगन्ध्यमज्ञानं फलमेव हि ॥ छद्मपाषण्डचौराश्च क्रूराः पापिनः । पक्षिणोमोहवृक्षस्य मायाशाखासमाश्रिताः ॥ अज्ञानं तु फलं तस्य रसोऽधर्मः प्रकीर्त्तितः । भावोद्रेकेनसंवृद्धः श्रद्धास्तुप्रियः । अधर्मस्तस्यसुरभिः क्रोधश्चपुरावनी । तादृशोद्भवे वृक्षे सुफलोलोभमाद्दपः ॥ तस्य का

र्यासमाश्रित्ययोनरः परिवर्त्तते । फलानितस्ययोऽश्नातिसुपक्वानिदिनेदिने ॥ फलाभासरसेनैव स धर्म्मं पतुपोषितः । सुसम्पुष्टोभवेन्मर्त्यः पतनायप्रयच्छति ॥ इति ॥

मोहकलिलम् । न० अविवेकात्मकालुष्ये । अहमिदं ममेदमित्यज्ञानवियुक्तिसि ॥ रजस्तमोमले ॥

मोहनः । पुं० कामदेवस्यबाणविशेषे ॥ धुस्तूरवृक्षे ॥ शवे ॥ न० ग्राम्यधर्मे । सुरते ॥ हिंसकमन्त्रौषध्यादिद्वारासुग्धताकरणे ॥ त्रि० मोहकारके ॥

मोहनचीरा । स्त्री० सुरक्तीखायाम् ॥

मोहना । स्त्री० त्रिपुरमालीपुष्पे ॥ मञ्जरायाम् । पुष्पायाम् ॥

मोहनी । स्त्री० उपोदक्याम् ॥ वटपत्याम् ॥

मोहपथः । पुं० विपर्ययसंशयतर्कज्ञानप्रमादश्रयविषये । मोहस्यपथः ॥

मोहरात्रिः । स्त्री० कल्पान्तरात्र्याम् ॥ ब्रह्मजन्मनिवासिशामोहरात्रिस्समता ॥ अपिच । जन्माष्टमीसह्येशानिमोहरात्रिः प्रकीर्त्तिता ॥ दैनन्दिनप्रलये ॥ यथा । एवंपञ्चाशदब्देन नित्यप्रलयोनृप दैनन्दिनस्तुप्रलये देपुपरिकीर्त्तितम् ॥ मोहरात्रिश सापोक्तावेदविद्भिः पुराणगैः । सर्वेषामपि च नन्द्राद्यादिदिगी-

त्वरा : ॥ दृश्यादिवज्ञावैरस्वंपुराव म् ॥ महाप्रलये॰ द्र॰ चयित् ॥

मौढ्यास्त्रम् । न॰ अविद्याजनकशस्त्रे ॥

मौढ्यान्धकार : । पुं॰ अज्ञानध्वान्ते ॥

मौढित : । त्रि॰ विवेकायोग्यत्वमा यादिते । निर्णयासामर्थ्यप्राप्ते ॥ मौ ढ: सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥ अनात्मसु देहेन्द्रियादिष्वात्माभि मानरूपयुक्ते पुरुषे ॥

मौढिनी । स्त्री॰ त्रिपुरमालिकापुष्पे॥ पूजायामौषधौ ॥ भास्त्रीयग्रामध्वंस हेतुभूतायांप्रकृतौ ॥ समुद्रमथनका लेदेवानाममृतपानायासुराणांमोह नायभगवद्धृतावतारविशेषे ॥ स्वर्ग स्त्रीविशेषे ।

मौक्तिकम् । न॰ मुक्तायाम् । कुन्दुर के । मुक्ताफले । मोती॰ इ॰ भा॰ ॥ मौक्तिकंशीतलंवृष्यं चक्षुष्यंबल पुष्टिदम् ॥ अपिच । मौक्तिकस्य पुरंसुशीतलंदृष्टिरोगशमनंविषाप हम् । राजयक्ष्मपरिकोपनाशनंक्षी णवीर्यबलपुष्टिवर्धनम् ॥ अस्यलक्ष णंयथा । मधुराभंशुक्लमत्यन्तमुक्तं स्निग्धंस्थूलंनिर्मलंनिर्व्रणंच । न्य स्तंधर्मशौरवंयस्यतायांतन्निर्मौल्यं मौक्तिकंसौख्यदायि ॥ अस्यदोषल क्षणंयथा । यदिच्छायमौक्तिकंत्वद्य कायंशुक्तिस्पर्शंवतस्थावातिधत्ते । मत्स्याक्षंदंधमुक्तागमनंनैतयार्थं धीमतादोषदायि । अष्टधामौक्ति कंयथा । मातङ्गोरगमीनपोत्रिशिर स्त्वक्सारशङ्खाम्बुभृच्छुक्तीनामुद रात्तमौक्तिकमपि स्पष्टंभवत्यष्टधा॥ मौक्तिकविशेषोयथा । छायापाटल नीलपीतधवलास्तत्रादिसामान्यत: सवामांशचतुर्योमलद्धिरितिवेद्यौक्ति यकांतुलक्षणम् ॥ अस्यपरीक्षायथा । लवणक्षारचोद्भिमिपार्श्वेऽसुगोमूत्र पूरितेक्षिप्तम् । मर्दितमविशालितु षैर्यद्विज्ञातंतन्मौक्तिकंजात्यं । मु क्तेय । विनयादिभ्यष्ठक् ॥

मौक्तिकतण्डुल: । पुं॰ धवलयावनाले॥

मौक्तिकदाम । न॰ वर्णवृत्तप्रभेदे ॥ यथा । पयोधरमभ्रयुगम्यानविहित्य लायतिविश्वपोडगदेहि । भुजङ्ग प्रयातहृदिमौक्तिकदामसुवृत्तमिदंत्वगु मौक्तिकदाम् ॥ यथा । नयानयमि स्मिद्वारिशदापिविलासिनिरास रनुभूवरतापि । तत्रापिगमनस्यावना इस्तनावभ्रज्ञामिकयंभवतीमपदाय ।

मौक्तिकप्रसवा । स्त्री॰ शुक्तौ ॥

मौक्तिकयोनि: । पुं॰ शुक्तिमुक्तादाटसु ॥ यथा । शुक्ति : शङ्खोगज: क्रोड: फणीमत्स्यश्चदर्दुर: । वेणुरेतेसमा ख्याताः तज्ज्ञैर्मौक्तिकयोनय : ॥ अगस्त्योप्याह । जीमूतकरिमत्स्या हिवंशशङ्खवराहजा: । शुक्त्युद्भवाश्च विज्ञेयाअष्टौमौक्तिकयोनय: । इति ।

मौखर्य्यम् । न० मुखरत्वे ॥

मौञ्जी । स्त्री० मुञ्जनिर्मितमेखलायां ॥

मौञ्जीतृणाख्यः । पुं० मुञ्जे ॥

मौञ्जीनिबन्धनम् । न० उपनयने ॥ मौञ्ज्यानिबन्धनंयत्र ॥

मौञ्जीपत्रा । स्त्री० वल्वजायाम् ॥

मौञ्जीबन्धः । पुं० उपनयने ॥

मौञ्जीबन्धनम् । न० उपनयने ॥

मौढ्यम् । न० मोहे ॥ मूढस्यकर्मभावोवा । गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः कर्मणिचेतिष्यञ् ॥

मौदकिकः । पुं० कान्दविकविशेषे ॥ मोदकाःपण्यमस्यतदस्यपण्यमितिठक् ॥

मौद्गः । त्रि० मुद्गावयवे ॥ मुद्गविकारे ॥ मुद्गस्यावयवोविकारोवा । बिल्वादण् । मुद्गे स राष्ट्रेऽप्ये ॥मुद्गादण् ॥

मौद्गलिः । पुं० काके ॥

मौद्गल्यः । पुं० मुद्गलमुनिपुत्रे ० गोत्रापत्ये ॥

मौद्गीनम् । न० मुद्गक्षेत्रे ॥ मुद्गानांभवनंक्षेत्रम् । धान्यानांभवनेक्षेत्रे खञ् ॥

मौनम् । न० अभाषणे । तूष्णीम् । तूष्णीकाम् । शब्दप्रयोगराहित्ये ॥ कर्मविशेषेमौनंयथा । उच्चारेमैथुनेचैवप्रस्रावेदन्तधावने । स्नानेभोजनकालेचषट्सुमौनंसमाचरेत् ॥ गोप्यानांगोपनहेतुर्मौनंवाचंयमत्वं- भगवतोविभूतिः । नहितूष्णींस्थितस्याभिप्रायोज्ञायते ॥ गुह्यानांमध्ये सन्न्यासश्रवणमननपूर्वकमात्म- नोनिदिध्यासनलक्षणंमौनंयोभगव- तोविभूतिः । मौनञ्चैवास्मिगुह्यानामितिभगवदुक्तेः ॥ मुनिभावे । एकाग्रतयात्मचिन्तने । निदिध्यासनाख्ये वाङ्मयसंयमहेतौ ॥ मनःसंयमोमौनमितिभाष्यम् ॥ मुनेःकर्म्म वि० ज्ञानाभ्यासलक्षणे । निदिध्यासनपद्धतौ ॥ यस्माद्वाचोनिवर्त्तन्ते अप्राप्यमनसासह । यन्मौनंमौनिभिर्गम्यं तद्भवेत्सर्वदाबुधः ॥ वाचोयस्मान्निवर्त्तन्ते तद्वक्तुंकेनशक्यते । प्रपञ्चोयदिवक्तव्यः सोपिशब्दविवर्जितः ॥ इतिवातद्भवेन्मौनं सतांसहजसंज्ञितम् । गिरामौनन्तुबालानांप्रयुक्तंब्रह्मवादिभिः । विवादस्यागे ॥ मुनेः कर्म्मभावोवा । इगन्तात्त्वलघुपूर्वादित्यण् ॥

मौनधरः । त्रि० मौनिनि ॥ धरति । धृञ् ० । अच् । मौनस्यधरः ॥ मौनंधरतियः ॥

मौनी । पुं० मुनौ ॥ त्रि० संयतवाचि । मौनयुक्ते ॥ यथा । सिनीवालीकुहूर्वापियदिसोमदिनेभवेत् । गोसहस्रफलंदद्यात्स्नानंयन्मौनिनाकृतम् ॥ एतच्चमौनमरुणोदयमारभ्यस्नानपर्यन्तंकार्यंगतुस्नानकाले । मौनमस्यास्ति । व्रीह्यादित्वादिनिः ॥

मौनेयः। पुं० गन्धर्वगणविशेषे॥

मौरजिकः। त्रि० मार्दङ्गिके। मुरजशब्दके॥ मुरजः तद्वादनं शिल्पमस्य। शिल्पमिति ठक्॥

मौर्ख्यम्। न० जाड्ये॥ मूर्खस्य भावः। वर्णदृढादिभ्यः ष्यञ् चेति ष्यञ्॥

मौर्वम्। न० काण्डे॥ भस्मनि॥ मूर्वाया विकारः अवयवो वा। अण्॥

मौर्वी। स्त्री० ज्यायाम्। धनुर्गुणे॥ मूर्वाया विकारः। अवयवे च प्राण्योषधिवृक्षेभ्यः इत्यण्। ङीप्। अजग्ज्यास्। मौर्वी गा० द्व० गौ० भा०॥

मौलः। पुं० वंशपरम्पराक्रमेणानर्हे गावस्थायिनि॥ मूल्यादेर्मूलप्रात रि। मौडल० द्व० गौ० भा०॥ यथा। वंशपरम्परया मौलाः सामन्ताः स्वामिनमिष्टुः। तदन्वयस्यागतस्य तद्वत्यागोऽभवन्मौलैः। तत्प्रचयं यथा। ये तथपूर्वमुपागम्य पश्चाद्ग्रामान्तरं गताः। तन्मूलत्वात् तु मौलाः कथिता। परिकीर्त्तिताः॥ मन्त्रिवदे। मूलादागतः। मूले भवो वा। अण्॥

मौलिः। पु० स्त्री० किरीटे॥ धम्मिल्ले संयतकेशे। चूडायाम्॥ मूर्द्धनि। पुं० अशोकपादपे॥ स्त्री० भूमौ॥ मूलस्यादूरभवः। सुतङ्गमादित्वादिञ्॥ यद्वा। मूलप्राप्त्यम्। अतइञ्॥

मौषलम्। न० मुषलतुल्ये॥ यथा। महायां मौषलं चानं महाभारतकीर्त्तनम्। महाभारतस्य पर्वविशेषे॥

मौष्टा। स्त्री० क्रीडाविशेषे॥ मुष्टिः प्रहरणमस्यां क्रीडायाम्। तदस्यां प्रहरणमिति णः। टाप्॥

मौहूर्त्तः। पुं० ज्योतिर्विदि। दैवज्ञे॥ मुहूर्त्तमधीते वेद वा। तदधीते तद्वेदेत्यण्॥

मौहूर्त्तिकः। पुं० गणके। ज्योतिर्विदि॥ मुहूर्त्तमधीते वेद वा। क्रतूक्थादिसूत्रान्ताट्ठक्॥

म्रक्षः। पुं० सदोषगूहने। म्रक्षणे।

म्रक्षणम्। न० स्नेहने। अभ्यङ्गे। तैले॥ स्निग्धतायाम्॥ द्रव्यस्य द्रव्यान्तरेण संयोजने॥

म्रदिमा। पुं० मार्दवे। मृदुत्वे॥ मृदोर्भावः। पृथ्वादिभ्य इमनिज्वा॥

म्रदिष्ठः। त्रि० म्रदीयसि॥ इष्ठन्॥

म्रदीयान्। त्रि० अतिशयमृदुतरे। अतिशयेन मृदुः॥ ईयसुन्॥ ०॥

म्लातगम्। न० कौचर्षिसुसक्षि॥

म्रियमाणः। त्रि० मरणासन्ने॥

म्लुप्तम्। न० चोरिते॥

म्लान। त्रि० मलिने। कृशे। मलीमसे शोषयुक्ते। क्तः। संयोगादेरातो धातोर्यण्वत इति निष्ठातस्य नः॥

म्लाना। स्त्री० रजस्वलायाम्॥ म्लायति स्म। क्तः। गत्यर्थेति क्तः। संयोगादेरिति तस्य नः। टाप्॥

म्लानिः। स्त्री॰ कान्तिक्षये ॥ म्लाय-
ति। म्लै॰। बाहुलकात् निः ॥
म्लिष्टम्। न॰ अविस्पष्टे। अस्पष्टवा-
क्ये ॥ त्रि॰ अव्यक्तवाचि। अस्पष्ट-
भाषिते ॥ म्लानि। म्लेच्छतेश्च।
म्लेच्छ अव्यक्ते शब्दे। क्षुब्धस्वान्ते-
त्यादिना निपातितम् ॥
म्लेच्छः। पुं॰ किरातशबरपुलिन्दादि-
पामरभेदे ॥ म्लेच्छानां सर्वधर्मराहि-
त्यमुक्तं हरिवंशे। सगरस्तां प्रतिज्ञां
च गुरोर्वाक्यं निशम्य च। धर्मं जघा-
न तेषां वै वेषान्यत्वं चकार ह। अर्द्धं
शकानां शिरसो मुण्डयित्वा व्यसर्ज-
यत्। यवनानां शिरः सर्वं काम्बो-
जानां तथैव च ॥ पारदा मुक्तकेशाश्च
पह्लवाः श्मश्रुधारिणः। निःस्वा-
ध्यायवषट्काराः कृतास्तेन महात्म-
ना ॥ शका यवनकाम्बोजाः पार-
दाः पह्लवास्तथा। कोलिसर्पाः स-
महिषा दार्वाश्चोलाः सकेरलाः ॥
वसिष्ठवचनाद्राजन् सगरेण महात्मना
॥ शकानामर्द्धदेशोद्भवानां विधियाया-
म्। एवं यवनादीनाम् ॥ तेषाम्
धर्मपरित्यागान्म्लेच्छत्वं बभूवुरि-
ति विष्णु॰ पुरा॰ बौधायनः गोमां-
सखादको यस्तु विरुद्धं बहुभाषते। स-
र्वाचारविहीनश्च म्लेच्छ इत्यभिधीय-
ते ॥ पामरे ॥ अपभाषणे ॥
अपशब्दे ॥ म्लेच्छो ह वा एष यदपशब्द

इति भाष्यम् ॥ न॰ हिङ्गुनि ॥ म्ले-
च्छति। म्लेच्छ॰। यथायथम् ॥
म्लेच्छकन्दः। पुं॰ लशुने ॥
म्लेच्छजातीयः। त्रि॰ म्लेच्छप्रकारे
॥ प्रकारवचने जातीयर् ॥
म्लेच्छदेशः। पुं॰ शिष्टाचाररहित-
कामरूपादिदेशे। प्रत्यन्ते यस्मिन्देशाद-
न्यस्मिन्देशे ॥ चातुर्वर्ण्यव्यवस्थानं
यस्मिन्देशे न विद्यते। तं म्लेच्छ-
विषयं प्राहुरार्यावर्तमतः परम् ॥
पञ्चरात्रविधिप्रोक्तं यथा। नदा तीसमाना
यवनविश्वास्तुक्रमोदनम्। तं म्-
लेच्छदेशवासीयात् यवनाद्याभिधे-
याः। म्लेच्छस्थानदेशः।
म्लेच्छभोजनः। पुं॰ गोधूमे ॥ न॰-
यावके ॥
म्लेच्छमण्डलम्। न॰ म्लेच्छदेशे ॥
म्लेच्छमुखम्। न॰ ताम्रे। शुल्बे। ताम्र-
मिति भाषाप्रसिद्धे। म्लेच्छदेशेषु मु-
खमुत्पत्तिरस्य ॥ म्लेच्छस्य मुखमि-
व ॥
म्लेच्छास्यम्। न॰ ताम्रे। म्लेच्छदेशे
आस्यमुत्पत्तिरस्य। म्लेच्छस्यास्य-
मिवयो ॥
म्लेच्छितम्। न॰ अपशब्दे। परभाषा-
याम् ॥ न म्लेच्छितव्यं यज्ञादौ स्त्रीषु
नाप्राकृतं वदेत्। सङ्कीर्णनाभि-
यातेषु नामकृष्टेषु संस्कृतम्। म्ले-
च्छितेषु। म्लेच्छ॰ क्तः। इट् ॥

श्रीएकलिङ्गोविजयते

यंभुजंगस्सुखकरः प्रभुरेकलिङ्ग : येनाराधानशिखरस्यसुशैवपुर्याम् ॥ रम्यद्रुपुष्पिललसाङ्कुरशोभितायां संराधितोदितमयेरवतास्मुसंयम् ॥ १ ॥

सुमेरुपाटप्रवरोनृपोयःशिवाश्वतारं परिरक्षराज्यम् ॥ करोतितस्मि दिरमागतश्चन् शिवार्चनंपुण्यपदास मोति ॥ २ ॥

भूपः श्रीसज्जनेशो जगतिगुणगणं वर्धयन्राजतेयंसर्वा विद्यासु रम्य. सज्जनमनो गम्भरंशोभयम्य : द्रष्टुंपश्चान्पालः भयसुखनगरे सर्वविद्याप्रधानो यस्मिन्कार्येष रिहस्तदखिलसुमत : सर्वराज्येप्र यीय : ॥ ३ ॥

श्रीमन्श्रीसज्जनेशप्रकाशितकरी राज्यकार्ये पुरस्य : स्तीयंछत्त विचित्रमुनिखिलगुणचयं वर्धयि ष्यु : सच्चिप्यु : ॥ तिष्ठमृगच्छन्स दायो नयजनसहितोभव्यकर्मप्रह सः फोगादौसिंहासविवरियति धियास्त्रीयवाणानुकूल : ॥ ४ ॥

स्ववंशवर्णनम्

श्रीवाप्पो योधि यामा सज्जन तनी राघवेति प्रसिद्धो येमेदचित्र कूटं विदित सुनयतोभूपमानाक्ष्य सौयात् ॥ नीसंततप्रमूपागमयत ख्यामेव क्रमेराघवीयाप्त सर्वभाग्य

स्ववंशवर्णनम्

यन्नोपद्रवचितुशिनो राज्यकार्येसु. दृग्या : ॥ ५ ॥

श्री विक्रमोय शतके युगचन्द्रवर्षे श्री राघवो नरपति र्दृढभाग्य शाली ॥ वैमादि रायल पदाहि धृताहिराणातत् संख्या नृपतयः प्रथिता भवन्ति ॥ ६ ॥

वैयांहि यशे जयसिंह भूप :श्रीच ख्यातोसावजयो नृपेश : ॥ नाम्ना ऽरि हमीर नृपा चभूताम् श्रीचैव सिंहोऽवनिपोवभूव ॥ ७ ॥

श्रीलक्षसिंहो बहुवीर योद्धावीर- प्रतापोरायश्चारिहन्ता ॥ पश्चान्नृपो मोक्कल धर्मोरधर्मा धर्मार्थकामादि धर्मसंभर्ता ॥ ८ ॥

शून्या ऽद्रा ऽश्वीन्दु वर्षे सचिव सनचित : कुम्भकर्णो भिधिनो राज्ये श्रीमोक्कलीये गयपद रचगा दृढ वीर प्रतापी ॥ येनस्त्रीयेन गा ढ्या भरतम नगर : कुम्भलो मेदु र्ग : देशेस्मिन् स्थापितो सौमद वनिप यश : कोर्तयम् भाति साम्य : ॥ ९ ॥

पञ्चद्रोष्विन्दु वर्षे उदय पतिनृपो राज्यसिंहासनस्थ : सस्तोयै नैव दृष्टा चरत्य पदन्तो भूत्वानिष्ठ : जितोश ॥ शून्यनीष्विन्दुवर्षेसच सनमतो रायमल्लोयभूव संग्राम स्तत्पुत्रोरसकृत्तुभरचेराज्यसिंहा

सनस्थः ॥ १० ॥
बाणाष्टे विन्दुवर्षे निखिल जन
हितो रत्नसिंहो बभूव नन्दाष्टे
विन्दु वर्षे सुनयन रुचिरो विक्रम
स्तस्य भ्राता ॥ बाणे विन्दौषि
वत्वा समय नरपतिर्भाणवीरः
कुद्रासी वेदाङ्के विन्दु वर्षे उदय
नरपति र्धानिराजत्वमाप ॥ ११ ॥
षट् चन्द्र सिन्दु वर्षे वृहदुदय
महा सागरख्यातपुर्याः प्रारम्भे
सभीपः यश प्रमतनुत सत्यपूर्वो
चकार ॥ वेदपूर्णे न्दु वर्षे उदय
नरपतिं चित्रकूटे उपेत्य चेन्द्रप्रस्थे
प्रयातो बाबार यवनः संजिगाय
रिपुवो नागपूर्णे न्दुवर्षे नयतपन
समः श्रीप्रतापादिसिंहः ॥ १२ ॥
श्रीपक्ष्मा न्दौ मितेष्दे अमरनरपती
राज्यसिंहासनस्थः नाग्यापूर्णे न्दु
वर्षे नय तरणि समः कर्णसिंहो
रिराजी ॥ वेदाष्टलि न्दु वर्षे नय
निपुणजगत्सिंह भूपोथ दारोनन्दा
श्वान्द्रीन्दु वर्षे सकल जनसुहृद्
राजसिंहश्चरेजे ॥ १३ ॥
सुनिदपाटे रचित मनोवरमुत्तराज
सामुद्रिकनामसमन्वितम् ॥ सुराव
शिरेन कृतार्थ यसंपा सुरम्य
कृतिभवने सुशोभितम् ॥ १४ ॥
ऋषान्द्रीन्दु वर्षे शुभगुणनिरतः
श्रीजयाद्यादिसिंहो येन येन

नाम्ना जयसमुद्र निखाते निर्मितं
दिव्यखातम् ॥ षट् पंचाद्रीन्दु
वर्षे अपर नरपतिः राज्यदक्षो
द्वितीयः सप्तेन्द्रीन्दु वर्षे सकल
सुखदसंग्रामसिंहोन्यभूपः ॥ १५ ॥
शून्या उद्धा उद्रीन्दु वर्षे अपरनृप
जयसिंहभूपश्च तस्थौ ॥ सप्तागाष्टे
न्दु वर्षे सुगुणधरनृपः श्रीप्रतापा
दिसिंहः ॥ १६ ॥
शून्ये नष्टे न्दु वर्षे अमरनरपती
राजसिंहो नृपाली । नागेन्दृष्टे न्दु
वर्षे कुलजनुपपरम्यादिसिंहोयदा
भूः ॥ १७ ॥
नन्देनष्टे न्दुवर्षेऽपरनरपतिश्चोर
सिंहोनृपाली वेदत्यष्टे न्दु वर्षे यक्ष
बलयपलोभीमसिंहोनरेशः ॥ बा-
णाष्टाष्टे न्दु वर्षे रुचिरवचनयुक्
श्रीजवानादिसिंहः पंचाष्टाष्टेन्दु
वर्षेसकलजनहितोभूपसर्दारसिंहः
॥ १८ ॥
नन्दाष्टाष्टे न्दु वर्षे प्रबलभटशिराः
श्रीस्वरूपादिसिंहोभूमेदपाटीयमध्ये
सकल जनहितो लोके विख्यात
कीर्तिः ॥ शौर्ये त्यागी स्वराज्यं
गत इव धनदः पूर्णयन् सर्वसा
र सर्वेराज्ये प्रबंधनयनिपुणधिया
शाकसोद्धार शीलः ॥ १८ ॥
नागेनष्टे न्दु वर्षे गुणिजनसुखदः
शम्भुसिंहोप्यभूद भोगीदानीऊपागु

श्री १०८ श्रीसज्जनसिंह

यंदुरिव रसिको रूप लावण्य
युक्तः । चल्पायुर्भोगमोक्षानिखि
लजनंहितो धर्मशीलः सलोका
च्छभुभूमौसलीलां निखिलसुख
करींसंविधायाशुयातः ॥ २० ॥
पन्दुव्यद्दीन्दुवर्षे सकल सुमकरे
सर्वस पक्षिभाने श्रीमच्छ्रीसज्जनेश
प्रजनसचिवयुक् राज्यसि शासन
स्थः । सर्वंकार्यं विज्ञानन्सुनयगुण
धियां सत्यकाचिमं पूर्वं यशास्या
याम्युपेयानखिलजनहितान् स्वो
पयन्राजनीयम् ॥ २१ ॥
धीयान् राज्यार्थदक्षान् संचिवनय
गुणान् श्चानसवीक्ष्य सर्वान् रा
ज्यांचिन्तानुकूलमिखिल समयकं
प्रसमपूर्वान् भायम् ॥ नित्यानन्द
प्रकाशंकविगुणकविताकर्मसंस्का
पूर्ति भावा भावप्रकारं प्रकटयति
नरीय समेचास्ति मन्त्री ॥ २२ ॥
नृपालायतिकेचित्सुपरस्ता
स्पर्धभाजश्चभाव कैचिद्विलानु
पक्षाः सुपुरजनधर्मपक्षंवलोयत
त सम्यग्रीत्यासुनीत्या निखिल
जनपदपालयन् लालयन्श्रीमान्
श्रीसज्जनेशो भुवनसुखकरोभाति
लोधियमेव ॥ २३ ॥
लोकेकार्यसमक्ष कठिनमतिधिया
स्वाक्ष्पूर्वानुकूल व्याम्यर्थं राजकीय
शुभजनपदम संलाभेक्षमूपम्।

यावद्रायंकुशलकमलमन्त्री
सत्कार्येदक्षभूपोनयनिपुणजनैश्री
यतेभूपसघात् सौधश्रीसज्जनेशो
निखिलमतिमतां राजतेमध्यव-
र्ती ॥ २४ ॥
श्रीमच्छ्रीसज्जनेशो नयविधिसचि
तयाप्टसिद्धोनाम पंरत्नधीमन्ति
मर्योमिहिरविधुनिभी स्वामिकर्म
नुपाली ॥ एकश्रीश्यामलाख्योनिखि
ल जनमनो भारती भावदक्षः
पश्चात्तोद्वितीय सकलविभवयुग्
राज्यसर्वाधिकारी २५ ·(०++०)·
लोभाम्भोलदिवलो निखिलजन
हितो राज्यपाभानुरोधी संपद्या
पवरस्योनयपथकुशलो मन्त्रिमुख्यो
द्वितीयः ॥ देशेऽस्मिन्मेदपाटे
रणकरणभटे सर्वमान्याख्यभूमौसो
यंश्रीश्यामलाख्यो निपुणपदिवरो
वर्ततेमन्त्रिराजः ॥ २६ ॥
काव्यालङ्कारवेत्ता सचिवकविवरः
श्यामलोवीरसिंहः शास्त्रव्यासङ्ग
सक्तोगुणिगणरसिकः कीर्तिपूर्णा
भिलाषी ॥ कोशशब्दार्थचिन्ता
चिरमतिफलद सन्निरीक्ष्यासमाप्तं
सरसधर्ममर्वेनकुधनविपथ पूर्वशा
नन्नीयमिशात् ॥ २७ ॥

श्रथिवयशाद्रचायन्

समाष्टाष्टेन्दु वर्षे छन्दपुरपुरे श्री
मवानाख्यभूपे स्वर्गाधीशेन्द्रतुल्ये
सम जनपदमात्ततिष्ठातचोतो।

सनस्थः ॥ १० ॥
बाणाष्टे व्विन्दुवर्षे निखल जन-
हितो रत्नसिंहो बभूव मन्दाष्टे
व्विन्दु वर्षे सुनयन रुचिरो विक्रम
स्सखासा ॥ ११ ॥ शाष्टे व्विन्दौहि
वत्सा समय नरपतिसंवायधीरः
शुद्धासौ वेदाष्टे व्विन्दु वर्षे उदय
नरपति र्गानिराकत्वभूपः ॥ १२ ॥
षट् चन्द्र व्विन्दु वर्षे युद्धदय
महा सागरस्य स्वपुर्यां प्रारब्धे
मधीम : श्रम धनरतनुत ख्यातपूर्णो
वचार ॥ वेदचन्द्र न्दु वर्षे उदय
नरपतिर्पिनगूटे चपेल चेन्द्रप्रस्थो
यशाध्यो प्रचारर यवन : संजिता
यासियुद्धे नागचन्द्र न्दुवर्षेनयसंपन्न
सम : श्रीप्रतापादिसिंह : ॥ १२ ॥
श्रीपक्ष न्दौमितिब्दे अमरनरपती
राज्यसिंहासनस्थ : शाम्बाद्युद्र न्दु
वर्षेनय तरणि सम : कर्णसिंहो
विराजौ ॥ वेदाष्टत्वि न्दु वर्षेनय
निपुणजगति प्रभूतोथ दारोनन्दा
श्वाद्वीन्दु वर्षे सकल जनसुहृद्
राजसिंहश्वरेशो ॥ १३ ॥
सुमेदपाटे रचितं सरोवरम्सुराज
सामुद्रियनामगव्दितम् ॥ सुराज
सिंहेन कृतार्ध धर्मधा सुरम्य
कूलेभवने: सुशोभितम् ॥ १४ ॥
सप्तव्द्रीन्दु वर्षे शुभगुणनिरत:
श्रीजयाद्यादिसिंहो येन श्रीबेन

माध्वा बहुजल निलये निर्मितं
दिव्यखातम् ॥ षट पंचाद्रीन्दु
वर्षे ह्यमर नरपति : राज्यदक्षो
द्वितीय: सप्तसद्रीन्दु वर्षे सकल
सुखदसंग्रामसिंहोन्यभूप: ॥ १५ ॥
शून्याऽब्धाऽद्रीन्दु वर्षे ह्यपरनृप
जगत्सिंहभूपस्तु तस्थौ संग्रामाद्री
न्दु वर्षे सुगुणपरनृप : श्रीप्रतापा
दिसिंह : ॥ १६ ॥
शून्य नागेन्दु वर्षे ह्यपरनरपती
राजसिंहो नृपालो नागेन्दुष्ठेन्दु
वर्षे सुजन सुपथ कलारिसिंहोपदा
न्व : ॥ १७ ॥
नन्दनागेन्दुवर्षेऽपरनरपतिभीमोर
सिंहोनृपालो वेदव्यष्टेन्दु वर्षे पश्च
पल्लवपक्षोभीमसिंहोनरेश: ॥ बा-
णाष्टाष्टेन्दु वर्षे रुचिरभवनयुक्
श्रीजवानादिसिंह: पंचाष्टाष्टेन्दु
वर्षेसकलजनहितोभूपसर्दारसिंह:
॥ १८ ॥
नन्दाष्टाष्टेन्दु वर्षे प्रणमटकिरा:
श्रीस्वरूपादिसिंहोभूपोराणीयभस्वी
सकल जनहितो बोध विख्यात
कीर्ति : ॥ शीघ त्यागी स्वराज्य
गज इव धनदा : पूर्णयन् सर्वसा
रं सर्वराज्ये प्रबंधेष्वनिपुणधिया
प्राकसीदार शीघ्र : ॥ १९ ॥
नागेनागेन्दु वर्षे गुणिजनसुखद:
शंभुसिंहोप्यभूत्र सोमोदानीह्यपारा

कोशविषयकमध्ये

दैवाद्गामल्यगौड द्विजकुलतिलकः
श्रीसुखानंदनाथः कोशशब्दार्थचि
ता मणिमतिफलदं छात्रसंख्वता
मस : ॥ २८ ॥
पश्चाद्यद्वर्णमाला : घतिगहनतरा
स्वास्यपस्यस्तनूनं तेषामेकैकवर्णं
स्वरपदरचने दीर्घकाशव्यतीतः ।
शब्दान्ख्यातान् विचिन्वन्नतिथि
द्वितरे कोशसंविष्टिता चेत्य
थि यक्षिताव्दा : श्रमसुरचनया
संगता : कोशपूर्तौ ॥ २९ ॥
(किनप्रकारेयकुपकोशस्य भागद-
यमसुद्रित मित्युच्यते)
श्रीमन्यदिपृच्छतिकोशवृत्तं विस्ता
रपूर्वज्ञानतोयथावत् ॥ वास्यमे
यानुवदेयमेत द्विस्तारत : संपद-
बोधनार्थम् ॥ ३० ॥
सुखानन्दनाथेन मांग्रल्यलिखिभव-
न्नि : स्वसुद्रालये कोशपय : ॥
सुसंसुद्रणीयस्तु : प्रीतिभावाच्च
दाचोदार रम्यया संप्रचोत्रि ॥ ३१ ॥
भवच्छीतमापूर्णपयं सुलेख्य पठे-
स्तन्निनानंदपूर्वीलिखामि ॥ मदी
याविशक्तिर्दिसंख्यया सचायै
स्त्रियक्षितोदीर्घभूता ॥ ३२ ॥
सदारभ्यचिंता सुकोशार्थमेपामदौ
येइदिव्यामिनीमव्यभावा ॥ कथंचि
गयछायदनं संप्रयाचे स्वगत्याविधि
पूरिता भिक्षुक्षियम् ॥ ३३ ॥

श्रीघासीरामवर्णनम्

दैवात्सुरम्ये यमुनानिकूले धथा
दिपीरस्थितताजगांवे ॥ श्रीघासि
रामस्य सुहृदरस्य वंशीधरस्यास्य
समागमोऽभूत् ॥ ३४ ॥
मिच प्रसन्ना ननमूल्यसेव्य सानन्द
मायान्त मसंद्गत्या ॥ घस्वामि
दार्नौ भरतस्यभूमौ इष्टाद्विलुब्धा
नद्विदानपूरा ॥ ३५ ॥
श्रीमन्सखेर्कि कथितंभवद्भि : सर्वं
स्थितंस्वल्यमनस्पमस्याम् ॥ जज्ञा
यिवाङ्गल्यमतीव चास्तिन्यूनत्वम
न्यस्य जगत्प्रभावात् ॥ ३६ ॥
श्रीमन्सखेर्धि कथितंभयद्धि : यत्र
मसंतीदमसश्रयायकम् ॥ शौर्यंच
कथि : ननतोविकथित्र प्रचित
क : कतरोऽपिशूर : ॥ ३७ ॥
शूरंधनाढ्यं पश्यसि कार्यदक्ष मत्तो
यदाज्ञापयसत्करिष्ये ॥ श्रीमन्
पालोधनत : समर्थौ इत्तावकोनो
निजभूल्यमुख्य : ॥ ३८ ॥
नानाभिसंधिम मुदाप्रभावं त्वासा
दसंप्राप्यवदामिहृदयम् ॥ इन्दस्यपु
यैतवमातुलोऽस्ति विद्वद्रोधी तव
मस्तविद्य : ॥ ३९ ॥
तेनैककोशो रचितोऽत्र तोसौ पिंध
स्मिताब्दे नवप्रयासात् ॥ द्रव्य-
व्ययीभोक्ष विसाधकारिम् सम्पु
द्रयंकारयमीसमर्थ ॥ ४० ॥
श्री—मन् सखेस्मिन् सुकरी विचार्य

'ब्रियद्‌द्रव्येष्वास्ति

द्रव्यं कियत्स्मितमत्रयोग्यम् ॥ स्व-
स्वातदाविंशतिकंसहस्रं देयभवत्ति
नैततोधिकञ्च ३९ ॥
एतन्मितद्रव्य सुदानकार्यं शक्तिर्म
दीयाभवतःप्रसादात् । प्रातः स-
मागत्यमदीयगेहे द्रव्यंगृहीत्वाकुरु
मांसनायम् । ४० ॥
प्रातर्वासीय रामस्त्वमति रसुलं
प्राप्यहष्टः क्षतस्तस्तं मांसवीक्ष्यशी
घ्राञ्जिकनलखचितस्थासनादुत्थितश्च
न् ॥ गाढव्यालिङ्ग्यमोदाददितिनमग_
तयाख्यापयमदत्रभागेस्थित्वाचेयहष्ट
स्त : सगदतिधनदत्वाधनंसंग्रहाण
॥ ४१ ॥ एतगृहीत्वास्वधनस्यकोशे
यत्रस्थिताःसन्तिधनस्यपिटाः ॥
नीत्वाऽवदत्स्वीकुरुतद्धिवित्तम् वां
छाद्यनितद्गृहीतनवांछा ॥ ४२ ॥
घासीरामकथनात्पण्डितवंशीधर
स्वइन्द्रपुर्य्यागमनम् ॥
मृत्यविचारेयन्द्रियकपुर्य्यां गत्वाभ
वन्तनयपन्थकारम् ॥ यात्वामि
सं घाल्पगरस्तदक्षि वित्ताद्धितपत्र
मवाप्ययास : ॥ ४३ ॥
इन्द्रप्रस्थेसुरम्येयदुदिनवशतोसुख्य
मिलेघयाय चायामादूरदेशाद्धिवु
धवरसुखानन्दनाधानिरीक्ष्य ॥ प्र
त्युत्थानंदित्वानिजधनखचित स्था
पयन्नासभागी धन्योस्मित्वीय मित्र
निज भवनगत दीयायामि प्रस

श्रीसुखानन्दवंशीधरमिलनम्

व्रम् ॥ ४४ ॥
धन्योस्मिवीक्ष्य युगलाङ्घ्रिसमस्तदे
ह श्रीमन्समद्यदयथासद्गच्छधा
मम् ॥ कोशस्यमुद्रवधिधीकुरुयन्न
माशु वित्तप्रदास्यतिपरन्तभागि
नेय : ॥ ४५ ॥
सिद्धिःकृता भगवता ध्रुवविनाश
पा ताचःत्वमुगत्य कृपयागमनार्थमे
वम् ॥ पर्वसुप्रियतत्तोनिजकर्मदृष्ट्वा
त्वा यास्याम्यहंकमतयाभवदग्निवृ
त्तम् ॥ ४६ ॥
ज्ञात्वापत्रो स्वपुरतस्तंय भागिनेया
द्यातोस्मिकार्यमभिधायगवाद्‌भवी
यम् । दास्यामिचापदिवसैर्निज
वस्तपधेनस्थामिरान्वयद्वयाससमा
गमःस्यात् ॥ ४७ ॥ घासीयराम
सुहृदस्तुपदस्य सांनीध्यपत्रनि
खिलागयमाभिगम्य ॥ सानन्दतो
ह्यभिवदन् किमुकार्यं मद्यपत्र
सुप्रियगतवाबुध मयातु ॥ ४८ ॥
पत्र विलिख्य ददतैस्म सुखाकगेहे
ततप्राप्यपण्डितवरस्त समागतोस्य
सर्वं सुसाधन मयत्वरया गृहीत्वा
कोशस्यकार्यमपचत् प्रतिवासरन्त
त् ॥ ४९ ॥
दत्तावना दधिकदान सुयत्नभावि
कोयसकार्यमरुधवित्तदर्शनाति ॥
पश्चाद्दशी सविवुधोपि परत्रगमा
श्रीयात्तयो स्वमभवन्नगरस्य मध्ये

॥ ५० ॥

इन्द्रप्रस्थेस्थवासीक्षितिवरजगदानन्द
नाथेसभासांतच्छिप्योधीरवृत्ति :
सकल बुधजनैसेवितो योग्यवर्ती
कार्यचन्द्यानुप.र्व्यैवकुर्वरनवरेभाम्य
माय:प्रयासी ॥ ५१ ॥

शच्छिष्यपरिडंतवरो जगदाभिन-
न्द : सारस्वतो निजगुणप्रथितेन्द्र
प्रस्थ : ॥ कोशाद्वै सुद्रणकरेवहु
धनकारी द्रव्यव्ययेनकृतवैनृपराज
हृष्ट : ॥ ५२ ॥

यान्त्रार्थकारथ विचार परप्रधाना
टीकाप्रसिद्धगुणगौरवपूर्णभाषा ॥
यस्यार्थमस्तिकाठिनंपरमंदुरूहं स-
व्यायतीसुगमत:परयाच्छिदव्या॥५३
दैशेच्छितस्त्रिवहशोधनपाल्टपाता :
क्षीयस्तपूर्णकरणेज्ञातवुद्धिचित्ता. ॥
धन्या पिशतिरमयप्रतिपूर्णविता
पूर्णेश्चितस्वकृतधी : कविरावन्
धी ॥ ५४ ॥

श्रीयादवार्यकुलपद्मकसूर्यभूप.श्री
श्यामलाल्कविवराश्चिनिशम्यचिन्ता
न् ॥ कोशस्यलोकसुखदस्यसमस्त
हस्तमाप्तांदद्दाति कुतकोशसमाप्ति
यतम् ॥ ५५ ॥

श्रीसज्जनेप्रियकरे सुधमाखपूर्वे
विद्याप्रचाररसिकेखिलभूपसूर्ये ॥
श्रीसूर्यवंशन्तपकीर्तिविभागभूर्वी
कोशस्य पूर्तिंरिरसंरचिताविधा

षा ॥ ५६ ॥

श्रीश्यामलेनकविराजवरेण पूर्वं
श्रीधराद्धवराचिंतदेवपर्यात् ॥
पश्चं क्रियत्वनमित्र वहुसाधनाद्य
सर्वं विधाय धनत ॥ परिपूरि
तश्च ॥ ५७ ॥

पञ्चखर्वाञ्चनगराधिपकिङ्कराणाम्बा
दिसीसकमयंयत्नकालपौरात् ॥
लाला मनोहर सुदास कराघटैप
मिपीय साध्वि कराधुष्ट मूल्य
माशम् ॥ ५८ ॥

श्रीमच्छ्रीसज्जनेशस्य जनसुखकारो
राज्यसि हासमस्य सायनृमासावि
वातानिखिलसुखकरावासरायाभि
नित्यम् ॥ न्यायन्यायप्रसक्ताच्चि
तमनुचितमथीच्छत्तुर्वेभिविप्रा :
स्थानस्थानविभिन्ननिखिलजनगतं
तत्त्वकार्यंस्वपूर्ति : ॥ ५९ ॥

यत्रस्थानं सुरम्य सकल विषयकं
तत्रसुद्रातिपत्र देवीदैश्रीसुपासी
मितदिनरचितेखिलडभाषाधरा-
धि ॥ श्रीमच्छ्रीसज्जनेन्द्रासितिनिय
सविवेच्यूर्यवंशा मलिच श्रीमच्छ्री
श्यामलाख्ये विरचयतिकविषयं
धृतान्तगामी ॥ ६० ॥

देशेस्मिन्मेदपाटे निखिलनगरव
वस्तुचायासिसर्वं श्रीमच्छ्री सज्जना
ज्ञाऽप्रतिहतविषया श्रीमुखाज्ञिषु
ताया ॥ तस्मादाद्यै क्षिप्युद्घासयत्त

जनगयादेशदेशात् प्रयान्तिभाग्या
त्सर्वे मनुष्या न्वपरविदितांवीवि
फासलभते ॥ ६१ ॥
भूपालाभाग्यवन्त. स्वसुखरसपरा:
खेलनगास्याक्षकार्पू रम्यस्थानं सम
स्तात् नियमविमधिया वर्तयन्त :
स्वदेशे ॥ यत्स्थान चीर्णभूत पहु
समयपयास्कनहष्टिनं दसा तत्सवे
सज्जनेशो विपुलधनचयान्नव्यवव्य
विधत्ते ॥ ६२ ॥
पक्षक्रिलाति भरोदयपुरनगरीथि-
मष्टट.पुरायस्तात्त्सन्सर्वनवीथ्यांवि
विधनगणाहष्टतेसर्वभागी ॥ स्व
च्छा सर्वाहयुता पुलिस अनगणे
र्धींच्यतेसर्वकाले श्रीमच्छीसज्जने
न्द्रप्रनियत नियमात्स निरीक्ष्याति
स्पष्ट. ॥ ६३ ॥
दृष्टानिषदानि प्रतिष्ठाया:
श्रीमेदपाट प्रभुणाप्रसन्नेन र्पयति
भा ॥ पदद्वप्रतिष्ठाया : कवि
श्यामलधीमते ॥ ६४ ॥
कविराजपदचैक मभ्युत्थानद्वितीय
कम् ॥ तृतीयस्पर्शन चाद चतुर्थे
पादभूपणम् ॥ ६५ ॥
हैमादिकंचतत्सर्वेवोटीदानंपपञ्च
मम् ॥ सासनस्यायकरत . पष्ट
ताम्रमुद्रिका ॥ ६६ ॥

मुद्रिकागय

राणा श्री सज्जनेन्द्रस्य परमात्र

प्रसादत : ॥ कविराज पदख्यात
श्यामलस्यैवमुद्रिका ॥ ६७ ॥
दृष्टायन्चा पदव्योपि बहुसम्मान
सूचिका : । दत्ता : श्रीसज्जनेन्द्रे
णकविश्यामलधीमते ॥ ६८ ॥
श्रीनरेशस्यहिप्रीतिर्यथाश्यामलधी
मति ॥ विश्वासभूतासव्याप्तीमत
यान्यत्रदृश्यते । ६८ ॥
श्रीमच्छ्रीसज्जनेन्द्रादरनियमवशा
त्श्यामलप्रेरणात : कोश : सव्द्रा
र्थचिन्तामणिगुणनिकर : । स्व ग
च : पूर्तिमाणात् ॥ यस्माथ्याडे
न्दु त्रयं वसुरसिअतरेखा रा,मैमुक्त
पसदेवाचार्य चितिच्यां रचनासुख
करसावैषर्द्वृतेन ६८ ॥
श्रीभूप: सज्जनेशो निखिल जन
हितोराज्यकर्मप्रवीणै: विद्याशा
स्त्रैकदक्ष : सुभटरविपयुक् सर्व
दाकार्यदर्शी ॥ साद्दीर्घायुर्निरो
ग विविधविधिक्रमया स्वामितुष्टो व
चासौ मार्कण्डेयोऽप्य जीवी पर
परदगिथाराधनादीर्घजीवी ॥ ७० ॥
श्रीमच्छ्री सज्जनीयश्कुलवनलता
चीरताध्मीषु वासे जिह्वायां दय
याधीस्फुरतुदिननिशनतानिकारय
न्तो ॥ राज्यश्रीद्रव्ययुता सफलवि
भवकैलाशगेहेत्पूर्वाचिरधान्ये पं
नौवैर्निधिलसन्तय पूर्ण विसवि
धेहि ॥ ७१ ॥

कोशशब्दार्थचिन्तामणौ तृतीयोभागः

इत्यादि गौडकुलोत्पन्न डीडवाना प्रधानो पनाम तुलाराम मिश्रात्मज श्रीधनपति मिश्रापरनाम्ना श्रीसद्गुरु कुलावधूत श्रीपरमहंस परिव्राजकाचार्य श्री महाविद्यानन्द नाथ भारती शिष्येण ब्रह्मावधूत श्री सुखानन्दनाथा परनामधेयेन विरचिते शब्दार्थचिन्तामणौ पर्याय: तृतीयोभाग: समाप्तिमगात्

श्रीसुखानन्दनाथ तच्छिष्य श्री जगदीशमिश्रा परनाम ब्रह्मावधूत श्री जगदानन्दनाथ प्रीतिकामै: ; श्रीमन्महा राजाधिराज रविकुलाव तंस महीमहेन्द्र यावदार्यकुलकमल दिवाकरै : मेदपाटदेशाधीशै: अखिल भूपाल मौलिमणिभि: श्री १०८ श्रीयुत सज्जनसिंहै: संस्थापिते उदयपुरस्थ सज्जन यन्त्रालये मुख्यमन्त्रि कविराजिराज श्रीश्यामलदास प्रेरणया पण्डितसभायामपि यशोधरेण यथिलनाभिहितेन शर्मणाचशोधित: जीवनराम घस्मृनाथ श्यामसुन्दर गुलाबराम लक्ष्मीनाथ प्राणनाथ लालसिंह प्रभृतिभिर्विद्वद्भि : यथामतिसद्भिस्तः सहांर्थेन यत्नेन परमानन्द शास्त्रणा मुद्रितः

एकोनविंशत्यधिकचत्वारिंशत्शतमे १९४० वैक्रमाब्दे राजधान्युदयपुरे सज्जनयन्त्रालये श्रीमेदपाटेश्वर कोषधनव्ययात् याजपेयिवर्मीधरस्य प्रथमवारोमुद्रितः

शुद्धाशुद्धविषयकचिह्नानि

०—|—०

॥ नमः श्रीगुरवे नमः ॥ मुद्रीकृता अनेकेषां ग्रन्थानां भ्रान्तिविभ्रमात् । मनसोऽस्थिरत्वपरस्यादेशाशुद्धिसम्भवः १ अतोऽमुद्रीकृतेऽयन्थे छापियशुद्धसशोधिते । अशुद्धौद्धृतास्वाटकस्थाप्यपत्रसायश्चयांमतम् २ तदेतस्यसुद्रितस्य शब्दार्थचिन्तामणिकोश शुद्धाशुद्धस्वचनापत्रलेख : तत्राशुद्धिर्द्विधा । शब्दाशुद्धिः १ अर्थव्याख्यानाशुद्धिश्च २ इति । सोभयपत्रधा । यथा । मात्राशुद्धिः १ वर्णाशुद्धिः २ न्यूनाक्षरा ३ अधिकाक्षरा ४ वर्णविपर्यासा ५ चेतिभेदात् । अथशब्दाशुद्धौसर्वत्रपूर्वस्मिन्नेवचिह्नमेतत्० । व्याख्यानाशुद्धौतुपूर्वचिह्नमिति—ज्ञेयम् ॥ ततोमात्रावर्णाशुद्ध्योस्तु । अशुद्धिलेखपङ्क्तावेकमेवाशुद्धमक्षरंलिख्यते । यथे । शुद्धलेखेतुसमस्ता : शब्दालिख्यन्ते , तत्र । मात्रावर्णाशुद्धाक्षरस्योपरिलक्षणमेवं—क्रियते वर्णेतुशुद्धाक्षरस्याधः शून्यम् ॥ न्यूनाधिकाक्षराशुद्ध्योस्तु ॥ अशुद्धौपूर्वपर पार्श्वमपर्यावयवपूर्वपरस्थितरेखादिस्थानस्थलेख : ततमध्येलक्षचेति—पतितरेखायाः । शुद्धिलेखेतुन्यूनवर्णाधस्ताच्चिह्नमित्यमथ :—पतितरेखायाः । अधिकवर्णाशुद्धौतुपूर्वपरयश्चमध्यस्थिताधिकवर्णस्योर्द्ध्वमेवम् ऽ अशुद्धिलेखेचिह्नकृतम् । शुद्धलेखेतुयथार्थस्यैवलेख : ॥ अपिच । न्यूनाधिकाक्षराशुद्धौतु पूर्ववदशुद्धलेखेपूर्वपरलेखमध्ये—एतद्रेखालेख : । शुद्धिलेखेतुलिखितन्यूनाक्षराणामधोदेशे देव देवदत्त अनेन प्रकारेण वर्णसमानाल्पतोदीर्घा

— ——

रेखाक्रियते ॥ अनेकवर्णाधिक्येतु । अशुद्धलेखएवाधिकाक्षराणांलेख : । नीचैस्तावतीदीर्घारेखाप । शुद्धौतुशून्यादि । वर्णव्यत्यासाशुद्धौतु । अशुद्धलेखेवर्णयोरुपरिद्विकाद्वयोः क्षेप : २ १ । शुद्धलेखेतुयथायोग्यमेवेतिदर्शनीयम् ॥ अथ पृष्ठाद्ध प्रथम द्वितीयभागपङ्क्त्यङ्कानांकमेणलेख : । तत्र स्तम्भलेखे प्र० द्वि० इतिपूर्ववर्णयोर्लेखयोरनुप्रथमभागः : शून्यमेव लिख्यतेतथायावद्द्वितीयम् ॥ अतोविशेषप्रकाराशुद्धौतु तत्तत्रविशेषोलेख :कृतोदर्शनीयः ॥ यदिसत्रिरेखकारं पुस्तकमस्ति : क्रियेतशुद्धमिदम् । दर्शं दर्शं शुद्धा शुद्धा दर्शं भवेत्तादिति सुकृतम् ॥ १ ॥

अशुद्धिलेशः	शुद्धिलेशः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
२१ - नृह्मोः। म्यै	धूमवह्न्योः सम्बन्धे		०	७
- ष्टा	विशिष्टसिद्ध्यभावे ॥	३	०	२४
- र	रात्रीशत्कारि	३	प्र०	९
- ध	वध्	४	०	२६
-सु	अल्पयुक्तपदे	४	०	७०
- यि	निम्नामपि०	४	द्वि०	२१
- द्	कुक्षु ००	५	०	२४
- ङ्	चपाङ्गत्वे ।	५	०	२५
- न्या	चम्पा :	६	प्र०	४
- त्मि	अङ्गावैकव्येन	६	०	१३
- र्वि	दर्विश्चोऽन्तम्	६	०	२८
- स्द	पत्रम्य पा ।	६	०	६
- ता	समतांदेहे	७	०	२८
- घा :	निदिग्धिका	८	प्र०	१८
- घा ० ॥	निदिग्धिकाव्यदंष्ट्रासुमिलित सु	८	०	१८
- र्च	पत्रमात्र्याद्	८	०	२३
- भा	भवह्ने ॥	८	द्वि०	२२
- र्यिं	पौर्णमासाभ्‌	९	०	३
० -	पद्मपर्णिका पद्मपर्णी } स्त्री० गोरखी- बुधे ॥	९	०	२२
० -		९	०	२३
- सो	सरसीरुहम् ।	१०	प्र०	२१

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
ण्ड्	पेषण्युपस्करं	११	०	१०
- र्मौ०	बलिर्मौतो	११	०	१६
- स्थ	उष्ट्राद्यौ ॥	११	०	२४
- त्ता	महत्तित्ति	१२	प्र०	१९
- प्य-वि	प्यभावितु०	१२	द्वि०	२
- शु	गडु	१२	०	२२
- धा	दाधोसा	१३	द्वि०	६
- पच	पञ्चविंशति	१३	०	११
- द्र	द्रावर्णा	१४	०	१०
- भा	प्रभवाना	१४	०	२६
- न्ध	सुगन्धिद्रव्यं	१५	०	१८
०पुं०	पञ्चस्रोतः नि०	१५	०	२९
- ह- ॥	रहस्ये	१६	प्र०	१६
-।-कौमारं	कौमारादिवस्तु ॥ कौमारं	१८	द्वि०	८
- वी	पथांसि	१८	०	२६
- च	पञ्चीकरणम्	१९	प्र०	१
- सं	सुस्फुटद्युति०	१९	०	२१
- दा	बाग्	१९	०	२०
- र्पि	०पिञ्जराखेट :	१९	द्वि०	१४
- ञ्ची	पञ्चीथार :	१९	०	२४
- षा	पियालद्रुमे	२०	प्र०	२६

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- पुं॰ -सु	पुं॰न॰सुचेलके	२०	॰	२८
- च	चित्र॰	२०	॰	२९
- च	क्वचिदपवाद	२०	द्वि॰	६
- चा	चित्तिरा	२०	॰	११
- त	वत्तीकि ।	२१	प्र॰	२९
- पुं॰थं	वस्त्रगृहे ॥ पटवासः पुं॰ अंशुका॰	२१	द्वि॰	[illegible]
- प	चन्द्रेडा	२२	द्वि॰	२२
- ही	महाहीं	२३	॰	१७
- व्यी	पुण्यद्रव्ये	२५	प्र॰	५
- थ	पणाय्यते	२५	॰	६
- पंक्त	पंक्तुते	२५	॰	२४
- त्म - पा	निर्यात्मकप्राप्ति	२५	द्वि॰	६
- व्य - नि	सम्यग्दर्शिनि	२५	॰	१५
- स्य - र	व्यसनिनौ	२५	॰	१७
- की	कटकीसे	२७	प्र॰	७
- मा - र	समाचरन्	२७	॰	१७
- पुं॰ न॰	पत्रमून॰	२९	द्वि॰	१०
- ले - का:	लेन्धकः	३०	॰	२१
- ध	॰ मन्दघना । स्त्री॰	३४	प्र॰	२४
- रि	स्वर्णकारादीनाम्	३४	द्वि॰	९
- यं	यष्ठ्यायां	३४	॰	१२

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
- र्याम्	कर्तव्याम्	३४	०	१६
-घ	तुलाघटे	३५	प्र०	६
ष -	द्वारौ	३६	द्वि०	२१
- सृ - त्व	वस्तुतत्त्व	३७	प्र०	१८
- । - वस्तु	। सत्त्वे ।	३८	द्वि०	१०
- । - कथं०	उभयमित्याह	३९	०	१२
- ता	उभयथा	३९	०	१२
- र्ये	विभ्रमः :	४०	०	२
-॥-प्रतिज्ञा	तत्त्वाधिकरणाभ्युपगमसंस्थितिःसिद्धान्तः ६	४०	०	५
- प्रभे	प्रभेदे	४१	द्वि०	२०
- ता	त्रिकोणपरिधि	४२	०	२४
- त - ई	प्रीतिकरं	४४	प्र०	१२
- दे०	भाग्यमि	४४	०	२२
- र	चारित्र्याम्	४४	०	२४
- र्ता	हर्त्ताऽर्हन्मातरि	४४	०	२९
- पद्म	पद्म	४४	द्वि०	१५
- सु - ब्धे	सुरभ्येहि	४६	प्र०	८
- धे :	सुधी :	४६	०	१५
- दे-वि	तदेवविष्टभि	४६	द्वि०	१४
- तित	पितृचक्रसामप्र :	४६	०	१९
- दि	द्वीपे ॥	४८	०	६
- ग	पराधीमि ॥	५०	०	७

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-पुं०	०परन्तप : त्रि०	५१	प्र०	३
-ण	नारायणौ ॥	५२	द्वि०	५
-ण	सौत्रान्तिकादिमते	५३	प्र०	१०
-ण	कारणम् ॥	५३	०	२४
-ण	चामीकर	५३	द्वि०	४
-नाश	नाशात्	५३	०	११
-त्रि-नि	अविनाशित्वनिरति-	५४	०	१६
-री-स्क	सुसरीसरीस्कर्ण०	५४	०	२०
०पुं०	०परमाणु : न०	५४	०	२८
-विं	चतुर्विंशति-	५५	प्र०	५
-पुं०	परमात्मा : स्त्री०	५५	द्वि०	४
-न	दीपानास्त्र द्विती।	५५	द्वि०	१७
-र-,द्या	परमद्यासावीश्वरस्य	५५	०	१७
-ति-ष्ठा	तिष्ठति, । ष्ठा० ।	५५	०	२६
-उपग	उपगादिभ्योयत्	५७	प्र०	२७
-भ्यो	रात्रिभ्यो डिवीवित्सु :	५७	द्वि०	२
-तां।प-री	अथ भे तासुमादायवतीर्ण :॥ यद्यापि द्वयस्	५७	०	११
-य	प्रेमदृष्निमं हारमा :।	५७	०	१४
-नामधात्	००००	५७	०	१८
-दृ-स्य	पदमस्य	५८	प्र०	२५
-ग	भोजन म्	५८	०	३
-पराजयगत	००००	६०	०	८

अशुद्धिलेख.	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
- मि	पराध्दृते ॥	६०	०	११
- रडौ	०पराडीनम् । ग०	६०	०	१५
- क्षी	क्षीयन्तोपिचलेस्तता :	६०	द्वि०	६
- ष - ल्ल	०परान्तकाल: । पु०	६०	०	१६
- तित्प ऽ	प्रतिपत्त्यर्थे०	६२	प्र०	२२
- ससो ऽ	ससोग्निमान्	६२	०	२४
- दं	परं हिरण्य०	६२	द्वि०	१७
- प	अनुरस्वपरावरम्	६२	०	१९
- क्षण :	०पराक्ष्य : पु०	६३	द्वि०	२०
- क्षेय	अपराक्ष्यो ॥	६३	०	२०
- त	दोषताभिमानात्	६४	प्र०	१९
- ष्ठा	तथाप्येकनिष्ठत्वेन	६४	०	२१
- य	परिकीर्यते	६४	प्र०	२४
- ष्ठा	अनूढश्चेष्टि०	६४	०	२८
- ष्ठा	यागिष्ठ०	६४	०	२८
- र्मी	परेक्षया ०भाषाशुद्धि:	६४	द्वि०	१८
- ष्ठि	वेष्टिते	६५	प्र०	३
- ष्ठ	रूपदेष्टने	६५	०	७
- र्मा	पुंसां०	६५	०	२५
- ष्ट	विरष्टे	६५	०	२६
- ल्ल	गार्तोऽनिधिर०	६५	द्वि०	२

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठांङ्क	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
- धा	फलंयथा	६५	०	१०
- था	०परिघातन : । पुं०	६५	द्वि०	२२
- तीत	परिचरतीति	६६	०	१
- ठ्यं	माठ्यं०	६७	प्र०	२१
- खि :	साधु :	६७	द्वि०	२
- र्मा - प्रा	गुणान्तरप्रादुर्भावो	६७	०	२५
- श्र	रूपक.०	६८	प्र०	८
- धो - ति	धीयते	७०	०	१२
- प्र	सर्वप्राधान्ये ।	७१	द्वि०	२०
- र्ति	वर्तुले ॥	७२	०	१२
- र्घं	दीर्घं	७३	प्र०	८
- क्ष	मण्डु.खमिति	७३	०	८
- त	परिमाणमनुच्यते	७३	०	१५
ठु	कुणप्	७४	द्वि०	२६
- व	वेष्टवेष्टको	७५	द्वि०	१
- न्दप्	स्वेव :पश्येत्	७५	०	६
त	अयति	७५	०	१५
- ट	पनूटैष्येष्ट	७६	प्र०	७
- म - फ	वस्तुधर्मेनशुभफलमाह ।	७६	०	२०
- र्था - था	यथार्थानवधार्याथापृथक्	७७	०	१२
- द्द	यार्दिवच्च	७७	०	२१

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्तिः
- ध्रि	ध्रष्टियुद्धं	७७	द्वि०	५
- स्ता	विनाश : स्यात्	७७	०	१२
- ढ - लि	गाढमालिङ्गितौ	८०	०	७
० ङ्गि :	०परिष्वङ्ग :	८०	०	८
- ष - क	षषषषाथनं०	८१	प्र०	६
- स - हो	यस्मिंसद्दोषतयैदोषद्वयं	८१	द्वि०	१९
- ष	सएवणीयाभिस्यात :	८२	प्र०	१३
- ट्	छुवद्	८४	०	३
० रि	०परीवार : । पुं०	८४	०	५
- घ - पे	उपकरणी	८४	०	६
- प	पाषिकोदीर्घ :	८४	०	२३
- ड	पाडुलपादु : ॥	८४	०	२८
- श	मदग्लि	८४	द्वि०	१६
- वा - च	प्राप्यपोतिच	८४	०	१९
- प	हर्षात्	८४	०	२०
- सू	भूतान्तरे	८५	प्र०	१४
० त्त	०पर्ज्यन्यवर्ष : । पुं०	८६	द्वि०	५
- - पर्य	६ पृथ्वति । पुरमीणनेप०पच् ॥ यदृ । सर्पयति ।	८६	द्वि०	१०
- ५ - प	५ ठिगसमुद्र इति	८७	प्र०	२९
प्य	ज्वदशिल्पशर्प्य०	८७	द्वि०	७
- रा	पितपापुडा०मापाशुद्धि :	८७	०	८
- ० - ॥	०घन ॥	८८	प्र०	२०

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
	प्रवर्तेनेमपुरः संज्ञायामितीचः यदा।	१००	प्र०	१
-।-प	प्रवर्ते	१००	०	२
-वे।वौ०	अभि चादिभ्यद्रौचौ ॥	१००	०	५
२१ -मह	दमनक्षि ॥	१०१	०	२६
-या	कुर्यामनसा०	१०१	द्वि०	२१
-व-मु	सएवपशुभावेन	१०१	०	२७
-च्च-प	पद्मसुपर्वसु	१०५	०	२
-शु	पांशुलातिथा	१०६	०	६
-चि	समुच्छितस्य	१०६	०	१३
ता-म	ऽविभक्तानांविभक्तानामपि	१०८	प्र०	१६
-क्त	सुतं	१०८	द्वि०	८
-तुं	प्रातिर्वलिशुट्चेत्यसुन्।	१०८	०	२८
-पा०	पञ्चालिकायाम्	१०९	प्र	१
-पा-श्च	परिमाणमश्च	१०९	द्वि०	१०
-ल्प-च	पाटल्याचयवी ॥	११०	०	२९
-ग-र्मा	धैमषिमामिष	१११	प्र०	२
-दा-ना	पदार्थाना०	११२	०	२
-म	सर्वलोकानां	११२	द्वि०	२५
-त्य-श्व	थायमत्ययश्चलुक्च ॥	११३	प्र०	१९
-या	वर्णाः	११३	द्वि०	१६
-ससम	समस्तातइति०	११४	०	२४
-घी	विहद्व्योष०	११५	प्र०	२८
-भू	पाण्डुमूमि०			

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
- क	क्षपोदक	११५	०	२८
२ १ - मद	दमनवाचे ॥	११५	द्वि०	२५
अपपाण्डुशब्दे पाण्डाराभिद्रुत्यस्याम पाण्डूनामित्यादिपूर्वं भ्रमपाण्डुकशब्दे यल्लिखितं तच्छोधनीयम्		११६	प्र०	११
- री । धि	आग्नेयो यथास : ॥	११७	द्वि०	५
- र	पातेङ्ति :	११७	०	८
- क्ष	कुठेरक्षि ।	११७	०	१९
- भू०	उपभूयसे	११८	०	१०
- रि :	पायसीधर : ॥	११९	प्र०	११
- चि	संमसाविच्छेददो	११९	द्वि०	२
- ॥ - प०	॥ द्रुतिकर्मविघजवयते	११९	०	१२
- त	पादघे मे ।	१२०	०	१७
- पा । पा	पदाती ॥ पदातिरेव ।	१२१	प्र०	२०
स	अमानुषपुरुष०	१२१	द्वि०	८
- पा	पदाती	१२१	०	१५
ऽ - सेनम	कार्मनक्रास०	१२१	०	२१
२ १ - छिम	उरानछि	१२२	प्र०	३
ऽ - सैसैन	पदावित्तथा।	१२२	०	८
- ट	नैवेद्यमुदरेष्ट्रि: ।	१२२	०	१४
- वां	एषीदि०	१२४	०	७
- स्से	परश्रेषु	१२९	०	५
- वे	मत्स्यवि ॥	१३०	प्र०	२८

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क	स्तम्भ	पङ्क्ति :
- फ	पलम्	१२८	•	२०
-॥ - स	१ पायतेदैहोऽस्मादथा ।पारधसे• थि॰तिदहेवासनिनृदन्•	१२८	द्वि•	८
- थी	रोगस्य	१३०	•	१८
- ष्ट	यङ्गनक्रुष्टं•	१३०	•	२७
- पा	शे।गवृ।शे	१३१	प्र•	१४
- रा	पाला।न्विते :	१३१	•	२२
- न्व	दे।लायर्म्से	१३१	द्वि•	१४
- थि	सर्वमलेभिं मुच्यते ॥	१३२	प्र•	४
- क्ष :	क्षओेद्दिल्लिमिद :	१३५	•	१
- ल्	ठञ्	१३५	•	२९
- र्च	परिपन्थं	१३७	•	२४
- मे	शाथमेद :	१३७	द्वि•	१७
- ग	गलद्दड•गौ•भायाशुचि :	१३८	प्र•	२८
- ष्टा	प्रक्षोष्ठाभरणे	१३८	द्वि•	१७
• रुट	• पार्श्वट :पुं•	१३९	प्र•	१९
- म	विधानात्	१४०	•	२
- ती	पृष्ठवर्ती	१४१	द्वि•	१०
- या - । पा•	पाल्यतेवामनानयाथा पाल•	१४२	•	१५
- स्त्र•	शूलास्त्रं	१४४	ग•	२१
- गडा	क्रडार :	१४६	•	१७
- तु	तू वि।	१४७	•	२८
- था	नपथि	१४७	द्वि•	१७

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-।- थन्ये॰	। टीकागतौषन्चे॰	१४७	॰	१९
॰ङ्क	॰पिटङ्काश : पुं॰	१४९	॰	५
॰ का॰	॰पिटङ्किकी । स्त्री॰	१४९	॰	६
-ऽद्विशे	श्राद्धशेष॰	१४९	॰	२६
- ती	इष्यन्ते	१५०	॰	२३
-॥-॥	। स्वार्थेक : ।	१५०	॰	२९
- डी	भक्तपिंडी॰	१५१	प्र॰	२३
॰ ऽरस :	॰पिंडीतगर : पुं॰	१५१	॰	१८
- ह : - ॥	पितामह : पितृपिता ।	१५१	द्वि॰	२६
२१ - तृप	पितामहपत्न्याम्	१५२	प्र॰	२
- ॥ - सच॰	॥ मन्त्रदेसच॰	१५२	॰	५
- च्य	समेत्याशु॰	१५२	॰	१३
- च	मन्त्रमिति	१५२	॰	१६
- ऽकादिचि	शेटकाचिति	१५२	द्वि॰	१२
- ते - पि	चितेर्देवपितॄस्तर्पयेत्	१५२	॰	१२
- ठ	टक्	१५४	प्र॰	२३
- क	पिनाकियोगीविशेषे।	१५५	॰	१३
- थ	पञ्चेन्द्रियाश्रयत्व :	१५५	द्वि॰	२२
- लि	बालवैधव्य॰	१५६	प्र॰	८
- पा	गुडोच	१५६	द्वि॰	२
- ष्ट	मुद्गमसूरादिपिष्टे ।	१५८	प्र॰	१९
- रय	लवङ्गगन्धद्रव्यचूर्णे	१५८	॰	२४

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- नी	वासिनी	१६०	०	१
- यो । क्रि	भैरवैर्क्रियते	१६१	प्र०	२६
० ष	०पीठकेलिः । पुं०	१६१	द्वि०	११
- म	वृन्दामहे	१६१	०	२१
- ण्डे।	पिण्डीतक०	१६३	०	१
० - । षा	०पीतपुष्पा । स्त्री० षाढव्याम् ।	१६३	०	५
- पुष्प्याम्	षपुष्याम्	१६३	द्वि०	१०
- ष	लक्ष्मणाकन्दे ।	१६८	०	२
- भू	क्षीरभूपा ।	१६८	०	२५
- ध्य	पाल्कस्य	१६९	०	१२
- ध्या २ १	पाड्लिमाषकम्	१६९	०	१५
- मद	दमनकाख्ये	१७०	०	२८
० प	०पुंख्यान : । पुं०]	१७२	प्र०	१८
- सु :	सुखिनतिष्ठति ।	१७४	द्वि०	१७
- ध्या	यध्याय :	१७६	प्र०	१०
- ग्धी	दोग्ध्री	१७६	द्वि०	७
- ना	धर्मधान्यस्य	१७६	०	२५
० वे	०पुनैवर्णा । स्त्री०	१७८	०	८
० र्भ	०पुनर्भवः । पुं०	१८०	प्र०	२
- नर्नेश - जा	पुनर्वारजाति ।	१८०	०	२८
- म्त	परिमुक्ती ।	१८३	०	१८
- स्रा	पूर्वस्रोदा	१८३	०	२७

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- ल्प	०पुराकल्पः । पुं०	१८२	द्वि०	१२
२ १ - श्यदि	उपदिश्यन्ते ।	१८२	०	२१
- स	संपूर्णः	१८५	प्र०	६
- चि	पर्णं ०	१८५	प्र०	१७
- सा	०पुरुदंशा । पुं०	१८५	द्वि०	६
- त्सु	आपत्सु मूढो०	१८५	०	२२
- पु	परुणोर्वा	१८६	प्र०	२३
- स	सोमोर्यान०	१८६	द्वि०	८
- न्ता	दश्यन्ते	१८७	प्र०	१३
- श - म :	०पुरुपदस्म : । त्रि०	१८७	०	२६
- थ	चतुर्वर्गे	१८७	द्वि०	२५
- प	समाप	१८८	प्र०	५
- मा	०पुरुषोत्तम : । पुं०	१८८	०	१३
- थे	वेदेष	१८८	०	२१
- ति - भा	इतिद्वैभाव०	१८८	द्वि०	११
- वा	पुरूरवा०	१८८	०	१७
- मे	पयमे	१८८	०	१८
- प	पुरोधसि ।	१८९	प्र०	२२
- व	मनोवृद्धि०	१८९	द्वि०	१५
- मे	हामिर्भेदे ।	१८९	०	२४
- गो	पुष्करेणोपमिते	१९१	द्वि०	३
- प : पुं०	० पुष्करेचरणास्तो०	१९२	प्र०	१

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
पुष्पधारणपुं॰	अस्यार्थस्याऽस्यार्थशब्दद्वयचोक्तं व्यतीयशब्दस्यार्थलेखोजात : अशुद्धम् ; यथा वंशे । स्वक्सारे॥ पुष्पचापःपुं॰ कामदेवेपुष्पचामरःपुं	१८२	•	१६
- व्य	पुष्पधनुरस्य	१८३	प्र॰	२०
- घ	शखघ	१८४	•	८
- र	कृसः	१८४	•	१०
- मी - •	धधमेन॰	१८४	प्र॰	२१
- पु - वि	पुष्पविशिष्टे ॥	१८४	•	२८
- प	पुष्पर॰	१८४	द्वि॰	६
- ता	पिशाचरी॰	१८४	•	२०
- प	निष्कृतायाम्	१८४	•	२०
- णा - र	अमणार्थेरथे	१८५	•	१८
- विपृत् - री	द्वैवित्पुरीधोभ्याम् ।	१८५	•	२०
- र्सा	कर्मविः॥	१८६	प्र॰	५
- त	सुमनोहरे :	१८६	•	२०
- न्द्रे	इन्द्रे ।	१८६	द्वि॰	६
- स	शास्त्रं	१८७	प्र॰	२६
- मे	रोषितवच॰	१८८	•	११
- प	कर्म॰	१८८	•	२२
- ॥ -	॥ दुर्गसञ्जयो ॥	२००	•	६
- सो	गर्भेषु	२००	•	१५
- धा	धयदायथी	२००	•	२८

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- न	दक्षिणनासा॰	२००	द्वि॰	२२
- गी	गुरोभ्याध्ययने	२०१	प्र॰	१
- का - दे	कालदेश॰	२०१	॰	२
- स	॰पूरण :। पुं॰	२०१	॰	[illegible]
- खि	क्षिप्तं	२०१	॰	७
- शा	विचार॰	२०२	द्वि॰	१६
- सावर्मीचा	पूर्वाचामाषाढा च ॥	२०५	प्र॰	२
२ १ - जिष्ट	सखिस्पष्टजि॰	२०५	॰	१४
- ष्ट	पृष्ठवर्तिन्याम्	२०५	द्वि॰	५
- म :	तम्	२०६	प्र॰	१
- ॥ -	॥ चन्द्रोपामितिदीर्घ :	२०६	॰	४
- प	भिन्नपक्षाम्	२०६	॰	२०
- पृथक्	॰पृथक् । प॰	२०६	द्वि॰	२१
६ म।त्वच।म्-म	मङ्गल्यामत्वक्पल्याम्	२०८	॰	५
६ - रपयु	पयोधरयुता	२०८	॰	१४
- त्वा	शण्डिलायाम्	२०८	॰	२४
- पुं - श	दंशभीरौ ।	२१०	॰	११
- ॥ - स	। व्रङ्ज्वरोनिलदोषस्यकुष्ठिरोग विनाशिनी	२११	॰	१६
- ॥ - प	॥ खड्गाधाने ॥ मार्गापगङ्गाम॥ चण्ड	२१२	॰	१८
- म	॰पैशिक्य । पि॰	२१३	प्र॰	२८
- पा - पी	केनिपातकै ।	२१५	॰	१९
- ट - टु	जीमातसात्पितृदुहित	२१५	द्वि॰	१२

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क.	स्तम्भ :	पङ्क्ति.
- म॰	मौन : पुन्यम् । च॰	२१७	•	६
र्भु	पुनर्भूत्वा	२१७	•	१०
- पुं	रामकर्पूर॰ङ्ग॰ख्याति ॥	२१७	•	२॰
- नि	मौराणिकोऽपि॰	२१८	प्र॰	११
-चि॰ - पू॰	चि॰पूर्वाङ्गे सभे ॥ पूर्वा॰	२१९	•	२४
- म - त्व	पुलमहत्त्वे ।	२१९	द्वि॰	३
- श् - पैं	उत्सर्पे ॥	२२२	•	६
- प - श्रा	प्रकाशकव्यसान्तरि ॥	२२३	प्र॰	११
- एड	भाण्डा॰	२२३	द्वि॰	१
-मध्यमि-वर्ती॰	एकासिद्धसतिमध्यमामम:स्मृत:। विशुद्धात्मस्वरूपाया। सर्वगतिसमन्विता। प्रधानास्पृष्टिकरण। प्रकृतिसंनकध्यमंप्रथमेवर्ती॰	२२४	प्र॰	२५
- ऽष्ठल	अपराद्विषणत्वया ।	२२५	प्र॰	६
- प्र	विकृतिरिति॰	२२५	•	१९
- या - पु	बीजादयोयानपृथिव्या॰	२२५	द्वि॰	९
- : - । यै॰	लय : प्रकृतिलय : । वैराग्यात्	२२५	•	१३
- । - प्र	। प्रकृती : सरूपम् , नि॰प्रकृते:	२२६	प्र॰	२
• म् - ।	•प्रक्षेपणमुन॰ ।	२२६	द्वि॰	२८
- ता	चपुद्दतरे ॥	२२७	प्र॰	८
-ऽऽऽ -धी-प्रह्लादाया म् ।	• • • • • • • • •	२२७	•	२६
- श्मे - सु	रश्मौ - सुवर्णा॰	२२८	•	२१
- त्वा	सुवर्णालु॰	२२८	•	२२
- ऽप्रा	सुपार्टीनां॰	२२८	•	२८

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क	स्तम्भ :	पङ्क्ति
- ष॰	प्रविशन्ति :	२२८	द्वि॰	१०
- न्य	प्रख्यते	२२८	•	११
- ये - पु	निर्वासयेत्पुरात्	२३०	•	५
- स्थात	रोगास्त्येति ।	२३०	•	१२
- बा	सप्तमात् •	२३१	प्र॰	१९
- ष	त्वष्ट रि	२३१	द्वि॰	२०
- ष्टी	परमेष्ठी	२३१	•	२८
- घ	दर्वादीनां•	२३२	प्र॰	७
- ष्ठा - षी	रक्तप्रकाशीरैकदाक्षता ।	२३२	द्वि॰	२८
- च	मनुष्याश्वगवादिषु	२३३	प्र॰	२१
- गि - घ॰	छन्दमानिप्रज्ञानानिघनीभूतानीव ।	२३३	•	२५
- थ	पुरार्थे	२३३	द्वि॰	२५
- श्र	प्रश्नये	२३४	प्र॰	६
- ष्ठे	प्रेमविशिष्टे ।	२३४	प्र॰	१३
- र्मं	कर्मणि	२३४	•	२५
- षट	वेदोरप्	२३४	•	२७
- ष	प्र त्यर्थे	२३५	•	११
- ति	शाद्रिकारादित्तिङीप्	२३५	द्वि॰	२६
- य - मा	अयपभाग्य	२३६	•	१६
- । • बा	प्रापुर्ये। प्रवपस्थाने नाचाप्तुल•	२३७	प्र॰	१२
• पचप्रतिकर्म । शब्दार्थे सम्बलशब्दार्थयोर्विस्मृतेरियमशुद्धि : यथा • प्रतिष्ठाय: । मु॰ शरव्ये । शर्व्यं प्रतिरूपयो प्रतिकृतौ।		२३७	•	२४

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- ञ् :	क्षञ :	२३७	द्वि॰	१४
- गि	घर्षिट्वायाम् ॥	२३८	॰	१५
- ग	गोदावरी ॥	२३८	॰	२१
- ल्य	ल्युट्	२३९	प्र॰	२९
- क्षो - क्ष॰	। ल्युक्ष॰ थयमर्थविशेषणात्वेनच परिणप्रत्य,क्षे॰क्ष॰	२३९	द्वि॰	१०
- स	सन्न्यास :	२४०	प्र॰	११
- वि	प्रतिवाच्वे	२४०	द्वि॰	२३
- कर	क्षलङ्घतिमशु :	२४१	॰	१९
- ऽक्षप्रतिपदि॰	विश्वदेवादिभिरनु॰	२४१	॰	२१
घे ऽथ	विधेयतयाथा॰	२४१	॰	२९
- स - सा	विपरीतसाध्वसा॰	२४२	प्र॰	३
- ट - मा	घाटस्थमार्तण्डबिम्ब : ।	२४२	॰	२८
- उपप्रति	प्रतिउपमदाती	२४२	द्वि॰	३
- कि	शोधने	२४२	॰	२१
- मा - र	मालरथवि	२४२	॰	२९
- ई	समीहते ॥	२४३	प्र॰	२९
- क्ष	॰प्रतिभयाकारः । पुं॰	२४३	द्वि॰	१०
- भ	प्रगल्भे	२४४	प्र॰	६
- ऽदोषक्षा	प्रतिवाऽदोक्षाप्ति	२४५	द्वि॰	२३
- पि	विशिष्टे ॥	२४८	प्र॰	१४
- पुं॰	॰प्रतिहति : स्त्री॰	२४८	॰	१९
- । - मि	। अपिधायाम् निद्रति॰	२४८	द्वि॰	२८

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- प्रो	प्रतिपाल्यं०	२५०	प्र०	३
- शा	शन्तनुराजपितरि ॥	२५०	०	२६
- न - प्रो	,प्रमानप्रयोजकपूर्वहत्वे नोपमान प्रातिस्विक्यात्	२५१	०	१३
- कैतवात	कैतवात्	२५१	०	१०
०।- अपा	०प्रत्यक्पर्णी । स्त्री० अपामार्गे ॥	२५२	द्वि०	६
- रे	प्रसरत्येतत्	२५४	०	४
- ख्य	तत्त्वोल्लेखपूर्वकज्ञानम् ।	२५५	०	१०
- स्रा	पर्यायाम्नायाम् ।	२५६	प्र०	१५
० वं	०प्रत्यवस्थानम् । न०	२५६	द्वि०	१४
० पुं०	०प्रत्यासत्तिः । स्त्री०	२५७	०	१८
- व - द्दे	ऽऽश्रयावैधनदेहमानिने	२५८	०	१८
- ख्य	प्रथमस्त्यांशे	२५८	प्र०	१८
- दपदम	तुटिदपदमितपम्	२५८	द्वि०	२१
दाररे	दमितदारये ।	२६०	०	४
- प	दीप.पुत्राधा०	२६०	०	२५
- र्धदेव्या	सार्धं देवैः निशामुखे	२६१	०	१६
- श्र	अत्रालाभा०	२६२	प्र०	३
- सा	रवस्पक्रान्ति०	२६२	०	२६
- दा	राधायां०	२६३	प्र०	१८
- ॥ - प	॥ पतितुमिष्टोपततेः०	२६४	०	२०
- टे - वि	पपाटे ॥ द्वि०	२६४	द्वि०	३
- ट	टुधि	२६४	०	१४

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क	स्तम्भ :	पङ्क्ति
- र्ये -पु	चतुर्ष्य सुपुर्णेपु॰	२६४	॰	१७
- चि॰	जिकत्वा॰	२६४	॰	२६
- य -क	अभिधेयशक्यकल्पना॰	२६५	प्र	८
- भी॰	भार्येयम्	२६६	द्वि॰	१४
- ञ्च	भातुष्चन	२६६	॰	१७
- न	विरलिन्	२६६	॰	२४
- प	प्रत्यपि ।	२६७	प्र॰	११
- ऽ लिकाना	ऽलिनाम॰	२६७	॰	२१
- श्र	परमेश्वरी	२६७	द्वि॰	२२
- र्थि	पतत्व्यनुपलब्धिभेदेनपीडा ॥	२६९	॰	२८
- र्षी	सन्निकर्षी॰	२७०	प्र॰	११
- ऽ नंख्यातन	ख्यानंतहदिशिव्यकम् ॥	२७०	॰	१८
- ष्ट - म्	द्रष्टव्यम्	२७०	॰	२८
- । - या	। यथाहास्तिमसुदकम्॰	२७१	॰	१४
- । - रा॰	॰प्रायाथाधितार्थकःपुं॰तर्कवि॰	२७१	द्वि॰	१७
- घा	वानरान्तरे	२७२	॰	१४
- ध - तुँ	अनुष्ठान॰	२७२	॰	१७
- पि - ता:	धर्मपिपासोक :	२७४	॰	१२
- मू	सूक्ष्मम्	२७४	प्र॰	१२
- ऽ मोदक :	॰प्रमोकःपुं॰	२७४	॰	१७
मा-र	अहिंसाद्रिरसी	२७४	द्वि॰	२३
- र	शरीरे	२७५	प्र॰	१७

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- र्श - श	स्पर्शःयकारेईषत्स्पर्शःशका०	२७५	द्वि०	१२
- भ्य.न्त-	रूपाभ्यामाभ्यन्तराभ्यां०	२७६	प्र०	१३
- य	गंगायाम्	२७६	द्वि०	४
- ऽ	प्रस्थिते	२७६	०	२५
०अप्रयुक्त ।	शब्दार्थैरसकलशब्दार्थयोर्विस्मृतेरियम शुद्धिःयथाप्रयुक्तार्थः।पुं०प्रत्युतप्रक्रमे।प्रकृष्टयुद्धसमर्थो स्यात्	२७७	प्र०	१५
- र्गाश	प्रयोगमार्गाशुभावयोर्ध्वकि	२७७	०	२५
- र्यप्रय	पर्यायप्रयोग ०	२७७	०	२८
- कोभाक्कोभा	सात्त्विकोभावद्वयोर्त्तो	२७८	०	३
- मा	विद्यमानस्यैव	२७८	०	५
- त्य	नित्य :	२७९	०	१५
- तु	सिद्धेषु	२७९	द्वि०	१६
- न्य	धान्यानाम्	२८०	प्र०	११
- भा	भर्जितम्	२८०	द्वि०	३
- प्रवतो	प्रतो दे ।	२८१	प्र०	२२
- ह	वार्ष्ट्यस्यत्वा :	२८१	द्वि०	३
- र्षा	पार्श्वा	२८१	द्वि०	१८
- । आङ्गि	। आङ्गिरसगोत्रस्य आङ्गिरस०	२८२	प्र०	५
- रव	कात्यायन	२८२	०	२४
- न	बह्वीनाम्	२८२	प्र०	१८
-पृथ्यांनासत्वा	ज्येष्ठत्वांसमतीतायां०	२८३	प्र०	२४
- ख्य	ऐन्द्राग्न्याख्ये०	२८३	द्वि०	१०
- यैं	यायोरुर्द्ध स्थित :	२८४	प्र०	५

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- शिखिरो	नीतिशिरोमणिः।	२८४	प्र॰	१०
- धी - छ	स्त्रियोऽवश्यनाययानविशेषे।	२८४	॰	२२
- प्रा	हिंसाद्यागेषु।	२८४	द्वि॰	१
- ज	भाषांपल्लैश्चरन्नौरिवाक्यं श॰	२८६	प्र॰	२४
- शा	सोनाभ्रुंग॰ भाषाशुद्धिः	२८७	प्र॰	६
- त्त	निष्क्रान्तौ।	२८७	द्वि॰	६
-) पथ	शद्धशासने।	२८७	॰	२७
- ॥प्रस्तावि॥	......	२८८	॰	२१
- प्र	पार्प्राधान्यम्	२९०	प्र॰	११
- त्रि	प्रधानता	२९०	॰	११
- न्न - या	प्रसन्नतया॰	२९०	॰	२५
- श्रु	कलुषित:	२९०	द्वि॰	७
- घ्रि	धार्तिषघ्रि॰	२९०	॰	२८
- ष्य	पत्यांव्यमाने	२९१	प्र॰	१४
- म	व्याप्वमिष॰	२९२	॰	२५
- प्रा	प्रसविष्ट।	२९३	द्वि॰	१२
- प्रा	प्रेसविष्ट।	२९३	॰	१३
- अनम्	॰प्रसूतिनम्। न॰	२९३	॰	१६
- क्षा	वीयाया	२९४	॰	१०
- क्षा - षो	विदूषकाद्दोनापरस्पर॰	२९५	प्र॰	२४
- र - फ	॰प्रतपुष्पलिपि। क्षो॰	२९७	प्र॰	२७
- । - षा	॰प्रकारः। पुं॰ षाषारी।	२९८	प्र॰	२

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- फ	घोट॰फेट॰ भाषाशुद्धि :	२९८	•	२
- ष्रनि : ॥-	दृष्णे ॥ ष्णिष	२९८	•	१७
- न्त	खान्तें ॥	२९८	•	१६
- डु	प्रश्नद्रुत्याम्	२९८	श्रि॰	७
-।- ढु	उद्द्ये ।तुषे ॥	२९९	•	१
- ष्ठि	हिंसायाम्।	२९९	•	१६
- विंशति	षोडश	२९९	•	२०
- धै	दीर्घे ॰	३००	प्र॰	१
- म	संयोगपर	३००	•	२५
• ती	॰माख्यम् । म॰तोच्चातायाम्॰।	३०१	•	२३
- स्थे	विद्यमानस्यैव	३०१	द्वि॰	१
- दीप :	देश :	३०२	•	१५
- वा॒न्	साधु॒ल्	३०२	•	२९
- स्वे - ञी	स्वगितस्यै तिङीप्	३०३	प्र॰	८
- प्रा	प्रति॰	३०६	प्र॰	७
- वर्तते	ह॒न्मध्ये	३०६	•	२९
- दिवांसं	प्यानादिसंज्ञा॰	३०६	द्वि॰	४
- ॥ - यसी	॥ धनिषे ॥ यसे ॥	३०६	•	१०
- न्तो - पु	उच्यन्ते नपुनरेके॰	३०६	•	२२
- या	प्राणायाम :	३०८	•	२९
२ १ - दुष	समाश्दुशी	३०९	प्र॰	२९
- न्म	अन्मिनि	३०९	द्वि॰	५

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- त	भक्तिचिंतितथा	३१०	प्र०	१४
- ।। - स्त्र	त्रि०सहसुंखे०	३१०	०	२८
- स - ब्धि	सम्बन्धिनि	३११	द्वि०	२६
- त्वे - र्थे	ज्ञात्वेत्यर्थे	३१२	प्र०	८
- ग	०स्वर्गान्तर्गते०	३१२	०	१४
- मा	ग्रामाक्षरा०	३१३	द्वि०	५
- ङि	यक्षिहँति	३१५	०	१५
- म	ईशमन्दिरे ।।	३१७	प्र०	१७
- प्री	प्रीतसाक्षतरी	३१८	०	२२
- नि - य०	योगभियुं सोम्य,दृष०	३१८	प्र०	२६
- न	प्रतने	३२०	द्वि०	७
- प - ङि	प्र,पङ्गार्थे	३२१	०	१९
- न	संवेमलादामे	३२२	०	९
- ती	प्रभासे०	३२३	प्र०	८
- ष्ठा	देहत्यक्तोत्यर्थे	३२३	०	१४
- । - ई०	ईषदर्थे ईष०	३२४	द्वि०	१२
- : । - औ	प्रैव :। पुं औ शे।	३२४	०	१७
- त	त'लशब्द०	३२५	०	१
- गुड	गुडक	३२८	प्र०	१९
- प	पञ्चकस्य०	३२८	द्वि०	१
- दि	वन्दितम्	३२८	०	५
- ति	प्रति०	३२९	०	५

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ :	पङ्क्ति.
- वं	वृंभायाम्	३२८	०	१९
- । - फणा	फणभारी । पुं० फणास्त्रि: ॥	३३०	प्र०	१८
- फि०	फणिसंज्ञक :	३३०	द्वि०	१
- घू	घोटादिदूषितम्	३३१	प्र०	१२
- एच	एरच	३३१	द्वि०	७
-न्निभाधा	सन्निभ०	३३३	प्र०	२२
- स - तुं	०फल०तुं सम् । न०	३३३	०	२४
- स	फलहस्ति०	३३३	द्वि०	१
- म	द्राक्षायाम्	३३४	०	१४
-गति - ला	मृतिशल्ला०	३३४	०	२५
- खनु	चैल्लनम्	३३५	प्र०	१५
- णा-न्यो:	फल्गुन्युत्तरफल्गुन्यो:	३३५	०	२०
- मे	मर्मेदे ॥	३३५	०	२८
- फ	॥ फाल्गुनी ।	३३५	द्वि०	१५
- दा।	फेणगतौ ।	३३५	द्वि०	१६
- मू	धूम्रपटविड्गी ।	३३६	०	१०
- दमनं	पाद्नं०	३३७	०	६
फा।	फाल्गुरचम् ।	३३७	०	१९
- टु	फटुष्याम् ।	३४२	०	१५
- ध्या-पा । दा	बध्याद्राघार्थं मुष्याणुरस्मार्थैधिति ।	३४३	प्र०	४
-घ्नु।	बघ्नुम् ।	३४२	०	१०
- व	तथाप्युसम्पत्	३४३	०	२०

अशुद्धविलेखः	शुद्धविलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- प - त्वा	रूपत्वाद्दासुरसम्पदुत्पादकत्वाच्च॰	२४३	॰	२२
- न	चौयमानेयम्भः	२४३	द्वि॰	६
- सां - क	पुंसांसुखकराश्चैव	२४३	॰	२६
- ग	स्कार्थ	२४४	प्र॰	११
- सं - प्र	संख्प्रकार्थं॰	२४४	प्र॰	१०
- स	ससद्दिवस्तु :	२४४	द्वि॰	१६
- स	सर्पदर्प॰	२४५	॰	१०
- छा । या	च्छायामाया :	२४६	प्र॰	२०
- वि॰	पारिमाषिका॰	२४६	द्वि॰	२६
- सं	समांसा॰	२४८	॰	१८
- द	मघात्सनन्दूपर्यन्द्	२४९	प्र॰	२२
- स्था	पूर्वपदस्थैव :	२४९	द्वि॰	२४
- र	शरःक्षुरे	२५०	प्र	२९
- सां	क्षुन्दसचे	२५०	द्वि॰	२०
- लि	वलीमुखे :	२५१	प्र॰	१४
- धे	क्रोधेषि	२५१	द्वि॰	१८
- मि॰	वाल्मीकिमुनौ	२५२	प्र॰	८
- पुं॰	॰बहुतन्तोकः । नि॰	२५३	द्वि॰	१०
- धाधा ।	निधार्थधा ॥	२५४	प्र॰	३
- । - ध॰	॥ विधतिथय॰	२५४	॰	११
- तुपादा	चतुष्पायाम्	२५४	द्वि॰	३
- पा॰	ग्रीष्मासक्ते	२५६	॰	२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
ऽ - चिताक्षा-म	कुचिकायाम्	३५६	०	८
- नं	स्तानय	३५८	०	६
- ग्र	मशाग्रे	३६१	प्र०	१
२ १ - हाय	मात्रयश०	३६१	०	१८
- वी - ति	करणेवेतिक्रि:	३६१	०	२८
- भि	भिंभ्याम्	३६२	द्वि०	२
- थ	मात्रार्थश्रा०	३६२	द्वि०	७
- स्त्री - के	स्त्रीयीषप्रष्ठानसेकेष०	३६२	०	११
- धा	वंतिय स्य	३६३	प्र०	१०
- म	बलीयासात् गी०भाषाश्रुतिः	३६३	द्वि०	१
- प	कुमिषि	३६३	०	६
२ १ - मांसा	सांमाऽंबन् ।	३६३	०	२१
- द	कायाद्य ्व्य०	३६४	०	१७
- पुं० ऽ	सगणे ॥ ऽ ।	३६५	प्र०	२
- गगती	सुगती ।	३६६	द्वि०	२५
- छ - कु	निष्पृथक्कुर्वद्रूपास्य-	३६७	प्र०	११
- प्रा	प्रवुद्धे ।	३६७	द्वि०	१
- यो - सा	योद्धुरसाधारणव्यापार :	३६७	०	२३
- । - म०	प्रज्ञायाम् शेमुष्याम् । मती ।	३६८	प्र०	७
ऽ -।शेमुष्याम्॥	० ० ० ०	३६८	०	७
- ति - नि	प्रहस्तितनिरस्तिच	३६८	०	१३
- मा	व्यवसाय :	३६८	०	२३

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
- ॥ - द	॥ दृष्टानिष्टविपत्ति : दृष्टानिष्टानां॰	२६८	॰	२५
ऽ - र्यस्त	विपर्यस्तम् ॥	२६८	द्वि॰	२५
- ष्व	पक्षेषां	२६९	॰	१०
- घ	घटद्वति	३७०	॰	११
- ह - ॥	॥ क्षुद्रवार्ताख्याम् ॥ क्षुद्रायाम्	३७१	॰	१८
- पुं॰ - पा	पुं-हिंसा:सि॥वृत्तिलाची-पाठायाम्	३७२	प्र॰	१०
- म	घण्टारवायाम्	३७२	॰	२५
- ध्या	चरणेऽध्ययमादेतद्॰	३७२	द्वि॰	६
- स्थ	स्थूलैलायाम् ॥	३७२	द्वि॰	९
- द	॰दण्डनम् ग॰	३७२	॰	२०
ऽ - देवय	देवगुरोर्मनुष्य :॥	३७३	प्र॰	२८
२ १ - टया :	॰वैकट : ।	३७३	द्वि॰	३
- ॥ -वी	॥ वैराग्निकैवोधं करोति	३७४	प्र॰	१२
- ध्यि	मिथ्येव॰	३७४	द्वि॰	१२
- त॰	पुं॰श्रीहाष्वी ।	३७७	प्र॰	१४
ऽ -येप्रलयेक्षा	प्रलयेऽस्वात्मनि॰	३७७	॰	१६
- सं - तम्	संस्थितम् ।	३७७	द्वि॰	२२
- णी	वाङ्मयकल्पविशेषस्य॰	३७८	प्र॰	१०
- खि॰	शिखरान्विरा :	३७८	॰	२२
- ग्र	हम्यते॰	३७८	द्वि॰	२
- घ	सच्यते॰	३७९	॰	८
ऽ - लापद	कालापरिच्छिन्न॰	३७९	॰	२०

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क	स्तम्भ:	पङ्क्ति
-त्त	सर्वत्र ०	३७९	०	२३
-त । त्	युतत्वच्छब्दोपलक्षित : ॥	३८०	०	१६
-र । श्च	प्रश्नोत्तरैर्द्वितीयोल्लासेपरब्रह्मो०	३८१	प्र०	१२
-र । थ	निरतिशयमहत्त्व०	३८१	द्वि०	२
-थीतीथा	योजायते	३८२	प्र०	६
-श्च	ब्रह्मैव	३८२	०	२२
-ग	संसीर्गपरितैर्गया०	३८३	०	१८
-स । थी	सादैश्सहस्रयुगे०	३८३	द्वि०	५
-त्य । नञ्च	भोग्यंस्वभोग्यसत्त्वागनीयम् ॥	३८४	प्र०	१८
-तो - ।	उत्पातोथा ।	३८४	द्वि०	१०
-र	पराभिख्यायाम्	३८५	०	११
-त्या	यस्तुष्यमोहितोगर्भः	३८८	प्र०	६
-दा -ति	पूर्वपदाद्दिवित्ते	३८८	०	२७
-सर्पणि	ब्रह्मविसर्पणे ।	३८९	०	५
-न	एतेवार्पणिकैर्भार्यैः	३८९	द्वि०	२४
- ॥ -म	॥ चिन्तिस्वप्न०	३९०	प्र०	६
-माध्यधात्याती	० ० ० ० ० ०	३९१	०	२१
-न	नश्रुतंनचक्षु०	३९१	द्वि०	४
-य :	षध्यापयतिनोशिष्यान्	३९२	०	१५
-च्य	माध्यमाच्छेसी । पुं०	३९३	प्र०	३
-ग - व	माध्यमगापवदाङवादान्	३९३	द्वि०	०
-ध	मधुर	३९४	०	२९

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- व्यम्	धीनकधार्न्य	३८५	०	११
- पी	योटवाविशेपे ।	३८६	प्र०	२
- ष - य०	ष पञ्चस्याम् ।। यथायाम् ।	३८६	द्वि०	२५
- भ्रमर	भवेन्नर .	३८७	प्र०	१८
- च्छे	तन्यन्यो	३८७	०	२५
- सा	मध्यमाधिकारिण :	३८७	द्वि०	७
- भ	दुर्लभत्वानं	३८७	०	८
- त्	सुलभत्व।भ्या०	३८७	०	२१
- वं - त्तं	सर्वमुत्त	३८८	०	१६
- ना	न्यादि ।	४००	प्र०	२४
- या	सधिरां	४००	प्र०	२७
- स्तु०	आम्रयष्ठ.	४००	द्वि०	२८
- शुद्धा	शुद्ध्यस०	४०२	प्र०	६
- स	तथायन	४०२	०	१०
- था	यथापाद	४०२	०	११
० धि०	०भगवान् पं०	४०२	०	२२
- पा :	स्नुबाद्रूपा	४०३	०	१
- द०	शद्द्वार मृग०	४०३	द्वि०	?०
- रा	सुयोगाच	४०३	०	२३
प ट्-॥	नघषपट्कि ॥	४०४	प्र०	२८
- शा	शरीरस्य	४०४	द्वि०	८
- ॥ स	पि०भगादि ॥	४०५	०	८

अशुद्धविलेखः	शुद्धविलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- सु	यथादिषु च	४०५	०	१५
-षे - का	व्यापयोरेवकारयास् ।	४०५	०	१८
- पाराखे	पुराणे	४०५	०	२५
- ॥ - मन०	मनक्ति । मक्षो० । खलु ॥ मक्षनृषि० वर्तमानमनायेः मन-	४०६	प्र०	२०
- च - त्रि	चाक्षुषादिस्थलपोषादिसि०	४०६	द्वि०	१४
- जी०	पूज्यं ॥	४०७	प्र०	२
- ला	नाभ्योक्ता	४०७	०	७
- जी	पूज्यं,	४०७	०	८
- ष०	षोदिस्थवारि	४०७	०	१४
- ला	नाभ्योक्ता	४०७	०	१७
- ट	चञ्चरीटि	४०८	०	२२
- : - ।	अपतिःपुं०	४११	प्र०	६
- ला	भद्रा, वीसु	४११	०	८
- मकन्द	कामन्दयः	४११	द्वि०	९
- याभव	याश्रयमभागतम्	४११	०	१६
- कयारो	भयेयदीति	४१२	०	२१
- दी०	वाणि, विलासी०	४१२	०	१८
- त्री	भरत्री ॥	४१२	प्र०	१०
- घो - म	अधिष्ठानत्वे नभरपार् ।	४१४	द्वि०	२८
- गि	भिषग्भिवर्ती०	४१५	०	२०
- पु - ई०	प्राईतिपुभमेंदृति०	४१५	०	१८
- दि	मेदनम् ।	४१६	प्र०	९

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
२१ - येभ	मवियव्यशोधने	४१८	द्वि०	१२
- ए	पुराणविशेषे	४२१	०	१
- म	मोचनम् ॥	४२२	०	२२
- ।-।।	कादिभ्य यित्। यमुनासिक्षमेति दीर्घः । ॥	४२३	प्र०	२४
- तांतांनां	तांनांत्रिप्रायदापये त्	४२४	०	१०
- मा	भानंचिसोऽपित :	४२४	०	२६
- श्वयश्वस :	मायश्वस :	४२४	द्वि०	३१
- थ	कणवथां	४२६	प्र०	५
- मणञ्जपा०	क्र. तपावना :	४२६	०	१२
- त्य	चित्रोत्पला	४२६	द्वि०	१६
- णां	पुण्यजलाः :	४२६	०	२५
- मै०	मायामाये व	४२८	प्र०	२३
- भा	भरद्वाजस्य	४२८	०	५
- ॥	उपासनीपायसाधकं ॥	४३१	प्र०	१८
- ह	यतीविद्य ० ॥	४३२	०	६
- श	रागद्वेषेव	४३२	०	१२
- तृष	सम्वादिष्ट.दशसु ।	४३२	०	२०
- घ०	सएवसुरभिः माघ :	४३२	०	२८
६ ०तपस०	० सावत्त : पि०	४३२	द्वि०	८
- याम्	दस्यमायाम्	४३२	०	३२
- म	विषयान्तर०	४३२	०	३७
- । - शा	। बद्धास्था०]	४३३	प्र०	७

अशुद्धिः	शुद्धिः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
०एम	एवमन्वयानुमन्तव्यम् ।	४३३	द्वि०	११
०शीलम्	० ० ० ० ० ०	४३४	०	६
०स	पासामागधी ।	४३५	०	२६
०डीयायां	द्राविडीयांध्रदेशीच	४३५	०	२९
०नाभग०	नागरी ।	४३५	०	२८
०शि :	शिवोर्धसी०	४३८	०	५
०र	भैक्षापनुतैः०	४३९	प्र०	१६
०ध्याधिर्श	णातिवाधीश्यैत्	४३९	द्वि०	५
०डी	भिण्डालीप्सा०	४३९	०	२०
०मि	मि.दिर०	४४०	प्र०	२६
०दगुडला	[illegible]	४४१	०	१९
०भीः मृ	भीमि । वृकोदरे ।	४४२	द्वि०	२७
०प.र	कर्पूरस्तीति०	४४३	प्र०	४
०मु :	मु : ॥	४४३	०	१४
०शुमि	० सुमामशुभिता : ।	४४४	०	२४
०शी	सगर्धि ०	४४५	द्वि०	८
वोनोनी	दुर्वीपोनीनरैरारि	४४५	०	१८
०प	[illegible] :	४४६	०	१८
०त्य०	[illegible]	४४८	प्र०	२०
०मु०	[illegible]	४४८	०	२१
[illegible]	[illegible]	४४९	द्वि०	११
[illegible]	[illegible]	४४९	प्र०	१२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
निरुद्दारम्भप्रवेश	....	४५५	०	१७
मे ॥ - स - भू०	सप्तमभूमिका	४५६	०	१४
- ग्व	धाताक्षे	४५७	द्वि०	९
- यौ	षतिशायने	४५८	प्र०	२७
० -चारं०	०भूयोभूयः । च०चारं०	४५८	द्वि०	३
- मा	उत्सर्पं सहये ॥	४५८	०	१८
- अ - न - ॥	भोजमध०	४५९	प्र०	२२
- ह्वा	लद्धाप्रति०	४५९	द्वि०	२४
- म - त :	हिमवत :	४६१	०	३
- ह्री	पिंड ॥	४६१	०	१५
- स्य	चालपथिविशेषे	४६२	प्र०	१०
- भृ०	भृत्तपाकि	४६२	०	११
- य्य	भयश्च०	४६३	०	१६
- सि०	भर्मिश्रमपथोल	४६३	द्वि०	२७
- ॥ - श्री०	॥ सुदुर्से ॥ शोभने॥	४६४	प्र०	५
- ति - वि	रितिनीतिविद्यामतम्	४६५	द्वि०	७
- शा	द्विशोयथापिसम्बन्ध :	४६५	०	१०
- दृ	भेदभये ।	४६६	द्वि०	१२
- यसस	प्रायासस्थारयाधे०	४६७	प्र०	७
- छि	पुष्टिवर्द्धनम्	४६७	द्वि०	९
- या - तत	मनुयातस्य	४६८	प्र०	२६
- य्य	नोच्च ।	४६८	द्वि०	२७

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
- रो०	चौर्यंति	४७०	०	४
० पुं०	० भोजनपात्रम् । न०	४७१	प्र०	८
- स्थां	धमोशश्चा	४७२	द्वि०	२
- अधाभ्र	धर्म्मुक्तादीना०	४७२	०	२६
- गौ	मोगीनोगो०	४७४	प्र०	६
- सु०	सु.वर्ष०	४७४	०	२२
- टा	०श्वेटतीर्थं०	४७४	द्वि०	२१
- २०७)	०भ्रातरौ । पुं०२	४७५	प्र०	६
- क्ष	कौश्यासुम्नम्	४७५	द्वि०	१७
- स्रा	सभ्रानिमान्	४७६	प्र०	१२
- श -वा	कांविश्यषष्ठधारि०	४७७	०	१८
- सु०	भुकुंसे०	४७७	०	२१
- त्यां । च्य	ऽ निच्वत्वात्रसुम्	४७८	द्वि०	२८
- ण	शुरां	४७६	प्र०	२३
- पै	सप्तगती ।	४७६	द्वि	१५
- ष्ठ०	षष्ठीयक्षौ :	४८०	प्र०	२२
कावाशनमनार मायांस्य,टन्०	मानिन्प्रत्यये ।	४८०	द्वि०	४
० पुं०	० मद्गमपदा । स्त्री०	४८२	प्र०	३
- ः -य०	०पञ्चशाटिसौरभूयवा	४८३	०	२
- या -ष्ट०	कामन्धिंकादाटि०	४८३	प्र०	७
- मि	मि.ष्टामत्वविच्छेन : ।	४८३	०	३०
- । घ०	घतिगर्धगलष्ट० घनि०	४८४	०	१६

अशुद्धिलेख.	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क.	स्तम्भ :	पङ्क्ति.
- ट	कुठरे	४८४	०	२०
० स्वरीरा	० मञ्जीरा । स्त्री०	४८४	०	२२
- य०	सौम्यानतयुक्ते	४८४	द्वि०	२७
- श्री	दर्पारवे ॥	४८५	प्र०	११
- सू०	सू ष्णो ।	४८५	०	२४
- प्रि	अपरेपिये	४८५	०	२७
- पै	सर्वलोकाधिपः	४८६	द्वि०	५
- स्व	नपितस्वे ०	४८७	प्र०	१२
- ख	मंडारी	४९०	द्वि०	१२
- स	सु.गिविशेषे ।	४९०	०	१६
- भक्ता।या।	सूर्यभक्तायाम् ॥	४९१	प्र०	२
- मौ०	ताराशीन	४९१	०	[illegible]
- शि	स्नाति ।	४९१	०	१३
- च्यमश्च भा	श्रौतच्छान्दोग्यभाष्यम्	४९१	द्वि०	२५
- पुं०	० मत्कुणा । स्त्री०	४९२	प्र०	२०
- ना	ब्राह्मणार्थे	४९२	द्वि०	११
२ १ - सय	यस्यामसमयूर :	४९२	०	१३
- ज	स्मरतृहरि०	४९३	प्र०	२७
- ना	प्राङ्मनावर्ण ।	४९३	०	२८
- गी	प्रगीते	४९३	द्वि०	१
त्वा -भू०	मल्ला पुं० भू०	४९४	प्र०	१५
- स्तु दे	० स्तुनादेयी : ॥	४९५	प्र०	६

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- न्य	विमेशान्वे	४८५	०	२६
- स	मांसं	४८६	०	३
- थ - श	तुरुडांयसशल्कांचैर०	४८६	०	१२
- ग्री	कलमङ्ग्री० ।	४९०	०	१६
- म्य	विध्यते	४९०	०	२३
- स्तास्ऽव	स्तान्यवे	४९०	द्वि०	१२
- री	सरवसिंते०	४९८	प्र०	१४
- स्ता	स्तांमदाम्	४९८	द्वि०	१३
- स्य	कामाख्यायाम्	५००	०	८
ऽ सटःमल।०प	कर्त्तरिद्रव सक्कीलादयंस्तुन्वा ।	५०१	प्र०	२
- रे - ष्टो०	यन्यान्तरेभ्योष्टामन्या : ॥	५०१	द्वि०	१९
- दि	दैत्रिकोपदेशं	५०१	०	२८
- र्या	गव्योत्तमायाम् ।	५०२	प्र०	२३
- र	नारिकेलकम्	५०२	द्वि०	२
- ति०	धूपितोरस :	५०३	०	२८
- रा	सामपुष्परसी०	५०६	प्र०	६
- वि - य	निडयदान्	५०६	०	१५
- दा	पाप्यं मौद्रा०	५०६	०	१८
- म - ष्	मधुधूलि :	५०७	द्वि०	१३
- ध	दनमदन०	५०७	०	२६
- नै ऽ	धातोर्नुपसर्गे०	५०८	प्र०	५
- त्तागं	गलगंडादिरोगहृत्	५१०	०	१

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- स्थौ	स्थैर्यरत्नौ०	५१०	प्र०	९
- र	धीरामृतं	५१०	द्वि०	७
- कोमल्	कोमलम्	५१०	०	८
- मे।०	मेदायाम्	५१०	०	२५
- का	कामाख्याम्	५१०	०	२६
- टुः	मधुरः	५१२	प्र०	५
- र्गं - र्त	मार्गप्रवर्तकी	५१२	०	२२
- द्य - सा	उलूकादयस्तेतिसाधुः	५१३	०	१
- व्य	वद्यं रुच्यं मुखप्रियम् ।	५१३	०	१०
- मे - ॥	पञ्चमेस्वरे ॥	५१४	०	१४
मध्यम -	मध्यमे ॥	५१४	द्वि०	२८
- द्य	मद्ये ।	५१५	०	२६
- य - श	प्रयत्नाम् ।	५१६	प्र०	४
- गा०	पञ्चवेगोग	५१६	द्वि०	२१
- त्या	प्राग्गृह्याख्यविधि०	५१७	०	२८
- सा - भि	यतोनिर्विषयस्यास्यमनसोमुक्तिरिष्यते । यतोनिर्वि०	५१८	०	७
- ब्धा	खल्वाह्मुनेः	५१८	०	२०
- मे :	मुनिर्माता	५१८	०	२४
- न्दा	परनिन्दां	५१९	प्र०	१९
- स०	मानुष्याम् ।	५२१	द्वि०	१
- नृपय	नृपसे ।	५२२	प्र०	६
- या - स०	यावद्यावदितिसमासः ॥	५२२	०	११

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- ३ - ३ ०	॰ चावर्तयन्नाम् ॰	५२२	द्वि॰	७
- तम	मुदितं चाव्ययंवन्दे॰	५२३	प्र॰	६
- सु। रि-स॰	सुररिपोरनु :	५२४	प्र॰	८
- व्दे - ज्ञ	शब्दे नश्चयसी	५२४	द्वि॰	१०
- र्थं - क्ष	मयद्दर्थसार्थस्मरणाख॰	५२५	॰	४
- प्र - का	प्रतीकार :	५२५	॰	१३
- न्न	मन्न्रुति	५२५	॰	२२
- तपथि	परद्यो नि : श्रवाधिवा	५२६	॰	१४
- शु	सत्यतस :	५२६	॰	२१
- प्प	पिप्पलीमूलं	५३०	प्र॰	८
- म	समुद्रे॥	५३०	द्वि॰	१
- त - वि	मन्मनं यद्विदुर्बुधा :	५३१	प्र॰	२५
- स	संज्ञायाम्	५३१	द्वि॰	४
- स	सङ्क्लाङ्प्रिसं॰	५३३	॰	१५
॰ र	॰मयूरिका । सौ॰	५३३	॰	१८
- ष	द्धध्रुवायस :	५३४	प्र॰	५
- स - स	स्वस्वसगुससपायं	५३४	प्र॰	२०
- नां - पू॰	उपासानामपूर्वांसां	५३४	द्वि॰	१०
- युपि	पितृवेदनानां	५३४	॰	१८
- ट - स्मा	तत्यतट्स्मानित्यत्वात् ॥	५३४	॰	२०
- सा - ट	स्मादृटगमयने	५३४	॰	२४
- ति - य	अदतिविरतिंग॰ । ॰	५३५	प्र॰	४

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
- द्वि	चन्द्रिकापायिनि ॥	५३५	द्वि०	२४
- न्न	भाविन् पविशेषे ।	५३६	प्र०	४
- तिरश्च	सोऽप्यतिरश्चलेश्वा०	५३६	द्वि०	१०
- क्ष्ण०	फणिक्षणकि	५३७	प्र०	१६
- ष्ठ	असिदंष्ट्र कि ।	५३७	द्वि०	८
० सु०	०मध्य मुख : । पुं०	५३८	०	९
- षा	स्युषांसपित्त०	५४०	प्र०	२
- यू	मलयू : स्तम्भ०	५४०	द्वि०	२३
- चा	चान्द्रमासवि	५४१	प्र०	२०
- मालस्य	रजस्वलायां०	५४२	द्वि०	१०
- । ० स०	त्रि०मणिनी ।	५४३	प्र०	२
- द	द्वीपाधारे ॥	५४३	०	२३
- स्थ	महाविश ।	५४४	०	३
-दृश्य।दी विधिपिवि	विश्वगती०विधिहि०	५४४	०	११
- पा	विधेविनि	५४४	०	१२
- क्षि ० पि०	मक्षिक्षितिविक्षे०	५४४	०	१८
- या	प्राग्विभक्तायाम् ॥	५४५	द्वि०	२८
- । - म	॥ श्यामलतायामसूर०	५४५	०	२९
- मु	मच्युतमि०	५४६	प्र०	११
- न्य	ललनम यान्ति	५४८	द्वि०	१०
- मे	वनमपि	५५०	प्र०	२२
- न्दा	दण्डादा	५५०	द्वि०	११

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- क्	मनाग्मग्नो	५५१	प्र०	२५
- प्रान्तोपि	० स्तांतोविमूढः	५५१	०	२८
- थी-से	स्थोगमज्जतीति	५५१	०	२९
- ष्टी	शौर्यादिभि०	५५२	०	२५
०द्ध	० महाद्रोणी । स्त्री०	५५४	०	१
- को	कोष्ठलायाम् ॥	५५४	द्वि०	१९
- छा	लक्षणाधाराद्याम्	५५७	प्र०	२४
० पा	०महावीरुधिपः । पुं०	५५७	द्वि०	४
- दे थे	वैदेभ्यो०	५५८	द्वि०	१७
- छा	नृपोल्लासः	५५८	०	२७
- नानमा	जिनानांविद्या०	५५९	द्वि०	१०
- रो-भू०	स्त्रिं'लक्ष्रोतिभूतानां०	५६०	प्र०	२०
-। प	। पुंरूप०	५६१	०	३
- ह र्श	अर्हदुपासकविशेषे ॥	५६१	०	२०
- थ यु	यतिशययशोमुक्तौ	५६१	द्वि०	२०
- स्ता०	प्रशीतस्य०	५६२	प्र०	१०
- धी	पारसीकाद्योमताः	५६३	०	३
० रा	०महारोगः । पुं०	५६३	०	१२
० । - ना	महाराज्ञी । स्त्री० नारा०	५६३	द्वि०	१३
- धँ	सौधर्मस्य भागा०	५६३	०	१९
- शि	सक्रियुक्त्याव्यसमृष्टि ॥	५६४	प्र०	२२
० विपम्	०महाविपुलम् । न०	५६५	०	२

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति
- पा	पंचाम्यां॰	५६५	·	३
- ति - सै	मीतिदेशावच्छिन्नानतीर्थंहनिष्यामी ति॰सेव॰	५६५	द्वि॰	१८
- समया	तत्राहिंसया॰	५६६	प्र॰	१३
- षा	हरी ॥	५६६	॰	२२
- ष्टे	विषये	५६६	द्वि॰	५
- द्र - स्थी	स्वहस्ते	५६७	प्र॰	७
॰ पुं॰	॰सदाशक्तिः । स्त्री॰	५६७	॰	१४
- प - तु॰	परितुष्यसे	५६७	॰	२९
- क्षी॰	ससर्वज्ञोव्याधि॰	५६७	द्वि॰	१
- ग्र्यं	फाश्याम्	५६७	द्वि॰	४
- ज :	पुतिहिता :	५६७	॰	७
- श्या - स्या	श्यामवल्याम्	५६७	॰	११
- रेऽयह॰	परीऽहनि ।	५६८	प्र॰	२२
- षी	सुश्लीतनान्यधीत ॥	५६८	॰	२४
॰ सन्ना	॰सहासितीपनम् ।	५६८	द्वि॰	१०
॰ ॥ - ॰	॥ गौरी	५६८	॰	२६
- षि	हृत्यसर्वविध॰	५७०	प्र॰	१५
- जि॰	मोचिकायाम्	५७१	॰	१६
- सौ॰	सौगन्ध॰	५७१	॰	२८
- ष्यति	मद्यारोहति ।	५७१	द्वि॰	१६
- षा	महीसरम्	५७३	प्र॰	७
- या	तदायतस्तनयवम्	५७२	॰	१०

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-स	अस्मत्कृतान्	५७५	द्वि०	२८
-क्षु	प्राप्नुवन्त्युत्कृतौ : पुनः।	५७६	प्र०	१२
-द	भवेदेवन्नसंशयः।	५७६	द्वि०	२८
-ष्ट	तत्कृष्ट०	५७८	प्र०	६
-य	सर्विषिसम्पुष्ट	५७८	०	८
-क्ता	कूर्मारुक्षारणार्थः	५७८	०	२१
०या	०माफीट : । पुं०	५७९	०	२
०मृ०	०माध्वीकमार्ध्वीरा। स्त्री०	५७९	प्र०	२०
-रा	पूर्वासि०	५८०	०	९
-मवरा	जनयामासवयूनराम्	५८१	०	१०
-स्व-ष्टु	ढक्षयक्ष्टुक्षढवीपद्दीर्घा :।	५८१	०	२८
-मा	मासखगामा०	५८१	द्वि०	१७
-क्षा	०माक्षिक्षम । न०।	५८२	प्र०	८
-द्दं	सुरद्गर्दसमाह्वम्।	५८२	०	१२
-र्क्षं	मार्क्षविक्षभिन्न०	५८२	०	१६
-घ	पितुर्देवगुण	५८३	०	१५
-रा	पुत्रद्रूव	५८३	द्वि०	७
-पु	परादेव्या	५८५	प्र०	१२
-धा	सेनबोधि	५८५	०	१४
-कर्षें	करधि	५८५	द्वि०	१२
-मा	अधिमिषांश०	५८६	प्र०	८
-मै	०मौल्यपूसेय : । पुं०	५८६	०	१०

अशुद्धिनिरासः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- स्ते	०मात्वपुर्स्ये । स्त्री०	५८६	०	२०
० त्त	०माधवोचितम् । न०	५८८	द्वि०	६
० स्थ	०माध्यस्थम् । न०	५८९	प्र०	१७
- मा	धाम्याद्रिमूर्ति	५९१	०	२२
- द्य	विद्यामयति	५९३	द्वि०	३
- प्रभेदे	अभयप्रदे	५९३	०	२१
- क्ष	मायान्तुप्रकृतिं	५९५	०	५
- तेय	पावकस्योपसंदेय०	५९५	०	२८
- य - भे०	सजातीयविजातीयस्वगतभेद०	५९६	प्र०	५
- त्ति	नरःस्त्री ।	५९६	द्वि०	५
- था	मार्यथा	५९७	प्र०	१०
- स	मारुतस्य०	५९८	द्वि०	२८
- रि - णं	परिमाणं	५९९	०	१६
- र्ण मा	पौर्णमास्यस्तिनमासि । सास्मिन्पौर्णमासीत्य०	६००	द्वि०	१३
- म	मार्गे	६००	०	२०
० पी	०मार्गवीथी । स्त्री०	६००	०	२१
- र्या	दिव्यार्घ्यन्तुय :	६०१	प्र०	४
- र्क	शुक्र०	६०१	०	४
- मार	मार्जारा०	६०१	०	२४
- र म	नपरचार्य०	६०१	द्वि०	२
- ल	मर्जितालीयम्	६०१	०	२८
- श्री	मञ्जुश्रीचारका०	६०२	प्र०	५

अशुद्धिलिख:	शुद्धिलिख :	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
- र्त्तो	वृत्ते रामाला॰	६०२	द्वि॰	२२
- त्ता॰	दुगन्तार्थे त्वथ् ॥	६०२	०	२६
- म	रामाशरा॰	६०३	प्र॰	२०
- श्रा	चिक्कौ	६०४	०	२६
- ह्यानि	तथान्यत्र	६०४	द्वि॰	१६
० त्ता	०साकोय : । चि॰	६०५	०	२२
० सा॰	०मालु : । पुं॰	६०५	०	२४
- घसस	राक्षसभेदे॰	६०६	प्र॰	२८
- । - भौत	विहभोक्षी	६०६	द्वि॰	१०
- प	मायाणां	६०७	०	२४
- ष्	महाकुलाद्य् खञा॰	६०८	प्र॰	२
- म	मोहिन्द्रयो॰	६०८	द्वि॰	२३
- त	मानुरक्तं॰	६११	प्र॰	२७
- मिथुने	क्षितुर्ये	६१२	०	२०
- घू॰	बिनाधूर्त॰	६१२	द्वि॰	१०
- ये	भौलथाये	६१५	प्र॰	११
० ट	०मौट्टिम : । पुं॰	६१६	प्र॰	२१
- ग	चोदितो :	६१७	द्वि॰	१८
- रा	पुरीखाशी	६१८	प्र॰	९
- ष्ट - लिङ्ग	महन्मालिङ्ग	६१८	द्वि॰	१०
- गृ	निमुक्तं ।	६२०	प्र॰	१४
- ति	परिपातदार्ड्स॰	६२१	०	८

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- ट्काका	घाट्कारमिति ॰	६२२	द्वि॰	१४
- गे	प्रयोगोऽस्ते	६२२	॰	२२
- स्फ॰	॰ मुक्तास्फोटः । पुं॰	६२३	प्र॰	८
- स्फ॰	मुक्तास्फोटा । स्त्री॰	६२३	प्र॰	११
- च	मोचि	६२३	॰	१४
- त्य	मुच्युक्तासर्व॰	६२३	द्वि॰	६
- त्मु	यत्नघान्मुक्तिरि॰	६२३	॰	१३
- लाप	प्रक्षालनी	६२४	॰	१०
- पुं॰	॰सुखप्रपः । त्रि॰	६२५	॰	१६
- थ	थुतक्रमेण	६२६	॰	१५
- घ	कृषिमद्दि ॰	६२७	प्र॰	२०
- स	निम्नरस	६२८	द्वि॰	२४
- का	कथितायां॰	६२९	॰	२८
- य	सङ्गाहे ।	६३४	प्र॰	३
- चे - ति	सपादिभ्यश्चिद्दितिफल : ॥	६३४	॰	१०
- दि - प्य	सपादिभ्यश्चिद्दितिफल :	६३४	प्र॰	२६
- ॥ - सु॰	। सुप्तयतिसुप्त॰	६३४	द्वि॰	१५
- म॰	॰सुम्नः । पुं॰	६३४	द्वि॰	२४
- र्पा	॰ सुरभीपा । स्त्री॰	६३५	प्र॰	२
- हे	षडे ।	६३५	द्वि॰	१८
- स्य	स्वलेपु ॰	६३५	द्वि॰	२५
- काय	चकाय परिज्ञानमु॰	६३६	प्र॰	३

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- दू	कटुष्णं	६३७	०	३
- वि०	वीचिभिश्चुम्बितमानवः ॥	६३८	द्वि०	४
- ञ्चि	सूक्ष्मवासी	६४०	०	६
- त्था । पा:	छत्राकारैः	६४०	०	१३
- दा - स	राजदानसमये	६४१	प्र०	२
- ती	०सुत्पन्नं ॥	६४१	०	८
- धा	मधुरसायाम् ।	६४१	०	१४
- मा	वर्तनमार्गे ।	६४५	०	२०
- च	मृगशिरोनयने ॥	६४५	द्वि०	३
- वे	पशुविशेषे	६४५	०	६
- दं	यदेति०	६४६	०	१२
- प्या - श०	मृगव्याघ्रशब्देनोच्यन्ते । मृगव्याघ्र व्याघ्रस्य०	६४७	०	३
० पं०	०मृगनाभिः स्त्री०	६४७	०	१८
- गयमा	मृगमातृका ॥	६४८	प्र०	१६
- म	मृगरोमकम् । न०	६४८	द्वि०	१४
- । - मध्य०	। हरिनमत्रामि मध्य०	६५०	०	१६
- सा०	खलुमिश्रति०	६५०	०	२८
- प	विसी ।	६५१	०	१
- य	दीपयन्ति०	६५१	०	८
- म	धर्मच्छायायाम्	६५२	०	१३
- ष्टी । पी	दुर्गोपधि ॥	६५७	०	२६
- भ	भूमिगदृश्या	६५७	द्वि०	२८

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्त०	
- षे	सृत्युषेगी०	६५३	प्र०	६
- रा - स्र	सरायामृख्यो०	६५३	प्र०	१५
- सो - प्रि	प्रियातोपिप्रिये	६५३	०	१८
- सी	रक्तचन्दनसीं०	६५४	०	१०
- टे	पिपीटकान्दीय	६५४	०	२८
- द्यो	चोपि	६५४	द्वि०	८
- नि	"सत्त्वविगिष्ट	६५५	प्र०	१६
२१ - पल	कोमलपर्णं ॥	६५५	०	२०
- चि	चिणोयाके	६५५	द्वि०	१
- द्रु	मृद०	६५५	०	२६
- नि	तेषजनके	६५७	०	२२
- रू	खच	६५७	०	३३
- र	पुष्कर	६५८	०	१
- र्यो	रसत्त्वश्वैयर्मो०	६६६	प्र०	१२
- म्र	निमर्ग्न	६६०	०	३१
- द्रमख्य	मेदोख्यस्मान्	६६१	०	१३
- वि	सामथायि का०	६६२	०	१५
- ख्य - ध	ध्यासमाख्यफलीमयाङ्गयुते नव ग्रथमाख्ये०	६६२	०	१८
- ॥ मे	। छो तपश्चायाम् ॥ मस्तामृ३ मगडस्याम् ॥ मधा०	६६२	द्वि०	१४
- ध	मध श्च	६६२	प्र०	१९
- सो	नाम्द्रस ।	६६४	०	४
- मं	निर्मिता०	६६५	द्वि०	३